Yıldız Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi

13. ULUSAL BÖLGE BİLİMİ / BÖLGE PLANLAMA KONGRESİ

BÖLGESEL GELİŞME İÇİN YAPILANMA GÜNDEMİ

BİLDİRİLER KİTABI

11-12 Mart 2010

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ / ODİTORYUM

Yıldız Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi

13. ULUSAL BÖLGE BİLİMİ / BÖLGE PLANLAMA KONGRESİ

BÖLGESEL GELİŞME İÇİN YAPILANMA GÜNDEMİ

Bildiriler Kitabı

11-12 MART 2010

Yıldız Teknik Üniversitesi
Mimarlık Fakültesi
Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Yıldız, İstanbul

İSTANBUL -2014

© Telif Hakkı

Bildirilerin kısmen veya tamamen yayınlanmasından doğacak haklar yazarlarına aittir. Bu kitaptaki görsel ve yazılı malzemelerin her hakkı saklıdır. Bu eserin bir kısmı veya tamamı Bölge Bilimi Türk Millli Komitesi'nin izni olmadan, hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve kopyalanamaz. Kitaptaki her türlü bilgi ve malzeme atıf yapılmadan kullanılamaz.

13. Ulusal Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi (2010: İstanbul)
Bölgesel Gelişme İçin Yapılanma Gündemi Bildiriler Kitabı, 11-12 Mart 2010 – İstanbul: YTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2010

Sayfa sayısı: 538

ISBN: 978-975-461-518-0

Y.T.Ü. Kütüphane ve Dokümantasyon Merkezi Sayı: YTÜ.MF-2015.0890

Yayın Türü : Bildiriler Kitabı, Hakemli

Kapak Tasarım : Senem KOZAMAN

Editör : Ebru SEÇKİN

İletişim:

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi
İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi, Taşkışla, Taksim, 34437 İstanbul
Tel: (212) 293 13 00-2298 Fax: (212) 251 48 95
E-posta:bolge.bilimi@itu.edu.tr Web: www.bbmk.itu.edu.tr

Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
YTÜ Mimarlık Fakültesi, Yıldız Kampüsü,Yıldız-Beşiktaş, 34249 İstanbul
Tel: (212) 383 70 70 (2336) Fax: (212) 261 05 49
E-Posta: sbp@yildiz.edu.tr Web: www.yildiz.edu.tr

Baskı:

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ MATBAASI

Yıldız Teknik Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun
22.01.2015 tarih ve 2015/12 sayılı Toplantısında Alınan karara göre Üniversitemiz Matbaasında
50 (elli) adet basılmıştır.

13. Ulusal Bölge Bilimi / Bölge Planlama Kongresi
Bildiriler Kitabı

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi

ve

Yıldız Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Gündüz ATALIK
Prof. Dr. Şinasi AYDEMİR
Prof. Dr. Fulin BÖLEN
Prof. Dr. Gülden ERKUT
Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN
Prof. Dr. Betül ŞENGEZER
Doç. Dr. İclal DİNÇER
Doç. Dr. Ferhan GEZİCİ
Doç. Dr. Tüzin Baycan LEVENT
Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN
Yard. Doç. Dr. Yiğit EVREN
Yard. Doç. Dr. Doruk ÖZÜGÜL

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Gündüz ATALIK (Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi Başkanı)
Prof. Dr. Zekai GÖRGÜLÜ (YTÜ, Mimarlık Fakültesi Dekanı)
Prof. Dr. Hüseyin CENGİZ (YTÜ, ŞBP Bölümü Başkanı)
Doç. Dr. Ferhan GEZİCİ (Bölge Bilimi Türk Billi Komitesi Üyesi)

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN (Kongre Başkanı)
Prof. Dr. Betül ŞENGEZER
Doç. Dr. İclal DİNÇER
Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN
Yard. Doç. Dr. Yiğit EVREN
Yard. Doç. Dr. Doruk ÖZÜGÜL
Ar. Gör. Dr. Nazire DİKER
Ar. Gör. Dr. Tuna İNAL ÇEKİÇ
Ar. Gör. Dr. Ebru SEÇKİN
Ar. Gör. Senem KOZAMAN
Ar. Gör. İrfan Emre KOVANKAYA

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	*Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN*	3
TEMATİK AÇIKLAMA	*Prof. Dr. Gündüz ATALIK*	7
DAVETLİ KONUŞMACILAR		
	Prof. John LOVERING	14
	Prof. George PREVELAKIS	15
KONGRE PROGRAMI		17
BİLDİRİLER LİSTESİ		21
BİLDİRİLER		25
YAZAR LİSTESİ		532

ÖNSÖZ

Türkiye'de bölge bilimi alanında bir tartışma platformu olarak önemli bir boşluğu dolduran ulusal bölge bilimi/bölge planlama kongrelerinin on üçüncüsü bu yıl 11-12 Mart 2010 tarihlerinde Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü tarafından düzenlenecektir. Kongrenin amacı bölge bilimi alanında çalışan araştırmacıları, bilim insanlarını, kamu görevlilerini, sivil toplum kuruluşlarını, serbest plancı ve ilgili tüm alanlarda uğraş veren meslek adamları ile öğrencileri, deneyimlerini paylaşmak ve yeni fikir ve bulguları tartışmak üzere buluşturmaktır.

1950'li yıllardan başlayarak ekonomi, coğrafya, sosyoloji, antropoloji ve siyaset disiplinlerinin kesiştiği bir alanda gelişen bölge bilimi, eşitsizliğe duyarlı güçlü ulus devlet anlayışının şemsiyesi altında, refah devletinin krizine dek parlak bir dönem geçirmiştir. 1980'li yıllardaki paradigma kırılması hem ulusal kalkınma anlayışından, hem de ulus devlet içinde tanımlanan bölgesel gelişme yaklaşımından uzaklaşan politikaları doğurmuş, bu gelişme bölge biliminde konvansiyonel kapsam ve yöntemlerin yetersiz kaldığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1990'lar ise bölge biliminin yeni bir anlayışla canlanmasının on yılı olmuştur. Çok sayıda epistemolojik duruşun filiz verdiği bu dönemde, ulus devletin rolü evrim geçirmiş, kamu alanının yeni aktörleri olarak sivil toplum kuruluşları önem kazanmış ve bölgesel gelişme, yenilikçilik, buluşçuluk ilkelerine dayanan içten gelişmeci bir anlayışın üzerinde yükselmiştir. Ekonomik gelişmenin aracı olarak bölgeyi yeniden keşfeden bu anlayış, neo-liberal ekonomi politikaları ile mekanı bir arada ele alan, üretim süreçlerindeki küresel yeniden yapılanma ve post-fordizm tartışmalarından beslenerek bölge kavramına hem ekonomik, hem de politik açıdan yeni anlamlar yükleyen bir duruşu simgelemektedir. Bu bağlamda günümüzde bölge, bir yandan politik yeniden yapılanmanın uygulama ölçeği olarak yeni görevler üstlenirken, diğer yandan kendi sınırları içinde gerçekleşen ekonomik aktivitelerin izlendiği, sosyal, ekonomik ve politik kararların tartışıldığı bir zemin; hem ulusal hem de ulus üstü alanda kendi çıkarlarını savunan bir aktör olarak algılanmaktadır.

Türkiye'de bölgesel eşitsizlik sorununun giderilmesi için bölge planlamasının gereğine işaret eden tavır 1960'lı yıllarda, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanmasıyla, akademik çalışmalarda ve uygulamalarda güçlü bir biçimde yer almıştır. Bölgesel eşitsizliği azaltmak üzere ilk plan dönemlerinde dengeli kalkınma modeli izlenmiştir. Bu model çerçevesinde az gelişmiş bölgelere kaynak aktarılmasını sağlamak, kaynakların coğrafi dağılımını devlet eliyle düzenlemek üzere kurumsal yapılanmaya girişilmiştir. Bu amaçla, devlet kurumları içinde bölge planlama birimleri kurulmuş, yabancı uzmanlar davet edilmiş, yerli uzmanlar yetişmesi için yurt dışına elemanlar gönderilmiştir. Ancak, daha sonra dengeli kalkınma politikalarının terk edilmesiyle birlikte bölge planları da, korku siyasetinin yüklediği yan anlamlarla birlikte terk edilmiş, ilgili kurumsal yapı da dağıtılmıştır. 1980'li yıllarda yükselen küreselleşme söylemi içinde güçlenen neo-liberal akım bölgeler arası gelişme farklarını tümüyle yarışmacı bir çerçeve içine yerleştirmiştir. Bölge bilimi ve bölge planlama yazınında bölgesel eşitsizlik sorunsalı, 'üçüncü paradigma' içinde yarışmacı bölgeler, öğrenen bölgeler, içsel kalkınma, yerelleşme gibi kavramlarla çözümlemiştir. Eleştirel yaklaşımı benimseyen yazarlar ise bu kavramlarla beslenen çözümlemelerin ve onlara dayanan liberal politikaların eşitsizliği gidermek bir yana, arttıracağına işaret etmişlerdir.

Bu tartışmaların öncülüğünü yapan ülkelerde stratejik planlama anlayışı ve ilişkili kurumsal yapılanmayla yeni bir bölge planlaması yaklaşımı hayata geçirilmiştir. Türkiye'nin bölgesel gelişmişlik farklarına yaklaşımı 1990'lı yıllardan bu yana, bir yandan yerel siyasal koşulların gerçekliği öte yandan AB'ye uyum sürecinde önünde duran reformlar ikileminde yer almaktadır. Ülkenin AB üyeliği için gündemine aldığı yasa tasarıları ve kurumsal yapılanmayla, bölgesel gelişme konusundaki liberal yaklaşıma eklemlendiği söylenebilir. 2008 yılında patlak veren büyük kriz devletin düzenleyici rolüne, kamu yatırımlarının önemine yeniden dikkat çekmiştir. Başta ABD olmak üzere pek çok ülkede, krizi aşma çabalarıyla bütünleşen bir değişim söylemi gündemdedir. Türkiye'de ise siyasal, ekonomik, toplumsal yaşamı derinden etkileyecek açılımlar ve kurumsal düzenlemeler uzunca bir süredir gündemde yer almaktadır. Değişim söyleminin ve yeni bölgesel yaklaşımların bölge bilimindeki çözümleme tekniklerini ve buna bağlı olarak bölge planlama yaklaşımını nasıl etkileyeceği önemli bir tartışma alanı olarak karşımızda durmaktadır. O nedenle, 13. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresinin ana teması 'Bölgesel Gelişme için Yapılanma Gündemi' olarak belirlenmiştir.

Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN

Kongre Başkanı

TEMATİK AÇIKLAMA

Prof. Dr. Gündüz ATALIK
Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi Başkanı "Bölge Biliminin Gelişimi ve Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi"

BÖLGE BİLİMİ'NİN GELİŞİMİ VE BÖLGE BİLİMİ TÜRK MİLLİ KOMİTESİ

Prof. Dr. Gündüz ATALIK
Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi
Kurucu Başkanı

20. yüzyılın ikinci yarısında Bölge Bilimi, önemli bir gelişim süreci içinde görülmüştür. Bu gelişim birkaç bakımdan ele alınabilir. Bunlardan birincisi, Yer Seçim Kuramı bakımından görülen gelişimdir. Klasik Yer Seçim Kuramı, özellikle sistem yaklaşımı ve optimallik yaklaşımlarının irdelenmesi çerçevesinde Çağdaş Yer Seçimi Kuramının gelişimine yol açmıştır. İkinci olarak, Bölge Bilimi Yöntemleri gelişmiştir. Özellikle, alansal ekonometri alanı öncelikle gelişmiştir. Buna, modelleme, girdi-çıktı analizindeki gelişmeler ile katastrof ve kaos kuramlarının bilim dallarını aşan gelişimlerinden esinlenen yaklaşımlar eklenebilir. Bunun yanında, Coğrafi Bilgi Sistemleri alanındaki ilginin gelişimi, açıklama ve kestirim yöntemlerinin etkinliği bakımından umut vermektedir. Üçüncü olarak, bölgesel kalkınma ve politikaları alanında gelişimler olmuştur. Bunların arasında, özellikle, Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma alanı önemlidir. Avrupa Birliği çerçevesinde yapılan bölgesel analiz nitelikli çalışmalar, globalleşme/yerelleşme dialektiği çerçevesinde yeniden yapılanma süreci kapsamındaki irdelemeler, Türkiye'nin batı dünyasındaki yerini arama girişimleri bakımından da üst düzeyde önenm taşımaktadır.

GİRİŞ

1950'lerden beri Bölge Bilimi, çok-disiplili bir alan olarak gelişmiştir. Bu alan, ekonomi, coğrafya, matematik, ekonometri ve ilgili sosyal bilimlerden bir sayıda kavrama dayanmaktadır. Kurucu Walter Isard, ayrık analizlerin birleşmesinde ve bir bilim içinde bütünleşmesinde öncü olmuştur. Bölge Bilimi'nin içideki tüm disiplinler, esas yer alışlarına göre sınıflandırılabilir. Bu sınıflar, belirtildiği gibi, Yer Seçim Kuramı, Alansal Analiz Yöntemleri, Bölgesel Gelişim ve Politika şeklinde olacaktır. Bu yöntemler, Bölge Bilimi alanındaki esas başarıları, başka bir deyişle, açıklama ve kestirim gücünü artırılmasına göre başarıları göstermektedir.

Esas bakımdan positivist paradigma etkisindeki tüm Bölge Bilimi çalışmalarının ve gelişiminin, kuşkusuzdur ki belli sınırları vardır. Özellikle, gelişmekte ola alanlarda görülen ve batı örneklerine göre farklı olan gelişim ve kalkınma süreçleri olduğu bilinmektedir. Bu çerçevede, pozitivist paradigma yanında, humanistik ve yapısalcı yaklaşımlar açısından yapılan irdelemelerin olumlu etkileri ve yeni paradigma arayışlarının gelecekteki evrimde yer alması doğaldır.

Tablo 1: Bölge Bilimi'nde Başlıca Gelişmeler

Yer Seçimi Kararları	Geleneksel Yer Seçimi > Kararları	Alansal Sinerji (örneğin sanayi kompleksleri) Alansal Dinamikler (örneğin, aile birimlerinin yenilik davranışları) ve kompleks alanlar sistemler (örneğin, entropi ve çekim modelleri, mikrosimülasyon analizi)
Bölgesel Analiz Yöntemleri	Geleneksel Bölgesel Analiz Yöntemleri >	Genel Spektral Analiz, Alansal Ekonometri, Girdi-Çıktı Modelleri, Entropi Modelleri, Katastrof Analizi, Seçim Analizi, Alansal Etkileşim Modelleri, Doğrusal Olmayan Alansal Dinamikler Yeni Bilgisayar gelişimi (örneğin, Coğrafi Bilgi Sistemleri bağlantısında) Alansal Etkileşim Modellemesindeki hızlı gelişim (örneğin, Alonso'nun Genel Hareket Kuramı, Beckmann'ın Ağ Dengesi Kuramı)
Bölgesel Gelişim ve Politika	Konvansiyel Etkiye Yönelik Yaklaşımlar >	Çok-Amaçlı ve Çok-Düzeyli Optimizasyon Modelleri ve Çok Ölçütlü Yöntemler

Pozitivist yaklaşımlar, görgücü genellemeler çerçevesindedir. Auguste Comte'un 19.yüzyılda (1830-54) pozitivist yöndeki yaklaşımı, 1920'lerde, Viyana Üniversitesi'nde çoğu doğa bilim kökenli düşünür tarafından mantıksal positivisme esas olan tartışmalar ve açıklamalarla esas gelişimini sağlamıştır. Mantıksal positivisme esas olan üç doktrin görülmektedir. Bunların birincisi, "Bilimcilik"tir. Başka bie deyişle, "Bilgininsağlanmasında tek doğru yöntem pozitivist yöntemdir" anlamına gelmektedir. İkincisi, "Bilimsel Politika"dır. Başka bir deyişle, "Pozitivism, tüm sorunlara rasyonel çözümler bulmak yöntemini sağlamaktır" anlamına gelmektedir. Bu ise, "sosyal mühendislik" içi esas olmaktadır. Üçüncü doktrine göre "Bilimsel hükümler nesneldir." Özel, törel ya da siyasal bağlatılardan bağımsız ölçütler üstündeki önermelerin gerçekliğine dayanmaktadır.

Positivism yazını geniş kapsamlı ve yaygın olmuştur. Positivist İnsan Coğrafyası ile Bölge Bilimi ve Bölge Plalama kapsamında, Merkezi Yer Kuramı (Christaller, Lösch), Arazi Kullanımı Kuramı (Thünen, Alonson, Muth, Wingo), Sanayi Yerleşimi Kuramı (Weber, Hoover), Alansal Etkileşim Kuramı (Wilson) sayılabilir. Pozitivist yaklaşımın birçok sorunu olduğu açıktır.

Pozitivist metodoloji, açıklama yönünde, hipotetik-tümdengelimsel ilerleme şeklindedir. Comte tarafından 19. yüzyılda savunulan positif sosyal bilim, giderek çekici olmuştur. İkinci dünya Savaşı'ndan sonra, positif bilim anlayışı, coğrafi çalışmalarda ve Bölge Bilimi'nde bir yeni yönelmeye olanak vermiştir. Sonuç olarak, Bölge Bilimi'nde egemen olan positivist yaklaşım sorunları, iki kategoride gruplanmaktadır.

Pozitivist yaklaşım, tek yaklaşım şekli midir? Positivism, sosyal sorunlara rasyonel çözümler sağlar mı?

Hümanistik yaklaşım içindeki tüm yaklaşımların ortak noktası, öznellikte odaklanmaktadır. Ne var ki, Bölge Bilimi ile ilgili olarak, İnsal Coğrafyası çerçevesindeki öznel yaklaşım uzun süreden beri tanınmasına karşın, çok az sayıda ürün görülmektedir. A.B.D.'de daha çok felsefe ve yöntem üstünde çalışmalar olmuş, yaşayan seçenekler sağlanamamıştır. Hümanistik yaklaşım, daha çok, bir eleştiri şekli olarak gözükmüştür. Bu kapsamda bir örnek olarak Zaman Coğrafyası, göreli olarak popüler bir alanda 1970'lerde başlatılmıştır. Hagerstrand, Bölge Bilimi ve Planlama'yı kanıt göstererek, zamanın mekan ile birlikte hesaba katılmasını, sosyo-ekonomik sistemler içinde işlevler için, halkın ve nesnelerin uyumunda, zamanın kritik önemi olduğunu vurgulamıştır. Hagerstrand'ın örneği, bireysel biografilerin incelenmesini, halkı etkileyen sınırlamaları göstereceğini ve buunla daha iyi bir plalama potansiyeli oluşturacağını belirlemiştir. Burada Zaman Coğrafyası, hümanistik ilgi ile, yaşam kalitesi ile varolan seçeneksel teknolojileri, kurumları, organizasyonları, kentsel biçimleri ile bireyler kapsamındadır.

Bölge Bilimi'ne esas olan hümanistik coğrafya yaklaşımının, pozitivist yaklaşım gibi değerlendirilebilecek açık ölçütleri yoktur. Amaç, açıklama ve ön-deyi gücünü çoğaltmak değil, anlamayı düzeltmek olmalıdır. Buna karşılık, hümanistik coğrafya kapsamında araştırma yapmanın çeşitli zorlukları vardır. Bunların arasında, özellikle iletişim zorluğu vurgulanabilir.

Yapısalcı (Structuralist) yaklaşımların karaktesitik özelliği, gözlenen fenomenler için açıklamaların, genel yapılarda aranması aksiyomudur. Bu görüşe göre, açıklamalar, sadece görgücü çalışmalardan çıkarılamaz, temeli oluşturan yapılar, kuram ve gözlem/analiz çalışmalarının bileşimi ile değerlendirilebilir. Bölge Bilimi kapsamındaki insan coğrafyasına yapısalcı düşüncülerin gelişi, sosyal bilimler yolu ile olmuştur. Bölge Bilimi'ne ilişkin Marksist çalışmalar, Harvey tarafından özetlenmiştir. Bölge Bilimi'ne ilişkin Marksist coğrafya, tüm sosyal süreçleri yaratılması ve yapılamasında üretimin örgütlenmesini temel almaktadır.

Yapısalcı çalışmaların esas katkısı, hümanistik çalışmalarda olduğu gibi, önemli ölçüde eleştirel olmasıdır. Yapısalcı yaklaşım, süreç olarak yapı çerçevesinde, diğer yaklaşımların bazı sorunlarını belirlemede yardımcı olmuştur. Sözü geçen farklı yaklaşımların, güncel olarak, kuram ve olgu ilişkisi ile buluş ve doğrulama ilişkisi kapsamında değerlendirilmesi gerekir.

Ne var ki, öncelikle Batı deneyiminden kaynaklanan klasik kentsel dönüşüm kuramı, çeşitli yönlerden kentleşme sürecinin açıklanmasında, yetersiz olmaktadır. Bu bölgesel gelişmede kentsel alanların rolü yanında, istihdamın dualistik doğası, kentleşme ve genişleyen metropoliten alanları da içermektedir. Özellikle, iş dönüşümü modeli, kentsel ekonomik yapının dualistik doğası ile, Batı esaslı kuramla

çelişkilidir. Bu modern ve sermaye yoğunluklu sektör ile işgücü yoğunluklu sektör arasındaki çelişkidir. Gelişmekte olan ülkelerde, kentsel ve bölgesel sistemlerin yapı ve davranışını anlamak için sosyo-ekonomik bağlantıları ve bunların fiziksel karşılığı anlaşılmalıdır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kentsel sistemleri arasında, esaslı farklar vardır. Gerçekte, gelişmekte olan ülkeler arasında da gelişmişlik farklılıkları vardır. Bu bakımdan, genellemeler, çoğunlukla, yanlış yöneltici olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde kentsel sistemleri açıklayan bazı modeller, gelişmekte olan ülkelerde uygulanabilir, bazıları da uygulanmaz. Örneğin, ekonomik büyümeden türetilen kentsel sistemler yaklaşımı, gelişmekte olan ülkelerde uygulanamaz görünmektedir. Gelişmekte olan bir kentsel alanın ekonomisi, hizmetlere bağlı görünmektedir. Bir yandan becerileri ve formel işleri olmayan göçmenler, bir yandan formel sektörlerin istihdamı ve artan çıktı arasında dengesizlik bulunmaktadır. Burada, geleneksel şehir-çevresi (hinterland) ilişkisinin olmadığını vurgulayabiliriz. Buna göre, merkezi yer tipinde ekonomik bağlantıların açıklanması, dualistik ekonomilerle ilgili görünmemektedir ve sadece kısmi açıklamalar olmaktadır.

Hızla çoğalan kentsel nüfus/büyüklükleri, tüm kentsel kaynaklar ve özellikle konutlandırma üstünde baskılıdır. Yasa dışı yapılanma, ya da arazinin yasa dışı olarak sahiplenilmesi, gelişmekte olan ülkelerdeki büyük kentlerde, yerleştirme sorunuun karşılanmasında genel bir kendi kendine örgütlenme yöntemi olarak belirtmektedir. Bu yerleştirme, başka bir kentsel işlevin ikili ekonomik yönünün temsili olarak görülebilir. Böylece, gelişmiş ülkelerdeki konutladırma durumları ve kentsel altyapı Batı ile benxzerlik göstermemektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde, büyük şehirdeki yüklü alansal yoğunlaşma yanında, kentsel hizmetlerin küçük kentsel alanlara dağıldığı görülmektedir. Sonuç, orta büyüklükteki kentlerin yokluğu olmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde geliştirilen teknikler ve politika bulgularının sadece uygulanması evresi sona ermiştir. Bu durum, Bölge Bilimi kapsamında pozitivist paradigma yanında hümanistik ve yapısalcı yaklaşımların gözönüne alınması zorunluluğunu vurgulamaktadır.

Türkiye'de özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısında, kentlerin hızla büyümeleri ve kalkınma sorunları, Bölge Bilimi ve Planlama gereksimesinin anlaşılmasına en çok katkıda bulunan etkenler olmaktadır. Bölgelerarası dengesizlikler yanında, çeşitli kentleşme sorunlarının, bölgesel araştırmalara dayana çözümlere bağlı olduğu gittikçe daha da çok anlaşılmıştır. Bütün bu sorunlar, daha dengeli bir kentsel alanlar/kırsal alanlar ilişkisi gereksinmesini vurgulamaktadır. Bölge Bilimi'ne bağlı Bölge Plalama görevlerinin başlıcası, bu dengeli ilişkiyi sağlamak üzere kullanılabilecek planlama ve kalkınma araçlarını özel olarak ve gereksinmelere göre belirlemek olmaktadır. Planlama ve eylemlerin bütünleştirilmesi bakımından, bölgesel planlama ölçeği zorunludur.

BÖLGE BİLİMİ TÜRK MİLLİ KOMİTESİ'NİN KURULUŞU VE İŞLEVİ

Türkiye'de Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi'nin oluşumu, 1989 yılında olmuştur. Ancak, Bölge Planlama faaliyetinin belirli bir geçmişi vardır. Ülkede Bölge Planlama ve Kalkıma, 1960'ların başlangıcında yeni bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ne var ki, Beş Yıllık Kalkınma Planları, sektörel esaslı planlama geleneğini sürdürmüşlerdir. Batı ülkelerinde de uzunca bir süre izlenen yola benzer olan bu gelenek, özellikle kalkınma yolundaki, Türkiye gibi bir ülkede yetersiz kalmaktadır. Bu amaçla, öncelikli alanlarda yeni üretim birimleri için yer seçiminde, sosyal, ekonomik ve ekolojik etkenlerin bileşimi yolu ile bölgesel seçenekler çözümlemesine yer verilmesi zorunludur. Böyle bir yaklaşımda, mekan ve zaman kavramları birlikte gözönüne alınmalı ve çeşitli çözümleme ölçekleri içinde işlem görmelidir. Modellerde insan boyutunu tanımak ve halkın davranışlarını değerlendirmek için daha büyük bir çaba harcanmalıdır.

Devlet Planlama Teşkilatı'nın konuya yaklaşımı, tümü ile "pozitivist" yaklaşımı çerçevesinde kalmıştır. Oysa, Türkiye gibi bir ülkenin ciddi bölgesel sorunlarla karşı karşıya olmasında birçok etken bulunmaktadır. Önce alanı ile büyük bir ülkedir. Bu büyüklükten doğan, heterojenlik ve farklılıklar açıktır. İçinde bulunduğu ekonomik kalkınma aşaması, önemli bölgelerarası dengesizliklerle beraberdir. Hızlı yapısal ve siyasal gelişimin, bölgesel sorunları arttırması beklenmektedir. Kalkınma Planları döneminin başlangıcında, alansal kalkınma koşullarının algılanmasında sınırlılıklar olduğu bilinmektedir. Bulardan birincisi, kalkınma yolundaki bir ülkede, ulusal geliri en üst düzeye çıkarma hedefi ile bölgesel dengesizlikleri azaltma hedefi arasında çekişme olmasıdır. İkincisi, bölgesel ve bölgelerarası etkileşimleri kapsayan planlama tekniklerinin kullanımında belirli sınırlamalar oluşudur.

Üçüncüsü ise, bölgelere kaynakların rasyonel olarak dağıtılıp dağıtılmamasında etkili olan siyasal baskıların varlığıdır. Bölgelerdeki ekonomik ve sosyal faaliyet, coğrafyadan doğrudan doğruya etkilenmekte ve bu önemli bölgesel farklılıklar oluşturmaktadır. Bu coğrafi koşullar, aynı zamanda, bölgesel dengesizliklerin kaynağıdır.

Kalkınma Planları'nın bölgesel nitelikte olmayan, sektörel amaçlı esasları olarak Dış Ticaret Politikaları, Kamu Sektörü/Özel Sektör Politikaları, Tarımsal Politikalar, Kredi Politikaları ve Merkezileşme Politikalarının bölgesel karşılıkları incelendiğinde, bu politikaların yeterli derecede yararlı olmadıkları anlaşılmaktadır.

Politika, amaçların ve araçların bir bileşimi olarak bilinmektedir. Türkiye'de bölgesel politika amaçları incelendiğinde, bunların birincisinin Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ve diğer bölgeler arasındaki farklılıkları azaltmak, ikincisinin ise dengeli bir yerleşim düzenini geliştirmek olduğu görülür. Ülkelerin çoğu, bölgesel dengesizlikleri azaltma ya da ortadan kaldırmak ve bölgelerarası nüfus hareketlerini önlemek istemektedir. Ülkede böyle bir amaç, orta ölçekli kentleri güçlendirmek anlamında gelmektedir. Ne var ki, hiçbir ülke, bölgelerarsı dengesizlikleri ve bölgelerarası göçleri özellikle kalkınmanın ilk aşamalarında önleyebilmiş değildir. Bu durum, Avrupa Birliği kapsamında yapıla analizlerle de belirlidir. Ülkede yakın bir gelecekte böyle bir değişim beklenemez.

Avrupa Konseyi kapsamında bilinmektedir ki, bölgesel farklılıklar, Avrupa bütünleşmesinde en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, yerleşme merkezleri ile etkinlik alanlarının dengeli dağılımının sağlanması anlamında görülen bölgesel plalama, Avrupalılık kavramının gelişim araçlarından biri olmaktadır. Bu araç, bölgelerarası kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkların dengelenmesinde olduğu kadar, bölgelerin ekonomik bağımsızlığının desteklenmesinde de önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olarak kendine özgü sorunları vardır. Batı ülkeleri ile karşılaştırıldığında, hızlı sosyal dönüşüm, başka bir deyişle kırsal alanlardan ve küçük yerleşim yerlerinden daha büyük yerleşim yerlerine göç oranı ile yüksek doğurganlık oranı büyük boyutlarda ortaya çıkar. Bu kapsamda bir yandan kentleşme hızının yavaşlatılması, bir yandan da geri kalmış alanların kalkınması gereklilikleri, Bölge Bilimi ve Bölge Planlama'nın Avrupa Konseyi ve Avrupa Birliği gündemine de giren önemini artırmaktadır.

Bölge Bilimi, kentsel ve bölgesel analiz ve politikalarda kuram ve yöntemin gelişimine yönele, gelişen bir çalışma alanı olmaktadır. RSAI kuruluşunun başlangıç bölümü 1954 yılında, Bölge Bilimi'ne bağlı düşüncelerin ve görüşlerin serbestçe iletilmesini geliştirmek amacı ile kurulmuştur. RSAI üyeliği, dünyanın tüm bölgelerinden istenen bir üyelik olarak, mekansal sorunlarla ilgili, yaygın düzeyde akademik disiplin ve meslekleri içermektedir. Kuruluşun gelişiminde ilk evrelerde iktisatçıların büyük rolü olmakla beraber, yakın yıllarda Bölge Bilimi'nin amacı genişletilmiştir. Günümüzde coğrafyacılar, plancılar, matematikçiler ve sosyologlar da, Bölge Bilimi alanı içide eylemli olmaktadır.

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi kuruluşunun başlangıcı, Kurucu Başkan'ın 1986 yılında Krakow'da düzenlenen 26. ERSA Kongresi'ne katılımı ve Kongre'de sunduğu "The Theory of Non - Logical Factors in Spatial Planning: An Introduction" başlıklı bildirisi ve Kongre Başkanı olan DOMANSKİ'ni kapaış konuşmasında, sözü geçen bildiriyi vurgulaması ve zamanın RSAI Başkanı'nın 1987 yılında Kurucu Başkan Prof. Dr. Gündüz ATALIK'a Türk Seksiyonu'nun kurulması önerisini RSAI esasları (Constitution) ile birlikte yollamasına bağlamaktadır.

Bu kapsamda, 1987 yılında başlayan kuruluş çalışmaları, 1. Kongre ile birlikte, 1990 yılında Bölge Bilimi Derneği, 1991 yılında Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi olarak kurumlaşmıştır. Bu kurumlaşma, 1989 yılı başlangıcında geçici statüde düzenlenmiş, sürdürülen çabalarla ancak iki buçuk yıl sonra tamamlanabilmiştir. 1988 yılında Stockholm'de düzenlenen 28. ERSA Kongresi kapsamında ERSA Başkanı Nijkamp, Atalık'a 30. Kongre'nin İstanbul'da düzenlenmesini önermiştir.

1990 yılında İ.T.Ü. kapsamında İstanbul'da düzenlenen ve uluslararası bir başarı olarak kabul edilen, ERSA İstanbul Kongresi, Türk Seksiyo'nun başarısı yanında, Türkiye'deki üniversitelerde Şehir ve Bölge Planlama dalında yetişen genç kuşakların dünya ölçüsündeki bilimsel gelişimlere yaklaşımı ve bu gelişimlerde rol almasında çığır açmıştır.

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi, İ.T.Ü. Mimarlık Fakültesi Dekanlığı'nın 12.4.1989 günlü ve 351 sayılı yazısı kapsamında, 2547 sayılı Kanunun 2880 sayılı Kanunla değişik 7/m maddesi uyarınca kurulmuştur. Bu kuruluş, Resmi Gazete'nin 22 Mayıs 1991 tarihli ve 20878 sayılı nüshasında yayımlanan Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi Yönetmeliği ile tamamlanma aşamasına girmiş ve Mili Komite organlarının oluşumu ile tamamlanmıştır.

Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi, RSAI (Rsgional Science Association International) ve ERSA (Europea Regional Science Association) ilişkileri ile kurulmuştur. Milli Komite'nin amaçları ve görevleri yönetmelikle belirlenmiştir: (i) Türkiye'de Bölge Bilimi alanında ilerlemeleri ile çalışmaları özendirmek, (ii) Türkiye'den üye kuruluş olarak "Regional Sciece Association'a katılmak, Türkiye'yi bu birlik nezninde temsil etmek, (iii) Birliğe üye diğer kişi, kurum ve kuruluşlarla temas ve ilişkiler kurmak ve bunlarla, amaç ve imkanları içinde işbirliği yapmak, (iv) Bölgesel analiz için tasarlanan, araçlar, yöntemler ve kuramsal çerçeveler üzerinde yoğunlaşan çalışmaları özendirmek.

Milli Komite'nin merkezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi ve çalışma yeri Milli Komite Genel Merkezi'nin iş yeridir. Bölge Bilimi (Regional Science) alanının, uluslar arası çerçevede 50 yılı aşan bir geçmişi olmakla beraber, Türkiye'de sadece 22 yıllık bir geçmişi bulunmaktadır. Bu geçmiş içinde 13 Ulusal Kongre yanında Bir Avrupa Kongresi, bir Avrupa Yaz Enstitüsü başarı ile sonuçlandırılmıştır.Ulusal Kongrelerden altısı İ.T.Ü'de (1987, 1989, 1998, 2002, 2007 yılları) olmuştur. 30. ERSA Kongresi 1990 yılında, 13. ERSA Yaz Enstitüsü 2000 yılında İ.T.Ü. kapsamında İstanbul'da gerçekleşmiştir. Ulusal kongrelerden üçü K.T.Ü'de 1994, 2000, 2004 yıllarında, O.D.T.Ü.'de 1995, Gazi Üniversitesi'nde 1996, Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 1997 yıllarında düzenlenmiştir. 13. Ulusal kongre ise 2010 yılında Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleşmiştir.

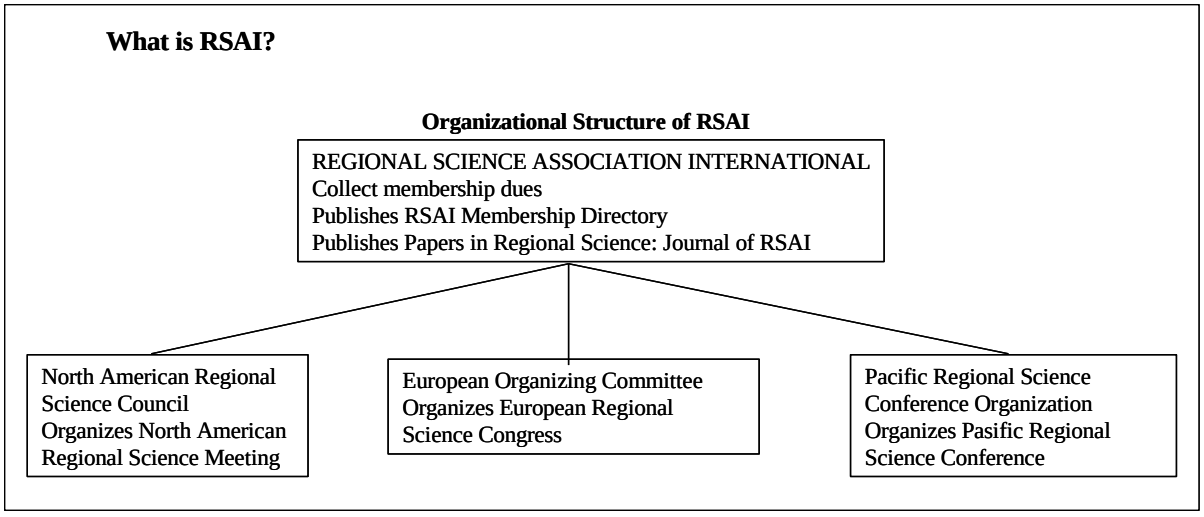

1988-2007 süresi içinde ERSA Kongreleri çerçevesinde ERSAC (European Regional Science Association Council) ve EOC (European Organising Committee) toplantılarında, ERSA/RSAI Turkish Section (Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi) üye kuruluş olarak temsil edilmiştir. Yakın geçmişte düzenlenen kongrelerin yerleri Krakow (1986), Atina (1987), Stockholm (1988), Cambridge (1989), İstanbul (1990), Lisbon (1991), Louvain-la-Neuve (1992), Moscow (1993), Groningen (1994), Odense (1995), Zürich (1996), Roma (1997), Wien (1998), Dublin (1999), Barceloa (2000), Zagreb (2001), Dortmund (2002), Jyvaskjla (2003), Porto (2004), Amsterdam (2005), Volos (2006), Paris/CergyPontoise (2007), Liverpool (2008), Timisoara (2009), Jönköping (2010) olarak bilinmektedir.

Milli Komite'ni bağlı bulunduğu ERSA, RSAI (Regional Science Association Interational) kuruluşunu oluşturan üç uluslar arası kuruluşta biri olmaktadır. ERSA yanında Kuzey Amerika ve Pasifik (PRESCO) Dernekleri de RSAI kapsamında yer almaktadır. 1954 yılında Illinois Üniversitesi'nde kurulan RSAI kuruluşu, 2004 yılında Leeds Üniversitesi'ne nakledilmiştir. Bunun yanında ERSA merkezi, 2000'li yıllarda Brüksel yakınında bir Üniversite kenti ola Louvain-la-Nueve'de kurulmuştur.

Bu kapsamda, ERSA Yaz Enstitüleri, Avrupa Komisyonu çerçevesinde, Marie Curie Programı desteği alabilmektedirler.

ERSA üyeleri, Avrupa Birliği eylemleri içinde doğrudan doğruya yer almaktadır. Bu eylemler, bilimsel danışma komitelerine katılım, Avrupa Birliği çerçevesinde danışman olarak görev alma ve Avrupa Birliği kaynaklarınca desteklenen araştırmaları üstlenme, vb. çalışma alanlarında olmaktadır.

KAYNAKLAR

Atalık, G. (2005), European Integration and Regional Development, Studies in Honour of Prof. Nicholas Konsolas, pp:445-464, Athens.

Atalık, G. (2002), "Some Effects of Regional Differentiation on Integration in the European Community" in Regional Development Reconsidered, Atalık, G., Fischer, M.M. eds. Springer, pp:187-196.

Atalık, G.(2002), Bölge Bilimi'nin Gelişimi Üstüne Yorumlar, 10. Ulusal Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi, İ.T.Ü, 2002.

Atalık, G., Levent, T.B. (1998), An Interpretation of the Impact of Regional Science in Terms of Philosophy of Sciece, The Journal of the RSAI 77, 4:329-346.

Hagerstrand, T. (1967), Social Justice and the City London: Erward Arnold.

Johnstond, R.J. (1986), Philosophy ad Human Geography: An Introduction to Contemporary Approaches, London: Edward Arnold.

Richardson, H.W, Townroe, P.M. (1986), Regional Policies in Developin Countries, Handbook of Regional and Urban Economics 1, 647-678.

DAVETLİ KONUŞMACILAR

Prof. John LOVERING
Cardiff University

Prof. George PREVELAKIS
Université Panthéon-Sorbonne

THE NEW REGIONALISM IN TURKEY? THE AMBIVALENCE OF CURRENT PROPOSALS FOR REGIONAL DEVELOPMENT AGENCIES

Prof. John LOVERING
Cardiff University

Regional policy in the European Union since the early 1990s has been characterised by the adoption of a broadly 'New Regionalist' approach. This stresses the imperative of creating regional 'competitiveness', and the need for new forms of regional economic governance intended to improve public-private partnerships to this end. For almost two decades regional development in Europe has been affected by a gradual policy shift in this direction. The EU now hosts tens of thousands of Regional Development agencies, regional innovation networks, regional lobbies, consultancies, marketing agencies, and so forth.

Yet despite the effort (and public funds) devoted to this new institution building, and the adoption of new approaches to regional development, the map of European regional prosperity and growth is as uneven as ever. The advantaged regions of the 1980s are still the advantaged regions today. A modest degree of convergence in national indicators has been accompanied by widening regional inequality within member nations.

In this context the proliferation of Regional Development Agencies and related organisations has had a more profound role in the spatial reconstruction of governance – and of the 'image' of the region - than in the reconstruction of regional economies. While the apparatus of economic governance has been reconstructed around new regional bodies claming to be able to influence economic destinies, the European space economy has continued to polarise, concentrating prosperity and advantage on the core zone of major cities in Western Europe.

In most cases the geographical basis upon which agencies are created does not match any natural economic constituency. 'NUTS II' regions are not functional economic regions. In this context agencies will inevitably find it hard to reflect a general 'regional' interest as opposed to special interest groups, based in the central state or large firms or investors.

What do these trends suggest for the development of new Regional Development players in Turkey? European experience suggests that too much should not be expected of RDAs. Importing European models of Regional Development bodies would be inappropriate to tackle Turkey's growing economic problems. But the peculiarities of Turkish governance and economic structure mean that new regional bodies will take a new and distinctive form here. This need not be entirely a disadvantage if it allows space for new experiments in organisation and strategy. But the scope for this is unclear given Turkey's highly centralised structure of government.

THE GEOPOLITICAL DIMENSION IN REGIONAL PLANNING

Prof. George PREVELAKIS
Université Panthéon-Sorbonne

Since the beginning of the 19th century, Southeastern Europe is trying to imitate Western Europe. The creation of the Greek State and the Tanzimat reforms mark the beginning of this process. However, in spite of major progress, the States and peoples of this area find themselves in front of dissapointments and dilemmas. In regional development, we are at the end of a cycle of hopes, efforts and frustrations. The choice between a centralized planning strategy that fails to attain its objectives and a neoliberal approach that intensifies spatial inequalities appears as an aporia, an incapacity to offer satisfactory answers.

As Arnold Toynbee had pointed out many decades ago, the problem lies at the fact that we imitate the most superficial parts of the Western experience, without realizing that they are the result of structures and habits that are different from our own, because of diverging historical and geographical conditions.

The major differences that we have to take into consideration for our debate are the questions of territorial stability and of mobility. In Western Europe, the territorial configuration has changed very little during the last centuries. France and England are territorially stable almost since the Crusades. Generation after generation, the populations have learned to live together in the same national and territorial framework. This situation has created strong territoriality. The relations of society and space is not only physical but also cultural.

If we shift to Southeastern Europe, we find radically different conditions. In the Ottoman Empire there was a strong tradition of mobility, because of the presence of important semi-nomadic populations in both Rumelia and Anatolia ; and because of the Ottoman policies of mixing populations. During the 19th and the 20th centuries, the complete and continuous change of borders and the transformation of large parts of the population into refugees/muhacir destroyed the linkage of the population with territory. Many decades after the exchange of populations between Greece and Turkey, communities still refer territorially to another space : Turco-Cretans's decendants still dream of Crete, Pontic Greeks' decendants of the Black Sea !

This geographical and geopolitical regime of fluidity creates major difficulties in regional policies. Centralized spatial planning presupposes a well structured and commonly shared understanding of the state territory, organized hierarchically in regional subdivisions. The political leadership in various countries of Southeastern Europe tried to create this territorial and mental structure by imitating foreign systems, like the French. However, these did not correspond to culturally and politically understood realities by populations.

In fact, the centrifugal forces that have torn apart the Ottoman Empire and then threatened to do the same with Nation-States, were often based on whatever regional identities did exist. In order to limit such dangers, the new administrative organization tried to delete old territorial structures from both the ground and the spirits. Regionalization remained therefore an artificial technocratic exercise, without any real capacity to mobilize the populations. Even if and when there was such a potential, the governments did not dare encourage it, for fear of centrifugal forces.

The problem is not therefore a general and inherent inefficiency of the Public Sector, as argues the neoliberal discourse. Whether this argument is right or wrong is quite irrelevant for Southeastern Europe in respect to regional planning. Other deeper reasons are much more important. They have to do with the incomplete and constantly destabilized -and feared- territoriality, at different geographical scales.

Is the framework created under the influence of neoliberal ideas more adapted to the conditions in Southeastern Europe ? Are the specific characteristics of the territorial culture in this part of the World an asset or a handicap ? It is difficult ot propose a clear-cut answer to those questions.

Mobility is an asset in a unified and globalized world. Diasporas grow and flourish and populations with a diasporic culture can benefit a lot from the growth of exchanges. However the results on territoriality are mitigated. The best elements of the population often leave their region to go to the capital or to a major metropolis like Istanbul, or even further. The forces that might struggle for endogenous development are lost.

We live in a rapidly changing world. We have moved from protectionist, statist and autarcic contexts to integration to a globalized economy with the additional element of the European processes, not to speak about the end of the Cold War or the consequences of the November 11 events. Those major changes in the wider economic and geopolitical context oblige us to adapt our concepts about the organization of national territory. It is reasonable to expect more waves of change in the future, that we are unable to predict. Major surprises may be in front of us.

KONGRE PROGRAMI

11 Mart 2010 Perşembe I. GÜN [ODİTORYUM – SALON A]

9:30 – 10:00 **Kayıt ve kahve sunumu**
10.00– 12.00 **Açılış**

Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN
13.Kongre Düzenleme Kurulu Başkanı

Prof. Dr. Hüseyin CENGİZ
Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü Başkanı

Prof. Dr. Zekai GÖRGÜLÜ
Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Dekanı

Prof. Dr. İsmail YÜKSEK
Yıldız Teknik Üniversitesi Rektörü

Muammer GÜLER
T.C. İstanbul Valisi

Tematik Açıklama

Prof. Dr. Gündüz ATALIK
Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi Başkanı "Bölge Biliminin Gelişimi ve Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi"

Davetli Konuşmacılar

Prof. John LOVERING
Cardiff University

Prof. George PREVELAKIS
Université Panthéon-Sorbonne

13.00– 14.30 **Bölgesel Ölçekte Mekansal Planlama ve Yönetişim** **1A**
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Tüzin Baycan LEVENT

Özdemir SÖNMEZ -1980 Sonrası Bölge Planlamanın Rolü: Trakya Alt Bölgesi Örneği

Ulaş AKIN, Burcu ATAOĞLU, Funda KARATAY EVREN, Özge İMREK, Elif KISAR KORAMAZ, Seçil ÖZALP - İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde Mekansal Planlama Deneyimleri ve Çıkarılan Dersler

Darçın AKIN -2023 Yılı Hedefli İstanbul İli Çevre Düzeni Planının Nüfus ve İstihdam Dağılımlarının Modellenmesi

Cem BEYGO, Ulaş AKIN - Bilgi Ekonomisi ve Kentler Bağlamında İstanbul'un Çok Vizyonlu Gelişimi ve Planlama Stratejileri

---

14.45– 16.15 **Nüfus Dinamikleri, Ekonomik Eylemler ve Yer Seçimi** **2A**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Vedia DÖKMECİ

Aydın Yelda TÜRK, Murat TUTKUN, Selda AL, Ayşe SAĞSÖZ - Türkiye'de İç Göçler: Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği

Suat ÇABUK, Yüksel TURCAN, Kemal DEMİR - Türkiye'de Nüfusun Metropoliten Yığılması

M. Murat YÜCEŞAHİN - Türkiye'de Doğurganlık Geçişinin Mekânsal Paternleri Bölgesel Düzeyde Bize Neler Anlatıyor?

Ozan HOVARDAOĞLU - Yeni Rekabetçilik: Kentsel Yapabilirlikler ve Kentsel Olanaklar

16.30– 18.00 Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları ve Deneyimler 3A
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Gülden ERKUT

Tüzin BAYCAN LEVENT, İbrahim Emre ÇAYIR - Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı: Çekici Bölgeler, Çekici Sektörler Ve Yatırım Yapan Ülkeler

Nuri YAVAN-Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Gelişme Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

N. Aydan SAT, Aslı GÜREL ÜÇER - Başarılı Bir Ekonomik Kalkınma İçin İyi Yönetişim Gerekli(mi)dir

Semiha Sultan ERYILMAZ, Hüseyin Feti TEKKANAT Bölgesel Gelişme Hedefi Doğrultusunda: "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı"nın İrdelenmesi

11 Mart 2010 Perşembe I. GÜN [ODİTORYUM – SALON B]

13.00– 14.30 Kırsal Kalkınma 1B
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Emre AYSU

Özlem ASLAN, Çiğdem ÇİFTÇİ Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü Ve Etkileri: İngiltere Örneği

Yaşar Bahri ERGEN, Barış ERGEN, Mustafa ERGEN, - Sürdürülebilir Bölgesel Gelişim Açısından Kırsal Alanların Almanya Örneğinde İncelenmesi

Ebru SEÇKİN, Senem KOZAMAN - Kırsal Yerleşmelerdeki Tarım Odaklı Gelişme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Aydın İli Örneği

14.45– 16.15 Bölgesel Ekonometrik Modeller ve Mekansal Analizler 2B
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Ferhan GEZİCİ

Alpay FİLİZTEKİN, Murat Alp ÇELİK Türkiye'de Gelir Eşitsizliğinin Bölgesel Belirleyicileri

Burak BEYHAN Bölgesel Ölçekte Mekansal Planlamada Düzgüsel Bölgelerin Açmazları ve İşlevsel Bölgelerin Tanımlanmasında İzlenebilecek Yöntemler Üzerine

Çiğdem VAROL, Burcu H. ÖZÜDURU Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimlerinin Mekânsal İstatistiksel Yöntemlerle Modellenmesi: Ankara Örneği

16.30– 18.00 Turizm ve Ulaşım 3B
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hüseyin CENGİZ

Feral EKE, Nilüfer GÜRER Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörü Ve Katılımcı Planlama

Muammer TUNA - Turizm İle Birlikte Değişen Kent: Marmaris

Dilek ÖZDEMİR Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Taşımacılık Politikaları Ve Türkiye'nin konumu

Seda NAL Kent-Bölgelerde Sürdürülebilir Ulaşım: İzmir Kent Bölgesi Örneği

12 Mart 2010 Cuma II. GÜN [ODİTORYUM – SALON A]

09.45– 10.45 Nüfus Dinamikleri, Ekonomik Eylemler ve Yer Seçimi 4A
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Zeynep ENLİL

Özlem ÖZ, Yard, Kaya ÖZKARACALAR Yaratıcı Sektörler, Mekansal Yönelimler: İstanbul Sinema Sektörü Örneği

Evrim ÖZKAN TÖRE Yaratıcı Endüstrilerde Kümelenme Eğilimi: İstanbul Film Endüstrisi Örneği

Bilge Armatlı KÖROĞLU, Çiğdem VAROL, Nihan ÖZDEMİR SÖNMEZ, Tanyel ÖZELÇİ ECERAL Metropoliten Alanlarda Sanayi Kümeleri, Üretim İlişkileri: İstanbul'da Kuyumculuk Sektörünün Mekansal Kümelenmesi

11.00– 12.00 **Sürdürülebilir Bölgesel Gelişme Politikaları ve Deneyimler** **5A**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Semra ATABAY

Mehmet KÜÇÜKMEHMETOĞLU Sınıraşan Suların Tahsisinde Tarım Ve Enerji Politikaları: Fırat Ve Dicle Havzaları Örneği

Ersin TÜRK, H. Murat ÇELİK Sit Kısıtı Altında Optimum Arazi Kullanım Dağılımının Belirlenmesi

Murat ÇEVİK Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel Ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel "Sürdürülebilir" Kalkınma Stratejileri İçin İlke Ve Yöntemler Üzerine Bir Tartışma

13.00– 14.30 **Kurumsal Yapı: Sorunlar, Potansiyeller Ve Yönetişimin Yeni Formları** **6A**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Betül ŞENGEZER

Tolga LEVENT, Yasemin SARIKAYA LEVENT Bölgesel Gelişmede Ulus-Devletin Rolü: 1999-2009 Yılları Arası Kamu Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme

Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU Güneydoğu Anadolu Projesi: Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiğinde Önemli Bir Adım Mıdır? Yoksa Hata mıdır?

Bilal ŞINIK Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye'de (Bölge) Kalkınma Ajansları

Suna YAŞAR ÖZDEMİR, Filiz MOROVA İNELER Kümelenme, Bölgesel Kalkınma Ve Kalkınma Ajansları

14.45– 16.15 **Kurumsal Yapı: Sorunlar, Potansiyeller Ve Yönetişimin Yeni Formları** **7A**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yüksel DİNÇER

Burcu M. DİRAOR AB Bölgesel Politikası Reform Sürecinin Türkiye'ye Etkileri

Ahmet ÖZTÜRK İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'nın Bölgesel İstatistikler Ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki etkisi

Işıl YENER Dinamik Bir Bölge Planlama Süreci

Ayda ERAYDIN Kentleşme Şurasının Ardından: Bölge Planlama Konusundaki Yaklaşım Ve Önerileri Yeni Bölgesel Söylemler Ve Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında Yeniden Okumak

16.30– 18.00 **Panel**
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ayda ERAYDIN
Nahit Bingöl (DPT, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürü)
Doç.Dr. Abdülmecit Karataş (İSKA Genel Sekreteri)
Dr. Rıfat Altan (KUDAKA Genel Sekreteri)

18.30 **Kapanış ve değerlendirme**
Prof. Dr. Gündüz ATALIK - Bölge Bilimi Türk Milli Komitesi Başkanı

12 Mart 2010 Cuma II. GÜN [ODİTORYUM – SALON B]

09.45– 10.45 **Metropoliten Dinamikler, Göç Sorunu ve Yer Seçimi** **4B**
Oturum Başkanı: Doç. Dr. İclal DİNÇER

Özer KARAKAYACI Ekonomik Büyüme Ve Girişimcilik Aktivilerinde Kümeleşmenin Rolü: Türkiye Sanayi Bölgeleri Örneğinde inceleme

Ferhan GEZİCİ, Burcu MÜDERRİSOĞLU İstanbul Sanayi Desantralizasyon Sürecinin Bölgesel Analizi

Nihal ŞENLİER, Tayfun SALİHOĞLU Endüstriyel Mekanda Teknolojiye Koşut Gelişim Süreçleri: Kocaeli Otomotiv Bölgesi

11.00– 12.00 **Bölgesel Ekonometrik Modeller ve Mekansal Analizler** **5B**
Oturum Başkanı: Doç. Dr. Güzin KAYA

Yıldız AKSOY, Vedia DÖKMECİ İstanbul'da Yeşil Alanların Bölgesel Dağılımının Analizi

Kemal Mert ÇUBUKÇU Temel Çarpanı Ve Nüfus Büyüklüğü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye'de İlçe Düzeyinde Ampirik Bir Araştırma

Ayşe Nur ALBAYRAK, Gülden ERKUT Türkiye'de Bölgesel Gelişme İçin Bölgesel Rekabet Gücü Analizi

13.00– 14.30 Nüfus Dinamikleri, Ekonomik Eylemler ve Yer Seçimi 6B

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Fulin BÖLEN

Yiğit EVREN, Müge YORGANCI, Nihan TURAN, Yeşim DOĞAN İstanbul'da Sağlık İle İlgili Hizmetler Sektörünün Yerseçim Eğilimleri

Tuğba ŞENTÜRK, Vedia DÖKMECİ, Pınar ÜNAL İstanbul'un İç Dinamiklerinin Emlak Değerleri Açısından Analizi Manzara Sahipliliğinin Konut Fiyatına Etkisinin Hedonik Fiyat Yöntemi İle Modellenmesi: İzmir

Ahsen Derya ABAYHAN, Kemal Mert ÇUBUKÇU Yedigöller Rekreasyon Alanı Çevresine İlişkin Ampirik Çalışma

Esra DEMİRCİOĞLU, Vedia DÖKMECİ Sosyo- Ekonomik Göstergelerin Alışveriş Merkezlerine Etkisi

---

14.45– 16.15 Kırsal Kalkınma 7B

Oturum Başkanı: Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN

Tuba İNAL ÇEKİÇ Kırsal Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Öğeleri

Aliye Ahu GÜLÜMSER, Tuzin Baycan LEVENT, Peter NİJKAMP Yaratıcı Kapasite ve Sürdürülebilir Kırsal Gelişme

Cem Okan TUNCEL, Hasan Bakır TUNCEL Politikaların Önemi Ve Türkiye İçin Öneriler

Özcan TÜRKOĞLU Kırsal Kalkınmada Yenilikçi Bir Hizmet Sunum Modeli: Köydes Projesi Örneği

POSTER BİLDİRİLERİ

Zeynep ERES "Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmalarına Bir Erken Örnek: Trakya Umumi Müfettişliği'nin Kırsal Kalkınma Uygulamaları (1934-1941)"

Sevgi GÖRMÜŞ, Dicle OĞUZ "Bölgesel Dengesizlik ve Konut Göstergeleri Üzerine Değerlendirme"

Seniha Çelikhan, Semiha Sultan Eryılmaz, Yaşasın Eryılmaz "Şehir, Bölge, Gelecek ve Entegresyon"

Mercan EFE "Özgün ve Güncel Koşullarında Türkiye'nin Öneri Bölgeleri"

Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU "Bölgesel Dengeszilik ve Konut Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme"

Bahriye TUNÇ, Uğur ŞENARSLAN "Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kent Mekanları – Kent Planlamasındaki Önemi"

Tuğba AKDENİZ, Seniha ÇELİKHAN "Kocaeli Belediyesi Saraybahçe Beldesi'nin Deprem Sonrası 2000-2007 Yılları Arası Kentsel Gelişim Hareketlerinin İncelenmesi"

Darçın AKIN, Aysun SARI, Olgun ÇALIŞKAN "2023 Yılı Hedefli 2006 ve 2009 Yılı İstanbul Çevre Düzeni Planlarının Nüfus Dağılımlarının Modellenmesi"

BİLDİRİLER LİSTESİ **Sayfa**

1980 Sonrası Bölge Planlamanın Rolü: Trakya Alt Bölgesi Örneği 26
Özdemir SÖNMEZ

İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde Mekansal Planlama Deneyimleri ve Çıkarılan Dersler 27
Ulaş AKIN, Burcu ATAOĞLU, Funda KARATAY EVREN, Özge İMREK, Elif KISAR KORAMAZ, Seçil ÖZALP

2023 Yılı Hedefli İstanbul İli Çevre Düzeni Planının Nüfus ve İstihdam Dağılımlarının Modellenme 28
Darçın AKIN

Bilgi Ekonomisi ve Kentler: İstanbul'un Çok Vizyonlu Gelişimi ve Planlama Stratejileri 38
Cem BEYGO, Ulaş AKIN

Türkiye'de İç Göçler: Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği..... 52
Yelda Aydın TÜRK, Murat TUTKUN, Selda AL, Ayşe SAĞSÖZ

Türkiye'de Nüfusun Metropoliten Yığılması..... 62
Suat ÇABUK, Yüksel TURCAN, Kemal DEMİR

Türkiye'de Doğurganlık Geçişlerinin Mekânsal Paternleri Bölgesel Düzeyde Bize Neler Anlatıyor? 74
M. Murat YÜCEŞAHİN

Yeni Rekabetçilik: Kentsel Yapabilirlikler ve Kentsel Olanaklar..... 87
Ozan HOVARDAOĞLU

Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı: Çekici Bölgeler, Çekici Sektörler ve Yatırım Yapan Ülkeler 100
Tüzin BAYCAN LEVENT, İbrahim Emre ÇAYIR

Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Kalkınma Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi ... 101
Nuri YAVAN

Başarılı Bir Ekonomik Kalkınma İçin İyi Yönetişim Gerekli(Mi)Dir 118
N. Aydan SAT, Aslı GÜREL ÜÇER

Bölgesel Gelişme Hedefi Doğrultusunda: Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programının İrdelenmesi..... 130
Semiha Sultan ERYILMAZ, Hüseyin Feti TEKKANAT

Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü ve Etkileri: İngiltere Örneği 146
Özlem ASLAN, Çiğdem ÇİFTÇİ

Sürdürülebilir Bölgesel Gelişim Açısından Kırsal Alanların Almanya Örneğinde İncelenmesi 160
Yaşar Bahri ERGEN, Barış ERGEN, Mustafa ERGEN

Kırsal Yerleşmelerdeki Tarım Odaklı Gelişme Eğilimlerinin Değerlendirilmesi: Aydın İli Örneği... 170
Ebru SEÇKİN, Senem KOZAMAN

Bölgesel Ölçekte Mekansal Planlamada Düzgüsel Bölgelerin Açmazları ve İşlevsel Bölgelerin Tanımlanmasında İzlenebilecek Yöntemler Üzerine 180
Burak BEYHAN

Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimlerinin Mekansal Ve İstatistiksel Yöntemlerle Modellenmesi: Ankara Örneği 198
Çiğdem VAROL, Burcu H. ÖZÜDURU

Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörü ve Katılımcı Planlama 224
Feral EKE, Nilüfer GÜRER

Marmaris'te Turizmin Etkisiyle Oluşan Toplumsal, Çevresel ve Kentsel Dönüşümler 234
Muammer TUNA

Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Taşımacılık Politikaları ve Türkiye'nin Konumu 245
Dilek ÖZDEMİR

Kent Bölgelerde Sürdürülebilir Ulaşım: İzmir Kent Bölgesi Örneği 257
Seda NAL

Yaratıcı Sektörler, Mekansal Yönelimler: İstanbul Sinema Sektörü Örneği 270
Özlem ÖZ, Kaya ÖZKARACALAR

Yaratıcı Endüstrilerde Kümelenme Eğilimi: İstanbul Film Endüstrisi Örneği 281
Evrim ÖZKAN TÖRE

Metropoliten Alanlarda Sanayi Kümeleri, Üretim İlişkileri: İstanbul'da Kuyumculuk Sektörünün Mekansal Kümelenmesi 298
Bilge Armatlı KÖROĞLU, Çiğdem VAROL, Nihan ÖZDEMİR SÖNMEZ, Tanyel ÖZELÇİ ECERAL

Sınıraşan Suların Tahsisinde Tarım ve Enerji Politikaları 314
Mehmet KÜÇÜKMEHMETOĞLU

Sit Kısıtı Altında Optimum Arazi Kullanım Dağılımının Belirlenmesi 330
Ersin TÜRK, H. Murat ÇELİK

Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel "Sürdürülebilir" Kalkınma Stratejileri İçin İlke ve Yöntemler Üzerine Bir Tartışma 342
Murat ÇEVİK

Güneydoğu Anadolu Projesi: Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiğinde Önemli Bir Adım mıdır? Yoksa Hata Mıdır? 360
Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU

Kümelenme, Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Ajansları 369
Suna Senem YAŞAR, Filiz MOROVA İNELER

Avrupa Birliği Bölgesel Politikası Reform Sürecinin Türkiye'ye Etkileri 384
Burcu M. DİRAOR

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'nın Bölgesel İstatistikler ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki Etkisi 401
Ahmet ÖZTÜRK

Dinamik Bir Bölge Planlama Süreci 408
Işıl NADİRE YENER

Kentleşme Şurasının Ardından: Bölge Planlama Konusundaki Yaklaşım ve Önerileri Yeni Bölgesel Söylemler ve Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında Yeniden Okumak 409
Ayda ERAYDIN

İstanbul Sanayi Desantralizasyon Sürecinin Bölgesel Analizi 428
Ferhan GEZİCİ, Burcu Müderrisoğlu

Endüstriyel Mekanda Teknolojiye Koşut Gelişim Süreçleri:Kocaeli Otomotiv Bölgesi 429
Nihal ŞENLİER, Tayfun SALİHOĞLU

İstanbul'da Yeşil Alanların Bölgesel Dağılımının Analizi 444
Yıldız AKSOY, Vedia DÖKMECİ

Temel Çarpanı ve Nüfus Büyüklüğü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi:Türkiye'de İlçe Düzeyinde Ampirik Bir Araştırma 452
Kemal Mert ÇUBUKÇU

İstanbul'da Sağlık İle İlgili Hizmetler Sektörünün Yerseçim Eğilimleri 460
Yiğit EVREN, Müge YORGANCI, Nihan TURAN, Yeşim DOĞAN

Istanbul'un İç Dinamiklerinin Emlak Değerleri Açısından Değerlendirilmesi 461
Tuğba ŞENTÜRK, Vedia DÖKMECİ, Pınar ÜNAL

Manzara Sahipliliğinin Konut Fiyatına Etkisi: İzmir İli Buca İlçesi Yedigöller Rekreasyon Alanı Çevresine İlişkin Ampirik Çalışma 472
Ahsen Derya ABAYHAN, Kemal Mert ÇUBUKÇU

Sosyo- Ekonomik Göstergelerin Alişveriş Merkezlerine Etkisi 479
Esra DEMİRCİOĞLU, Vedia DÖKMECİ

Kırsal Alanda Sosyal Sermaye ve Öğeleri 486
Tuba İNAL ÇEKİÇ

Yaratıcı Kapasite ve Sürdürülebilir Kırsal Gelişme 500
Aliye Ahu GÜLÜMSER, Tuzin Baycan LEVENT, Peter NİJKAMP

Öğrenmeye Dayalı Bölgesel Rekabetçiliğin Geliştirilmesinde Bölgesel Politikaların Önemi ve Türkiye İçin Öneriler 509
Cem Okan TUNCEL, Hasan Bakır TUNCEL

Kırsal Kalkınmada Yenilikçi Bir Hizmet Sunum Modeli: Köydes Projesi Örneği 521
Özcan TÜRKOĞLU

Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmalarına Bir Erken Örnek: Trakya Umumi Müfettişiliği'nin Kırsal Kalkınma Uygulamaları (1934–1941) 524
Zeynep ERES

Bölge Tanımlama İçin Araç: Peyzaj Karakter Alanları 525
Sevgi GÖRMÜŞ, Dicle OĞUZ

Şehir, Bölge, Gelecek ve Entegrasyon 526
Seniha ÇELİKHAN, Semiha Sultan ERYILMAZ, Yaşasın ERYILMAZ

Özgün ve Güncel Koşullarında Türkiye'nin Öneri Bölgeleri 527
Mercan EFE

Bölgesel Dengesizlik ve Konut Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme 528
Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU

Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kent Mekânları-Kent Planlamasındaki Önemi 529
Bahriye TUNÇ, Uğur ŞENARSLAN

Kocaeli Belediyesi Saraybahçe Beldesi'nin Deprem Sonrası 2000-2007 Yılları Arası Kentsel Gelişim Hareketlerinin İncelenmesi 530
Tuğba AKDENİZ, Seniha ÇELİKHAN

2023 Yılı Hedefli 2006 ve 2009 Yılı İstanbul Çevre Düzeni Planlarının Nüfus Dağılımlarının Modellenmesi 531
Darçın AKIN, Aysun SARI, Olgun ÇALIŞKAN

BÖLGESEL ÖLÇEKTE MEKANSAL PLANLAMA VE YÖNETİŞİM

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Tüzin Baycan LEVENT

Özdemir SÖNMEZ
"1980 Sonrası Bölge Planlamanın Rolü: Trakya Alt Bölgesi Örneği"

Ulaş AKIN, Burcu ATAOĞLU, Funda KARATAY EVREN, Özge İMREK, Elif KISAR KORAMAZ, Seçil ÖZALP
"İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde Mekansal Planlama Deneyimleri ve Çıkarılan Dersler"

Darçın AKIN
"2023 Yılı Hedefli İstanbul İli Çevre Düzeni Planının Nüfus ve İstihdam Dağılımlarının Modellenmesi"

Cem BEYGO, Ulaş AKIN
"Bilgi Ekonomisi ve Kentler Bağlamında İstanbul'un Çok Vizyonlu Gelişimi ve Planlama Stratejileri"

1980 SONRASI BÖLGE PLANLAMANIN ROLÜ: TRAKYA ALT BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Özdemir SÖNMEZ [1]

ÖZET

Bölge Planlama kavramı, 1960'lı yıllardan başlayarak ülkemiz gündeminde yer almış ve o günden bu güne çeşitli dönemlerde, çeşitli bölgeler için gündeme gelmiştir. Bölge planlamanın etkinliği de bu süreç içinde değişen siyasi, ekonomik, hukuki ve kurumsal yapılarla değişmiş, kimi zaman etkin ve uygulanabilir olurken, kimi zamanda alt ölçekli planlar tarafından bile röper alınmayan yazılı çizili belgelerin ötesine geçememiştir. Bununla birlikte özellikle 1980 sonrası liberal ağırlıklı dünya siyasi ve ekonomik konjonktürüne paralel olarak yapılan kalkınma planlarının konuya ilişkin atıfları ve dönemin hükümetleri tarafından izlenen politikalarda bölge planlarına verilen önem konusunda belirleyici/yönlendirici etmenler olagelmiştir.

Bu çalışmada bölgesel ölçekli planlama pratikleri çerçevesinde yakın tarihli çalışmalardan biri olan 2004 yılı Ergene Havzası Alt Bölge Planı ele alınacaktır. Bu bölge, gerek ülke coğrafi yapısı içinde Avrupa'ya sınır tek bölge olması, gerek İstanbul gibi güçlü ve başat bir metropoliten alan ile yan yana ve iç içe olması ve gerekse kendi içinde ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından oldukça farklı yerleşmeleri bünyesinde bulundurması nedeniyle seçilmiştir.

Bu çalışmadaki değerlendirmeler dönemin yasaları, kurumları, politikaları ve diğer yönlendiricileri çerçevesinde ele alınacak, olumlu ve olumsuz yönleri ile birlikte ortaya konmaya çalışılacaktır. Ayrıca ve daha önemlisi bu plandan sonra tüm alt bölge yerleşmelerinde yapılan alt ölçekli planlar irdelenerek üst planla karşılaştırılarak değerlendirilecektir. Buna ek olarak 2009 tarihinde onaylanan revizyon planı irdelenerek, gerekçeleri, ilkeleri, amaçları ve hedefleri ile birlikte olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bölge Planlama, yasalar, kurumlar, Trakya bölgesi, alt ölçekli planlar, katılım

[1] BİMTAŞ, İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi

İSTANBUL VE MARMARA BÖLGESİ'NDE MEKANSAL PLANLAMA DENEYİMLERİ VE ÇIKARILAN DERSLER

Ulaş AKIN, Burcu ATAOĞLU, Funda KARATAY EVREN, Özge İMREK, Elif KISAR KORAMAZ, Seçil ÖZALP[1]

ÖZET

İBB tarafından kurulan İMP (Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi) ile birlikte İstanbul'da üst ölçekli planlama konusu gündeme oturmuş, 2006-2007 yılları arasındaki gelişmeler ile 2008-2009 yılları arasındaki revizyon çalışmaları ile hem kentsel hem de bölgesel ölçekte planlama adına yok sayılamayacak bir deneyim alanı olarak yorumlanabilir hale gelmiştir. Bilimsel araştırmalar ile uygulamacıları bir araya getiren "yeni bir planlama anlayışı" sadece İstanbul'u değil tüm Marmara Bölgesi'ni kapsayan bir bölgesel gelişme çerçevesi ışığında, farklı düzey ve düzlemlerdeki geribildirim ve eşgüdüm süreçlerini kapsamaktadır. Bu bildiri 2005-2009 yılları arasında İstanbul merkezli yaşanmakta olan üst ölçekli planlama deneyimleri ve bunların açılımlarını bütüncül bir bakış açısıyla ortaya koyarak sürecin bütününden derslerin çıkarılmasını amaçlamaktadır. Sürecin odağında bulunan İMP'nin gerek kamuoyu gerekse akademik çevrelerde net bir karşılık bulamaması, İMP'nin organizasyonel yapı ve gelişiminin sağlıklı bir şekilde ortaya konması gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bildiri kuramsal ve kavramsal netliğin ortaya konulmasının ardından, organizasyonel düzlemdeki analiz ve bulguları paylaşmaktadır. Bunu takiben Marmara Bölgesi bütünü, İstanbul İli, Bilecik İli ve Trakya Alt Bölgesi örneklerinde aktarılan üst ölçekli planlama deneyimleri sıralanmaktadır. Bildirinin sonuç bölümünde güncel gelişmeler ışığında bundan sonra atılacak adımlar, çıkarılan dersler çerçevesinde tartışmaya açılmıştır. Çalışma birincil kaynak veriler üzerinden; politika ağlarında belirsizlik kuramsal çerçevesi kapsamındaki analizlere dayanmaktadır. Bu doğrultuda, yasal ve kurumsal çerçeve ile yönetişim konularında açılımlar gerçekleştirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Marmara Bölgesi, İstanbul, üst ölçekli planlama, yönetişim

[1] BİMTAŞ, İstanbul Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi

2023 YILI HEDEFLİ İSTANBUL İLİ ÇEVRE DÜZENİ PLANININ NÜFUS VE İSTİHDAM DAĞILIMLARININ MODELLENMESİ

Darçın Akın[1]

ÖZET

Bir kentsel alana yerleşecek yeni nüfusun hangi bölgelerde ya da alt merkezlerde yerleşeceğinin modellenmesinde, temel sektörün büyüklüğü ve bu sektöre dayalı hizmet sektörünün büyüklüğünü dikkate alan Lowry-Garin modeli ile İstanbul'un 2023 yılı nüfus ve hizmet sektörü istihdam büyüklükleri modellenmiştir. Temel işgücü büyüklüğüne, işgücüne erişim uzaklığına ve nüfus-işgücü oranına bağlı bu modellemede, bir kentsel alanda oluşacak yeni nüfustan en fazla oranı, işyeri alanlarına en yakın ve yerleşim potansiyeli en fazla olan bölgeler alacaktır. Bu modelde İstanbul için oluşturulmuş 10 bölge için öngörülen 2023 yılı nüfus ve işgücü değerleri ve bölgeler arasındaki uzaklıklar (mesafe, km) kullanılmıştır. 2006 yılı nüfus tahmini ve bölgeler arası uzaklık (km) değerlerine göre kalibre edilen model ile 2023 yılı planı alt bölge nüfusları hesaplanarak, 2009 yılı onanlı planın bölgesel nüfus dağılımları ve model hataları irdelenmiştir.

1. GİRİŞ

İstanbul İli, 2005-2009 yılları arasında 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu gereği bütün il sınırlarını içine alan kapsamlı bir planlama süreci yaşamıştır. Bu bildiride, zikredilen süreçte ortaya çıkan 2009 yılı onanlı 1/100 bin ölçekli Çevre Düzeni Planı (ÇDP)'na ait 2023 hedef yılı nüfus ve istihdam öngörüleri ile bölgesel dağılımları Lowry-Garin modelinin sonuçları ile karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırmada, plan yapım alanının bütününe ilişkin nüfus ve istihdam değerlerinin tahminine yönelik herhangi bir yaklaşım önerilmezken, toplam nüfus ve istihdam değerlerinin alt bölgelere dağılımları irdelenmiştir. Bu çalışmadan elde edilecek geçerlilik sonuçlarına göre, uzun erimli olması nedeniyle geleceğe yönelik bir takım belirsizlikleri bünyesinde taşıyan plan kararlarının, doğru tahmin edilmiş bir gelecek senaryosu üzerine bina edilerek sağlıklı ve etkin bir planlama sürecinin parçası olmaları sağlanacaktır.

Çevre düzeni planı, üst ölçekli ülke ve bölge plan kararlarına uygun olarak bir kentin konut, sanayi, tarım, turizm, ulaşım gibi arazi kullanımlarını ve sektörel gelişme kararlarını belirleyen plandır (3194 sayılı İmar Kanunu, Madde 5: Tanımlar. mevzuat.adalet.gov.tr). Çevre düzeni planları, üst ölçekli planlar ile alt ölçekli imar planları arasında yer alan bir ara kademe planı olarak, ülke ve bölge planlarının sosyo-ekonomik, çevresel ve mekansal gelişme kararlarını ve bunların uygulama araçlarını planlama sınırları içerisinde ortaya koyan kentsel gelişime ve mekanın kullanımına dair imar yönergeleridir (Dericioğlu ve diğ., 2007). İlgi Belediye meclislerince onaylanarak imar ve uygulama mevzuatı haline dönüşürler. Nazım ve uygulama imar planları, geliştirilmiş olan çevre düzeni plan kararları altında üretilerek, il bütününde uyumluluk ve entegrasyonu sağlamalıdırlar. Çevre düzeni planlarının komşu iller arasında uyumluluğu ve entegrasyonu ise, bölge planlarının var oluşuna ve güncelliğine bağlı olarak sağlanabilecektir.

2. ARAZİ KULLANIM MODELLERİ

Arazi kullanım modelleri, çalışma alanının bütünü için öngörülen konut, ticaret-hizmet ve sanayi alanlarının mekânsal dağılımı için geliştirilmişlerdir. Bu modeller, kentsel alandaki büyümenin kentin boş alanları ve yoğunluk artışına izin verilen bölgelerin varlığı ve istihdam olanaklarına yakınlık ve/veya erişim (ulaşım sistemi kapasitesi ve talebe bağlı olarak ulaşım süresi) kısıtları altında hangi alt bölgelerde ya da merkezlerde olacağının tayini için kullanılmaktadır. Bu tür modeller temel olarak basit ve kapsamlı olarak ikiye ayrılabilirler. Basit modeller, örneğin, kentsel büyümenin ya da nüfus artışının geçmişteki eğilimini esas alarak gelecekteki arazi kullanımını tahmin ederler. Arazi kullanımı tahmini, ulaşım sistemlerinin, kamu hizmetlerinin, okul ve hastanelerin, ticaret ve sanayi tesislerinin, yeşil ve rekreasyon alanlarının talep doğrultusunda ve kamu faydası kısıtı altında en doğru ya da optimum yer seçimi ve büyüklüklerinin tayini için gereklidir. Basit modellerin en büyük dezavantajı,

[1] Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, dakin@gyte.edu.tr

geçmişten farklı olarak benimsenen yeni kentsel politikaların ya da yeni yatırımlardan dolayı mevcut kentsel sistemler üzerinde oluşacak değişikliklerin etkilerini dikkate almamalarıdır (Dökmeci, 2005). Kapsamlı modeller ise önerilen arazi kullanımının, kentsel alanda bulunduğu konumu ifade eden erişim süresi ve erişimi sağlayan ulaşım sisteminin kapasite kısıtı altında oluşan talebe bağlı olarak büyüklüğünü tayin ederler. Bu modellerin dayandığı ilke Isaac Newton'un yer çekimi kanununu modellediği benzetim modelidir. Konut yerleşim alanları ile iş, eğitim, ticaret ve hizmet alanlarının büyüklükleri arasındaki etkileşim, bu alanların büyüklükleri (nüfus ve istihdam sayısı, ticari büyüklük, hizmet kapasitesi, vb) ile doğru orantılı olup, bu alanlar arasındaki yolculuk süresi (nin bir üssel parametresi) ile ters orantılıdır. Kapsamlı modellerin kullanılmasında da modelin gereksinimi olan verilerin temini ve doğrulanması, girdi formatına dönüştürülmesi, model formülasyonuna olanak veren yazılımların bulunması, bu yazılımları kullanacak ve model çıktılarını doğru bir şekilde yorumlayabilecek uzman kişilerin var olması gibi kısıtlar vardır.

3. MODELLEME

Modelleme için çalışma alanı, kullanım alanlarının işlevlerine göre mümkün olduğu kadar küçük homojen bölgelere ayrılır. İdeal anlamda küçüklük (örneğin yapı adası boyutuna inme) veri toplama ve analiz maliyetini arttıracağından dolayı, ülkemizde veri elde edilebilecek en küçük coğrafi büyüklük olan mahalle ölçeğinde veri toplamak ve analiz yapmak yeterli kabul edilmektedir (Dökmeci, 2005). Bunun yanı sıra, aynı kullanıma ve yoğunluğa sahip komşu mahallelerin birleştirilerek analiz yapılacak bölge sayısının azaltılması da hesapların yapılması ve sunumu açısından pratiklik sağlayacaktır. Üst ölçekli planların analizinde daha az sayıda alt bölge gerekirken, alt ölçekli planlar için bölge sayısı anlamlı analizlere olanak verecek şekilde arttırılmalıdır.

Kentsel sistemlerin aralarındaki etkileşime göre nüfusun kent içinde yerleşmelerini modelleyen ve kolay kullanımı (iyi tarif edilmiş olması ve veri gereksiniminin az olması) ile ön plana çıkan Lowry modeli, geliştirildiği 1963 yılından bu yana yurtiçinde ve yurtdışında pek çok planlama çalışmasında kullanılmıştır. İlk geliştirildiği çalışmada, Pittsburg şehrinde temel sektör olan ihracata yönelik sanayi alanı büyüklüklerinin dışsal veri kabulüyle, konut alanlarının ve bunlara hizmet edecek ticaret ve hizmet alanlarının kentsel dağılımı modellenmiştir (Dökmeci, 2005).

Lowry modelinin akış şeması Şekil 1'de görülmektedir. Buna göre, dışsal olarak modele girdi verilen temel sektörün yeri ve büyüklüklerinin tayini ile başlayan süreçte, temel sektör çalışanlarının ve ailelerinin çekim modeli kullanılarak bölgelere dağılımı ile bu nüfusun ihtiyacı olan hizmet sektörü talebinin belirlenmesinin akabinde, bu sektör çalışanlarının ve ailelerinin bölgelere dağılımı ile ortaya çıkan yeni nüfusun yerleşebileceği boş alanların ve/veya yoğunluk artışına izin verilen bölgelerin olup olmamasına göre yeni bir dağılım yapılmaktadır. Lowry modelinde hem kentsel aktivitelerin büyüklüğü hem de mekânsal dağılımı modellenmiştir. Model kent strüktürünün üç farklı bileşeni olan nüfus, işgücü ve mekansal etkileşimi beraber modelleyerek, farklı plan senaryoları için kentsel strüktürün değişimini ortaya koymaktadır (Çubukçu, 2008).

Garin, Lowry modelini vektör ve matrisler işlemleri ile ifade etmek suretiyle geliştirmiştir. Buna karşılık, Garin modelinde Lowry modelinin kullandığı perakende ticaret için minimum büyüklük ve konut alanları için maksimum yoğunluk sınırı göz önüne alınmamıştır (Dökmeci, 2005). Lowry modelinin planlama alanında en önemli katkılarından birisi mekânsal etkileşimi ekonomik temelli olarak ifade etmiş olmasıdır. Çünkü mekânsal gelişim ekonomik aktiviteyle birebir ilişkilidir (Çubukçu, 2008). Bu nedenle bir yerleşimin nüfus projeksiyonu ve gelişim öngörüsü ekonomik aktiviteden bağımsız olarak ele alınacak olursa, ortaya çıkan sonuçlar ya geçmiş eğilimlerin geleceğe ekstrapolasyonu şeklinde olacak ya da öngörülen yerleşim ve aktivite alanlarının büyüklük/yoğunluk hesabına dayanacaktır. Gerek ekstrapolasyon gerekse ekonomik aktiviteden bağımsız olarak yapılan arazi kullanımı öngörülerinin doğru çıkmaması ihtimali oldukça yüksektir. Buna bir örnek olarak, 2010 yılı hedefli 1/50 bin ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım İmar Planı (1995)'nın nüfus projeksiyonundaki yaklaşım ve bu planda 2010 yılı için öngörülen arazi kullanım senaryosuna bağlı olarak İTÜ-UYGAR Merkezi'nce 1997 yılında tamamlanmış olan İstanbul Ulaşım Ana Planı'ndaki "mevcut gelişme eğilimi senaryosu"ndaki nüfus tahmini yanılsamasını verebiliriz.

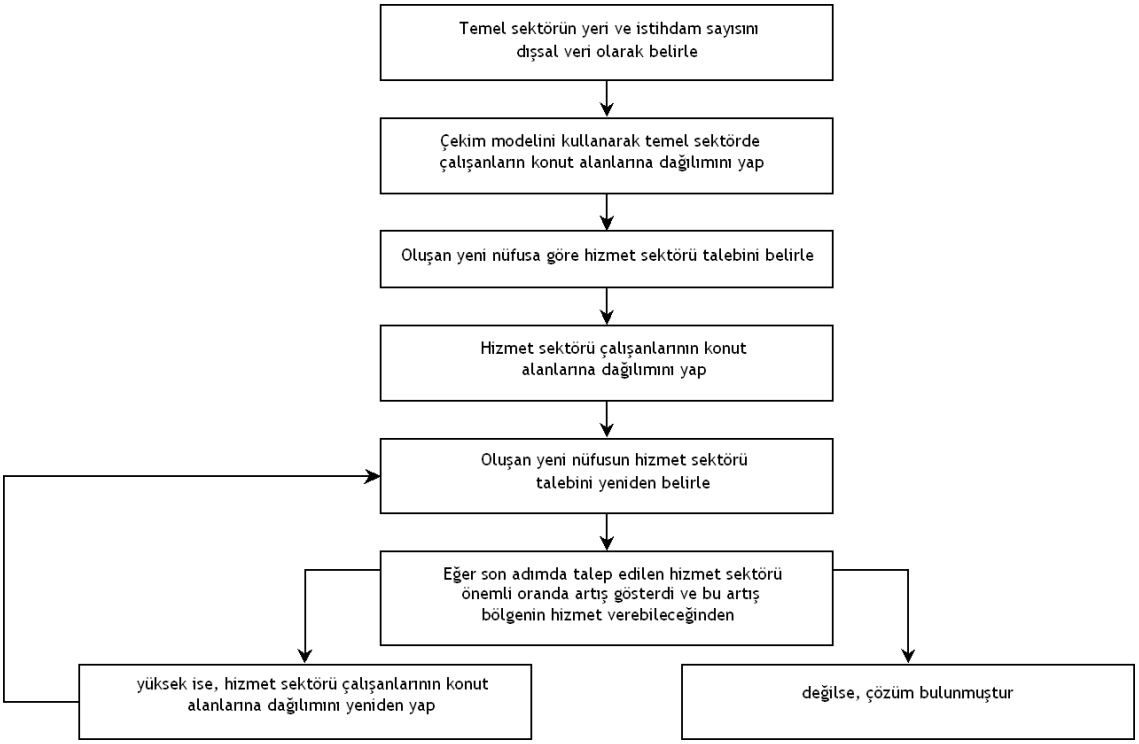

Şekil 1 – Lowry modeli akış şeması (Land use Forecasting: wikipedia.org)

1995 yılı onanlı 2010 hedefli 1/50 bin ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım İmar Planı nüfus projeksiyonunda geleceğe yönelik belirsizlikler doğrultusunda sosyo-ekonomik durum ve doğal kaynakların değerlendirilmesi ile alt (13 milyon) ve üst limit (16 milyon) belirlenmiştir. Doğal nüfus artışı ile ulaşılacak nüfus 14 milyon iken, ekonomik şartlar ve yaşama düzeyi ile ilişkili olarak nüfusun daha az olması gerektiği ifade edilmiştir. "GSMH'da %6 gibi bir gerilemenin yaşandığı, yatırımların durduğu bir dönemin sonucu olarak yeni sosyal altyapı ve üstyapı hizmetlerinin olmayacağı bir yerde; yaşanabilir bir ortamın tesisi için, sadece mevcudu iyileştirmek mümkün olabilir. Bu doğrultuda olması gereken nüfus 12-13 milyon'dur " denilmektedir. Ayrıca, "ilçelerdeki nüfus yoğunluğu donatı standardı arayışı ve göçün önlenmesi paralelinde nüfus 13 milyon olarak tespit edilmektedir" denilerek su kaynakları açısından 2010 yılı için İSKİ'nin ham su ihtiyacı programında 16 milyon nüfusa yetebilecek su bulunduğu ifadesine yer verilmiştir. Yine, "Gümrük Birliği ve Avrupa Birliği içindeki yer kayıpları ve uluslar arası düzeyde metropol olma hedefinin bir sonucu olarak emek-yoğun işgücü yoğunluğuna ihtiyaç duyulmadığı" belirtilerek "marjinal ve kayıt dışı ekonominin oranının azaltılacağı, kayıt dışı ekonominin devre dışı bırakılacağı optimum nüfus ise, 12-13 milyon'dur" denilmektedir. Bütün bu değerlendirmeler ışığında "… Gebze'nin de dahil olduğu 1/50 bin ölçekli Nazım Plan zonlarındaki mekansal bilgileri irdelenmesi sonucu, … nüfus, 13 milyon kişi olarak kabul edilmiştir". Bu rakamdan Gebze'nin nüfusu çıkartıldığında (Nazım Plan'da öngörülen 2010 nüfusu 1 milyon 300 bin), İstanbul'un 2010 nüfusu 11 milyon 700 bin olmaktadır. Her iki rakam da 2009 yılı ADNKS1 sonuçları ile yakınsamamıştır.

Gebze'nin nüfusu (6.3.2008 tarihli 5747 sayılı Büyükşehir Belediyesi Sınırları İçerisinde İlçe Kurulması kanunu sonrasında, bu kanun öncesindeki Gebze İlçesi'nin nüfusunu, Çayırova, Gebze, Darıca ve Dilovası ilçeleri teşkil etmektedir) 2009 sayımlarında 564 bin 83 çıkarken (%57 eksik), İstanbul'un nüfusu da 12 milyon 915 bin 158 (%10,4 fazla) çıkmıştır. Nazım Plan'da İstanbul'un nüfus tahminindeki yanılsama göreceli olarak daha düşük olurken, Gebze'nin nüfus tahmini geçmiş eğilimlerin ekstrapolasyonu yaklaşımıyla tamamen yanlış hesaplanmıştır. Ayrıca 2009 ile 2010 yılları

[1] ADNKS: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, www.tuik.gov.tr

arasında İstanbul'un nüfusunda bir önceki yıla göre beklenen (%1,72) artış ile yapılan hata %10'un üzerinde (%12,3) olmak üzere, 2010 yılı İstanbul nüfusu13 milyon 137 bin 299 olurken, Gebze'nin de dahil olduğu Nazım Plan zonlarındaki toplam nüfus (bir önceki yıla göre beklenen %3,1'lik artış ile Gebze'nin 581 bin 764 olacağı öngörüsüyle) 13 milyon 719 bin 62 olacaktır. Bu rakam, Nazım Plan'ın Batı ağırlıklı gelişim öngören 1. Senaryosu ve tarihi ve kültürel çevreyi korumayı öngören 4. Senaryosu ile yaklaşık olarak uyuşmakta olup (bu senaryoların nüfus öngörüleri 14 milyon'dur), altyapı yatırımlarının olmaması ve göçün devam etmesini öngören Senaryo 5 (17 milyon nüfus önermiştir) ve sanayinin gelişimi ve kirletici sanayinin desantralizasyonu yaklaşımı olan Senaryo 6 (18 milyon nüfus öngörülmüş) ile 3 ila 4 milyon kadar farklılık arz etmektedir. Bu bahsi geçen senaryolar içerisinde tarihi ve kültürel çevreyi korumayı öngören 4. Senaryo'da mutlak koruma alanlarının aleyhine herhangi bir gelişmenin kesinlikle kabul edilmediği politikası ışığında nüfusun, temel senaryoya göre niçin 1 milyon daha fazla öngörüldüğü anlaşılamamıştır.

1997 yılında tamamlanmış olan İstanbul Ulaşım Ana Planı'nda iki ayrı gelişme senaryosu olarak 2010 yılı hedefli 1/50 bin ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge "Nazım Plan senaryosu" ve "mevcut gelişme eğilimi senaryosu" öngörülmüş olup, bahsi geçen Nazım Plan senaryosunda birbirleriyle çelişkiler içeren ilke ve politikalar zikredilmiştir. İstanbul Ulaşım Ana Planı raporunda yer alan ifadelere göre, "İstanbul kent bütününde fiziksel büyüme kontrol edilecek, gelişme ve büyüme hızı yavaşlatılacak …" derken, 15 yıllık süreçte doğal artışı ile 2010'da 14 milyona ulaşacak nüfusun, İBB Şehir Planlama Müdürlüğü tarafından Gebze'nin de dahil olduğu çalışma alanında 15 milyon 443 bin 810 olarak verildiği kaydı bulunmaktadır. Bu rakama göre istihdam da 6 milyon civarında zikredilmiştir. Bu değer, 2023 yılı istihdam öngörüsünün de (5 milyon 600 bin) üstündedir.

İstanbul Ulaşım Ana Planı "mevcut gelişme eğilimi senaryosu"nda ise, 1960 yılından bu yana geçmiş değerleri dikkate alan bir lojistik eğri kullanılarak yapılan İstanbul nüfus projeksiyonunda 15 milyon 285 bin 122 rakamına ulaşılmıştır. Bu eğri ile 2023 yılı nüfus projeksiyonu da 20 milyon civarında olup, 2006 ve 2009 yılı onanlı 2023 hedefli 1/100 bin İstanbul Çevre Düzeni Planlarında da İstanbul'un nüfusu 16 milyon olarak yer almıştır. Çevre Düzeni Planları'nda öngörülen 16 milyon nüfus hesabının da gerçekte bir ekonomik planlama öngörüsü yerine, 2010 yılı hedefli 1/50 bin ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım Plan raporunda zikredildiği üzere 2010 yılı için İSKİ'nin 16 milyon nüfusa yetebilecek su kaynağını programına dahil edebildiği gerçeğine dayandığı ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de, 16 milyonluk nüfus öngören bu planlara İBB Şehir Planlama Müdürlüğü'nce kapasite planları denilmiştir. Diğer bir deyişle, 16 milyonun üzerindeki bir nüfusa sahip İstanbul'un içme suyu ve diğer doğal kaynakları açısından sürdürülebilirliğinin risk altında olduğu ifade edilmektedir.

4. LOWRY-GARİN MODELİ

Lowry modelinin kurgusunda iki önemli kavram büyük rol oynamaktadır: 1) nüfus-işgücü oranı, 2) servis işgücü- nüfus oranı. Nüfus-iş gücü oranı, yerleşim alanındaki işgücüne katılım oranı olup (α), nüfusun (P) toplam işgücüne (E) oranı (α=P/E) olarak ile ifade edilmiştir. Toplam işgücü de (E), temel iş gücü (ET) ile hizmet işgücünün (EH) toplamına eşittir (E=ET+EH). Hizmet işgücü-nüfus oranı (β) ise, yerleşim alanında kişi başına düşen yerel (hizmet) işgücünü ifade etmektedir (β=EH/P). Burada hizmet işgücünün tarif edilmesinde dikkat edilmesi gereken husus, hizmet işgücünün sadece hizmet sektöründe çalışanları değil, yerleşim alanında yaşayanlara hizmet veren işgücü olduğunun bilinmesidir (Çubukçu, 2008). Her 10 kişiden 4'ünün istihdam edildiği bir yerleşimde, temel sektörde 3 kişi, yerel (hizmet) sektörde de 1 kişi istihdam edilmesi halinde, α=10/4 =2,5, β=1/10=0,1 olacaktır. Diğer bir deyişle, iş gücüne katılım (aktivite) oranı a=1/α=0,40 (%40) iken her bir çalışan kendisi dahil 2,5 kişiye bakmakta ve yerel sektördeki istihdam oranı da %10 olmaktadır.

Garin'in geliştirmiş olduğu Lowry modelinde bir seri matris işlemi yer almaktadır. Yerleşkedeki bölge sayısı n ile ifade edilmektedir. α ve β matrisleri nxn boyutunda diyagonal değerleri α ve β değerlerine diğer elemanları da sıfıra (0) eşit kare matrisler olarak yazılırlar. Bölgeler arası uzaklık ya da süre matrisi de t olarak tanımlanan nxn boyutunda kare bir matristir. Temel sektör işgücü değerleri de 1xn vektör formatında yazılır (Çubukçu, 2008).

İşgücünün ikamet ettiği konut alanları dağılımı ise, eve-yolculuk fonksiyonu olarak tanımlanır (a'ij). Eve yolculuk matrisi nxn boyutunda kare bir matristir (A'). Buna göre, temel sektör iş gücünün

dağılımına bağlı olarak, bu sektörde çalışanların ailelerinin (nüfusun) mahallelere dağılımı için PT=ET A' [α] yazılır. Model de ayrıca, konut alanlarına dağılmış olan nüfusun hizmet ihtiyaçlarının nereden karşıladıklarını açıklayan ev-hizmet (b'ij) fonksiyonu bulunur. Ev-hizmet matrisi nxn boyutunda kare bir matristir (B'). Buna göre, temel sektör iş gücünün ailelerinin (PT) ihtiyacını karşılayacak yerel (hizmet) sektör çalışanlarının mahallelere dağılımı için EH= PT B' [β] yazılır. Yerel sektör işgücünün geçindirdiği nüfus (aileleri) (PH) da PH=EH A' [α] olarak hesaplanır. Bu hesaplanan nüfusun da hizmet ihtiyacının karşılanması için gereken hizmet (yerel sektör) iş gücünün mekânsal dağılımı EH= PH B' [β] formülü ile hesaplanır. Ancak hesaplanan bu nüfusun da hizmet ihtiyacının karşılanması için gereken işgücünün ve bu işgücünün geçindirdiği nüfusun hesabı ve mekansal dağılımı için döngüsel hesaplama devam eder ve sonuçta her bir bölge için toplam nüfus (P) ve toplam işgücü (E)değeri elde edilir. Her bölgedeki temel sektöre dair işgücünün değeri bilindiği için, toplamdan bu değer çıkarılarak yerel (hizmet) sektör işgücü (EH) hesaplanır (Çubukçu, 2008).

5. İSTANBUL İLİ İÇİN LOWRY-GARİN MODELİ

İstanbul İli için Hofstra University, NY ABD, Ekonomi ve Coğrafya Bölümü öğretim üyesi Doç. Dr. Jean-Paul Rodrigue tarafından geliştirilen Lowry modeli modülü (versiyon 1.2, 1998) kullanılmıştır (Rodrigue, 2009). İşlem kolaylığı açısından, model verileri 2009 onanlı 1/100 bin ölçekli 2023 Yılı İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda önerilen 10 alt bölge için (Bkz. Şekil 1) elde edilmiştir. Buna göre, Tablo 1'de çalışma alanı için alt bölgelere ait mevcut durum ve plan hedef yılı için nüfus ve istihdam sayıları verilmiştir. Nüfus-işgücü oranları, temel sektör iş gücü dağılımları ve bölgeler arası mesafeler (tij, Bkz. Tablo 2) kullanılarak Lowry-Garin modeli ile alt bölgelere ait dağılımlar sınanmıştır. 2006 yılı için model kalibrasyon parametreleri (λ ve μ değerleri) elde edilmiş ve model sonuçları ile 2023 yılı Çevre Düzeni Planı (ÇDP) nüfus ve istihdam dağılımları karşılaştırılmıştır.

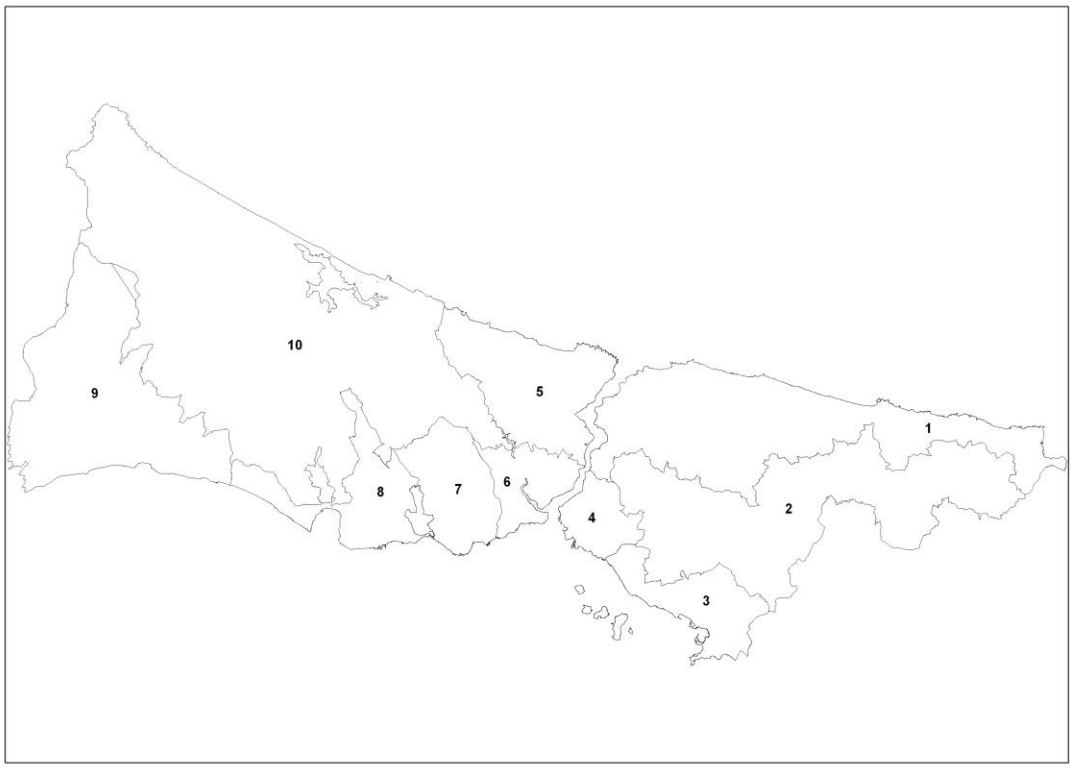

Şekil 2 – 1/100 bin Ölçekli Çevre Düzeni Planında Önerilen Altbölgeler (İBB, 2009)

Eve yolculuk fonksiyonu ($a_{ij}^{'}$) Formül 1'de, ev-hizmet fonksiyonu da Formül 2'de görülmektedir:

$$a_{ij}^{'} = \frac{e^{-\lambda t_{ij}}}{\sum_{j=1}^{n} e^{-\lambda t_{ij}}} \quad \text{.....(1)}$$

$$b_{ij}^{'} = \frac{e^{-\mu t_{ij}}}{\sum_{j=1}^{n} e^{-\mu t_{ij}}} \quad \text{.....(2)}$$

2006 yılı için nüfus-iş gücü oranı, $\alpha = \frac{P}{E} = \frac{11.608.349}{3.865.802} = 3.00$

ve hizmet işgücü-nüfus oranı, $\beta = \frac{E^H}{P} = \frac{3.865.802 - 1.121.101}{11.608.349} = 0{,}236$ olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1 – İstanbul için 2006 ve 2023 yıllarına ait nüfus ve istihdam öngörüleri (İBB, 2009)

YAKA	ÇDP[1] BÖLGELERİ	NÜFUS		TEMEL İŞGÜCÜ		TOPLAM İŞGÜCÜ	
		2006	2023	2006[2]	2023[3]	2006	2023
ANADOLU	1	270.162	360.000	19.238	13.860	66.338	126.000
	2	784.691	770.000	57.672	59.290	198.867	269.500
	3	1.340.116	2.300.000	89.966	265.650	310.224	805.000
	4	1.626.791	2.500.000	147.885	96.250	509.940	875.000
	alt toplam	4.021.760	5.930.000	314.762	435.050	1.085.369	2.075.500
AVRUPA	5	331.707	400.000	31.063	19.600	107.112	140.000
	6	2.964.656	3.100.000	388.925	206.150	1.341.100	1.085.000
	7	2.970.820	3.350.000	274.939	328.300	948.050	1.172.500
	8	776.358	1.350.000	62.116	203.175	214.190	472.500
	9	112.861	1.550.000	11.843	151.900	40.836	542.500
	10	430.187	320.000	37.453	20.160	129.145	112.000
	alt toplam	7.586.589	10.070.000	806.338	929.285	2.780.433	3.524.500
İSTANBUL	TOPLAM	11.608.349	16.000.000	1.121.101	1.364.335	3.865.802	5.600.000

[1] ÇDP: Çevre Düzeni Planı
[2] 2006 yılı için temel işgücünün toplam istihdam içindeki oranı %29'dur. Bu değer 2006 yılı Hanehalkı anketlerinden elde edilmiştir.
[3] 2023 yılı için temel işgücünün toplam istihdam içindeki oranı %25'dir. Bu değer 1/100 bin ölçekli ÇDP raporundan alınmıştır.

Tablo 2 – ÇDP bölgeleri arasındaki mesafe matrisi (km)

t_{ij} (km)	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	11,91	11,91	35,97	34,99	45,02	45,90	57,60	74,19	129,50	96,35
2	11,91	11,91	43,15	42,17	55,76	54,06	65,67	8,14	137,73	105,54
3	35,99	43,17	20,80	20,80	44,61	34,08	43,63	59,22	115,96	84,21
4	34,99	42,17	20,83	14,22	24,62	14,22	25,53	41,25	97,75	66,00
5	45,02	55,76	44,63	24,57	19,12	19,12	29,77	48,73	95,43	59,36
6	45,89	54,50	34,34	14,37	19,36	13,10	13,10	31,30	85,01	53,26
7	57,71	65,66	43,66	25,19	29,97	13,16	13,16	21,01	73,66	41,91
8	75,39	82,57	60,09	42,23	50,55	32,26	22,12	22,12	59,71	35,30
9	129,55	138,24	116,18	97,66	95,43	85,26	73,75	58,19	38,38	38,38
10	96,87	105,73	84,52	65,92	59,36	53,51	42,00	33,94	38,38	33,94

2006 yılı toplam nüfus (P=11.608.349) ve iş gücü (E=3.865.802), hizmet işgücü (EH=2.744.701) ve dağılımı, ve uzaklık matrisi (tij) verileri ile yapılan model kalibrasyonunda λ ve μ değerleri 0,0125 ve 0,0250 bulunmuştur. 2006 yılı mevcut durum ve model çıktılarının karşılaştırılması Tablo 3'de verilmiştir. Toplam değerlerde hata son derece düşük olmasına rağmen (nüfus tahmininde hata 100 binde 5 olup, hizmet istihdamında da 100 binde 126 çıkmıştır), bölgesel dağılımlarda nüfus tahminindeki hata %7 ila %233 arasında, hizmet istihdamındaki hata ise %1 ila % 432 arasında değişmiştir. Bu hataların 1, 5 ve 9. bölgelerde yüksek olduğu göze çarpmaktadır. 1. Bölge Anadolu yakasında, 5. ve 9. Bölgeler de Avrupa yakasında olup, bu bölgeler kentin düşük yoğunluklu kırsal ve orman alanlarını kapsamaktadır. Hizmet istihdamı dağılımındaki hata, nüfus dağılımındakine göre daha yüksektir. Bu hataların azaltılması için, modellemenin daha küçük homojen bölgelerde yapılması ve yerleşime uygun olmayan bölgelerin analizlerden çıkarılması gerekmektedir.

Tablo 3 – 2006 yılı model kalibrasyonu sonuçları

ÇDP Bölge	2006 MODEL SONUÇLARI			2006 MEVCUT DURUM			2006 MODEL HATASI		
	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı
1	809.022	19.238	250.436	270.162	19.238	47.100	-199%	0%	-432%
2	981.197	57.672	269.393	784.691	57.672	141.195	-25%	0%	-91%
3	1.068.465	89.966	266.189	1.340.116	89.966	220.258	20%	0%	-21%
4	1.514.784	147.885	357.043	1.626.791	147.885	362.055	7%	0%	1%
5	997.062	31.063	301.291	331.707	31.063	76.049	-201%	0%	-296%
6	2.289.753	388.925	374.326	2.964.656	388.925	952.175	23%	0%	61%
7	1.887.397	274.939	354.193	2.970.820	274.939	673.111	36%	0%	47%
8	993.101	62.116	268.918	776.358	62.116	152.074	-28%	0%	-77%
9	375.761	11.843	113.411	112.861	11.843	28.993	-233%	0%	-291%
10	691.251	37.453	192.964	430.187	37.453	91.692	-61%	0%	-110%
Toplam	**11.607.794**	**1.121.101**	**2.748.164**	**11.608.349**	**1.121.101**	**2.744.701**	**0,005%**	**0%**	**-0,126%**

2023 yılı toplam nüfus (P=16.000.000), iş gücü (E=5.600.000), hizmet işgücü (EH=4.235.665), uzaklık matrisi (tij), nüfus işgücü oranı α=2,857, hizmet işgücü-nüfus oranı β=0,265 ve kalibrasyon parametreleri λ=0,0125 ve μ=0,0250 ile yapılan 2023 yılı nüfus ve hizmet işgücü toplam ve bölgelere dağılım tahminlerinin sonuçları Tablo 4'de yer almıştır.

Tablo 4 – 2023 yılı plan ve model sonuçları

ÇDP Bölge	2023 MODEL SONUÇLARI			2023 PLANI			2023 MODEL HATASI		
	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı	Nüfus	Temel istihdam	Hizmet istihdamı
1	1.168.450	13.860	395.098	360.000	13.860	112.140	-225%	0%	-252%
2	1.456.368	59.290	450.439	770.000	59.290	210.210	-89%	0%	-114%
3	1.950.141	265.650	416.899	2.300.000	265.650	539.350	15%	0%	23%
4	1.836.580	96.250	546.553	2.500.000	96.250	778.750	27%	0%	30%
5	1.356.092	19.600	455.032	400.000	19.600	120.400	-239%	0%	-278%
6	2.218.154	206.150	570.204	3.100.000	206.150	878.850	28%	0%	35%
7	2.500.469	328.300	546.864	3.350.000	328.300	844.200	25%	0%	35%
8	1.824.371	203.175	435.355	1.350.000	203.175	269.325	-35%	0%	-62%
9	1.046.111	151.900	214.239	1.550.000	151.900	390.600	33%	0%	45%
10	1.019.046	20.160	336.506	320.000	20.160	91.840	-218%	0%	-266%
Toplam	**16.375.780**	**1.364.335**	**4.367.189**	**16.000.000**	**1.364.335**	**4.235.665**	**-2%**	**0%**	**-3%**

2023 yılı plan öngörüleri ile model sonuçlarını karşılaştırdığımızda toplam nüfus ve hizmet istihdamında oldukça düşük bir hata (nüfus tahmininde %2, hizmet istihdamında ise %3 hata) marjı ile tahmin yapıldığını görmekteyiz. Bu da, model parametrelerinin geçerliliğini ortaya koymaktadır. Ancak, 2006 yılı model kalibrasyon sonuçlarına benzer şekilde nüfus ve hizmet istihdamı dağılımında yine 1, 5 ve 9. bölgelerde yüksek hatalar (%218-278) gözlemlenmektedir.

2006 ve 2023 yılı model sonuçları Tablo 5'de verilmiştir. Buna göre nüfusun 11 milyon 607 binden 16 milyon 375 bine %41,1 oranında artması öngörüldüğünde, temel işgücü sektörü bu artışın altında (%21,7) hizmet işgücü sektörü de de bu oranın üstünde (%58,9) artış göstermiştir. Toplam işgücü %48,1 artarken, toplam ev-iş yolculukları %43,3 artmıştır. Yolcu-süre ve -km değerleri %50 civarında artmıştır. Yolculuk başına süre ve km değerleri %5-6 civarında artmıştır. Nüfus başına iş yolculuğu hareketliliği %1,6 artarken, yolculuk yapan kişi başına iş yolculuğu hareketliliğinde bir miktar azalma gözlemlenmiştir (%3,3). Yolculuk yapan kişi başına süre ve km değerleri de %1,5 ve %2,6 civarında artmıştır.

6. SONUÇLAR

İstanbul'un 2023 yılı nüfus ve hizmet sektörü istihdam büyüklükleri Lowry-Garin modeli ile modellenmiştir. Bu modelde İstanbul için oluşturulmuş 10 bölge için öngörülen 2023 yılı nüfus ve işgücü değerleri ve bölgeler arasındaki uzaklıklar (mesafe, km) kullanılmıştır. 2006 yılı nüfus tahmini değerleri ve bölgeler arası uzaklık (km) değerlerine göre kalibre edilen model ile 2023 yılı planı alt bölge nüfusları hesaplanarak, 2009 yılı tasdikli planın bölgesel nüfus dağılımları ve model hataları irdelenmiştir. 2006 yılı model kalibrasyon parametreleri (λ=0,0125 ve μ=0,0250) ile yapılan 2023 modellemesinde toplam nüfus ve hizmet istihdamında çok düşük hata (nüfus tahmininde %2, hizmet istihdamında ise %3 hata) marjları ile yapılan tahmin sonuçları ile model parametrelerinin geçerliliği ortaya konmuştur. Ancak, 2006 yılı model kalibrasyon sonuçlarına benzer şekilde nüfus ve hizmet istihdamı dağılımında 1, 5 ve 9. Bölgelerde yüksek hatalar (%218-278) gözlemlenmiştir. Bu hataların azaltılması için, modellemenin daha küçük homojen bölgelerde yapılması ve yerleşime uygun olmayan bölgelerin analizlerden çıkarılması gerekmektedir.

Tablo 5 – 2006 ve 2023 yılı model sonuçları

MODEL SONUÇLARI	2006	2023	FARK
Toplam Nüfus	11.607.794	16.375.780	41,1%
Toplam temel işgücü	1.121.101	1.364.335	21,7%
Toplam hizmet işgücü	2.748.164	4.367.189	58,9%
Toplam işgücü	3.869.265	5.731.524	48,1%
Toplam yolculuk	15.514.029	22.228.350	43,3%
Toplam yolcu-dak	220.294.543	331.203.023	50,3%
Toplam yolcu-km	306.511.314	465.647.360	51,9%
Yolculuk başına süre (dak)	14,20	14,90	4,9%
Yolculuk başına mesafe (km)	19,76	20,95	6,0%
Nüfus başına hareketlilik (brüt)	1,34	1,36	1,6%
Kişi başına hareketlilik (net)	4,01	3,88	-3,3%
Kişi başına yolculuk süresi (dak)	56,93	57,79	1,5%
Kişi başına yolculuk mesafesi (km)	79,22	81,24	2,6%

2006 ve 2023 yılları arasında nüfus 11 milyon 607 binden 16 milyon 375 bine %41,1 oranında artarken, temel işgücü bu artışın altında (%21,7) hizmet işgücü de bu oranın üstünde (%58,9) artış göstermiştir. Toplam işgücü %48,1 artarken, toplam ev-iş yolculukları %43,3 artmıştır. Yolcu-süre ve -km değerleri %50 civarında artmıştır. Yolculuk başına süre ve km değerleri %5-6 civarında artmıştır. Nüfus başına iş yolculuğu hareketliliği %1,6 artarken, yolculuk yapan kişi başına iş yolculuğu hareketliliğinde bir miktar azalma gözlemlenmiştir (-%3,3). Yolculuk yapan kişi başına süre ve km değerleri de %1,5 ve %2,6 civarında artmıştır.

Son olarak, Lowry modelinin bazı kısıtları olup, statik bir model olduğu söylenmelidir. Diğer bir deyişle, ulaşım sistemi ve arazi kullanımının değişimi hakkında herhangi bir öngörüsü yoktur. Model, tek yönlü girdi, işlem ve çıktı şeklinde çalışmakta olup, verilen temel işgücü dağılımları ve yolculuk uzunlukları ya da maliyetleri ışığında, temel işgücüne dayalı nüfus ve bu nüfusa hizmet verecek hizmet sektörü çalışanları ve bunların ailelerinin nüfus dağılımlarını modellemektedir. Minimum ulaşım maliyetini netice verecek ulaşım sistemi ağı ya da nüfusun optimum dağılımını verecek bir arazi kullanımı önerisi, bu modelin çıktıları arasında yer almamaktadır. Temel sektörün büyüklüğü ve dağılımı modelin dışsal verisidir.

Diğer bir önemli konu da, İstanbul'un gelişimini yönlendiren iş sektörünün sanayiden hizmet sektörüne kaymaya başlamasıyla ya da sanayinin desantrilizasyonu politikaları altında kentte sanayi (temel) sektörü yerine hizmet sektörünün ağırlık kazanmasıyla, modelin yanlış sonuçlar üretmemesi için ekonomik temel teorisinin temel sektör tanımında dikkatli olunması gerekmektedir. Son olarak, Lowry modelinde kentsel yük hareketlerinin yanında, ev başlangıçlı ya da ev dışı eğitim ve diğer sosyo-kültürel amaçlı yolculuklar modellenmemiş olup, dışarıdan kente gelen ve transit geçen yolculuk hareketleri de modelin kapsamı dışındadır. Modelde sadece kentte yaşayan ve çalışan işgücünün sayısı ve dağılımı ile bu iş gücü ile ilişkili nüfusun dağılımı modellenmiştir.

7. TEŞEKKÜR

2006 yılı ve 2023 yılı ÇDP nüfus ve istihdam verilerini temin eden Sn. Aysun Sarı ve Dilek Çol'a teşekkürlerimi ifade ederim.

8. KAYNAKLAR

Çubukçu, K. M. 2008. Planlamada Klasik Sayısal Yöntemler. ODTÜ Yayıncılık, Ankara.

Dericioğlu, T., Kısar, E., Özturan, Z., ve Başaran Uysal, A., 2007, Çevre Düzeni Planlarının Uyumlulaştırılması: Marmara Örneğinde Bölgesel Çerçeve Oluşturmaya Yönelik Çabalar ve Tartışmalar. 12. Bölge Bilimi/Bölge Planlama Kongresi: Bölge Biliminde Yeni Yaklaşımlar, 25-26 Ekim, 2007, İstanbul, Türkiye.

Dökmeci, V. 2005. Planlamada sayısal yöntemler. İTÜ Yayınevi, İstanbul.

İmar Kanunu, http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/711.html (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). 2009. 1/100.000 Ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu. Planlama ve İmar Daire Başkanlığı, Şehir Planlama Müdürlüğü İstanbul.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). 2008. İstanbul Ulaşım Ana Planı Hanehalkı Araştırması (OD HH 2006). BİMTAŞ. Ulaşım Daire Başkanlığı, Ulaşım Planlama Müdürlüğü. İstanbul.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB). 1995. 1/50.000 Ölçekli İstanbul Metropoliten Alan Alt Bölge Nazım Plan Raporu. Planlama ve İmar Daire Başkanlığı, Şehir Planlama Müdürlüğü. 2. Baskı, İstanbul.

İTÜ UGY-AR Merkezi. 1997. İstanbul Ulaşım Ana Planı Sonuç Raporu. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Planlama ve İmar Daire Başkanlığı, Şehir Planlama Müdürlüğü. İstanbul.

Rodrigue, J-P, Comtois, C., and Slack, B. 2009.The Geography and Transport Systems. Routledge, NY.

Wikipedia, the Free Encyclopedia. Land use Forecasting. http://en.wikipedia.org/wiki/ Land_use_forecasting (2010 Şubat'ta ziyaret edildi).

BİLGİ EKONOMİSİ VE KENTLER: İSTANBUL'UN ÇOK VİZYONLU GELİŞİMİ VE PLANLAMA STRATEJİLERİ

Cem Beygo[1], **Ulaş Akın**[2]

ÖZET

Bilgi ekonomisi ve bilgi toplumunun kentsel bölgeler ile ilişkisinin odaklanıldığı Avrupa'da yapılan karşılaştırmalı araştırmalarda (van Winden, 2007), kentsel gelişme stratejilerinin uygulanmasında farklı sektörel politikaların bütünleşik bir yaklaşımla ele alınmasının stratejik önemi vurgulanmaktadır. Kentlerin yönetişim yapıları ve karar alma mekanizmalarının etkin ve etkililiği ile kentleri bütünleşik gelişme vizyonları ve kentlerin ekonomik performansları arasında mantıksal bir bağ bulunmaktadır. İstanbul'un 2005-2010 yılları arasında deneyimlediği planlama süreci geniş kapsamlı akılcı planlama ile stratejik planlama ekollerinin melezi olarak farklı sektörel araştırmalara dayanan bir bilgi altyapısı üzerine inşa edilmiştir. Bu beş yıllık süreçteki dinamik yasal, yönetsel, kurumsal çevre koşullarında netleştirilmiş ve üzerinde mutabakat sağlanmış bütüncül bir İstanbul gelişme vizyonu bulunmamakla birlikte farklı vizyon bileşenleri önerilmekte ve eşzamanlı olarak uygulanmaktadır. Bu vizyonel açılımlar farklı aktörler tarafından eleştirilmekte olup bu açılımların anlamsal karşılıkları bir çok aktör tarafından farklı şekilde karşılık bulmaktadır. Bu bildiride kentler ve bilgi ekonomisi bağlamında Batı Avrupa'da yapılan alan araştırmaları ile test edilen kuramsal çerçeve ışığında İstanbul'un çok vizyonlu karmaşık planlama süreci ve ürünlerinde bilgi ekonomisi segmentleri açıklanmaya çalışılmıştır.

1. GİRİŞ

Bilgi ekonomisi bölge planlamanın gündeminde yeni bir konu olmamakla birlikte, bu konunun Türkiye'de bilimsel ve pratik düzlemde özümsenmesi daha çok girişimcilik, bölgesel kalkınma, kalkınma ajansları gündemleri içinde ele alınmıştır. Bilgi ekonomisinde kentlerin rolü ve sürdürülebilir kentsel gelişme stratejilerinde bilgi tabanlı ekonomiye yönelik karar ve vizyon geliştirmede uygulamada kimi gelişmeler süregelmektedir. Bu bildiri kavramsal olarak bilgi ekonomisi ve kentler ilişkisi çerçevesinde İstanbul'un gelişme vizyonlarını değerlendirmek için hazırlanmıştır. Bu sayede ülkemizde kent ekonomisi uzmanlık alanın geliştirilmesine katkı sağlamak amaçlanmıştır.Yapı olarak çalışmada ilk önce Batı Avrupa'da bilgi ekonomisi ve kentlerin rolü bağlamında yapılan karşılaştırmaları araştırmalara dayanarak kuramsal ve kavramsal bir bakış açısı ortaya koyulmuştur. Daha sonra 2005-2010 yılları arasında İstanbul'da deneyimlenen yeni planlama süreci özetlenmiştir. Bir sonraki bölümde ise bu süreçlerin de bir bileşeni olduğu vizyon geliştirme boyutuna odaklanılmış ve İstanbul için farklı aktörlerin vizyonel yaklaşımlarında bilgi ekonomisinin rolü irdelenmeye çalışılmıştır. Bulgular; İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB) koordinasyonunda hazırlanan 2006 yılında onaylanan İl Çevre Düzeni Planı ile 2009 yılında onaylanan revizyonu, kurumsal düzeyde İBB Stratejik Planı ve İstanbul İl Özel İdaresi Stratejik Planı ile bu iki planın 2009 yılında onaylanan revizyonları süreçlerindeki gelişme vizyonları ve buna bağlı stratejilerin karşılaştırmalarına dayanmaktadır. Sonuç bölümünde İstanbul için bilgi ekonomisinin sürdürülebilir gelişmedeki rolü organize olma kapasitesi açısından değerlendirilip öneriler geliştirilmiştir. Çalışmada politika, strateji ve plan dökümanlarından oluşan ikincil veriler ile katılımcı gözlemlerine dayananan birincil veri kaynaklarından yararlanılmıştır.

2. KENTLER VE BİLGİ EKONOMİSİ

Bilgi ekonomisin ne olduğuna dair tek ve geniş olarak kabul görmüş bir tanım bulunmamakta olup iki bakış açısı bir arada var olmaktadır. Baskın olan bir görüşe göre *bilgi ekonomisi genel olarak ekonominin ayrı bir bölümü olarak algılanmakta ve daha çok yeni teknolojilerin üretimine dayanmaktadır*. Bu bakış açısına göre bilgi ekonomisi; bilim, teknoloji ve yenilikçilik konularındaki

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü cembeygo@yahoo.com
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlaması Doktora Programı, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Metropoliten Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi akin.ulas@gmail.com

ileri aktiviteleri kapsamakta ve ekonominin 'üst düzeyi' olarak tanımlanmaktadır. Ana aktörler temel ve uygulamalı araştırma yürüten üniversiteler ve kurumsal araştırma kuruluşlarıdır. Bu aktörler yeni ürünler, üretim yöntemleri ve üretkenlik büyümesi sağlar. Bu görüşe göre ulusların ve bölgelerin bilgi ekonomisindeki performansı patent sayısı, ar-ge ve yenilikçilik harcamaları ile ölçülür. Politika çevrelerinde, özellikle AB ve OECD tarafından benimsenen sıralamalardaki kriterler ağırlıklı olarak bu görüş çerçevesinde gerçekleşmektedir. Yönetimlerin stratejileri de bu bağlamda patent sayısını arttırmak, ar-ge harcamalarını ve yenilikçiliği teşvik etme yönündedir.

Bu görüş çeşitli yönleri ile eleştrilmektedir. Örneğin araştırma ve geliştirme harcamaları ve patentlerin bilgi ekonomisinin ana sürükleyicileri olduğu önermesi; 2005 yılında yayımlanan ve dünyadaki 1000 kurumsal yenilikçilik harcaması yapanlar arasında yapılan araştırmaya göre, ar-ge harcamaları ve kurumsal başarılar arasında doğrudan bir ilişki bulunmaması verilebilir. Bu noktada paranın nasıl harcandığı ne kadar harcandığından daha önemli olduğu sonucuna varılabilir. Bir diğer husus ise 'bilgi' üzerinedir. Bilgi, *keşefedilemeyi bekleyen bir olgudan ziyade, bireylerin beyinlerinde yada toplumların pratik yaşamlarında depolanan, yorumlanan ve kulanılan toplumsal bir üründür*.

Bilgi tabanlı ekonomi üzerine bir diğer bakış açısı ise daha kapsayıcı ve kısa vadelidir. Dahlaman ve Anderson (2000) bilgi ekonomisini, organizasyonları ve insanları kodlanmış ve açık bilginin yaratılmasına, kullanılmasına, yaygınlaştırılmasına cesarte veren ve böylelikle daha fazla ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlayan ekonomi olarak tanımlamaktadır. İlk bakış açısından önemli bir fark, büyümenin ana motoru olarak yeni bir bilimsel ve teknolojik bilginin üretim sürecine ek olarak *ekonomik süreçlerde ve becerileri elde edilmesinde bilginin kullanımı*dır.

Buna göre bilgi ekonomisinin dört ayağı şu şekildedir;

- Mevcut bilginin etkin kullanımını, bilgi ve girişimciliğin yaratımını sağlayan teşviklerin olduğu ekonomik ve kurumsal rejim,
- Bilgi üreten ve kullanan eğitimli ve becerili insan topluluğu,
- Enformasyonun işlenmesi ve yaygınlaştırılmasını, etkin iletişimi orataya çıkaran dinamik bir enformasyon altyapısı
- Sürekli biriken küresel bilgiyi özümseyebilen, yerel ihtiyaçlara adapte edebilen ve yeni yerel bilgi üretebilen, araştırma merkezleri, üniversiteler, think-tankler, danışmanlar, firmalar ve diğer organizasyonalardan oluşan bir sistem.

Bu bakış açısına göre konum ve yer seçimi önem taşımaktadır. İlk görüş ile karşılaştırıldığında şehirlerin 'formel' bilgi üslerinin olması yeterli olmamakta, buna ek olarak ileri hizmet, yaratıcı endüstriler ya da yenilikçi imalat sektörleri, şehirlerin bilgi şehirlerine dönüşmesini sağlayabilmektedir.

Bu noktada İstanbul'da üretici hizmet sektörünün yer seçimi ile ilgili yapılan araştırmalar (Berköz, 1998; 2000; 2001; 2005, Berköz ve Eyüboğlu, 2007; Berköz ve Türk, 2008; 2009) dikkat çekicidir. Üretici hizmet sektörü, hizmet sektörünün temel itici gücü olup temel girdi ve çıktıları bilgi olan, bilgi üretim sunan sektör olma durumundadır. İstanbul'da üretici hizmet sektörü yerseçimi ile ilgili son on yılda yayımlanan araştırma sonuçlarına göre metropolün bu alandaki merkezi rolü önem taımaktadır.

Bilgi ekonomisinde hangi şehirlerin başarılı olduğunu açıklamak kolay değildir. Aslında günümüz kapitalist ekonomisi tamamıyla bir bilgi ekonomisidir çünkü üretim sistemleri bir ölçüde dematerialize olmuş ve bilgi bir artı değer haline gelmiştir. Örnek olarak lojistik, web hizmetleri, elektronik kültür, bilişim teknolojileri verilebilir. Tüm bu süreçlerde bilgi kritik bir girdi teşkil etmektedir.

Bu bağlamda literatürdeki çalışmaları Van den Berg ve ekibi iki grupta derlemiştir. Bunlar; 'bilgi ekonomisinin karakteristikleri' ve 'bilgi ekonomisinde kentlerin rolü ve başarıları' şeklindedir. Tablo 1'de bu iki grup çerçevesinde literatürdeki yaklaşımlar anahtar cümleler halinde bir arada görülebilir.

Tablo 1 - Bilgi ekonomisi ve kentler üzerine literatürün yoğunlaştığı konular.

Bilgi ekonomisinin karakteristikleri	**Bilgi ekonomisinde kentlerin rolü ve başarıları**
- Bilgi ve enformasyon ana girdi ve çıktıdır *- Bilgi ve enformasyon yüksek bir hızla yayılır* *- Bilgi ekonomisi ağ ekonomisidir* *- Bilgi ekonomisinde girişimcilik ve yenilikçilik yüksek bir önceliğe sahiptir* *- Bilgi ekonomisi çok değişken, dinamik bir yapıdadır* *- Bilgi ekonomisine geçiş için değişik yöntemler bulunmaktadır*	*- Kent bölgeleri bilgi ekonomisinin odak noktalarıdır* *- Kent bölgeleri hünerli insanları cezbeder* *- Kent bölgelerindeki çeşitlilik bir değerdir* *- Kentler bilgi değişimi için iyi birer çevredir* *- Bilgi ekonomisinde mesafeler önemlidir* *- Ekonomik performans ile eşitlik, yoksulluk ve sosyal dışlama arasında güçlü bir ilişki vardır*

Kent bölgelerini bilgi ekonomisinde nereye koyabiliriz? Bu soruyu yanıtlayabilmek için Van Der Berg bir analiz çerçevesi geliştirmiştir. Şekil 1'de bu çerçeve görülebilir. Bu çerçeve metafor olarak bir bina formunu kullanmıştır. Bu çerçevede bilgi kentinin temelleri ve temel üstü aktivitelerden oluşmaktadır.

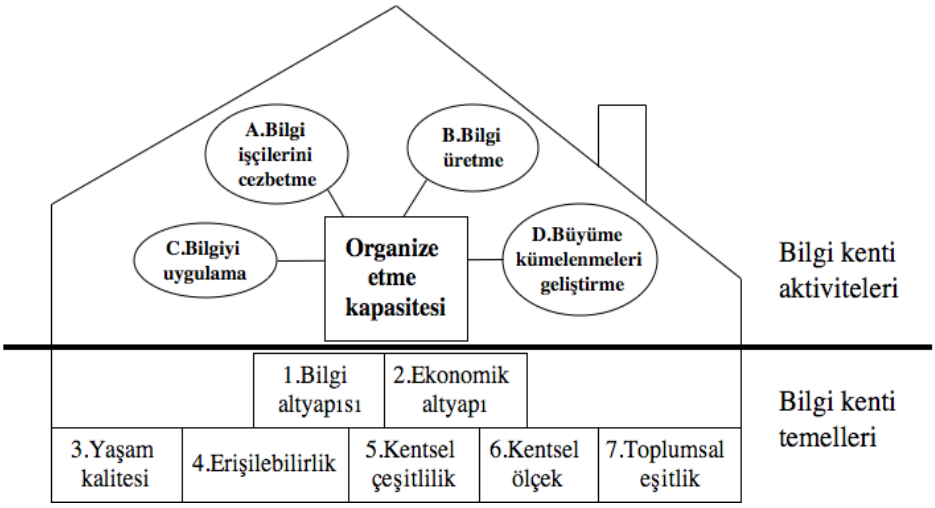

Şekil 1 – Bilgi ekonomisinde kentleri değerlendirme (Van den Berg, 2004).

Bilgi kentinin temelleri 'bilgi altyapısı', 'ekonomik altyapı', 'yaşam kalitesi', 'erişilebilirlik', 'kentsel çeşitlilik', 'kentsel ölçek' ve 'toplumsal eşitlik' ile kavramsallaştırılmıştır. Bu temellerin üzerine; bilgi kenti aktiviteleri dört adet olup sırayla 'bilgi işçilerini cezbetme', 'bilgi üretme', 'bilgiyi uygulama', 'büyüme kümelenmeleri geliştirme' olarak tanımlanmıştır. Tüm bu aktiviteler bir kentin organize edebilme kapasitesine bağlı olarak değişkenlik gösteririler.

Analiz çerçevesinde görüldüğü gibi bilgi kenti aktiviteleri dört adet ana bileşene sahiptir. Bunlar;

- *Yeni bilgi üretimini teşvik etmek.* Bu saf bilimsel bilgi de olabilir başka bilgi türleri de olabilir.
- *Bilginin uygulanmasını teşvik etmek.* Bu akademik ve bilimsel bilginin iş dünyasına transferi anlamına gelmektedir. Daha genel olarak bilgi altyapısı ile iş sektörleri arasındaki işbirliği olarak tanımlanabilir.
- *Bilgi işçilerini cezbedebilme.* Burada şehirlerin eğitimli insanları, öğrencileri ve yaratcı endüstrilerdeki çalışanları cezbetme, onların şehirde kalabilmelerini sağlama yetenekleri ve çabalarına bakılmaktadır.

- *Yeni büyüme kümelenmeleri geliştirme.* Burada şehirlerin mevcut altyapılarındaki bilgi-yoğun aktiviteleri arttırma ya da yeni ekonomik aktivite geliştirme yetenekleri ve çabalarına bakılmaktadır.

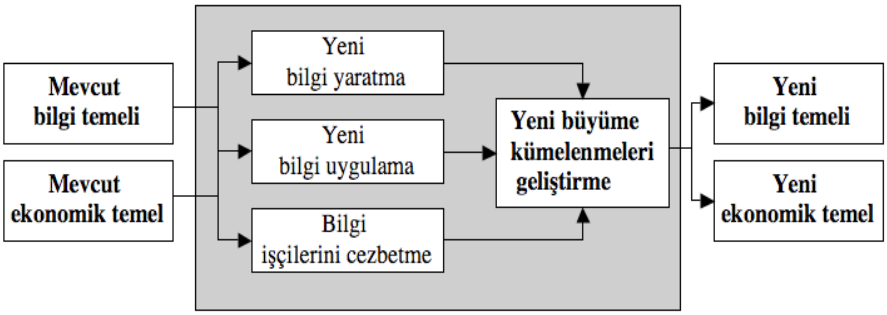

Şekil 2 – Bilgi aktiviteleri (Van den Berg, 2004).

Şekil 2'de mevcut bilgi ve ekonomik temelin yeni duruma geçmesinde şehirlerin aktiviteleri arasındaki ilişki görülmektedir. Yeni bilgi üretimi, uygulaması ve çalışanları cezbetme, yeni büyüme kümelenmeleri geliştirme için bir önkoşul niteliğindedir.

Yeni büyüme kümelenmeleri geliştirme kentsel gelişme stratejilerinde popüler bir yaklaşım olup, ağırlıklı olarak iktisadi bakış açısına sahip merkezi ve yerel yönetim karar vericileri tarafından önem atfedilen bir yaklaşımdır. Farklı kentsel politikaların bütünleştirilmesi ise bu alanda yenilikçi bir tutum olmaktadır.

Bu konuda çarpıcı örneklerden biri, İspanya'nın Barcelona kentindeki kentsel dönüşüm problematiği ile ekonomik gelişme vizyonunu bütünleştirilmeye çalışan *22@Barcelona* adı verilen bir uygulamadır. Diğer kentler ve bölgelerde ağırlıklı olarak kent merkezi dışında yer seçimi yapılan büyüme kümeleri, Barcelona'da kent merkezinde dönüşüme konu olan alanlardan biri olan Poblenou bölgesinde uzun vadeli plan ve programlarla geliştirilegelmektedir. Adını özel bir yönetmeliğin 22. maddesinden alan 22@Barcelona; toplam 198,26 hektar alana yayılmış 115 yapı adasını kapsamaktadır. 2009 yılı itibariyle kente yaklaşık 4 milyon m² yeni kat alanı kazandıran projede üretici aktiviteler yaklaşık 3,2 milyon m², donatı, konut ve diğer servisler 800.000 m² olup eski durumla karşılaştırıldığında yaklaşık 75.000 m² ek yeşil alan sağlamıştır. Altyapı maliyetleri 180 milyon Avro olan 22@Barcelona'da toplam gayrimenkul yatırımı 12 trilyon Avro'yu geçmektedir.

Barcelona'da uygulanan dönüşümün bilgi ekonomisi temelli olması İstanbul Büyükşehir Belediyesi Başkanı'nın da dikkatini çekmiş, iki kent arasında bu konuda bilgi ve deneyim aktarımı amaçlı Aralık 2009'da İstanbul'da bir çalıştay düzenlenmiştir.

Kentsel bilgi ekonomisinin şekillenmesinde çeşitli yönetim kademelerinin politikaları belirleyici olmaktadır. Van den Berg'in kuramsal bakış açısında kentsel politikalar ile bilgi ekonomisinin bileşenleri arasındaki ilişki Şekil 3'te açıklanmıştır. Şekil 3'te sunulan çerçeve Şekil 1'de kavramsallaştırılan bilgi kenti modelini etkileyen politikaların hangileri olduğu ve bu politikaların bilgi kenti bileşenlerinin hangilerini belirlediğini gösteeren kavramsal bir model teşkil etmektedir.

Ekonomik gelişme politikası aktivitelerden bilginin uygulanmasını ve temellerden bilgi altyapısını etkilemektedir. Yenilikçilik politikası aktivitelerden bilgi üretimi ve uygulamayı belirlerken, ulaşım politikası temel özelliklerden erişilebilirliği doğrudan etkilemektedir. Mekansal politikalar temel özeliklerden hem ölçeği hem de yaşam kalitesini etkilemektedir. Yine temellerden toplumsal eşitliği etkileyen en önemli politika sosyal politikadır.

Tartışmalı ve kritik konulardan olan göç politikası ise temel özelliklerden kentsel çeşitlilik üzerine bir etkide bulunurken, aktivitelerden bilgi işçilerinin cezbedilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bilgi

kenti aktivitelerinden büyüme kümelenmeleri geliştirmeyi ve temellerden ekonomik yapıyı belirleyen ekonomik gelişme politikasıdır.

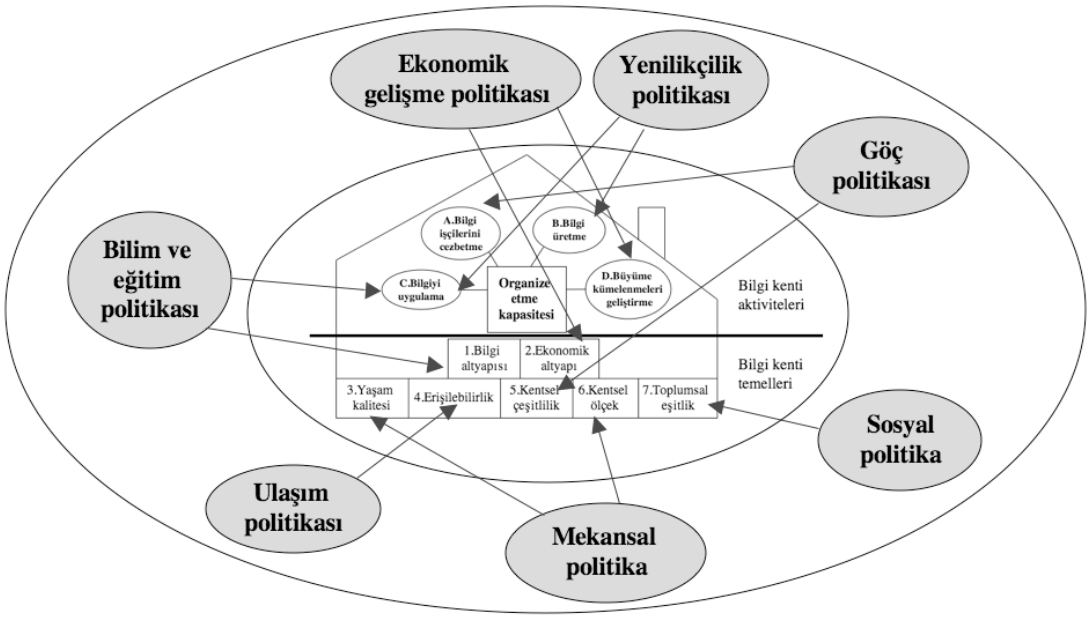

Şekil 3 – Kentsel bilgi ekonomisini etkileyen politikalar.

Tüm dünyada kentsel yönetimler, sektörel araştırma ve algılamalarının şekillendirdiği politikalar ile uygulamada sorun çözme ve yatırımları gerçekleştirme yoluna gitmektedir. Bu yaklaşım operasyonel düzeyde rasyonel bir bakış açısı olmakla birlikte, birbirlerini ilgilendiren politikaların belirli bir amaç çerçevesinde aynı doğrultuda yönlendirilmesi boyutu bir eksiklik olarak yaşanagelmektedir. Sektörler arası bütüncül yaklaşımın bilimsel düzlemde sistemler yaklaşımının kentsel politikalara bakışta bir çerçeve sunması olarak yansıma bulmasına karşılık, uygulamada kentsel politikaların daha çok parçacıl ve bağımsız bir yönde gelişmesi şeklinde bir gelişim arz etmektedir. Ekonomik gelişmede kentlerin ve kent yönetimlerinin; kentsel politika geliştirme ve ilgili diğer yönetim kademelerinin buluşması kritik öneme sahip iken OECD gibi uluslararsı kuruluşlar ulusal ekonomilerin yanında kentsel ve bölgesel ekonomilerin dünya ekonomisinin şekillenmesindeki önemine yönelik araştırmalar yürütmektedir. Bu noktada kentlerin *organize olma kapasitesi* (İng. organising capacity) rekabet koşullarını ve ekonomik performanası belirlemektedir. Bu bağlamda organize olma kapsitesinin bilgi kenti bileşenlerini belirleyen politikaların entegrasyonunu kapsayan bir biçimde ele alınması, kentsel bilgi ekonomisinin geliştirilmesinde stratejik bir öneme sahiptir saptaması yapılabilir. Van den Berg'in kavramsal modelinin her kentin içinde bulunduğu koşullar çerçevesinde adaptasyonu gerçekçi bir algılama yaratacaktır.

3. İSTANBUL'DA YENİ PLANLAMA SÜRECİ

İstanbul'da 2005-2010 yılları arasında deneyimlenen planlama süreci, eşzamanlı olarak birbirini besleyen ve birbirinden bağımsız çeşitli sektörel, mekansal, kurumsal plan ve starteji belgesiden oluşan bir bilgi üretimi sürecinin içinde şekillenmiştir. İstanbul Kalkınma Ajansı ile İBBS Düzey 2 sınırları içinde ekonomi temelli yeni bir planlama çalışmasının 2010-2011 yıları arasında beklendiği bir dönemde oluşturulan strateji belgelerin değerlendirilmesi anlam taşımaktadır. Bu bölümde İstanbul'da deneyimlenen süreç ile ilgili özet bilginin sunulması amaçlanmıştır.

Çeyrek yüzyıla yakın bir dönem kent bütününü kapsayan fiziki bir plandan yoksun olarak gelişen ve benzer nüfus büyüklüğüne sahip Dünya'daki diğer metropoller gibi temel sorunlarla karşılaşan İstanbul; yapısal yetersizliklerini gidermek, yaşayanlarının yaşam kalitesini yükseltmek ve küresel rekabet gücünü arttırmak üzere geliştirdiği 'planlama' vizyonuyla yeni bir döneme girmektedir. Bu

dönemde fiziki planlama süreci, İstanbul'un geleceğinin şekillenmesinde etkili olacak aktörlerin ortak doğrultuda hareket etmelerini amaçlayan kendine özgü bir 'ağ yönetimi' örneği sergilemektedir. Birlikte hareket edilecek ortak doğrultuyu; üzerinde uzlaşılabilecek bir fiziki plan yardımıyla İstanbul'un gelişiminin gerçekleştirilmesi ve kalkınmasına sürdürülebilir bir şekilde yön verilmesi olarak tanımlamak mümkündür (Dericioğlu ve Akın, 2008).

İstanbul'daki üst ölçekli planlama deneyimi 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı çalışması ve 1/25.000 ölçekli Nazım İmar Planı çalışmalarından oluşmaktadır (İBB, 2006; 2007; 2009a). 2006 yılında 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı'nın İstanbul Büyükşehir Belediye Meclisi'nde oybirliği ile onaylanmasının ardından 1/25.000 ölçekli İstanbul Nazım İmar Planı çalışmaları başlamıştır. Bu çalışma taslak düzeyde iken İstanbul İdare Mahkemesi tarafından 1/100.000 ölçekli Plan'ın iptali ile birlikte Plan'ın revizyonu gündeme gelmiştir (Akın, Ataoğlu, İmrek, Karatay Evren, Özalp, Çetin, 2008).

Olumsuz olarak algılanan bu gelişme aslında olması gereken planlar arası geri-bildirim için bir fırsat olarak değerlendirilmiş ve 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı, 2006 yılında onaylanan Plan'a yapılan itirazlar, TR10 -TR21 arası üst ölçekli plan uyumunun gerçekleştirilediği Trakya Alt Bölgesi Çevre Düzeni Planı Revizyonu çalışması, devam eden Ulaşım Master Planı çalışması, tamamlanan sektör ihaleleri bulguları ve taslak düzeyde tamamlanan İstanbul Nazım İmar Planı süreçlerinde yararlanılarak 2009 yılında revize edilmiş, onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu bağlamda 1/25.000 ölçekli Plan Tasarısı rapor içeriği, sistematiği ve yaklaşımı, revizyon çalışmalarına girdi sağlamıştır. Revizyon çalışmalarında revize edilen Plan'ın ana yaklaşımları devamlılığını korumuştur (Akın, Ataoğlu, İmrek, Karatay Evren, Özalp, Çetin, 2008).

2009 yılında Çevre Düzeni Planı onaylandığı zaman 2006 yılında onaylanan Plan'ın yürütmesinin durdurulmasının yürütmesi durdurulmuş, uzun süre yasal bir plandan yoksun olan İstanbul İl bütünü ilginç bir biçimde 2009 yılında yasal olarak iki tane plana sahip olmuştur. Yasa gereği daha güncel olan Plan yürürlükte kalmıştır.

İl Çevre Düzeni Planı Çalışmaları, ekonomik faaliyet sektörleri, sosyal yaşam sektörleri, işlevsel bağlantı sektörlerinden oluşan detaylı sektörel araştırma raporları ve CBS tabanlı doğal yapı araştırmaları ile başlamıştır. Daha sonra bu çalışmalar kendi aralarında sentezlenerek "stratejik değerlendirmeler ve mekansal gelişme alternatifleri" ortaya çıkarılmıştır. Bu değerlendirme ve alternatifler; 'doğal çevre yönetim modeli', 'nüfus projeksiyonları' ve 'yapay çevre yönetim modeli ve makroform' başlıları altında sektörel kararların mekansal boyutlarını ortaya koyan 'metropoliten planlama' yaklaşımına girdi sağlamıştır.

Plan, inşa edildiği araştırmaya dayalı bilgi altyapısı, değişen yasal çerçevede yeniden şekillenen mülki idare ve ilçe belediyeleri ile olan görüşmeler, farklı planlardan ve süreçlerden alınan geri bildirimler sonucu; çevresel sürdürülebilirlik ile sürdürülebilir ekonomik gelişme dengesini lineer bir kentsel gelişme, bölgesel ölçekte ilişkiler ile sanayi ağırlıklı ekonomik ve sosyal yapıyı hizmet sektörü ağırlıklı bir yapıya ulaştırma ile olanaklı olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. İSTANBUL'UN PLAN VİZYONLARI VE BİLGİ EKONOMİSİ

İstanbul'daki planlama sürecinin çok boyutlu, çok bileşenli ve çok aktörlü yapısının dinamizmi çerçevesinde bu bölümde plan dökümanları üzerinde yapılan *süreçsel* ve *karşılaştırmalı* çözümlemede bilgi ekonomisi kavram, bileşen ve çağrışımları açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklama; *İstanbul'da planlama sürecindeki bilgi ekonomisi açılımları nelerdir? Kentsel bilgi ekonomisinin geliştirilmesinde bir kentsel politika oluşturulabilir mi*? gibi soruların yanıtını bulmak amacındadır. Yapılan araştırma sonucunda 'mekansal planlar' ile 'kurumsal planlar' olarak iki kategoride incelenen araştırma sorusuna en çok yanıt 3.bölümde yapım süreci özetlenen İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda bulunmuştur.

4.1. Mekansal Stratejileri Planlarında Bilgi Ekonomisi

Bu bölümde, mekansal stratejilerin çerçevelendiği plan olarak şekillenen ve ağırlıklı olarak Şekil 4'te görülen İstanbul Çevre Düzeni Planı'nda toparlanan farklı mekansal planların vizyonlarında ve Plan kararlarındaki bilgi ekonomisi unsuruna odaklanılmıştır.

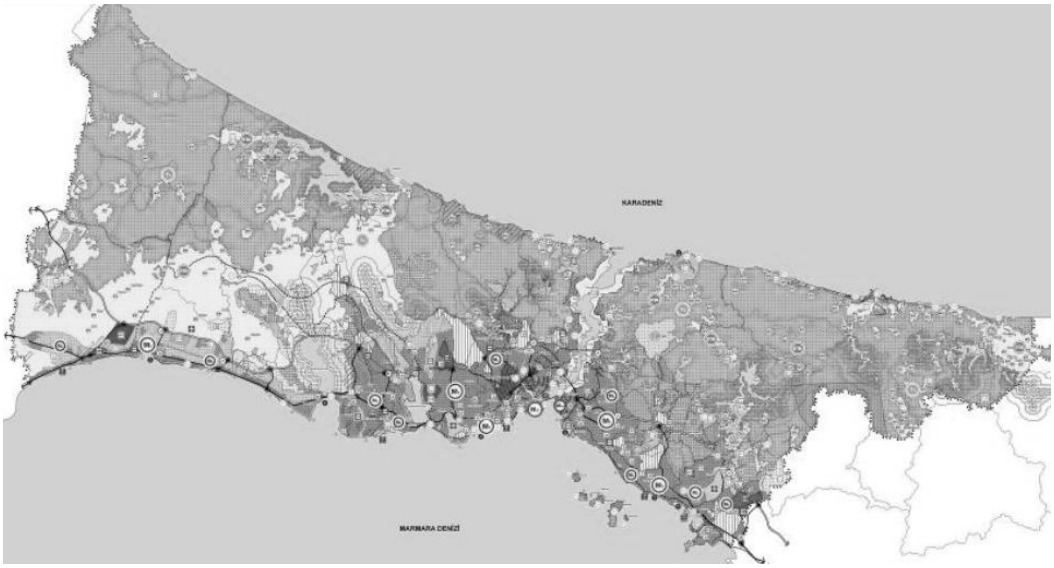

Şekil 4 –1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı (İBB, 2009a).

2009 yılında revize edilerek yeniden onaylanan İstanbul Çevre Düzeni Planı Raporu'nda plan vizyonu; "Sahip olduğu tarihi, kültürel ve doğal kimlik değerleri ile özdeşleşen, kentin öncelikle kültür ve turizm alanlarındaki üstünlüklerini ön plana çıkartan, çevresel, ekonomik ve toplumsal sürdürülebilirlik ilkelerini mekana yansıtarak yaşam kalitesini yükselten, ekonomik yapısını ilim ve teknolojiye dayalı ticaret ve hizmet ağırlıklı bir ekonomiye dönüştüren, etkin ve katılımcı bir kent yönetimi/yönetişimi yapılandırmasında, kurumsal ve mekansal planlarını verimli bir araç olarak kullanan küresel ölçekte güçlenmiş bir kent statüsü kazandırmak" olarak tanımlanmıştır.

olarak ifade edilmiştir. Bu vizyon ifade de "...ekonomik yapısını ilim ve teknolojiye dayalı ticaret ve hizmet ağırlıklı bir ekonomiye dönüştüren,..." ibaresi 2007 yılında tamamlanan 1/25.000 ölçekli İstanbul Nazım İmar Planı taslağındaki "bilgiye dayalı ekonomik" dönüşüm ifadesinin İBB Şehir Planlama Müdürlüğü süzgecinden geçerek içselleştirilmesi olarak yorumlanabilir.

Uzun bir vizyon cümlesi olan bu ifade Plan'ın yönetici özetinde ve sunumlarda;

'Çevresel, toplumsal ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda özgün kültürel ve doğal kimliğini koruyarak gelişen, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip bilgi toplumuna dönüşen yaşam kalitesi yüksek bir İstanbul'dur.

Plan kararları arasında bu vizyonun bilgi ekonomisi ile ilgili mekansal açılımlar 'Teknoloji Geliştirme Alanları' olarak ifade edilmiş ve üç alt bileşene ayrılmıştır.

İstanbul'da bilgiyi sınırlı biçimde transfer eden patent ve lisanslarla üretim yapan bir ekonomiden, bilgi üreten bir yapıya yönelinmesi gerekliliği doğrultusunda; kentte üniversite-özel sektör işbirliğinin artırılarak, bilginin uygulamaya dönüşmesi süreci için küvezler (inkübatörler), laboratuarlar, teknoparklar, bilim parkları vb. ortamlar önerilmiştir. Bu bağlamda, Anadolu ve Avrupa Yakalarında çekim merkezleri ve ana ulaşım akslarıyla desteklenmiş yeni oluşumlar önerilmiştir. Önerilen bu alanlar ile küresel pazarda rekabet gücü yüksek araştırma geliştirme faaliyetlerini desteklemek ve geliştirmek, bunların üniversitelerle ilişkisini güçlendirmek, kaliteli iş gücünü çekecek firmaların aynı mekanda yerleşmelerini sağlayarak yığılma ve kümelenme avantajlarından yararlanmak amaçlanmaktadır (İBB, 2009a).

Bilgi teknolojilerinin, yaşam bilimlerinin, çevre bilimleri vb. sektörlerin yoğunlaşacağı bu alanlarda, çeşitli ar-ge tesislerinin, profesyonel kurumlar ile enstitülerin yer alması planlanmaktadır. İş alanları dışında konut, rekreasyon, spor, ticaret, gibi kullanımların da yer alacağı teknoloji geliştirme parklarının kendilerine yeterli alanlar olması amaçlanmaktadır. Plan'da; Silivri (3 adet), Küçükçekmece (1 adet), Pendik (2 adet) ve Tuzla (1 adet) ilçelerinde toplam 2.450 hektar

büyüklüğünde 7 adet teknoloji geliştirme alanı önerilmiştir (İBB, 2009a). Bu alanların şematik dağılımı Şekil 5'te görülebilir.

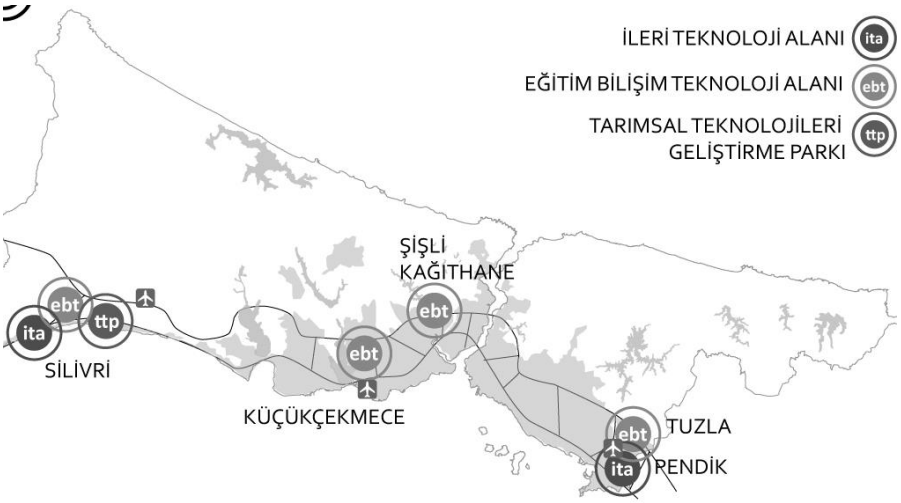

Şekil 5 – 2009 yılında onaylanan İstanbul Planı'nda Teknoloji Gelişme Alanları

Plan'da, eğitim bilişim ve teknoloji geliştirme alanları (EBT), tarımsal üretim teknolojilerini geliştirme parkı (TTP) ve ileri teknoloji alanları (İTA) gibi bilgi ekonomilerinin gerektirdiği yapılanmalar planlanmıştır. Bu üç teknoloji geliştirme alanı kategorisi Plan'da şu şekilde tanımlanmıştır.

Eğitim bilişim ve teknoloji geliştirme alanları (EBT), bilgi ekonomilerinin araştırma ve üretim merkezleri olan eğitim bilişim teknoloji alanlarında ileri teknoloji kullanan firmaların, teknoparkların, üniversitelerin, ileri teknoloji enstitülerinin, ar-ge vb. birimlerinin yer alması öngörülmektedir.

Tarımsal üretim teknolojilerini geliştirme parkı (TTP), tarım alanlarındaki verimi arttırmak, ekolojik tarımda organizasyonu sağlamak, tarıma yönelik araştırma ve geliştirme faaliyetlerini desteklemek amacıyla eğitim, deney ve uygulama alanı olarak kullanılmak amacıyla oluşturulan bir fonksiyondur. Tarımdaki gelişmeler ve uygulama metotları hakkında çiftçiyi bilinçlendirme rolünü üstlenecek olan bu merkez, çiftçiyi uygun ürün seçimine yönlendirecektir. Tarımsal üretim teknolojilerini geliştirme parkında; ileri teknoloji enstitüleri, AR-GE birimleri ve üniversitelerin ziraat ile ilgili birimleri yer alabilecektir. Burada da EBT'lerde olduğu gibi fabrika niteliğinde yapılaşmanın olmaması, ileri teknolojiye dayalı prototip (ilk örnek) dışında üretimin (esnek, seri vb.) yapılmaması, nüfus çekecek ve kirletici özelliğe sahip kullanımlardan kaçınılması öngörülmüştür.

İleri teknoloji alanı (İTA); sanayi, araştırma kurumları, üniversiteler ve kamu sektörü arasında işbirliğini sağlayacak ortamı oluşturarak, yenilikçi ve katma değeri yüksek, genel endüstri ve savunma sanayilerinin nitelikli üretim süreçlerine katkı sağlayacak, bilimsel bilgiden teknoloji üreterek, esnek üretim ve esnek otomasyon sistemlerinin, bilişim ve iletişim teknolojilerinin geliştirildiği ve üretildiği alan olarak hizmet verecektir. İleri teknoloji alanının diğer iki teknoloji geliştirme alanından farkı, bu alanlarda üretimin olabilmesidir (İBB, 2009a).

4.2. Kurumların Stratejik Planları ve Bilgi Ekonomisi

İstanbul'un bütününe yönelik faaliyet gösteren iki yerel yönetim kurumunun yatırımlarını gerçekleştirmek üzere yasa gereği hazırladıkları planlara "stratejik plan" adı verilmektedir. 2006 ve 2009 yıllarında ikişer defa hazırlanan bu iki kurumun planları bilgi ekonomisi bağlamında incelenmiştir. İncelenen planlar; 'İstanbul Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planı' ve revizyonu ile 'İstanbul İl Özel İdaresi Stratejik Planı' ve revizyonundan oluşmaktadır. Her iki plan belgesinde doğrudan bilgi ekonomisine dayalı ifadeler bulunmamakla birlikte kentsel bilgi ekonomisi altyapısına ilişkin açılımlar yer almaktadır.

2006 ve 2009 İBB stratejik planlarında vizyon ifadesi değişmemiştir. Buna göre Plan'ın vizyonu;

Türkiye'nin görünen yüzü ve dünyaya açılan penceresi olan İstanbul'u eşsiz mirasına sahip çıkarak, yaşam kalitesi yüksek, sürdürülebilir bir dünya şehri yapan öncü ve önder belediye'dir.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin 2010-2014 dönemine ait stratejik amaç ve hedeflerinin belirlenmesinde strateji haritası tekniği kullanılmış ve bu haritalarda amaç ve hedefl erin birbirleri ile neden sonuç ilişkisi gösterilmiştir. Stratejik amaç ve hedefl er önce ana hizmet alanları (AHA) bazında hazırlanmış, daha sonra bunlardan hareketle kurum genelinde bir strateji haritası oluşturulmuştur. Amaç ve hedeflerin anlatımına geçmeden önce strateji haritası bileşenleri örnek olarak Şekil 13 üzerinde gösterilmiş ve bileşenler aşağıda açıklanmıştır (İBB, 2009b).

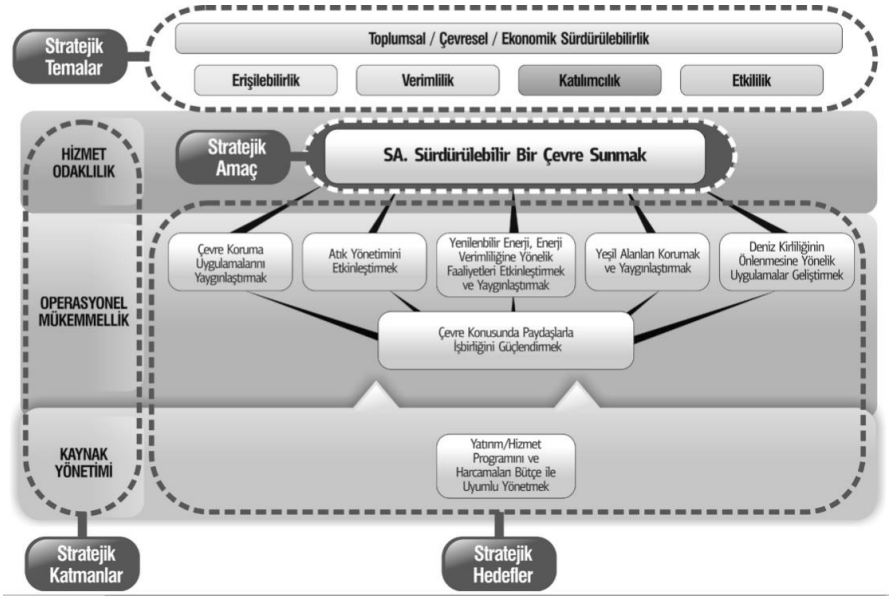

Şekil 6 – İBB Stratejik Planı (2010-2014)'nda Strateji Haritası (İBB,2009b).

Şekil 6'da görülen Strateji Haritası, strateji odaklı yönetim uygulaması olan kurumsal karne (ing. balanced scorecard) uygulamasının İBB'nin stratejik hedeflerin belirlenmesinde ve yayılımında kullanılan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Strateji haritasında; *Stratejik Temalar*, stratejik amaçlar / stratejik hedefler belirlenirken ve bu amaçlara / hedeflere erişilirken kurumun tüm birimlerince dikkate alınması gereken öncelikli temel konular, ilkelerdir. *Stratejik Katmanlar*, stratejik amaçlar / stratejik hedeflerin yer aldığı temel ilgi alanını belirler ve stratejik hedefin hangi alana yönelik belirlendiğini ifade eder. *Stratejik Amaçlar* ise ana hizmet alanının paydaşlarına sunmayı taahhüt ettiği temel değeri ifade eder.

Plan'da toplam 17 adet stratejik amaç tanımlanmıştır. Bu amaçlar "Sürdürülebilir bir biçimde kentin eşsiz mirasının korunması ve geliştirilmesi suretiyle sahiplenilmesine, yaşam kalitesinin yükseltilmesine, önemli dünya kentleri arasında yer almasına katkı sağlamak üzere (İBB, 2009b) belirlenmiştir. İBB Stratejik Planı'nın revizyonunda stratejik temalarının belirlenilmesinde 1/100.000 ölçekli İstanbul Çevre Düzeni Planı ana referans kaynağı olmuştur. Mekansal starteji ile kurum startejisi arasındaki ilişki Şekil 7'de görülmektedir.

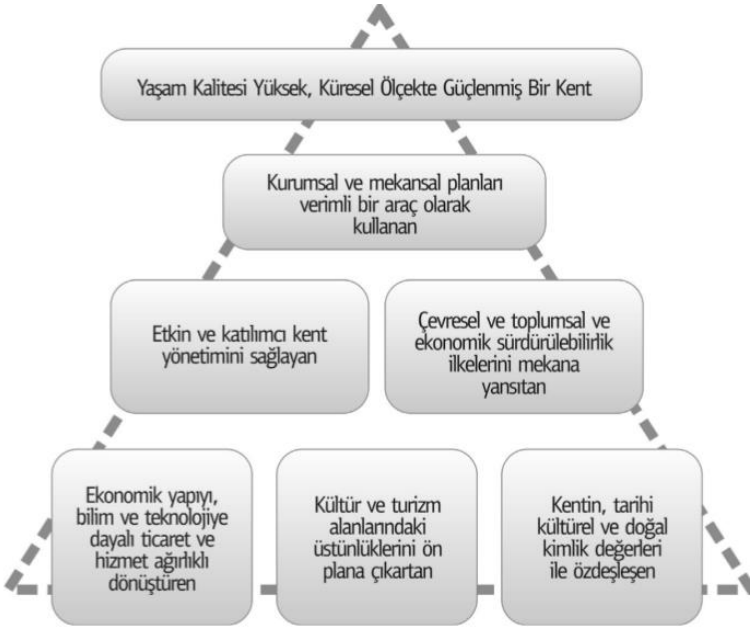

Şekil 7 – İBB Stratejik Planı Çevre Düzeni ve Kurumsal Plan İlişkisi (İBB, 2009b).

İlkesel düzeyde kurulan bu bağ geri-bildirim ve etkileşim sürecinin bir sonucu olarak değerlendirilmekle birlikte startejik temalarda bilgi ekonomisi bir önceliğe sahip olmadığı anlaşılmaktadır. Ancak iki plan arasında projeksiyon yılları arasından fark bulunmaktadır. Çevre Düzeni Planı 2023 hedef yılına göre kurgulanmış, 2010-2014 yılları arası dönemi kapsayan kurum startejik planı kısa vadede yaşam kalitesi ve çevre korumaya ağırlık veren bu önceliklendirme yapmıştır. 2014 yılında yapılacak yeni planda bilgi ekonomisine yönelik açılımlar sağlanabilir.

İl düzeyinde diğer bir yerel yönetim kurumu olan İstanbul İl Özel İdaresi ilk startejik planını 2007-2011 yılları için, ikinci stratejik planını ise 2010-2014 yılları için hazırlamıştır. 2009 Planı İstanbul İl Özel İdaresinin yöneticileri ile merkezî idarenin İstanbul'daki il müdürlükleri bünyesinde oluşturulan grup çalışmalarının, odak grubu tartışmalarının, paydaş görüşlerinin ve genel değerlendirme toplantılarının sonucunda hazırlanmış olup, İl Genel Meclisinin 09.10.2009 tarih ve 505 sayılı kararı ile kabul edilerek yürürlüğe girmiştir (İstanbul İl Özel İdaresi, 2009).

İstanbulluların yerel seçimlerde üyelerini doğrudan seçtiği ve Özel İdare'nin ana karar organı olan İl Genel Meclisi, stratejik planı hazırlanırken öncelikli sektörleri belirlemek için yaptığı çalışmada ve sekiz faktörün öncelikleri etkilediğini veya etkileyeceğini tespit etmiştir.

1. İdarenin sahip olduğu bütçe.
2. Yasal yükümlülükler ve hükümet beklentileri.
3. Ülkenin öteden beri süre gelen makro ölçekteki sorunları.
4. İstanbul halkının geniş bir alana yayılan istek ve beklentileri.
5. Uluslararası anlaşmalar, sözleşmeler ve ilişki gereklilikleri.
6. İstanbul'un acil çözüm bekleyen ve geniş kitleleri ilgilendiren konuları.
7. Gelecekle ilgili kent tasarıları ve planları.
8. Global Ülke ve bölge planları.

Plan'ın vizyon ifadesi; "Medeniyetlerin buluşma noktasında yer alan İstanbul'un doğal, tarihi ve kültürel yapısıyla yaşanabilir ve sürdürülebilir bir Dünya Kenti olması için, sınırlı kaynaklarıyla maksimum faydayı üretmek ve bu açıdan ülkenin bir numaralı il özel idare kurumu olmaktır" şeklindedir.

Daha çok kendi kurumsal yapısının güçlendirilmesi, daha etkin ve verimli hizmet organizasyonuna odaklanan Plan'da, bilgi ekonomisi bağlamında kentsel bilgi altyapısında kamu yatırımlardan ilköğretim altyapısına yönelik stratejik kararlar bulunmaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma 2005-2010 yılları arasındaki İstanbul'un bütünü için üretilen mekansal ve kurumsal plan dokümanlarının incelenerek İstanbul'da planlama sürecindeki bilgi ekonomisi açılımlarını ve kentsel bilgi ekonomisinin geliştirilmesinde kentsel politika süreçlerine odaklanmıştır. İstanbul'un dinamik bilgi altyapısı, rekabet gücünü arttıran bir potansiyel (öğrenci saysısı, üniversiteler, ar-ge,vb) olup küresel ekonomide stratejik bir sektör olarak bilgi ekonomisi ile ilgili kararların önemini beraberinde getirmiştir. Kentsel politika geliştirmede bilgi ekonomisi olgusunun süreç içinde farklılaşan bir biçimde plan belgelerinde yer aldığı anlaşılmıştır.

Gerçekleştirilen analizde İstanbul'un çoklu gelişme vizyonu ifadelerinden stratejik tercihlerin bilgi ekonomisi açısından ortaya çıkarılması sağlanmıştır. Bu analiz farklı kurum ve planların ortak bir hedefe yönelmeleri için bir ön koşul olan bütünleşik vizyon oluşturmada bir basamak olabilir.

Bu amaç doğrultusunda yapılan analizin sonucu olarak literatürdeki kuramsal ve kavramsal çerçeveyi bütünleştiren bir matris geliştirilmiştir. Şekil 8'de görülen matriste kentsel bilgi ekonomisi bileşenleri ile kentsel politikalar bir araya getirilmiştir. Van den Berg'in kavramsal modelindeki politika eşleştirmesine ek olarak İstanbul özelinde anlamlı olan yeni bağlantılar önerilmiş ve incelenen plan dökümanları ile ilişkisi ortaya koyulmuştur.

KENTSEL BİLGİ EKONOMİSİ BİLEŞENLERİ		Kentsel Politikalar						
		Ekonomik Gelişme	Bilim ve Eğitim	Ulaşım	Mekan	Sosyal	Göç	Yenilikçilik
bilgi kenti temelleri	Bilgi altyapısı		İOİ					
	Ekonomik altyapı	ÇDP			ÇDP	ÇDP		
	Yaşam kalitesi			İBB+ ÇDP	İBB+ ÇDP	İBB+ ÇDP		
	Erişilebilirlik			İBB+ ÇDP	ÇDP			
	Kentsel çeşitlilik							
	Kentsel ölçek				ÇDP			
	Toplumsal eşitlik					ÇDP		
bilgi kenti aktiviteleri	Bilgi işçilerini cezbetme							
	Bilgi üretme		İÖİ					
	Bilgiyi uygulama		İBB					
	Büyüme kümeleleri geliştirme				ÇDP			

Şekil 8 – İstanbul'da Kentsel Bilgi Ekonomisi ile Mekansal ve Kurumsal Planların İlişkisi.

Şekil 8'de İBB ibaresi İBB Startejik Planı'na; ÇDP ibaresi İstanbul Çevre Düzeni Planı'na, İÖİ ibaresi İl Özel İdaresi Startejik Planı'na karşılık gelmektedir. Bilgi kenti temelleri ile aktivitelerinin kentsel politikalarla olan ilşkisinde planlarda karşılık bulan ve bulmayan iki ana sonuç çıkarılabilir.

Elde edilen bulgulara göre göç ve yenilikçilik politikalarının kent düzeyinde bulunmamasının, mekansal planlarda yenilikçilik bazlı mekansal kararların olmasına rağmen kısa vadede kurumsal planlarda bu alanda bir stratejik amacın yer almadığı anlaşılmıştır. Metinsel ifadeler üzerinden yapılan bu ilişkilendirmede üzerinde durulacak önemli bir detay fenomenolojik olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcı gözlemlerde politika geliştirme süreçlerinde ifade olarak geçmemesine rağmen olgu olarak yenilikçilik kavramın anlaşıldığı ancak yenilikçilik olarak ifade edilmediği anlaşılmıştır. Bu çalışma kapsamında bu detaylara girilmemiştir. Kentsel göç politiasının oluşması için İBB çeşitli çalışmalar yapmış ve bununla ilgili AB destekli projeler yürütmüştür. İstanbul'un nüfus ve ekonomisi açısından Türkiye'nin diğer kentlerinden ölçek itibariyle farklılaşması bu konuda merkezi yönetimin bütünleşik mekansal ve göç politikalarını oluşturması gerekmektedir.

Sonuç olarak bazı kritik sorular gündeme gelmektedir. Planlama çalışmaları başladığında tür ve sayıları farklı olan ve 2008 yılı ile sayıları 39 olarak değişen İstanbul'daki ilçeler ile bu ilçelerin

mekansal ve kurumsal planları bu çalışmada ele alınan kentsel bilgi ekonomisi, bağlamında nereye oturmaktadır?

İdari olarak parça-bütün ilişkisine sahip ilçe-il, ilçe-büyükşehir ilişkisi sistemler yaklaşımı bakış açısı ile ele alındığında kentsel politika geliştirmede ve uygulamda anahtar roldedir. Aktörler arası kendine özgü bir ağ sistemi ve öğrenme dinamikleri ile şekilllenen bu süreçte kurumsal kapasite ve organize etme kapasitesi, vizyona ulaşmak için analiz sürecinde belirli düzeylerde farkındalık yaratılan konular olarak ortaya çıkmaktadır. Süreç içinde değişen yasal ve kurumsal çerçevede kentsel ekonomiyi etkileyecek bir diğer gelişme yeni kurulan İstanbul Kalkınma Ajansı'dır. Mantıksal olarak kentsel bilgi ekonomisi konusu Ajans'ın gündemine girmesi gereken konulardan biridir. Diğer bir konu ise nakanlıkların sektörel stratejileri ile kentsel politikaların uyumluluğudur. Bu alanda olumlu bir gelişme ise Bayındırlık ve İskan Bakanlğı eşgüdümünde yürütülen bir strateji belgesi olan KENTGES çalışmasıdır. Bu yapılan analiz ile bağlantılı gelecekte yapılacak analizlerin OECD İstanbul Metropoliten Alan Çalışması ve İstanbul Finans Merkezi Projesi ile derinleştirilmesi uygun olacaktır.

5. KAYNAKLAR

Akın, U., Ataoğlu, B., İmrek, Ö., Karatay Evren, F., Özalp, S., Çetin, B., 2008. İstanbul ve Marmara Bölgesi'nde Üst Ölçekli Planlama Deneyimleri ve Bölgesel Gelişme için Çıkarılan Dersler, 1.Güney Marmara Bölgesel Gelişme Sorunları Ulusal Sempozyumu - MARMARA 2008, Balıkesir Üniversitesi İİBF, Bandırma, Balıkesir

Berköz, L., Türk, Ş. Ş., 2009. Locational Preferences of FDI Firms in Turkey: A Detailed Examination of Regional Determinants, European Planning Studies, Sayı 17, No. 8, ss. 1243-1246.

Berköz, L., Türk, Ş. Ş., 2008. Determination of Location-Specific Factors at the Intra-Metropolitan Level: Istanbul Case, Journal of Economic and Social Geography, TESG, Sayı 99, No.1, ss. 99-114.

Berköz, L., Eyüboğlu, E., 2007. Intra Metropolitan Location of Producer-service FDI in Istanbul, European Planning Studies, Sayı15, No. 3, Nisan 2007, ss. 357-381.

Berköz, L., 2005. Locational Determinants of Foreign Investors in Istanbul, Journal of Urban Planning and Development-ASCE, Sayı 131, No. 3, Eylül 2005, ss.140-147.

Berköz, L., 2001. The Interregional Location of Foreign Investors in Turkey, European Planning Studies, Sayı 9, No. 8, ss. 979-994.

Berköz, L., 2000. Location of Financial, Insurance, and Real Estate Firms in Istanbul, Journal of Urban Planning and Development-ASCE, Sayı 126, No.2, Haziran 2000, ss. 75-88.

Berköz, L., 1998. Locational Preferences of Producer Service Firms in Istanbul, European Planning Studies, Sayı 6, No.3, ss. 333-349.

Dericioğlu, K. T. ve Akın, U., 2008. İstanbul'da Metropoliten Planlama Süreci: Neden ve Nasıl Bir Nazım İmar Planı? , BİRLİK Dergisi, MBB Yayını Yıl 7, Sayı 8, İstanbul

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2006. 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı Raporu

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2007. 1/25.000 ölçekli İstanbul Nazım İmar Planı Raporu Taslağı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2009a. 1/100.000 ölçekli İstanbul İl Çevre Düzeni Planı Raporu

İstanbul Büyükşehir Belediyesi (İBB), 2009b. Stratejik Plan (2010-2014)

İstanbul İl Özel İdaresi, 2006. Stratejik Plan (2007-2011)

İstanbul İl Özel İdaresi, 2009. Stratejik Plan (2010-2014)

van Winden, W., van den Berg, L., Pol, P., 2007. European Cities in The Knowledge Economy: Towards A Typology, Urban Studies, Sayı 44, No. 3, Mart 2007, ss. 525 – 549.

van Winden, W., van den Berg, L., 2004. Cities in The Knowledge Economy: New Governance Challenges, discussion paper, European Institute for Comparative Urban Research (Euricur) Erasmus University Rotterdam, the Netherlands

NÜFUS DİNAMİKLERİ, EKONOMİK EYLEMLER VE YER SEÇİMİ

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Vedia dökmeci

Aydın Yelda TÜRK, Murat TUTKUN, Selda AL, Ayşe SAĞSÖZ
"Türkiye'de İç Göçler: Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği"

Suat ÇABUK, Kemal DEMİR
"Türkiye'de Nüfusun Metropoliten Yığılması"

M. Murat YÜCEŞAHİN
"Türkiye'de Doğurganlık Geçişinin Mekânsal Paternleri Bölgesel Düzeyde Bize Neler Anlatıyor?"

Ozan HOVARDAOĞLU
"Yeni Rekabetçilik: Kentsel Yapabilirlikler ve Kentsel Olanaklar"

TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇLER: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Aydın Yelda TURK [1], Murat TUTKUN[2], Selda AL[3], Ayşe SAĞSÖZ[4]

ÖZET

Göç, insanların belirli bir zaman boyutu içerisinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişi olarak ifade edilir. Göç durağan bir olgudan daha çok, nedenleri ve sonuçları ile algılanan ve dolayısıyla bir süreci anlatan bir kavramdır.

Türkiye' de 1950' li yıllardan itibaren kırsal alanlardan kentlere doğru hızlı bir iç göç olayı görülmüştür. Kır-kent yönünde göçün yanı sıra, kentten-kente, kent-kır yönünde göçler de görülmektedir. Göç nedeniyle çekim merkezlerinin altyapı yatırımları yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, ekonomik sorunların yanında çözümü güç sosyal sorunlar da ortaya çıkmaktadır. Türkiye' de net göçler bakımından belli bölgelerin nüfus kaybettiği görülmektedir. Çalışma alanı olarak seçilen Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır ve bölgedeki iller net göç vermektedir. Çalışma Alanı olarak, bölgenin kıyı kesiminde yer alan Trabzon, Giresun, Rize ve iç kesimde yer alan Gümüşhane illeri seçilmiştir. Bu illerin seçilme nedeni; Trabzon'un bölge içinde ekonomik, sosyal-kültürel, sağlık ve ticaret bakımından bölge merkezi konumunda olması, Giresun, Rize ve Gümüşhane illerinin ise ulaşım ve kentsel hizmetler açısından Trabzon ile en fazla etkileşim içerisinde bulunan iller olmasıdır.

Araştırmada; Doğu Karadeniz Bölgesinde gözlenen kentleşme olgusu, iç göç hareketleri (bölge içi ve bölge dışı göçler), göçün ne boyutta (miktarı) olduğu, niteliği (kır-kent, kent-kent yönünde) saptanarak, göç hareketlerinin neden ve sonuç ilişkileri özellikle ekonomik açıdan bölge ve il düzeyinde ele alınmaktadır. Seçilen iller, sahip oldukları kentsel hizmetler, gelir düzeyleri ve istihdam fırsatları, tarım topraklarının yetersizliği ve eşitsizliği açısından farklılıklar göstermektedir. Göçün itici ve çekici nedenleri bu bağlamda, analiz edilmektedir. Amaç; iç göçler ile bunu etkileyen etmenler arasındaki ilişkiyi ve bunların göçü ne yönde etkilediğini seçilen bölgesel alanda analiz etmektir.

1. GİRİŞ

Göç, insanların belirli bir zaman boyutu içerisinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişi olarak ifade edilir. Göç durağan bir olgudan daha çok, nedenleri ve sonuçları ile algılanan ve dolayısıyla bir süreci anlatan bir kavramdır. Diğer ifadeyle göç; insanların yaşadıkları yerleri çeşitli sebeplerle bırakıp başka yerlere, genellikle yaşam şartları daha iyi yerlere gitmesi olarak tanımlanabilir.

Göç, genel olarak, iç göç (ülke içi) ve dış göç (ülkeler arası) şeklinde meydana gelmektedir. Ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerle ortaya çıkan göçü etkileyen başlıca unsurlar gelir ve istihdamdır. Dolayısıyla göç, genellikle ekonomik yönden az gelişmiş yerlerden gelişmiş yerlere yönelik olarak ortaya çıkmaktadır.

Göç hareketinin sebepleri itici ve çekici faktörler olarak tanımlanabilir. İtici Nedenler; genellikle olumsuz göç nedenleridir. İtici nedenler arasında; tarımsal toprağın yetersizliği, düşük gelir ve iş olanaklarının sınırlı olması, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği sayılabilir. Çekici Nedenler; kentlerdeki unsurların, bireyleri çekici yönde etkilemesi biçimindedir. Bunlardan en önemlileri, istihdam fırsatı ve yüksek gelirdir.

Türkiye' de 1950' li yıllardan itibaren başlayan göçlerle kentleşme süreci de hızlanmıştır. Bu süreçte özellikle kırsal alanlardan kentlere doğru hızlı bir iç göç olayı görülmüştür. Kır-kent yönünde göçün yanı sıra, kentten-kente, kent-kır yönünde göçler de görülmektedir. Göçle birlikte nüfus, belli

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planla. Bölümü, yeldaydin@mynet.com.tr
[2] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık. Bölümü, mt-yuksekmimar@hotmail.com
[3] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık. Bölümü, mimar_seldaal@mynet.com
[4] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık. Bölümü, sagsoz@ktu.edu.tr

bölgelerde yoğunlaşmıştır. Göç nedeniyle çekim merkezlerinin altyapı yatırımları yetersiz kalmaktadır. Ayrıca, ekonomik sorunların yanında çözümü güç, sosyal sorunlar da ortaya çıkmaktadır.

Türkiye' de net göçler bakımından belli bölgelerin nüfus kaybettiği görülmektedir. ,Bunlar; ekonomik yönden geri kalmış, tarımsal yapıya sahip bölgelerdir. Bu bölgeler genellikle ülkenin doğusunda yer almaktadır. Batı'da ise gelişmiş bölgeler yer almaktadır. Dolayısıyla, iç göçler "doğu-batı" yönünde meydana gelmektedir.

İç göçler, özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki illerde daha fazla olmaktadır. Çalışma alanı olarak seçilen Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır ve bölgedeki iller net göç vermektedir.

Bir ülkede ekonomik gelişme bakımından bölgeler arası farklılığın, il düzeyine yansıdığı bilinmektedir. Örneğin, çalışmanın yapıldığı Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bazı iller, süreç içinde gelişmiş bir kent konumuna gelirken diğerleri, az gelişmiş bir yapıya sahip olmuştur. Çalışmada, bölgenin kıyı kesiminde yer alan Trabzon, Giresun, Rize ve iç kesimde yer alan Gümüşhane illeri seçilmiştir. Bu illerin seçilme nedeni; Trabzon'un bölge içinde ekonomik, sosyal-kültürel, sağlık ve ticaret bakımından bölge merkezi konumunda olması, Giresun, Rize ve Gümüşhane illerinin ise ulaşım ve kentsel hizmetler açısından Trabzon ile en fazla etkileşim içerisinde bulunan iller olmasıdır. İstatistiki verilere göre Bölgenin iç kesimindeki Gümüşhane ili kıyı kesimde bulunan Trabzon, Rize ve Giresun illerine oranla yaklaşık iki kat daha fazla oranda net göç vermektedir. Trabzon seçilen illerden daha çok nüfus barındırmaktadır. Bunun yanı sıra, seçilen diğer illerden (Giresun, Rize ve Gümüşhane) de belli oranda kent-kent ve kır-kent yönünde göç almaktadır. Ancak, özellikle metropol kentler başta olmak üzere kent-kent ve kır-kent yönünde net göç veren iller arasında yer almaktadır.

Çalışmada; Doğu Karadeniz Bölgesinde gözlenen kentleşme olgusu, iç göç hareketleri (bölge içi ve bölge dışı göçler),göçün ne boyutta olduğu (miktarı), niteliği (kır-kent, kent-kent yönünde) saptanarak, göç hareketlerinin neden ve sonuç ilişkileri özellikle ekonomik açıdan bölge ve il düzeyinde ele alınmaktadır. Amaç; iç göçler ile bunu etkileyen etmenler arasındaki ilişkiyi ve bunların göçü ne yönde etkilediğini seçilen bölgesel alanda analiz etmektir dikkat edilmesi gerekmektedir.

2. KENTLEŞME VE GÖÇ İLİŞKİSİ

Kentsel gelişme nüfusa bağlı bir büyüme, ekonomik, sosyal ve kültürel değişimin ifadesidir. Kentleşme, 20. yy.da gelişmiş ve gelişmekte olan bütün ülkelerde ekonomik ve sosyal boyutlu, en önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde kentleşme, ticaret ve sanayinin gelişmesiyle birlikte gelişmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, kentleşme ile endüstrileşmenin paralel olmaması kırdan kente göçlerle beslenmesi, kentsel nüfus artış hızı ile kentsel işgücü artış oranının eş düzeyde olmaması gibi kentleşmenin belirgin özellikleri ile karşılaşılmaktadır (URL1).

Kentleşme; belirli bir zaman ve ülkeye göre, kent olarak kabul edilen yerleşme birimlerinde nüfusun yoğunlaşma hızı veya oranını vermektedir. Kısaca kentleşme, nüfus yoğunluğu, yerel örgütlenme sosyal tabakalaşma, kurumlaşma, üretimde farklılaşma, uzmanlaşma, ve sosyo-ekonomik ve kültürel değişime yol açan bir nüfus toplanması süreci olarak tanımlanır (URL1). Kentleşme, kentlerde yaşayan nüfus oranının artmasını sağlayan bir nüfus hareketi olarak tanımlanır.

Kentleşme aynı zamanda kentin fiziksel alanının, sınırlarının sürekli büyümesinin de ifadesidir (Berköz,1994). Göç ile hızlanan nüfus artışı, tarımsal olmayan işyerlerinin çoğalması, uzmanlaşması ve örgütlenmesi, artan nüfusa karşılık gelişen hizmet türleri, şehirlerin büyümelerini etkileyen en güçlü etmenlerdir [Kuleci, 1995]. Kentleşmeyle kırdan kente gelenler kırsal yaşam biçiminden kentsel yaşam biçimine adapte olmaya çalışırlar. Dolayısıyla, kent sayısının artması, kentlerin büyümesi, toplum yapısında örgütleşme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan insan davranışlarında kentlere özgü değişiklikler yaratan bir nüfus birikimi süreci olarak tanımlamak gerekir (Tekeli, 1990)

Kentsel nüfus doğumlarla, ölümler arasındaki farkın etkisi ile arttığı gibi kırdan-kente, kentten-kente göç olarak tanımlanan iç göçlerle de artmaktadır. İç göç gelişmekte olan ülkelerin çoğunda gözlenen bir olgudur (Sancar, 1992). Gelişmekte ülkelerden biri olan Türkiye'de de iç göç görülmektedir.

Kentleşmenin beraberinde getirdiği göçün nedenleri, itici - çekici nedenler, iletici nedenler, ve siyasal nedenler olarak ifade edilebilir (URL1).

İtici nedenler, insanları kırsal alanlardan şehirlere doğru iten nedenlerdir. Bu nedenler kırsal alanlarda görülen; yaşamın daha zor oluşu, gelir eksikliği, eksik sağlık ve eğitim şartları, topraksızlık, doğa olaylarının yıkıcı etkilerinin son derece fazla oluşu, sosyal güvence ve iş sahalarının olmaması, yeterli konut, yol, su, elektrik yokluğudur (URL1).

Çekici nedenler ise, insanları kent hayatına çeken nedenlerdir. Bu nedenlerin en önemlileri; şehirlerde yeterli iş sahası ve çalışma imkanlarının mevcudiyeti, şehir ortamının sunduğu kolaylıklar (yol, su, elektrik, iletişim v.b.) yeterli eğitim, konut ve kamu hizmetlerinin varlığı, renkli bir sosyal yaşam vb.dir. (URL1).

Bu faktörlere iletici faktörler de eklenebilir. İletici faktörler, göçün gerçekleşmesinde olanak sağlayan etkilerledir. Bu etkiler, karayollarının yapılması, toprak mülkiyeti konusundaki yasal düzenlemeler, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, taşıt sayısının artması, politik özendirmeler olarak belirtilmektedir (URL 2). http://herteldenn.com/2283-Goc-Olgusu-Kentlesme-Ve-Turkiyede-Goc-Hareketleri-post1.html

Kentlerde artık işverenin egemen olduğu üretim tarzı olması nedeni ile kırsal kesimin üretim amaçlarından yoksun kesimi, kırdaki iş olanaklarının sınırlılığı nedeni ile emek gücünü daha rahat satabileceği kentlere göç etmektedir. Kısaca, kırdan kente göç, üretim tarzının ulusal ölçekte yaygınlaşmasına ve önem kazanmasına büyük ölçüde katkıda bulunan bir olgu olarak incelenmelidir (Ersoy, 1985).

İç göçler içersinde kırsal alanlardan şehirlere doğru olan göçler en önemli bir yer tutar. Türkiye açısından şehirlerin çekici, kırsalın itici, ve ikisi arasında etkileşimi sağlayan iletici nedenlerle şekillenen iç göç, en yoğun olarak gerçekleşen göç şeklidir. Kırsaldan şehre doğru olan iç göç sebebiyle şehirlerin etrafı hızla dolmakta, üretim ve bölüşüm yapısı değişmektedir. İç göçler kentsel hizmetlerin kalitesini düşürmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, bu tür göçün etkisi belli kentlerde yoğunlaşmakta, fiziksel ve sosyo-ekonomik bakımdan sağlıksız yerleşimler ortaya çıkmaktadır (URL2).

Göçler içersinde de en çok gerçekleştirilen göç tipi olan ve aynı zamanda bir ülkenin iç dinamiklerini değiştirmesi bakımından iç göçler hem en büyük yüzdeyi kapsamakta hem de önemli sosyal değişmelere yol açmaktadır. Ülkemiz açısından da coğrafi ve mesleki hareketlilik örneği olarak köyden kente yapılan iç göçler, kitlesel bir toplumsal hareketliliği ortaya koymaktadır. Bu hareketliliğin kısmen yatay ölçüde gerçekleştiği söylenebilir (URL 2).

Göç ve kentleşme arasında ilişki kentlerin çekme faktörü ile kırsalın itme faktöründen kaynaklanmaktadır. Bu faktörlerin etkisiyle kırsal kesimlerin ittiği nüfus, kentlerde ne sağlıklı bir şekilde istihdam edilebilmekte ne de barınabilmektedir. Kentin çekiciliğine kapılan ve de iş bulma ümidiyle şehirlere akan nüfus, kalifiye olmadıkları için ilk olarak işportacılık, ayakkabı boyacılığı, hamallık, bilet satıcılığı, kapıcılık, meyve-sebze satıcılığı, odacılık gibi düşük gelir getiren işlerde çalışmaktadır. . Ayrıca bu hızlı göç akımı şehrin yerleşim, konut, çevre, altyapı, ulaşım, eğitim, sağlık ve asayiş sorunlarım büyük boyutlarda arttırmaktadırlar.Ayrıca Kırsal kesimlerden kentlere yapılan yoğun göç hareketi, hem mekansal olarak hem de kültürel açıdan kentten soyutlanmış "Getto" adı verilen bölgeleri de ortaya çıkarmıştır (URL1).

Kente olan göç olgusu yalnızca kır- kent biçiminde değildir. 1960-1970'lere kadar göçler kırdan kentlere doğru olmaktaydı. Çünkü 1960'larda göç edilecek yerleşme seçeneği fazla değildi. Ancak, 1975- 1980 arası göç hareketleri oldukça değişik bir görünüm sergilemiştir (Berköz, 1994).

İç göçün birçok nedenleri vardır, bunlardan bazıları; kırsal alanlardaki hızlı nüfus artışı, miras yoluyla tarım alanlarının daralması ve ailelerin geçimini karşılamaması, tarım alanlarının yetersiz gelmesi ve erozyonun artmasıyla toprağın verimsiz hale gelmesi, tarımda makineleşmenin artması ve buna bağlı olarak tarımsal işgücünün azalması, kırsal kesimde iş imkanlarının sınırlı olması, ekonomik istikrarsızlık ve sosyal problem, eğitim ve sağlık hizmetlerinin yetersizliği, iklim ve yer şekillerinin olumsuz etkileri, kentlerde sanayinin gelişmiş olmasından dolayı iş olanaklarının fazlalığı, kentlerde eğitim ve sağlık hizmetlerinin yaygınlığı…vb.dir (URL1).

İç göç, özellikle Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerindeki illerde daha fazla olmaktadır. Yüksek oranda göç alan şehirlerin başlıcaları şunlardır; İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Şanlı Urfa,

Antalya, Mersin, Konya, Samsun, Gazi Antep, Diyarbakır gibi illerdir. İç göç, ülkemizde özellikle sanayileşmiş merkezlere daha fazla olmaktadır (URL1).

İç göçler; ülke genelinde nüfusun dağılışında dengesizlik, dengesi dağılan yatırımlar, kırsal kesim yatırımlarındaki verimsizlik, düzensiz kentleşme, kent içinde kalan sanayi tesisleri, kentlerdeki konut sıkıntısı, kent nüfusundaki aşırı artış, alt yapı hizmetlerinde (yol, su, elektrik) yetersizlik vb. sonuçlar yaratmaktadır (URL1).

İç göçü önlemek için, tarımda sulama olanakları artırmak, instantif tarım metodunu geliştirmek, besi ve ahır hayvancılığını geliştirmek ve yaygınlaştırmak, kırsal kesimde eğitim ve sağlık hizmetlerini yaygınlaştırmak, tarım ve hayvancılığa bağlı sanayi kollarını kırsal alanlara yönlendirmek, kırsal kesimde küçük sanayi kollarını geliştirmek, vb. çalışmalardır yapılabilir (URL1).

3. ÇALIŞMA ALANI VE YÖNTEMİ

Çalışma alanı olarak Doğu Karadeniz Bölgesi seçilmiş ve iç göç olgusu bölge içinde seçilen Trabzon, Rize, Giresun ve Gümüşhane illeri bağlamında irdelenmiştir. Bu illerin seçilme nedeni; Trabzon'un bölge içinde ekonomik, sosyal-kültürel, sağlık ve ticaret bakımından bölge merkezi konumunda olması, Giresun,Rize ve Gümüşhane illerinin ise ulaşım ve kentsel hizmetler açısından Trabzon ile en fazla etkileşim içerisinde bulunan iller olmasıdır.

Göçün ölçüsü olarak, bir ilin aldığı ve verdiği göç miktarı arasındaki fark ile hesaplanan "net göç oranı" dikkate alınmıştır. Çalışmada; Doğu Karadeniz Bölgesinde gözlenen kentleşme olgusu, iç göç hareketleri (bölge içi ve bölge dışı göçler),göçün ne boyutta olduğu (miktarı), niteliği (kır-kent, kent-kent yönünde) saptanarak, göç hareketlerinin neden ve sonuç ilişkileri özellikle ekonomik açıdan bölge ve il düzeyinde ele alınmaktadır. Seçilen iller, sahip oldukları kentsel hizmetler (ticaret, sağlık, eğitim, kültür), gelir düzeyleri ve istihdam fırsatları, tarım topraklarının yetersizliği ve eşitsizliği açısından farklılıklar göstermektedir. Göçün itici ve çekici nedenleri bu bağlamda, analiz edilmektedir. Amaç; iç göçler ile bunu etkileyen etmenler arasındaki ilişkiyi ve bunların göçü ne yönde etkilediğini seçilen bölgesel alanda analiz etmektir.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu)'deki nüfus sayımı verileri dikkate alınarak 1980' den başlayıp son nüfus sayımının yapıldığı 2000 yılına kadar geçen süredeki göç verilerinden yararlanılmıştır. İstatistikî veriler, bölge ve il düzeyinde mekânsal olarak da analiz edilmiştir. Bu bağlamda seçilen bölge ve illerdeki göç hareketleri ve sebep-sonuç ilişkileri Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS) ortamında hazırlanan haritalardan yararlanılarak desteklenmiştir.

3. 1. Türkiye ve D.K.B.'de Kentleşme ve Göç

Türkiye'de göç ve göç hareketlerinde temel çıkış noktası, kırsal alanlardır. Göçün yönü, kırsal alanlardan kentlere doğrudur. Kırdan-kente göç 1950'lerde gözlenmeye başlamış, 1960'lı yıllarda hızlanmıştır. 1980'li yıllara kadar genellikle bu şekilde süren göçler, 1980'li yıllardan sonra ilçelerden kentlere, hatta şehirlerden büyük kentlere göç şeklinde(kentten-kente) olmaya başlamıştır. Farklı tipte göçler görülmektedir fakat Türkiye'deki temel göç tipi iç göçtür.

Göç merkezleri, İstanbul başta olmak üzere, Ankara, İzmir, Mersin, Gaziantep, Bursa, Adana, Sakarya, İzmit gibi iller olmuştur. Özellikle göç veren illerin analizi yapıldığında ise Sivas, Kars, Kastamonu, Trabzon, Rize, Giresun, Çorum, Malatya gibi iller en yüksek oranda göç veren iller gurubunu oluşturmuştur. Coğrafi açıdan göçün çıkış noktası Karadeniz Bölgesidir (URL 1).

Bu bağlamda, Türkiye ve Çalışma alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kır-kent nüfus gelişimleri incelenmiştir. Toplam kentsel nüfus, kentsel nüfusun doğal artışından ve kentlere olan net göçlerden oluşmaktadır (Keleş, 1990). Yıllar itibariyle genel nüfus sayım sonuçlarına göre, Türkiye'nin kentleşme düzeyinin 1980'de %43.9 iken 2000'de %64.9 olduğu ve kentlerde yaşayan nüfusun da 44 milyon olduğu görülmektedir (Tablo 1).

Tablo 1 – Türkiye'de Kır-Kent Nüfusu Gelişimi

Yıllar	Toplam nüfus	Kent nüfus	%	Kır nüfus	%
1980	44.736.957	19.645.007	43.9	25.091.950	56.1
1985	56.664.458	26.865.757	47.4	23.798.701	52.6
1990	56.473.035	33.326.351	59	23.146.684	41
2000	67.803.927	44.006.184	64.9	23.797.743	35.1

1980-2000 yılları arasındaki 20 yıllık süreçte kentsel nüfus 19.6 milyondan 44 milyona çıkmış, kentsel nüfusun genel nüfus içindeki oranı ise %43.9'dan % 64.9'a yükselmiştir. Bu dönemde kırsal nüfus ise 1980-1985 döneminde yıllık % 1.6 oranında artmış daha sonraki yıllarda ise hemen hemen aynı oranda kalmıştır.

Çalışma alanı olarak seçilen illerin bulunduğu Doğu Karadeniz Bölgesi; Artvin, Bayburt, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsamaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi, Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biridir. 1980-2000 yıllarını kapsayan 20 yıllık süreçte D.K.B ve Türkiye'nin kent-kır nüfus gelişimi incelendiğinde, Türkiye ve D.K.B.'de benzer bir durum izlenmektedir. 20 yıllık süreçte belli oranlarda kentsel nüfusun ve kentleşme oranının artarak devam ettiği görülmektedir (Tablo 1,2).

Tablo 2 – D.K.B.'de Kır-Kent Nüfusu Gelişimi

Yıllar	Toplam nüfus	Kent nüfus	%	Kır nüfus	%
1980	2.790.559	677.725	24.2	2.112.834	72.7
1985	2.936.499	859.078	29.2	2.077.241	70.6
1990	2.963.355	1.159.304	39.1	1.804.051	60.8
2000	3.228.904	1.587.27	49.3	1.641.634	50.9

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kentsel nüfus oranları ile kırsal nüfus oranları yıllar itibariyle karşılaştırıldığında kentsel nüfus oranı % 24.2 'den %49.3'e yükselirken kırsal nüfus oranı ise %72'den % 50.9'a düşmüştür (Tablo 2).

Doğu Karadeniz Bölgesindeki kentleşme Türkiye'deki kentleşme ile karşılaştırıldığında, D.K.B.'deki kentleşme hızının Türkiye'de gözlenen kentleşme hızından daha yüksektir. Bu D.K.B.'den verilen göçün azalmasından da izlenebilmektedir (Sancar, 1990) (Şekil 1).

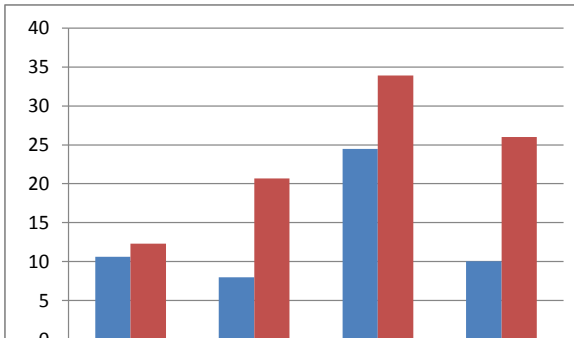

Şekil 1 – Sayım yıllarına göre kentleşme oranı artış hızı (%)

Yukarıda sözü edilen 1980-2000 yıllarını kapsayan dönemde Doğu Karadeniz Bölgesi'nde kentleşme oranları giderek artmıştır. Buna bağlı olarak çoğunluğu kırdan kente olan iç göçler de artmıştır.

3. 2. Çalışma Alanında Yer Alan İllerin D.K.B. ve Türkiye İçindeki İç Göç Hareketleri

Çalışma alanında yer alan 4 ildeki iç göç hareketleri D.K.B. ve Türkiye bağlamında iller bazında bire bir ilişkili olarak ele alınmıştır. Göçün ölçüsü olarak, bir ilin aldığı ve verdiği göç miktarı arasındaki fark ile hesaplanan "net göç oranı" dikkate alınmıştır. Ele alınan 4 ilin, diğer illerle olan ikili ilişkilerinde net göç oranının negatif değer alması, ele alınan ilin ilişkili olduğu ile göç vermesi; pozitif değer alması da ele alınan ilin, ilişkili olduğu ilden göç alması olarak değerlendirilmektedir (Şekil 2,3,4,5).

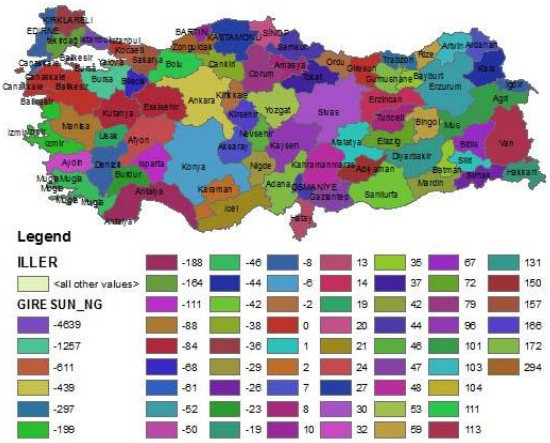

Şekil 2 – 2000 yılı daimi ikametgah nüfusuna gore, Türkiye geneli Giresun ili net göç verileri

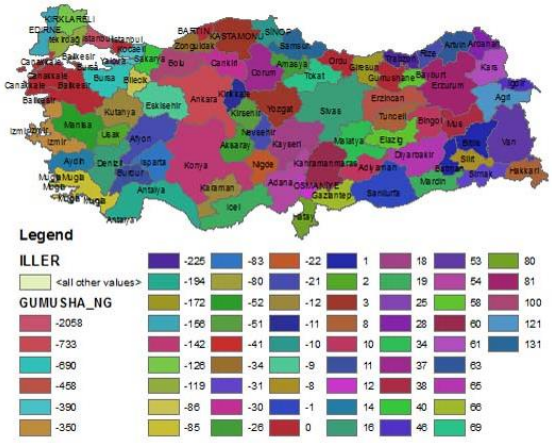

Şekil 3 – 2000 yılı daimi ikametgah nüfusuna gore, Türkiye geneli Gümüşhane ili net göç verileri

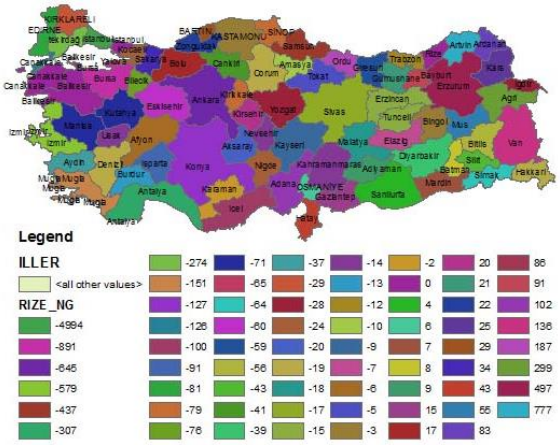

Şekil 4 – 2000 yılı daimi ikametgah nüfusuna gore, Türkiye geneli Rize ili net göç verileri

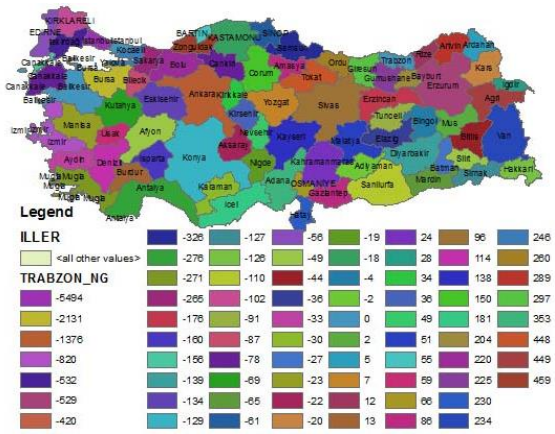

Şekil 5 – 2000 yılı daimi ikametgah nüfusuna gore, Türkiye geneli Trabzon ili net göç verileri

3.2.1. Çalışma Alanında Yer Alan İllerdeki İç Göç Hareketlerinin D.K.B'deki Durumu

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan ve çalışma alanı olarak seçilen iller, 1980-2000 yılları arasındaki verdikleri göç hızlarına göre Gümüşhane, Rize, Giresun ve Trabzon şeklinde sıralanmaktadır. Ayrıca, 1980 ile 1990 yılları arasında tüm illerin hızlı göç verdikleri 2000 yılında göç verme hızlarının düştüğü görülmektedir (Şekil 6). Seçilen iller arasında Gümüşhane en hızlı göç veren il konumundadır.

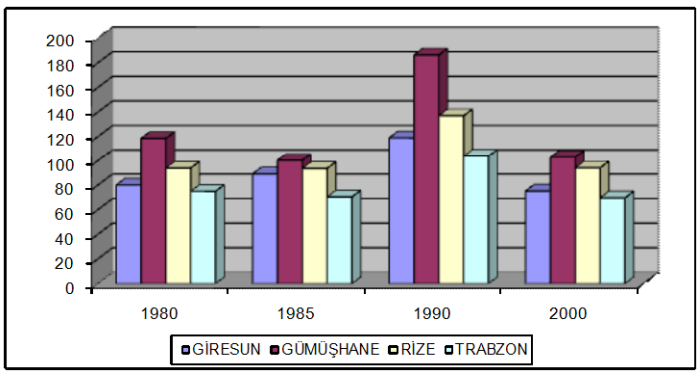

Şekil 6 – Çalışma alanındaki illerin verdiği göç hızı (1980-2000)

Bunun yanı sıra, illerin 1980-2000 yılları arasındaki ikamet nüfuslarındaki değişim incelendiğinde de benzer bir durum gözlenmektedir. Gümüşhane ili başta olmak üzere seçilen illerin yıllar itibariyle nüfuslarının azaldığı görülmektedir (Şekil 7). Trabzon kentinin diğer kentlerden farklı olarak nüfusu artmaktadır ve göç verme hızı da diğerleriyle karşılaştırıldığında daha düşüktür. Dolayısıyla, Trabzon'a seçilen illerden ve D.K.B.'den göç hareketi olduğu söylenebilir.

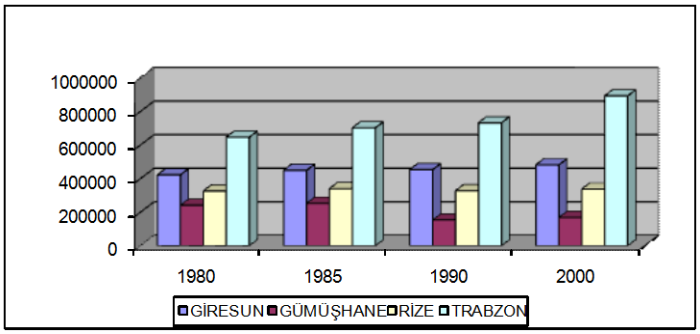

Şekil 7 – Çalışma alanındaki illerin ikamet nüfuslarındaki değişim (1980-2000)

Bu bağlamda, Şekil 8'de de görüldüğü gibi, çalışma alanındaki illerin D.K.B. deki illere verdikleri göç hareketleri incelendiğinde, en çok göç verilen ilin Trabzon olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra, seçilen illerin Trabzon dışında 2.sırada göç verdikleri illerin, ulaşım ve kentsel hizmetler açısından birbirleri ile en fazla etkileşim içerisinde bulunan iller olduğu görülmektedir. Örneğin, Giresun -Ordu, Rize-Artvin, Gümüşhane-Giresun arasında göç verme yönünde bir ilişki vardır (Şekil 8).

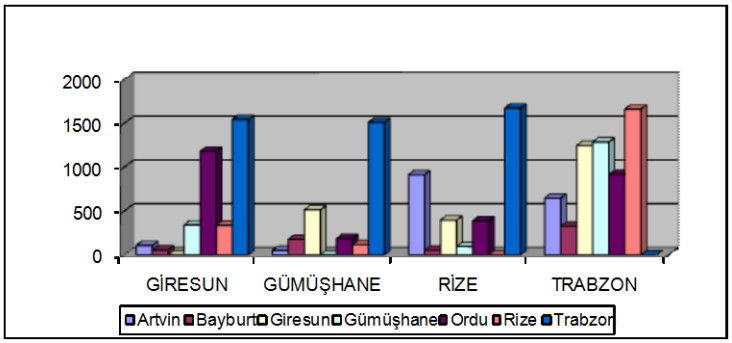

Şekil 8 – Çalışma Alanındaki İllerin D.K.B.'deki illere verdikleri göç

Seçilen illerdeki iç göç hareketleri göçün niteliği (kır-kent, kent-kent, kent-kır) açısından kır-kent yönündedir. 2. sırada kent-kent yönünde, az bir oranda da olsa kent-kır yönünde göç izlenmektedir. Ayrıca, kır-kent yönün en çok göç veren il %65 oranıyla Gümüşhane'dir. Bundan sonra Rize(%48) ve Giresun (%46) gelmektedir. Kent-kent yönünde ise %35 oranıyla Trabzon ve %34 oranıyla Giresun illeri en yüksek orana sahiptir. Gümüşhane İli'nde ise %19 oranıyla kent-kent yönündeki göç en düşüktür (Şekil 9).

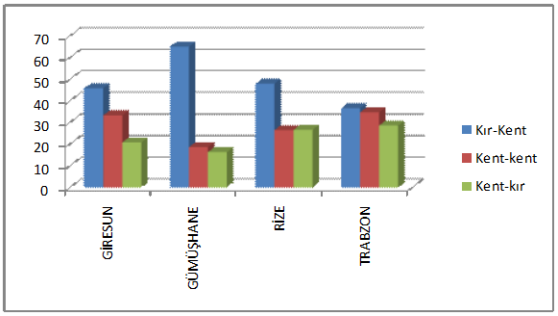

Şekil 9 – Seçilen İller düzeyinde Göçün Niteliği (%)

3.2.2. ÇALIŞMA ALANINDA YER ALAN İLLERDEKİ İÇ GÖÇ HAREKETLERİNİN TÜRKİYE'DEKİ DURUMU

Daha önce de değinildiği gibi, çalışma alanı olarak seçilen Doğu Karadeniz Bölgesi Türkiye'nin doğusunda yer almaktadır ve bölgedeki iller net göç vermektedir. Göç iki şekilde ölçülür: alınan göç ve net (alınan-verilen) göç. Çalışmada, göçün ölçüsü olarak, bir ilin aldığı ve verdiği göç miktarı arasındaki fark olarak tanımlanan "net göç oranı" dikkate alındığında, seçilen illerin göç verdikleri görülmektedir (Şekil 10).

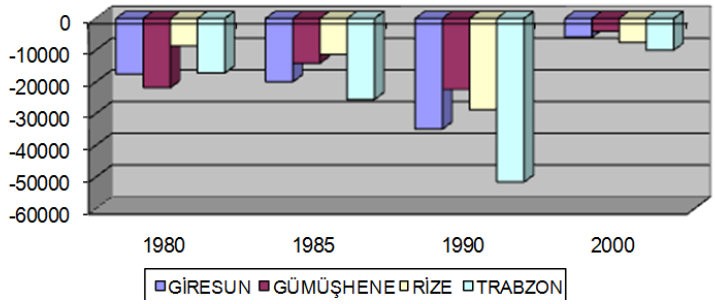

Şekil 10 – Seçilen İllerdeki Net göçün yıllara göre dağılımı

Şekil 11 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Giresun ilinin göç aldığı iller (net göçe göre)

Şekil 12 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Giresun ilinin göç verdiği iller (net göçe göre)

Şekil 13 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Gümüşhane ilinin göç aldığı iller (net göçe göre)

Şekil 14 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Gümüşhane ilinin göç verdiği iller (net göçe göre)

Şekil 15 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Rize ilinin göç aldığı iller (net göçe göre)

Şekil 16 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Rize ilinin göç verdiği iller (net göçe göre)

Şekil 17 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Trabzon ilinin göç aldığı iller (net göçe göre)

Şekil 18 – 2000 yılı verilerine göre, Türkiye geneli Trabzon ilinin göç verdiği iller (net göçe göre)

Seçilen illerin 2000 yılı göç verileri dikkate alındığında, Türkiye genelinde bazı illere verilen göçün alınan göçten fazla olduğu, bazı illerde ise alınan göçün verilen göçten fazla olduğu; buna bağlı olarak çalışma net göç bağlamında değerlendirildiğinde, bazı illere göç vererek nüfus kaybettikleri, bazı illerden göç alarak nüfus kazandıkları görülmektedir. Buna göre, Giresun İli göç alma durumu Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerine dağılım gösterirken, diğer iller belirli bölgelerdeki illerde toplanmaktadır (Şekil 11,13,15,17). Göç verme durumuna göre ise, Rize İli diğer illerden farklı olarak Türkiye'nin hemen hemen tüm bölgelerine dağılım göstermektedir (Şekil 12,14,16,18).

İllerin verdikleri göçler bölge içi ve bölge dışı olarak irdelendiğinde, bölge dışına verilen göçler ortalama %76 bölge içine verilen göçler %26 dır. Dolayısıyla seçilen illerin hepsi bölge dışına göç vermektedir. Alınan göçler açısından ise bölge içi ve bölge dışı olarak ortalama %50 ve %51 olarak eşittir. Bölge içinden en çok göç alan il ise %51 oranıyla Trabzon'dur (Tablo3).

Tablo 3 – İllerin bölge içi ve bölge dışına aldığı ve verdiği göç

	BÖLGE İÇİ VERDİĞİ	BÖLGE DIŞI VERDİĞİ	BÖLGE İÇİ ALDIĞI	BÖLGE DIŞI ALDIĞI
GIRESUN	22	78	50	49
GÜMÜŞHANE	28	72	47	53
RIZE	26	74	49	51
TRABZON	28	72	51	49
Ortalama	26	76	50	51

Bu bağlamda illerin bölge dışına verdikleri göçler bölgeler açısından irdelendiğinde, en fazla göç verilen bölge Marmara Bölgesi (ort. %55), en az göç verilen bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir (ort. %4). Marmara Bölgesi'ne en fazla göç veren il % 65 oranında Giresun ve % 57 oranında Rize'dir (Şekil 19).

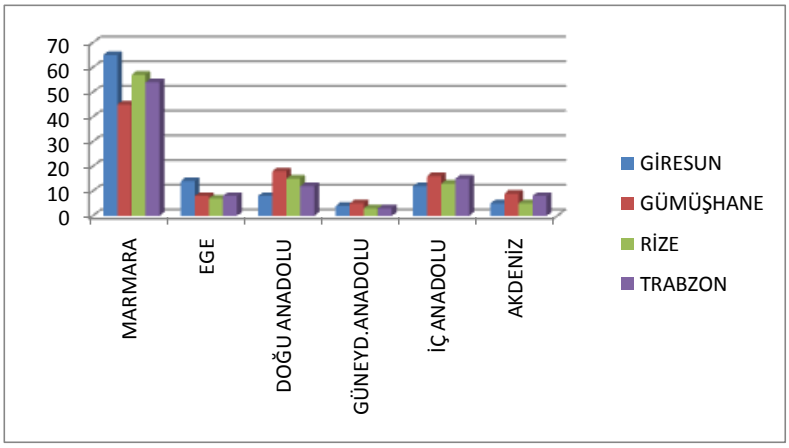

Şekil 19 – Seçilen İlllerin Bölgelere verdikleri göç (%)

4. SONUÇLAR

Türkiye' de net göçler bakımından belli bölgelerin nüfus kaybettiği görülmektedir. Çalışma alanı olarak seçilen Doğu Karadeniz Bölgesindeki iller de net göç vermektedir. İncelenen süreçte Türkiye ve D.K.B.'de kentsel nüfusun ve kentleşme oranı ve buna bağlı olarak çoğunluğu kırdan kente olan iç göçler de artmıştır.

Seçilen iller, 1980 ile 1990 yılları arasında hızlı göç verdikleri 2000 yılında ise göç verme hızlarının düştüğü görülmüştür. Gümüşhane en hızlı göç veren il konumundadır. Trabzon ilinin ise diğer kentlerden farklı olarak nüfusu artmaktadır, göç verme hızı da diğerlerinden daha düşüktür.

Bölge içinde en çok göç verilen ilin Trabzon'dur. Bunda Trabzon ilinin istihdam açısından diğer iller göre daha fazla potansiyele sahip olması önemli bir etkendir. Trabzon dışında 2.sırada göç verdikleri illerin, ulaşım ve kentsel hizmetler açısından birbirleri ile en fazla etkileşim içerisinde bulunan iller olduğu görülmektedir.

Seçilen illerdeki göç niteliği kır-kent yönündedir. Bu yönde en çok göç veren il Gümüşhane'dir.

Seçilen illerin, Türkiye genelindeki durumu çalışma net göç bağlamında değerlendirildiğinde, mevcut istihdam potansiyeline rağmen Trabzon'un net göç değerinin negative yönde diğer illerden daha fazla olduğu görülmüştür. Bu durum, Trabzon'un nüfus büyüklüğü ile ilişkilendirilebilir.

İllerin bölge dışına verdikleri göçler bölge içine verilenden daha fazladır. Bu bağlamda, illerin bölge dışına verdikleri göçler en fazla Marmara Bölgesi'nedir. En az göç verilen bölge ise Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir. Alınan göçler açısından ise bölge içi ve bölge dışından alınan göç değerleri yakındır.

5. KAYNAKLAR

Berköz A., L., 1994. Türkiye'de Merkezi İş Alanında Hizmet Sektörü Faaliyetlerinin Yerseçimi Özelliklerinin Saptanması, İ.T.Ü. Araştırma Fonu, Proje No: 438, İstanbul.

Ersoy, M., 1985. Göç ve Kentsel Bütünleşme, A.Ü.S.B.F. ve Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara.

Kuleci, E., 1995. Kent Merkezinin Yenilenmesi, Kırşehir Kent Merkezinin Gelişim Sürecini Etkileyen Merkezi İş Alanlarının Gelişim ve Değişimine Neden Olan Etmenlerin (Eşiklerin) Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Sancar, C., 1992. Trabzon'da İç Göçler Kentle Ekonomik Sosyal ve Kültürel Bütünleşme, Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Tekeli,R., 1990. Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi Yayını:13, Ankara.

Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (Dokap) Nihai Raporu, 2000. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı JICA.

Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) Göç, Nüfus ve İstihdam Verileri (1980-2000).

URL-1- Kuramsal Yaklaşım – Göç ve Kentleşme Kuramlar, http://www.odevsitesi .com / odev. asp? odevno=106680, (Ocak 2010).

URL-2-Göç Olgusu, Kentleşme Ve Türkiye'de Göç Hareketleri I - Göç Kavrami http://herteldenn.com/2283-Goc-Olgusu-Kentlesme-Ve-Turkiyede-Goc-Hareketleri-post1.html, (Ocak 2010).

TÜRKİYE'DE NÜFUSUN METROPOLİTEN YIĞILMASI

Suat ÇABUK[1], Yüksel TURCAN[2] ve Kemal DEMİR[3]

ÖZET

Bu bildiride, Türkiye'de metropoliten kentlerin nüfus gelişimleri ele alınmaktadır. Metropoliten kentleri belirleyici ölçüt olarak "nüfus ölçütü" (1.000.000 üzeri nüfus), esas alınmıştır. Değerlendirmede veri olarak, 1950-2010 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan genel nüfus sayımı sonuçları kullanılmıştır. Nüfus ölçütüne göre, Türkiye'de metropolitenleşme süreci 1950 sonrasında yaşanmaya başlamıştır. 2010 yılı nüfus verilerine göre Türkiye'nin metropoliten kentleri; İstanbul, Ankara, İzmir Bursa, Adana, Kocaeli Gaziantep ve Konya'dır. Bu sekiz metropoliten kentte toplam 27.504.885 kişi yaşamaktadır. Bu değer, Türkiye toplam nüfusunun %37,91'ini ve kentsel nüfusun %51,46'sını oluşturmaktadır. 1950-2010 nüfus verileri, Türkiye'de metropolitenleşme sürecinin artarak yaşandığını göstermektedir. Türkiye'de bugünkü nüfus artışı ve göç eğilimi devam etmesi durumunda, 2020 yılına kadar Antalya, Kayseri, Mersin ve Diyarbakır kentleri de 1.000.000 nüfusu geçerek, metropoliten kentler arasına katılacaklardır. 2020 yılından sonra ise başka bir kentin metropoliten kent düzeyine ulaşabilme ihtimali bulunmamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de metropolitenleşme süreci, bu 12 metropoliten kentin nüfus artışları nispetinde devam edecek ve doygunluk seviyesine ulaşacaktır.

1. GİRİŞ

Kentleşme, 18. yüzyıl sonlarından itibaren bugünün gelişmiş ülkelerinde, sanayi sektörünün gelişimine paralel olarak yaşanmaya başlanmıştır. Kentleşme hareketinin dünya geneline yayılması, II. Dünya Savaşından sonra gerçekleşmiştir. Dünya kentleşme oranı 1950 yılında % 29,0, 1975 yılında % 37,4 ve 2000 yılında %47,1 olarak hesaplanmıştır (U.N., 2003 ; 2006). 2007 yılında ise 6,747 milyar olan dünya nüfusunun 3,358 milyarı, diğer bir ifadeyle %49,8'i, nüfusu 10000'in üstünde olan kentlerde yaşamaktadır (Demographia, 2008).

Türkiye nüfusu ise 1927 yılından beri artışını kesintisiz sürdürmektedir. 1927 yılında 13.648.270 olan Türkiye nüfusu, 2010 yılında 72.561.312'ye ulaşmıştır (TÜİK, 2010). Cumhuriyet dönemindeki ilk ve son sayımlar arasında geçen 80 yıllık süre içerisinde, ülke nüfusu %531,7 büyümüştür. Ülkelerin dünya nüfusu içerisindeki payı itibariyle yapılan sıralamada Türkiye 1950 yılında 21. sıradayken, 1975 yılında 20. sıraya ve 2010 yılında ise 18. sıraya yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye, dünyada en fazla nüfusa sahip 18. ülke konumuna gelmiştir.

Türkiye'nin artan nüfusu, özellikle 1950 sonrasında kentsel alanlarda toplanmaya başlamıştır. 1927 yılında toplam nüfusun sadece %24,2'si kentsel alanlarda yaşarken, bu oran 1950 yılında %25'e, 1980 yılında %43,9'a ve 2010 yılında %75,5'e yükselmiştir. Böylece Türkiye, kent nüfusu ve kentsel nüfus artış hızı ile dünyanın önde gelen ülkeleri arasına katılmıştır.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de metropolitenleşme konusunda yaşanan bilgi boşluğunu doldurmak, metropoliten kentlerde nüfusun gelecekte ulaşacağı düzeyi belirlemek ve diğer yerleşme türleriyle metropoliten yerleşmeler arasında 1950-2010 döneminde gözlenen nüfus paylaşımını belirlemektir. Makalede, yerleşmelerin sınıflandırılmasında yaygın olarak kullanılan, nüfus ölçütünden yararlanılmıştır. Bu çalışmada, metropoliten kentleri tanımlamada "nüfus ölçütü" olarak 1.000.000 üzeri nüfus, temel değerlendirme ölçütü olarak ele alınmıştır. Değerlendirmede veri olarak, 1950-2010 yılları arasında gerçekleştirilmiş olan genel nüfus sayımı sonuçları kullanılmıştır.

[1] Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü suatcabuk@karabuk.edu.tr
[2] Karabük Üniversitesi Safranbolu Fethi Toker Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü yukselturcan@karabuk.edu.tr
[3] Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü kdemir@erciyes.edu.tr

Çalışmada öncelikle yerleşmelerin sınıflandırılmasında nüfus ölçütünün kullanımı ele alınmış, daha sonrasında nüfus ölçütüne göre Türkiye'de kentleşme ve metropolitenleşme sürecine ilişkin bulgular ortaya konulmuştur. Ayrıca kentsel yerleşmeler nüfus ölçütüne göre yeniden sınıflandırılarak farklı kent türleriyle metropoliten kentlerin nüfus yönünden karşılıklı etkileşimi ele alınmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgulardan yararlanılarak, Türkiye'nin günümüzde ve yakın gelecekte ulaşabileceği metropolitenleşme düzeyi hakkında çıkarımlarda bulunulmuştur.

2. KÜRESELLEŞME VE KENTLERİN SINIFLANDIRILMASI OLGUSU

1970 sonrasında dünyada 1980 sonrasında ise Türkiye'de hızlı bir değişim dönemine girilmiştir (Çabuk, 2003). Teknolojik, ekonomik, mekansal, politik ve hayata ilişkin her alanda önemli değişimler yaşanmaktadır. Bu yaşanan değişim süreçlerini kapsayan genel yapı için "Küreselleşme" kavramı kullanılmaktadır (Giddens, 1997 ; Çabuk, 1999). Diğer taraftan küreselleşme, devam etmekte olan bir süreçtir. Giddens'ın da belirttiği gibi küreselleşme, tek bir süreç değildir. Karmaşık süreçlerin bir araya geldiği bir olgudur (Giddens, 2000).

Küreselleşme kavramının kullanımı 1980'lerden sonra yaygınlaşmaya başlamıştır. Küreselleşmenin gündeme gelmesini ve yayılmasını; SSCB'nin ortadan kalkması, kapitalist sistemin komünizmin çöküşünü fırsata çevirmesi, üretim ve tüketim kalıplarının değişmesi, sermayenin yeniden yapılanması, iletişim ve bilişim teknolojilerinin dünyayı birleştirmesi, internet ve kişisel bilgisayarın yaygınlaşması, cep telefonunun yaygın kullanımı vb. durumlar sağlamıştır. Bugün artık küreselleşmenin anahtar bir kavram haline geldiği (Berger, 1997) konusunda genel bir fikir birliği bulunmaktadır.

Bu yeni dönemin yeni aktörleri çokuluslu şirketler ve sivil toplum kuruluşlarıdır (Keyman, 1995). Bu dönemde etkinliği azaltılan ulus-devlet, ekonomik bir ortak (partner) durumuna getirilmiştir. Küreselleşme, ulus-devletler (partners) arasında yeni bir işbölümü yaratmış ve merkez-çevre ikilemi yerini karşılıklı bağımlılığa bırakmıştır.

Öte yandan, küreselleşme döneminde mekan, teknolojik gelişmeler dikkate alınmadan açıklanamamaktadır. Teknolojik gelişmeyle para, sermaye, emtia akımları hız kazanmıştır. Yeni gelişen teknolojilerle elde edilen bilgisayarlaştırılmış bilgi (Lyotard, 2000), ekonomik meta haline getirilmiştir. Bilgi temelli otomasyon sistemlerinin yaygınlaşması ve iletişim olanakları sayesinde ürünün (metanın) neredeyse her parçası farklı bir ülkede imal edilir hale gelmiştir. Bu durum, Fordist sanayinin dönüşmesine neden olmuştur. Bu dönüşüm ile birlikte imalatın veya sermayenin, mekana olan bağımlılığı en alt düzeye inmiş, mekansal tercih esnekleşmiştir.

Küresel sistemin yeni kontrol merkezleri, 1980'lerin kuramsal çalışmalarında birkaç dünya kentine (New York, Londra, Tokyo) indirgenmişken (Friedman, 1986 ; Aslanoğlu 1996 ; Hall ve Pain, 2006), 1990'larda daha fazla sayıda oldukları, hiyerarşik ve hegamonik bir yapıda ağlar (Networks) biçiminde tüm dünyayı sardıkları ortaya konulmuştur (Castells, 1996 ; Sassen 2001 ; Keating 2001).

Castells (2000) gibi düşünürler, küreselleşme öncesinde "space of place" yani kentlerin tek tek ele alındığı yapının yerini, küreselleşme sonrasında "space of flows" yani akımlara dayalı mekanın aldığını ileri sürmektedirler. Dolayısıyla artık kentlerin tek başlarına nüfus, istihdam, ithalat, ihracat gibi verilerinin fazla bir anlam ifade etmediği savunulmaktadır. Soğuk savaş döneminin sabit dünya ölçütlerinin, yeni dünya düzenini ve küresel mekanları açıklamakta yetersiz kaldığı ortaya konulmaktadır. Mekanları sınıflandırmada, gelenekselin ötesine geçen, yeni yöntemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada kentlerin, küresel akımlar (flows) ve ağlar (networks) içerisinde konumlarına göre "kent güç" veya "kent etki" düzeylerinin belirlenmesi çalışmalarının milenyum sonrasında yaygınlaştığı görülmektedir (The Mori Foundation, 2009).

Ancak küreselleşmenin yeni bir süreç olmadığı (Giddens, 2000) ve kapitalizmin bir yeni aşaması olduğu yönündeki görüşlerin geçerliliği giderek artmaktadır. Küreselleşmenin dayatmış olduğu değişimlerin, mekanın sonunu ("non – place", "non –space", "placelessness", "the end of the city" vb. kavramlar) getirdiği yönündeki hipotezler de henüz kanıtlanmamıştır. Bugün için yaşanan durum, küresel ağa eklemlenmiş (yeni düzenle bütünleşmiş) kentlerin öne çıktıkları, diğerlerinin ise geleneksel yapılarını sürdürdükleri şeklindedir. Öne çıkan kentler incelendiğinde, bunların özellikle

metropoliten kentler (bazen de megakentler) oldukları görülmektedir. Bu durum şaşırtıcı değildir. Keza küreselleşme döneminde ekonominin motoru metropoliten kentler olmuşlardır.

Küreselleşme tartışmaları sürerken, kamu yönetimcileri, ekonomistler, coğrafyacılar, plancılar, mimarlar ve sosyologlar yaşanılan dünyada her şeyin ölçülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. En öznel terimlerin bile hesaplanması ve istatistiksel olarak yorumlanabilmesi için ölçüye ve tabloya dönüştürülmesini istemektedirler. Bu ölçme eylemi, bilimsel saygınlığın bir gereği olarak kabul edilmektedir (Jones, 1990).

Bu açıdan, yerleşmelerin sınıflandırılması, olgunun hem tanımlanması ve hem de bilimsel ölçümünün yapılabilmesi için uzun yıllardır yararlanılan bir araçtır. Günümüzde yerleşmelerin sınıflandırılmasında ise nüfus, alan büyüklüğü, yoğunluk, işlev, tüzel statü, idari sınırlar gibi ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütlerden nüfus büyüklüğü ölçütü, yerleşmelerin sınıflandırılmasında en fazla yararlanılan ölçüttür. Bilimsel çalışmalarda olduğu kadar sanayi devrimi sonrasında ülkelerin resmi istatistiklerinde yerleşmeler, nüfus ölçütüne göre sınıflandırılmışlardır.

Hiç kuşkusuz yerleşmelerin sınıflandırılmasında belli bir nüfus büyüklüğü kabulü, bir varsayımdır. (Jones, 1990). Belli nüfus değerlerinde (10.000-100.000-500.000-1.000.000 10.0000 vb.) kırılmaların ve kopmaların, diğer değerlerden daha fazla dikkat çektiği varsayımına dayandırılmaktadır. Buna bağlı olarak, belli bir nüfus değerinin üzerine çıkan yerleşmeler farklı adlarla nitelendirilmişlerdir. Bu durumun en bilinen örneği "kent" kavramıdır. Kır ve kent karşıtlığının temel önemde olduğu 19. ve 20. yüzyıllarda, nüfus ölçütü, yerleşmelerin sınıflandırılmasında ana ölçüt olarak kullanılmıştır. Her ülkeye göre farklılık gösteren nüfus ölçütünün, ortak bir nüfus değerine (20000-10000-5000-2000 vb.) bağlanması konusunda uzun yıllardır yoğun çaba harcanmaktadır. Bu doğrultuda, Birleşmiş Milletler Nüfus ve Kalkınma Teşkilatı, nüfusu 10000'dan fazla olan yerleşmeleri kent ve 10 milyondan fazla olan yerleşmeleri de mega kent olarak tanımlamaktadır (U.N., 2006).

3. TÜRKİYE'DE YERLEŞMELERİN SINIFLANDIRILMASI YAKLAŞIMLARI VE NÜFUS ÖLÇÜTÜ

Türkiye'de yerleşmelerin sınıflandırılması konusunda ilk girişimler, Cumhuriyet'in başlangıç dönemlerine uzanmaktadır. Yasal çerçeveye dayandırılan bu tanımlamalarda, doğrudan nüfus ölçütü kullanılmıştır. Bu bağlamda yerleşmeleri nüfus büyüklüklerine göre sınıflandıran en eski kanun 1924 tarihli, 442 sayılı Köy Kanunu'dur. İkincisi 3 Nisan 1930 tarih ve 1580 sayılı Belediye Kanunu'nu olup nüfusu 2000'den yukarı olan bütün belediyeler, bu yasasının kapsamına alınmıştır. Yakın dönemde ise 23.7.2004 tarihli Resmi Gazete'de yayınlanan 5216 sayılı Kanun'un 4. maddesine göre *"belediye sınırları içindeki ve bu sınırlara en fazla 10.000 metre uzaklıktaki yerleşim birimlerinin son nüfus sayımına göre toplam nüfusu 750.000'den fazla olan il belediyeleri, fiziki yerleşim durumları ve ekonomik gelişmişlik düzeyleri de dikkate alınarak, kanunla büyükşehir belediyesine dönüştürülebilir"*, büyükşehir olabilmek için alt sınır olarak 750.000 kişilik bir nüfus büyüklüğü kabul edilmiştir. Mevcut yasalar çerçevesinde Türkiye yerleşmelerinin sınıflandırılması Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo-1. Türkiye'de Kanunlar Çerçevesinde Yerleşmelerin Sınıflandırılması

KANUN	NÜFUS OLÇÜTÜ (Kişi)	YERLEŞME TÜRÜ
442 sayılı Köy Kanunu	…< 2000 2.000 – 20.000 20.000 < …	Köy Kasaba Kent
5393 Sayılı Belediye Kanunu	5.000 < ….	Belediye
5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu	750.000 < …	Büyükşehir

Tablodan da anlaşılacağı üzere 20.000 ile 750.000 arası nüfusa sahip yerleşmeler kent ve 750.000'den fazla nüfuslu yerleşmeler büyükşehir kapsamında değerlendirilmektedir. Kanunların kent için tanımlamış olduğu 20.000 ile 750.000 arası nüfus, çok geniş bir nüfus aralığını kapsamaktadır. Bu geniş nüfus aralığı içinde "Orta Büyüklükte Kent" türü tamamen göz ardı edilmektedir.

Genel nüfus sayımlarını gerçekleştirmekle sorumlu olan Türkiye İstatistik Kurumu yerleşmelerin sınıflandırılmasında yönetsel ölçütten yararlanmakla birlikte, nüfus ölçütüne dayalı sonuçları da ayrıca yayınlamaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı ise yerleşmelerin sınıflandırılmasında temel ölçüt olarak nüfus (10000 <…) ölçütünü kullanmaktadır, Dolayısıyla ülkemizde yerleşmelerin veya kentlerin sınıflandırılmasında gerek kanuni gerekse kurumsal yaklaşım "nüfus ölçütünün" kullanımı yönündedir.

4. METROPOLİTEN KENT OLGUSU

Her ölçüm konusunda olduğu gibi, nüfus hesaplarında da bir milyon rakamı, mistik bir değer olarak kabul edilmiş ve bir milyondan fazla nüfuslu kentler, mistik anlamından dolayı "metropoliten kent" (metropolis) olarak adlandırılmışlardır. Günümüzde ülkeler resmi olarak bu kentleri, metropoliten kent (metropolis) olarak adlandırmasalar bile, kentleri birbirinden ayırıcı ve farklılaştırıcı bir ölçüt olarak bir milyon rakamını mutlaka kullanmaktadırlar.

Bu çerçevede Kıray (2003) metropolitenleşmeyi kentleşmenin özel bir hali ve daha ileri seviyesi olarak tanımlamıştır. Bu çalışma kapsamında metropolitenleşme, kentleşme perspektifinin büyük kentler lehine radikal dönüşümü olarak tanımlanmıştır. Metropoliten kent kavramı ise genellikle bir merkez kent ve onun gerisindeki kırsal-yarı kentsel bölgenin tümünü birden anlatan bir kavram olarak ele alınmıştır.

Metropoliten kent kavramına ilişkin bir diğer önemli nokta da, kapsamı geniş tutulduğunda, tanımlanması zor bir olgu haline gelmesidir. Bu takdirde metropoliten kent, bina kompozisyonundan fonksiyonlara, teknolojik seviyesinden kültür tarihine, çevresel etkisinden ekonomisine, konut alanlarından insanların faaliyetlerine, onun içinden görünümünden dışından görünümüne kadar farklı boyutları olan bir kapsama sahip olmaktadır.

Metropoliten kent, sadece ekonomik ve kültürel yaşam üzerindeki rolü ile değil, aynı zamanda onun geniş hinterlandı üzerindeki etkisiyle farklı bir kent türüdür. Metropoliten kentin oluşum süreci ve büyüklüğünde etkili olan başlıca faktörler; ekonomi, sanayileşme, göç hareketleri, kültür, tarihi önem, devlet desteği, başkent olma, bölgesel etnik yapı vb.dir.

İlk olarak, 19. yüzyılın ortalarında Londra'da (1855 yılında "metropolitan Board Of Works"), 19. yüzyılın sonlarında ise ABD'nin büyük kentlerinde (1898'de "Boston Metropolitan Park Commission" gibi) yerel kurum isimlerinin önüne "metropolitan" ibaresi getirilmiştir (Triggs, 1911). "Metropoliten kent istatistiği" kavramı ABD, Kanada ve Latin Amerika Ülkelerinin hemen hemen tamamında kullanılmaktadır. Diğer taraftan, Avrupa ülkelerinde "metropoliten" kavramının kullanımı, Amerikan metropoliten kavramıyla uyuşmazlık içindedir. Buna rağmen metropoliten kent olgusu ve metropoliten nüfus ölçütü Avrupa, Latin Amerika, Doğu Asya'daki pek çok ülkede kentleşme konusunda yapılan bilimsel araştırmalarda sıklıkla yararlanılan bir araçtır. Bunda metropolitenleşmenin 20 yüzyılda, batı dünyasından gelişmekte olan ülkelere kadar heryerde gözlenen evrensel bir olgu haline gelmesinin payı büyüktür. Nitekim Dogan ve Kasarda (1988) "metropoliten çağ" adlı çalışmalarında, değişen dünyada metropoliten kentlerin eskisine oranla daha fazla önem kazanmasına vurgu yapmışlardır.

Dünyada metropoliten kentlerin tarihi gelişimine bakılacak olunursa; sanayi devrimi öncesi tarıma dayalı ekonomilerde, nüfusu bir milyonu geçen kent görülmemiştir. Sanayi devriminin bir sonucu olarak, dünya tarihinde ilk kez Londra'nın nüfusu bir milyonu geçmiştir (Jones, 1990). 1853 yılında Paris, 1857 yılında New York, 1870 yılında Viyana Londra'yı izlemiş ve milyonluk kentler haline gelmişlerdir. 20. yüzyılın başlarında Berlin, Moskova, Şikago, Tokyo ve Kalkuta'nın nüfusu da bir milyonu geçmiştir. Bir milyondan fazla nüfusa sahip kentler 1940 yılında 51, 1961'de 80, 1980'lerin ortasında 126 olarak hesaplanmıştır. 1980-2000 döneminde hızlı bir artış göstererek 388'e yükselmiştir. BM'in 2005 yılı verilerine göre, dünyada bir milyondan fazla nüfusa sahip 430 metropoliten kent bulunmaktadır. Bu 430 metropolde toplam 1,2 milyar kişi yaşamaktadır. 2015 yılında metropoliten kent sayısının 541'e ulaşacağı tahmin edilmektedir (Çabuk ve diğ., 2007). Dolayısıyla, yeni yüzyılda ekonomik ve sosyal yığılmanın, metropoliten alanlarda yaşanacağı öngörüsünde bulunmak yanıltıcı olmayacaktır.

5. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE METROPOLİTEN NÜFUS GELİŞİMİ

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 1927 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu sayımda ülke nüfusu 13.648.270 olarak belirlenmiştir. Sayım sonuçlarına göre nüfusun %75,78'si kırsalda, %24,22'lik bölümünün il ve ilçe niteliğindeki kentlerde yaşadığı ortaya çıkmıştır. Onbin ve daha fazla nüfuslu yerleşmelerde yaşayanların oranı ise Türkiye toplam nüfusunun yalnızca %16,38'ni oluşturduğu saptanmıştır. Bu oranlar, 1927-1950 yılları arasında çok az değişim göstermiştir. 1950 sonrasında başlayan kentleşme süreci sonucunda, 2010 yılı genel nüfus sayımı verilerine göre kırsal nüfus %24,5 düzeyine gerilemiştir (Tablo 2).

Tablo -2. Türkiye'de Nüfusun Gelişimi ve Kentsel Nüfus

Sayım Yılı	Türkiye Nüfusu[1]	1927 Yılına Göre Endeks	Köy Nüfusu	Türkiye Kent Nüfusu (İl ve İlçe Merkezi Olma Ölçütüne Göre)	Kentleşme Oranı % (İl ve İlçe Merkezi Olma Ölçütüne Göre)	1927 Yılına Göre Endeks	Türkiye Kent Nüfusu (10000 ve Üstü Olma Ölçütüne Göre)[(2,3,4)]	Kentleşme Oranı % (10000 ve Üstü Olma Ölçütüne Göre)	1927 Yılına Göre Endeks
1927	**13.648.270**	**100**	**10.342.391**	**3.305.879**	**24,22**	**100**	**2.236.085**	**16.38**	**100**
1935	16.158.018	118	12.355.376	3.802.642	23,53	115	2.684.197	16.61	120
1940	17.820.950	130	13.474.701	4.346.249	24,39	131	3.234.471	18.15	144
1945	18.790.174	137	14.103.072	4.687.102	24,94	141	3.441.395	18.31	153
1950	**20.947.188**	**153**	**15.702.851**	**5.244.337**	**25,04**	**158**	**3.883.865**	**18.54**	**173**
1955	24.064.763	176	17.137.420	6.927.343	28,79	209	5.328.846	22.14	238
1960	27.754.820	203	18.895.089	8.859.731	31,92	268	6.999.026	25.22	313
1965	31.391.421	230	20.585.604	10.805.817	34,42	326	9.343.006	29.76	417
1970	35.605.176	260	21.914.075	13.691.101	38,45	414	12.716.366	35.72	533
1975	40.347.719	295	23.478.651	16.869.068	41,81	510	16.706.528	41.41	747
1980	**44.736.957**	**327**	**25.091.950**	**19.645.007**	**43,91**	**594**	**20.330.265**	**45.44**	**909**
1985	50.664.458	371	23.798.701	26.865.757	53,03	812	25.788.890	50.90	1153
1990	56.473.035	413	22.816.760	33.656.275	59,60	1018	31.468.877	55.72	1407
2000	67.803.927	496	23.797.653	44.006.274	64,90	1331	43.922.401	64.78	1964
2007	70.586.256	517	20.838.397	49.747.859	70,48	1504	50.751.184	71.90	2269
2010	**72.561.312**	**531**	**17.754.093**	**54.807.219**	**75.53**	**1657**	**53.450.850**	**73.66**	**2390**

Kaynaklar; 1-TÜİK (DİE) Genel Nüfus Sayımı Sonuçları 1927-2007

2-1927-1965 Değerleri, Erol Tümertekin "Türkiye'de şehirleşme ve şehirsel fonksiyonlar" İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü yayınları, 1975,s.4

3- 1970-1980-1985-1990 Değerleri Ruşen Keleş "Kentleşme Politikası" İmge kitapevi, Ankara,1993,s.43

4- 1975-2007 Yılı değerleri TÜİK genel nüfus sayımı sonuçlarından hesaplanmıştır.

Tablo 2'ye göre 1980 sonrasında başlayan köy nüfusunun azalma süreci, 2010 verilerine göre devam etmektedir. 2010'da Türkiye köy nüfusu (17.754.093), 1955 yılı düzeyine (17.137.420) gerilemiştir. Bu eğilim devam ettiği takdirde 2050 yılında yüz milyona ulaşacak Türkiye'nin, ancak %10'lar civarında bir kesiminin köylerde yaşayacağı öngörüsünde bulunulabilir. Türkiye gibi kırsal potansiyelleri yüksek bir ülke için, bu oranlar kırsal yapının çökmesi anlamına geleceği kadar, ülke yüzeyinde var olan nüfus dağılımı dengesizliğini daha da arttıracaktır.

2010 verilerine göre Türkiye nüfusunun %70'inden fazlası, hangi ölçüte göre tanımlanırsa tanımlansın kentlerde yaşamaktadır. 1927 sayımı başlangıç olarak kabul edildiğinde, Türkiye nüfusu 2010 yılına kadar %531 düzeyinde büyüme göstermiştir. Aynı dönemde kentsel alanlar il ve ilçe merkezi olma ölçütüne göre %1657, onbin ve üstü olma ölçütüne göre, %2390 düzeyinde büyümüştür.

Metropolitenleşme ise Türkiye'de kentleşme sürecine paralel bir gelişim göstermiştir. 1950 yılında başlayan kentleşmenin hemen ardından, 1955 yılında İstanbul nüfusunun bir milyonu geçmesiyle,

nüfus ölçütüne göre Türkiye'nin ilk metropoliten kenti ortaya çıkmıştır. Göç ve sanayileşme hareketinin İstanbul'un yanı sıra Ankara ve İzmir'i de kapsayacak şekilde genişleme göstermesi, metropolitenleşme hareketine ivme kazandırmıştır. Metropolitenleşme hareketi 1970'lerde Ankara'yı ve 1980'lerde ise İzmir'i kapsamı içerisine almıştır. Hızla kentleşen Adana'nın metropol haline gelmesi 1990'lı yılların ortalarında gerçekleşmiş, ancak 2000 yılında Türkiye'nin dördüncü büyük metropolü olma imkanını Bursa'ya kaptırmıştır.

23.07.2004 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, büyükşehir yönetimine sahip kentlerin yetki alanlarını yeniden belirlemiştir. 5216 sayılı kanunla belirlenen sınırlara göre Kocaeli Gaziantep ve Konya kentlerinin nüfusları da bir milyonu aşmış ve metropoliten kent olma ölçütünü sağlamışlardır. Böylece 2010 yılına Türkiye, sekiz metropoliten kentte toplam 27.504.885 nüfus ile girmiştir (Tablo 3). Türkiye'de metropolitenleşme, nüfus artışından ziyade yaşanan göç hareketlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo - 3. Türkiye'de 1955-2010 Dönemi Metropolitenleşme Ve Metropollerin Nüfus Gelişimi

	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
İstanbul	1.268.771	1.466.535	1.742.978	2.132.407	2.547.364	2.772.708	5.475.982	6.620.241
Ankara				1.236.152	1.701.004	1.877.755	2.235.035	2.559.471
İzmir							1.489.772	1.757.414
Bursa								
Adana								
Kocaeli								
Gaziantep								
Konya								
TOPLAM NÜFUS	1.268.771	1.466.535	1.742.978	3.368.559	4.248.368	4.650.463	9.200.789	10.937.126

(Çizelgenin devamı)

	2000	2000	2007	2010
İstanbul	8.803.468	10.018.735	12.573.836	12.782.960
Ankara	3.203.362	3.356.877	4.127.051	4.306.105
İzmir	2.232.265	2.866.045	3.139.745	3.2768.15
Bursa	1.194.687	1.428.990	1.760.022	1.854.285
Adana	1.130.710	1.313.859	1.514.364	1.563.545
Kocaeli		1.206.085	1.346.092	1.422.752
Gaziantep		1.013.502	1.209.499	1.295.050
Konya				1.003.373
TOPLAM NÜFUS	16.564.492	21.204.093	25.670.609	27.504.885

Tablo 3'ün iki sütununda farklı 2000 yılı verileri görülmektedir. Birinci 2000 yılı sütunu için TÜİK 2000 Genel Nüfus Sayımı Veri Tabanı Sonuçları esas alınmıştır. İkinci sütunda 23.07.2004 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'na göre belirlenen sınırlara göre 2000 Yılı Metropoliten kentlerin nüfusları, yeniden hesaplanarak verilmiştir. Görüldüğü üzere Kocaeli ve Gaziantep hariç bırakılsa dahi, yaklaşık iki buçuk milyon gibi oldukça yüksek bir fark bulunmaktadır. Dolayısıyla gecikmişte olsa Büyükşehir Kanunu'nun 2004 yılında yenilenmesi, daha gerçekçi metropoliten sınırlara ve daha doğru nüfus değerlerine ulaşılmasını sağlaması açısından olumlu olmuştur.

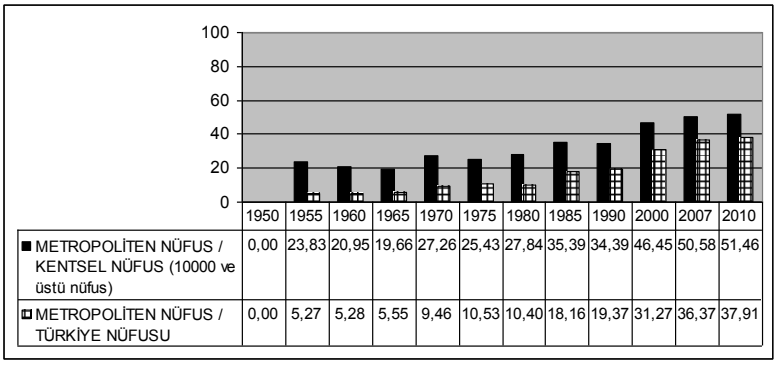

Şekil - 1. Türkiye Nüfusu İçerisinde 1950-2010 Yılları Arası Kentsel Nüfusun ve Metropoliten Nüfusun Payı

Tablo - 4. Türkiye Metropoliten Kentlerinin 1950-2010 Dönemi Yıllık Nüfus Artış Oranları ve Nüfus Artış Hızları

		1950	1960	1970	1980	1990	2000	31.12.2009
Türkiye	Nüfus	20.947.188	27.754.820	35.605.176	44.736.957	56.473.035	67.803.927	72.561.312
	A		3,25	2,83	2,56	2,62	2,01	0,78
	B		28,14	24,91	22,83	23,30	18,29	7,53
İstanbul	Nüfus	983.041	1.466.535	2.132.407	2.772.708	6.620.241	10.018.735	12.782.960
	A		4,92	4,54	3,00	13,88	5,13	3,07
	B		40,00	37,43	26,26	87,03	41,43	27,07
Ankara	Nüfus	288.536	650.067	1.236.152	1.877.755	2.559.471	3.356.877	4.306.105
	A		12,53	9,02	5,19	3,63	3,12	3,14
	B		81,23	64,27	41,81	30,97	27,12	27,67
İzmir	Nüfus	227.578	360.829	520.832	757.854	1.757.414	2.866.045	3.276.815
	A		5,86	4,43	4,55	13,19	6,31	1,59
	B		46,09	36,70	37,51	84,11	48,91	14,88
Bursa	Nüfus	103.812	153.866	275.953	445.113	834.576	1.428.990	1.854.285
	A		4,82	7,93	6,13	8,75	7,12	3,31
	B		39,35	58,41	47,81	62,86	53,78	28,95
Adana	Nüfus	117.642	231.548	347.454	574.515	916.150	1.313.859	1.563.545
	A		9,68	5,01	6,53	5,95	4,34	2,11
	B		67,71	40,58	50,29	46,67	36,05	19,33
Kocaeli	Nüfus	36.037	73.488	120.694	190.423	256.882	1.206.085	1.422.752
	A		10,39	6,42	5,78	3,49	36,95	2,00
	B		71,26	49,61	45,60	29,94	154,65	18,36
Gaziantep	Nüfus	71.887	124.097	227.652	374.290	603.434	1.013.502	1.295.050
	A		7,26	8,34	6,44	6,12	6,80	3,09
	B		54,60	60,68	49,72	47,76	51,85	27,24
Konya	Nüfus	64.434	119.841	200.464	329.139	513.346	752.203	1.003.373
	A		8,60	6,73	6,42	5,60	4,65	3,71
	B		62,05	51,45	49,58	44,45	38,21	32,01

Kaynak: TÜİK Verilerinden Yazarlar Tarafından Hesaplanmıştır. (A: Nüfus Artış Oranı (%) ve B: Nüfus Artış Hızı (‰))

Şekil 1'de ise Türkiye nüfusu ve Türkiye kentsel nüfus içerisinde metropoliten kentlerin payının yıllara göre değişimi verilmiştir. 1955 yılında toplam kentsel nüfus içerisinde, o dönemin tek metropolü olan İstanbul'un payı %23,8'dir. 1970 yılında ikinci metropoliten kent olarak Ankara'nın da hesaba dahil olmasıyla, kentsel nüfus içerisinde metropoliten kent nüfusun payı %27,3'e yükselmiştir. 1985 yılında İzmir'in metropoliten kent haline dönüşmesiyle, metropoliten kent nüfusunun payı % 35,4 düzeyine ulaşmıştır. 1.1.2010 tarihli nüfus verileri ışığında, Türkiye'nin

metropoliten kentlerinin sayısı sekize ve metropoliten kentlerde yaşayan nüfusun, toplam kentsel nüfus içerisindeki payı ise %51,5'e ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, günümüzde kentsel nüfusun yarısından fazlası metropoliten nüfus haline gelmiştir. Aynı şekilde, Türkiye toplam nüfusu içerisinde metropoliten kentlerin payı hızla artmaktadır. 1955 yılında % 5,3 düzeyinde olan metropoliten nüfus, 1970 yılında % 9,5'a, 1985 yılında %18,2'ye ve 2010 yılında ise %37,9'a yükselmiştir.

Tablo 4'de Türkiye metropoliten kentlerinin 1950-2010 dönemi yıllık nüfus artış oranları ve nüfus artış hızları verilmiştir. Türkiye'nin mevcut sekiz metropoliten kentinin yıllık nüfus artış oranları ve nüfus artış hızları 1950 yılından günümüze kadar Türkiye ortalamasının daima üstünde gerçekleşmiştir. Metropolitenleşmenin bu aşamasında, onun en alarm veren yönü ise hızı olmaktadır. Bu durum tam anlamıyla bir "metropoliten yığılımdır". Her metropoliten kent için nüfus artış oranları ve nüfus artış hızları, farklı zaman dilimlerinde en yüksek seviyelere ulaşmıştır. Diğer taraftan, 2000-2010 döneminde hem Türkiye'nin hem de sekiz metropoliten kentin yıllık nüfus artış oranlarının düşme eğilimine girmiş olması olumlu bir gelişmedir. Özellikle İstanbul'un gerek nüfus artış oranın gerekse nüfus artış hızının giderek azalması Türkiye'de gelecekte nüfus dağılımının daha dengeli duruma getirilebilmesine imkan sağlayacaktır. Konya kenti 2010 verisine göre nüfus artış hızı en yüksek olan metropoliten kent durumundadır. Nüfus artış hızı en düşük olan metropoliten kent ise İzmir'dir (binde 14,9). Öte yandan, çok yerleşmeli metropoliten bir kent olan Kocaeli'nde gözlenen sıradışı değerler, 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun metropoliten sınırları yeniden belirlemiş olmasının bir sonucudur.

Tablolardaki veriler ışığında, 1950 yılından beri kentleşen Türkiye'nin, aynı zamanda metropolitenleştiği saptamasında bulunmak yanıltıcı olmayacaktır.

4. METROPOLİTEN NÜFUSU DİNAMİKLERİNİN DİĞER KENT TÜRLERİ NÜFUSLARIYLA KARŞILAŞTIRILMASI

Metropoliten kentlerin nüfus dinamikleri üzerinde yapılacak bir çalışmanın daha açıklayıcı olabilmesi için, diğer kent türleriyle de karşılaştırılması gerekmektedir. Ülkeler (Çin, Japonya, Fransa, Kanada, İspanya vb.) uzun yıllardır, kendi koşullarına uygun kent türleri belirlemekte ve farklı büyüklükteki kentsel yerleşmelerin ekonomik, sosyal ve mekansal gelişmeler üzerinde oynadıkları rolleri belirlemeye çalışmaktadırlar. Bu çalışmada Türkiye'de ve dünyada sıklıkla kullanılan tanımlamalardan yararlanılarak, nüfusu 10000'in üzerinde olan yerleşmeler aşağıdaki şekilde sınıflandırmıştır;

- 1.000.000 üstü Metropoliten Kentler (Metropolitan cities)
- 500.00 -1.000.000 arası Büyük Kentler (Large cities)
- 100.000- 500.000 arası Orta Büyüklükte Kentler (Medium sized cities)
- 10.000-100.000 arası Küçük Kentler (Small cities)

Şekil 2'de, Türkiye'nin kent türlerine göre belirlenen nüfus gruplarının, Türkiye kent nüfusu içerisindeki payının değişimine yer verilmiştir.

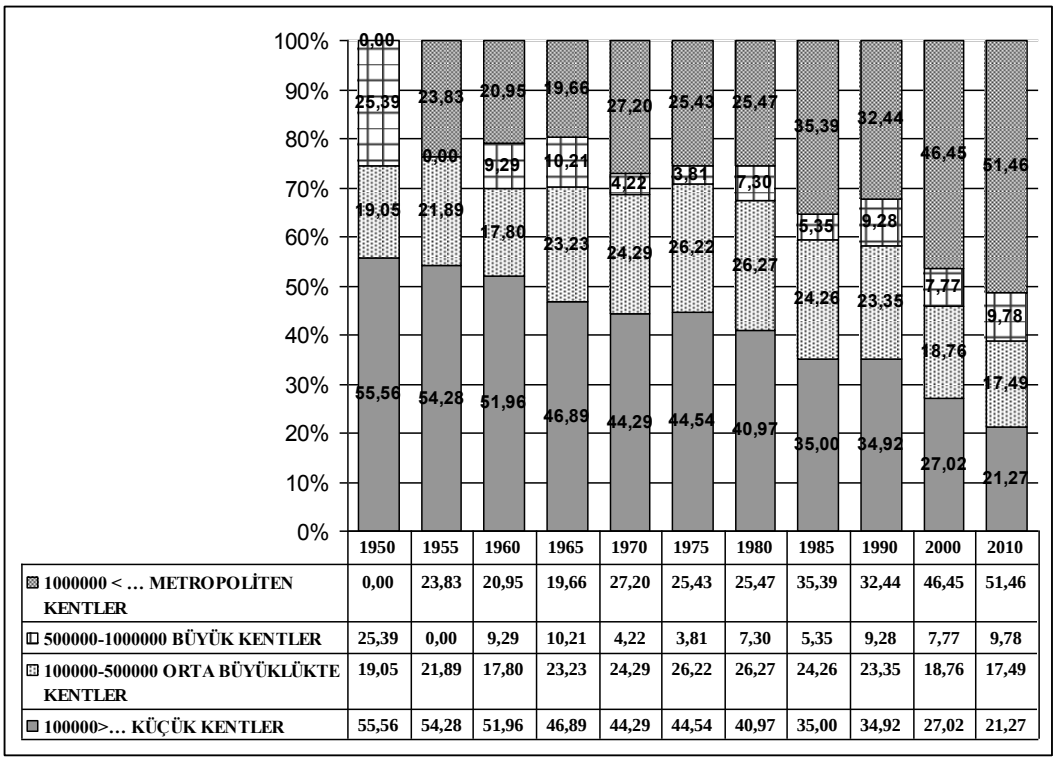

Şekil 2. 1950-2010 Dönemi Kent Türlerinin Kent Nüfusu İçerisindeki Payları (DİE – TÜİK verileri)

Bu verilere göre, 1950 yılında %55,6 gibi çok yüksek bir değere sahip olan 10.000-100.000 nüfus aralığındaki "küçük kentler" grubunun payı 1970 yılında % 44,3'e, 2000 yılında %27,0'ye ve 2010 yılında % 21,3 düzeyine gerilemiştir. Daha da önemlisi 1950-2000 döneminde nüfus değeri daima artan bu grubun nüfusu, ilk kez 2000-2010 döneminde azalma (12.335.369'dan – 11.367.504'e) sürecine girmiştir. Ülke yüzeyinde dengeli nüfus dağılımı açısından çok önemli bir yere sahip olan bu grubun, nüfus kaybı içerisinde olması, birçok ekonomik, sosyal ve bölgesel sorunları beraberinde getirmektedir.

100.000-500.000 arası nüfusa sahip "orta büyüklükte kentlerin" payı 1950 yılında %19,1, 1980 yılında %26,3, 2000 yılında %18,8 ve 2010 yılında %17,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu grup 1960-1980 arasında gelişme gösterirken, 1980 sonrasında toplam kentsel nüfus içerisindeki payı giderek azalmaktadır.

Kentsel nüfus grupları içerisinde, grafiği en fazla değişim gösteren grup 500.000 - 1.000.000 nüfuslu "büyük kentler" grubudur. 1950 yılında % 25,4 ile en yüksek değerine sahip olan bu grup, 2010 yılında %9,8 düzeyinde bulunmaktadır. Ancak bu gruptan metropoliten kentler grubuna dört büyük kentin gelecek 15 yıl içerisinde geçiş yapması sonrasında, bu grubun kentsel nüfus içerisindeki payının önemli oranda azalacağı sonucuna ulaşılmıştır. Mevcut eğilimler dikkate alındığında 2020 yılına kadar, bu gruba sadece Denizli ve Şanlıurfa kentleri eklenebilecektir.

Nüfusu bir milyondan fazla olan metropoliten kentler grubunun nüfusu ise eklenen yeni metropoller nedeniyle, kesintisiz olarak gelişme göstermektedir. Türkiye'de metropoliten kentler 2010 nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke nüfusunun %37,1'ine, kentsel nüfusun ise %51,5'ine hakim duruma gelmişlerdir. Bugünkü nüfus gelişimleriyle 2020 yılına kadar Antalya, Kayseri, Mersin ve Diyarbakır kentleri metropoliten nüfus ölçütünü sağlayarak bu gruba ekleneceklerdir. Böylece Türkiye 2020'lerde 12 metropoliten kentiyle ülke nüfusunun % 50'sinden, kentsel nüfusun ise %60'ından fazlasının metropoliten kentlerde yaşadığı bir ülke konumuna gelecektir. Dolayısıyla, gelecek yıllarda da Türkiye kentleşmesinin daha çok metropolitenleşme şeklinde süreceği saptamasında bulunmak yanıltıcı olmayacaktır.

5. SONUÇ

Türkiye 1930-1950 yılları arasında İstanbul, İzmir, Bursa gibi Osmanlı Dönemi büyük kentlerinin gelişimi yerine, Anadolu'da yeni sanayi merkezleri (Kayseri, Karabük, Nazilli vb.) oluşturmuştur. Büyük kentlerin aleyhine olan bu stratejiden, 1950 sonrasında politik, ekonomik ve sosyal nedenlerle vazgeçilmiştir. Büyük kentlerin öncülüğünde sanayileşme ve kentleşme stratejisine dönülmesiyle, İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentlere plansız ve kontrolsüz göçler yaşanmıştır.

Bu çalışma, yerleşmelerin nüfus ölçütüne göre sınıflandırılarak incelenmesinin, ulusal ölçekte kentleşmeyi ve metropolitenleşmeyi analiz etmede hala çok yararlı bir araç olduğunu göstermiştir. Türkiye'de metropoliten alan sınırları, 23.07.2004 günlü Resmi Gazete'de yayımlanan 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile tanımlı hale geldiği için metropoliten kentlerin nüfusu üzerine çalışmak artık eskisi kadar belirsizlikler içermemektedir. Bu çalışmada metropolitenleşme, kentleşme perspektifinin büyük kentler lehine radikal dönüşümü olarak kabul edilmiştir. Bu araştırmanın bulguları da bu hipotezi doğrular nitelikte çıkmıştır.

Nüfus ölçütüne göre, Türkiye'de metropolitenleşme süreci 1950 sonrasında yaşanmaya başlamıştır. 2010 yılı verilerine göre İstanbul, Ankara, İzmir Bursa, Adana, Kocaeli, Gaziantep ve Konya kentleri Türkiye'nin metropoliten kentleri olarak tanımlanabilmektedir. Bu yedi metropoliten kentte toplam 27.504.885 kişi yaşamaktadır. Bu değer, Türkiye toplam nüfusunun %37.1'ini ve kentsel nüfusun %51.5'ini oluşturmaktadır. 1950-2010 nüfus verileri, Türkiye'de metropolitenleşme sürecinin artarak yaşandığını göstermektedir.

Türkiye'de bugünkü nüfus artışı ve göç eğilimi devam etmesi durumunda, 2020 yılına kadar Antalya, Kayseri, Mersin ve Diyarbakır kentlerinin nüfusları da 1.000.000'u geçerek, metropoliten kentler arasına katılacaklardır. Türkiye kentleşmesi, 2020 yılına kadar daha çok metropolitenleşme şeklinde sürecektir. 2020 sonrasında ise başka bir kentin metropoliten kent düzeyine ulaşabilme ihtimali bulunmamaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de metropolitenleşme süreci, bu 12 metropoliten kentin nüfus artışları nispetinde devam edecek ve doygunluk seviyesine ulaşacaktır.

Kentsel kademelenmede üç büyük metropoliten kent ile (İstanbul, Ankara, İzmir) alt sıradaki kentler arasında geçmişte oluşmuş olan boşluk, 1980 sonrasında göç çeken alternatif orta ve büyük kentlerin ortaya çıkışı ve bunların metropoliten kent haline gelmeleriyle dolmaya başlamıştır. Böylece gelecekte 3-4 metropol yerine 12 metropoliten kent ile daha etkin ve dengeli bir nüfus dağılımı elde edilmiş olacaktır.

Türkiye'de metropolitenleşme sürecinin, bugün yaşandığı gibi gelecekte de kırsal ve diğer kentsel yerleşme türlerinin (küçük ve orta büyüklükte kentler) aleyhine bir durum olacağı sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, ülkelerin ve bölgelerin dengeli gelişmesinde, temel mekansal araçlardan biri olarak kullanılan orta büyüklükte kentlerin geliştirilmesi yaklaşımı, Türkiye'de başarılı olamamıştır. Mevcut bölgesel ve kentsel politikalar devam ettirildiği takdirde, bu gerileme eğiliminin giderek artacağı sonucuna ulaşılmıştır.

6. KAYNAKLAR

Aslanoğlu A. R., 1996, Globalleşme ve Dünya Kenti, Toplum ve Bilim, Bahar, S.69.

Berger, L.P., 1997, Four Faces of Global Culture, The National Interest, No: 49.

Castells, M., 1996, The Information Age: Economy, Society, and Culture, , The Rise of the Network Society Vol.I, Oxford: Blackwell.

Castells, M., 2000 The Information Age: Economy, Society, and Culture, , The Rise of the Network Society, Second edition. Oxford: Blackwell.

Çabuk, S., 1999, Küreselleşme ve Metropoliten Kentler, Kent Yönetimi, İnsan ve Çevre Sorunları Sempozyumu- 17-19 Şubat 1999, İSTAÇ, İstanbul

Çabuk, S. 2003, İstanbul'da Eğitim Donatımlarının Planlanmasına ve Uygulanmasına Yönelik Model Araştırması", İ.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Çabuk S., Demir K. ve Yüksel Ö., 2007, Türkiye'de Göç Olgusu ve Metropoliten Nüfus Dinamikleri, Bölge Bilimi Kongresi, İ.T.Ü., İstanbul.

Çıracı, H., 1982, Türkiye'de Şehirleşme Olayına Bir Şehirsel Büyüme Modeli İle Yaklaşım, İ.T.Ü. Fen Bilimleri Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

DİE (TÜİK) 1950-1955-1960-1965-1970-1975-1980-1985-1990-2000-2010 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları, Ankara

D.İ.E. (TÜİK) 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965, 1970, 1975, 1980, 1985, 1990, 1997, 2000 ve 2010 Yılları Genel Nüfus Sayımları (İdarî Bölünüş), Ankara

Demographia, 2008, Demographia world urban areas:2025&2030 population projections, http://www.demograghia.com/db.worldua2015.pdf

Dogan, M., and Kasarda, J., D., 1988, The Metropolitan Era, Newbury Park, California

Friedman, J., 1986, The World City Hypothesis, Development and Change, Vol.17

Giddens A., 1997, Çağdas Temel Kuramlar, Çev, Ahmet Demirhan, Vadi Yayınları

Giddens A., 2000, The Third Way and its Critics. Polity Pres, Cambridge, UK

Göçer, O., 1985, Şehirsel Merkezler ve Şehirsel Kademelenme, (Şehircilik Kitabı içerisinde), İ.T.Ü., Gümüssuyu

Hall, P. and Pain, K., 2006, The Polycentric Metropolis: Learning from Mega-City Regions in Europe, London: Earthscan

Jones, E., 1990, Metropolis, Oxford University Press,

Keating, M., 2001, Governing Cities and Regions: Territorial Restructuring in a Global Age, Global City-Regions Trends, Theory, Policy, (Ed. Allen J. Scott), Oxford University Press,Oxford-New York,

Keleş, R., 1993, Kentleşme Politikası, İmge Kitapevi, Ankara,

Keleş, R. 2000, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, Ankara,

Keyman, E. F., 1995, Küçülen ve Parçalanan Dünyada Siyaseti Anlamak, Toplum ve Bilim, , Birikim Yayıncılık, İstanbul,

Kıray, M., 2003, Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul,

Lyotard, J.,F., 2000, Postmodern Durum, İkinci Baskı, Çev. Ahmet ÇİGDEM, Vadi Yayınları, Ankara,

Sassen, S., 2001, Global Cities and Global City-Regions: A Comparison, Global City-Regions Trends, Theory, Policy, (Ed. Allen J. Scott), Oxford University Press, Oxford-New York,

The Mori Memorial Foundation, 2009 ,Global Power City Index 2009, Tokyo, japan,; http://www.mori-m-foundation.or.jp (30 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Triggs, H., I., 1911, Town Planning:part, Present and Possible, Methuen&Co. LTD., London

Turak, E., 1985, Metropoliten Alanlar:Kavramlar, Tanımlar, Ölçütler, Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu-1, MSÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını:2,

Tümertekin, E., 1975, Türkiye'de Şehirleşme ve Şehirsel Fonksiyonlar, İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü yayınları,

U.N. 2003, World Urbanization Prospects: The 2003 Revision, United Nations,New York,

U.N. 2006, World Urbanization Prospects. The 2005 Revision Executive Summary. Fact Sheets. Data Tables (ESA/P/WP/200), United Nations,New York, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, http://www.un.org/esa/population/publications/WUP2005/ 2005WUPHighlights_Final_Report.pdf (30 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

U.N. 2006, World Population Policies 2005, United Nations, Population Division. Department of Economic and Social Affairs,New York

Yazar, K., H., 2006, Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Çerçevesinde Orta Ölçekli Kentlere Dönük kent Planlama Yöntem Önerisi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara

442 sayılı Köy Yasası, http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k442.html (11.08.2006)

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Yasası, 23.7.2004 gün ve 25531 sayılı R. G.

TÜRKİYE'DE DOĞURGANLIK GEÇİŞLERİNİN MEKÂNSAL PATERNLERİ BÖLGESEL DÜZEYDE BİZE NELER ANLATIYOR?

M. Murat YÜCEŞAHİN[1]

ÖZET

Türkiye, kendine özgü demografik geçiş modeliyle bu süreci gecikmeli ancak oldukça hızlı yaşayan gelişmekte olan ülkeler arasında tecrübe edinerek küresel demografik geçiş sürecindeki yerini almıştır. Bu sürecin belki de en önemli bölümünü oluşturan doğurganlık geçişi, Türkiye'de, geçmişten günümüze, bölgeler arası gelişme farklılıklarına dayalı mekânsal değişim paternleri sergilemiştir. Günümüzde, doğurganlık geçişine öncülük etmiş olan özellikle Kuzeybatı Türkiye'nin illeri, demografik geçiş sürecini tamamlamış bulunan gelişmiş ülkelere benzerken, Güneydoğu Türkiye'nin illeri doğurganlık düzeyleri ve sergiledikleri demografik geçiş modeli ile geri kalmış ülkeleri ya da bölgeleri anımsatan bir yapıya sahip olmuştur. Bu iki bölge arasında kalan illerin bu süreci oldukça standart ve olağan bir model oluşturarak deneyimlemekte olduğu belirtilebilir. Üstelik ülkede yaklaşık otuz yılda daha da belirginleşen bölgeler arası gelişme farklılıkları, bireylerin üreme davranışında gözlemlenen varyasyonları çeşitli etmenler aracılığıyla, bölgelerin nüfus dinamiklerinde değişimlere neden olarak, daha da artırmıştır. Bu bildirinin amacı, dünya'nın farklı bölgeleri arasında olduğu üzere, ülkeler içerisinde de bölgeleri ayırt edici kılan sosyal ve ekonomik yapı farklılıklarına, doğurganlık, mekân ve zaman kavramlarıyla bir yaklaşım getirmek, bu konuda illerin gösterdiği bölgeleşmeleri sorgulamak ve Türkiye'de biçimlenmekte olan yeni bölgesel yaklaşımlara katkı sağlamaktır. Bu çalışmanın başlıca veri kaynakları, Türkiye İstatistik Kurumu (eski adıyla Devlet İstatistik Enstitüsü) tarafından yayınlanan nüfus sayım bültenleri ve Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü tarafından yayınlanan Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmalarıdır.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde toplam doğurganlık hızı (TDH) ile ölüm hızında meydana gelen esaslı düşüşler, demografik geçişin küresel bir süreç olarak gerçekleştiğini göstermiştir. Bu sürecin en önemli bölümünü oluşturan doğurganlık geçişi, doğurganlığın yüksek düzeylerden (kadın başına 5 ve daha fazla çocuk) düşük düzeylere (kadın başına 2,1 ve daha az çocuk) doğru olan değişimini ifade etmektedir (Watkins, 1987; Reher, 2004). 19. Yüzyılın son çeyreği ile 20. Yüzyılın ilk çeyreği arasında büyük çoğunluğunu Avrupalı nüfusun oluşturduğu doğurganlık geçişi modeli, aslında, dünyanın geri kalanına öncülük eden bir deneyim olmuştur. 1960'lı yılların başından itibaren özellikle gelişmekte olan ülkelerin (Asya, Güney Amerika ve Kuzey Afrika) deneyimlemeye başladığı doğurganlık geçişi, beklenenin aksine çok daha hızlı gerçekleşmiş ve bu ülkeler söz konusu süreci yaklaşık 40-50 yıl gibi kısa bir zaman dilimine sığdırmıştır (Kirk, 1971; Watkins, 1987; Bongaarts ve Watkins, 1996; Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), 1999; Caldwell, 2001; Reher, 2004) (Şekil 1). Kabaca 1960'lı ve 2000'li yılların başları arasında gelişmekte olan ülkelerde toplam doğurganlık hızı yüzde 40 düzeyinde azalmışken, bu düşüşler genel olarak Asya ve Latin Amerika'da (sırasıyla yüzde -50 ve -53) en hızlı, Orta Doğu ve Kuzey Afrika'da (yaklaşık yüzde -30) daha yavaş fakat esaslı düzeyde gerçekleşmiştir (Birleşmiş Milletler (BM), 2009). Bugün, dünyanın büyük bölgeleri içerisinde hemen hemen tek istisnai durumda olan Sahra Altı Afrika'da doğurganlık geçişinin henüz tam anlamıyla başlamadığı belirtilebilir.

[1] Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Bölgesel Coğrafya Anabilim Dalı, e-posta: mmyucesahin@yahoo.com

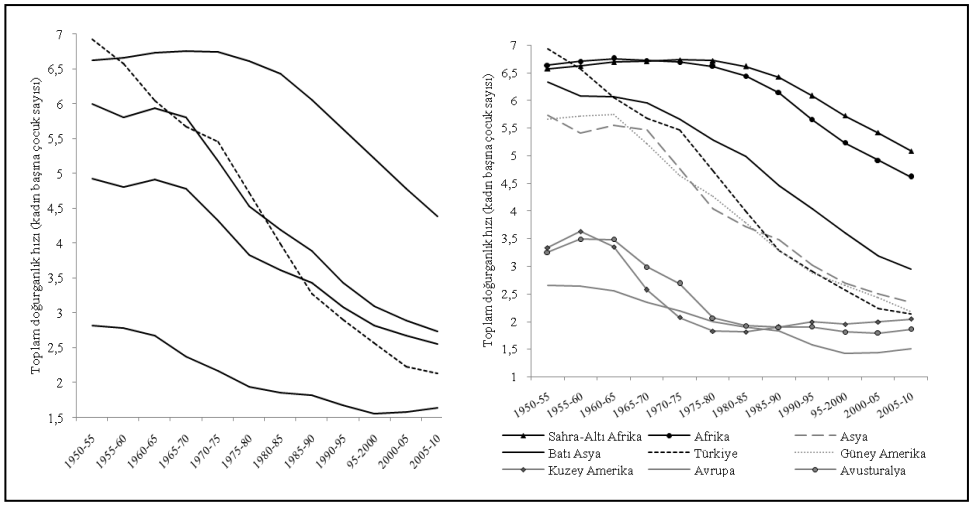

Şekil 1 – Dünyanın farklı bölgelerinde toplam doğurganlık hızlarının gidişatı, 1950-2010

Veri Kaynağı: BM, 2009

Dünyanın büyük bölgeleri ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde üreme davranışında yaşanan bu dikkate değer değişmeler, nüfus sayımlarına ve araştırmalara tartışma götürmeyecek bir biçimde yansımıştır (Bongaarts ve Watkins, 1996). Özellikle gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre nerdeyse bir asrı bulan bir gecikmeyle tecrübe edinmeye başladığı ve çok daha kısa bir zaman diliminde yaşadığı doğurganlık geçişi, hem gidişatı hem de sonuçları itibariyle merak uyandıran bir konu niteliğini kazanmıştır.

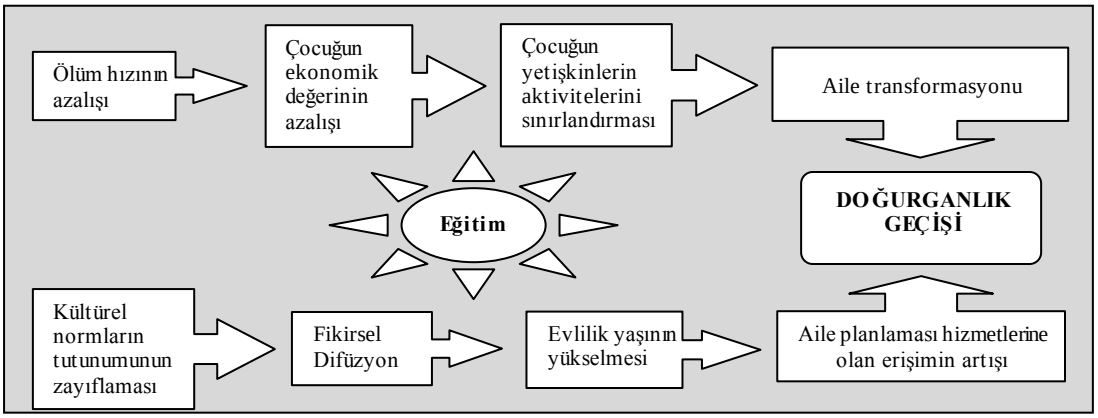

Şekil 2 – Doğurganlık geçişinin temel etmenleri ve genel işleyişi

Not: Bulatao (2001)'dan faydalanılarak hazırlanmıştır.

20. Yüzyılın sonlarında neredeyse dünya genelinde karşılaşılan düşük doğurganlık düzeyleri, bu yüzyıl boyunca yaşanan ve modern toplumun oluşumunu sağlayan sosyo-ekonomik şartlardaki değişmelerin önemini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamda düşük doğurganlık ve ölüm hızlarına erişimi ifade eden demografik geçişin en önemli bölümü olarak görülen doğurganlık geçişini çözümlemeye yönelik pek çok teori, kaynağını doğurganlık ve sosyal değişmeler arasındaki ilişkiden almıştır (Bulatao, 2001). Doğurganlık geçişini izah eden bazı teoriler bireylerdeki üreme davranışının değişimini sağlayan sosyal etkileşim süreçlerine, bazıları da aile planlaması programlarının etkinliğine ve dolayısıyla hükümetlerin sürdürmüş olduğu sosyo-ekonomik kalkınma hamlelerine odaklanmıştır. Aslında pek çok açıdan karmaşık görünen doğurganlık geçişinin izahı, temelde Frank Notestein'ın (1953) klasik ifadesinin daha sonraki yıllarda pek çok araştırıcının yeniden biçimlendirdiği teorik yaklaşımlarla tartışılmıştır. Reher'in (2004) açıkça vurguladığı üzere ölüm oranlarının azalışı hemen her yerde doğurganlık düşüşlerine öncülük etmiş, toplumun modernleşmesi, bireylerdeki eğitim düzeyinin artışı, ekonomik gelişmeler, kentleşme-kentlileşme gibi bir dizi nedenlerle ailelerin çocuğa bakış açısının değişmesiyle üreme davranışı da değişime uğramıştır. Birbiri ile önemli ilişkilere sahip olan ve doğurganlığı belirleyen ana değişkenler aracılığıyla yeniden biçimlenen sosyo-psikolojik

etmenler, aslında bireylerin ve ailelerin çocuğa bakış açısının değişmesinden ve ailelerce doğurganlıklarını sınırlandırmaya yönelik fikirsel difüzyonun yayılımı ve üreme davranışına dönük yeni istek ve değerlerin toplumsal tutunumundan ibarettir (Şekil 2).

Geçiş sürecinde modern toplumun oluşumunu sağlayan sosyal ve ekonomik şartlardaki değişimin bir yansıması olarak çocuğun aileye gelir sağlayan bir kaynak 'ekonomik değer' olarak algılanması ciddi düzeyde sınırlanmıştır. Özellikle geleneksel-tarımsal toplumlarda çok çocuğu (yüksek doğurganlığı) özendiren kültürel normların değerinin ve toplumda tutunum düzeyinin azalışı, bireylerin daha küçük aile formunu (çekirdek aile) tercih etmelerinin yaygınlaşmasında önemli bir faktör olmuştur. Diğer yandan sağlık alanı ve hizmetlerinde yaşanan tıbbi ve teknolojik gelişmelerle doğum kontrolünü sağlayan araç ve gereçlerin tür ve sayılarındaki artışla aile planlaması hizmetlerine olan erişim kolaylaşmış ve bu gelişme ölüm hızlarının azalışında esaslı bir etken olmuştur. Doğurganlık düşüşünde etken olan evrensel faktörler kadar olmasa da evlilik yaşının yükselmesi, özellikle Avrupalı toplumlar için, doğurganlık geçişinin ileri safhalarına erişimi sağlayan güçlü faktörlerden biri olarak görülmeye başlanmıştır. Bunlardan da önemlisi, doğurganlığın sınırlandırılmasına dönük fikirsel/düşünsel kararların bireyler ya da aileler düzeyindeki difüzyonu doğurganlık düşüşünde temel bir neden olmaktan başka, doğurganlık geçişini sağlayan bir süreç olarak işlemiştir (Reed ve diğ., 1999; Casterline, 2001a; Cleland, 2001a; Durlauf ve Walker, 2001). Ancak tüm bu etmenlerin ortaya çıkışında eğitimin, özellikle de kadınların hem eğitim düzeyinin yükselişi hem de onların eğitime katılımlarının artışı, doğurganlık geçişinde merkezi bir element ya da anahtar bir faktör görevini üstlenmiştir (Diamond ve diğ., 1999) (Şekil 2). Bireylerde eğitim düzeyinin yükselişi, onların kariyer elde etme, daha prestijli mesleklere sahip olabilme ve daha fazla yetişkin-sosyal aktivitelerine katılma isteklerinde paralel bir artışa neden olmaktadır. Bu bireylerin hayatlarını daha fazla sosyal aktivitelere ayrılmış bir şekilde planlamak istemeleri, çocuğun özellikle de çok çocuğun söz konusu faaliyetleri sınırlandıran veya engelleyen bir unsur olarak görülmesinde bir etken durumundadır. Ayrıca eğitim düzeyi yükselen anne, anneliğe ve çocuğa verdiği önemin artışı ile çocuğunu daha kaliteli ortam ve şartlarda yetiştirmek istemektedir. Bu durum, çocuğun yetiştirilmesindeki ekonomik maliyeti doğal olarak artırmakta, çocuğa ve anneliğe bakış açısı büyük ölçüde değişen eğitimli anneler mümkün olduğunca az çocuk sahibi olmayı tercih etmektedirler (Diamond ve diğ., 1999; Jejeebhoy, 1995; Bulatao; 2001; Basu, 2002) .

Bugün, dünya nüfusunun çoğunluğu ölüm hızının düşük ve doğurganlığın düşük ya da açıkça geçiş aşamasında olduğu ülkelerde yaşamaktadır. Buna rağmen demografik geçiş süreci her ne kadar küresel bir değişimi ifade etse de bu sürecin gelişim tarzı ve ortaya koyduğu sonuçlar, mikro ya da makro bölgeler düzeyinde önemli benzerlikler ve farklılıklar gösterebilmektedir (Watkins, 1987; Reher, 2004). Doğurganlık geçişini gelişmekte olan ülkeler arasında deneyimleyen Türkiye'nin büyük bir ülke olması ve bünyesinde belirgin bölgesel farklılıkları barındırması nedeniyle söz konusu sürecin mekânsal yansımaları homojen bir patern sergilemekten uzak kalmıştır. Özellikle Türkiye'nin kültürel, ekonomik, coğrafi (bölgesel) farklılıkları ile doğurganlık düzeylerindeki dikkate değer bölgesel varyasyonları göz önüne alındığında ve Avrupa ile Orta Doğu ülkelerinin demografik tarihiyle kıyaslandığında Türkiye'nin kendine özgü mekânsal demografik değişim paternlerinin ortaya çıkarılması ve sistematik olarak incelenmesi önemli bir konu olarak gündemini korumaktadır.

2. KAPSAM, YÖNTEM VE VERİLER

Demografik değişimin köşe taşlarından biri durumunda olan doğurganlık konusu, nüfus yapısı ve süreçlerindeki konumuyla hem ülkeler düzeyinde hem de dünya gündemindeki araştırmalarda önemini yıllardan beri korumuştur (Atauz ve diğ., 2003). Özellikle gelişmekte olan ve ülke içi bölgeler arası belirgin farklılıkları olan ülkelerde doğurganlık geçişinin izlediği seyrin gelişmiş ülkelerden oldukça farklı bir yol izlemesi, demografik incelemeler yapan araştırmacıların önemli bir kısmını bu alana yöneltmiştir.

Küresel doğurganlık geçişini analiz eden pek çok çalışmada diğer ülkelerin yanı sıra Türkiye'nin de bu süreçte edindiği yeri açıklayan yaklaşımlarla karşılaşılmaktadır (örneğin, Bongaarts ve Watkins, 1996; Cleland, 2001b; Caldwell, 2001; Caldwell ve Caldwell, 2001; Bongaarts, 2002 ve 2003; Bryant, 2007). Bunun dışında Türkiye'nin doğurganlık geçişi ile ilgili ulusal çalışmaların sayısı da az değildir (örneğin, Shorter ve Macura, 1982; Üner, 1984; Tandoğan, 1994; Ergöçmen ve diğ., 1995; Ünalan,

1997; Özgür, 1998; Tandoğan, 1998; TÜSİAD, 1999; Yavuz, 2005 ve 2006; Erdönmez, 2007; Yüksel, 2007). Ancak tüm bu çalışmalar, Türkiye'nin doğurganlık düzeylerindeki eğilimlerini çoğunlukla ulusal, bazen de makro bölgeler düzeyinde ele almaktadır. Belirgin bölgesel farklılıkları taşıyan ülkeler içerisinde nüfus süreçlerinin gelişimi çoğu kez homojen bir patern sergilemekten uzak kaldığı için mikro bölgeler (iller) düzeyinde doğurganlık geçişinin hangi paternleri ortaya çıkardığı, bu paternlerin ortaya çıkışının altında yatan etmenlerin araştırılması ve doğurganlık geçişi konusundaki bölgeleşmelerin ne tür anlamlar taşıdığı üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Bu çalışmada, Türkiye'de öncelikle doğurganlık geçişini farklı zamanlarda tecrübe edinmeye başlayan illerin tespiti yapılmış daha sonra bu süreçte ne kadar yol kat ettiklerini görmek bakımından bugünkü doğurganlık düzeyleri sorgulanmıştır. Böylece çalışmada Türkiye'de doğurganlık geçişi sürecinin ortaya çıkardığı mekânsal paternler, benzeşen ve farklılaşan yönleri ile ele alınmış ve illerin güncel doğurganlık düzeyleri ile doğurganlık geçişine giriş zamanları ve sosyo-ekonomik gelişme düzeyleri arasında anlamlı ilişkilerin olduğu belirlenmiştir. Çalışmada Türkiye'nin ulusal doğurganlık düzeylerindeki eğilimleri incelemek için nüfus sayımları ile Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları'ndan (TNSA) (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü (HÜNEE), 1999 ve 2004) ve illerin doğurganlık geçişini açıklamak ve bu konudaki bölgeleşmeleri göstermek için 2000 nüfus sayımında (DİE, 2002) sunulan çocuk-kadın oranları (ÇKO) ile TDH'lerden yararlanılmıştır. İllerin güncel doğurganlık ve gelişme düzeyleri arasındaki ilişkiler ise İnsani Gelişme Raporu'nda (BMKP, 2004) sunulan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ve DİE (2002)'deki TDH'lere dayalı olarak incelenmiştir.

3. ULUSAL DOĞURGANLIK DÜZEYLERİ VE EĞİLİMLERİ

Türkiye'de TDH'ler 1923-2007 yılları arasında kolaylıkla ayırt edilebilecek üç farklı eğilim göstermiştir (Şekil 3a). Bunlardan ilki, 1923'ten 1960'lı yılların ortalarına kadar süren yüksek doğurganlık dönemi 'geçiş öncesi evre'dir. 1933 ve 1943 yılları arasında doğurganlık hızlarında görülen hafif azalmalar bir kenara bırakılırsa bu dönemin en önemli demografik değişimi TDH'lerdeki artış eğilimidir (Yüksel, 2007; Yüceşahin, 2009a). Gelişmekte olan ülkelerin pek çoğunda olduğu üzere, Türkiye'de bu dönemde doğurganlık hızları kadın başına 5,6 ila 7,1 çocuk denk düşebilecek şekilde yüksek düzeyler göstermiştir. 1960'lı ve 1980'li yılların ortaları arasındaki ikinci dönem, TDH'lerin çok belirgin ve hızlı düşüşler gösterdiği 'erken geçiş evresi' niteliğindedir. Özellikle 1963-1968 döneminde meydana gelen TDH'deki % 11,5'lik azalma Türkiye'nin bu evre içerisinde geri dönüşümsüz doğurganlık geçişini (irreversible fertility transition) deneyimlediğini göstermektedir (Şekil 3b). 1963 ve 1985 yılları arasını kapsayan bu ikinci dönemde TDH'lerdeki değişim yüzdesi -58,7'dir. TDH'lerdeki eğilimlere ait üçüncü ve son dönem, 1985 ve 2007 yılları arasını kapsayan 'orta ya da ileri geçiş evresi'dir. Bu dönemde bir önceki dönemde karşılaşılan TDH'lerdeki esaslı ve hızlı düşüşler, yerini daha hafif ve küçük oranlı azalmalara bırakmış ve 2007 yılındaki Türkiye'nin doğurganlık hızı kadın başına 2,17 çocuk olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2009).

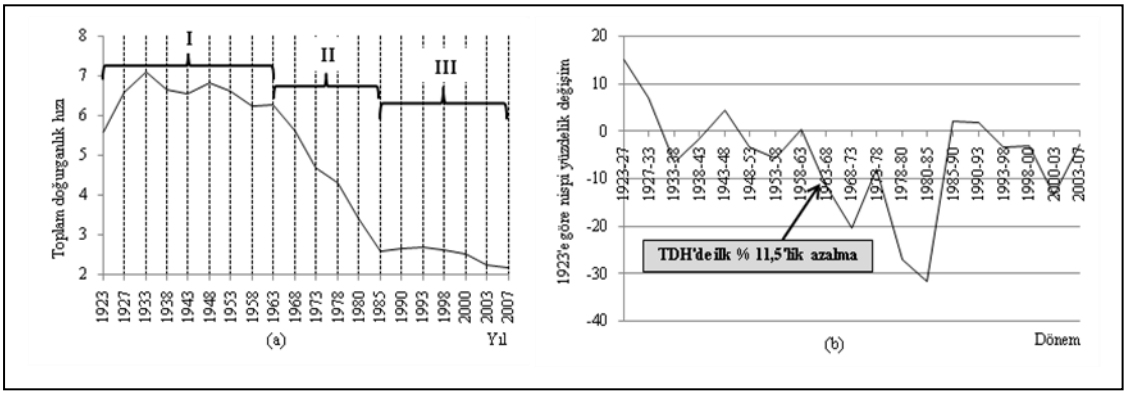

Şekil 3 – Türkiye'nin toplam doğurganlık hızlarındaki eğilimler, 1923-2007 (a): Toplam doğurganlık hızları; (b): Toplam doğurganlık hızındaki yüzdelik değişimler

Şekil 3 a için not: I: Geçiş öncesi evre; II: Erken geçiş evresi; III: Orta ya da ileri geçişi evresi.

Kaynak: DİE (1995 ve 2003); TÜİK (2009); HÜNEE (1999 ve 2004); Yüceşahin, 2009b.

4. DOĞURGANLIK GEÇİŞİNİN BÖLGESEL (İLLER DÜZEYİNDEKİ) VARYASYONLARI

Türkiye, son yıllarda toplam doğurganlık hızları itibariyle nüfusun kendini yenileme düzeyi olan kadın başına 2,1 çocuk düzeyine çok yaklaşmıştır. Buna karşın 2000 yılı nüfus sayımında (DİE, 2002)1980, 1985, 1990 ve 2000 yıllarına ait yayınlanmış olan illerin toplam doğurganlık hızları, iller ya da bölgeler arasında TDH'ler bakımından belirgin farklılıkların olduğuna işaret etmektedir. Daha önceki sayımlarda illerin TDH düzeylerine ilişkin bilgilere yer verilmediğinden TDH'ler üzerinden illerin doğurganlık geçişine giriş dönemlerinin saptanması yapılamamakta ve illerin doğurganlık düzeyindeki değişimler izlenememektedir. Bu tespiti yapmaya olanak sağlayacak diğer bir veri seti, yine 2000 nüfusu sayımı il bültenlerinde 1945 ve 1990 yılları arasında beşer yıllık dönemler ve 1990-2000 arasında ise on yıllık dönem için yayınlanmış olan çocuk-kadın oranlarıdır. Çocuk-kadın oranları bir anlamda toplam doğurganlık hızı değişkenine alternatif bir gösterge olarak özellikle nüfus coğrafyası çalışmalarında doğurganlığın mekânsal karşılaştırmaları için avantajlı bir kullanım özeliğine sahip bir göstergedir (Rowland, 2006). Bu çalışmada illerin doğurganlık geçişine giriş zamanları ÇKO'lardaki değişimlerin analiz edilmesine dayalı olarak saptanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de özellikle son yirmi yılda sıklıkla karşılaşılan idari bölünüş değişiklikleri (ilçeleri il haline getirme) il düzeyindeki geçmişe dönük karşılaştırmaları zorlaştıran bir durumdur. Ancak çalışmada bu sorunu ortadan kaldırmak amacıyla güncel il düzeyi idari bölünüş geçmişe taşınmış ve 1990 yılı öncesinde ilçe statüsünde olan bugünkü bazı iller, geçmişte bağlı oldukları illerin değerleriyle analiz edilmiştir (Tablo 1).

4.1. İLLERİN DOĞURGANLIK GEÇİŞİNE GİRİŞ ZAMANININ TESPİTİ

Bir ülkenin ya da bölgenin doğurganlık geçişine girdiği zamanı (yıl ya da dönem olarak) belirleyebilmek için genellikle TDH'lerdeki değişim yüzdesinin en az -8, çoğunlukla da -10 olduğu nokta eşik olarak belirlenmektedir (Caldwell ve diğ., 1992; Caldwell, 2001; Casterline, 2001b; Bongaarts, 2002; Wortham, 2002; Reher, 2004; Morgan ve Hagewen, 2006). Doğurganlık hızındaki bu eşik nokta, kesin ya da geri dönüşümsüz doğurganlık geçişine girişi temsil etmektedir. Araştırmalar, bu eşikten itibaren doğurganlık hızındaki düşüşlerin süreklilik ve hız kazandığına böylece sosyo-ekonomik şartlardaki değişimin bir yansıması olarak geçiş sürecinin ileri/son safhalarına erişimin ortaya çıktığına dikkat çekmektedir.

Tablo 1 – İllerinin doğurganlık geçişine giriş dönemleri ve geçişe girişte esas alınan ÇKO'lardaki düşüş yüzdeleri

İl kodu	İller	Doğurganlık geçişine giriş dönemi	ÇKO'daki düşüş yüzdesi	İl kodu	İller	Doğurganlık geçişine giriş dönemi	ÇKO'daki düşüş yüzdesi
Öncüler				36	Kars	1970-80	-14.7
1	Adana	1960-65	-8.0	37	Kastamonu	1970-80	-7.2
11	Bilecik	1960-65	-10.9	38	Kayseri	1970-80	-28.4
16	Bursa	1960-65	-11.3	40	Kırşehir	1970-80	-20.7
17	Çanakkale	1960-65	-9.8	42	Konya	1970-80	-17.5
22	Edirne	1960-65	-16.2	43	Kütahya	1970-80	-16.1
32	Isparta	1960-65	-8.8	44	Malatya	1970-80	-15.7
34	İstanbul	1945'ten önce	bilinmiyor	46	Kahramanmaraş	1970-80	-11.3
35	İzmir	1960-65	-11.9	48	Muğla	1970-80	-19.4
39	Kırklareli	1960-65	-13.4	50	Nevşehir	1970-80	-18.4
41	Kocaeli	1960-65	-9.3	51	Niğde	1970-80	-8.5
45	Manisa	1960-65	-13.7	52	Ordu	1970-80	-9.0
54	Sakarya	1960-65	-10.7	53	Rize	1970-80	-23.5
59	Tekirdağ	1960-65	-11.7	57	Sinop	1970-80	-8.0
77	Yalova	1960-65	*	58	Sivas	1970-80	-9.8
80	Osmaniye	1960-65	Adana ile eşdeğer	60	Tokat	1970-80	-13.2
Yakın takipçiler				62	Tunceli	1970-80	-17.3
6	Ankara	1965-70	-12.3	66	Yozgat	1970-80	-20.0
7	Antalya	1965-70	-12.8	67	Zonguldak	1970-80	-16.3
14	Bolu	1965-70	-10.5	68	Aksaray	1970-80	Niğde ile eşdeğer
15	Burdur	1965-70	-17.4	69	Bayburt	1970-80	Gümüşhane ile eşdeğer
20	Denizli	1965-70	-8.7	70	Karaman	1970-80	Konya ile eşdeğer
28	Giresun	1965-70	-11.8	74	Bartın	1970-80	Zonguldak ile eşdeğer
31	Hatay	1965-70	-10.5	75	Ardahan	1970-80	Kars ile eşdeğer
55	Samsun	1965-70	-9.6	76	Iğdır	1970-80	Kars ile eşdeğer
61	Trabzon	1965-70	-9.5	78	Karabük	1970-80	Zonguldak ile eşdeğer
64	Uşak	1965-70	-15.1	79	Kilis	1970-80	Gaziantep ile eşdeğer
71	Kırıkkale	1965-70	Ankara ile eşdeğer	*Geç kalanlar*			
81	Düzce	1965-70	Bolu ile eşdeğer	2	Adıyaman	1980-90	-11.9
Arkadan gelenler				12	Bingöl	1980-90	-18.9
3	Afyon	1970-80	-8.0	25	Erzurum	1980-90	-15.2
5	Amasya	1970-80	-10.4	*Geçişe direnenler*			

8	Artvin	1970-80	-12.3	4	Ağrı	1990-2000	-13.5
9	Aydın	1970-80	-25.0	13	Bitlis	1990-2000	-20.9
10	Balıkesir	1970-80	-27.5	21	Diyarbakır	1990-2000	-16.8
18	Çankırı	1970-80	-18.9	30	Hakkari	1990-2000	-18.8
19	Çorum	1970-80	-7.7	47	Mardin	1990-2000	-20.4
23	Elazığ	1970-80	-14.9	49	Muş	1990-2000	-21.9
24	Erzincan	1970-80	-11.2	56	Siirt	1990-2000	-10.4
26	Eskişehir	1970-80	-19.5	63	Şanlıurfa	1990-2000	-12.4
27	Gaziantep	1970-80	-12.9	65	Van	1990-2000	-13.0
29	Gümüşhane	1970-80	-11.2	72	Batman	1990-2000	-18.6
33	İçel	1970-80	-14.0	73	Şırnak	1990-2000	-2.8

(*) İstanbul, Bursa ve Kocaeli illeri ortalamasına göre değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada illerin doğurganlık geçişine giriş zamanlarının tespiti için ÇKO'larda meydana gelen en az yüzde -8'lik ilk azalma tercih edilmiştir. Aslında bu eşiğin tercihi bir derece keyfi olsa da ÇKO'lardaki değişmelerin özellikle bu % -8'lik eşikten sonra süreklilik kazanmış olmasının saptanması bu sakıncayı ortadan kaldırmıştır. Yapılan bu analizle illerin ÇKO'larında 1945-50, 1950-55 ve 1955-60 dönemleri için yüzde -8'lik (ve/veya daha fazla) bir düşüş olmadığı saptanmış, dolayısıyla bu dönemlerde, İstanbul hariç, doğurganlık geçişine giren bir il olmadığı belirlenmiştir (Tablo 1). Ancak 1945'teki 277 ÇKO değeri ile İstanbul ilinin doğurganlık geçişine girişi büyük bir olasılıkla cumhuriyet öncesi dönemde yaşadığı tahmin edilmektedir. Nitekim Türkiye'de doğurganlık hızındaki ilk düşüşlerin 19. Yüzyılın son yarısından itibaren İstanbul'da başladığını ifade eden çalışmalar (TÜSİAD, 1999; Ethelston, 1999) da bulunmaktadır. 1960-65 döneminden itibaren ÇKO'lardaki yüzdelik değişimler farklı dönemler dahilinde illerin doğurganlık geçişine girdiğini göstermektedir. Buna göre 1960-65 dönemi için İstanbul dahil 15, 1965-70 için 12, 1970-80 için 40 ve 1980-90 için 3 ilin söz konusu dönemlerde geçişe giriş yaptıkları belirlenmiştir. 81 ilden geriye kalan 11 ilde ise 1990-2000 döneminde ÇKO'larda % -8'den daha fazla düşüşlere rastlanmış olmasına karşın, doğurganlık düzeylerinin hala çok yüksek düzeylerde olduğu (genel olarak 1000 kadına 650'den daha fazla çocuk) saptanmış ve bu illerin geçiş sürecine başladıkları fakat esaslı bir değişimi yaşamadıkları belirlenmiştir. Ayrıca doğurganlık geçişine giriş zamanlarına göre gruplanan bu illere süreçteki statülerini açıklayabilecek isimler verilmiştir. Buna göre: doğurganlık geçişine 1960-65 döneminde ve/veya daha önce giriş yaptığı saptanan illere '*öncüler*'; 1965-70 dönemindekilere '*yakın takipçiler*'; 1970-80 dönemindekilere '*arkadan gelenler*'; 1980-90 dönemindekilere '*geç kalanlar*' ve 1990-2000 döneminde ÇKO'larında belirgin düşüşler yaşayan fakat hala yüksek düzeylere sahip olan illere de '*geçişe direnenler*' denilmiştir (Tablo 1).

4.2. MEKÂNSAL PATERNLER, BENZERLİKLER VE FARKLILIKLAR

ÇKO'lardaki değişmelerin il gruplarında gösterdiği farklılıklar aslında Türkiye'de illerin doğurganlık geçişini tecrübe edinirken birbirinden oldukça farklı yollar izlediklerini ve bu konudaki mekânsal paternlerin iller arasında bir bölgeleşme gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu amaçla hazırlanan Şekil 4, her bir il grubunun doğurganlık geçişinde edindiği statüleri ve bölgeleşmeleri; Şekil 5 ise il gruplarının ÇKO'larındaki sayım yıllarına göre olan değişmeleri göstermektedir.

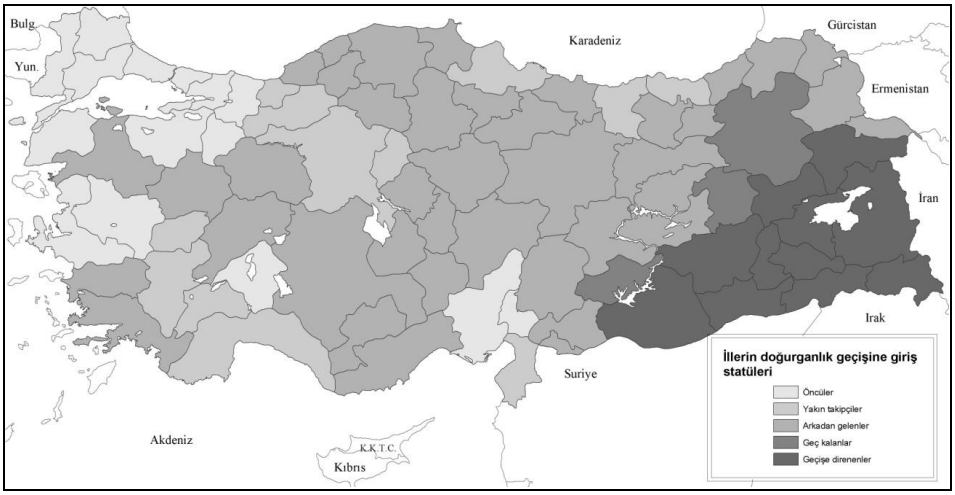

Şekil 4 – İllerin doğurganlık geçişine girişteki statülerine göre dağılımı ve bölgeleşmeleri

Doğurganlık tüm il gruplarında geçiş öncesi dönemde (1945-1960 arası) artış eğilimi göstermiş ve 1960'lı yılların başından itibaren il gruplarının isimleri ile özelleşen biçimde ve aşamalar halinde doğurganlık geçişleri yaşanmıştır. Bu süreci diğer il gruplarına göre en erken dönemde yaşayan '*öncüler*'de 1960-2000 yılları arasında ÇKO'daki değişim yüzde -53 olarak gerçekleşmiştir. Ancak bu il grubunun diğer il gruplarından en önemli farkı, 40 yıl boyunca ÇKO'ların (doğurganlığın) orta ve düşük düzeylerde seyretmiş olmasıdır. Bu grubu beş yıllık bir dönemle gecikmeli olarak '*yakın takipçiler*' izlemiş ve ÇKO'lar 1965-2000 döneminde yüzde -55 azalma göstermiştir. Bu gruptaki iller, ÇKO'lardaki gidişat bakımından '*öncüler*'e oldukça benzemektedir (Şekil 4 ve 5). Doğurganlık geçişine girişi 1970-80 yılları arasında yaşayan '*arkadan gelenler*'de, ÇKO'lar otuz yılda (1970-2000) yüzde 50 azalma göstermiş ve ülkemiz illerinin yarısı geçişe bu dönemde girmiştir. Doğurganlık geçişine girişi ilk üç il grubuna göre oldukça geç dönemde yaşayan '*geç kalanlar*'da 1980-2000 döneminde ÇKO'larda meydana gelen değişim yüzde -41'dir. Bu illerde ÇKO'lar 1980'li yılların ortalarına kadar oldukça yüksek düzeyler göstermiş ve uzunca bir dönem stabil kalmıştır. 1945 ve 2000 yılları arasında ÇKO'larında açık bir değişim yaşayamayan illerdeki ('*geçişe direnenler*') en önemli farklılık, bu illerin 1990-2000 döneminde oranlarındaki belirgin düşüşlere rağmen geçişin tam olarak gerçekleştiğini açıkça gösterebilecek düzeylere henüz tam olarak ulaşamamış olmalarıdır. Bu illerin 1990-2000 periyodunda ÇKO'larındaki değişim yüzdesi sadece -15'tir. Özellikle 1955-1990 yılları arasında dalgalanmalarla birlikte ÇKO'larında belirgin bir artış eğilimi içinde olan bu illerin 1990-2000 periyodundaki eğilimlerinin henüz oldukça yeni olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan bu illerin ÇKO'larındaki düşüşlerin süreklilik ve hız kazanıp kazanmayacağı konusunun ileriki yıllara ait verilerle netleşebileceği ileri sürülebilir.

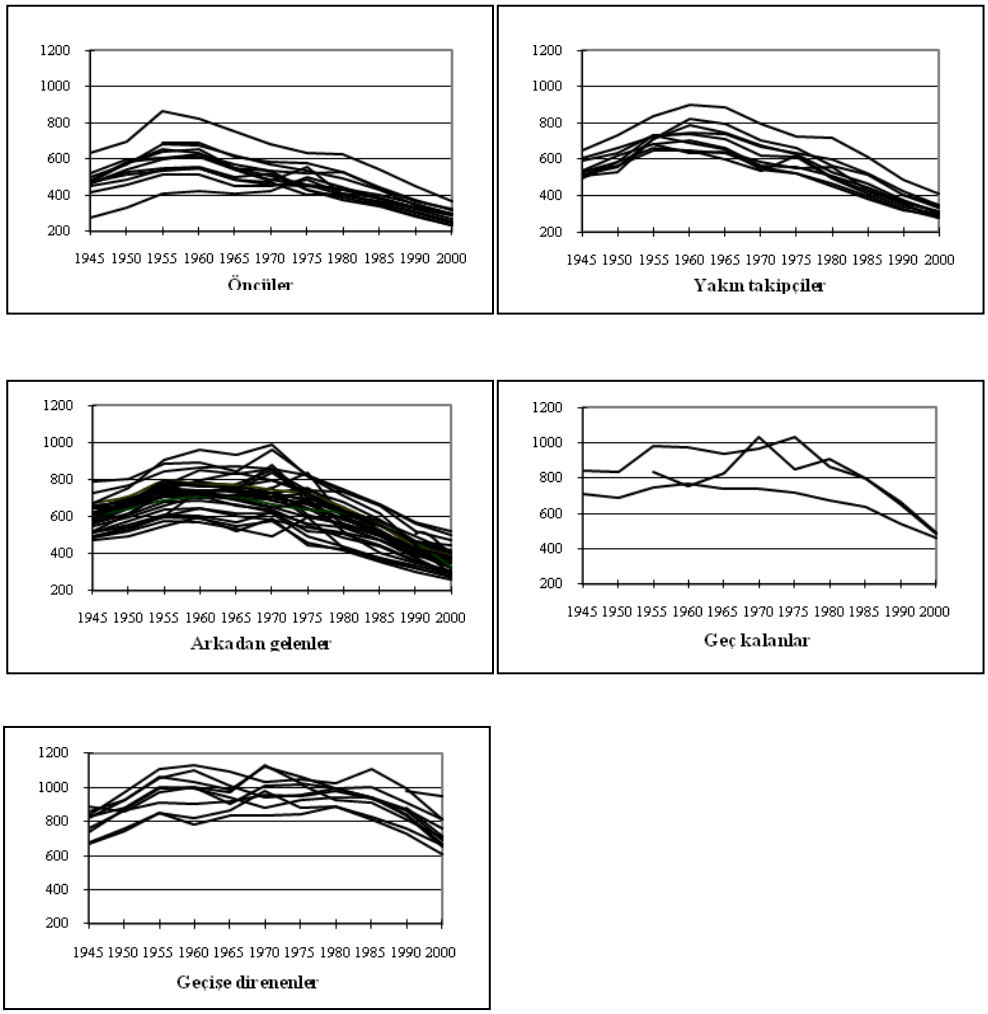

Şekil 5 – Doğurganlık geçişine giriş statülerine göre il gruplarında çocuk-kadın oranlarının (1000 kadına düşen çocuk sayıları) seyri, 1945-2000 Veri Kaynağı: DİE, 2002.

4.3. İLLERİN DOĞURGANLIK GEÇİŞİNE GİRİŞ DÖNEMLERİ VE GÜNCEL DOĞURGANLIK HIZLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Doğurganlık geçişine farklı dönemlerde giriş yapan illerin bu süreçte ne kadar yol kat ettikleri bir diğer önemli konudur. Bu saptamayı yapabilmek için illerin doğurganlık geçişi sürecinde edindikleri statüler (dönemler) ve 2000 yılındaki TDH'leri arasındaki ilişki sorgulanmıştır. Bu amaçla hazırlanan Şekil 6'da 81 ilin bu süreçteki statüleri, 2000 yılındaki TDH'leri ve içinde bulundukları geçişin evrelerine göre bir dağılım grafiği sunulmuştur.

Türkiye'nin doğurganlık geçişi sürecine öncülük eden iller 'öncüler' ve '*yakın takipçiler*', 1960-2000 döneminin sonunda bu sürecin ileri evrelerine (geç ve son evreler) geçiş yapmışlar ve bu illerde 2000 yılında toplam doğurganlık hızı kadın başına ortalama yaklaşık 2 çocuk düzeyine inmiştir. Doğurganlık geçişine girişi 1970-80 döneminde gerçekleştiren illerin (*arkadan gelenler*) bazıları 30 yıllık periyotta geçişin son evresine ulaşırken, çoğunluğu orta-geç ve geç evre sürecine erişebilmiştir. '*Geç kalanlar*' ise doğurganlık geçişi sürecinin orta-geç evresindedirler ancak 'arkadan gelenler' grubundan bu evrede olan dokuz il daha bulunmaktadır. '*Arkadan gelenler*' grubu illerinde TDH'ler kadın başına 2 ila 3,9 çocuk arasında değişim göstermekte ve bu gruptaki iller geçiş sürecinin üç evresine de yayılmış durumdadırlar. '*Geç kalanlar*'da TDH'ler kadın başına 4 çocuğa yakındır. '*Geçişe direnenler*' grubundaki iller, doğal olarak, sürecin ilk evrelerinde yer almaktadırlar. Bunlardan Şırnak, Hakkâri, Siirt, Van, Ağrı, Batman ve Bitlis için doğurganlık geçişi sürecinin karakteristik anlamda başladığı söylenemezken, Mardin, Diyarbakır, Şanlıurfa ve Muş'ta doğurganlıktaki düşüşlerin nispeten daha belirgin olduğu ve bu illerin doğurganlık geçişinin orta evrelerine yaklaşmakta oldukları belirtilebilir. '*Geçişe direnenler*' grubundaki illerin tümünde 2000 yılındaki toplam doğurganlık hızı kadın başına 4 çocuktan fazlayken bunlardan yukarıda geçiş karakteristiklerini tam olarak yansıtmadığı belirtilen illerde ise istisnasız 5 çocuğun üzerindedir (Şekil 6).

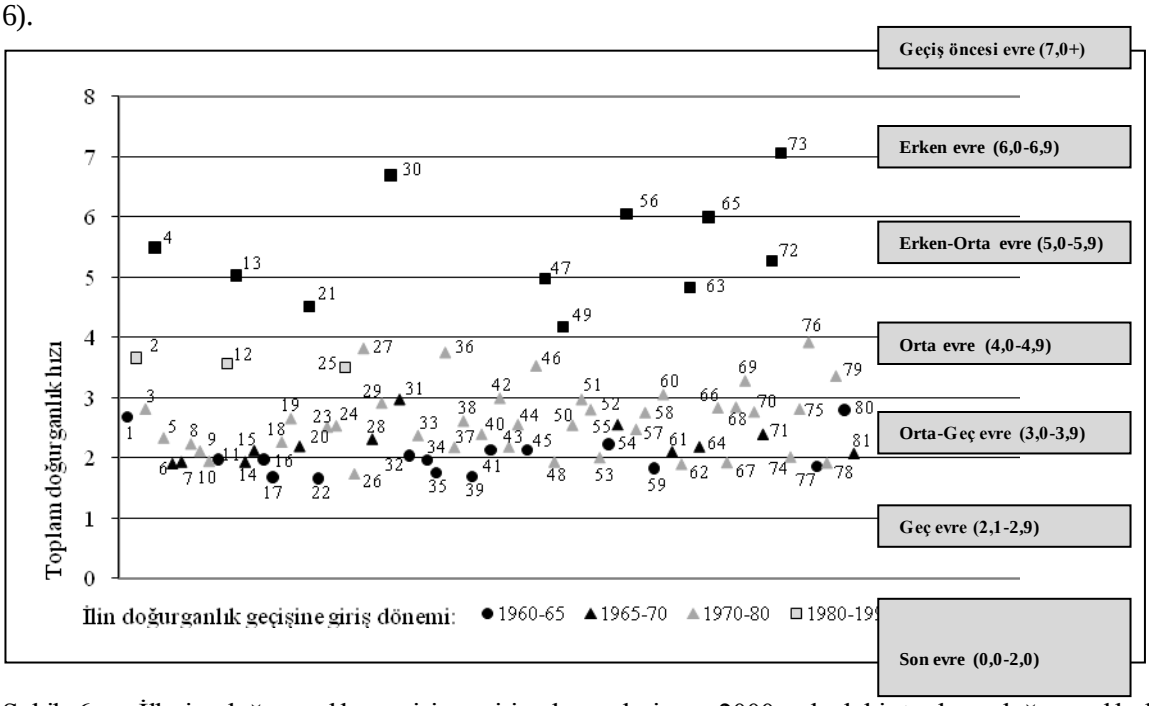

Şekil 6 – İllerin doğurganlık geçişine giriş dönemleri ve 2000 yılındaki toplam doğurganlık hızları arasındaki ilişkiler

Not 1: Doğurganlık geçişi evrelerinde Bongaarts (2003)'ın sınıflaması esas alınmıştır.

Not 2: İşaretçiler üzerindeki sayılar illerin kodlarıdır (bkz. Tablo 1).

Veri Kaynağı: DİE (2002)

4.4. İLLERİN DOĞURGANLIK GEÇİŞİNE GİRİŞ STATÜLERİ, GÜNCEL DOĞURGANLIK HIZLARI VE İNSANİ GELİŞMİŞLİK ENDEKSİ DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Toplam doğurganlık hızlarındaki mekânsal varyasyonların ve eğilimlerin açıklanmasında kullanılan önemli değişkenlerden biri de insani gelişme endeksi (İGE)'dir. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde

illerin doğurganlık geçişine giriş dönemleri, 2000 yılındaki toplam doğurganlık hızları ve insani gelişme endeksi düzeyleri arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır.

İllerin gelişmişlik ya da kalkınma düzeyleri okuryazarlık, kentleşme, gelir, yaşam beklentisi ve diğer bazı sosyo-ekonomik göstergeler gibi bir dizi konvansiyonel değişkenlerle ölçülebilmektedir (Bongaarts ve Watkins, 1996). Ancak tüm bu değişkenlerin doğurganlık ile olan ilişkilerini ayrı ayrı ölçmek ve sunmak yerine İnsani Gelişme Raporu'nda (BMKP, 2004) 81 il için yayınlanmış olan ve üç temel sosyo-ekonomik göstergeye (yaşam beklentisi, eğitim-ilk ve orta öğretim okullaşma oranları, yaşam standardı-satın alma gücü olarak kişi başına düşen gayri safi yurt içi hasıla) dayalı olarak hazırlanan İGE ve doğurganlık arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır.

Bu endeksin değerleri 0 (en az gelişmişlik) ila 1,0 (en fazla gelişmiş) indisleri arasında yer almaktadır. Şekil 7, 81 ilin 2000 yılındaki TDH'leri ve İGE düzeyleri arasındaki ilişkiyi sunmaktadır. Buna göre, doğurganlık ve İGE arasında güçlü negatif bir ilişki (R^2= 0,6; korelasyon katsayısı= -0,78) söz konusudur. Doğurganlık genel olarak İGE'nin düşük olduğu illerde yüksektir fakat bu iller için iki değişken arasındaki ilişki bütünüyle doğrusal değildir. Özellikle İGE'nin 0,5 ile 0,65 olduğu indis aralığında doğurganlık İGE ile doğrusal bir ilişki içerisinde değildir. Buna karşın, İGE'nin 0,65 indis düzeyinden daha yüksek düzeylerde İGE ve doğurganlık arasındaki ilişki doğrusaldır. Diğer taraftan hangi İGE düzeyi esas alınırsa alırsın doğurganlık hızlarının benzer ya da aynı İGE indislerinde farklılıklar gösterdiği belirlenmektedir. Örneğin, 0,7 İGE düzeyinde illerin doğurganlık hızları, kadın başına 2 ve 3 çocuk arasında değişmektedir. Buna bağlı olarak illerin doğurganlık düzeyleri genel olarak onların insani gelişme düzeyleri ile negatif bir ilişki gösterdiği, gelişmişliğin yüksek olduğu illerde doğurganlığın bu faktörle yakından ilişki olduğu ve düşük doğurganlık üzerinde bu değişkenin önemli bir rolünün bulunduğu belirtilebilir. Buna karşılık, doğurganlığın yüksek olduğu illerde İGE ve doğurganlık arasındaki ilişki, doğrusallığını yitirmekte ve gelişme dinamiklerinden bağımsız olarak doğurganlık 'doğal' bir nitelik kazanmaktadır.

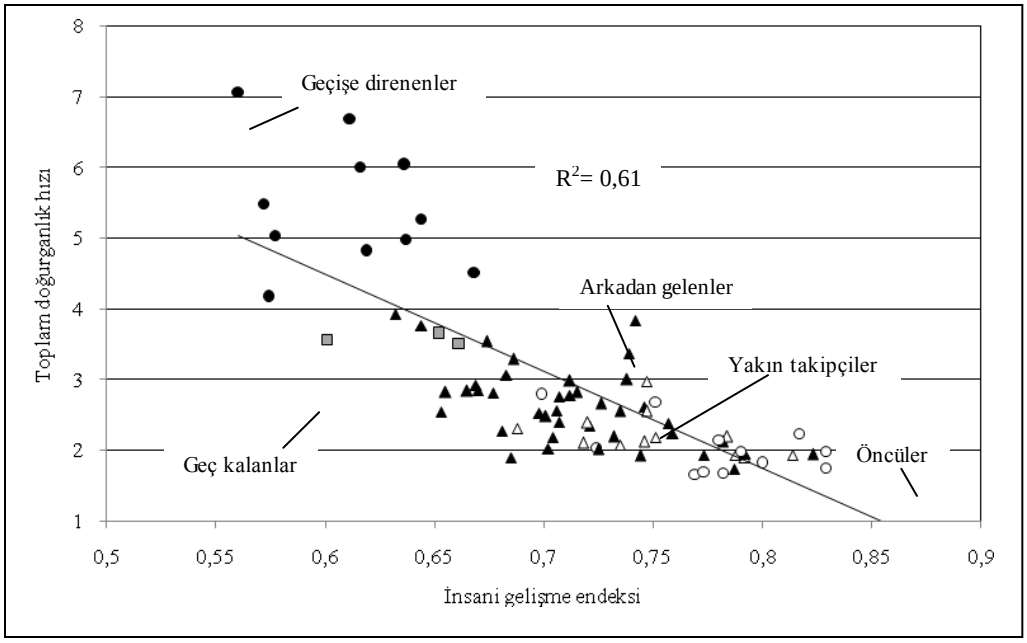

Şekil 7 – İllerin doğurganlık geçişine giriş statüleri, toplam doğurganlık hızları (2000) ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiler

Verilerin kaynakları: DİE (2002); BMKP (2004)

Şekil 7'de illerin doğurganlık geçişine giriş dönemleri de konuyla ilişkilendirilmiştir. Buna göre '*öncüler*', Türkiye'de doğurganlık hızlarının en düşük ve gelişme endeksi düzeyinin en yüksek olduğu (0,75 ve 0,88 arası) bölgeyi temsil etmektedir. '*Öncüler*'e oldukça benzeyen ve İGE düzeyleri 0,72 ila 0,80 arasında değişen '*yakın takipçiler*' ve İGE düzeyleri çoğunlukla 0,65 ve 0,80 aralığında yer alan '*arkadan gelenler*'de doğurganlık hızlarının birkaç il dışında 3'ten daha az oluşuyla, bu illerin geçmiş

otuz yılda doğurganlık hızlarında en hızlı değişmeleri yaşamış olmalarında illerin gelişme düzeylerindeki hızlı değişimlerin de önemli rol üstlendiği düşünülebilir. '*Geç kalanlar*'ın doğurganlık hızları yüksek olmakla birlikte geçiş sürecinde karşılaşılan nispeten dirençli düşüşlerin yeterli gelişme dinamiklerinin olmayışı ile ilgili olduğu öngörülebilir. '*Geçişe direnenler*', beklendiği gibi, İGE bakımından çoğunlukla 0,55 ve 0,65 aralığında yer alan, geri kalmış ve doğurganlık hızları bakımından doğal ya da geçiş öncesi düzeylerin hakim olduğu bir bölgeyi temsil etmektedir.

5. SONUÇ

Türkiye'de 1960'lı yılların başından itibaren doğurganlık hızlarında gözlemlenen düşüşler bütün illerde aynı seyri izlememiş, doğurganlık geçişinin ülke bütününe yayılışı çeşitli dönemler içerisinde gerçekleşmiş ve doğurganlık geçişi süreci birbirinden farklı mekânsal paternler (bölgeleşme) sergilemiştir. Doğurganlık geçişine nerdeyse tüm Marmara bölgesi illeri ile birkaç Ege ve Akdeniz bölgelerinin illeri öncülük etmiş, bu illeri yaklaşık 5 yıllık bir gecikmeyle Ankara, Kırıkkale, Bolu, Düzce, Samsun, Giresun, Trabzon, Uşak, Denizli, Antalya, Burdur ve Hatay illeri (yakın takipçiler) izlemiştir. Türkiye'de bugünkü idari bölünüşüne göre illerin yaklaşık yarısı doğurganlık geçişine girişi 1970-80 döneminde tecrübe edinmiştir. Ülkenin daha çok iç bölgelerinde yer alan bu illerin TDH'lerindeki düşüşler çok daha hızlı gerçekleşmiştir.

Türkiye'de bireyleri ya da aileleri doğurganlıklarını bilinçli olarak sınırlandırmaya yönelten etmenler temelde özellikle 1950'li yıllardan sonra hızlanan kentleşme-kentlileşme, kırsal alanlar ve kentler arasındaki iletişim ve etkileşimin artışı, eğitim ve sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler, bireylerde eğitim seviyesinin yükselişi ve bebek ölüm hızlarının azalışı gibi sosyo-ekonomik ve çevresel faktörlerle yakından ilişkilidir (Yüceşahin, 2009b). Bu itibarla sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyleri bakımından daima önde olduğu bilinen batı Türkiye'nin illeri doğurganlık geçişi sürecine öncülük etmiştir. Doğu bölgelere doğru gidildikçe tedricen azaldığı bilinen gelişme dinamiklerinin özellikle güneydoğu Türkiye'de yetersiz hale gelişi, bu alanlarda ailelerin bilinçli olarak üreme davranışı değişimini sağlayabilecek sosyo-kültürel dönüşümü ve çevresel etkileşimleri yaratabilmekten uzak kalmıştır. Böylece, Türkiye'de doğurganlık geçişi sürecinde farklı mekânsal paternlerin ortaya çıkışının aslında yıllardan beri süregelen bölgeler arası eşitsizliklerden bağımsız olarak gelişmediği belirtilebilir. Bu koşullar altında batı bölgelerin illerinde başlayan ve doğurganlık geçişi sürecini sağlayan yenilikçi üreme davranışına yönelik sosyal ve düşünsel akımlar, ülkenin iç ve doğu bölgelerini farklı zaman dilimlerinde ve belirgin gecikmelerle etkisi altına almıştır. Dolayısıyla mekâna bağlı geçişsel paternler, doğurganlık geçişini farklı zaman dilimlerinde deneyimleyen il gruplarını (bölgeleşmeleri) ortaya çıkarmış ve geçişe girişten sonraki dönemlerde de sürecin ilerleyişi yine bölgeler arasında farklı gidişler gösteren bir seyir izlemiştir. Öyle ki, batı bölgelerindeki illeri (doğurganlık hızının en düşük olduğu bölge) ile güneydoğu illeri (doğurganlık hızının en yüksek olduğu bölge) arasındaki toplam doğurganlık hızı farkı 1980'de kadın başına yaklaşık 2 çocuk iken 2000 yılında 4 çocuktan fazladır (Yüceşahin ve Özgür, 2008). Bu durumun ortaya çıkışı, en azından, 1960 ve 2000 yılları arasındaki doğurganlık geçişi sürecinde '*geçişe direnenler*' grubundaki illerin doğurganlık hızlarının oldukça durağan kalışına karşılık, aynı dönemde batı bölgelerin illerinin (özellikle '*öncüler*' ve '*yakın takipçiler*') doğurganlık geçişinin son evresine hızlıca erişmeleriyle ilgilidir.

Sonuç olarak, doğurganlık geçişi sürecine öncülük eden illerin (öncüler) güncel doğurganlık hızları ve gelişme düzeyleri itibariyle gelişmiş bölgeleri ve hatta Avrupa ülkelerini anımsatan bir bölgesel yapıya sahip oldukları ileri sürülebilir. Diğer taraftan ülkenin güneydoğusunu teşkil eden illerin (geçişe direnenler) hem güncel doğurganlık düzeyleri hem de geri kalmışlıklarıyla hala geçiş öncesi evrenin niteliklerini taşıyan bir yapı içinde oldukları ve bu itibarla dünyanın geri kalmış bölgelerini anımsatan bir bölgeyi karakterize ettikleri oldukça açıktır. Bu iller batı bölgelere kıyasla, diğer sosyo-ekonomik göstergelerde de karşılaşılan bariz farklılıklarda olduğu gibi, doğurganlık geçişi bakımından ülkenin geri kalanından oldukça farklı bir yol izlemektedir. Ülkenin özellikle kuzeybatı bölgesi ve güneydoğusu arasında kalan illerin (yakın takipçiler, arkadan gelenler, geç kalanlar) küçük farklılıklarla doğurganlık geçişini standart ve olağan bir model olarak yaşadıklarını ve düşük doğurganlık düzeylerine doğru hızla ilerlediklerini belirtmek mümkün gözükmektedir.

6. KAYNAKLAR

Atauz, A., Akadlı Ergöçmen, B., Akşit, B., Biliker, M.A., Eraydın, A. ve Kasnakoğlu, H., 2003. Türkiye Bilimler Akademisi raporları: Türkiye'nin nüfus ve kalkınma yazını, eleştirel bir değerlendirme. TÜBİTAK yayınları, Ankara.

Basu, A.M., 2002. Why does education lead to lower fertility? A critical review of some of the possibilities. World Development, Sayı: 30, no: 10, ss. 1779-1790.

BM (Birleşmiş Milletler), 2009. World Population Prospects: the 2008 Revision Population Database, http://esa.un.org (2009 Aralık'ta ziyaret edildi).

BMKP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı), 2004. Türkiye insani gelişme raporu 2004, www.undp.org.tr (2006 Kasım'da ziyaret edildi).

Bongaarts, J., 2003. Completing the fertility transition in the developing world: the role of educational differences and fertility preferences. Population Studies, Sayı: 57, no: 3, ss. 321-336.

Bongaarts, J., 2002. The end of fertility transition in the developing world. İçinde: Completing the Fertility Transition, United Nations Population Division, New York, ss. 288-307.

Bongaarts, J. ve Watkins, S.C., 1996. Social interactions and contemporary fertility transitions. Population and Development Review, Sayı: 22, no: 4, ss. 639-682.

Bryant, J., 2007. Theories of fertility decline and the evidence from development indicators. Population and Development Review, Sayı: 33, no: 1, ss. 101-127.

Bulatao, R.A., 2001. Introduction. İçinde: R.A.Bulatao ve J.B.Casterline (editörler) Global Fertility Transition, Population Council, New York, ss. 1-14.

Caldwell, J.C., 2001. The globalization of fertility behaviour. İçinde: R.A.Bulatao ve J.B.Casterline (editörler) Global Fertility Transition, Population Council, New York, ss. 93-115.

Caldwell, J.C. ve Caldwell, P., 2001. Regional paths to fertility transition. Journal of Population Research, Sayı: 18, no: 2, ss.91-117.

Caldwell, J.C., Orubuloye, I.O. ve Caldwell, P., 1992. Fertility decline in Africa: a new type of transition? Population and Development Review, Sayı: 18, no: 2, ss. 211-242.

Casterline, J.B., 2001a. Diffusion processes and fertility transition: introduction. İçinde: J.B.Casterline (editör) Diffusion Processes and Fertility Transition: Selected Perspectives, National Academy Press, Washington DC, ss. 1- 38.

Casterline, J.B., 2001b. The pace of fertility transition: national patterns in the second half of the twentieth century. İçinde: R.A.Bulatao ve J.B.Casterline (editörler) Global Fertility Transition, Population Council, New York, ss. 17-52.

Cleland, J., 2001a. Potatoes and pills: an overview of innovation-diffusion contributions to explanations of fertility decline. İçinde: J.B.Casterline (editör) Diffusion Processes and Fertility Transition: Selected Perspectives, National Academy Press, Washington DC, ss. 39- 65.

Cleland, J. 2001b. The effects of improved survival on fertility: a reassessment. İçinde: R.A.Bulatao ve J.B.Casterline (editörler) Global Fertility Transition, Population Council, New York, ss. 60-92.

Diamond, I., Newby, M. ve Varle, S., 1999. Female education and fertility: examining the links. İçinde: C.H.Bledsoe, J.B.Casterline, J.A.Johnson-Kuhn ve J.G.Haaga (editörler) Critical Perspectives on Schooling and Fertility in the Developing World, National Academy Press, Washington DC, ss. 23-48.

DİE (Devlet İstatistik Enstitüsü), 2003. 2000 genel nüfus sayımı: Türkiye, DİE, Ankara.

DİE, 2002. 2000 genel nüfus sayımı: nüfusun sosyal ve ekonomik nitelikleri (81 il bülteni), DİE, Ankara.

DİE, 1995. Türkiye nüfusu, 1923-1994, demografi yapısı ve gelişimi, DİE, Ankara.

Durlauf, S.N. ve Walker, J.R., 2001. Social interactions and fertility transitions. İçinde: J.B.Casterline (editör) Diffusion Processes and Fertility Transition: Selected Perspectives, National Academy Press, Washington DC, ss. 115- 137.

Erdönmez, P.A., 2007. Küresel demografik değişim süreci ve finansal sektör üzerindeki etkileri. Bankacılar Dergisi, Sayı: 62, no: 3, ss. 59-70.

Ergöçmen, B., Hancıoğlu, A. ve Ünalan, T., 1995. Türkiye'de doğurganlık, aile planlaması ve çocuk ölümlülüğündeki değişmeler: ulusal demografi araştırmaları ve nüfus sayımları bulguları. HÜNEE yayınları, Ankara.

Ethelston, S., 1999. Water and women: the Middle East in demographic transition. Middle East Report, Sayı: 213, no: winter, ss. 8-12+44.

HÜNEE (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü), 2004. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 2003, HÜNEE yayınları, Ankara.

HÜNEE, 1999. Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (TNSA) 1998, HÜNEE yayınları, Ankara.

Jejeebhoy, S.J., 1995. Women's education, autonomy and reproductive behaviour: experience from developing countries. Clarendon Press, Oxford.

Kirk, D., 1971. A new demographic transition? İçinde: Rapid Population Growth: Consequences and Policy Implications, Sayı: 2:Research papers, Johns Hopkins Press, Baltimore, ss. 123-147.

Morgan, S.P. ve Hagewen, K.J., 2006. Fertility. İçinde: D.L.Poston ve M.Micklin (editörler) Handbook of Population, Springer Press, New York, ss. 229-249.

Notestein, F.W., 1953. Economic problems of population change. İçinde: Proceeding of the Eight International Conference of Agricultural Economist, Oxford University Press, New York, ss. 13-31.

Özgür, E.M., 1998. Türkiye nüfus coğrafyası. GMC Basın Yayın, Ankara.

Reed, H., Briere, R. ve Casterline, J.B., 1999. The role of diffusion processes in fertility change in developing countries: report of a workshop, National Academy Press, Washington DC.

Reher, D.S., 2004. The demographic transition revisited as a global process. Population, Space and Place, Sayı: 10, no: 1, ss. 19-41.

Rowland, D.T., 2006. Demographic methods and concepts. Oxford University Press, New York.

Shorter, F. ve Macura, M., 1982. Trends in fertility and mortality in Turkey, 1935-1975. National Academy Press, Washington DC.

Tandoğan, A., 1998. Demografik temel kavramlar ve Türkiye nüfusu. Eser Ofset, Trabzon.

Tandoğan, A., 1994. Türkiye nüfusu. Trabzon.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). 2009. Demografik istatistikler, www.tuik.gov.tr (2009 Temmuz'da ziyaret edildi).

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği), 1999. Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri. C.Behar (koordinatör), C.Behar, O.Işık, M.Güvenç, S.Erder ve H.Ercan (editörler), Lebib Yayıncılık, İstanbul.

Ünalan, T., 1997. Turkey's population at the beginning of the 21st century. The Turkish Journal of Population Studies, Sayı: 19, ss. 57-72.

Üner, S., 1984. Türkiye nüfusu, boyutlar, sorunlar, yorumlar. HÜNEE yayınları, Ankara.

Watkins, S.C., 1987. The fertility transition: Europe and the third world compared, Sociological Forum, Sayı: 2, no: 4, ss. 645-673.

Wortham, R.A., 2002. Spatial differences in fertility decline in Kenya: evidence from recent fertility surveys. The Social Science Journal, Sayı: 39, no: 2, ss. 265-276.

Yavuz, S., 2006. Completing the fertility transition: third birth developments by language groups in Turkey. Demographic Research, Sayı: 15, no: 2 ss. 435-460.

Yavuz, S., 2005. Fertility transition and progression to third birth in Turkey. Working paper, Max-Planck Institute for Demographic Research, Rostock, ss. 1-26, www.demogr.mpg.de. (2006 Aralık'ta ziyaret edildi).

Yüceşahin, M.M., 2009a. Türkiye'nin demografik geçiş sürecine coğrafi bir yaklaşım. Coğrafi Bilimler Dergisi, Sayı: 7, no: 1, ss. 1-25.

Yüceşahin, M.M., 2009b. The Role of Women's Education in Spatial Fertility Variations in Turkey Education and Demography International Conference, Vienna Institute of Demography, 30 Kasım-1 Aralık 2009, Viyana, Avusturya.

Yüceşahin, M.M. ve Özgür, E.M., 2008. Regional fertility differences in Turkey: persistent high fertility in the southeast. Population, Space and Place, Sayı: 14, no: 2 ss. 135-158.

Yüksel, Y., 2007. Türkiye'de demografik geçiş süreci ve sosyal politikalar. Devlet Planlama Teşkilatı yayınları, Ankara.

YENİ REKABETÇİLİK: KENTSEL YAPABİLİRLİKLER VE KENTSEL OLANAKLAR

Ozan HOVARDAOĞLU[1]

ÖZET

Sadece gelişen ulaşım ve iletişim olanakları değil, uluslararası düzeyde nüfus hareketliliklerini kısıtlayan sınırların geçirgenlik seviyelerinin artması, demografik hareketliliklerin akışkanlık hızını özellikle son yirmi yılda oldukça artırmıştır. Böyle bir dönemde, dünyanın birçok bölgesinde, doğruganlık hızlarının azalması ve bu azalmanın bölgeler arasında giderek belirginleşen bir farklılaşma eğilimine girmesi bölgeler arasında özellikle işgücü piyasası açısından giderek keskinleşen farklılaşmaları yaratmaya başlamış görünmektedir. Doğruganlık hızındaki azalmalar ve nüfusun yaşlanması sorunlarını yaşamaya başlayan birçok ülkeyse özellikle göçmen işçiliği teşvik eden politikalarla, uluslararası düzeydeki işgücü hareketliliklerini artırmaktadır. Ancak bu bağlamdaki hareketlilikler, kuşkusuz bunları yaratan insanların yaşam kalitesi artışı beklentileriyle doğrudan ilişkilidir ve istihdam olanaklarının olduğu kadar, yaşam kalitesi olanaklarının da yüksek olduğu kentler, bölgeler ve hatta ülkelerde merkezleşiyor görünmektedir. Bu durumda işgücü hareketlilikleri, yaşam kalitesinin daha yüksek olduğu kent ve bölgelerde merkezleşme eğilimi gösterebilir. Bu çalışma, Türkiye'de de son dönemde belirginleşmeye başlayan doğruganlık hızı azalmalarına ve nüfusun yaşlanmasına bağlı bir biçimde önümüzdeki kısa dönemde ortaya çıkabilecek işgücü hareketliliklerini odak noktasına alarak, kentler arasında yeni bir rekabetçilik alanının oluşabileceğine dikkat çekmektedir.

1. GİRİŞ

2004 yılında dönemin ABD Merkez Bankası Başkanı olan Alan Greenspan, Amerika'da yakın gelecekte Toplam Doğruganlık Hızı (TDH) azalmlarına ve nüfusun yaşlanmasına bağlı olarak ortaya çıkacak demografik yapı değişimlerinin Amerikan ekonmisi üzerindeki etkilerini vurgularken, bu değişimlerin işgücü piyasasından ulusal sosyal güvenlik politikalarına kadar çok geniş bir yelpazede sonuçlar ortaya çıkaracağını belirterek oldukça karamsar bir tablo çizer (Greenspan, 2004). Greenspan'e (2004) göre bu sorunlarla başa çıkabilmek oldukça güçtür ve çözüm yolları, hem ekonomik hem de sosyal politikalarda düzenlemeler yapılmasını gerektiren geniş çaplı müdahalelere gereksinim duyar; ancak Avrupa ve Japonya'yla karşılaştırıldığında Amerikan ekonomisinin bu sorunlarla baş etme kabiliyetinin daha yüksek olduğunu ifade eder, zira Avrupa ve Japnoya'da demografik yapı değişimlerinin ekonomi üzerinde daha keskin etkileri olacaktır.

Gerçekten de Haziran 2007'de İstanbul'da düzenlenen Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) dünya forumunda, merkezi Viyana'da bulunan Erste Bank'ın o dönemki Araştırma Geliştirme müdürü olan Rainer Muenz, günümüzde Avrupa'daki TDH'nin, yazılı insanlık tarihindeki en düşük düzeye gelmiş olduğunu belirterek, yakın gelecekte Avrupa'da ortaya çıkacak demografik yapı değişimlerinin Avrupa Bölgesi ekonomisini derinden etkileyeceği uyarısında bulunur (Muenz, 2007). Avrupa Komisyonu'nun 2007 yılında hazırlamış olduğu ve Avrupa'nın gelecekteki demografik yapısına ilişkin rapor da Muenz'in (2007) taşıdığı endişeleri paylaşmakta ve acil çözüm önerileri üzerinde durmaktadır (European Commission Report, 2007).

Nüfus yaşlanması ve TDH azalmalarına bağlı olarak yakın gelecekte ortaya çıkacak demografik yapı değişimlerinin dünya ekonomisi ve ulusal ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerinin altını çizen ve bunlara çözümler üreten daha birçok kaynağı literatürde bulmak mümkün. Hatta en önemli ekonomik dinamiklerinden birinin genç nüfusu olduğu belirtilen Türkiye'nin bile artık 2007 yılında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan bir "Yaşlılık Eylem Planı" (DPT, 2007) bulunmakta. Ancak tüm bu farklı çalışmaların çözüm önerilerinin, üzerinde dikkatle düşünülmesi gereken, iki ortak

[1] Öğr.Gör. Dr.; Erciyes Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ozanh@erciyes.edu.tr

noktası var: genç emekliliğin engellenmesi ve daha geç yaşlarda emekliliğin teşvik edilmesi politikaları ve işgücü yaş grupları içindeki nüfusun coğrafi hareketliliğini teşvik eden politikalar. Bu çalışma söz konusu iki ortak noktanın ikincisi üzerine; nüfusun coğrafya üzerindeki hareketliliğini teşvik eden politikaların sonuçları üzerine, özellikle Türkiye'nin 1980 sonrası dönemdeki bölgesel kalkınma pratiğinde hayati öneme sahip yeni sanayi odağı olarak nitelendirilen kentleri merkeze almaya çalışarak, odaklanmaktadır.

Nüfusun coğrafya üzerindeki hareketliliğini bir "akışkanlık" olarak kavramlaştırmak yanlış görünmemektedir. Bu noktadan hareketle, günümüzdeki bu akışkanlık düzeylerinin, örneğin elli yıl öncesine oranla hem ulusal hem uluslararası düzeyde oldukça yükselmiş olduğu söylenebilir. Bir yanda ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler bu akışkanlığı artırırken, diğer yanda özellikle ulusal sınırların "geçirgenlik" düzeylerinin artması nüfus hareketliliklerini günümüzde küresel düzeyde hızlandırmıştır. Görünen o ki, Avrupa Birliği ülkelerinin de dahil olduğu birçok ülkenin işgücü yaş grupları içindeki nüfusu kendilerine doğru çekmeyi amaçlayan politikaları bu hareketlilikleri yakın gelecekte daha da artıracaktır.

Ancvak hiç kuşkusuz, artan işgücü hareketlilikleri bunların başlangıç ve bitiş noktaları olan kentleri doğrudan ve derinden etkileyecektir. Bunları aynı zamanda beşeri sermaye hareketliliği olarak anlamak da mümkündür ve buu bağlamda sadece niceliksel değil, niteliksel hareketlilikleri de ifade etmektedir. Bunun kadar önemli olan bir diğer noktaysa, bu hareketlilikleri yaratan işgücünün yaşam kalitesi beklentileri gibi görünmektedir. Dolayısıyla beşeri sermaye hareketliliği olarak da tanımlanabilecek işgücünün yaratacağı nüfus akışlarının yüksek yaşam kalitesi yaratma kabiliyetine sahip kentlere yönelebileceği açıktır. Bu noktadan hareketle bu çalışma, Amin ve Thrift'in (2002) "Yeni Kentçilik" (New Urbanizm) düşüncesini de göz önünde bulundurarak, yerelde üretilen bölgesel dönüştürme kapasitelerinin merkezleştiği kentler arasında, bu işgücü ya da beşeri sermaye hareketliliklerinin düğüm noktalarından biri haline gelebilmek için, kentsel olanakları odak noktasına alan ve kentlerin bu olanakları yaratma kabiliyetine bağlı yeni bir rekabetçiliğin ortaya çıkabileceğini ileri sürer.

2. DEMOGRAFİK YAPI DEĞİŞİMLERİ

Demografik yapının ekonomik performansın temel bileşenlerinden biri olarak görülmesi, demografik yapı değişimlerinin ekonomi üzerindeki kısa ve orta vadedeki etkileri üzerine ilginin özellikle son iki yüz yıllık süreçte giderek yoğunlaşmasına neden olmuştur. Amerikalı bir nüfus bilimci olan Warren Thompson'ın 1929 yılında yapmış olduğu "demografik geçiş" kavramlaştırması ise demografik yapı değişimi üzerine yapılan çalışmalar açısından bir dönüm noktası olarak görülebilir. Demografik geçiş kavramı, temelde demografik yapıdaki değişimi anlamayı amaçlar. Ama öncelikle demografi biliminin amacını kısaca ifade etmekte fayda var. Demografi, kelime anlamı olarak nüfus analizini ve buna bağlı biçimde birbirini bütünleyen iki analizi; demografik yapının ve bu yapıda ortaya çıkan değişimin ya da Thomspon'ın (1929) tanımıyla demografik geçişin analizini ifade eder (Gürtan, 1969).

Demografik yapı değişimleriyse, birbiriyle ilişkili dört temel neden bağlı olarak ortaya çıkar: bunlar, Toplam Doğruganlık Hızı (TDH) değişimleri, ölüm oranları ya da yaşam beklentisi oranlarında ortaya çıkan değişimler, göç ve yüksek nüfusa sahip yaş gruplarının yaşam döngüsündeki geçişleri (Gürtan, 1969; Ohlin, 1969) olarak tanımlanabilir. Yakın dönemde dünyadaki birçok ülkenin ve bölgenin demografik yapısında ortaya çıkan ve / veya çıkabilecek değişimlerin başlıca nedenlerinden ikisi ise, hızla azalan TDH ve yükselen yaşam beklentisine bağlı şekilde belirginleşen nüfus yaşlanması gibi görünmektedir.

Günümüzde birçok ülke ve bölgede 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı, ya da diğer bir deyişle yaşlı bağımlılık oranları, geçmiş dönemlere göre büyük ölçüde artmıştır. Buna karşılık, her bir kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı olarak tanımlanan TDH ise giderek azalmaktadır. Literatürdeki kaynaklar 2,1 seviyesindeki TDH'yi, nüfusun yenilenmesi için gerekli en düşük düzey olarak göstermektedir. Dolayısıyla 2,1 seviyesinin altındaki her TDH oranı, nüfusun azalması sonucunu doğuracaktır. Dahası, her onda bir'lik (0,1'lik) azalma toplam nüfus açısından dramatik sonuçlar doğurmaktadır. McDonald (2000), bu sonuçları oldukça açık bir biçimde izah eder: eğer 1,3 seviyesinde sabit kalan bir TDH varsa, bu, toplam nüfusun yıllık % 1,5 oranında azalacağı anlamına

gelmektedir ve böyle bir durumda toplam nüfus, 100 yıl içinde başlangıç düzeyinin ancak % 25'i kadar olacaktır.

Oysa TDH'deki sadece % 0,2'lik bir artış, TDH'yi 1,3 düzeyinden 1,9 seviyesine taşır ve bu durumda toplam nüfus 100 yıl içinde başlangıç düzeyinin % 82'sine ulaşır. McDonald (2000) bu noktada çok önemli bir uyarıda da bulunmaktadır: toplam nüfus içinde doğurganlık yaşında olan kadınların sadece %60'lık bir oranı yalnızca bir çocuk daha az doğrumaya karar verirse, TDH 1,9'dan, 1,3 seviyesine düşer, dolayısıyla toplam nüfusta büyük bir azalma ortaya çıkar. McDonald (2000) da toplam nüfusun sabit kalabilmesi için ya da diğer bir deyişle nüfusun azalmadan yenilenmesi için TDH'nin en az 2,1 seviyesinde olması gerektiğini vurgular.

Öte yandan nüfusun yaşlanması sorunu, sadece nüfusa dair niceliksel sorunların değil, aynı zamanda yaşlı bağımlılık oranlarının artmasına bağlı olarak örneğin fert başına üretim verimliliğinin azalması gibi ekonomik ve ulusal sosyal güvenlik sistemleriyle ilişkili sosyo-ekonomik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu sorunlar, özellikle TDH'deki azalmalara bağlı olarak ortaya çıkan işgücü yaş gruplarındaki toplam nüfusun azalmasıyla daha da keskinleşecek gibi görünmektedir. Bu iki sorunun dünyada, Avrupa Bölgesi'nde, Türkiye'de ve örnek olarak Türkiye'nin üç önemli yeni sanayi odağı oolan Denizli, Gaziantep ve Kayseri'deki gerçek mahiyetini anlamak, bu çalışma açısından hayati önem taşır.

3. DÜNYADA, AVRUPA BÖLGESİ'NDE, TÜRKYE'DE VE TÜRKİYE'NİN ÜÇ ÖNEMLİ YENİ SANAYİ ODAĞINDA NÜFUS YAŞLANMASI VE TOPLAM DOĞURGANLIK HIZI AZALMALASI SORUNLARININ GÜNCEL DURUMU

İnsanlık tarihi özellikle son iki yüz yılda ortalama yaşam kalitesindeki önemli artışlara tanık olmuştur. Bu artışların doğrudan bir sonucu olarak hem dünyada toplam nüfus artmış, hem de yaşam süresi uzamıştır. Son altmış yıllık süreçte ise, dünya toplam nüfusu iki katı artmıştır ve yapılan araştırmalar göstermektedir ki, özellikle kuzey yarım kürede nüfusun büyük kısmı kentsel alanlarda yaşamaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem ise hemen hemen bütün dünyada nüfus patlamasının gerçekleştiği ve birçok ülkenin bu nüfus patlamasını ekonomik dinamik olarak kullandığı bir dönemdir. Şekil 1, 1950 – 2050 yılları arasındaki süreçte gerçekleşen ve beklenen dünya toplam nüfus değişimini göstermektedir.

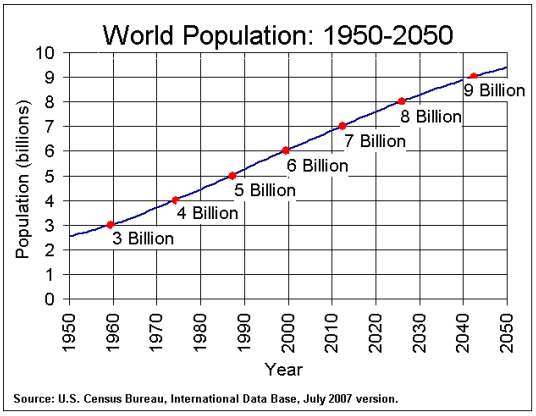

Şekil 1 – 1950-2050 arası dönemde gerçekleşen ve beklenen dünya toplam nüfus değişimi (Kaynak: ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

Şekil 1'de gösterilen toplam dünya nüfusu değişiminin aynı dönemdeki toplam nüfus artış hızlarıyla karşılaştırılması, özellikle 1980 sonrası dönemde ortaya çıkan artış hızı azalmalarına bağlı olarak, toplam nüfusun artma eğiliminden, önce sabit kalma eğilimine, daha sonra ise, azalma eğilimine doğru bir geçiş yapabileceğini göstermektedir. Şekil 2, 1950 – 2050 yılları arasında gerçekleşen ve beklenen toplam nüfus artış hızlarını göstermektedir.

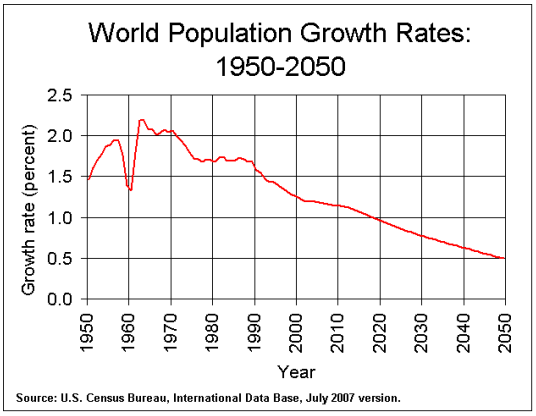

Şekil 2 – 1950-2050 arası dönemde gerçekleşen ve beklenen dünya toplam nüfus artış hızı değişimi (Kaynak: ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

Artış hızı her ne kadar azalıyor olsa da, bu halen bir artışı temsil etmektedir. Oysa bu artış hızları, kaçınılmaz biçimde coğrafi olarak farklılıklar göstermektedir. 2006 yılında Avustralya'daki G-20 toplantısının gündem notları göstermektedir ki, bu coğrafi farklılaşma özellikle G-20 ülkeleri ve Avrupa Bölgesi içinde giderek nüfus azalmasına yönelen bir eğilim ortaya çıkarmaktadır (Australian G-20 Secretariat Background Notes, 2006). Bu eğilim ise, hem TDH azalmalarıyla hem de yaşlı bağımlılık oranlarının artmasıyla temsil edilmektedir. G-20 ülkelerinden bazılarında 65 yaş üstü nüfusun, işgücü yaş grupları içinde kalan nüfusun ve 14 yaş altı nüfusun toplam nüfus içindeki oranlarında zaman içinde ortaya çıkan değişim aşağıdaki şekillerde sunulmuştur

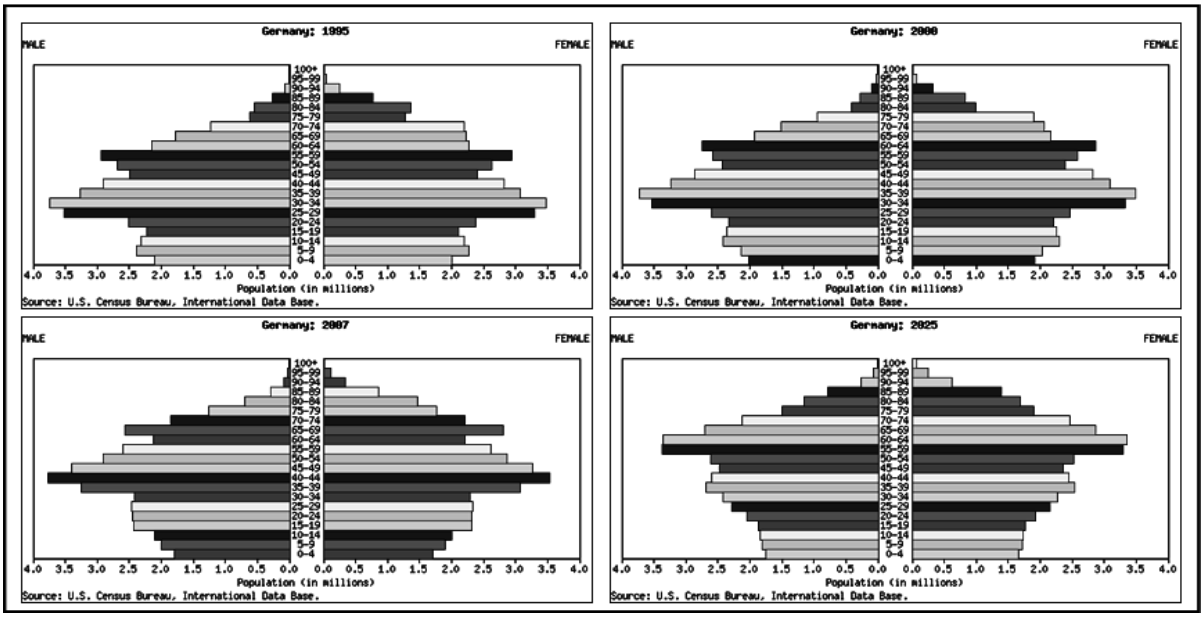

Şekil 3 – Almanya 1997-2000-2007-2025 nüfus piramitleri (Kaynak: ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

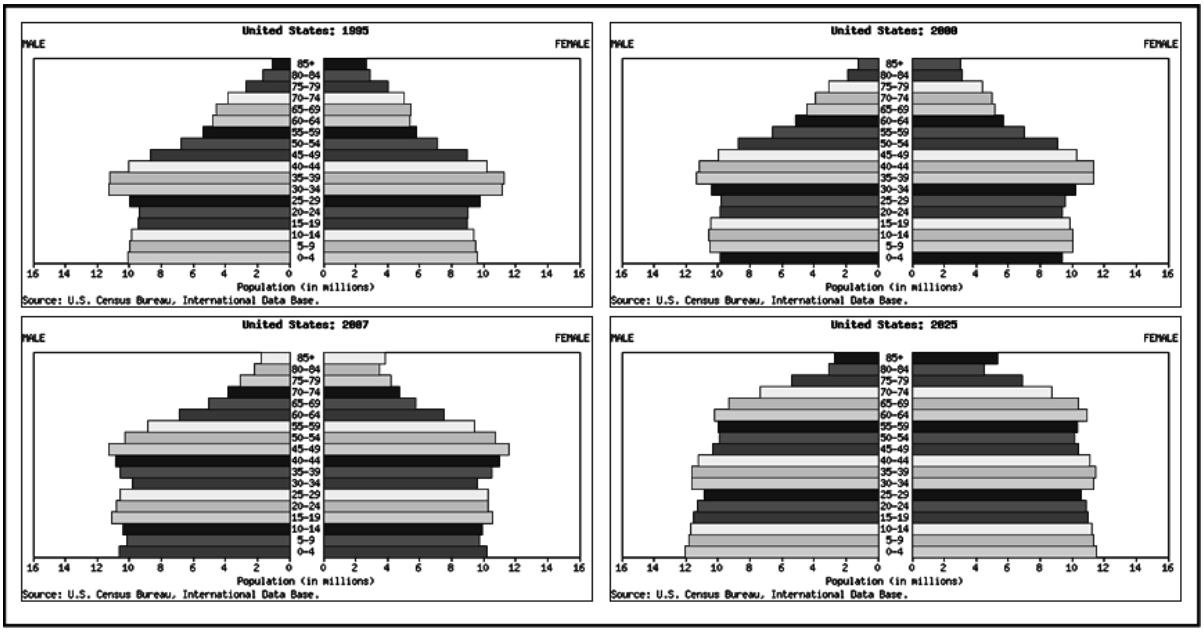

Şekil 4 – ABD 1997-2000-2007-2025 nüfus piramitleri (Kaynak: ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

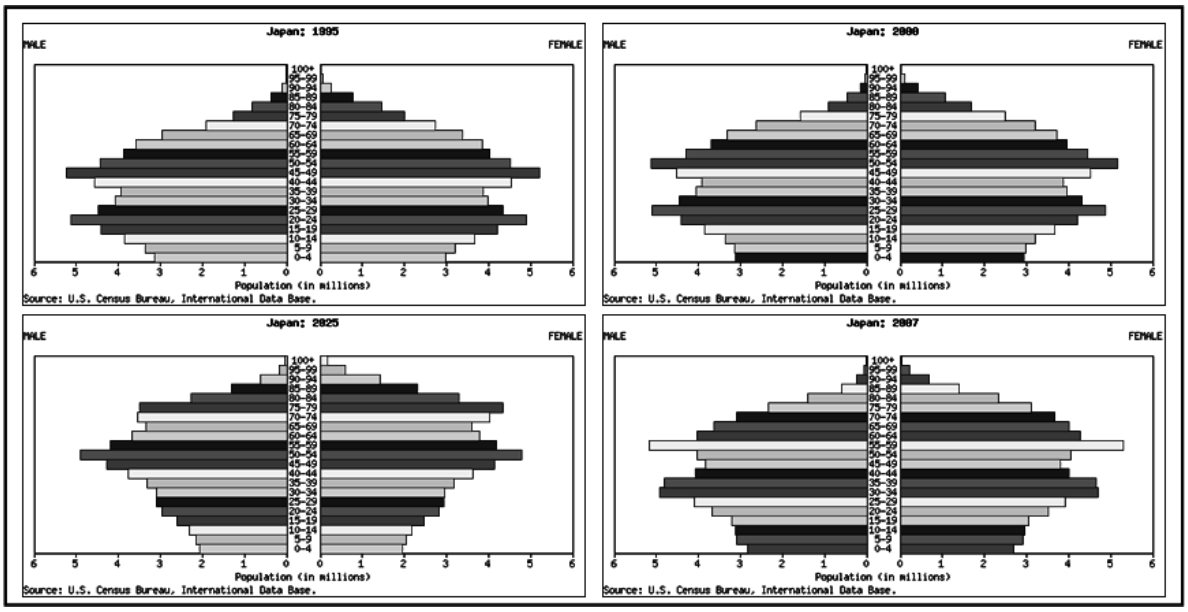

Şekil 5 – Japonya 1997-2000-2007-2025 nüfus piramitleri (Kaynak: ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

Bununla birlikte Avrupa Bölgesi'nde 2004 yılında yaşam beklentisi düzeyleri aşağıdaki gibidir.

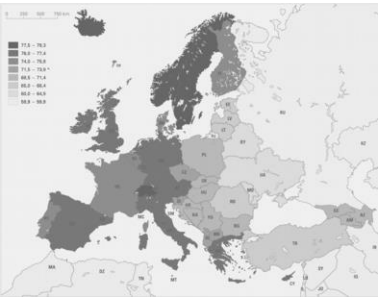

Şekil 6 – Avrupa Bölgesi Yaşam Beklentisi (Erkek) (Kaynak, Muenz, 2007, s.11).

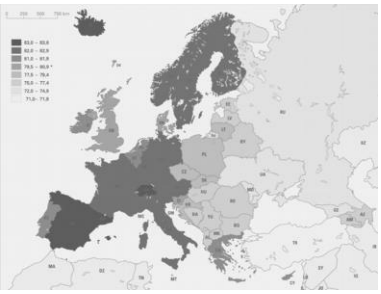

Şekil 7 – Avrupa Bölgesi Yaşam Beklentisi (Kadın) (Kaynak, Muenz, 2007, s.13).

Ayrıca 2004 yılında Avrupa Bölgesi'ndeki TDH'lerin coğrafi değişimi aşağıdaki gibidir.

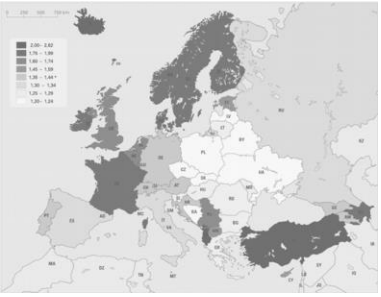

Şekil 8 – Avrupa Bölgesi Toplam Doğurganlık Hızları'nın coğrafi dağılımı (Kaynak, Muenz, 2007, s.8)

Avrupa Bölgesi'nde 1960 – 2050 yılları arasında ülkelere göre gerçekleşen ve öngörülen TDH değişimleri ise Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 – Ülkelere göre Avrupa Bölgesi'nde 1960-2050 yılları arasında gerçekleşen ve öngörülen Toplam Doğurganlık Hızı Değişimleri

	1960/64	1970/74	1980/84	1990/94	2000/03	2004/05*	2050**
EU-25	2.64	2.23	1.79	1.56	1.47	1.50	1.60
Belçika	2.64	2.07	1.61	1.62	1.63	1.64	1.70
Çek Cum.	2.22	2.14	2.01	1.72	1.16	1.23	1.50
Danimarka	2.58	1.97	1.44	1.73	1.75	1.78	1.80
Almanya	2.46	1.77	1.48	1.32	1.35	1.37	1.45
Fransa	2.83	2.36	1.88	1.72	1.89	1.90	1.85
İtalya	2.50	2.37	1.55	1.28	1.26	1.33	1.40
Macaristan	1.88	2.01	.82	1.77	1.31	1.28	1.60
Hollanda	3.17	2.15	.52	1.59	1.72	1.73	1.75
Avusturya	2.78	2.08	.61	1.49	1.37	1.42	1.45
Polonya	2.76	2.24	2.33	1.93	1.28	1.23	1.60
Finlandiya	2.68	1.64	1.68	1.82	1.74	1.80	1.80
İsveç	2.30	1.90	1.64	2.04	1.62	1.75	1.85
İngiltere	2.86	2.20	1.81	1.78	1.66	1.74	1.75
Bulgaristan	2.23	2.16	2.01	1.57	1.25	1.29	1.50
Romanya	2.10	2.65	2.18	1.55	1.28	1.29	1.50
Hırvatistan	2.12	1.93	1.90	1.55	1.34	1.35	1.85***
Türkiye	6.18	5.68	4.36	2.99	2.42	2.20	1.85***

(* En yaygın

** EUROPOP2004'e göre, sadece Fransa'da Metropoliten alanda yaşayan nüfus için.

*** Birleşmiş Milletler verisi

Kaynak: Europe's Demographic Future: Facts and Figures, 2007, s.17)

1960 – 2005 arası dönemde hemen hemen bütün Avrupa Bölgesi'nde, Türkiye de dahil olmak üzere önemli TDH azalmaları yaşanmıştır. Bu soruna Türkiye açısından bakıldığında her ne kadar 2005 yılı verilerine göre nüfus yenilenme oranının altına inilmemiş olsa da, Türkiye'de azalmanın çok daha hızlı bir biçimde gerçekleştiği görülmektedir. Bu azalma kuşkusuz kentleşme oranlarının artmasıyla da ilişkilidir. Ancak Işık ve Pınarcıoğlu (2007), Türkiye'de TDH azalmalarının da coğrafi olarak büyük farklılıklar göstermekte olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca özellikle 1990 – 2025 yılları arasında gerçekleşen ve öngörülen nüfus piramitleri göstermektedir ki, TDH azalmalarının yanı sıra Türkiye'de 65 yaş üstü nüfusta da önemli artışlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Şekil 9 Türkiye'nin 1990 – 2025 yılları arasındaki gerçekleşen ve öngörülen nüfus piramitlerini göstermektedir.

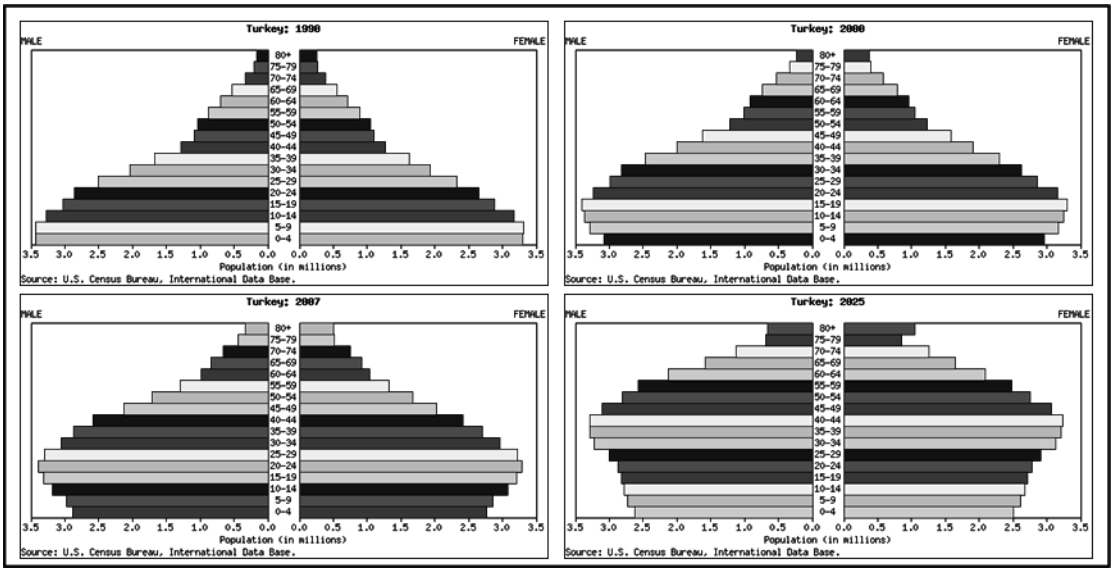

Şekil 9 – Türkiye 1990-2025 yılları arasında gerçekleşen ve öngörülen nüfus piramitleri (ABD Nüfus Sayım Bürosu küresel nüfus projeksiyonları, 2007).

Türkiye'nin üç önemli yeni sanayi odağı olan Denizli, Gaziantep ve Kayseri'de de her ne kadar birbirlerinden farklılaşmalar olsa da, Türkiye'deki eğilimlere benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. 2000 yılı verilerine göre TDH Denizli'de 2,19, Gaziantep'te 3,83 ve Kayseri'de 2,62 olarak hesaplanmıştır (TÜİK 2000 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre). Bu değerler 1990 yılı için şöyledir: Denizli: 3,48, Gaziantep: 4,42 ve Kayseri: 3,91 (TÜİK 1990 yılı nüfus sayım sonuçlarına göre). Dolayısıyla 1990 – 2000 yılları arasındaki dönemde TDH Denizli'de % 16,38, Gaziantep'te % 13,35 ve Kayseri'de % 32,99 azalmış görünmektedir.

Şekil 10, 11 ve 12, sırasıyla İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflamasına göre Düzey 3 Denizli, Gaziantep ve Kayseri İlleri'nin 2000 ve 2009 yılları arasındaki nüfus piramitlerinin değişimlerini göstermektedir.

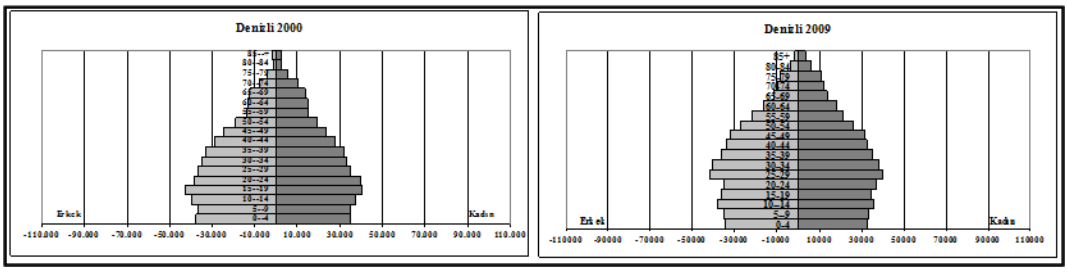

Şekil 10 – Denizli 2000 – 2009 nüfus piramidi (Kaynak: TÜİK Nüfus sayımlarından düzenlenmiştir).

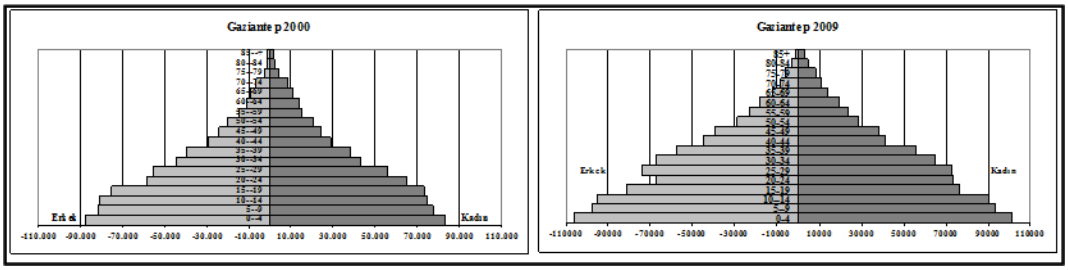

Şekil 11 – Gaziantep 2000 – 2009 nüfus piramidi (Kaynak: TÜİK Nüfus sayımlarından düzenlenmiştir).

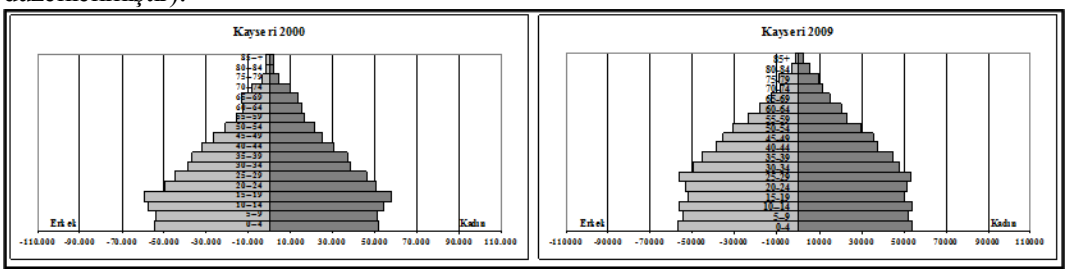

Şekil 12 – Kayseri 2000 – 2009 nüfus piramidi (Kaynak: TÜİK Nüfus sayımlarından düzenlenmiştir).

Tablo 2 ise, aynı dönemde bu illerdeki işgücüne dahil olan, 65 yaş üstündeki ve 15 yaş altındaki nüfusun değişimini göstermektedir.

Tablo 2 – Denizli, Gaziantep ve Kayseri İllerindeki nüfusun işgücüne dahil olan ve olmayan yaş gruplarına göre değişimi

Denizli	2000		0-14	15-64	65+	Toplam
2000-2009 Toplam Nüfus Artış Oranı (%) 9,13		Erkek	113.762	284.988	27.336	426.086
		Kadın	107.190	281.647	34.945	423.782
		Toplam	220.952	566.635	62.281	849.868
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	26,00	66,67	7,33	100,00
	2009		0-14	15-64	65+	Toplam
		Erkek	107.656	320.739	34.519	462.914
		Kadın	102.145	315.788	46.572	464.505
		Toplam	209.801	636.527	81.091	927.419
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	22,62	68,63	8,74	100,00
Gaziantep	2000		0-14	15-64	65+	Toplam
2000-2009 Toplam Nüfus Artış Oranı (%) 28,73		Erkek	250.515	373.296	21.482	645.293
		Kadın	234.995	377.159	27.114	639.268
		Toplam	485.510	750.455	48.596	1.284.561
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	37,80	58,42	3,78	100,00
	2009		0-14	15-64	65+	Toplam
		Erkek	299.484	501.585	30.842	831.911
		Kadın	285.468	494.730	41.561	821.759
		Toplam	584.952	996.315	72.403	1.653.670
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	35,37	60,25	4,38	100,00
Kayseri	2000		0-14	15-64	65+	Toplam
2000-2009 Toplam Nüfus Artış Oranı (%) 13,73		Erkek	165.230	336.873	27.392	529.495
		Kadın	157.771	341.061	31.934	530.766
		Toplam	323.001	677.934	59.326	1.060.261
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	30,46	63,94	5,60	100,00
	2009		0-14	15-64	65+	Toplam
		Erkek	168.439	404.137	34.446	607.022
		Kadın	160.390	393.805	44.655	598.850
		Toplam	328.829	797.942	79.101	1.205.872
		Toplam Nüfus İçinde Oranı (%)	27,27	66,17	6,56	100,00

(Kaynak: TÜİK 2000 ve 2009 yılı nüfus sayımlarından düzenlenmiştir.)

Her üç yeni sanayi odağında da açıkça görülmektedir ki, işgücüne dahil olmayan 65 yaş üstü nüfusun yıllara göre artış hızı, işgücü yaş gruplarının artış hızından ve daha önemlisi, 15 yaş altı nüfusun artış hızından daha yüksektir. Bu üç yeni sanayi odağında da her ne kadar Gaziantep diğerlerine oranla daha farklı bir tablo çiziyor gibi görünse de, Türkiye'deki nüfus yaşlanması ve TDH azalması eğilimlerine benzer eğilimler ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa Bölgesi'ndeki ülkere oranla daha uzun bir vadede gerçekleşecek gibi görünse de, hem Türkiye, hem de Türkiye'nin bu üç önemli

yeni sanayi odağı, nüfus yaşlanması ve TDH azalması sonucu ortaya çıkacak demografik yapı değişimlerinin sonuçlarından etkilenecek gibi görünmektedir.

Daha önemlisi, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerine bağlı olmakla birlikte, özellikle Avrupa Bölgesi'ndeki TDH azalmaları ve nüfus yaşlanmalarına bağlı olarak ortaya çıkan sorunların çözümü açısından Türkiye'den Avrupa Bölgesi'ne doğru bir nüfus hareketliliği yaşanması olasılığı, bu sorunları daha orta vadede yaşama olasılığı olmasına rağmen, söz konusu yeni sanayi odağı kentlerdeki demografik yapı değişimiyle ortaya çıkacak sorunların daha derinleşmesine neden olabilir. Bu yönelimdeki bir nüfus hareketliliği, kuşkusuz Türkiye'deki birçok kentin kısa ve orta vadede ama giderek derinleşen bir mahiyette, beşeri sermaye sıkıntısı içine girmesine neden olabilir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de özellikle yerelde üretilen bölgesel dönüştürme kapasitelerinin merkezleştiği kentlerde nitelikli işgücü darboğazları gibi sorunlar da ortaya çıkabilir. Bugüne kadar Türkiye'nin birçok kentinde nüfus artış hızları kentlerin işgücü talebi yaratma hızından yüksek kalmıştır. Ancak yukarıda da ifade edilen demografik yapı değişimleri göstermektedir ki, yakın zamanda bu iki hız birbirine eşitlenebilir ve hatta nüfus artış hızı işgücü talebi yaratma hızının altında kalabilir. Dahası, Avrupa Bölgesi'nin TDH azalması ve nüfus yaşlanmasına karşı uygulayacağı stratejilere bağlı olarak Türkiye'den Avrupa Bölgesi'ne doğru oluşacak bir nüfus hareketliliği, Türkiye kentleri açısından bu sorunları çok daha derinleştirecektir. Böyle bir durumda kentler artık işgücünün "iş bulma umuduyla" göç ettiği yerleşmeler olma niteliğini de kaybedecektir, dahası, bu ilişki belki tam tersi bir yöne dönecek ve kentlerin işgücü hareketliliklerinin birer odak noktası haline gelme çabaları öne çıkacaktır. Böyle bir durum ise, yerelde üretilen bölgesel dönüştürme kapasitelerinin mekrezleştiği yerler olarak kentler arasında yeni bir rekabetçiliğin ortaya çıkmasına neden olacak gibi görünmektedir.

4. SONUÇ: YENİ REKABETÇİLİK, KENTSEL OLANAKLAR VE KENTSEL YAPABİLİRLİKLER

Kentler, bölgeler ve hatta ülkeler arasındaki rekabete, bugüne kadar ağırlıkla sermaye, meta ve bilgi hareketlilikleri konu olmuştur. Gerçekten de özellikle 1990'lı ve 2000'li yıllar, sermaye, meta ve bilgi hareketliliğinin giderek hızlandığı ve kentlerin, bölgelerin ve hatta ülkelerin bu hareketliliğin yaratıldığı ve giderek merkezleştiği coğrafyalar haline gelebilmek için birçok yerel politika ve strateji ürettiği bir dönemi ifade eder. Amin ve Thrift (2002) tam da böyle bir dönemde, Massey'e (1999) de göndermede bulunarak, kentleri hareketlilikler üzerinden yeniden tanımlayan bir düşünceyi, yeni kentçilik (new urbanizm) düşüncesini telaffuz ederler. Bu düşünce, kentleri mekansal olarak, nüfus, meta ve sermaye ve bilgi akışlarından oluşan hareketliliklere açık, bu hareketlilikleri yaratan ve bunların merkezleştiği, küreselin ve yerelin biraraya gelebildiği ulus-aşan nitelikteki katışık mekansallaşmalar (mixed spatialities) (Amin ve Thrift, 2002, s. 3) olarak tanımlama eğilimindedir.

Kentleri bu bağlamda yeniden tanımlamak, özellikle sermaye, meta ve bilgi hareketliliği açısından ortaya çıkan rekabetçiliğin açıklanabilmesine de farklı fırsatlar yaratıyor görünmektedir. Böyle bir kavramlaştırmayı, Amartya Sen'in (1999) ürettiği yapabilirlik kavramıyla birlikte düşünmek, bu kavramı, her ne kadar aktör temelli üretilmiş olsa da, mekansal bir bağlama taşıyabilmeye olanak sağlamaktadır. Buna göre, örneğin sermaye hareketliliklerinin yaratılabilmesi ve bunların belli kentlerde merkezleşmesi, o kentlerde aktör temelli üretilen bireysel ve / veya kurumsal yapabilirliklerle doğrudan ilişkili bir nitelik kazanmaktadır.

Bu çalışma, bu iki kavramlaştırmayı, sermaye, meta ve bilgi hareketliliklerinin yanısıra, nüfus hareketlilikleri bağlamında da birleştirmektedir. Buna göre, eğer yukarıda ifade edilen bağlamda demografik yapı değişimlerine bağlı işgücü ya da beşeri sermaye hareketlilikleri ortaya çıkacaksa, kentlerin, bu hareketliliklerin merkezleştiği yerler haline gelebilmek için salt ekonomik anlamda işgücü talebi yaratma kabiliyetlerinin ötesinde, yüksek yaşam kalitesi yaratma kabiliyetleri de önem kazanmaya başlar. Bu çalışma, yüksek yaşam kalitesini, kentlerin sunduğu ekonomik olduğu kadar ekonomik olmayan olanaklarla; böyle bir yaşam kalitesini yaratabilme kabiliyetini de kentsel yapabilirlik kavramıyla ilişkilendirmektedir. Dolayısıyla iki yeni kavram önermektedir: kentsel olanaklar ve kentsel yapabilirlikler.

Hem kentsel olanaklar, hem de bunları yerelde yaratma kabiliyetini ifade eden kentsel yapabilirliklerin doğası, kuşkusuz mekana bağlı biçimde farklılaşacaktır. Örneğin, Avrupa Bölgesi'nin gelişmiş ülkelerindeki kentsel olanaklar ve yapabilirliklerin, dünyanın başka bölgeleriyle aynı bağlamda

tanımlanması yanıltıcı olacaktır. Ancak yine de bu çalışmada bu iki kavramın özellikle Türkiye'nin yeni sanayi odakları bağlamında bir çerçevesinin çizilebilmesi önemlidir. Kentsel olanaklar, en geniş bağlamda, bir kentte yaşayan nüfusun o kentte gönüllü olarak yaşamasını sağlayan; o kentle olan ekonomik, sosyal hatta duygusal bağlarını pekiştiren ve Tekeli ve Pınarcıoğlu'nun (2004) işaret ettiği biçimiyle yerel aktörlerin üstlenme (commitment) düzeyini yükselten herşeyi ifade etmektedir. Bunun en temel örnekleri içinde, kentlerin farklı yaşam biçimlerinin birlikte varolmasını kolaylaştıran, farklı ilgi alanlarını besleyen, hatta farklı ilgi alanları ortaya çıkmasına destekleyen tüm özelliklerinin yanısıra, rahat ve konforlu ulaşım olanakları, ödenebilirliği yüksek kiralık konut stoğu gibi özellikler kentsel olanaklar olarak gösterilebilir.

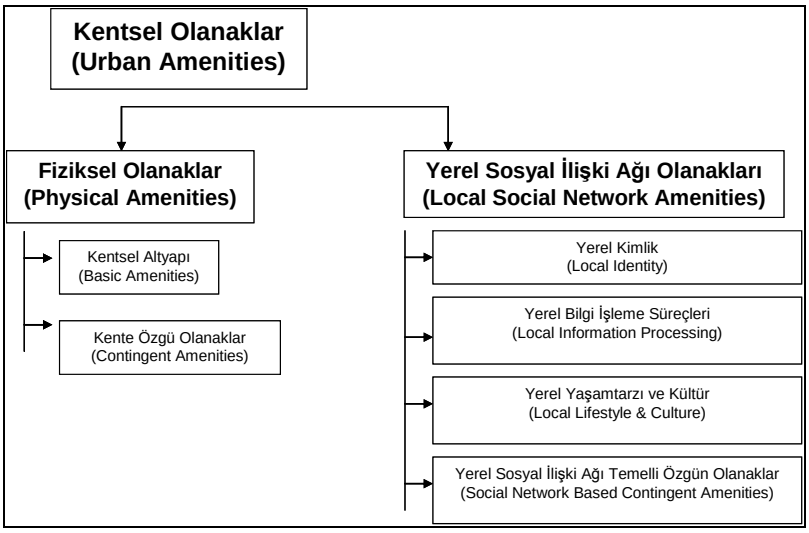

Şekil 13 – Kentsel olanaklar için kavramsal bir öneri.

Ancak bu olanaklar kadar önemli olan, kentlerin bu olanakları yaratabilme kabiliyetleri ve niyetleridir. Bu kabiliyet ve niyetler ise bu çalışmada kentsel yapabilirlik olarak tanımlanmaktadır. Bu bağlamda, ekonomik kabiliyetler kadar, niyet de önemli bir yere sahiptir ve bu yapabilirlikler daha çok yerel yönetimlerle ve bunların beslendiği yerel sosyal yapıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, ağırlıklı bir şekilde kurumsal bir yapabilirliği ifade eder. Yeni dönemde demografik yapı değişimlerine bağlı olarak ortaya çıkacak nüfus hareketlilikleri ise, özellikle beşeri sermayenin yaşam kalitesi beklentileri nedeniyle hem kentsel olanaklarla hem de bunları yaratma kabiliyetleriyle, ya da diğer bir deyişle kentsel yapabilirliklerle ilişkili olacak görünmektedir.

6. KAYNAKLAR

Amin, A., Thrift, N. 2002. Cities: Reimagining the Urban. Polity Press, Blackwell Publishing, Malden, USA.

Australian G-20 Secretariat Background Notes, http://www.treasury.gov.au/documents/1192/HTML/docshell.asp?URL=Session_3_Background_Note_Demographic_Change.htm, (Ocak 2009'da ziyaret edildi).

European Commission Staff Working Report, 2007. Europe's Demographic Future: Facts and Figures. Commission of the European Communities, SEC 2007/638, Brussels.

Greenspan, A. 2004. Alan Greenspan on the Economic Implications of Population Aging. Population and Development Review, December 2004, 30, (4), ss. 779-785.

Gürtan, K. 1969. Demografik Analiz Metodları, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları 1479 (269), İstanbul.

Massey, D. B. 1999. Understanding Cities: City Worlds, Routledge, UK.

McDonald, P. 2000. Gender equity, social institutions and the future of fertility. Journal of Population

Muenz, R. 2007. Aging and Demographic Change in Europe: Divergent Trends in Western and Central Europe, 2nd OECD World Forum on Statistics, Knowledge and Policy Istanbul, June 28,

2007, in http://www2.dpt.gov.tr/oecd_ing/dolmabahce_b/28June2007/9.0010.30/2007_06_28MuenzAgingand DemographicChange_OECD_Istanbul.ppt, (Ocak 2009'da ziyaret edildi).

Ohlin, G. 1969. Nüfus Kontrolü ve Ekonomik Kalkınma, Hacettepe Üniversitesi Yayınları No 5, Ankara.

Research, No 17(1), ss. 1-16.

Sen, K. A. 1999. Commodities and Capabilities. Oxford University Press, Oxford.

Tekeli, I., Pınarcıoğlu, M.M. 2004. Commtiment Model for Regional Planning: How to Unlock the Frozen Gears of Stagnant Regions, in Urban and Regional Development: Concepts and Experiences, (Eds. Gök, T., Marszai, T.), p. 9-28, Academy of Science, Warsaw.

Thompson, W. S. 1929, Population, American Sociological Review 34(6), pp. 959-975.

TÜİK 1990 yılı nüfus sayımları Denizli. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 1990 yılı nüfus sayımları Gaziantep. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 1990 yılı nüfus sayımları Kayseri. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2000 yılı nüfus sayımları Denizli. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2000 yılı nüfus sayımları Gaziantep. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2000 yılı nüfus sayımları Kayseri. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2009 yılı nüfus sayımları Denizli. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2009 yılı nüfus sayımları Gaziantep. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

TÜİK 2009 yılı nüfus sayımları Kayseri. http://tuikapp.tuik.gov.tr/nufusmenuapp/menu.zul (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, ABD Nüfus Piramidi 1995 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, ABD Nüfus Piramidi 2000 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, ABD Nüfus Piramidi 2025 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Almanya Nüfus Piramidi 1995 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Almanya Nüfus Piramidi 2000 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Almanya Nüfus Piramidi 2007 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Almanya Nüfus Piramidi 2025 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Almanya Nüfus Piramidi 2007 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Japonya Nüfus Piramidi 1995 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Japonya Nüfus Piramidi 2000 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Japonya Nüfus Piramidi 2007 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Japonya Nüfus Piramidi 2025 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Türkiye Nüfus Piramidi 1990 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Türkiye Nüfus Piramidi 2000 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Türkiye Nüfus Piramidi 2007 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

US Census Bureau International Database, Türkiye Nüfus Piramidi 2025 http://www.census.gov/ipc/www/idb/informationGateway.php (Ocak 2010'da ziyaret edildi).

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARI VE DENEYİMLER

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Gülden ERKUT

Tüzin BAYCAN LEVENT, İbrahim Emre ÇAYIR
Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı: Çekici Bölgeler, Çekici Sektörler Ve Yatırım Yapan Ülkeler

Nuri YAVAN
Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin Bölgesel Gelişme Politikaları Çerçevesinde Değerlendirilmesi

N. Aydan SAT, Aslı GÜREL ÜÇER
Başarılı Bir Ekonomik Kalkınma İçin İyi Yönetişim Gerekli(mi)dir

Semiha Sultan ERYILMAZ, Hüseyin Feti TEKKANAT
Bölgesel Gelişme Hedefi Doğrultusunda: "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı"Nın İrdelenmesi

TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARININ BÖLGESEL DAĞILIMI: ÇEKİCİ BÖLGELER, ÇEKİCİ SEKTÖRLER VE YATIRIM YAPAN ÜLKELER

Doç. Dr. Tüzin BAYCAN LEVENT[1], İbrahim Emre ÇAYIR[2]

ÖZET

Türkiye geçmiş yıllarda doğrudan yabancı sermaye yatırımları için çekici bir ülke olmuştur. Bu çalışma, Türkiye'deki doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını tarihsel ve coğrafi olarak incelemektedir. Hangi bölgeler yabancı sermaye yatırımları için daha çekicidir? Hangi ülkeler Türkiye'de yatırım yapmaktadır? Yabancı sermaye hangi sektörlere yönelmektedir? Bu soruları yanıtlamak üzere çalışma Türkiye'deki yabancı sermaye yatırımlarını; sayısı, sermaye büyüklüğü, sektörel ve bölgesel dağılımı açılarından değerlendirmektedir. Değerlendirmede kullanılan veriler; Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Şubat 2007 dönemi verileri ile Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı tarafından NUTS düzeyinde üretilen verilere dayanmaktadır. Bu iki veri seti birbirleri ile karşılaştırılarak ve ArcGIS yazılımı kullanılarak doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bölgesel dağılımı; sayı ve sermaye büyüklüğü açılarından değerlendirilmektedir. Çalışmanın sonuçları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ağırlıklı olarak hizmetler sektörüne yöneldiğini, başlıca yatırımcıların AB ve Yakın Doğu ülkeleri olduğunu ve en çekici bölgenin NUTS1 düzeyinde Marmara Bölgesi, NUTS2 düzeyinde ise İstanbul olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Bölgesel Dağılımı, Yabancı Sermaye Yatırımlarında Çekici Bölgeler

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü

YENİ YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİNİN BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARI ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ

Nuri YAVAN[1]

ÖZET

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi boyunca bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermek için çeşitli bölgesel kalkınma/gelişme araçları kullanılmıştır. Ancak ülkede bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi amacıyla kullanılan en önemli araç, "yatırım teşvikleri" ve bunun geri kalmış yörelerin kalkındırılması çerçevesinde uygulaması olan Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY) politikasıdır. İlk kez 1968 yılında yürürlüğe giren KÖY politikası tam 40 yıldır uygulanmakla birlikte bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarılı olamamıştır. Dolayısıyla hem KÖY uygulamasının başarısızlığı hem de Avrupa Birliği'ne uyum süreci dikkate alınarak 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle yeni bir Yatırım Teşvik Sistemi uygulamaya konulmuştur. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, 1960'lerden günümüze Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması amacıyla kullanılan KÖY uygulamasının terk edilerek, yerine yeni yatırım teşvik sisteminin konulmasını bölgesel gelişme politikası çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışma yöntembilimsel bakımdan konunun kavramsal çerçevesini oluşturan bölgesel gelişme, KÖY politikası ve yatırım teşviklerinin gelişimi ile işe başlamakta ve daha sonra yeni yatırım teşvik sisteminin açıklanması ve analiz edilmesi ile devam etmekte ve buradan da sonuç ve değerlendirmelere gidilmesi şeklinde bir sırayı izlemektedir. Yeni yatırım teşvik sistemi ile KÖY uygulamasını esas alan eski teşvik sistemi sona ermiş ve teşvikler yeni oluşturulan 4 bölgeli bir yaklaşıma dayanılarak oluşturulmuştur. Bölgesel bazda desteklenecek sektörler ve yatırım konuları ise 26 alt bölge esas alınarak belirlenmiştir. Sonuç olarak, yeni yatırım teşvik sistemi bölgesel gelişme perspektifini açıkça içermesi bakımından KÖY uygulamasından oldukça farklı ve daha ileri düzeydedir.

1. GİRİŞ

Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri, bölgesel dengesizlikler ve bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarıdır. Türkiye'deki tüm "bölgesel kalkınma" veya "bölgesel gelişme" çabalarına rağmen, bölgesel dengesizlikler artarak sürmüştür. Türkiye, bu bölgelerarası dengesizlik sorununu gidermek amacıyla çeşitli bölgesel kalkınma/gelişme araçları (örneğin bölgesel kalkınma planları, kırsal kalkınma projeleri, organize sanayi bölgeleri vb.) kullanılmış olmakla birlikte, ülkede bölgesel kalkınmanın gerçekleştirilmesi için kullanılan en önemli araç, *Yatırım Teşvikleri* ve bunun geri kalmış yörelerin kalkındırılması çerçevesinde uygulaması olan *Kalkınmada Öncelikli Yöreler* (KÖY) politikası olmuştur. İlk kez 1968 yılında yürürlüğe giren KÖY politikası tam 40 yıldır uygulanmakla birlikte bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarılı olamamıştır. Nitekim gerek akademisyenler gerekse yerel/bölgesel aktörler mevcut yatırım teşvikleri ve KÖY uygulamasından sık sık şikâyet etmiş ve sistemin başarısız olduğunu belirtmişlerdir. Hem KÖY uygulamasının başarısızlığı hem de hem de Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik ve uyum süreci dikkate alınarak 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle yeni bir Yatırım Teşvik Sistemi uygulamaya konulmuştur. 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle yürürlüğe giren yeni yatırım teşvik sistemi ile KÖY uygulamasını esas olan eski teşvik sistemi sona ermiş ve teşvikler yeni oluşturulan dört bölgeli bir yaklaşıma dayanarak oluşturulmuştur.

Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, 1960'lerden günümüze Türkiye'nin en önemli sorunlarından biri olan bölgesel dengesizliklerin giderilmesi için kullanılan başlıca araç olan KÖY uygulamasının terk edilerek, bölgesel gelişmede yeni bir açılım olan yeni yatırım teşvik sistemini bölgesel gelişme politikası çerçevesinde değerlendirmektir. Çalışma öncelikle, konunun kavramsal çerçevesini

[1] Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Bölümü, 06100 Sıhhiye, Ankara.
E-mail: nyavan@humanity.ankara.edu.tr

oluşturan bölgesel gelişme, yatırım teşvikleri ve KÖY politikasının literatüründeki yerini irdeleme ile işe başlamaktadır. Bu irdeleme üç temel araştırma sorusu çerçevesinde gelişmektedir: Birincisi, Türkiye'nin bölgesel kalkınma politikası nasıl bir gelişme göstermiştir? İkincisi, Türkiye'de bölgesel gelişmeyi sağlamak için kullanılan en önemli araçlarından biri olan KÖY politikası neden başarılı olamamıştır? Ve son olarak, yeni yatırım teşvik sistemi bölgesel gelişme için neler sunmaktadır? Bu araştırma sorularına bağlı olarak çalışma, yöntembilimsel bakımdan ilgili literatürün değerlendirilmesi, kavramsal çerçevenin açıklanması ve yeni sisteme göre verilen ilk yatırım teşviklerinin analiz edilmesi ve buradan da çeşitli değerlendirmelere gidilmesi şeklinde bir sırayı izlemektedir. Başta Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü (HMTUGM) ve DPT olmak üzere çeşitli kaynaklardan elde edilen verilere dayanılarak oluşturulan tablo, grafik ve haritaların kullanıldığı çalışma beş bölümden oluşmaktadır

Çalışmanın amaç ve kapsamının belirtildiği giriş bölümünden sonra, Türkiye'nin Cumhuriyet dönemi içinde izlediği bölgesel kalkınma politikaları ikinci bölümde, bu bölgesel politikalardan biri olan KÖY uygulaması ise üçüncü bölümde değerlendirilmektedir. KÖY sisteminin yatırım teşvikleri bağlamındaki başarı durumu ise dördüncü bölümde tartışılmaktadır. Türkiye'nin yeni yatırım teşvik sisteminin gelişimi, yapısı ve ilk uygulama sonuçları beşinci bölümde analiz edilmektedir. Son bölümde ise sonuç ve değerlendirmeler üzerinde durulmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA POLİTİKALARININ EVRİMİ

Türkiye'de de bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar esas olarak 1960 sonrası dönemde başlamıştır (Doğruel, 2006; Özaslan, 2006). Her ne kadar bazı bilim insanları 1960 öncesi dönemde örtülü de olsa bazı bölgesel politikaların[1] olduğuna işaret etmekteyseler de (Filiztekin, 2008:94), 1920'lerden 1960'lara kadar olan dönemin temel önceliği "ulusal kalkınma" üzerine inşa edilmiştir (Özaslan, 2006:179). Dolayısıyla bu dönemde kalkınmanın "bölgesel boyutu" gözönünde bulundurulmamıştır. Ancak 1963 sonrası hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında bölgesel gelişme konusunun Türkiye'nin kalkınmasındaki en önemli hususların başında yer aldığı görülmektedir. Nitekim Eraydın (2007:426) 1960'tan beri Türkiye'de bölgesel gelişmenin önemsiz olduğuna yönelik en küçük bir tartışmanın yaşanmadığını belirtmektedir.

Türkiye'de 1960 sonrasında dönemde izlenen bölgesel kalkınma politikaları, DPT tarafından yapılan beş yıllık kalkınma planlarında kendini göstermektedir. Çünkü beş yıllık kalkınma planları 1963'den günümüze uzanan dönem boyunca izlenen bölgesel politikaların belirlendiği temel dokümanlardır. Bu bağlamda Tablo 1 1963-2010 yılları arasında uygulanan dokuz kalkınma planındaki bölgesel gelişme ve bölge planlama ile ilgili yaklaşımlar özetlenmektedir. Gerçektende tablo 1 incelendiğinde Türkiye'de yürürlüğe girmiş dokuz kalkınma planının tümünde de bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermeye yönelik politikaların ele alındığı görülmektedir.

Türkiye'de 1960'lardan günümüze izlenen bölgesel gelişme politikalarını beş farklı dönemde incelemek mümkündür. 1960'larda bölgesel kalkınma yaklaşımı, bir taraftan kamu yatırımlarının tüm ülkeye yaygınlaştırılması üzerine otururken, öbür yandan kaynakların etkin kullanımını sağlamak üzere gündeme gelen ve uluslararası kurumlarca da desteklenen bölgesel kalkınma projeleri ile sürdürülmüştür. 1960'ların sonunda ortaya çıkan teşviklerden az gelişmiş yörelerin daha fazla yararlandırılması 1970'li yıllarda KÖY'lerin desteklenmesine yönelik bölgesel kalkınma politikalarını gündeme getirmiştir. Bilindiği gibi 1980'lerde Türkiye ekonomisi büyük bir dönüşüm geçirmiştir. 1980'li yıllarla birlikte gündeme gelen küreselleşme ve dışa açık kalkınma modeli Türkiye'nin makroekonomik politikasında büyük değişikliklere yol açarken, uygulanan bölgesel politikalar geleneksel karakterini büyük ölçüde korumuştur. Ancak bu dönemde ulusal kalkınma bölgesel kalkınmanın önüne geçmiştir. Nitekim 1980'lerde bir yandan ihracatı artırmaya yönelik teşviklerin ağırlık kazandığı proje uygulamaları gerçekleşirken, diğer taraftan yeniden az gelişmiş bölgeler için bölge planları üretilmesi gündeme gelmiştir (Eraydın, 2004:139-140). 1990'ların başında devreye giren ve Türkiye'nin en büyük entegre bölgesel kalkınma projesi olan GAP'ı bir tarafa bırakırsak,

[1] Örneğin Birinci Sanayi Planı (1933-1936) ile kurulan birçok kamu sanayi kuruluşunun yer seçiminde de belirli bölgesel kaygılar olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Özaslan (2006:179) bu dönemdeki kuruluş yeri seçiminde uygulanan kriterlerin bölgesel gelişmeden ziyade, büyük ölçüde hammaddeye yakınlık ve ulusal güvenlik nedenleri ile yapıldığını belirtmektedir.

1990'lı yıllar Türkiye için, 'kayıp yıllar' olarak adlandırılan, makroekonomik istikrarsızlığın hâkim olduğu bir dönem olmuş, gerek ulusal düzeyde gerekse de bölgesel düzeyde yeterli gelişme sağlanamamıştır (Filiztekin, 2008:95-96). 2000'li yılların başından itibaren Avrupa Birliği ile olan ilişkiler ve bu bağlamda AB'nin bölgesel kalkınma yaklaşımının Türkiye üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Türkiye'ye 1999 yılındaki Helsinki Zirvesi ile AB'ye adaylık statüsünün verilmesinden sonraki dönemde Türkiye'nin bölgesel politikasında, AB bölgesel politikasına doğru önemli bir kayma olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'nin son 10 yıldır izlediği bölgesel kalkınma politikasının AB'ninkiyle büyük ölçüde paralel bir çizgide ilerlediği görülmektedir. Türkiye AB'nin bölgesel kalkınma kriterlerine uyum sağlamak için bir yandan İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması-İBBS (NUTS) yaparak yeni bölgeler oluştururken, öbür yandan AB bölgesel gelişme politikası için tasarlanmış en önemli araç olan Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde yeni bölgesel gelişme paradigması çerçevesinde, yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması ve yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılmasına yönelik olarak yeni bölgesel (örneğin DOKAP ve DAP) ve kırsal kalkınma (Ordu-Giresun) projelerinin devreye sokulduğu görülmektedir (DPT, 2006).

Türkiye'de bölgesel gelişmenin sağlanması ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi amacıyla dört temel kalkınma aracı kullanılmıştır (Özaslan, 2006:180-181; DPT, 2008:9). Bunlar, (1) bölgesel kalkınma planları, (2) KÖY uygulaması, (3) il gelişme planları ve (4) diğer kalkınma politikaların "bölgesel boyutu" olan yatırım teşvikleri, organize sanayi bölgeleri (OSB), küçük sanayi siteleri ve kırsal kalkınma projeleridir. Bunlardan ilki olan bölgesel kalkınma planları, hem ulusal kalkınma planlarının sektörel öncelikleri ile mekânsal boyutların bütünleştirilmesi, hem de bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak ve sürdürülebilir gelişmeyi gerçekleştirmek amacıyla yapılan bölge planlarıdır. Bunların başlıcaları; Doğu Marmara Planlama Projesi, Antalya Projesi, Çukurova Bölgesi Projesi, Zonguldak Projesi, Keban Projesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesel Kalkınma Projesi (GAP), Zonguldak-Bartın-Karabük Bölgesel Gelişme Projesi, Doğu Anadolu Projesi (DAP), Doğu Karadeniz Bölgesel Gelişme Planı (DOKAP) ve Yeşilırmak Havza Gelişim Projesi'dir (Özaslan, 2006:181). İkinci bölgesel kalkınma aracı, KÖY'ler uygulamasıdır. 1968 yılından beri en önemli bölgesel kalkınma araçlarından biri olarak kullanılan KÖY sistemine ilişkin değerlendirmeler aşağıda ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Üçüncü araç il gelişme planlarıdır. Bu planlar, sınırlı sayıda il için hazırlanabilmiş ve mali sınırlılıklar nedeniyle uygulama zeminini bulamamışlardır (Dulupçu, 2007:235). Bu planların yapılması için yol gösterici bir nitelik taşıyan ve bir ön değerlendirme çalışması olarak hazırlanan Burdur, Afyon, Osmaniye, Düzce ve Kayseri İllerine ait "İl Gelişme Raporları" bunlara örnek gösterilebilir. Dördüncü araç ise diğer kalkınma politikaların 'bölgesel boyutu' biçiminde adlandırılabilecek olan yatırım teşvikleri, OSB'ler, küçük sanayi siteleri ve kırsal kalkınma projeleridir. Bunlar esasında ulusal kalkınma için uygulanan politikaların araçları olmakla birlikte (örneğin OSB'ler sanayi politikasının, kırsal kalkınma projeleri ise tarım politikasının aracı), bölgesel kalkınma üzerinde doğrudan etkili olmuşlardır.

Son yıllarda, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de yerel kalkınma girişimleri ivme kazanmıştır. Bu dönemde AB'ye tam üyelik müzakereleri sürecinin etkisiyle Türkiye'de kullanılmaya başlanan bir başka bölgesel gelişme politikası aracı da kalkınma ajanslarıdır. Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) yerel ve bölgesel kalkınmada kamu, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasında işbirliğini geliştirmek, kaynakların etkin kullanımını sağlamak, yerel dinamikleri ve içsel potansiyeli harekete geçirerek bölgesel gelişmeye yeni bir ivme kazandırmak için 2006 yılında Düzey 2 bölgeleri esas alınarak 26 adet BKA kurulmuştur.

3. BİR BÖLGESEL GELİŞME ARACI OLARAK KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRELER UYGULAMASI

Türkiye'de 1960'lı yıllarda bölgesel gelişmişlik farklarının iyice belirgin hale gelmesi ile birlikte, bu farkların giderilmesi için, bölge ve illerin ihtiyaçları ön plana çıkarak hükümetlerin gündemine gelmiştir. Böylece, başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerindeki iller olmak üzere, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından geri kalmış bazı yöreleri "Kalkınmada Öncelikli Yöreler (KÖY)" olarak adlandırılmıştır (DPT, 2000a:50). KÖY kavramı ilk kez 3. Kalkınma Planında kullanılmıştır. 1971 yılında DPT bünyesinde "Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi"nin kurulması ile KÖY'ler bölgesel kalkınma politikası içinde özel bir öneme sahip olmuştur. Ancak KÖY politikasının

öne çıkmasına yol açan ana etken, devletin 1970'lerin başından itibaren geri kalmış bölgelere yönelik olarak yatırım teşvikleri vermeye başlamasıdır. KÖY'ler, görece daha az gelişmişlik seviyesi gösteren yörelerden oluşmakta ve Bakanlar Kurulu tarafından il bazında tespit edilerek Resmi Gazete'de ilan edilmektedir. 3. Kalkınma Planından itibaren günümüze kadar yapılan bütün kalkınma planlarında KÖY'lere özel bir önem verilmiştir.[1] Ancak 9. Kalkınma Planında KÖY konusuna hiçbir yer verilmemiştir.

Tablo 1 – Türkiye'deki beş yıllık kalkınma planları yoluyla izlenen bölgesel politikalar

Kalkınma Planı	İlkeler	Yaklaşım ve Politikalar	Hedefler	Araçlar
I. Plan (1963-1967)	-Bölgelere ekonomik kalkınmanın nüfuz etmesi -Bölgesel ekonomik bütünleşme	-Bölgesel Planlama -Büyüme kutupları (örneğin Doğu Marmara, Çukurova, Antalya, Zonguldak)	-Dengeli kentleşme -Bölgeler arasında denge (kamu hizmetleri ve gelir dağılımında) -Yatırım etkinliği	-Finansal teşvikler -Az gelişmiş bölgelere yönelik yatırım temelli önlem alternatifleri
II. Plan (1968-1972)	-Hızlı kentleşmeden kaynaklanan nüfus sorunlarına odaklanma	-Bölge ve il planlaması -Dolaylı bölgesel planlama	-Dengeli bölgelerarası gelişme - Sosyal eşitlik açısından bölgeler arasında dengeli dağılım - Yatırım etkinliği	-Vergi indirimleri -Özel sektör yatırımlarına yönelik finansal teşvikler -Pilot projeler -Keban
III. Plan (1973-1977)	-Bölgesel farkların giderilmesi - Belirli az gelişmiş bölgelerin kalkınması	-Sektör ve il planlaması	-İkinci planın aynısı	- Finansal teşvikler - Az gelişmiş bölgeler için sanayileşme programları - Envanter çalışmaları - İl planlaması - Sektörel planlama - Paket projeler - KÖY'ler
IV. Plan (1979-1983)	-Bölgesel sorunlara yönelik kaynakların mobilizasyonu	-Sektörler ve bölgeler arasındaki bağların güçlendirilmesi	-Az gelişmiş illerin kalkınması -Sektörel ve bölgesel karşılıklı bağımlılık -Mekânsal organizasyon	-Yatırımlar için faiz indirimleri -Çeşitli finansal yardımlar -Paket projeler, -İl ve bölge düzeyinde yatırımlar -Çukurova Kentsel Kalkınma Projesi -GAP (DPT-JICA)
V. Plan (1985-1989)	-Az gelişmiş ve sektörel olarak potansiyele sahip bölgelerde kaynak kullanımını rasyonelleştirerek kalkınmanın hızlandırılması	-Projelerin bölgesel etkisini de içeren doğrudan bölgesel planlama (16 fonksiyonel bölge önerisi)	-Sosyal eşitliği dikkate alan dengeli bölgesel kalkınma	-Potansiyel kaynakların belirlenmesi için bölgesel gelişme programlarının hazırlanması -Bu programlar doğrultusunda ilgili yatırımların seçilmesi -Öncelikli bölge ve sektörlerdeki altyapının sanayileşme projeleri için geliştirilmesi -KÖY yatırımlarına finansal yardımlar
VI. Plan (1990-1994)	-Uygulama için sosyal, idari ve finansal boyutların bütün olarak ele alınması -Uluslararası ve AB	-Bölge ve bölge altı düzeyde planlama	-Bölgelerde dengeli kalkınma -İlçelerin köylerden kente göçün engellenmesi için	-KÖY'lere yönelik finansal kaynakların artırılması -KÖY'lere yönelik teşvikler ve bu amaca yönelik özel bir fon

[1] Türkiye'nin bölgesel gelişme konusunda uyguladığı en önemli politikalardan biri olan Kalkınmada Öncelikli Yöreler konusunda her bir beş yıllık kalkınma planında yer alan politika önlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz. Sarıca, 2001:155-166 ve DPT, 2000a:49-58.

	standartlara uygun istatistiksel sistemin uyarlanması		desteklenmesi	oluşturulması -Sanayi bölgeleri
VII. Plan (1996-2000)	-Sektörel ve mekânsal çalışmaların bütünleştirilmesi -İllerin sektörel uzmanlaşması -Şehir planlaması -Bölgesel farkların giderilmesi -Rekabet gücünün artırılması	-Bölge ve bölge altı projeler -Bölgesel yeteneklerin mobilizasyonu -Sürdürülebilir kalkınma	-Göç ve demografik değişimin rasyonalizasyonu -Metropol bölgelerin sorunlarının ayrı bir kategoride ele alınması -Konut sorunu için politika geliştirme çalışmaları -Bölgesel farklar	-KÖY politikasına devam edilmesi -Doğu ve Güneydoğu Anadolu için acil destek programı -GAP -Yasal düzenlemeler -Konut projeleri -KÖY'deki KOBİ'lerin desteklenmesi -ZBK, DOKAP, DAP
VIII. Plan (2001-2005)	-Katılımcı planlama -Sürdürülebilirlik -Kaynak kullanımının etkinleştirilmesi -AB bölgesel politikalarına uyum	-Stratejik bölgesel planlama -Kümelenme -İl gelişme planları	-Rekabet edebilirliğin genişletilmesi -Yerel girişimcilik ve yerel kaynakların mobilizasyonu -Bölgesel farklar	-KOBİ destekleri -AB fonları -İlk kapsamlı bölgesel planlar -Beşeri sermaye -Yeşilırmak Havzası Gelişme Projesi -Bölgesel operasyonel programlar
IX. Plan (2007-2013)	- İçsel büyüme -AB bölgesel politikalarına uyum - Katılımcı gelişme - Sürdürülebilirlik - Kaynakların etkin kullanımı	- Kümelenme, iş ve bilgi ağları - Kırsal kalkınma projeleri - Bölgesel planlama	- Bölgesel politikaların etkinleştirilmesi - İçsel büyüme ve yerel girişimciliğin gelişmesi -Yerel kurumsal kapasitenin artırılması - Kırsal kalkınma	- KOBI teşvikleri - AB fonları - Sanayi ve Teknoloji bölgeleri - Beşeri sermaye - Bölgesel Kalkınma Ajansları

Kaynak: DPT, 2008:14-15 ve buna dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

Daha öncede belirtildiği gibi KÖY'ler ilk kez 1968 yılında büyük çoğunluğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerini kapsayan 22 il olarak belirlenmiştir. Ancak zaman içinde KÖY'lerin kapsamına giren il sayısı büyük değişiklikler göstermiştir. Başlangıçta objektif kriterlere göre belirlenen KÖY sayısı zamanla siyasi ve popülist kaygılarla artırılmıştır. 1968'de 22 olan KÖY kapsamındaki il sayısı, özellikle 1972 ve 1973 yıllarında diğer bölgelerden eklenen yeni iller sayesinde 1979 yılında 41'e yükselmiştir. 1981 yılında KÖY sisteminde önemli değişiklikler yapılmıştır. İlk olarak KÖY kapsamı tekrar daraltılarak il sayısı 25'e indirilmiştir. İkinci olarak da KÖY kapsamındaki illerin aynı gelişmişlik seviyesi göstermediği dikkate alınarak, göreli olarak daha az gelişmiş olan bazı illere teşvik tedbirleri açısından daha fazla önem verilmesi Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüş ve bu amaçla KÖY'ler, "Birinci Derecede KÖY" ve "İkinci Derecede KÖY" olmak üzere iki ayrı grup olarak ele alınmıştır. 1980'li yıllarda aşağı-yukarı stabil olan KÖY kapsamındaki il sayısı, 1990'lı yıllardaki aşırı popülizm döneminde tekrar genişletilmiştir. Nitekim 1990'da 28 olan KÖY statüsündeki il sayısı, 1998 yılında 50 ile çıkmıştır. Ayrıca 1996 yılında alınan bir karar ile İkinci Derecede KÖY'ler kaldırılarak KÖY kapsamındaki illerin tamamı Birinci Derecede KÖY olarak ilan edilmiştir (DPT, 2000a).

Şekil 1 – Türkiye'nin eski yatırım teşvik bölgeleri ve KÖY kapsamına giren illerin dağılışı

(Kaynak: Resmi Gazete, 2002'ye dayanarak yazar tarafından yapılmıştır).

Günümüzdeki duruma bakıldığında, 17 Ekim 1998 tarih ve 23496 Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren Bakanlar Kurulu Kararı ile Birinci Derecede KÖY sayısı 49 il ve 2 ilçeyi kapsamaktadır. KÖY sayısı 1998 yılından bugüne kadar değişmemiş olup, günümüzde de 49 il, 2 ilçe (Çanakkale'nin Bozcaada ve Gökçeada ilçeleri) olarak devam etmektedir (Şekil 1). KÖY'lerin toplam yüzölçümü 430.726 km² olup, 2000 Yılı Nüfus Sayım Sonuçlarına göre toplam nüfusu da 24.418.644'tür. KÖY'ler yüzölçümü itibariyle ülke yüzölçümünün %55.12'sini, nüfus itibariyle de Türkiye nüfusunun %36'sını oluşturmaktadırlar (DPT, 2008:27). KÖY'ler dışında kalan bölgeler ise, teşvik unsurlarının uygulanması açısından *"gelişmiş yöreler"*[1] ve "*normal yöreler"* şeklinde sınıflandırılarak (Şekil 1), her bir yöre teşvik araçlarından farklı oranlarda yararlandırılmaktadır. Bu bölgesel ayrım sonucunda, yatırım yapan firmalara değişik oranlarda teşvikler sağlanmaktadır. Buna göre teşviklerin miktarı KÖY'lerde en fazla olurken, normal yörelerde daha az, gelişmiş yörelerde ise en düşük seviyede olmaktadır.

4. KALKINMADA ÖNCELİKLİ YÖRELER POLİTİKASI VE YATIRIM TEŞVİKLERİ

Yatırım teşvikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde çıkarılan 1913 tarihli "Teşvik-i Sanayi Kanunu"ndan bu yana önemli bir ulusal kalkınma aracı olarak kullanılmıştır. Ancak yatırım teşviklerinin bir bölgesel kalkınma aracı olarak kullanılmaya başlanması 1960'lı yılların sonunda gündeme gelmiştir. Bunun başlıca nedeni, sanayinin ve sermayenin ülkenin batısındaki belli başlı merkezlerde yoğunlaşma sürecinin hızlanması sonucu ülke genelinde bölgesel farklılıkların artmasıdır. Yatırım teşvik politikalarının amaçlarından biri, ekonomik ve sosyal açılardan geri kalmış yörelerin kalkınmasını hızlandırmak amacıyla bu yörelere ilişkin özel amaçlı ve ayrıcalıklı teşvik politikalarının uygulanması olmuştur. Bu çerçevede, KÖY'ler belirlenerek bu yörelere yönelik teşvik edici politikalar devreye sokulmuştur. Türkiye'de KÖY'ler her dönemde diğer bölgelere göre daha avantajlı ve öncelikli olarak teşvik araçlarından yararlandırılmıştır. Gerçekten de KÖY illeri hem ayni (arsa tahsisi gibi) ve nakdi/parasal (hibe gibi) hem de mali/vergisel (yatırım indirimi gibi) ve diğer (enerji desteği gibi) türdeki tüm teşvik araçlarından azami derecede faydalanmıştır.

Türkiye'de bölgesel gelişme stratejileri esas olarak KÖY politikası üzerine bina edilmiştir. KÖY politikası, kamunun az gelişmiş bölgeler için uyguladığı temel bir politikadır. Bu politika kalkınma faaliyetlerinin planlanması, programlanması ve uygulanması aşamalarında; teşvik sistemi, kaynak tahsisi ve kamu harcama politikaları ile ilişkilendirilmiştir. Zira genel teşvik mevzuatı kapsamında geri kalmış yöreler için özel tedbirler alınmazken, KÖY uygulaması ile ülke genelinde uygulanan genel

[1] Şekil 1'de de görüldüğü gibi İstanbul ve Kocaeli il sınırları ile Ankara, İzmir, Adana, Bursa ve Antalya Büyükşehir Belediye Sınırları içi gelişmiş yörelerdir. Gelişmiş yöreler ile KÖY kapsamı dışında kalan iller ise normal yörelerdir.

teşvik tedbirlerinin bu tür yörelerde daha yüksek oranlarda uygulanması yoluna gidilmiştir (Özaslan, 2006:181). KÖY politikası kapsamında getirilen kamusal destekler sadece teşvik uygulamaları ile sınırlı kalmamış, bunun yanı sıra KÖY'lerde çalışanların ücretlerini nispi olarak iyileştiren uygulamalar, tarımsal ve mesleki amaçlı kredi destekleri, Kamu Ortaklığı Fonundan yatırımlara sağlanan finansman desteği ve DPT bütçesinden KÖY'lerdeki yerel idarelerce sürdürülen projelere sağlanan finansal destekler de gerçekleştirilmiştir (DPT, 2008:139). Ancak şunu net olarak belirtmek gerekir ki, bölgelerarası gelişmişlik farklılıklarının en aza indirilmesi ve geri kalmış bölgelerin kalkındırılmasını amaçlayan KÖY politikası, genellikle bir sanayi teşvik politikası olarak yürütülmüştür.

1968 yılından beri uygulanan KÖY politikası çerçevesinde, KÖY kapsamına giren illere verilen avantajlı yatırım teşviklerinden ne ölçüde yararlandığının bilinmesi KÖY'lerde uygulanan teşvik politikalarının başarısını yansıtan en temel gösterge niteliğindedir. 1980-2008 arasında Türkiye'de toplam 82.796 adet yatırım teşvik belgesi verilmiştir. Bu belgelerin sadece %20'si (16.754) KÖY'lere verilirken, geri kalan %80'i gelişmiş ve normal yörelere gitmiştir. KÖY'lerin yatırım teşvik belgelerinden aldığı pay zaman içinde bazı değişiklikler göstermiş olmakla birlikte, KÖY illerine yapılan yatırım 1990 yılı hariç bütün dönemlerde gelişmiş yörelerin çok altında kalmıştır (Şekil 2). Gerçekten de KÖY kapsamındaki illerin sayısı sürekli artış göstermesine rağmen, KÖY'lerin yatırım teşviklerinden aldığı pay artmamıştır. Görüldüğü gibi son 30 yıllık yatırım teşvik uygulamaları değerlendirildiğinde KÖY'lere teşvikler sayesinde önemli miktarda yatırım yapılmış olmasına rağmen, bu yatırımların KÖY'lerin ekononomik gelişmesinde yeterli olmadığı[1] görülmektedir. Bu durum iki hususu gündeme getirmektedir: (1) Ya KÖY sistemi teşvikleri çekecek kadar cazip değildir, ya da (2) KÖY'lere verilen yatırım teşvikleri yetersizdir. Her ikisinin de geçerli durum olduğu gözönüne alınırsa, geri kalmış yörelerin kalkınması için hem yeni, uygulanabilir ve etkin bir yatırım teşvik sistemine hem de dar yörelerden oluşan yeni bir bölgesel teşvik sistemine gereksinim olduğu görülmektedir.

Her ne kadar zaman zaman KÖY politikasının Anadolu Kaplanları olarak adlandırılan bazı iller veya kentlerde (Gaziantep, Kahramanmaraş, Denizli, Çorum, Karaman ve Malatya gibi) başarılı olduğu[2] ileri sürülse de, tüm araştırmacıların ve hatta DPT'nin ortak kanaati KÖY politikasının istenilen sonucu vermediği ve başarısız olduğu yönündedir. Gerçekten de 1968 yılından bu yana tam 40 yıldır uygulanan KÖY politikasının, bölgesel dengesizliklerin giderilmesinde başarılı olmadığı birçok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (Dinler, 1994; DPT, 2000a:72, 2004:132; 2008:9; Duran, 2000:53; Sarıca, 2001:161-162; Cımat ve Avcı, 2002; Eraydın, 2004:139-140; Ildırar, 2004; TÜSİAD ve DPT, 2005:35; Özaslan, 2006; Yavan, 2006; Dulupçu, 2007:235). Nitekim Türkiye'deki bölgesel dengesizliklerin boyutlarını gelir eşitsizliği ve bölgeler arasında yakınsama olup olmaması açısından inceleyen ampirik çalışmaların sonuçları da, Türkiye'de iller ve bölgeler düzeyinde yakınsamanın olmadığını hatta ıraksamanın olduğunu ortaya koymuşlardır (Filiztekin, 1998; Berber ve diğ., 2000; Altınbaş ve diğ., 2002; Doğruel ve Doğruel, 2003, Gezici ve Hewings, 2004; Karaca, 2004a; Güven, 2007; Sarı ve Güven, 2007). Aynı çalışmalar KÖY kapsamındaki iller ile diğer iller arasında yakınsamanın olmadığına yönelik bulgular elde ettikten sonra, KÖY uygulamasının bölgelerarası gelir farklılığını azaltmadığına işaret etmişlerdir. Bu durum aradan geçen 40 yılda atak yapan birkaç il dışında, bir bütün olarak bakıldığında bölgeler arasındaki gelir eşitsizliğinde azalma değil artışın olduğunu ortaya koymaktadır.

[1] KÖY'lerde topyekün bir bölgesel gelişme olmadığı ve KÖY'lerin genellikle başarısız olduğu vurgulanmakla birlikte, sağlanan cazip teşvikleri iyi değerlendirerek yörenin ekonomik potansiyelini harekete geçiren ve kalkınma yolunda önemli mesafe kateden Denizli, Gaziantep, Kahramanmaraş, Malatya, Çorum ve Karaman gibi illerin KÖY uygulamasının başarılı örnekleri olduğu belirtilmelidir (Duran, 2000:53).

[2] Kuşkusuz Anadolu Kaplanları veya Yeni Sanayi Odakları olarak adlandırılan bu illerin başarısının altında yatan tek faktör KÖY kapsamından yer almaları nedeniyle daha fazla teşvik alması değildir. Yapılan araştırmalar teşvikler dışındaki diğer bir çok faktörün bu illerin kalkınmasında etkili olduğunu ortaya koymuştur (Bkz. Eraydın, 2002).

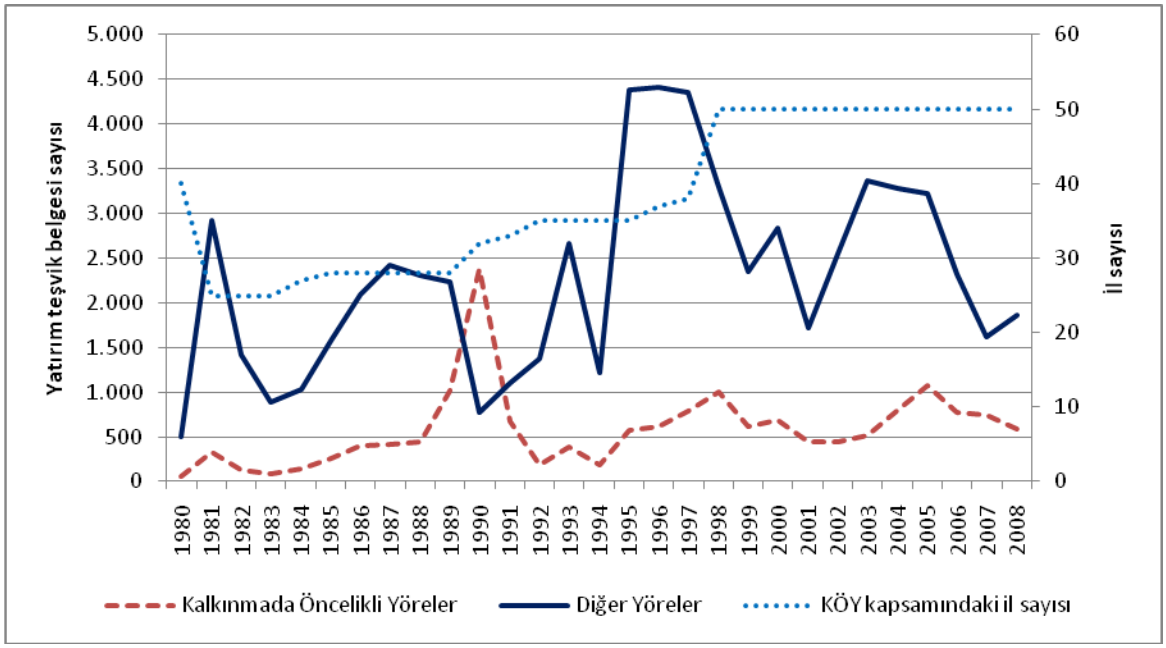

Şekil 2 – Türkiye'deki yatırım teşviklerinin yıllar itibariyle yörelere göre dağılımı (1980-2008)

(Kaynak: HMTUGM, 2009 ve DPT, 2000a:59-60'a dayalı olarak yazar tarafından oluşturulmuştur)

Türkiye'de bölgesel gelir farklılıklarını azaltmak için uygulanan en temel politika olan KÖY uygulamasının başarısız olmasının nedenlerini 4 maddede toplamak mümkündür: (DPT, 2000a; Ildırar, 2004; Karaca, 2004b)

- Başlangıçta objektif kriterlere göre belirlenen teşvik kapsamındaki illerin sayısı zamanla siyasi kaygılar ve politik amaçlar doğrultusunda oldukça artmıştır. KÖY kapsamının aşırı genişlemesi KÖY'lere yönelik uygulanan bölgesel politikaların gücünü zayıflatmış ve etkinliğini yitirmiştir.
- KÖY kapsamındaki il sayısının aşırı artması yatırımların teşvik edildiği iller arasında büyük gelir farklılıklarının doğmasına yol açmış, dolayısıyla teşviklerden yararlanmak isteyen yatırımcılar bu durumda doğudaki en az gelişmiş iller yerine KÖY kapsamında olan batıdaki daha gelişmiş illere yönelmiştir. Bu da bölgeler arasındaki eşitsizliği azaltmak yerine artırıcı yönde etkiye neden olmuştur.
- KÖY kapsamındaki il sayısının giderek artırılması, bu yörelere verilen desteklerin yeterli düzeyde verilmemesine yol açmıştır. KÖY sayısının fazlalığı, sınırlı kaynaklarla bu yörelere verilen hizmetlerde gerek sayı, gerek kalite ve süre olarak istenilen seviyeye ulaşılmasında büyük bir engel teşkil etmiştir.
- KÖY'lere yönelik uygulanan politikaların daha çok sanayi yatırımlarını teşvik etmeyi amaçlaması da başarıya ulaşmayı engellemiştir. Zira daha tarımda yeterli gelişmeyi sağlayamamış ve geçimlik üretimden pazar için üretime geçememiş bu illerde, hammadde sağlama olanağı bulamayan, altyapısı yetersiz sanayinin hamle yapması da mümkün olamamıştır.

5. YENİ YATIRIM TEŞVİK SİSTEMİ

Türkiye'de uzun yıllar boyunca gerek akademisyenler ve iş çevreleri, gerekse yerel/bölgesel aktörler yatırım teşvik sisteminin çeşitli yönlerini eleştirerek, teşvik uygulamalarından sık sık şikâyet etmiş ve sistemin başarısız olduğunu belirtmişlerdir. Bu durumu dikkate alan Hazine Müsteşarlığı 2000'li yılların başından itibaren bölgesel ve sektörel öncelikleri dikkate alan, illerin özelliklerini ve potansiyellerini gözeten, değişen iç ve dış piyasa koşullarına uyum sağlayabilecek esneklikte, ülke kaynak ve ihtiyaçlarına cevap verebilen, daha etkin, saydam, tarafsız, uygulanabilir, bürokrasiyi en alt düzeye indirerek, daha az sayıda, daha etkin araçlara sahip olacak yeni bir teşvik sistemi için çalışmalara başlamıştır HM ve TOBB, 1999). Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından ve içsel koşullarında

kaynaklanan yeni bir teşvik sistemi kurma isteği, zaten kalkınma planlarlarında da açıkça vurgulanmıştır. Nitekim gerek 8. Beş Yıllık Kalkınma Planında (DPT, 2000b), gerekse 9. Kalkınma Planında (DPT, 2006) bu durum açık bir şekilde ortaya konmuştur.

Türkiye'nin yeni bir teşvik sistemine gereksinim duymasının altında yatan bir diğer önemli faktör de, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuralları ile özellikle AB'deki uygulamalara uyum sağlama zorunluluğudur. Dışsal koşullardan kaynaklanan bu etken esas olarak Türkiye'nin 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile AB tam üyeliğine adaylık statüsü kazanması ile başlamıştır. Helsinki zirvesinden sonra Türkiye ve AB ilişkileri 2001 yılında Konsey Kararı ile kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi ile ivme kazanmıştır. Söz konusu belge ile kısa vadede devlet yardımları konusunda "şeffaflığın sağlanması ve devlet yardımlarının düzenli olarak izlenmesine temel oluşturmak üzere devlet yardımlarının kontrolüne imkan sağlayacak mevzuatın uyumlaştırılması", orta vadede ise "devlet yardımları hususunda bölgesel yardım programları da dahil olmak üzere AB müktesebatına uyumun tamamlanması" öngörülmüştür. Gümrük Birliği Anlaşması ile Katılım Ortaklığı Belgesindeki yükümlülüklerimize 2001 yılında kabul edilen Ulusal Program eklenmiştir. Bu Programda devlet yardımları ile ilgili olarak Türkiye'nin bir yandan uyguladığı teşvikleri AB kurallarına uygun hale getirmesi, öte yandan Komisyonun "izleme ve denetleme" ihtiyacını karşılayabilecek şekilde yeniden organize olması ve bu çerçevede devlet yardımları ulusal düzeyde izleyecek otoritesinin kurulması gerektiği ifade edilmiştir (DPT, 2007). Diğer taraftan, Ulusal Program ile Türkiye AB'nin İBBS esasına dayalı bölgesel teşvik uygulamasını kabul ederek, buna yönelik düzenlemelerin yapılmasını öngörmüştür. Ayrıca 2005 yılında AB'ye tam üyelik ve müzakere sürecine resmen girilmesi bu yöndeki çabaları daha da tetiklemiştir. Bunun yanı sıra Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program ve İlerleme Raporu gibi belgelerde teşvikler veya devlet yardımları konusunda yapılan eleştiriler ile Türkiye'nin taahhüt ettiği halde teşvik konusunda AB müktesebatına uygun bir devlet yardımları kanununu ve otoritesi kabul etmemiş olması yeni teşvik modeline geçişte bir başka etkendir. Öte yandan 2008 yılında Dünya Finansal krizinin patlak vermesi ve bunun da Türkiye ekonomisini ciddi biçimde sarsmış olması yeni teşvik modeline geçiş için uygun bir ortam hazırlamıştır. Nitekim yeni teşvik sistemi hükümet tarafından krizin ortasında tam da krize bir çözüm olarak açıklanmıştır (Başbakanlık, 2009). Yukarıda sayılan tüm bu gelişmeler yeni teşvik sistemi için önemli bir motivasyon sağlamıştır. Sonuç olarak 2000'li yıllarda başlayan yeni teşvik modeli çalışmaları Hazine Müsteşarlığı'nın öncülünde AB'ye uyum çalışmaları da dikkate alınarak ilgili kurum ve kuruluşların katılımı ile meyvesini ancak 2009 yılının ortalarından vermiştir.

Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi açısından en önemli dönüm noktalarından birini 2009 yılında uygulamaya konulan yeni yatırım teşvik sistemi oluşturmaktadır. Yeni yatırım teşvik sistemi 16 Temmuz 2009 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan "Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar" ile yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 2009). Yeni teşvik sistemi ile Türkiye'de ilk defa kapsamlı bir sektörel-bölgesel teşvik sistemine geçilmiştir. Bu teşvik modeli, illerin özelliklerini ve potansiyellerini dikkate alan, bölge bazında kademelendirilmiş, teşvik araçlarıyla desteklenen bir sistemden meydana gelmektedir. Yeni teşvik sistemi bölgesel ve sektörel uygulama yanında, büyük ölçekli yatırımları da kapsayan hatta onlara daha fazla avantaj sağlayan çeşitli destek mekanizmalarından oluşmaktadır.

Yeni yatırım teşvik sisteminin beş temel hedefi bulunmaktadır. Bunlar:

- Bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak,
- Uluslararası rekabet gücünü artıracak, teknoloji ve Ar-Ge içeriği yüksek büyük ölçekli yatırımlara destek olmak,
- Doğrudan yabancı yatırımları artırmak,
- Sektörel kümelenmeyi desteklemek,
- Desteklenecek yatırım konularında ekonomik ölçek kriterlerini öne çıkarmak.

Bu beş temel hedefin yanı sıra yeni yatırım teşvik sistemi;

- Yatırımları katma değeri yüksek sektörlere yönlendirerek üretimi ve istihdamı artırmak,
- Yatırım eğiliminin devamlılığını sağlayarak sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak,

- Çevre korumaya ve Ar-Ge'ye yönelik yatırım faaliyetlerini desteklemek şeklinde sıralanabilecek diğer amaçlara da sahiptir.

Yeni yatırım teşvik sistemi 3 ana bileşenden oluşmaktadır. Bunlar: (1) Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi, (2) Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi ve (3) Genel Yatırım Teşvik Sistemi.

1) Büyük Ölçekli Yatırımları Teşvik Sistemi: Bu teşvik sistemi, yüksek teknoloji ve sermaye gerektiren, Türkiye'nin teknoloji ve Ar-Ge kapasitesini artıracak, ülkeyi üretim yapısı ve uluslararası rekabet bakımından ileri aşamaya götürecek yatırımları kapsamaktadır. Bu sistemde özellikle büyük ölçekli yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye kazandırılması hedeflenmekte olup bölge farkı gözetilmemektedir. Büyük ölçekli proje yatırımları için 12 kritik sektör belirlenmiştir (Tablo 2). Seçilen bu 12 önemli sektördeki belli bir eşiğin üzerindeki büyük yatırımlar, özel ve yoğunlaştırılmış teşviklerle desteklenmektedir. Bazı sektörlerde örneğin demiryolu ve makine imalatı gibi en az 50 milyon TL tutarındaki yatırımlar desteklenirken, bazılarında örneğin ana kimya sanayi ve LCD/Plazma üretimi gibi asgari 1 milyar TL tutarındaki yatırımlara destek verilmektedir.

Tablo 2 – Büyük ölçekli yatırımları teşvik sistemi kapsamında desteklenecek sektörler

Sıra No	Sektörler	Asgari Sabit Yatırım Tutarları (Milyon TL)
1	Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı	
	Ana Kimyasal Maddelerin İmalatı	1000
	Diğer Kimyasal Ürünlerin İmalatı	300
2	Rafine Edilmiş Petrol Ürünleri İmalatı	1000
3	Transit Boru Hattıyla Taşımacılık Hizmetleri Yatırımları	50
4	Motorlu Kara Taşıtlarının İmalatı Yatırımları	250
5	Demiryolu ve Tramvay Lokomotifleri ve/veya Vagon İmalatı Yatırımları	50
6	Liman ve Liman Hizmetleri Yatırımları	250
7	Elektronik Sanayi Yatırımları	50
	LCD/Plazma Üretimi Yatırımları	1000
	Modül Panel Üretimi Yatırımları	150
	Lazer TV, Üç Boyutlu TV ve OLED TV gibi TV Üretimi Yatırımları	50
	Diğer Elektronik Sektörü Yatırımları	50
8	Tıbbi Alet, Hassas ve Optik Aletler İmalatı Yatırımları	50
9	İlaç Üretimi Yatırımları	100
10	Hava ve Uzay Taşıtları İmalatı Yatırımları	50
11	Makine İmalat Yatırımları	50
12	Madencilik Yatırımları*	50

* Maden Kanununda belirtilen IV/c grubu metalik madenlerle ilgili nihai metal üretimine yönelik izabe (cevher işleme) tesisleri ile bu tesislere entegre maden üretimine yönelik (istihraç+işleme) yatırımlar (AKÇT kapsamı ürünler hariç).

Kaynak: Resmi Gazete, 2009

(2) Bölgesel Yatırım Teşvik Sistemi: Bu teşvik sistemi, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının azaltılmasını ve sektörel kümelenmenin desteklenerek öne çıkarılması ve böylece uygun bir yatırım ortamı oluşturulmasını hedeflemektedir. Bölgesel teşvik sisteminin özellikleri şunlardır:

- Yeni bölgesel teşvik sisteminde tüm iller kapsam dahilinde olup, Türkiye, Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi'ne (SEGE) göre dört bölgeye ayrılmıştır (Bkz. Şekil 3).
- Bölgesel bazda desteklenecek sektörler ve/veya yatırım konuları İBBS Düzey 2 esas alınarak belirlenmiş ve böylece 26 alt bölge ortaya çıkmıştır.

- Her İBBS Düzey 2 bölgesinde teşvik edilecek sektörler ayrı ayrı belirlenmiş ve her bölge için değişen unsurlarla ve kademeli olarak artan teşvikler tanımlanmıştır.
- Teşvik yoğunlukları bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılaştırılmıştır.
- Az gelişmiş bölgelerde uygulanan sektörel teşvikler ile büyük ölçekli yatırımlara verilen teşvikler gelişmiş bölgelere kıyasla daha yüksek oranda belirlenmiştir.
- Desteklenecek sektörler, bölgelerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edilmiştir.
- Eğitim, sağlık, 3 yıldız ve üzeri turizm konaklama yatırımları İstanbul hariç tüm yörelerde istisnasız teşvik edilmektedir.
- Tekstilde iplik ve dokuma konularında modernizasyon dışında ilave kapasite oluşturacak yatırımlar teşvik edilmeyecektir.
- ve 2. Bölgelerdeki asgari 50 kişilik istihdam sağlayan mevcut tekstil ve giyim eşyası (konfeksiyon ve deri) konusunda faaliyette bulunan tesislerin 4. Bölgeye taşınması teşvik edilmektedir.
- Bölgesel Teşviklerden yararlanan yatırımların işletmeye geçişlerini müteakip, asgari 5 yıl süre ile bölgede faaliyette bulunması şartı aranmaktadır.

Bu çerçevede, bölgesel teşviklerden yararlanacak olan sektörlerin bölge bazında değerlendirildiğinde;

- *Bölgede*, ağırlıklı olarak motorlu kara taşıtları ve yan sanayi, elektronik, ilaç, makine imalat ve tıbbi, hassas ve optik alet yatırımları gibi yüksek teknoloji gerektiren yatırımlar teşvik edilecektir.
- *Bölgede* nispeten teknoloji yoğun sektörler desteklenecektir. Bu çerçevede; ağırlıklı olarak, makine imalat, akıllı çok fonksiyonlu tekstil, metalik olmayan mineral ürünler (cam, seramik, karo, yalıtım malzemeleri vb) kağıt, gıda ve içecek imalatı sektörleri teşvik edilecektir.
- *ve 4. Bölgeleri* oluşturan Karadeniz, İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde (Bkz. şekil 3), tarım ve tarıma dayalı imalat sanayi, konfeksiyon, deri, plastik, kauçuk, metal eşya gibi emek yoğun sektörlerin yanı sıra turizm, sağlık ve eğitim yatırımları da teşvik edilecektir.

Şekil 3 – Türkiye'nin yeni yatırım teşvik bölgeleri (Kaynak: Resmi Gazete, 2009'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır).

(3) Genel Yatırım Teşvik Sistemi: Bu teşvik sistemi, asgari yatırım tutarlarına ulaşılması kaydıyla, genel teşvik sisteminden teşvik edilmeyecek yatırım konuları[1] hariç, ülke çapındaki tüm yatırımlar için uygulanabilecek bir teşvik sistemidir. Genel teşvik sisteminde büyük ölçekli yatırımlar ile bölgesel teşviklerden yararlanamayan yatırımlar gümrük vergisi muafiyeti ve KDV istisnası gibi vergisel teşvik araçları ile desteklenmektedir.

Yeni yatırım teşvik sistemi 7 farklı teşvik aracı veya tedbirinden meydana gelmektedir. Bunlar:

- KDV İstisnası
- Gümrük Vergisi Muafiyeti
- Faiz Desteği
- SSK Primi İşveren Desteği
- Kurumlar/Gelir Vergisi İndirimi
- Yatırım Yeri Tahsisi
- Taşınma Desteğidir.

Yeni yatırım teşvik sisteminin sunduğu teşvik araçlarının türleri ve bölgelere göre uygulanma şekli tablo 3 ve 4'de gösterilmektedir. Buna göre yeni uygulamaya konulan yatırım teşvik sistemiyle büyük ölçekli yatırımlara vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, yatırım yeri tahsisi, KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyeti sağlanmış; bölgesel bazda belirlenen sektörlerdeki yatırımlara büyük ölçekli yatırımlara sağlanan teşvik unsurları ve bunlara ek olarak faiz desteği verilmiş ve ayrıca tekstil, giyim ve deri sektörleri için taşınma desteği getirilmiştir. Diğer taraftan büyük yatırım ve bölgesel teşviklerden yararlanamayan ancak genel teşvik sistemi içinde yapılan yatırımlara KDV istisnası ve gümrük vergisi desteği sağlanmıştır. Ayrıca Ar-Ge ve çevreye yönelik olarak yapılacak olan yatırımlara da KDV istisnası ve gümrük vergisi muafiyetinin yanı sıra faiz desteği verilmektedir (Tablo 3).

Tablo 3 – Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının teşvik türlerine göre dağılımı

Teşvik Araçları	Genel	Bölgesel				Büyük Yatırım	Ar-Ge ve Çevre
		I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge		
Gümrük Muafiyeti	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
KDV İstisnası	Var	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Vergi İndirimi	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Yatırım Yeri Tahsisi	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Sigorta Primi İşveren Desteği	-	Var	Var	Var	Var	Var	-
Faiz Desteği	-	-	-	Var	Var	-	Var
Taşınma Desteği	-	-	-	-	Var	-	-

Kaynak: Yardımcı, 2009 ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

Yeni sistemdeki teşvik araçlarının büyük kısmı eskiden beri mevcut olan ve bu nedenle de bilinen teşvik araçlarıdır. Fakat bunlar arasında indirimli gelir ve kurumlar vergisi ile taşınma desteği sisteme yeni girmiş tedbirler olarak sayılabilir (Tuncer, 2009). Tablo 4'de görüldüğü gibi her bir teşvik aracı[2] bölgelerin gelişmişlik seviyelerine göre farklılaştırılmıştır. Teşvikler her bölge için değişen unsurlarla ve kademeli olarak artan oranlarda tanımlanmıştır.

[1] Yeni teşvik sisteminin diğer bir özelliği de kapasite fazlası olan, atıl duruma gelmiş sektörlerde gerçekleştirilecek yatırımların desteklenmeyeceğinin açık bir şekilde belirtilmesidir. Teşvik edilmeyecek veya teşviki belirli şartlara bağlı yatırım alanları için Bkz. Resmi Gazete, 2009.

[2] Her bir teşvik aracının özelliği ve bölgesel düzeydeki uygulanma biçimi üzerinde durmak yer darlığı nedeniyle mümkün olmamıştır.

Tablo 4 – Türkiye'deki yeni yatırım teşvik araçlarının bölgelere göre uygulanma şekli

Teşvik Araçları	31.12.2010 Tarihinden Önce Yatırıma Başlayanlar				31.12.2010 Tarihinden Sonra Yatırıma Başlayanlar			
	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge	I. Bölge	II. Bölge	III. Bölge	IV. Bölge
Vergi İndirimi								
Yatırıma Katkı Oranı (%)	20	30	40	60	10	15	20	25
Vergi İndirim Oranı (%)	50	60	80	90	25	40	60	80
Sigorta Primi İşveren Desteği	2 Yıl	3 Yıl	5 Yıl	7 Yıl	-	-	3 Yıl	5 Yıl
Faiz Desteği								
TL Kredisi	-	-	3 puan	5 puan	-	-	3 puan	5 puan
Dövize Kredisi	-	-	1 puan	2 puan	-	-	1 puan	2 puan
Yatırım Yeri Tahsisi	Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Bütün Yatırımlar				Bölgesel Desteklerden Yararlanacak Bütün Yatırımlar			
KDV İstisnası	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar				Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Gümrük Vergisi Muafiyeti	Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar				Tüm Bölgelerde Tüm Sektörlerdeki Teşvik Belgeli Yatırımlar			
Taşınma Desteği	Sadece IV. Bölgeye Taşınacak Tekstil ve Konfeksiyon Sektörü				-			

Kaynak: HMTUGM, 2009 ve yazar tarafından oluşturulmuştur.

5.1. Yeni Yatırım Teşvik Sisteminin İlk Uygulama Sonuçlarının Analizi

Yeni Teşvik Sisteminin uygulamaya girdiği 2009 Temmuz ayından Aralık ayının sonuna kadar geçen 6 aylık dönemde Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü tarafından yatırımcılara 1.523 adet Yatırım Teşvik Belgesi verilmiştir. Düzenlenen Yatırım Teşvik Belgelerinin 1.418 adedi yerli firmalar, 105 adedi de yabancı sermayeli firmalar tarafından alınmıştır (HM, 2010). Bu dönemde yerli firmaların öngörülen sabit sermaye yatırım tutarı 12,8 milyar TL olurken, yabancı sermayeli firmaların sabit sermaye yatırım tutarı 9,8 milyar TL'dir. Yatırımcılar tarafından alınan toplam 1.523 yatırım teşvik belgesinin 511 adedi yani %34'ü 1. bölgede, 264 adedi yani %17'si 2. bölgede, 467 adedi (%31'i) 3. Bölgede ve 281 adedi de (%18'i) 4. bölgeye yapılacak yatırımlardan oluşmaktadır. Yatırım tutarı açısından bakıldığında ise yatırımların % 45'inin 1. bölgede, %20'sinin 2. bölgede, %26'sının 3. bölgede, %10'unun da 4. bölgede olduğunu görülmektedir (Şekil 4). Büyük ölçekli proje yatırımları kapsamında ise 2009 yılı Temmuz-Aralık döneminde 14 adet teşvik belgesi verilmiştir. Aralarında Renault, Arçelik, Vestel, Bosch ve Areva gibi çokuluslu yerli ve yabancı firmaların bulunduğu bu büyük ölçekli yatırımlar kapsamında verilen belgelerin sabit sermaye yatırım tutarı 4,5 milyar TL, öngörülen istihdam ise 4.571 kişidir.[1]

Her ne kadar sadece 6 aylık bir dönem yeni teşvik sistemini değerlendirmek için oldukça yetersiz bir süre olsa da en azından yatırımcıların niyeti ve hazırlığı konusunda öncü bir gösterge niteliği taşıması bakımından önemli gözükmektedir. Zira yeni teşvik sisteminin devreye girdiği Temmuz-Aralık dönemi ile geçmiş yılların aynı döneminin performansının karşılaştırılması yeni sistemin başarısı hakkında bir fikir verebilir. Nitekim teşvik belgelerinde öngörülen yatırım tutarları önceki yılların aynı dönemine göre kıyaslandığında ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İlk olarak 2009 Ocak-Haziran döneminde düzenlenen teşvik belgelerindeki toplam yatırım bir önceki seneye yani 2008'in ilk altı ayına göre %26,5'lük bir düşüş göstermiştir. Oysa 2009 yılının ikinci yarısında yani Temmuz-Aralık döneminde, 2008'in ikinci yarısına göre toplam yatırım tutarında %35,5'lik bir artış görülmektedir. Temmuz-Aralık 2009 dönemini önceki yılların yani 2007, 2008, 2009'un Temmuz-Aralık dönemiyle mukayese edecek olursak, 2007'nin ikinci yarısında toplam teşvikli yatırım tutarı 12,9 milyar TL iken, bu durum 2008'de 16,6 milyar TL, 2009'da ise 22,5 milyar TL'dir (Şekil 4). Ekonomik krizin devam eden etkisine rağmen 2009'un ikinci yarısındaki bu artış yeni teşvik sisteminin ilk sonuçlarının eskisine nazaran daha iyi bir performans ortaya koyduğunu göstermektedir. Aynı şekilde komple yeni

[1] Bu yatırımların fiilen ne kadarının gerçekleşeceği teşvik belgesinde öngörülen sürenin bitimiyle netlik kazanmakta ve nihai gerçekleşme durumu tamamlama işlemlerinin yapılması suretiyle tespit edilmektedir.

yatırımlar ile imalat sanayinin 2007, 2008 ve 2009 Temmuz-Aralık dönemindeki performanslarına bakıldığında da yine önceki yıllara göre önemli artışları görülmektedir (Şekil 4).

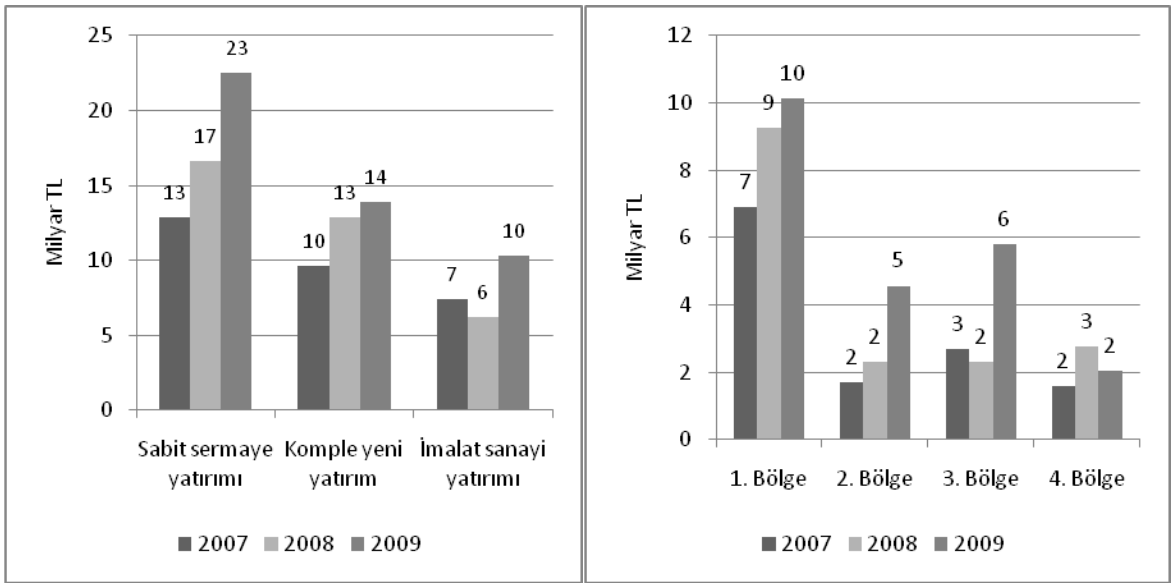

Şekil 4 – Yatırım teşviklerinin 2007, 2008 ve 2009 Temmuz–Aralık dönemi için sabit sermaye, nitelik ve sektör bakımından dönemsel karşılaştırması (Kaynak: HM, 2010'a dayanarak yazar tarafından yapılmıştır)

Yatırım teşvik tutarları bölgesel bazda dönemsel olarak karşılaştırıldığında ise, 4. bölge dışındaki tüm bölgelerde yatırımlara verilen teşviklerin önceki yıllara göre arttığı görülmektedir (Şekil 4). 2009 yılının ikinci yarısında öngörülen sabit sermaye tutarındaki en yüksek artış 2. ve 3. bölgelerde olmuştur. Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Doğu Karadeniz bölgesindeki illerini kapsayan 4. bölge yatırım tutarı bakımından henüz olumlu bir gelişme sergilemese de verilen teşvik belgesi sayısı bakımından önceki yıllara nazaran daha fazla artış sağlamıştır (HM, 2010).

5.2. Yeni Yatırım Teşvik Sistemine Yönelik Eleştiriler

Türkiye'de bugüne kadar birçok teşvik uygulaması yürürlüğe konulmuş ve bunlar çok çeşitli açılardan eleştiri konusu yapılmıştır. Yeni yatırım teşvik sistemi de bazı açılardan eleştirilere maruz kalmaktadır (Kudatgobilik, 2009). Bu eleştirilerin başında bölgelere göre yapılan ayrımın DPT'nin 2003 yılındaki çalışmasını (DPT, 2003) esas alması nedeniyle eski olduğu, illerin/bölgelerin günümüzdeki şartları yansıtmadığı konusundadır. Ancak teşviklerin bölgelere ayrılması, hangi kriterler konulursa konulsun, mutlaka bazı iller açısından haksızlığa yol açabilmektedir. Örneğin Adıyaman, DPT'nin yaptığı illerin SEGE sıralamasında 65. sırada yer almasına rağmen, 20. sırada yer alan Gaziantep ile aynı Düzey 2 bölgesinde yer almakta ve bu nedenle de yeni bölgesel teşvik sisteminde 3. bölgede bulunmaktadır (Bkz. Şekil 3). Oysa SEGE sıralamasında 38. sırada yer alan Trabzon ile Adıyaman'ın komşu illerinden 41. sırada yer alan Malatya ve 63. sırada yer alan Diyarbakır teşvik sistemi içerisinde 4. bölgede yer almışlardır. Yeni teşvik sisteminde tekstil ve konfeksiyon sektörünün 4. bölgeye taşınmasına yönelik verilen desteğin çok sınırlı olduğu ve bir çok maliyeti kapsamadığı ciddi eleştirilere neden olmuştur. Bölgesel teşviklerden yararlanacak sektörlerde yatırım yapan firmaların teşvikten faydalanabilmesi için yapması gereken asgari yatırım tutarı miktarının oldukça yüksek olduğu bir diğer yakınma konusudur. Yeni teşvik sisteminin KOBİ'leri göz ardı ettiği daha çok büyük ölçekli firmalara fayda sağlayacağı bir başka kritik konusudur. Yine yeni teşvik sisteminde enerji desteğinin olmaması ciddi bir eksiklik olarak ifade edilmektedir. Ayrıca illerde teşvik edilecek yatırım konularının merkez tarafından değil de çeşitli illerde faaliyete geçmeye başlayan Kalkınma Ajansları tarafından gerçekleştirilmesinin daha doğru bir yaklaşım olacağı üzerinde de durulmaktadır.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin 1960'lardan bu yana hazırlanan bütün Kalkınma Planları'nda en önemli sorunlarından biri, geri kalmış yörelerin kalkındırılması ve bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesi meselesidir. Uygulanan sekiz adet beş yıllık kalkınma planına rağmen, coğrafi, tarihsel, sosyo-ekonomik ve

kültürel nedenlerle ortaya çıkan bölgelerarası dengesizlikler giderilememiş aksine daha da artmıştır. Türkiye'nin bölgeleri arasındaki dengesizliğin giderilmesine dönük olarak ortaya konan en önemli politika olan KÖY uygulaması ilk olarak 1968 yılında devreye girmiş ve günümüze kadar da uygulana gelmiştir. Ancak KÖY uygulamasının bölgesel dengesizliklerin gidermede başarılı olmadığı birçok araştırmacı tarafından ortaya konmuştur. Gerçekten de KÖY politikaların Türkiye'nin bölgesel sorunlarına yeterince yanıt veremediğini, bugün bölgeler arasında önemli boyutlara varan gelir dengesizlikleri göstermektedir. Kuşkusuz bu durum KÖY politikaların tümüyle yanlış veya yararsız olduğu anlamına gelmemektedir. Nitekim KÖY politikaları başlangıç yıllarında kapsam alanının dar olması ve bazı etkin teşvik tedbirlerinin uygulanması nedeniyle nispeten başarılı olmuştur. Ancak daha sonraki yıllarda KÖY kapsamının çok genişletilerek il sayısının artırılması ve dünyada bu alanda ortaya çıkan gelişmelere ayak uydurulamaması gibi nedenlerle bu politika başarılı olamamıştır. KÖY uygulaması son yıllara kadar yatırımları teşvik mevzuatı yönünden önemini korumakla birlikte, bu politika 2009 yılında alınan bir kararlar teşvik mevzuatından çıkarılarak etkinliğini tümüyle kaybetmiştir.

Gerçekten de Türkiye'nin, bölgelerarası dengesizlikleri gidermek ve bölgesel gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak amacıyla 40 yıldır uygulamakta olduğu KÖY politikası 16 Temmuz 2009 tarihi itibariyle son bulmuş ve bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere "yeni yatırım teşvik sistemi" yürürlüğe girmiştir. Yeni teşvik sisteminin DTÖ ve OECD gibi uluslararası kuruluşların sübvansiyonlar ve devlet yardımları ile ilgili düzenlemelerine uyumlu olduğu, özellikle de Avrupa Birliği'nin devlet yardımları konusundaki mevzuatına uygun şekilde yapıldığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla yeni teşvik sisteminin geliştirilmesinde öncelikle DTÖ ancak özellikle de AB ile yapılan müzakerelerin ve bu birliğe karşı olan yükümlülüklerimizin önemli ölçüde belirleyici olduğu görülmektedir. Bölgesel gelişme politikası bakımdan ise yeni teşvik sisteminin hem AB'nin bölgesel politikaları ile uyumlu olduğu hem de günümüzün bölgesel gelişme eğilimlerine uygun şekilde tasarlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu ana sonuçlar şöyle özetlenebilir: (1) Yeni yatırım teşvik sistemi bölgesel, büyük ölçekli ve genel teşvik sistemi olmak üzere üç ana kategoriden oluşmaktadır. (2) Yeni bölgesel teşvik sisteminde Türkiye İBBS Düzey 2 esas alınarak sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyelerine göre dört bölgeye ayrılmıştır. (3) Dört bölgeye tanınan teşviklerin yoğunlukları gelişmiş birinci bölgeden başlayarak az gelişmişe doğru artarak devam etmektedir. (4) Yeni teşvik sistemi gelişmişlik düzeylerine göre bölge bazında kademelendirilmiş yedi farklı teşvik aracıyla desteklenen bir sistemden oluşmaktadır. (5) Yeni bölgesel teşvik sisteminde desteklenecek sektörler, bölgelerin potansiyelleri ve ekonomik ölçek büyüklükleri dikkate alınarak tespit edilmiş, böylece bir anlamda Türkiye'nin bölgesel yatırım haritası oluşturmuştur. (6) Yeni teşvik sisteminde bölgesel ve sektörel desteklerin yanı sıra belirlenmiş 12 önemli sektörde büyük yatırımların desteklenmesini öngörülmüştür. (7) Yeni teşvik sistemi sadece geri kalmış illeri/bölgeleri değil, bütün Türkiye'yi yatırım kapsamına almakta ve bu haliyle de teşvik kapsamında desteklenecek sektörleri belirleyerek ülke ve bölge ekonomisinin geleceğine yön veren vizyoner bir yaklaşım sergilemektedir. (8) Yeni yatırım teşvik sistemi ile teşvikler AB ve DTÖ standartları ile büyük ölçüde uyumlu hale getirilmiştir. (9) Yeni teşvik sistemi ile Türkiye 40 yıldır uygulamakta olduğu teşvik sistemi üzerine oturan KÖY politikalarını terk ederek yeni bir uygulama içine girmiştir.

Sonuç olarak, ana amaçlarından biri bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak olan yeni yatırım teşvik sistemi, bölgesel gelişme perspektifini açıkça içermesi bakımından eksinden oldukça farklı ve daha gelişmiş bir bölgesel kalkınma aracıdır. Nitekim yeni teşvik sistemine ilişkin olarak açıklanan ilk verilerin sonuçları da bu gözlemleri doğrulamaktadır. Ancak az gelişmiş yörelere yönelik yapılmış çoğu plan, program ve desteklerin çok başarılı olmadığı dikkate alınırsa, yeni bölgesel teşvik sisteminin nasıl bir sonuç vereceğini şimdiden kestirmek güç gözükmektedir.

7. KAYNAKLAR

Altınbaş, S., Doğruel, F. ve Güneş, M. 2002. Türkiye'de bölgesel yakınsama: Kalkınmada öncelikli iller politikası başarılı mı?, *ERC/ODTÜ Uluslararası Ekonomi Konferansı VI*, 11-14 Eylül 2002, Ankara.

Başbakanlık, 2009. Yeni yatırımları teşvik paketi konuşması, http://www.bbm.gov.tr/Forms/p_NewsDetail.aspx (14 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Berber, M. Yamak, R. ve Artan, S. 2000. Türkiye'de yakınlaşma hipotezinin bölgeler bazında geçerliliği üzerine ampirik bir çalışma: 1975-1997, İçinde: *9. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresi Bildiriler Kitabı*, ss. 51-59.

Çımat A. ve Avcı, M. 2002. Türkiye'de kalkınmada öncelikli yöreler ve sağlanan vergisel avantajlar, *Mali Çözüm Dergisi* Sayı:58.

Dinler, Z. 1994. *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.

Doğruel, F. 2006. Türkiye'de bölgesel politikalar, İçinde: A. Eraydın, (Ed.) *Değişen Mekân: Mekânsal Süreçlere İlişkin Tartışma ve Araştırmalara Toplu Bakış, 1923-2003*, Dost Yayınları, Ankara, ss. 164-195.

Doğruel, F. ve Doğruel, S. 2003. Türkiye'de bölgesel gelir farklılıkları ve büyüme, İçinde: A.H. Köse, F. Şenses ve E. Yeldan, (Eds) *İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen, Birikim, Devlet ve Sınıflar-Korkut Boratav'a Armağan*, İletişim Yayınları, İstanbul, ss. 287-318.

DPT, 2000a. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2000b. *Uzun Vadeli Strateji* ve *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001-2005)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2003. *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (2003)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2004. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Devlet Yardımlarını Değerlendirme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2006. *Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2007. *Dokuzuncu Kalkınma Planı Devlet Yardımları Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

DPT, 2008, *Dokuzuncu Kalkınma Planı Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT Yayınları, Ankara.

Dulupçu, M. A. 2007. Bölgesel politikalar kopyalanabilir mi? Bölgeselleşme karşısında bölgeselcilik, İçinde: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV (Eds.) *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV Yayınları, Ankara, ss. 233-255.

Duran, M. S. 2000. Türkiye'de uygulanan yatırım teşvik politikalarının bölgesel etkileri, *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt 15, Sayı 167, ss. 45-57.

Eraydın, A. 2002. *Yeni Sanayi Odakları: Yerel Kalkınmanın Yeniden Kavramsallaştırılması*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara.

Eraydın, A. 2004. Bölgesel kalkınma kavram, kuram ve politikalarında yaşanan değişimler, İçinde: *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Bildiriler Kitabı Cilt I*, DPT Yayınları, Ankara, ss. 26-146.

Eraydın, A. 2007. Genel değerlendirme paneli, İçinde: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV (Eds.) *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve TEPAV Yayınları, Ankara, ss. 425-428.

Filiztekin, A. 1998. Convergence across industries and provinces in Turkey, Koç University Working Paper, No: 1998/08.

Filiztekin, A. 2008. *Türkiye'de Bölgesel Farklar ve Politikalar*, TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Gezici, F. ve Hewings, G.J.D. 2004. Regional convergence and the economic performance of peripheral areas in Turkey, *Review of Urban and Regional Development Studies*, Cilt 16, Sayı 2, ss.113-132.

Güven, A. 2007. Türkiye'de iller arası gelir eşitsizliğinde teşvik politikasının rolü: Bir ayrıştırma analizi, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 14, ss. 20-38.

HM, 2010. Aylık Yatırım Teşvik Bülteni 2010, http://www.hazine.gov.tr/irj/portal/anonymous (8 Şubat 2010'da ziyaret edildi).

HM, ve TOBB, 1999. *Genel Teşvik Politikalarının Değerlendirilmesi ve Yeni Stratejilerin belirlenmesi*, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.

HMTUGM, 2009. *Yatırım Teşvik İstatistikleri Veri Tabanı*, Hazine Müsteşarlığı Teşvik ve Uygulama Genel Müdürlüğü, Ankara.

Ildırar, M. 2004. *Bölgesel Kalkınma ve Gelişme Stratejileri*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Karaca, O. 2004a. Türkiye'de bölgeler arası gelir farklılıkları: Yakınsama var mı*?, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni 2004/7*.

Karaca, O. 2004b. Bölgesel eşitsizlik, *Capital Dergisi*, 1 Mart 2004. http://www.capital.com.tr/haber.aspx?HBR_KOD=133 (22 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Kudatgobilik, T. 2009. Yeni teşvik paketi, *İşveren Dergisi*, Ağustos Sayısı. http://www.tisk.org.tr/isveren.asp?id=114 (27 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Özaslan, M. 2006. Türkiye'de ekonomik ve sosyal boyutlarıyla bölgesel gelişmişlik farklılıkları, İçinde: *IV. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, Ankara, ss. 179-201.

Resmi Gazete, 2002. Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 09.07.2002 Sayısı: 24810, Ankara.

Resmi Gazete, 2009. Yatırımlarda devlet yardımları hakkında karar, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete, Tarihi: 16.07.2009 Sayısı: 27290, Ankara.

Sarı, R. ve Güven, A. 2007. Kalkınmada öncelikli yöreler uygulamasının iller arası gelir dağılımı üzerindeki etkisi, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Sayı 34, ss. 77-96.

Sarıca, İ. 2001. Türkiye'de bölgesel gelişme politikaları ve projeleri, *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı 1, ss. 154-204.

Tuncer, S. 2009. Dört bölgeli yeni yatırım teşvik sistemi, *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*, Sayı 69. http://www.lebibyalkin.com/dergi_icerik_p.asp?dicerik_id=124&dergi_id=63 (19 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

TÜSİAD, ve DPT, 2005. *Türkiye'de Bölgesel Gelişme Politikaları: Sektör-Bölge Yığınlaşmaları,* TÜSİAD Yayınları, İstanbul.

Yardımcı, A. 2009. Devlet yardımları ve Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne uyumu, http://www.ikv.org.tr (29 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Yavan, N. 2006. *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırımların Lokasyon Seçimi*, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.

BAŞARILI BİR EKONOMİK KALKINMA İÇİN İYİ YÖNETİŞİM GEREKLİ(Mİ)DİR

Aydan SAT[1], Aslı GÜREL ÜÇER[2]

ÖZET

Bu bildirinin amacı, genel olarak kabul gören 'başarılı bir ekonomik kalkınma için iyi bir yönetişim altyapısı gereklidir' fenomenini sorgulamaktır. Bu amaç doğrultusunda OECD ülkeleri için yönetişim altyapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilmektedir. Gerçekleştirilen lineer regresyon analizleri ile yönetişim altyapısı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki istatistikî olarak ortaya konulmaktadır. Analizlerde ekonomik kalkınmayı tanımlamak üzere literatürde sıklıkla başvurulan temel ekonomik göstergeler ve yönetişimi tanımlamak üzere ise Kaufmann, Kray ve Zoido-Lobaton tarafından geliştirilen altı yönetişim altyapısı göstergesi (KKZL indeks) kullanılmaktadır. Kalkınma literatüründe çoğunlukla değerlendirilmeyen politik istikrar, hükümetin güvenilirliği, hukukun üstünlüğü, düzenleyicilerin niteliği, düzenleyici çevre ve vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk faktörleri (yönetişim altyapısı göstergeleri olarak) değerlendirmeye katılmaktadır. Çalışmanın sonucunda, yönetişim altyapısının ekonomik kalkınmayı açıklamada etkili olduğu, özellikle kişi başına GSYİH'nın artmasında, işsizlik oranının ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azalmasında önemli unsurlar olduğu görülmektedir. Buradan yola çıkarak yönetişim altyapısını geliştirmeye yönelik gerçekleştirilecek her türlü yatırımın ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediği ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için uygun ortam hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır.

1. GİRİŞ

Yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması gibi olumlu çıktıların elde edildiği bir süreç olarak tanımlanabilen ekonomik kalkınma,1990ların ikinci yarısından beri, yukarıdan aşağı bir yaklaşım yerine işbirliği ve eşgüdüme dayalı aşağıdan yukarı bir yaklaşımla ele alınmakta ve dolayısıyla yönetişim, ekonomik kalkınma sürecinin önemli destekleyici unsurlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Yalnızca devletin değil, özel sektör ve sivil toplumun tüm aktör ve organlarıyla birlikteliğine dayanan yönetişim; katılımcı, şeffaf, sorumlu, etkili, adil ve hukuk kurallarını destekleyen bir anlayışı içermektedir. Bu kapsamda sosyal, kültürel, çevresel, ekonomik ve politik açılardan güçlü yönlerin desteklenmesi ve fırsatların değerlendirilmesi ile gerçekleşen ekonomik kalkınma, her düzeydeki kurumlar ve aktörler arasındaki hiyerarşik olmayan birlikteliğin yani yönetişimin varlığı ile mümkün olabilmektedir.

Bildiride, OECD ülkeleri için yönetişim altyapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi ampirik olarak test edilerek, genel olarak kabul gören 'başarılı bir ekonomik kalkınma için iyi bir yönetişim altyapısı gereklidir' fenomenini sorgulanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, OECD'den elde edilen ve ekonomik kalkınmayı tanımlamak üzere kullanılan temel göstergeler ile Kaufmann, Kray ve Zoido-Lobaton tarafından geliştirilen altı yönetişim göstergesi (KKZL indeks) arasındaki ilişki regresyon analizi ile ortaya konmaktadır. Ekonomik kalkınmanın göstergeleri olarak analizlerde; başta kişi başına düşen GSYİH değeri olmak üzere, GSYİHnın büyüme oranı, GSYİH içinde yatırım oranı, sivil işgücü içindeki işsizlik oranı, ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi, ülkeden doğrudan yabancı yatırım çıkışı ve Gini katsayısı değişkenleri yer almaktadır. Kalkınma literatüründe çoğunlukla değerlendirilmeyen politik istikrar, hükümetin güvenilirliği, hukukun üstünlüğü, düzenleyicilerin niteliği, düzenleyici çevre ve vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk faktörleri ise analizde yönetişim altyapısı göstergeleri olarak kullanılmaktadır.

[1] Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, bnecibe@gazi.edu.tr
[2] Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, zagurel@gazi.edu.tr

Bildiride giriş bölümünün ardından ikinci bölümde yönetişim ve yönetişim altyapısı tanımlanmaktadır. Literatürde yönetişim ve yönetişim altyapısının farklı kurumlar tarafından yapılan tanımları ve yönetişim altyapısı ölçüm yöntemlerinden biri olarak Kaufmann, Kray ve Zoido-Lobaton (1999) tarafından geliştirilen KKZL indeksi bu bölümde aktarılmaktadır. Ekonomik kalkınma ile yönetişim ilişkisinin tartışıldığı üçüncü bölümde, neo-klasik ekonomi, ekonomi coğrafyası ve kurumsal ekonomilerin konuya bakışı kısaca verilmektedir. Dördüncü bölümde, çalışmanın yöntemi, çalışmada kullanılan istatistiki model ile veri seti hakkında açıklamalar yer almaktadır. Analiz sonuçlarının tartışıldığı beşinci bölümü sonuç ve değerlendirme bölümleri takip etmektedir.

2. YÖNETİŞİM VE YÖNETİŞİM ALTYAPISI

Literatür incelendiğinde yönetişime ait tek bir tanıma ulaşmak mümkün görülmemekle birlikte, farklı kurumların farklı tanımlarından söz etmek mümkündür. Bir sivil toplum kuruluşu olan Yönetişim Enstitüsü'nün (the Institute on Governance-IoG) tanımına göre "yönetişim toplumların ya da organizasyonların önemli karar alma süreçleridir ve bu süreç, sürece dahil olanlar, süreci yaratanlar tarafından belirlenir" (Institute on Governance web sayfası).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) yönetişimi, bir ülkenin her düzeydeki işlerini yönetmek için ekonomik, politik ve idari otoritesinin işlemesi olarak tanımlamakta ve vatandaşların ilgilerini ifade ettiği, yasal haklarını uyguladığı, yükümlülüklerini karşıladığı ve farklılıklarını uzlaştırdığı, mekanizmalar, süreçler ve kurumları içerdiğini belirtmektedir (UNDP, 1997). Katılımcılık, şeffaflık ve hesap verebilirlik, etkinlik ve hukukun üstünlüğü iyi yönetişimin unsurlarıdır. Politik, sosyal ve ekonomik önceliklerin, toplumda geniş konsensüse dayanarak belirlendiğini ve bu konsensüste en fakir ve en güçsüzlerin gelişme kaynaklarının yeniden dağıtımına karar verme sürecine dahil olduğunu garanti etmektedir (UNDP, 1997).

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) ise yönetişim kavramını "Yönetişim bir ülkenin ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde sahip olunan güç ve yetkilerin kullanımını ifade etmektedir" şeklinde tanımlarken; Dünya Bankası (WB) yönetişimi "ülkelerdeki otoritenin yönetimine ait gelenek ve kurumlar" olarak tanımlamaktadır. Burada sözü geçen kurumlar ve gelenekler; (1) hükümetlerin izlemek ve yenileriyle değiştirilmek üzere seçildikleri bir süreci, (2) sağlam politikaları etkin bir şekilde formüle edip uygulayabilecek hükümet kapasitesini ve (3) ekonomik ve sosyal etkileşimi gerçekleştiren vatandaşlara ve ulus devletin kurumlarına saygıyı mutlaka içermelidir (Kaufmann ve diğ., 1999:1-2).

Yönetişim birbirine bağlı olan pozisyonların ve çatışan, karşıt çıkarları olan aktörlerin oluşturduğu, farklı ağsal yapıları koordine eden bir süreç olarak da görülmektedir (Cope ve diğ., 1997:447'den aktaran Özer, 2006). Çünkü yönetişim, toplumdaki aktörlere ortaklar olarak bakmakta ve toplumdaki ekonomik, siyasal ve toplumsal aktörlerin etkileşiminden doğan bir yönlendirme ve denetleme kalıbı olarak görülmektedir. Bu nedenle yönetişim değişik aktörlerin etkileşimlerinin ortaya çıkardığı bir süreçtir (Tekeli, 1996:52-53).

Yönetişim söyleminin, 1990'larda neo-liberalizmin kendini yeniden meşrulaştırmak üzere, Dünya Bankası tarafından ortaya çıkarıldığını öne süren bir görüş bulunmaktadır (Aygül, 1997). Bununla beraber yönetişimin, ekonomik boyutta serbest piyasada rekabet, daha az müdahale, üretimde ve tüketimde çoğulculuk anlamına geldiği, hem neo-liberal politikaların getirdiği sorunların aşılması için, hem de, 1980'lerde yaşanan aşırı merkezileşme ve kişiselleşme politikalarının aşılması için önerildiği de düşünülmektedir. Yönetişimin neo-liberal politikaların gözden geçirilmesi anlamına geldiği göz önünde bulundurulduğu takdirde 21. yüzyıl'ın vazgeçilmez bir değeri olacağı düşünülmektedir (Leftwich'den aktaran Aygül, 1997: 10).

İnsan haklarının önem kazanmasıyla, oy çokluğuyla verilen kararların alanı daraltılmış ve yönetim anlayışının yerini, çeşitliliğin çeşitlilik ile yönetilmesi fikri çerçevesinde çok aktörlü bir yönetimi ifade eden yönetişim anlayışı almıştır (Üçer, 2010). Böylece, toplum içinde verilecek kararlarda araçsal rasyonellikten iletişimsel rasyonelliğe ve refah sağlayan devletten yapabilir kılan devlete doğru bir dönüşüm yaşanmaktadır (Healey, 1999).

Bu kapsamda yönetişim altyapısı ise; ekonomik, yasal ve sosyal ilişkilerin çatısını oluşturan ve hükümetlerce düzenlenen kamu kurumlarını ve politikalarını içermektedir (Globerman ve Shapiro,

2003). Dolayısıyla yönetişim altyapısı kurumların ve ekonomiyi yönlendirenler arasındaki ilişkileri düzenleyen ekonomi politikalarının birleşimi olarak tanımlanabilir. Vinning ve Weimer (2001) ise yönetişim altyapısını; yatırımı ve büyümeyi destekleyen ve pazardaki eylemlerin merkezinde yer alan, belirli bir mekana özgü, beşeri ve fiziksel sermaye olarak tanımlamaktadırlar.

Literatürde, yönetişim altyapısı ile ekonomik kalkınma arasında güçlü bir etkileşim olduğu vurgulanmakta ve bu çalışmada da "yönetişim altyapısının ekonomik kalkınmaya etkilerinin OECD ülkeleri için değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Yönetişim altyapısı ekonomik kalkınmaya etkilerine göre "iyi" ya da "kötü" olarak nitelendirilebilir. İyi yönetişim altyapısı şeffaf yasalar yaratan ve telif haklarını koruyan, ekonomik stabiliteyi sağlayan pazar rekabetini sağlarken aynı zamanda pazardaki sorunları çözme yolları arayan politika ve kurumları içermelidir. Bu nitelikteki kurumların ve politikaların varlığı hem yatırım ortamını (yerli ve yabancı) destekleyecek hem de yaşam kalitesinin artmasına neden olacaktır.

Yönetişim altyapısı kavramı, Hall ve Jones (1999) tarafından kullanılan "sosyal altyapı" kavramı ile kurumlar ve politikalar açısından benzerlik göstermekle birlikte (Globerman ve Shapiro, 2003), fiziksel altyapı, sosyal ve beşeri sermaye kavramlarının yönetişim başlığı altında tartışılabiliyor olması noktasında farklılaşmaktadırlar. Ekonomik kalkınmanın önemli göstergelerinden olan fiziksel altyapı ve beşeri sermaye böylece yönetişim altyapısı altında çalışmaya dahil edilmektedir. Burada fiziksel altyapı; yapılaşma, iletişim ve ulaştırma vb. ağlar için gerekli olan altyapı yatırımlarını kapsamaktadır. Beşeri sermaye yatırımları ise kısaca; insana yapılan yatırımlardır ve eğitim ve sağlık en önemli beşeri sermaye yatırımları olarak tanımlanmaktadır. Hükümet ya da kamu kurumları eliyle izlenen politikalarla sağlanan eğitim ve sağlık hizmetleri bu kapsamda yer almaktadır.

Yönetişim altyapısı sosyal sermaye açısından değerlendirildiğinde; birkaç önemli nokta öne çıkmaktadır. Sosyal sermaye; sosyal işbirliğini, güveni ve ekonomik büyüme potansiyelini destekleyen ağlar ve paylaşılan değerler olarak tariflenebilir (Knack ve Keefer, 1997; OECD, 2001). Fiziksel sermaye ve yönetişim altyapısından farklı olarak sosyal sermaye, sosyal ilişkilere gömülüdür ve bu ilişkilerde yaptırımlara (özellikle doğal kaynakların korunumu ve düzenlemeler konusunda) ve güvene dayanan etkileşimler söz konusudur (Humprey ve Schmitz, 1998). Burada yaptırımlar, güvenden, ahlaki ve sosyal normlardan hareketle oluşan yönetişim altyapısı elemanlarıdır. Öte yandan sosyal sermaye, fiziksel ve yönetişim altyapıları ile, sosyal sermayenin okullar ve hükümet ajanları gibi kamu organizasyonlarını da kapsaması sebebiyle örtüşmektedirler. Başka bir ifadeyle, fiziksel ve yönetişim altyapılarına yatırım bir anlamda sosyal sermayeye de yatırımdır. Bu çalışmada sosyal sermaye ölçümü çalışma dışında tutulmuştur, çünkü organizasyonlar ya da coğrafi bölgeler arasındaki performans farklılıklarını ölçen çalışmalarda sosyal sermayenin belirlenmesi konusunda henüz ortak bir yol geliştirilememiştir (Globerman ve Shapiro, 2004:1901). Diğer bir nedense sosyal sermayenin temelini oluşturan ağlar arası ilişkilerin tespitinin güçlüğüdür. Ayrıca, mevcut literatürde, sosyal sermaye ve yönetişim altyapısı arasında pozitif ya da negatif herhangi bir korelâsyona rastlanılmamaktadır (Globerman ve Shapiro, 2004:1902).

Bu çalışmada yönetişim altyapısını ölçmede Kaufmann, Kray ve Zoido-Lobaton (1999) tarafından geliştirilen KKZL indeksi olarak da bilinen altı yönetişim göstergesi kullanılmaktadır. KKZL indeksi seçilen ülkelerdeki yönetişim yapısını farklı göstergeler kullanarak tanımlamaya çalışmaktadır. Bu göstergeler; vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk, siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması, hükümetin etkinliği, düzenleyicilerin niteliği, hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolüdür.

Sivil haklar-insan hakları ve hükümet faaliyetlerinin vatandaşlarca kontrolünü kolaylaştıran durumları dikkate alan vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk göstergesiyle (Atamer, 2006:94), vatandaşların hükümetlerin seçimine ne derece katılabildiği, ifade, örgütlenme ve basın özgürlüğünü ölçülmektedir (Kaufmann ve diğ., 1999).

Siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması; terörizm dahil hükümetin şiddet kullanılarak ya da anayasa dışı yollarla istikrarsızlaştırılması olasılığı üzerinde durmakta (Kaufmann ve diğ., 1999) ve hükümetin düşme riski veya hükümetin anayasal olmayan bir tutumla görevinin sonlandırılması riski ölçülmektedir (Atamer, 2006:94).

Hükümetin etkinliği göstergesiyle; bürokrasinin ve kamu hizmetlerinin kalitesi, devlet görevlilerinin kapasitesi ve siyasi baskılardan ne kadar bağımsız oldukları, siyasi düzenlemelerin kalitesi

anlatılmakta ve incelenmektedir (Kaufmann ve diğ., 1999). Bürokrasinin ve kamu hizmetlerinin kalitesi ve hükümetlerin taahhütlerini yerine getirmedeki güvenilirliği bu başlık altında değerlendirilen diğer konulardır.

Düzenleyicilerin niteliği; hükümetin özel sektör kalkınmasını teşvik etmek ve sağlamak üzere güçlü ekonomik politikalar ve düzenlemeler getirme yeteneğini ve piyasa dostu olmayan politikalar (fiyat kontrolleri ve diğer aşırı düzenlemeler) bu göstergeyle irdelemektedir.

Hukukun üstünlüğü; suçla karşılaşma riskinin yanı sıra, mülkiyet hakları, polis, mahkemeler dahil, toplumun kurallara ne derece itaat ettiği ve onlara ne kadar güvendiği sorusuna bu göstergeyle yanıt aranmaktadır. Vatandaşların işlerini gerçekleştiren ve çıkar çatışmalarını çözümleyen kamu kurumlarına duydukları saygı da değerlendirilen diğer konulardır.

Yolsuzluğun kontrolü göstergesinde ise küçük ya da büyük yolsuzlukların miktarı ve devletin bir grup tarafından ele geçirilmesi dahil, iktidarın kişisel kazanç amacıyla ne kadar kullanıldığı irdelenmektedir.

3. EKONOMİK KALKINMA VE YÖNETİŞİM

Neo-klasik teoride ülkeler ve coğrafi bölgeler arasındaki gelir farklılığının kapanması öngörülmesine rağmen, gerçekleştirilen amprik çalışmalarda son otuz yılda bu farklılığın (zengin ülkelerle fakir ülkeler arasında) artmaya devam ettiği görülmektedir (Shepotylo, 2006). Neo-klasik teori bu gelişmeleri, zengin ülkelerden fakir olanlara sermaye akımlarının olmaması ihtimali ile açıklarken iki önemli teori de bu durum üzerine çalışmalar yapmaktadır; ekonomi coğrafyası ve kurumsal ekonomiler.

Ekonomi coğrafyası farklı coğrafi bölgeler arasındaki ekonomik kalkınma farklılıklarını açıklamada artan getirilerin (increasing returns)ve yığılmaların önemine vurgu yaparken; kurumsal ekonomiler, ekonomik kalkınmada ve yatırım ortamını iyileştirmede iyi kurumların ve kurumsal yapının hayati rolünü öne çıkarmaktadır. Kurumsal ekonomide son yıllarda gerçekleştirilen pek çok amprik çalışmada, kurumlar ekonomik kalkınmada belirleyici aktörler olarak kabul edilmektedir (örn., Knack ve Keefer (1995), Mauro (1995), Barro (1999), Hall ve Jones (1999). Bu çalışmalarla benzer olarak Alfaro, Kalemli-Ozcan ve Volosovych (2005) çalışmalarında düzenli işlemeyen ve düşük kalitedeki kurumların ve kurumsal yapının sermaye akımlarının fakir ülkelere gitmesi önünde en büyük engel olarak nitelendirmektedirler. Gelişmiş veya gelişmekte olan ulus devletlerde, gerçekleştirilen tüm bu çalışmalarda devlet kurumlarının kalitesine paralel olarak daha yüksek büyüme oranları saptanmaktadır (Scully 1988; Knack ve Keefer 1995, 1997; Kaufmann ve diğ., 1999). Şüphesiz ki, ekonomik kalkınmada yönetişim altyapısı tek belirleyici değildir; ancak iyi kurumsal altyapı; ulaştırma maliyetlerinin düşürülmesi, özelleştirme, yatırım ortamının iyileştirilmesi ve ticari aktivitelerde özel sektörün faaliyet alanlarını genişletmesi vb. pek çok konuda olanakların artırılmasını sağlamaktadır (Engerman ve Sokoloff, 2008).

Dünya Bankası yönetişimi "bir ülkenin kalkınması için, ekonomik ve sosyal kaynaklarının yönetiminde iktidarın kullanılma biçimi" olarak tanımlamış ve "doğru kalkınma yönetimi" ile ilişkilendirmiştir (Senaclens, 1998). Dünya Bankası, iyi yönetişimi ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi için teşvik etmekte ve iyi yönetişimin yatırım ve kalkınma konusundaki avantajları üzerinde durmaktadır (Nelson 2000). Dünya Bankası'nın iyi yönetişim kapsamında devlete yüklediği rol, rekabeti ve piyasaları teşvik etmek; özel mülkiyeti ve yatırımların güvenliğini korumak, piyasaların hukuk sistemine itaat edilmesini garanti altına almak; piyasalar basarışız olduğunda düzeltici bir rol üstlenmek; kamusal girişimleri özelleştirmek; fazla personeli azaltarak kamusal hizmeti reforme etmek; bütçe disiplinini başlatmak; yönetimi desantralize etmek ve hükümet-dışı örgütlerin daha fazla kullanımını sağlamaktır (Senaclens, 1998).

Dünya Bankası'nın kalkınma ile yönetişimi ilişkilendirdiği görüşü destekleyen Werlin (2003) ülkeler arasındaki ekonomik kalkınma farklılığının nedeninin, yetersiz yönetişim olduğunu savunmaktadır. Yoksul ülkeler ile zengin ülkeler arasındaki farklılığın temel nedeninin kaynak eksikliği olduğu görüşüne karşı çıkan Werlin (2003); sorunun yönetişim eksikliği olduğunu ifade etmekte ve az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarını yönetişime bağlamaktadır. Küreselleşme ve büyük miktarda dış yardıma karşılık yoksulluğun azalmamasının nedeni; yanlış politikalar, zayıf bürokrasiler, yetersiz

denetim, yasa ve düzenlemelerin uygunsuzluğu ve bağımsız güç alanlarının olmaması, yani yönetişimin yetersiz olmasıdır.

4. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada, 1996 – 2007 yılları arasında (1996, 2000, 2004 ve 2007) yönetişim altyapısı ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkinin OECD ülkeleri için sorgulanması amaçlanmaktadır. Ekonomik kalkınma ile yönetişim altyapısı arasındaki ilişkinin belirlenmesi için yapılacak lineer regresyon analizinde, ekonomik kalkınma bağımlı, yönetişim altyapısı değişkenleri ise bağımsız değişken olarak belirlenmiştir (bkz. Tablo 1).

Literatürde, ekonomik kalkınma ile ilgili uluslararası karşılaştırmaların yapıldığı ampirik çalışmalarda ekonomik kalkınmayı tanımlamak için farklı göstergeler kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların pek çoğunda (Peniwati ve Hsiao, 1987; Shafik, 1994; Oktay ve Özer, 2003; Baliamoune-Lutz, 2005; Miljkovic ve Rimal, 2008; Ahlerup ve diğ., 2009; Kovacı ve diğ., 2009) kişi başına GSYİH değerinin ekonomik kalkınmanın ölçülmesinde başvurulan gösterge olduğu görülmektedir. Ekonomik verimliliği ve ülke nüfusunun ortalama maddi refahının artışını ifade ettiği için, Dünya Bankası'da ekonomik kalkınmanın temel göstergesini artan GSYİH (veya GSMH) olarak tanımlamaktadır (Dünya Bankası web sayfası).

Tablo 1 - Regresyon analizinde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler

Değişkenler	Açıklama	Veri kaynağı	Veri yılı
Bağımlı değişkenler			
GSYİH / kişi	Kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
GSYIH artışı	Gayrisafi yurtiçi hasıla yıllık artış oranı	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
Yatırım	Gayrisafi yurtiçi hasıla içindeki oranı	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
İşsizlik	Sivil işgücü içindeki işsizlik oranı	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
DYYG	Ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
DYYÇ	Ülkeden doğrudan yabancı yatırım çıkışı	OECD Factbook 2009	1996,2000,2004,2007
Gini katsayısı	Gelir dağılımındaki eşitsizliğin göstergesi	OECD Factbook 2009	2004*
Bağımsız değişkenler			
HUU	Hukukun üstünlüğü	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007
Sİİ	Siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007
DUN	Düzenleyicilerin niteliği	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007
HUE	Hükümetin etkinliği	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007
YK	Yolsuzluğun kontrolü	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007
VSH	Vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk	Kaufmann et al.(1999)	1996,2000, 2004,2007

* Gini katsayısı için yalnızca 2004 yılına ait veri bulunmaktadır.

Bununla birlikte, ekonomik kalkınmanın tek değişken ile değerlendirilmesi mümkün görünmemektedir. İncelenen ampirik çalışmalarda, çalışmaların amacına göre kullanılan ekonomik değişkenlerin de farklılaştığı izlenmektedir. Örneğin, Peniwati ve Hsiao'un (1987) en yoksul %40ın aldığı ulusal gelir oranını; Gober ve Burns'ün (1997) GSYİHnın büyüme oranını, birikim ve yatırım

miktarlarını; Feld ve Voigt'un (2003) benzer şekilde GSYİHnın büyüme oranını; Oktay ve Özer'in (2003) işsizlik, enflasyon, ve büyüme hızı oranları ile gayri safi sabit sermaye oluşumunu; Angelopoulos ve diğ.'nin (2007) yıllık büyüme hızlarının 5 yıllık ortalamasını; Miljkovic ve Rimal'in (2008) GSYİHnın büyüme oranını ve gelir dağılımını ölçmek için Gini katsayısını; Ahlerup ve diğ.'nin (2009) GSYİHnın büyüme oranını ve yatırım miktarını; Kovacı ve diğ.'nin (2009) beşeri kalkınma endeksi değişkenlerini çalışmalarında ekonomik kalkınmayı değerlendirmek için kullandıkları tespit edilmiştir.

Bu kapsamda çalışmada; ekonomik kalkınmanın göstergeleri olarak başta kişi başına düşen GSYİH değeri olmak üzere, GSYİHnın büyüme oranı, GSYİH içinde yatırım oranı, sivil işgücü içindeki işsizlik oranı, ülkeye doğrudan yabancı yatırım girişi, ülkeden doğrudan yabancı yatırım çıkışı ve Gini katsayısı değişkenleri belirlenmiştir. Yıllar itibariyle verileri OECD'den (OECD web sayfası) elde edilen bu değişkenler, bağımlı değişken olarak regresyon analizinde yer almıştır.

Yönetişim altyapısı için kullanılan KKZL indeksi ise 31 farklı kalitatif göstergenin 13 farklı kaynaktan (BERI, DRI/McGraw Hill, the Heritage Foundation, the World Bank, the World Economic Forum and the Economist Intelligence Unit) toplanması ile elde edilmektedir. KKZL indeksinde kullanılan altı temel göstergenin [hukukun üstünlüğü (HUU), siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması (Sİİ), düzenleyicilerin niteliği (DUN), hükümetin etkinliği (HUE), yolsuzluğun kontrolü (YK), vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk (VSH)] yıllar itibariyle verileri Dünya Bankası'ndan elde edilerek, bağımsız değişken olarak regresyon analizinde yer almıştır.

Çalışmada SPSS 16.0 paket programı kullanılarak, Tablo 1'de yer alan ve yönetişim altyapısını tanımlayan tüm bağımsız değişkenlerin, ekonomik kalkınmayı ifade eden tüm bağımlı değişkenleri etkileme düzeylerini ortaya koymak amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır.

5. ANALİZ SONUÇLARI

OECD ülkeleri için ekonomik kalkınma ile yönetişim altyapısı arasındaki ilişkinin 1996 -2007 yılları arasında 4 yıllık 4 dönemde incelendiği analiz çalışmasının sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır. Tablo 2 genel olarak değerlendirildiğinde;

Ekonomik kalkınmanın temel göstergesi olarak değerlendirilen kişi başına GSYİH değişkeni ile yönetişim altyapısı değişkenlerinin tamamı arasında (analizi yapılan tüm yıllarda) anlamlı ilişki olduğu,

Yönetişim altyapısı değişkenlerinin kişi başına GSYİH değişkenindeki değişimin (R^2) yaklaşık yarısını açıklamakta olduğu,

kişi başına GSYİH değişkeni ile yönetişim altyapısı değişkenleri arasındaki ilişkinin (Beta katsayısı) aynı yönde (+) olduğu ve kişi başına GSYİH' nın yönetişim altyapısından yüksek oranda (%42-%81) etkilendiği,

kişi başına GSYİH değişkenini en fazla etkileyen (Beta katsayısı) yönetişim altyapısı değişkeninin (tüm yıllarda) hukukun üstünlüğü olduğu ve kişi başına GSYİHyı %70-78 oranında etkilediği,

Ekonomik kalkınmanın diğer göstergeleri olarak çalışmada değerlendirilen GSYİH artışı, yatırım oranı ve işsizlik oranı değişkenleri ile yönetişim altyapısı değişkenlerinin bir kısmı arasında (analizi yapılan yıllarda farklılaşan) anlamlı ilişki olduğu,

Yönetişim altyapısı değişkenlerinin GSYİH artışı, yatırım oranı ve işsizlik oranı değişkenlerini açıklama güçlerinin (R^2) genellikle düşük (ortalama %20) olduğu,

GSYİH artışı, yatırım oranı ve işsizlik oranı değişkenleri ile yönetişim altyapısı değişkenleri arasındaki ilişkinin (Beta katsayısı) ters yönde (-) olduğu,

İşsizlik oranının, yönetişim altyapısı değişkenlerinin ekonomik kalkınma değişkenleri arasında değişimini en az açıklayabildiği değişken olduğu,

Ekonomik kalkınmanın diğer göstergeleri olarak çalışmada değerlendirilen ve özellikle ekonominin küreselleşme düzeyini ifade eden doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girişi ve ülkeden çıkışını

tanımlayan değişkenler ile yönetişim altyapısı değişkenlerinin hiç biri arasında analiz yapılan yıllarda anlamlı ilişki bulunmadığı,

Ekonomik kalkınmanın göstergelerinden biri olarak çalışmada değerlendirilen Gini katsayısı ile yönetişim altyapısı değişkenlerinin tamamı arasında (analizi yapılan 2004 yılında) anlamlı ilişki olduğu,

Yönetişim altyapısı değişkenlerinin Gini katsayısı değişkenindeki değişimi %23-%40 oranında açıklamakta (R^2) olduğu,

Gini katsayısı değişkeni ile yönetişim altyapısı değişkenleri arasındaki ilişkinin (Beta katsayısı) ters yönde (-) olduğu ve Gini katsayısı'nın yönetişim altyapısından %48-%63 oranında etkilendiği,

Yönetişim altyapısı değişkenlerinin ile ekonomik kalkınma göstergelerindeki değişimi açıklama gücü ve yönetişim altyapısı değişkenlerinin ile ekonomik kalkınma göstergelerindeki değişimi etkileme düzeyi yıllar itibariyle farklılaşmaktadır. Örneğin 1996 yılında siyasi istikrar kişi başına GSYİH daki değişimin %38,5unu açıklarken, 2000 yılında %57,4ünü açıklamakta; kişi başına GSYİH 1996 yılında siyasi istikrardan %42,8 oranında etkilenirken, 2000 yılında %75,8 oranında etkilenmektedir. Bu farklılığı yaratan nedenlerin başka bir çalışmada ele alınması gerektiği,

Analiz sonucunda ulaşılan R^2 değerlerinin genellikle çok yüksek olmadığı, bu nedenle ekonomik kalkınmayı tanımlayan ekonomik değişkenlerdeki değişimlerin başka sosyal, ekonomik ve politik değişkenler ile de açıklanabileceği,

sonuçlarına ulaşılabilir.

Tablo 2 - Regresyon analiz sonuçları özeti

Bağımlı değişken	Bağımsız değişken	1996		2000		2004		2007	
		R^2	Beta	R^2	Beta	R^2	Beta	R^2	Beta
GSYİH / kişi	HUU	0,551	0,742	0,610	0,781	0,553	0,744	0,501	0,708
	Sİİ	0,385	0,620	0,574	0,758	0,349	0,591	0,357	0,597
	DUN	0,183	0,428	0,467	0,683	0,421	0,649	0,307	0,554
	HUE	0,663	0,814	0,587	0,766	0,520	0,721	0,392	0,626
	YK	0,509	0,714	0,519	0,732	0,463	0,681	0,392	0,626
	VHS	0,384	0,620	0,353	0,594	0,346	0,588	0,319	0,564
GSYİH artışı	HUU	0,254	-0,504	*	*	*	*	*	*
	Sİİ	0,238	-0,488	*	*	*	*	*	*
	DUN	0,142	-0,377	*	*	0,142	-0,377	*	*
	HUE	0,253	-0,503	*	*	0,134	-0,367	*	*
	YK	0,142	-0,377	*	*	*	*	*	*
	VHS	0,284	-0,533	0,171	-0,141	0,199	-0,446	*	*
Yatırım	HUU	0,220	-0,469	0,196	-0,442	*	*	*	*
	Sİİ	*	*	*	*	*	*	*	*
	DUN	0,355	-0,596	0,292	-0,541	0,143	-0,378	*	*
	HUE	0,182	-0,426	0,293	-0,542	0,134	-0,365	*	*
	YK	0,172	-0,415	0,321	-0,567	*	*	*	*
	VHS	0,268	-0,518	0,233	-0,483	0,186	-0,431	*	*
İşsizlik	HUU	*	*	*	*	0,144	-0,379	0,175	-0,388
	Sİİ	*	*	*	*	0,152	-0,390	*	*
	DUN	*	*	*	*	*	*	*	*
	HUE	*	*	*	*	0,144	-0,379	0,139	-0,373
	YK	*	*	*	*	0,143	-0,378	0,153	-0,391
	VHS	*	*	*	*	*	*	*	*
GİNİ katsayısı	HUU					0,346	-0,588		
	Sİİ					0,399	-0,632		
	DUN	**		**		0,232	-0,482	**	
	HUE					0,325	-0,570		
	YK					0,287	-0,536		
	VHS					0,242	-0,492		

* Regresyon analizi sonuçları $p<0,05$ düzeyinde anlamlı olmadığı için değerlendirmeye alınmamıştır, diğer sonuçlar $p<0,05$ düzeyinde anlamlıdır.

** Gini katsayısı için 1996, 2000 ve 2007 yıllarına ait veri bulunmadığı için regresyon analizi gerçekleştirilememiştir.

Yukarıda yapılan genel değerlendirmeler ışığında; yönetişim altyapısından en fazla etkilenen ve ekonomik kalkınmanın temel göstergesi olarak değerlendirilen kişi başına GSYİH ile yönetişim altyapısından ters yönde etkilenen işsizlik oranı ve Gini katsayısı değişkenleri ile yönetişim altyapısı değişkenleri arasındaki ilişkiler detaylı olarak aşağıda ele alınmaktadır.

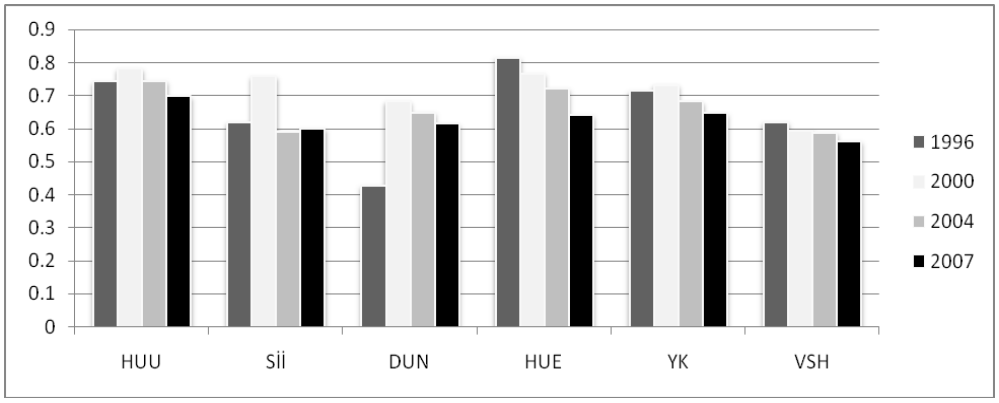

Şekil 1. Yıllar itibariyle yönetişim altyapısının kişi başına GSYİH'yı etkileme düzeyleri

Ekonomik kalkınmanın önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen kişi başına GSYİH değerlerini yönetişim altyapısı olarak tanımlanan altı göstergenin OECD ülkelerinde etkileme düzeyleri (Beta katsayısı) açısından değerlendirilmiştir. Yıllar itibariyle bu değerlendirmeler aşağıdadır;

Detayda değerlendirmeler geçmeden iki önemli sonuçtan bahsetmek gerekmektedir; bunlardan ilki hukukun üstünlüğü ve devletin etkinliği göstergelerinin yıllar itibariyle ekonomik kalkınmayı açıklamada temel göstergeler olduğunun görülmesidir. Her ne kadar yıllar itibariyle aldığı değerler azalsa da bu iki yönetişim göstergesi açıklama güçleri açısından büyük önem taşımaktadırlar. Diğeri ise düzenleyicilerin niteliği göstergesi dışındaki tüm göstergelerin ekonomik kalkınma ve yönetişim ilişkisini açıklama güçleri 1996 yılındaki değerlerinin altına düşmesidir. Yönetişim göstergelerinin kişi başına GSYİHyı açıklama güçleri genelinde bir düşme eğilimi söz konusudur.

Şekil 1 daha detaylı irdelendiğinde ise;

1996 yılında hükümetin etkinliği göstergesi kişi başına GSYİH'yı en fazla etkileyen gösterge olarak görülmektedir. Bürokrasinin ve kamu hizmetlerinin kalitesi, devlet görevlilerinin kapasitesi ve siyasi baskılardan ne kadar bağımsız oldukları ve siyasi düzenlemelerin kalitesinin ölçüldüğü bu göstergenin ekonomik kalkınmadaki önemi gerçekleştirilen bu analizlerde de vurgulanmaktadır. Son yıllarda gerçekleştirilen pek çok amprik çalışmadaki sonuçları destekler nitelikte (örn., Knack ve Keefer (1995), Mauro (1995), Barro (1999), Hall ve Jones (1999), bu çalışmada da kurumlar ekonomik kalkınmada belirleyici aktörler olarak görülmektedir.

Hukukun üstünlüğü ve yolsuzluğun kontrolü analizde kişi başına GSYİHyı etkileyen diğer göstergeler olarak öne çıkmaktadır. Düzenleyicilerin niteliği endeksi olarak tanımlanan ve hükümetin özel sektör kalkınmasını teşvik etmek ve sağlamak üzere güçlü ekonomik politikalar ve düzenlemeler getirme yeteneğini ölçen göstergenin, 1996 yılında olduğu gibi 2007 yılında da kişi başına GSYİH'yı dolayısıyla da ekonomik kalkınmayı genel olarak bakıldığında en az etkileyen yönetişim göstergesi olarak görülmektedir.

2007 yılındaki diğer göstergeler incelendiğinde hukukun üstünlüğü göstergesi kişi başına GSYİHyı en iyi açıklayan göstergedir. Bu gösterge; suçla karşılaşma riskinin yanı sıra, mülkiyet hakları, polis, mahkemeler dahil, toplumun kurallara ne derece itaat ettiği ve onlara ne kadar güvendiği sorusuna yanıt aranmakta ve vatandaşların işlerini gerçekleştiren ve çıkar çatışmalarını çözümleyen kamu kurumlarına duydukları saygı da değerlendirmektedir.

1996 yılından farklı olarak hükümetin etkinliği göstergesinin ekonomik kalkınmayı açıklamadaki sıralamasının düştüğü (birinci sıradan beşinci sıraya gerilediği) görülmektedir. Burada iki farklı değerlendirme yapmak mümkündür; 1990lar küreselleşme tartışmalarına paralel olarak yönetişim alanında da ilk önemli çalışmaların yapıldığı yıllardır. Dolayısıyla bu dönemde özellikle analize giren

gelişmiş OECD ülkelerinin büyük atılımları bulunmaktadır. Ancak 2000lerin başından itibaren bu çabalar gelişmekte olan ülkelerde başlamıştır. Sonuç olarak OECD'nin gelişmiş ülke grubunun bu konudaki çabalarının 1990larda tamamlanmış olması ve OECD grubu içinde, uluslararası kurumlarca belirlenen gelişmekte olan ülke sayısının altı ile sınırlı kalması 1996 yılı için gerçekleştirilen analizde bu göstergeye vurgu yapılmasına neden olmuştur. İkinci bakış açısı ise, hükümetin etkinliği konusunun artık gündemden çıkıp (pek çok gelişmiş ülkede çözülmüş olması nedeniyle), diğer göstergelerin daha önemli hale gelmesi ve yönetişim altyapısı dışında ekonomik kalkınmada belirleyici diğer faktörlerin devreye girmesidir.

Ekonomik kalkınmanın diğer önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen işsizlik oranları değerlerini yönetişim altyapısı olarak tanımlanan altı göstergenin OECD ülkelerinde etkileme düzeyleri (Beta katsayısı) açısından değerlendirilmiştir. Yıllar itibariyle bu değerlendirmeler aşağıdadır.

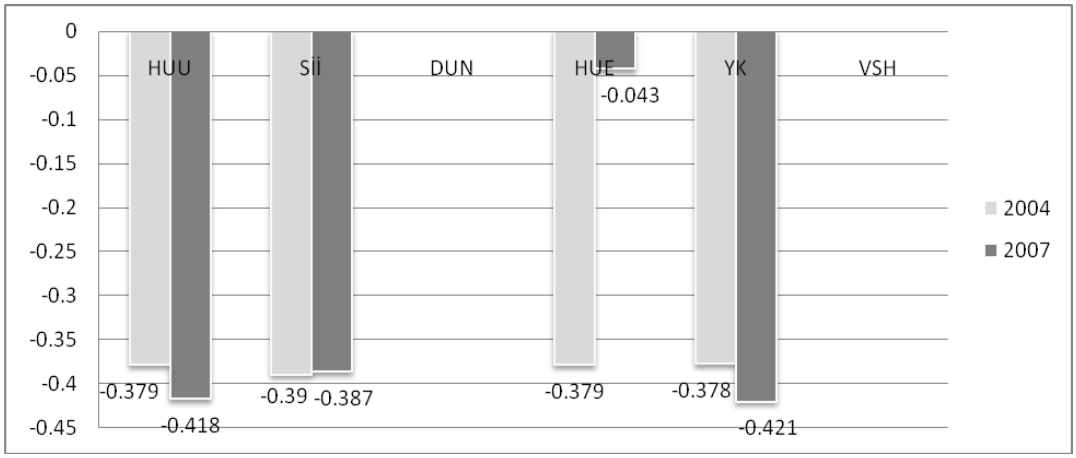

Şekil 2. Yıllar itibariyle yönetişim altyapısının işsizlik oranlarını etkileme düzeyleri

Şekil 2'de yıllar itibariyle işsizlik oranlarını etkileme açısından yönetişim altyapısı göstergeleri izlenmektedir. Şekilden de görülebileceği gibi bu değerlendirme sadece 2004 ve 2007 yıllarını kapsamaktadır. Bunun nedeni 1996 ve 2000 yıllarındaki gösterge değerlerinin yönetişim altyapısı ve söz konusu ekonomik kalkınma göstergesi arasında istatistikî açıdan anlamlı bir ilişkisinin tespit edilememesidir. Benzer şekilde düzenleyicilerin niteliği ve vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk göstergeleri, işsizlik oranları ile istatistikî açıdan anlamlı bir ilişkiyi işaret etmemektedir.

Şekil 2'den de izlenebileceği gibi analiz sonuçlarında yönetişim altyapısı göstergelerinin işsizlik oranlarını ters yönde (-) açıkladığı tespit edilmiştir. Hukukun üstünlüğü, siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması, hükümetin etkinliği ve yolsuzluğun kontrolü göstergelerinin, ekonomik kalkınma göstergelerinden biri olan işsizlik oranlarını açıklama düzeylerinin istatistikî olarak negatif çıkması ve bu ilişkinin özellikle son yıllarda ortaya çıkması önemlidir. Şöyle ki, yönetişim altyapısını önemli bileşenlerinden olan fiziksel altyapı ve özellikle beşeri sermaye yatırımları yapılaşma, iletişim ve ulaştırma vb. ağlar için gerekli olan altyapı yatırımlarına ilave olarak, eğitim ve sağlık gibi insana yapılan yatırımlardır (Globerman ve Shapiro, 2002). Dolayısıyla yönetişim altyapısında meydana gelen artış, işsizlik oranının önemli ölçüde azalması ile sonuçlanarak; beşeri ve sosyal sermayenin gelişmesine, böylelikle de ekonomik kalkınmanın sağlanmasına neden olacaktır.

Ekonomik kalkınmanın diğer önemli göstergelerinden biri olarak kabul edilen ve gelir dağılımındaki eşitsizliği ifade eden gini katsayısının OECD ülkelerinde yönetişim altyapısı göstergelerinden etkilenme düzeyleri (Beta katsayısı) açısından değerlendirilmiştir. Verisi bulunabilen 2004 yılı itibariyle bu değerlendirme aşağıdadır.

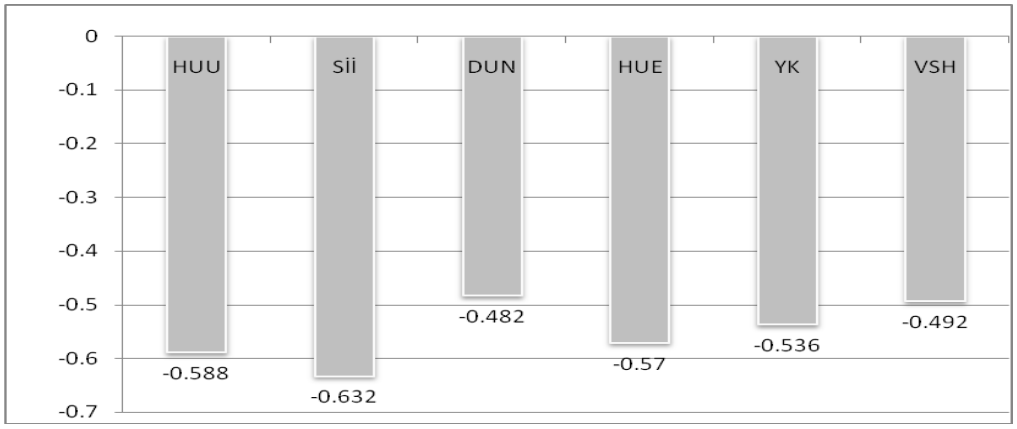

Şekil 3. 2004 yılı itibariyle yönetişim altyapısının gini katsayısını etkileme düzeyleri

Şekil 3'de 2004 yılı itibariyle gini katsayısını etkileme açısından yönetişim altyapısı göstergeleri izlenmektedir. Ekonomik kalkınmanın göstergelerinden biri olarak çalışmada değerlendirilen Gini katsayısı ile yönetişim altyapısı değişkenlerinin tamamı arasında anlamlı bir ilişki olduğu, Gini katsayısı değişkeni ile yönetişim altyapısı değişkenleri arasındaki ilişkinin ters yönde (-) olduğu ve Gini katsayısının yönetişim altyapısından negatif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Gini katsayısı sırasıyla en fazla siyasi istikrar ve şiddetin bulunmaması (%63,2), hukukun üstünlüğü (%58,8), hükümetin etkinliği (%57,0), yolsuzluğun kontrolü (%53,6), vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk (%49,2) ve düzenleyicilerin niteliği (%48,2) değişkenlerinden etkilenmektedir.

Yönetişim altyapısı göstergeleri ile gelir eşitsizliğini ifade eden gini katsayısını arasında negatif yönlü ve yüksek düzeyde ilişki olması, yönetişim altyapısının ekonomik kalkınma için gerekli olduğu savını destekler niteliktedir. Yönetişim altyapısında meydana gelen artış gini katsayısının önemli ölçüde (%48-63 aralığında) azalmasına sebep olacaktır ki, bu da gelir eşitsizliğinin azalması yani ekonomik kalkınmanın toplumun her kesimi için sağlanması anlamına gelecektir.

6. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada soyut bir kavram olan yönetişim ve daha somut ve ölçülebilir bir kavram olan yönetişim altyapısı mevcut literatür üzerinden kısaca irdelenmiştir. Daha sonra ise, son yıllarda kurumsal ekonomilerde sıkça tartışılan ekonomik kalkınma ve yönetişim altyapısı arasındaki etkileşim değerlendirilerek, gerçekleştirilen ampirik çalışmayla sorgulanmıştır.

OECD ülkeleri için yönetişim altyapısının ekonomik kalkınma üzerindeki etkisinin lineer regresyon analizleri ile belirlendiği çalışmada, yönetişim altyapısını geliştirmeye yönelik gerçekleştirilecek her türlü yatırımın ekonomik gelişmeyi olumlu yönde etkilediği ve ekonomik kalkınmanın sağlanması için uygun ortam hazırladığı sonucuna ulaşılmıştır. Yönetişim altyapısı ile ekonomik kalkınmanın temel bileşeni olarak nitelendirilen kişi başına GSYİH arasında, anlamlı, açıklama gücü ve etkileme gücü yüksek bir ilişkinin olduğunun ortaya konmuş, yönetişim altyapısının özellikle işsizlik oranının ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin azaltılmasında da önemli unsurlar olduğu görülmüştür. Yönetişim altyapısı göstergelerine daha detayda bakıldığında, hukukun üstünlüğü ve düzenleyicilerin niteliği göstergelerinin, ekonomik kalkınmayı diğer yönetişim göstergelerine kıyasla daha fazla etkilediği tespit edilmiştir.

Şüphesiz ki; Engerman ve Sokoloff'un (2008) da belirttiği gibi yönetişim altyapısı, ekonomik kalkınmanın tek belirleyicisi değildir. Ancak; çalışma kapsamında gerçekleştirilen analizlerle yönetişim altyapısının ekonomik kalkınmayı önemli düzeyde etkilediği ortaya konulmuştur.

Bu çalışma kalkınma literatüründe çoğunlukla değerlendirilmeyen politik istikrar, hükümetin güvenilirliği, hukukun üstünlüğü, düzenleyicilerin niteliği, düzenleyici çevre ve vatandaşların söz hakkı ve sorumluluk faktörlerini (yönetişim altyapısı göstergeleri olarak) ele alarak ülke literatürüne katkı koymaktadır. Bundan sonra gerçekleştirilecek çalışmalarda, özellikle gelişmekte olan ülkeler için benzeri çalışmaların tekrarlanması ve gelişmiş ülke deneyimlerinin bu çerçevede değerlendirilerek, ülkeler arası ekonomik kalkınma farklılıklarının azaltılmasında izlenecek politikaların belirlenmesi gelişmekte olan ülkelere yol göstermesi açısından önem taşımaktadır.

7. KAYNAKLAR

Ahlerup, P., Olsson, O., Yanagizawa, D., 2009. Social capital vs institutions in the growth process. European Journal of Political Economy, no:25, ss.1-14.

Alfaro, L., Kalemli-Ozcan, S. ve Volosovych, V., 2005. Why does not capital flow from rich to poor countries? An empirical investigation. NBER Working Paper No. 11901.

Angelopoulos, K., Economides, G., Kammas, P., 2007. Tax-spending policies and economic growth: Theoretical predictions and evidence from the OECD. European Journal of Political Economy, no:23, ss.885–902.

Aygül,C., 1997. Neo-liberalizmin 'Başarısızlığı' ve Yönetişim, Toplum ve Bilim, Sayı:Yaz 1997, ss. 231-254.

Atamer, M., 2006. Halka açık anonim şirketlerde kurumsal yönetim ve doğrudan yabancı yatırımlar açısından değerlendirilmesi. Basılamamış Uzmanlık Tezi, Hazine Müsteşarlığı, Ankara.

Baliamoune-Lutz, M. 2005. Institutions, social capital, and economic development in Africa: An empirical study.Working Paper No. 18 / 2005, International Centre For Economic Research.

Barro, R. J. 1999. Determinants of economic growth: A cross-country empirical study. 2nd edition, MA: MIT Press, Cambridge .

Dünya Bankası, Yönetişim Göstergeleri, www.worldbank.org/wbi/governance/data, (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

Engerman, S. L. ve Sokoloff , K., L., 2008. Debating the role of institutions in political and economic development: theory, history and findings. Annual Review of Political Science, no. 11, ss.119-135.

Feld, L.P. ve Voigt, S., 2003. Economic growth and judicial independence: cross-country evidence using a new set of indicators. European Journal of Political Economy, sayı. 19, ss. 497–527.

Globerman, S. ve Shapiro, D., 1999. The impact of government policies on foreign direct investment: the Canadian experience. Journal of International Business Studies, Sayı. 30 no. 3, ss. 513–532.

Globerman, S., ve Shapiro, D., 2003. Governance infrastructure and US foreign direct investment. Journal of International Business Studies, sayı. 34, ss.9-39.

Globerman, S., ve Shapiro, D., 2004. Governance infrastructure and U.S. foreign direct investment, International Finance, 0404008, EconWPA.

Gober, J.R. ve Burns, J.O., 1997. The relationship between tax structures and economic indicators, Journal of International Accounting: Auditing & Taxation, Sayı: 6, no. 1, ss.1-24.

Gürel Üçer, A., 2010. İnsan haklarının gelişimi: Demokrasi ve planlamanın yeniden yapılanması", Yasal ve Yönetsel Boyutlarıyla Planlama, Prof. Dr. Feral Eke'ye Armağan, Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Şehir Bölge Planlama Bölümü, Ankara.

Hall, R., ve Jones, C. I., 1999. Why do some countries produce so much more output per worker than others. Quarterly Journal of Economics, Sayı: 114, no:1, ss.83–86.

Healey, P. (1999) Collaborative Planning, Macmillan Press, Houndmills.

Humphrey, J., ve Schmitz, H., 1998. Trust and interfirm relations in developing and transition economies. Journal of Developing Studies, Sayı: 34, no: 4, ss. 32–61.

Institute on Governance, What is Governance?, www.iog.ca/page.asp?pageID=3&htmlarea=home, (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

Kaufmann, D., Kraay, A., ve Zoido-Lobaton, P., 1999. Aggregating governance indicators. World Bank Working Paper no: 2195.

Knack, S. ve Keefer, P., 1995. Institutions and economic performance: Cross-country tests using alternative institutional measures. Economics and Politics, Sayı 7, no: 3, ss.207-227.

Knack, S., ve Keefer, P., 1997. Does social capital have an economic payoff?. Quarterly Journal of Economics, Sayı: 112, no: 4, ss.1251–1288.

Kovacı, S., Belke, M. ve Koç A.A.,2009. İktisadi kalkınmaya yeni yaklaşımlar: sosyal sermayenin ve kurumların artan rolü. Uluslararası Davraz Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 24-27 Eylül 2009, Isparta. http://idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma8.pdf

Mauro, P., 1995. Corruption and Growth. Quarterly Journal of Economics, Sayı:110, no:3, ss.681-712.

Miljkovic, D. ve Rimal, A., 2008. The impact of socio-economic factors on political instability: A cross-country analysis. The Journal of Socio-Economics, Sayı:37, ss. 2454-2463.

Nelson, P., 2000. Whose civil society? Whose governance? Decisionmaking and practice in the new agenda at the Inter-Amerikan Development Bank and The World Bank, Global Governance, Sayı: 6, ss.405-431.

OECD Factbook 2009, Economic, Environmental and Social Statistics, http://oberon.sourceoecd.org/vl=2691222/cl=22/nw=1/rpsv/factbook2009/index.htm), (2010 Ocakta ziyaret edildi).

OECD, 2001. The well-being of nations: the role of human and social capital. OECD, Paris.

Oktay, E. ve Özer, H., 2003. Genişlemenin Avrupa Birliği'nin bazı sosyal ve ekonomik göstergeleri arasındaki ilişkiye etkisi. Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 101-122.

Özer, A., 2006. Yönetişim üzerine notlar. Sayıştay Dergisi, no:63 (ekim-aralık), ss. 59-69.

Peniwati, K. ve Hsiao T., 1987. Ranking countries according to economic, social and P,political indicators. Mathematical Modelling, Sayı:9, No: 3-5, ss.203-209.

Scully, G., 1988. The institutional framework and economic development. Journal of Political Economy, Sayı:96, no: 3, ss.652-662.

Senaclens, P., 1998. Governance and the crisis in the international mechanisms of regulation, International Social Science Journal, sayı:155, ss.91-104.

Shafik, N., 1994. Economic development and environmental quality. Oxford Economic Papers, New Series, Special Issue on Environmental Economics, Sayı: 46, ss.757-773.

Shepotylo, O., 2006. Regional governance infrastructure: The positive externality on the inflow of foreign direct investment, Job Market Paper, University of Maryland.

Tekeli, İ., 1996. Yönetim kavramı yanısıra yönetişim kavramının gelişmesinin nedenleri üzerine. Sosyal Demokrat Değişim, Sayı: 1.

UNDP, 1997. Governance for sustainable human development, A UNDP policy paper, UNDP.

Vining, A. R., ve Weimer, D. L., 2001. Criteria for infrastructure investment: normative, positive and prudential perspectives. İçinde: A. R. Vining ve J. Richards (editörler), Building the future: issues in public infrastructure in Canada, Toronto: C.D. Howe Institute, ss.131–165.

Werlin, H., 2003. Poor nations, rich nations: A theory of governance, Puplic Administration Review, Sayı:63, No:3, ss.329-339.

World Bank, Beyond economic growth: Meeting the challenges of global development, Glossary, http://www.worldbank.org/depweb/beyond/global/chapter1.html (2009 Aralıkta ziyaret edildi).

BÖLGESEL GELİŞME HEDEFİ DOĞRULTUSUNDA: BÖLGESEL REKABET EDEBİLİRLİK OPERASYONEL PROGRAMININ İRDELENMESİ

Semiha Sultan ERYILMAZ[1], Hüseyin Feti TEKKANAT[2]

ÖZET

Avrupa Birliği'ne(AB) uyum çalışmaları ile birlikte; bölge, gelişme, kalkınma, bölgeler arası dengesizlik ve bölgesel planlama kavramları son yıllarda daha çok tartışılır olmuştur. AB üyesi olan ve üyeliğe aday olan ülkelerde; ekonomik ve sosyal açıdan uyumu sağlamaya çalışan ve bölgeler arası gelişmişlik farkını gidermeyi hedefleyen bölgesel politikalar uygulanmaktadır.

Ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan homojen mekân parçaları olarak tariflenen bölgeler arasındaki dengesizliği gidermek üzere Türkiye'de de çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Ülkemizde, AB müktesebatına uyum çerçevesinde; DPT'nin koordinasyonunda ve TÜİK'in katkılarıyla 2002 yılında İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) çalışması tamamlanmıştır. Bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyo-ekonomik analizlerinin yapılması, bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesi ve AB İstatistik Sistemine uygun karşılaştırılabilir istatistikî veri tabanı oluşturulmasını amaçlayan bu sınıflandırmada ekonomik, sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren iller, bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak oluşturulan 26 "Düzey II" bölgesini oluşturmaktadır.

25 Ocak 2006'da yürürlüğe giren 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" ile birlikte Düzey II bölgelerinde; Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın (BKA) kurulması kararlaştırılmıştır. Kalkınma Ajanslarının kurulması ile; ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak amaçlanmaktadır.

Bu bölgesel politikalara ek olarak AB, aday ve potansiyel aday ülkelerin AB politikalarına ve standartlarına aşamalı olarak uyumunu sağlamak ve bu ülkeleri üyelik sonrasında faydalanılacak Yapısal Fonlara ve Uyum Fonuna hazırlamak amacıyla 2007-2013 dönemini kapsayan "Katılım Öncesi Mali İşbirliği Aracı" (Instrument for Pre-accession Assistance-IPA) olarak adlandırılan yeni bir program geliştirmiştir.

IPA kapsamında yardımlar; (1) Geçiş dönemi desteği ve kurumsal yapılanma, (2) Sınır ötesi işbirliği, (3) Bölgesel kalkınma, (4) İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, (5) Kırsal kalkınma olmak üzere beş bileşen kapsamında ele alınmaktadır. Türkiye AB üyeliğine aday bir ülke olarak, 5 bileşene yönelik olarak belirlenen fon desteklerinden yararlanabilmektedir. Bu bileşenler kapsamında aday ve potansiyel ülkelere ayrılacak kaynak tutarı belirlenmektedir. Bölgesel Kalkınma bileşeni kapsamındaki programlar; Ulaştırma, Çevre ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programları çerçevesinde yürütülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada; Türkiye'de bölgesel gelişmeyi sağlamak amacıyla gerçekleştirilmekte olan bölgesel kalkınma bileşeninin alt başlıklarından "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı" irdelenecek ve bu kapsamda gerçekleştirilen çalışmalar değerlendirilmektedir.

[1] Araştırma Görevlisi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik Anabilim Dalı, semihaeryilmaz@gmail.com

[2] Sanayi ve Ticaret Uzmanı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı Koordinasyon ve Uygulama Merkezi, fetite@yahoo.com, ipa@sanayi.gov.tr

GİRİŞ

Avrupa Birliği'nin(AB), genişlemesi ile birlikte; birbirinden farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip olan ülkelerin sayısı artmaktadır. AB, üye ve üyeliğe aday olan ülkeler arasındaki bölgesel gelişmişlik farklılıklarını azaltmak amacıyla farklı mali yardım araçları kullanmaktadır. AB üyeleri; Yapısal Fonlar, Uyum Fonu ve Topluluk Programlarından yararlanırken, aday ülkeler Mali İşbirliği ve Mali Yardım Programlarından yararlanmaktadır. Türkiye, ekonomik gelişme, makro ekonomik programların hazırlanması, demokratik kurumların oluşturulması, insan haklarının geliştirilmesi vb. amaçlar doğrultusunda yapılan bu fonlardan, Mali Yardımlar kapsamında yararlanmaktadır.

Bu çalışmada, "Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı" programı doğrultusunda AB fonlarından; Bölgesel Kalkınma bileşeni kapsamındaki "Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı"(BROP) irdelenmektedir. AB'ye uyum çalışmaları ile birlikte üye ülkeler arasında ve ülke içindeki bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarını, bölgesel dengesizlikleri azaltma amacıyla uygulanan mali yardımlar ülkemiz için büyük önem taşımaktadır. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programı, AB'nin ortak bölgesel kalkınma politikasına, ilgili politikaların uygulanması ve geliştirilmesi kapsamındaki uyum hazırlıklarına ve 9. Kalkınma Planına uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Çalışmada öncelikle AB'nin 2000–2006 döneminde aday ülkelere yönelik mali yardım programları kısaca açıklanmakta, daha sonra 2007-2013 dönemi mali yardım aracı olan IPA programı, programın uygulanmasına ilişkin düzenlemeler, IPA kurumsal yapılanması, IPA bileşenleri irdelenmektedir. IPA bileşenlerinden BROP ve uygulanacağı coğrafya, hazırlık çalışmaları irdelendikten sonra bileşen kapsamında desteklenen projeler değerlendirilmektedir.

2. AB'NİN ADAY ÜLKELERE YÖNELİK MALİ YARDIM PROGRAMLARI

AB, ekonomik entegrasyon hedefi doğrultusunda; üye/aday/potansiyel aday olan Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkelerinin Birliğe uyumunu sağlamak, gelişmişlik farklarını azaltmak, katılım hazırlıklarını hızlandırmak amacıyla çeşitli mali yardımlar yapmaktadır. Katılım öncesi mali yardımlar doğrudan nakdi bir yardım niteliğinde olmayıp, Avrupa Komisyonu ve aday ülkenin birlikte seçtikleri proje ve programlara mali destek sağlamak için kullanılmaktadır.

2000 – 2006 DÖNEMİNDE UYGULANAN MALİ YARDIM PROGRAMLARI

2007–2013 dönemi için uygulamaya geçen IPA (Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı) öncesinde AB'nin aday ve potansiyel aday ülkelere sağladığı katılım öncesi mali yardımları; PHARE, ISPA, SAPARD, CARDS ve Türkiye için Katılım Öncesi Mali İşbirliği Programlarından oluşmaktadır. Bu programların amaçları şu şekilde özetlenebilir;

PHARE (Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies) Programı ile, aday ülkelerin Topluluk müktesebatının üstlenilmesi hususunda öncelikli olan kurumsal yapılanma ve yatırım desteği konularında desteklenerek Avrupa Birliği üyeliğine hazırlanması amaçlanmıştır.

ISPA (Instrument for Structural Policies for Pre-Accession) Programı, katılım öncesi yapısal politikalar kapsamında yer almış bir araçtır. Program ile aday ülkelerin, Topluluğun özellikle ulaştırma ve çevre alanlarındaki altyapı standartlarına uyumunun sağlanması amaçlanmıştır.

SAPARD (Special Accession Programme for Agriculture & Rural Development) Programı, tarım ve kırsal kalkınmaya yönelik özel bir katılım programıdır. Program ile aday ülkelerin, Ortak Tarım Politikası ile ilgili Topluluk müktesebatını uygularken karşılaştıkları problemleri çözmelerine yardımcı olunması amaçlanmıştır.

CARDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilization) Programı kapsamında Batı Balkan Ülkeleri (Hırvatistan, Bosna Hersek, Arnavutluk, Makedonya, Sırbistan ve Karadağ) finansal olarak desteklenmiştir. CARDS programı söz konusu ülkelerin politik ve ekonomik gelişimlerinin gerçekleştirilmesi ve kurumsal kapasitelerinin arttırılmasını amaçlamıştır.

Türkiye için Katılım Öncesi Mali İşbirliği ile Türkiye'nin diğer adaylarla aynı yasal ve teknik zeminde değerlendirilmesi ve aynı prosedürlere tabi olmasını teminen yapılacak hibe nitelikli yardımlar tek bütçe altında toplanmıştır. Söz konusu mali yardım Aralık 2001 tarihli "Türkiye için Katılım Öncesi Mali Yardıma Dair Çerçeve Tüzük" ile kabul edilmiş ve Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir (ABGS, 2009)

2007 – 2013 DÖNEMİ MALİ YARDIM ARACI: IPA

17 Temmuz 2006 tarihinde, 1 Ocak 2007 tarihinden itibaren geçerli olacak şekilde IPA'ya ilişkin Konsey kararı alınmıştır (European Council, 2006). Buna göre 2007–2013 dönemi için aday ve potansiyel aday ülkelere sağlanacak tüm katılım öncesi mali yardımlar tek bir program çerçevesinde toplanmış ve AB tarafından daha önce uygulanmakta olan araçlar yürürlükten kaldırılmıştır.

Türkiye'yi üyelik sonrası yapısal fonların programlamasına, yönetimine ve uygulamasına hazırlama amacı taşıyan IPA çerçevesinde, Türkiye'ye sunulacak Avrupa Birliği mali yardımları, AB üyesi ülkelerde uygulanan yaklaşıma uygun olarak kullandırılmaktadır.

AB hibeleri kullanılarak yürütülecek olan projelerin kesinlikle stratejik belgelerde (Katılım Ortaklığı Belgesinde, İlerleme Raporunda, Ulusal Programda ve Ön Ulusal Kalkınma Planın) yer alan aşağıdaki hukuki, idari, ekonomik ve sosyal önceliklere uygun olmaları gerekmektedir:

Müktesebat uyumu

Müktesebat uyumu için gerekli idari kapasite oluşturulması ve bunun için gerekli yatırım ihtiyacı

Ekonomik ve sosyal uyum projeleri (bölgesel kalkınma, sınır ötesi işbirliği ve KOBİ projeleri)

IPA - Uygulamaya İlişkin Düzenleme

17.07.2006 tarihli ve 1085/2006 tarihli Konsey Tüzüğü ile oluşturulan IPA mali yardımının ne şekilde uygulanacağı 12.06.2007 tarihli IPA Uygulama Tüzüğü'nde anlatılmaktadır (Commission Regulation).

Buna göre AB mali yardımları, "Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi" (Decentralized Implementation System, DIS) çerçevesinde kullanılmaktadır. Bu yapılanmaya ihtiyaç duyulmasının nedenleri şu şekilde özetlenebilir;

Mali yardımların, kademeli bir geçiş süreciyle, Avrupa Komisyonu yerine bizzat aday ülkeler tarafından programlanmasını, uygulanmasını, izlenmesini ve değerlendirilmesini sağlamak (Türkiye'de DIS sistemi kapsamında yönetilen AB mali kaynakları için Avrupa Komisyonu Delegasyonunun ön onayı gerekmektedir)

Aday ülkelerde, mali yardımların kullanımının ulusal bütçelerden farklı bir yapı içerisinde gerçekleşmesini sağlamak ve kullanım esaslarını farklılaştırmak,

Mali yardımların programlama, sözleşme hazırlama, ihale, finansman, uygulama, izleme ve değerlendirme aşamalarının ve işlevlerinin birbirlerinden bağımsız birimler tarafından eşgüdümlü olarak yürütülmesini sağlamak.

IPA - Kurumsal Yapılanması

IPA kapsamındaki mali yardımlardan yararlanabilmek için yararlanıcı ülkede kurulması gereken birimler, görevleri ve fonksiyonları IPA Uygulama Tüzüğü'nde belirtilmiştir. Bu birimlerin görev ve fonksiyonları kısaca aşağıda açıklanmaktadır (Başbakanlık Genelgesi, 2001);

Ulusal IPA Koordinatörü (National IPA Coordinator-NIPAC); tüm bileşenlerini koordine etmekten sorumlu "Ulusal IPA Koordinatörlüğü" görevi, "Avrupa Birliği Genel Sekreterliği"ne verilmiştir.

Stratejik Koordinatör(Sectoral Coordinator); IPA'nın birbirlerini tamamlayan "Bölgesel Kalkınma" ve "İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi" iki bileşen için ayrıca bir **Stratejik Koordinatör** tayin edilmesi gerek görülmüş ve bu görev Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'na verilmiştir.

Ulusal Fon; **"Hazine Müsteşarlığı"**, yardımın mali yönetiminden sorumlu **"Ulusal Fon"** görevini yürütmektedir. Mali yardımlar Müsteşarlık tarafından açılacak ve yönetilecek Ulusal Fonda toplanacaktır.

Ulusal Yetkilendirme Görevlisi; Fonu yönetmek ve bu kaynağın projelerin uygulanmasında kullanılmasını sağlamak üzere **Hazine Müsteşarı "Ulusal Yetkilendirme Görevlisi"** (National Authorizing Officer-NAO) olarak tanımlanmıştır.

Yetkili Akreditasyon Görevlisi (Competent Accrediting Officer-CAO); Hazine Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu **Hazineden Sorumlu Devlet Bakanı** ise **"Yetkili Akreditasyon Görevlisi"** olarak tanımlanmaktadır.

Denetim Otoritesi (Audit Authority); IPA bileşenlerin genel olarak yürütülmesini mali ve idari açıdan denetleme yetkisi Hazine Müsteşarlığı'na verilmiştir. Hazine Müsteşarlığı, **"Denetim Otoritesi"** rolünü **Hazine Kontrolörleri Kurulu** eliyle yürütmektedir.

IPA İzleme Komitesi; Yürütülen çalışmalar arasında gerekli uyumu sağlamak üzere Avrupa Komisyonu temsilcileri, Ulusal IPA Koordinatörü (ABGS), Ulusal Yetkilendirme Görevlisi (Hazine Müsteşarlığı), Stratejik Koordinatör (DPT Müsteşarlığı) ve Uygulama Birimlerinin temsilcilerinden oluşan **"IPA İzleme Komitesi"** kurulmuştur. Komite yılda en az bir defa toplanmak zorundadır. Komite, farklı IPA bileşenleri altında yürütülen programlar ve faaliyetler arasında tutarlılığı ve koordinasyonu sağlamak, verilen yardımın hedeflerine ulaşmasını temin etmek amacıyla gerek duyulan her türlü düzeltme önleminin alınması ve genel verimliliğin arttırılması için Komisyona, Ulusal IPA Koordinatörüne ve Ulusal Yetkilendirme Görevlisine eylem önerilerinde bulunabilir. Ayrıca program hedeflerine ulaşmasını sağlamak ve ilgili programlar veya IPA bileşenleri kapsamında verilen yardımın etkinliğini arttırmak için alınacak her türlü düzeltici tedbirle ilgili alınacak kararlar doğrultusunda ilgili sektörel izleme komitesine önerilerde bulunabilir.

Sektörel İzleme Komiteleri; programlar veya bileşenler kapsamında ayrı ayrı kurulmuş komitelerdir. Yılda iki kez toplanan sektörel izleme komitesi, ilgili programların ve faaliyetlerin, her bir bileşen için belirlenen özel hükümler ve ilgili sektörel anlaşmalar ve finansman anlaşmalarına uygun olarak yürütümünün etkililiğini ve kalitesini izler ve değerlendirir. IPA bileşenini uygulayan birimin, Operasyonel Programın(OP) öncelik ekseni ve tedbirleri çerçevesinde faaliyetlerin yürütümünde kaydettiği ilerlemeyi; başardığı aşama ve sonuçları değerlendirir; önerilerini iletir. Programın hedeflerine ulaşmasını temin etmek ve yardımın etkililiğini arttırmak için her türlü düzeltici önlemle ilgili kararlara ilişkin Komisyona ve ulusal IPA koordinatörüne önerilerde bulunur ve her bir sektörel izleme komitesi, IPA İzleme Komitesine rapor verir. Avrupa Komisyonu temsilcisinin ve Uygulama Birimi Başkanının ortak başkanlık ettiği Sektörel İzleme Komitesi'nde, Ulusal IPA Koordinatörü, Stratejik Koordinatör, Uygulama Birimi, kamu kuruluşları, sivil toplum temsilcileri ve yerel paydaşlar bulunur.

Merkezi Finans ve İhale Birimi ile, Avrupa Birliği tarafından finanse edilen tüm programlar çerçevesinde gerçekleşen hizmet, mal, iş ve hibelere ilişkin ihalelerin genel bütçeleme, ihaleye çıkma, sözleşme imzalama, ödeme, muhasebe ve mali raporlaması bakımından sorumlu birimdir (RG, 2007). IPA programları ihalelerine ilişkin Avrupa Birliği kural, düzenleme ve usullerine bağlı kalınmasını ve uygun bir raporlama sisteminin işlemesini sağlayacaktır (MFİB, 2009). Yani Merkezi Finans ve İhale Birimi, projelerin mali uygulamasını üstlenmiş bulunmaktadır. BROP özelinde, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın (STB), Merkezi Finans ve İhale Birimi ile, Haziran 2008'de imzalanan ve geçerliliği 2010 yılının sonunda dolacak olan bir İşbirliği Anlaşması (Cooperation Agreement) mevcuttur. Bu anlaşmaya göre, BROP'un ihale süreçlerini, anlaşmanın geçerli olduğu süre boyunca Merkezi Finans ve İhale Birimi takip edecektir. Hâlihazırda Bakanlık bünyesinde, 2011 yılının başlangıcı itibariyle Programın ihale süreçlerini takip etmeye başlamak üzere "Finans ve İhale Bölümü" kurulması çalışmaları sürdürülmektedir.

Uygulama Birimleri (Operating Structure, OS); Her bir IPA bileşeni için bir uygulama birimi kurulmakta olup, ilgili olduğu bileşenin operasyonel programının mali yönetim ilkelerine uygun olarak uygulanmasından sorumludur.

AB tarafından sağlanan hibe nitelikli mali yardımların hangi projeleri finanse edeceğine, hangi projelerin uygulanacağına karar verilmesi; koordinasyon-programlama-uygulama-izleme-değerlendirme ve denetleme ana eksenleri etrafında birçok kamu kurum ve kuruluşlarının katıldığı önemli, uzun ve yoğun çaba gerektiren bir süreçtir. Hatta bu sürecin, Merkezi Olmayan Uygulama Sisteminin öngördüğü gibi, bir çeşit müzakere niteliği taşıdığı da söylenebilir.

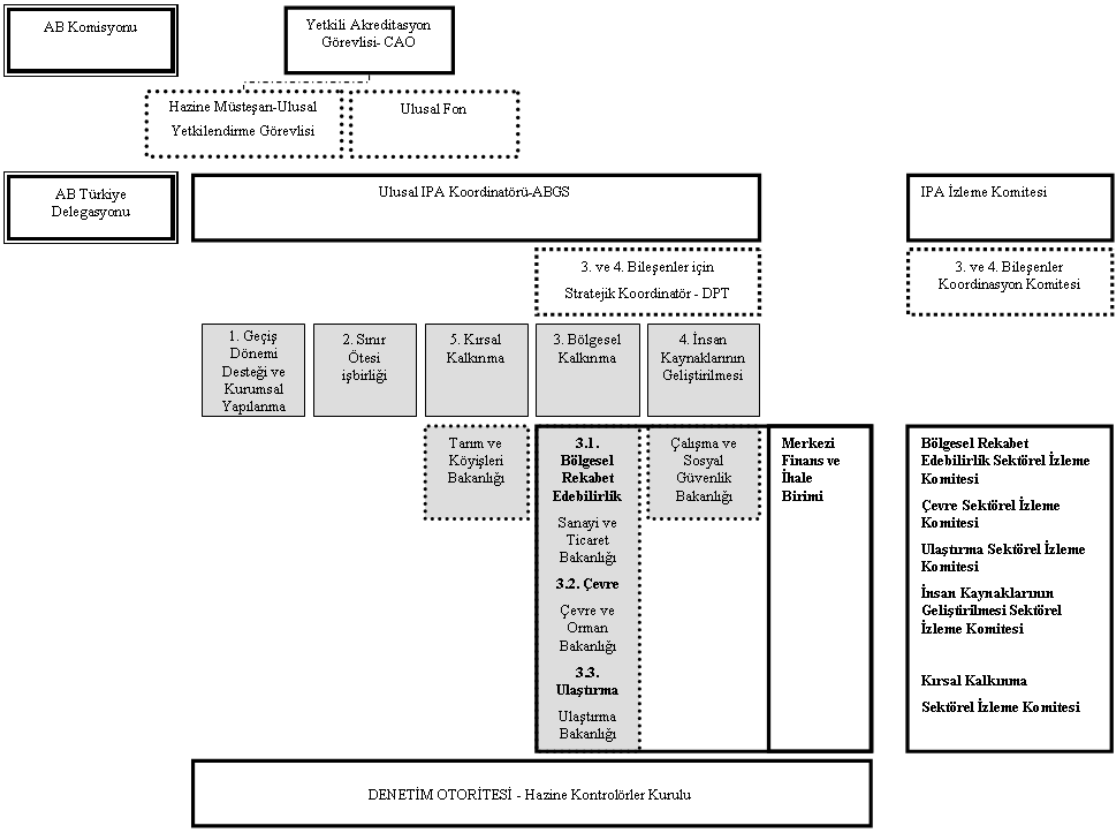

Şekil 1 - IPA Kurumsal Yapılanması, (BROP,2007).

IPA Bileşenleri

IPA kapsamında beş bileşen bulunmaktadır:

a. Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
b. Bölgesel ve Sınır Ötesi işbirliği
c. Bölgesel Kalkınma (Bölgesel Rekabet Edebilirlik, Çevre ve Ulaştırma)
d. İnsan Kaynaklarını Geliştirme
e. Kırsal Kalkınma

IPA kapsamında sunulacak yardımlardan aday ve potansiyel aday olmak üzere iki grup ülke yararlanmaktadır. Türkiye, Hırvatistan ve Makedonya'dan oluşan aday ülkeler, yukarıda belirtilen tüm bileşenler çerçevesinde yardım alabilmektedir. Arnavutluk, Bosna-Hersek, Sırbistan ve Karadağ'dan oluşan potansiyel aday ülkeler ise yalnızca 1. ve 2. bileşen kapsamında sunulacak yardımlardan yararlanabilmektedir (BROP,2007).

3. BÖLGESEL REKABET EDEBİLİRLİK OPERASYONEL PROGRAMI

BROP, IPA'nın Bölgesel Rekabet başlıklı üçüncü bileşenini oluşturan üçayaktan biridir ve tüm IPA sürecinin en önemli ögelerindendir. Yukarıda bahsedilen, 2006 yılında başlayan aktörlerin belirlenmesi aşamasında, Bölgesel Rekabet Edebilirlik alt bileşenini programlama ve uygulama rolleri, STB'ye verilmiştir. Böylece, STB bünyesinde, programı uygulamaya klavuz teşkil edecek program belgesi olan "Operasyonel Program"ı hazırlama çalışmaları başlamıştır. OP'nin AB Komisyonunca hazırlanan **Çok Yıllı İndikatif Planlama Dokümanı** (Multi Annual Planning Document-MIPD) ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca hazırlanan **Stratejik Çerçeve Belgesi** (Strategic Coherence Framework-SCF) ile uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Bu bağlamda, önce programın uygulanmasına birincil ve ikincil derecede yön veren bu dokümanlardan, daha sonra da OP'den bahsetmekte fayda vardır.

Çok Yıllı İndikatif Planlama Dokümanı (MIPD), her bir aday ülke için Komisyon tarafından hazırlanan 3 yıllık stratejik planlama dokümanıdır. Bu dokümanda IPA çerçevesinde gerçekleştirilecek faaliyetlerin uyumu ve koordinasyonu sağlanır ve temel müdahale alanları, öncelikler, hedefler ve

bütçe ortaya koyulur. Hazırlama aşamasında prensip olarak, uygulayıcı program otoritelerinin görüşleri alınmaktadır.

Stratejik Çerçeve Belgesi (SCF), Bölgesel Kalkınma (Bölgesel Rekabet Edebilirlik, Ulaştırma, Çevre) Bileşeni ile İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Bileşenini (4 OP) içermektedir. Söz konusu iki bileşen için Stratejik Koordinatör olan Devlet Planlama Teşkilatı tarafından, AB Komisyonu'nun görüşleri alınarak, 7 yıllık bir süreç için hazırlanır. AB Komisyonu tarafından onaylanır. Rakamsal indikatörler içermesi gereken Stratejik Çerçeve Belgesi, ulusal önceliklerle Topluluk önceliklerini optimize eder; ve 3. ve 4. bileşenler kapsamında yer alan OP'ler arasındaki tutarlılığı ve tamamlayıcılığı sağlar. 2007–2013 dönemini kapsamak üzere 2007 yılında hazırlanmış ve onaylanmıştır.

Operasyonel Program ise Program Otoritesi olan Bakanlıklar tarafından 3 yıllık mali perspektifi ortaya koyacak şekilde hazırlanır ve Komisyon tarafından onaylanır. Programda Çok Yıllı İndikatif Planlama Dokümanı ve Stratejik Çerçeve Belgesinde yer alan öncelik ve amaçların elde edilebilmesi için uygun öncelik ve tedbirleri tanımlanır; amaçlar, ulaşılmak istenen sonuçlar, objektif izleme ve değerlendirme göstergeleri belirlenir. Kısacası OP'nin, orta dönemli hedeflerin ve ihtiyaçların analizi ve uygulama alanının resmi niteliğini taşıdığı söylenebilir.

Bölgesel Kalkınma Bileşeni'nin bütçesi; 2007–2009 yıllarını kapsamak üzere toplam 524 milyon Avrodur. Bu miktarın 187 milyon Avro tutarındaki kısmı Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programına ayrılmıştır. Bileşenin altında Çevre ve Ulaştırma da dahil olmak üzere toplam 3 alt program olduğu düşünüldüğünde, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Programına, Bileşenin toplam bütçesinin üçte birinden daha fazla bütçe ayrıldığı dikkat çekmektedir.

Tablo 1- BROP Bütçesi (Milyon Avro), (MIFF Çok Yıllı Gösterge Mali Çerçeve Belgesi), (STB, 2009)

	2007	**2008**	**2008**	**Toplam**
AB Katkısı	41,9	43,5	54,8	140,2
Türkiye Katkısı	14	14,5	18,3	46,8
Toplam	55,9	58	73,1	187
3. Bileşenin Toplam Bütçesi	167,5	173,8	182,7	524

Avrupa Birliği katkısı ile Türkiye katkısı arasındaki oran; 1/3'tür.IPA Uygulama Tüzüğü'nde, yatırım faaliyetinde Topluluk katkısının kamu harcamasının max. %75'ini oluşturacağı, diğer %25'lik oranın yararlanıcı ülkedeki kamu fonlarından karşılanacağı belirtilmiştir. Diğer maddelerde, istisnai ve onaylanmış durumlarda, bu tavanın %85'e çıkabileceği belirtilmiştir. Ancak, genel anlamda kabul edilebilir oran %75'tir. Gelir getiren değerlerin kullanımını kapsayan, örneğin katılım öncesi yardım için bir faaliyetin, toprağın veya binaların satılmasını veya kiralanarak kullanılmasını gerektiren bir projede, Topluluk katkısının yüzdesi daha düşük olacaktır (STB, 2009).

Güncel bir gelişme olarak bahsetmek gerekirse, yukarıdaki bütçeye ek olarak 2010–2011 bütçesinin de, mevcut OP'de bazı revizyonlar yapılarak 2007–2009 dönemi için belirlenen projelerde kullanılmak üzere serbest bırakıldığı Komisyon tarafından bildirilmiştir. Bu kapsamda BROP'a 2010–2011 bütçesi olarak tahsis edilen fon miktarı aşağıdaki gibidir:

Tablo 2 - BROP Bütçesi (Milyon Avro), (STB, 2009)

	2010	**2011**	**Toplam**
AB Katkısı	80,95	99,08	180,03
Türkiye Katkısı	14,29	17,48	31,77
Toplam	95,24	116,56	211,8

Ancak bu yeni bütçenin öncelikler arasındaki dağılımının müzakeresi devam etmektedir. Bu yeni gelişmeye ek olarak, yukarıda bahsedilen %75 AB, %25 Ulusal katkı prensibi 2010–2011 bütçesi için %85 ve %15 şeklinde revize edilmiştir. Bu yeni revizyonun 2007–2009 dönemine uygulanıp uygulanmayacağı henüz kesinleşmemiş olmakla birlikte, 2007–2009 dönemine uygulanacak olması halinde, AB katkısının bütçesel miktarı, eski değer ile aynı olacak olup (140,2 Milyon Avro), bu miktar toplam bütçenin %85'ini teşkil edeceğinden Ulusal katkı 46,8 Milyon Avro'dan 24,74 Milyon

Avro değerine düşecek olmakla birlikte, toplam bütçe değeri 187 Milyon Avro'dan 164,94 Milyon Avro değerine düşme durumunda kalacaktır (STB, 2009).

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programının Uygulanacağı Coğrafya

Bilindiği üzere DPT'nin koordinasyonunda ve TÜİK'in katkılarıyla 2002 yılında tamamlanan İBBS çalışması ile bölgesel istatistikler toplanmış, bölgelerin sosyo-ekonomik analizleri yapılmış ve karşılaştırılabilir bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu sınıflandırma neticesinde, ekonomik; sosyal ve coğrafi yönden benzerlik gösteren iller; bölgesel kalkınma planları ve nüfus büyüklükleri dikkate alınarak, 26 adet "Düzey II (NUTS II)" bölgesini oluşturmuştur.

BROP, 26 bölgeden, coğrafi olarak kişi basına düşen milli gelir ortalaması Türkiye ortalamasının % 75'inin altında kalan NUTS II bölgelerine odaklanmaktadır. Bu yoğunlaşma, Çok Yıllı İndikatif Planlama Dokümanı'nda kararlaştırılmıştır. OP'de benimsenen bu yoğunlaşmaya ilave olarak ve de coğrafi yoğunlaşma prensibine ilişkin daha kapsamlı bir yaklaşım oluşturmasını teminen Stratejik Uyum Çerçeve Belgesinde BROP kapsamında desteklenebilecek bölgeler arasından 15 Cazibe Merkezi belirlenmiştir. NUTS II Bölgelerinde Cazibe Merkezlerinin seçiminde, altyapı özellikleri, ulaşım özellikleri (havaalanı vs.), sosyal ve lojistik imkânlar vb. açısından kendi bölgesi içinde lokomotif olma özelliği taşıyan iller göz önünde tutulmuştur. Dolayısıyla toplam 43 ili kapsayan hedef coğrafyada bulunan 12 NUTS II bölgesinde, 15 cazibe merkezi bulunmaktadır. Bazı bölgelerde birden fazla cazibe merkezi şehrin bulunması dikkat çekmektedir (BROP, 2007).

Bu bağlamda Stratejik Uyum Çerçeve Belgesine göre Programın uygulanışında coğrafi yoğunlaşmanın büyük bir bölümü kişi başına düşen milli geliri Türkiye ortalamasının %75'inin altında kalan 12 NUTS II bölgesinden seçilen 15 Büyüme Merkezine yönelik olacaktır. Yardımın %70-80'lik kısmı Cazibe Merkezlerine yönelik olacaktır. Bu uygulamanın, örneğin göçün NUTS II bölgesi bağlamında sınırlanması anlamında daha faydalı sonuçlar doğuracağı sonucu çıkarılabilir.

Cazibe Merkezleri yaklaşımı dışında OP, programın uygulanacağı 12 NUTS II bölgesi (43 il) ve bu bölgelerin dışında kalan bölgelerimiz arasında yakın işbirliğini sağlamak amacıyla bir "Bölgeler Arası İşbirliği Stratejisi" geliştirmiştir. Bu stratejinin iki temel unsuru bulunmaktadır:

Cazibe Merkezlerinin hinterlandları ile olan etkileşimi,

12 NUTS II bölgesinin Ar-Ge, inovasyon ve şebekeleşme konularına ilişkin olarak ülkenin geri kalanıyla etkileşimi

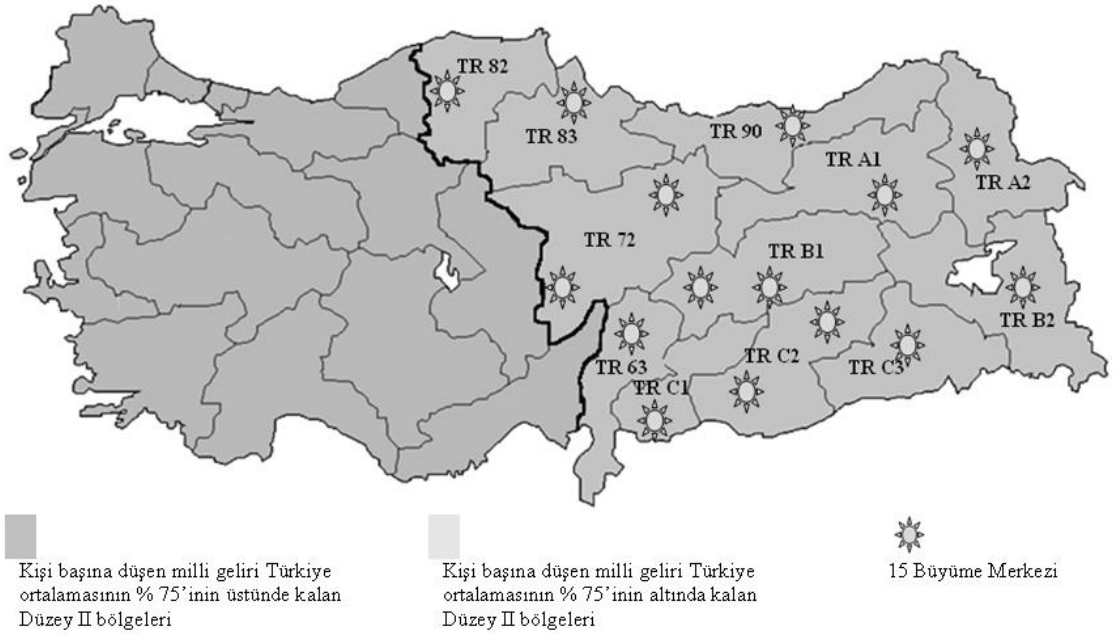

Şekil 2 - Hedef Coğrafya, (BROP, 2007)

Tablo 3 - NUTS II Bölgeleri ve Cazibe Merkezleri

TR-A1	Bayburt, Erzincan, **Erzurum**	TR-C3	**Batman,** Mardin, Siirt, Şırnak
TR-A2	Ağrı, Ardahan, Iğdır, **Kars**	TR–63	Hatay, **Kahramanmaraş**, Osmaniye
TR-B1	Bingöl, **Elazığ, Malatya,** Tunceli	TR–72	**Kayseri**, **Sivas**, Yozgat
TR-B2	Bitlis, Hakkari, Muş, **Van**	TR–82	Çankırı, **Kastamonu**, Sinop
TR-C1	Adıyaman, **Gaziantep**, Kilis	TR–83	Amasya, Corum, **Samsun**, Tokat
TR-C2	**Diyarbakır**, **Şanlıurfa**	TR–90	Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, **Trabzon**

Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Hazırlık Çalışmaları

2007–2009 yıllarını kapsayan BROP hazırlık çalışmaları STB tarafından 2006 yılında başlatılmış ve OP Ekim 2007'de hazırlanmıştır. OP, hedef coğrafyadaki bölgelerin fotoğrafını veren, kapsamlı olarak hazırlanmış verileri (imalat sanayi, KOBİ'ler, turizm, Ar-ge ve inovasyon, okuma yazma oranı, SWOT analizi), program stratejisi ve öncelik eksenlerini, yönetim ve kontrol yapılarını, bilgilendirme ve tanıtıma ilişkin unsurları içermektedir. Bu kapsamda, hedef bölgeye yönelik toplantılar, anketleri içeren kapsamlı çalışmalar yapılmış ve programın amaçlarını gösteren "öncelikler" ve araçları işaret eden "tedbirler" belirlenmiştir (STB, 2009).

BROP'un orta vadeli ihtiyaçlar, öncelikler ve tedbirleri geliştirilirken, daha üst düzeyde yer alan (MIPD, 9. Kalkınma Planı, Orta Vadeli Program ve SCF) belgeler de dikkate alınmıştır. Bu amaçlar MIPD ve SCF'nin uygunluk kriterleri ile uyumludur, stratejileri ve amaçları ile aynı doğrultudadır.

BROP'da 2 temel öncelik ve bu öncelikler altında 6 temel faaliyet alanı (tedbir) belirlenmiş bulunmaktadır. Bu öncelik ve faaliyet alanları şu şekildedir (STB, 2009);

1.Öncelik: İş Ortamının İyileştirilmesi

Bu öncelik altında desteklenecek 4 tedbir bulunmaktadır. OP'de bu öncelik, sanayi altyapısına yönelik, teknoloji içeren projeleri kapsadığı için , en çok katkının ayrıldığı önceliktir. İş Ortamının İyileştirilmesi Önceliğine 2007-2009 bütçesinden 138,3 milyon Avro tavan sınırı öngörülmüştür. Önceliğin faaliyetleri;

Tedbir 1.1: Sanayi altyapısının geliştirilmesi,

Tedbir 1.2: Finansal araçların oluşturulması ve geliştirilmesi,

Tedbir 1.3: AR-GE, inovasyon, teknoloji ve bilgi toplumu altyapısının geliştirilmesi,

Tedbir 1.4: Turizm altyapısı ile tanıtım ve pazarlama faaliyetlerinin geliştirilmesi.

2. Öncelik: İşletme kapasitelerinin artırılması ve girişimciliğin teşvik edilmesi

Bu önceliğe ise 2007–2009 bütçesinden 37,5 milyon Avro tavan sınırı öngörülmüştür. Bu öncelik kapsamında desteklenecek 2 faaliyet alanı (tedbir) bulunmaktadır;

Tedbir 2.1: İşletmelere temel bilgi, danışmanlık ve yatırım desteği sağlanması,

Tedbir 2.2: Sanayi sektörleri arasında işbirliğinin güçlendirilmesi.

3. Öncelik: Teknik Yardım

Yukarıda bahsedilen iki temel önceliğin yanı sıra, tamamıyla program otoritesi STB bünyesindeki Proje Koordinasyon ve Uygulama Merkezi'ne ve bölgedeki faydalanıcı kurumlara yönelik olarak oluşturulmuş üçüncü bir "Teknik Yardım" önceliği öngörülmüştür.

Bu önceliğin temel amaçları, IPA Uygulama Tüzüğü'ne uygun olarak programın etkin uygulanmasını sağlamak, Program Otoritesi ve programın uygulamasına dahil olan diğer kuruluşların idari kapasitelerinin programın hazırlanması, yönetimi, uygulanması, izlenmesi, değerlendirilmesi, kontrolü ve tanıtımının desteklenmesi yoluyla iyileştirilmesi ve aynı zamanda müdahalelerin planlanması ve ileride hazırlanacak OP'ler icin gerekli olan sektör çalışmalarının ve proje havuzunun hazırlanmasıdır. Önceliğin bütçesindeki miktarı 11 milyon Avro'dur. Öncelik kapsamında desteklenecek 2 faaliyet alanı (tedbir) bulunmaktadır;

Tedbir 3.1: OP'nin Yönetimi, Uygulanması, İzlenmesi, Kontrolü ve Değerlendirilmesine Destek

Tedbir 3.2: OP Tedbirlerinin Tanıtılması

Bu içerikle STB'nin Ekim 2007'de hazırladığı OP Ulusal Koordinatör Avrupa Birliği Genel Sekreterliği'nin (ABGS) onayını takiben Avrupa Komisyonu'na gönderilmiş ve Komisyon tarafından 29.11.2007 tarihinde onaylanmıştır (BROP,2007).

OP'nin onaylanmasını takiben, STB'de "grup" olarak çalışmalarını yürüten ve OP hazırlama çalışmalarını yürüten IPA Çalışma Grubu, Bakanlık Makamı oluru ile 03.12.2007 tarihinde "Merkez" halini almıştır ve söz konusu tarihten bu yana çalışmalarını Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı Koordinasyon ve Uygulama Merkezi (BROP-KUM) olarak yürütmektedir. Birim faaliyetlerini, doğrudan Program Otoritesi Başkanı (Head of Operating Structure-HOS) olarak Müsteşar Yardımcısı yönetiminde sürdürmektedir.

Koordinasyon ve Uygulama Merkezi, IPA süreci, bölgelerin ne şekilde yapısal fonlardan faydalanabileceği gibi hususlarla ilgili olarak Şanlıurfa, Van, Samsun, Erzurum, Gaziantep, Malatya, Trabzon, Kastamonu, Diyarbakır, Çankırı, Tokat ve Kayseri illerindeki Bölgesel Konferanslarda Programın tanıtımını yapmıştır.

AB yapısal fonlarının kullanımında rol alacak yapılanmaların IPA kapsamında akreditasyon sürecinden geçmeleri de zorunlu tutulmuştur. Bu husus fonların serbest bırakılması için ön şarttır. Akreditasyon, ilgili organ ve otoritelerin prosedür ve yapıları gibi hususları içermektedir. BROP-KUM'un akreditasyon süreci Mart 2007'de başlamış, Ulusal Akreditasyonun tamamlanması ve DIS başvurusu Ekim 2008'de tamamlanmıştır. BROP-KUM 23 Temmuz 2009'da akredite edilerek Yönetim Yetki Devri tamamlanmış; böylece Komisyon ile 3. ve 4. IPA bileşenleri için finansal hususları (yıllık finansal bildirimler, ödemelerin ne şekilde olacağı vb.) düzenleyen "Finansal Anlaşma"nın imzalanmasının yolu açılmıştır. Finansal Anlaşma 3 Eylül 2009'da imzalanmıştır (STB, 2009).

BROP Kapsamında Desteklenen IPA Projeleri

BROP'un AB üyesi ülkelerin görüşüne sunularak Avrupa Komisyonu tarafından kabul edilmesi sonrasında, 2008 yılı itibariyle Programın uygulamasına geçilmiştir. Müzakereler sonucunda, desteklenecek IPA projelerinin 3 paket yaklaşımı çerçevesinde belirlenmesine karar verilmiştir. Söz konusu yaklaşım BROP Sektörel İzleme Komitesi tarafından da onaylanmıştır. Buna göre; 1. Proje Paketi'nde Merkezi Kamu Kuruluşlarının Stratejik Projelerine, 2. Proje Paketi'nde Proje Teklif Çağrıları ile toplanacak projelere, 3. Proje Paketi'nde ise 1. Önceliğin 2. Tedbirindeki Finansal Araçlara İlişkin Projelere yer verilmesi kararlaştırılmıştır (STB, 2009).

Tablo 4- Desteklenecek IPA Projeleri ve Uygulama Ortakları, (STB, 2009).

	Tedbir	**Uygulama Ortağı**
1. Proje Paketi	1.1- 1.3- 1.4- 2.1- 2.2- 3.1	Merkezi Kamu Kuruluşları
2. Proje Paketi	1.1- 1.3- 1.4- 2.1- 2.2	Merkezi Kamu Kurumları; Yerel Aktörler; Sivil Toplum Kuruluşları
3. Proje Paketi	1.2	Merkezi Kamu Kurumları

I. Proje Paketi

Proje faydalanıcılarının Merkezi Kamu Kuruluşları olması kararlaştırılan I. Proje Paketi oluşturulmadan önce, program otoritesi olan STB tarafından, BROP'un ilgili paydaşları ile bir dizi toplantılar gerçekleştirilmiş, kamu kurum ve kuruluşları proje üretmeleri için teşvik edilmiştir. Bu kapsamda, KOSGEB, TUBİTAK, Milli Prodüktivite Merkezi, Kültür ve Turizm Bakanlığı (KTB), Milli Eğitim Bakanlığı, Dış Ticaret Müsteşarlığı, Hazine Müsteşarlığı, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Türkiye Kalkınma Bankası, Kredi Garanti Fonu, GAP, KOBİ Girişim Sermayesi Yatırım Ortaklığı A.Ş, Eximbank, TOBB ve Türkiye Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu ile görüşülmüştür. Daha sonra, kamu kuruluşlarınca sunulan, BROP'un tedbirlerine ve bütçelerine uygun projeler, AB

Türkiye Delegasyonu ve AB komisyonu temsilcileri ile müzakere edilmiş ve paket kapsamında 9 adet proje belirlenmiştir (STB, 2009, EK-I).

Paket kapsamındaki projelerden 7'sinin, proje tanımlama dokümanları AB Türkiye Delegasyonu tarafından 2009 yılında onaylanmıştır. KTB'nın projesinin fizibilite raporunun onaylanma süreci devam etmektedir. TÜBİTAK tarafından sunulan projenin bütçesi 10 milyon Avro'dan fazla olduğu için, Avrupa Komisyonu tarafından Büyük Proje (Major Project) olarak değerlendirilmesine karar verilmiştir. "Büyük Proje Başvuru Formu"nun doldurulduğu başvuru formları onaylanmak üzere Şubat 2010 sonunda AB Komisyonuna gönderilmiştir.

I. Proje paketi kapsamındaki projelerin uygulanmasına ilişkin olarak, uygulama döneminde gecikme yaşanmaması için akreditasyon sürecinin tamamlanmasından önce BROP-KUM Merkezince ihale dokümanlarının hazırlanması çalışmalarına da başlanmıştır. Bu kapsamda faydalanıcı kurumlar ve Merkezi Finans ve İhale Birimi (MFİB) yetkilileri ile koordinasyon toplantıları yapılarak bir iş planı ve görev dağılımı gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede gerekli ihale dokümanlarının hazırlanması çalışmaları faydalanıcı kurumlarla birlikte halen yürütülmekte olup, hazırlanan dokümanlar MFİB'ye ve AB Türkiye Delegasyonu'na iletilmektedir. Proje paketinde yer alan projelerin satın alma-ihale ve yıllık harcama planları hazırlanarak MFİB ile paylaşılmıştır.

BROP'un Teknik Yardım önceliği kapsamındaki Teknik Yardım Planı ise yenilenen ihtiyaç analizi doğrultusunda revize edilerek 10 Haziran 2009 tarihinde gerçekleştirilen Sektörel İzleme Komitesi tarafından onaylanmıştır. Bununla birlikte program önceki yıl operasyonel hale gelmemiş olduğundan acil eğitim ve tanıtım ihtiyaçları için ulusal kaynaklar ve diğer AB kaynaklı Teknik Yardım olanakları kullanılmıştır. 3 Eylül 2009 tarihinde imzalanan Finansman Anlaşması ile Program operasyonel hale gelmiştir. Bu çerçevede önümüzdeki dönemde, BROP-KUM tarafından I. Proje paketinde yer alan projelerden biri olan Teknik Yardım Projesinde de uygulamaya geçilecektir.

Merkez, DPT vasıtasıyla, SEI (Support European Integration) fonu kapsamında I. Proje paketinde yer alan projelerin teknik dokümanlarının hazırlanması ve mevcut olanların kontrolü için teknik yardım desteği almıştır. Diğer yandan, Koordinasyon ve Uygulama Merkezi'ne yönelik olarak, Hollanda Hükümeti tarafından finanse edilen "G2G NL Short Project" isimli proje Mayıs 2009'da başlamış ve bu kapsamda BROP-KUM personelinin ve I. Proje paketi faydalanıcılarının kapasitelerinin geliştirilmesine yönelik eğitim faaliyetleri yürütülmüştür (STB, 2009).

II. Proje Paketi

II. Proje Paketi kapsamında, proje önerilerinin belirlenmesi amacıyla, Sektörel İzleme Komitesi tarafından onaylanan 'Birinci Proje Teklif Çağrısı", "Rehber Doküman" ve model "Proje Tanımlama Dokümanı (Operational Identification Sheet-OIS)" ile birlikte, Program Otoritesi Merkez tarafından **14 Kasım 2008** tarihinde yayınlanmıştır. Proje Teklif Çağrısı, **16 Ocak 2009** tarihi itibariyle kapanmış ve hedef bölgede yer alan ilgili tarafların yoğun ilgisi sonucu, ilan edilen bütçenin yaklaşık 20 katı büyüklüğünde olan 532 adet proje önerisi Bakanlığa sunulmuştur (STB, 2009)..

Çağrı sürecinin sona ermesinin ardından BROP-KUM tarafından "Proje Teklif Çağrısı Rehberi"nde gösterilen "**ön seçim kriterleri**" dikkate alınarak başvurular incelenmiş ve 67 proje önerisi bu etapta elenmiştir. Ön eleme sürecini takip eden aşamada, toplam **465** adet proje önerisi, BROP Sektörel İzleme Komitesi üyesi kurum/kuruluşların belirlemiş olduğu "**Bağımsız Değerlendiriciler**" (99 adet) tarafından, Proje Teklif Çağrısı Rehberi"nde yer alan ilgili tedbirler için belirlenmiş kriterlere göre incelenmiştir. Bu inceleme sürecinde Program Otoritesi olan STB yer almamıştır.

İnceleme sürecinde her bir proje önerisi, birbirinden bağımsız ve habersiz iki farklı değerlendirici tarafından değerlendirilmiştir. Bu çerçevede, önemli puan farkı gösteren proje önerileri yeniden değerlendirilmek üzere bu defa üçüncü bir değerlendiriciye gönderilmiştir. Bu durumlarda, üç değerlendirici arasında, puanları birbirine en yakın iki değerlendiricinin vermiş oldukları puanlar dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır. Herhangi bir proje önerisinin nihai puanı iki değerlendiricinin (üçüncü okumaya giden proje önerilerinde matematiksel olarak birbirine en yakın iki puan) puanlarının aritmetik ortalaması olarak belirlenmiştir (STB, 2009).

Bağımsız değerlendiriciler tarafından yürütülen değerlendirme sürecini takip eden aşamada, "Proje Teklif Çağrısı Rehberi"nde belirtildiği üzere, Bakanlık tarafından Avrupa Komisyonu Türkiye

Delegasyonu ile işbirliği içerisinde, aşağıda belirtilen kriterlere göre yeniden değerlendirme yapılmıştır;

- Hazırlık ve olgunluk,
- Başvuru sahibinin kurumsal/uygulama kapasitesi,
- Projelerin coğrafi dengeli dağılımı ve
- Kullanılabilir bütçe imkânları.

Bu süreç ayrıca, Bağımsız Değerlendiriciler tarafından yapılan puanlamanın çapraz (puan limitlerine uyulup uyulmadığı, maddi hata bulunup bulunmadığı vb.) kontrolünü de içermiştir.

Sonuç olarak, yukarıda ana hatları ile yazılı seçim ve değerlendirme süreci sonucunda; 25 adet proje önerisini içeren bir Ana Liste, 10 adet proje önerisini içeren bir Rezerv Liste ve 12 adet proje önerisini içeren bir Proje Havuzu oluşturulmuştur.

Sonuçlandırma işleminde, BROP'un 2007–2009 bütçesi içerisinde Proje Teklif Çağrısı'na esas teşkil eden bütçe sınırları kapsamında öncelikli olarak desteklenmesi öngörülen proje önerilerinin bulunduğu liste; **"Ana Liste"** olarak düşünülmüştür.

Ana listeye ek olarak Bakanlık tarafından "**Rezerv Liste**" ve "**Proje Havuzu**" oluşturulmuştur. Ana listede yer alan proje önerilerinden herhangi birinin öngörülemeyen bir nedenle desteklenememesi durumunda Rezerv Liste'nin, Rezerv Listede yer alan proje önerilerinin desteklenememesi durumunda ise Proje Havuzu'nun devreye girmesi öngörülmüştür. Ancak, II. Proje paketindeki bu hiyerarşi 2010–2011 bütçesinin tahsis edilmesi ile ortadan kalkarak bütün projeler eşit düzeyde önceliğe sahip olmuştur. Projelerin uygulanmasında birinci kriter, uygulanmaya hazır olgunluğa sahip olup olmama olarak belirlenmiştir (EK-II).Bakanlıkça yukarıda yer alan projelerin sahipleri ile Ağustos 2009'da proje dokümanlarına ilişkin olarak ikili görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede proje dokümanlarının olgunlaştırılması amacıyla gerekli koordinasyon çalışmaları merkez personeli tarafından yürütülmektedir (STB, 2009)..

III. Proje Paketi

BROP'un finansal enstrümanlara ilişkin, Öncelik 1 altındaki 1.2 nolu Finansman Araçlarının Oluşturulması ve Geliştirilmesi tedbirine yönelik olarak, bu konuda uzman ulusal ve uluslararası kurumların katılımıyla merkezi bazda tasarım ve uygulama yönünde çalışmalar yürütülmektedir. Bu kapsamda söz konusu tedbir altında uygun projelerin formülize edilmesi için, potansiyel faydalanıcı kurumlarla ve Uluslararası Finans Kuruluşları (IFIs) ile koordinasyon toplantıları düzenlenmekte olup iki proje önerisi çerçevesinde görüşmeler sürdürülmektedir. İlk Proje önerisi; KOSGEB, İstanbul Risk Sermayesi Girişimi (IVCI) ve Avrupa Yatırım Fonu (EIF)'nun katılımıyla gerçekleştirilecek 15 Milyon Avro bütçeli "Güneydoğu Anadolu Girişim Sermayesi Fonu" projesi, ikinci proje önerisi ise STB İç Ticaret Genel Müdürlüğü, EIF ve Avrupa Yatırım Bankası (EIB)'nın katılımı ile gerçekleştirilecek 33 Milyon Avro bütçeli "Büyük Anadolu Garanti Fonu" projesidir.

Bununla birlikte OP bünyesindeki 3. Öncelik olan Teknik Yardım bütçesi aktif olarak kullanılana kadar, alternatif Teknik Yardım kaynaklarının kullanılması stratejisi benimsenmiştir. Bu amaçla Merkez bünyesindeki faaliyetlerini sürdürmekte olan Programlama biriminin çalışmaları neticesinde, İtalyan Hükümetinin desteğiyle bir Uluslararası Danışmanlık firmasından Teknik Yardım hizmeti temin edilmiş olup, bu kapsamda 2. Proje paketi faydalanıcılarının kapasitelerinin artırılmasına yönelik bir eğitim programı başlatılmıştır. Eğitim programı bir yıl süreli olup, Proje Tanımlama Dokümanı, İhale Dokümanları hazırlama vb. konularını kapsamaktadır (STB, 2009).

4. DEĞERLENDİRME

Günümüzde "bölgesel kalkınma" ve "bölgesel dengesizliklerin giderilmesi" olgularının ölçek ve kapsam açısından değiştiği, ülke boyutunu aştığı görülmektedir. Türkiye'nin AB'ye uyum çalışmalarıyla birlikte AB'nin ortak bölgesel kalkınma politikası kapsamında mali yardımlardan yararlanması; ülke ölçeğindeki mevcut bölgesel kalkınma politikalarının geliştirilmesi ve uygulanması açısından önemli değişiklikleri beraberinde getirmektedir. IPA bileşenlerinin en önemli programlarından birini oluşturan BROP kapsamında; KOBİ'lerin ve girişimcilerin sanayi ve turizm sektörlerinde rekabet düzeylerinin artması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda gerçekleştirilecek bölgesel

kalkınma hedefi; kişi başına düşen GSMH açısından ülke ortalamasının %75'inin altında kalan NUTS II bölgelerine odaklanmaktadır.

Bölgeler ve sektörler bağlamında bölgede girişimciliğin, rekabetin artması yeni iş imkânlarını beraberinde getirecektir. Günümüze kadar istihdam alanlarının, kaynağın oldukça sınırlı olduğu ve bu nedenle sürekli gelişmiş bölgelere göç veren bu bölgelere yönelik olan BROP'un, sosyal sermayeye, yerel kalkınmaya, bölgeler arası gelişmişlik farklarının azalmasına, az gelişmiş yörelerin göreceli olarak gelişmiş yörelere yakınsamasına, Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişmişliğinin de AB üyesi ülkelere yakınsamasına olumlu yönde katkıda bulunacağı açıktır.

Bununla birlikte ;

- IPA uygulaması kapsamında AB üye/aday ülkelerde AB verileri dikkate alındığı halde; Türkiye'yi sosyo-ekonomik açıdan AB standartlarına yakınlaştırma amacı taşıyan BROP'un uygulanacağı hedef coğrafyanın belirlenmesi aşamasında Türkiye verileri üzerinden %75 kriteri esas alınmıştır.
- Desteklenen projeler irdelendiğinde; İş Ortamının İyileştirilmesi ve İşletme Kapasitelerinin Artırılması, Girişimciliğin Teşvik Edilmesi öncelikleri kapsamında yer alan faaliyet çeşitliliğinin (Ar-ge, inovasyon, teknoloji, bilgi toplumu altyapısının, turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi vb.) azlığı
- Proje faydalanıcı açısından proje paketlerinin ağırlıklı olarak IPA Uygulama Tüzüğü gereği kar amacı gütmeyen merkezi ve yerel kamu kuruluşlarından oluştuğu, AB Projesi hazırlama konusunda bilgi ve kapasite eksikliği bulunan Yerel Aktörler ve Sivil Toplum Kuruluşlarının proje sayısının az olduğu görülmektedir.

Programın etkin olarak uygulanabilmesi için proje faaliyetlerinin çeşitliliği sağlanmalı; yerel aktörler, yerel girişimciler ve sivil toplum kuruluşları uygulama ortakları arasında daha fazla yer almalıdır. AB'ye uyum çerçevesinde Türkiye için bir fırsat olan IPA kapsamında BROP'tan yeterince faydalanabilmek için; bölgelerin kalkınmasında rol oynayacak kurum, kuruluş ve bireylerin mevcut potansiyelleri kullanarak proje üretebilir hale gelmeleri, eğitilmeleri, bilinçlendirilmeleri ile mümkündür. Bu kapsamda BROP'un Teknik Yardım önceliğinin 2. tedbiri olan "OP Tedbirlerinin Tanıtılması" doğrultusunda gerçekleştirilecek çalışmalar büyük önem taşımaktadır.

Teşekkür

Bu bildirinin hazırlanması aşamasında desteklerini bizden esirgemeyen Sn. İzlem Küllük'e ve Sn. Dr. Serdar Benli'ye teşekkür ederiz.

İzlem Küllük, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teknik Uygulama Bölümü Başkanı, izlemkulluk@sanayi.gov.tr

Dr. Serdar Benli, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Teknik Uygulama Bölümü, serdarbenli@sanayi.gov.tr

Kaynaklar

ABGS, www.abgs.gov.tr (2009 Ekim'de ziyaret edildi)

Başbakanlık Genelgesi, 18.07.2001 tarihli ve 2001/41 sayılı

BROP, 2007. T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı (2007–2009), Ekim 2007, www.sanayi.gov.tr (2009 Eylül'de ziyaret edildi)

Commission Regulation, 2007, (EC) 2499/2007; IPA Uygulama Tüzüğü

European Council, 2006, Establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA), Council Regulation (EC) No 1085/2006.

MFİB, 2009. www.mfib.gov.tr (2009 Eylül'de ziyaret edildi)

RG, 2007. 5671 sayılı Merkezi Finans ve İhale Biriminin İstihdam ve Bütçe Esasları Hakkında Kanun, http://www.mevzuat.adalet.gov.tr (2009 Ekim'de ziyaret edildi)

STB, 2009. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı IPA Çalışma Grubu Dokümanları

EK I – I. Proje Paketi Projeleri, (STB, 2009)

Proje Adı	Tedbir	Faydalanıcı Kurum	Projenin Uygulanacağı İller
3 Adet İş Geliştirme Merkezinin Kurulması ve Türkiye'deki İş Geliştirme Merkezleri Arasında Bir Network Oluşturulması Projesi	1.1	KOSGEB	Kastamonu, Malatya, Tokat
Gaziantep Teknoparkının Araştırma ve Teknolojik altyapısının Geliştirilmesi Projesi	1.3	STB Sanayi Ar-Ge Genel Müdürlüğü	Gaziantep
Erciyes Teknopark Bölgesel İnovasyon Merkezinin Kurulması Projesi	1.3	STB Sanayi Ar-Ge Genel Müdürlüğü	Kayseri, Yozgat
FIRASET (Girişimci İşgücünü Çevreleyen Fırat Gökkuşağı)	1.3	STB Sanayi Ar-Ge Genel Müdürlüğü	Elazığ
Avrupa-Türkiye İş Merkezleri Ağının Genişletilmesi Projesi	2.1	TOBB	Sivas, Antakya, Batman, Van
Kümelenme ile Ağ Oluşturma ve Bölgesel İşbirliği için KOBİ'lerin Güçlendirilmesi Projesi	2.2	DTM	Samsun, Trabzon, Gaziantep, K.Maraş, Çorum
Kış Turizmi Koridoru Erzurum, Erzincan ve Kars	1.4	Kültür ve Turizm Bakanlığı	Erzurum, Erzincan, Kars
Gıda Sektörü Anadolu Teknoloji Platformu-INNOFOOD Centre	1.3	TÜBİTAK	Kocaeli, Gaziantep, Şanlıurfa, Giresun
Operasyonel Programın Yönetimi, Uygulanması, İzlenmesi, Kontrolü ve Değerlendirmesi için Teknik Yardım Projesi	3.1	STB, BROP-KUM	Hedef Bölge(43 İl) ve Ankara

EK II- II. Proje Paketi Projeleri, (STB, 2009)

Proje Adı	Başvuru Sahibi	Projenin Sunulduğu İl
2. Proje Paketi "Ana Liste"		
TR–83 Bölgesi Samsun İli Merkezli Kalkınma Ajansı Samsun, Amasya, Çorum ve Tokat İllerinde Tek Durak Ofislerinin Kurulması, Tadilatı, Tefrişatı ve Tanıtımı	TR–83 Bölgesi Kalkınma Ajansı	Samsun
Gaziantep Bölgesel Endüstriyel Tasarım ve Modelleme Merkezi (GETAM)	KOSGEB	Gaziantep
Fındık Lisanslı Deposu ve Fındık pazar yeri kurulması	Giresun Ticaret Borsası	Giresun
Van İŞGEM Büyüyor, İŞGEM'ler Birleşiyor	Van Sanayici ve İşadamları Derneği	Van
Küçük Sanayicilerin Büyük Ortaklığı	Tokat S.S Küçük Sanayi Yapı Kooperatifi	Tokat
Bölgede zorunluluk olan lisanslı depoculuk altyapısının hazırlanması için hububat ve mercimek depolama tesisi kurulumu	Şanlıurfa Ticaret Borsası	Şanlıurfa
Peynir Altı Suyu Tozu Üretim Tesisi	Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası	Trabzon
Osmaniye İş Geliştirme Ve KOBİ Destek Merkezi	Osmaniye Valiliği	Osmaniye
Tasarım ve Planlama Sürekli Ar-Ge Eğitim ve Danışmanlık Merkezi Projesi	Atatürk Üniversitesi	Erzurum
Doğal Taş Sektöründe Bilgi ve Teknolojiye Dayalı Üretim Modeli Projesi.	Bayburt İl Özel İdaresi	Bayburt
SETEM (Sürekli Eğitim ve Teknoloji Geliştirme Merkezi)	Çankırı Karatekin Üniversitesi	Çankırı
Yeniçam Tersane Sahası, Tersane 3-Tekne İmal ve Çekek Alanına "Üretim Destek Atölyesi" Kurulması	S.S. Sac Gemi, Ahşap Tekne ve Kotra İmalatçıları K.S.S.	Trabzon
Ardahan Yalnızçam Kış Sporları Ve Yayla Turizm İyileştirme Projesi	Ardahan İl Özel İdaresi	Ardahan
Mardin-Kültürel Turizm Merkezi	Mardin Valiliği	Mardin
Amasya'nın Girişimci ve KOBİ Merkezi	Amasya ESOB	Amasya
Küçük Ve Orta Ölçekli İşletmelere Eğitim Ve Danışmanlık Merkezi Projesi	Bitlis Eren Üniversitesi	Bitlis

Fındık Kabuğunun Kilidini Açanlar Projesi - FIKAP	Tarım Köyişleri Bak, Tarımsal Araş. GM, Fındık Araş. Enstitüsü Müd.	Giresun
Bafra İş Geliştirme ve İhracatı Destekleme Merkezi Projesi	Bafra OSB Yönetim Krl.Bşk.	Samsun
"Kars, Ağrı, Ardahan Ve Iğdır İllerinde Bölgesel Rekabet Edebilirliğin Arttırılması"	Kars Valiliği	Kars
Proje Adı	Başvuru Sahibi	Projenin Sunulduğu İl
Güneydoğu Anadolu'da İki İş Kümesinin Hayata Geçirilmesi	GAP Bölge İdaresi Başkanlığı	Şanlıurfa
Maraş Biberi İş Kümesi	Tarım İl Müdürlüğü	Kahramanmaraş
GAP İlleri Çırçır-Presse İşletmelerinin Koordinasyon Ve İşbirliklerinin Geliştirilmesi İle Kümelenme	Güneydoğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü	Diyarbakır
Kayısı Kümelenme Vadisi Projesi	Malatya Ticaret Borsası	Malatya
Kahramanmaraş ve Bölgesi Tekstil Ve Hazırgiyim Sektörünün Uluslararası Rekabetçilik Gücünün Artırılması: Kümelenme Temelli Sektörel Değişim, Dönüşüm Ve Gelişim Projesi	Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası (KMTSO)	Kahramanmaraş
Doğu Anadolu'da Pazar Odaklı Bir Strateji Çerçevesinde Süt Ürünleri Küme Geliştirme Projesi	Kars Valiliği	Kars
II. Proje Paketi "Rezerv Liste"		
Sanayi Evsaflı Orman Ürünleri Ortak İşleme Entegre Tesisi	Kastamonu Ticaret Borsası	Kastamonu
Mobilyacılar için Ortak Kullanım Atölyesi Kurulması	Antakya Ticaret ve Sanayi Odası	Hatay
Türk Balının Kalite ve Standardının Yükseltilmesi ve Sektör İşletmelerinin Desteklenmesi Projesi	Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Arıcılık Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü	Ordu
Mobilya Sektörü İnovasyon, Dış Ticaret, Pazar Araştırma, Ortak Makine Parkı ve Eğitim Merkezi	Orta Anadolu Kalkınma Birliği (ORAKAB)	Kayseri
Fıstık Üretiminin Alt yapısının iyileştirilmesi ve Geliştirilmesi projesi	Siirt İli Ve İlçeleri Fıstık Üreticileri Birliği	Siirt
Eğitim ve Danışmanlık iş geliştirme merkezi	Artvin ESOB	Artvin
Rize Çay Araştırma ve Uygulama Merkezi	Rize Ticaret ve Sanayi Odası	Rize
Komagene Nemrut Turizm Odaklı Canlandırma Projesi (KN-TOC)	Adıyaman Valiliği	Adıyaman
Pamuk Dağı Turizm Projesi	Iğdır İl Özel İdaresi	Iğdır
İshak Paşa Sarayı Turizm Altyapısının iyileştirilmesi ve tanıtılması projesi	Ağrı İl Özel İdaresi	Ağrı
II. Proje Paketi "Proje Havuzu"		
Elazığ İŞGEM 'in Sanayi Altyapısının Geliştirilerek Bölgesel ve Sektörel yapıya kavuşturulması	Elazığ İl Özel İdaresi	Elazığ
Doğu Akdeniz Ekonomik Kalkınma ve İş Geliştirme Merkezi Kurulması	Kahramanmaraş Ticaret ve Sanayi Odası (KMTSO)	Kahramanmaraş
TR 83 Bölgesinde KSS'ler İçin "İleri Teknolojiye Sahip Ortak Kullanım Atölyelerinin Kurulması	Amasya Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birlik Başkanlığı	Amasya
Güney ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde üretilen zeytinyağlarının kalite özelliklerine göre ayrılması, uygun koşullarda depolanması ve yağ sanayinin kullanımına hazır hale getirilmesi projesi	Güneydoğu Tarım Satış Kooperatifleri Birliği - Güneydoğubirlik	Gaziantep
Sorgun İş Geliştirme Merkezi (İŞGEM) Projesi	Sorgun Belediye Başkanlığı	Yozgat
"Temiz ve Yenilenebilir Enerji (Toprak, Solar) Kaynakları Kullanılarak, Kayısı ve Yaş Meyvenin İç ve Dış Piyasaya Arz Süresinin Uzatılması"	Malatya Valiliği	Malatya
Yozgat Yatırım Destek Ofisi	Yozgat Ticaret ve Sanayi Odası	Yozgat

Amasya, Sivas ve Tokat Ekmeğini Taştan Çıkarıyor	Amasya Mermer ve Madenciler Derneği	Amasya
Samsun Uluslararası Akredite Metal Metroloji Ve Kalibrasyon Laboratuarı	Samsun Ticaret ve Sanayi Odası	Samsun
Osmaniye Teknoloji Geliştirme Merkezi	Osmaniye Valiliği	Osmaniye
In the Spring in Van	Gevaş Kaymakamlığı	Van
Siirt'te Turizm Sektörünün Canlandırılması Projesi	Aydınlar kaymakamlığı	Siirt

KIRSAL KALKINMA

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Emre AYSU

Özlem ASLAN, Çiğdem ÇİFTÇİ
Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Kırsal Kalkınmadaki Rolü ve Etkileri: İngiltere Örneği

Barış ERGEN, Mustafa ERGEN, Yaşar Bahri ERGEN
Sürdürülebilir Bölgesel Gelişim Açısından Kırsal Alanların Almanya Örneğinde İncelenmesi

Ebru SEÇKİN, Senem KOZAMAN
Kırsal Yerleşmelerdeki Tarım Odaklı Gelişme Eğilimine İlişkisel Yaklaşım: Aydın İli Örneği

BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARININ KIRSAL KALKINMADAKİ ROLÜ VE ETKİLERİ: İNGİLTERE ÖRNEĞİ

Özlem ASLAN[1], Yüksek Şehir Plancısı; Çiğdem ÇİFTÇİ[2], Yrd. Doç. Dr.

ÖZET

Güçlü bir ulusal ekonomiyi ve halkının refahını arzulayan ülkeler; bölgeler arası sosyo-ekonomik eşitsizliğin üstesinden gelebilmek, gelir dağılımını düzenlemek, yerel kalkınmayı sağlamak ve buralarda yaşayan insanları çeşitli şekillerde ekonomik olarak desteklemek için yoğun bir şekilde politikalar üretmişlerdir. Ülkelerde yaşanan bu tür içsel faktörler ile yönetim mekanizmalarının yapısında ve yönetim anlayışında yaşanan dışsal değişimler, Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) gibi yeni modelin ülkelerde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Çalışmada Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın üstlendikleri bölgesel ekonomik gelişme rolleri, kırsal kalkınma faaliyetlerine verdikleri önem ve etkileri bağlamında incelenmektedir. BKA'ları, Avrupa Birliğinin bölgesel politikaları etkisi ile Avrupa ülkelerinde daha olarak yer bulmuştur. İngiltere; uzun yıllardır yerelleşme uygulamalarında çalışmalar yapmakta ve kamu politikasında bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi için büyük çabalar harcamaktadır. BKA geçmişinin iyi bir örnek teşkil etmesi nedeni ile İngiltere örneği incelenmiştir. İngiltere'de bulunan dokuz ajansın yalnızca benzer nitelikte ve ortak özellikte olan sekiz tanesi seçilmiştir. Çalışma, İngiltere'deki ajansların kırsal alanlardaki uygulamalarının Türkiye'deki ajanslara örnek teşkil etmesi açısından önemlidir.

1. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI

AB ve daha birçok gelişmiş ülkede, kırsal alanların heterojen bir yapıya sahip olması nedeniyle ortak bir kırsal alan tanımı bulunmamaktadır. Yerel düzeylerde farklılıklar gösteren bu kavramın AB çerçeve metinlerinde geçen OECD tanımı ile "km² başına 150 kişinin altında olduğu topluluklar" şeklinde olup, salt nüfus ölçütünü esas almaktadır (Dipartimento Per I Servizi Tecnici Nazionali Politecnico Di Milano 1999). Böylece mekânsal olarak AB sınırları içinde %86 oranında "Kırsallığı Baskın Bölgeler" (nüfusun %50'den fazlası kırsal topluluklarda yaşar) ve "Önemli Ölçüde Kırsal Bölgeler" (nüfusun %15–50 arası kırsal topluluklarda yaşar) ile %14 oranında "Kentselliği Baskın Bölgeler" (nüfusun %15'in den azı kırsal topluluklarda yaşar) bulunmaktadır (Şekil 1). Bugün İngiltere'de kullanılmakta olan kırsal tanımlarından çalışmamızda ele alınacak olan yerleşim bazlı tanımlama, 2004 yılında Kırsal Topluluklar Komitesi (eski adı ile Kırsal Çevre Komisyonu), DEFRA, Ulusal İstatistik Ofisi, Başbakan Yardımcısı Ofisi ve Galler Asamblesi kurumlarının ortak bir projesi kapsamında yapılmıştır. Tanımlama (Url 1); biçim ve bağlam başlıklarında değerlendirilmektedir. Biçim olarak, Kentsel (10 000 kişi), kırsal kasaba, köy ve mezra'dan (ufak köy ve izole edilmiş yerleşimler) oluşmakta olup, bağlam olarak da dağınık ve az dağınık kırsal yerleşme tipolojisi kurgulanmıştır. Biçim ve bağlama göre yapılan kırsal tanımında 1 kentsel 6 kırsal olmak üzere 7 farklı sınıflandırma ortaya koyulmaktadır.[3]

1. Kentsel (Az Dağınık)
2. Kasaba (Az Dağınık)
3. Kasaba (Dağınık)
4. Köy (Az Dağınık)
5. Köy (Dağınık)
6. Mezra (Az Dağınık)
7. Mezra (Dağınık)

[1] Bayındırlık ve İskan Bakanlığı,TAU Genel Müdürlüğü,Kırsal Alanlar Daire Başkanlığı. ozlemaslan@mail.com
[2] Selçuk Üniversitesi, Mühe._Mim. Fak., Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cigdemcif@gmail.com
[3] http://www.defra.gov.uk/rural/ruralstats/rural-definition.htm#defn

Yerleşim sınıflandırmasına göre yapılan kırsal alan tanımına ilişkin İngiltere'de kırsal alanlar aşağıdaki Şekil 2'de gösterilmiştir. Kentsel alanların yoğun olduğu bölgeler London bölgesinin tamamı, North West ve East Midlands bölgelerinin ise bir kısmıdır. İngiltere'de kırsal alanların yoğunlukları yukarıda belirtilen tanımlama çerçevesinde aşağıdaki haritada belirtilmiştir.

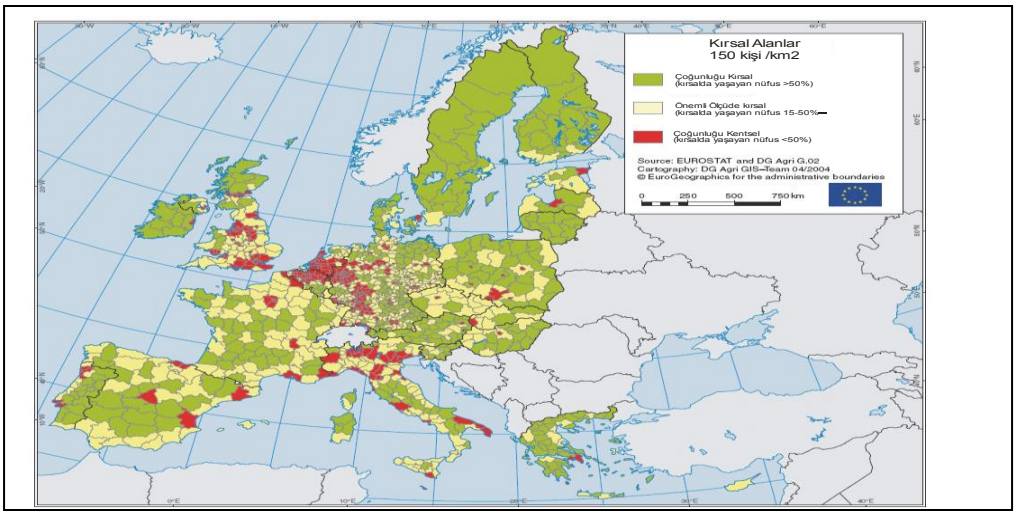

Şekil 1 - AB Kırsal Alanları-Genişleme Öncesi (Bayındırlık İskan Bak. 2007)

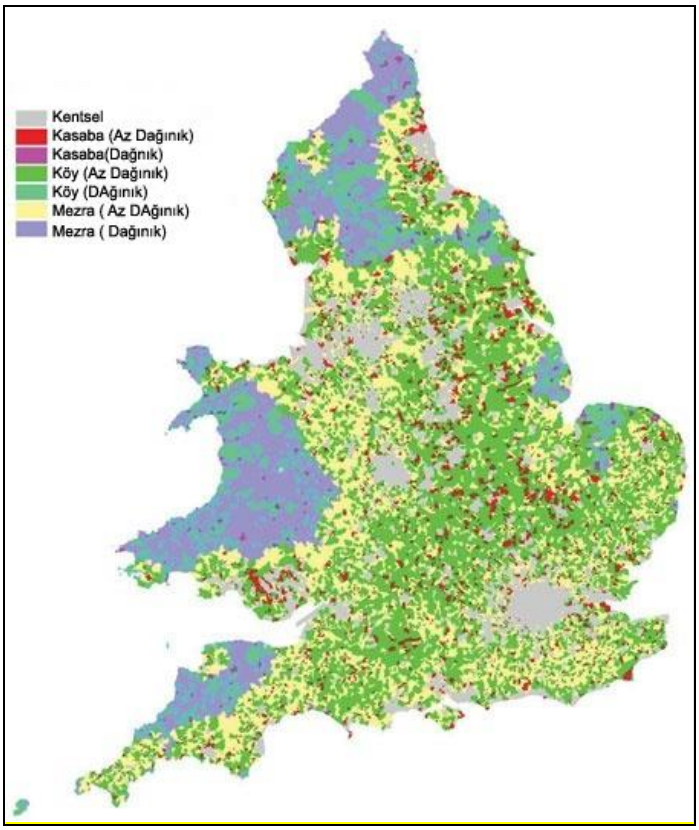

Şekil 2 - Yerleşim Sınıflandırmasına Göre Kırsal (Url 2)

Avrupa'daki toprak yapısına bağlı olarak tanımlanan arazi kullanım deseninde de kırsal alanların çoğunlukla tarımsal nitelikli alanlar olduğu görülmektedir (Şekil 3). Ancak Birlik nüfusunun %25'i bu alanlarda yaşamaktadır (Url 3). Yine *OECD* tanımına göre, İngiltere'deki kırsal bölgelerde yaşayan nüfusun, toplam nüfusa oranı %8.7 iken; bu oran Fransa'da %23.7'ye Avusturya'da %34.6'ya ve İsveç'te %66.8'e kadar çıkmaktadır (Url 4, Bayındırlık İskan Bak. 2007).

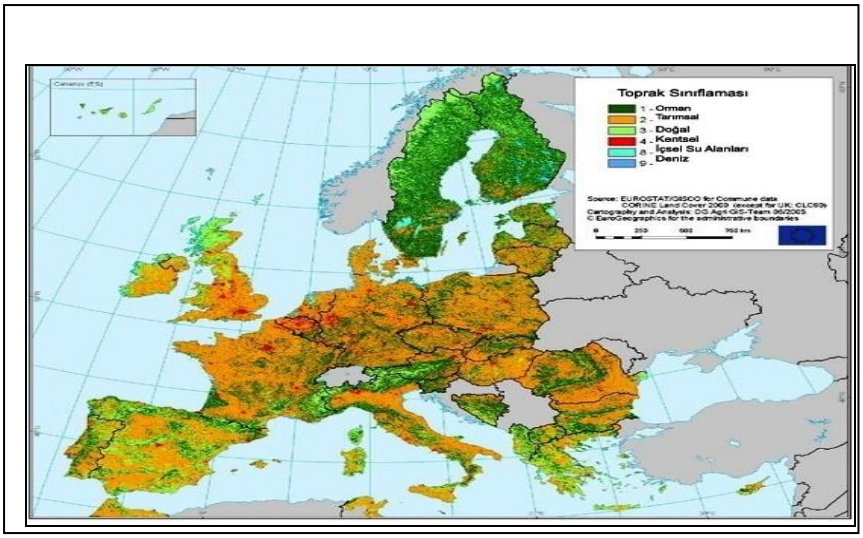

Şekil 3 - AB Toprak Sınıflaması (Bayındırlık İskan Bak. 2007)

Bir başka kırsal alan sınıflandırması, Avrupa Komisyonu tarafından 1988 yılında yayımlanan "Kırsal Toplumun Geleceği" adlı belgeye dayandırılmaktadır ki; burada sektörel ve mekânsal yapıya ilişkin genellemeler de yapılmaktadır (Dipartimento Per I Servizi Tecnici Nazionali, 1999) :

Entegre Kırsal Alanlar; kırsal alanlar büyüyen bir nüfusa ve tarım dışı sektörlere ait istihdama sahip olmasına karşın, tarımın hâlâ kilit bir role sahip olduğu, çevresel, sosyal ve kültürel miras yönünden tehditlerle karşı karşıya bulunan ve büyük yerleşim yerlerine yakın alanlar olduğu

Orta Derecede Kırsal Alanlar; Nispeten kentsel alanlardan uzak, tarım ve tarım dışı sektörlerin değişen oranlarda ağırlıklı olduğu, bunun yanında pek çok ülkede yer alan geniş ölçekli çiftliklerin bulunduğu alanlar

Tam Kırsal Alanlar; Belgede nüfus yoğunluğu ve genelde gelir seviyesi en düşük olan, genel olarak yaşlı bir nüfusa sahip bulunan, ekonomisi ağırlıkla tarıma dayalı, temel hizmetlerin yeteri kadar götürülemediği ve dağlık ve çevresel faktörlerden dolayı ulaşım bağlantılarından izole durumda olan alanlar olarak tanımlanmıştır.

Son 35 yıldır Avrupa'daki kırsal politikalar da, ülkelerin kırsal alan önceliklerine ilişkin olarak değişim yaşamaktadır. Artık tarımsal üretimi artırma zorunluluğu, dünya pazar fiyatları ve çevre koruma ile bütünleşen çiftçi destekleri gereği, aşırı üretimin durdurulması politikası ile yer değiştirmiştir (Url 5). Aynı zamanda pek çok kırsal alan net nüfus göçleri sonucu, kapsamlı değişimler yaşamaktadır. Bu değişimler sonucu bölgesel büyüme politikaları ve sosyal değişimler, kırsal alanları da yönlendirmektedir (Commission of the European Communities, 1997). Tarım sektörünün güçten düşmesiyle, çevresel ve boş zaman geçirme faaliyetlerine taleplerin artması, kırsal bölgelerde koruma ve kırsal kalkınma çerçevesinde çiftçilik sektörüne ait faaliyetlerin çeşitlendirilmesine yönelik ilgiyi arttırmaktadır (Mawson, 1998). Hem savaş sonrası tarım politikası hem de arazi kullanım planlaması kırsal alanların, gıda üretimini artırmada ülke çapında bir rol oynadığı fikrini desteklemiştir. 1980'lere kadar kırsallık tarımla eşit sayılırken, kırsal bölge "ulusal çiftlik" mekânı durumundadır. 1980'ler boyunca üretim fazlası, bütçe ile ilgili baskılar ve tarımın verimli yürütülmesi ile çevre üzerinde yaratılan hasarlar, krizlere milli çerçeveden yaklaşımları başlatmıştır (Dellal, 2004). Birlikte (AB) 1960'lardan beri uygulanan Ortak Tarım Politikaları (OTP) çerçevesi de, kırsal alanlara ilişkin yapılanmadaki değişimi göstermektedir (Glucksman 2003). OTP'nda yaşanan değişimler, ilk yıllarda "*gıda güvenliği ve verimliliğin arttırılmasına*" odaklanırken, 1980'lerde üretim fazlalığı sorununa yönelik olarak "*rekabet edebilirlik*" 1990'lada ise stokların eritilmesi ve çevresel hasarların global düzeye ulaşması ile "*sürdürülebilirlik*" temalarına kaymıştır (Tablo 1).

Çiftçilerin devlet desteğine aşırı güvenini kesme arzusu ile sektörel çeşitlenme anahtar politikaların hedefi oldu (Ward ve ark., 2003). Kırsal kalkınma artık, eski temel sektör üretiminden uzak yerel ekonomilerin çeşitlendirmesini teşvik etmeye yönlendirilmiştir. Bu yeni biçimlendirilen kırsal politika, OTP reformlarından ve 1997'den itibaren oluşturulan yeni bölgesel gündemden doğrudan

etkilenmektedir. İngiltere'de önerilen Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA) ile kırsal alanlar; milli ölçekte bölünmez bir mekân olmak yerine, daha olası bir şekilde bölgesel ölçekte alanlar olarak ele alınmıştır. Hem OTP hem de yeni bölgesel gündem süreçleri, kırsal ekonomi de tarımın yerini ve bölgesel ekonomide kırsal ekonomin yerini tanımlamayı amaçlamıştır. OTP'nin temel hedefi, üretim desteği yerine "Entegre Kırsal Kalkınma Politikası" oluşturmaktır.

Tablo 1 – OTP'nda yaşanan değişim (Glucksman 2003)

Verimlilik---------- Rekabet Edebilirlik---------- Sürdürülebilirlik----------				
İlk Dönemler	Kriz yılları	1992 Reformu	Gündem 2000	Gelecek
Gıda güvenliği	Aşırı üretim	Azalan stok fazlalıkları	Dünya pazarlarında rekabet edebilirlik	Sürekli düzenleme
Verimliliğin arttırılması	Anormal bütçe yükü	Çevre kirliliği	Kırsal kalkınma	Yeni kalkınma araçları
Pazar istikrarı	Uluslararası sürtüşme	Gelir dengeleme	Çevre	
Gelir desteği	Yapısal önlemler	Dengeli bütçe	Kalite	

2. İNGİLTERE'DE KIRSAL KALKINMA VE BÖLGESEL KALKINMA AJANSLARI

İngiliz Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA'ları), 1998 yılında çıkarılan BKA'ları Yasası çerçevesinde İngiliz Bölgelerinin ekonomik kalkınmasını ve canlandırılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştur. BKA'lar kuruldukları dönemde Çevre, Ulaştırma ve Bölgeler Bakanlığına *(DETR)*[1] bağlı kurulmuşlardır (Harding 2006). 2001 seçimlerinden sonra DETR'nin sona erdirilmesi ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (DTI)[2]'na bağlanan BKA'ların sorumlulukları artmıştır (Url 6). Ajanslar halen DTI'ye bağlı olarak çalışmaktadırlar.

Eski Kırsal Kalkınma Komisyonu ve Bölgesel Ofise ait çalışma ekibi ve programlarıyla donatılan BKA'lar, 1991'de Avrupa Birliğinin İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırılması (NUTS)[3] kapsamında 8 adet Standart İstatistikî Bölgesinin (SSR)[4] kurulması ile coğrafi bölgelere ayrılmıştır. Bunlar; North East, North West, Yorkshire ve Humber, West Midlands, East Midlands, East of England, South West, South East ve Londra Bölgeleri'nden oluşmuştur (Harding 2006), (Şekil 4). Dokuzuncu BKA olan Londra Kalkınma Ajansı ise Londra Büyükşehir Belediyesinin reform çalışmaları ile 3 Temmuz 2000 yılında kurulmuştur. 1980 ve 1990'larda neredeyse yerel otoriteler ve bölge-altı birimler tarafından yürütülen ekonomik kalkınma konusu, BKA'ların kuruluşu ile birlikte bölgelerle ön plana çıkmıştır (Elock And Keating 98). Bölgelerindeki kırsal alanların belli başlı özelliklerini dikkate alan bölgesel ekonomik stratejileri ve bunlara ilişkin resmi rehberleri belirlemektedir (Ward ve ark.,2003). Böylece BKA'lar bölgelerindeki kırsal kalkınma politikalarının ve planlamanın uygulanmasında, önemli aktörler durumuna dönüşmektedir. Ekonomik kalkınmaya ilişkin problemlerin yani içsel dinamiklerin getirdiği 'yeni bölgecilik' önerilerinin yanında siyasal etkilerde, BKA'ların çalışmalarını desteklemiştir. Avrupa Komisyonu'nun talepleri bunlardan birisidir.

[1] Department of Environment, Transportation and Regions (DETR)
[2] Department of Trade and Industry: Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
[3] The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)
[4] Standart Statistic Regions (SSR)

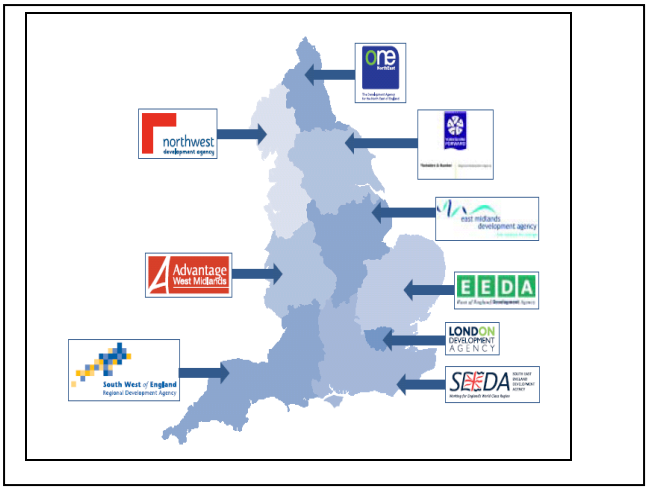

Şekil 3- İngiltere'deki BKA'lar (NAO 2003)

AB'nin bölge odaklı ve bölgelerarası rekabet ilkesine dayalı AB Bölgesel politikalarında bölgecilik açıkça desteklenmiş; fonlardan faydalanabilmek için bölgesel kalkınma planları sunmak zorunlu tutulmuştur. İngiliz bölgelerine yapılan yüksek miktarda fon yardımı bölgeselleşmeyi önemli oranda hızlandırmıştır (Karasu 2005).

Ajans Yasasının İkinci Maddesinde ise, "BKA'ların görevlerini bölgelerin hem kırsal alanlarında, hem de kırsal olmayan alanlarında uygulayacaklardır" denilmektedir. BKA'ların oluşturulmalarından kısa bir süre sonra BKA'ların ilk temel görevi Merkezi Hükümet Rehberliği ile 5-10 Yıllık **Bölgesel Ekonomik Stratejileri (BES)** geliştirmek olmuştur. Bölgesel ekonomik stratejilerin ulusal ekonomik kalkınma politikaları ve mali ekonomik tahminlerle örtüşmesi gereklidir. Ayıca stratejilerin hazırlanmasında; bölgesel çıkar grupları, yerel, özel ya da sivil toplum örgüt paydaşları ile ortaklıkların geliştirilmesi zorunludur (Url 7).

BES çerçevesinde BKA'ların yürüteceği faaliyetleri şu şekilde özetlemek mümkündür (Özen 2005, Harding 2006 ve Karasu 2005):

1. Bölgesel işbirliği çerçevesinde oluşturulacak bölgesel ekonomik stratejilerin geliştirilmesinde ve uygulamasında liderlik yapmak,
2. Merkezi hükümetten gelen fonları sosyal, fiziksel ve ekonomik canlandırma amacıyla yönetmek,
3. AB programlarını yürütmek ve fonların dağıtılmasında öncü bir rol oynamak,
4. Bölgedeki girişimcilere danışmanlık desteği vermek
5. Yatırım projelerinde koordinasyon sağlamak,
6. İş bağlantılarının oluşumuna ve bağlantıların işleyişine bölgesel bir bakış açısı kazandırmak,
7. Yatırımları kamu –özel sektör ortak projeleriyle desteklemek,
8. Bölgenin tanıtımını yapmak,
9. Üniversiteler ve diğer araştırma kuruluşlarıyla işbirliği yaparak teknoloji transferleri gerçekleştirmek
10. Kalifiye iş gücünü artırmak ve eğitim alanında yapılacak yatırımları ve projeleri desteklemek,
11. Kırsal ve kentsel alanların bölgesel alanlardaki eşitsizliği azaltmak ve Kırsal alanların ekonomik kalkınmasını ve yeniden yapılandırılmasını sağlamak,
12. "Eşitsizliğin giderilmesi için kırsal bölgede yaşayanların becerilerine ve o bölgelerin fiziksel ve kültürel dokusuna ilişkin yatırımlar yapmak" (BKA Yasası, 1998).

Ajanslar ya da diğer bölge, alt-bölge veya yerel organizasyonlar tarafından hazırlanan BESler; bölgesel ekonomi, beceri geliştirme ve yenilenme (yeniden canlanma) konularında doğru stratejiler belirlemeli ve bu stratejilerde bölgesel çerçeve sağlamalıdır. BESler Ulusal ve AB programlarını etkileyecek, Hükümet politikalarına bir çerçeve belgesi niteliği taşımalıdır. Ayrıca stratejiler, ajansın faaliyetleri, aksiyon planları ve yıllık hedeflerine karşılık gelmelidir (Cullingworth, Nadin 2002). BES'lerin ajansların en önemli görevi olduğu görülmektedir. Ajanslar BESler ile bölgeler ve ülke politikaları adına önemli kararlar almaktadırlar.

BKA'ların önemli ekonomik görevlerinin yanında ulaşım, planlama ve arazi kullanımı, yüksek öğrenim, suçun engellenmesi, konut, halk sağlığı, turizm, kültür ve spor konularına ilişkin politikalara katkı sağlaması da beklenmektedir (Şekil 5), (Url 8). Farklı kurumlardan devraldıkları görevler; Ajansların bölgelerde önemli birer aktör haline gelmelerini sağlarken, 2010 yılı itibari ile bölgelerde pek çok konu başlıklarından sorumlu olmalarına sebep olacaktır (Url 9).

Ajansların bu faaliyetler kapsamında yıllık hedeflerine ne ölçüde ulaştıkları, kamuya bilgilendirme raporları ile sunulmaktadır. Yarıyıl ve yılsonu olarak açıklanan raporlar dört ana başlıktan oluşmaktadır: terk edilmiş (örneğin kirlenmiş) alanların iyileştirilmesi ve yeni işlerin oluşturulması, işletme ve eğitim fırsatları. Nisan 2003'te beşinci başlık olarak yatırım konusunda da, ajans çalışmaları değerlendirilmeye başlanmıştır (Url 10).

İngiltere BKA Kanunu'nun üçüncü maddesine göre, BKA'ların karar organı 8–15 kişiden oluşan yönetim kuruludur. Kurul üyeleri, başkan dahil atamaların belediye başkanı tarafından yapıldığı *London* BKA haricinde, merkezi hükümet bakanlarınca atanır (Url 8). BKA'ların Yönetim Kurulu Başkanları ise, kamu görevlileri arasından değil, bölgesinde çalışma kaydı bulunan bölgesel iş dünyası ve toplumun ihtiyaçlarını anlayan başarılı iş insanları arasından seçilmektedir (Harding 2006). BKA yönetim kurulu üyeleri yerel yönetimlerden, bölgesel kamu örgütleri ve çıkar kümelerinden (ticaret odaları, işçi ve işveren temsilcileri, gönüllü kuruluşlar vb.) gelen bölgedeki kıdemli paydaşlardan oluşmaktadır (Url 11).

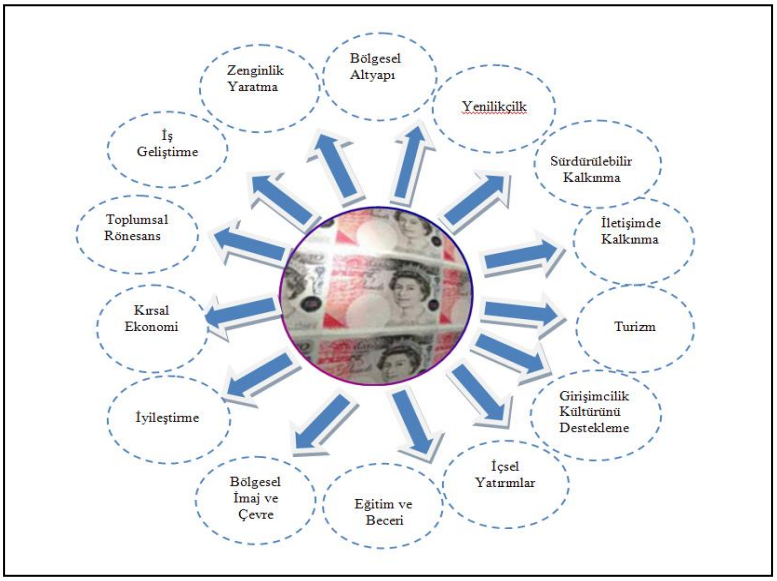

Şekil 4 - BKA'ların Bütçelerini Kullandıkları Faaliyetler (URL 8 ve NAO 2003)

İngiltere BKA Kanunu'nun üçüncü maddesine göre, BKA'ların karar organı 8–15 kişiden oluşan yönetim kuruludur. Kurul üyeleri, başkan dahil atamaların belediye başkanı tarafından yapıldığı *London* BKA haricinde, merkezi hükümet bakanlarınca atanır (Url 8). BKA'ların Yönetim Kurulu Başkanları ise, kamu görevlileri arasından değil, bölgesinde çalışma kaydı bulunan bölgesel iş dünyası ve toplumun ihtiyaçlarını anlayan başarılı iş insanları arasından seçilmektedir (Harding 2006). BKA yönetim kurulu üyeleri yerel yönetimlerden, bölgesel kamu örgütleri ve çıkar kümelerinden (ticaret odaları, işçi ve işveren temsilcileri, gönüllü kuruluşlar vb.) gelen bölgedeki kıdemli paydaşlardan oluşmaktadır (Url 11). 1998 yılında çıkartılan Bölgesel Kalkınma Ajans Kanunu'nda, yönetim kurulunun bölgenin coğrafi yapısını ve kırsal / kentsel dengesini de yansıtması gerektiği belirtilmiştir.

Yönetim kurulunun oluşumuna ilişkin cinsiyet, etnik köken ve farklı kesimlerden eşit temsilinde bazı koşullar belirlenmiştir. Toplam üye sayısının dörtte birini oluşturacak biçimde, her kurulda en az 4 yerel yönetim meclis üyesi ve en az 3 kadın üye bulundurulması zorunlu tutulmuştur (Url 11). BKA'larda en az bir üyenin kırsal vizyona sahip olması gerekliliği Yasa ile getirilmiştir. Yasanın kabul edildiği dönemde sekiz ajans için 103 üye belirlenmiştir. Üyelerden sekizinin çiftçi olduğu, ayrıca kırsal uzmanların, koruma uzmanlarının, kırsal sivil organizasyonların yerel liderlerinin de üyeler arasında olduğu bilinmektedir (Ward, Lowe ve Bridges 2002). BKA'ların yönetim kurulu ve yönetim kurulunda kırsalı temsil eden üye sayıları aşağıdaki Tablo 2'de görülmektedir. NWBKA ve SWBKA yönetim kurulunda kırsalı temsilen üç üye bulunurken, AWMBKA, ONEBKA ve YFBKA'da iki, SEEBKA ve EMBKA da ise bir üye bulunmaktadır.

Her bir bölgenin gücü, altyapısı, ekonomik çevresi ve farklı özgün karakterlerinin farklılığı BKA'ların farklılaşmasına, dolayısı ile personel ve organizasyon yapılarının da farklı olmasına neden olmaktadır. Ancak BKA'ların günlük işleyişi ile ilgili işlerden sorumlu bir başkanı (*chief executive*) bulunmaktadır. Başkan, DTI Bakanı tarafından atanmaktadır. Başkana bağlı personel sayısı arasında değişmektedir. BKA'lara göre çalışan sayısı ile kırsal kalkınma uzman sayıları karşılaştırmalı olarak Tablo 3'de belirtilmiştir. Çizelge'den BKA'ların oluşturulmasından beri personel sayılarında düzenli olarak artış gösterdiği görülmektedir. BKA'ların uzman sayısı bakımından en büyüklerinden biri 2004 ve 2006 verilerine göre ONEBKA'dır. Ancak Sout West of England Kalkınma Ajansının kırsal kalkınma konusunda çalışan uzman personel bakımından en büyük ajans olduğunu göstermektedir.

Tablo 2- BKA'ların yönetim kurulunda toplam üye (Sekiz punto ile yazılı sayılar) ve kırsalı temsil eden üye sayısı (10 punto ile yazılı sayılar), (Url 11).

Üye / *Kırsal Üye*	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008
AWMBKA	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	2
EEBKA	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	1	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*2*	*2*	*2/3*
EMBKA	12	12	12	12	12	12	12	12	12
	1	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
NWBKA	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	3	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
ONEBKA	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	1	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*2*	*2*	*2*
SEEBKA	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	1	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*	*1*
SWBKA	15	15	15	15	15	15	15	15	15
	3	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*	*3*
YFBKA	13	13	15	15	15	15	15	15	14
	2	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*	*2*
LBKA[1]	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	-	-	-	-	-	-	-	-	-

[1] London BKA'ya anket gönderilmemiştir.

Tablo 3- BKA'ların Yıllara Göre Personel Sayıları İle Kırsal Kalkınma Uzmanı Sayısı, (Url 11).

BKA'da Çalışan Uzman Sayısı / *Kırsal Kalkınma Uzmanı Sayısı*	**1999-2000**	**2000-2001**	**2001-2002**	**2002-2003**	**2003-2004**	**2004-2005**	**2005-2006**	**2006-2007**	**2007-2008**
AWMBKA	125[8] /...	164/…	..	..	..	..	..	300 /*10*	.../*14*
EEBKA	-/*8*	84/*7*	110/*7*	130/*4*	136/*4*	147/*4*	188/*4*	198/*7*	215/*8*
EMBKA	../*2*	../*2*	../*2*	../*2*	../*2*	214*/*11*	237*/*11*	255*/..	284*/*6*
NWBKA	100 / *3*	130/*4*	170/*4*	180/*7*	180/*10*	200/*12*	(380)[9]/*7*	200/*7*	215/*7*
ONEBKA	../*2*	../*3*	../*3*	../*4*	../*7*	376/*9*	418/*11*	446/*11*	../*8*
SEEBKA	67/*4.5*	90/*5.5*	127/*6.5*	181/*6.5*	275/*6.5*	287/*8.5*	335/*8.5*	310/*12.5*	354/*12.5*
SWEBKA	..	..	..	220/*5*	229/*7*	238/*8*	252/*22*	296/*26*	369/*25*
YFBKA	211/*0*	220/*3*	226/*6*	282/*10*	350/*12*	351/*13*	374/*18*	441/*18*	440/*26*

1999-2000 döneminde BKA'ların bütçeleri yaklaşık olarak toplam 900 milyon Sterlin iken, 2002–2003 yıllarında 1,5 milyar Sterline, 2004-2005'de ise 1,8 milyar Sterline yükselmiştir (Karasu 2005). Nisan 2002 yılında getirilen Tek Program Bütçesi ya da *Tek Kap*[1] olarak da bilinen bütçe sistemine geçirilerek ajansların bütçe esnekliğinin artırıldığı görülmektedir. 2007-2008 dönemine ilişkin ajanslara 2,4 Milyar Sterlin aktarıldığı aşağıdaki grafik Şekil 6'da görülmektedir. Bu rakam 2000 yılına %168'lik bir artış gösterilmektedir. Bütçede getirilen bu gelişmeyle birlikte BKA'lar, BES'lerde belirtilen önceliklere göre harcamalar yapabileceklerdir (Url 10). Aşağıdaki Tablo- 4'de ise ajanslara ayrılan toplam bütçelerden kırsal kalkınma projeleri için kullanılan bütçe miktarları görülmektedir. Değerler ajanslarla yapılan çalışmalar sonucunda alındığından, bazı değerler eksik olarak girilmiştir.

AWMBKA	114[2]						272/..	284 / *300*[3]	320M[4]/..
EEBKA	../[5]	83**/	../	../	76**/	129**/	134**/	139**/	137**/

[1] *Single Pot:* Ajanslara sağlanan kaynak yine bakanlıklardan sağlanmakla birlikte, bu kaynakların tek bir bütçede -'kap'ta- birleştirilmesi uygulamasıdır.
[2] Ulusal denetleme ofisi, AWM Bağımsız Performans Değerlendirme Şubat 2007
[3] Ulusal denetleme ofisi, AWM Bağımsız Performans Değerlendirme Şubat 2007
* Ajans yetkilisinin Anketimize cevabı: Bu ikisi hakkında bir şey söylemek mümkün değil, çünkü Kırsalda uygulanan ama Kırsal sayılabilecek. Projelerimiz yok. Ama şu sıralarda EUnun sağlamaya başladığı kaynaklarla kırsaldaki projelerimiz de artacaktır. *[The last 2 are hard to say as we have many investments that are made in rural areas that wouldn't be considered rural projects. Investment as a whole in our 5 shire counties will increase as the RDA now delegates EU funding]*
[4] Anketten gelen değer
[5] Birkaç senedir Ajansımızın Kırsala olan desteği daha büyük bir çerçeve içerisinde ele alınmakla beraber kırsaldakilerin fonlara ve fırsatlara ulaşımları gözetilmektedir. EEBKA yatırımları alt bölge ve yerelde ki mekanizmalar sayesinde de kırsalda ki işletmelere sağlandığı için EEBKA'nın kırsala olan katkıları her zaman anlaşılamamaktadır.[5]

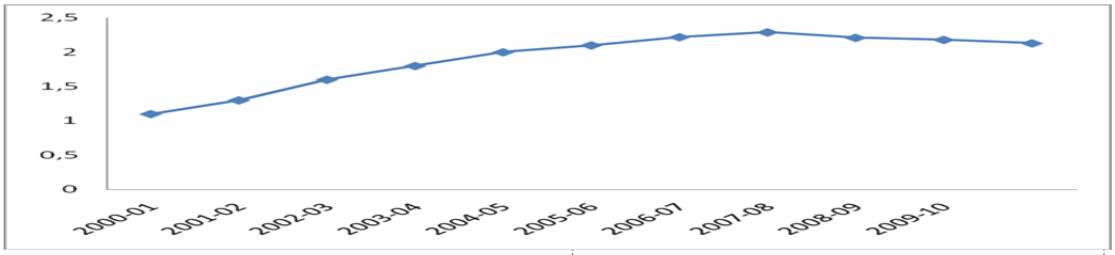

Şekil 6 - 2000-2011 yılları arasında BKA'lara aktarılan toplam bütçe (£ Milyon) (Url 10 - 11 ve Anket Çalışması)

Tablo 4- BKA'ların Toplam Bütçeleri İçerisinde Kırsal Projelere Aktarılan Bütçe ((£ Milyon)

Toplam Bütçe (hibe £'000) / Kırsal Projelere aktarılan toplam fonlar	1999-2000	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008
AWMBKA	114[10]						272/..	284 / 300[11]	320M[12]/..
EEBKA	../[13]	83**/	../	../	76**/	129**/	134**/	139**/	137**/

İngiltere'de kırsal alanların çoğu yüksek büyüme göstergeleri, işletme alanları için çekicilikleri ve istihdam artışları ile başarı göstermektedir. Fakat kömür alanlarında ve kıyı bölgelerinde bulunan uzak kırsal alanlar ise; köy, kasaba ve mezralara ait göstergelerin düşüşü, genç nüfusun azalması, yüksek oranda işsizlik, düşük gelir düzeyi ve yetersiz yatırım gibi önemli ekonomik problemler ile uğraşmaktadır. İngiltere'de kişi başına düşen GSMH, en düşük düzeyi olan %70 oranı ile kırsal alanlardadır. Bu bölgelerde yerel ekonomi; tarım, madencilik, avcılık ve balıkçılık gibi birincil sektörlere dayanmaktadır. Bu bölgelerde sosyal ve ekonomik göstergelerde yaratılması gereken değişim, yerel ekonominin dayandığı kırsala özgünlük gösteren bu sektörlerde yapısal değişimlerin yapılması ile mümkün olacaktır. Farklı ekonomik sektörler için ise kırsal alanların küçük yapısı ve fiziksel olarak izole durumda olması, bu sektörlerin gelişmesinde engel teşkil etmekte, pazara ulaşımı, yetişmiş eleman temini ve işletme desteği ve yardımların alınması konularında zorluklar yaşamasına neden olmaktadır (Url 12).

İngiltere'de kırsal kalkınma konularında üretilen politikalarda ve çalışmalarda iki önemli tarihsel süreç bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ortak Tarım Politikaları'nın 2000 Reformu'dur. Kuzey ve güney İngiltere arasındaki dengesizliklerin büyümesi; Fransa ile öncülük yaparak Ortak Tarım Politikaların modüle edilmesini sağlamıştır. 2000 Reformu ile birlikte Avrupa'da her üye ülkenin Kırsal Kalkınma Yönetmelikleri ve Kırsal Kalkınma Planları hazırlanması zorunlu tutulmuştur. Bu durumun sonucunda İngiltere İç politikalarında kırsal politikaları geniş olarak ele alınmış; 1999'da Kabine Ofisi'nde bulunan Başbakanlığa ait Performans ve Yenilik Birimi kırsal politikaların amaçlarını inceleyerek bölgesel yani üst ölçekten alt ölçek olan kırsal düzeye kadar kalkınma politikalarına kadar güçlendirilmesini önermiştir (Ward, ve ark. 2003).

Ortak Tarım Politikaları'nın yarattığı etkilerin dışında İngiltere'de kırsalı gündeme taşıyan diğer bir konu ise 2001 Şubat ayında patlak veren Şap hastalığı salgınıdır. Şap Hastalığı Krizi kırsal ekonomilerde dağılarak yarattığı etkiler; İngiliz Bölgelerinde kırsal problemlerdeki çeşitliliğin ve sorun profillerinin artmasına ve orta düzeyde önlem ve programların uygulanmasına neden olmuştur (Ward, ve ark. 2003). Günde ortalama 50'nin üzerinde Şap vakasının görülmeye başlandığı 2001 Nisan ayında 14 bin çiftçiye ait 6 milyona yakın hayvanın telefine sebep olarak Maliyeye olan zararı 3 milyon sterlin olmuştur. Kırsal alanlara yapılan ziyaretlerin engellenmesi salgının sadece kontrolünü sağlamakla kalmamış, ayrıca kapalı entegre endüstri tesislerini de desteklemiştir. Ülkede tüm kırsalda; turizm, eğlence ve dinlence ve kırsal hizmet sağlayıcılarının hepsi ciddi sıkıntılar çekmişler ve bu sektördeki işletmeler büyük zarara uğramışlardır. Şap hastalığı krizi çiftçiliğin, turizmin ve geniş olarak kırsal ekonominin birbirine olan bağlantısını göstermesi açısından önemlidir. Aynı anda da turizm sektörü içerisindeki zafiyetleri de göstermiştir. Çünkü hastalığın baş gösterdiği yerlere gelen turistler geldikleri yerlerde alışmış oldukları ana yemek olan 'eti' et ürünlerinin tamamen yasaklanması sebebi ile bulamamışlardır. Bu sorunun yarattığı kırsalda konaklamanın pahalılığı ve

yabancı ülkelerdeki destinasyonların uygunluğu, ülkede kırsal turizme olan baskıyı artırmıştır. Şap hastalığı hem bürokrasideki eksikliği, hem de turizm sektöründeki stratejik planlamanın gerekliliğini göstermesi açısından önem arz etmektedir. Şap krizinin beklenmeyen bir çıktısı; organizasyonlarda yeni bölge ve alt bölge ağlarınının gelişmesi ve orta vadede 'kırsal iyileştirme programlarının' hazırlanması olmuştur (Ward, ve ark. 2003).

3. YAPILAN ANKETLERE GÖRE İNGİLTERE'DEKİ SEKİZ BKA'NIN KIRSALA İLİŞKİN UYGULAMALARI

Bu bölümde Londra BKA'sı dışında kalan 8 BKA'da yapılan anketler ve DTI tarafından tarafından Ulusal Denetim Ofisi[1]'ne (NAO) hazırlatılan Bağımsız Performans Değerlendirme Raporları kullanılarak; her bir BKA'nın kırsal kalkınmaya yönelik uygulamaları tanımlanarak değerlendirme yapılacaktır. Anketlerde kırsala ilişkin yapılan projeler, hedefler ve başarı oranları gibi sorularla, AB'nin yeni bölgeci yaklaşımları ve politikalarının varlığı ve yürütülme biçimi konularında sorular tasarlanmıştır. Her bir soruya gelen cevaplar, AB ve İngiliz kırsal politikaları, BES'leri ve İngiliz BKA'ları mevzuatı gereği olması beklenen koşullara göre ölçeklendirme tekniği ile yorumlandı. Ölçeklendirmede kullanılan aralık ölçütleri; *İlgisiz, Hiç Önemli Değil, Az önemli, Önemli ve Çok Önemli* şeklinde olup; olması gereken duruma göre sırasıyla bunlara karşılık gelecek 0,1,2,3 ve 4 değerleri belirlenmiştir. İkinci olarak da 8 BKA genelinde bu beşli skala 40 üzerinden ağırlık verilerekyorumlanmaya alınmıştır.

İngiliz BKA'larının bütçelerini kırsal projelere dağıtma önceliklerini gösteren Tablo 5'e göre; en büyük harcamaları 29 ağırlıklı puanla eğitim ve işgücü projeleri ile girişimciliğin destekleneceği projeler almaktadır. Onları teknoloji yatırım, kırsal alt yapı, çevre ve işsizlere yönelik rehabilitasyon projeleri 20 ağırlık puanın üstünde bir öncelikle izlemektedir. Bölgelerindeki işletmelere danışmanlık faaliyeti ise 19 puan almış olup; 20 ağırlığının hemen altında ama kırsala ilişkin projeler arasında da en alt sırada yer almaktadır. BKA'lar eylem planlarını Yeni Bölgecilik Stratejilerine uygun olarak, buluşçuluk, yenilikçilik faaliyetlerini geliştirecek şekilde belirlemekte ve kalkınma ve çevre arasındaki ilişkiyi ekoloji yönü ağır basan projeleri tercih ederek yönlendirmektedir. İstihdamın nicelik ve kalitesini artırırken, toplumun sosyal ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik projelerle de AB'nin entegre kırsal alan kalkınma politikasını kendi mevzuatlarıyla da bütünlük sağlayacak şekilde uygulamış olmaktadır.

Ajansların kırsal alanda en çok önemsedikleri faaliyetler, Tablo 6'da görülmekte olup; burada ağırlıklı olarak öncelik 31 puanla bölgelerde ortaklıklar oluşturarak, işletmelerin kurulmasına katkı sağlanmaya verilmiştir. İkinci ağırlıklı öncelikler aynı sırayla merkezi ve diğer idarelerden Fon Desteği ve AB Projelerine Katılım başlıklarındadır. Bu da yine bölgelerin BES'le uyumlu olarak yenilikçilik ve buluşçuluk kapasitesini geliştirmeye hizmet eden bakış açısını sergilemektedir. Bölgelerindeki işletmelere danışmanlık faaliyeti ise 13 puan almış olup; 20 ağırlığının hemen altında ama kırsala ilişkin yürütülmesi istenen faaliyetlerin en alt sırasında yer almaktadır.

[1] National Audit Office

Tablo 5-, Anketlere göre BKA'ların bütçe dağıtımında öncelik verdiği projeler

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Çevresel Projeler	4*	4	4	2	3	3	2	2	24
Teknolojik Yatırım Projeleri	4	4	3	3	3	4	3	4	28
Eğitim/Aktif İşgücü Projeleri	4	4	3	4	3	4	4	3	29
Girişimciliğin Desteklenmesi (Kadınlar için, tarımsal, toprağa bağlı endüstri kolları,..vb)	4	4	2	4	4	4	3	4	29
İşsizler için Aktiviteler	3	4	2	2	3	3	1	3	21
Kırsal Altyapı Projeleri	3	4	3	4	3	4	3	3	27
İşletmelere Danışmanlık	3	4	2	3	0	3	2	2	19
Diğer (Açıklayınız...)	0	0	0	0	0	4	4	4	12

Tablo 6- Ajans faaliyetlerinin önceliği

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Danışmanlık	2	2	1	3	0	1	2	2	13
Eğitim Programları	3	4	3	4	4	3	4	3	28
İş-Geliştirme Merkezlerinin Oluşturulması	4	3	2	3	2	3	3	4	24
Fon Desteği	4	4	3	3	4	3	4	4	29
Ortaklıkların ve İşletmelerin Oluşturulması	4	4	3	4	4	4	4	4	31
AB Projelerine Katılım	4	3	3	4	3	4	4	4	29
Kırsalda Gelir Artırıcı Faaliyetler	4	4	2	4	2	4	4	4	28

Tablo 7- Ajansların faaliyetleri sırasında karşılaştıkları güçlükler

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Diğer Kırsal Kalkınma Aktörleri ile Koordinasyon ve İşsizlikler	4	4	3	4	1	4	3	3	26
Kırsalın Farklılığının Anlaşılamaması	4	3	1	3	3	4	4	3	25
Yetersiz Kırsal Entegrasyon	0	3	3	3	3	3	3	3	21
Stratejik Planlama	3	4	3	4	2	4	3	4	27
Ortaklıkların Artması	3	4	3	3	2	4	3	3	25
Finansal Konular	2	4	3	3	1	2	3	3	21

Tablo 8- Ajansların kırsal projelerde verdikleri öncelikler

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Fon Desteği	4	4	3	3	-	3	4	3	24
Çiftçilerin Eğitimi	1	4	2	3	3	3	3	3	22
Proje Yazımı ve Uygulamasına Danışmanlık Desteği	3	3	2	3	0	1	3	3	18
Tarım ve Ormancılık Sektörlerinin Güçlendirilmesi	2	3	2	4	3	4	4	3	25
Kırsalda Rekabet Edebilirliğin Arttırtması	4	4	3	4	4	4	4	4	31
Çevre ve Kırsal Mirasın Korunması	3	3	3	2	2	3	1	2	19

Ajansların faaliyetleri sırasında karşılaştıkları güçlükleri gösteren Tablo 7'ye göre; sıkıntıların hepsi 20-26 puan arasında bir dağılımla yakın ağırlıkta önemli bulunmuştur. Stratejik planlamada yaşanan eksiklikler ve diğer kırsal kalkınma aktörleri ile diyalog sorunları önde gelen orta düzeyde sorun alanları belirlenmiştir. Bununla birlikte Kırsal kalkınmadaki zorlukların aşılmasında finansal konular ve yetersiz kırsal entegrasyon konularının önemli olmadığı görülmektedir. Ajanslar esas problemlerin bütçe gibi kurumsal altyapı problemlerinden çok, paydaşların bir araya gelememesinden ve kırsal kalkınmayla ilgili stratejik planın hazırlanmamasından kaynaklandığını belirtmişlerdir.

Ajans tarafından kırsal alanlardan gelen proje başlıklarını derecelendirmeleri istenmiş ve sonuçları tablo 8'de görülmektedir. Buna göre kırsalda rekabet edebilirliğin attırılmasının kırsal kalkınmada rekabet edebilirliğinin desteklenmesine yönelik çalışmaların kırsal alanlardaki en önemli öncelikleri olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca İngiltere'de kırsal alanların varlığı düşünüldüğünde rekabet edebilirliğinin güçlendirilmesinde tarım, ormancılık ve hayvancılık sektörlerinin güçlendirilmesinin de önemli olduğu vurgulanmıştır.

BKA'ların kırsal kalkınmada başarılarını etkileyen faktörleri sorduğumuzda, Tablo 9'dan da görüleceği gibi, bölgelerde kalifiye iş gücünün varlığı ve iş dünyasının desteği tüm ajanslarca kırsal kalkınmadaki başarılarını etkileyen en önemli faktörlerdir. Bunları finansal kaynaklar, devletin etkin bölge politikaları, halk ve STK desteği, dış yardımlar izlemektedir. BKA'nın faaliyete başlamasından günümüze kadar geçen sürede program hedeflerine ulaşma başarısı sorulduğunda alınan yanıtlar Tablo 10'da olduğu gibidir. Kırsal koordinasyonu geliştirmek ve bölgesel düzeyde bunu sağlamak yoluyla güçlü ortaklıkların kurulması çalışması ve bölgesel ekonomik gelişmenin ayrılmaz bir parçası olarak kırsal iyileşmeyi ve yeniden canlanmayı desteklemek, ajansın en iyi düzeyde gerçekleştirdiği amaçlarındandır. Bununla birlikte şunu da anlamaktayız ki, kırsalın canlanması proje danışmanlık desteği ile değil, iş dünyasında ortaklıkların oluşturulması ile olmaktadır.

BKA'ların kırsal kesimde öncelikli olarak çözmek zorunda oldukları sorunlar, önceliklerine göre Tablo 11'de sunulmaktadır. Bölge kırsalındaki en önemli problemlerin yüksek konut fiyatları, konutların kötü durumda olması ve bunlara bağlı konut sahipliliği olduğu belirtilmiştir. Sekiz ajansın beşi, konut sorununu en önemli problem olarak belirlemiştir. SEEBKA, kırsal alanlarda gençlerin ve genç ailelerin düşük gelir düzeyi ile yüksek konut fiyatları arasındaki uçurumdan dolayı önemli sorun yaşadığını belirtmiştir. SWBKA ise bölgede bazı iş kollarında çalışacak personel bulunamadığını, bunun için dışarıdan göçmen işçi alınarak bu problemin çözülmeye çalışıldığını belirtmiştir. SWBKA, bölgede işsizlik probleminin az önemli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca işsizliğe ya da ücretlere bağlı düşük gelir düzeyi de kırsal alanların önemli problemlerindendir.

Tablo 12'de bölge kırsalındaki gelir artırıcı faaliyetlerin derecelendirilmesi görülmekte olup; yenilikçi yatırımlar BKA'ların kırsal alanlarda en önemli önceliklerinden olduğu gibi, kırsal alanlarda da refah seviyesini artırıcı en önemli desteklerden olduğu ortaya çıkmıştır. Meyve ve sebzecilik gibi geleneksel üretim kollarının ise, diğer kollara göre daha az destek isteyen aktiviteler olduğu görülmektedir. Ancak anket notlarında ekilebilir alanların bol olduğu East of England bölgesinde, EEBKA meyvecilik ve sebzeciliğin en önemli desteklerden olduğu belirtilmiştir. Buna bağlı olarak da EEBKA tarıma bağlı endüstri sektörlerinin de desteklenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 9- BKA'ların kırsal kalkınmadaki başarılarını etkileyen faktörler

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Finansal Kaynakların Etkin Kullanımı	4	4	3	3	3	4	3	4	28
Devletin Bölgesel Politikaları	4	4	3	3	3	3	3	4	27
Yeterli Mali Kaynak	4	4	2	3	3	3	4	3	26
İŞ Dünyasının Desteği	3	4	3	4	4	4	3	4	29
Kalifiye İş gücü	4	4	3	4	4	4	4	4	31
Dış Yardımlar	0	4	2	3	2	3	3	3	20
Merkezi Hükümet desteği	0	4	2	3	3	2	3	2	19
Yerel Yönetimle Ortaklıklar	3	4	3	4	3	3	3	3	26
İdari Teşkilatlanmada Yaşanan Problemler	0	2	2	3	2	2	2	2	15
BKA Faaliyetlerinin Anlaşılması	2	4	3	3	3	3	3	4	25
Altyapı (belirtiniz.....)	0	0	2	3	3	3	3	4	18
Halk ve STK Desteği	0	4	2	3	2	3	3	4	21

Tablo 10 - Ajansın Kırsal Kalkınma ile ilgili hedeflere ulaşma başarısı

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Ortak Tarım Politikalarına (Cap Reform) Uyumlu Çiftçi Reformlarının Gerçekleştirilmesi	0	4	3	3	3	3	3	3	22
Kırsal Turizmin Kalkındırılması	3	4	2	3	3	3	2	3	23
Proje Danışmanlık Destegi	2	3	2	2	0	1	2	2	14
Kırsal Politikaların Uygulanmasında/ Oluşturulmasında Söz Sahibi Olmak	3	4	3	3	3	3	3	4	26
Kırsalda Güçlü Ortaklıkların Olması	4	4	3	4	3	4	3	3	28
Kırsalın İyileştirilmesi ve Yeniden Canlandırılması	4	4	3	4	3	4	4	3	29
Çiftçi Eğitimleri	1	4	3	3	2	3	3	3	22

Tablo11- Ajansın kırsal kesimde öncelikli olarak çözmesi gerekli sorunları

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Örgün Eğitim ve Mesleki Eğitim	3	4	3	2	3	4	4	3	26
Sağlık servislerinden yoksun olmak	3	4	2	2	2	2	2	2	19
Konut Sorunu (Kötü durumdaki konutlar, yüksek fiyat, ve konut sahibi olamama,..)	4	3	3	4	4	4	4	3	29
Düşük Gelir	4	4	3	4	4	2	3	4	28
İşsizlik	2	4	3	2	2	2	2	3	20
Servislere uzak olmak	4	3	3	3	4	4	3	4	28
Diger (Açıklayınız)	-	-	-	-	-	4	3	-	7

Tablo 12- Ajansların önem sırasına göre kırsal refahı artırmaya yönelik destekleri

BKA'lar →	AWM	EE	EM	NW	ONE	SEE	SW	YF	TOPLAM
Meyvecilik	1	4	2	1	1	3	3	2	17
Egitim Desteği	3	4	3	3	3	4	4	3	27
Yenilik (innovation)	4	4	3	4	3	4	4	4	30
Sebzecilik	1	4	2	2	1	3	2	2	17
Turizm	3	4	3	4	3	3	2	4	26
Hayvancılık	2	3	2	3	2	3	4	2	21
Proje Desteği	3	3	3	4	2	2	3	2	22
Endüstri tabanlı sektörler	3	4	3	4	3	4	4	3	28

4. SONUÇ OLARAK

Kırsal alanlar, doğal koşulların yaşam üzerinde daha fazla etkili olması ve temel ekonomik faaliyetlerin düşük gelir getiren tarıma bağlılığı nedeniyle yaşamanın, kentsel alanlara göre çok daha zor olduğu yerlerdir. Bu nedenle ülkelerin, bu alanlardaki gelişmişlik farklılıklarını ortadan kaldırmak ve bu bölgelerde yaşayan insanların gelir düzeylerindeki dengesizlikleri gidermek için, özel politikalar üretip çeşitli şekillerde destekledikleri görülmektedir. Küresel bölgesel gündem, çevresel, sosyal ve ekonomik sorunların yalnızca bu sorun ya da sorunların sahibini değil, dünya toplumunun bütün bireylerini ilgilendirir hale getirmiştir. Her alanda olduğu gibi, kırsal kalkınmanın sağlanması için de tüm ekonomik ve sosyal sektörlerin bir arada planlanmasını gerektiren ve merkezinde sürdürülebilir kalkınmanın yer aldığı bütüncül yaklaşımların önemli olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşımlar, bölgelerin rekabet gücünün artırılması ve geliştirilmesi, bölgesel kapasitelerin artırılması, bölgeler arası -bölgeler içi büyüme dinamiklerinin desteklenmesi hedeflerini içermektedir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi görevi ise, bürokratik ilişkiler içerisinde merkeze bağlı kurumlar ve onların taşra teşkilatlarından kamu, özel sektör, halk ve STK katılımlı yönetişim anlayışının esas olduğu bölgesel-yerel birimler ile kalkınma ajansları yönünde değişim göstermiştir. AB Politikalarının ve Bölgesel Kalkınma Ajanslarının böyle bir değişim içerisinde ortaya çıktığı görülmektedir.

Dünyada yaşanan değişimlerin BKA'ların sayılarını ve etkinliklerini artırdığı görülmektedir. Yaşanan bu küresel değişimin yanında, AB bölgesel politikalarının da Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerinde BKA'ların hızlı bir oluşum sürecinde olduğu görülmektedir. Bir AB üyesi olan İngiltere, gelişmiş bir ülke olarak da, kırsal alan sorunları yaşamaktadır. Konut fiyatlarının yüksekliği ve buna bağlı olarak konut sahibi olamama, nitelikli /niteliksiz iş gücünün eksikliği, düşük gelir düzeyi, servislere

ulaşamama gibi ortak kırsal sorunları vardır. Bununla birlikte ülkede yaşanan Şap hastalığı Krizi ise; BKA'ların kırsal kalkınmada aktif rol almalarına neden olmuştur. 2001 Şubat ayında en üst düzeye ulaşan salgın, sadece tarımsal sektörleri değil, kırsal bölgelerden turizme, sanayi ve ticarete kadar ona bağlı tarım dışı sektörleri de etkilemiştir. Ülkenin tüm kırsalında; turizm, eğlence ve dinlence gibi kırsal hizmet sağlayıcılarının hepsi ciddi sıkıntılar çekmişler ve bu sektördeki işletmeler büyük zarara uğramışlardır. Kriz sonrasında salgından etkilenen işletmelere yardım amacı ile bir fon oluşturulmuştur. BKA'lara da bu fonun dağıtılmasının yönetimi verilmiştir. Bu, BKA'ların şap krizi sonrasındaki rolünün değişimine ilişkin kritik kararlardan birisi olmuştur. Yaşanan bu iki değişim, BKA'ların kırsal kalkınmaya ilişkin önemli roller almalarını sağlamıştır.

BKA'lar; Kırsal Kalkınma Komisyonu'nun ve Hükümet Bölge Ofisleri'nin yetkilerini alarak kurumsallaşmış bir kırsal yönetim yapısı ve donanımıyla göreve başlamışlar, en az gelişmiş kırsal alanı kalkındırmayı hedefleyerek, yerelde etkin yönetişim felsefesi içinde rekabetçilik, buluşçuluk ve yenilikçilik bölgesel gündem hedefleriyle programlarını belirlemişlerdir. Yerelin öz kaynaklarını geliştirmede proje yazma, firmalara danışmanlık verme gibi hizmetler yerine girişimcilikte arabuluculuk rolünü önemsemektedir. Kırsal altyapı geliştirme, doğrudan insan kaynaklarını geliştirmeye yönelik projelere destek vererek en az gelişmiş kırsal alanı hedefleyerek bölgelerin rekabet edebilirlik yönünü desteklemektedir. Bununla birlikte söz konusu projeler, daha üst ölçekte AB kırsal alan politikalarıyla uyumlu projeler olduğundan, öz kaynakları dışında AB'ninkilerden de yararlanabilmektedirler. Özetle, bütün tarafların katılımcı yaklaşımı ile oluşturulan Bölgesel Ekonomik Stratejilerin oluşturulmasında yerel entegrasyonu sağlayacak ve bölgelerde katalizör görevini üstlenecek olan BKA'lar, özellikle AB'ye üye gelişmekte olan ülkelerin kırsal kalkınma politikalarının uygulanabilirliğinde temel aktörlerden birisi olma potansiyelini taşımaktadır. Kurumsallaşmış ve çok iyi bir örnek olan İngiltere'deki BKA'sı kuşkusuz henüz yolun başında olan ülkemiz BKA'ları için hem mevzuatı hem de çalışma esasları bakımından iyi bir rehber olacaktır. Kırsal Turizm ve kırsal sanayi sektörleri ülkemiz için de kalkınma motorları olma potansiyeline sahiptir.

5. KAYNAKLAR

Dipartimento Per I Servizi Tecnici Nazionali, 1999. A Typology Of Rural Areas In Europe Indıcators On Strenght And Weakness Of Rural Terrıtorıes And Selectıon Of Areas (NUTS III). Politecnico Di Milano Dipartimento Economia E Produzione, Milano, İtalya.

Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, 2007. Kırsal Alan Planlaması Çalışma Raporu,Ankara.

Url 1. http://www.defra.gov.uk/rural/ruralwp/whitepaper/default.htm, (02.04.2008'de ziyaret edildi)

Url 2. http://www.defra.gov.uk/rural/strategy/annex_a.htm (02.04.2008'de ziyaret edildi)

Url 3. http://www.iiasa.ac.at/Research/ERD/ (08.01.2008'de ziyaret edildi)

Url 4. http://ec.europa.eu/agriculture/index_en.htm (15.11.2007'de ziyaret edildi)

Url 5. http://ec.europa.eu/agriculture/index_en.htm (11.03.2008'de ziyaret edildi)

Commission of the European Communities, 1997. Agenda 2000: For A Stronger and Wider Europe. Brussels.

Mawson, J. 1998. Regional Policy, CAP Reform and Rural Development in Britain: The Challenge For New Labour. Regional Studies, Vol. 32.5, 469-479, England.

Dellal, İ. 2004. Ortak Tarım Politikası'nda Reform, DTÖ ve Türkiye.Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, T.E.A.E – Bakış, Sayı:7, Ankara.

Glucksman, J. 2003. AB Genişleme Sürecinin Işığında Ortak Tarım Politikası, AB Genişleme Sürecinde Türkiye. Tarımsal ve Kırsal Politikalar Sempozyumu, Ziraat Mühendisleri Odası, 08–09 OCAK 2003, Ankara.

Ward N., Lowe P., Bridges T. 2003.Rural Regional Development: The Role of the Regional Development Agencies. Regional Studies, 37:2,Sf: 201-214, England.

Url 6. http://www.berr.gov.uk/regional/regional-dev-agencies/funding-financial-gov/page20136.html (18.04.2008'de ziyaret edildi)

Harding, R., 2006.İngiltere ve Romanya'da Bölgesel Kalkınma Ajansı Deneyimleri. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu, 137- 160,Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, Ankara.

Karasu, K., 2005. İngiltere'de Bölgesel Kalkınma Ajansları. Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir? M. Turan (Der.), Paragraf Yayınevi, Sf:197–238, Ankara.

Url 7. http://www.politics.gov.uk (12.011.2007'de ziyaret edildi).

National Audit Office, 2003. English Regions: Success in the Regions

Özen, P. 2005. Bölge Kalkınma Ajansları. TEPAV, Ankara.

Url 8. http://www.nwda.co.uk/strategy (06.04.2008'de ziyaret edildi.)

Url 9. http://www.telegraph.co.uk (10.02.2008'de ziyaret edildi)

Url 10. http://www.berr.gov.uk/index.html (08.03.2008'de ziyaret edildi)

Url 11.http://www.tepav.org.tr (18.03.2006'da ziyaret edildi)

Url 12. http://www.defra.gov.uk/rural/ruralwp/default.htm (02.04.2008'de ziyaret edildi)

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞİM AÇISINDAN KIRSAL ALANLARIN ALMANYA ÖRNEĞİNDE İNCELENMESİ

Yaşar Bahri ERGEN[1], Barış ERGEN[2], Mustafa ERGEN[3]

ÖZET

Günümüzde kırsal alanlar ekonomik ekolojik ve sosyal açıdan çok önemli problemler yaşamaktadırlar. Bu problemler kimi zaman kentsel aglomerasyon nedeniyle kırsal alanların niteliğini yitirmesi olarak karşımıza çıktığı gibi, kimi zaman da bu bölgelere yapılan yatırımın yetersizliğinden dolayı ekonomik ve sosyal sorunlar olarak karşımıza çıkabilmektedir. Kentsel yerleşimlerin dışında kalan alanlar tanımından çok öte olarak kırsal alanlar ürettikleri kırsal ürünler tarım, orman, balıkçılık, hayvancılık… gibi sektörlere göre çeşitlilik göstermektedir. Kırsal alanın niteliğine bağlı yaşanan sorunların yanında fiziksel olarak bulunduğu konum da kırsal kalkınma üzerinde önemli rol oynamaktadır. Kırsal alanların dengeli gelişim göstererek varlığını devam ettirebilmesinde sürdürebilirlik çok önemli bir başlıktır. Bu bağlamda yapılan çalışmada Almanya mekansal planlama sisteminden başlayarak, bölge planlama açısından Almanya'da kırsal alanlar incelecektir. Almanya örneğinde mekansal kategoriler, işsizlik, kırsal alanların ekonomik gelişimi hakkında haritalarla çalışma desteklenerek bölge gelişimi için düşünülen stratejiler incelenecektir. Sonuç olarak bu çalışmada Almanya Mekansal Planlama sistemi açıklanarak, Almanya örneğinde sürdürülebilir gelişim açısından kırsal alanların önemi vurgulanacaktır. Bu bağlamda çalışmanın amacı bölge planlama çalışmalarına Almanya örneğinde katkılar sunarak bölge planlama çalışmalarına sürdürülebilirlik ve kırsal alanlar açısından bir bakış açısı kazandırmaktır.

1. GİRİŞ

Bölgesel gelişimde mekansal gelişimin sağlanabilmesi için sürdürülebilirlik önemli bir kavramdır. "Sürdürebilirlik küresel bağlamda ekonomik veya sosyal ilerleme sağlanırken; çevreye zarar verilmemesidir" (Newman ve Kenworthy, 1999). Tanımda görüldüğü üzere sürdürülebilirliğin üç ana başlığı vardır, bunlar ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirliktir. Sürdürülebilirlik içerdiği anlam dolayısıyla süreklilik içermektedir. "Brundtland Raporunun tanımladığı üzere sürdürülebilir gelişim günümüz ihtiyaçlarının gelecek kuşakların ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan karşılanmasıdır" (Mailisie, 2008). Görüldüğü üzere sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma bir süreçler bütünüdür. Bu süreçler bütününü ve aralarındaki ilişkilerin anlaşılması ve tanımlanmasına şekil-1 yardımcı olmaktadır.

"Sürdürülebilir gelişim bağlamında çevresel problemler ekolojik, ekonomik ve sosyal açılardan dikkate alınmalıdır. Tek bir disiplin kendi başına memnun edici çözüm sunamaz. Sürdürülebilir gelişim kısa vadeli yerine uzun vadeli bakış açısını içermektedir" (Ring, Klauer and Wätzold, 1999). Öyle ise sürdürülebilir bölgesel gelişim de uzun vadeli stratejiler benimsenmelidir. Şekil-1'de görüldüğü üzere sürdürülebilir gelişim bu üç ana başlığın kesiştiği noktadır. Sürdürülebilir gelişimin sağlanılması bölgesel gelişimde önemli bir strateji sağlayacaktır.

[1] Yrd. Doç. Dr.., Amasya Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, yasarbahriergen@gmail.com
[2] Araş. Gör, Bozok Üniversitesi Müh. ve Mim. Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ergenbaris@gmail.com, ergen_baris@yahoo.com
[3] Araş Gör, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Ziraat Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü, mustafaergen2002@yahoo.com

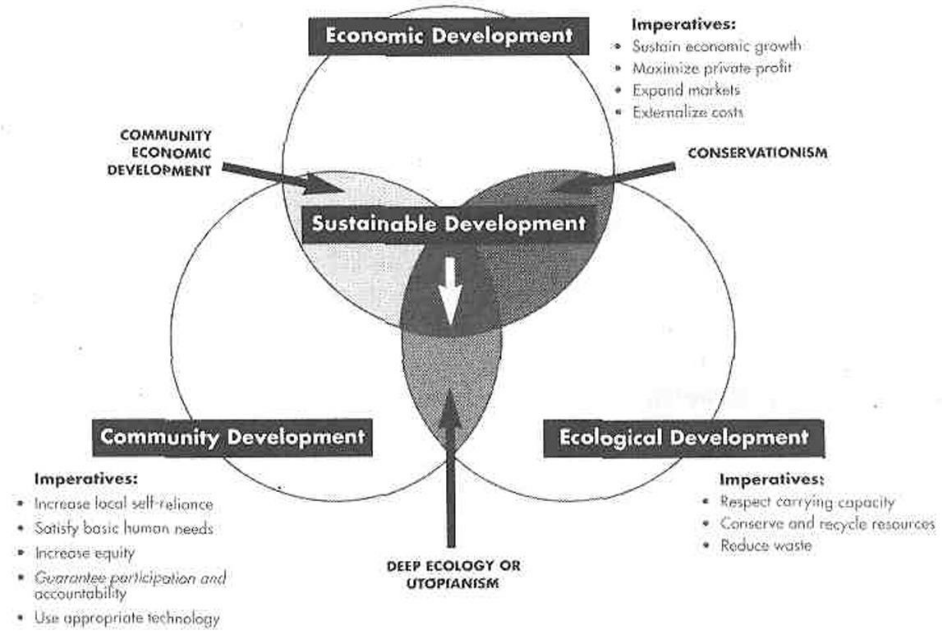

Şekil 1 – Sürdürülebilir gelişim ve bileşenleri, Kaynak: Newman ve Kenworthy, 1999

Şekil-1'den anlaşılacağı üzere üç başlığın bir araya gelmediği durumlar sürdürülebilirlik olarak tanımlanamaz. Sürdürülebilirlik yaklaşımıyla birlikte kırsal alanların kentsel gelişme karşısındaki eksi yönleri giderilmiş olacaktır. Sürdürülebilir kırsal alanlar ülkenin planlı gelişimi açısından kır-kent dengesinin kırsal gelişim açısından negatif yönde bozulmasını da engelleyecektir. Bu bağlamda kırsal alanların sürdürülebilir bölgesel gelişimde önemli rolü vardır. Sürdürülebilir kırsal gelişim ve buna bağlı stratejiler bölgesel mekansal gelişimde dengeli büyümeyi beraberinde getirecektir. Kırsal alanları kısaca kentsel alanlar dışındaki alanlar olarak değerlendirebiliriz. "Kırsal alanlar ekonomik yapı, gelişme potansiyeli, tarım, orman ve turizme olan uygunlukları ve altyapıları açısından çeşitlilik göstermektedir" (Lutter, 2001). Kırsal alanlar üretim biçimlerine, gelişme potansiyellerine, ekonomik yapısına göre çeşitlilik göstermesinin yanında kentlere sağladıkları hammadde ve kaynaklar açısından önem taşımaktadır. Bölgesel gelişimde kırsal alanlar bazı önemli sorunlar yaşamaktadır. Kırsal alanlarda önemli sorunlardan birisi sosyo-ekonomik gelişimdir. Sosyal gelişim yavaş olduğu gibi ekonomik gelişimde kentlere oranla daha azdır. Kentlere kaynak oluşturmada vahşice kırsal alanların tahribatı, kentlerde üretiminden kaynaklı atıkların çevreye verdiği zararlar kırsal alanlarda önemli ekolojik sorunlar oluşturmaktadır. Kırsal alanlarda yaşanan sosyo-ekonomik ve ekolojik sorunların yanında önemli bir sorun da kentsel aglomerasyon etkisiyle kırsal alanların niteliğini kaybetmesidir. Özellikle endüstri, ulaşım, ikinci konut, ticaret gibi fonksiyonlar kırsal alanların nitelik kaybını arttırmaktadır. Kırsal alanlar kentsel alanlara nüfus veren yerleşimler olduğu gibi kentsel yerleşimlere göre daha az yatırım alan bölgelerdir. Az yatırımlardan dolayı kırsal alanlarda teknolojik ilerleme yavaş olduğu gibi, kırsal alanlarda yaşayan insanların hizmetler sektöründen, sosyal veya ekonomik güvenceden yoksun kalmalarına sebep olmaktadır. Bu yapı ülke içerisinde sürdürülebilir bölgesel gelişim açısından kırsal alanları hassas kılmaktadır.

Bu bilgiler ışığında sürdürülebilir bölgesel gelişim açısından Almanya örneği incelenmeden önce kısaca Almanya mekansal planlama sistemini açıklamak bölge planlama açısından yapılan çalışmaya yardımcı olacaktır. Almanya federal bir ülke olarak 16 eyalete (*Länder*) sahiptir. Her eyalet Federal Mekansal Planlama Yasası (*Raumordnungsgesetz*) çerçevesinde bölge planlarını yapmaktadır. Bu bölge planlarının ülke çapında birbirleri ile uyumunu ve planların kararlarının bütünlüğü ile mekansal uygunluğunu, Bina ve Bölge Planlama Almanya Federal Bürosu (*Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung*) kurumu yapmaktadır. Aynı kurum sınır bölgeleri planlarını ve Avrupa Birliği ile yapılan mekansal planların uyumunu sağlamaktadır. Her eyalet kendi içinde alt bölgelere (*Planungsregionen, Regierungsbezirke)* ayrılmıştır. Eyaletlerin yaptıkları eyalet planlarına uygun olarak alt bölgeler kendi planlarını yaparlar. Alt bölgenin içerisinde bulunan şehirler (*Stadt*) kendi planlarını yaparken kent yerleşimleri dışındaki yerleşimler (*Kreis*) bölge planına uygun olarak kendi

planlarını yapmaktadır. Kreis'lar kendi içlerinde *Verbandsgemeinde* ve *Ort*'lara ayrılmışlardır. Öyleyse Almanya mekansal planlama sistemi içerisinde kırsal yerleşimler Kreis'lar içerisinde Verbandsgemeinde ve Ort'larla tarif edilebilir.

Tablo 1 – Almanya mekansal planlama sistemi

Yönetim Düzeyi	Planlama Türü	Plan Başlığı
Bund Federal Devlet	*Raumordnung* Ülke mekansal planı	*Raumordnungspolitischer Orientierungs- und Handlungsrahmen* Ülke mekansal gelişim politikası çerçeve rehberi
Länder Eyaletler	*Landesplanung* Eyalet Planı	*Landesentwicklungsplan* Eyalet Gelişim Planı
Planungsregionen, Regierungsbezirke Bölgeler/Bölgesel Yönetimler	*Regionalplanung* Bölge Planı	*Regionalplan* Bölge Planı
Municipalities *Städte und Gemeinden* Belediyeler Şehir ve küçük kasabalar	*Bauleitplanung* Yerel arazi kullanım planları	*Flächennutzungsplan* Arazi kullanım planı/Nazım İmar Planı *Bebauungsplan* Yapılaşma planı/Uygulama İmar Panı

Kaynak: http://newrur.grenoble.cemagref.fr/newrur_cd/doc_pdf/p3etape4_sp2com_gb.pdf

Tablo-1'de Almanya'nın mekansal planlama sistemi açıklanmaya çalışılmıştır. Bölgesel gelişimde stratejilerin oluşturulması federal devlet tarafından yapılan çerçeve çalışma ile başlayarak eyaletler, alt bölge ve bölge planları ile bunlara uygun olacak şekilde nazım ve uygulama imar planlarıyla devam etmektedir. Almanya bütününde mekansal kategoriler, işsizlik, kırsal alanların ekonomik gelişimi, kırsal alanların yerleşim yapısının gelişimi açısından haritalarla çalışma ele alınmadan önce Almanya'nın eyalet ve alt bölgelerini (*Planungsregionen, Regierungsbezirke*) gösteren bir harita planlama sisteminin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

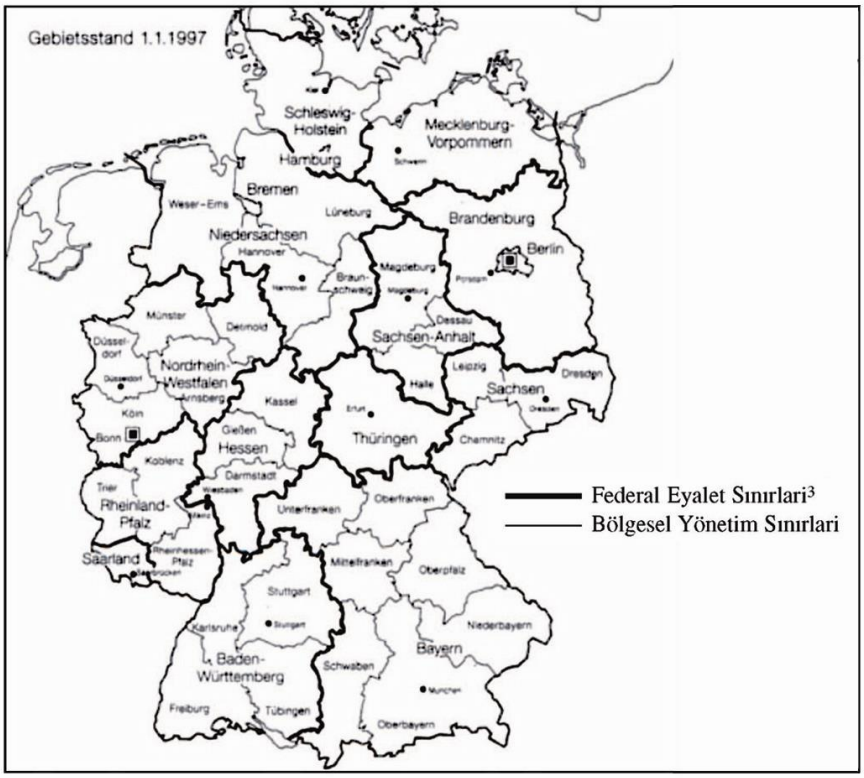

Şekil 2 – Almanya federal eyalet sınırları ve eyalet içinde bölge sınırları, Kaynak: Alarslan, 2008

Almanya federal eyaletleri kendi içinde belli planlama bölge yönetimlerine bölünmüşlerdir. Bölge yönetimleri bazında bölge planları yapılmaktadır. Böylece federal ölçekte alınan çerçeve kararlar önce

eyalet ölçeğinde sonra bölge ölçeğinde mekanla buluşturulmaktadır. Planların birbirleriyle uyumları sağlanarak federal ülke genelinde dengeli mekansal gelişim sağlanılmaya çalışılmaktadır. Bu bilgiler ışığında Almanya'nın kırsal alanları üzerine yapılan çalışma ele alınmalıdır.

2. ALMANYA'NIN KIRSAL ALANLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Federal Almanya'nın mekansal gelişimdeki sorunlarının başlangıç noktası Doğu Almanya ile Batı Almanya'nın birleşmesidir. Doğu Almanya'nın mekansal yapısı ve gelişmişlik düzeyi Batı Almanya'ya nazaran daha geri kalmış olmasından dolayı temel yaklaşım eski Doğu Almanya'nın Batı Almanya standartlarına uygun hale getirilmesi olmuştur. Özellikle kır-kent dengesinde, işsizlik, altyapı eksikleri bakımından eski Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya göre daha geri kaldığını göstermektedir. Almanya'nın kırsal alanlarının değerlendirilmesinde ilk harita mekansal kategorilerdir. Mekansal kategoriler ele alınırken kırsal alanlarda yaşanılan problemlere göre de sınıflandırılma yapılmıştır. Şekil-3 Almanya'nın mekansal kategorilerini göstermektedir.

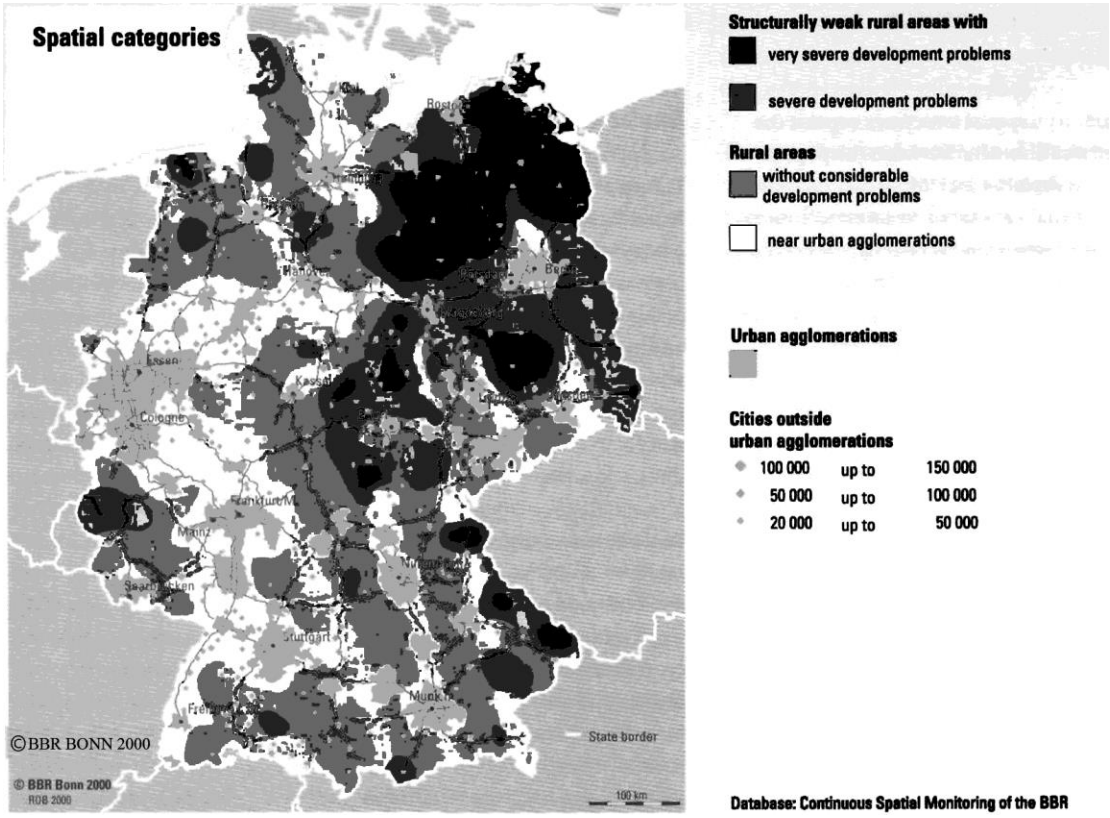

Şekil 3 – Federal Almanya'da mekansal kategoriler, Kaynak: Lutter, 2001

Şekil-3'te görüldüğü üzere siyah ve koyu gri renkli gösterilmiş alanlar kırsal açıdan yapısal sorunları olan bölgeleri göstermektedir. harita içerisinde incelediğimizde bu alanların daha çok eski Doğu Almanya içerisinde kalan alanlar olduğu görülmektedir. Almanya'nın kuzeydoğu bölgesi Mecklenburg-Vorpommern eyaleti, Sachsen-Anhalt eyaletinin bir bölümü ve Brandenburg eyaletinin bir bölümü yapısal olarak çok sorunlu alanlar arasındadır. Açık gri (urban agglomerations) alanlar kentsel aglomerasyonları göstermektedir, açık gri alanların çevresindeki beyaz alanlar kentsel aglomerasyon alanlarının yakınındaki kırsal alanları göstermektedir. Bu alanlar hizmetler sektörüne, ulaşım ağlarına, teknik altyapı ve imkanlara ulaşma açısından diğer kırsal alanlardan daha az sorun yaşamaktadırlar. Almanya'nın batı ve orta bölgelerinde görünen gri renk (without considerable development problems) ise gelişme açısından herhangi bir problem yaşamayan kırsal alanları tarif etmektedir. Görüldüğü üzere eski Doğu Almanya ve onun kuzey bölgesi yapısal olarak sorunlu alanlarıdır. Mekansal kategoriler haritası Federal Almanya'nın kırsal alanların geliştirilmesi konusunda yaşadığı sorunları mekansal olarak net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu harita işsizlik haritası ile desteklenmelidir. Böylece ekonomik olarak sorunlu alanlar da belirlenmiş olur. Çünkü bu alanlar nüfusuna iş alanı sunamayan bölgelerdir. İşsizlik haritası aynı zamanda sosyal açıdan da

Federal Almanya'nın değerlendirilmesini sağlayacaktır. İşsizliğin yaşandığı eyalet ve bölgelerde sosyal sürdürülebilirliğe yönelik stratejiler belirlenmelidir.

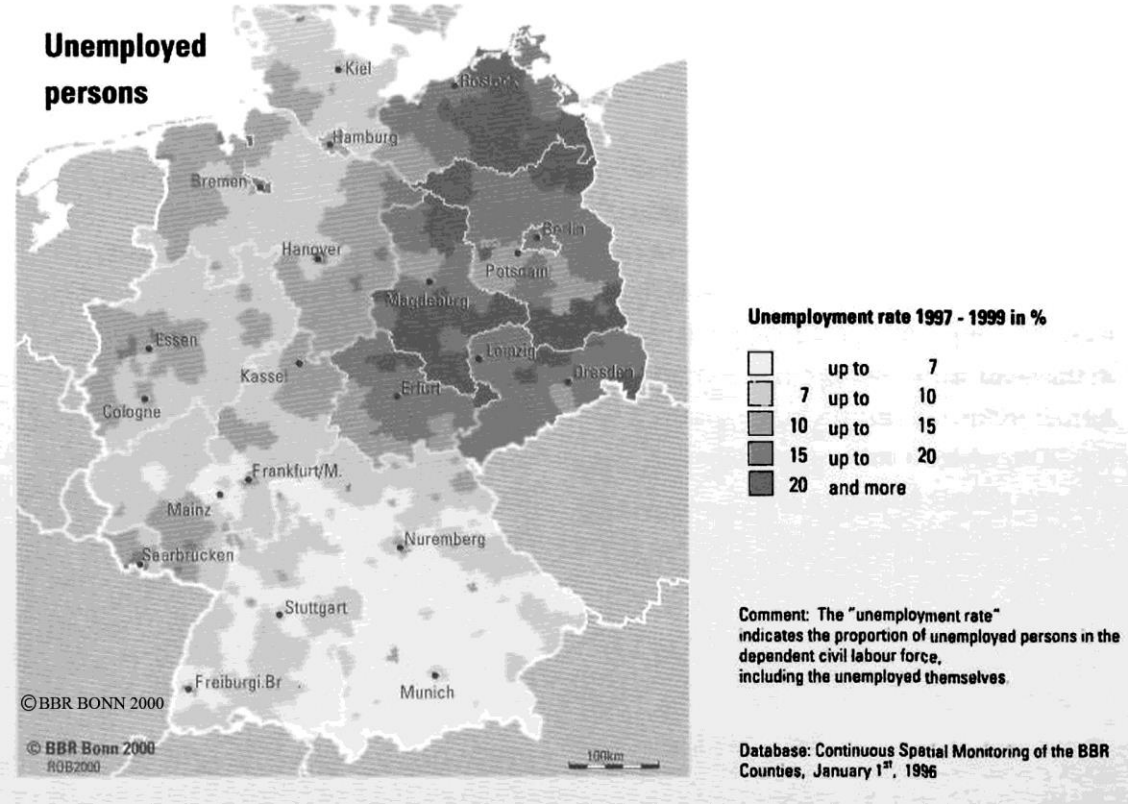

Şekil 4 – Federal Almanya'da işsizlik oranları, Kaynak: Lutter, 2001

Şekil-4'ten anlaşılacağı üzere işsizlik eski Doğu Almanya'da yoğunlaşmış durumdadır. Mecklenburg-Vorpommern ve Sachsen-Anhalt eyaleteri işsizliğin yoğun görüldüğü eyaletlerdir. İşsizlik aynı zamanda Brandenburg eyaletinin güney kısımlarında Sachsen-Anhalt eyaletiyle birleşen bir eksende %20'nin üzerindedir. İşsizlik yüzdeleri ve gelişmede çok problemli kırsal alanlar mekansal olarak birbirleriyle örtüşmektedir. Öyleyse bu alanlarda kırsal alanda yaşayan insanların teknik imkanlardan, hizmetler sektöründen, altyapı ve ulaşım imkanlarından faydalanmaları amaçlanırken aynı zamanda bu bölümde yaşayan insanlar için iş sahaları yaratma yönünde de stratejiler belirlenmelidir. Federal Almanya'da işsizlik açısından en az sorun yaşayan eyaletler güneydeki Bayern ve Baden-Württemberg eyaletleridir. Almanya'nın endüstri bölgesi olan Ruhr Havzasını içine alan Nord Rhein-Westfalia eyaletinde de sanayinin desantrilizasyon sürecine bağlı olarak işsizliğin yavaş yavaş arttığı söylenebilir.

Bu bağlamda Almanya ölçeğinde kırsal alanların yerleşim yapısının gelişimi haritası incelenmelidir. Böylece kentsel ve kırsal gelişimin birbirleriyle olan ilişkileri daha iyi bir şekilde anlaşılabilir. Şekil-5 kırsal alanların yerleşim yapısının gelişimini göstermektedir. Haritada siyah alanlar yerleşimlerin gelişiminde zayıflık eğiliminin görüldüğü alanları göstermektedir. Bu alanların özellikle Almanya'nın kuzeydoğu alanlarında yoğunlaştığı görülmektedir. Şekil-3 ve şekil-4'teki eğilim şekil-5 ile doğrulanmış olmaktadır. Koyu gri alanlar yerleşimlerin büyümesinde güçlü artışın yaşandığı alanları tanımlamaktadır. Hamburg, Bremen, Hannover, Nürnberg ve Münih çevresinde güçlü bir artış görülmektedir. Almanya'nın doğusunda ise Berlin, Leipzig ve Dresden çevrelerinde artış eğilimi görülmektedir. Özellikle büyük kentler çevresinde kentsel yayılmanın arttığı ve ikincil konut ile banliyöleşmede artış olduğu görülmektedir. bu büyük şehirler çevresinde kırsal alanların giderek kırsal alan niteliğini kaybetme eğiliminde olduğu söylenebilir.

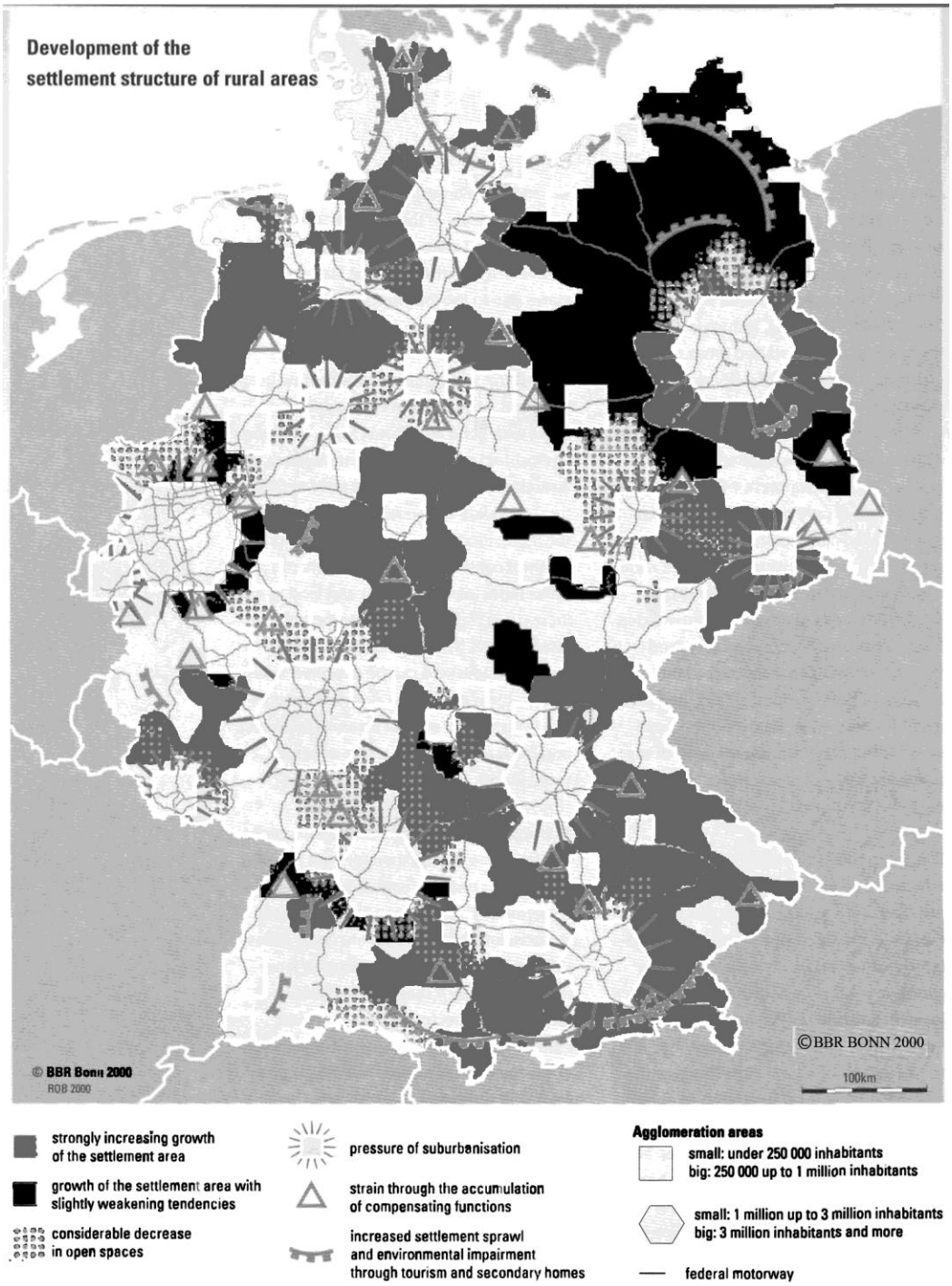

Şekil 5 – Federal Almanya'da kırsal alanların yerleşim yapısının gelişimi, Kaynak: Lutter, 2001

Özellikle kentsel yayılmanın giderek arttığı Stuttgart, Frankfurt, Dortmund, Hannover, Leipzig, Berlin kentlerinin giderek yayılmasından dolayı bu metropollerin yakınındaki açık alanlarda ciddi düşüşlerin yaşandığı görülmektedir. Öyle ise metropol yerleşimleri yakınında ikinci konut, banliyöleşme, turizm gibi gelişmelerden dolayı kırsal alanların bu bölümlerde niteliğini giderek yitirdiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında kırsal alanların ekonomik gelişiminin incelenmesi geleceğe yönelik kırsal alanlarda üretilen çözümlerin görülmesi açısından önem taşımaktadır. Şekil-6 Almanya'da kırsal alanların ekonomik gelişimini göstermektedir. Artı ile gösterilen alanlarda bölgesel olarak çalışanlarda artış görülmektedir. yatay çizgilerle ifade edilen alanlar sürekli olarak ekonomik ve yapısal sorunları

olan alanları göstermektedir. Bu alanların daha çok eski Doğu Almanya bölgesinde yoğunlaştığı görülmektedir.

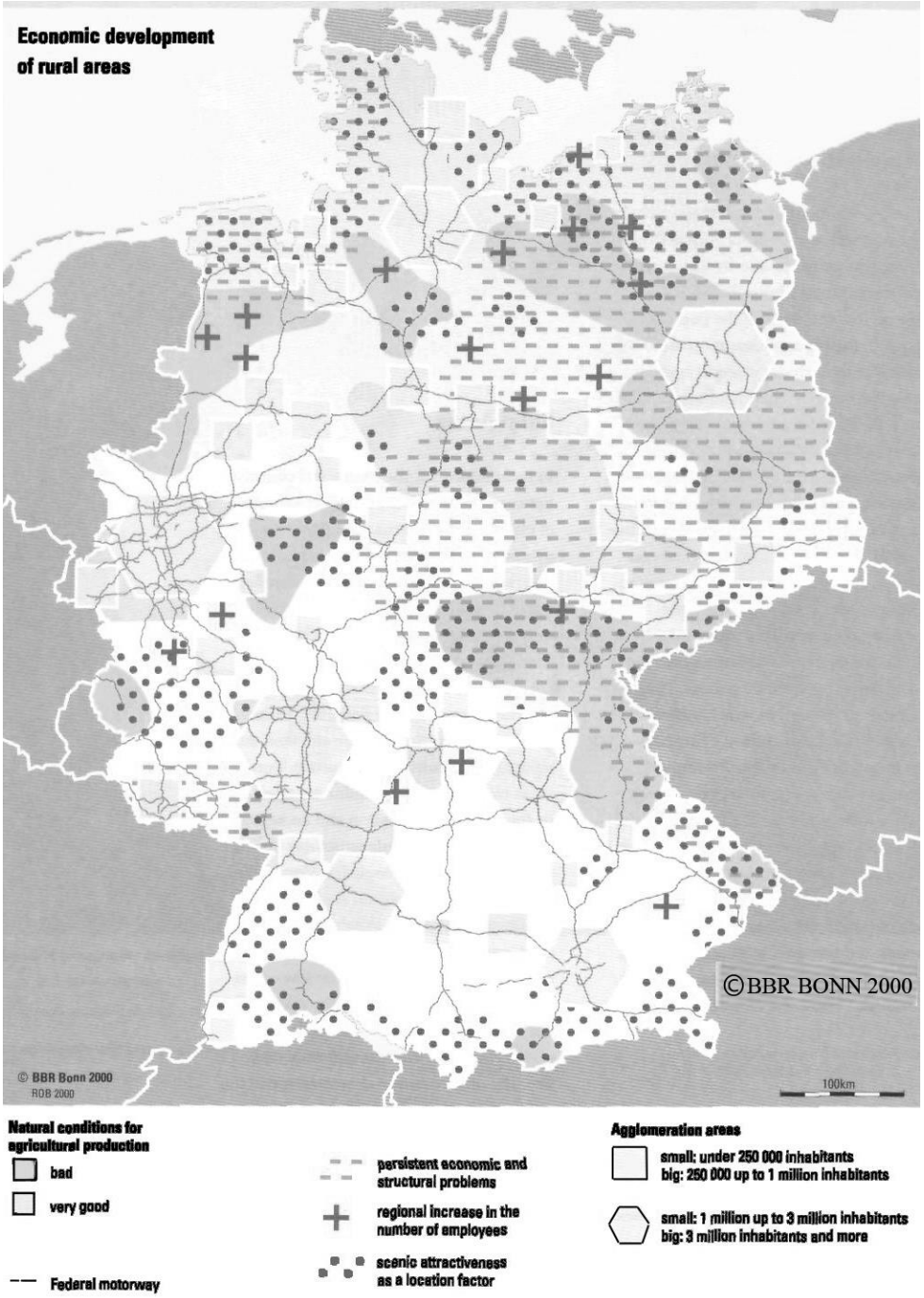

Şekil 6 – Federal Almanya'da kırsal alanların ekonomik gelişimi, Kaynak: Lutter, 2001

Şekil-6'ya göre noktalarla gösterilmiş alanlar doğal peyzaj açısından yerel faktör olarak çekici bölgeleri göstermektedir. Şekil-6'da ayrıca tarımsal üretimin doğal durumu da ele alınmıştır. Koyu gri olarak gösterilen bölgelerin doğal durumları kötü olarak tanımlanmıştır. Berlin'in güney ve kuzeybatı bölgesi, Bayern Eyaleti'nin kuzey ve kuzeydoğusu, Bremen'in kuzeybatısı tarımsal üretim açısından kötü eğilim göstermektedir.

Bu bilgiler ışığında Federal Almanya'da iki Almanya'nın birleşmesinden kaynaklanan teknolojik, ekonomik, yapısal, altyapısal…vb gibi faktörlerden dolayı ortaya çıkan farklılıkların giderilmesine yönelik bir bölgesel gelişme stratejiler geliştirilmektedir. Özellikle kırsal alanların kentsel aglomerasyonlar tarafından yok edilmesine, banliyöleşme ve ikincil konut taleplerinden dolayı kırsal

alanların niteliğini yitirmesini önlemeye yönelik çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Kırsal alanların kentsel alanlara nazaran daha az yatırım almaları ve daha hassas alanlar olmalarından dolayı bu alanlara hizmet verecek özellikle servisler sektörünün kırsal alanlara ulaşmasına yönelik bir arayış bölgesel gelişim açısından Almanya'da kırsal alanlar için stratejilerin oluşturulmasını gerekli kılmıştır. Almanya'da kırsal alanların bu eksiklerinin giderilmesine yönelik merkezi yerler yaklaşımı önem kazanmaktadır. "Merkezi yerler eyalet planları (*Landesplannung*) ile belirlenir ve Alman kentsel yerleşiminin temelidir" (Lutter, 2001). Merkezi yerler kırsal alana kadar yapılanan bir sistemler ve yerleşimler bütünüdür. Kırsal alanlara yaklaştıkça küçük kasabaların önemi giderek artmaktadır. "Çok uzun süredir küçük kasabalar geniş ölçüde ihmal edilmiştir, bazen hatta gelişme stratejilerinde, planlarda ve programlarda unutulan kategori olmuştur. Küçük kasabalar ya birleştirilmiş kırsal gelişimde kırsal servislerin sağlanmasında çok büyük olarak kabul edilmişlerdir ya da bölgesel gelişim veya ikincil merkez olarak seçilmede çok küçük veya önemsiz kabul edilmişlerdir" (Kunzmann, 1986). Halbuki küçük kasabalar kırsal yerleşimlerden kentsel yerleşimlere geçişte bir ara birim olarak çok önemli bir role sahiptir. Merkezi yerler yaklaşımına göre de kırsal alanların öncelikle hizmetlerini karşılayan kırsal alanların gelişmesine yardımcı olan ara ölçekli yerleşimlerdir. Aynı zamanda küçük kasabalar kırsal üretim ile kırsal olmayan üretim arasında eklem noktası oluşturmaktadır. Almanya kırsal alanlarında yaşanan gelişmedeki sorunları, servislere ulaşmadaki sorunları, teknik altyapının ve ulaşımın sağlanması açısından küçük kasabalara önem vermektedir. Böylece kırsal alanlarda sosyal sürdürülebilirlik sağlandığı gibi, ekonomik olarak da kırsal alanlar sürdürülecektir. Küçük kasabalardan sağlanan altyapı desteği de kırsal alanlarda ekolojik sürdürülebilirliğin sağlanmasına katkıda bulunacaktır ki böylece kırsal alanlarda sürdürülebilir gelişim elde edilmiş olur.

Almanya'da kırsal alanlarda ve kırsal alanlarla kentsel alanlar arasında geçiş noktası oluşturan küçük kasabalarda dikkat edilen kırsal yerleşimlerin ve küçük kasabaların gelişmesi açısından değerlendirilmesidir. Almanya nüfusun düşüş eğilimine geçtiği bir ülke olarak kimi yerleşimler nüfus kaybederken (*shrinking*), kimi yerleşimlerde nüfus artışı görülürken (*growing*) bazı kırsal yerleşimlerde nüfus artış hızı sıfır seviyesindedir (*static*). Merkezi yerler belirlenirken kırsal yerleşimlerde büyüme ve nüfus artışı da göz önünde alınmaktadır.

3. SONUÇ

Almanya'da mekansal planlama sistemi federal devlet düzeyinde ülke düzenleme ölçeğinden (Ülke mekansal gelişim politikası) başlayarak, eyalet ölçeğinde devam edip giderek eyalet içinde bölge planlarıyla devam eden bir süreci takip etmektedir. Kırsal alanlar yatırımı, finanssal desteği, altyapı desteğini, hizmetler sektörünü kentsel yerleşimlere göre az alan bölgeler kısaca ülke ölçeğinde hassas bölgeler olarak değerlendirilmektedirler. Kentsel alanlara sanayi hammaddesi, yiyecek, doğal güzellikler, turizm… vb sunması açısından da kırsal alanlar ülke düzenleme açısından önem taşımaktadır. Kırsal alanlar geniş alanlar kapladığı için ayrıca önem verilmesi gereken bölgelerdir. Kırsal kalkınmanın sağlanabilmesi için sürdürülebilir gelişim çok önemli bir başlıktır. Kırsal alanların geliştirilebilmesi için sürdürülebilir bölgesel gelişim stratejileri çok önemli süreçtir. "Başarılı kırsal gelişim toplam ulusal gelişim için bir ön koşul ve gerekliliktir. Kırsal ve kentsel yoksulluk kırsal hinterland ve orada yaşayan insanların üretim kapasitesi kullanılmadan azaltılamaz. Kırsal gelişim tarım ve küçük ve orta ölçekli kasabaları bir bütün olarak içermektedir ve birbirlerinden ayrı düşünülemez." (Thimm, 1986). Dengeli ve sürdürülebilir gelişim kır-kent dengesinin kurulabilmesini ve kırsal sürdürülebilir gelişme politikalarını sağlamada en önemli başlıklardan biri olan küçük kasabalar ve merkezi yerler kuramıdır. Böylece kır ile kentler arasında bir bağlantı kurulacağı gibi bu kentler kır ile kent arasında önemli bir tampon vazifesi görecektir. Almanya'da da kır ile kentin dengesini gözetecek, kırların kentsel ve metropoliten aglomerasyonlar tarafından yok edilmesini önleyecek bir stratejiler bütünü ele alınmaktadır.

Kentsel hiyerarşide yerleşmeler metropol ölçeğinden köylere kadar bir hiyerarşi içinde incelendiğinde kırsal merkezlerle küçük kasabaların kır-kent için bir geçiş noktası özelliği taşıdığı söylenebilir. Şekil-7 yerleşimleri büyüklüğüne göre bir hiyerarşi içinde göstermektedir.

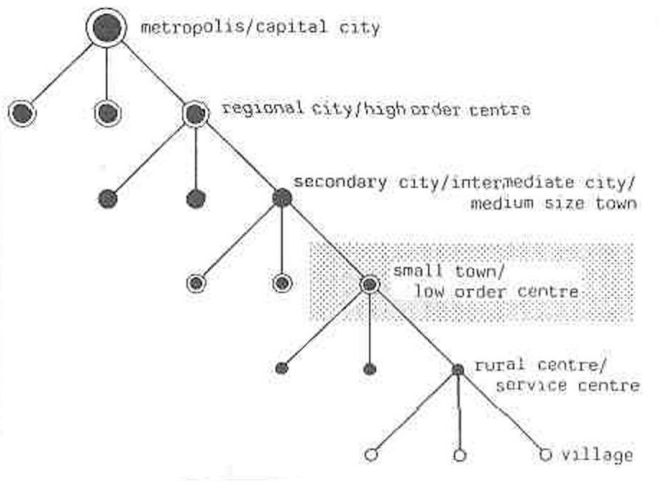

Şekil-7 Yerleşim hiyerarşide küçük kasabaların konumu, Kaynak: Kunzmann, 1986

Bu bağlamda küçük kasabaların kentlerle ve kırla olan ilişkisi daha iyi görülmektedir. Sürdürülebilir kırsal gelişim ve buna bağlı strateji ve politikalar oluşturulmadan dengeli bir bölgesel gelişmeden bahsetmek imkansızdır. Ayrıca kırsal alanların yapısal, gelişmedeki, ekonomik, sosyal, hizmetler ve altyapıdaki sorunları çözülmeden dengeli bir kentsel büyümeyi sağlamak da imkânsızdır. Eğer gerekli bölgesel gelişim stratejisi oluşturulamazsa bu sorunlardan dolayı kırsal alanlardan ya da kırsal üretimden kopan her bir birey hızlıca metropol alanlara gidebilir ve metropol alanların dengeli gelişmesindeki problemlerin artmasına neden olabilir. Kır ile kent arasında kırsal üretimin dışındaki üretim sektörlerinin bulunduğu, hizmetlerinin sağlandığı, altyapı olanaklarından faydalanılabilecek, ekonomik akış ile sosyal bağların kurulabileceği bir ara ölçekli yerleşim modeli Almanya'nın mekânsal bölgesel gelişimde ulaşmak istediği noktadır.

Kır ile kent arasında kırsal üretimden kopma kentsel üretime geçiş noktasında oluşturulacak ara ölçekli yerleşim modeli. Kırsal alanlar ve kırsal alanlardaki yaşayan insanların belli hizmetlere ulaşmasında çok önemli bir rol oynatacaktır. Bu model aynı zamanda kentleşmenin çok hızlı arttığı ve kırdan kopan her bir bireyin doğruca büyük kentlere ve metropollere göç ettiği ülkelerde kır ile kent arasındaki uçurumun azalmasına ve kırsal alanların sorunlarının çözülmesinde çok önemli rol oynayacaktır. Böylece sürdürülebilir bölgesel gelişim sağlanırken, kırsal alanların da yaşadığı önemli sorunlar en az düzeye indirilmiş olacaktır.

4. KAYNAKLAR

Alarslan, E., 2008. Mekansal planlama çalışmalarında Türkiye-Almanya karşılaştırmalı analizi: sorunlar farklılıklar ve yeni yaklaşım önerileri. Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ile Belediyeler Dergisi, Sayı: 40 TAU yayın no:134, ss. 27-36

Newman, P., ve Kenworthy, J., 1999. Sustainability and cities overcoming automobile dependence. Island Pres, Washington DC.

Mailisie, A.F., 2008. Sustainability assessment on sanitation systems for low income urban areas in Indonesia. Technische Universtät Hamburg, Hamburg.

Ring, I., Klauer B., Wätzold, F., 1999. Towards regional sustainability the need for interdisiplinary and applied research. İçinde: I.Ring, B.Klauer, F.Wätzold, B.Å.Månsson., (editörler) Regional sustainability applied ecological economics bridging the gap between natural and social sciences, Physica-Verlag, Heidelberg, ss: 3-19

Lutter, H., (Project manager) 2001. Spatial development and spatial planning in Germany. Federal Office for Building and Regional Planning-Bonn, Bonn.

Thimm, H.U., 1986. Introduction. İçinde: R.M.Mkandawire, Ch.S.Mataya, J.S.Nankumba, J.J.K.Asiedu, B.Kasch, Ch.Enders, L.J.Beza (editörler) T.Dams, H.deHaen, H.Kötter (Yardımcı

editörler) Establishing rural service and growth centres with seven case studies from Malawi, Studien zur Integrierten Ländlichen Entwicklung 17, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, ss:1-2

Kunzmann, K.R.,1986, Small Town Development from Below. İçinde: H.U.Thimm, D.A.G.Green, M.Leupolt, R.M.Mkandawire (editörler) T.Dams, H.deHaen, H.Kötter (Yardımcı editörler) Planning and Operating Rural Centres in Developing Countries Lilongwe Workshop, Studien zur Integrierten Ländlichen Entwicklung 18, Verlag Weltarchiv GmbH, Hamburg, ss: 107-131

Web Kaynağı:

NEWRUR, Urban Pressure on Rural Areas, 2010, Almanya planlama sistemi, http://newrur.grenoble.cemagref.fr/newrur_cd/doc_pdf/p3etape4_sp2com_gb.pdf (2010 Ocak'ta ziyaret edildi)

Federal Almanya, Bina ve Bölge Planlama Almanya Federal Bürosu, 2010, www.bbr.bund.de (2010 Ocak'ta ziyaret edildi)

KIRSAL YERLEŞMELERDEKİ TARIM ODAKLI GELİŞME EĞİLİMLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: AYDIN İLİ ÖRNEĞİ

Ebru SEÇKİN[1], Senem KOZAMAN[2]

ÖZET

Türkiye'de bölgesel kalkınma ajanslarının kurulması, İstatistiki bölge birimlerinin oluşturulması, AB'ye uyum sürecinde uluslararası fonlardan yararlanmak için çerçeve planlarına ihtiyaç duyulması, il ve alt bölge ölçeğinde çevre düzeni planlarının yapılması konularını gündeme getirmiş, bölgesel gelişme için Devlet Planlama Teşkilatı ve Çevre ve Orman Bakanlığı tarafından planlar hazırlanmaya başlanmıştır. Bölge planları, doğal, beşeri, sosyal, kültürel ve ekonomik kaynakları ve potansiyelleri değerlendirerek, kalkınma amaçlı sektörel gelişmeleri yönlendirmekte, sürdürülebilirlik ve katılım ilkelerini benimseyerek aktörler arası işbirliğini sağlamakta, alt ve üst ölçekli planlara girdi oluşturacak politikaları, alt bölge planlama alanlarını ve eylem projelerini içermektedir. Dolayısıyla bölge planlarının alt ölçekli planlara girdi oluşturabilmesi için yerel dinamiklerin de bu ölçekte belirlenmesi gerekmektedir. Bu bildiri kapsamında da aynı ilke doğrultusunda üst ölçekteki planlama çalışmalarının yereldeki sorun ve potansiyellerden beslenmesinin gerekliliği ve bilgi toplama aşamasından itibaren bölge planlama sürecine katılımın önemi üzerinde durulmaktadır. Bu doğrultuda çalışma YTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009-2010 Güz Yarıyılı Bölge Planlama Stüdyosu kapsamında Aydın İli için yapılan bölge planlama çalışmasındaki verilere dayalı olarak hazırlanmıştır. Bu çalışmada Aydın'daki tarımsal üretim potansiyelini ve yaşanan sorunları anlamak adına bölgesel analiz sürecinde kırsal yerleşmeler ele alınmıştır. Kırsal yerleşmelerde köy muhtarları ile anket çalışması gerçekleştirilmiş, makro verilerde görünmeyen verilerin yerelden öğrenilerek, bölgesel ölçekte üretilecek stratejiler için girdi oluşturması hedeflenmiştir.

GİRİŞ

Doğal, beşeri, sosyal, kültürel ve ekonomik kaynakları ve potansiyelleri değerlendirmek, kalkınma amaçlı sektörel gelişmeleri yönlendirmek, sürdürülebilirlik ve katılım ilkelerini benimseyerek aktörler arası işbirliğini sağlamak amacıyla yapılan bölge planları, kentin ana gelişme kararları ve arazi kullanıma ilişkin temel hedef ve politikalarla alt ve üst ölçekli planlara girdi vermektedir. Bu doğrultuda üst ölçekli planlar ile alt ölçekli planlar arasındaki ilişki, ölçekler arasında geri besleme yöntemi ile sürekli olarak kendisini öngörülemeyen gelişme ve ilişkilerin yaratacağı potansiyel sapmalardan koruyacak bir dinamizm ile sağlanmaktadır (Ersoy, 2006).

Çevre Düzeni Planı, 1)ana kararların oluşturulduğu, 2)yatırımlar için mekânsal işaretlerin verildiği, 3)verilen kararların koruma kullanma dengesini sağlayıp sağlamadığının irdelendiği, 4)bu doğrultuda yerleşme desen ve modellerinin kurgulandığı, 5)alt ölçekli planları yönlendirici temel ekonomik, sosyal kararların alındığı, 6)ilkelerin tanımlandığı, kent-kır işbirliği ve ilişkisinin kurgulandığı, 7)planın gerçekleştirilmesini sağlayacak uygulama araçları, kurumsal yapı ve denetim konularına dair ilkelerin yer aldığı 8)ülke kalkınma planlarına yerel potansiyeller ve gereksinimler konusunda bilgi akışının sağlandığı bir plan kademesi olmasıyla bölge planlamanın yerine geçtiği görülmektedir.

Türkiye'de bölge veya havza bazında hazırlanan çevre düzeni planlarının amacı, dengeli ve sürekli kalkınma için uygun olarak ekonomik kararlarla ekolojik kararların bir arada düşünülmesine imkan vermek, rasyonel doğal kaynak kullanımını sağlamak üzere kalkınma planları ve varsa bölge planları temel alınarak yapılan ve tarım, turizm, konut, sanayi, ulaşım vb. genel arazi kullanım kararlarını, politika ve stratejilerini belirlemektir (ÇEDGM, 2010). Aynı zamanda Çevre Düzeni Planı bölgede bulunan yerel yöneticilerin birbirlerine omuz vererek sinerji yaratması, uzlaşarak sürdürülebilirliğin ve birbiri üzerinde otokontrolün sağlanmasının bir belgesidir (Şengezer vd., 2000).

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, eseckin@yildiz.edu.tr
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi, senemkozaman@gmail.com

Günümüzde yapılan bölge planlama çalışmalarının en önemli eksikliği, yerel ölçekte katılım sağlanmadan teknik bilgiler ile ayrıntılı mekansal kararların alınması ve bu kararların plan üzerinde lekesel gösterimlerden ileriye gidememesidir. Bölge Planı hazırlanırken sadece istatistiki verilerden yola çıkmak, yerele özgü sorun ve potansiyellerin anlaşılmasını zorlaştırabilmektedir. Bölge planlama çalışması lekesel gösterimin olduğu bir plandan daha çok ekonomik, sosyal ve fiziksel kararlar ile benzer yaşam kültürüne sahip toplulukların ürettiği özgün kimlik değerlerinin ve mekanların sürdürülebilirliği ve geliştirilmesine yönelik stratejilerin üretildiği bir plan türü olmaktadır (Şengezer vd., 2000).

1990'lı yıllardan itibaren, bölgesel gelişmeye ilişkin makro düzeydeki kuramların mikro düzeyde yeterli dayanakları olmamasından dolayı, ölçekler arasındaki bu kopukluğu gidermek üzere yeni bir yöntemin arayışı içine girilmiştir. Bathelt ve Glükler tarafından geliştirilen ilişkisel ekonomik coğrafya yaklaşımı aktörler, onların eylemleri ve etkileşimleri üzerinde durmaktadır. Bu bakış açısında mekân ve mekânsal özellikler ihmal edilmekte, mekana, ekonomik ve sosyal süreçleri anlamak için mercek olarak bakılmaktadır (Ettlinger, 2001; Bathelt, 2006). İlişkisel yaklaşımda, aktörlerin, hem belirli ekonomik ve ekonomik olmayan hedeflere ve stratejilere hem de hislere ve duygulara göre davrandığı ileri sürülmektedir (Ettlinger, 2003). Bu yönde çalışan yazarlar, bölgesel gelişmeyi anlamanın yolu olarak, bölgeye mikro ölçekten bakılması gerektiğini vurgulamaktadır (Maskell, 2001; Bathelt ve Glückler, 2003; Schenk, 2006). Bu bildiri, YTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009-2010 Güz Yarıyılı Bölge Planlama Stüdyosu kapsamında gerçekleştirilen Aydın İlinde kırsal yerleşmelerdeki tarım odaklı gelişim eğilimlerini belirlemeye yönelik olarak yapılan analiz çalışmalarına dayanmaktadır. Çalışma kapsamında, Aydın'daki tarım sektörüne ilişkin makro veriler (ürün deseni, işletme büyüklüğü, arazi kullanış dağılımı) ve kırsal yerleşmelerde köy muhtarları ile yapılan anket çalışması sonuçları (mikro ölçekte) aktarılarak, mikro düzeyde sorun ve potansiyelleri belirlemenin ve veri toplama aşamasında yerelin katılımının önemi üzerinde durulmaktadır.

2. KIRSAL KALKINMA

1980'lerle birlikte bölgesel gelişme politikalarında yaşanan değişimler, kırsal kalkınma yaklaşımlarında da yerel kaynakların önemini arttırmıştır. İçsel büyüme modelleri dışsal desteklerle değil, yerelde varolan kaynaklar (yerel ekolojinin potansiyelleri, işgücü, bilgi, üretimle tüketim ağını sağlayan yerel yapılar) yoluyla sağlanabileceği iddiası gelişme göstermiştir. Kırsal araştırmalarda ve Avrupa'da görülen örneklerde de (çoklu fonksiyonel tarım, kırsal girişimciler, kırsal alanda geliştirilmiş yaşam koşulları, yerel donatılar vb.) kalkınmada ve yerelde yaşayanlara daha kaliteli bir yaşam sunumunda içsel ilişkilerin etkinliğine odaklanılmaktadır. Yerel kalkınmanın sağlanmasını teşvik edecek en önemli araçlardan biri de bölge planlarıdır. Bölgesel ölçekte alınan makro ekonomik kararların kırsal alan ve çevresine etkisinin değerlendirilmesi, kırsal ve kentsel ekonomi arasında daha yakın bir bağlantı kurulması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanları izole alanlar olarak görmek yerine kendi kaynakları ve kentsel yerleşmelere yakınlıkları üzerinden büyüme potansiyellerinin ortaya konması gerekmektedir.

Kırsal kalkınma, sadece tarımsal gelişme ve ekonomik büyümeyi ifade eden bir kavram olarak değil, kırsal toplumların ekonomik ve sosyal amaçlar ile gelişmiş toplum statüsüne dönüştürüldüğü bütünleşik bir süreçtir. Kırsal kalkınma çalışmalarında kırsal toplumların problemleri belirlenmekte ve tanımlanmakta, bu problemlere göre uygun çözüm önerileri geliştirilmektedir. Bu nedenle, kırsal kalkınma programlarının çözmeye yöneldiği sorunlar sadece tarımsal uğraşları ya da ekonomik konuları değinen sorunlar değildir. Kırsal kalkınma ile çözülmesine çalışılan sorunları iki grupta toplanabilir (Tolunay, Akyol, 2006):

Fiziksel sorunlar: Bu sorunlar kırsal bölgelerin fiziksel çevresi ile ilgilidir. Bu problemlere altyapı olanaklarının yetersizliği, eğitim ve sağlık koşullarının olumsuzluğu, tarımsal verimliliğin düşüklüğü, içme ve sulama suyu azlığı, toprak erozyonu örnek olarak gösterilebilir.

Fiziksel olmayan sorunlar: Bu sorunlar kırsal toplumların içinde yaşadıkları bölgenin ekonomik ve sosyal koşulları nedeniyle meydana geleceği gibi, ülke yönetiminden de kaynaklanabilir. Bu sorunlara örnek olarak işlenebilir arazilerin azlığı, devlet hizmetlerinin yetersizliği ya da ulaşamamaası, daha fazla toprağı ve kapitali olan çiftçilere bağlılık gösterilebilir.

Kırsal kalkınmada, kırsal yöre insanlarının günlük olarak karşılaştığı bütün sorunların dikkate alınması gerekir. Kırsal yöredeki sorunların fiziksel nitelikli olanlarının göreceli olarak teşhisi ve tanımlaması kolaydır. Bu tür sorunların herhangi bir gözlem ya da inceleme ile kolayca anlaşılabilir ve sorunun çözümüne yönelik uygun bir hareket tarzı geliştirilebilir. Örneğin tarımsal verimliliğin düşüklüğü bir sorun olarak teşhis edilmişse bunun nedeni araştırılarak uygun bir çözüm yolu bulunabilir. Ya da içme suyu kıtlığı olabilir ve bir içme suyu projesi ile sorunun çözümüne ulaşılabilir.

Fiziksel olmayan sorunların teşhisi ve tanımlanmasında güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Fakat üzerinde çalışılan kırsal bölgenin, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapısını analiz ederek, bu tür sorunların teşhisine ulaşılabilmektedir. Örneğin, tarımla uğraşan çiftçilerin, yaşadıkları bölge içerisinde diğer kişilerle ilişkileri vardır. Bu ilişkiler fiziksel sorunlar hakkında bize ipucu sağlarlar. Kırsal yöre insanları ellerinde bulunan kaynakları etkin ve verimli şekilde kullanmasını bilmeyebilirler. Ya da yürütülecek bir kırsal kalkınma faaliyetinin kendilerine ne gibi yararlar sağlayacağını algılayamayabilirler. Bu gibi sorunlar kırsal kalkınma çalışmaları içerisinde çözülmesi gerekli konular arasındadır (Tolunay, Akyol, 2006).

Bütün kırsal bölgelerin problemlerine çözüm getirilebilen tek bir strateji bulunmamaktadır. Herhangi bir kırsal yöre için geliştirilmiş olan bir kalkınma stratejisi, başka bir yöre için uygun olmayabilir. Çünkü birbirlerinden farklı özellik ve niteliklere sahip kırsal yörelerin, yine birbirlerinden farklı özellik ve nitelikte problemleri vardır. Bu nedenle kullanılacak kırsal kalkınma stratejileri birbirinden farklı olacaktır. Katılımcı kırsal kalkınma amaçlı kırsal değerlendirme çalışmalarında potansiyellerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Katılımcılık bu süreçte anlamını güçlendirmektedir. Katılımın dereceleri ve şekli şu şekilde olabilmektedir (Kanatlı, 2008):

- Bilgi sağlayıcı olarak katılım
- Tartışmalara katılım
- Uygulamaya katılım
- Görüş belirterek katılım
- Planlamaya katılım
- İzleme ve değerlendirmeye katılım

OECD'nin Kırsal politikaları yeniden tanımlama amacıyla ortaya koyduğu yeni kırsal paradigmada bölgesel yaklaşımlarda görülen değişimlere benzer vurguların yapıldığı görülmektedir. Kamu politikalarında ve destek programlarında bölgenin avantajları üzerine vurgu yapılmaktadır. Farklı doğal yapı, kültürel çevre, uzmanlaşmaların varlığı aranmaktadır. Sektörel ve bölgesel politikalar arası bağlantıların kurulması amacıyla farklı sektör politikalarının yerel bölgesel ölçekte ulus politikaları ile entegrasyonu sağlanmaya çalışılmaktadır. Bu da kamu, özel ve gönüllü kuruluşlar arası daha geniş bir ortaklığın kurulmasını gerekli kılmaktadır (OECD, 2006).

Bölgesel ölçekteki planlama ve kalkınma hedefleri içerisinde kentsel yerleşmelerin gelişimine yönelik oluşturulan stratejiler kadar kırsal kalkınma için de stratejilerin geliştirilmesi, kent- kır arası ekonomik ilişkilerin kurulması gerekir. Kırsal alandaki işsizliği, göçü ve yoksulluğun yaratmış olduğu olumsuz etkileri yok etmek, eğitim, sağlık hizmetlerine erişimi, örgütlenmeyi sağlamak üzere bölgesel ölçekte stratejiler geliştirmek için de planlama sürecinde yerel düzeyde katılımı sağlayarak veri toplanmalıdır. Gelişime yön vermesi gereken planlama çalışmalarının yerelden kopuk, uzlaşmasız, katılımsız karar süreçlerini içeren araçlardan öte mekan – çevre – insan ilişkisini irdeleyen fiziksel olduğu kadar sosyal ve ekonomik gelişme politikalarını içermesi beklenmektedir. Kırsal alanda örgütlenme, eğitim, işgücü, teknoloji kullanımı vb. konular üzerinden geliştirilecek politikalar kırsal yerleşmeler kadar kentsel ve bölgesel düzeyde etkiye sahiptir. Yerelde ortaya çıkan sorunlar ve ihtiyaçların giderilmesi için bölgesel düzeyde politikalar geliştirilmeli, alt ölçekli planlar ile bölgesel ölçekte gerçekleştirilen planlama çalışmaları birbirini desteklemeli ve entegre olmalıdır. Mikro ölçekte incelenen kırsal yerleşmelerin kimliklerini ortaya koymayı hedefleyen analizler üst ölçekli plan çalışmalarında önemli girdiler sağlayacaktır.

3. AYDIN İLİ ÖRNEĞİ

YTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009-2010 Güz Yarıyılı Bölge Planlama Stüdyosu kapsamında Aydın İli için yapılan bölge planlama çalışması kapsamında, Aydın İli'ne bilgi ve dokümanları toplamak üzere alan çalışması gerçekleştirilmiştir. Yerinde yapılan çalışmalarda öncelikle ilgili kurumlardan gerekli veriler elde edilmiş, Valilik, Aydın Ticaret Odası ve Meslek Odalarının temsilcilerinin katıldığı bir toplantı düzenlenerek Aydın'ın mevcut durumu, sorun-potansiyelleri ve beklentiler tartışılmıştır. Verimli tarım toprakları olan Aydın İli'nde tarım sektörü öne çıkmaktadır. Bu bağlamda kırsal yerleşmelere odaklanarak yerelden tarıma ilişkin sorun ve potansiyelleri belirlemek üzere pilot çalışma olarak seçilen 32 köyde muhtarlarla anket çalışması gerçekleştirilmiştir. Köylere erişimin zor ve araştırma süresinin kısıtlı olmasından dolayı anket sayısı 32 ile kısıtlı kalmıştır.

3. 1. Aydın İli'nin Genel Özellikleri

Aydın İli, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması Düzey 2 Aydın Alt Bölgesi (Aydın, Muğla, Denizli) içinde yer almaktadır. Kuzeyinde İzmir, doğusunda Denizli, güneyinde Muğla, batısında Ege Denizi bulunmaktadır. Menderes Ovası ili kuzey-güney olarak ikiye ayırmakta, topografya kuzey ve güneye doğru yükselmektedir. Yerleşme deseni ilin ortasından geçen ana bir ulaşım aksı ve bu ana aksa bağlanan daha düşük kademedeki yollar üzerinde yer alan yerleşmelerden oluşmaktadır.

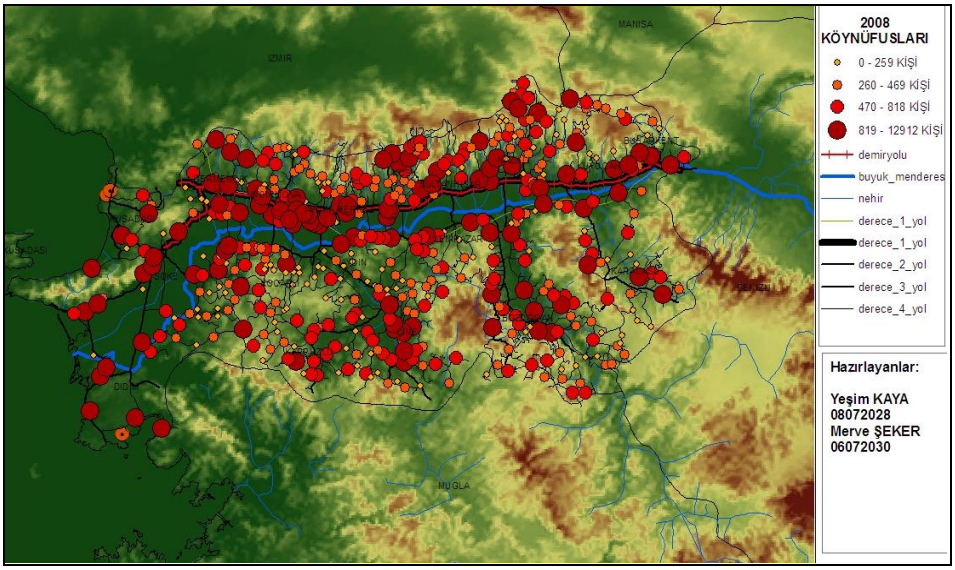

Şekil 1: Kırsal yerleşmelerin nüfus büyüklüklerine göre dağılımı, YTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009-2010 Güz Yarıyılı Bölge Planlama Stüdyosu kapsamında TÜİK verileri kullanılarak üretilmiştir.

Aydın'ın toplam nüfusu 2008 yılında 888.889 kişidir. Nüfusun %43'ü kırda, %57'si ise kentte yaşamaktadır. 1990-2000 yılları arasındaki ilçelere göre kır nüfusunun değişim hızı incelendiğinde, 9 ilçede (Germencik, Söke, Koçarlı, Çine, Yenipazar, Sultanhisar, Nazilli, Kuyucak, Karacasu) kır nüfusun azaldığı görülmektedir.

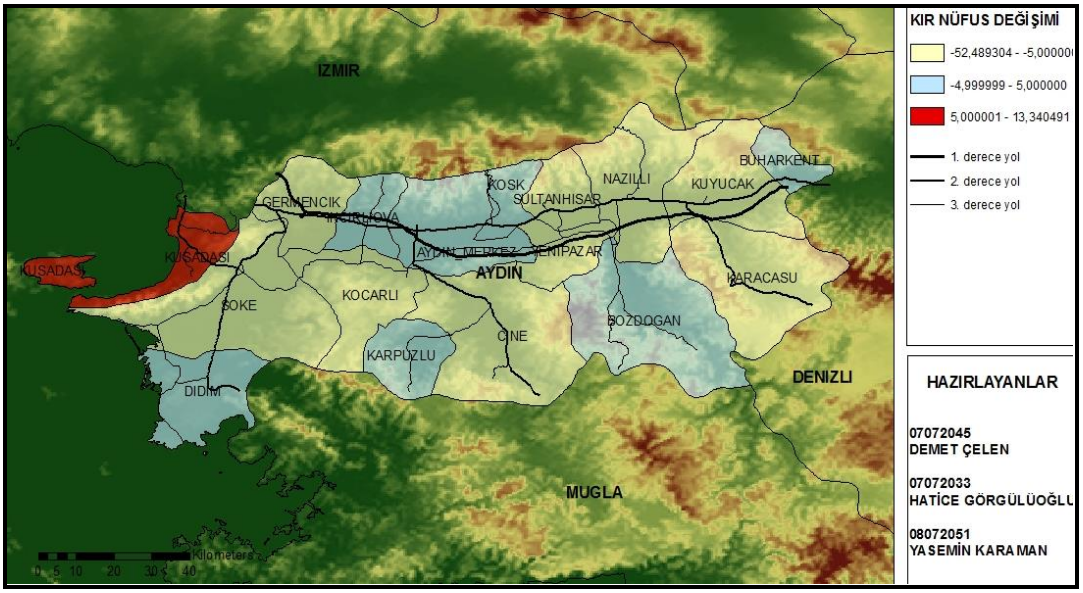

Şekil 2: İlçelere göre kırsal nüfus değişimi (1990-2000), YTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, 2009-2010 Güz Yarıyılı Bölge Planlama Stüdyosu kapsamında TÜİK verileri kullanılarak üretilmiştir.

Aydın ili genelinde istihdamın ve yaratılan gayri safi yurt içi hasılanın (GSYİH) sektörel dağılımında tarım ve hizmetler sektörü önemli bir pay almaktadır. 2000 yılı itibariyle toplam istihdam içinde tarım sektöründe çalışanların payı %63'tür. GSYİH'nın yıllara göre dağılımına bakıldığında tarım sektörünün 1990 ile 2000 arasında payının artış gösterdiği görülmektedir ve 2000 yılında tarımın payı (%54) Türkiye ortalamasının (%13) üzerinde yer almaktadır.

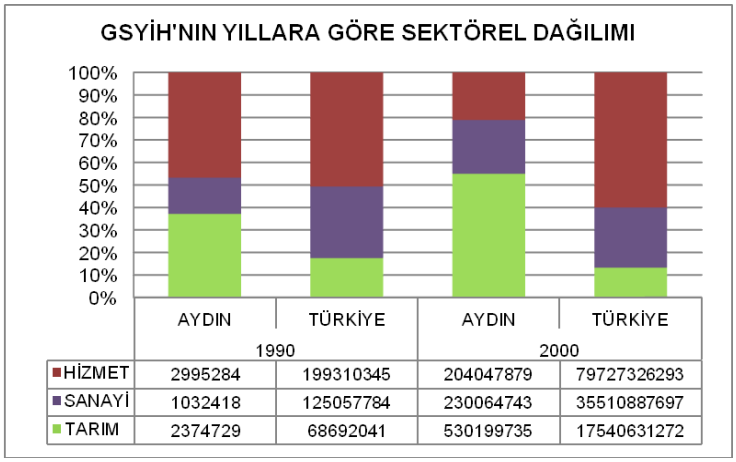

	1990 AYDIN	1990 TÜRKİYE	2000 AYDIN	2000 TÜRKİYE
HİZMET	2995284	199310345	204047879	79727326293
SANAYİ	1032418	125057784	230064743	35510887697
TARIM	2374729	68692041	530199735	17540631272

Şekil 3: Aydın ve Türkiye'de GSYİH'nın yıllara göre sektörel dağılımı (TÜİK, 1980, 1990, 2000)

Tarımsal yapının gelişimini etkileyen en önemli unsur Menderes Havzası'nın varlığından kaynaklanmaktadır. Havza içinde önemli ovalar bulunmaktadır. Aydın İli'nde arazi kullanımın dağılımına bakıldığında kuru tarım alanlarının tarım alanları içindeki payı %30, sulu tarım alanlarının ise %70 oranındadır. İl genelinde tarım alanlarının kullanımı incelendiğinde ekili tarla alanlarının %46.8, zeytinliklerin de %32.5'lik payı bulunmaktadır.

Tablo 1: Tarım Alanlarının Kullanımı

Tarım alanları kullanımı	Toplam tarım alanı içindeki payı %
Ekili tarım alanı	46.8
Zeytinlik	32.5
Meyvelik	16.5
Sebzelik	3.1
Nadasa bırakılan alan	0.6
Bağ	0.5

Aydın'da tarımsal üretimde özel ürünlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Başlıca tarımsal ürünlerin üretim alanlarına ve yıllık üretimine bakıldığında hektar başına düşen üretimde düşüş olduğu görülmemekle birlikte hem ekili alanlarda hem de üretim tonajında 2002 yılından 2008 yılına kadar olan dönem içindeki değişimlere bakıldığında pamuk, incir ve zeytin ürünlerinde azalmalar görülmektedir. 2002 ile 2008 yılı üretimleri kıyaslandığında pamuk üretiminde %36, incirde %37, zeytinde %6 oranında azalma yaşanmıştır.

Tablo 2- Aydın ili Başlıca tarımsal ürünlerin ekili alan ve üretim büyüklükleri

	PAMUK		BUĞDAY		MISIR (Dane)		MISIR (Silaj)		İNCİR		ZEYTİN		KESTANE	
YILLAR	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)	Al.(ha)	Ür. (ton)
2002	79463	269147	20215	80650	10920	81227	5508	227770	39309	169007	147958	488036	5473	13922
2003	77685	267309	20743	76330	13614	96710	6814	292817	39402	189147	149251	41206	5493	13138
2004	67636	247008	31973	155978	14467	126614	8866	400285	39437	185769	151041	526071	5503	15906
2005	47695	190123	41539	217634	21259	242715	10277	497409	39599	191008	153479	104965	5611	17379
2006	59523	235767	31845	158430	17341	196496	13092	618449	39629	205399	157082	575858	5707	19850
2007	57650	207813	31483	120928	19060	188965	11960	480966	38646	115266	152789	155427	6202	13560
2008	44199	172013	33090	184853	19474	230359	16437	773848	35058	106359	150741	451597	6345	16632

Kaynak, TUİK, 2008

İl genelinde tarımsal işletmelerin %76'sı 10-99 dekar büyüklüğüne sahip işletmelerden oluşmaktadır. Küçük ölçekli işletme yapısına sahip ilde bitkisel ve hayvansal üretimi birlikte yapan işletmelerin oranı %57'dir. Yalnızca bitkisel üretim yapan işletmeler %41, yalnızca hayvansal üretim yapan işletmeler ise %2'lik paya sahiptir (DİE, 1997)

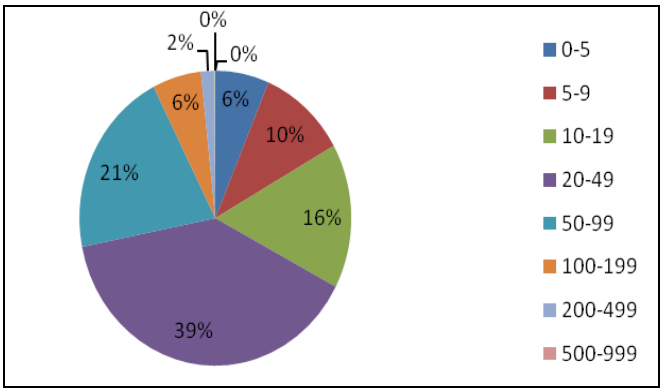

Şekil 4- Aydın ili tarım işletme büyüklükleri dağılımı - işletme büyüklüklerine göre alanlar (TÜİK, 1997)

4.2. Kırsal Yerleşmelerde Tarım Odaklı Sorun ve Potansiyeller

Kırsal alanda sosyal, mekansal, ekonomik gelişmeyi yönlendirecek bilgilerin sağlanması ve yerele ilişkin güncel veri altyapısının oluşumunda, yerelle iletişim kurulması ve katılımın sağlanmasında kırsal anket çalışması önemli olanaklar yaratmaktadır. Bu doğrultuda, Aydın ilinde bulunan toplam 495 köyden 32'sinde (%6) köy muhtarlarıyla anket gerçekleştirilmiştir. Köyler ulaşım aksları üzerinde yer alan köylerden seçilmiştir. Anket çalışmasının içeriğini köyün genel özellikleri, hizmetlere erişim, köy- çevre ilişkisi, ekonomik yapı özellikleri, tarım ve hayvancılık, örgütlenme,

göçle ilgili sorular oluşturmaktadır. Bu bildiri kapsamında sadece tarımsal üretimdeki mevcut durumu ve sorunları anlamaya yönelik olarak sorulan sorular değerlendirilmiştir.

Anketlerden elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, nüfusu 100-500 kişi olan 16 köy, 501-1000 kişi olan 9 köy, 1001- 1500 kişi olan 4 köy, 1500-3000 kişi olan 5 köy bulunmaktadır. Anket yapılan köylerin %50'sinin nüfusu 100-500 kişidir. Bu köylerdeki toplam hane sayısı 7762'dir. Köylerin coğrafi konumlarına göre dağılımı incelendiğinde orman köylerinin sayısı 12, ova köylerinin sayısı 12'dir. Anket sonuçlarında son 5 yılda nüfusu azalan köylerin oranı %25, aynı kalanların oranı %44, nüfusu artan köylerin oranı ise %31'dir. Özellikle genç nüfus, mevsimlik işçi olarak İl'in batı kısmında yer alan Kuşadası, Didim, Muğla'da Bodrum gibi turistik yerleşmelere özellikle turizm ve tarım sektörlerinde çalışmak üzere gitmektedir.

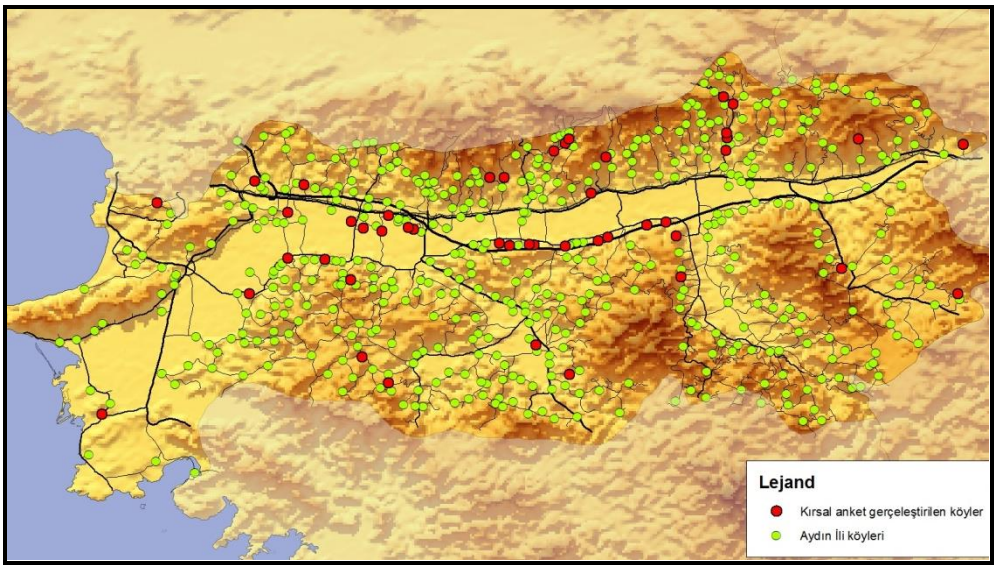

Şekil 5- Aydın İlindeki anket yapılan köylerin dağılımı

Tarım dışı faaliyetle uğraşan hanelerin sayısı 1784'dür (%23). Tarım işletme biçimine göre hanelerin dağılımı incelendiğinde, kendi toprağını işleyen hane sayısının oranı %61 olup, kiracılık (%8) ve ortakçılık (%8) işletme biçimleri de kendi toprağını işleyen hanelerin ardından en büyük paya sahiptir. Anket yapılan köylerin sadece 3 tanesinde kooperatif bulunmakta olup, bu kooperatiflerin 1 tanesi 2002 yılında, 2 tanesi ise 2006 yılında sonra kurulmuştur.

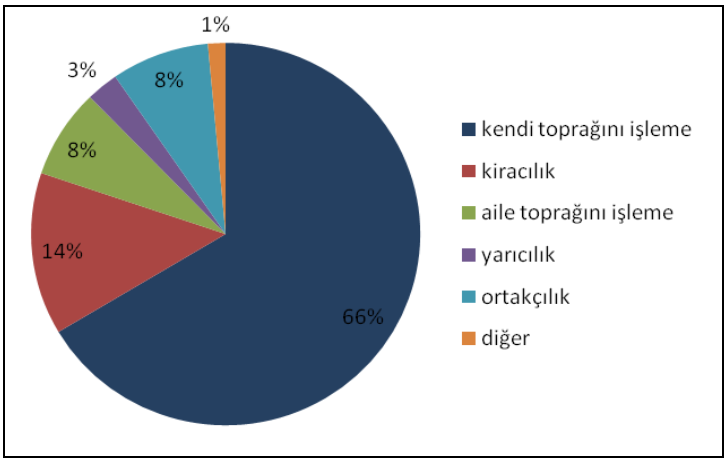

Şekil 6- Tarımsal üretimde İşletme biçimine göre hanelerin dağılımı

[1] Tarım işletme biçimlerine ilişkin sorulan soruya 32 köyden 22 köy muhtarı cevap vermiştir. Verilen cevaplar tahmini değerlerdir.

32 köyden 25'inde sulu tarım yapılmakta[1] olup sulama tekniklerine göre dağılıma bakıldığında 17 köy salma sulama, 10 köy kanal sulama, 9 köy kuyu, 3 köy damlama sulama yöntemini kullanarak sulama yaptığı görülmüştür. Verimli tarım topraklarında olmaları ve sulu tarımla uğraşmaları köyler için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir. Köylerin 11 tanesinde seracılık yapılmaktadır. Bu köylerde seracılıkla uğraşan hanelerin sayısı ise 98'dir.

23 köy muhtarı (%72), köyde yaşayanların tarımsal ürünlerin pazarlanmasında sorun yaşadığını belirtmiştir. Bu sorunların başında ürün fiyatlarının düşük olması, kooperatif ve birlik olmaması, finansal problemler, büyük işletmelerin tarımda tekelleşmeye neden olması, üretilen ürünlerin yerinde işlenmemesi, pazarlara ulaşma sıkıntısı gelmektedir.

5. DEĞERLENDİRME

Kırsal kalkınma için yere özgü stratejilerin geliştirilmesinde, özellikle kırsal yerleşmelerde istatistiklerle ortaya koyamadığımız sorun ve beklentilerinin yaşayanlardan edinilmesi oldukça önemlidir. Aydın İli verimli tarım toprakları ve sulama olanaklarına sahip olmasına karşın, özel ürün ekili alanlarında ve üretiminde daralma görülmekte, kırsal nüfus azalmaktadır. Dolayısıyla Aydın İli genelinde tarımda bir gerileme olduğundan söz etmek mümkündür.

Anket çalışması sonuçlarına göre elde edilen bulguları aşağıdaki şekilde belirtmek mümkündür:

- Genç nüfusun mevsimlik işçi olarak köy dışına çalışmaya gitmesi
- Köylerde yaşayan gençler tarımla uğraşmamakta, turizm sektöründe veya diğer illerdeki farklı işlerde çalışmayı tercih etmektedirler.
- Köylerde kooperatifin olmaması, örgütlenme eksikliği olduğunu göstermektedir.

Tarımsal ürünlerin pazarlanamaması en önemli sorun olarak öne çıkmaktadır. Ürünlerin pazarlanamamasının nedenleri; ürün fiyatlarının düşük olması, kooperatif ve birlik olmaması, finansal problemler, büyük işletmelerin tarımda tekelleşmeye neden olması, üretilen ürünlerin yerinde işlenmemesi, pazarlara ulaşma sıkıntısı olduğu görülmüştür.

Sonuç olarak, bölge planlama çalışmalarında yerinde incelemeler yapılarak, en alt ölçekte veri toplanması, istatistiki verilerin yanı sıra yerelde yaşayanların sorun ve beklentileri üzerine odaklanılarak mekansal kararların alınması ve stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Örneğin örgütlenme sorununun olduğunun, köylerde yaşayanların topraklarını ekmediğinin, ürünlerin pazarlanmasındaki eksikliklerin olduğunun belirlenmesi üst ölçekli plan kararlarında leke bazında gösterimlerin ötesinde, bu sorunlara çözüm üreten stratejilerin gerekliliğini bir kez daha ortaya koymaktadır.

6. KAYNAKLAR

Bathelt, H. (2006), "Geographies of Production: Growth Regimes in Spatial Perspective 3 - Toward a Relational View of Economic Action and Policy", *Progress in Human Geography*, Vol: 30, s:223-236.

Bathelt. H. ve Glückler J, (2003), "Toward a Relational Rconomic Geography" *Journal of Economic Geography* 3: 117 – 144.

TÜİK, Köy Envanteri, 1997

Ersoy, M. 2006, İmar Mevzuatımızda Planlama Kademeleri ve Üst Ölçek Planlama Sorunu [http://www.tepav.org.tr/sempozyum/2006/bildiri/bolum3/3_2_ersoy.pdf, erişim adresi 28 Ocak 2010]

Ettlinger, N. (2001), "A Relation Perspective in Economic Geography: Connecting Competitiveness with Diversity and Difference", *Antipode* 33, s:216-227.

Kanatlı, M. (2008), Havza Planlamasında Sürdürülebilir Kırsal Kalkınma ve Önemi, *TMMOB 2. Su Politikaları Kongresi*, 297- 308, 20-22 Mart 2008, Ankara [erişim adresi: http://www.e-kutuphane.imo.org.tr/pdf/10938.pdf, erişim tarihi: 28 Ocak 2010]

[1] Sulu tarım üretimine ilişkin soruya 32 köyden 31'i cevap vermiştir.

Maskell, P. (2001), "Firm in Economic Geography", *Economic Geografhy*, Vol.77, No.4, s:329-344.

OECD, Policy Brief. Reinventing Rural Policy, 2006

Ökten, A., Şengezer, B., Koç, E., Evren, Y. 2008, Planlamada Kademelenme ve Mevzuat Sorunlarına Yönelik Bir Sistem Önerisi

Schenk, T. (2006), "A Framework for Agent-Based Computational Economics in Economic Geograhy", [Erişim adresi: http://www.drake.edu/artsci/PolSci/ssjrnl/2006/schenk.pdf, 15 Mart 2008].

Tolunay, A. ve Akyol, A. (2006), Kalkınma ve Kırsal Kalkınma: Temel Kavramlar ve Tanımlar, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri:A, Sayı:2, Yıl, 2006, 116-127

Çevresel Etki Değerlendirmesi ve Planlama Genel Müdürlüğü (ÇEDGM), [Erişim adresi: http://www.cedgm.gov.tr/dosya/planlama/cdplanlari.htm, erişim tarihi 23 Ocak 2010]

NOT: Bu bildiride 2009-2010 öğretim yılı güz yarıyılında Planlama 3 stüdyosu "Aydın İli Bölge Planı" kapsamında üretilen çalışmalardan faydalanılmıştır. Planlama 3 stüdyosunda yer alan öğretim üyeleri: Prof. Dr. Ayşe Nur ÖKTEN, Prof. Dr. Betül ŞENGEZER, Yard. Doç. Dr. Yiğit EVREN, Ar. Gör. Dr. Tuba İNAL ÇEKİÇ, Ar. Gör. Dr. Ebru SEÇKİN, Ar. Gör. Senem KOZAMAN SOM

BÖLGESEL EKONOMETRİK MODELLER VE MEKANSAL ANALİZLER

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Ferhan GEZİCİ

Alpay FİLİZTEKİN, Murat Alp ÇELİK

"Türkiye'de Gelir Eşitsizliğinin Bölgesel Belirleyicileri"

(MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 5, Sayı 3, s: 116-127, 2010 yayımlanmıştır)

Burak BEYHAN

"Bölgesel Ölçekte Mekansal Planlamada Düzgüsel Bölgelerin Açmazları ve İşlevsel Bölgelerin Tanımlanmasında İzlenebilecek Yöntemler Üzerine"

Çiğdem VAROL, Burcu H. ÖZÜDURU

"Alışveriş Merkezlerinin Yer Seçimlerinin Mekânsal İstatistiksel Yöntemlerle Modellenmesi: Ankara örneği"

BÖLGESEL ÖLÇEKTE MEKANSAL PLANLAMADA DÜZGÜSEL BÖLGELERİN AÇMAZLARI VE İŞLEVSEL BÖLGELERİN TANIMLANMASINDA İZLENEBİLECEK YÖNTEMLER ÜZERİNE

Burak Beyhan[1]

ÖZET

Özet: Gerek bölge gerekse daha alt ölçekteki planlama çalışmalarında, planın yapılacağı bölgenin sınırlarının netleştirilmesi ve belirlenmesi oldukça önem arzetmektedir. İdari açıdan il ve ilçe sınırlarını temel alan düzgüsel bölgelere dayalı plan bölgesi sınırı belirleme arayışlarının, insan, mal, sermaye ve bilgi akımlarının açığa vurduğu işlevsel bölgelerle örtüşmemesi, hem Türkiye'de hem de dünyada bölgesel ölçekteki mekansal planlama çalışmalarının başarıyla gerçekleştirilmesine engel olmaktadır. Bu kapsamda bu çalışmada, düzgüsel bölgeleri temel alan bölge ölçeğindeki mekansal planlama çalışmalarında yaşanan sıkıntılar, Türkiye'de yaşanan örnekler kapsamında irdelenerek, işlevsel bölgelerin belirlenmesinde izlenebilecek yöntemler üzerinde durulacaktır. Bu yöntemler arasında özellikle toplumsal-iktisadi açıdan işgücü havuzlarının mekansal sınırlarının belirlenmesinin önemi üzerinde durulacak ve daha alt bölgeleme çalışmalarında (bir bölgedeki iş ve sanayi kümelerinin sınırlarının belirlenmesi gibi) kullanılabilecek yeni yöntemler tartışılacaktır. Bu çerçevede, işyeri-konut ilişkisi başta olmak işgücü hareketliliğinin, birer bölgesel kalkınma aracı olarak son yıllarda önem kazanmaya başlayan sanayi ve iş kümelerinin sınırlarının tespit edilmesi ve bölgesel ölçekte farklı kümeler arasındaki ilişkilerin irdelenmesindeki önemi aydınlatılarak, özellikle Toplumsal Ağ Çözümlemesi (TAÇ) araçlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile birlikte bu ilişkilerin çözümlenmesinde nasıl etkin biçimde kullanılabileceği gösterilecektir. Son olarak, planın yapılacağı bölgenin sınırlarının netleştirilmesi kadar, plan yapıldıktan sonra da planın bir parçası olarak uygulamaların izlenmesi aşamasında işlevsel bölgelerin geliştirilen yöntemlerle sürekli biçimde takip edilmesi gerekliliği üzerinde durulacaktır.

1. GİRİŞ

Bölge planları için sabit bir mekansal ölçek tanımlanması ve planlanacak bölgenin sınırlarının tespit edilmesi, alt ölçek planlama çalışmalarına kıyasla oldukça güçtür (Beyhan, 2009c). Bununla birlikte, Türkiye'de yaşamakta olduğumuz pratik, bu güçlüğü tamamen görmezlikten gelen uygulamalar ortaya çıkarmaktadır. Günümüzde Türkiye'de bölgesel ölçekteki planların nerdeyse hepsi, plan bölgesi olarak kendilerine ya il sınırlarını (NUTS3) ya da NUTS2 sınırlarını temel almaktadır. Ancak, mekandaki planlamaya konu unsurların etkileşim içinde bulundukları alan, idari sınırların ötesine taşabildiği için 'düzgüsel bölgeleri'[2] (idari sınırları) kendisine temel alan planlar, gerçekçi ve işlerliği olabilecek müdehaleler öneremememektedir. Böylesi bir sorununun ortaya çıkardığı engelleri Metropolitan Bölge ölçeğinde aşmak isteyen kanun koyucu, kamuoyunda pergel yasası olarak isimlendirilen 5216 sayılı kanunla, süregelmekte olan sorunları çözmemiş aksine var olan güçlüklere yeni bir halka daha eklemiştir. Özünde işlevsel bir bölgenin belirginleştirilmesi sorununu temel alan bu son yasal düzenleme, bunu bilim insanlarının uğraşına bırakmaktansa, metropoliten alanların etki alanını büyükşehir belediyelerinin nüfus büyüklüklerine göre çizilecek daireler olarak belirlemiştir.

'İşlevsel bölge'[3] kavramı göz önünde bulundurulduğunda, bölge planlama, bir yandan büyüyen kentlerin Wirth (1942) ve Friedmann'ın (1956) tanımladığı şekliyle etkileşim içinde bulundukları coğrafi uzamları içerisinde planlanması ile gündeme gelirken, diğer yandan Hemmasi (1980) ve Keeling'in (1994) çalışmalarında gözlemlendiği gibi ulusal kalkınma planlarının mekansallaştırılması

[1] Mersin Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, burakbeyhan@mersin.edu.tr

[2] Düzgüsel bölgeler siyasi bir isteğin ifadesidir. Düzgüsel bölgelerin sınırları, mülki birimlere tahsis edilen görevlere göre tarihsel, kültürel ve diğer etkenler gözönünde bulundurularak belirlenir (Eurostat, 2004).

[3] İşlevsel bölgeler esasında, belirli özelliklerin ortak oluşuna değil, temel mekansal birimleri (TMB) birbirine bağlayan toplumsal ve iktisadi bağlara dayanır.

sürecinin bir parçası olarak da ortaya çıkmaktadır.[1] Dolayısıyla, sadece ulusal kalkınma planlarının bölgeselleştirilmesi anlamında ve kapsamında değil, aynı zamanda büyük kentsel alanların metropoliten alan (Wirth, 1942) ve kent-bölge (Friedmann, 1956) olarak planlanmasında da işlevsel bölgelere ihtiyaç vardır. Öyle ki, pergel yasası kapsamında olmayan orta ölçekli kentsel alanlardaki yönetim sorununu irdeleyen Genç ve Özgür, (2009), sezgisel biçimde iki işlevsel bölgeyi (1 – Kuşadası-Söke arasındaki yerleşim yerleri ve 2 – Aydın ile yakın çevresindeki yerleşim yerleri) tanımlamaya çalışmaktadır. Bu çalışmada, hem bu tür bölgelerin hem de daha alt ölçekte iş ya da sanayi kümelerinin belirlenmesinde, işgücü hareketliliklerinin (işyeri-ev ve işyeri-işyeri arası hareketlilikler), bölgelerin sınırlarının tespit edilmesi amacıyla etkin biçimde kullanılabileceği savlanmaktadır. Tabi ki böylesi bir çabanın boş yere değil, işlevsel bölgelerin plan bölgesi olarak kullanılması amacıyla sarfedilmesi öngörülmektedir.

Burada irdelenen sorunla çok daha önceden yüzleşen ülkelerde, zamanla plan bölgelerinin, hatta bölgesel idari sınırların işlevsel bölgeler temel alınarak tanımlandığı gözlenmektedir (Clayton, 1980; Cattan, 2002). Gerçekten de, 1940'lardan başlayarak, plan bölgelerinin düzgüsel bölgeler temelinde değil işlevsel bölgeler esas alınarak tanımlanması gerektiğini açığa vuran çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Eş zamanlı olarak konunun ilk olarak ABD ve İngiltere'de hararetli tartışmalara sahne olduğunu görmekteyiz. Wirth'in 1940'ların başında Amerika'da Indianapolis kentinde düzenlenen 'Planlama Ulusal Konferansı'nda sunduğu "Bir Planlama Birimi Olarak Metropolitan Bölge" isimli çalışması, sadece plan bölgelerinin işlevsel bölgeler temelinde belirlenmesi gerektiğini dile getiren ilk çalışmalardan birisi olma bakımından değil, aynı zamanda söz konusu bölgenin nasıl tanımlanabileceğini göstermesi bakımından da kayda değerdir. 1950'lerde Wirth'in çalışmasından oldukça etkilendiği gözlenen John R.P. Friedmann'ın (1956), bu sefer "Planlama Bölgesi Kavramı" isimli çalışmasında, "kent-bölge" kavramı çerçevesinde işlevsel bölgelerin tanımlanması ve planlama çalışmalarının tanımlanan bu bölgeler temelinde gerçekleştirilmesi gerektiğini savladığını görmekteyiz.[2] Şehir ve Bölge Planlama alanlarının ABD'de geçirdiği evrime gönderme ile planlama bölgesi kavramını çözümlemeye çalışan Friedmann (1956), bölgelerin tanımlanmasında kullanılan sahte türdeşlik arayışının yerini artan oranda bir bölgeyi içerdiği unsurların karşılıklı bağımlı olma durumuna göre tanımlamaya çalışan arayışa bıraktığını tespit eder.[3]

İşlevsel bölgelere ilişkin ilk tartışmaların İngiltere'de yine 1940 yılların başında başladığını belirtmek gerekir. Bu tartışmalardan ilki, "Bölge Planlamanın Coğrafi Yönleri Üzerine Tartışma" başlığı adı altında The Geographical Journal dergisinde 1942 yılında yayınlanmıştır (Clerk ve diğ., 1942). İngiltere'de 1940'larda yayınlanan tartışmanın asıl amacı planlama bölgelerinin nasıl sınırlandırılması gerektiği üzerinedir. Tartışmaya davet edilen ilgili taraflar bir yandan konu hakkında kendi görüşlerini beyan ederken, diğer taraftan temsil ettikleri bölgelerin coğrafi uzamları hakkında bilgi vermişlerdir. Tartışma da bilimsel kimliği ile ön plana çıkan iki kişi bulunmaktadır: Bunlardan ilki tartışmanın başında kendisine söz verilen Prof. E.G.R. Taylor diğeri ise tartışmanın kapanış konuşmasını yapan Dr. Dudley Stamp'dır. İngiltere'de o dönem bölgesel ölçekte yürütülmek istenilen planlama çalışmalarının mekansal uzamlarının tanımlanması gayretiyle, Prof. Taylor'ın tartışmaya katkısı, katılımcılara işlevsel bölgenin öneminin ve nasıl tanımlanabileceğinin izah edilmesidir.[4] Dr. Stamp ise

---

[1] Ecemiş Kılıç ve Mutluer (2004: 22) de aynı ayrıma işaret etmektedirler.

[2] Friedmann (1956: 10) çalışmasında kent-bölgenin, ki işlevsel bir bölgeye tekabül etmektedir, ulus altı ölçekte gerçekleştirilmesi öngörülen kapsamlı kalkınma planlaması için temel mekansal birim haline geldiği sonucuna ulaşmaktadır. Friedmann için kent-bölge, karşılıklı iktisadi ve toplumsal bağımlılıkların ortaya çıkardığı karmaşık bir örüntünün tanımladığı bir bölgedir; bu nedenle, kent-bölge bir takım ortak çıkarları bulunan bir topluluğa da tekabül etmekte; ve hepsinden öte, daha geniş bir coğrafi alan için toplumsal ve iktisadi gücün odak merkezi haline gelmektedir.

[3] Friedmann (1956: 12) bir ekonomide birbirine karşılıklı bağımlı olan temel mekansal ilişkilerin, öncelikle bir merkez şehir ve onu çevreleyen bölge arasında, daha sonra ise bir kent-bölge ile diğerleri arasında tespit edilebilmekte olduğunu, ikinci tür ilişkilerin ulusal planlamayla alakalı olup, ulusal planlamadaki asıl ilginin zamanla ve artan oranda kent-bölgeler arasındaki ilişkilere yönlenmek zorunda kalacağını savlamaktadır.

[4] Taylor (Clerk ve diğ., 1942: 61) plan bölgesinin **öncelikle** fiziki ve iktisadi açıdan bir bütünlük arz etmesini öngörmektedir. Taylor'un plan bölgelerinin tanımlanmasındaki ikinci koşulu ise söz konusu bölgelerin toplumsal bir bütünlük arz etmesidir. Bunun özellikle yerel çıkarlar pahasına bölgesel çıkarların ve işbirliğinin sağlanması ve planın uygulanması için önkoşul olduğunu ifade eden Taylor, toplumsal bütünlüğün açığa vurduğu coğrafi uzama ilişkin bilgiye söz konusu uzam içerisindeki hareketlerimiz sonucunda ulaşabileceğimizi savlamaktadır. Buradan hareketle Taylor, toplumsal bütünlük arz eden (işlevsel) bölgelerin tanımlanmasında kullanılabilecek en uygun yöntemin, bilinen **hareketlilik türlerinin** ve bu türlerin bölge içerisinde kullanımının birbirinden farklılaşan coğrafi bağlamlar ortaya çıkaracak şekilde çözümlenmesi olduğunu ifade eder. Böylece ortaya çıkan plan bölgeleri, Taylor'a (Clerk ve diğ., 1942: 63) göre, söz konusu bölgelerin belirginleştirilmesine vesile olan hareketlilikleri yaratan bölge sakinleri tarafından da uygulanmak istenen plan kapsamında daha fazla sahiplenilecektir.

yapılan tarştışmada, plan bölgelerinin işlevsel bölge olma ve bir bütünlük arz etme durumuna göre tanımlanması gerektiğini dile getiren bir açıklama yaparak, Prof. Taylor'dan sonra söz alan diğer tartışmacıların katkıları çerçevesinde planlama projelerinin başarısızlığa uğramaması için söz konusu bölgelerin içerisinde yerel birimlerin otoritelerinin ve insiyatiflerinin korunması gerektiğini dile getirir.

Aslında yukarıda değinildiği şekliyle doğrudan plan bölgesi tanımlama çerçevesinde olmasa da, işlevsel bölge kavramının farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar tarafından yıllardır etkin biçimde kullanıldığı görülmektedir. Gerçekten de, işlevsel bölge kavramı, sadece plan bölgelerinin tanımlanması kapsamında bölge bilimcileri, plancılar ve coğrafyacılar tarafından kullanılan bir kavram olmaktan çıkmış, pek çok disiplin söz konusu kavramı kendi çalışmalarında kullanmaya başlamıştır. Örneğin tarih (Howard, 1976), uluslararası ilişkiler ve toplum bilim (Green ve Handy, 1945; Lundberg, 1942), moleküler biyoloji ve genetik (Ow ve diğ., 1987; Kochetov ve diğ., 2002) ve antropolojide (Kowalewski, 1990), bir bütünü oluşturan unsurlar arasındaki ilişkilerin açığa vurduğu [mekansal] birliktelikler, işlevsel bölge kavramı kullanılarak irdelenmektedir. Burada yine özellikle planlama alanında işlevsel bölge kavramının, doğrudan olmasa da, içerdiği anlam bakımından uzunca bir süredir kullanıldığını belirtmek gerekir. Bazen 'işlevsel bölge' kavramının, bugün işaret ettiği genel bağlamdan koparılarak daha dar bir çerçevede tanımlandığı da gözlenmektedir. Örneğin, Friedmann'ın (1956) tanımlamaya çalıştığı kent-bölge tam da işlevsel bölgeye karşılık gelirken, kendisinin aynı çalışmada işlevsel bölgeyi değişik kent-bölgelerden oluşan çok daha büyük bir coğrafi bağlam olarak tanımladığı görülmektedir.[1] Diğer yandan İngiltere'deki tartışmalarda (1942) ise kavram bildiğimiz şekliyle kullanılmaktadır. Wirth (1942) ise tüm anlatısında işlevsel bölgeye işaret etsede doğrudan kavramın kendisini kullanmamaktadır.[2]

İşlevsel bölgeyi bildiğimiz içerikte ve isimlendirme ile tanımlayan ilk araştırmacı olarak Robert Platt gösterilse de (örneğin bakınız Gauthier (1970: 616)), Noronha ve Goodchild (1992: 87), işlevsel bölgenin ilk kavramsallaştırılmasının Dickinson ve Howarth'a (1933: 243-244) gönderme ile Alman coğrafyacılar Penck (1928 aktaran Dickinson ve Howarth) ve Hettner (1921 aktaran Dickinson ve Howarth) tarafından yapıldığını iddia etmektedirler. Ancak, Platt'in ilk çalışmasını Penck gibi 1928 yılında yayınladığı göz önünde bulundurulursa, böylesi bir iddianın çok da anlamlı olmadığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki işlevsel (ve özellikle düğümsel) bölgelerin kavramsallaştırılabildiği bir diğer çalışma olan 'merkezi yerler kuramı', Walter Christaller tarafından yine söz konusu tarihlere yakın bir tarihte 1933'de yayınlanmıştır.[3] Aslında coğrafyacıların çalışmalarında işlevsel bölge kavramının izleri, koroloji kavramı çerçevesinde çok daha eskilere, hatta coğrafya biliminin başlangıcına kadar sürülebilmektedir.[4] Bununla birlikte, işlevsel bölgeyi korolojinin işaret ettiği hususi bir bölge olarak tanımlamak oldukça zordur. Gerçekten de, Sack'ın (1974: 441) belirttiği gibi, her ne kadar, korolojik bakışaçısı, hususi bölgenin alansal farklılaşma ve bütünleşmenin bir sonucu olduğunu iddia etse de, hususi bölgeyi bir birim nesnesi, asıl olay ya da dizgeli bilimlerin bir gerçeği olarak ele almaz. Diğer yandan, Hartshorne (1959: 137 aktaran Sack, 1974: 441) tarafından betimlenen hususi bölge, işlevsel bölgelerde olduğu gibi kendisini oluşturan parçalar ve bu parçalar arasındaki ilişkilerden bireşimlenmiş bir gerçekliktir.[5] Öyle ki, böylesi bir hususi bölge, genel kavramlarla tam anlamıyla anlaşılamaz (Sack, 1974: 441).[6]

Korolojik bakışaçısı, alansal birimler arasındaki sözde ilişkilerin, aslında bir alandaki bazı unsurlarla, diğer alandaki bir takım diğer unsurlar arasındaki ilişkilerden başka bir şey olmadığını vurgular. İşte belki de bu noktada korolojik bakışaçısı bir plan bölgesi olarak işlevsel bölgeyi temel almamıza izin

---

[1] Friedmann (1956), işlevsel bölge kavramını kullandığı bağlamın hemen ardından, sanki bir düzeltme yapmaya ihtiyaç duyarmışcasına, yakıştırmaların çok da önemli olmadığını, önemli olanın içerik olduğunu vurgular.

[2] Wirth'in (1942: 179) 'işlevsel alan' kavramını kullandığı bir bağlam bulunmakla birlikte, söz konusu kavramın Friedmann'da (1956) olduğu gibi bugünkü kavramsallaştırıldığı biçimiyle işlevsel bölgeye karşılık geldiği söylenemez.

[3] Yazında düğümsel (nodal) bölge, işlevsel bölgelerden farklı biçimde ele alınsa da aslında düğümsel bölgelerin işlevsel bölgelerden çok fazla farklılaştığını söylemek mümkün değildir.

[4] Noronha ve Goodchild'ın (1992: 86) işaret ettiği gibi 'chorology' kavramı ilk defa Ptolemy tarafından II. yüzyılda kullanılmıştır.

[5] İşlevsel bir bölgeyi hususi bir bölge olarak tanımlamak zorlaşsa da, Hartshorne, işlevsel bölgelerin işlevsel birimler olarak alansal bir özellik arz ettiğini, bundan dolayı da, işlevsel bölge kavramının, bölgeye ilişkin diğer kavramlardan farklılaştığını vurgulamaktadır.

[6] Hususi bölgenin anlamı, basitçe, kuramsal olarak sınırlı bir mekan içerisinde birbiriyle ilişki içerisinde bulunan tüm olayların toplamıdır (Sack, 1974: 441). Bu toplam, elbette, bir gerçeklik olup, bir olay değildir: az ya da çok ilgili olayların kısmen tamamlanmış bir kombinasyonudur (çünkü bazı parçalar alanın dışına uzanmakta ve bir olay oluşturmamaktadır).

verse de, Friedmann'ın (1956) önerdiği şekliyle işlevsel bölgeler (kent-bölgeler) arası bir kavramsallaştırmaya izin vermemektedir. Felsefi anlamda işlevsel bölgeyle benzerlik gösteren, ancak koroloji kavramına göre çok daha yeni olan bir diğer kavram "yerlerin kişiliği" kavramıdır (Barnes ve Curry, 1983). Yerlerin kişiliğine yönelik üç yaklaşım olduğunu savlayan Barnes ve Curry (1983), bunlar arasında nedensel yaklaşım olarak tanımladıkları yaklaşımda, unsurların işlevsel bir bütün oluşturma durumuna bakıldığını belirtmektedirler. Bu kapsamda, işlevsel bölgenin bir alanın bireysel olmasına yardımcı olduğunun savlanabileceğine işaret etseler de Barnes ve Curry (1983: 474), nedensel yaklaşımlar aracılığıyla temin edilen bilgi kadar, bağlamsal yaklaşımla elde edilen bilginin de, durumların anlaşılması ve bu durumların gelecekteki durumlarının tahmin edilmesinde kullanılabileceğini savlamaktadırlar. Hatta, bağlamsal anlatımların, yerlerin kişiliğini yansıtan yegane anlatılar olduğunun söylenebileceğine işaret etmektedirler (Barnes ve Curry, 1983: 477). Aslında, coğrafyacıların kolaya kaçarak, nesnelliği evrensellikle eşitlemesini, bilginin ihtivasına ilişkin öncel bir takım standarlar belirlemesini ve toplum bilimcilerin nesnel bilgiye erişimde bir üstünlüğe sahip olduğunun varsaymalarını sorunlu bulduklarını belirten Barnes ve Curry'e (1983: 481) göre, bilginin doğasına içkin sorunları bu şekilde alt etmeye çalışan toplum bilimciler, hem kendilerini hem de diğerlerini kandırmaktadırlar.[1]

Hem coğrafyacıların hem de plancıların, Sack'ın (1974: 448) vurguladığı gibi, birbirini destekleyen veya birbiriyle yakın olan ya da örtüşen, aynı zamanda, belirli bir kural ya da dizgeyi doğrulayan gerçeklerin sınırlandırılması suretiyle yer, bölge veya alan kavramlarına ulaşılmasını desteklediği söylenebilir. Aslında bu tür gerçekler, tekyasal olarak birbirine bağlı bilimsel kavramların ürünleridir ve bu şekilde belirlenen yer, bölge veya alanlar, hususi değil geneldir. Mekansal okulun, tekyasal bilime bağlılığının, kuralların uygulanması veya hipotez testi yoluyla genel bölgeye güçlü bir bağ oluşturduğuna dikkat çeken Sack (1974: 448), tekyasal yaklaşımı başlangıç noktası alarak, bazı önemli gerçeklerin bu yaklaşım altında barındırlamayacağına işaret etmenin, hususi bölgeyi Hartshorne'nin yaptığı biçimde göstermek olduğunu vurgulamaktadır. Bu çalışmada da, Sack'ın açığa vurduğu ve Hemmasi'nin (1980: 231) yaptığı gibi, işlevsel bölgelerin nihai sınırlarının belirlenmesinde kısmen de olsa betimsel değerlendirmelerde bulunmanın kaçınılmaz olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda, özellikle günümüzde tekyasal geleneği ve onun nesnellik anlayışını taçlandırarak almaşık tüm yaklaşımları dışlayan çalışmaları bilimdeki demokrasinin güvencesi olan yöntembilimsel çoğulculuk açısından sorunlu olduğunu vurgulamak gerekir.

Aslında hem Sack (1974) hem de Barnes ve Curry'nin (1983), tekyasal bilimden kaçış aracı olarak işlevsel bölge ile kısmi benzerlik gösteren 'hususi bölge' ve 'yerin kişiliği' kavramlarını, ayrıca bu kavramların işaret ettiği bölgelerin belirlenme biçimini esas almaları bir raslantı değildir. Felsefi anlamda benzer bir kaygıyı olmasa da, üstlenilen işin zorluğunu Wirth'te (1942: 179) de görmek olasıdır;

Tüm amaçlara uygun bir planlama alanı, "Kutsal Kase"yi aramak kadar umutsuz bir arayış olabilir, ancak böylesi bir planlama alanına yakın bir alana ulaşma arayışı, plancı olmanın getirdiği ulamsal bir zorunluluktur. Plancı böylesi bir alana ulaşamasa bile, ona ulaşmak için harcadığı çabanın ortaya çıkardığı öğretimsel etki, kendi çalışmalarını daha verimli ve anlaşılır yapacak, en azından kendisini şarlatanlık düzeyinden çıkartarak pek de rahat olmayan bilim alanına yükseltecektir.

Wirth'in kısaca, ulaşmanın zor olduğu, bununla birlikte ulaşanların da ancak arayış içerisinde olanlar olduğunu söylediği sosyo-mekansal iç tutarlığı olan bir plan bölgesi tanımlama çabası kapsamında, bu çalışmanın ileriki bölümlerinde öncelikle Türkiye'deki bölgesel ölçekteki planlama çalışmalarında düzgüsel bölgelerin temel alınmasına yönelik girişimlerin tarihsel gelişimi ve günümüze yansımaları çözümlenerek, süreç içerisinde üretilen planların başta sahiplenilme ve bu kapsamda birbiriyle etkileşim içerisinde olan toplulukların konumlandığı alanları bütüncül bir şekilde ele alamama sorunları olmak üzere, pek çok soruna neden olduğu tartışılacak. Ardından, bu sorunlardan genel bir çıkış noktası olarak işlevsel bölgelerin tanımlanmasında kullanılabilecek yöntemler tespit edilerek, bu yöntemlerin genel bir karşılaştırılması yapılacaktır. İşgücü hareketlilik türlerinin, işlevsel bölgelerin

[1] Kendilerini kandırmaktadırlar: Çünkü oldukça dar biçimde tanımlanmış sorgu alanlarının dışında oluşmakta olan bilginin geçerliliğini inkar etmektedirler. Diğerlerini de kandırmaktadırlar: Çünkü gündelik yaşamlarında hiç sorgulamadan kullandıkları, çoğunlukça da coğrafi ve yararlı olduğu düşünülen çalışmaları bilimsel olarak tanımayı red etmektedirler (Barnes ve Curry, 1983: 481).

tespit edilmesinde kullanılmasının öneminin tartışıldığı dördüncü bölümde ise aynı zamanda bu kapsamda kullanılabilecek yöntemler hakkında da bilgiler verilecektir. Çalışmanın sonuç bölümünde, bir plan bölgesi olarak işlevsel bölgelerin tespit edilmesi ve kullanılmasına ilişkin genel bir değerlendirme yapılacaktır.

2. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL ÖLÇEKTEKİ PLANLAMA ÇALIŞMALARINDA DÜZGÜSEL BÖLGELERİN TEMEL ALINMASINA YÖNELİK GİRİŞİMLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZE YANSIMALARI

Aslında, başlangıcından itibaren Türkiye'de bölgesel ölçekteki planların düzgüsel bölgeler temelinde yapıldığı görülmektedir. Gerçekten de, planlı dönem öncesinde başlayan ve planlı dönem boyunca da gerçekleştirilen bölge planlarının, bir ya da bir kaç ili kapsayacak alanlar için yapıldığı gözlenmektedir (Mutlu, 2009; Varol ve Özelçi Eceral, 2009). Planlı döneme geçişle birlikte, Türkiye'de düzgüsel bölgelerin bölgesel ölçekteki planlama çalışmalarında temel alınmasına yönelik girişimler, ilk defa, kalkınma planlarının mekansallaştırılma çabası kapsamında idari olarak il geneli için yapılması öngörülen kalkınma amaçlı planlar biçiminde ortaya çıkmıştır (Beyhan, 2009b). Dolayısıyla, Türkiye'de bölgesel ölçekte planlama çalışmalarında düzgüsel bir bölge olarak sıklıkla il sınırlarının temel alındığı ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliğine üyelik sürecinde de, NUTS2 düzeyindeki bölgeler tanımlanırken, maalesef, yine il sınırları temel alınmıştır.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yıllık (1971 ve 1972) programlarında belirginleşmeye ve uygulama sürecinde ilk meyvelerini vermeye başlayan "İl Planlaması" fikri, Üçüncü Beş Yıllık Plan döneminde, doğrudan kalkınma planın kendi içerisinde 'il mahalli idareler planlaması' (İLMİP) ismi ile Tekeli'nin (1972) vurguladığı gibi bölge planlamanın yerini alacak bir yaklaşım olarak geliştirilmiştir. Tekeli'nin de açığa vurduğu gibi, özellikle geri kalmış bölgeler için hazırlanması öngörülen özel kalkınma planlarının, Üçüncü Beş Yıllık Plan'da dönemin Anayasası göz önünde bulundurulduğunda [ulusal] bütünlük ilkesine ters düşen uygulamalara yol açacağı endişesi vardır ve bu nedenle planda bu tür uygulamalara son verilmesi hedeflenmiştir.[1] İşte bu noktadan hareketle, yapılacak çalışmalarda Devlet Planlama Teşkilatı'nın esas olarak il planlama tekniklerini kullanması öngörülmüştür. Dolayısıyla, süreç içerisinde ilk iki beş yıllık kalkınma planında hazırlanması öngörülen "bölge planları", Üçüncü Beş Yıllık Plan'da yerini, Geray'ın (1997: 307) da belirttiği gibi, resmen İLMİP'e bırakmıştır.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planından başlayarak İLMİP'in yerini Yerel Yönetim Planları'na bıraktığı, ancak Özşen'in (1988a ve 1988b: 411) de vurguladığı gibi plan dönemi içerisindeki yıllık programlarda konuya her hangi bir açıklık ve yönlendirme getirilmediği, "il ölçeğinde konsolide bir plan yerine her yerel yönetim biriminin kendi beş yıllık planlarını ve yıllık uygulama programlarını hazırlaması"nın öngörüldüğü gözlenmektedir. Beşinci Beş Yıllık Kalkınma planında ise Beyhan'ın (2009c: 144-145) da belirttiği gibi işlevsel bölgelere öncelik verilmeye başlanmış ve haklı olarak idari sınırları baz almayan bölgelerin plan bölgesi olarak belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Aslında, kalkınma planındaki bu gelişme varlığını büyük ölçüde 1971'de kurulan Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi Birimi (KÖYD) tarafından gerçekleştirilen Yerleşme Özeklerinin (Merkezlerinin) Kademelenmesi Araştırması'na borçludur. Söz konusu çalışmada, yerleşmelerin işlevlerine göre basamaklandırılması ve etki alanlarının bu çerçevede saptanması, Geray'ın (1997: 307) da ifade ettiği gibi, "ilginç sonuçlar ortaya koymuş, ülke ve bölge çapındaki etkilerine göre bölgelerin sınırları ile özekleri" belirlenmiştir. Türkiye'deki işlevsel bölgelerin tanımlanmasına yönelik ilk girişimlerden

[1] Gerçekten de, dönemin Anayasa'sında tüm ülke için milli sosyo- ekonomik plan yapmak, bir Anayasa ödevi olarak tanımlansa da, mahalli sosyo-ekonomik planların "ilden geniş çevreler" için yapılamayacağı (Anayasa Madde 115) ve mahalli sosyo-ekonomik planların "milli planın bütünlüğünü" bozamayacağı (Anayasa Madde 129) hükmü getirilmektedir (Tekeli, 1972). Nitekim, Mutlu'nun (2009: 233) belirttiği gibi, Hatay, İçel ve Adana illerinden oluşan Çukurova Bölgesi, her ne kadar, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda potansiyel gelişme bölgelerinden birisi olarak tanımlanmış, 1962 yılında İmar ve İskan Bakanlığı tarafından söz konusu bölge için bir envanter çalışması yapılmış, DPT tarafından da 1963 yılı başında Çukurova'da bir bölgesel planlama teşkilatı kurulmuş, ardından kurulan bölge teşkilatı mahalli organlarla çok iyi ilişkiler kurarak, onlarla sıkı bir işbirliğine girmiş ve gerekli saha çalışmalarını yapmış olmasına rağmen, o zaman ki DPT Müsteşarı olan Memduh Aytür, bölge planlamasını Anayasa'ya aykırı gördüğünden, bölgedeki çalışmalara 1966'da ara verilmiştir.

birisi olarak niteleyebileceğimiz söz konusu çalışmanın aradan geçen yıllara rağmen etkin biçimde güncellenmemiş olması büyük bir kayıptır.[1]

Geray'ın (1997: 306) değindiği gibi Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda gelişme gizilgücü "bulunan bölgelerde gelişmenin hızlandırılması amacıyla bölge planları yapılması, yatırımların bölgesel gelişme" şeması "ile tutarla biçimde dağıtılması öngörülmüştür". Beşinci Beş Yıllık Plan'da göze çarpan bir diğer özellik, özel amaçlı bölgeler dışındaki alanlarda Türkiye Yerleşme Özeklerinin Kademelenmesi araştırmasına dayalı olarak saptanan 16 işlevsel bölge ayrımının planlama çalışmalarında kullanılmasının ilke olarak benimsenmesidir (Geray ,1997: 306; Üncü ve diğ., 2008: 51).[2] Ancak, bir sonraki plan döneminde 16 bölge yaklaşımı ile ilgili herhangi bir politika üretilmemiş ve söz konusu mekansal dizge planlama gündeminden düşmüştür. Zaten, işgücü havuzlarına göre tanımlanmadığı için plan bölgesi niteliği taşıyıp-taşımadığı şüphe arz eden 16 bölge yaklaşımı yerini Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında bu defa İl Gelişme Planlarına (İGP) bırakmıştır. İGP'nin Türkiye'deki mimarlarından olan Özşen'e (1988b: 412) göre, 1970'lerde tecrübe edilen "İLMİP yaklaşımı gerek il düzeyindeki, gerekse yerel yönetimler düzeyindeki planlama gereksinmesi ve buna yönelik arayışlar açısından, bu alanda planlı dönemde yapılmış girişimlerin en önemlisi olma özelliğini, Dördüncü ve Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemlerinde kendisini aşan yeni bir uygulamanın gerçekleştirilememesi nedeniyle" 1980'lerde de korumuştur.

İşte belki bu nedenlerden dolayı, Beyhan (2009b), Özşen'in ya üyesi olduğu ya da Komisyon başkanlıklarını üstlendiği Özel İhtisas komisyonları raporlarında getirilen önerilerin bir yansıması olarak, il genelini kapsayacak bir plan olarak İl Gelişme Planı fikrinin Yedinci ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarına yeniden, ancak 1970'lerdeki İLMİP deneyimine rağmen yine olgunlaşmamış bir içerikle girdiğini savlamaktadır. Hatta yine Özşen'in Komisyon başkanlığını üstlendiği Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013), Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda, bölgesel gelişmede kullanılabilecek dört temel araç; (1) bölge planları, (2) kalkınmada öncelikli yöreler, (3) il gelişme planları ve (4) diğer kalkınma politikalarının 'bölgesel boyutu' olarak sıralanmaktadır. Dolayısıyla işlevsel bölge yaklaşımın terkedilmesine koşut düzgüsel bölgeleri plan bölgesi olarak belirleme çabalarının süreç içerisinde devam ettiği gözlenmektedir. Bununla birlikte, il sınılarını temel alan kalkınma amaçlı planlar olarak, ne İLMİP deneyimi ne de İGP deneyiminin başarılı olduğunu söylemek olası değildir (Beyhan, 2009b). Başarılı olmaları bir yana Şehir Plancıları Odası'na (ŞPO) göre söz konusu planlar bir çok soruna da neden olmuştur. Öyle ki, Şehir Plancıları odasının çıkardığı 'Planlama' dergisinin 2003 yılı 3. sayısında yayınlanan Dünya Şehircilik Günü, 27. Kolokyumu Sonuç Bildirgesi'nde, planlama dizgesindeki sorun alanları tanımlanırken, 'il gelişim planları' için şu ifadeler kullanılmaktadır:

Ancak, bu planlar, sahiplilik ve sorumluluk ilişkisi açısından sorunlar yaratmıştır. İdari sınırların planlama çalışması açısından anlamlı olamadığı ortaya çıkmıştır. Planlama için anlamlı olabilecek kimi alanlar idari sınırlar ile çakışmazken, idari sınırlar içinde yapılan kimi planlar anlamlı planlama alanlarına denk düşmemiştir. (TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2003: 97)3 [vurgular eklenmiştir]

Elbette söz konusu çabaların başarısızlığının arkasında sadece plan bölgesi olarak işlevsel bölgelerin temel alınmaması gerçeği bulunmamaktadır. Bununla birlikte, planlama sürecenin, planın hazırlanması, uygulanması ve izlenmesi-değerlendirilmesi aşamalarından oluşan bir döngüselliğe sahip olduğu göz önünde bulundurulursa, planın sahiplenilmesi ve işlerlik kazanabilmesinin ancak plan bölgesinin işlevsel bölge temelinde tanımlanması ile mümkün olabileceği ortaya çıkmaktadır. Örneğin üst ölçek planların izlenmesi ve değerlendirmesi sürecinde Beyhan'ın (2009c) önerdiği kentsel ve bölgesel gözlemevlerinin, düzgüsel değil işlevsel bölgeler temelinde kurulması ve

---

[1] Geray'ın (1997: 307) da belirttiği gibi söz konusu çalışma 1982 yılında yayınlanmış olmasına rağmen "kalkınmanın bölgesel ölçekte ele alınması" ve "yönetsel bölümleme" konularında halen yol gösterici en iyi kaynaklardan birisidir.

[2] Türkiye'de DPT tarafından hazırlanan Yerleşme Özeklerinin Kademelenmesi araştırmasının verilerine dayalı olarak, 1985-1990 yılları arasındaki dönemde, işlevsel bölgeler oluşturulması öngörülmüş ve bu çerçevede 16 adet işlevsel bölge tanımlanmıstır (Ecemiş Kılıç ve Mutluer, 2004: 20; Üncü ve diğ., 2008: 51)

[3] Clayton'ın (1980: 11) belirttiği gibi şehrin yasal sınırları içerisinde olup, etki alanı dışında kalan topraklar olabildiği gibi, bir şehrin hakimiyet alanı içerisinde kalıp, mekansal (ya da yasal) olarak ondan soyutlanmış-yalıtılmış mülki birimler de olabilir. ŞPO'nun plan bölgelerinin işlevsel bölgeler kapsamında belirlenmesi gerektiğini açığa vuran bu tespiti, biraz gecikmiş bir tespittir.

çalışmalarını bu kapsamda yapması, plan yapıldıktan sonra planın bir parçası olarak uygulamaların dizgeli biçimde izlenmesini kolaylaştıracaktır. Bu kapsamda, Dokuzuncu Plan döneminde, DPT'nin en azından kalkınma planları kapsamında yeniden işlevsel bölgelere ilgi duymaya başladığını açığa vuran bir takım gelişmeler meydana gelmiştir. Bunlardan ilki, özel ihtisas komisyonu raporlarında üzerinde ağırlıkla durulan İGP'lerin kendisine plan metni içerisinde yer bulamamasıdır. Diğeri ise Öztürk (2009) tarafından kaleme alınan ve Türkiye'deki işlevsel bölgeleri tespit etmeye çalışan bir uzmanlık tezidir. Bu tür çabaların, başta Yerleşme Özeklerinin Kademelenmesi Araştırması'nın güncellenmesi gibi çalışmalarla artması, plan bölgelerinin tespit edilmesinde sağlıklı kararlar alınabilmesi için elzemdir.

İşlevsel bölgeler yukarıda değinildiği gibi sadece ulusal planların mekansallaştırılması çabalarının bir parçası olarak değil, aynı zamanda metropoliten alanlar ve kent-bölgelerin bir bütünlük içerisinde planlanması açısından da gerekmektedir: Nitekim, Yıldız ve Çıracı (2006: 200-201), "Büyükşehir Belediyelerinin il ölçeğinde hazırlanan mekânsal strateji planları olarak İl Çevre Düzeni planlarında, il özel idaresi ile planlama yetkisini paylaşmaları ve yönetimsel yetki sınırları olarak il sınırlarının esas alınması, bilimsel kriterlerle tanımlanmış olan [işlevsel] metropoliten bölge sınırlarının yansıtılamaması[nın], Türkiye'de metropoliten bölge ölçeğinde stratejik mekânsal planlamanın belli başlı sorunlarını oluşturmakta" olduğunu belirtmektedirler. "Metropoliten bölge ölçeğinde geliştirilen stratejilerin etkin olabilmesi için, stratejilerin uygulandığı metropoliten bölge özelliklerinin bütünlük göstermesi ve metropoliten bölge sınırının belirlenmesinde bilimsel kriterlerin (konut-işyeri ulaşımı, kamu ulaşım sistemi, konut pazarı, bölgesel ölçekte perakende ticaret alanı ve alt bölge alışveriş merkezleri ve su kaynakları vb.) göz önüne alınması, kısacası, [işlevsel] metropoliten bölge sınırının saptanması gerek"tiğini belirten Yıldız ve Çıracı (2006: 202), "Büyükşehir belediyeleri ile il özel idarelerinin birlikte hazırlayacakları il çevre düzeni planlarında da yönetimsel yetki sınırları olarak il ölçeği esas alınmakta" olduğunu "[a]ncak, yönetimsel yetki sınırlarının metropoliten bölge özelliklerini yansıtmadığı, metropoliten kentin etki alanının belirlenmesinde bilimsel [ölçütlerin] dikkate alınması gerek"tiğini vurgulamaktadırlar.

Çalışmamızın giriş kısmında Genç ve Özgür'e (2009) gönderme ile işaret edildiği gibi sadece büyükşehir belediyeleri kapsamında değil orta ölçekli kentsel yerleşmeler dahil olmak üzere tüm yerleşme dizgesi, hem plan bölgelerinin hem de yerel yönetimlerin, insan, mal, sermaye ve bilgi akımları kapsamında işlevsel bölge temelinde tanımlanmamasından dolayı büyük sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlardan çıkış yolu olarak, çoğu belediye mücavir alanlarını genişletme yoluna gitmekte ya da son yıllarda yaşandığı gibi bir takım geçici yasal düzenlemeler ile bazı belediyeler kapatılıp, bazıları ise birleştirilmektedir (Genç ve Özgür, 2009). Bu düzenlemelerin hiç birisinde tanım olarak işlevsel bölge kavramından hareket edilmediği için üretilen çözümler geçici olmakta ya da çözüm üretilememektedir.

3. İŞLEVSEL BÖLGELERİN TANIMLANMASINDA KULLANILABİLECEK YÖNTEMLER VE BU YÖNTEMLERİN KARŞILAŞTIRILMASI

Taylor'a (1942: 63) göre, işlevsel bölgelerin, yani hareketlilik bağlamlarının açığa vurduğu coğrafi uzamların, plan bölgelerinin tanımlanmasında faydalı olduğu düşünülüyorsa, söz konusu bölgelerin gerçekçi ve nesnel bir biçimde sınırlarının belirlenebilmesi gayet mümkündür. Ancak, 1970'lere kadar bu konuda ciddi bir çabaya rastlanmamaktadır. İşlevsel bölgelerin sınırlarının belirlenmesi ile ilgili ilk ciddi çabayı 1970'lerin başında görüyoruz. Konu hakkındaki yazında oldukça atıf alan Brown ve Holmes'un (1971, aktaranlar Hirst (1976: 87-89), Keane (1978: 379) ve Cörvers, Hensen ve Bongaerts (2009: 22)) çalışması, işlevsel bölgelerin tespit edilmesi amacıyla oluşturulan etkileşim dizeylerinin (interaction matrices), Ortalama İlk Geçiş Adımlarına (Mean First Passage Times) dönüştürülmesini önermektedir. Ortalama İlk Geçiş Adımları (OİGA), doğrudan ve dolaylı bağlantılar göz önünde bulundurulduğunda, dizeyin satırında gösterilen temel mekansal birimden (TMB), sütununda gösterilen temel mekansal birime hareket etmek için ortalama kaç adıma ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, OİGA dizeyinde yer alan değerler, karşılık geldikleri satın ve sütun numaralı TMB'ler arasındaki mesafeyi gösterirler.[1]

[1] OİGA dizeyleri, Markov zincir modeli kullanılarak üretilmektedir.

Aslında, Keane'nin (1978: 379) vurguladığı gibi, işlevsel bögelerin sınırlarının belirlenmesi sorunu, alt alanların (yani TMB'lerin) bölgeleri oluşturucak biçimde nasıl bir araya getirileceği sorunu olarak görülebilir. Bir adım ileri gidilecek olursa, matematiksel olarak işlevsel bölgenin, bölge içi etkileşimlerin bölgeler arası etkileşimlere oranını arttıran TMB'lerin bir araya getirilmesi süreci sonunda elde edilen bölgeler şeklinde tanımlanabileceği ortaya çıkmaktadır (Noronha ve Goodchild, 1992: 88).[1] İşlevsel bölgelerin mekanda süreklilik arz eden ve birbirine komşu (bitişik) TMB'lerden oluşma zorunluluğunun bulunmadığına işaret eden Noronha ve Goodchild (1992: 88), eğer düğümler yaygın bir dağılım gösteriyorsa, işlevsel bölgenin bu düğümleri birbirine bağlayan bağlantılardan oluşan bir ağ şeklinde temsil edilebileceğini, bununla birlikte, düğümler mekanda süreklilik arz edecek bir dağılım gösteriyorsa, işlevsel bölge ile düzgüsel bölge arasındaki gösterimsel farkın silikleşmeye başlayabileceğine işaret etmektedirler.

Satır ve sütunlarındaki elemanlar TMB'leri temsil edecek biçimde oluşturulan etkileşim dizeyinin kendisi ya da Markov zincir modeli kullanılarak üretilen OİGA dizeyi, işlevsel bölgelerin tespit edilmesi için bir takım çözümlemelere tabi tutulmaktadır. Bazı çalışmalarda, TBM'ler arasındaki fiziksel mesafenin de yapılan çözümlemelere dahil edildiği bilinmektedir (Hemmasi, 1980; Clayton, 1980; Noronha ve Goodchild, 1992; Cörvers, Hensen ve Bongaerts, 2009; Öztürk, 2009). Genel olarak incelendiğinde, TMB'lerin işlevsel bölgeler oluşturacak biçimde kümelenmesinde, temel bileşenler çözümlemesi (TBÇ) (Clayton, 1980), küme çözümlemesi (Ward yöntemi) (Hirst, 1976; Duque ve Ramos, 2004; Öztürk, 2009), mekansal etkileşim modelleri (Clayton, 1980; Noronha ve Goodchild, 1992)[2] ve bazen de çizge kuram araçlarının (Clayton, 1980) kullanıldığı görülmektedir.[3] Bazı araştırmacılar, yukarıda değinildiği gibi etkileşim dizeyinin kendisini değil ondan türetilen OİGA dizeyini çözümlemelere katmaktadırlar. Buradaki temel sav dolaylı akımların da işlevsel bölgelerin tespit edilmesi sürecinde hesaba katılması gerektiğidir. Ancak, bu konuda bazı güçlü çekincelerin bulunduğunu belirtmek gerekir.

Gerçekten de, dolaylı akımların etkileşim dizeyinde değerlendirilmesi gerektiği üzerinde aslında bir uzlaşı bulunmamaktadır. Bazı akım türleri için dolaylı akımların önemli olduğu kesindir. Ancak, dolaylı akımların gücünü ölçebilmek için geliştirilmiş her hangi bir kuramsal ve görgül bir rehber bulunmamaktadır. Keane'nin (1978: 381) vurguladığı gibi, işlevsel ve düğümsel bölgelerin sınırlarının belirlenmesinde kullanılan niceliksel yöntemler de bu durumdan müzdariptir. Keane (1978: 380), hem çizge-kuramsal yaklaşım hem de Markov-zinciri yaklaşımında, dolaylı akımların dizey hücrelerine atanması sürecinin sadece önerilen özgün matematiksel yöntem çerçevesinde belirlenmekte olduğunu ve asıl dolaylı akımları hesaba katılmadığını bizlere hatırlatmaktadır. Bu tespitler ışığında, gerek uygulama gerekse de kuramsal açıdan, bu çalışmada da, düğümler arasındaki etkileşimin göstergesi olarak, sadece doğrudan akımlar üzerine odaklanılmasının, Keane'nin (1978: 381) savladığı gibi, daha mantıklı bir tercih olacağı düşünülmektedir. Bu durumda, etkileşim dizeyinden Markov zincir modelini kullanarak OİGA dizeyini üretmek de anlamsızlaşmaktadır. Ancak, TMB'ler arasındaki tüm dolaylı etkileşimler biliniyorsa, söz konusu verilerin işlevsel bölgelerin tespitinde kullanılması mümkün olabilir.

---

[1] Etkileşim dizeylerinin içsel olan bazı sorunlar bulunmaktadır (Noronha ve Goodchild, 1992: 89): (1) sadece anlık bir zaman dilimini yansıtırlar; (2) etkileşim olmadığını göstermeyen boş hücreler içerebilirler; (3) dizeyin köşegen değerleri, bir yerin kendisi ile etkileşimi ölçülemediği için hesaplanamayabilir; (4) zaman ve birey sorunu ile ilgili olarak, dizey dolaylı akımları göstermez; (5) dizey üzerinden işlem yapılmaya başlandığında TMB'lerin farklı büyüklükte olması bir takım sorunlara neden olabilir. Bunun için de, dizey değelerin ölçünleştirilmemesi durumunda, içeri/dışarı ilişkiler oranının arttırılmaya çalışılması, büyük TMB'lerin kümelenmesi ile sonuçlanabilir.

[2] Her ne kadar, Noronha ve Goodchild (1992: 87), ilginç bir şekilde etkileşim dizeylerinin mekansal etkileşim modelleri ışığında çözümlenmesi yönünde hiç bir girişimin bulunmadığını iddia etseler de, Clayton (1980: 12), İngiltere'de işlevsel bölgelerin tespit edilmesine yönelik çalışmalarda, işyeri-konut akımları yanı sıra, dayanaklı tüketim mallarına yönelik alışveriş davranışlarının da araştırıldığını ve temin edilen verilerin kent-bölgelerin etki alanlarının belirginleştirilmesine yardımcı olması amacıyla bir çekim modelinin (gravity modeli) kalibrasyonunda kullanıldığını aktarmaktadır. Noronha ve Goodchild'in (1992) kullandığı mekansal etkileşim modelinin çekim modelini temel aldığı düşünülecek olursa, söz konusu modelin daha 1960'ların sonunda bir şekilde işlevsel bölgelerin tespitinde kullanıldığı ortaya çıkmaktadır.

[3] Noronha ve Goodchild (1992: 89), 1960'larda etken (factor) çözümlemesinin TMB'leri kümelemek için kullanıldığından, ancak bu girişimin etken çözümlemesinin hedeflerinin işlevsel bölgeselleşme amaçları ile uyumlu olmaması iddiasıyla aynı dönem içerisinde eleştirildiğinden bahsetmektedir. Etken çözümlemesinin TBÇ'ye dayandığı ve TBÇ'nin de tekil değler ayrıştırma (singular value decomposition) temelinde dizey ayrıştırma tekniklerine dayandığı göz önünde bulundurulursa, eigen vektörlerin hesaplanmasına dayalı tüm dizey ayrıştırma tekniklerinin tek bir çatı altında toplamak daha doğru olacaktır.

İncelenen tüm çalışmalar arasında, kullandığı yöntemler bakımından en kapsamlı çalışma olarak Clayton'ın (1980) çalışması tespit edilmiştir. Öyle ki yazın taramasına başlamadan önce bu çalışmada işlevsel bölgelerin belirlenmesinde kullanılmasını önermeyi düşündüğümüz iki temel yöntemin (toplumsal ağ ve tekabüliyet çözümlemeleri) benzerlerinin Clayton tarafından da önerildiğini görmekteyiz. Hatta Clayton'ın çalışmasından, bu yöntemlerin, 1960'ların sonunda İngiltere'deki işlevsel bölgelerin tespit edilmesi sürecinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen iki temel yöntem çizge kuram ve temel bileşenler çözümlemesidir. Ancak, bu çalışma kapsamında yapılan kavramsallaştırmada çizge kuram yerine toplumsal ağ çözümlemesi (TAÇ) ve TBÇ yerine ise yine onunla aynı 'matematiksel altyapıyı' (eigen vektörler) kullanan tekabüliyet çözümlemesi (TÇ) üzerinde durulacaktır. Esasında, hem TBÇ hem de TÇ'nin, TAÇ kullanılarak inşa edilen ağların görselleştirilmesinde sıkça kullanılmakta olduğunu vurgulamamız gerekir.

Clayton'nın (1980: 16) vurguladığı gibi, temel bileşenler çözümlemesi (TBÇ), temin edilebilen bilgiyi çok daha etkin kullanmaktadır. Örneğin, Clayton (1980) kendi çalışmasında, TBÇ'yi iki amaçla kullanmıştır; (1) önemli düğümlerin ve bu düğümlere bağlı uyduların tespit edilmesi; (2) yerler arasındaki ilişkilerin kademesel doğasını açığa vurmak. Aslında, Hirst (1976), Duque ve Ramos (2004) ve Öztürk'ün (2009) yaptığı gibi işlevsel bölgelerin tespit edilmesinde küme çözümlemesi de kullanılabilir. Belki de en doğru yaklaşım Keane (1978) ve Clayton'ın (1980) yaptığı gibi birden fazla yöntemin derlenen veri setlerine uygulanması suretiyle el edilen işlevsel bölgelerin birbiriyle karşılaştırılması ve bu son duruma göre nihai tercihin belirlenmesidir. Zira işlevsel bölgelerin tespit edilmesinde kullanılan bazı yöntem ve araçlar (TAÇ gibi), tek başlarına değil ancak diğer yöntem ve araçlara eklemlenerek kullanılabilmektedir. ABD üzerine gerçekleştirdiği çalışmada TBÇ ve çizge-kuram araçlarını birlikte kullanan Clayton (1980), İngiltere'de kent-bölgelerin sınırlarının netleştirilmesine yönelik çalışmalarda en az üç farklı veri seti ve bir kaç çözümleme tekniğinin birlikte kullanıldığını, buna rağmen, çözümlemelerden benzer sonuçlar elde edildiğini aktarmaktadır.

İşlevsel bölgelerin tespit edilmesinde kullanılan yöntemler kadar, hatta ondan daha önemli bir diğer konu, etkileşim dizeylerinde kullanılan verilerdir. İşlevsel bölge tespitine yönelik çalışmalar incelendiğinde etkileşim dizeylerinde kullanılan ya da kullanılabilecek veriler olarak karşımıza; işyeri-konut akım verileri (Wirth, 1942; Clerk ve diğ., 1942; Friedmann, 1956; Clayton, 1980; Cörvers, Hensen ve Bongaerts, 2009); mekansal birimler arası göç verileri (Hirst, 1976: 79; Hemmasi, 1980; Noronha ve Goodchild, 1992; Öztürk, 2009), telefon trafiği (Clayton, 1980), tüccarların banka ilişkileri (Clayton, 1980) gibi bir takım akım veri türleri çıkmaktadır. Bu akım verileri arasında işlevsel bölgelerin tespitine en uygun verinin işyer-konut akım verileri olduğu aşikardır. Ancak, bu verilerin temin edilmesi oldukça güç olduğundan işlevsel bölgeyi açığa vurabilecek diğer akım verileri daha çok kullanılmaktadır.

4. İŞGÜCÜ HAVUZLARININ VE HAREKETLİLİKLERİNİN İŞLEVSEL BÖLGELERİN TESPİT EDİLMESİNDE KULLANILMASI VE BUNA İLİŞKİN YÖNTEMLER

Çalışmamızın giriş bölümünde değindiğimiz gibi Wirth (1942) sadece işlevsel bölgelerin plan bölgelerinin belirlenmesinde temel alınmasını önermez, aynı zamanda, söz konusu bölgelerin nasıl tespit edilebileceğine ilişkin temel ölçütlerin neler olması gerektiğine de değinir: Wirth'e göre (1942: 181) bir işlevsel bölge olarak metropoliten plan bölgesinin belirlenmesinde kullanılabilecek, bununla birlikte bir örneklem temelinde kolaylıkla tespit edilebilecek, en önemli ölçütlerden birisi, kentsel topluluğun işgücünü temin ettiği alanlardır.[1] Söz konusu alanlar, kentlerde yaşayan insanların çalışmaya gittikleri ve aynı zamanda kentin dışındaki alanlardan insanların kente çalışmaya geldikleri alanları kapsar. Diğer bir deyişle, işgücü havuzlarının sınırları plan bölgelerinin belirlenmesinde temel ölçüt olarak alınabilir. Bununla birlikte Wirth (1942: 183), plan bölgelerinin belirlenmesinde ölçüt olarak alınabilecek pek çok başka ölçüt de tanımlar, ancak nihai olarak, Friedmann'ın da (1956: 5) da önemine binaen işaret ettiği gibi iki temel ölçüt belirler: (1) şehir ile uyduları ve çeperi arasındaki günlük ancak yakın ve önemli ilişkilerin cereyan ettiği alanlar; (2) şehrin ve onu çevreleyen alanın ulusal ve dünya ekonomisindeki yerini temsil eden planlama bölgesi.

[1] Wirth (1942: 180-181), plan bölgesinin sınırlarının belirlenmesinde göz önünde bulundurulması gereken iki gerçeği genel hatlarıyla; (1) şehre hammaddelerin getirildiği alanlar ve (2) şehirde üretilen ürünlerin satıldığı alanlar (perakende ve toptan ticaret alanları) olarak tespit eder.

İşyeri-konut arasındaki akımlar bize sadece bir metropolitan bölgenin sınırlarını değil aynı zamanda ulaşım olanakları ve diğer akım verileri göz önünde bulundurulduğunda daha üst ölçekteki bir bölgenin de sınırlarını vermektedir. Bu kapsamda, bölgesel ölçekteki planlama çalışmalarında esasen bu plan bölgelerinin temel alınması daha isabetli olacaktır. İşgücü akımlarının kullanışlı olduğu bir diğer konu, bölgesel planlama ve kalkınma yazınında önemi yıllardan beri vurgulanmasına rağmen değeri ancak son yıllarda anlaşılan ve artan oranda popüler bir kavram haline gelen sanayi ve iş kümelerinin belirlenmesini kolaylaştırmasıdır. Beyhan'ın (2006 ve 2008) vurguladığı gibi işyerleri arasındaki işgücü akımları aslında sanayi kümelerinin sınırlarının çizilmesinde temel alınabilecek en temel ölçütlerden birisidir. Dolayısıyla bu çalışmadaki temel öneri, plan bölgelerinin tanımlanmasında işgücü akımlarının temel alınabileceği ve bunun farklı ölçeklerdeki plan bölgelerinin belirlenmesinde kullanılabileceğidir. Gerçekten de, bir yanda işyeri-konut arasındaki işgücü akımları, yukarıda irdelendiği gibi işgücü havuzunun ve bölgesel ölçekteki plan bölgesinin sınırlarını belirginleştirmemizi sağlarken, diğer yandan işyerleri arasındaki işgücü hareketlilikleri bir bölgenin barındırdığı ve ona yaşam veren iş ve sanayi kümelerinin sınırlarının belirginleştirilmesine yardımcı olmaktadır.

Beyhan (2006 ve 2009a) öncü işgücü hareketliliği çalışmalarında (Myers, 1954: 70-73, 76, Yoder, 1954: 91, Palmer ve Brainerd, 1954: 127 ve Parnes, 1954: 79, 89), başka yerlerde yeterli iş olanakları sağlansa da coğrafi olarak işgücünün, farklı sanayi kümeleri arasında kümenin kendi içerisinde olduğundan daha az hareketli olduğuna işaret edildiğine dikkat çekmekte, işgücü hareketliliği üzerine son yıllarda yapılan çalışmalarda (Power ve Lundmark, 2003; Wolfe ve Gertler, 2004) da işgücü hareketliliğinin sanayi ya da iş kümelerinin sınırlarının tespit edilmesinde ve doğrulanmasında kullanılabileceğinin vurgulandığını tespit etmektedir. Öncü çalışmalarda, çalışanların yeni iş olanakları ile ilgili bilgileri, çoğunlukla gayri resmi yollardan, örneğin söz konusu işyerinde çalışan arkadaşları ve akrabaları aracılığıyla öğrenmekte olduğuna ve bu durumun doğal olarak çalışanların, içinde yaşadıkları topluluğa görece daha sıkı bir şekilde bağlanmalarına neden olduğuna değinilmektedir. Aslında söz konusu toplulukların coğrafi sınırları, mekansal olarak sanayi ya da iş kümesinin kendisini açığa vurmaktadır (Beyhan, 2009a). Son yıllarda yapılan ve kümelerin bir yaşam döngüsü çerçevesinde belirli aşamalardan geçtiğine değinen Wolfe ve Gertler'in (2004) çalışmasından ise işlevsel bölgenin temel bir niteliği olarak sanayi kümelerinin sınırlarının zamanla değişebileceği gerçeği açığa vurulmaktadır.

Sanayi bölgecikleri, buluşçu ortam, öğrenen bölge ve bölgesel yenilik sistemleri gibi farklı kavramsal çerçevelerde ele alınan kümelenme biçimleri, aslında yazında yıllardır tartışılmaktadır (Beyhan, 2001). Sanayi ya da iş kümelerinin belirlenmesine ilişkin çalışmalar gözden geçirildiğinde, iki temel yaklaşım olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunlardan birincisi 'yukarıdan aşağı' yöntemi olarak isimlendirebileceğimiz, kümeleri ulusal ölçekte temin edilebilen verilerden hareketle belirli mekansal inceleme birimleri temelinde belirlemeye çalışan yöntemdir. Aslında, Avrupa Birliği Küme Gözlemevi'nde kümelerin belirlenmesi amacıyla kullanılan yöntem bu yöntemdir.[1] 'Yukarıdan aşağı' yönteminde öncelikle farklı sektörler temelinde bir ülkede yer alan tüm mülki birimler bir dizi çözümlemeye tabi tutulmaktadır. Söz konusu mülki birimlerin sınırları, Türkiye'de veriler ilçeler bazında ulaşılabilir olmasına rağmen, maalesef il sınırı olarak ele alınmaktadır (http://www.clusterobservatory.eu/). Çözümleme birimi olarak kendisine düzgüsel bölgeleri temel aldığı için yukarıdan aşağı yönteminde, örneğin İstanbul il sınırları içerisindeki farklı kümelerin tespit edilebilmesi mümkün değildir. Aslında, ilçe sınırlarının kullanılması durumunda da benzer güçlüklerin yaşanacağı aşikardır.

[1] Avrupa Küme Gözlemevinin amacı karar vericileri ve küme üyelerini, tüm dünyadaki Avrupa kümeleri ve siyasaları hakkında bilgilendirmektir (Beyhan, 2009). Küme gözlemevi "3-yıldız" yaklaşımı olarak isimlendirdiği basit bir yöntemleme yukarıdan aşağıya kümeleri belirlemeye çalışmaktadır. Kümelerin tarihselliğine ilişkin herhangi bir söylem geliştirmemekte, anlık bir tasvir yapmaktadır. 3-yıldız yaklaşımında, 3 bileşen bulunmaktadır: (1) büyüklük, (2) uzmanlaşma ve (3) odaklanma. İstihdam büyüklüğü Avrupa'daki tüm kümeler arasında ilk %10'luk dilimde bulunan kümelere bir yıldız verilmekte; yoğunlaşma katsayısı değeri 2'nin üzerinde olan kümeler ikinci bir yıldız almaktadır. Son olarak, bir kümedeki istihdam içinde bulunduğu bölgenin istihdamında önemli bir büyüklük oluşturuyorsa söz konusu küme yine bir yıldız daha almaktadır. Esasında bir kümenin yukarıdan aşağıya belirlenmesinde esas yöntem yoğunlaşma katsayısı çözümlemesi olmak la birlikte, 3-yıldız yönteminin birinci ve üçüncü adımlarının, yoğunlaşma katsayısı çözümlemesinin ortaya çıkaramadığı kümelerin tespit edilmesini sağladığı söylenebilir. Küme gözlemevi istihdam miktarı 1000'in altında olan yerleri çözümlemeden doğrudan çıkarmaktadır. Gözlemevinin sitesinde de vurgulandığı gibi kümelerin belirlenmesinde istihdam sayısına bakılmasının istihdam yoğun sektörler yönünde bir küme tanımı ortaya çıkarmaktadır. Gerçekten de işyeri sayısının baz alınması durumunda, çok daha farklı kümelerle karşılaşılması olasıdır.

'Aşağıdan yukarı' yöntem olarak tanımlayabileceğimiz yöntem de ise işyeri-işyeri işgücü hareketliliği verileri kullanılarak veya alan çalışmaları yoluyla sanayi ya da iş kümelerinin sınırları belirlenmeye çalışılır. Sanayi ve iş kümelerinin sınırlarının, işyeri-işyeri arasındaki işgücü hareketlilikleri ile çok daha sağlıklı bir şekilde belirlenmesi söz konusu iken çoğunlukla 'yukarıdan aşağı' yöntemi kapsamında yoğunlaşma katsayısı çözümlemesi ve türevi teknikler kullanılması, büyük oranda tutarlı bir kuramsal çerçeve geliştirilememesinden ve kısmen de işgücü akım verilerinin temin edilmesinde yaşanan güçlüklerden kaynaklanmaktadır. İşgücü akımlarının bu çalışmada önerdiğimiz şekilde TAÇ araçları kullanılarak çözümlenmesini öneren ilk araştırmacı Mark Granovetter'dir (Beyhan, 2006). 1970'lerin başında Granovetter (1973), toplumsal ve iktisadi yaşam süreçlerinde bireylerin birer üyesi oldukları toplumsal ağların, bir bütün olarak nasıl anlaşılabileceği konusu üzerine yoğunlaşmış ve ilk defa Toplumsal Ağ Çözümlesi'nin (TAÇ) bu amaçla kullanılabileceğini önermiştir.[1] Hatta bir adım ileri giderek, işgücü hareketliliğinin, toplumsal ağların doğasının anlaşılmasında hayati bir öneme sahip olduğunu vurgulamıştır.

Toplumsal ağ bir toplumdaki bireylerin oluşturdukları ilişkilerden oluşmaktadır. Temel olarak Toplumsal Ağ Çözümlemesi (TAÇ) de bu ilişkilerin ortaya çıkardığı bağlamların belirginleştirilmesi ve birbiriyle karşılaştırılması başta olmak üzere söz konusu ilişkilere ait pek çok özelliği anlamamızı sağlamaktadır. Ancak TAÇ yöntem olarak sadece toplum bilimciler tarafından değil hemen hemen diğer tüm bilim dallarında faaliyet gösteren araştırmacılar tarafından da kullanılmaktadır. Dizge kuramsal olarak TAÇ, parçalarla bütün arasındaki ilişkinin incelenmesinde kullanılabilecek matematiksel bir yöntem olarak düşünülebilir. Gerçekten de Toplumsal Ağ Çözümlemesi esasında basit sayma işlemlerine dayanmaktadır ve bu bakımdan kavranması oldukça kolaydır. İşlevsel bölgelerin tespit edilmesin bakımından TAÇ'da kullanılabilecek temel çözümleme araçları sırasıyla parça (component), kısım (bi-component) ve takım çözümlemesi olarak sıralanabilir. Bu çözümleme araçları toplumsal bir ağ içerisindeki görece birbirini dışlayan birliktelikleri keşfetmemizi sağlamaktadır.

Gerçekten de toplumsal bir ağ kendi içerisinde küçük adacıklardan oluşabilir. Bu adacıkların kendi içerilerinde onları tanımlayan ve birarada tutan bir takım toplumsal ilişkiler varken, farklı adacıklar arasında herhangi bir ilişki bulunmaz. Toplumsal ağ çözümlemesinde, herhangi bir ağ içerisindeki bu tip adacıklara parça denilmektedir (Şekil 1'deki 1 ve 2 nolu parçalar). Bir toplumsa ağ içerisindeki üye sayısı en fazla olan parçaya asıl parça denir (1 nolu parça). Çoğu toplumsal ağda asıl parça kayda değer biçimde büyüktür. Toplumsal ağı oluşturan herhangi bir parça içerisindeki herhangi bir düğümün (üyenin) silinmesi, daha önceden varolmayan yeni alt parçalar ortaya çıkarıyorsa, oluşan bu alt parçacıklara kısım denir (Şekil 1'deki A, B ve C nolu kısımlar). Kısımların ortaya çıkmasını sağlayan bu düğümler, toplumsal ağ çözümlemesinde kesen (cut-point – Şekil 1'deki siyah daireler) olarak adlandırılmaktadır. Kesenler bir toplumsal ağ içerisinde hayati öneme sahip üyelerdir. Burt (1992), bu üyelerin toplumsal ağda işgal ettikleri alana yapısal boşluk olarak tanımlamaktadır. Burt'ten (1992) çok daha önce Granovotter'in (1973) 'zayıf bağların gücü' ile kastettiği ilişkiler de aslında yine kesenlerce temsil edilen üyelerin ağ içerisinde kurdukları ve kurulmasını kolaylaştırdıkları ilişkilerdir.

[1] "The Strenght of Weak Ties" - Zayıf Bağların Gücü - başlıklı çalışmasında Granovetter (1973), alt ve üst düzey toplumbilim kuramları arasında TAÇ'ın kullanılması suretiyle bir bağlantı sağlamak amacıyla orta düzey bir kuramsal ve çözümsel çerçeve geliştirmeye çalışır.

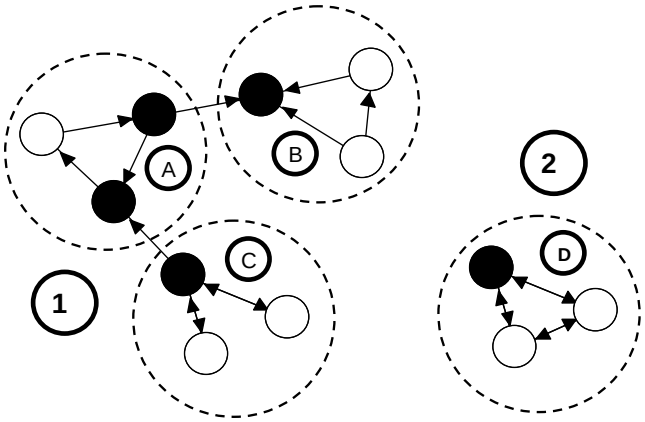

Şekil 1 – Örnek bir toplumsal ağ çizgesi.

Yukarıda kısaca anlattığımız, parça ve kısım çözümlemeleri toplumsal bir ağın sanki bir dağın eteklerinden başlayarak nasıl alt parçalara bölünebileceğini göstermektedir (Beyhan, 2008). Gerçekten de toplumsal ağlara rahatlıkla ilişkilerden oluşan sıradağlara benzetilebilir. Bu benzetimde belli bir yükseklikten sonra tepe olma özelliğini koruyan doruklar ve onların bu yüksekliğe kadar olan yamaçları, her bir alt parçacıktaki ilişki kurma gücü en yüksek olan düğüm ve bu düğüme bağlı diğer düğümleri göstermektedir. Ancak toplumsal bir ağ parça ve kısım çözümlemelerinde kullanılan yöntemin tersi yönden giderek te çözümlenebilir ve alt bileşenlerine ayrılabilir. Takım çözümlemesi esasında böyle bir nitelik taşımaktadır. Bir toplumsal ağ içerisinde her biri bir diğerini tanıyan üyelerden oluşan küçük toplumsal kümelere takım adı verilmektedir. Şekil 1'de yer alan çizgede A, B ve D ile işaretli kısımlar üç üyeden oluşan farklı takımları gösterirken, yine bir kısım özelliği gösteren C takım özelliği göstermemektedir.

Yukarıdaki örneklerden de görülebileceği üzere üye sayısı ne olursa olsun bir takımda aran temel nitelik takıma üye herhangi bir üyenin takımın diğer tüm üyelerini tanımasıdır. Burada hatırlatılması gereken önemli bir husus, bir üyenin birden fazla takıma üye olabilmesidir. Aslında benzer bir durum kısım çözümlemesi içinde geçerlidir. Gerçekten de kısım çözümlemesindeki kesenler de birden fazla kısıma tanım gereği zorunlu olarak üyedirler. Bir üyenin birden fazla takıma üye olması toplumsal ağlarda yaygın bir durumdur ve bu özellikten hareketle toplumsal bir ağ aşağıdan yukarıya doğru daha alt kümelere bölünebilmektedir. Bunlara ilaveten TAÇ'da özellikle çizgelerin temsilinde kullanılan ağ üyelerinin kümeleme yöntemleri de işlevsel bölgeyi oluşturan temel mekansal birimlerin bir araya getirilmesinde etkin bir şekilde kullanılabilir. Bu yöntemlerin başında Clayton'un (1980) çalışmasında da kullanılan TBÇ gelmektedir.

Gerçekten de TBÇ pek çok TAÇ yazılımında rahatlıkla ulaşılabilen çizge çıktı biçemlerinin başında gelmektedir (örneğin Borgatti ve diğ. (2002) tarafından yazılan UCINET). Ancak, TAÇ üzerine çalışma yapanlar, TBÇ ile aynı matematiksel altyapıya dayanan TÇ'yi de sıklıkla çizge çıktı biçemlerinden birisi olarak kullanmaktadır (örneğin Richards ve Seary'nin (2000) çalışmasına bakılabilir). Bu çalışmada tercih edilen çizge çıktı biçimi de TÇ'dir (tekabüliyet çözümlemesi). TÇ'de temelde iki farklı ulam arasındaki ilişkisel mesafe, çözümlemeye sokulan dizeyin satır ve sütun ulamlarında yer alan her bir unsur için boyut olarak isimlendirilen eigen vektörlerin genellikle iki boyutlu koordinat düzleminde konumlandırılması suretiyle ölçülmektedir. Üç boyutlu bir çizge üretilerek çözümleme sonucu elde edilen üçüncü boyutta nihai görsel malzemede kullanılabilir. Üretilen bu çizgelere aslında tekabüliyet çözümlemesinin doğasından hareketle eşleştirme çizgesi (bi-plot) denebilir. Eşleştirme çizgelerindeki farklı noktalar (unsurlar) arasındaki yakınlık ve uzaklıktan hareketle, sezgisel bir şekilde bir ağın alt bileşenleri rahatlıkla tespit edilebilir. Çözümlemenin bu aşamasındaki sezgisellik başlangıçta tekyasal bilimin kabülleriyle yola çıkan bilimsel girişime, betimsel ve daha öznel bir boyut katmakatdır. Zaten bu çalışmada da böylesi bir çabanın kaçanılmaz olduğunun altı özellikle çizilmiştir.

Son olarak özellikle işlevsel bölgelerin tespit edilmesine yönelik çalışmalarda, TAÇ ve TÇ kullanılarak çözümlenen etkileşim dizeylerinin Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak görselleştirilmesi ve tespit edilen işlevsel bölgelerin mekanda süreklilik arz edip-etmediğinin test

edilmesi gerekir. CBS sunulan diğer araçlarda (komuşuluklar üzerinden en yakın mesafe dizeylerinin oluşturulması gibi), işlevsel bölgelerin belirginleştirilmesinde etkin bir şekilde kullanılabilir. Son yıllarda sayı ve nitelikleri önemli ölçüde artan Açık Kaynak Kod CBS yazılımları, bu konuda oldukça zengin olanaklar sunmaktadır (Beyhan, Belge ve Zorlu, 2010).

5. SONUÇ YERİNE

Wirth'e (1942: 177) göre, plancıların karşıkarşıya kaldıkları ilk sorunlardan birisi planlanacak alanının sınırlarının belirlenmesidir. Öyle ki, Wirth (1942: 179), birer işlevsel bölge olarak kent-bölgelerin kavranma biçiminin kendi başına, şehirlerin, bölgelerin ve tüm ulusun geleceğini şekillendirmede önemli bir etken olabileceğini ifade etmektedir. Bu kapsamda belirtmek gerekir ki, bir plan bölgesinin tanımlanmasında izlenebilecek pek çok yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en kolay olanı mevcut idari sınırların plan bölgesi olarak kabul edilmesidir. Bu yaklaşımın getirdiği pek çok kolaylık bulunmasına rağmen, önemli sorunları da beraberinden getirmektedir. Buna ilaveten, pek çok düzgüsel bölgenin ortaya çıktıkları, yani sınırlarının çizildiği, ilk dönemlerde aslında birer işlevsel bölge olma özelliği gösterdiği de gözlenmektedir. Ancak, zaman içerisinde bir bölgeyi oluşturan unsular arasındaki ilişkiler değişmesine ve farklı bölgelerin tanımlanabilmesine olanak vermesine rağmen, idari sınırlar gibi düzgüsel nitelikteki bölgelerin sınırları o kadar rahatlıkla değiştirilememektedir. Nitekim Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda getirilen İLMİP önerisini dönemin Anayasası ve diğer yasalar çerçevesinde etraflıca irdeledikten sonra, Tekeli (1972: 75) de, aynı sorununun altına çizerek, "[b]ir planlama biçiminin rasyonelini yalnız ... hukuk kalıpları içinde tartışma"nın yetersiz olduğunu güzel bir örnekle izah etmekte, ancak plan bölgesi olarak tanımlanacak işlevsel bölgelerin hukuken nasıl meşrulaştırılabileceğini de açığa vurmaktadır. Tekeli'nin önerisi il ve ilçe sınırlarının plan bölgelerine göre ilgili yasalar çerçevesinde yeniden tanımlanmasıdır. Tekeli'nin (1972) de belirttiği gibi "[k]amu hukuku gelişmeyi sınırlandırıcı değil değişmeyi kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı yorumlara tabi tutulmalıdır".

Pergel yasasının yarattığı sorunlara dikkat çeken Yıldız ve Çıracı (2006: 202) da, "[m]etropoliten yönetim olarak büyükşehir belediyelerinin yetki alanının bilimsel kriterler göz önüne alınarak belirlenecek [işlevsel] bölge ile çakıştırılması[nın], stratejik mekansal planlamanın etkinliği bakımından büyük önem taşı"dığını vurgulamakta, Tekeli (1972) gibi, "[m]evzuatımızda, il sınırları, ilçe sınırları ve belediye sınırlarının değiştirilmesine ilişkin prosedürler[in] yer almakta" olduğunu hatırlatarak da, "bilimsel [ölçütlere] göre bölge ve [işlevsel] metropoliten bölge sınırları[nın] tespit edil"mesini ve bu sınırların "yönetimsel yetki sınırları ile üst üste çakıştırılma"sını önermektedir. Şehir ve Bölge Plancıları tarafından getirilen bu öneriler, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimcileri tarafından da desteklenmedir: Geray (1997: 307), Türkiye Yerleşme Özeklerinin Kademelenmesi araştırmasına dayalı olarak saptanan 16 işlevsel bölge ayrımına işaret ederek, "yönetsel bölümlemede DPT'nin benimsediği plan bölgelerinin dikkate alınması[nın], ileride bölge planlamasını uygulayacak yönetsel düzeneklerin kurulması açısından" isabetli olacağını ifade etmektedir. "Yönetimin kalkınmanın gereklerini karşılayacak biçimde yeniden düzenlenmesi amacıyla yapılan çeşitli araştırmalarda plan bölgeleriyle uyumlu bir yönetsel bölümlerneye gidilmesi gereği[nin] vurgulan"dığını belirten Geray (1997: 307), "[y]önetsel [b]ölümlemenin [b]ölgesel [b]oyut [k]azanması İçin Ulusal planlamanın bölgesel planlamayla bütünleşmesi geregi yönetsel bölümleme ve basamaklandırmanın da bununla tutarlı olarak yeniden düzenlenmesini[n] zorunlu" olduğunu belirtmektedir.

Görüldüğü gibi plan bölgelerinin işlevsel bölge temelinde tanımlanması, takiben yönetsel bölümlemenin de plan bölgeleri kapsamında yapılması, Geray'ın (1997) da ifade ettiği gibi "bölge planlamasını uygulayacak yönetsel düzeneklerin kurulması açısından" gereklidir. Aslında işlevsel bölgeler temelinde plan yapıldıktan sonra da planın bir parçası olarak uygulamaların izlenmesi aşamasında işlevsel bölgelerin geliştirilen farklı yöntemlerle sürekli biçimde takip edilmesi gerekmektedir (Beyhan, 2009c). Ancak, Tekeli'nin 1970'lerde işaret ettiği kaygıların günümüzde halen geçerli olduğuna değinen Menteş (2006: 334), plan bölgesi belirleme kaygısıyla olmasa da "işlevsel bölge temelinde; idari, mali ve politik sistemin katılımcı bir yöntemle yeniden nasıl yapılandırabileceği"nin günümüzde halen tartışılamadığını belirtmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin de üyelik süreci içerisinde olduğu Avrupa Birliği'nin, Özel (2009: 186) vurguladığı gibi "bütünleşme sürecinde bölge yönetimlerinden çok, 'işlevsel bölge' (plan bölge)'yi esas aldığı" bilinmektedir. Zaten OECD üyesi ülkeler için işgücü pazarları üzerinden tanımlanan işlevsel bölgeler

olup-olmadığını, bu tür bölgeler varsa bu bölgelerin nasıl tanımlandığını ve mekansal müdahaller için idari yetkilelerle donatılıp-donatılmadıkları gibi konuları aydınlatmaya çalışan Cattan (2002), Japonya, Kore, Meksika, İspanya ve Türkiye dışındaki OECD üyesi ülkelerde, işlevsel bölgelerin işgücü havuzlarına göre tanımlandığını vurgulamaktadır. Çoğunluğu Avrupa Birliği üyesi olan OECD üyesi ülkelerde görüldüğü gibi sadece işlevsel bölgeler tanımlanmamış, aynı zamanda söz konusu bölgeler işgücü havuzları çerçevesinde tanımlanmıştır. Cattan'ın (2002) da belirttiği gibi bu işlevsel bölgelerin çoğu aynı zamanda plan bölgedir. Çünkü Özel'in (2009: 186) de vurguladığı gibi "plan bölge, Birliğin bölge politikası açısından, mekansal düzenlemenin, planlamanın teşvik sisteminin toprağa bağlı üniteleri olarak görülm"ektedir.

Türkiye'de işlevsel bölgelerin tanımlanması konusunda fazlaca bir çaba sarfedildiği söylenemez. Örneğin, Yıldız ve Çıracı'nın (2006: 202) çalışmasında işlevsel bölgelerin tanımlanmasında temel alınabilecek bilimsel ölçütlerin (konut-işyeri ulaşımı, kamu ulaşım sistemi, konut pazarı, bölgesel ölçekte perakende ticaret alanı ve alt bölge alışveriş merkezleri ve su kaynakları vb.) neler olabileceği belirtilmekle birlikte, bu ölçütlerin işlevsel bölgelerin tespitinde nasıl kullanılabileceği açıklanmamaktadır. Bununla birlikte, Türkiye Yerleşme Özeklerinin Kademelenmesi çalışması kullanılarak, 1980'lerde Türkiye'de 16 işlevsel bölge tanımlanmıştır. Söz konusu bölgelerin tanımlanmasına yönelik çaba takdire değer olsa da, işlevsel bölgelerin işlerlik kazanabilmesi için doğru ölçütler temelinde, yani işgücü havuzları esas alınarak, tanımlanması gerektiği unutulmamalıdır. Nitekim, Türkiye'deki işlevsel bölgeleri tespit etmeye çalışan güncel bir çalışmada (Öztürk, 2009), belki de istenilen verilere ulaşılamadığı için, işlevsel bölgeler işgücü havuzları üzerinden değil temini çok daha kolay olan göç verileri üzerinden tanımlanmıştır. Ancak, DPT'nin konuyla ilgili pek çok kurumun bilgi kaynağına kuruluş yasası gereği doğrudan ulaşma hakkı olduğu için, kanaatimizce, işlevsel bölgelerin, kurumun uzmanları tarafından doğrudan işgücü havuzu verileri kullanılarak tanımlanmasının önünde aslında hiç bir engel bulunmamaktadır.

Ancak böylesi bir veri tabanı inşa edildikten sonra, bu çalışmada önerildiği şekliyle işlevsel bölgeler, önce işyeri-konut akımları, daha sonra işyeri-işyeri akımları irdelenerek farklı ölçeklerde içiçe geçecek biçimde tanımlanmalıdır. Bir yanda işyeri-konut akımları metropoliten bölgelerin çok daha doğru bir alansal sınırını verirken, diğer yanda işyeri-işyeri ilişkileri sanayi ve iş kümelerinin sınırlarını açığa vuracaktır. İşyeri-konut akımları, diğer akım verileri ile birleştirilerek, temsiliyet kabileyeti daha yüksek NUTS1, NUTS2 ve NUTS3 bölgeleri rahatlıkla elde edilebilir. Sonuç olarak, işlevsel bölgelerin planlama çalışmalarında plan bölgesi olarak kullanılması elbette yeğlenecek bir durum olmalıdır. Ancak, bu işlevsel bölgelerin felsefi anlamda bazı sorunlardan arındırılmış olduğu anlamına gelmemektedir. Gerçekten de, düzgüsel bölgelere kıyasla işlevsel bölgelerin planlama çalışmaların temel alınması, hem üretilen planın sahiplenme durumunu arttırmakta, hem de planın konu olduğu topluluğun mekansal uzamının daha doğru tanımlanmasını sağlamaktadır. Bununla birlikte, işlevsel bölgelerin tanımlanmasında, başta bu çalışmada da kısmen üzerinde durduğumuz koroloji ve bölgenin kişiliği tartışmalarında dile getirilen kaygılar olmak üzere, bir takım felsefi kaygıları göz ardı etmememiz gerekmektedir. Bu bağlamda, mükemmel bir biçimde olmasa da işlevsel bölgelerin tanımlanması gerekliliğini Wirth (1942: 179) şöyle ifade eder:

Plancıların kullanımına sunulanlardan daha iyi ve uygun bir planlama bölgesinin olup-olmadığını soracaksınız ve sorma hakkınızda vardır. Üzelerek kabul etmeliyim ki hepimizin olduğu gibi plancının yaşamıda, karşılıklı tavizlerle doludur, ancak diğer alanlarda olduğu gibi planlamada, isterseniz bu tavizleri, mücadeleden önce, mücadele boyunca ya da mücadeleden sonra vermeyelim, ki eğer böyle yapacak olursak, elimizde bizi düşmanla mücadele etmeye sürükleyen değerlerden geriye çok az şey kalacaktır. Eğer mükemmelin iyinin düşmanı olduğu doğruysa, [belirtmek gerekir ki] 'iyi' mükemmele daha az düşman değildir.

Çalışmamızın başında da belirtildiği gibi işlevsel bölgelerin tanımlanması çabasının sadece tekyasal bilim yaklaşımının getirdiği nesnellik anlayışına bırakılması doğru olmayacaktır. Nitekim böylesi bir tehditi plan bölgelerinin tanımlanması kapsamında İngiltere'de Prof. Taylor'un önerdiği işlevsel bölge kavramsallaştırmasında gören Gilbert (Clerk ve diğ, 1942: 77-78), bu şekilde tanımlanacak bölgelerin coğrafyacılar dışında uygulamada kabul görmesinin zor olduğunu belirterek, özellikle böylesi bir öneriye en muhalif tepkilerin eski yerelliklerden geleceğine dikkat çekmekte, yetkililerin ise böylesi önerilere, temelde kendi iş durumlarını nasıl etkileyeceği açısından bakacaklarını dile getirerek, çoğu

yetkilinin bu çerçevede kendi iş güvenliğini sağlamak için varolan yapıyı koruyacak yönde kararlar alacağına dikkat çekmektedir. Nihayetinde Gilbert, isteksiz de olsa, en az 10 ya da 20 yıl sürecek bir eğitim kampanyası olmaksızın, İngiltere'de yerel birimlerin sınırlarını ortadan kaldıracak her hangi bir bölgeleme önerisinin kabul edilmesinin mümkün olmayacağı sonucuna ulaşmaktadır. Gilbet'in bu sözleri 1940'ların başında sarfettiği göz önünde bulundurulacak olursa, İngiltere'de yapılan tartışmaların boşa gitmediği ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Clayton'ın (1980: 11) çalışmasından anlıyoruz ki, her ne kadar, aralarında doğrudan bir bağlantı kurulamasa da 1940'larda yapılan tartışmalar, İngiltere'de 1969 yılında kapsamlı bir yerel yönetimler çalışmasını tetiklemiş ve takiben kent-bölge kavramı etrafında İngiltere'deki mevcut hukuki mekansal birimler lağvedilerek işlevsel bölge özelliği gösteren 81 yeni alan tanımlanmıştır.

Aslında, sadece İngiltere üzerine yapılan çalışmalardan değil diğer çalışmalardan da işlevsel bölgelerin plan bölgesi olarak belirlenmesine ilişkin çalışmaların seyirden birbirine tamamlayan iki dönem belirginleşmektedir: (1) 1940'lar ve 1950'lerde işlevsel bölgelerin tespit edilmesinin, bölgesel ölçekteki planlama çalışmalarının bir zorunluluğu olduğu fikri yazımızın giriş bölümünde değindiğimiz çerçevede değişik ülkelerde kent-bölge ya da bölgeselleştirme – bölgecilik tartışmaları çerçevesinde dillendirilirken, böylesi bölgelerin uygulamada görgül verilerden hareketle nasıl tespit edilebileceğine ilişkin ilk çalışmaları ise ancak (2) 1960'lar ve 1970'lerde görmeye başlıyoruz. Ancak, bu tespiti yaparken hem ilk dönemlerde hem de daha sonraki dönemlerde plan bölgelerinin işlevsel bölgeler temelinde belirlenmesi gerektiği hususunu vurgulayan çalışmalarda, başta Christaller tarafından geliştirilen "Merkezi Yerler Kuramı" olmak üzere Perroux tarafından geliştirilen "Büyüme Kutupları Kuramı" gibi işlevsel bölgelerin belirlenmesinde operasyonel nitelik arz eden kuramsal çerçevelere göndermelerde bulunulduğunun belirtilmesi gerekir. Plan bölgesi olarak işlevsel bölgelerin belirlenmesine ilişkin ileridiki araştırma konuları, öncelikle konu hakkında çok yüklü miktarlarda veriler artık ulaşılabilir olduğu ve bilgisayar teknolojisinin sunduğu üstün hesap kapasitesi sayesinde rahatlıkla işlenebildiği için TBM'lerin çok daha alt düzeylerde tanımladığı etkileşim dizeylerinin oluşturulması ve söz konusu dizeylerin genel yöntemlerle değil daha uzmanlaşmış algoritmalarla irdelenmesi üzerine odaklanacaktır.

6. KAYNAKLAR

Barnes, T. ve Curry, M., 1983. Towards a Contextualist Approach to Geographical Knowledge. Transactions of the Institute of British Geographers, Sayı: 8, no: 4, ss. 467-482.

Beyhan, B., 2001. Kuramlar ve Dünya Tecrübesi Bağlamında Türkiyenin Yüsek Teknoloji Bölgecikleri Oluşturma Çabası. ODTÜ Gelişme Dergisi, Sayı: 28, no:1-2, 15-82.

Beyhan, B., 2006. The Role of Labor Mobility in the Cognitive Architecture of an Industrial Cluster: The Case of Siteler in Ankara, Basılmamış Doktora Tezi, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara.

Beyhan, B., 2008. Inter-Firm Social Networks Created by Mobile Laborers: A Case Study on Siteler in Ankara. The 5th conference on the Application of Social Network Analysis organized by University of Zurich, Zurich, Switzerland.

Beyhan, B., 2009a. Toplumsal-Bilişsel Yakınlık ve İşgücü Hareketliliği: Hemşehrilik İlişkileri Üzerinden Bir İrdeleme (Social-Cognitive Distance and Labor Mobility: An Examination Through the Fellowmen Relationships). İçinde: 21.Yüzyılda Türkiye'de Sosyal Bilimler ve Toplum Sorunları Sempozyumu Bildiri Kitabı, ss. 271-303.

Beyhan, B., 2009b. Türkiye'deki İlk İl Gelişme Planı Girişimi: Mersin İl Gelişme Planı, Planlama, TMMOB Şehir Plancıları Odası Yayını, Sayı: 3/4, ss. 97-114.

Beyhan, B., 2009c. Üst Ölçek Planların İzlenmesi ve Degerlendirilmesi Üzerine: Kentsel ve Bölgesel Gözlemevlerinin Gereklilği (On the Evaluation and Monitoring of Upper Scale Plans: The Neccesity of Urban and Regional Observatories). İçinde: 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu: 'Planlamadan Uygulamaya' - Bildiri Kitabı, Matsa Basımevi, Ankara, ss. 133-203.

Beyhan, B., Belge, B. ve Zorlu, F., 2010. Özgür ve Açık Kaynak Kodlu Masaüstü CBS Yazılımları Üzerine: Karşılaştırmalı ve Sistemli bir Değerlendirme. Harita Dergisi, Sayı: 143, ss. 45-61.

Borgatti, S.P., Everett, M.G. ve Freeman, L.C., 2002. Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis. Harvard, MA: Analytic Technologies.

Cattan, N., 2002. Part I: A Synthesis of Definitions and Usage. İçinde: OECD, Redefining territories: The functional regions, OECD Publications Service, Paris, ss. 8-23.

Clayton, C., 1980. Interdependence in Urban Systems and Its Application to Political Reorganization. Geografiska Annaler, Series B, Human Geography, Sayı: 62, no: 1, ss. 11-20.

Clerk, G., Taylor, E.G.R., Harris, G.M., Strauss, H., Cadbury, G.W. ve Stamp, D., 1942. Discussion on the Geographical Aspects of Regional Planning, The Geographical Journal, Sayı: 99, no: 2, ss.61-80.

Cörvers, F., Hensen, M. ve Bongaerts, D., 2009. Delimitation and Coherence of Functional and Administrative Regions, Regional Studies, Sayı: 43, no: 1, ss. 19–31.

Dickinson, R.E. ve Howarth, O.J.R., 1933. The Making of Geography, At The Clarendon Press, Oxford.

Duque, J.C. ve Ramos, R., 2004. Spanish Unemployment: Normative versus Analytical Regionalisation Procedures. 44th Congress of the European Regional Science Association, Porto, 25th-29th August 2004.

Ecemiş Kılıç, S. ve Mutluer, M., 2004. Coğrafyada ve Bölge Planlamada Bölge Kavramının Karşılaştırmalı Olarak İrdelenmesi. Ege Coğrafya Dergisi, Sayı: 13, ss. 17-28.

Eurostat, 2004. Nomenclature of territorial units for statistics – NUTS. Statistical Regions of Europe. http://europa.eu.int/comm/eurostat/ramon/nuts/home_regions_en.html. (01/03/04).

Friedmann, J.R.P., 1956. The Concept of a Planning Region. Land Economics, Sayı: 32, no: 1, ss. 1-13.

Gauthier, H.L., 1970. Geography, Transportation, and Regional Development. Economic Geography, Sayı: 46, no: 4, ss. 612-619.

Genç, F.N. ve Özgür, H., 2009. Orta Ölçekli Kentsel Alanların Yönetimi: Kuşadası-Söke ve Aydın Merkez İlçe Örnekleri. İçinde: 4. Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildirileri 1 kitabı, Desen Ofset A.Ş., Ankara, 289-300.

Geray, C., 1997. Bölgesel Gelişme için Planlama ve Örgütlenme. SBF Dergisi, Sayı: 52, no:1-4, ss. 299-313.

Green, E. ve Handy, C., 1945. Regionally Planning the Far East. Social Forces, Sayı: 23, no: 3, ss. 394-404.

Hartshorne, R., 1959. Perspective on the Nature of Geography. Rand McNally and Company, Chicago.

Hemmasi, M., 1980. The Identification of Functional Regions Based on Lifetime Migration Data: A Case Study of Iran. Economic Geography, Sayı: 56, no:3, ss. 223-233.

Hettner, A., 1921. Die Oberflächenformen des Festlands: Ihre Untersuchung und Darstellung.

Hirst, M.A., 1976. A Markovian Analysis of Inter-Regional Migration in Uganda, Geografiska Annaler: Series B, Human Geography, Sayı: 58, no: 2, ss. 79-94.

Howard, A.M., 1976. The Relevance of Spatial Analysis for African Economic History: The Sierra Leone-Guinea System. The Journal of African History, Sayı: 17, no: 3, ss. 365-388.

Keane, M.J., 1978. A functional distance approach to regionalization. Regional Studies, Sayı: 12, no: 3, ss. 379-386.

Keeling, D.J., 1994. Regional Development and Transport Policies in Argentina: An Appraisal. The Journal of Developing Areas, Sayı: 28, no: 4, ss. 487-502.

Kochetov, A.V., Sarai, A., Vorob'ev D. G. ve Kolchanov, N. A., 2002. The Context Organization of Functional Regions in Yeast Genes with High-Level Expression. Molecular Biology, Sayı: 36, no: 6, ss. 833–840.

Kowalewski, S.A., 1990. The Evolution of Complexity in the Valley of Oaxaca. Annual Review of Anthropology, Sayı: 19, ss. 39-58.

Lundberg, G.A., 1942. Regionalism, Science, and the Peace Settlement. Social Forces, Sayı: 21, no: 2, ss. 131-137.

Menteş, G., 2006. Kültürel Mİrasın Korunması ve Turizmin Geliştirilmesi için Bir Yönetişim Modeli: Güneydoğu Anadolu Örneği, 7-8 Eylül 2006 tarihlerinde ODTÜ ve TEPAV İşbirliğiyle, Ankara'da düzenlenen, Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu bildiriler kitabı içinde, 319-337.

Mutlu, S., 2009. Türkiye'de Bölge Planlama Deneyimleri: Eleştirel bir Yaklaşım. İçinde: 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu: 'Planlamadan Uygulamaya' - Bildiri Kitabı, Matsa Basımevi, Ankara, ss. 227-252.

Myers, C.A., 1954. Labor Mobility in Two Communities. İçinde Labor Mobility and Economic Opportunity: Essays, M.I.T. Press, Cambridge, ss. 68-79.

Noronha, V.T. ve Goodchild, M.F., 1992. Modeling Interregional Interaction: Implications for Defining Functional Regions. Annals of the Association of American Geographers, Sayı: 82, no: 1, ss. 86-102.

Ow, D.W., Jacobs, J.D. ve Howell, S.H., 1987. Functional Regions of the Cauliflower Mosaic Virus 35S RNA Promoter Determined by Use of the Firefly Luciferase Gene as a Reporter of Promoter Activity. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, Sayı: 84, no: 14, ss. 4870-4874.

Özel, M., 2009. Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Bölgelerarası Dengesizlik ve Yeni Yönetsel Birim Arayışları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Sayı: 64, no: 1, ss. 165-199.

Özşen, T., 1988a. İl ve İlçe Düzeyinde Planlama, Koordinasyon ve İzleme. İçinde: Mülki ve Mahalli İdareler Düzeyinde Planlama, Sevinç Matbaası, Ankara, ss. 145-246.

Özşen, T., 1988b. Yerel Yönetimler ve Planlama, İçinde: Mülki ve Mahalli İdareler Düzeyinde Planlama, Sevinç Matbaası, Ankara, ss. 365-423.

Öztürk, A., 2009. Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi, DPT Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Palmer, G.L. ve Brainerd, C.P., 1954. Labor Mobility in Six Cities: A Report on the Survey of Patterns and Factors in Labor Mobility, 1940 – 1950, Social Science Research Council, New York.

Parnes, H.S., 1954. Research on labor mobility; an appraisal of research findings in the United States, Social Science Research Council, New York.

Penck, A., 1928. Neuere Geographic, Zeit. der Gesell.fur Erd.

Power, D. ve Lundmark, M., 2003. Working through knowledge pools: the effect of labour market dynamics on the transference of knowledge and ideas in industrial clusters. DRUID Summer Conference 2003 on "Creating, Sharing and Transferring Knowledge".

Richards, W. ve Seary, A., 2000. Eigen Analysis of Networks. The Journal of Social Structure, Sayı: 1, no: 2, internet üzerinden ulaşılabilir, http://www.cmu.edu/joss/content/articles/volume1/RichardsSeary. html.

Sack, R.D., 1974. Chorology and Spatial Analysis. Annals of the Association of American Geographers, Sayı: 64, no: 3, ss. 439-452.

Tekeli, İ., 1972. Üçüncü Beş Yıllık Plan Üzerine Genel Bir Değerlendirme. Elektrik Mühendisliği, Sayı: 17, no: 192, ss. 52-80.

TMMOB Şehir Plancıları Odası, 2003. Dünya Şehircilik Günü, 27. Kolokyumu Sonuç Bildirgesi. Planlama, Sayı: 3, 97-99.

Üncü, M.B., Abanoz, Ö., Ölmez, E., Durukan, G., Özer, M.N., Akbay, İ., Söylemez, E., İnce, E. ve Zoral, P., 2008. Bütünleşik Kentsel Gelişme Stratejisi (KENTGES) Arastırma Raporu.

Varol, Ç. ve Özelçi Eceral, T., 2009, Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Çalışmalarının Uygulanma / Uygulanamama Süreçleri. İçinde: 3. Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu: 'Planlamadan Uygulamaya' - Bildiri Kitabı, Matsa Basımevi, Ankara, ss. 255-282.

Wirth, L., 1942. The Metropolitan Region as a Planning Unit. İçinde: H.James (editor) Amerıcan Planning and Civic Annual, Union Trust Building, Washington, D.C., Mount Pleasant Press, J. Horace McFarland Company, Harrisburg, ss. 174-184.

Wolfe, D.A. ve Gertler, M.S., 2004. Clusters from the Inside and Out: Local Dynamics and Global Linkages. Urban Studies, Sayı: 41, no:5/6, ss. 1071-1093.

Yıldız, R. ve Çıracı, H., 2006. 5216 sayılı yeni Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun stratejik mekânsal planlama yaklaşımı açısından değerlendirilmesi. itü dergisi a - mimarlık, planlama, tasarım, Sayı: 5, no: 2, ss. 197-206.

Yoder, D., 1954. Manpower Mobility: Two Studies. İçinde Labor Mobility and Economic Opportunity: Essays, M.I.T. Press, Cambridge, ss. 80-91.

ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN YER SEÇİMLERİNİN MEKANSAL VE İSTATİSTİKSEL YÖNTEMLERLE MODELLENMESİ: ANKARA ÖRNEĞİ

Çiğdem Varol[1], Burcu Özüduru[2]

ÖZET

Alışveriş merkezlerinin (AVM) yer seçimleri; pazar alanının talep özelliklerini gösteren demografik, sosyal ve ekonomik karakterleri ve arz özelliklerini gösteren AVM sayı, tip ve büyüklüğü incelenerek yapılmaktadır. AVM'lerin yer seçimleri, kentin önemli bir işlevi olan perakendeciliğin mekansal kurgusunun değişimi ile kentte ve bölgede yaşayanların mekansal davranışlarının değişmesi konularında etkindir. Son yıllarda ülkemizde sayıları hızla artan AVM'lerin yer seçimleri konusunda kuramsal olarak belirlenen ölçütler dışında gelişmelerin olduğu dikkati çekmektedir. Bu bildiri, Türkiye'de 1,000 kişi başına düşen AVM büyüklüğünün en fazla olduğu ve kentsel gelişmelerin AVM odaklı şekillendiği Ankara kentini bu konu kapsamında incelemektedir. Bu kapsamda bildirinin amacı, Ankara'daki AVM'lerin yer seçimlerini etkileyen talep ve arz değişkenlerinin literatürde saptanmış ilişki özelliklerine göre sınıflanıp, sınıflanamadığını sorgulamaktır. Buna göre, Ankara'daki tüm AVM'lerin kiralanabilir alan, mağaza sayısı, ana/çapa mağaza (anchor store) gibi arz yapısını oluşturan niceliksel özellikleri ile nüfus, gelir, ortalama yaş, mevcut AVM'lere olan uzaklık gibi talep yapısını oluşturan pazar özellikleri mahalle ve ilçe bazındaki AVM ve TÜİK verileri kullanılarak incelenecek ve faktör analizi ile gruplanacaktır. Elde edilecek gruplamaya göre, Ankara metropoliten alanındaki perakende arz-talep ilişkilerinin modellenmesinde kullanılması gereken değişkenler belirlenecektir.

1. GİRİŞ

Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de sayıları hızla artan alışveriş merkezlerinin (AVM) etkin bir şekilde gelişmesi için ticaret alanlarının farklı özellikleri kullanılarak, analiz ve modelleme çalışmalarının yapılması gereği vurgulanmaktadır. Perakende aktivitelerinin ve yeni AVM'lerin perakende planlamasında ve politikalarında en büyük eksikliği AVM standartlarının ve sayısal ölçütlerin olmaması oluşturmaktadır. Bu nedenle, literatürde kullanılan pazar alanı modellerinin perakende politikalarına dahil edilmesi ilişkilerin doğru yorumlanması için gerekli görülmektedir.

Pazar alanı modellemesinde, çalışmanın amacına göre talep değişkenleri ile arz değişkenlerinin farklılaşarak kullanıldığı görülmektedir. AVM'lerin ve alışveriş potansiyelinin mekansal dağılımının belirlenmesinde, AVM'nin arz ve talep yapısının incelenmesi özellikle önem taşımaktadır. AVM'nin arz yapısı; toplam kiralanabilir alan, otopark sayısı, inşaat ve arsa alanı, mağaza büyüklük ve çeşitleri gibi fiziksel değişkenler ve toplam perakende satış miktarı, m^2 başına verilen ortalama kira, toplam istihdam gibi ekonomik değişkenler ile tanımlanırken; talep yapısı; erişilebilirlik, diğer büyük kent kullanımlarına uzaklığı gibi fiziksel değişkenler ile nüfus, hanehalkı büyüklüğü, eğitim seviyesi, ortalama hanehalkı geliri, tüketim harcamaları gibi ticaret alanının sosyo-ekonomik değişkenleriyle tanımlanmaktadır.

Türkiye'de AVM'lerle ilgili yapılan araştırmalarda, AVM'lerin artışının tarihsel olarak sosyal, ekonomik ve politik sebepleri (Tokatlı ve Boyacı, 1998), AVM'lerin sosyo-mekansal ve kültürel dinamiklerinin kapsamlı analizi (Erkip, 2003; 2005), perakendenin kent merkezinin yeniden canlandırılmasındaki etkisi (Dökmeci ve diğ., 2007), İstanbul genelinde pazar alanlarının seçilen bir

[1] Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, cvarol@gazi.edu.tr
[2] Gazi Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, bozuduru@gazi.edu.tr

grup AVM çerçevesinde analizi (Ertekin ve diğ., 2008), İzmir özelinde perakende yapılaşmasını ve perakende hiyerarşisindeki değişiminin mekansal etkileşim modeliyle tariflenmesi (Kompil ve Çelik, 2006) ile ilçe bazında alışveriş potansiyeli (Terzi ve Dökmeci, 2008) analiz edilmiştir. Ancak, özellikle Türkiye'de 1,000 kişi başına düşen AVM büyüklüğünün en fazla olduğu ve kentsel gelişmelerin AVM odaklı şekillendiği Ankara metropoliten alanını çalışma alanı olarak ele alan kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. Son yıllarda Ankara'daki AVM arzının bu kadar fazla olmasına rağmen, gelişimiyle ilgili sınırlı sayıda çalışma olması alışveriş potansiyelinin mekansal dağılımının incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, öncelikle Ankara'daki tüm AVM'lerin arz nitelikleri ortaya konulacak, daha sonra bu niteliklere ve literatürdeki sınıflama ölçütlerine göre AVM tipleri belirlenecek ve yol ağı göz önünde bulundurularak AVM'lerin erişilebilirlikleri değerlendirilecektir. Ayrıca, Ankara'nın talep özellikleri mahalle bazındaki demografik ve sosyo-ekonomik veriler yardımıyla incelenecektir. Son olarak, onaylayıcı faktör analizi ile öne çıkan arz ve talep değişken grupları saptanacaktır. Saptanan bu değişkenler ile literatürde kurgulanmış ve farklı coğrafi seviyelerde incelenmiş arz-talep ilişkilerinin özellikleri Ankara için elde edilmiş AVM ve mahalle verileri kullanılarak test edilecektir. Tüm bu analizler, daha sonraki aşamada kullanılacak mekansal istatistik yöntemler ile modelleme yapılmasını olanaklı kılacaktır.

2. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİ YERSEÇİM MODELLERİ VE PAZAR ALANI ANALİZLERİ

Literatürde, ticari alanların yer seçimleriyle bağlantılı olarak, kavramsal (Christaller, 1966; Lösch, 1954; Reilly, 1931; Huff, 1963,1964) ve karşılaştırmalı (Applebaum, 1966, 1970; Eppli ve Laposa, 1997) modellerin tanımlandığı ve farklı coğrafi ölçeklerde, ya da belli bir bölge/metropoliten alan ya da şehirde ampirik çalışmalar (Ingene ve Lusch, 1980; Ingene, 1984; Eppli ve Shilling, 1996; Eppli ve Laposa, 1997; Mushinski ve Weiler, 2002; Özüduru, 2006) yapıldığı görülmektedir.

Geleneksel ticaret alanları yer seçim modellerinde ilk olarak AVM'lerle ticaret alanları arasındaki ilişki yerine şehir merkezleri ve çevresindeki ticaret alanı arasındaki ilişki tanımlanmaya çalışılmıştır. Christaller (1966, orjinal 1933), *merkezi yerler kuramı'*nda (central place theory), farklı büyüklükteki şehirlerin pazarlarını hiyerarşik olarak, düzgün altıgen pazar alanları çizerek tanımlamış; eşik (threshold), mal ve servislerin çeşitliliği (range) ile de pazar alanlarının büyüklüğünün hesaplanabileceğini öne sürmüştür. Christaller'in temel varsayımları tüm tüketicilerin en yakındaki pazara gittiği ve her mal ya da servis için bir kez yolculuk yaptığıdır. Ayrıca, nüfusun bu altıgen alanda homojen dağıldığı ve merkezde satılan mal ve servislerin aynı çekim gücü olduğu varsayımıdır.

Reilly (1953, orjinal 1931) ise *perakende yerçekimi yasası'*nda (law of retail gravitation) ilk defa iki şehir arasındaki kırılma noktasını (breaking point) tanımlamış ve bu mesafeyi her şehrin nüfus büyüklüğü ile doğru orantılı ve tüketicilere olan mesafesinin karesi ile ters orantılı olarak formüle etmiştir. Buna göre, kırılma noktasına kadar bir şehir, kırılma noktasından sonra ise diğer şehir pazara hakimdir. Reilly, bu yasa ile ilk defa bir şehir ve etrafındaki alan arasında ilişki kurmuş, perakendecilikte ticaret etki alanının önemini ortaya koymuştur.

Applebaum (1966) ticaret alanı sınırlarını, bu alanların birbirine nüfuzunu (market penetration) ve potansiyel perakende satış miktarının tahmini gibi ticaret alanı ile ilgili verileri belirlemek için *analog modeli* önermiştir. Huff (1963, 1964) ise ilk kez AVM'leri kullanarak tüketicinin mekansal davranışına bağlı olarak, ticaret alanlarını belirlemek için olasılıklı bir yaklaşım olan *mekansal etkileşim modeli*ni (spatial interaction model) önermiştir. Huff, bu modelde satış mekanı büyüklüğü (S_j) ve yolculuk zamanını (T_{ij}) modeline katarak ticaret alan analizlerine yeni bir boyut katmaktadır. Modele göre, tüketici birden fazla birimi ziyaret edebilir ve bunun olasılığı (P_{ij}) o birimin yaratacağı faydanın, ticaret alanındaki tüm birimlerin yaratacağı faydanın toplamına oranıdır (Formül 1). Modelin anlatım gücü, birimin özellikleri (merkezi iş alanı ya da planlı AVM), ve ulaşım nitelikleri (performans, güvenlik, rahatlık, maliyet, vb. göstergeler ile yolculuk kalitesinin ölçülmesi) tanımlanarak arttırılabilir. Öte yandan Eppli ve Benjamin (1994) AVM'nin çekicilik düzeyini sadece büyüklük ile ölçmek yerine diğer değişkenlerin, örneğin, AVM imajı, kiracıların tipi, kalitesi, temizliği, konumu, çeşitliliği ve fiyatların da modele katılması gerekliliğini savunmuşlardır.

$$P_{ij} = \frac{\frac{S_j}{T_{ij}^{\lambda}}}{\sum_{j=1}^{n} \frac{S_j}{T_{ij}^{\lambda}}} \qquad \text{(Formül 1)}$$

Perakende birimlerinin yer seçiminde özellikle Applebaum ve Huff'un modellerinde kurgulanmış olan ticaret alanı arz-talep ilişkileri kullanılmakta ve bugün, piyasadaki birçok perakende ve AVM sisteminin analiz edilmesinde bu modeller temel alınmaktadır.

2.1. Pazar Alanı Analizleri

Yeni bir AVM açılacağında seçilmiş konumdaki pazar alanı özellikleri ve bu alandaki arz-talep ilişkileri incelenmektedir. AVM'lerin yüksek maliyetli sabit yatırımlar olması, inşa edileceği alana geri dönüşü olmayan kalıcı etkiler getirmesi, projeye katılanlar için uzun süreli bir yükümlülük gerektirmesi sebepleriyle AVM'lerin yerseçimleri perakende şirket stratejisinin en önemli parçası haline gelmiştir. Bu anlamda yatırım öncesi pazar alanının fiziksel sınırlarının çizilmesi ve özelliklerinin tanımlanması, alanın avantaj ve dezavantajları ve etkisinin tahmin edilmesi önem taşımaktadır (Ghosh ve McLafferty, 1987; Lee ve Pace, 2005; Harris ve Shonkwiler, 1997).

Birçok araştırmacıya göre pazar alanı, bir firmanın ya da bir grup firmanın mal ve servislerini tüketenlerin çoğunluğunun bulunduğu coğrafi alandır (Ghosh ve McLafferty, 1987; Berman ve Evans, 2004). Mejia ve Benjamin (2002)'e göre ise, pazar alanı bir AVM'nin %70-80 satışının gerçekleştirildiği alandır. Berman ve Evans (2004)'a göre ise, Applebaum (1966)'a benzer bir şekilde birincil (%50-80), ikincil (%15-25) ve üçüncül pazar alanları vardır. Pazar alanının sınırlarının belirlenmesinde kullanılan bir model *yerçekimi modeli*dir. Yerçekimi modeli, doğrudan doğruya bir merkezin optimum yerini tayin etmek yerine, civarda bulunan alışveriş tesislerinin çekim gücünü göz önüne alarak alternatif yerlerin satış potansiyelini hesaplar; böylece, alternatif yerler arasında en yüksek satış potansiyeline sahip olan konum, en iyi AVM konumu olarak tayin edilir (Dökmeci, 2005, s.103).

Pazar alanı analizleri yatırımcılara yeni bir AVM için talep olup olmadığı yönünde veriler sunmaktadır. AVM'nin yapılacağı konum seçilirken, pazar alanının sınırlarının belirlenmesi, kontrol edilebilir ve ölçülebilir bir bölgenin oluşturulması nedeniyle önemlidir. Pazar alanının belirlenmesinde, arz-talep ilişkileri önem taşımaktadır. Arz-talep ilişkisinin kurgulanması şehirdeki perakende piyasası hakkında önemli bulguların elde edilmesini sağlar (Russell, 1957; Ferber, 1958; Berry, 1965; Liu, 1970; Ingene, 1984; Ertekin ve diğ., 2008).

Talep Değişkenleri

Berman ve Evans (2004)'a göre nüfus ve demografik özellikler (yaş, etnik köken, vb.), sosyo-ekonomik özellikler (meslek, eğitim düzeyi, vb.) en çok kullanılan talep değişkenleridir. Talep değişkeni olarak ortaya çıkan bir diğer önemli değişken gelir değişkenidir. Bu değişkenin perakende arzı ile arasında farklı bir ilişki vardır. Örneğin, Russell (1957)'a göre medyan hanehalkı geliri ile perakende satış arasında güçlü bir ilişki yoktur. Tüketicilerin farklı ticaret alanları arasında hareket ettiği ve farklı birimden alışveriş ettiği görülür. Ingene (1984)'e göre ise gelir yine de bir belirleyicidir ve perakende harcamalarını etkilemez, ancak bütçeyi sınırlayan bir değişken olarak bir etkisi vardır. Gatzlaff, Sirmans ve Diskin (1994)'e göre de harcama gücü bir merkezin pazar alanı ile satılan malların çeşidini ve sayısını arttırır. Ayrıca, bu merkezde yerseçen kiracıların daha güçlü bir satış tabanı oluşturmasına neden olur. Aslında, Lewis (2001)'in da belirttiği gibi, bir metropoliten alandaki toplam perakende satış miktarı, bu alandaki nüfus ve gelire göre niceliksel olarak sabittir; çünkü bu alanda yaşayanlar, sadece gelirlerinin bir bölümü ile alışveriş yapabilirler ve perakendeciler birçok ticaret alanı faktörünü (örneğin, nüfus tabanı, yoğunluğu, gelir, alım gücü, erişilebilirlik, tamamlayıcı diğer arazi kullanımları, rakiplerin ve toptancıların yeri, vb.) değerlendirerek yerseçerler. Lewis (2001)'e göre bir bölgedeki toplam nüfus, gelir, vb. sosyo-ekonomik veriler değişmeyeceğinden, perakende birimlerinin ilişkileri yeni açılan birimler ile şekillenmektedir ve buna göre piyasa payları değişmektedir. Kent ölçeğinde düşünüldüğünde bunların bütüncül olarak tartışılması kent yaşamının etkin ve sağlıklı bir biçimde işlemesini sağlayacaktır ve yaşam kalitesinin artmasına neden olacaktır.

Arz Değişkenleri

Arz değişkenleri, talep değişkenlerinden farklı olarak bağımlı değişkenler olarak ele alınmaktadır. Perakende işletmelerin sayısı, büyüklüğü, alandaki rekabet ve varolan perakendeciler en çok kullanılan arz değişkenleridir. Bu değişkenler özellikle talebe göre bir çıkarım yapabilmek ve varolan perakende pazarlarını rekabet, mesafe ve kiracı etkileşimleri açısından inceleyebilmek için kullanışlıdırlar. En önemli arz değişkenlerinden biri olan brüt kiralanabilir alan değişkeni (Eppli ve Shilling, 1996; Eppli ve Laposa, 1997) diğer bir deyişle AVM'nin büyüklüğüdür. AVM büyük olduğunda, AVM'nin içindeki mağazaların ve kullanımların/aktivitelerin (sinema, çocuk oyun alanı, vb.) de çeşitliliği fazla olmakta ve ürün, hizmet ve fiyatları karşılaştırma olanakları da daha yüksek olduğundan daha fazla müşteri çekebilmektedir. Bununla birlikte, öne çıkan büyük mağazaların ve süper/hiper marketlerin niteliği de AVM'lerin pazar alanlarının çizilmesinde etkili olmaktadır. Örneğin yapı ya da mobilya marketi olan AVM'ler ya da özelleşmiş/markalaşmış ürün/hizmetler sunan AVM'ler büyüklükleri ne olursa olsun çok uzak mesafelerden de müşteri çekebilmektedirler. Bunun yanında toplam perakende istihdam ve satış, kiracıların verdikleri kira ücretleri de perakende arzını belirlemek için kullanılmaktadır. Alışveriş merkezlerinin kalitesini belirleyen faktörler de, örneğin, AVM'nin yaşı, mimarisi, kat sayısı, otopark sayısı, vb. değişkenler de arz değişkenleri olarak çeşitli araştırmalarda kullanılmıştır. Mejia ve Benjamin (2002) de mekansal olmayan özellikler dışında, AVM'nin imajı ve kiracı profili gibi göstergelerin de öneminden bahsetmektedir.

Bir bölgedeki toplam perakendeci sayısı ve çeşidi o bölgedeki tüketici çekim gücünü ve perakende piyasası rekabetini belirlemektedir. Belli tipteki mağazalar birarada kümelenerek birbirlerine gelen tüketicilerden yararlanırlar ya da tek başlarına bir konumda yerseçerek tekelciliğin yararlarından kazanç sağlarlar. Genelde, daha büyük alışveriş birimleri küçüklerden daha fazla çekim gücüne sahiptir; çünkü 1) karşılaştırmalı satış yapabilme şansı vardır (Eaton ve Lipsey, 1979; Eppli ve Shilling, 1996); 2) mağazalar daha çeşitlidir ve çok amaçlı alışveriş (multi-purpose shopping) yapma şansı vardır (Ghosh ve McLafferty, 1987; Leszczyc, Sinha ve Sahgal, 2004; Arentze, Oppewal ve Timmermans, 2005). Diğer bir deyişle, benzer perakendeciler (tekstil, yiyecek-içecek, vb.) ve birbirini tamamlayan perakendeciler (inşaat ve bahçe, mobilya, ev eşyaları, vb.) kümelenmeyi tercih ederler. Burada vurgulanan yığılma ekonomisi, Hotelling (1929)'in *minimum farklılık teorisi* ile de açıklanan benzer malları satan satıcılar arasındaki rekabetin lineer bir pazardaki yerseçimleridir.

Son olarak, perakende birimlerinin tüketiciye olan uzaklığı, diğer bir deyişle erişilebilirliği, AVM'nin satışını etkileyen faktörlerden biri olarak görülmektedir. Özellikle erişilebilirliği arttıran çevre yolları, ana yollar, tek yönlü yollar ya da farklı ulaşım modlarıyla olan erişim yüksekliği (metro, otobüs durakları, vb.) ile AVM'lerin içindeki sirkülasyonun sağlanması (AVM'ye giriş/çıkış) ve park etme yeterliliği ve kolaylığı erişilebilirlik seviyesini etkileyen en önemli değişkenlerdir. Tüm bu değişkenlere göre AVM'lerin pazar alanları değişmektedir ve birincil, ikincil ve üçüncül pazar alanları çizilmektedir.

Talep ile arz değişkenleri arasındaki ilişkinin tanımlanması pazar alanının sınırlarının belirlenmesinde etkilidir. Mejia ve Benjamin (2002) nüfus ile perakende satış arasındaki ilişkiyi tanımsız olarak nitelemektedir. Oysa, Ferber (1958), Liu (1970) ve Ingene ve Lusch (1980) pozitif ilişki bulur, yani nüfusun arttığı bir birimde perakende satış da belli oranda artmaktadır. Adamchak ve diğ. (1999) nüfus değişimi ile perakende arzı arasındaki ilişkiyi doğrusal olarak nitelendiriken, Liu (1970) nüfus yoğunluğu ile alışveriş potansiyeli arasındaki ilişkinin ters orantılı olduğunu vurgular; çünkü bir bölgede nüfus yoğunluğu nedeniyle ortaya çıkan yoğunluk, birçok tüketicinin daha uzaktaki başka bir birimi tercih etmesine neden olur.

Ticari etki alan sınırları içindeki arz-talep ilişkisini belirlerken tanımlanan değişkenlerin gruplanması için faktör analizi, değişkenler arasındaki ilişkinin büyüklüğünü ve tipini belirlemek için regresyon analizi ile mekansal istatistik modelleri gibi yöntemler kullanılmaktadır. Faktör analizi, değişkenler elde edildikten sonra regresyon analizine ya da diğer modellere sokulacak verilerin gruplarını belirlemekte kullanılan temel bir analizdir. Regresyon analizleri ise yer seçimi faktörleri ile perakende biriminin arz ve performansı arasındaki karmaşık ilişkiyi sistematik olarak analiz etmek ve performansa ilişkin sayısal değerler elde edebilmek açısından kullanılan temel istatistiksel analizlerden biridir. Bağımlı ve bağımsız değişkenlerle kurulan modelleme sürecinde elde edilen bulgularla

AVM'lerle ticari etki alanları arasındaki mekansal ve sosyo-ekonomik ilişki tanımlanmış olacaktır. Eğer pazar alanındaki talep karşılanmıyorsa veya bir konumda talep hızla artıyorsa, pazar alanları arasında coğrafi bağımlılıklar (perakende satışının/tüketicinin bir pazar alanı yerine diğerinden alışveriş yapması) oluşmaya başlar. Bu durumda, yatırımcılar ve gayrimenkul geliştiriciler, yeni perakende merkezleri geliştirmek için girişimde bulunurlar. Eğer, tam tersine, pazar alanındaki talep az ise ve arz talepten fazla ise, o zaman kiralar düşmeye ve düşük kira tercih eden marjinal işletmeler bu alanda yer seçmeye başlar; AVM'deki boş mağaza sayısı artar.

Tüm bu modellemeler bir şehirdeki alışveriş ve yatırım potansiyeli hakkında önemli ipuçlarını ortaya koymaktadır. Ekonomik yapı, toplumun demografik ve sosyo-ekonomik özelliklerine göre, ticaret ve perakende kullanımı için gerekli olan alan büyüklüğünün belirlenmesi, perakende arz ve talebi arasındaki ilişkinin doğasının tanımlanması yatırımcılar açısından ekonomik getirinin yanı sıra kentliler açısından ilerde belirlenecek tasarım ilkeleri, arazi-kullanımı kuralları ve planlama politikalarına bir temel sunmaktadır.

2.2. AVM'lerin sınıflanması

Uluslar arası literatürde AVM'lerin sınıflanmasında ICSC[1] ve BCSC[2] ölçütleri kullanılmaktadır (ICSC, 2005). DeLisle (2007) ICSC'nin sınıflamasındaki ölçütleri kiralanabilir alan, arsa alanı, çapa mağazaların[3] sayısı, ana/çapa mağazaların büyüklüğünün tüm AVM kiralanabilir alanına oranı, AVM konsepti ile birincil pazar alanlarının özellikleri ile tanımlamaktadır. Buna göre, DeLisle (2007) AVM'leri Süper Bölgesel, Bölgesel, Semt, Orta Ölçekli, Tarz, Güç, Temalı, Outlet AVM'leri olarak sekiz (8) grupta sınıflamıştır (Tablo 1).

Tablo 1 - AVM Sınıflamasında Kullanılan Ölçütler

AVM Tipi	Arsa Alanı (Hektar)	Kiralanabilir Alan (m^2)	Çapa Mağaza Büyüklüğünün Oranı (%)	Çapa Mağaza Sayısı
Süper Bölgesel	25-50	80,000+	50-70	3+
Bölgesel	16-40	40,000-80,000	50-70	2+
Semt	1-6	3,000-15,000	30-50	1+
Orta Olçekli	4-16	10,000-35,000	40-60	2+
Tarz	4-16	15,000-50,000	0-50	0-2
Temalı/Moda	2-8	8,000-25,000	-	-
Outlet	4-20	4,600-37,000	-	-
Güç[4]	10-80	23,000-55,000	75-90	3+

Bu çalışmada pazar analizleri kapsamında literatürde tanımlanan arz ve talep değişkenleri ile AVM tiplerinin Ankara örneği değerlendirilmektedir. Ancak, Ankara örneğinde ölçülebilen değişkenler özellikle arsa alanı, kiralanabilir alan, çapa mağazaların büyüklüğünün kiralanabilir alana oranı ile çapa mağaza sayısı olduğundan sınıflandırma bu ölçütler ile yapılmaktadır.

3. ANKARA'DAKİ AVM'LERİN PAZAR ALANI NİTELİKLERİ

Ankara'da özellikle son yıllarda AVM sayısının hızla artması, 1,000 kişi başına düşen AVM büyüklüğünün Türkiye'de birinci sırada olması, 2008 yılında 6 adet ve 2009 yılında 3 adet daha yeni AVM'nin açılması Ankara'nın AVM'ler konusunda özel bir örnek olduğunu göstermektedir. Ankara'daki AVM arzının bu kadar fazla olmasına rağmen, yer seçimlerinin ve kentin talebi ile örtüşüp örtüşmediğinin yeterli sorgulamasının yapılmaması, Ankara'daki AVM'lerin ve alışveriş potansiyelinin mekansal dağılımının incelenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bölümde, Ankara'daki AVM'lerin niceliksel özellikleri ortaya konularak, belirlenen ölçütlere göre sınıflaması yapılacak, Ankara'daki talep (nüfus, eğitim ve okuryazarlık, iş ve istihdam durumu, hanehalkı büyüklüğü) nitelikleri değerlendirilecek ve erişilebilirlikleri tartışılacaktır. Çalışmada kullanılan ilçe

[1] International Council of Shopping Centers, www.icsc.org.
[2] British Council of Shopping Centers, www.bcsc.org.uk.
[3] Çapa mağaza bir AVM'ye müşteri çekmek ve diğer dükkanların da bu çekim gücünden yararlanmasını sağlamak için özellikle konumlandırılmış büyük mağazadır.
[4] Güç AVM'leri niteliğinde tanımlanan AVM tipleri Türk standartlarına uymadığından bu çalışmada göz önünde bulundurulmamıştır.

ve mahalle bazındaki veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2000 yılı Nüfus Sayımı'ndan alınmıştır. 2008 yılı nüfus verileri ise Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi'nden elde edilmiştir. Erişilebilirlik ise ArcMap 9.3 yazılımı ile yapılan ağ analizi ile belirlenmiştir.

3.1. Ankara'daki AVM'lerin Niceliksel Özellikleri

Soysal Alışveriş Merkezleri Kataloğu 2008 verilerine göre, iller bazında 1,000 kişi başına düşen kiralanabilir alan büyüklüğü Ankara'da 167 m^2 (2009 yılında 190 m^2'ye çıkmıştır) ile, Türkiye (57.4 m^2) ve İstanbul (151 m^2), hatta Avrupa (120 m^2) ortalamasının üzerindedir. Ankara'yı 126 m^2 ile Denizli, 123 m^2 ile Balıkesir, 122 m^2 ile İstanbul, 120 m^2 ile Eskişehir takip etmektedir (Harita 1). Bu şehirlerdeki AVM gelişimi diğer şehirlerden özeldir.

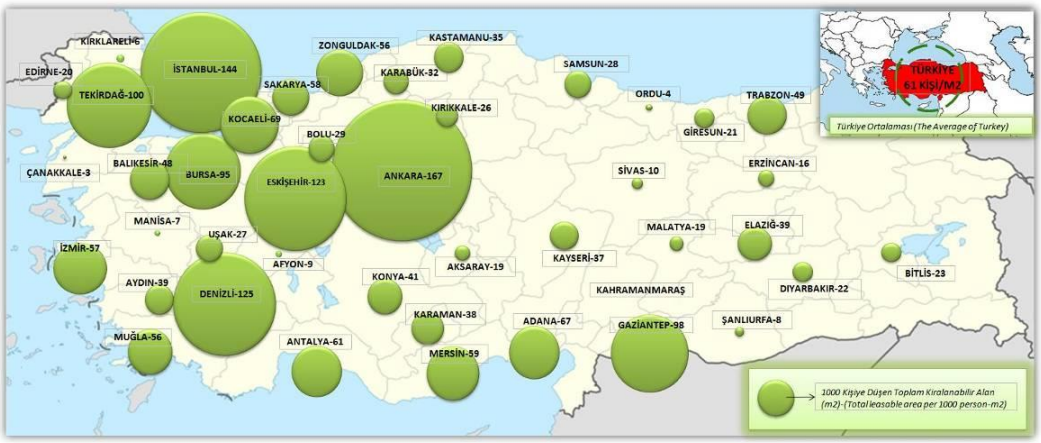

Harita 1 - İllere Göre 1,000 Kişiye Düşen Toplam AVM Kiralanabilir Alanı (2008 verilerine göre)

Ankara'da yer alan toplam 29 AVM'nin büyüklükleri ve mekansal dağılımları Harita 2'de yer almaktadır. Bu haritaya göre, AVM'ler özellikle Çankaya (12),Yenimahalle (10), Etimesgut (4) ve Keçiören (3) ilçelerinde yer almakta, Altındağ ve Mamak ilçelerinde bulunmamaktadır. Kiralanabilir alan açısından bakıldığında en yüksek değerlere sırasıyla Çankaya (%40.8),Yenimahalle (%32), Keçiören (%19.3) ve Etimesgut (%7.9) ilçeleri sahiptir. 1,000 kişiye düşen toplam kiralanabilir alan göstergesine bakıldığında ise, 505 m^2/1,000 kişi ile Yenimahalle ilk sıradadır (Harita 2).

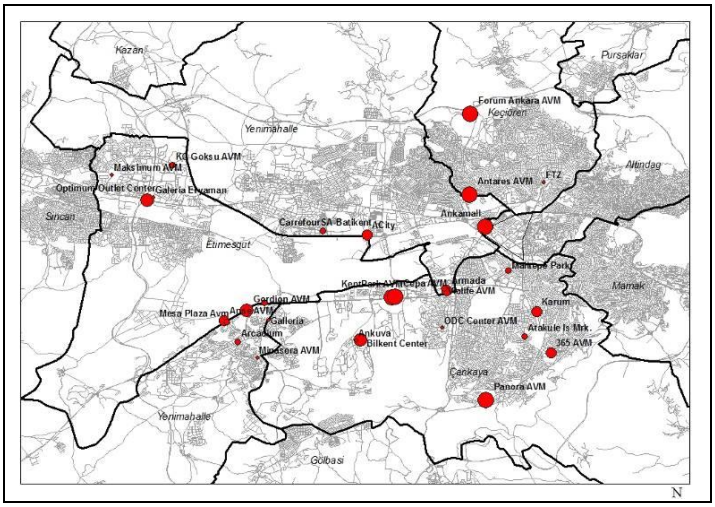

Harita 2 - Ankara'daki AVM'lerin İlçelere Göre Konumları ve Büyüklükleri (Kiralanabilir Alan m^2'si)

Kiralanabilir alan büyüklüğüne göre Ankara'daki en büyük AVM'ler Ankamall (107,804 m^2) ile Antares (85,000 m^2) AVM'leri olup, en küçük AVM'ler Maksimum (2,500 m^2) ile ODC Center (5,314 m^2) AVM'dir. Arsa alanı en büyük AVM Forum Outlet Center (171,000 m^2), kapalı alanı en büyük olan AVM ise KentPark'tır (224,390 m^2) (Tablo 2). Elde edilen bulgulara göre, 2009 yılı itibariyle Ankara'da toplam 1,013,120 m^2 AVM arsa alanı, 2,089,928 m^2 AVM kapalı alanı, 936,331 m^2 AVM kiralanabilir alanı olan AVM vardır.

Tablo 2 – Ankara'daki AVM'lerin Arsa, Kapalı ve Kiralanabilir Alanları ile Çapa Mağaza Büyüklüklerinin Toplam Kiralanabilir Alana Oranı

Adı	Açılış Yılı	Arsa (m^2)	Kapalı Alan (m^2)	Kiralanabilir Alan (m^2)	Çapa Mağaza/ Kiralanabilir Alan
365	2008	25,000	54,000	29,000	0.32
ACity	2008	35,000	30,000	25,000	0.06
Ankamall	1999	126,000	149,330	107,804	0.24
Ankuva	1996	14,973	9,065	5,908	0.00
Anse	2010	*	70,000	26,000	0.00
Antares	2008	134,000	222,000	85,000	0.28
Arcadium	2003	11,500	40,000	15,000	0.23
Armada	2002	30,000	100,000	31,500	0.11
Atakule	1989	6,730	21,800	10,543	0.00
Bilkent Center	1998	74,822	99,750	47,467	0.49
CarrefourSA-Batıkent	2001	10,215	19,205	16,930	0.47
Cepa	2007	53,191	172,107	72,420	0.40
Forum Ankara	2008	171,000	150,000	80,000	0.35
FTZ	2003	11,000	31,000	7,124	0.45
Galleria	1995	7,426	20,000	7,771	0.16
Gordion	2009	16,000	165,000	50,000	0.14
Karum	1991	18,000	62,500	23,500	0.00
KC Göksu	2006	39,363	47,056	11,572	0.25
KentPark	2010	42,323	224,390	79,478	*
Maksimum	2007	3,000	4,000	2,500	0.39
Malltepe Park	2008	36,950	20,000	14,500	0.16
Mesa Plaza	1999	36,500	28,800	14,000	0.41
Minasera	2008	7,500	20,000	10,000	0.15
ODC Center	2001	3,627	8,315	5,314	0.61
Optimum Outlet	2004	31,000	70,000	43,000	0.29
Panora	2007	63,000	180,000	80,000	0.13
Üstün Dekocity	2008	5,000	30,000	17,000	0.00
Vialife	2009	*	36,000	18,000	0.16
TOPLAM	-	1,013,120	2,089,928	936,331	-

Bu çalışmada, arsa alanı, kiralanabilir alan, çapa mağaza alanının AVM kiralanabilir alanına oranı ile çapa mağaza sayısı ölçüt olarak kullanılmaktadır. Ankara'daki AVM'ler Tablo 1'deki ölçütleri sağlama durumlarına ve AVM tiplerine göre Tablo 3'te listelenmiştir. Örneğin, arsa alanı orta ölçekli AVM ölçütlerini sağlayan 365 AVM diğer üç (3) ölçütü de orta ölçekli AVM'lerin Tablo 1'de belirlenmiş ölçütlere göre sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, 365 AVM orta ölçekli AVM'nin ölçütleri olan 4-16 hektar arsa alanı, 10,000 ile 35,000 m^2 kiralanabilir alan, %40-60 aralığında çapa mağaza büyüklüğü oranı ve ikiden fazla çapa mağazaya sahip olması ile orta ölçekli AVM olarak tanımlanmaktadır. Bu ölçütlere göre sınıflandığında Ankara metropoliten alanında 2 süper bölgesel, 4 bölgesel, 3 orta ölçekli, 3 outlet ve 8 semt AVM'si vardır.

Tablo 3 - AVM'lerin Tiplerini Belirlemede Kullanılan Ölçütler ve Bunlara Göre Belirlenen AVM Tipi[1]

AvmVM'nin Adı	Arsa Alanı	Kiralanabilir Alan	Çapa Mağaza Alanı/ Kiralanabilir Alan	Çapa Mağaza Sayısı	AVM Tipi
Ankamall	√	√	√	√	Süper Bölgesel
Antares		√		√	Süper Bölgesel
Bilkent Center		√	√	√	Bölgesel
Cepa AVM	√	√	√	√	Bölgesel
Gordion AVM	√	√		√	Bölgesel
Panora AVM	√	√		√	Bölgesel
365	√	√	√	√	Orta ölçekli
Armada	√	√			Orta ölçekli
CarrefourSA-Batıkent		√	√	√	Orta ölçekli
ACity		√	-	-	Outlet
Forum Ankara AVM	√		-	-	Outlet
Optimum Outlet		√	-	-	Outlet
Arcadium	√	√	√	√	Semt
FTZ	√	√	√	√	Semt
Galleria	√	√		√	Semt
KC Göksu AVM	√	√	√	√	Semt
Maksimum AVM		√	√	√	Semt
Malltepe Park	√	√	√	√	Semt
Mesa Plaza Avm	√	√	√	√	Semt
ODC Center AVM	√	√	√	√	Semt
Ankuva			√	√	Tarz
Atakule			√	√	Tarz
Karum	√	√	√	√	Tarz
Anse	√	√			Tematik
Minasera AVM	√	√			Tematik
Üstün Dekocity	√	√			Tematik

3.2. Ankara'nın demografik, sosyal ve ekonomik özellikleri

Ankara, başkent olarak demografik, sosyal ve ekonomik nitelikleri açısından Türkiye'nin diğer kentlerinden farklıdır. Kentteki mevcut üniversite sayısı nedeniyle öğrenci nüfusu[2] ve bununla birlikte, kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan sabit gelirli, sosyal güvencesi olan kesimin oranı diğer kentlere göre oldukça yüksektir. Kamu sektöründe çalışan memur kesim, ekonomik durumlarının geleceğini diğer sektörlerde çalışanlara göre daha fazla kestirebildiklerinden, ekonomik kriz durumunda alım güçleri göreli olarak değişmeyen bir tüketici grubudur ve bu grubun Ankara'daki oranının diğer şehirlere göre daha yüksek olması, AVM'lerin sayısının artmasında bir etkendir[3].

Ankara'nın pazar alanının talep değişkeni niteliğini oluşturan demografik ve sosyo-ekonomik yapısı, ilçe ve mahalle ölçeklerinde incelenmiştir. Talep değişkenlerinden belirleyici olan nüfus, hanehalkı

[1] Bu değerlendirme için önerilebilecek bir diğer ölçüt de AVM'nin pazar alanı içerisinde bulunan müşteri sayısıdır. Bu çalışmanın bundan sonraki aşamasında bu ölçüt değerlendirilecektir.

[2] 2009 verilerine göre Ankara'da 10 üniversitede toplam 180,076 lisans ve yüksek lisans öğrencisi bulunmaktadır.

[3] AVM sektör yöneticileri ile yapılan görüşmeler de aynı çıkarımı onaylamaktadır.

büyüklüğü, eğitim durumu (ilköğretim ve yükseköğretim mezunu olanların tüm nüfusa oranı), okuryazarlık durumu, istihdam durumu (işgücünde olanlar, işsizler) ve iş durumu incelenmiştir. Buna göre, nüfusun mahallelere ve ilçelere göre dağılımında, 2008 nüfusları açısından üç büyük ilçenin AVM'lerin de önemli ölçüde yer seçtikleri Keçiören, Çankaya ve Yenimahalle oldukları görülmektedir (Harita 3). Ancak, nüfus açısından büyük ilçelerden olan Mamak'ta AVM bulunmamaktadır. Bu durum, AVM'lerin yer seçiminde sadece nüfusun değil, nüfus niteliğinin de önemli olduğunu göstermektedir.

Özellikle, Ankara metropoliten alandaki hanehalkı büyüklüğü incelendiğinde, Ankara'nın dışından alınan göçün etkilerinin hissedildiği kenti çepeçevre saran biçimde kuzey ve kuzeydoğu saçaklarında yer alan Altındağ, Mamak, Keçiören ilçeleri mahallerinde hanehalkı büyüklüğünün 4.3'ün üzerinde olduğu görülmektedir. Nüfusun eğitim durumu incelendiğinde, okuma yazma bilen ancak bir okul bitiremeyenlerin önemli bir kısmının yine kentin düzensiz konut alanlarının bulunduğu bölgeler olan kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde yer alan Altındağ ve Mamak ilçeleri mahallelerinde yoğunlaştığı, diğer bir kısmın ise batıda Sincan ve Etimesgut ilçeleri mahallelerinde yer aldığı görülmektedir (Harita 4). Buna karşın lise ve dengi okulu bitirmiş ve yükseköğretim mezunları gibi görece eğitimli kesimlerin ise Çankaya ve Yenimahalle ilçeleri mahallerinde yoğunlaştıkları görülmektedir (Harita 5 ve 6).

Harita 3 - Ankara Mahalle Nüfusları (2008)

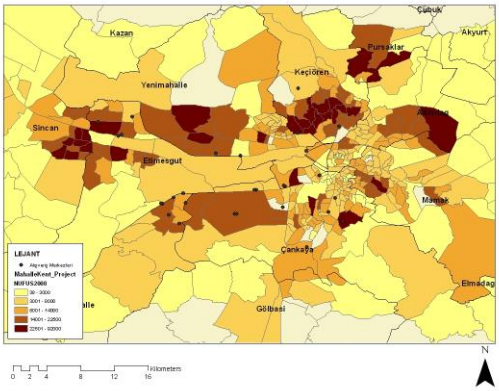

Sosyo-ekonomik yapıyı yansıtan diğer önemli bir değişken de ev hanımları, öğrenciler gibi grupları içeren işgücünde olmayanların mekansal dağılımıdır. Buna göre, eğitim durumu değişkenine paralel olarak işgücünde olmayanların önemli bir kısmı kentin kuzey ve kuzeydoğu bölgesinde yer alan Altındağ, Mamak, Keçiören ilçeleri mahalleleri ile batıda Sincan ilçesi mahallelerinde yer almaktadır (Harita 7). Ayrıca, daha çok öğrencilerin yaşadığı Üniversiteler mahallesinde de işgücünde olmayanların oranı yüksektir. Buna karşın işgücünde yer alanların güney ve güneybatıda yer alan Çankaya, Yenimahalle, Etimesgut ilçeleri mahallelerinde yoğunlaştıkları görülmektedir (Harita 8).

Gelir düzeylerini yansıtması açısından önemli değişkenler olarak kabul edilebilecek; müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticilerinin mahalle nüfuslarına oranı da Harita 9'da gösterilmektedir. Müteşebbisler, direktörler ve üst kademe yöneticilerinin mahalle nüfuslarına oranı özellikle batıda Yenimahalle İlçesine bağlı Konutkent, Çayyolu, Mutlukent mahallelerinde ve Çankaya ilçesine bağlı Söğütözü mahallesinde, ayrıca güneyde Oran, Gaziosmanpaşa ve Büyükesat mahallelerinde diğer mahallelere göre fazladır

Harita 4 - Okuma Yazma Bilen, Bir Okul Bitirmeyenlerin Mahalle Nüfusuna Oranı (2000)

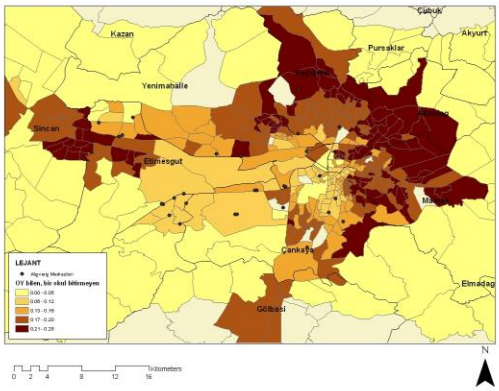

Harita 5 - Lise ve Dengi Mezunların Mahalle Nüfuslarına Oranı (2000)

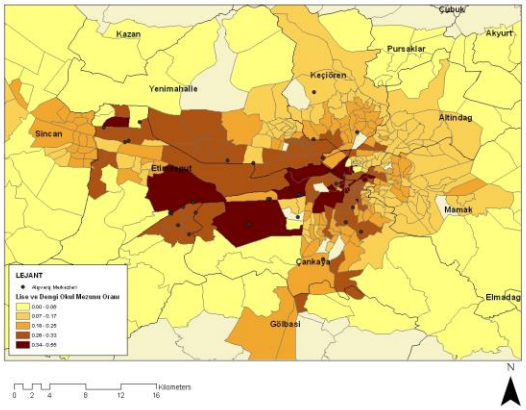

Harita 6 - Yüksek Öğretim Mezunlarının Toplam Nüfusa Oranı

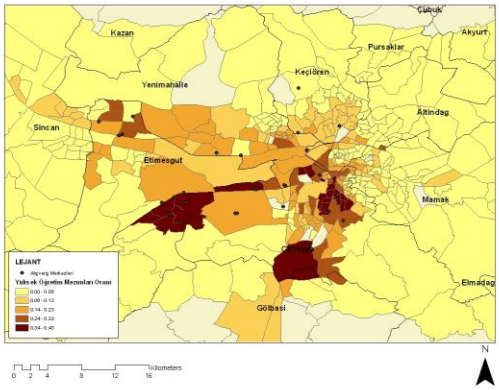

Harita 7 - İşgücünde Olmayanların Mahalle Nüfuslarına Oranı

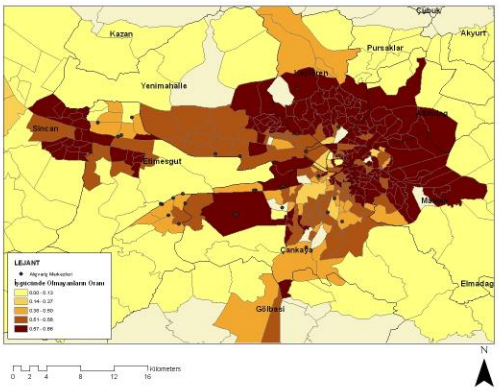

Harita 9 - Müteşebbis, Direktör ve Üst Kademe Yöneticilerinin Nüfusa Oranı

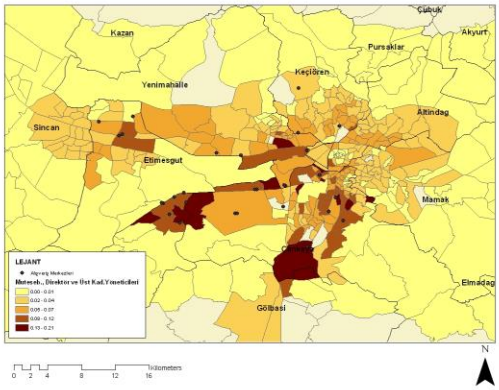

Harita 8 - İşgücünde Olanlara Göre İstihdam Edilenlerin Mahalle Nüfuslarına Oranı

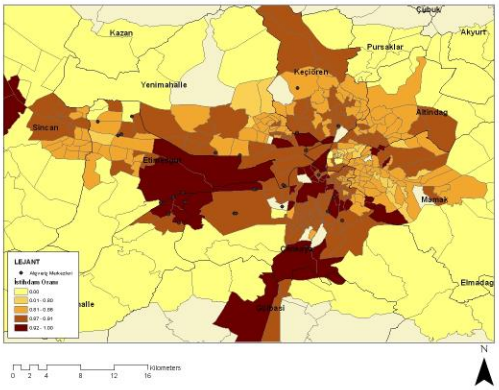

3.3. Ankara'daki AVM'lerin Erişilebilirliği

AVM'lerin yer seçimlerinde etkili olan bir diğer özellik ise ulaşım kolaylığıdır. AVM'lerin genellikle kolay erişilebilir olması pazar alanı büyüklüğünü olumlu yönde etkiler. Bu nedenle, AVM'ler özellikle ana yollar ve çevre yolları üzerinde ya da toplu taşıma duraklarına yakın konumlarda yer seçmektedirler. Detayda incelendiğinde AVM'ler etrafındaki yolların/trafiğin yoğunluğu, tek yönlü yolların fazla olması, eğim durumu da AVM'nin erişilebilirliğini olumsuz olarak etkilemekte ve AVM'lerin müşteri sayısı buna göre değişebilmektedir. Bu çalışmada, Ankara'daki 29 AVM'nin 5, 10, 15, 20, 25 ve 30 dakika uzaklığındaki erişilebilirlik durumları incelenmiştir. Buna göre, Ankara metropoliten alanında, trafik sıkışıklığı yok sayıldığında 5 dakikada pek çok mahalleden AVM'lere kolayca ulaşılabildiği Harita 10'da görülmektedir. Yine Harita 10'dan 20 dakikalık erişim süresinde Ankara metropoliten alanının tüm mahallelerinden herhangi bir AVM'ye ulaşılabileceği açıkça görülmektedir.

Harita 10 – Ankara'daki AVM'lerin Erişilebilirliği (5, 10 ve 20 dakika)

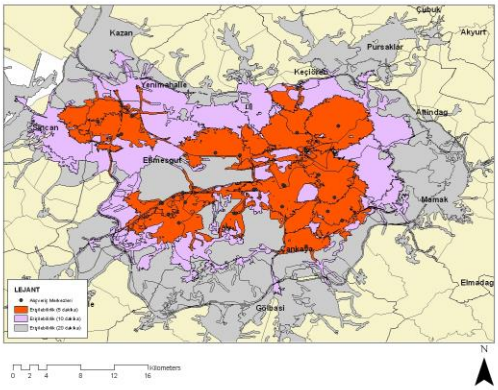

4. ANKARA'DAKİ AVM'LERİN YERSEÇİMLERİNDE ETKİLİ DEĞİŞKENLERİN ANALİZİ

Ankara'daki AVM'lerin yer seçimlerinde arz ve talep ilişkilerini ortaya koymak amacıyla, arz niteliğini belirleyen AVM'lerin arsa, kapalı ve kiralanabilir alan, mağaza sayısı ile çapa mağaza toplam büyüklüğünün AVM kiralanabilir alanına oranı gibi niceliksel özellikleri ile perakende talep niteliğini belirleyen, nüfus, eğitim durumu, okuryazarlık, hanehalkı büyüklüğü, vb. demografik ve sosyo-ekonomik özellikleri faktör analizi ile değerlendirilmektedir. Bu analiz sonrasında çıkan değişken gruplamalarına göre mekansal istatistiksel yöntemler (çift logaritmik doğrusal regresyon, simültane denklemler, mekansal etkileşim, vb.) ile daha detaylı analizler yapılabilecek ve arz-talep değişkenleri arasındaki ilişkiler modellenebilecektir.

Faktör analizi aralarında ilişki bulunduğu düşünülen çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını kolaylaştırmak için, bu değişkenleri gruplamak ve bu gruplardaki ilişkileri özetlemek amaçlı analiz tekniğine verilen isimdir. Diğer bir ifade ile aralarında ilişki bulunan çok değişkenden oluşan bir veri setine ait temel faktörlerin (ilişkinin yapısının) ortaya çıkarılarak araştırmacı tarafından veri setinde yer alan kavramlar arasındaki ilişkilerin daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktır[1]. Faktör analizi sonucunda aynı faktör altında toplanan değişkenlerin yerçekimi ya da mekansal etkileşim modelleri altında kurgulanması AVM'lerin mekansal yer seçimleri ile arz-talep ilişkilerinin bir arada ele alınmasını sağlayabilecektir. Böylece, AVM'lerin pazar alanlarının nitelikleri daha da anlaşılır olacaktır. Bu çalışmada, araştırma bağlamında kullanılan arz ve talep değişkenlerini oluşturan temel faktörler Onaylayıcı Faktör Analizi (Confirmatory Factor Analysis) ile analiz edilmektedir. Faktör analizi yöntemi kurulmuş hipotezleri test etme niteliğindedir ve çok sayıdaki değişken seti daha az sayıda oluşturulmuş bileşenlerle ifade edilmektedir.

[1] www.istatistikanaliz.com/faktor_analizi.asp.

Tablo 4 - Faktör Analizi Değişken ve Bileşenleri

DEĞİŞKENLER	BİLEŞENLER			
	1	2	3	4
Mağaza Sayısı	.417	-.032	-.146	.712
Arsa Alanı (m^2)	.200	-.052	.368	.730
Kapalı Alan (m^2)	.123	.141	.177	.901
Kiralanabilir Alan (m^2)	.197	.060	.202	.932
İlköğretim Mezunu Oranı	.951	-.036	.220	.167
Yükseköğretim Mezunu Oranı	-.291	.862	-.071	-.016
Okuma Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı	.948	.070	.231	.155
Işsiz Oranı	.939	.146	.189	.161
İş Gücünde Olmayanların Oranı	.889	.326	.221	.173
Istihdam Edilen Nüfusun Oranı	.795	.505	.172	.158
Müteşebbis, Direktör ve Üst Düzey Yöneticilerin Oranı	-.021	.916	.069	.050
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	.901	.301	.211	.168
Nüfus Yoğunluğu	.893	.276	.176	.162
Toplam Hanehalkı Sayısı	.942	.093	.156	.123
Toplam Yerleşik Nüfus	.954	-.028	.120	.120
Toplam Nüfus (2008)	.945	-.008	.164	.128
İlköğretim Mezunu Oranı (İlçe)	.182	-.172	.954	.147
Yüksek Öğretim Mezunu Oranı (İlçe)	.134	.827	-.502	-.063
Okuma Yazma Bilmeyen Kadınların Oranı (Ilçe)	.230	.046	.956	.149
İşsiz Oranı (İlçe)	.186	-.114	.960	.147
Iş Gücünde Olmayanların Oranı (Ilçe)	.336	.551	.748	.125
İstihdam Edilen Nüfusun Oranı (İlçe)	.366	.740	.438	.085
Müteşebbis, Direktör ve Ust Düzey Yöneticilerin Oranı (İlçe)	.214	.929	-.237	-.022
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü (İlçe)	.327	.410	.835	.138
Nüfus Yoğunluğu (Ilçe)	.344	.501	.772	.130
Toplam Hanehalkı Sayısı (İlçe)	.305	.897	.253	.052
Toplam Yerleşik Nüfus (Ilçe)	.309	.820	.419	.076
Toplam Nüfus (2008) (İlçe)	.340	.773	.509	.092

İlk olarak, arz ve talep yapısını tanımlayabilecek 38 değişken faktör analizi için kullanılmış, ancak anlamlı, güvenilir sonuçlar elde edilememiştir. Analizlerin tekrarlanması sonucunda analizde anlamlı sonuçlar veren ve Tablo 4'te listelenen 26 değişkenle yapılan analize göre, AVM arz ve talep değişkenleri %52.1 varyans ile 4 faktör altında sınıflanmıştır. Buna göre, Tablo 4'deki her bir maddenin bileşenler altındaki değerleri incelendiğinde; talep değişkenlerinden genelde perakende arzını gelir ile olan ters orantılı ilişkiler nedeniyle negatif etkileyebilecek değişkenler (ilköğretim mezunu, okuma-yazma bilmeyen kadınlar, işsiz, iş gücünde olmayanlar, hanehalkı büyüklüğü) ile oransal olarak değil de kütlesel olarak yine arzı negatif etkileyebilecek değişkenlerin (toplam nüfus, hanehalkı sayısı ve yerleşik nüfus) 1. faktör altında en yüksek yükleme değerine sahip oldukları görülmektedir. Talep değişkenlerinden AVM arzı ile doğru orantılı ilişki sağlayabilecek oransal değişkenlerin 2. faktör altında toplandığı görülmektedir. Bu değişkenler gelirin yüksek olmasına neden olan, dolayısıyla AVM'lerin yer seçmekte tercih edeceği mahallelerin niteliklerini oluşturan, yüksek öğretim mezunları, müteşebbis, direktör ve üst düzey yöneticiler ile ilçe bazında istihdam edilen nüfusun oranlarıdır. 3. faktör altında en yüksek yükleme almış değişkenler ise daha çok ilçe bazındaki 1. faktör altındaki değişkenlerle aynı olan değişkenlerdir (ilköğretim mezunları, okuma yazma bilmeyen kadınlar, işsiz/iş gücünde olmayanların oranı, ortalama hane büyüklüğü ile nüfus yoğunluğu). Son olarak, AVM arz değişkenleri, mağaza sayısı, arsa alanı, kapalı alan ve kiralanabilir alan, 4. faktör altında en yüksek yükleme değerini almışlardır. En düşük faktör yüklemesi 0.712 ile

mağaza sayısıdır. Diğer yüklemelerin de bu değerden fazla olması analizin güvenilirliğini ortaya koymaktadır.

5. SONUÇ

Alışveriş merkezlerinin yer seçimleri pazar alanının talep değişkenleri olan demografik ve sosyo-ekonomik değişkenler ile arz değişkenleri olan AVM nitelikleri ile ölçülebilir. Bu değişkenler ile AVM'lerin sınıflanması da mümkün olmaktadır. Özellikle, arsa alanı, kiralanabilir alan, çapa mağazanın büyüklüğünün toplam kiralanabilir alana oranı ile çapa mağaza sayısı bu sınıflamada etkin ölçütler olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye'de nüfusa göre en yüksek AVM kiralanabilir alanına sahip Ankara'daki AVM'ler bu ölçütler kullanılarak analiz edilmiştir.

Ankara'da AVM'lerin özellikle nüfus ve gelir seviyesi daha yüksek olan Çankaya, Yenimahalle, Keçiören ve Etimesgut ilçelerinde yer seçtiği görülmektedir. Ankara'nın 2000 yılı demografik ve sosyo-ekonomik yapısı incelendiğinde, özellikle batı ve güney ilçe ve mahallelerindeki, yani Yenimahalle (özellikle Eskişehir yolu) ve Çankaya ilçelerindeki talep yapısının AVM yer seçimini destekler nitelikte olduğu, yani tüketim potansiyeline sahip mahalleler oldukları ortaya konulmaktadır. Özellikle doğu ve kuzeydeki ilçe ve mahallelerde ise tam tersi bir sosyo-ekonomik yapı olduğu belirlenmiştir. Tüm bu arz ve talep değişkenleri mekansal olarak farklılaşmalarına rağmen, erişilebilirlik açısından incelendiğinde, Ankara'daki AVM'lerin yer seçimleri Ankara'nın her mahallesinden, trafik sıkışıklığı göz ardı edildiğinde, en çok 20 dakikada erişilebilecek nitelikte olduğu saptanmıştır.

Belirlenen tüm arz ve talep değişkenleri ile yapılan faktör analizine göre 4 faktör grubu ortaya çıkmaktadır. Özellikle arz değişkenleri, belirgin olarak bir faktör altında en yüksek yüklemeye erişmiş, diğer değişkenler, gösterdikleri nitelikler nedeniyle farklı faktörler altında toplanmıştır. Örneğin, bir birbiriyle zıt özellikleri gösteren ilköğretim mezunlarının oranı ile yükseköğretim mezunlarının oranı iki farklı faktör altında yer almıştır. Faktör analizinde elde edilen varyans (%52.1) ve değişkenlerin yüklemeleri, analizin güvenilirliğinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Bu analizden sonra, daha güncel veriler ile 4 ayrı faktör altında toplanmış arz ve talep değişkenleri yerçekimi modeline uygun olarak ve ayrı veri kümeleri olarak, çeşitli mekansal istatistiksel yöntemlerle analiz edilebilir. Bu mekansal istatistiksel yöntemlerle elde edilecek sonuçlar, sadece arz ve talep değişkenlerinin kendi içindeki farklılıkları değil, birbirleriyle olan ilişkilerini de ortaya koyacaktır. Böylece, yatırımcılar açısından potansiyel bir pazar alanı konumunda olan Ankara'daki AVM'lerin mekansal gelişimi niceliksel olarak ve değişkenlerle ilişkilendirilerek belirlenmiş olacaktır.

6. KAYNAKLAR

Adamchak, D.J., Bloomquist, L.E., Bausman, K., and R. Qureshi, 1999. Consequences of Population Change for Retail/Wholesale Sector Employment in the Metropolitan Great Plains: 1950-1996. Rural Sociology, Sayı: 64, no: 1, ss. 92-112.

Applebaum, W., 1966. Methods for Determining Store Trade Areas, Market Penetration, and Potential Sales. Journal of Marketing Research, Sayı: 3, ss. 127-141.

Arentze, T.A., Oppewal, H., and H.J.P. Timmermans. 2005. A Multipurpose Shopping Trip Model to Assess Retail Agglomeration Effects. Journal of Marketing Research, Sayı: XLII, ss. 109-115.

Berman, B. ve J.R. Evans. 2004. Retail Management: A Strategic Approach. Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey.

Berry, B.J.L., 1965. The Retail Component of the Urban Model. American Institute of Planners Journal, Sayı: 31, ss. 151-155.

Christaller, W. 1933. Central Places in Southern Germany (çeviren Baskin, C., 1966). Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.

DesRosiers, F., Theriault, M. ve L. Menetrier. 2005. Spatial Versus Non-Spatial Determinants of Shopping Center Rents: Modeling Location and Neighborhood-Related Factors. Journal of Real Estate Research, Sayı: 27, no: 3, ss. 293-319.

Delisle, J. R., 2007. Shopping Center Classifications: Challenges and Opportunities. White Paper. www.reuw.washington.edu (12 Aralık 2009'da ziyaret edildi).

Dökmeci, V. 2005. Planlamada Sayısal Yöntemler. İTÜ Yayınevi, İstanbul.

Dökmeci, V., Altunbaş, U. ve B. Yazgı. 2007. Revitalisation of the Main Street of a Distinguished Old Neighbourhood in Istanbul. European Planning Studies, Sayı: 1, no: 1, ss. 153-166.

Eaton, B.C., and R.G. Lipsey. 1979. Comparison Shopping and the Clustering of Homogeneous Firms. Journal of Regional Science, Sayı: 19, no: 4, ss. 421-435.

Eppli M.J. ve J.D. Benjamin. 1994. The Evolution of Shopping Center Research: A Review and Analysis. The Journal of Real Estate Research, Sayı: 9, no: 1, ss. 5-32.

Eppli, M.J. ve J.D. Shilling. 1996. How Critical Is a Good Location to a Shopping Center. The Journal of Real Estate Research, Sayı: 12, no:3, ss. 459-468.

Eppli, M.J. ve S.P. Laposa. 1997. A Descriptive Analysis of the Retail Real Estate Markets at the Metropolitan Level. Journal of Real Estate Research, Sayı: 14, no: 3, ss. 321-338.

Erkip, F., 2003. The Shopping Mall as an Emergent Public Space in Turkey. Environment and Planning A, Sayı: 35, ss. 1073-1093.

Erkip, F., 2005. The Rise of Shopping Mall in Turkey: The use and Appeal of a Mall in Ankara. Cities, Sayı: 22, no: 2, ss. 89-108.

Ertekin, O., Dökmeci, V., Ünlükara, T. ve E. Özus. 2008. Spatial Distribution of Shopping Malls and Analysis of their Trade Areas in Istanbul. European Planning Studies, Sayı: 16, no: 1, ss. 143-156.

Ferber, R. 1958. Variations in Retail Sales Between Cities. The Journal of Marketing, Sayı: 22, no: 3, ss. 295-303.

Ghosh, A. ve S.L. McLafferty. 1987. Location Strategies for Retail Firms and Service Firms. D.C. Heath Company, Lexington, Massachusetts.

Harris, T.R. ve J.S. Shonkwiler. 1997. Interdependence of Retail Businesses. Growth and Change, Sayı: 27: ss. 520-533.

Hotelling, H. 1929. Stability in Competition. The Economic Journal, Sayı: 39, no: 153, ss. 41-57.

Huff, D.L., 1963. A Probabilistic Analysis of Shopping Center Trade Areas. Land Economics, Sayı: 39, ss. 81-90.

Huff, D.L., 1964. Defining and Estimating a Trading Area. Journal of Marketing, Sayı: 28, ss. 34-38.

Ingene, C.A., 1984. Structural Determinants of Market Potential. Journal of Retailing, Sayı: 60, no: 1, ss. 37-64.

Ingene, C.A. ve R.F. Lusch. 1980. Market Selection Decisions for Department Stores. Journal of Retailing, Sayı: 56, no: 3, ss. 21-40.

International Council of Shopping Centers (ICSC). 2005. Towards a Pan-European Shopping Center Standard: A Framework for International Comparison. International Council of Shopping Centers Publications, New York, NY.

Kompil, M. ve M. Çelik., 2006. Modeling the Spatial Consequences of Retail Structure Change of Izmir Turkey: A Quasi-Empirical Application of Spatial Interaction Model. International Conference on Regional and Urban Modelling, Free University of Brussels, EcoMod (Global Economic Modelling Network), 1-2 Haziran 2006, Belçika.

Lee, M. ve R.K. Pace. 2005. Spatial Distribution of Retail Sales. The Journal of Real Estate Finance and Economics, Sayı: 31, no: 1, ss. 53-69.

Leszczyc, P.T.L.P, Sinha, A. and A. Sahgal. 2004. The Effect of Multipurpose Shopping on Pricing and Location Strategy for Grocery Stores. Journal of Retailing, Sayı: 80, ss. 85-99.

Lewis, P.G. 2001. Retail Politics: Local Sales Taxes and the Fiscalization of Land Use. Economic Development Quarterly, Sayı: 15, no: 1, ss. 21-35.

Liu, B.C., 1970. Determinants of Retail Sales in Large Metropolitan Areas: 1954-1963. Journal of the American Statistical Association, Sayı: 65, ss. 1460-1473.

Lösch, A., 1940. The Economics of Location (çeviren Woglam W.H. ve W.F. Stolper, 1954). Yale University, New Haven, CT.

Mejia, L.C. ve J.D. Benjamin. 2002. What do we know about the Determinants of Shopping Center Sales? Spatial vs. Non-Spatial Factors. Journal of Real Estate Literature, Sayı: 10, no: 1, ss. 3-26.

Mushinski, D. ve S. Weiler. 2002. A Note on the Geographic Interdependencies of Retail Market Areas. Journal of Regional Science, Sayı: 42, no: 1, ss. 75-86.

Reilly, W.J. 1953. The Law of Retail Gravitation. Pilsbury Publishers, New York, NY. (Orjinal çalışma 1931 yılında yayınlanmıştır).

Russell, V. 1957. The Relationship between Income and Retail Sales in Local Areas. Journal of Marketing, Sayı: 21, ss. 329-332.

Terzi, F. ve V. Dökmeci. 2008. İstanbul'un Perakende Alışveriş Potansiyeli. Internet sitesi: www.gmtr.com.tr (erişim tarihi: 22 Haziran 2008).

Tokatli, N. ve Y. Boyaci. 1998. The Changing Retail Industry and Retail Landscapes: The Case of Post-1980 Turkey. Cities, Sayı: 15, no: 5, ss. 345-359.

TURİZM VE ULAŞIM

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Hüseyin CENGİZ

Feral EKE, Nilüfer GÜRER
"Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörü ve Katılımcı Planlama"

Muammer TUNA
"Turizm İle Birlikte Değişen Kent: Marmaris"

Dilek ÖZDEMİR
"Avrupa Birliği'nin Sürdürülebilir Taşımacılık Politikaları ve Türkiye'nin konumu"

Seda NAL
"Kent-Bölgelerde Sürdürülebilir Ulaşım: İzmir Kent Bölgesi Örneği"

BÖLGESEL KALKINMADA TURİZM SEKTÖRÜ VE KATILIMCI PLANLAMA

Prof.Dr. Feral EKE[1], Araş.Gör. Dr. Nilüfer GÜRER[2]

ÖZET

Bölgelerarası gelişmişlik farklılıkların oldukça net gözlemlenebildiği Türkiye'de, geri kalmış bölgelerin kalkındırılabilmesi için geliştirilen kalkınma programları kapsamında özel projelerin ele alınması bir çözüm önerisi olarak düşünülmektedir. Bu anlamda geri kalmış bölgelerin sahip oldukları potansiyellerinin doğru ve detaylı olarak belirlenmesi ve bu analizlerin ardından bölge için öncelikli olabilecek sektörlerin saptanması önemli bir aşamadır. Bildiri kapsamında Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri için, bölgenin sahip olduğu potansiyellerden yola çıkılarak, turizm sektörünün kalkınmada ivme verici bir sektör olabileceği düşünülmüş, sürdürülebilir bölgesel kalkınmanın sağlanabilmesi için göstergeler konusu ele alınmıştır. Göstergelerin belirlenmesinde, katılımcı planlama yaklaşımının sürecin ilk aşamalarından birisi olması sebebi ile, çalışma bölgesi özelinde, katılımcılığın nasıl sağlanabileceği konusu ve katılımcı yaklaşımlarda kamu ve özel sektör arasındaki farklılıklar irdelenmiş, katılımcılık konusunda bilgilendirme, uygulama ve izleme aşamalarındaki eksikliklerin giderilmesi amacı ile öneriler geliştirilmiştir.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde olduğu gibi, Türkiye'de de birbirine oranla farklı gelişmişlik seviyelerine sahip bölgelerin varlığından söz etmek mümkündür. "Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması" hedefi ile yapılacak çalışmaların, çok yönlü araştırmaları kapsayan, bölgelerin sahip oldukları farklı dinamikleri gözeten ve yerel potansiyelleri değerlendiren çalışmalar olabilmeleri önemlidir. Bu süreçte, bölgesel kalkınmanın hedeflendiği tüm çalışmalar sürdürülebilirlik çerçevesinde ele alınmalı, katılımcı bir planlama yaklaşımı ile yerel kaynakların etkin ve sürdürülebilir kullanımının sağlandığı güncel yaklaşımlar ile şekillendirilebilmelidir.

Bu yaklaşımla hazırlanan çalışmada, Erzurum, Erzincan, Bayburt Bölgesi için, bölgesel kalkınmada öncelikli konu olan turizm sektöründe, sürdürülebilirlik göstergelerinin belirlenmesi sürecinde, farklı yerel paydaşların [Valilik, Belediye Başkanlığı, ilgili kurumların İl Müdürlükleri, Valilik ve Belediye kapsamındaki ilgili birimler, turizm ile ilgili kurum ve kuruluşlardaki yetkililer, özel girişimciler (otel sahipleri ve/veya işletmecileri, lokanta işletmecileri, yerel seyahat firmalarındaki yetkililer)] konuya yaklaşımındaki farklılıkların tespit edilmesi ve bu farklılıkların bölgesel kalkınmada avantaj olarak değerlendirilebilmesi için yeni yaklaşımların geliştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda birinci bölümde bölgesel kalkınma, sürdürülebilirlik ve göstergeler konusu genel hatları ile incelenmiş, ikinci bölümde çalışma alanı olarak seçilen Erzurum, Erzincan ve Bayburt Bölgesi için sürdürülebilir turizm göstergelerinin belirlenmesinde yerel paydaşların yaklaşımları ele alınmış, benzerlikler ve farklılıklar detaylandırılmaya çalışılmıştır. Sonuç bölümünde ise katılımcılık konusunda bilgilendirme, uygulamada ve izleme aşamalarındaki eksikliklerin giderilmesi amacı ile öneriler geliştirilmiştir. Çalışmada yöntem olarak yerinde inceleme, sözlü görüşme ve anket yöntemleri kullanılmış, elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

2. BÖLGESEL KALKINMA, SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK, GÖSTERGELER

Türkiye'de yerleşimler, ekonomik ve sosyal gelişmişlik açısından incelendiğinde farklı gelişmişlik seviyelerindeki bölgelerden bahsetmek mümkündür. Bölgeler arası gelişmişlik seviyelerinin azaltılması için günümüzde devletin politika üretmesi ve çözüm araması küresel ölçekte kaçınılmaz bir durum olarak görülmektedir. Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması önemli ölçüde yatırım yapılması şeklinde düşünüldüğü için de yatırım politikaları önem kazanmakta, bölgesel dengesizliklerin

1 Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, feraleke@gazi.edu.tr
2 Gazi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ngurer@gazi.edu.tr

azaltılması için geri kalmış bölgeler öncelikli yatırım alanları olarak değerlendirilmekte, bu alanlar için kalkınma projeleri geliştirilmektedir (DPT, 2003).

Başlangıçta kalkınma projelerinde salt ekonomik kalkınma hedeflenirken, günümüz kalkınma projelerinde çevre korumanın da önem kazanmasıyla birlikte, doğal verileri kaynak olarak kullanan ya da doğal kaynakları etkileyen sektörlerin (turizm, ulaşım, sanayi vb.) gelişiminde, doğal ve kültürel değerlerin korunması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması önem kazanmıştır (Gürer, 2003). Bu süreçte kalkınma projelerinde sürdürülebilirlik temel hedeflerden biri olarak tanımlanmaya başlanmış, sürdürülebilirliğin ölçülmesinde temel araçlardan olan göstergeler kalkınma planlarının parçası haline gelmeye başlamıştır.

Sürdürülebilirlik Göstergelerinin Tanımlanması, Ölçülmesi ve Değerlendirilmesi

Göstergeler belirlenirken en önemli kriter, tanımlanacak göstergelerin ölçülebilir olmasıdır. Ölçülebilir nitelikteki göstergeler pratikte de uygulanabilir ancak önemli olan tasarımda ve göstergelerin kullanılmasında uygun ölçü sistemlerinin bulunmasıdır. Göstergelerin oluşturulmasında kolay erişilebilir bilgilerin kullanılması yine ölçüm aşamasını kolaylaştıracaktır. Göstergelerin anlaşılabilir olması, önemli olduğu düşünülen bilgiyi ölçmesi, farklı coğrafi bölgelere göre karşılaştırma olanağı vermesi ve uluslararası karşılaştırmalara imkan tanıması göstergelerin belirlenmesindeki diğer önemli noktalardır (Odermatt, 2003). Yine göstergelerin belirlenmesinde dikkate alınması gerekli bir diğer nokta, veri toplama ve değerlendirme sürecinin teknik ve ekonomik olarak uygun ve gerçekleştirilebilir olmasıdır. Tanımlanan göstergelerin alternatifleri olabileceği gibi, bir göstergenin ölçülmesi sürecinde de alternatifler, karşılaştırmalı yöntemler kullanılabilir (WTO, 2004).

Göstergelerin geliştirilmesi sürecinde mevcut bir planın varlığı başlama noktasını oluşturmakta, hazır toplanmış veriye ulaşmayı sağlamakta ve belli göstergelerin desteklenmesini mümkün kılmaktadır. Göstergeler ve planlama süreçleri arasındaki ilişkiler şu şekilde tanımlanabilir (Tablo 1);

Tablo 1. Göstergeler ve planlama ilişkisi (WTO, 2004)

Planlama Süreçleri	Gösterge Çalışmasında Adımlar	Göstergelerin Rolü
A. Gelişme alanının/ destinasyon bölgesinin sınırlandırılması ve tanımlanması	<u>Araştırma ve Organizasyon</u> 1. Destinasyon bölgesinin sınırları ve tanımı (göstergeler için gerekli bilgilerin kapsamının tanımlanması)	Veri sınırlarını yansıtan alanın tanımlanması (erişim ve yarar için politik ve yönetimsel birimler)
B. Katılımcı planlama sürecinin oluşturulması	2. Göstergelerin geliştirilmesi için katılımcı sürecin kullanımı	Göstergeler katılımcı planlama sürecinin bir parçasıdır ve süreci harekete geçirmek için katalizör görevi görürler.
C. Vizyonun formüle edilmesi ve/veya görevin açıklanması	3. Turizm değerlerinin ve risklerin tanımlanması 4. Destinasyon bölgesi için uzun dönem vizyonunun tanımlanması	Gösterge işinde anahtar adım mevcut vizyonun ve anahtar ögelerin açıkça tanımlanmasıdır.
D. Mevcut durum analizi, etkiler, riskler ve yararların analizi ve başlangıç değerlendirmesi	<u>Göstergelerin Geliştirilmesi</u> 5. Öncelikli konuların ve politika sorularının seçilmesi 6. Arzu edilen göstergelerin tanımlanması 7. Veri kaynaklarının envanteri 8. Göstergelerin seçimi <u>Göstergelerin Uygulanması</u> 9. Uygulama sürecine ve uygunluğuna göre göstergelerin değerlendirilmesi 10. Veri toplama ve analizler	Göstergeler anahtar konuların, mevcut değerlerin, risklerin ve bu konularda doğru bilgilerin geliştirilmesi ve net olarak tanımlanması için gereklidir. Göstergeler başlangıç değerlendirmelerinin sonuçlarını girişimcilere rapor etmek için kullanılır.

Çizelgeden de takip edilebileceği gibi sürdürülebilirlik göstergelerinin planlama sürecine dahil olması farklı aşamalar ile mümkün olabilmektedir. Bu süreçte ilk aşama destinasyon bölgesinin sınırlandırılması ve tanımlanmasıdır. Göstergeler için gerekli bilgilerin, araştırılacak ve elde edilecek

verilerin kapsamının tanımlanmasında önemli bir aşamadır. İkinci aşama katılımcı planlama sürecinin oluşturulmasıdır. Göstergelerin geliştirilmesinde daha önce de değinildiği gibi yerel toplumsal değerlerin ve kabullerin planlama sürecine dahil edilmesi, sürecin yerel toplum tarafından da benimsenmesi açısından önemlidir. Üçüncü aşama, vizyonun tanımlanması sürecidir. Bu aşamada bölgeye özgü nitelikler, varlıklar, değerler tanımlanır. Bu tanımlamalardan yola çıkılarak da alan için uzun dönemli vizyon belirlenir. Bir sonraki aşama mevcut durum analizi ve ölçülmesi hedeflenen göstergelerin geliştirilmesidir. Birincil derecede önemli konuların seçimi, geçerli göstergelerin tanımlanması, veri kaynaklarının toplanması ve envanter oluşturulması ve analizler bu sürecin aşamalarıdır. Beşinci ve altıncı aşamalar, analizler sonrasında kalkınma hedeflerinin düzenlenmesi, öncelikli ihtiyaçlara göre kısa – uzun ve orta dönemli hedef ve stratejilerin tanımlanması, geliştirilmesi aşamalarıdır. Sonraki aşamada en uygun stratejiye göre özel projeler ve eylem planları geliştirilmektedir. 8. aşama uygulama aşamasıdır. Hazırlanan projeler ve eylem planları bu aşamada uygulamaya geçilir. Son aşamada ise uygulanan projeler ve eylem planları değerlendirilir ve izleme süreci başlar (Gürer, 2009).

Göstergeler, farklı kaynaklarda, farklı şekillerde ele alınmışlar, zaman içerisinde günün değişen koşullarına uyum sağlamak üzere farklılaşmışlardır. Ayrıca yer aldıkları konulara göre de farklılıklar göstermektedirler. Bu sebeple, bildiri kapsamında öncelikle yerel paydaşların katılımdaki önemi tartışılmış, turizm sektörü öncelikli bir kalkınma hedefinde katılımın artan önemi ele alınmıştır.

Tablo 1. (Devamı) Göstergeler ve planlama ilişkisi (WTO, 2004)

Planlama Süreçleri	Gösterge Çalışmasında Adımlar	Göstergelerin Rolü
E. Gelişme hedeflerinin düzenlenmesi (öncelikli ihtiyaçlara göre kısa-orta ve uzun dönem olarak)	İdeal koşullarda, göstergeler planlamanın eylem aşamasında ve uygulamada devreye girerler. Devam eden süreçte oluşan analizler ve veri toplama Politika hedefleri aynı zamanda veri kaynaklarının ve işlem kapasitelerinin geliştirilmesi ve gösterge uygulamalarının desteklenmesi	Göstergeler, hedeflerin belirlenmesinde ve performansın ölçülmesinde kullanılarak, gelişme hedeflerinin netleşmesine yardım ederler. Hedeflerin ve zaman çerçevesinin net olarak tanımlanmasında ve girişimcilerle iletişim kurulmasında gereklidir.
F. Hedeflenen "kalkınma amaçları" için stratejilerin oluşturulması ve geliştirilmesi		Göstergeler, konular ve stratejiler arasında uygun analizlerin tanımlanmasında kullanılırlar.
G. En uygun stratejiye yönelik olarak özel projelerin ve eylem planlarının düzenlenmesi		Göstergeler, projelerin ve aktivitelerin performans ölçümünde ve özel hedeflerin tanımlanmasında yardımcı olurlar.
H. Projelerin ve eylem planlarının uygulanması	11. İletişim ve raporlama, hesaplama Göstergeler kullanılarak, yürütülen projelerin ve uygulamaların izlenmesi, değerlendirilmesi ve sonuçların rapor haline getirilmesi gereklidir.	İzlenen ve değerlendirilen göstergeler; - işletme süreci, proje ve programın doğrudan çıktıları, - tanımlanan hedeflere ulaşmada durum takibi, - eylemlerin sonucunda ortaya çıkan çevresel ve sosyo-ekonomik değişimler ile ilgilidir.
I. Projelerin ve eylem planlarının değerlendirilmesi ve izleme	12. Göstergelerin uygulamasının izlenmesi Öncelikli konular, bilgi kaynakları ve işlem kapasiteleri değişebilir, bu nedenle periyodik olarak göstergelerin uygunluğunun doğrulanması / doğruluğunun sağlanması gereklidir.	

2. GÖSTERGELERİN BELİRLENMESİNDE YEREL PAYDAŞLARIN ROLÜ

Göstergeler, yerel kaynakların en iyi ve etkin koşullarda sürdürülebilir kullanımını tespit edebilmede, aksaklıkların olduğu/olabileceği durumlara önceden gerekli müdahalelerin sağlanabilmesi için süreci

takip etmede kullanılan araçlardır. Yerel koşulları, yöresel ve bölgesel nitelikleri en doğru ve detaylı biçimde bilen kişilerin yerel kullanıcılar olduğu göz önüne alındığında, göstergelerin katılımcı bir süreçle geliştirilmesi son derece önemli bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yerel bilgi; kaynakların yerel kullanımı, yöresel örf, adet ve gelenekler, bölge için öncelikli önemi olan ve sürekliliği gerekli değerlerin öğrenilebileceği çok önemli bir bilgi kaynağıdır. Yerel kullanıcıların mevcut durumu korumada ve gelecek için kabul edilebilecek yeni fikirlerin oluşturulmasında farklı ve uygulanabilir görüşlerinin olması yerel bilgi kaynaklarının önemini ve önceliğini arttırmaktadır. Bu nedenlerle yerel halkın desteği ve katılımı, yerel bilgiye erişmede, anahtar konuların tanımlanması ve göstergelerin seçiminde son derece önemli bir süreçtir (WTO, 2004).

Turizm bölgelerinde ya da yerel kalkınmanın turizm sektörü ile sağlanmasının hedeflendiği bölgelerde, paydaşların katılımı programın başarıya ulaşmasında öncelikli konulardan birisidir. Araştırmalar, katılımcı süreçte, halkın başarıya ulaşabilmek için daha çok çalıştığını göstermekte, bu da turizm ile kalkınmada başarı olasılığını güçlendirmektedir. Yerel halkın turizm kalkınma stratejilerine katılımının olmadığı koşullarda, turizm projelerinin uygulanması sürecinde yerel halkın gelişmeleri / kalkınma sürecini engellemesi karşılaşılabilecek bir durumdur. Bunun sebebi yerel halkın, sürecin kendilerine sağlayacağı faydalardan ve getirilerinden habersiz olması olarak açıklanabilir. Ancak etkin katılımcı süreçte, katılımın "mutlak başarı" getireceği gibi bir yanılgıya da düşülmemelidir. Yine araştırmalar farklı ülkelerde ve aynı bölge için geliştirilen farklı projelerde, etkin katılımın sağlanmasına rağmen istenilen başarıların elde edilemediği durumları da ortaya koymaktadır (Kruk ve diğ., 2007). Yerel katılım sadece bir kereye mahsus bir aktivite ya da olay olarak değil, ideal koşullarda, problemlerin ve fırsatların tanımlanmasında, kalkınma stratejilerinin belirlenmesinde, uygulanması, izlenmesi ve elde edilen sonuçların geliştirilmesi süreçlerinde, yani sürecin tamamında, katılımcıların aktif rol aldığı bir süreç olarak düşünülmelidir (Kruk ve diğ., 2007).

Bildiri kapsamında çalışma alanı olarak belirlenen Erzurum, Erzincan, Bayburt bölgesinde, turizm öncelikli bir kalkınma planı geliştirilmesi sürecinde, yerel paydaşların konuya yaklaşımları belirlenmeye çalışılmış, bu amaçla ilgi grupları tanımlanmış, taraflardan turizm temelli düşünüldüğünde bölge için öncelikli konuların sıralanması istenmiştir. Bu değerlendirme sürecinin göstergeler ile bir araya getirilebilmesi ve öncelikli konuların gösterge seçiminde etkinliğinin sağlanabilmesi için bir değerlendirme formu hazırlanmış, ölçülmesi hedeflenen her bir göstergenin yer alacağı ana konu başlıkları belirlenmiş (Tablo 2) ve katılımcılardan bu konu başlıklarının önem sırasına göre dizmesi istenmiştir. Katılımcılar turizm ile ilgili kurum ve kuruluşlarda görevli yetkililer (Valilik, Belediye Başkanlığı, ilgili kurumların İl Müdürlükleri, Valilik ve Belediye kapsamındaki ilgili birimler) ve özel girişimciler (otel sahipleri ve/veya işletmecileri, lokanta işletmecileri, yerel seyahat firmalarındaki yetkililer) olmak üzere iki grupta sınıflandırılmış, böylelikle kamu kesimi ve özel girişimcilerin farklılaştıkları öncelikli konular tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma sırasında göstergeler literatürde kullanıldığı gibi ekonomik, sosyal ve çevresel konu başlıkları altında sınıflandırılmış, değerlendirmeler de bu gruplara göre geliştirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcılar tarafından önceliklerine göre sıralanması istenen konu başlıkları (Gürer, 2009)

Grubu	Konu Başlıkları
Ekonomik konular	Bölgeye yabancı yatırımların gelmesi
	Bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması
	Farklı konaklama türlerinin bulunabilirliği
	Yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı
	Bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi (Karayolu – Demiryolu – Havayolu)
	Teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu (internet, haberleşme altyapısı vb.)
	Yöresel ürünlerin varlığı, geliştirilmesi ve pazarlanması

Tablo 2. (Devamı) Katılımcılar tarafından önceliklerine göre sıralanması istenen konu başlıkları (Gürer, 2009)

Grubu	Konu Başlıkları
Sosyal konular	Turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı
	Turizm ile ilişkili sektörlerde uzmanlaşma / uzman kişilerin varlığı
	Kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması
	Kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı
	Tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı
	Geleneksel – folklorik değerlerin korunması / tanıtılması
	Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu (Tam teşekküllü hastane olanakları, uzman doktorların varlığı vb.)
Çevresel konular	Doğal afetlere karşı önlem alınmış olması
	Çevre kirliliğinin engellenmesine karşı önlem alınmış olması
	Yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi
	Doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması
	Koruma alanlarının sayılarının arttırılması
	Kentte atıksu artıma tesislerinin bulunması, arıtılan suyun tekrar kullanılabilmesi

Erzurum'da ekonomik konular açısından ele alındığında kamu çalışanları tarafından 1. sırada bulunan konu "yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı" iken, özel girişimciler "bölgeye yabancı yatırımların gelmesi" konusunu 1. sırada önemsemektedir. Her iki grup için de en az önemsenen konu "teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu" konusudur. Sosyal konular açısından durum değerlendirildiğinde, her iki grup da "turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı"nı birinci derecede önemli bulmuş, en az önemsenen konu ise iki grup için de "kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması" olmuştur. Çevresel konu başlıkları incelendiğinde, kamu çalışanları için "doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması" konusu ilk sırada yer alırken, özel kesim "çevre kirliliğine karşı önlem alınmış olması"nı öncelikli görmektedir. Ekonomik konu başlıklarında öncelikli konu sıralamaları daha fazla farklılaşırken, sosyal ve çevresel konularda bu farklılaşma daha az gözlemlenmekte, öncelikli konular sıralama itibari ile her iki grup açısından da benzeşmektedir. (Tablo 3).

Erzincan İli'nde kamu çalışanları ve özel kesim çalışanları tarafından yapılan değerlendirmeler incelendiğinde, ekonomik konularda kamu çalışanları "farklı konaklama türlerinin bulunabilirliğini" 1. sırada önemli bulurken, özel girişimciler için, Erzurum ilinde olduğu gibi "bölgeye yabancı yatırımların gelmesi" konusu öncelik taşımaktadır. Sosyal göstergeler açısından her iki grup da "turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı"nı en önemli konu olarak tespit ederken, kamu çalışanları "kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması" konusunu, özel girişimciler ise "geleneksel – folklorik değerlerin korunması" konusunu en son sırada değerlendirmişlerdir. Çevresel konulara bakıldığında ise, kamu çalışanlarının sırlaması Erzurum ili ile benzerlik göstermekte, ilk sırada "doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması" konusu yer almakta, özel sektör ise "doğal afetlere karşı önlem alınmış olması" konusunu ilk sırada önemsemektedir. Öncelik sıralamaları genel bir bakış açısı ile değerlendirilecek olursa, üç konu başlığı altında da grup değerlendirmeleri açısından benzer bir dağılıma rastlanmadığı söylenebilir (Tablo 4).

Bayburt ili genel değerlendirmede ekonomik ve sosyal konular açısından diğer iki ilden farklılaşmakta, çevresel göstergeler açısından diğer iki il ile daha benzer bir dağılım göstermektedir. Ekonomik konuların öncelikleri incelendiğinde kamu çalışanları tarafından "bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması" birinci sırada yer alırken, özel girişimciler "bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi"ni öncelikli konu olarak görmektedirler. Ekonomik konular açısından "teknolojik konuların takibi ve sunumu" en az önemsenen konu olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal konular açısından bakıldığında, kamu çalışanları, diğer iki ilden farklı olarak "kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması" ve "gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu" konularını birinci sırada değerlendirirken, özel girişimciler için kadın işgücünün kullanımı son sırada yer almakta, "tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı" birincil derecede önemli konu olarak düşünülmektedir. Kamu çalışanları açısından en az önemsenen konular ise "kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı" ve "geleneksel folklorik değerlerin korunması / tanıtılması" konusu olarak dikkat çekmektedir. Çevresel konu başlıklarında ise kamu çalışanları "doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması" konusunu önemserken, özel girişimciler "yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi" daha öncelikli görmektedirler. Bayburt ili için en az önemsenen konu başlıkları da gruplara göre farklılaşmakta, kamu çalışanları "doğal afetlere karşı önlem alınmış olması"nı en az önemli konu başlığı olarak belirlerken, özel girişimciler "kentte atıksu arıtma tesislerinin bulunması, atılan suyun tekrar kullanılabilmesi"ni en az önemli konu başlığı olarak belirlemektedir (Tablo 5).

Tablo 3. Erzurum İli'ne ait öncelikli konu başlıkları (Alan çalışması, 2008)

Ekonomik konular	Kamu Çalışanları	Öncelik sırası	Özel Girişimciler	Öncelik sırası
Bölgeye yabancı yatırımların gelmesi	2,50	3	2,52	1
Bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması	2,90	4	2,58	2
Farklı konaklama türlerinin bulunabilirliği	3,27	5	2,95	4
Yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı	1,47	1	2,78	3
Bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi	2,00	2	3,00	5
Teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu	3,71	7	3,70	7
Yöresel ürünlerin varlığı, geliştirilmesi ve pazarlanması	3,40	6	3,32	6
Sosyal konular				
Turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı	2,33	1	1,92	1
Turizm ile ilişkili sektörlerde uzmanlaşma / uzman kişilerin varlığı	2,67	5	3,04	3
Kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması	4,71	7	4,00	6
Kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı	2,64	4	2,96	2
Tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı	2,40	2	3,04	3
Geleneksel – folklorik değerlerin korunması / tanıtılması	3,50	6	3,43	4
Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu	2,50	3	3,75	5
Çevresel konular				
Doğal afetlere karşı önlem alınmış olması	4,17	5	3,32	4
Çevre kirliliğinin engellenmesine karşı önlem alınmış olması	2,69	3	2,40	1
Yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi	2,42	2	2,70	3
Doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması	2,00	1	2,67	2
Koruma alanlarının sayılarının arttırılması	2,88	4	3,35	5
Kentte atıksu artıma tesislerinin bulunması, arıtılan suyun tekrar kullanılabilmesi	4,50	6	4,07	6

Tablo 4. Erzincan İli'ne ait öncelikli konu başlıkları (Alan çalışması, 2008)

Ekonomik konular	Kamu Çalışanları	Öncelik sırası	Özel Girişimciler	Öncelik sırası
Bölgeye yabancı yatırımların gelmesi	2,80	3	1,74	1
Bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması	2,83	4	2,89	3
Farklı konaklama türlerinin bulunabilirliği	2,00	1	3,69	5
Yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı	3,00	5	4,13	7
Bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi	2,14	2	2,13	2
Teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu	4,40	7	3,88	6
Yöresel ürünlerin varlığı, geliştirilmesi ve pazarlanması	4,00	6	3,10	4
Sosyal konular				
Turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı	1,83	1	2,44	1
Turizm ile ilişkili sektörlerde uzmanlaşma / uzman kişilerin varlığı	3,57	6	2,83	3
Kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması	4,00	7	2,73	2
Kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı	3,20	4	3,00	4
Tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı	2,60	2	3,20	6
Geleneksel – folklorik değerlerin korunması / tanıtılması	3,14	3	3,56	7
Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu	3,50	5	3,06	5
Çevresel konular				
Doğal afetlere karşı önlem alınmış olması	3,00	3	2,15	1
Çevre kirliliğinin engellenmesine karşı önlem alınmış olması	3,29	5	2,95	4
Yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi	2,43	2	2,62	2
Doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması	1,86	1	2,74	3
Koruma alanlarının sayılarının arttırılması	3,75	6	4,31	6
Kentte atıksu artıma tesislerinin bulunması, arıtılan suyun tekrar kullanılabilmesi	3,17	4	3,73	5

Tablo 5. Bayburt İli'ne ait öncelikli konu başlıkları (Alan çalışması, 2008)

Ekonomik konular	Kamu Çalışanları	Öncelik sırası	Ozel Girişimciler	Öncelik sırası
Bölgeye yabancı yatırımların gelmesi	2,25	2	2,27	2
Bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması	2,00	1	3,00	3
Farklı konaklama türlerinin bulunabilirliği	3,40	5	3,55	4
Yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı	5,00	6	3,80	5
Bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi	2,80	3	2,25	1
Teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu	5,00	6	3,90	6
Yöresel ürünlerin varlığı, geliştirilmesi ve pazarlanması	3,00	4	3,00	3
Sosyal konular				
Turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı	2,80	3	3,00	5

Turizm ile ilişkili sektörlerde uzmanlaşma / uzman kişilerin varlığı	3,20	4	2,94	4
Kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması	1,00	1	4,40	7
Kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı	4,00	5	3,40	6
Tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı	2,75	2	2,19	1
Geleneksel – folklorik değerlerin korunması / tanıtılması	4,00	5	2,78	3
Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu	1,00	1	2,54	2
Çevresel konular				
Doğal afetlere karşı önlem alınmış olması	4,75	5	2,91	3
Çevre kirliliğinin engellenmesine karşı önlem alınmış olması	2,20	1	2,83	2
Yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi	2,60	2	2,47	1
Doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması	2,20	1	3,06	4
Koruma alanlarının sayılarının arttırılması	4,33	4	3,33	5
Kentte atıksu artıma tesislerinin bulunması, arıtılan suyun tekrar kullanılabilmesi	2,67	3	3,57	6

Erzurum, Erzincan ve Bayburt illeri genel bir değerlendirme ile ele alınacak olursa, tüm katılımcılar açısından bölgelerin yerel özelliklerinin öncelikli olarak değerlendirildiği, konu başlıklarının yerel niteliklere göre farklılaştığı söylenebilir. Ekonomik konu başlıkları açısından ele alındığında illerin benzer bir öncelikler dizisi olduğu, birincil derecede önemli konunun her üç il için de "bölgeye yabancı yatırımları gelmesi", en az değer alan konunun ise "teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu" konusu olduğu görülmektedir. Çalışma bölgesi sosyal göstergeler açısından bir miktar farklılaşmakta, Erzurum ve Erzincan illerinde "turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı" öncelikli konu iken, Bayburt ilinde "tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı" birincil öncelikteki konu olarak dikkat çekmektedir. Çevresel konular incelendiğinde ise, doğal kaynakların ve yeşil alanların varlığı ve korunması konuları önem kazanmaktadır (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcılar tarafından belirlenen illere göre öncelikli konu başlıkları (Alan çalışması, 2008)

	Erzurum		Erzincan		Bayburt	
Ekonomik konular	Tüm Paydaşlar	Oncelik sırası	Tüm Paydaşlar	Oncelik sırası	Tüm Paydaşlar	Oncelik sırası
Bölgeye yabancı yatırımların gelmesi	2,51	1	1,96	1	2,26	1
Bölgeye yerel halk tarafından daha çok yatırım yapılması	2,69	3	2,88	3	2,79	3
Farklı konaklama türlerinin bulunabilirliği	3,07	4	3,42	5	3,50	5
Yöre halkı tarafından işletilen konaklama birimlerinin varlığı	3,13	5	3,69	6	4,00	6
Bölgeye erişim olanaklarının geliştirilmesi	2,68	2	2,14	2	2,38	2
Teknolojik gelişmelerin takibi ve sunumu	3,70	7	4,00	7	4,00	6
Yöresel ürünlerin varlığı, geliştirilmesi ve pazarlanması	3,34	6	3,24	4	3,00	4

Tablo 6 (Devamı). Katılımcılar tarafından belirlenen illere göre öncelikli konu başlıkları (Alan çalışması, 2008)

Sosyal konular						
Turizm sektöründe eğitilmiş işgücünün varlığı	2,05	1	2,29	1	2,94	3
Turizm ile ilişkili sektörlerde uzmanlaşma / uzman kişilerin varlığı	3,00	3	3,04	3	3,00	4
Kadın işgücünün turizm sektöründe daha çok kullanılması	4,31	6	2,83	2	4,09	7
Kültürel ortamların çeşitliliği, niteliği, sayısı	2,85	2	3,04	3	3,50	6
Tarihi dokunun ve mimari mirasın varlığı	2,85	2	3,05	4	2,19	1
Geleneksel – folklorik değerlerin korunması / tanıtılması	3,46	4	3,43	6	3,21	5
Gelişmiş düzeyde sağlık hizmetlerinin sunumu	3,61	5	3,14	5	2,43	2
Çevresel konular						
Doğal afetlere karşı önlem alınmış olması	3,62	5	2,35	1	3,40	4
Çevre kirliliğinin engellenmesine karşı önlem alınmış olması	2,50	2	3,03	4	2,70	2
Yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi	2,62	3	2,57	3	2,50	1
Doğal alanların ve doğal kaynakların varlığı, korunması	2,45	1	2,53	2	2,87	3
Koruma alanlarının sayılarının arttırılması	3,20	4	4,20	6	3,53	6
Kentte atıksu artıma tesislerinin bulunması, arıtılan suyun tekrar kullanılabilmesi	4,19	6	4,00	5	3,41	5

Yerel farklılaşmalar açısından incelendiğinde, çalışma alanının Türkiye'nin doğusunda yer alması ve bu konumu itibari ile de özellikle bölgenin sosyal yapısından kaynaklı "kadın işgücünün turizm sektörüne entegrasyonu" konusu bölgede çok fazla benimsenmemiş, toplumsal yapı itibari ile kadının ön plana çıkması çok olumlu bir yaklaşım olarak görülmemiştir. Dikkat çeken bir diğer konu da toplumsal deneyimlerin değerlendirmelere yansımış olmasıdır. Özellikle Erzincan ilinde, yaşanmış doğal afetler sebebi ile, "doğal afetlere karşı önlem alınmış olması" konusu ilk sırada yer almaktadır. Elde edilen bu sonuçlar katılımcıların değerlendirme sürecinde yerel koşulları dikkate aldığını ve (hedeflendiği şekilde) önceliklerin belirlenmesinde yöreye özgü niteliklerin öne çıktığı görülmektedir (Tablo 6).

3. SONUÇ

Sürdürülebilir bölgesel kalkınma, Türkiye'de geri kalmış bölgeler için hedef durumundadır. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde, yerel potansiyellerin ve koşulların değerlendirilmesi öncelikle yerel kalkınmayı, sonrasında ise bölgesel kalkınmayı sağlayacağı için kalkınma programları kapsamında önemsenmesi gereken konulardır.

Kalkınma süreci projelerin oluşturulması ve/veya uygulanması aşamalarından oluşan iki aşamalı bir süreç ile sınırlı değildir.Uygulama aşamasının ardından sürecin izlenmesi ve sonuçların takip edilmesi, en az başlangıç ve geliştirme aşamaları kadar önemlidir. Bu aşamada sürdürülebilirlik göstergelerinin görevlerinin "sürdürülebilirliğin ölçülmesi, kalkınma konusunda alınan ve uygulanan kararların sürdürülebilir kalkınma için ne derece doğru olduğunun tespiti ve kalkınmada bölgesel eksikliklerin tanımlanarak yeni öneriler geliştirilmesinde yardımcı olması" olduğu göz önüne alındığında, göstergelerin sürece dahil edilmesi gerekli önemli araçlar olduğu bir kez daha görülmektedir. Ancak burada önemli bir nokta, bölgesel kalkınmada araç olarak kullanılacak göstergelerin sektörlere ve yerel niteliklere göre belirlenmesidir. Bu kapsamda da katılımcı yaklaşım önem kazanmakta, yerel

niteliklere uygun göstergelerin belirlenmesi sürecinde yerel paydaşların sürece dahil edilmesi mutlak bir gereklilik haline gelmektedir.

Katılımcı süreçte paydaşların toplumun farklı kesimlerinden / farklı kullanıcı grupları içinden belirlenmesi, bakış açılarında değişiklik yaratması ve öncelikli konuların tespitinde alternatifler oluşturabilmesi açısından önemlidir. Farklı kullanıcı gruplarının sahip oldukları farklı kişisel deneyimler fikir zenginliği yaratmakta, bu da projenin başarısını olumlu etkilemektedir. Bu aşamada kamu ve özel sektör ayırımı da, değişik kaynakların sürece dahil olmasını sağlaması açısından önemlidir. Burada bir diğer ayırım, bir grubun kamu yararını öncelikli ele alması, diğer bir grubun ise bireysel çıkarları öncelikli görmesi nedeniyle farklılaşan bakış açılarıdır. Geliştirilen projenin toplumun her kesimine hitap edebilmesi de ancak böyle bir katılımla mümkün olabilecektir.

Katılımın sürdürülebilir kalkınma sürecine katkılarından birisi de, bölge için geliştirilen projelerin benimsenmesi ve yerel toplum tarafından sahiplenilmesidir. Projenin her aşamasında yer alan ve gerekli gördüğü durumlarda ve uygun koşullarda sürece aktif olarak müdahale edebilen yerel paydaşlar, proje tamamlandıktan sonra da gelişmeleri ve izleme aşamalarını takip edecektir.

Sonuç olarak katılımın hedeflendiği şekilde sağlanabilmesi; halkın bilinçlendirilmesi, bu sayede paydaşların sürece gönüllü dahil olma isteği ve bilinçli olarak müdahale edebilmesi ile mümkün olacaktır.

4. KAYNAKLAR

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), 2003. İllerin ve Bölgelerin Sosyo Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Yayın No DPT: 2671, DPT, Ankara

Gürer, N., 2003 Kırsal Geleneksel Konut Dokusunun Turizm Bağlamında Değerlendirilmesi, Cumalıkızık Örneği, Master Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara, 2003

Gürer, N., 2009. Dağlık Alanların Kalkınmasında Turizmin Katkısı, Erzurum-Erzincan-Bayburt Bölgesi Örnek Alanı, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara, 2009

Kruk, E., Hummel, J. Banskota K., 2007. Facilitating Sustainable Mountain Tourism; Volume I – Resource Book, ICIMOD, Nepal.

Odermatt, S., 2003. Evaluation of Mountain Case Studies by Means of Sustainability Variables, Diploma Thesis, Institute of Agricultural Economics, Swiss Federal Institute of Technology, Zurich, s. 6, 31-32.

World Tourism Organisation, 2004. Indicators of Sustainable Development for Tourism Destinations: A Guide Book", WTO, Madrid.

MARMARİS'TE TURİZMİN ETKİSİYLE OLUŞAN TOPLUMSAL, ÇEVRESEL VE KENTSEL DÖNÜŞÜMLER*

Prof. Dr. Muammer TUNA**

ÖZET

Turizm tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de son 20-30 yılda hızla yaygınlaşan bir olgudur. Turizm ve bağlı etkinlikler, ulusların artan milli gelir ve refah düzeyleri ile birlikte 21. yüzyılda daha hızlı bir şekilde artacak ve daha fazla sayıda insan bulunduğu ülke dışına çıkarak başka ülkeleri ziyaret edecektir. 2020 yılına kadar, her yıl Avrupa'yı yılda 700 milyon turistin ziyaret etmesi beklenmektedir. Bu açıdan bir turizm ülkesi olan Türkiye'nin konumu büyük bir önem taşımaktadır. Giderek Avrupa'ya daha fazla yaklaşan ve Avrupa Birliğinin üyesi olmayı hedefleyen Türkiye'nin, Avrupa'yı ziyaret eden turistler açısından bir ziyaret yeri olması doğaldır.

Ülkemizde turizmin son yıllarda hızlı bir şekilde gelişim göstermesiyle çok önemli sosyo-kültürel, çevresel ve kentsel dönüşüler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda söz konusu dönüşümün en belirgin bir şekilde görüldüğü turizm kentlerinden birisi de Marmaris'tir. Marmaris iki üç bin nüfuslu küçük bir balıkçı kasabası görünümünden, özellikle yaz ayların 500 bine ulaşan nüfusuyla uluslar arası turizm kenti görünümüne dönüşmüştür. Bu çalışmada turizm ile birlikte Marmaris'in geçirdiği sosyo-ekonomik ve kentsel dönüşüm araştırılmıştır. Çalışmanın dayandığı araştırma 2001-2002 yıllarında Marmaris'te, 1221 kişi ile yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma Sosyolojik bir uygulamalı alan araştırması olarak gerçekleştirilen çalışmadan elde edilen veriler uygun istatistiksel modeller kullanılarak test ve analiz edilmiştir.

GİRİŞ

Son yıllarda Türkiye'de hızlı gelişim gösteren turizm etkinlikleri özellikle Ege ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaşmıştır. Turizmin bu bölgelerde yaygınlaşması ile birlikte, bu bölgelerde turizm ile uğraşan kıyı kentlerinin sosyo-ekonomik yapılarında da hızlı değişimler ortaya çıkmaktadır. Muğla iline bağlı Marmaris ilçesi de temel sosyo-ekonomik aktivitesi büyük ölçüde turizme bağlı olan ve bu bağlamda son 20-30 yılda büyük değişikliklere uğramış bir kıyı kentidir. Yaklaşık 30 yıl önce küçük bir balıkçı kasabası olan Marmaris bugün uluslar arası turizm pazarında önemli bir yere sahip, bir turizm kenti konumuna gelmiştir. Dolayısıyla ekonomisi büyük ölçüde turizme dayalı olan Marmaris'in geleceği de büyük ölçüde turizme dayalı olacaktır. Bundan dolayı turizmi doğrudan ya da dolaylı etkileyen sosyo-ekonomik faktörler, arz-talep dalgalanmaları ve turizmin yapısal sorunları, Marmaris ve Marmaris gibi, ekonomisi büyük ölçüde turizme dayalı olan kıyı kentlerini büyük ölçüde ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, turizmi doğrudan ya da dolaylı etkileyen faktörler Marmaris gibi kıyı kentleri tarafından yakından izlenmeli ve bu faktörlerin neden ve sonuçları analiz edilmelidir.

* Bu bildiri 6-8 Kasım 2008 tarihlerinde Ege Üniversitesi Coğrafya Bölümünce düzenlenmiş olan *Kentsel ekoloji ve Yaşanılabilir Kent Sempozyumu*'nda "Turizm ile Birlikte Değişen Kent: Marmaris" başlıklı bildirinin gözden geçirilmesi ile oluşturulmuştur. * * Muğla Üniversitesi, Sosyoloji Bölüm Başkanı, Muğla, muammert@hotmail.com

2.TURİZM: TANIM VE KAVRAM

Turizm en geniş anlamıyla modern toplum insanının boş zaman faaliyetlerinden biri belki de başlıcasıdır. Modern insanın fiilen üretim sürecinde bulunduğu zaman dilimi dışında, bulunduğu yerden başka bir yere gezip görme, dinlenme, eğlenme ve benzeri amaçlarla gitmesi olgusuna genel olarak turizm denir. Bu noktada bir toplumsal olgu olarak coğrafi hareketlilik olgusu gündeme gelmektedir. Bu bağlamda seyahat, turizmin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Ancak kavramsal olarak turizm faaliyetini tanımlamak söz konusu olduğunda, konaklama seyahatten daha önemli bir yer tutmaktadır. Turizm genel olarak modern insanın boş zaman faaliyetlerinden birisi olarak değerlendirilmekle birlikte, daha geniş kapsamlı olarak değerlendirildiğinde sağlık ve iş amaçlı,

özellikle kongre ve toplantı amacıyla düzenlenen geziler de genel olarak turizm kavramının tanımlaması içinde yer alırlar.

Kavramsal boyutta turizmin tanımlanması, bu kavramın bileşenlerinin de ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Turizm kavramı ekonomik yönden ele alındığında bir sektör olarak hizmet sektörü içinde yer alır. Bir hizmet olarak turizm, üretim ve tüketim boyutlarına sahiptir. Başka bir deyişle üretilen hizmetin bir üreticisi bir de tüketicisi vardır. Burada, üreticileri, turistik işletmelerin sahip ve yöneticilerinden, her düzeydeki hizmetlisine kadar hizmet üreten tüm bireyler olarak anlamak gerekir. Tüketici boyutunda ise genel olarak turist dediğimiz (yerli ve yabancı turist) kişi ve kişiler yer alır. En basit anlamıyla turistler ile turizm sektörü çalışanları arasında bir ekonomik mübadele ilişkisi vardır. Turizm sektörü çalışanları bir hizmet üretirler ve turistler bu hizmeti para karşılığı satın alırlar.

Turizmin bu genel tanım çerçevesi içinde bu çalışmada özellikle üstünde durulacak iki faktör turizmin toplumsal boyutu ve çevresel boyutudur. Turizmin toplumsal boyutu bağlamında, turizm faaliyeti sırasında ortaya çıkan insan ilişkileri, turist memnuniyeti, turizm faaliyeti sonucu ortaya çıkan toplumsal ve kültürel değişmeler ve bu değişmelerin yörenin toplumsal yapısı üzerinde yaptığı etkilerin araştırılması bu çalışmanın kapsamı içinde yer almaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın kapsamı içinde yer alan konu başlıklarını ayrı ayrı kısaca incelemek gerekmektedir.

Turizmin sadece ekonomik boyutuyla ele alınması, turizmin değerlendirilmesinde eksik ve yanıltıcı olabilir; dolayısıyla turizmin toplumsal boyutuyla da ele alınması gerekmektedir. Turizm ekonomik bir olay ve olgu olmasının ötesinde ve belki de bundan çok daha önemli olarak toplumsal bir olay ve olgudur. Toplumsal bir olay ve olgu olarak turizm, bireysel düzeyde, birbirini daha önce hiç tanımayan iki insanın yüz yüze gelmesi ve etkileşime geçmesini ifade eder. Grup ve toplum düzeyinde ve özellikle dış turizm gündeme geldiğinde ise iki farklı grup insanın, toplumun, ulusun, hatta daha geniş boyutta ele alındığında iki farklı kültürün bir araya gelmesi, temasa geçmesi söz konusudur. Toplumsal bir olgu olarak dış turizm söz konusu olduğunda, farklı dil, din ve kültüre sahip insanların geçici bir süre de olsa bir toplumsal ilişki üretmeleri söz konusudur. Turist ve ona hizmet eden kişinin birbiriyle temasında her iki kişinin farklı sosyo-kültürel geçmişi bu ilişkinin türünü ve yapısını etkiler. Bu noktada turist ile ona hizmet götüren kişinin oluşturduğu toplumsal ilişkinin sağlıklılığı olaya salt ekonomik açıdan bakıldığında dahi çok önemlidir. Çünkü söz konusu olan bir hizmettir ve hizmete söz konusu fiyatın talep edilebilmesi için, hizmeti satın alanın hizmetten memnun olması gerekir. Bu bağlamda sağlıklı bir ekonomik mübadele ve toplumsal ilişkinin oluşmasında turistlere hizmet götürenlere, yani turizm sektörü çalışanlarına daha ağırlıklı bir görev ve işlev düşmektedir. Çünkü, turistler ile turistlere hizmet götürenler arasında oluşan ekonomik-toplumsal ilişkide turistler tüketici, alıcı, müşteri; turistlere hizmet götürenler ise (turizm sektörü çalışanları) üretici, satıcıdırlar. Modern işletmecilik ilkelerine göre müşteri daima haklıdır ve talepleri karşılanmalıdır, özellikle, söz konusu olan turizm gibi bir karmaşık hizmet sektörü olduğunda müşteri daha fazla haklıdır ve bütün talepleri olabildiğince karşılanmalıdır.

3.TURİZMİN BOYUTLARI

Salt ekonomik değil aynı zamanda toplumsal ve çevresel boyutları da olan bir olgu olan turizm, tüm bu farklı boyutları ile ele alınması gereken bir olgudur. Sektörler sınıflamasında hizmet sektörü içinde yer alan turizm sektöründe, üretilen hizmetlerin üretilmesi ve tüketilmesi sürecinde birçok faktörün dikkate alınması gerekmektedir. Bu faktörlerin ayrı ayrı her biri ve toplam olarak hepsi birden üretilen hizmetin kalitesini ve verimliliğini belirlemekte, bu iki faktör de sonuç olarak, turizm sektöründen üretilen ekonomik katma değeri belirlemektedir. Bu bağlamda bir "hizmet" (*service)* olan turizmin üretilmesi sürecinden, tüketilmesi sürecine kadar birçok faktör etkili olmakla birlikte, tüm söz konusu faktörleri doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen temel bir faktörden söz etmek olasıdır; o da turizmin insan ilişkileri boyutu ya da toplumsal boyutudur.

Bunun yanında turizm olgusu tüm dünyada büyük ölçüde biçim ve içerik değiştirmiş ve turistlerin talep ve beklentileri de değişmiştir. Bu bağlamda turizm açısından temel faktörler olan doğa, tarih, çevre, kültür ve sanat gibi faktörler vazgeçilmez birer nitelik kazanmışlardır. Doğal çevre, tarih ve kültürel değerler artık turizm açısından birer seçenek olmanın ötesinde vazgeçilmez nitelikte önem kazanmışlardır. Dolayısıyla doğal çevrenin korunması, turizmin doğal çevreye zarar vermeden hatta doğal çevre ile iç içe bir yapı ve içerik kazanması, turizmin sürdürülebilirliği bağlamında gündeme

gelmiş olan olgulardır. Turizmin sürdürülebilirliği açısından ilk akla gelen örnek ise eko-turizm kavramıdır. Ekolojik turizm kavramı genel olarak, ekolojik faktörlerin turizme dahil edilmesi gereğini ifade eden bir kavramdır. Başka bir deyimle, turizm olgusu tüm aşamalarında ekolojik dengeleri gözetecek, turizm için vazgeçilmez olan doğal kaynakların bir defalık kullanımını değil, sürdürülebilirliğini temel alacaktır (Tourism and Environment in Europe, 1995; Ceylan, 2001:170). Sürdürülebilirlik açısından, eko-turizm ilkeleri yeni turizm alanlarının ve yeni turizm işletmelerinin planlanması ve belirlenmesinde olduğu kadar; var olan turizm alanlarının ve turizm işletmelerinin niteliklerinin değiştirilmesi açısından da temel bir ilke olarak kabul edilmektedir. Ülkemizdeki turizm sektörünün en önemli pazarını oluşturan Avrupa Birliği, sürdürülebilirlik ve eko-turizm kavramlarını, turizm olgusunun temel bir ilkesi olarak kabul etme eğilimindedir. Avrupa Birliği Bölgeler Komitesi 21 Kasım 2001'de İtalya'nın Florence kentinde yaptığı ve eko-turizmi tartıştığı toplantısında, Avrupa Birliğinde turizme ilişkin tüm yasal düzenlemelerini sürdürülebilirlik ve eko-turizm doğrultusunda değiştirilmesi yönünde bir eğilim ortaya koymuştur (Inforegio/panorama, 2002a:11). Dolayısıyla, Avrupa Birliği ülkeleri ülkemizin ve özellikle bölgemizin en önemli turizm pazarını oluşturması açısından ve ülkemizin Avrupa Birliği aday ülkesi olması açısından, Türkiye'nin turizm yapısını söz konusu pazarın talepleri doğrultusunda değiştirmesi vazgeçilmez bir zorunluluk arz etmektedir.

Bu bağlamda Marmaris kentinde var olan turizm yapısının daha fazla çevreye duyarlı, uyumlu ve tüketicinin talep ve beklentilerine uyumlu bir yapıya dönüştürülmesi gerekmektedir. Bunun için gerekli olan dönüşümlerin toplumsal alt yapısını belirlemek ve bu bağlamda Marmaris kentinin turizm açısından kısa, orta ve uzun vadeli önceliklerini belirlemek amacıyla bir sosyolojik araştırma yapılması planlanmış ve bu araştırma 2002 yılının Şubat ile Eylül ayları arasında Marmaris'te uygulanmıştır. Bu araştırmanın amacı, Marmaris kentinde daha çevreye duyarlı ve uyumlu bir turizm yapısı oluşturulması için gerekli toplumsal alt yapıyı belirlemek ve kısa, orta ve uzun vadede nelerin yapılması gerektiğini belirleyen bir alternatif turizm strateji ve eylem planının ana hatlarını, uygun politika önerileri olarak ortaya koymaktır.

3.1.TURİZMİN TOPLUMSAL BOYUTU

Turizmin geniş kapsamlı olarak toplumsal etkileri de olan bir süreçtir. Bu bağlamda turizmin etkisi ile meydana gelen toplumsal değişiklikleri şu şekilde gruplandırmak mümkündür.

1.Demografik etkiler (yörede nüfusun artışı, yaş ve cinsiyet boyutlarında olan değişmeler)

Ekonomik etkiler: tüketim ve üretim kalıplarında değişmeler, a) Tüketim kalıplarında değişmeler: geleneksel, yöresel tüketim gereksinimlerinden vazgeçip, ulusal ve uluslararası arenada mevcut olan mal ve hizmetlere yönelik aktif talebin gelişmesi, b) Üretim faktörlerinde gelişmeler: yeni teknolojilere ve bu teknolojilere uyum sağlayabilecek insan gücüne yönelik değişmeler; eğitim, meslek, dilbilgisi vs. gibi konularda gelişmeler,

3.Kültürel etkiler: toplumun kültür üretimi (otantik sanatlar) ve kültür tüketimi (yaşam ile ilgili örf ve adetlerde görülen değişmeler) konusunda ziyaretçi kültürlerle etkileşimi,

a) Normlarda görülen değişiklikler: geleneksel kültüre ait olan toplumsal beğeni duygularında ortaya çıkan değişmeler. Eskiden kabul görmeyen bir davranışın, zamanla makul, hatta makbul hale gelmesi, b) Kültür tüketimi: gelenek ve görenekler çerçevesinde yaşanmakta olan düğün, dini merasimler, yöresel sanat ve edebiyat konularında görülen değişmeler,

Çevre üzerinde etkiler: ekolojik, tarihsel ve coğrafi zenginliklerin bozulması, fauna ve floranın korunması, su hava, toprak, gürültü ve diğer konularda çevrenin bozulması.

Bununla birlikte turizmin etkide bulunduğu demografik, ekonomik ve de kültürel alanlar daha genel bir ifadeyle sosyal çevre olarak ele alındığında, turizmin etkide bulunduğu bu alanları doğal çevre ve sosyal çevre olarak iki başlık altında toplamak da mümkündür. Öte yandan sosyal çevrenin ancak doğal çevre üzerinde varlık alanı bulabilmesi, diğer bir ifadeyle doğal çevrenin sosyal çevreyi kapsayıcılığı, turizmin olumsuz etkilerinin giderilmesine yönelik uygulanabilecek politikalarda doğal çevreye tartışmasız bir öncelik kazandırmaktadır.

3.2.TURİZMİN ÇEVRESEL BOYUTU

Çevre insan yaşamını koşullandıran tüm doğal ve yapay öğeleri ifade eder. Fiziksel, biyolojik ve sosyal kategorilere ayrılan çevre, insanoğlunun varoluşundan bu yana sürekli etki altında kalmıştır. İnsan toplu yaşama geçişle birlikte içinde yaşadığı çevreyi ve doğal kaynakları olabildiğince fazla oranda kullanabilmenin yollarını aramıştır. Bunun sonucunda kendiliğinden var olan doğaya karşı, bu doğanın yeniden üretildiği ve insan emeğinin ürünü olan yeniden üretilmiş ikinci doğa oluşturulmuştur. İlkel toplumlarda ve tarımcı toplumlarda insanın doğayı değiştirmesi ve doğal kaynakları kullanması sınırlı iken, modern endüstri çağında, insan refahını arttırmak için endüstrileşmenin ve bunun için de doğanın ve doğal kaynakların sınırsızca kullanımı söz konusu olmuştur. Bunun sonucunda insan ürünü olan doğa ile kendiliğinden var olan doğa yaşamsal bir rekabete girmiştir (Tuna, 2006). Doğanın bu aşırı kullanım ve sömürüsü sonucu oluşan hava ve su kirlenmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan sağlık sorunları, ölümler, küresel iklim değişikliği ve bunun sonucu, dünyanın bazı bölgelerinde oluşan kuraklıklar ve sel baskınları, aşırı soğuk ve aşırı sıcak hava dalgalanmaları gibi çevresel etkiler ortaya çıkmıştır. Bu çevresel etkiler, ortaya çıktıkları coğrafyalarda toplumsal yaşantıyı da derinden etkilediklerinden dolayı, toplumsal etkiler olarak da adlandırmak gerekir. Ancak hepsinden önemlisi, toplumsal boyutları da olan söz konusu çevresel etkileri, bir ölçüde, doğanın, aşırı kullanım ve sömürüye olan tepkisi olarak yorumlamak mümkündür.

Özetle çevrenin doğal ve yapay öğelerinin bozulması veya niteliğinin değişmesiyle ortaya çıkan çevre sorunlarının temelinde; aydınlanma düşüncesinin bir sonucu olarak insanın doğaya bakış açısının farklılaşması, sanayileşme, kentleşme ve nüfus artışı yatmaktadır. Özellikle endüstriyel toplum yaşantısında doğa ile toplum arasındaki ilişkilerin giderek kopma noktasına gelecek kadar zayıflamasıyla insanoğlu doğaya yabancılaşmıştır. Toplumun doğaya yabancılaşması, doğanın tahrip edilmesi ve çevre kirliliği ve bunun sonucu oluşan sorunlar 1950'ler ile 1970'ler arasında en üst değerlere ulaşmış ve insanlığı tehdit eder duruma gelmiştir (Tuna, 2001a). Böylece; endüstriyel toplum içerisinde çevresel sorunları ortadan kaldırmaya ve doğa ile yeniden barışmaya yönelik olarak kısaca "doğaya dönüş" eğilimini içinde barındıran düşünsel yaklaşımlar ortaya çıkmıştır (Tuna, 2000:680). Eko-turizm ve doğanın turizm yoluyla yeniden keşfini, doğa ile bozulan ilişkilerin yeniden kurulmaya çalışılmasını "doğaya dönüş" eğilimlerinin somut göstergeleri olarak ele almak olasıdır.

3.3.TURİZM, ÇEVRE VE EKO-TURİZM

Turizm, çevre ve doğal kaynak tabanına dayalı olarak gelişen çok yönlü bir ekonomik faaliyettir. Turizm ile çevre arasındaki ilişkilerin iki boyutundan söz edilebilir. Bir yandan çevresel kaynaklar turizm ürününün üretimi için gerekli kritik kaynaklardan birini sağlarken diğer yandan da turizm, bilinçli ya da bilinçsiz olarak çevre üzerinde negatif etkiler yaratır. Bununla birlikte turizmin bir diğer etkisi de çevresel kaynakları tüketerek değişikliğe uğratmasıdır (Ceylan, 2001:170).

Bir ülkenin turizm potansiyeli, sahip olduğu sosyal, tarihi, doğal ve kültürel değerler ile ölçülür. Ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından 21.yüzyılın en gözde sektörü durumuna gelmiş ve dünya ekonomisinde çok önemli bir yer edinmiş olan turizmin çevresel sorunlara karşı duyarlılığı son derece yetersizdir. Turizm faaliyetlerinin çevresel etkilerinin göz ardı edilerek yürütülmesi sonucu, turizm ekolojik dengeye önemli zararlar vermekle birlikte yörelerin yapısal, tarihi ve estetik değerlerini tehdit etmektedir.

Özellikle, turizmin kitleselleşmesi, çevre kalitesini olumsuz yönde etkilemekte, mevcut arazi kullanımının değişmesi ve bazı bölgelerde özellikle tarımsal nitelikli toprakların kaybı, bitki örtüsü ve tüm doğal çevrenin tahribi, doğal çevreye uyumsuz yapılar ile kıyı şeridinin estetik yönden çirkinleşmesi ve işlevini yitirmesi, mevcut altyapının kaldıramayacağı kanalizasyon ve çöp sorunu ve bu atıkların denize boşaltılmasıyla ortaya çıkan kirlilik tarihi alanların ve sit alanlarının tahribi, sosyal yaşam, adetler ve alışkanlıklarda değişiklik ve bozulmalar gibi pek çok etkiye neden olmaktadır (Oğuz, 1999:35). Turizm diğer ekonomik sektörlere göre çevresel kaynakları en çok kullanan sektördür. Çevresel kaynaklar yenilenebilen türden olmayıp, turistlerin ilgisini çekmesi bakımından oldukça önemlidir. Fakat bu kaynakların kullanımı aynı zamanda hem sosyal hem de ekonomik gelişmeyi büyük ölçüde etkilemektedir.

Bir yörede turizm faaliyeti ortaya çıktığında ve gelişim sürecine girdiğinde, yukarıda belirlenen çevresel kaynaklar üzerinde etkili olur ya da turizm faaliyeti yukarıda belirlenen çevresel kaynaklar

üzerine kurulur. Dolayısıyla doğal çevreye duyarlı ve saygılı bir turizm etkinliği, bir yandan söz konusu çevresel kaynakların sürdürülebilirliğini sağladığı gibi diğer yandan genel olarak turizmin sürdürülebilirliğini de sağlayacaktır. Bu bağlamda, turizmin varoluşunun temelini oluşturan çevresel kaynakların korunması yüksek düzeyde bir çevresel duyarlılığı zorunlu ve gerekli kılmaktadır.

Çevresel bilinç konusunda turistlerin artan talebi, tatil ve seyahatleri belirleyen önemli bir etken haline gelmiştir. Söz konusu çevresel motivasyon aynı zamanda girişimciler için de ekonomik bir hareket noktasıdır. Öyle ki özel operatörler, yerli ve ulusal otoriteler ve hatta yerel topluluklar çevre konusunda geçmişten daha fazla duyarlı olmaya başlamışlardır. Çünkü çevresel koruma orta ve uzun vadeli olarak turizm için oldukça önemlidir (CE, 1993:4).

Son yıllarda turistik kaynakların yönetimi, geliştirilmesi, yaratılması ve çevresel elementler konusunda, yerel toplulukların sosyo-kültürel değerlerinin korunması ve turizm açısında pazarlanabilir ürünler haline gelmesi, öncelikli hale gelmiştir. Çünkü turistler tatillerini gündelik yaşamın gürültü, yoğun trafik, park sorunu gibi kentsel yaşamın getirdiği sorunlardan uzak bir şekilde geçirmek istemektedirler. Dolayısıyla çevrenin bozulması turizm sektörünün de rekabetçi özelliklerini ve kaynaklarını kaybetmesine yol açmaktadır. Yakın gelecekte "çevre"ye yönelik talepler de küresel anlamda artacak, turistler çevre konusunda daha duyarlı hale gelecek ve tatil tercihlerini uyumlu ve başarılı çevre koruma politikalarının uygulandığı yerlerden yana kullanacaklardır (CE, 1993:6).

4. MARMARİS'TE TURİZM ÇEVRE VE TOPLUMSAL EĞİLİMLER ARAŞTIRMASI

4.1. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMSEL MODELİ

Bu araştırmada Marmaris kentindeki turizm toplumsal olayı ve bu olayın yarattığı sosyo-ekonomik ve kültürel değişiklikler araştırılmıştır. Bu bağlamda Marmaris ve yöresinde daha çevreye duyarlı ve uyumlu ve tüketici taleplerine uygun bir turizm stratejisi geliştirilmesi için gereken ana çerçeveyi oluşturulacak politika önerileri sunulmuştur. Marmaris kenti ve çevresi gelirinin tamamına yakınını turizm sektöründen sağlayan bir bölgedir. Marmaris ve çevresindeki turistik işletmelerin çoğu yabancı ya da dış turizme yönelik hizmet veren işletmelerdir. Dolayısıyla Marmaris kentindeki turizmin daha çevreye duyarlı ve sürdürülebilir olması büyük bir önem taşımaktadır. Marmaris'te turizmin daha sürdürülebilir bir forma dönüştürülmesine katkıda bulunmak amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada öncelikle turizm sektörü çalışanları üzerinde sosyolojik bir uygulamalı alan araştırması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmada turizm sektörü çalışanlarının, geniş kapsamlı olarak turizm, turizmin yarattığı toplumsal, kültürel, ekonomik ve çevresel etkiler konusundaki eğilimleri ile genel olarak çevresel eğilimleri, beklentileri ve düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırmanın bu bölümünün amacı, turizm sektörü çalışanlarının söz konusu eğilimlerini belirleyerek, turizmin yarattığı sosyo-ekonomik ve kültürel etkileri belirlemenin yanı sıra, sektör çalışanlarının eko-turizm konusundaki bilgi, eğilim ve beklentilerini de belirlemektir. Böylelikle, araştırma bulgularına göre, turizmin daha çevreye duyarlı bir forma dönüştürülmesinin toplumsal alt yapısını ortaya koyabilmek ve buna uygun strateji ve politika önerilerini geliştirebilmek ve ortaya koyabilmek mümkün olacaktır. Araştırmanın bu aşaması yüz yüze görüşme tekniği ile gerçekleştirilmiş, görüşülen kişilerin önceden hazırlanmış olan tam yapılandırılmış soru formunda yer alan ve içerikleri yukarıda belirtilen konulardan oluşan soruları yanıtlamaları istenmiştir. Soru formlarında yer alan sorulara verilen yanıtlar bilgisayar ortamında uygun istatistik programları (SPSS) kullanılarak kaydedilmiş, işlenmiş, test ve analiz edilmiştir.

Araştırmanın turizm sektörü çalışanları aşaması, çeşitli düzeylerdeki ve konumlardaki turizm sektörü çalışanlarını temsil edecek şekilde oluşturulmuş olan bir örneklem grubu üzerinde uygulanmıştır. Söz konusu araştırma dizisi Şubat 2002 ile Temmuz 2002 tarihleri arasında Marmaris'te uygulanmıştır. Toplam 1221 kişiden oluşan örneklem grubu, başta turistik konaklama tesislerinde çalışanlar olmak üzere, turizm sektörü ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili olan 30'dan fazla sektör ya da alt sektör çalışanından oluşmaktadır. Böylelikle örneklem grubu tüm turizm sektörü çalışanlarını temsil edecek şekilde belirlenmiştir. Ayrıca belediye, kaymakamlık ve emniyet örgütü çalışanları da örneklem grubuna dahil edilerek, kamu sektörü çalışanlarının da çalışmanın örneklem grubu içinde yer almaları sağlanmıştır. Ayrıca turizm sektörünün temsilcileri olan otel örgütleri, esnaf örgütleri, ticaret odası temsilcileri, turizm sektörü ile doğrudan ilişkili olan merkezi yönetiminin yerel temsilcileri ve yerel

yönetim temsilcileri ile araştırma konusu ile ilgili olarak derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Böylelikle, niceliksel olarak toplanan bilgiler ve eğilimler niteliksel olarak toplanan bilgiler ve eğilimler ile desteklenmiştir.

Araştırmanın turizm sektörü çalışanları ile ilgili olan bu bölümünde ayrıca turistik işletmelerin sadece sahipleri ya da yetkili temsilcileri ile işletmelerin genel durumları, personel profilleri, çevresel politika ve uygulamalar konularındaki konumlarına ilişkin sorular sorulmuştur. Araştırmanın bu alt bölümünde öncelikle turizm belgeli konaklama işletmelerinin sahipleri ya da yetkili temsilcileri ile görüşülmüştür. Görüşülen toplam turizm belgeli işletme sayısı 139'dur. Daha sonra turizm belgeli olamayan oteller, apart, pansiyon gibi konaklama işletmeleri ile bar, restoran, hediyelik eşya satıcısı, halıcı kuyumcu gibi diğer turistik işletmelerin sahipleri ya da yetkili temsilcileri ile görüşülmüştür. Görüşülen turizm belgeli konaklama tesisi olmayan toplam turistik işletme sayısı 608'dir. Yani toplam 747 işletme yetkilisi ile işletmelerin genel durumu ve çevresel konumları hakkında görüşülmüştür. Anket uygulaması sonucu elde edilen bilgiler bilgisayar ortamında uygun istatistiksel programlar (SPSS) kullanılarak kodlanmış, işlenmiş ve test ve analiz edilmiştir. "Marmaris'te Turizm, Çevre ve Toplumsal Eğilimler Araştırması" durum saptamasına yönelik (*descriptive*) bir çalışmadır. Bu anlamda bu araştırmanın amacı daha çok uygulamaya yönelik politika önerilerinin ortaya konmasıdır.

4.2. BULGULAR VE TARTIŞMA: TURİZMİN GELİŞMESİNİN TOPLUMSAL ETKİLERİ

Bu makalede araştırma bulguları ayrıntılı istatistiksel tablolar ile değil, özet olarak ve genel sonuçları itibariyle verilmiştir. Bu bağlamda, öncelikle Marmaris'teki turizm sektörü çalışanlarının turizmin toplumsal etkileri konusundaki eğilimleri incelendiğinde, turizm sektörü çalışanlarının turizm ile birlikte ortaya çıkan toplumsal değişiklikleri olumlu ve olumsuz yönleri ile değerlendirdikleri, ancak olumlu yönlerine daha ağırlıklı olarak vurgu yaptıkları söylenebilir. Ayrıca turizm sektörü çalışanlarının, turizm ile birlikte ortaya çıkan sosyo-kültürel değişikliklere, bazen çelişik eğilimler içeren tepkiler verdikleri söylenebilir. Bazı sosyo-kültürel değişikler aynı kişiler tarafından hem olumlu olarak onaylanmakta, hem de olumsuz olarak kuşkuyla karşılanmaktadır. Buna örnek olarak aile bağlarının ve toplumsal dayanışma duygularının zayıflaması olguları verilebilir. Geleneksel toplumun ayırıcı özelliklerinden olan güçlü aile bağları ve güçlü toplumsal dayanışma duyguları turizm ile birlikte hızlı bir çözülme sürecine girmiştir. Bir yandan bu çözülme süreci tepki ile karşılanmakta ve kaybolmakta olan değerlere duyulan bir nostaljik özlem duygusu ile olumsuzlanabilmektedir. Diğer yandan aynı olgular aynı kişiler tarafından, bazı boyutları ile bireyi ve bireysel özgürlüğü ön plana çıkaran modern toplumsal ilişkilere ön ayak olabilecek niteliklerinden dolayı onaylanabilmektedir de. Bu durum aslında, toplumsal değişime ilişkin söz konusu soruları yanıtlayanların; bu araştırmanın temel sorunsalını oluşturan (turizmin geleneksel toplumsal ilişkileri çözerek, modern toplumsal ilişkilere doğru bir yönelime yol açması olgusu) toplumsal değişimi yaşamakta olduklarının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Ancak yukarıda değinilen toplumsal değişim süreci içinde; bu araştırmada, geleneksel toplumsal yapıdan modern toplumsal yapıya doğru olan toplumsal değişimin iki göstergesi olarak alınan, aile bağlarının ve toplumsal dayanışma duygularının zayıflaması olguları bireysel düzeyde kolaylıkla kabul gören, aşılabilen ve içselleştirilebilen olgular değildir. Güçlü aile bağları ve güçlü toplumsal dayanışma duygusu gibi geleneksel değerler çözülüp etkinsizleşirken; bunların yerine geçebilecek arkadaşlık kulüpleri, gençlik kulüpleri, toplum örgütleri, aile, gençlik ve yaşlılık danışma merkezleri gibi modern toplumsal kurumlar ve bu kurumların gerektirdiği değerler sisteminin oluşumu genellikle eş zamanlı olarak gerçekleşmez. Bunun sonucu olarak, bireysel ve bazen toplumsal düzeyde değersizlik, normsuzluk ve kuralsızlık gibi toplumsal düzen ve kontrol mekanizmalarının işleyişini etkinsizleştiren olgular gündeme gelebilir. Marmaris örneğine bakıldığında, turizmden kaynaklanan gelir düzeyinin kısa sürede beklentilerin çok üstünde artmasının da etkisiyle, söz konusu sorunların sıklıkla yaşandığı görülmektedir. Yetişkin aile bireyleri arasında ve özellikle gençler ile anne-babalar arasındaki aile bağlarının oldukça zayıfladığı ve kopmaların yaşandığı, alkol, uyuşturucu ve geleneksel ahlaki değerler bağlamında meşru görülmeyen cinsel ilişki eğilimlerinin arttığı, yüz yüze görüşmelerde ve derinlemesine mülakatlarda ifade edilmiştir. Tüm bu toplumsal değişimler, geleneksek toplumsal değerlerin egemen olduğu bir toplumda, turizmin hızlı bir toplumsal katalizör olarak çalışması ve geleneksel toplumsal ilişkileri çözmesi ya da turizmin toplumsal-kültürel maliyeti olarak alınabilir.

Dolayısıyla turizm ile birlikte ortaya çıkan ve kısa sürede ivme kazanan toplumsal değerlerin erozyonu ve bu değerlerin yerine yeni değerlerin oluşturulamaması sorunu, her zaman açıkça görülüp hissedilmeyen ancak içten içe toplumun şikayetçi olduğu temel toplumsal sorunlardandır. Bu sorunların çözümü için toplumsal konsültasyon ve danışma merkezleri kurulmalıdır. Bu konuda yerel yönetimler, meslek örgütleri ve sivil toplum örgütleri öncülük yapabilirler. Ayrıca üniversitelerin bu konuda danışmanlık hizmeti vermesi söz konusu olabilir.

4.3. TURİZMİN GELİŞMESİNİN KENT DOKUSUNA ETKİLERİ

Turizmin gelişmesiyle birlikte Marmaris'in kentsel görünümü büyük ölçüde değişmiştir. Marmaris dar bir alana sıkışmış bir balıkçı kasabası görünümünde iken, çevresindeki köyleri de içine alan, orta büyüklükte bir kent görünümü kazanmıştır. Bu durumda yapılaşma yoğunluğu kısa sürede müthiş bir şekilde artmış, çok dar alanlara, fiziki taşıma kapasitesinin çok üstünde turistik tesisler ve konutlar inşa edilmiştir. Bu aşırı yapılaşma yoğunluğu, yol, su, kanalizasyon gibi alt yapıların yetersizliğini gündeme getirmiş, çok maliyetli alt yapıların, hızlı bir şekilde artan talebi karşılayamaması sonucu sık sık yenilenmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda en son yapımı tamamlanmış olan Çevre Koruma Projesi su, kanalizasyon, sıvı ve katı atık arıtma gibi işlevleri yerine getirecek olan entegre bir projedir. Ancak bu proje yüz milyonlarca dolar harcanarak yapılmış pahalı fakat orta vadede kentsel gereksinimleri karşılayacak bir projedir. Bu proje ile birlikte şunu ifade etmek olasıdır; Marmaris'te turizmin ve kentsel gelişimin maliyeti çok yüksek olmuştur. Bundan sonra kentsel gelişimin ilkeleri planlanmalı ve bu ilkelere titizlikle uyulmalıdır.

Marmaris'te yapılaşma yoğunluğunun fiziki taşıma kapasitesinin çok üstüne çıkmış olmasından dolayı kent merkezinde yeni yapılaşmalara kesinlikle izin verilmemeli, var olan yapılaşma yoğunluğu olabildiğince azaltılmalıdır. Marmaris taşıdığı bazı dezavantajlara rağmen halen, çok önemli ve talep edilen bir turizm "ürünüdür." Dolayısıyla, bu çalışmanın da temel amacı olan, Marmaris'te turizmin yapısı iyileştirilerek, kent merkezindeki yapılaşma yoğunluğu azaltılarak ve kent merkezi dışında, yörede alternatif merkezler yaratılarak Marmaris yöresinde turizmin sürdürülebilirliği sağlanabilir. Marmaris yöresinde, Marmaris kent merkezi dışında bazı alanlar özel çevre koruma bölgesi ilan edilmiştir ve bu alanlarda yapılaşma yoğunluğu Özel Çevre Koruma Kurumu tarafından sıkı bir şekilde denetlenmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte, özellikle Hisarönü, Orhaniye gibi yörelerde ve Gökova yöresinde Özel Çevre Koruma kurumunun sıkı kontrol ve denetimine rağmen yapılaşmalar olduğu gözlenmektedir. Dolayısıyla ödün vermez gibi görünen koruma politikalarının gerçekçi bir şekilde fiilen uygulanması çok fazla mümkün olamamaktadır. Bu konuda yerel yönetimler, Özel Çevre Koruma kurumu ve merkezi yönetim iş birliği içinde, Marmaris kent merkezi dışında, Marmaris yöresinde hızla devam etmekte olan talebi karşılamak amacıyla kontrollü ve çevreye uyumlu bir yapılaşmaya olanak verecek bir planlamayı yapmalıdır.

Turizm işletmelerinin çalışma sürelerine ilişkin olarak ortaya çıkan veriler, konaklama işletmelerinin ve diğer işletmelerin büyük bir çoğunluğunun yılın sadece altı ayında çalıştığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Marmaris'te turizmin yılın on iki ayına yayılarak, işletmelerin tam kapasite çalışması ve böylelikle hem turizmden elde edilen gelirin artması ve hem de turizmin yarattığı istihdamın da artması sonucunu doğurabilecektir. Bu anlamda, genellikle sadece yaz aylarında çalışan turistik işletmelerin kış aylarında da çalışacak şekilde, turizmin çeşitlendirilerek on iki aya yayılması için çeşitli projeler üretilmelidir. Burada somut bir öneri olarak, kış aylarında turizmin canlandırılması için kongre turizmi ve doğa turizmi gündeme gelebilir. Kongre turizmi için önerilebilecek en somut öneri ise, Marmaris'e çok amaçlı bir kongre, kültür ve sergi merkezinin inşa edilmesidir. Marmaris kent merkezindeki yapılaşma yoğunluğu dikkate alınarak bu kongre merkezinin kent merkezi dışında inşa edilmesi önerilmektedir.

Marmaris kent merkezinin yoğunluğunun planlanması açısından da bazı somut projeler önerilebilir. Ticari işletmelerin ve kamu kuruluşlarının büyük çoğunlukla eski kent merkezinde yer almasından dolayı buradaki yaya ve araç trafiği müthiş bir şekilde artmıştır. Bu bağlamda kamu kuruluşlarının eski kent merkezi dışına taşınması süreci hızla devam etmektedir. Birçok kamu kuruluşu eski kent merkezi dışına taşınmış, geride kalanlar da taşınma aşamasındadır. Ancak buna rağmen eski kent merkezinin ve hemen civarının yaya ve araç trafiği yoğunluğu halen sürmektedir. Bu konuda öncelikle önerilebilecek radikal öneri, araç trafiği ile yaya trafiğinin birbirinden ayrılmasıdır. Bu bağlamda eski

kent merkezindeki rıhtım tamamen araç trafiğine kapatılmalıdır. Eski kent merkezinin hemen kıyısında ve yeni kent merkezinin tam ortasında yer alan büyük ölçekli alış-veriş merkezi (TANSAŞ) kent merkezi dışına taşınmalı ve bu merkez tamamen otopark olarak kullanılmalıdır. Bu arada Sabancı Lisesi de kent merkezi dışına taşımalıdır. Yeni kent merkezini oluşturan Taşlık Meydanında bir alt geçit bölgesi yapılarak, araç trafiği tamamen yeraltına indirilmeli ve yer üstü tamamen yaya bölgesi olarak planlanmalı ve işlev kazandırılmalıdır. Tekrar etmek gerekirse, bu önerideki ana düşünce yaya trafiği ile araç trafiğinin ayrıştırılmasıdır. Eğer bu proje gerçekleşirse, park ve benzeri birçok sorun da doğal olarak çözülecek ve turistlerin ve Marmarislilerin kent merkezinde araç trafiğinden uzak stressiz bir ortamda yaşamsal etkinliklerini gerçekleştirmeleri söz konusu olabilecektir.

4.4. ÇEVRESEL BİLİNÇ VE ÇEVRESEL EĞİLİMLER

Bu araştırmanın birincil amacının turizm sektörü çalışanlarının çevre konusundaki eğilimleri ve bu bağlamda turizmin daha çevreye uyumlu bir yapıya dönüştürülmesi olduğu daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda, turizm sektörü çalışanlarının ve işletme sahip ve yöneticilerinin çevre konusundaki, eğilimleri bilinç düzeyleri ve işletmelerin çevresel politika ve uygulamalara ilişkin sorulara verilen yanıtlar toplu olarak değerlendirildiğinde, çalışanların genel olarak çevre konusunda duyarlı oldukları ve bilinçli olduklarını ifade ettikleri görülmüştür. Ancak çalışanların çevre konusundaki eğilimlerine daha ayrıntılı olarak bakıldığında; turizm sektörü çalışanları için işaret edilmesi gereken ilk ve en önemli durum, çalışanların eğitim düzeylerine ilişkin nitelikleridir. Marmaris'teki turizm sektörü çalışanlarının yaklaşık yüzde 30'u sadece temel eğitim almışlardır. Lise düzeyinde bir eğitim almış çalışan oranı ise yaklaşık yüzde 42 olup, yüksek öğrenim düzeyinde eğitim almış çalışan oranı yaklaşık yüzde 26'dır. Çalışanların düşük eğitim düzeyi genel bir nitelik sorunu olarak karşımıza çıkmaktadır. Turizm sektörü çalışanlarının eğitim düzeylerinin düşük olması temel olarak ülkemizi ziyaret eden turistlerle kurulması gereken uygun insani ilişkilerin kurulmasında sorunlar yaratmakta ve turist memnuniyetsizliğinin ana nedenlerinden birisini oluşturmaktadır. Çalışanların eğitim düzeylerinin genel ortalamasının düşük olmasının yanı sıra çalışanların çok azı mesleki eğitim almışlardır. Çalışanların eğitim düzeylerinin düşüklüğü mesleki eğitimlerinin yetersizliği ile birleşince, turizm sektörü çalışanlarının nitelik sorunlarını bir kat daha arttırmaktadır. Dolayısıyla, sürdürülebilir bir turizm için, turizm sektörü çalışanlarının genel eğitim düzeylerinin ve genel niteliklerinin yükseltilmesi temel bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışanların çevresel konulardaki bilgilenmeleri ile eğitim düzeyleri arasında bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Çalışanların, sahip oldukları düşük eğitim düzeyinin de bir fonksiyonu olarak, çevresel konularda çok fazla bilgili dolayısıyla bilinçli olmadıkları, çevresel konulardaki ayrıntılı sorulardan anlaşılmaktadır. Çalışanlar çoğunlukla meslekleriyle ilgili bir eğitime sahip olmadıkları gibi, çevre konusunda da bir eğitim almamışlardır. Dolayısıyla turizm sektörü çalışanları için eğitim sadece genel nitelikleri açısından değil aynı zamanda çevresel bilinçlenme için de bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaktadır. Turizm sektörü çalışanları çevresel bilince sahip olduklarını iddia ederken, iş çevre konusunda somut eylemde bulunmaya geldiğinde, çevre konusunda ne yapmaları gerektiğini bilmemektedirler. Turizmin yapısını daha çevreye duyarlı bir forma dönüştürmenin ilk adımı çalışanların çevre konusunda bilinçlendirilmeleridir. Yerel yönetimler, çevre kuruluşları, meslek örgütleri ve en önemlisi işletmeler, hemen şimdi turizm sektörü çalışanlarının çevre eğitimine başlamalıdırlar. Otelciler birliği, yerel yönetimler çevre konusundaki sivil toplum örgütleri ve üniversitelerin ilgili bölümleri ile ilişkiye geçerek geniş kapsamlı çevre eğitimi programları hazırlamalı ve uygulamaya koymalıdırlar. Çalışanların çevre konusundaki eğitimleri, işletmelerin bir çevre programına sahip olmalarının da ilk adımıdır.

Ancak işletmeler için çevre açısından durum sadece çalışanlarını çevre eğitimi aldırmakla sınırlı değildir. Turizm işletmeleri, genel olarak çevre olgusundan ve çevrenin, turizm için en temel ve vazgeçilmez bir gereklilik olduğundan habersiz oldukları görülmektedirler. Dolayısıyla, aslında çevre eğitimi alması gerekenler, öncelikle, çalışanlardan çok işletmelerin sahipleri ve yöneticileridir. İşletmelerin sahip ve yöneticileri öncelikle çevresel bir bilinç kazanmalı, daha sonra işletmelerinde bir çevre programının gerekliliğine inanmalıdırlar. İşletmenin sahip ve yöneticisinin çevreyi temel bir veri olarak kabul etmesi ve bir çevre programının gerekliliğine inanması, işletmede çevre yönetimi sistemi ya da çevre programı kurulmasının ilk aşamasıdır. Bir sonraki aşama ise her turistik işletmenin kendi kapasite ve büyüklüğüne göre bir çevre politikasına ve çevre programına sahip olmasıdır. Çevre

konusunda işletmeler düzeyinde ve kentsel düzeyde yapılması gerekenler vardır. Bunun için öncelikle genel çevresel hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. Turizmde daha çevreye duyarlı bir dönüşümün sağlanması ve çevreci bir yapının oluşturulması kentsel düzeydeki çevre politikaları ile işletmeler düzeyindeki çevresel politikaları birlikte ve birbirine uyumlu bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Kentsel düzeyde çevresel hedefler şunlardır: Deniz kirliliğinin önlenmesi, denizdeki alg ve ölü yosunların önlenmesi, suç oranlarının kontrol altına alınarak önlenmesi, kalabalığın ve yoğunluğun azaltılması, gürültü kirliliğinin önlenmesi, turistik alanlar ile yakın yerleşme yerlerinin ayrışması, kırsal alanların ayrışması, bölgedeki yoğun yapılaşmanın önlenmesi ve kentsel mekanın kötü koşullarının düzeltilmesi.

Çevre için yukarıda sayılanların gerçekleştirilmesi için, hem kentsel düzeyde hem de İşletmeler düzeyinde Çevre Yönetimi Sistemleri kurulmalıdır. Bu bağlamda çevre yönetiminin ilkelerinin bir kez daha anımsatmakta yarar vardır. Bir Çevre Yönetim Sisteminin kurulmasının ilk aşaması çevre politikasının formüle edilmesidir. Daha sonra işletme (kurum) içinde bulunanların tümünün, çevre yönetimi sistemine en yüksek katılımının sağlanması gerekmektedir. Bununla birlikte sürekli bir çevresel gözden geçirme sürecinin oluşturulması gereklidir. Bunu işletme (kurum) içinde görev ve sorumlulukların belirlenmesi izler. Daha sonra da sırasıyla çevresel etkilerin belirlenmesi, hedef ve amaçların belirlenmesi, yönetim sisteminin oluşturulması ve periodik olarak çevresel programa uyumun izlenmesi ve başarının izlenmesi ve kontrolü gelmektedir (Kirk, 1995:4).

Marmaris'teki turistik işletmeler kendilerine uygun bir çevre politikası belirleyerek, bir çevre programı ve çevre yönetim sistemi oluşturmalıdır. İşletmelerin çevre yönetim sistemi ile yerel yönetimin çevre yönetimi sistemi birbirini tamamlayan bir nitelikte olmalıdır. Somut olarak ifade etmek gerekirse, yerel yönetimim tamamlayıp işletmeye aldığı Çevre Koruma Programı'nın mutlaka bir turistik işletmeler boyutu olmalıdır. Özellikle katı atık yönetimi konusunda, katı atıkların daha işletmelerde, organik atıklar, geri dönüştürülebilir ve yeniden kullanılabilir atıklar olarak ayrıştırılması gerekir. Böylelikle tüm bu süreçlerin sonunda doğal çevreye daha uyumlu bir turizm ortaya çıkacak, doğal kaynakları daha az tüketen ve tükettiklerini yeniden üreten turizm uzun yıllar sürdürülebilir bir turizm olacak, Marmaris uzun yıllar turizmden gelir elde etmeye devam edecektir. Eğer Marmaris'te turizm doğal çevreye uyumlu ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmezse, kısa sürede doğal çevre tüketilecek ve kirletilecek ve turizm adına pazarlanacak bir değer kalmayacağından turizm de son bulacaktır. Özellikle Marmaris için turizm tek ekonomik aktivite olduğundan, yöre ve benzer yöreler büyük bir ekonomik kriz içine girecek, turizm adına yapılan yüz milyonlarca dolarlık yatırımlar atıl kalacaktır. Bu bir felaket senaryosu değil, gerçekleşme olasılığı olan bir tahmindir ve gerçekleşme ve gerçekleşmeme olasılığı tamamen turizm sektörünün elinde ve kararındadır.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Marmaris uluslar arası düzeyde tanınan bir turizm merkezidir ve 2000'li yılların başlarında turizm yoğunluğu açısından belki de en parlak dönemini yaşamıştır. Ancak bu başarılı durumu fazla sürdürememiş ve 2005-2006'dan sonra turizmden elde gelirde düşüşler meydana gelmiştir. Turizm gelirlerinde tekrar bir artışın meydana gelmesi büyük ölçüde turist memnuniyetine bağlı bulunmaktadır. Turist memnuniyetinin arttırılması ise ayrıntılı olarak daha önce tartışıldığı gibi turizmin büyük ölçüde yeniden yapılandırılmasına bağlıdır. Bu yeniden yapılandırmada çevresel faktörler öncelikle göz önünde bulundurulmalıdır. Çevresel değerlerin yeniden yapılandırılması bağlamında, işletmeler düzeyinde ve kentsel düzeyde yapılması gerekenler belirlenmelidir. Bunun için öncelikle genel çevresel hedeflerin belirlenmesi gerekmektedir. Turizmde daha çevreye duyarlı bir dönüşümün sağlanması ve çevreci bir yapının oluşturulması kentsel düzeydeki çevre politikaları ile işletmeler düzeyindeki çevresel politikaları birlikte ve birbirine uyumlu bir şekilde yürütülmesine bağlıdır. Doğal çevreye daha uyumlu bir turizm yapısı sonucunda doğal kaynakları daha az tüketen ve tükettiklerini yeniden üreten turizm uzun yıllar sürdürülebilir bir turizm olacak, Marmaris uzun yıllar turizmden gelir elde etmeye devam edecektir. 2002 yılında gerçekleştirilen bu araştırma soncunda ortaya konan veriler doğrultusunda eğer Marmaris'te turizm doğal çevreye uyumlu ve sürdürülebilir bir yapıya dönüştürülmezse, kısa sürede doğal çevrenin tüketileceği ve turizmde bir düşüş eğilimi gözleneceği belirtilmişti. Bugün 2010 yılına gelindiğinde önerilen yeniden yapılanmanın gerçekleştirilmediği ve Marmaris'te turizmin gerileme sürecinin sürdüğünü ifade etmek mümkündür.

6. KAYNAKLAR

Altıparmak, Mustafa. (2002) "Turizm Çeşitlendirilmesi, Sürdürülebilir Turizm ve Planlama" ///. *Turizm Şurası Bildirileri, T*urizm Bakanlığı Yayını, Ankara

Atabay, Semra. (2002) "Ekolojik Yaklaşımlı Turizm Planlaması" ///. *Turizm Şurası Bildirileri,* Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara

Baki, A. (1990), "Turkey: Redeveloping Tourism", *Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly',* 31 (2), ss. 60-64.

Bakırcı, Mehmet. (2002) "Eko Turizm" ///. *Turizm Şurası Bildirilerijurizm* Bakanlığı Yayını, Ankara.

Bal, Candan. (2002) "Biyoçeşitlilik ve Turizm" ///. *Turizm Şurası Bildirileri,* Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara

Birkan, İbrahim. (2001) *"Sürdürülebilir Bir Turizm İçin Turizmde Vizyon"* Yıl: 1 Sayı:3 istanbul.

Ceylan, Tülay. (1995) *"Sürdürülebilir Kalkınma" Gelişme İktisadı,* Beta, İstanbul.

Ceylan, Tülay. (2001) *"Turizm ve Sürdürülebilir Gelişme"* Anatolia,Yıl:12, Ankara..

(CE) Commission of the European Communities, Directorate General XXIII-TourismUnit. (1993) *Taking Account of Environment in Tourism Development,* Brusseles.

Çağatay, Orhan, Mustafa Yurdaer, Rüstem Kırış. (2002) "Eko-Turizm için Mekansal ve Yerel Toplulukların Katılımının Planlanması (Akseki-ibradı Havzası Örneği)" ///. *Turizm Şurası Bildirileri,* Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara

Çevik, Filiz. (1999) *"Sürdürülebilir Turizme Hizmet Eden Çevre Dostu Konaklama işletmelerindeki Çevreci Uygulamalar"* Standard, Sayı:476, Yıl:40, İstanbul.

Dindar, Mürüvvet. (2002) "Turizm ve Çevre ilişkileri" ///. *Turizm Şurası Bildirileri, Turizm* Bakanlığı Yayını, Ankara

Enz, Cathy A. ve Judy A. Signav. (1999) "Best Hotel Environmental Practices," *Cornell Hotel And RestaurantAdministration Quarterly*

Güler, Çağatay.ve diğ. (2001) *"Turizm ve Çevre Sağlığı"* Standard, İstanbul.

Güler, Çağatay.ve diğ. (2001) *"Turizm ve Ekoloji" Standard,* İstanbul.

Hildebrand, Phillipp M. (1992) "The European Community's Environmental Policy, 1957 to '1992': From Incidental Measures to an International Regime?" *Environmental Politics,* 1992:1 (1): 13-43.

Inforegio/panorama. (2002a) "Sustainability - holy grail of tourism in the 21. century," European Union Regional Policy, Cooperation VVithout *Borders,* Office for official publications of the European Communities, Luxembourg. January, 2002/6

Inforegio/panorama. (2002b) "Tourism is Trump for Europe's Regions," European Union Regional Policy, Cooperation Without *Borders,* Office for official publications of the European Communities, Luxembourg. January, 2002/6

Işıkçı, Yılmaz. (2002) "Türk Turizminde Altyapı ve Çevre" III. *Turizm Şurası Bildirileri,* Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara.(1): 13-43.

Karaman, M. Rüştü. (2002) "Eko-Turizm Yaklaşımında Verimli Toprakların Korunması ve Ekolojik Dengenin Önemi "///. *Turizm Şurası Bildirileri, Turizm Bakanlığı Yayını,* Ankara.

Kirk, David. (1995) "Environmental Management in Hotels " *International Journal of Contemporary Hospitality Management,* 1995:7:6,pp.3-8.

Kirk, David. (1996) *Environmental Management For Hotels:A Student's Hanbook* Buttervvorth Heinenmenn, Musselburgh,1996

Kuşluvan, Zeynep Aslan. (1999) *"Eko-Turizm Kavramına Yapısal Yaklaşım ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme "*Turizmde Seçme Makaleler-31, Tugev, İstanbul.

Lanquar, Robert. (1999) *Turizm ve Seyahat Sosyolojisi,* iletişim Yayınları, İstanbul.

Nurlu, Engin, Ümit Erdem. (2002) "Avrupa Birliği Kapsamında Turizm Sektöründe Çevresel Etki Değerlendirme, " ///. *Turizm Şurası Bildirileri,* Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara

Oğuz, Dicle. (1999) *"Sürdürülebilen Turizm ve Sinop Kenti için Öneriler"* Tabiat ve

Özatacan, Ahmet ve diğ. (1999) *Doğa Turizmi ve Çevre,* TÜRSAB Yayını, İstanbul.

Rosander, A. C. (1989) The Quest for Quality in Services, The Qality Resources, New York.

Straban. (1987) *Straban Coğrafya,* Çev: A. Pekman, İstanbul.Tourism and the Environment in Europea. (1995) *An Introduction along vvith reports on some European projects in tourism,* Tourism Division of the European Commision (DG XXIII), Alpenforschungsintitut gemn. GmbH Garmisch-Partenkirchen, Germany.

Toskay, Tunca. (1989) *Turizm: Turizm Olayına Genel Bir Bakış,* Der Yayınları, istanbul.

Tosun, C. (1999), "An Analysis of the Economic Contribution of Inbound International Tourism in Turkey", *Tourism Economics,* 5 (3), ss. 217-250.

Tuna, Muammer. (2000) "Çevre Toplum ilişkilerinde Toplumsal Yapısalcı Model: Yatağan Termik Santrali Örneği" I//. *Ulusal Temiz Enerji Sempozyumu Bildirileri,* İstanbul.

Tuna, Muammer. (2001a) "Çevre Sosyolojisinde Toplumsal Kurgusalcı Model" *Mülkiye,* XXV(229):229-243.

Tuna, Muammer. (2001b) "Küreselleşen Çevre Sorunlarına Karşı Oluşan Refleksler," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 1:1 :pp:229-243.

Tuna, Muammer. (2006) *Türkiye'de Çevrecilik: Türkiye'de Çevreye İlişkin Toplumsal Eğilimler*, Nobel, Yayınevi, Ankara.

Tuna, Muammer. (2007) *Turizm, Çevre ve Toplum,* Detay Yayıncılık, Ankara.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN SÜRDÜRÜLEBİLİR TAŞIMACILIK POLİTİKALARI VE TÜRKİYE'NİN KONUMU

Dilek ÖZDEMİR[1]

ÖZET

1970'lerden günümüze kadar, giderek artan dünya ticareti ile yeni üretim biçimlerinin talep ettiği hızlı ve etkin hizmet sunumu, taşımacılık ve lojistik sektörlerini Avrupa Birliği (AB) içinde önemli bir gündem maddesi haline getirmiştir. Ancak bu konu, çevre ve diğer doğal kaynakların sürdürülebilirliğine yönelik kaygıların son derece baskın olduğu bir arkaplanda ele alınmaktadır. Bu nedenle, Birlik içinde sürdürülebilir bir taşımacılık ve etkin lojistik hizmetleri hedefleyen bölgesel ölçekte projeler oluşturulmakta ve büyük kaynaklar aktarılmaktadır. Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasındaki "köprü" konumundan yararlanabilmesi için, ülkemizdeki politika yapıcıların, AB'nin desteklediği projelere eklemlenmesi, ulusal ve bölgesel ölçekteki ulaştırma ve lojistik sektörüne ilişkin stratejilerini de bu bilgiler ışığında oluşturması gerekmektedir. Bu çerçevede bu makale, AB'nin taşımacılık/lojistik alanındaki bölgesel politikaları ile Türkiye'nin bölgedeki rolü ve sorunlarına değinmeyi hedeflemektedir.

1. GİRİŞ

Avrupa Birliği içinde son yılda çevre ve sürdürülebilirlik ile ilgili politikalarının dolaylı olarak en çok etkilediği sektörlerin başında taşımacılık sektörü gelmektedir. Taşımacılık sektörünün ilişki içinde bulunduğu en önemli faaliyet alanı ise lojistik hizmetlerdir. Lojistik, bir malın üreticiden alınarak en sondaki kullanıcıya kadar teslimi arasında geçen müşteri hizmetleri, taşımacılık, depolama, elleçleme, talep yönetimi ve sipariş yönetimi ve ambalajlamadır gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Destekleyici faaliyetler ise depo ve dağıtım merkezlerinin yer seçimi, dokümantasyon akışı, ürün/envanter akış, üretim planlama, satın alma, yedek parça ve satış sonrası hizmet/destek, geri dönüşüm, tersine lojistik, sigortalama ve gümrüklemedir (Gürdal, 2006, s. 11). Sadece Türkiye'de değil, Avrupa Birliği (AB) içinde de taşımacılık ve lojistik faaliyetler içinde karayolu taşımacılığı baskın durumdadır. Bu karayolu egemen ulaştırmacılık eğilimi ise demiryolu ve denizyolu taşımacılık faaliyetlerinin arka planda kalmasına neden olmaktadır. Ancak Birliğin yeni taşımacılık politikaları ve bu yönde oluşturduğu büyük altyapı ve ulaştırma projeleri sadece AB içindeki ülkeleri birbirine bağlamakla kalmayıp, Birliği bölgedeki komşu ülkelere de demiryolları, karayolları ve denizyolları ve bunların üzerindeki terminal noktaları ile bağlamaktadır. Bu nedenle bölgedeki en büyük ekonomilerden biri olan Türkiye'nin AB'nin büyük ölçekli bölgesel altyapı projelerine eklemlenmesi ve AB'nin benimsediği sürdürülebilir taşımacılık politikalarına paralel uygulamaları hayata geçirmesi önemlidir. Bu yazıda ilk olarak AB'nin sürdürülebilir taşımacılık politika ve ilkeleri anahatları ile tartışıldıktan sonra, bölgede Türkiye'yi ilgilendiren projelere değinilecek ve son olarak bu tartışmalar çerçevesinde Türkiye'deki taşımacılık sektörü sorunları kısaca irdelenecektir.

2. AVRUPA BİRLİĞİ ÇEVRE POLİTİKASININ GELİŞİMİ VE TAŞIMACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

21.yüzyılın ilk on yıllık dilimi içinde gelişmiş Batılı ülkelerin gündemine damgasını vuran en önemli konulardan biri çevre ve doğal kaynakların korunarak sürdürülebilirliğinin sağlanması ve gelecek kuşaklara aktarılmasıdır. Oysa Avrupa Birliği'nin (AB) ilk kuruluş yıllarında ve özellikle de Roma Anlaşması'nın içeriğine bakıldığında çevre ile ilgili hükümler bulunmadığı görülmektedir. Çevre ile ilgili konular, 1960'ların sonu 1970'lerin başında gündeme gelmeye başlamıştır. Çevrenin korunması ile ekonomik büyümenin arasındaki çelişkiyi yansıtan, çevre kaynaklarının sınırsızca tüketilemeyeceği

[1] Yeditepe Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Kayışdağı, 34755 Kadıköy - İstanbul (dozdemir@yeditepe.edu.tr)

yönünde ilk uyarıyı yapan ve bugün önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen çalışma ise 1972 yılı tarihli Roma Kulübü'nün 'Büyümenin Limitleri' (Limits to Growth) isimli raporudur. 1980'lerin başında ise ekonomik büyüme ile çevrenin korunmasının birbiri ile çatışan değil birbirini besleyen iki olgu olduğu temasına dayalı 'ekolojik modernizasyon' fikri Alman ve Hollandalı sosyal bilimciler tarafından ortaya atılmıştır (Johnson ve Turner, 2006, s.316). Bu görüşün temelinde, çevreyi korumanın firmalar ve sanayi için bir yük değil, rekabetçilik ve büyüme hedeflerine ulaşılmasında destekleyici bir konu olarak görülmesi gerektiği fikri yatmaktadır. Bu söylemin sanayi sektörüne ve burada faaliyet gösteren firmalara yansıması ise, 'çevre koruma'ya yönelik politikaların sanayi ve iş dünyasının faaliyetlerinde yenilikçi yöntemleri uygulayacakları ve üretim zincirlerindeki verimsizliklerden kurtulmaları için bir fırsat yaratılacağı görüşüdür. Bu yaklaşımın politika-yapıcılar üzerindeki etkisi Avrupa Komisyonunun 1999 tarihli 'Küresel Değerlendirme: Avrupa'nın Çevresi' (*Global Assessment: Europe's Environment*) raporunda çevreye yönelik eylemlerin ekonomik büyüme, istihdam ve rekabetçilik üzerinde olumlu etkileri olacağı yönündeki değerlendirmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. İlk oluşturulmaya başlandıkları 1973 yılından bugüne kadar AB içinde çevre ile ilgili altı eylem programı hazırlanmıştır. Bu programlardan ilk beşi, üç ile beş yıl arasında değişen süreleri kapsarken, Altıncı Çevre Eylem Programı, çevre ile ilgili eylemlerin uzun bir vadeye yayılması gerektiği görüşünden hareketle 10 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde 1 Ocak 2001-31 Aralık 2010 tarihleri arasında oluşturulmuştur. Bu programda, yüksek çevre standartlarına ulaşılması hedefi ile yenilikçilik ve iş dünyasında yaratılabilecek fırsatlar birbirlerini tamamlayıcı öğeler olarak yansıtılmaktadırlar (Johnson ve Turner, 2006).

AB'nin çevrenin korunması ile ilgili eylem eylemlerinde ve yönetmeliklerinde dört temel ilke bulunmaktadır. Birincisi, çevreye verilen zararın, zarar meydana gelmeden önce önlemesi için önlem alınmasıdır (*prevention*). İkincisi, çevreye verilen zararın meydana geldiği yerde düzeltilmesidir. Üçüncüsü 'kirleten öder' (*polluter pays*) ilkesidir. Dördüncüsü politika entegrasyonu (*policy integration*) konusudur. Bu politika ile üye ülkelerin KOBİ'ler ve rekabet ve benzeri yönetmeliklerinde entegrasyona gidilerek tek Pazar içinde değişik ülkelerdeki çevre ile ilgili farklı standartlardan dolayı oluşacak parçalanmanın önüne geçilmesi amaçlanmaktadır (Johnson ve Turner, 2006, s.316).

2001 yılında Avrupa Komisyonu taşımacılık sektörünün sürdürülebilirliği üzerine 10 yıllık bir süreci kapsayan Beyaz Kitabı (*White Paper*) yayınlamıştır. Bu rapor ile hayata geçirilmeye çalışılan temel stratejiler, değişik ulaşım modları arasındaki dengenin sağlanması, değişik sektörler arasındaki mevzuatın uyumlu hale getirilmesi ve ulaşım güvenliğinin oluşturulmasıdır. Ancak AB'nin genişleme süreci içinde, Komisyon kendi koyduğu stratejileri bir kez daha gözden geçirmek durumunda kalmıştır. 2001 yılı sonrasında Haziran 2006'da Komisyon Ulaşım ile ilgili Beyaz Kitabın orta vadede bir değerlendirmesini yayımlanmıştır. 2007 yılında kentsel ulaşım üzerine Yeşil Kitap[1] hazırlanmıştır (EurActiv, Sustainable Transport, 2008). Ulaştırma sektörünün, sanayideki önemine karşın çevre ve halk sağlığı üzerindeki yan etkilerine değinen Komisyon, bir dizi önlem alınmasını önermektedir. Bu yıkıcı yan etkilerin en önemli nedeni ulaşım sektörünün artan faaliyetlerinin sera etkisi yaparak küresel ısınmaya neden olan gazların salınımını artırması, ozon tabakasının incelmesi ve ulaşımdan kaynaklanan yerel ve bölgesel ölçekteki hava kirliliğidir (EurActiv, Sustainable Transport, 2008). Buna ek olarak taşımacılık sektörü yenilenemeyen enerji kaynaklarını kullanmaktadır ve AB içindeki enerjinin %31'i bu sektör tarafından tüketilmektedir. Burada sözü geçen çevresel sorunların birçoğu karayolu taşımacılığından kaynaklıdır. AB'deki ulaştırma sektörü içinde en baskın olan taşımacılık biçimi karayolu olup CO2 emisyonlarının %84'ü bu taşımacılık nedeniyle ortaya çıkmaktadır (EurActiv, Sustainable Transport, 2008). Dolayısıyla AB üyesi ülkeler, Kyoto Protokolü uyarınca sanayide kullandıkları C02 gazı salınımını azaltmış olmalarına rağmen, 'taşımacılık sektörü kaynaklı çevre zararları' artmaktadır. Karbondioksit oranlarının 2010 yılında, 1990 yılı emisyon düzeyinden %40 daha fazla olacağı hesaplanmaktadır (European Commission, 2003, s.13). Karayolu taşımacılığının bu kadar baskın olmasının nedeni ise kullanılan araçların diğer ulaştırma biçimlerine

[1] Avrupa Komisyonu tarafından yayımlanan *White Paper* (Beyaz Kitap), Komisyonun belirli bir konudaki önerilerini sunduğu rapordur. Beyaz Kitaplar, genellikle *Green Paper* (Yeşil Kitap) olarak bilinen ve sözü geçen konuda halkın görüşlerine başvuran raporlardan *sonra* yayımlanmaktadırlar.

göre daha ucuz olmasıdır. Karayolu taşımacılığında ulaşım ağının gelişmişliğine bağlı olarak yol seçiminde esneklik söz konusu olup, kapıdan-kapıya teslimat yapabilmesi de diğer önemli nedenler arasındadır (Rodrigue ve diğ., 2006, s.102).

Karayolu taşımacılığının bu yükselişi, Avrupa genelinde kargo taşımacılığında demiryolunun payının 1970'den bu yana %21'den %8'e düşmesine de neden olmuştur. Oysa demiryolu taşımacılığı diğer modlarla kıyaslandığında çevreye duyarlı oluşu dolayısıyla daha avantajlı konumdadır. Son yıllarda geliştirilen hızlı trenlerle çok yüksek ticari hızlara (515 km/saat) ulaşabilmek mümkün hale gelmiştir (Rodrigue *ve diğ*., 2006: 103). AB, 2003 yılında aldığı bir kararla özel sektördeki demiryolları işletmecilerinin kamu sektörü tarafından işletilen kargo taşımacıları ile rekabet etmesine izin vermiştir. Birliğin 2003 yılında yayımladığı Komisyon Raporunda ticari tren hızlarının ortalama 18km/saat olduğunu belirtilerek bu altyapının iyileştirilmesi yönünde tavsiyeler bulunmaktadır (European Commission, 2003, s.7).

Avrupa Birliği karayolu ve havayolu taşımacılığından doğan çevre sorunlarının önüne geçebilmek için alternatif taşımacılık türlerinin kullanılmasını desteklemeye çalışmaktadır. Bunun için alınması önerilen önlemler şöyledir (EurActiv, Sustainable Transport, 2008):

"Değişik taşımacılık modlarının birbirlerine entegre edilmesi (co-modality) ve böylelikle verimli çalışan lojistik zincirlerinin oluşturulması, ulaştırma modlarındaki sıkışıklığın giderilmesi. Bu çabanın önemli bir bölümünü Kargo Taşımacılığı Lojistiği (Freight Transportation Logistics) ile ilgili bir Eylem Planı oluşturmakta olup 2007 yılında hayata geçirilmiştir. 2003 yılından beri Marco Polo programı tarafından desteklenmektedir. Ayrıca demiryolu ulaştırmacılığı konusunda piyasanın serbestleştirilmesi (market liberalisation) ve uyumunun (harmonisation) sağlanması ile ilgili iki paket hazırlanmıştır.

Kargo taşımacılığı yönetimi ve ulaştırmanın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik altyapı yatırımları yapılabilmesi amacıyla altyapı üzerinden alınacak yeni vergiler. Buna göre AB üyesi ülkeler sadece otoyollar üzerinden değil tüm yollardan ve 2012 yılı sonrasında 3,5 tondan daha ağır olan tüm kamyonlardan vergi alma hakkına sahip olacaklardır.

Karbondioksit emisyonlarını azaltabilmek için çevreyle dost yakıt ve araçların kullanılması,

Yollardaki güvenliğini arttırmayı hedefleyen eylem programının oluşturulması,

Kısa mesafelerde havayolu taşımacılığının azaltılması (Havayolu taşımacılığı diğer modlarla kıyaslandığında *hız* açısından en etkin olanıdır. Bu avantajına karşın pahalı bir ulaştırma biçimi oluşu, sınırlı taşıma kapasitesi ya da yakıt gibi dezavantajları bulunmaktadır (Rodrigue ve diğ., 2006, s.108). (1990-2003 yılları arasında havayolu trafiğindeki artış, sera etkisi yapan gazların salınımında %73'lük bir artışa neden olmuştur).

Toplu taşımacılığın özendirilmesi ve desteklenmesi,

Yedinci Çerçeve Programı kapsamında ulaşımda sürdürülebilir, çevreci araştırma projeleri için 4.1 milyar Avroluk bütçe ayrılması" (EurActiv, Sustainable Transport, 2008).

AB gündeminde önemli bir yer bulan rekabetçilik konusunda başarılı olunabilmesini lojistik aktivitelerin yürütülmesinde etkin bir organizasyon ve yönetim oluşturulmasında gören Komisyon için taşımacılık modları arasında bütünleşik çözümler bulunmasını istemektedir. 2006 yılı itibariyle Avrupa'da lojistik faaliyetler için yapılan harcamalar 1000 milyar Avroyu bulmaktadır. Buna göre bitmiş ürünlerin maliyetinin yaklaşık %10-15'ini lojistik faaliyetler oluşturmaktadır. Lojistiğin bu AB için bu kadar öncelikli olmasının nedeni etkin bir lojistik sektörünün performansının arttırılabildiği takdirde bunun taşımacılık sektörünün negatif yan etkilerinin azaltılabileceği düşüncesidir. Bu görüşten hareketle, AB Komisyonu lojistik pazarının gelişebilmesi için aşağıda belirtilen konularda önlem alınmasını tavsiye etmektedir (Europa, Press Release, 2006):

"Üye ülkeler ve sanayi sektörlerinin bir araya gelerek kargo taşımacılığı konusunda lojistik sektörünün önündeki darboğaz ve engellerin saptanarak ve bunların aşılması yönünde çalışmalar yapılması,

Verimlilik ve birlikte işlerliği artırabilme amacıyla iletişim ve enformasyon teknolojilerindeki gelişmelerden faydalanılması ve böylece daha iyi izlenebilirlik sağlanması

Lojistik terminallerin yapımı ve mevcutların verimliliğinin arttırılması

Altyapının geliştirilmesi (özellikle de kargo taşımacılığı için etkin bir demiryolu ağının kurulması)

Lojistik hizmet verenler ve lojistik akışların yönetiminde çalışan personelin eğitiminin ve sertifikalandırılmasının sağlanması

Çok-modlu taşımacılıklardaki mevzuat ve uyumlaştırma çalışmalarının sağlanması

Taşımacılık ve tedarik zinciri konularında değerleme yapılabilmesi ve mükemmeliyet belgesi verilebilmesi için Avrupa genelinde ortak işleyiş ve göstergelerin oluşturulması

Kargonun hasarsızca taşınabilmesini sağlamak için yükleme birimlerinin oluşturulabilmesi için araştırma ve uygulama konusunda Avrupa genelinde standartlar oluşturulması"

Avrupa Birliği içinde, yük taşımacılığındaki dağılımına bakıldığında karayollarının %44, kısa mesafeli denizyolu taşımacılığının %39, demiryollarının %10 ve iç suyollarının %3 olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem yolcu hem de yük taşımacılığında karayolunun ağırlığını azaltmaya, kısa mesafelerde havayolunun yerine demiryolunun tercih edilmesine çalışılmaktadır. Bunun herhangi bir kanun zoru ile yapılamayacağı göz önüne alındığında, sunulan hizmetlerin kalitesinin iyileştirilerek rekabet edebilirliğin sağlanması gerekmektedir. Ancak demiryolları konusunda da iyileştirmeler yapılması gerekmektedir. Örneğin demiryolu ile yük taşımacılığında hız limitleri hala 18km/saat dolayındadır. Bu oranların demiryollarına yapılan yatırımlarla iyileştirilmesi önerilmektedir. AB, havayolu ile ulaşım ve taşımacılık konusunda da kendi içinde birlikte hareket etmenin yollarını araştırmaktadır. Ortak bir hava sahası oluşturulması (*Single European Sky*), Avrupa genelinde büyük ulaştırma altyapısı projeleri olan 'Transit-Avrupa Ulaşım Ağları'nın (*Trans-European Networks- TEN-T*) geliştirilmesi yönünde AB bütçesinden kaynaklar ayrılması bunu göstermektedir. Doğu-batı aksı boyunca Ren, Main ve Tuna nehri başta olmak üzere iç suyollarındaki ulaştırmacılığın önündeki engellerin kaldırılması; AB kıyılarındaki yoğun trafiğin düzenlenmesi, ve doğu-batı ile kuzey-güney aksları boyunca demiryollarının iyileştirilmesine yönelik projeler ortaya hazırlanmıştır (Europa, Transport).

3. TRANSİT-AVRUPA ULAŞTIRMA AĞLARI (TEN-T) KAPSAMINDA DENİZ OTOYOLLARI (MOTORWAYS OF THE SEA -MOS), MEDA PROJELERİ VE TÜRKİYE'NİN KONUMU

Avrupa Birliği ilk kez 1990 yılında enerji, ulaşım ve telekomünikasyon alanında ilk eylem programını yürürlüğe koymuştur. 1993 yılındaki Maastricht Anlaşması ile TEN-T programı hukuki bir zemin kazanmış ve 1996 yılında 'Trans-European Transportation Networks' projesinin ana esasları ve hükümleri yürürlüğe konulmuştur (Trans-European Transport Network, 2005, s.7). AB'nin kuruluş anlaşmasında da belirtildiği gibi Topluluk içinde Tek Pazarın geliştirilebilmesi, ekonomik ve sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi için TEN-T'nin başarı ile uygulanabilmesi lazımdır. 2020 itibariyle TEN-T projelerinin bitmesiyle 4800 km karayolu, 12,500 km demiryolu inşa edilmiş olup, 3500 km karayolu ve 12,300 km uzunluğunda demiryolunda iyileştirme yapılmış olacaktır. TEN-T'nin belkemiğini oluşturan 30 ulaştırma projesi bittiğinde yollardaki sıkışıklıklarda %14 azalma yaşanacağı, demiryollarında önemli ölçüde performans artışı meydana geleceği ve sadece bölgelerarası taşımacılıklarda bile yıllık 8 milyar Avro kar sağlanacağı, kargo taşımacılığında önemli artışlar olacağı belirtilmektedir. Çevre açısından da önemli kazanımlar elde edilecektir. 2020 yılında karbondioksit emisyonlarının 2005 yılına oranla %38 daha artacağı beklenmektedir. Ancak sözü edilen 30 öncelikli projenin geliştirilmesi ile bu artışın %4 oranında yavaşlatılabileceği hesaplanmıştır. Bu oran küçük görünmekle beraber yıllık karbondioksit emisyonlarında yıllık 6.3 milyon ton civarında bir azalma yaratacağı belirtilmektedir (Trans-European Transport Network, 2005, s.7).

TEN-T projeleri için öncelikle oluşturulan finansman programının ilki Marco Polo olup 2003-2006 yılları arası yürürlükte kalmıştır. 2004 yılında Marco Polo programının devamı niteliğinde ikinci program önerilmiştir. İkinci Marco Polo programı 2007-2013 yıllarını kapsamaktadır. Bu programın bütçesi 450 milyon Avro olarak belirlenmiştir. 2005 yılı itibariyle bir kısmı zaten başlanmış olan 30 TEN-T projesinin 2020 yılında tamamlanabilmesi için 252 milyar Avro gerektiği bildirilmektedir. Bu projelerin giderleri bireysel olarak üye ülkelerden, Yapısal ve Uyum Fonlarından (*Structure and Cohesion Funds*), Avrupa Yatırım Bankası'ndan (European Investment Bank), karşılanmaktadır.

Ancak, üye ülkelerin ve Birliğin finansmanına rağmen yine de bu projelerin gerçekleştirilebilmesi için bütçe yeterli değildir. Her ne kadar özel sektörün katkısının %20'lere varacağı hesaplansa da yine de bütçenin büyük bölümünün kamu sektörü tarafından karşılanması beklenmektedir. Kamu-özel sektör ortaklıklarının özendirilmesi, ağır vasıtalardan alınan vergiler ve paralı yollar gibi uygulamalarla bütçe güçlendirilmeye çalışılmaktadır (Trans-European Transport Network, 2005, s.8-9).

Yukarıda sözü edilen finansal yetersizliklere ek olarak TEN'lerin hayata geçirilmesindeki bir diğer engel yönetim ve mevzuatın uyumu ile ilgili sorunlar kaynaklıdır. Bir diğer sorun planlama sürecinde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu altyapı projeleri çoğunlukla yerel ve ülke ölçeğindeki gereksinimler doğrultusunda planlandığından, ulusüstü düzeyde bir planlama süreci ülkeler arasında kendi içinde sorunlar barındırmaktadır. Ayrıca, bu projelerin ülkeler bazında hazırlanması kadar karar verme süreçlerindeki ağır işleyiş projeleri olumsuz etkilemektedir. Her ne kadar bu projelere yönelik ana esasları belirlemek AB'nin görevi olsa da, bunun gerçekleşme sürecindeki mevzuat, zamanlama ve diğer detaylar ülkelerin birbirleri arasındaki koordinasyona bağlı olmaktadır ve bu da her zaman hızlı bir biçimde gerçekleşmemektedir Ulaştırma ve altyapı projeleri çoğunlukla kamu sektörü tarafından finanse edilen büyük ölçekli projeleri olduğundan kimi zaman bir projenin söz konusu sınırları içinde bulunduğu ülke tarafından finanse edilmesi, ancak proje için hiç maddi katkı yapmayan ancak bundan tümüyle faydalanan başka ülkelerin olması, bu tür ülkelerüstü nitelik gösteren altyapı/ulaştırma projelerinde sorun yaratmaktadır (Johnson ve Turner, 2006, s.202-203).

TEN-T öncelikli projeleri içinde 21.sırada bulunan ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren Deniz Otoyolları (*Motorways of the Sea-MoS*) projesi kısa mesafeli denizyolu taşımacılığında etkin hizmet sunumunu ve kapasiteyi arttırmayı hedeflemektedir. Bu projenin TEN-T içinde yer alması denizyolu taşımacılığının avantajları ile yakından ilgilidir. AB içindeki kısa mesafeli denizyolu taşımacılığı 1995-2002 yılları arasında %25 büyüme göstermiştir. 2005 yılı itibariyle, AB içinde kısa mesafeli denizyolu taşımacılığı ile taşınan yük 21 ton/km iken, karayolu taşımacılığında bu oran 25 ton/km.ye yükselmiştir (Johnson ve Turner, 2006, s.200-201). Dolayısıyla kısa mesafeli denizyolu taşımacılığının karayolu ile rekabet edebilir güce gelmekte olduğu görülmektedir ve bu son derece umut verici bir gelişmedir. Deniz Otoyolları projesi ile kısa mesafeli denizyolu taşımacılığının desteklenmesi, karayollarında yaşanan sıkışıklıkların ve düğüm noktalarının bypass edilerek ağırlığın denizyollarına kayılması, Alpler ve Pirene Dağları gibi çetin engellerin aşılmasını sorununun ortadan kalkması ve karayollarındaki kargo trafiğini azaltılması hedeflenmektedir. Ayrıca, sürdürülebilirlik ve çevre açısından denizyolları ile yapılan yük taşımacılığı daha çevre ile dost bir ulaştırma biçimidir. Kısa mesafeli denizyolu taşımacılıktaki limanların altyapı olarak geliştirilmeleri, aynı zamanda derin deniz aktarma operasyonlarının yapılabileceği önemli limanların yaratılabileceği anlamına da gelmektedir. Deniz Otoyolları kapsamında dört önemli aks tanımlanmıştır: 1) Baltık Denizi, 2) Batı Avrupa, 3) Güney-doğu Avrupa (Doğu Akdeniz ve Karadeniz), 4) Güney-batı Avrupa aksı (Batı Akdeniz) (Johnson ve Turner, 2006).

Bu projenin amaçları iki grupta toplanabilir. Birincisi limanlardaki fiziksel altyapının geliştirilmesine yönelik çalışmalar; ikincisi ise elektronik lojistik yönetim sistemleri, güvenlik ve gümrük hizmetlerinin geliştirilmesidir. Deniz Otoyolları projesi ile taşımacılık sistemleri birbiri ile bütünleşmesi ve eldeki ulaştırma sistemlerinin daha iyi kullanılması hedeflenmektedir. Bu projenin gerçekleştirilebilmesi için sadece finansman değil, Birlik üyesi ülkenlerin çok-modlu ve modlar-arası taşımacılığa geçiş yapma fikrinde bir araya gelmesi, paydaşların birlikte hareket etme kararlılığını göstermesi ve önceliklerin buna göre oluşturulmaları gerekmektedir (Johnson ve Turner, 2006, s.201). TEN-T yönetmelikleri MoS projelerinin finansman kaynaklarını da belirlemektedir. 2007-2013 dönemi için 300 milyon Avroluk bir bütçe ayrılmıştır. Bu meblağın şimdiye kadar ayrılan en büyük ödeme olduğu belirtilmektedir ve böyle büyük bir bütçenin Avrupa genelinde yaklaşık 2 milyar Avroluk yatırımı harekete geçireceği tahmin edilmektedir (Oliveira, 2009, s.23)

Türkiye, Deniz Otoyolları (MoS) projesinin Güney-doğu Avrupa aksı içinde kaldığından burada uygulanacak olan projeler ülkemizi de ilgilendirmektedir. Türkiye limanları Doğu Akdeniz ve Karadeniz denizcilik hatlarında stratejik konumlarda yer almakta ve Doğu-Batı ve Kuzey-Güney yönlü uluslararası ulaştırma koridorlarının kesişim noktasında bulunmaktadır. Türkiye'nin her bir bölgesinde bulunan limanları farklı ulaştırma ağlarına hizmet verebilecek konumdadırlar. Örneğin *Akdeniz ve Ege* bölgesindeki limanlar, kısa sapma mesafeleri ile Akdeniz'den geçen *Asya-Avrupa* ana

denizcilik hattının yüklerini çekebilecek konumdadır. Özellikle Akdeniz bölgesinde bulunan limanlarımız *Orta Doğu ve Orta Asya* ülkelerine ana denizcilik hattından gelen yüklerin iletilmesinde aktarma/transit limanı işlevi görebilirler (TÜRKLİM, 2007, s. 55).

'EuroMed Taşımacılık Projesi', Avrupa-Akdeniz Serbest Ticaret Alanı'nın gelişmesini desteklemek ve Akdeniz taşımacılık sisteminin işleyişini ve etkinliğini geliştirerek bölgesel ekonomik entegrasyonu teşvik etmek amacıyla, 2003-2007 yılları arasında 12 Ortak Akdeniz ülkesini kapsayacak şekilde kurulmuştur. Avrupa Komisyonu Kasım 2001'de aldığı kararla MEDA II Programı çerçevesinde, 20 milyon Avroluk bir finansal ödenek ile Avrupa-Akdeniz Bölgesel Taşımacılık Projesi'ni ('EuroMed Transport Project') başlatmıştır. 2007 yılından sonra proje üç kez daha uzatılmıştır. Son olarak proje çerçevesindeki faaliyetlerin 2009 yılı sonunda biteceği kararı alınmıştır. Projenin amacı proje içindeki ülkeler arasında bölgesel entegrasyonu geliştirmek ve bir Avrupa-Akdeniz Serbest ticaret bölgesi yaratmaktır (http://www.euromedtransport.org/6.0.html). Bu projenin en önemli amaçlarından birisi de MEDA ülkeleri ile AB arasındaki ekonomik ilişkilerin güçlendirilmesi ve bu ülkelerin AB'nin TEN-T projesi kapsamında Deniz Otoyolları'na entegre (MoS) olmasıdır. Bu bağlamda Brüksel 2006 yılı Aralık ayında yapılan Deniz Otoyolları projesindeki 'Deniz Ulaşımı Alt Çalışma Grubu'nun dördüncü toplantısında verilen istatistikler de göstermektedir ki Türkiye doğu Akdeniz ekseninde konteynır, ro-ro ve genel kargo taşımacılığında en önde gelen ülkedir (Bakınız Şekil 1). Türkiye'nin bölgedeki bu performansı, projeden sorumlu çalışma grubu tarafından da vurgulanmış ve raporda Türkiye'nin geliştirmesi önerilen limanlar arasında Doğu Akdeniz'de Mersin ve Karadeniz'de Samsun limanları önerilmiştir (Euro-Mediterranean Transport Forum, 2006, slayt 16). Benzer şekilde Oğuztimur (2008) da Akdeniz'de Mersin limanının geliştirildiği takdirde Doğu Akdeniz havzasında Türkiye'nin konumunu güçlendirecek önemli bir 'giriş kapısı' (*gateway*) limanı ve lojistik üs olarak faaliyet gösterebileceğini belirtmektedir.

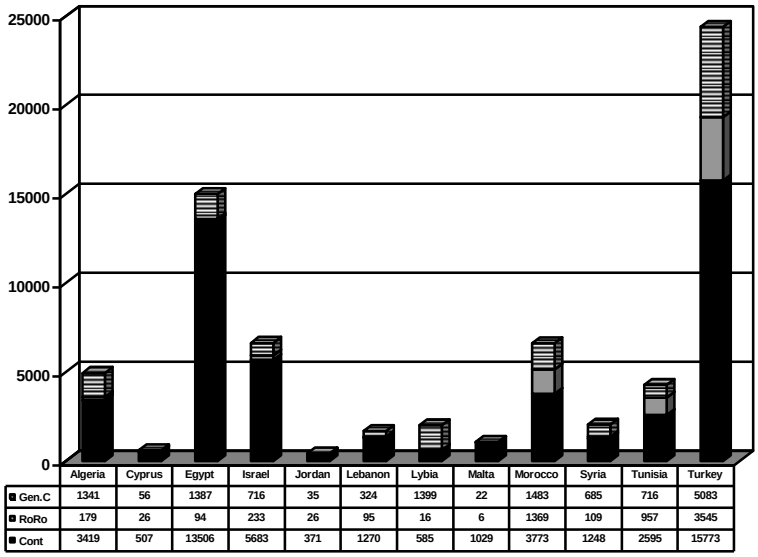

	Algeria	Cyprus	Egypt	Israel	Jordan	Lebanon	Lybia	Malta	Morocco	Syria	Tunisia	Turkey
Gen.C	1341	56	1387	716	35	324	1399	22	1483	685	716	5083
RoRo	179	26	94	233	26	95	16	6	1369	109	957	3545
Cont	3419	507	13506	5683	371	1270	585	1029	3773	1248	2595	15773

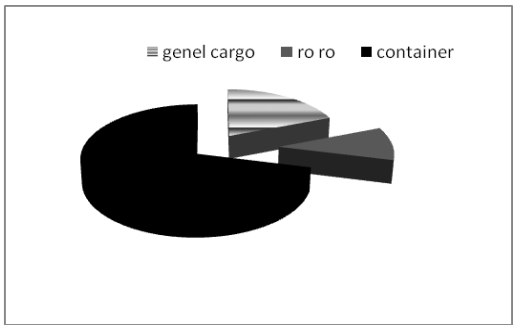

Şekil 1. AB ile MEDA ülkeleri arasındaki denizyolu yük taşımacılığı (2004) (1000 ton)

Kaynak: Euro-Mediterranean Transport Forum. 2006. Maritime Transport Working Group, slayt:6

4. PAN-AVRUPA VE AVRUPA-KAFKASYA-ASYA ULAŞTIRMA KORİDORLARI KAPSAMINDA TÜRKİYE VE DENİZYOLU TAŞIMACILIĞINDAKİ SORUNLARI

AB'nin sürdürülebilir çevre ve taşımacılıkla ilgili politika yaptırımları Türkiye açısından irdelendiğinde, ülkemizde yük taşımacılığının (2008 yılı itibariyle) %91.7'si karayolu, %5.3'ü demiryolu, %2.9'u denizyolu ve %0.2'si (2005 yılı) havayoluyla olduğu görülmektedir (Makina Mühendisleri Odası, 2009, s.8). Dolayısıyla, AB politikalarında bahsedilen çok-modlu taşımacılık, taşımacılığın karayolundan demiryoluna aktarılması, limanların geliştirilmesi gibi konularda son derece hızlı bir şekilde çalışmalara başlanması gerekmektedir. Türk Liman İşletmecileri Derneği TÜRKLİM'in 2007 yılı tarihli çalışmasında Avrupa Birliği tarafından oluşturulan Trans-Avrupa ve Pan-Avrupa ulaştırma koridorlarının Türkiye bağlantısına değinilerek bunların Doğu'ya uzatılması açısından ise Marmara bölgesindeki limanların önemi vurgulanmaktadır (TÜRKLİM, 2007). Türkiye'ye ulaşan Pan-Avrupa 4.koridoru ile Avrupa ülkelerinden Marmara limanlarına gelen yükler karayolu, demiryolu veya denizyoluyla Doğu ülkelerine iletilebilecektir. Pan-Avrupa ulaştırma sisteminin temelini oluşturan ulaşım koridorlarından Türkiye ile ilgili olanların güzergahları Şekil 2'de gösterilmiştir. Berlin-Prag-Budapeşte karayolu üzerinden, bir kolu Köstence'ye diğer kolu ise, Selanik ve İstanbul'a bağlanan 4. Koridor, Türkiye'nin güzergah ülkesi olarak yer aldığı tek Pan-Avrupa Ulaştırma Koridoru olması bakımından önem taşımaktadır. Berlin-İstanbul arasındaki 4. Koridor ile Sofya'da kesişen 8. Koridor, Türkiye'nin, Yunanistan'dan geçmeden, Makedonya-Arnavutluk ve İtalya'nın Adriyatik Limanları ile bağlantısını sağlayan tek güzergah olarak stratejik bir öneme sahiptir[1]. Ayrıca, denize kıyısı olmayan Orta Asya ülkelerinin Avrupa ile yaptığı ticaret yoluyla Karadeniz'in önemi artmış bu da buradaki limanlarımızın önemini arttırmıştır.

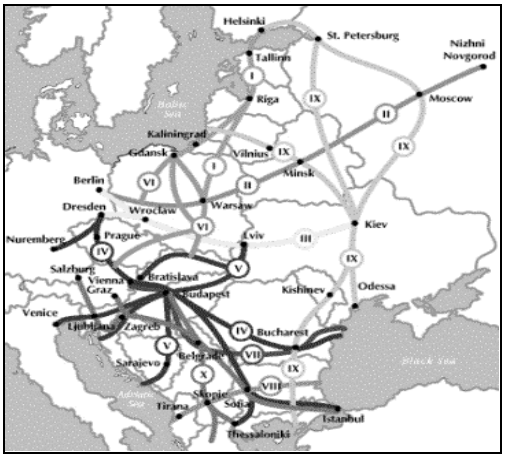

4.koridor: Berlin-Nürnberg-Prag-Budapeşte-Köstence-Selanik-İstanbul
8.koridor: Durres-Tiran-Üsküp-Sofya-Varna (denizyoluyla İstanbul)
10. koridor: Salzburg-Ljubljana- Zagreb-Belgrat-Nis-Üsküp-Veles-Selanik
Şekil 2. Pan-Avrupa Ulaşım Koridorları
Kaynak: http://www.mt.ro/traceca/english/networks_cor.html

'Yeni İpek Yolu' olarak da tanımlanan TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru) projesi de Türkiye için önemli fırsatlar sunmaktadır. Ancak Türkiye TRACECA programı çerçevesindeki projelere eklemlenemediği durumda, söz konusu projeler Avrupa'nın, Balkanlar'dan Karadeniz ve Kafkasya üzerinden Asya'ya ulaşmasını sağlayacaktır. Bu nedenle Türkiye ulaşım altyapısı ve limanlarındaki iyileştirmeleri yaparak bu projelere entegre olma fırsatını kaçırmamalıdır. 15-16 Mayıs 2008 yılında TRACECA'nın Bakanlar düzeyinde gerçekleşen Konferansında (*Ministerial Conference on Revival of the Great Silk Route*), Türkiye'nin de üyesi olduğu TRACECA ülkelerindeki lojistik merkezlerin güçlendirilerek bir lojistik merkezler ağı oluşturulması, demiryolları kapasitelerinin yükseltilmesi, TRACECA koridorunun Çin'e kadar uzatılması, Bulgaristan, Ukrayna,

[1] http://www.sedefed.org/default.aspx?pid=55043&nid=44623 (erişim tarihi 01.04.2008)

Gürcistan ve Türkiye'deki konteynır akışlarının (Türkiye'den Derince ve Samsun limanları yoluyla) arttırılması, Deniz Otoyolları projesinin Karadeniz ayağının hayata geçirilmesine yönelik öneriler bulunmaktadır (TRACECA, 2008, slayt no. 11 ve 16). Ancak araştırmalar göstermiştir ki Türkiye'nin sadece fiziksel altyapı değil, mevzuat ve uygulama açısından da çok önemli eksiklikleri bulunmaktadır ve bu sorunlar çözülmediği sürece Türkiye'nin bölgede önemli bir lojistik merkez olarak faaliyet göstermesi zordur (Özdemir, 2010). TÜRKLİM raporunun da gösterdiği gibi Karadeniz'deki limanlarımızdan yeterince faydalanılamamakta ve yükler çoğunlukla Ukrayna ve Romanya limanlarından Gürcistan limanlarına ulaştırılmaktadır (TÜRKLİM, 2007, s.55). Son yıllarda Karadeniz'e kıyısı olan Romanya'nın Köstence limanı ise Avrupa'ya mal sevkıyatında en çok kullanılan liman olarak yükselişe geçmiştir. Köstence limanının ardından gelişme hızı olarak Karadeniz'e kıyısı bulunan Polonya, Rusya, Ukrayna gibi ülkelerin limanları gelmektedir. Odessa ve Gdansk gibi limanlar Avrupa'ya 'giriş kapısı' (gateway) olarak görevi yapmakta ve Doğu Avrupa'nın değişen ekonomik coğrafyasını yansıtmaktadırlar (King Sturge, 2007, s. 34).

Bugün Asya-Pasifik ülkeleri ile Avrupa arasındaki denizyolu ile yapılan mal ve eşya sevkıyatında, Türk limanları altyapı açısından yeterli olamadıklarından, Akdeniz'deki diğer ülkelerin limanları tercih edilmektedir. Limanlarımızdaki altyapı ve işletme sorunları ve yetersizlikler bu durumun temel nedenidir.

TÜRKLİM'in limanlarımızın güçlü ve zayıf yönlerine yönelik olarak yapmış olduğu çalışmanın ana başlıkları da TÜSİAD'ın 2007 yılında yayımladığı raporunda belirlenen sorunlarla örtüşür niteliktedir. Buna göre TÜRKLİM limanlarımızda yedi temel sorun alanı saptamıştır: idari yapı ve mevzuat, fiyatlandırma, imaj, operasyon, altyapı, insan kaynakları, ve finansman (TÜRKLİM, 2007, s.104-105). Bu başlıkların açılımı şöyledir:

"1. İdari yapı ve Mevzuat: Belirli bir mastır planın olmaması; Gümrük mevzuatının eski ve zorluklarla dolu olması, Devletin bu iş kolunu desteklememesi; Denizcilik ile ilgili devlet birim, kurum ve kuruluşlarında görev yapanların yetki ve sorumluluklarının yeterince açık olmaması; Geleceğe ilişkin hedefler konulmaması; Türkiye'de denizcilik sisteminde ara yönetici ve yönetici yetiştiren bir sistemin bulunmaması; Kaçakçılıktan ziyade verimliliği düşüren prosedür, mevzuat ve uygulama yorumlarının farklı anlaşılması,Mevzuatlardan kaynaklanan transit ticaret zorluğu; Sektörün birbiriyle uyumsuz, çok sayıda ilgili kurum ve kuruluşun birbiriyle çelişen yasa, yönetmelik ve mevzuatlarına açık bırakılması sonucu yatırımcı açısından ortaya çıkan belirsizliklerle dolu görünümü, caydırıcı ve maliyeti arttırıcı durumu; Bürokratik engeller, vergi ve kamu ödemelerinin yüksekliği.

2. Fiyatlandırma: Akdeniz limanları karşılaştırıldığında limanlarda gemiye verilen hizmetler açısından (sağlık, sıhhiye, fener rüsumu, römorkaj vb) yüksek fiyatlar olmamız.

3. İmaj: Avrupa Birliği ile yaptığımız dış ticaret taşımalarında birliğin üyesi olmamamızın getirdiği zorluklar.

4. Operasyon: Limanlarımızın bir kısmında iş ve işçi güvenliği konusunda yetersizlikler olması; Genel ve yerel yük çeşitlerine göre ihtisaslaşmanın yeterince yapılmamış olması; Hizmet çeşitliliği yaratamama; Ölçek ekonomisine uygun operasyon gerçekleştirememememiz.

5. Altyapı: Limanlarımızın bir kısmında yük elleçleme araçlarının yeterli düzeyde olmaması ve liman tesislerinde eski teknolojilerin varlığı; Limanlarımızın bir kısmında karayolu, demiryolu bağlantılarının olmayışı ya da yetersiz oluşu; Ülke içinde limanların organize sanayi bölgeleri ve üretim merkezleri ile yeterli bağlantısının bulunmaması

6. İnsan Kaynakları: Liman operasyon elemanlarının yeterli iş eğitimi almamış olması ve kalifiye olmaması, ara eleman temininde yaşanan zorluklar, Limanlarımızın bir kısmında çalışma koşullarının iyi olmaması,

7. Finansman: Güçlü olmayan sermaye yapısı; Kredi bulmakta yaşanan güçlükler; Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik şartlardan dolayı oluşan sıkıntılar" (TÜRKLİM, 2007, s.104-105).

Yurtiçi taşımacılıkta denizyolu taşımacılığının çok az kullanılması, çok-modlu (multimodal) taşımacılığın gelişmemesi, birçok gemisinin Türk ulusal ve uluslararası gemi sicilinden diğer ülkelerin bayraklarına geçmesi ile filomuzun zayıflaması, çok uzun zaman kayıplarına neden olan gümrük

bürokrasinin yükleme işlemelerinde yarattığı gecikmeler, ve buna bağlı olarak konteynır taşımacılığında aksaklıklar TÜSİAD çalışma grubu tarafından belirlenen sorunlar arasındadır (TÜSİAD, 2007, s.253-254). Türkiye'nin coğrafi konumu son derece önemli olup, denizyolu aktarma ve transit trafiği açısından bu konum avantajından faydalanılması gerekmektedir. Bu, AB ve Karadeniz ülkeleri ile yapılan ticaretimiz açısından da son derece önemlidir. Ancak bu avantajların etkin olarak kullanılabilmesi için öncelikle limanlarımızın ve filomuzun geliştirilerek etkin hale getirilmesi, çok-modlu ve kombine taşımacılık olanaklarının geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu güçlü yanları desteklemek için ülkemizde mevcut olan ucuz işgücünün mesleki açıdan eğitilmesi gereği vurgulanmaktadır (TÜSİAD, 2007, s.255). TÜSİAD'ın denizyolu ulaştırmacılığına ilişkin olarak yaptığı öneriler arasında merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından ayrı ayrı uygulamaya konulacak maddeler bulunmakla beraber, çözüme giden yol ağırlıklı olarak merkezi yönetim tarafından alınacak tedbirlerle sağlanması yönündedir.

5.TÜRKİYE'DE DEMİRYOLU TAŞIMACILIĞININ SORUNLARI

AB'nin sürdürülebilir taşımacılık politikalarının en önemli unsurlarından biri de karayolunun ağırlığının hem yük hem de yolcu taşımacılığında raylı sistemlere kaydırılması ilkesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım paralelinde Türkiye'nin konumu incelendiğinde görülmektedir ki ülkemizde mevcut demiryolu ağı 2008 yılı itibariyle toplam 11.005 km.dir. Bu ağın %41.5'i Cumhuriyet öncesinde yapılmış, %40.5'lik bölümü 1923-1950 yılları arasında yapılmış ve kalan %18'lik bölümü (1981 km) ise 1950'den günümüze 58 yıllık sürede yapılmıştır. Bu da son altmış yılda senede ortalama sadece 34 km yol yapıldığını göstermektedir (Makina Mühendisleri Odası, 2009, s.5). 1950 yılında demiryolu ile yük taşımacılığı %78 iken bu oran 2008 yılında %5.3'e gerilemiştir. Ayrıca, Şekil 3'de de görüldüğü gibi raylı istemler için ayrılan ödeneklerin gerçekleşme yüzdeleri 2003 yılından bu yana düşüş kaydetmektedir.

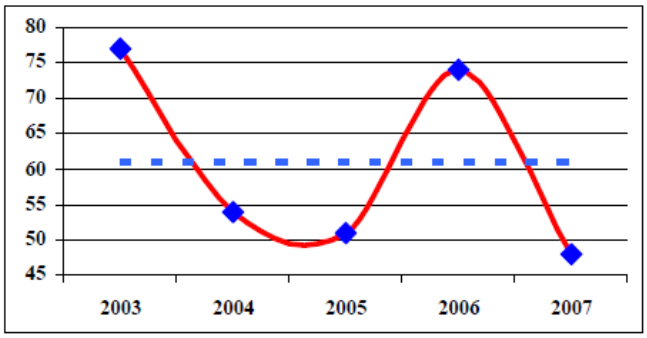

Şekil 3. Yatırım Ödeneklerinin Gerçekleşme Yüzdesi (2002-2007 yılları)

Kaynak: Makina Mühendisleri Odası. 2009.

TÜSİAD çalışmasına göre demiryollarının kombine taşımacılığın bir parçası haline gelmemesi en önemli sorunlardan biridir. Bu nedenle hem demiryolu taşımacılığı taşımacılıkta yeterli paya sahip olamamaktadır hem de ulaştırma maliyetleri yükselmektedir. Kombine yük taşımacılığı olmamasının sonuçlarından birisi de buna uygun istasyonların olmamasıdır. Türkiye'de demiryollarının gelişimi sanayileşme hızı paralel ilerleyememiş ve TCDD gelişime ayak uydurmakta geç kalmıştır (TÜSİAD, 2007, s.247). Dolayısıyla TCDD hem organizasyon olarak geri kalmış hem kendisi bir tekel konumuna gelmiş ve serbest piyasa koşullarında hizmet verilememesine yol açmıştır. Bunun bir örneği ise, Erdemir demir çelik işletmelerine bağlı 19 demir yatağı olmasına rağmen TCDD'deki yüksek fiyatlar nedeniyle Brezilya'dan daha düşük fiyatla demir getirtilmesidir (TÜSİAD, 2007, s.248). Ayrıca, demiryollarında tek hat olması hızlı taşımacılık yapılmasına engel oluşturmakta; bu ise kar paylarının düşmesine neden olmaktadır. Vagon ve lokomotif sayılarındaki yetersizlik hizmet sunumu esnasında maliyetlerin yükselmesine yol açmaktadır (Orhan, 2003, s.103; TÜSİAD, 2007, s.247). Benzer şekilde İTO tarafından yaptırılan araştırma sonuçlarına göre demiryollarında en önemli üç sorun demiryolu ağının yetersizliği ve modernizasyon eksikliği (%94.7), demiryollarındaki yönetim sorunları (%56) ve vagon temini (%52.6) olarak belirtilmiştir (Gürdal, 2006, s.103).

Makine Mühendisleri Odası'nın 'Ulaşımda Demiryolu Gerçeği' başlıklı 2009 yılı araştırmasının sonuçlarına göre, Türkiye 24 Avrupa ülkesi arasında:

"Yüzölçümü açısından en büyük, nüfus büyüklüğü açısından ikinci en büyük ülkedir.

Demiryolu yük taşımacılığında 18. sıradadır

Kilometrekareye düşen demiryolunda 23. sıradadır

10.000 kişiye düşen demiryolunda sonuncudur.

Hat verimliliği ölçütünde, hat başına düşen trafikte tespit edilebilen 21 ülke arasında 19. sıradadır.

Nüfusun demiryolu ile seyahat sıklığında sonuncudur.

Yük taşımada net ton ölçeğinde on altıncı, yüz ölçümü, nüfusu ve demiryolu hat uzunluğu en büyük 6 ülke arasında çok büyük ara ile sonuncudur" (Makina Mühendisleri Odası, 2009, s. 25-31).

Karayolu, denizyolu/demiryolu/havayolu entegrasyonlu kombine taşımacılığın tek bir taşımacılık zinciri oluşturacak şekilde entegre edilmesine yönelik yeterli kapasitede yükleme, boşaltma ve aktarma terminalleri yoktur. Bunun için uygun mevzuat da bulunmamaktadır (Makina Mühendisleri Odası, 2009, s.16). Türkiye'de lokomotif ve vagon üretiminin yapılabiliyor olması ise, dışa bağımlılığın azaltılması açısından olumlu bir faktör olup hem ulaştırma konusunda fayda sağlayacak hem de sanayi faaliyetlerin arttırılmasına katkıda bulunabilecek önemli bir güçlü yöndür (TÜSİAD, 2007, s.249). Türkiye'nin ulaştırmacılık ve lojistik sektöründe bölgedeki konumunun güçlendirilmesi için demiryollarının kombine taşımacılığın bir parçası haline getirilmesi, demiryollarının ve özelikle de hızlı trenle yük ve yolcu taşımacılığının payının artırılması gibi üst ölçekli kararların yanı sıra AB'nin konu ile ilgili mevzuatı ile uyumlu düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Ayrıca önemli sanayi ve ticaret merkezleri ile organize sanayi bölgeleri arasında demiryolu bağlantılarının sağlanması, bu merkezlerle gerekli olan durumlarda liman bağlantılarının oluşturulması, lojistik köyler kurulması gerekmektedir (TÜSİAD, 2007, s. 250).

6.TÜRKİYE İÇİN ULAŞTIRMA ALTYAPISI TEKNİK İHTİYAÇ DEĞERLENDİRMESİ ÇALIŞMASI (TINA TÜRKİYE) SONUÇLARI

2003 yılında Devlet Planlama Teşkilatı ve Ulaştırma Bakanlığı, ile AB arasında Birlik destekli 'Ulaştırma Altyapısı Teknik İhtiyaç Değerlendirmesi' (Technical Assistance to Transportation Infrastructure Needs Assessment-TINA) projesi başlatılmıştır. Projenin amacı Türkiye'nin AB'nin büyük ölçekli ulaşım ağlarına (TEN-T) entegre olması ve coğrafi konumundan kaynaklanan avantajını, çok-modlu ulaştırma yöntemlerinin geliştirilerek en iyi şekilde kullanabilmesini sağlamaktır. Bunun amaca ulaşabilmek için ülkenin kuzey-güney ve doğu-batı ulaşım akslarının geliştirilmesi ve böylece uluslararası ağlara bağlanması gerekmektedir. Sadece ülkemizde değil dünyada da konteynır taşımacılığının gelişmesi ile modlararası ulaşım olanaklarının artması gündeme gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin kendini güçlü duruma getirebileceği bir alandır. Ayrıca denizyolları ve limanların geliştirilerek buralarda sanayi ve lojistik platformlar oluşturulabilecektir (TINA-Turkey, 2007, s.2). Bu bağlamda önerilen altyapı ağının gerçekleştirilebilmesi için 20 milyar Avroluk yatırım yapılması gerekmektedir. Buna göre 10,912 km uzunluğunda (3,500 km. hızlı tren olmak üzere) demiryolu ağı 8,878 milyon Avroya mal olacaktır. Karayolları için 8,595 milyon Avroluk yatırım yapılarak 11,984 km uzunluğunda yeni karayolu ağı inşa edilecektir. 1,185 milyon Avro ile 20 yeni havalimanı ve 39 adet liman (1,488 milyon Avro) yapılacaktır. Çalışma kapsamında AB içindeki ulaştırma ağları ile uyumlu bir şekilde bütünleşebilecek bir 'merkezi ağ' (core network) oluşturularak yapılan altyapı yatırımlarının bu çerçeveye oturtulması hedeflenmektedir. Raporda karayollarındaki kapasite sorunlarına ve çevresel zararlara da değinilerek uzun vadede Türkiye'nin modlararası daha dengeli bir taşımacılık dağılımına yönelmesi önerilmektedir (TINA-Turkey, 2007, s.11).

Raporda öncelikli olarak önerilen projeler şöyle sıralanabilir (TINA-Turkey, 2007, s.12):

32 öncelikli proje arasından, üç adet demiryolu (Halkalı-Kapıkule, Ankara-Sivas, Kırıkkale-Çetinkaya) ve bir karayolu projesi (Kırşehir-Kayseri) bitirilerek Pan-Avrupa IV. Koridoruna bağlantı sağlanması önerilmektedir.

Modlararası taşımacılığın mümkün kılacak şekilde altı demiryolu hattının (İzmir-Ankara, Bandırma-Menemen, Samsun-Kalın, Bandırma-Bursa-Osmaneli, Mersin-Adana-Toprakkale, ve Irmak-Zonguldak) limanlarla bütünleştirilmesi.

Ülke genelinde lojistik merkez olarak faaliyet gösterecek olan altı konteynır terminali

Beş limanın genişletilerek demiryolları ile birleştirilmesi (İzmir limanındaki konteynır bölümünün genişletilmesi, Derince ve Mersin limanlarıı konteynır terminalinin yapımı, Filyos limanı inşaatı).

Beş öncelikli limanın Avrupa Deniz Otoyolları ile bütünleşecek şekilde geliştirilmesi. Bu kapsamda Samsun ve Mersin limanları zaten seçilmiş bulunmaktadır.

Mersin ve Çandarlı limanlarının ana liman (hub port) olacak şekilde planlanması

Yedi adet öncelikli karayolu projesinin Orta ve Batı Anadolu'da kuzey-güney koridorlarını güçlendirecek şekilde geliştirilmesi. Doğu-batı aksındaki üç kavşak noktası ile Yunanistan ve İran'a ulaşan iki kavşak noktasının iyileştirilmesi. TINA-Türkiye sonuç raporunda ayrıca, hayata geçirilecek tüm projeler ve ağlardaki çevre ile ilgili meselelerin projenin asal bir bileşeni olarak değerlendirilmesini önerilmektedir. Bu da planlanan tüm projelerde AB norm ve standartlarına uyulması gerektiği yaklaşımından hareketle tüm projelerde fizibilite analizi, ayrıntılı trafik tahmin ve anketlerinin yapılması, fayfa-maliyet analizi, finansal analiz ve çevre etki değerlendirmesi yapılmasını öngörmektedir.

7.SONUÇ

Türkiye'nin AB'nin sürdürülebilir taşımacılık ile ilgili projelerine eklenmesi ve mevzuatın uyumlaştırılması sadece üyelik süreci çalışmaları için değil, Türkiye'deki ulaştırmacılık sektörünün sorunlarının aşılabilmesi ve üç yanı denizlerle çevrilmiş ülkemizin potansiyellerinin sürdürülebilir bir taşımacılık anlayışına dayalı olacak şekilde geliştirilmesi bakımından önemlidir. Demiryoluna ağırlık vererek karayolu taşımacılığının ağırlığını azaltmak, ve son altmış yıldır yatırımsız bırakılmış olan demiryollarımızı yeniden güçlendirerek bunları limanlar ve lojistik merkezlerle desteklemek, çok-modlu (multi-modal) ve kombine ulaşım türleri üzerine taşımacılık sistemimizin belkemiğini inşa etmek bulunduğumuz bölgede rolümüzü güçlendirecektir. Ayrıca AB'nin üzerinde önemle durduğu TRACECA, TEN-T, MoS gibi ulaşım koridorlarının bir parçası olabilmemiz AB ve bölgedeki diğer ülkelerle ticaret ilişkilerimizin güçlenmesine de yardımcı olacaktır. Bu nedenle TINA-Türkiye'de önerilen öncelikli projeler kapsamında altyapı yatırımlarının planlanması ve gerçekleştirilmesi önemlidir. Bunların gerçekleştirilebilmesi ise altyapı, mevzuat, insan kaynakları, kurumlararası koordinasyon, proje üretmek ve finansman yaratmak, yatırımların akılcı yönlendirilmesi, tüm paydaşların bir araya gelerek sürecin planlanması ve yönetişimi gibi bir dizi uzun erimli bir dizi çalışmayı gerekli kılmaktadır. Sözü edilenler içinde strateji oluşturma ve merkezi yönetimden yerele kadar uzanan planlama hiyerarşisi içinde planlamcılar, diğer ilgili uzmanlar, sivil toplum kuruluşları, meslek odaları ve diğer aktörlerin bir araya gelerek katılımcı bir süreç deneyiminin içselleştirilmesi önemlidir.

8. KAYNAKLAR

EurActiv, Sustainable Transport, 2008. (www.euractiv.com/en/transport/sustainable-transport/article-117545) (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

Euro-Med Transport Project websitesi (http://www.euromedtransport.org/6.0.html) (Ocak 2010'da erişildi).

Euro-Mediterranean Transport Forum. 2006. Maritime Transport Working Group: maritime policy, ports and short sea shipping. MEDA Motorways of the Sea sub-group 4th meeting. December, 2006. Brussels.

Europa, Press Release. 2006. Promoting sustainability through advanced transport logistics. (http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/06/849) (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

Europa, Transport. Looking for sustainable mobility. (http://europa.eu/pol/trans/index_en.htm) (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

European Commission. 2003. Europe at crossroads: the need for a sustainable transport. Brussel. (http://ec.europa.eu/publications/booklets/move/39/en.pdf) (2010 Ocak'ta ziyaret edildi).

Gürdal, S. 2006. Türkiye Lojistik Sektörü Altyapı Analizi. İstanbul Ticaret Odası Yayını No.2006-14, İstanbul.

Johnson, D. ve Turner, C. 2006. European Business. Routledge, Londra ve New York.

King Sturge. 2007. Airport And Ports. Property Market Report.

Oğuztimur, S. 2008. Denizyolu yük taşımacılığında küresel liman rekabet koşullarının Mersin limanı örneğinde değerlendirilmesi. Yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi. Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı.

Oliveira, L.V. 2009. (European coordinator) Priority Project 21 Motorways of the Sea. Annual Activity Report September 2008 – June 2009. Brussels.

Orhan, O. 2003. Dünyada ve Türkiye'de Lojistik Sektörünün Gelişimi, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, No.2003-39, İstanbul.

Özdemir, D. 2010. Strategic choice for Istanbul: a domestic or international orientation for logistics. Cities. (DOI: 10.1016/j.cities.2009.12.03)

Rodrigue, J.P, Comtois, C. ve Slack, B. 2006. The Geography of Transport Systems. Routledge, Londra ve New York.

TINA-Turkey. 2007. Technical Assistance to Transportation Infrastructure Needs Assessment – Turkey. Final Report

Trans-European Transportation Network. 2005. TEN-T priority axes and projects 2005.European Commission, Energy and Transport DG. Brussels.

TÜRKLİM. 2007. Türk Limancılık Sektörü Raporu: "Vizyon 2023", Türkiye Liman İşletmecileri Derneği. Yayın No.23. İstanbul.

TÜSİAD. 2007. Kurumsal Yapısı, Yasal Çerçevesi ve Göstergeleriyle Ulaştırma Sektörü. Yayın No. TÜSİAD-T/2007-02/431 (www.tusiad.org.tr) (2008 Ocak'ta ziyaret edildi).

TRACECA. 2008. Ministerial Conference on Revival of the Great Silk Route. 15-16 May 2008. PS IGC TRACECA.

Makina Mühendisleri Odası. 2009. Ulaşımda Demiryolu Gerçeği. (www.mmo.org.tr/resimler/ekler/6a9e2da28c80651_ek.pdf?tipi=3&turu=X&sube=0) (2009 Ekim'de ziyaret edildi.

KENT BÖLGELERDE SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞIM: İZMİR KENT BÖLGESİ ÖRNEĞİ

Seda NAL[1]

ÖZET

Sürdürülebilir ulaşım ve sürdürülebilir kentsel gelişme modelleri üzerine oluşmuş olan geniş yazın, kentsel planlamada desteklenmesi gereken belli kentsel gelişim modelleri üzerine vurgu yaparken; dünyada birçok kentsel mekânda kent bölgeleşmeye doğru artan bir eğilim olduğu da bir gerçektir. Öte yandan, bu kent-bölge gelişim modellerinin, daha sürdürülebilir bir kentsel gelişim ve ulaşım sistemini elde etmeye yardımcı olup olamadığı konusu, sürdürülebilir ulaşım alanında üzerinde daha az çalışılmış bir konudur. Bu çalışma, planlama literatüründeki bu iki önemli araştırma alanı olarak sürdürülebilir ulaşım ve kent-bölge yazınını bir araya getirmeyi hedeflemektedir. Çalışma kapsamında, kent-bölgelerde ulaşımda sürdürülebilirliğin sağlanıp sağlanamayacağı; kent-bölge gelişme stratejileri ile sürdürülebilir ulaşım stratejilerinin birbirleriyle uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olup olamayacağı konularının araştırılması amaçlanmıştır. Ulaşımda sürdürülebilirliğin sağlanmasında en etkili iki yöntem olarak belirlenen, 'arazi kullanım planlaması politikaları' ve 'toplu taşım ile motorsuz taşıtların geliştirilmesi için üretilen politikalar' incelenecek temel yaklaşımlar olarak belirlenmiştir. Bu doğrultuda, kent-bölgelerde sürdürülebilir ulaşımın sağlanmasını olumsuz etkileyebileceği savlanan tehditler belirlenerek, seçilen örnek alan olan İzmir Kentsel Bölgesinde bu tehditlerin gerçekten var olup olmadıkları ve bunların üstesinden gelinip gelinemeyeceği konusu, bölgede üretilen politikalar üzerinden araştırılmıştır[2].

1. GİRİŞ

Sürdürülebilir kentsel gelişme modelleri üzerine yapılan çalışmalar planlama yazınında önemli bir yer tutarken, artık dünyada birçok kentsel alanda, kent-bölgeleşmeye doğru artan bir eğilim olduğu gerçeği de göz ardı edilememektedir. Çalışmanın temel amacı, günümüzdeki kent-bölgesel gelişme eğilimlerinin; mekânsal dağılım, planlama yaklaşımları ve politika eşgüdümü anlamında sürdürülebilir bir ulaşım sistemi elde etmek için tehdit niteliğinde olumsuz etkilerinin var olup olmadığını araştırmaktır.

Literatürde yapılan araştırma sonucunda kent-bölgelerde sürdürülebilir ulaşımın sağlanmasına karşı tehdit oluşturabilecek üç konu belirlenmiştir: 1. Kent-bölgelerde artan mesafeler ve etkileşimler sonucu seyahat ihtiyacındaki artış, araba bağımlılığı ve trafik yoğunluğu, 2. Kent-bölgeler için öncelikli hedeflerin, sürdürülebilir ulaşımın elde edilebilmesi için gereken hedeflerle çelişme olasılığı ve 3. Kent-bölgelerdeki çok parçalı yönetim yapısının sürdürülebilirliği bütünleşik bir yaklaşımla ele almak için gereken politika koordinasyonunu olumsuz etkileme olasılığı. Bu üç temel konudan yola çıkılarak; oluşturulan hipotez ise şöyledir: "Kent-bölgelerde ulaşımda sürdürülebilirliğin sağlanması 3 temel nedenden ötürü birçok tehditle karşılaşılabilir:

İlk olarak, kent-bölge sistemi, yerleşmeler arası yolculuk ihtiyacı ile mesafeleri ve dolayısıyla araba bağımlılığını arttıran etkileşimlerin çoğaldığı geniş bir kentsel ve bölgesel yerleşmeler sistemini beraberinde getirir ki; tüm bu süreç sürdürülebilir ulaşımın hedefleri ile çelişebilir.

İkinci olarak, kent-bölgelerin 'çok merkezli' makro form yapısı yerleşmelerin etkileşimlerle büyüdüğü bir form olup, arazi kullanım ve ulaşım planlaması yaklaşımlarında sürdürülebilir gelişime ve ulaşıma çok daha fazla önem vermeyi gerektirir. Öte yandan, kentsel bölgeler için daha öncelikli olarak

[1] Y. Şehir Plancısı, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, ANKARA; e-posta: sedanal@yahoo.com

[2] Bu bildiri, "Seda Nal, 2008. Sustainable Transport In City-Regions: The Case of Izmir City Region, Master Thesis of City and Regional Planning Department, METU, Ankara" referanslı çalışmadan derlenmiştir.

görülen ekonomik unsurlar önemli merkezler arası etkileşimin ve (trafik yoğunluğundaki artışla sonuçlanan) hareketliliğin geliştirilmesini gerektirir ki; bu hedefler, yolculuk ihtiyacını azaltarak trafik yoğunluğunu düşürmeyi amaçlayan sürdürülebilir ulaşım hedefleri ile ters düşmektedir. Bu nedenle, kent-bölgelerde sürdürülebilir ulaşım ve yolculuk ihtiyacının azaltılması konusu yeterli önemi taşımayabilir.

Üçüncü olarak, kent-bölgelerde, yapısı itibariyle, karar verici olan çok sayıda yerel yönetim ve katılımcı vardır ki; bu çok parçalı yönetim yapısı sürdürülebilirliği bütünleşik bir yaklaşımla ele almak için gereken politika koordinasyonunu olumsuz etkileyebilir".

Bu hipoteze dayanarak, çalışma kapsamında seçilen kent-bölge örneğinde 3 temel araştırma sorusuna cevap aranmıştır: 1. Seçilen kent-bölgede trafik değerleri zaman içerisinde ulaşım anlamında sürdürülebilir mi yoksa sürdürülebilir olmayan bir gelişme mi göstermiştir? (Bu sürdürülebilir olmayan trafikteki büyüme ne ölçüde kent-bölgesel gelişme ile ve ne ölçüde araba sahipliği ile kullanımındaki artışa bağlı normal trafikteki büyüme ile açıklanabilir?) 2. Seçilen kent-bölge ile bölgedeki yerleşmelerin arazi kullanım ve ulaşım planlaması yaklaşımlarında (özellikle çevresel anlamda) sürdürülebilir gelişme ve ulaşımın önemi hakkında bir farkındalık var mıdır? 3. Seçilen kent-bölgede sürdürülebilirliği ve ilgili politikaların verimli olarak uygulanmasını sağlayabilmek için farklı otoriteler arasında bir politika eşgüdümü var mıdır?

Çalışmanın temel amacını gerçekleştirmek ve 3 temel araştırma sorusunu yanıtlamak için, bazı hedefler ve araştırma soruları tanımlanmıştır. Ayrıca, İzmir Kent-Bölgesi bu çalışmanın durum örneği olarak seçilmiştir. Bu kent-bölge daha önce birçok akademik çalışmada analiz edilmiş ve incelenmiştir (Eraydın 2005, ODTÜ 2005, ODTÜ 2006). Bu çalışmalar, İzmir'in çevresindeki yerleşmeler ile pek çok yönüyle bir kent-bölge olma özelliğini taşıdığını göstermiştir. Bu çalışmada, İzmir'in bir kent-bölge olup olmadığı sorgusu üzerinde durmaksızın, bu kent-bölgeleşme sürecinin sürdürülebilir ulaşım anlamındaki etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

Birinci hedef olarak; seçilen kent-bölgenin trafik verileri ile yapılan analizlerin sonuçlarını inceleyerek, bu kent-bölgede sürdürülebilir olmayan bir trafik dağılımına doğru eğilim olup olmadığı değerlendirmektir. İkinci hedef; seçilen kent-bölge ve yerleşimlerinde sürdürülebilirlik hakkında farkındalığın değerlendirilmesidir. Üçüncü hedef ise; seçilen kent-bölgedeki planlama sürecinde farklı katılımcılar arasındaki politika eşgüdümünün değerlendirilmesidir.

2. ULAŞIM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR GELİŞME

Bilindiği üzere, 1987 Brundtland Raporu'nda sürdürülebilir gelişme, *"bugünün ihtiyaçlarının, gelecek kuşakların kendi ihtiyaçlarını karşılayabilme kabiliyetlerinden ödün vermeden karşılanması"* olarak tanımlanmış olup; ekonomik, sosyal ve çevresel yönüyle 3 boyuta sahiptir. Sürdürülebilir ulaşım ise, ulaşım sektöründe sürdürülebilir gelişmenin tanımlanmasıdır. Sürdürülebilir olarak gelişmiş bir ulaşım sistemi, elde edilebilir çevresel, ekonomik ve sosyal kaynaklar sunarak insanların ihtiyaçlarını karşılayabilen bir sistemdir. Çevresel anlamda sürdürülebilir ulaşım, *"Kamu sağlığını veya ekosistemleri tehlikeye atmadan, (a) yenilenme oranlarının altında olan yenilenebilir kaynakların kullanımı, (b) yenilenebilir olmayan kaynakların yenilenebilir ikamelerinin gelişim oranlarının altında kullanımı (c) çevrenin asimilasyon kapasitesini geçmeyen kirlilik oranları ile tutarlı şekilde erişim ihtiyaçlarını karşılayan ulaşım"* anlamına gelir.

Sürdürülebilir ulaşım literatürü üzerine yapılan detaylı bir sentez sonucunda, sürdürülebilir ulaşıma erişmek için tanımlanan temel stratejiler 5 ana kategoride toplanmıştır: 1. Daha temiz yakıtların teşviki: Hibrid elektrikli araçlar, biyoyakıt, dizel, vb.; 2. Yeni/çevre dostu teknolojilerin teşviki: Elektrikli otomobil, güneş enerjili araba, vb.; 3. Evden çalışma, e-alışveriş, uzaktan öğrenme, vb.: Motorlu araçlı yolculukları bilişim ve iletişim teknolojileri ile ikame etme; 4. "Yeşil modların" teşviki: Toplu taşım (ağır raylı sistemler, tramvaylar, troleybüsler, hafif raylı sistemler, hızlı otobüs taşımacılığı) bisiklet, yürüme; 5. Sürdürülebilir kent formlarının teşviki (otomobile yönelik ve otomobile bağımlı olmayan): Kompakt form, koridorlar boyunca gelişim, çok-merkezli kentler.

Sürdürülebilir ulaşım politikaları 5 başlıkta sınıflandırılarak, bu politikaların ulaşımdan kaynaklanan ve 'sürdürülebilir olamayan" temel problemlerin çözümünde ne ölçüde verimli oldukları sistematik bir yolla gözlemlenmek ve karşılaştırılmak istenmiştir. Newman and Kenworthy (2000) yaptıkları bir

çalışma ile otomobile bağımlı kentlerin sürdürülebilir olamayacağını vurgulamış; araba bağımlılığının yarattığı ve sürdürülebilir ulaşım için hayati öneme sahip problemleri (toksik emisyonlar, kentin düzensiz yayılması –urban sprawl-, petrol bağımlılığı, vb.) tanımlamışlardır. Bu problemler ile 5 politika alanından oluşturulan bir tabloda (Bknz. Şekil 1), hangi politikanın hangi sorunları çözmekte etkili olduğu incelenmiştir. Tablo incelendiğinde, 'yolculuk gereksinimini azaltıcı planlama' politikası ile 'yeşil modların teşviki' politikası, sürdürülebilir olmayan ulaşım ile ilgili sorunların çözümünde en etkili iki politika alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, aynı zamanda bu politika alanlarının tek başlarına değil, birlikte ele alınmaları gerekliliği de saptanmıştır. Örneğin, yeşil modlar politikasında görülmektedir ki, ulaşım sistemi demiryolu ağırlıklıysa, erişilebilirlik artmakta, mesafeler uzamakta ve bu nedenle yeni bir demiryolu yatırımı, eğer planlama politikası ile desteklenmez ise, zaman içerisinde düzensiz kentsel yayılmaya neden olabilmektedir. Sonuçta, yapılan bu tablodan yararlanılarak, arazi kullanım planlaması ile ulaşım planlaması politikalarının entegrasyonunun sağlanması bu çalışmadaki odak noktası olarak belirlenmiştir.

	PROBLEMS (Unsustainable transport trends)	*Promoting clean fuels*	*New technologies*	*Promoting ICT*	*Promoting green modes*	*Planning to reduce the need to travel*
ENVIRONMENTAL	Oil vulnerability	+	+	+	+	+
	Photochemical smog	+	+	+	+	+
	Toxic emissions such as lead and benzene	+	+	+	+	+
	High greenhouse gas contributions	+	+	+	+	+
	Traffic problems such as noise & severance			+	+	+
	Urban sprawl				–	+
ECONOMIC	External costs from accidents & pollution		+	+	+	+
	Congestion costs, despite endless road building			+	+	+
	High infrastructure costs in new sprawling suburbs				+ – (If rail system is applied)	+
	Loss of productive rural land				+ –	+
	Loss of urban land to bitumen				+	+
	Petrol dependency		+	+	+	+
	Urban sprawl				–	+
SOCIAL	Loss of street life				+	+
	Loss of community				+	+
	Loss of public safety				+	+
	Isolation in remote suburbs			+	–	+
	Access problems for carless and those with disabilities			+	+	+
	Urban sprawl				–	+

Şekil 1 – Sürdürülebilir Ulaşım Politikaları ve Bunların Ulaşım Problemlerinin Çözümündeki Etkileri

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR ULAŞIMIN SAĞLANMASI İÇİN ARAZİ KULLANIM PLANLAMASI POLİTİKALARI

Arazi Kullanım Biçimleri ve Ulaşım Arası Etkileşim

Stead and Banister (2001) çalışmalarında, ulaşım politikasının hareketlilik (mobilite) üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu ifade ederek; birbirine bağımlı olan bu etki alanlarını 4 başlık altında toplamışlardır: 1. Ulaşım politikası (yol fiyatlandırması, altyapı inşası, vb.); 2. Teknolojik değişim (e-ticaret, telekonferans, yol rehberlik sistemleri, sinyal teknolojileri, vb.); 3. Sosyal ve ekonomik trendler (Nüfusun yaşlanması, küreselleşme, desantralizasyon, vb.) ve 4. Ulaşım harici politikalar (arazi kullanım planlaması, bölgesel gelişim politikaları, enerji politikası, vb.). Buradan yola çıkarak, sürdürülebilir ulaşımın başarılabilmesi için birbirini tamamlayan 'ulaşım politikaları' ile 'ulaşım harici politikalarının' bütünleştirilerek ulaşım talebinin azaltılması gerektiğini belirtmişlerdir.

Sürdürülebilir ulaşım için arazi kullanım planlamasında genel kurallar: 1. Tasarım yoluyla yolculuk gereksiniminin ve mesafelerinin azaltılması; 2. Daha sürdürülebilir kentsel gelişim modellerinin teşviki ve 3. Arazi kullanım planlaması tedbirleri ile yürüme, bisiklet kullanımı ile toplu taşımanın desteklenmesi, araba kullanımının kısıtlanmasıdır. Özetle; arazi kullanım planlaması politikaları kentsel form ile toplu taşıma erişilebilirlik üzerine vurgu yapmaktadır.

Curtis (2006), Batı Avustralya'da yaptığı bir analize göre yolculuk alışkanlıklarını etkileyen tüm değişkenleri makro-ölçekli ve mikro-ölçekli politikalar olmak üzere 2 ölçekte gruplamaktadır (Bknz. Şekil 2). Bu analize referans verilerek, bu çalışmada arazi kullanım planlaması stratejileri 2 kategoride ele alınmıştır: Kentsel alanların formunu yönlendiren makro-ölçekli politikalar ile kentsel tasarım öğelerine odaklanan mikro-ölçekli politikalar.

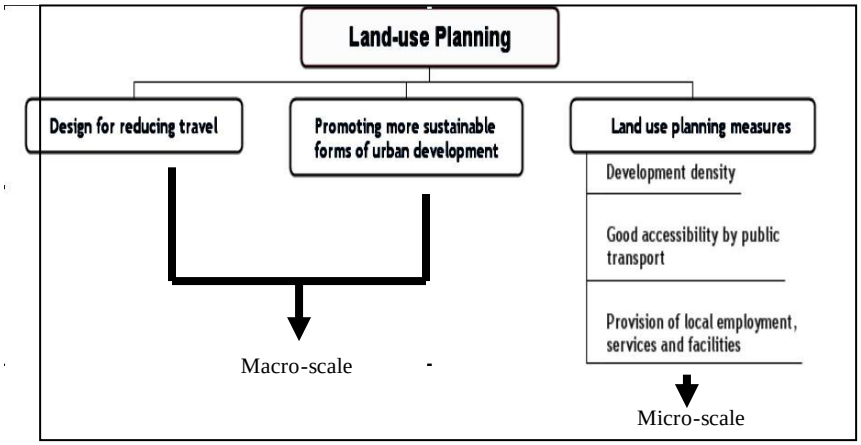

Şekil 2 – Arazi Kullanım Planlaması Stratejileri

Sürdürülebilir Ulaşım İçin Kentsel Gelişme Modelleri Urban Form (Makro-Ölçekli Kentsel Planlama Yaklaşımları)

Kent formunun sürdürülebilir kentsel gelişim ve ulaşım üzerine etkileri literatürde ve uygulamada uzun zamandır tartışılan bir konudur. Bu alandaki araştırmalar, sürdürülebilir ulaşım çözümlerini kolaylaştıran, *"yolculuk süre ve mesafelerini kısaltan, araba bağımlılığını azaltan, verimli toplu taşımayı sağlayan, yaya ve bisiklet ulaşımını destekleyen, ulaşımdan kaynaklanan emisyonu, kirliliği ve kazaları azaltan"* en iyi kentsel formları bulmaya odaklanmıştır (Williams, 2005). Sonuçta, Sonuçta sürdürülebilir üç temel kent formu öne çıkmıştır. Bunlar kompakt kent formu, koridor gelişme modeli ve çok-merkezli kentsel formdur.

Kompakt Kent Formu

Kompakt kentin pek çok tanımı olmakla birlikte genel anlamda yüksek yoğunluklu, kentsel ekonomik, sosyal ve kültürel aktivitelerin bir arada kullanımı ile yapılaşmış karma arazi kullanımlı, sınırları net (yayılmamış) ve nüfus yoğunluklarının arttığı, merkezi iş alanı (MİA) etrafında gelişen kent formudur. Sürdürülebilirlik anlamında, kompakt kent formu fonksiyonların karma kullanımı, yoğunluk artışını

destekleyen yapısıyla, kaynakların verimli kullanımını, düşük yolculuk talebini, emisyonların azaltımını ve yaşanabilir çevreler yaratılmasını teşvik etmektedir (Nal, 2008).

Koridor gelişme modeli

Koridor kentsel gelişme modeli, merkezi iş alanı (MİA) olan kentin merkezinden yayılan ve çok sektörlü yoğun arazi kullanımlarını barındıran ana güzergâhlarla; bu güzergâhlar boyunca uzanan demiryolu ve otobüs sistemleri ile desteklenen ana taşıt yollarından oluşur. Newton (2000)'a göre kent, ışınsal olarak çıkan doğrusal koridorlar boyunca gelişir ve bu koridorlar toplu taşım altyapısı ile desteklenirken, kırsal yeşil kuşaklarla birbirinden ayrışır.

Çok-merkezli kentsel form

Buxton (2000)'a göre çok-merkezli gelişme kompakt, koridor ve dağınık (dispersed) gelişme dokularına alternatif olabilir. Son yıllarda önem kazanmaya başlayan çok-merkezli kent formlarında, merkezi iş alanı (MİA) baskın özelliğini kendine yeterli alt-merkezlere devretmiştir. Bu formda, karmaşık ve hiyerarşik bir ulaşım altyapısı vardır; ancak diğer formlarda olduğu gibi bütün güzergâhlar MİA yönlü değildir. Bu nedenle, kentsel bölgedeki bağlantı seviyesi daha yüksektir. Bu kentsel formda, mekânsal etkileşimler tüm yönlerde olabilir ve kompakt kent modelindeki tek merkeze bağımlılık yerine daha yakın küçük merkezlere erişim imkanı vardır. Bunun sonucunda da yolculuk süreleri ve türleri değişecektir.

Sonuçta, kentlerde en iyi sürdürülebilir ulaşım çıktıları elde etmek için çözüm getiren ve üzerinde en çok uzlaşılan kentsel model, aktivitelerin toplandığı çok merkezli modeldir. Bu kentsel formda, merkezler hem fiziksel hem de teknolojik anlamda birbirine bağlanır.

Sürdürülebilir Ulaşım İçin Arazi Kullanım Planlaması Tedbirleri (Mikro-Ölçekli Kentsel Tasarım Yaklaşımları)

Stratejik ölçekten yerel ölçeğe kadar çok çeşitli arazi kullanım planlaması tedbirleri, araba kullanımına daha çekici alternatifler getirerek ulaşım anlamında daha sürdürülebilir kentsel alanlar yaratmaya yardımcı olur. Yolculuk modellerini stratejik ölçekte, yeni gelişmenin konumu, büyüklüğü ve şekli etkilerken; yerel ölçekte, iş+konut+alışverişin birlikte tasarlandığı karma arazi kullanımları; mahalle ölçeğinde ise yoğunluk veya yürüyüş mesafesinde tasarlanan alışveriş, hizmet, vb. kompakt farklı aktiviteler etkili olur. Farklı ölçeklerdeki arazi kullanım tedbirlerin birlikteliği ile sinerji yaratılarak, seyahat tipleri üzerinde önemli etkiler yaratılabilir. Motorlu taşıt kullanımını en aza indiren, toplu-taşıma ve yaya odaklı tasarımların tercih edildiği, özel arabayı temel alan (araba-bağımlı toplu konut alanları) kullanımların terk edildiği ve bisiklet ulaşımına olanak veren yaklaşımların benimsendiği tasarımlar örnek verilebilir.

Çalışma kapsamında incelenen çalışmalarda, sürdürülebilir kentsel alanlar ve sürdürülebilir ulaşım planlaması için geliştirilen makro ve mikro yaklaşımlarda toplu taşıma hizmetleri bütünleşik bir strateji olarak görülmektedir.

4. OTOMOBİLE ALTERNATİFLER GELİŞTİRME: SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTSEL GELİŞME VE ULAŞIMIN BAŞARILMASI İÇİN BİR ARAÇ OLARAK TOPLU TAŞIM İLE MOTORSUZ TAŞITLARIN GELİŞTİRİLMESİ

Kentlerde çevreye daha az zarar veren, verimli sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlayan sürdürülebilir kentsel gelişme ve daha sürdürülebilir ulaşım sistemleri için, iyi toplu taşım hizmeti sağlanmalıdır. İyi işleyen bir toplu taşım sisteminin geliştirilmesine ek olarak; motorsuz ulaşım modları, yürüme ve bisiklet ulaşımı da çeşitli planlama ve tasarım stratejileri ile teşvik edilmelidir. Şekilde, yeşil modların geliştirilmesi için bazı politikalar görülmektedir.

Ulaşım ve Arazi Kullanımın Entegrasyonu

Sürdürülebilir bir ulaşım sistemine erişme sürecinde en önemli husus olan arazi kullanım ve ulaşım planlaması arasında entegrasyonun sağlanması 4 sütunlu bir yapının kurulmasını gerektirir: 1. Arazi kullanım ve ulaşımda verimli bir yönetişim sistemi (Bu sütun, bütünleşik bir sistem için yatayda ve dikeyde etkin organların - bölgesel ulaşım otoriteleri, vb.- kurulmasını belirtir); 2. Mahalle/semt tasarımlarına özen gösterme (Bu sütun, mikro mahalle tasarımları ile makro kent formları arası gerekli

bağlantıları kuracak olan arazi kulanım ve ulaşımın etkili bölgesel yönetişimini ifade eder); 3. Stratejik altyapı yatırımları; 4. ve adil, verimli ve dengeli finansman.

5. YENİ KENTSEL GELİŞME TRENDİ: KENT-BÖLGE

Sürdürülebilir Ulaşım Bağlamında Kent-Bölgelerin Mekânsal ve Yönetimsel Yapısı Üzerine Bir Tartışma

'Sürdürülebilir kent' tartışmalarında öne çıkan çok-merkezli kent modeli her ne kadar kent-bölgelerde görülen bölgesel çok merkezliliğe benzemekteyse de; aslında sürdürülebilir ulaşımı, yerleşimler arası etkileşim sayısı ile yolculuk ihtiyacını azaltarak destekleyen ve kendi kendine yeten, kompakt yerleşimlerden oluşur. Bu anlamda yerleşimler arası etkileşimlere dayanarak artan trafik miktarına sahip 'kent-bölge modeli' ile ters düşer. Hâlbuki etkileşim, çok-merkezliliğin hâkim olduğu kent-bölgelerin oluşumunda 'anahtar sözcük' değerindedir. Kent-bölgelerdeki çeşitli kilit noktalar arasında artan etkileşimler bir anlamda ekonomik ilişkilerin beklenen ve olumlu karşılanan çıktısıdır. Öte yandan, etkileşimin artması, yolculuk sayısının artması yani trafiğin artması demektir ki bu durum temelde seyahat ihtiyacını azaltmaya çalışan sürdürülebilir ulaşım hedefleri ile çelişir. Bu çelişki, üzerinde çalışılması gereken önemli bir araştırma alanı doğurur.

Kent-bölgelerin giderek genişleyen ve sınır tanımayan kendine özgü mekânsal yapısı asla kontrolsüz kentsel yayılım (urban sprawl) gibi algılanmamalıdır; ancak bu gelişme trendinin yolculuk mesafelerini uzattığı da bir gerçektir. Bölgesel çok merkezliliğin yol açtığı uzun yolculuk mesafeleri ise araba bağımlılığını ve dolayısıyla trafik emisyonlarını arttırır. Oysa daha sürdürülebilir kentsel arazi-kullanım planlaması yaklaşımları, yerleşimleri daha kompakt, yoğunlaşmış ve karma-kullanımlı tasarlayarak mesafeleri kısaltmaya ve araba ile yapılan yolculukları azaltmaya çalışır. Bu da üzerinde tartışılması gereken ayrı bir araştırma konusudur.

Kent-bölge ve sürdürülebilirlik tartışmalarının bir başka boyutu ise çevresel sürdürülebilirlikle ilgili hedef ve farkındalıkların; temel amacı ekonomide bir küresel güç haline gelmek olan kent-bölgelerin ekonomik hedeflerinin önüne geçip, geçemeyeceğidir. Burada vurgulanan, kilit yerleşimler arası çeşitli ekonomik fonksiyonların; kimi zaman az etkileşim ve trafik çıktılarına sahip, kendi kendine yeten kilit yerleşimler yaratmaktan daha önemli olabileceği gerçeğidir. Bilindiği üzere, kent-bölge yazınında, ekonomik yarar üzerine önemli bir vurgu yapılmakta; bölgesel çok-merkezliliğin temel hedefinin de daha çok bölgenin ekonomisini işbirliği kuran ve birbirini tamamlayan kilit merkezler ve alt-merkezler aracılığıyla geliştirerek, ekonomik kazançları tüm bölgeye eşit olarak dağıtman ve iyi işleyen hale getirmek olduğu belirtilmektedir. Öte yandan, ekonomi, sürdürülebilirliğin temel dayanaklarından biri olsa da; çok-merkezli mekânsal gelişimde aslında daha çok çevresel kazanımlar önemlidir.

Sürdürülebilir ulaşım ve kent-bölge gelişim trendleri arasındaki son bir tartışma konusu da 'yönetişim' alanıdır. Kent-bölgelerde, farklı arazi kullanım ve ulaşım planlaması otoriteleri arasındaki çok parçalı yönetim yapısının, kent-bölgeyi şekillendiren farklı yerleşimler arasında politika eşgüdümünü sağlamak için ciddi bir engel teşkil ettiği literatürde sıkça dile getirilir. Ne var ki, sürdürülebilir ulaşım yazını da farklı otoriteler tarafından geliştirilen kent planlama ve ulaşım planlaması politikalarının işbirliği ve entegrasyonu ihtiyacı üzerine özellikle vurgu yapmaktadır.

6. İZMIR KENT-BÖLGESİ DURUM ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN TARTIŞMA

İzmir Kent-Bölgesi için elde edilen bulguların analizi ve sentezi, çalışmanın 3 tehdit alanına göre 3 parçadan oluşan hipotezi ve bu hipoteze göre cevaplandırılması beklenen temel araştırma soruları ile 3 hedef doğrultusunda, 3 bölümde yapılmıştır: 1. İzmir Kent-Bölgesinde ulaşım ağının değerlendirilmesi: Birinci hedefe ulaşmak ve araştırma sorularını yanıtlamak için trafik analizleri, 2. İzmir Kent-Bölgesinde ulaşım ve arazi kullanım planlaması yaklaşımlarının değerlendirilmesi, 3. İzmir Kent-Bölgesinde politika eşgüdümünün değerlendirilmesi. 2. ve 3. hedefler için, bölgeden seçilen 9 belediyenin planlama ve ulaşımla ilgili birimleriyle planlar ile plan raporları üzerine derinlemesine görüşme ve yarı-yapılandırılmış röportajlar yapıldı. Anket soruları ana hipoteze dayalı araştırma soruları ile hedeflere göre hazırlandı.

İzmir Kent-Bölgesinde 1990lı yıllardan bu yana önemli ekonomik değişimler yaşanmakta olup; bölgedeki yerleşimler arası etkileşimlerde ciddi bir artış gözlenmiştir ve bu anlamda İzmir Kent-

Bölgesi'nin 'etki alanı' genişlemektedir. Bu ekonomik büyümeyle beraber, sanayi alanları ve yerleşimler arası trafik akımları artmış olup, bazı alt-bölgeler ve alt-merkezler oluşmuştur. Yani İzmir'in kent formu kendi kendine yeten ve çok fonksiyonlu kentlerin gelişimiyle tek-merkezli yapıdan çok-merkezli yapıya dönüşmektedir. 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ile Yeni İzmir Metropolitan Alanı sınırları 50 km'lik alan içerisinde tanımlanmıştır (Bknz. Şekil 3). Bu alan İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBŞB) tarafından İzmir Kent Bölgesi olarak adlandırılan yeni alan 19 ilçe belediyesi, 38 ilk-derece belediye ve 165 kırsal yerleşimden oluşmaktadır. Öte yandan, akademik çalışmalar tarafından tanımlanan İzmir Kent Bölgesi, Yeni İzmir Metropolitan Alanı'ndan farklı olarak 46 yerleşmeden oluşmaktadır (Bknz. Şekil 4).

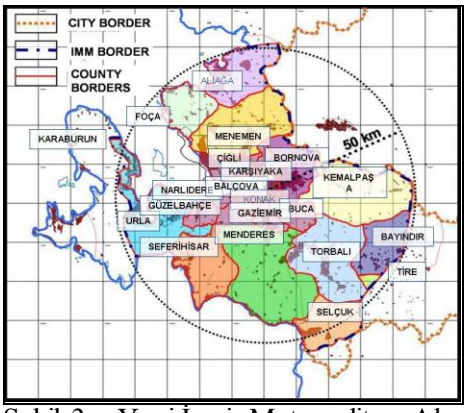

Şekil 3 – Yeni İzmir Metropolitan Alanı

Şekil 4 – İzmir Kent Bölgesi

7. İZMİR KENT-BÖLGESİNDE ULAŞIM AĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Birinci hedef; İzmir kent-bölgesinde trafik verileri ile yapılan analizlerin sonuçlarını inceleyerek, bu kent-bölgede sürdürülebilir olmayan bir trafik dağılımına doğru eğilim olup olmadığı değerlendirmektir. Yapılan çeşitli trafik analizleri, kent-bölgedeki belli ana yerleşimler arası koridorlarda ciddi trafik artışı olduğunu göstererek, çok-merkezli kentsel formu ortaya koymaktadır. Bu ulaşım şeması arkasındaki faktörler, bu belli yerleşimlerdeki özellikle sanayi odaklı gelişmelerle açıklanabilir. Ayrıca, ulaşımın odak noktaları olan yerleşimler arasındaki trafik hacimlerinin yoğunlaştığı ve bu ulaşım odaklarının kent-bölgedeki sanayi odaklı noktalar ile örtüştüğü (çakıştığı) görülmektedir. İzmir kent merkezi, kent-bölgedeki tüm bu odak noktalarıyla koridorlar vasıtasıyla etkileşimlere sahip olup; koridorların kesiştiği ve yayıldığı en güçlü ve baskın odak niteliğindedir.

Birçok sanayi, ekonomi, finans, hizmet ve sosyal sektörlerinin mekânsal etkileri 5 koridorda yoğunlaşmaktadır: Kuzey koridoru: Menemen, Aliağa; doğu koridoru: Kemalpaşa, Turgutlu, Manisa; güneydoğu koridoru: Torbalı, Bayındır, Tire; güney koridoru: Seferihisar, Menderes; batı koridoru: Urla, Çeşme, Karaburun. Yapılan analizler, trafik hacimlerinin, özellikle bu koridorlar boyunca ve aynı zamanda ulaşım odak noktaları olarak da nitelendirilebilen belli alt-merkezlerde arttığını göstermektedir. Ayrıca, bu 5 koridor, İzmir kent merkezinden ışınsal olarak çıkan (Bknz. Şekil 5 ve 6) 5 farklı ulaşım aksı ile de çakışır. Burada dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, koridorlar boyunca trafik hacimlerinin (kent-bölge sınırları dışına çıkıldığında) belli noktalardan sonra ciddi şekilde (hemen hemen 1990 yılı değerleri altına) düşmesidir. Bu da koridorlar boyunca trafikte görülen artışın, trafikteki doğal artışın (araba sahipliğinde ve kullanımında artış) bir sonucu olduğunun değil; kent-bölgesel gelişmenin ve yerleşimler arası artan etkileşimlerin sonucu olduğunun bir kanıtı sayılabilir. Tüm bu çıktılar, İzmir Kent-Bölgesinde sürdürülebilir olmayan ulaşıma doğru bir eğilim olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Sonuç olarak, hipotezin birinci kısmı bir ölçüde desteklenmiş olur.

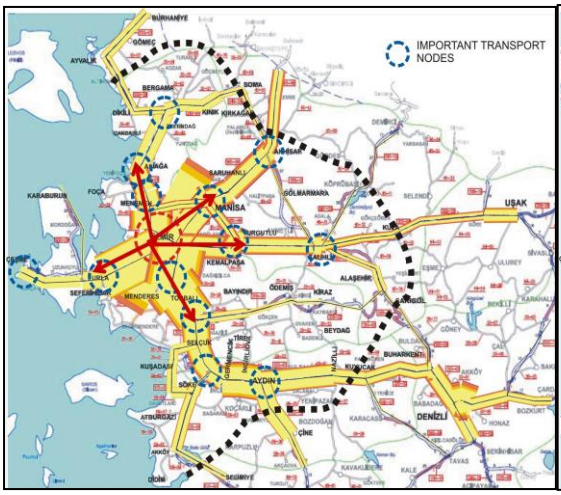

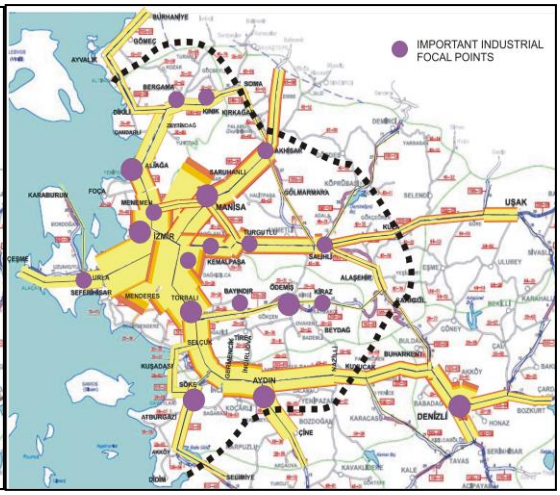

Şekil 5 – İzmir Kent-Bölgesi Etki Alanındaki Önemli Ulaşım Odak Noktaları ve Koridorları

Şekil 6 – İzmir Kent Bölgesi Etki Alanındaki Önemli Sanayi Odak Noktaları

8. İZMİR KENT-BÖLGESİNDE ULAŞIM VE ARAZİ KULLANIM PLANLAMASI YAKLAŞIMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

İkinci hedef; seçilen kent-bölge ve yerleşimlerinde sürdürülebilirlik hakkında farkındalığın değerlendirilmesidir. Burada önemle vurgulanmalıdır ki; hipotezin birinci bölümü büyük ölçüde desteklendiği için, planlama ve karar-verme otoritelerinin sürdürülebilir ulaşım önceliklerivle beraber sürdürülebilir gelişme için benimsedikleri yaklaşımlar daha da hayati önem taşır. İzmir Kent-Bölgesinden seçilen belediyelerde yapılan görüşme ve anketler ile incelenen plan ve plan raporları ile karar-verici otoritelerin yaklaşımları değerlendirilmiştir. Belediyeler, İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin, 1/25000 ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planında1 (İKBNİP) tanımlanan alt-bölgelerden seçilmiştir. Bu yerleşimler, kuzey aksında Menemen ve Aliağa, kuzeydoğu aksında Manisa, güney aksında Torbalı, Selçuk, Aydın ve batı aksında Urla ve Çeşmedir.

Oldukça kapsamlı olan bu incelemeyi burada detaylı sunmak olanaklı değildir; ancak analizin temel sonuçlarından bahsetmek gerekirse, İzmir Kentsel Bölgesinde alınan kent planlama ve ulaşım stratejilerinde sürdürülebilirlik anlamında yüksek düzeyde bir farkındalık olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle İzmir Büyükşehir Belediyesi (daha sonra Manisa), hem arazi-kullanım hem de ulaşım planlaması doküman veya projelerinde, makro ve mikro ölçekli politikalarıyla sürdürülebilir kentsel gelişme modellerini destekleme ile sürdürülebilir ulaşım ve trafik çıktıları yaratmaya önemle vurgu yapmaktadır. Öte yandan Aydın, Manisa ile karşılaştırıldığında, sürdürülebilir kentsel planlama anlamında daha düşük bir farkındalık düzeyine sahiptir. Aydın, uluslararası ölçekte "Sağlıklı Kentler Projesi" kapsamında olduğundan, sürdürülebilirliği mekânsaldan çok "kavramsal" boyutuyla ele almaktadır. Diğer 6 yerleşmeden de Urla başı çekmektedir.

Aslında 5216 sayılı yasaya göre, zaten İzmir Büyükşehir Belediyesindeki tüm belediyeler, kendi 1/1000 ölçekli tüm imar planlarında İKBNİP'yi benimseyerek, gerekli değişiklikleri yapmak zorundadırlar. Belediyelerin özellikle makro-ölçekli politikalarında, İKBNİP'yi benimsemiş olması ve böylece İBŞB'nin farkındalık düzeyinden yararlanıyor olması bu etkene bağlanabilir (Urla, Menemen, Aliağa, vb.). Bu durum, planın, temel odak noktası ve ölçeği gereği kentsel bölgedeki makro-ölçekli politikalar üzerinde olumlu etkisi olduğu şeklinde yorumlanabilir. Fakat mikro-ölçekli yaklaşımlar planda tam anlamıyla ele alınmamıştır. Aslında, İKBNİP bölgesel ölçekte ve daha genel bir plan olduğu için, kentsel tasarım ölçeğindeki politikalar, planın kapsamı için çok detaylı olabilir. Yine de plandan yerel planların tasarım yaklaşımlarını şekillendirmek adına genel ilkeleri de koyması beklenebilir. Özetle, mikro-ölçekli politikalar anlamında ne kent-bölge ne de yerel ölçekte plan ve yaklaşımlarda daha sürdürülebilir bir ulaşım için yeterli düzeyde bir farkındalık olduğu söylenebilir.

[1] İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı Revizyonu 16.10.2009 tarihinde onaylanarak 16.11.2009 tarihinde askıya çıkarılmıştır. Bu çalışma, Temmuz 2008 itibariyle tamamlandığından, bu çalışmada plan 2006 yılında onaylanan şekliyle ele alınmıştır. Revizyon aşamasında yapılan değişiklikler bu çalışma kapsamına alınamamıştır.

Öte yandan İzmir Ulaşım Ana Planı1 hazırlanmış olup; özet raporu Mart 2009'da yayınlanmıştır. Tüm yerleşmeler arasında, İBŞB, ulaşım planlamasında sürdürülebilirlik ilkelerinin önemi konusunda en yüksek farkındalık düzeyine sahiptir. Bu yeni Plan, İKBNİP ile uyumlu olup; İzmir Kentsel Bölgesindeki ana koridorlar boyunca birçok yerleşimi kapsayan yeni toplu taşım projeleri önermektedir. Aydın ve Manisa ise yeşil ulaşım modları ile toplu taşımanın geliştirilmesi için geliştirdikleri projeler ile öne çıkmaktadır.

Planlama sisteminde başlıca 2 eksiklik bulunmuştur. Bazı yerleşimlerin, 5216 sayılı yasa ile belirlenen 50 km'lik yeni sınırlar dışında kalarak olumsuz etkilendiği görülmüştür (Çeşme ve Selçuk). İkinci olarak ise, Aydın ve Manisa, yasal olarak İzmir'den ayrı birer il olsalar da, bölgesel ölçekte plan yapılırken bu illerin de dikkate alınması önem arz ettiği dikkati çekmiştir.

Sonuç olarak, tüm bu bulgular, kentsel-bölgede bir sürdürülebilir ulaşım adına bir farkındalık düzeyi olduğunu göstermekte ve böylece hipotezin ikinci kısmını desteklememektedir.

9. İZMİR KENT-BÖLGESİNDE POLİTİKA EŞGÜDÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Üçüncü hedef ise; seçilen kent-bölgedeki planlama sürecinde farklı katılımcılar arasındaki politika eşgüdümünün değerlendirilmesidir. Kent-bölgelerde görülen parçalı yönetim yapısı, arazi kullanım ve ulaşım planlaması ile ilgili karar verici otoriteler arası koordinasyon sağlanması için büyük bir engel teşkil etmektedir. Yapılan anket ve görüşme sonuçlarına göre, İzmir Büyükşehir Belediyesinin mevcut planlama yaklaşımı bu engeli aşmayı hedeflemektedir. Her ne kadar 5216 sayılı yasa metropolitan alandaki tüm belediyelere İBŞB'nin kararlarına uyma ve bunları uygulama zorunluluğu getirse de, gerek İKBNİP gerek İzmir Ulaşım Ana Planı hazırlık çalışmaları sırasında farklı yerleşimler arası ciddi bir müzakere süreci ve yatayda bir koordinasyon (yerel otoriteler, akademik kurumlar, sivil toplum örgütleri, vb. ile) sağlanmaya çalışıldığı görülmüştür. Ayrıca, yönetişimin en önemli unsuru olan sivil toplum da İKBNİP ile İzmir Ulaşım Ana Planı aşamalarında sürece dâhil edilmiştir. Yine yapılan anketler, Torbalı dışında, Yeni Metropolitan Alandaki yerleşimler arasında ortak bir vizyon olduğunu göstermiştir. Aydın Belediyesi, kendi içinde kent düzeyinde bir politika eşgüdümüne sahip olup; bölgesel ölçekte hiçbir yerleşim ile ortak plan ve projeye sahip değildir. Öte yandan Manisa, İzmir Kent Bölgesindeki diğer birkaç belediye ile işbirliğinde projeler yürütmektedir.

Tüm bunların yanı sıra, bölgedeki politika eşgüdümünün, yerel planların üst ölçekli plan kararlarına uyma zorunluluğundan ötürü, genelde dikey yönlü olduğu görülmüştür. Yani belediyeler, birbirleri ile değil daha çok İBŞB ile ilişki içerisindedirler. Bu yataydaki koordinasyon eksikliği da kent-bölgede planlama entegrasyonunun sınırlı olduğunu ifade eder.

Arazi kullanım ve ulaşım planlaması entegrasyonu konusunda da İBŞB'de, diğer yerleşimlerin aksine, ulaşım planlaması ile ilgili birim ve arazi kullanımla ilgili birim arası ciddi bir entegrasyon vardır. İBŞB'de, arazi kullanım ve ulaşım planlaması kararları koordineli bir şekilde alınmaktadır. Zaten İzmir Ulaşım Ana Planında İKBNİP'nin getirdiği politikalara birçok yerde atıfta bulunulmaktadır. Şekil 7 ve 8 incelendiğinde görülmektedir ki, mevcut demiryolları önemli hizmet alanları (sanayi bölgeleri, üniversite, vb.) boyunca geliştirilmiş olup; yeni fonksiyonlar da erişilebilirliği arttırmak adına bu güzergahlarda geliştirilmiştir. Önerilen demiryolu projeleri ise yine önemli fonksiyonel alanlar boyunca tasarlanmıştır. İKBNİP'nda açıkça ifade edilmektedir ki, belirlenen koridorlarda bazı yerleşimlere spesifik fonksiyonlar verilerek ve yeni ulaşım politikaları ile bu koridorlar güçlendirilmeye çalışılmıştır.

[1] Mart 2009 yılında çalışmaları büyük ölçüde tamamlanarak Sonuç Raporu Özeti yayınlanan İzmir Ulaşım Ana Planı, bu çalışma yapıldığında henüz taslak durumda olup; bu taslak üzerinden inceleme yapılmıştır. Onay aşamasında yapılan değişiklikler bu çalışma kapsamına alınamamıştır.

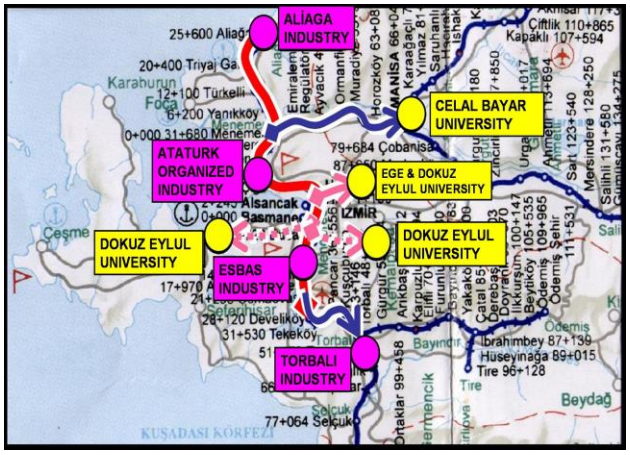

Şekil 7 – İzmir Banliyö Sistemi Projesi Hizmet Alanı (Gülerman, 2007)

Şekil 8 – İzmir Raylı Sistemi (İBŞB, 2007)

Öte yandan, hem aktörler arasında hem de arazi kullanım ile ulaşım plan kararları arasında koordinasyonun sürüp, sürmediği ve ya kent bölgedeki her yerleşim arasında bir koordinasyon olup, olmadığı konusunda bir kanıt da yoktur. Öte yandan, İzmir Kent Bölgesindeki yerleşmelerle bütünleşik proje yapan belediye sayısı çok sınırlıdır. Sonuç olarak, hipotezin üçüncü kısmı desteklenmekte olup; planlama sürecinin daha verimli yönetimi ile bu kısıtın üstesinden gelinebildiği İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı sürecinde görülmüştür.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemizde kent-bölge ölçeğinde ulaşım açısından sürdürülebilir çıktılar elde etmek oldukça zordur. Bu durumun başlıca nedenleri arasında en başta toplu taşıma sistemlerinin özellikle demiryolu taşımacılığının çok tercih edilmemesi verilebilir. Öte yandan, araba kullanımını caydırıcı ve araba bağımlılığını azaltıcı çevreci, ekonomik ve sosyal yönlü stratejilerin kısıtlı olması bir başka etkendir. Ancak İzmir, yaptığı plan ve projelerde benimsediği yaklaşımları ile sürdürülebilirliği desteklemektedir.

İzmir Kent Bölgesi, ölçekler farklı olsa da, sürdürülebilirlik anlamında dünyada birçok kent-bölgenin yaşadığı tehditleri yaşamaktadır. Sınırların giderek genişlemesiyle artan trafik hacmi ve İzmir metropolitan merkez etrafına yoğunlaşma, kent-bölgelerde sürdürülebilir ulaşımın başarılması için temel bir sorundur. Kent-bölgede oluşan alt-bölgeleşme ve her bölgedeki alt-merkezler arası artan etkileşim sonucu ortaya çıkan sorunlar, daha çevreci ve sürdürülebilir ulaşım çözümleri ile aşılmaya çalışılmaktadır.

Sonuç olarak, sürdürülebilir bölgesel ulaşım sistemi ve bütünleşik bir arazi-kullanım ile ulaşım planlamasının başarılabilmesi için arazi kullanım ve ulaşımın etkili yönetişimi çok önemlidir. Kent-bölgelerde kendi kendine yeten yerleşim sayısı arttıkça çoğalan karar-verici otoriteler arası eşgüdüm eksikliği ancak bir bölgesel karar-verme veya ulaşım organı gibi etkili birimlerin oluşturulması ile çözülebilir. Ekim 2009 yılında onaylanarak, askıya çıkarılan 1/25000 ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı Revizyonu, Mart 2009 yılında çalışmaları büyük ölçüde tamamlanarak Sonuç Raporu Özeti yayınlanan İzmir Ulaşım Ana Planı ve şu an üzerinde çalışılmakta olup; taslağı görüşe sunulan 2009–2013 İzmir Bölgesel Gelişme Planı, İzmir Kent-Bölgesinde şu anda devam eden önemli projeler olup, sürdürülebilir gelişme ve sürdürülebilir ulaşımın kent-bölge ölçeğinde başarılabilmesi için birer anahtar niteliğindedir.

11. KAYNAKLAR

Buxton, M., 2000. Energy, Transport and Urban Form in Australia. İçinde: K. Williams, E. Burton, and M Jenks (editörler), Achieving Sustainable Urban Form, ss. 54-63, London: E & FN Spon.

Curtis, C., 2006. Network City: Retrofitting the Perth Metropolitan Region to Facilitate Sustainable Travel. Urban Policy and Research, Sayı:24, no:2, ss. 1255-1278, Routledge.

Eraydın, A., 2005, Introducing Izmir City Region: From A Metropolitan Area with a Large Hinterland to a Polycentric Urban Region and The Analysis of Changing Spatial Pattern of Izmir City Region With The Help of Correspondance Analysis: International Meeting For EU COST Action A26 European City-Regions in an Age of Multi-Level Governance Reconciling Competitiveness and Social Cohesion, 15 Ekim, 2005, Antwerp, Belçika.

İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBŞB), 2006, 1/25000 Ölçekli İzmir Kentsel Bölge Nazım İmar Planı (İKBNİP).

İzmir Büyükşehir Belediyesi (İBŞB), 2007, İzmir Ulaşım Ana Planı: Ara Raporlar (Şubat 2007 ve Mart 2007).

Gülerman, A. R., 2007, İBŞB Genel Sekreter Yardımcısı, İzmir Büyükşehir Belediyesi Ulaşım Stratejisi: İzmir Yerel Gündem 21 Kent Konseyi Ulaşım Grubu Toplantısı, Geçmişten Geleceğe İzmir'de Ulaşım, 16 Mayıs, 2007, İzmir.

Nal, S., 2008. Sustainable Transport In City-Regions: The Case of Izmir City Region, Master Thesis of City and Regional Planning Department, METU, Ankara.

Newman, P. and Kenworthy,J., 2000. Sustainable Urban Form: The Big Picture. İçinde: K. Williams, E. Burton, ve M Jenks (editörler), Achieving Sustainable Urban Form, ss. 109-120, London: E & FN Spon.

Newton, P., 2000. Urban Form and Environmental Performance. İçinde: K. Williams, E. Burton, & M Jenks (editörler), Achieving Sustainable Urban Form, ss. 46-53, London: E & FN Spon.

ODTÜ, 2005, 4. Sınıf Planlama Stüdyosu Öğrenci Proje ve Çıktıları (CRP 401-402), 2004-2005 Akademik Yılı, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, ODTÜ, Ankara.

ODTÜ, 2006, Bölge Planlama Stüdyosu Öğrenci Proje ve Çıktıları (RP 501), 20045-2006 Akademik Yılı, Bölge Planlama Mastır Programı, ODTÜ, Ankara.

Stead, D. ve Banister, D., 2001. Influencing Mobility Outside Transport Policy, Innovation, Sayı:14, no.4.

Williams, K., 2005. Chapter 1: Spatial Planning, Urban Form and Sustainable Transport: An Introduction. İçinde K. Williams (editör), Spatial Planning, Urban Form and Sustainable Transport, ss. 1-13, UK: Oxford Brookes University.

NÜFUS DİNAMİKLERİ, EKONOMİK EYLEMLER VE YER SEÇİMİ

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Zeynep ENLİL

Özlem ÖZ, Yard, Kaya ÖZKARACALAR
"Yaratıcı Sektörler, Mekansal Yönelimler: İstanbul Sinema Sektörü Örneği"

Evrim ÖZKAN TÖRE
"Yaratıcı Endüstrilerde Kümelenme Eğilimi: İstanbul Film Endüstrisi Örneği"

Bilge Armatlı KÖROĞLU, Çiğdem VAROL, Nihan ÖZDEMİR SÖNMEZ, Tanyel ÖZELÇİ ECERAL
"Metropoliten Alanlarda Sanayi Kümeleri, Üretim İlişkileri: İstanbul'da Kuyumculuk Sektörünün Mekansal Kümelenmesi"

YARATICI SEKTÖRLER, MEKANSAL YÖNELİMLER: İSTANBUL SİNEMA SEKTÖRÜ ÖRNEĞİ

Özlem ÖZ , Kaya ÖZKARACALAR[1]

ÖZET

Türkiye'deki sinema sektörünün ekonomik coğrafyası üzerinde yoğunlaşan makalemizin ilk bölümünde, ekonomik faaliyetlerin mekanda dağılımı ile ilişkilendirilebilecek pek çok alanda gelişen literatürlerde öne çıkan ilgili teorik yaklaşımları tartışıyoruz. İkinci bölümde, "Yeşilçam'ın ortaya çıkışını nasıl açıklayabiliriz?" sorusuna cevap ararken, bu teorik yaklaşımlardan bazılarını, özelikle de bir sektörün belli bir gelişim rotasına nasıl kilitlenmiş olabileceğine dair fikirler sunan perspektifleri yardıma çağırıyoruz. Bu perspektiflerin izinden gidildiğinde, sektörün nasıl olup da başka bir yerde değil de Yeşilçam'da ortaya çıkıp serpildiğini, izleyen dönemlerdeki gelişim seyrini ve hangi yönlere ne gibi sebeplerle evrildiğini anlayabilmek için, ilk nüvelerden başlayarak son derece detaylı bir tarihsel-coğrafi analiz gerçekleştirme gereği bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. İstanbul sinema sektöründe mekansal yoğunlaşmayı tetikleyen başlangıç unsurlarını ortaya koyan bölümün ardından, makalenin ana gövdesini oluşturan üçüncü bölümde, destekleyici ve ilintili kollarıyla İstanbul film sektörünün kent içindeki mekansal yoğunlaşma eğilimlerinin bir dökümünü, "sektörün ekonomik coğrafyası zaman içinde nasıl bir evrim göstermiştir?" sorusu etrafında tartışarak sunuyoruz.

1. GİRİŞ

Yaratıcı sektörlerin, sektörel mekansal yoğunlaşmanın önemli örnekleri arasında gösterildiğini ve istisnalar olsa da, bu sektörlerin coğrafi olarak çoğunlukla büyük şehirlerde yoğunlaşma eğiliminde olduklarını biliyoruz. En önde gelen yaratıcı sektörlerden sinema sektörünün ekonomik coğrafyasında gözlenen eğilimlere baktığımızda, dünyada Hollywood hegemonyasının tartışmasız bir biçimde devam etmekte olduğunu görüyoruz. Dünya sinema sektörünün ekonomik coğrafyasına ilişkin ilginç bir diğer eğilim ise, ABD içindeki bazı yörelerin (örn. Florida, Texas, North Carolina ve San Diego) ve Kanada'nın bazı bölgelerinin (örn. Vancouver ve Toronto) sinema sektörü açısından artan önemleri olarak karşımıza çıkıyor. Los Angeles'ın ve onu uzak ara takip eden New York'un ABD film sektöründeki tahtlarını sarsmaları yakın gelecekte olası görünmese de, söz konusu yörelerin maliyeti azaltma, görünümde değişiklik sağlama, gelişkin altyapı hizmetleri, Los Angeles'a yakınlık ya da belli bir filmin özel ihtiyaçlarına cevap verme gibi avantajları ya da işlevleri yerine getirme kapasiteleri nedeniyle, özellikle 1980'lerin sonlarından itibaren film üretim/çekim faaliyetlerinde azımsanmayacak bir yer edinmeye başladıkları görülüyor (Lukinbeal, 2004). Öte yandan, dünyanın geri kalanında Mumbai/Bollywood, Manila, Tokyo, Beijing, Hong Kong, Seoul ve Bangkok başta olmak üzere üretilen film sayıları açısından ciddi boyutlara ulaşmış bulunan ve hali hazırda ağırlıklı olarak iç pazara yönelik filmler üretiyor olsalar da hızla uluslararasılaşan bazı merkezler de var ya da gelişmekte. Bu gibi merkezlerin önemli bir potansiyele sahip oldukları ve hatta uzun dönemde Hollywood'un liderliğine yönelik bir tehdit de taşıyor olabilecekleri dillendiriliyor olsa da, Hollywood'un geçmişte –ve bazen en öngörülmediği zamanlarda- defalarca başardığı gibi, bu tehdidi de aşarak lider konumunu pekiştirmesi pek çok araştırmacıya göre şaşırtıcı olmayacak (örn. Scott, 2005: 175).

[1] Doç.Dr. Özlem Öz, Boğaziçi Üniversitesi, ozlem.oz@boun.edu.tr; Y.Doç.Dr. Kaya Özkaracalar, Bahçeşehir Üniversitesi, ozkaracalar@bahcesehir.edu.tr

Dünya sinema sektörünün ekonomik coğrafyasına ilişkin bu arka planı baz alarak, Türkiye'deki sinema sektörünün ekonomik coğrafyası üzerinde yoğunlaşan ve 2007 yılından bu yana devam etmekte olan çalışmalarımızın (Öz ve Özkaracalar, 2010) son halkasını oluşturan bu makalede, İstanbul sinema sektörünün tarihsel coğrafyasının ve mevcut durumuna ilişkin mekansal yönelimlerin analizi odak noktamızı oluşturuyor. Film şirketlerinin ve ilgili hizmet ve sektörlerin ne düzeyde mekanda yoğunlaştığı sorusunu, İstanbul sinema sektörü örneğinden hareketle irdelemeden önce, makalenin ilk bölümünde, ekonomik faaliyetlerin mekanda dağılımı ile ilişkilendirilebilecek pek çok alanda gelişen literatürlerde öne çıkan ilgili teorik yaklaşımları tartışıyoruz. İkinci bölümde, "Yeşilçam'ın ortaya çıkışını nasıl açıklayabiliriz?" sorusuna cevap ararken, bu teorik yaklaşımlardan bazılarını, özelikle de bir sektörün belli bir gelişim rotasına nasıl kilitlenmiş olabileceğine dair fikirler sunan perspektifleri (örn. David, 1985) yardıma çağırıyoruz. Bu perspektiflerin izinden gidildiğinde, sektörün nasıl olup da başka bir yerde değil de Yeşilçam'da ortaya çıkıp serpildiğini, izleyen dönemlerdeki gelişim seyrini ve hangi yönlere ne gibi sebeplerle evrildiğini anlayabilmek için, ilk nüvelerden başlayarak son derece detaylı bir tarihsel-coğrafi analiz gerçekleştirme gereği bir zorunluluk olarak karşımıza çıkıyor. Şüphesiz benzer tespitler, film üretim sektörünün ilgili ve destekleyici alanları olarak görülebilecek olan televizyon programlarında, set tasarım ve seslendirme gibi faaliyetlerde ve dijital görsel efekt üretiminde uzmanlaşan organizasyonlar ile bunlara bağlı olarak gelişen yerel işgücü piyasalarının geçirdikleri dönüşümlerin irdelenmesi hususunda da geçerli. Nitekim, İstanbul sinema sektöründe mekansal yoğunlaşmayı tetikleyen başlangıç unsurlarını ortaya koyan bölümün ardından, makalenin ana gövdesini oluşturan üçüncü bölümde, destekleyici ve ilintili kollarıyla İstanbul film sektörünün kent içindeki mekansal yoğunlaşma eğilimlerinin bir dökümünü, "sektörün ekonomik coğrafyası zaman içinde nasıl bir evrim göstermiştir?" sorusu etrafında tartışarak sunuyoruz.

2. SEKTÖREL MEKANSAL YOĞUNLAŞMA: TEORİK ARKA PLAN

Belli Başlı Yaklaşımlar

Ekonomik faaliyetlerin coğrafi dağılımı ve bu dağılımı etkileyen nedenlerin araştırılması konusu uzun yıllar boyunca ve çeşitli boyutlarıyla ekonomiden sosyolojiye pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Ekonomik faaliyetlerin mekanda yoğunlaşmasına dair ilk önemli katkılar Marshall'a (1949, ilk baskı 1890) dayandırılır. Marshall, belirli faaliyetlerin belirli yerlerde yoğunlaşmasının nedenleri üzerinde durmuş ve doğal kaynakların rolü, söz konusu alanda uzmanlaşmış işgücünün ve gerekli diğer girdilerin varlığı, müşteriler için böylesi bir yoğunlaşmanın sağladığı kolaylık ve avantajlar, yoğunlaşılan alanda edinilen ve yakın çevreye de yayılan bilgi birikimi ve destekleyici sektörlerin varlığı gibi unsurların belirleyici olduğunun altını çizmiştir. Marshall'a göre, bütün bu avantajların önemi o denli büyüktür ki, söz konusu faaliyet alanı o mekanın "atmosferi"ne işler ve uzun bir süre o mekanda yaşamaya devam eder.

Marshall'ın yukarıda özetlenen ve bugüne dek etkisini sürdüren önemli katkıları, ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasına odaklanan pek çok çalışmaya temel oluşturmuştur. Örneğin, firmaların yer seçiminde en düşük maliyete ve en yüksek karlılığa göre hareket edebileceklerine vurgu yapmış olan Weber (1929) ve Lösch (1954), Marshall'ın öncü fikirlerini geliştiren erken dönem araştırmacılardandır. İlerleyen yıllarda, bu iki araştırmacının da izlediği konuya kantitatif yöntemlerle yaklaşma eğilimi devam etmiş, ancak 1970'lere gelindiğinde tarihsel gelişim ve sosyal yapının önemi de vurgulanmaya başlanmıştır. 1980'li yıllardan itibaren ise, yerel kültürün analizini baz alan araştırmaların ve ekonomik sosyoloji yaklaşımını izleyen çalışmaların ilgili yazında önemli bir yer tutmaya başladığı söylenebilir (Martin, 1999).

Ekonomi disiplini altında, kent ekonomisi (örn. Henderson, 2000) ve bölgesel kalkınma (örn. Martin ve Sunley, 1998) gibi konuyla yakından ilgili alanların yanı sıra, ilk bakışta daha az ilgili gibi görünen uluslararası ticaret gibi alanlarda da coğrafya vurgusunun son yıllarda daha bir öne çıkar olduğu görülmektedir (örn. Krugman, 1998). Benzer biçimde, konuya yönetim literatürünün ilgisi de artma eğilimindedir. Bu literatürden önemli bir katkı, Porter'ın (1998; 2000) -hararetli bir tartışmayı (bkz. Öz, 2004) da tetiklemiş olan- sektörel coğrafi yoğunlaşma ile rekabet gücü arasındaki ilişki üzerine odaklanan çalışmalarıdır. Porter'a (1998; 2000) göre, sürdürülebilir rekabetçi avantajlar geliştirme kapasitesi, yakın iş çevresinin kalitesi ile yakından ilgilidir ve bu sürecin tam olarak anlaşılabilmesi

için sektörel coğrafi yoğunlaşma olgusunu firmaların sürdürülebilir rekabetçi avantajlar geliştirmelerine yönelik çabaları ekseninde yeniden yorumlama gereği vardır.

Farklı karakterdeki yoğunlaşmaların gerek ortaya çıkmalarında gerekse de tutunmalarında değişik etmenlerin rol oynayabileceği -örneğin, Silikon Vadisi'nin başarısını açıklayan unsurlar ile İtalya'daki Marshall-tarzı öbeklerin başarılarını açıklayan unsurların farklılık gösterebileceği- gerçeğini akılda tutarak, sektörel coğrafi yoğunlaşmaların ortaya çıkışlarını, tutunmalarını, başarıya ulaşmalarını ve bu başarıyı sürdürebilme koşullarını açıklamak üzere önerilen belli başlı yaklaşımlara da kısaca değinmekte yarar vardır. İlgili yazında oldukça dikkat çeken İtalya'daki başarı örneklerinin ışığında, bazı araştırmacılar (örn. Piore ve Sabel, 1984) sektörel yoğunlaşmaları başarıya taşımada üretimin örgütlenme biçiminin rolü üzerinde durmuş ve esnek bir biçimde uzmanlaşmış KOBİ'lerden oluşan öbeklerin, Fordist üretim tarzına göre daha başarılı olacakları sonucuna ulaşmışlardır. Diğer araştırmacılar (örn. Becattini ve Rullani, 1996; Brusco, 1996; Putnam, 1993) sosyal sermaye, kodlanması zor bilgiler ve güven gibi unsurların önemine işaret etmektedirler. İlgili yazının bir başka kolu ise, bir öbeklenme kapsamında gelişen, yeniliklerin oluşumunu tetikleyen ve öğrenmeyi kolaylaştıran sosyal ilişki ağlarının oynadığı role özel önem verme gereğini vurgular (örn. Camagni, 1991; Storper, 1997). Öte yandan, bazı araştırmacılara göre (örn. Krugman, 1991), coğrafi yoğunlaşma "tarihsel kaza" olarak nitelendirilebilecek bir olay tarafından tetiklenmiş olabilir ve ardından birarada olmanın yararları ağır basar ise, söz konusu faaliyet o alana kilitlenebilir (David, 1985). Değinilmesi gereken son husus, bazı araştırmacıların (örn. Dei Ottati, 1994) sektörel coğrafi yoğunlaşmaların çözülmesine ve dağılmasına yönelik etkilerin de göz ardı edilmemesi gerektiği yolundaki uyarılarıdır.

Yaratıcı Sektörler ve Mekansal Yoğunlaşma

Makalemizin giriş bölümünde değinildiği gibi, genelde yaratıcı faaliyetlerin özelde de sinema sektörünün coğrafi olarak yoğunlaşma eğilimi gösterdiği ve bunun çoğunlukla kültürel metropollerde gerçekleştiği görülüyor. Ayrıca, yaratıcı faaliyetlerin kültürel faaliyetlerin yoğunlaştığı büyük şehirlerde kümelenmekle kalmadıkları, bu şehirlerin de bazı yörelerinde toplanma eğilimi gösterdikleri biliniyor ki bu durumu öbeklenme içinde yer alan organizasyonların ve ekonomik aktörlerin sosyo-ekonomik etkileşimlerine atfedilebilecek önemin bir göstergesi olarak yorumlamak mümkün (Scott, 2005).

İlgili literatürde, özellikle konunun değişik boyutlarının anlaşılması ve tartışılması için oldukça uygun bir zemin sunan ve adeta bir laboratuvar işlevi gören Hollywood örneğinin kapsamlı analizlere tabi tutulduğunu görüyoruz. Bu literatürde devam etmekte olan tartışmaların can alıcı noktalarından birisi, Fordizm/post-Fordizm tartışmasında Hollywood benzeri deneyimlerin nereye oturtulabileceği üzerinde yoğunlaşıyor. 1980'lerin sonunda başlayıp 1990'lara uzanan bu tartışmanın taraflarından Storper (1989), Hollywood stüdyo sisteminin çözülmesi sürecinin dikey bir çözülmenin ardından gerçekleşen tipik bir "esnek özelleşme" yapılanması (Piore and Sabel, 1984) örneği sergilediğini savurnurken, Aksoy ve Robins (1992) bu teze karşı çıkmış ve Hollywood üzerinde oligopollerin hegomonyasının devam ettiğini vurgulamışlardı. Scott (2005) ise, bunların birbirini dışlayan alternatifler olmadığının altını çizerek, Hollywood örneğinde "üretim" aşamasında gerçekten de dikey bir çözülme gerçekleştiğini, ancak bunun dağıtım ve pazarlama gibi alanların önde gelen Hollywood şirketlerinin kontrolünde olmaya devam ettiği gerçeğini değiştirmediğini belirtmişti.

Literatürün bir diğer kolu ise, Hollywood'un ortaya çıkışı ve erken dönem gelişimi üzerine odaklanmakta. Bilindiği üzere, aslında Doğu yakasında filizlenmeye başlayan ABD sinema sektörü geçen yüzyılın başlarında Batı yakasına doğru bir göç yaşadı. Bu göçün nedenleri arasında en çok telafuz edilenler California'nın iklimsel ve topografik avantajları olmuştu. Öyle ki, sinema sektörünün ABD'deki ilk ev sahipleri New York ve Chicago'nun aksine Los Angeles oldukça güneşli bir iklime sahipti ve görünümde çeşitlilik açısından okyanuslardan dağlara ve çöllere kadar çok geniş bir yelpaze barındırıyordu. Ayrıca, o yıllarda Los Angeles ve çevresi, gerek arsa fiyatları gerekse de işgücü maliyetleri açısından oldukça cazip olanaklar sunuyordu. Ancak belirtmek gerekir ki, Hollywood'un ortaya çıkışını açıklamak üzere Los Angeles'in bazı avantajlarına vurgu yapan bu açıklamalara bazı araştırmacılar oldukça temkinli yaklaşıyor. Örneğin, Scott (2005) Los Angeles kentinin değişik topografik özellikler ve günışığı üzerinde herhangi bir tekele sahip olmadığı gerçeğinden hareketle, Hollywood kümelenmesinin gerçekten nasıl ortaya çıktığını anlayabilmek için, bir sektörün belli bir

gelişim rotasına nasıl kilitlenmiş olabileceğine dair fikirler sunan perspektifleri (örn. David, 1985) baz alıyor. Bu açıdan bakıldığında, sektörün neden başka bir yerde değil de Hollywood'da ortaya çıktığını ve geliştiğini anlayabilmek için detaylı bir tarihsel-coğrafi analiz yapma gereği vurgulanıyor. Makalemizin izleyen bölümü, böylesi bir analizin Yeşilçam örneğinde gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkan tablonun bir özetini sunuyor.

3. YEŞİLÇAM: TARİHSEL - COĞRAFİ BİR ANALİZ

İstanbul'da ilk sinematografi gösterimi Pera'da (şimdiki İstiklal Caddesi üzerindeki) Sponeck Birahanesi'nde 1896-97 yılının kışında gerçekleştirilmişti (Evren, 2006: 19). Bunu izleyen diğer erken dönem gösterimlerin çoğunun da Pera'daki cafe ve salonlarda yapıldığını biliyoruz ki bu yerlerin bir kısmı daha sonraki yıllarda sinema salonlarına dönüşecekti.

1910'larda 1. Dünya Savaşı'nın etkisiyle İstanbul'da çok az sayıda yeni sinema salonu açıldığını görüyoruz. Ancak savaşın konumuzla ilgili bir başka etkisi daha oldu: ordu bünyesinde eğitim ve propaganda amaçlı film çekmek üzere bir sinema biriminin kurulması (Özön, 1962). Savaşın bitmesiyle beraber, işlerin yeniden açılacağını öngören bazı girişimciler film ithalatını hızlandırmaya başladı. 1920'lerin sonlarında, İstanbul'da yerleşik yaklaşık bir düzine firmanın film ithalatı ve dağıtımı ile uğraştığını biliyoruz. Bunların yaklaşık yarısı Galata'da, geriye kalanların bir kısmı da yine Galata'ya yakın yerlerde bulunuyordu (Gökmen, 1989). 1930'ların sonuna geldiğimizde, İstanbul'daki film sektörünün Pera civarında ve özellikle de şimdiki İstiklal Caddesi etrafında kümelenmeye başladığını söyleyebiliriz.

Ancak belirtmek gerekir ki, bu erken dönemde İstanbul film sektörü daha çok ithalat/dağıtım/gösterim zincirinde faaliyetteydi ve film üretimi oldukça minimal düzeyde seyrediyordu (1917-1937 yılları arasında yalnızca 23 Türk filmi tamamlanıp gösterime girebilmişti). 2. Dünya Savaşı yıllarında ise, film üretimi kıpırdanma belirtileri gösterdi ve böylelikle 1940'ların ortalarında zamanla Yeşilçam adıyla anılacak olan İstanbul film sektörü kümelenmesi belirginleşmeye başladı. Bu noktada durup, bu kümelenme dinamiğinin neden İstanbul'un başka bir yerinde değil de burada oluştuğunu tartışmaya açalım. Aslında yukarıda bahsedildiği gibi, sinemanın Türkiye'ye ilk olarak Pera'dan giriş yaptığını bildiğimizden, bu konuda daha spesifik sorular da sorabiliriz. Örneğin, "Pera'nın hangi özellikleri sinema gösterimlerinin burada başlamasına neden oldu?" ve dahası benzer gösterimler hızla kentin diğer yörelerine de sıçradığı halde neden başka bir yerde değil de Pera'da bir kümelenme başladı?

Bu soruları cevaplayabilmek için öncelikle yörenin özelliklerini mercek altına almalıyız. Pera'nın daha 19. yy'da, kentin Galata bölgesinde çalışan levantenler için lüks mağazalar, cafeler, tiyatrolar ve hatta bir sirki barındıran bir eğlence ve alışveriş merkezi olarak geliştiği biliniyor. Sinema öncesi hareketli görüntünün cosmoroma, büyülü fener ve diaphanorama gibi çeşitli versiyonlarının gösterimleri de bu civarlarda yapılmaktaydı (Evren, 2006). Dolayısıyla, zaten bir eğlence merkezi olarak kendini kanıtlamış olması ve (yerli yabancı) gayri-Müslimlerce tercih edilen bir yer olması gibi faktörler, Batıdan gelen yeni bir eğlence formu olan sinemanın ilk bu yörede gelişip yeşermesine uygun bir zemin hazırladı. Diğer bir deyişle, ilk sinematograf gösterimlerinin Pera'da yapılmış olması büyük ölçüde "yerel talep özellikleri" (Porter, 1998) ile ilişkilendirilebilir. Öte yandan, gayri-Müslümlerin bu ilk gösterimlerin gerçekleşebilmesinde bir bağlantı noktası olarak oynadıkları rolün, ilgili literatürde yer alan ve bir kümelenmenin ortaya çıkışını tetiklediği savlanan "şans faktörleri" (ya da "tarihsel kazalar") (Krugman, 1991), "gelişkin faktör koşulları" (Porter, 1998) ve "girişimci kariyerleri" (Jones, 2001) kavramları ile uyum gösterdiği söylenebilir.

1947 yılı itibariyle, Türkiye'deki yıllık sinema seyircisi sayısı 25 milyona ulaşmıştı ki bu da sinema sektörünün bir "altın madeni" olarak algılanması sonucunu doğurdu. 1950'ler boyunca, her yıl 10'dan fazla film yapım şirketinin bu "altına hücum"a dahil olduğu görülüyor. Artık burjuvalaşan bir sinema sanayiinin ve sektör kuruluşlarının lobi faaliyetleri sonucunda film biletlerinden kesilen belediye vergi oranlarının %75'ten % 25'e indirilmesinin bu başarıyı tetikleyen faktörlerden biri olduğu söylenebilir. 1950'lerde gerçekleşen ve film sektörünü etkileyen kayde değer bir diğer gelişme ise TL'nin ABD Dolarına karşı önemli ölçüde değer kaybetmesiyle sonuçlanan 1958 devalüasyonu ve beraberinde ithal filmlere getirilen kota kısıtlamaları oldu. Yerli yapım film sayısında gözlenen artış, ithal filmler üzerindeki kotaların hafifletilmesiyle dahi azalmadı ve yıllık film üretimi 1960'ların ortalarında yılda 200, 1970'lerde ise yılda 300'ü buldu.

Kısaca, 1960'lar ve 70'lerin Türk sinema sektörü tarihinde "altın yıllar" olarak haklı yerlerini aldıkları söylenebilir. "Çıkış dönemi" olarak nitelendirebileceğimiz 1940'lar ve 1950'ler ise, Beyoğlu'ndaki (yani eski adıyla Pera'daki) kümelenmenin daha da belirginleştiği ve Yeşilçam Sokak civarında yoğunlaştığı yıllar olarak nitelenebilir (bkz. Şekil 1). Aslında bu mikro düzeyde yoğunlaşma durumu, bize kümelenme kavramını daha iyi anlayabilmemiz için olanaklar sunuyor. Öyle ki, analiz birimimizi kent ölçeğinden kentin içindeki belli bir yöreye ve hatta belli bir sokak ve civarına indirgediğimizde, kümelenmenin altında yatan gerçek dinamikleri de gün ışığına çıkarabilme fırsatını elde ediyoruz. Özetle, böylece görebiliyoruz ki, "sofistike bir yerel talep"in ve "bazı başarılı şirketler"in eş zamanlı mevcudiyetleri aynı türden faaliyetlerin bu yöreye çekilmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir.

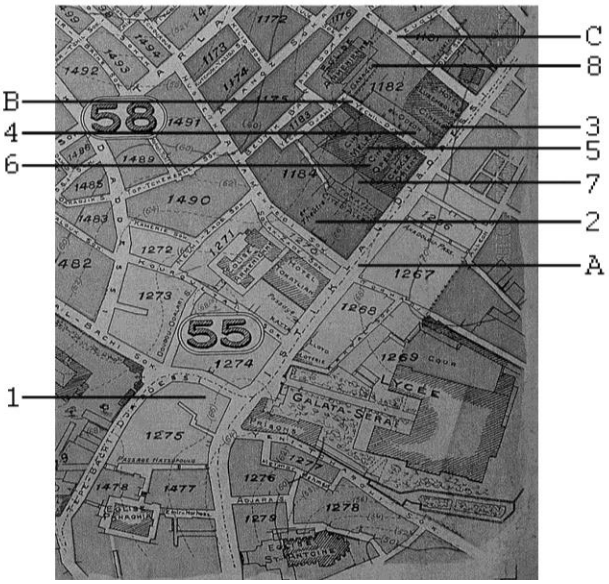

Şekil 1- Yeşilçam Sokak ve Civarının Haritası

A: İstiklal Caddesi; B: Yeşilçam Sokak; C: Sakızağacı Sokak
1: Sponeck Birahanesi – ilk gösterim 1896.
2: Varyete Tiyatrosu – erken dönem gösterimler 1897-1902; 1911'de Orientaux Sineması'na dönüştü.
3: Luxembourg Hotel Cafe – erken dönem gösterimler 1897-1902; 1913'te Gaumont Sineması'na dönüştü (daha sonra adı Saray olarak değişti).
4: Odeon Tiyatrosu – erken dönem gösterimler 1897-1902; 1914'te Eclair Sineması'na dönüştü; 1933'ten sonra Şark Sineması adını aldı.
5: Buz pisti iken 1915'te Osmanlı Sineması'na dönüştürüldü, 1924'te Melek Sineması olarak yeniden açıldı. (şimdiki Emek Sineması)
6: 1924'te açılan Opera Sineması; 1933'ten itibaren İpek Sineması adını aldı.
7: Artistik Sinema, 1910'da açıldı ve daha sonra Sümer Sineması ismini aldı. (Şimdiki Rüya Sineması)
8: Ar Sineması, bir garajdan dönüştürüldü, 1943'te açıldı. (Şimdiki Sinepop Sineması)

Mevcut firmaların başarısını ve kümelenmenin getirdiği faydaları gören girişimciler, yer seçimi kararlarını bölge lehine yapmakta pek tereddüt etmemişlerdir. Ek olarak, belli başlı şirketlerin kurucularının gösterim/ithalat kökenli oldukları gerçeği, pek çok sinema salonuna ve ithalat merkezi Galata'ya yakın olan Pera'nın İstanbul film sektörüne ev sahipliği yapan konumunu perçinlemiştir. Ancak 1970'ler, maliyetleri artıran renkli film teknolojisinin ortaya çıkması, televizyonun Türkiye'de yaygınlaşmaya başlaması ve sinemanın en önemli seyirci kitlesini oluşturan orta sınıfların televizyona yönelmesi ile "Türk sinemasında kriz"in de başlangıç yılları olarak kabul edilmektedirler (Scognamillo, 1998). Tüm bu gelişmeler, zaten darbe yemiş olan sektörün durumunu daha da karamsar kılacak şekilde, ülkede süregiden ciddi bir ekonomik ve siyasi kriz ile eş zamanlı olarak gerçekleşiyordu. Zor durumdaki Türk sinema sektörüne son darbe 1980'lerin ilk yarısında yaygınlaşan video furyasından geldi. Öyle ki, 1990'ların ortasına gelindiğinde yerli film üretimi (yarım yüzyıl öncesi ulaştığı düzeylere gerileyerek) neredeyse durmuştu.

4. İSTANBUL SİNEMA SEKTÖRÜNÜN EKONOMİK COĞRAFYASI: MEVCUT DURUM

1990'ların ortası itibariyle artık dibe vurduğu düşünülen Türk sinema sektöründe, 1996 yılının başında Umut Sanat yapımı, Euroimages destekli bir yerli filmin (İstanbul Kanatlarının Altında) yarım milyona yakın bir izleyici kitlesini sinema salonlarına çekmesi ile beraber bir canlanma dönemi başladı. Daha da önemlisi, aynı yıl gösterime giren bir diğer yerli yapım (Eşkıya), büyük bir süpriz yaparak 2,5 milyon ile yılın en çok izlenen filmi olmayı başardı. Bu beklenmedik başarı, yerli yapımlara ilgiyi yeniden canlandırdı ve yerli filmlerin gişe hasılatından aldıkları pay yavaş da olsa bir artış göstermeye başladı. Ancak Türk film sektöründe gözlenen bu canlanmayı "Yeşilçam'ın yeniden doğuşu" olarak yorumlamak mümkün görünmüyor. Aslında, 1990'lar itibariyle "altın çağ"ın hemen hemen tüm şirketleri ya tamamen kapanmış ya da film yapımını durdurmuştu ve Yeşilçam'dan geriye şaşalı bir geçmişten başka bir şey kalmamıştı (Evren, 2006). Diğer bir deyişle, 10 yıllık bir aradan sonra 1990'ların ikinci yarısında yeniden üretime başlayan Arzu Film'i bir yana bırakacak olursak, sinema sektöründe gözlenen mevcut canlanmanın taşıyıcıları büyük ölçüde sektöre yeni giren firmalardı. Ayrıca, sektörün bu yeni aktörlerinin eskilerinin tersine Yeşilçam Sokak civarında yoğunlaşma eğilimi gösterdiklerini; hatta, Beyoğlu merkezli olduklarını dahi söyleyemeyiz. İstanbul sinema sektörünün yeni ekonomik coğrafyasının analizine temel oluşturmak üzere, 1996 (canlanmanın başladığı yıl), 2001 (ara dönem) ve 2006'da (yerli film pazar payının %50'yi geçtiği yıl) vizyona giren filmleri, izleyici sayılarını, yapımcılarını, dağıtımcılarını ve yapımcı ile dağıtımcıların yer seçimlerini inceledik (bkz. Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3). Yer seçim tercihlerine ilişkin tespitlerimize geçmeden önce, söz konusu yıllar için ulaşılan izleyici sayısı açısından öne çıkan filmlerin yapımcı firmlarına (her tablodan ilk üç yapımcıya) kısaca göz atmakta yarar var. 1996 yılında Türk film sektörünün canlanmasını tetikleyen filmlerden belki de en önde gelenini (*Eşkıya*) üreten Filma Cass'ın 1981 yılında reklam filmi yapımı amacıyla kurulan Maslak'ta yerleşik bir şirket olduğunu, sinema ve TV için film yapımına girmesinin ardından, Mahmutbey'de TEM ve ATA studyolarını içinde barındıran İstanbul Film Studyoları A.Ş.'yi ve önemli bir ekipman kiralama şirketi olan İstanbul Kamera ve Işık A.Ş.'yi bünyesine kattığını görüyoruz. 1974 yılında telif hakları ve film dağıtımı üzerine uzmanlaşan bir şirket olarak kurulan Umut Sanat'ın ise, zamanla film yapımı, animasyon ve ilgili diğer alanlarda (örn. müzik) da faaliyet göstermeye başladığını ve şirketin Levent'te bulunduğunu, dağıtım ve gösterimde de aktif olduğunu söyleyebiliriz. Yeşilçam'dan günümüze dek film yapımına devam eden tek yapımcı şirket Arzu Film'in 1964'ten beri film yaptığını, yukarıda değinildiği gibi faaliyeterine 1989 ve 1999 arası 10 yıl kadar ara verdiğini ve artık Yeşilçam'da değil Akatlar'da yerleşik olduğunu not etmeliyiz. 1994 yılında Beşiktaş'ta bulunan eski Mıstık Sineması'nın tiyatro salonuna dönüştürülmesiyle kurulan BKM ise, film yapım faaliyetlerine 2000 yılında başladı. BKM'ye ait film şirketi de Akatlar'da yerleşik; sinema ve TV yapımları üretiyor. 1986 yılında kurulan Plato Film, prodüksiyon ve post prodüksiyon işlevlerini bünyesinde bulunduruyor ve bağlı ekipman kiralama şirketleri de var (1001 Camera, Orfeo Sound, Plato Post). Cihangir'de bulunan Plato Film, sinema filmleri yanı sıra, TV dizileri, reklam filmi ve klip çekimi gibi alanlarda da aktif ve bir film okulu ile yayıncılık faaliyetleri de var. Avşar Film, 1984 yılında kurulduğunda sadece sinema salonu işletmeciliği yapıyordu. Firma, Beyoğlu'nda bulunuyor ve zaman içinde yabancı film ithalatı, dağıtımı ve sinema filmleri ve TV dizi filmleri yapımcılığını da çalışma alanlarına katmış durumda. 2004 yılında bir TV dizi yapım şirketi olarak kurulan Pana Film'in, kendi senaryo ekibi ve cast departmanı var ve şirket çoğu yapımcıdan Anadolu yakasında yerleşik olmasıyla ayrılıyor. Son olarak, 1965 yılından beri sinema reklamcılığı alanında aktif olan Fida Film Levent'te bulunuyor ve 2003 yılında başladığı film yapımcılığına ek olarak film distribütörlüğü de yapıyor.

Tablo 1 - Vizyona giren yerli filmler ve yapımcı mekan tercihleri (1996)

Vizyona giren film	İzleyici Sayısı (bin)	Yapımcı	Yapımcı Lokasyonu
Eşkıya	2,571	Filma Cass	Maslak
Istanbul Kanatlarının Altında	475	Umut Sanat	Levent
Işıklar Sönmesin	134	Arzu Film	Akatlar
Mum Kokulu Kadınlar	121	Muhteşem Film	Levent
Otostop	23	Yeni Tual Film	Beyoğlu
Tabutta Rövaşata	7	IFR	Levent
80.Adım	5	TRT	Harbiye - Kuruçeşme
A Ay	2	Metis F-Yumi Pr	Beyoğlu
1997'de vizyona giren 1996 yapımları	İzleyici Sayısı	Yapımcı	Yapımcı Lokasyonu
Mektup	73	Filma Cass	Maslak
Bir Erkeğin Anatomisi	17	Z Film	Cihangir
Drejan	17	Can Film	Beyoğlu
Akrebin Yolculuğu	11	Alfa Film	Beyoğlu
Kasaba	6	NBC	Cihangir
Köpekler Adası	6	Gaz. Y. Vakfı	

Kaynak: Yazarlar tarafından vizyona giren filmler, gişe hasılat bilgileri, adres bilgileri vs. (başta Altyazı sinema dergisi olmak üzere) değişik kaynaklarlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 1, 1996 yılı itibariyle öne çıkan yerli filmler, yapım şirketleri, izleyici sayısı ile yapımcıların mekansal dağılımlarının bir dökümünü veriyor. Derlediğimiz bilgilere göre (ki sektörle ilgili güvenilir verilerin azlığı pek çok kaynağa eş zamanlı olarak başvurmayı gerektirdi), 1996 yılında toplam 13 yerli film vizyona girdi ve bu filmler yaklaşık 3,5 milyon izleyiciye ulaştı (burada bu sayının 2,5 milyonunun Eşkıya filmine ait olduğunu hatırlatalım). Ayrıca not etmek gerekir ki, 1996 yılında çekilen 7 film çeşitli nedenlerle vizyona girmedi ve yine aynı yıl 14 adet de 16 mm film çekildi. Tablo 1'den görülebileceği gibi, 1996 yılı itibariyle öne çıkan filmlerin yapımcılarının ağırlıklı olarak Maslak-Levent-Akatlar bölgesinde yerleşik şirketler oldukları tespitini yapmak mümkündür. Daha az izleyici çeken filmler ve vizyona girmeyenler ile 16 mm olarak çekilen filmlerin yapımcılarının yer seçimleri incelendiğinde ise, Maslak-Levent-Akatlar bölgesine ek olarak, Beyoğlu-Cihangir ve Harbiye-Şişli-Mecidiyeköy ekseninin de öne çıktığı görülmektedir. Benzer bir analiz, 2001 ile 2006 yılları için de yapılmıştır (Bkz. Tablo 2 ve Tablo 3). Bu tablolardan anlaşılacağı üzere zaman içinde, Levent ve Beyoğlu film yapım şirketleri için 1996 yılı sonrası dönemde tercih edilen iki odak mekan olarak iyice belirginleşmiştir (bkz. Şekil 2).

Tablo 2 Vizyona giren yerli filmler ve yapımcı mekan tercihleri (2001)

Vizyona giren film	İzleyici Sayısı (bin)
Vizontele	3,306
Komser Şekspir	1,329
Hemşo	757
Deliyürek	428
Dansöz	256
Şellale	202
Filler ve Çimen	138
O Da Beni Seviyor	98
Büyük Adam Küçük Aşk	84
Doz	50
Fotograf	24
Herkes Kendi Evinde	24
Maruf	11
Şarkıcı	10
Yazgı	6
Acı Gönül	2
Renkli Türkçe	1

Kaynak: Yazarlar tarafından vizyona giren filmler, gişe hasılat bilgileri, adres bilgileri vs. (başta Altyazı sinema dergisi olmak üzere) değişik kaynaklarlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 3 Vizyona giren yerli filmler ve yapımcı mekan tercihleri (2006)

Vizyona giren film	Izleyici Sayısı (bin)	Yapımcı	Yapımcı Lokasyonu
Kurtlar Vadisi Irak	4,257	Pana Film	Kadıköy
Hababam Sınıfı Uç Buçuk	2,068	Arzu-Fida	Akatlar – Levent
Hokkabaz	1,685	BKM	Akatlar
Sınav	1,147	Fida Film	Levent
Keloğlan Kara Prense Karşı	997	Energy	Ortaköy
Hacivat Karagöz	650	IFR	Levent
Dondurmam Gaymak	552	Hermes	Etiler
Dabbe	534	J Plan	
Dünyayı Kurtaran Adamın Oğlu	403	Tiglon-Zero	Maslak
Takva	298	Y.Sinemacılar	Beyoğlu
Küçük Kıyamet	276	Limon	Beşiktaş
Beyza'nın Kadınları	272	Altıoklar	Rumelihisarı
Eve Giden Yol 1914	227	Özen	Beyoğlu
Kısık Ateşte 15 Dakika	180	Medyapım	Levent
Gen	173	Tiglon	Maslak
Araf	127	Bir F.-DFGS	Beyoğlu-Taksim
Korkuyorum Anne	34	Atlantik	Levent
Beş Vakit	24	Atlantik	Levent
Çinliler Geliyor	20	Kara Film	Beyoğlu
Arapsaçı	5	Avşar	Beyoğlu
Tramvay	2	Olgun Arun	

Kaynak: Yazarlar tarafından vizyona giren filmler, gişe hasılat bilgileri, adres bilgileri vs. (başta Altyazı sinema dergisi olmak üzere) değişik kaynaklarlardan derlenerek hazırlanmıştır.

Yapım şirketlerinin mekan tercihlerine ilişkin dökümleri sunduktan ve bazı öne çıkan firmalar hakkında özet bilgiler verdikten sonra, ilgili ve destekleyici alanlarıyla sinema sektörünün geri kalanındaki mekansal eğilimlere de kısaca göz atabiliriz. İlk olarak, dağıtım alanına eğilecek olursak, 1996 yılından bu yana gösterime giren yerli filmlerin yaklaşık %40 civarının dağıtımını (merkezi Beyoğlu'nda bulunan) Özen Film'in üstlendiğini, diğer bir %40'ınsa Kenda Film (Ortaköy) tarafından dağıtıldığını görüyoruz. (Kenda Film'in 2004 yılında BKM, Plato Film, AFM sinemaları ve Energy Media ortaklığı olarak kurulduğunu, yani üç önemli yapımcının ve bir gösterim mecraanın dahil olduğu bir dağıtım şirketi olduğunu kaydedelim.) Diğer dağıtım şirketleri ve yerleşik bulundukları yöreler ise şöyle: WB (Harbiye), Bir Film (Beyoğlu), UIP (Maçka), MKM (Beyoğlu), Umut Sanat (Levent) ve Tiglon (Maslak) (bkz. Şekil 2). Diğer bir deyişle, yapımcılar için tercih edilen yöreler olan Beyoğlu ve Levent'e, yerli dağıtımcıların da rağbet gösterdiğini, WB ve UIP gibi yabancı dağıtım şirketlerinin ise İstanbul'daki faaliyetlerini Harbiye ve Maçka'da sürdürmekte olduklarını ve yalnızca kendi ürettikleri filmlerin dağıtımlarını ellerinde tutmakla kalmayıp, bazı yerli filmlerin dağıtımlarını da üstlendikleri görüyoruz. Ayrıca not etmek gerekir ki, dağıtım işlevi özellikle büyük bütçeli filmler söz konusu olduğunda, devasa pazarlama kampanyalarıyla ve dolayısıyla reklam sektörü ile de iç içe geçmiş durumda ve önde gelen reklam şirketleri de (örn. Reklamcılar Derneği üyesi şirketler için bkz. http://www.rd.org.tr) Şişli ve Levent ağırlıklı bir yer seçim eğilimi göstermekteler.

Acaba belli başlı stüdyolar, ağırlıklı olarak televizyona yönelik çalışan yapımcılar, set tasarım, kostüm gibi faaliyetleri üstlenen firmalar ile dijital görsel efekt üretiminde uzmanlaşan organizasyonların İstanbul'daki yer seçimleri nasıl bir örüntü sergilemektedir? Bu makalenin odak noktasını yapımcılar oluşturduğundan, ayrıntılı bir analize girmeden genel hatlarıyla belirtecek olursak, belli başlı stüdyoların Mahmutbey, Taksim, Ayazağa, Mecidiyeköy, Okmeydanı ve Maslak'da yer aldıklarını söyleyebiliriz. Televizyona yönelik çalışan yapımcılar ele alındığında ise, bu grup için yer seçiminin yukarıda detaylanan sinema ağırlıklı çalışan yapımcılarda olduğu gibi Levent-Maslak, Cihangir ve Okmeydanı civarları ağırlıklı olmakla beraber, birkaç ek yörenin (örn. Beşiktaş ve Beykoz) bu üç odağa eklendiği tespitini yapmak mümkündür. Benzer biçimde, dijital görsel efekt üretiminde

uzmanlaşan kuruluşlar da, Beyoğlu, Levent, Nişantaşı civarında yerleşme eğilimi göstermektedirler. Ajansların mekansal eğilimleri incelendiğinde, Beyoğlu-Taksim, Mecidiyeköy-Şişli ve Beşiktaş yörelerinin öne çıkmakta olduğu görülmektedir. Son olarak, set tasarım faaliyetleri Şişli ve Beşiktaş civarında yoğunlaşırken, kostüm ve diğer film lojistik (prop house) faaliyetlerinin esas olarak Beyoğlu civarında bulundukları gözlenmektedir.

Şekil 2 Film Yapım ve Dağıtımında Yer Seçim Tercihi Eğilimleri
Kaynak: Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3 baz alınarak hazırlanmıştır.

5. BİTİRİRKEN

Bu makalede, İstanbul film sektörünün tarihsel coğrafi analizi ile mevcut ekonomik coğrafyasının ana hatlarını irdeledik. Yukarıda bir dökümünü sunduğumuz ve tartıştığımız dönüşümlerin, Şekil 1 ve Şekil 2'nin karşılaştırılması suretiyle de görülebileceği söylenebilir. Öyle ki, İstanbul sinema sektörünün tarihsel ev sahibi Yeşilçam'da gözlenen kümelenme, neredeyse sokak düzeyinde ve bina bina izlenebilecek bir yoğunlaşmaya işaret ederken, İstanbul sinema sektörünün mevcut durumu için benzer bir tespiti yapmak zordur. Sektör, mevcut durumda Yeşilçam örneğine kıyasla, İstanbul içinde çok daha dağınık bir örüntü segilemektedir. Yine de, yapım ve dağıtım şirketlerinin İstanbul içindeki konumlarında iki odakta, Beyoğlu ve Levent yöresinde, bir yoğunlaşma gösterdiklerini net biçimde söyleyebiliyoruz. Diğer bir deyişle, İstanbul film kümelenmesinin Yeşilçam Sokak civarında yoğunlaşan örüntüsünün artık dağıldığını ve söz konusu dağılımın sektörü Yeşilçam Sokak'tan koparıp Beyoğlu civarına genişletmekle kalmayıp, Levent civarında yer alan yeni bir odağı da ortaya çıkardığını görüyoruz. Yaratıcı sektörlerin yoğunlaştığı bir eğlence merkezi olarak Beyoğlu'nun önemini sürdürmesi kolaylıkla anlaşılabilir bir durum olarak görülebilir. Peki, Levent civarının yeni bir odak olarak ortaya çıkması nasıl açıklanabilir? Bu sorunun kapsamlı bir yanıtı ek araştırmaları gerektiriyor olsa da, yukarıdaki analizlerimizde ortaya çıkan yeni dönemin bazı önemli film şirketlerinin reklam ve TV yapım sektörlerinde de aktif olmaları, bu sektörlerin Levent ve Şişli ekseninse yer almaları ve film yapımı için gerekli sermayeyi sağlamak açısından da uygun bir zemin oluşturuyor olmaları tespitleriyle birarada düşünüldüğünde, bize söz konusu yeni odağın neden Levent civarında ortaya çıkmış olabileceği konusunda önemli ipuçları sağlamaktadır.

Öte yandan, İstanbul sinema sektörünün yer seçimine ilişkin bir dökümün çıkarılması önemli ve gerekli olmakla beraber, ortaya çıkan durum yeni soruları da beraberinde getirmektedir. Hala İstanbul'da ve İstanbul'un belli yörelerinde yoğunlaştığını gördüğümüz İstanbul sinema sektörü eskiye göre kent içinde neden daha yaygın bir örüntü sergilemektedir? Makalenin başında tartıştığımız teoriler, mekansal olarak hangi ölçekte çalışmaktadır? Mekansal yoğunlaşmanın zaman içinde gösterdiği evrimin şekillenmesini tetikleyen unsurlar nelerdir? Küreseleşme dinamikleri sektörel düzeyde mekansal yoğunlaşmayı nasıl ve ne düzeyde etkilemektedir? Tüm bu soruları cevaplayabilmek için, İstanbul sinema sektörünün tarihsel coğrafi analizi esnasında yaptığımıza benzer bir analizi -yani sektörün Yeşilçam Sokak ve civarındaki yoğunlaşmasının çözülmesini takiben yaşanan gelişmelerin detaylı bir takibini- yapmak bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. İstanbul sinema sektöründe 1996 yılında, Krugman'dan (1991) ödünç alacak olursak, "tarihsel kaza" olarak nitelenebilecek olan önce İstanbul Kanatlarımın Altında, hemen ardından Eşkıya filmleriyle tetiklenen "yeniden doğuş" süreci tam olarak nasıl bir seyir izlemiştir? İnanıyoruz ki, bu sorunun cevabı, yukarıda yaptığımız dökümün ardından, ortaya çıkan bu tablonun nedenlerini ve nasıllarını teorik bir donanımla ele alıp ayrıntılı olarak incelemeyi gerektirmektedir ki, bu konu bir sonraki çalışmamızın odak noktasını teşkil edecektir.

6 KAYNAKLAR

Aksoy, A. ve Robins, K., 1992. Hollywood for the 21st century: global competition for critical mass in image markets. Cambridge Journal of Economics, Sayı 16, ss. 1-22.

Becattini, G., ve Rullani, E. 1996. Local systems and global connections: the role of knowledge. İçinde: F. Cossentino, F. Pyke ve W. Sengenberger (Editörler), Local and regional response to global pressure: the case of Italy and its industrial districts, Geneva, ILO, ss. 159-174.

Brusco, S., 1996. Global systems and local systems. İçinde: Cossentino F., Pyke F, Sengenberger W. (Editörler), Local and Regional Response to Global Pressure: The Case of Italy and Its Industrial Districts, Geneva, ILO, ss. 145-158.

Camagni, R. 1991. Innovation networks: spatial perspectives. Londra: Belhaven Press.

David, P. A., 1985. Clio and the economics of QWERTY, American Economic Review, Sayı 75, ss. 332-337.

Dei Ottati, G. 1994. Co-operation and competition in the industrial districts as an organization model. European Planning Studies, Sayı 2, ss. 463-483.

Evren, B., 2006. Türk Sinemasi / Turkish Cinema. Istanbul-Antalya, Aksav-Türsak.

Gökmen, M., 1989. Baslangictan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski Istanbul Sinemalari. Istanbul, Denetim Ajans Basimevi.

Henderson, J. V. 2000. How urban concentration affects economic growth. (Policy Research Working Paper No. 2326) Washington D.C., The World Bank.

Jones, C., 2001. Co-evolution of entrepreneurial careers, institutional rules and competitive dynamics in American film, 1895-1920, Organization Studies, Sayı 22, ss. 911-944.

Krugman, P. 1998. Space: the final frontier. The Journal of Economic Perspectives, Sayı 12(2), ss. 161-174.

Krugman, P., 1991. Geography and Trade. Cambridge, Mass., The MIT Press.

Lukinbeal, C., 2004. The rise of regional film production centers in North America, 1984-1997. *GeoJournal*, 59(4), 307-321.

Lösch, A. 1954. The economics of location. New Haven, Yale University Press.

Marshall, A., 1949. Principles of Economics: An Introductory Volume. London, MacMillan.

Martin, R., 1999. The new geographical turn in economics: some critical reflections. Cambridge Journal of Economics, Sayı 23, ss. 65-91.

Martin, R., ve Sunley, P. 1998. Slow convergence? The new endogenous growth theory and regional development. Economic Geography, Sayı 74(3), ss. 201-227.

Öz, Ö., 2004. Clusters and Competitive Advantage: The Turkish Experience. London, Palgrave MacMillan.

Öz, Ö., and Özkaracalar, K., 2010. Path dependence, lock-in, and the emergence of clusters: the case of Istanbul's film cluster. İçinde: G. Schreyögg ve J. Sydow (Editörler) The Hidden Dynamics of Path Dependence: Institutions and Organizations, Hampshire ve New York, Palgrave Macmillan, ss. 161-177..

Özön, N. 1962. Türk Sinema Tarihi. Istanbul, Artist Yayınları.

Piore, M. J., ve Sabel, C. F. 1984. The second industrial divide: possibilities for prosperity. New York, Basic Books.

Porter, M. E. 2000. Location, competition and economic development: local clusters in a global economy. Economic Development Quarterly, Sayı 14, ss. 15-34.

Porter, M. E., 1998. On Competition, Boston, Harvard Business School Publishing.

Putnam, R. D., 1993. Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton, Princeton University Press.

Scognamillo, G., 1998. Türk Sinema Tarihi. Istanbul, Kabalcı.

Scott, A. J. 2005. On Hollywood: The Place, The Industry. Princeton ve Oxford, Princeton University Press.

Storper, M. 1997. The regional world. New York, The Guilford Press.

Storper, M., 1989. The transition to flexible specialization in the US film industry: the division of labor, external economies and the crossing of industrial divides. Cambridge Journal of Economics, Sayı 13, ss. 273-305.

Weber, A., 1929. Theory of the Location of Industries. Chicago, The University of Chicago Press.

YARATICI ENDÜSTRİLERDE KÜMELENME EĞİLİMİ: İSTANBUL FİLM ENDÜSTRİSİ ÖRNEĞİ

Dr. Evrim Özkan Töre[1], Doç. Dr. Zeynep Enlil[2]

ÖZET

Endüstrisizleşme sonrası gelişen kentler arası yarışta İstanbul Metropolü, kültürel altyapısını ve potansiyellerini öne çıkaracağı, yeni istihdam olanakları ve yeni iş alanları yaratabilecek ekonomilere ihtiyaç duymaktadır. Rekabetçi yeni ekonomilerden biri olan yaratıcı endüstriler, bu gereksinimlere yanıt verecek sektörler olma potansiyelini taşımaktadır. Kuramsal çalışmalarda yaratıcı endüstriler olarak kabul edilen sektörlerden biri olan film endüstrisi, yaratıcı endüstrilerinin çıkış noktası olan Batı Avrupa ve Kuzey Amerika coğrafyalarında, tüm diğer yaratıcı endüstriler içerisinde en çok gelişme gösteren sektörler arasında yer almaktadır. Film endüstrisi; sinema, televizyon ve reklâm endüstrilerinin odağında, müzik ve video endüstrileri ile yakın ilişkidedir. Görsel iletişimin ve yeni medyanın hâkim olduğu üretim ve tüketim koşullarında kısa zamanda istihdam yaratmakta ve büyük katma değer ortaya koymaktadır.

Bu çalışmanın amacı; yaratıcı endüstrilerinden biri olan ve İstanbul'da yer seçmiş TV ve reklâm gibi diğer birçok yaratıcı endüstri ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkili olan film endüstrisinin mekânsal yapısının küresel eğilimler ışığında incelenmesidir. Çalışmada film endüstrisinin değer zincirinin halkalarını oluşturan sektör ve aktörlerinin mekânsal yapısı incelenmekte, endüstrinin İstanbul'da kümelendiği merkezler ve kümelenmede rol alan etkenler aktörler bazında irdelenmektedir.

1. GİRİŞ

Yeni ekonomiyi oluşturan birçok diğer alan gibi kültür endüstrileri de bir yığın küçük üreticiden ve onları bütünleyen (daha az sayıda) büyük üreticiden oluşmaktadır (Scott, 1997; Scott, 2004; Power ve Scott, 2004). Küçük üreticilerin esnek uzmanlaşma ya da neo–artisanal üretim biçimlerine sahip olduğu ve her ürünün tasarım özelliklerinin tekrar tekrar değiştiği bu alanda, büyük firmalar kitlesel üretim gerçekleştirme eğilimi taşımakla birlikte "systems houses"3 şeklinde organize olmaya yatkındır (Scott, 2004; Power ve Scott, 2004).

Üretim, birbirinin uzmanlaşmış girdi ve hizmetlerine ihtiyaç duyan bu firmalar tarafından oluşturulan yoğun ağlar içinde organize edilmekte ve bu ağlar mekânsal olarak yığılarak, çok boyutlu endüstriyel kompleksler ortaya çıkarmaktadır (Scott, 1997). "Yığılma ve mekânsal konsantrasyon" kültürel üretimin mekânsal ve coğrafi organizasyonu üzerine gerçekleştirilen çalışmalarda sıklıkla onaylanan gözlemler arasındadır (Gibson ve Kong, 2005).

Storper ve Scott'a göre, kültür endüstrilerinde bireysel firmalar yığılma eğiliminde olduklarında daha efektif çalışmaktadır (Scott, 2004). Zira kümeler, coğrafi yoğunlaşmalar şeklinde yer seçmemiş firmalar için geçerli olmayan çok sayıda fayda yoluyla rekabetçi avantaj sağlamakta (Belussi, 2004), diğer aktivitelere mekânsal yakınlık sağlayan kümelenme sayesinde, firmalar belirli dışsal ekonomilerden faydalanmaktadırlar (Dicken ve Lloyd, 1990; Isbasoiu, 2007). Bu bağlamda; "sistemli bilgi"ye (codified knowledge) karşıt olarak, lokalize olmuş yüz–yüze temaslara, enformasyon yayılımına ve paylaşılan kültürel, linguistik ve sosyal norm ve değerlere dayanan "örtük bilgiden" (tacit knowledge) söz edilmektedir (Martin ve Sunley, 2003). Lambooy (1998) örtük bilgiyi; deneyimin birey ilişkili doğası (individual–related nature of experiences) olarak tanımlamaktadır.

---

[1] İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi (İMP) Planlama Departmanı, evrim.ozkan@yahoo.com. Çalışmaya, Özkan tarafından (Özkan, 2009) gerçekleştirilen doktora tez çalışmasının bulguları yön vermiştir.
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Tez yürütücüsü.
[3] Scott (2004) bu oluşumları, üretim sayısı görece az fakat her ürünün devasa sermaye ve/veya istihdam girdisi gerektirdiği üretim biçimleri olarak tarif etmektedir. Hollywood klasik bir *systems houses* örneği olarak gösterilmektedir (Scott, 2004; Power ve Scott, 2004).

Özellikle taklit ederek ve deneyimleyerek öğrenmede "mekânsal yakınlık" (Lambooy, 1998) ya da "ağ ilişkiler" (Belussi, 2004) önemli bir önkoşul olabilmektedir.

Power ve Scott (2004), mekânsal yığılmayı ve küreselleşmeyi birbirini bütünleyen süreçler olarak değerlendirmektedirler. Küreselleşme, önceden yığılmanın merkezcil güçlerinden kaçamayan aktiviteler için daha düşük maliyetli lokasyonlara desantralize olabilmenin önünü açmıştır (Scott, 2004; Power ve Scott, 2004). Böylece üretim birimleri (ses–kayıt endüstrisi için CD– ROM üreten fabrikalar ya da dış çekim gerçekleştiren film çalışanlarından oluşan takımlar gibi) geniş bir alana yayılabilmiş, bazı durumlarda, alternatif kümeler ya da uydu üretim lokasyonları ortaya çıkarmıştır. Böylece, dünya çapındaki farklı kültür endüstrileri yığılmaları giderek birbirlerine ortak üretim ve yaratıcı işbirliklerinin küresel ağları ile bağlanmakta, belli üretim birimleri (dünya çapında) geniş bir alana yayılabilmekte (Power ve Scott, 2004) ve birbirlerinin düzeyine erişmektedir (Scott, 2004). Power ve Scott (2004) bu duruma örnek olarak film endüstrisini göstermektedir. Desantralizasyon, Hollywood'daki film endüstrisine hizmet eden alternatif kümelerin ve uydu üretim lokasyonların (Toronto, Vancouver ve Sydney'de olduğu gibi) oluşmasının önünü açmıştır. Maskell ve Lorenzen (2004), film, müzik, tasarım gibi tüketici beğenisinin belirsiz olduğu endüstrilerin proje bazında bir araya geldiğinden ve "kümelenme" eğiliminde olduğundan söz etmektedir.

Bu çalışmada, İstanbul film endüstrisinin kümelenme eğilimleri Van Der Berg vd. nin (2001) Avrupa Metropolitan Kentleri'nde yer alan Büyüme Kümelerini ölçmek için kullandıkları model yardımıyla incelenmektedir. İstanbul film endüstrisi merkez ve destek sektörler olmak üzere iki grupta ele alınmıştır. Kuramsal çerçevede endüstrinin merkezinde yer aldığı ifade edilen yapım sektörü (sinema filmi, yerli dizi film ve reklâm filmi yapım firmaları, post prodüksiyon firmaları, stüdyolar, teknik donanım kiralayan firmalar), dağıtım sektörü (ithalat ve dağıtım gerçekleştiren firmalar) ve gösterim sektörü (sinema işletmecisi firmalar) "merkez sektörler" içerisine dahil edilmiştir. Merkez ve destek sektörler evrenlerinin oluşturulmasında, sayılan sektörlerde yer alan firmalara ilişkin farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler bütünleştirilmiştir. Çalışmanın oluşturulmasında birincil kaynak aktör ağ analizinde saptanan aktörler ile gerçekleştirilen 75 kişisel görüşmedir. Görüşmeler; yapım, dağıtım ve gösterim sektörleri temsilcilerinin yanı sıra, meslek birlikleri, eğitim vb. alanlarda aktif olarak rol almakta olan kişilerle gerçekleştirilmiştir. Firma/kurumların adres, telefon ve kuruluş yılı bilgilerine; SESAM, TESİYAP, FİYAB, FİYAP, Özen Film, Haftalık Antrakt Sinema Gazetesi, Kültür Bakanlığı kaynaklarından ve internet araştırması yoluyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Internet araştırması sırasında (varsa) firmaların web sitelerinden, sektörle ilgili sitelerden [URL–1 (2009), URL–2 (2008) ve URL–3 (2008) gibi] ve ilgili internet haberlerinden faydalanılmıştır. Özellikle, TV dizisi yapımcıların firma bilgilerin tespitinde sıkıntı yaşanmıştır. Bu yolla bilgilerine ulaşılamayan ya da kaynaklarda bilgilerin farklı verilmesi durumunda firmaya (varsa) telefonla ulaşılmaya çalışılmıştır. Bu yolla, merkez sektörlerde toplam 428 firmadan 340'ının[1] ve destek sektörler arasında yer alan 317 firmanın adresine mahalle detayında ulaşılabilmiştir.

Aşağıda ilk olarak, İstanbul film endüstrisinin organizasyonel yapısına değinilmekte, değer zinciri omurga kabul edilerek merkez ve destek sektörler ve bu sektörlerde yer alan aktörler tanımlanmaktadır. Bu bölümde ekiplerin organize olma biçimlerine de kısaca değinilmiştir.

İkinci olarak, İstanbul film endüstrisini oluşturan merkez ve destek sektörlerde yer alan aktörlerin yer seçimleri ve yer seçim kriterlerine yer verilmiştir. Aktörlerin lokasyonları mahalle ölçeğinde[2] ortaya konulmaktadır. Harita üzerinde merkez ve destek sektörler iki renkle ifade edilmekte ve tüm aktörler ana gruplar altında farklı sembollerle ve birer kez temsil edilmektedir. Elde edilen kümülatif harita, İstanbul film coğrafyasını göstermektedir. Yapılan görüşmelerden yer seçim kriterlerine ilişkin elde

[1] Merkez sektörlerdeki firmalar, tek bir alanda aktif olan firmalar ve birden fazla alanda aktif olan firmalar olarak gruplanmıştır. Buna göre, toplam 428 firma içerisinden tek bir alanda aktif olan firma sayısı 357 iken, birden fazla alanda aktif olan firma sayısı 71'dir. Bu çalışmada ilk etapta, sadece a) sinema filmi yapımcılığı, b) dizi film yapımcılığı, c) reklam filmi yapımcılığı, e) post-prodüksiyon ve f) stüdyolar ile teknik hizmet ve donanım alanlarında yer alan firmaların ve bu faaliyetlerin en az ikisinde birden aktif olan firmaların yer seçimlerine yer verilmiştir. Tez çalışması sonrasında araştırmaya devam edildiğinden, merkez sektörlerde olan ve yapım- ithalat- dağıtım ve gösterim aşamalarının en az ikisinde aktif olan 39 firmanın adreslerine ulaşılmış ve bu alandaki yeni bulgulara bu çalışma kapsamında yer verilebilmiştir.

[2] Bu çalışmada, 2008 tarihli yasal düzenleme ile değişen ilçe ve mahalle sınırları kullanılmıştır.

edilen temel bulgular1 ise kavramsal ve kuramsal çalışmalardan edinilen bilgiler ışığında yorumlanarak aktarılmaktadır.

Sonuç kısmında genel değerlendirmelere yer verilmektedir.

2. İSTANBUL FİLM ENDÜSTRİSİNİN ORGANİZASYONEL YAPISI

Film endüstrisinin en küçük yapıtaşı "prodüksiyon"dur (production).2 Üretim süreci, prodüksiyon türlerinin her biri için birbirinden farklı işgücü, mekân ve teknoloji kullanımı gerektirebildiği gibi, aynı türde prodüksiyonlar için de farklılaşabilen bir değer zinciri üzerinden gerçekleşmektedir. Böylece her bir prodüksiyonda farklı bir ekibin bir araya toplandığı, farklı dinamiklere sahip bir üretim sürecinden geçilerek benzersiz bir ürün ortaya koyulduğu söylenebilir. Dolayısıyla, film endüstrisinde (çoğaltma ve dağıtım süreci hariç) klasik anlamda bir kitle üretiminden söz etmek mümkün değildir.

Film üretiminde değer zinciri 6 temel aşamadan oluşmaktadır (Coe ve Jonhs, 2004). Bu aşamalar; finans, üretim öncesi, üretim, üretim sonrası, dağıtım ve gösterim aşamalarıdır.3 Üretim zincirinin ilk aşaması; fikrin oluştuğu ve maliyet–bütçe hesaplarının yapıldığı finans aşamasıdır. İkinci aşama, prodüksiyona hazırlık evresi olarak ifade edilebilecek olan pre–prodüksiyon'dur. Bu aşamada "çizgi üstü ve çizgi altı işgücüyle"4 görüşmeler yapılmakta ve prodüksiyonda çalışacak ekip kararlaştırılmakta, iç ve dış mekân seçimleri yapılmakta ve gerekli teknik donanım edinilmektedir. Bu hazırlık aşamalarının ardından gelen üretim aşamasında ekip, bir önceki aşamada tanımlanmış olan açık ve kapalı mekânlarda çekimleri gerçekleştirmektedir. Prodüksiyon aşaması; sermaye ve istihdamın en yoğun olarak rol aldığı aşama olarak ifade edilmektedir (Coe ve Johns, 2004). Bu aşamada ekip için yeme–içme ve ulaşım, teknik donanım için taşıma gibi destek hizmetlere ihtiyaç duyulmaktadır. Üretim sonrası aşamada, üretim sürecinin sonunda elde edilen ham kaset post–prodüksiyon firmalarına gönderilerek kurgu, seslendirme, renk düzeltmesi gibi yaratıcı ve teknik süreçlerden geçmektedir. Son haline getirilen kaset çoğaltılarak, dağıtıcı aracılığıyla gösterim kanallarına gönderilmektedir.

Mekânsal anlamda parçalanmış olmakla birlikte, sıkı biçimde örülmüş bir dizi organizasyonlar arası ve organizasyonlar içi ağ ilişkileri gerektiren bu ortam, İstanbul film endüstrisi için aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır.

İstanbul film endüstrisinde sinema, reklâm ve dizi film üretiminin, kavramsal çalışmalarda izlendiği ve aktarıldığı üzere, değer zincirleri üzerinden geliştiği görülmüştür. Bu zincirlerin gelişim süreci, sayılan yapım türlerine göre farklılık göstermekle birlikte, temelde süreç; fikrin oluşum aşaması ile başlamakta; finans, pre-prodüksiyon, prodüksiyon, post-prodüksiyon, dağıtım ve gösterim aşamalarını içermektedir.

---

[1] Mülakatlardan elde edilen bulgular bu çalışma içerisinde yorumlanarak aktarılmaktadır. Mülakat gerçekleştirilen sektör temsilcilerine ilişkin liste kaynakçada verilmektedir.

[2] "Prodüksiyon" kavramı, ortaya çıkan ürünün yanı sıra, ürünün ortaya çıkış sürecini tanımlamak amacıyla da kullanılmaktadır. Bu anlamda, sinema ve televizyon başta olmak üzere her tür multimedya için üretilen filmleri (sinema filmleri, TV filmleri, reklâm filmleri, dizi filmler, belgesel filmler, video klipler…), programları (eğlence programları, reality showlar…) ve bu ürünlerin içerik üretimi, çekim ve kurgulanma (montaj) aşamalarından geçerek ortaya çıkış sürecini ifade etmektedir.

[3] Literatürde film üretiminin başat süreçlerinin farklı çalışmalarda, benzerlik göstermekle birlikte, farklı tanımlandığı görülmektedir. Örneğin URL–4'te (2005) bu aşamalar; pre–prodüksiyon (*pre–production*), prodüksiyon (*production*) ve post–prodüksiyon (*post–production*) olarak yer almakta, Pratt'in çalışmasında pre–prodüksiyon (*development/pre-production*), prodüksiyon (*shooting/production*), post–prodüksiyon (*post–production*) ve dağıtım ve gösterim (*distribution and exhibition*) olarak (Gornostaeva ve Pratt, 2006), Gornostaeva'nın (2006b) çalışmasında ise prodüksiyon (üretim öncesi aşamayı da içerir biçimde), post–prodüksiyon ve dağıtım olarak ifade edilmektedir. İfadeleri doğrudan Türkçeleştirmek yerine, sektörde yaygın olan "pre–prodüksiyon", "prodüksiyon" ve "post–prodüksiyon" terimleri kabul edilmiş ve kullanılmıştır.

[4] Endüstrideki istihdam literatürde sıklıkla "çizgi üstü" (yaratıcı) ve "çizgi altı" (teknik) işgücü (Coe ve Johns, 2004; URL–4, 2005), nadiren "sahne önündekiler" ve "sahne arkasındakiler" (URL–4, 2005) olarak tanımlanmaktadır. Yaratıcılıklarıyla bir anlamda endüstrinin varlık nedeni olan "çizgi üstü" işgücü isim yapmış yapımcıları, yazarları, yönetmenleri, aktör ve aktrisleri içermekteyken; "çizgi altı" işgücü daha az bilinen aktörleri, yönetmen yardımcılarını, yapım yönetmenlerini, kameramanları, ışıkçıları, kuaför ve makyözleri, set işçilerini... vb. içermektedir. Teçhizat kiralama şirketlerinden elektrikçi, inşaat çalışanları ve hatta yerel gaz istasyonları gibi, film ve TV sektörlerine hizmet ve mal sağlayan yüzlerce küçük iş kolu ve serbest taşeronları içeren çizgi altı işgücü, yaratıcı işgücü kadar mobil değildir. İstihdam yapısı çizgi üstü ve çizgi altı işgücü gibi "doğrudan çalışanlar"ın yanı sıra prodüksiyon işinde çalışan firma ya da kişilerden iş alarak sektöre hizmet veren "dolaylı çalışanlar"ı da içermektedir. Çekimler/günlük ulaşım için araç tedarik eden şirketlerin çalışanları ya da donanım kiralayan firmaların çalışanları gibi, doğrudan çalışanların kazançlarını harcadıkları dükkân, restoran ve benzeri işlerde çalışanlar da dolaylı çalışanlar arasında yer almaktadırlar (Freeman ve diğ., 2005).

Fikrin oluşumu ve finans aşamaları; sinema filmi, dizi film ve reklâm filmi yapımlarını türünü birbirinden ayıran temel halkalardır. Reklâm filmleri için finans kaynağı reklâm ajansları, dizi film yapımcıları içinse TV kanalları aracılığıyla "reklâm veren"dir.1 Sinema filmleri içinse böylesi, hazır ve sürekli bir kaynak söz konusu değildir.2 Sinema filmleri için ana kaynaklar sponsorluk geliri, Kültür Bakanlığı Fonu, ortak yapım fonları (Eurimages gibi), TV gösterim hakları geliri, yerli/yabancı yatırımcılar, banka kredisi ve özkaynaklar olarak görülmektedir. Yakın zamanda AKBA, kültür programı çerçevesinde iki sinema filmini finanse ederek yapımcılığını üstlenmiştir. Bu finans kaynaklarına dizi filmleri finanse eden TV kanalları ve reklâm filmlerini finanse eden reklâm ajansları da eklendiğinde, İstanbul film endüstrisi üretim zincirinin finans halkasındaki tüm aktörler ortaya çıkmaktadır.

Pre-prodüksiyon aşamasının hemen ardından, film üretiminin gerçekleştiği prodüksiyon aşamasında aktif olarak var olan aktörler; yönetmen, senarist, oyuncu gibi yaratıcı işgücü, ışık ve ses teknisyenleri, kameramanlar gibi teknik işgücü, yürütücü yapımcı, line-producer3, genel koordinatör gibi yapımdan sorumlu yöneticiler, teknik ekipman ve operatör hizmeti sağlayan firmalar, oyuncuların temin edildiği cast ajansları, (film müzikleri ile ilgili olarak) müzisyenler, dekor, kostüm ve aksesuar temini/imalatı ile ilgili aktörler, fotoğraf sanatçıları, çekimlerin gerçekleştirildiği stüdyolar (İstanbul Stüdyoları, Düzce Stüdyoları, Antalya Stüdyoları…) ve/veya gerçek mekânlar ve yeme-içme, ulaşım gibi destek hizmetlerdir. Bu sürece, film sigortalayan az sayıda şirket/banka, kimyasal madde ithalatçısı olan firmalar gibi destek firmalar/hizmetler de dolaylı olarak dahil olmaktadır. Festivaller aracılığıyla gelişen film pazarları ise (film markets), Türk filmleri için henüz açılmış bir pazarlama kanalı olmamakla birlikte, orta vadede gelişme beklenen konular arasında değerlendirilebilir.

Post-prodüksiyon aşamasında post-prodüksiyon firmaları, az sayıda laboratuar, animasyon/özel efekt stüdyoları4 ve seslendirme stüdyoları gibi pek çok aktör sürece dahil olmaktadır. Ham filmin kurgusunun gerçekleştirildiği, dolayısıyla da teknik ekipman ve operatörlerin son derece önemli olduğu bu süreçte, ekipman ithalatı önemli bir ayak olarak öne çıkmaktadır. Sektörde, filmin post-prodüksiyonunun yurtdışındaki firmalara yaptırılması gibi bir eğilim olduğu görülmüştür.

Bu aşamayı, ürünün türüne göre dağıtım ya da gösterim aşaması izlemektedir. Şayet söz konusu olan bir reklâm filmi ya da dizi film ise, post-prodüksiyon aşamasının ardından kaset TV kanallarında gösterime girmektedir. Sinema filmlerinde ise süreç daha farklı işlemektedir. İstanbul film endüstrisinde sinema filmi ithalat5 ve dağıtımı gerçekleştiren yerli ve uluslararası firmalar yer almaktadır. Bu firmaların sorumluluk alanında bulunan konular arasında; afiş tasarımı, tanıtım, depolama ve taşıma gibi gösterim öncesi işlemlerin yanı sıra, filmin hangi salonlarda ne kadar süreyle oynayacağının fizibilitesini yapmak ve gösterimciyle (sinema işletmecisi) uzlaşmak sayılabilir.

Film üretim zincirini oluşturan aktörlerin bir araya gelme süreci, "bir tür demokratik hiyerarşi" olarak tanımlanmaktadır. Bu yapı; bir merkez ve merkezin etrafında toplanan çok kaliteli bir emek grubundan ve bu kişilerin ulaşabildiği alt gruplardan oluşmaktadır. Bireyler arası bilgi aktarımı, firma ya da birey bazında yapılan başarılı ya da başarısız işlerin sektör içerisinde duyulmasına ve yayılmasına neden olmaktadır. Bu durumda yapılan her iş, bir sonraki iş için referanstır ve "tamamen insan üzerine olan

---

[1] Zira reklâm firmaları reklâm ajansları tarafından oluşturulan hikâye ve planların çekimini gerçekleştirmektedir. TV dizilerin de ise (genellikle) TV kanallarının "yapımcı" olarak çalıştığı görülmektedir. Kanallar yapım firmalarından, seyircinin ilgisini çekecek konu ve cast çerçevesinde dizi film talep etmektedir. Yapımcı firma, kanal tarafından belirlenen bütçe dâhilinde çekimleri gerçekleştirmekte ve kaset teslimini kanala yapmaktadır. Dolayısıyla, TV dizileri ve reklâm filmlerinin işveren-yapım firması ilişkisi içerisinde geliştiğini söylemek mümkündür. Bu doğrultuda söz konusu yapım türleri için finans reklâm ajanslarından ve TV kanallarından sağlanmaktadır.

[2] Bunun nedenlerinden biri, sinema filminin, dizi ve reklâm filmleri gibi "verili" olmamasıdır. Sinema filmleri böylesi bir "talep-arz" ilişkisi içerisinde ortaya çıkmamaktadır. İkinci neden ise İstanbul film endüstrisinde sinema filmlerini finanse eden aktörlerin yetersizliğidir. Sinema filmlerini bir gelir mecrası olarak gören ve değerlendiren girişimciler yok denecek kadar azdır. Bu iki nedenin kaçınılmaz sonucu olarak, sinema filmi yönetmeni/yapımcısı, kendi kaynaklarını yaratmak zorundadır.

[3] Sayıları çok az olmakla birlikte bazı yapımcıların, diğer yerli ve yabancı yapımcı firmalara "*line–producer*" olarak hizmet vermekte olduğu görülmektedir. Yabancı prodüksiyon örneğinde, filmlerin Türkiye'de çekilen kısımları/planları için verilen bütçe dahilinde çekimi gerçekleştiren, bir başka deyişle, "gelişme ve pazarlama aşamalarıyla ilgilenmeyen", "çizgi altı kararları veren" "*line–producer*", aslen bir tür taşeron olmakla birlikte, uluslararası yapımlarda bir hayli önem kazanmaktadır. Sektörde aktif oldukları bilinen yapımcılar arasında Ezel Akay ve Ali Akdeniz sayılabilir.

[4] Özellikle reklâm filmlerinde görsel efekt ve animasyondan sıkça faydalanılmakta olduğu görülmüştür. Bu aşamalar, sürecin işleyişi gereği filmin çekimi sırasında müdahale ve ayarlamaları gerektirmektedir. Dolayısıyla animasyon/görsel efekt firmaları, prodüksiyon ve post prodüksiyon aşamaların her ikisinde de aktif aktörlerdir.

[5] Söz konusu yabancı filmler olduğunda, film prodüksiyonundan değil, **film ithalatı**ndan söz etmek gerekir. Sektörümüzde sadece ithalat yapan firmaların yanı sıra, yapım ve ithalat, ithalat ve dağıtım yapan firmaların da bulunmakta olduğu saptanmıştır.

bu işte kötü referanslar ve kötü bir imaj her şeyi bitirmektedir". Zira film, riske etmek için çok pahalı olan ve daha önce yapılmış hataları affetmeyen bir iştir ve bu nedenle referanslar gerek işveren gerekse işgücü için hayati önem taşımaktadır. Sektörde "kişisel ilişkiler" iş ilişkilerinin kurulmasında ve sürdürülmesinde çok güçlü bir faktör olarak vurgulanmıştır.

İstanbul film endüstrisinde bilgi üretim ve iletim mekânizmasının, esnek üretim ve uzmanlaşma biçiminde görülen ve "örtük bilgi" olarak tanımlanabilecek enformel ilişki ağlarıyla işlediği görülmektedir. Mekânsal yakınlık ve bu yakınlık ile tetiklenen etkileşim bireyler arasında bilgi aktarımını kolaylaştırmaktadır (Kratke, 2002; Gornostaeva 2006a, 2006b). "İstanbul film endüstrisinde herkes herkesten haberdardır". İletişim zinciri çok hızlı ve kuvvetli bir şekilde işlemektedir.

İstanbul film endüstrisinde, fikrin oluşmasından gösterime kadar devam eden ve bu çalışmada değer zinciri olarak tarif edilen süreçte, sayılan aktörlerin yanı sıra doğrudan ya da dolaylı olarak yer alan pek çok aktör olduğu görülmüştür. Tüm bu aktörler birbirleriyle çeşitli aşamalarda ve çeşitli düzeylerde ilişki halindedirler. Örneğin VCD-DVD firmaları, dağıtım firmaları için depo görevi yapan backrooms, imalatçı firmalar, matbaalar, paketleme ve hatta video cihaz satışı bu ilişki ağı içerisinde yer almaktadır. Bunun yanı sıra kamusal mekânların çekim amaçlı kullanımı sürecinde aktif olan anakent belediyesi, yerel belediyeler ve çeşitli kurumlar prodüksiyon aşamalarında aktif aktörlerdir.

Teknik ve yaratıcı işgücünün yetişmesi açısından son derece önemli olan üniversiteler ve özel sinema okulları yine bu ağ içerisinde yer almaktadır. Meslek birlikleri, sendika, dernekler ve vakıflar, yerli ve yabancı kültür kurumları, süreli yayınlar, festivaller, yarışmalar ve sinema yazarları, kurumsal ve kültürel altyapıya destek veren diğer önemli elemanlar arasında sayılmaktadır. İlgili bakanlıklar ve müdürlükleri, RTÜK ve Türk Film Konseyi ise endüstrinin gelişimi açısından önem atfedilen diğer önemli organlardır.

Bir sonraki bölümde, İstanbul film endüstrisi Aktör Ağ Analizi ile tanımlanmış olan aktörlerin yer seçimlerine ve yer seçim kriterlerine yer verilecektir.

3. İSTANBUL FİLM ENDÜSTRİSİNİN MEKÂNSAL YAPISI

İstanbul film endüstrisinin yapım, dağıtım ve gösterim sektörleri "merkez sektörler" başlığı altında ele alınmıştır. Bu kapsamda yapım sektörü içerisine; a) sinema filmi yapımcısı firmalar, b) dizi film yapımcısı firmalar, c) reklâm filmi yapımcısı firmalar, e) post-prodüksiyon firmaları ve f) stüdyolar ile teknik donanım sağlayan firmalar dahil edilmiştir. İthalat ve dağıtım firmaları "dağıtım" başlığı altıda toplanırken, sinema işletmecisi firmalar "gösterim" sektörü altında ifade edilmiştir.

Çalışma yöntemi gereği tüm bu firmalar; "tek bir alanda aktif olan" ve "birden fazla alanda aktif olan firmalar" şeklinde gruplanmıştır. Buna göre sektör özelinde mevcut olan aktif firma sayısı ve bu firmalardan adresi bulunabilenlere ilişkin bilgi Tablo 1'de verilmektedir.

İstanbul film endüstrisinde, prodüksiyon gerçekleştirmiş olan 55 sinema filmi yapımcısı (2001-2007 verisi), 152 dizi film yapımcısı ve 27 reklâm filmi yapımcısının[1] (2000-2007 verisi) yanı sıra; stüdyo, teknik ekipman kiralama gibi faaliyetlerde aktif 22 firma bulunduğu tespit edilmiştir. 28 post-prodüksiyon firmasının yanı sıra, ithalat ve dağıtımı gerçekleştiren yerli ve uluslararası 28 firma ve gösterim alanında aktif 45 firma tespit edilmiştir. Sayılan tüm bu aşamaların tümünde verilen tarihler arasında aktif olarak yer almış olan firma sayısı ise 39'dur. Bu 428 firmanın 340'ına ilişkin adres verisi bulunabilmiştir.

[1] Bu rakamlar, sadece tek bir alanda yapım gerçekleştirmiş olan firma ve şahısları temsil etmektedir. Birden fazla türde yapım gerçekleştiren yapımcı sayısı 32'dir.

Tablo 1- İstanbul Film Endüstrisi Merkez Sektörlerdeki Firmaların Aktif Oldukları Alanlara Göre Dağılımı1

TÜM MERKEZ SEKTÖRLER	Tüm firmalar	Yerleri tespit edilebilen firmalar
Tek bir alanda aktif olan firmalar		
Sinema F.Y.F.	55	49
Dizi F.Y.F.	152	92
Reklam F.Y.Y.	27	27
PP Firmaları	28	24
Diğer F.	22	21
İthalat-Dağıtım F.	28	27
Gösterim F.	45	30
Birden fazla alanda aktif F.		
Sadece Yapım Alanında	32	31
İthalat- Dağıtım ve Gösterim dahil	39	39
TOPLAM	**428**	**340**

Merkez sektörler arasında yer alan sinema filmi yapımcılarının ağırlıkla Beyoğlu, Beşiktaş ve Şişli ilçelerinde, bunların dışında ise Bakırköy, Fatih, Kâğıthane ve Üsküdar ilçelerinde yer seçmiş durumda oldukları görülmektedir. Firmaların mahallelere göre dağılımına bakıldığında, Beyoğlu ilçesi içerisinde 12 mahallede toplam 25 firma, Beşiktaş ilçesi içerisinde 7 mahallede toplam 11 firma, Şişli ilçesi içerisinde ise 7 mahallede toplam 9 firma olduğu görülmektedir. Diğer ilçelerde birer firma yer almaktadır. Kuloğlu, Etiler, Gümüşsuyu, ve Şehit Muhtar Mahalleleri firma sayısı açısından tüm mahalleler arasında ilk sıradadır.

Dizi film yapımcılarının yer seçimlerine bakıldığında, Beşiktaş, Beyoğlu ve Şişli ilçeleri ilk merkez; Kâğıthane, Kadıköy, Üsküdar ilçeleri ikinci merkez olarak öne çıkmaktadır. Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Fatih ve Sarıyer dizi film yapımcılarının yer seçtiği diğer ilçelerdir. Beşiktaş ilçesinde 30 firma 10 mahallede yerleşirken, Beyoğlu'nda 24 firma 10 mahallede, Şişli'de ise 12 firma 9 mahallede yer seçmiştir. Levent Mahallesi 10 firma ile öne çıkmaktadır. Kâğıthane İlçesi Seyrantepe Mahallesi'nin 4 firmaya ev sahipliği yaptığı görülmektedir.

Reklâm filmi yapımcıları ilk iki sırada Beşiktaş ve Beyoğlu olmak üzere dört ilçede yer seçmiştir. Konaklar, Levent, Akat, Arnavutköy, K. Mustafa Çelebi gibi mahallelerin yanı sıra; Sarıyer ilçesi Emirgan ve Rumelihisarı Mahalleleri ile Şişli ilçesi Ayazağa ve Esentepe Mahalleleri, reklâm firmalarının yer aldığı mahalleler olarak görünmektedir. Reklâm filmi yapımcılarının tümü Avrupa yakasında yer seçmiştir.

Post–prodüksiyon firmaları Beyoğlu, Beşiktaş, Şişli başta olmak üzere Kadıköy, Sarıyer ve Kâğıthane ilçeleri mahallelerine yayılmıştır.

"Diğer" başlığı altında toplanan stüdyolar ve teknik donanım sağlayan firmaların Şişli, Bağcılar, Beşiktaş, Beykoz, Beyoğlu, Fatih, Kâğıthane ve Şişli ilçeleri mahallelerinde yer seçtiği saptanmıştır.

Tüm yapım sektörü birlikte değerlendirildiğinde (sinema, dizi film, reklâm filmi yapımcıları, post–prodüksiyon ve diğer altında toplanmış olan firmalar ve bu alanların en az ikisinde birden aktif olan firmalarla birlikte) ağırlıklı yığılmanın Beşiktaş ve Beyoğlu ilçeleri mahallelerinde olduğu görülmektedir. Yapım faaliyeti altında toplanmış olan firmalar Beşiktaş ilçesinde Levent, Etiler Konaklar, Akat, Nisbetiye ve Balmumcu başta olmak üzere 16 mahallede; Beyoğlu ilçesinde Kuloğlu, Gümüşsuyu, Şehit Muhtar, K. Mustafa Çelebi ve Cihangir Mahalleleri başta olmak üzere yine toplam 16 mahallede yığılma göstermektedir.

Beşiktaş ve Beyoğlu'na nazaran daha az sayıda firmaya ev sahipliği yapmakla birlikte Şişli ilçesinde Maslak, Esentepe ve Fulya Mahalleleri ile birlikte toplam 15 mahalle yapım sektörlerinde faal olan firmalar için ikinci merkez konumundadır. Kâğıthane, Kadıköy, Sarıyer, Üsküdar, Bakırköy, Fatih, Bağcılar, Güngören ilçeleri mahalleleri ile Bahçelievler Yenibosna Merkez Mahallesi firmaların yer seçtiği diğer mahalleler olarak görünmektedir.

[1] Rakamlar mükerrer değildir. Gruplandırmanın oluşturulmasında her firma sadece 1 kez kullanılmıştır.

Merkez sektörler içerisinde yer alan bir diğer faaliyet ithalat ve dağıtımdır. İthalat ve dağıtım yapan firmaların İstanbul'daki dağılımlarına bakıldığında, yapım sektöründe olduğu gibi, Beşiktaş ve Beyoğlu ilçeleri mahallelerinin öne çıktığı görülmektedir. İthalat ve Dağıtım gerçekleştiren şirketlerin yer seçtikleri diğer ilçeler Gaziosmanpaşa, Kadıköy, Sarıyer ve Şişli'dir.

Sinema işletmeciliği (gösterim) merkez sektörlerin son ayağını oluşturmaktadır. Bu alanda aktif olan firmaların dağılımında[1] Beyoğlu ilçesi 9 firma ile öne çıkarmaktadır. Beyoğlu ilçesini, Beşiktaş, Şişli, Kadıköy, Bahçelievler, Bakırköy, Bağcılar, Fatih, Gaziosmanpaşa, Sarıyer ve Üsküdar ilçeleri mahalleleri takip etmektedir.

Yapım, ithalat-dağıtım ve gösterim faaliyetlerinin en az ikisini gerçekleştiren firmaların sayısı 39'dur. 21 firma ile öne çıkan Beyoğlu ilçesinin dışında ikinci merkez 10 firma ile Beşiktaş olarak görünmektedir. Şişli'de 4, Bağcılar'da 2, Beykoz ve Fatih'te ise 1'er firma yer seçmiştir.

Merkez sektörlerde faaliyet gösteren tüm firmaların İstanbul'daki dağılımına bakıldığında firmaların, Beyoğlu ve Beşiktaş ilçeleri ilk merkez, Şişli ilçesi ikinci merkez, Kadıköy, Kâğıthane ve Sarıyer ilçeleri üçüncü merkez olmak üzere; Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Pendik, Üsküdar ilçelerinde yer seçtiği görülmektedir (Harita 1).

Harita 1- Merkez sektörlerdeki firmaların yer seçimleri

Mahalle ölçeğinde bakıldığında, Beşiktaş Levent Mahallesi'nde yer alan 28 firmanın, ilçe genelinde yer seçmiş firma sayısının dörtte birinden fazlasını oluşturduğu görülmektedir. Etiler, Konaklar, Akat ve Balmumcu Mahalleleri, Beşiktaş ilçesinde yer seçen firmaların yoğunlaştığı diğer mahalleler arasındadır. 100 firma Beşiktaş ilçesinde toplam 17 mahallede yer seçmiştir.

Beyoğlu ilçesinde ise en çok firmanın Kuloğlu Mahallesi'nde (28 firma) toplandığı görülmektedir. Hüseyin Ağa, K. Mustafa Çelebi, Şehit Muhtar, Gümüşsuyu ve Asmalı mescit, ilçede öne çıkan diğer mahallelerdir. 117 firma Beyoğlu ilçesinde toplam 19 mahallede yer seçmiştir.

Şişli ilçesinde yığılmanın daha az olduğu görülmektedir. 49 firma toplam 17 mahalleye yayılmış durumdadır. Maslak, Esentepe, Fulya ve Mecidiyeköy, firma sayısı itibariyle öne çıkan mahalleler

[1] Firmalar, sinema salonu sahibi işletmecilerinin İTO kayıtlarından elde edilen firma adreslerini temsil etmektedir.

olarak sayılabilir. Bunların dışında, Kadıköy Caferağa ve Kâğıthane Seyrantepe'de 5'er firma yer seçmiştir. Sarıyer Reşitpaşa'daki firma sayısı 3'tür.

Film endüstrisinin merkezinde olan yapım, dağıtım ve gösterim sektörleri dışında kalmakla birlikte, endüstriyle yakından ilişkili olan, sözü edilen sektörlerin çeşitli aşamalarında etkili olabilen diğer sektörler "destek sektörler" başlığı altında kavramsallaştırılmıştı. Aşağıda, endüstri açısından başat öneme sahip olduğu düşünülen TV kanalları, reklâm ajansları, eğitim, sendika, dernek ve vakıflar gibi destek sektörlerin yer seçimlerine ve yer seçim kriterlerine detaylı olarak yer verilmektedir. Cast ajansları, donanım ithalat ve satış, medya araştırma şirketleri, VCD–DVD şirketleri, afiş tasarım ve basım, ham film satış, makyaj–kostüm ve müzik sektörlerinin yer seçimlerine "diğer destek sektörler" altında değinilmektedir.

İstanbul'da yer seçmiş olan TV kanallarının dağılımlarına bakıldığında, toplam kanalların yarısının Beşiktaş, Şişli ve Beyoğlu ilçeleri mahallelerinde toplandığı görülmektedir. TV kanalları, bu üç ilçe dışında, batı yakasında Avcılar, Bahçelievler, Eyüp, Küçükçekmece, Bağcılar, Güngören, Kâğıthane ve Zeytinburnu ilçelerinde, doğu yakasında Üsküdar ilçesi mahallelerinde yer seçmiştir. Mahalle ölçeğinde bakıldığında Avcılar Firuzköy mahallesinin öne çıktığı görülmektedir.

Reklâm ajanslarının dağılımı, büyük farkla Şişli ve Beşiktaş ilçeleri mahallelerinin öne çıktığını göstermektedir. Şişli ilçesi Esentepe Mahallesi ve Beşiktaş ilçesi Levent Mahallesi, çok sayıda reklâm ajansının yoğunlaşması açısından dikkat çekicidir.

Bunların dışında Şişli ilçesi Ayazağa, 19 Mayıs, Ortabayır ve Konaklar Mahalleleri, Beşiktaş ilçesi Vişnezade, Balmumcu, Ortaköy, Arnavutköy, Harbiye ve Merkez Mahalleleri, Beyoğlu ilçesi Asmalı mescit Mahallesi ve Sarıyer İstinye Mahallesi'nde bir yoğunlaşma olduğunu söylemek mümkündür. Sözü geçen ilçelerin çizelgede yer verilen diğer mahalleleri ile, Kadıköy ve Kâğıthane ilçeleri mahalleleri, reklâm ajanslarının yer seçtiği mahalellerdir. 131 firma arasında, Anadolu yakasında yer seçen firma sayısı sadece 3'tür.

Devlet ve vakıf üniversitelerinin film endüstrisiyle birinci derecede ilgili fakülte ve bölümleri Beşiktaş, Kadıköy ve Şişli ilçeleri başta olmak üzere, Bahçelievler, Büyükçekmece, Eyüp, Fatih, Küçükçekmece, Maltepe ve Tuzla ilçelerinde yer seçtiği görülmektedir. Sertifikalı ya da sertifikasız olarak, kısa ve uzun dönemli eğitim programları yürüten özel sinema okullarının ise büyük oranda Beyoğlu ilçesi mahallelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Kadıköy ilçesi Caferağa ve Zühtüpaşa ilçelerinde toplam üç, Beşiktaş, Beykoz, Sarıyer, Şişli ve Üsküdar ilçelerinde birer eğitim birimi yer almaktadır. Üniversitelerin ilgili kampüslerinin ve özel sinema okullarının yer seçimleri bir arada değerlendirildiğinde, Beyoğlu, Kadıköy, Beşiktaş ve Şişli ilçelerinde yoğunlaşma olduğu görülmektedir.

Film endüstrisiyle ilişkili olan çok sayıda meslek birliği, dernek ve vakıf olduğu tespit edilmiştir. Dernekler, Kuloğlu Mahallesi ön sırada olmak üzere Beyoğlu ilçesinde yığılma göstermektedir. Bunun dışında Beşiktaş ilçesi Konaklar, Ortaköy, Ulus ve Vişnezade Mahalleleri, Şişli ilçesi Teşvikiye Mahallesi ve Beykoz ilçesi Kavacık Mahallesi, sözü edilen aktörleri dernek ve vakıfların yerleştikleri mahalleler olarak görünmektedir.

"Diğer destek sektörler" başlığı altında değerlendirilen cast ajansları, donanım ithalat ve satış, medya araştırma şirketleri, VCD–DVD şirketleri, afiş tasarım ve basım, ham film satış, makyaj–kostüm ve müzik sektörlerinin yer seçimleri bir arada değerlendirildiğinde, Beşiktaş, Beyoğlu ve Şişli ilçelerinin öne çıktığı görülmektedir. Firmalar bu ilçelerin dışında; Kadıköy ve Kâğıthane gibi görece merkezi ilçelerle, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Beykoz, Büyükçekmece, Fatih, Sarıyer, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçeleri mahallelerinde yerleşmiştir.

Destek sektörlerde faaliyet gösteren tüm aktörlerin İstanbul'daki dağılımına bakıldığında, Beşiktaş, Şişli ve Beyoğlu ilçelerinde yoğunlaşma olduğu görülmektedir (Harita 2). Beşiktaş Levent Mahallesi'nde 26, Beyoğlu Kuloğlu Mahallesi'nde 22, Şişli Esentepe Mahallesi'nde ise 18 firma yer seçmiştir. Firmalar, bu ilçelerde çok sayıda mahalleye yayılmış durumdadır. İkinci derecede merkez kabul edilebilecek Kadıköy ilçesinin dışında, Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Beykoz, Büyükçekmece, Eyüp, Fatih, Güngören, Kâğıthane, Küçükçekmece, Maltepe, Sarıyer, Tuzla, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçeleri, görece az sayıda firmanın yer seçtiği diğer ilçelerdir.

Harita 2- Destek sektörlerdeki firmaların yer seçimleri[1]

Film endüstrisini oluşturan merkez ve destek sektörlerin yer seçimleri bir arada değerlendirildiğinde, Beyoğlu ve Beşiktaş ilçeleri birinci merkez, Şişli ilçesi ise ikinci merkez olarak öne çıkmaktadır (Harita 3). Firmaların Beşiktaş ilçesinde en çok Levent Mahallesi'nde (54 firma), Beyoğlu ilçesinde ise Kuloğlu Mahallesi'nde (50 firma) yığıldığı görülmektedir. Akat, Arnavutköy, Balmumcu, Etiler, Konaklar, Asmalı mescit, Gümüşsuyu, Hüseyinağa, Katip Mustafa Çelebi, Kocatepe, Şehit Muhtar, Ayazağa, Esentepe ve Maslak Mahalleleri'nde yer seçmiş firma sayısı 20 ile 10 arasındadır.

İlçe bütününde yer seçmiş firma sayısı Beyoğlu ve Beşiktaş ilçelerinde çok yakın olmakla birlikte, firma yoğunlaşmasının Beyoğlu'nda daha belirgin olduğu görülmektedir. Beşiktaş ilçesinin firma sayısı itibariyle en yüksek ilk beş mahallesinde 107 firma yer alırken, Beyoğlu ilçesi için firma sayısı 121 olarak görülmektedir.

Kadıköy, Kâğıthane ve Sarıyer ilçelerinin üçüncü merkez olarak değerlendirilmesi mümkündür. Kadıköy ilçesi Caferağa Mahallesi, Kâğıthane ilçesi Seyrantepe Mahallesi ve Sarıyer ilçesi İstinye Mahallesi, bu üçüncü merkez içerisinden öne çıkan mahalleler olarak yorumlanabilir.

[1] Diğer olarak tanımlanan destek sektörler arasında; süreli yayınlar, medya araştırma şirketleri, makyaj ve kostüm firmaları, donanım ithalatçıları ve dernekler gibi aktörlere yer verilmiştir.

Harita 3- Film endüstrisi merkez ve destek sektörlerinin yer seçimleri[1]

Sözü edilen ilçelerin dışında, az sayıda firma Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Büyükçekmece, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Tuzla, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçelerine dağılmış durumdadır.

Film endüstrisi merkez ve destek sektörleri %90 oranında batı yakasında ve ağırlıkla MIA bölgesinde yer seçmiştir. Bu oranın, merkez ve destek sektörlerin dağılımına ayrı ayrı bakıldığında da bu yönde olduğu görülmektedir.

Yukarıda, film endüstrisi içerisinde kabul edilen merkez ve destek sektörlerin İstanbul'da yer seçtiği ilçe ve mahalleler, çizelge ve haritalar yardımıyla detaylı olarak aktarılmıştır. Çalışmanın bu kısmında ise, endüstriyi oluşturan tüm bu aktörlerin yer seçimini anlamaya yönelik bir arayış hâkimdir.

İstanbul, beraberinde birçok sorun getirmekle birlikte, film endüstrisi için "vazgeçilmez" olarak nitelendirilmiştir. İstanbul'u film endüstrisi için vazgeçilmez kılan nedenlerin başında; merkez ve destek sektörlerdeki aktörlerin İstanbul'da yer alması gelmektedir. Gelişmekte olan ve gelişmesi film endüstrisini tetikleyen sektörler arasında televizyon ve reklâm ilk sıralarda sayılmıştır. Reklâm filmi yapım firmaları ve TV dizisi yapımcıları için ana aktör konumunda olan reklâm ajansları ve reklâm veren büyük müşterilerin birçoğu gibi, yapım ekip ve donanımları da İstanbul'da yer almaktadır. Türkiye'de fikir üretilen yer İstanbul'dur ve İstanbul, "dünya reklâm sektörü"ne Türkiye'deki her yerden daha yakındır.

Bir filmin ortaya çıkışında rol oynayan her türlü aktör ve ilişkiler, kısacası "sektörün kalbi" İstanbul'dadır. Film çok riskli bir yatırımdır ve bu riski karşılayabilecek kapasitede ve ilişkiler yumağında bulunmak, İstanbul'da bulunmayı zorunlu kılmaktadır. İstanbul'un kültürel altyapısı ve tarihi dokusu önemi vurgulanan nedenler arasındadır. İstanbul'un "doğal plato" olması ve "mozaik yapısı" diğer nedenler olarak ifade edilmiştir.

Görünür bir gelecekte İstanbul dışında bir başka yerin film endüstrisinin motorunu üstlenmesinin pek mümkün görünmediği, bununla birlikte, İstanbul dışında kimi lokal yerlerde stüdyolar anlamında

[1] Merkez firmalar gri renkle, destek firmalar gri çerçeve ile ifade edilmiştir.

canlanma olabileceği belirtilmektedir. Çalışmanın yapıldığı dönem içerisinde plato kurmak üzere -ikisi İstanbul dışında olmakla birlikte İstanbul'a yakın- üç ayrı girişim tespit edilmiştir.

Endüstri ile ilişkili fakat İstanbul dışındaki aktörler, İstanbul'un film endüstrisi açısından önemine ilişkin ipuçları sağlamaktadır. Örneğin, büyük yatırımla hayata geçirilmiş olan Antalya'daki Tekfen Film Stüdyoları'nın uzun süredir atıl oluşunda;

film sektörünün İstanbul`da olması nedeniyle Antalya stüdyolarının yerli yapımcıların gözünden kaçması,

stüdyoda yer alan atölyelerde üretim ve hizmet olmaması gibi lojistik eksikler,

İstanbul film endüstrisinin yeterince gelişerek doyma noktasına gelmiş olmaması,

eğlence merkezinin İstanbul olması dolayısıyla İstanbul'da sinema, TV gibi sektörlerde aktif olarak çalışan işgücü için Antalya'ya gidip gelmenin zor olması,

film için gerekli olan malzemelerin temininin– İstanbul'a kıyasla– çok zor olması,

kültür altyapısının Antalya'da değil İstanbul'da kurulu olması

gibi, doğrudan İstanbul ve İstanbul film endüstrisi üzerinden yapılan eleştiriler dikkat çekmektedir. Ankara'da ise meslek birliklerinden biri olan Fİ–YAP ve birkaç festival yer almaktadır. Bununla birlikte Ankara'da sektörel anlamda bir yapılanma bulunmamaktadır. Örneğin, Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından, Ankara'da mevcut olan sanatsal altyapıyı kullanmak ve güçlendirmek gerekçesiyle başkentte temelleri atılan TÜRSAK, kurulduktan altı ay sonra jet hızıyla İstanbul'a taşınmıştır (Bayrakdar, 2008).

Firmalar için ana yer seçim kriterinin, İstanbul'u endüstri için vazgeçilmez kılan özelliklerle çok benzer olduğunu söylemek mümkündür. Film endüstrisinin İstanbul'da gelişmesine imkân sağlayan faktörler; doğrudan ve dolaylı olarak ilgili tüm sektör, aktivite ve aktörlere yakın, ilişki ağlarının içerisinde, yaratıcılığın ve kültürel üretim ve tüketimin merkezinde, kısacası "işin kalbinde olmak"tır. Firma bazında yer seçim kriterleri de bu genel seçimi yansıtmaktadır.

Yüz yüze ilişkilerle, sürekli iletişim ve randevularla işleyen bu sistemde firmanın merkeze ve diğer firmalara mekânsal yakınlığı ya da erişilebilirliği önem taşımaktadır. Film endüstrisinde "uyumlu gözükseler de herkes birbirinin rakibidir" ve firmalar, mekânsal seçimlerinde serbest gözükmekle birlikte, kişisel ilişki ağları içerisinde gelişen "örtük bilgi"ye yakın olmak, onları bir araya getiren temel yer seçim faktörlerinden biri olarak görünmektedir. Bu durum Martin ve Sunley (2003), Lambooy (1998), Kratke (2002) ve Gornostaeva (2006a, b) gibi yazarlar tarafından önem atfedilen "örtük bilgi"nin İstanbul film endüstrisinin kümelenmesinde temel kriterlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu "dinamik, canlı, hareketli ortam (buzz)" belirli bir bilgiyi içermektedir ve bu bilgi sürekli olarak yenilenmekte, organize olmakta ve kendiliğinden gelişen buluşmalarla tasarlanmakta ve öngörülmektedir1 (Gornostaeva, 2006a, 2006b). Bu nedenle, 1980 sonrasında Beyoğlu'nu terk etmekle birlikte, yapım firmalarının hala Beyoğlu'nda büroları olduğu ifade edilmektedir.

Film endüstrisinin İstanbul'da kümelenmesine tarihsel gelişimi içerisinde bakıldığında, İstanbul film endüstrisinin, Beyoğlu ilçesinde "Yeşilçam Sokak" olarak bilinen, bugünkü Emek ve Sinepop sinemalarının arasından içeriye doğru uzanan alan ve yakın çevresinde geliştiği görülmektedir. Yapılan görüşmeler, Yeşilçam Sokak'ın eski işlevini yitirdiğini2, çeşitli nedenlerle elverişliliğini

[1] Gornostaeva (2000a, 2000b) "*buzz*"ın ortaya çıkabileceği yerlerle ilgili olarak literatürde farklı görüşler olduğunu söylemektedir. Nachum ve Keeble'ın aralarında bulunduğu bir grup teorisyen *buzz*"ın, bar, kulüp, restoranların yoğunlaştığı alanlarla ilişkili bir olgu olduğunu savunurken, Asheim gibi diğer teorisyenler "*buzz*"ın yüz yüze ilişkilerle doğrudan ilişkili olmadığını ve elektronik ortamdaki iletişimle de yaratılabileceğini savunmaktadır (Gornostaeva, 2006b).

[2] Eski Yeşilçam, yapımcıların, oyuncuların, teknik elemanların toplandığı bir klan olarak ifade edilmektedir. O dönemin ekonomik sisteminin çökmesiyle birlikte, mekânda anlamını yitirmiştir. Yeni firmalar içinse, ihtiyaçları karşılayamamaktadır. Yeşilçam Sokak'ın mekânsal işlevini bugün, sabah toplanan dizi ekiplerini taşıyan nakliye araçlarının ve teknik araçların hareket noktası olan AKM yanındaki otoparkın bir ölçüde karşıladığı söylenebilir. Tıpkı Yeşilçam'da olduğu gibi, burada da işi olmayan kişiler toplanmakta, işe gelmeyen kişilerin yerine iş bulma umuduyla beklemektedir. Gayri insani koşullarda, sokakta, ayakta araç bekleyen bu insanlar hoş olmayan görüntüler yaratmaktadır. Figüranlar, dizi film setlerine set işçilerini götüren servislerin kalkış noktası olduğu için burayı tercih etmekte, çekime gitmeyi bekleyen set amirleri ve reji asistanlarıyla böyle bağlantı kurma fırsatı bulan figüran oyuncular, sonraki bölümler için iş istemektedir. Bu alan amele pazarına benzetilmektedir (İpek, 2006).

yitiren Beyoğlu'nun1 ise artık film endüstrisinin merkezi olmadığını ortaya koymaktadır. Sisteme, başka kaynaklardan para kazanan yapımcılar dâhil olmuştur ve bu firmalar için Beyoğlu'nun cazibesi yoktur. Dolayısı ile, son yıllarda canlanan film endüstrisini "Yeşilçam"ın canlanması olarak algılamak doğru değildir. Aksine, sektörün canlanmasıyla birlikte iş yapan ve para kazanan firmalar, "Beyoğlu'nu terk etmekte"dir.

Firma lokasyonları, film endüstrisinde Beyoğlu- Beşiktaş ve Şişli ilçelerinden oluşan iki merkezli bir yapı ortaya çıktığını göstermektedir. Yapım firmaları daha büyük ofisleri olan, trafik probleminin görece az yaşandığı, daha prestijli semtleri tercih etmektedir. Dolayısıyla, Beyoğlu ilçesi Kuloğlu Mahallesi'nde doğan ve büyüyen endüstri çekirdeği, zamanla küçülmüş, Beşiktaş ve Şişli ilçelerinin yakın, nezih mahallelerine ve merkezde olmamakla birlikte metro aksı üzerinde olması nedeniyle Maslak'a sıçramıştır.

Artık endüstrinin (tek) merkezi olmamakla birlikte Beyoğlu, sektörü hala gidilen, eğlenilen bir yer olarak beslemektedir. Revaçta bir eğlence merkezi olması, sinema salonlarının, barların ve restoranların toplandığı, açılış ve galaların yapıldığı bir yer olması dolayısıyla sektörü oluşturan aktörler, toplanma, eğlence ve dinlenme için Beyoğlu'nu kullanmakta, burada birbirleriyle görüşme imkânı bulmaktadır. Beyoğlu, "örtük bilgi"nin oluşumu ve beslenmesi için uygun sosyo-kültürel ve mekânsal zeminler sağlamakta, dolayısıyla bir "ritüel" olarak hala devamlılığını sürdürmektedir.

Sektör genelinde prodüksiyon firmaları şehrin iş merkezine kaymıştır. Yer seçimine ilişkin bulgular, Beyoğlu dışında Beşiktaş ve Şişli'yi işaret etmekte ve bu anlamda, bu görüşü doğrulamaktadır. Burada temel etkenler, lojistik, hazır ofisler ve prestij unsurlarıdır. Büyük firmalar Levent Mahallesi gibi şehir gürültüsünden ve trafiğinden uzak yerlerde daha büyük, daha steril, daha sessiz, daha büyük ofisler istemektedir. Yer seçiminde, yerin imajının kira düzeyinin önüne geçtiği durumlar (Gornostaeva, t.y.) uluslararası ilişkileri olan Umut Sanat gibi büyük prodüksiyon firmalarının yanı sıra FİDA, UIP gibi büyük dağıtımcılar için de geçerlidir.

Firmanın görselliği ve büyük mekânlara sahip olması, çalışan ekip açısından da önem taşımaktadır. Ekip, işin yoğunluğu gereği şirkette uzun zaman geçirmek zorunda kalabilmektedir. "Rahat ve kurumsal ofis tercihi"nin yanı sıra "merkezi olması" ve özellikle ofis çalışanların talepleri doğrultusunda "alış–veriş yerlerine yakın olması" gibi kriterler de yer seçim nedenleri arasında göstermiştir.

Sayılan nedenler dolayısıyla, Beyoğlu'nda merkezileşmiş olan firmaların yayılmasının geçici bir dağınıklık olabileceği, sektörün tekrar merkezileşebileceği ifade edilmiştir. Firma temsilcileri, bu merkezin Levent Mahallesi gibi, yer seçim beklentilerini büyük ölçüde karşılayan bir yer olabileceğini ifade etmiştir. Yer seçimi ile ilgili olarak ortaya koyulan tablo2, bu beklentiyi doğrulamaktadır.

Yer seçim kriterlerinde, sektörel gelişme de önemli bir yer tutmaktadır. Teçhizat satın almanın elverişli olduğu ve kiralama şirketlerinin henüz sektörde yer almadığı zamanlarda yapımcı şirketler, bu donanımları depolayabilecekleri, prodüksiyon sırasında elektrik hizmeti aldıkları kamyonlarını parkedebilecekleri alanlara ihtiyaç duymaktaydı. Bu mekânsal ihtiyaç, yer seçimlerinde başat faktörlerden biriydi. Bu durum -yeni sektörel organizasyonun koşulları içerisinde- artık geçerli değildir. Firmanın, ofisini kurarken kamyonunu nereye koyacağını düşünme zorunluluğu ortadan kalkmıştır.

Bununla birlikte, bazı faaliyetler için büyük mekân ihtiyacının hala söz konusu olduğu ve bu ihtiyacın, gerek merkezde yeterli büyüklükte alan ve yapı bulunamadığından, gerekse kira bedelleri çok yüksek olduğundan, çepere doğru bir harekete yol açtığı görülmektedir. Bu eğilimi destek sektörlerde reklâm ajanslarında, merkez sektörlerde ise daha çok stüdyolarda görmek mümkündür. Stüdyolar, binlerce metrekare alan ve tavan yüksekliği gerektirmekte; sektör bu ihtiyacını çeperde yer alan atıl fabrika binalarını ve depoları stüdyolara "dönüştürerek" gidermektedir. Bu durum stüdyo yapılarının yapılı

---

[1] Araba giriş–çıkışları, trafik gibi nedenlerle firmalar için artık eskisi kadar elverişli olmayan Beyoğlu, aynı nedenlerle prodüksiyonlar için de cazibesini yitirmiştir.

[2] Levent Mahallesi'nin, tüm merkez ve destek sektörlerdeki firmaların en çok yığılma gösterdiği mahalle olduğuna (54 firma) daha once değinilmişti.

çevrenin dönüşümünü mümkün kıldığı (Goldsmith ve O'Regan, 2004)1 tezi ile önemli ölçüde örtüşme göstermektedir. TEM'in kuzeyinde kalan Maslak ve Ayazağa Mahalleleri ile güneyinde kalan Seyrantepe Mahallesi, merkez mahallelerin dışında olmakla birlikte, kolay ulaşılabilirliği, boş, geniş ve düşük maliyetli mekânlara sahip olması gibi nedenlerle sektörün gelişme gösterdiği yerlerdir. Özellikle de sabaha kadar uzayan çekimlerde bu alanlarda park yeri problemi yaşanmaması bu alanları elverişli kılan bir diğer unsur olarak belirtilmiştir. Bazı televizyon kanallarının burada yer seçmesi ile gündeme gelen ve öncesinde kötü bir imaja sahip olan Seyrantepe, stüdyoların arkasından, aslen merkezde olan bazı prodüksiyon şirketleri tarafından da tercih edilmeye başlamıştır. Bu durum, stüdyolardan hizmet alan firmaların stüdyolara yakın konumlanma eğilimine ilişkin önemli bir gösterge olarak yorumlandığında, Goldsmith ve O'Regan'ın (2004) "yenilikçiliğe yol açan sinerjiler (emergent effects)" olarak tanımladığı etkilerin ortaya çıkması için uygun zemin hazırlamaktadır.

Her ne kadar kentin çeperinde konumlansalar da, stüdyoların (ve olası platoların) Avrupa yakasında ve merkeze yakın konumlanması gerekliliği vurgulanmaktadır. Zira prodüksiyon ekipleri kısa süre içerisinde birbirlerine uzak mesafeler içerisinde yolculuk etmeyi tercih etmeyecektir. Bu tür organizasyonların şehir içinde olmasına sebep olarak gösterilebilecek bir başka neden ise, teçhizat ve teknik ekibe ulaşma kolaylığı olarak ifade edilmektedir2.

Reklâm filmi yapımcılarının yer seçimlerine bakıldığında; ağırlıkla Beşiktaş ve Beyoğlu'nda yer seçtikleri ve bu seçimlerde üç temel kriterin rol oynadığı görülmüştür. Bunlar; reklâm ajanslarına mekânsal yakınlık ya da erişilebilirlik, prestij ve post–prodüksiyon firmalarına ve stüdyolara yakınlık unsurları olarak ifade edilebilir. Reklâm filmi yapımcıları, işverenleri olan reklâm ajanslarına yakın ya da erişilebilir şekilde yer seçmektedir. Bunun temel nedeni, iş toplantılarının çoğunlukla reklâm ajanslarında ya da müşterinin (reklâm verenin) kısa sürede ulaşabileceği ve geri dönebileceği, köprü bağlantılarına yakın otellerde gerçekleştirilmesidir. Reklâm yapımcısı ya ajansın yakınında ya da ana ulaşım akslarına yakın konumlanarak, kısa zamanda toplantıda olabilmektedir. Buna göre, bir önceki bölümde, reklâm firmalarının yer seçtiği saptanan Levent, Esentepe, Nisbetiye, Levazım, Balmumcu, Etiler, Arnavutköy, Rumelihisarı, Konaklar, Ayazağa gibi mahalleleri, hem reklâm ajanslarına hem de köprü bağlantılarına ve ana akslara yakın oluşları sebebiyle tercih edilmektedir. Reklâmcılar, Levent'te villalarda, Kuruçeşme, Arnavutköy civarında restore ettikleri binalarda, TEM'in kuzeyinde kalan Maslak, Ayazağa gibi mahallelerde ise, mevcut depoları dönüştürmek suretiyle elde ettikleri ofis alanlarında yerleşmiştir. Büyük işler yapan firmalar, insanların toplanmasına ve hareketine, araç giriş–çıkışına imkân veren büyük mekânları tercih etmektedir. Bu bağlamda (örneğin) Arnavutköy, uygun bir yer değildir. Prestij kriteri ise, yapım firması reklâm ajanslarına yakın yer seçtiğinde dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Reklâmcılar için "gösteriş" önemli bir kriterdir.

Sektörün entelektüel bir tarafı da vardır ve bu nedenle prestij unsuru zengin semtlerle doğrudan ilişkili düşünülmemelidir. Tünel–Pera civarı da bu talebe karşılık gelebilmektedir. (Şu anda Beyoğlu'nda olmakla birlikte) hem TV yapımcılığı hem de hem sinema yapımcılığı alanlarında olan firmalar görseli daha iyi, prestijli yerler arayışındadır. Sözü edilen kriterlere paralel olarak, reklâm sektöründe Beyoğlu'nda Tünel bölgesine doğru bir eğilim başladığı ifade edilmiştir. Bu bölgeye taşınan reklâm

---

[1] Yazarlar, boş arazilerde yapılanan stüdyoların yanı sıra, mevcut binaların yenilendiğinden ve maliyet faktörünün etkisiyle, dünyanın çeşitli yerlerinde çelik üretim imalathanesi, otobüs deposu, uçak hangarı (*aerodrome*), uçak fabrikası, konserve fabrikası gibi yapıların stüdyolara dönüştürüldüğünden söz etmektedir.

[2] Bazı görüşlerin, Türkiye'de kurulması olası bir platonun başarı kazanmasının temel gereği olarak "İstanbul" da olması gerekliliğinin altını çizdiği görülmektedir. Akman (2005b) ise platonun neden İstanbul'da olmaması gerektiğiyle ilgili bir dizi neden saymaktadır. Amerikan film endüstrisinin ülkenin en büyük ve kalabalık şehri New York'ta kurulmasına rağmen, Kaliforniya'da Hollywood isimli bir köye taşınmasını örnek gösteren Akman, temel nedenler arasında Hollywood'da senenin 10 ayı güneş ve açık hava olması, boş olması, daha ucuz olması ve ulaşım ve iletişimin daha kolay olması olarak saymaktadır. Bu kriterler paralelinde düşünüldüğünde İstanbul, Türkiye'nin en kalabalık, en gürültülü, en pahalı, trafiği en yoğun, ulaşım ve iletişimi en zor şehridir. Filmciler için İstanbul'da film çekmek her geçen gün daha da güçleşmekte ve pahalılaşmaktadır. İstanbul dışında mekânlara çekime gidildiğinde çekimler daha kolaylaşmakta, ucuzlamakta ve hızlanmaktadır. Gürültü faktörü, Eriş Akman'ın vurguladığı bir diğer unsurdur. Her ne kadar platolar ses geçirmez yapılırsa yapılsın, çok gürültü olduğunda ve/veya belli desibelin üzerinde bazı çok tiz sesler platoya girebilmektedir. Bunun yanında, Akman, (ülkemizde plato denilince akla gelen kapalı mekânlar olmakla birlikte) "*backlot*" denilen açık platoların önemini vurgulamaktadır. "*Back–lot"* ların fonları ya dağlar gibi doğal manzara, ya da ufuk çizgisinde hiçbir bina olmayan, temiz gök olmalıdır. Bu sebeple birçok stüdyo inşa edilmemiş alanlara kurulmaktadır. İstanbul ve çevresinde gereken büyüklükte, inşa edilmemiş alan bulmak oldukça zordur. Tüm bu faktörlere ek olarak Akman, İstanbul'a yeni bir stüdyo açmak yerine, Antalya Stüdyolarını uluslararası ve Türk filmcilerinin hizmetine açmayı en akılcı yol olarak vurgulamaktadır.

ajanslarını takip eden ve daha bohem ve sanat ağırlıklı bir dünyayı tercih eden reklâmcılar[1] Beyoğlu'nu, özellikle tünel bölgesini tercih etmekte, eski binaları restore ederek kullanmaktadır. Beyoğlu'nun, sektörel anlamda her ihtiyacın kısa sürede karşılanacağı bir yer olması ve yakın zamana kadar fiyatların uygun olması gibi nedenlerle de yapımcılar için elverişlidir.

Reklam ajanslarının yer seçiminde, post prodüksiyon şirketleri ve stüdyolara yakın olmak bir diğer önemli kriterdir. Zira bu aşamalar uzun sürebilen ve reklâm firmasının sürekli kontrolünde olması gerekli aşamalardır. Firma yer seçimlerine ilişkin bulgu, bu görüşü desteklemektedir.

Post prodüksiyon firmalarının ise, ağırlıkla Beyoğlu, Beşiktaş ve Şişli ilçeleri mahallelerinde yer seçtiği saptanmıştı. Firmalarının yer seçiminde etken olan faktörler arasında park alanı ihtiyacı, gürültü faktörü, geç saatlerde giriş–çıkış yapılabilmesi gibi unsurların öne çıktığı görülmüştür. Bu faktörler dolayısıyla bir post–prodüksiyon firmasının örneğin bir iş hanında yer alması beklenemez. Sayılan bu nedenler doğrultusunda, sakin mahallelerde, ara sokaklardaki bağımsız mekânların (bağımsız konut ve villalar) tercih edildiği saptanmıştır. Post prodüksiyon firmalarının yapımcı firmalara mekânsal olarak yakın olması yer seçim kriterlerinden biri olarak belirtilmemiş, aksine, bu yakınlığın önemli olmadığı vurgulanmıştır. Post prodüksiyon firmalarının bir araya toplanmasında belirli bir sözel birlikteliğin değil, tavsiye ve tesadüflerin rol oynadığı belirtilmiştir.

İç mekânların da (departmanlara göre değişkenlik göstermekle birlikte) bazı ihtiyaçları karşılaması beklenmektedir. Örneğin Dolby Mixage Ses Stüdyoları Dolby tarafından belirlenmiş yüksekliğin altına düşmemelidir. Kurgu odalarının ise yeterinde ışık alması, yüksek tavanlı olması, oda büyüklüklerinin ise işlemler sırasında post prodüksiyon ekibinin yanı sıra yönetmen, asistan, asistan yardımcısı gibi kişilerin sürekli ve rahat hareketine olanak sağlayacak yeterlilikte olması beklenmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada yaratıcı endüstrilerden biri olan film endüstrisinin İstanbul'da kümelenme eğilimleri ele alınmış; bu doğrultuda, merkez ve destek sektörler altında tanımlanan aktörlerin yer seçimleri ve yer seçim kriterleri, temel kavramsal ve kuramsal çalışmalar ışığında incelenmiştir. Çalışmanın bulgularına aşağıda kısaca yer verilmektedir. Film endüstrisinin organizasyon yapısı- post-fordist üretim süreçlerinin organizasyonel özelliklerini taşıyan diğer tüm sektörler gibi- parçalanabilmeyi mümkün kılmaktadır. Bununla birlikte film endüstrisi çok büyük oranda İstanbul'da ve İstanbul içinde belli merkezlerde yığılma göstermektedir. İstanbul'u film endüstrisi için bu derece öne çıkaran nedenlere bakıldığında; reklâm filmi yapım firmaları ve TV dizisi yapımcıları için ana aktör konumunda olan TV kanalları, reklâm ajansları ve reklâm veren büyük müşterilerin birçoğu gibi, yapım ekip ve donanımlarının da İstanbul'da yer aldığı görülmektedir. Bir filmin ortaya çıkışında rol oynayan her türlü aktör ve ilişkiler, kısacası "sektörün kalbi" İstanbul'dadır. Film prodüksiyonu gibi riskli bir yatırımı karşılayabilecek kapasitede ve ilişkiler yumağında bulunmak, İstanbul'da bulunmayı zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda İstanbul, film endüstrisi için "vazgeçilmez" olarak nitelendirilmiştir.

İstanbul içerisindeki yer seçimlerine bakıldığında; film endüstrisinin Beyoğlu ve Beşiktaş 1. merkez, Şişli 2. merkez olmak üzere yığılma gösterdiği görülmektedir. Bu iki merkezli yapının dışında, Kadıköy, Kâğıthane ve Sarıyer ilçelerinin üçüncü bir merkez olarak değerlendirilmesi mümkündür. Sözü edilen ilçelerin dışında, az sayıda firma Avcılar, Bağcılar, Bahçelievler, Bakırköy, Beykoz, Büyükçekmece, Eyüp, Fatih, Gaziosmanpaşa, Güngören, Küçükçekmece, Maltepe, Pendik, Tuzla, Üsküdar ve Zeytinburnu ilçelerine dağılmış durumdadır. Film endüstrisi merkez ve destek sektörlerinin %90 oranında batı yakasında ve ağırlıkla MIA bölgesinde yer seçtiği görülmektedir.

Yığılmada Beşiktaş ilçesi Levent Mahallesi ve Beyoğlu İlçesi Kuloğlu Mahallesi'nin belirgin biçimde öne çıktığı görülmektedir. Kuloğlu Mahallesi, film endüstrisinin tarihsel çekirdeği olan Yeşilçam Sokağı'nın hemen karşısında ve adeta O'nun uzantısı olarak gelişmiş olmakla birlikte, Levent Mahallesi'nde yerleşme kararının; bağımsız ofis yapıları, nezih- prestijli mekânlar, ana ulaşım

[1] Reklâm ajanslarının Beyoğlu gibi bir yaratıcı atmosfer içerisinde yer alması, özellikle kreatif ekip açısından önemli görülmektedir. Bununla birlikte; 1) ajansın müşteriye göre konumlanması gereği ve 2) reklâmcının aslında elit, steril bir kültürel ortamdan çok "hayatın içinde olması gerekliliği" düşünüldüğünde bir reklâm ajansı olarak Beyoğlu'nda yer seçmek anlamını yitirmektedir.

akslarına yakın ancak trafikten uzak olma gibi talepler etrafında biçimlendiği görülmektedir. İstanbul film endüstrisi; firmalar arası bilgi yayılması, destek endüstrilerden elde edilen uzmanlaşmış girdi ve hizmetlere erişim ve uzman becerilerden oluşan ve coğrafi olarak bir havuz oluşturan istihdam pazarı olmak üzere üç temel unsuru işaret eden "pozitif dışsallıklar"dan faydalanabilmek amacıyla yığılma göstermektedir. Yer seçim kriterleri ve değer zincirinde yer alan aktörlerle birlikte değerlendirildiğinde; Beşiktaş, Beyoğlu ve Şişli'de ortaya çıkan bu yığılmanın "küme" özellikleri sergilediğini söylemek mümkündür. Sektörler bazında çeşitlenmekle birlikte kümelenmeyi doğuran nedenler; birlikte çalışan firmaların birbirlerine yakın ya da erişebilir olmaları, "örtük bilgi"ye ulaşabilmek, "sosyal ağlar"ın içerisinde olmak gibi temel kriterler olarak ortaya çıkmaktadır. Zira film endüstrisinde kişisel ilişkiler ve kümedeki aktörlerle ilgili (kişiden-kişiye) bilgi akışı hayati önem taşımaktadır. Prodüksiyon ekipleri, sözü edilen kişisel ilişkilerin ve/veya sektördeki şahıs ve firmaların iş deneyimleri, bireysel başarı ve başarısızlıkları göz önünde bulundurularak oluşturulmaktadır. Kişisel ilişkilerle sağlanan ve mekânsal bir aradalıkla üretilebilen "örtük bilgi" ve bu bilginin oluşumunu sağlayan "sosyal ağlar" aktörleri mekânsal olarak yakın olmaya teşvik etmektedir. Dolayısıyla, film endüstrisinin doğasından gelen ve bu çalışmada İstanbul film endüstrisi örneğinde ortaya konan kümelenme eğiliminin yerel ve merkezi politikalarla desteklenmesi, böylesi rekabetçi bir yaratıcı sektörü İstanbul'un motor güçlerinden biri haline getirmek adına önem taşımaktadır.

5. KAYNAKLAR

Akman, E. (2005a) "5224 Sayılı Kanundaki En Büyük Eksik- Türk Film Sanayi'nin Oluşamamasının En Önemli Nedeni", http://www.sinekol.com/tr_blg.html, [erişim Eylül 2008].

Bayrakdar, D. (2008) Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 7- Sinema ve Para, İstanbul: Bağlam Yayınları

Belussi, F. (2004) "In Search of a Useful Theory of Spatial Clustering", Paper read at DRUID Summer Conference 2004 on Industrial Dynamics, Innovation and Development June 14-16 2004, Elsinore, Denmark, http://www.druid.dk/uploads/tx_picturedb/ds2004-1344.pdf, [erişim Ekim 2008].

Coe, N. ve Johns, J. (2004) "Beyond production clusters, towards a critical political economy of Networks in the film and television industries", Cultural Industries and the Production of Culture, D. Power and A.J. Scott (eds.), London and New York: Routledge, 188-204

Dicken, P. ve Lloyd, P.E. (1990) Location in Space Theorical Perspectives in Economic Geography, Harper Collins, New York.

Freeman, G., Kyser, J., Sidhu, N., Huang, G. ve Montoya, M. (2005) "What Is the Cost of Runaway Production? Jobs, Wages, Economic Output and State Tax Revenue at Risk Whan Motion Picture Productions Leave California", CA Film Commission Study, Los Angeles Country Economic Development Cooperation, http://www.film.ca.gov/pdf/press_release/California_Film_Commission_Study.pdf, [erişim Aralık 2006].

Gibson, C. ve Kong, L. (2005) "Cultural economy: a critical review", Progress in Human Geography 29, 5, 541–561.

Goldsmith, B. ve O'Regan, T. (2004) "Locomotives and Stargates, Inner-city studio complexes in Sydney, Melbourne and Toronto", International Journal of Cultural Policy, Vol. 10, No. 1, 29-45.

Gornostaeva, G. (t.y.) "Sustainability of the film and television producers in Camden Town", London

Gornostaeva, G. (2006a) "Face-to-Face Interactions Along the Production Chain and across Networks", International Journal of Knowledge, Culture & Change Management, 6, http://www.esrcsocietytoday.ac.uk/ESRCInfoCentre/ViewOutputPage.aspx?data=v9XrjLJ6xhEjz%2fjpog9hQZycHFzO3MQaRuz4euvj%2fxMrloqYtT%2fRHPF0qowE1wWsxN2vqTEiQiSsjBkVjJr%2ftuzbiB9osZkPcxJKG%2frMFUk%3d&xu=0&isAwardHolder=&isProfiled=&AwardHolderID=&Sector=, [erişim Mart 2007].

Gornostaeva, G. (2006b) "Tacit Knowledge Exchange Along the Production Chain and across Networks: A Study of the Film and Television Industry in London", International Journal of Knowledge, Culture & Change Management.

Gornostaeva, G. and Pratt, A.C. (2006) "Digitisation and face-to-face interactions: the example of the film industry in London". International Journal of Technology, Knowledge and Society, 1 (3). pp. 101-108.

HASG (2008) 2001-2007 Yılları Arasında Gösterime Giren Sinema Filmlerine İlişkin Veri, Haftalık Antrakt Sinema Gazetesi, Deniz Yavuz'un kişisel arşivi.

Isbasoiu, G.M. (2007) "Industrial Clusters and Regional Development. The Case of Timisoara, and Montebelluna", Paper read at ERIK Network Conference 10-11 2007, at Brussels, http://www.eriknetwork.net/workshop/bruxcluster/George_Isbasoiu.pdf, [erişim Şubat 2008].

İpek, B. (2006) "Haydi bir, iki... Dizi filme servis kalkıyor", www.sabah.com.tr, 18 Ekim 2006, [erişim Ekim 2006].

Kratke, S. (2002) "Network Analysis of Production Clusters: The Potsdam/Babelsberg Film Industry as an Example", European Planning Studies, Vol. 10, No.1, 27-54.

Lambooy, J. G. (1998) "Economies of Agglomeration and Spatial Development: Cities in the Era of the Knowledge Economy", Inaugural lecture, University of Utrecht http://econ.geo.uu.nl/lambooy/Economies%20of%20agglomeration%20incl%20bibl%201feb07.pdf, [erişim Ekim 2008].

Martin, R. ve Sunley, P. (2003) "Deconstructing Clusters: Chaotic Concept or Policy Panacea?", Journal of Economic Geography 3 (2003) pp 5-35, http://joeg.oxfordjournals.org/cgi/reprint/3/1/5, [erişim Ekim 2007].

Maskell, P. ve Lorenzen, M. (2004) "The Cluster as Market Organisation", Urban Studies, 991-1009.

Özkan, E. (2009) Kentsel Dönüşümde Kültür Endüstrileri: İstanbul'da Film Endüstrisinin Kentsel Dönüşüm Yaratma Potansiyellerinin Belirlenmesi, yayımlanmamış doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı Şehir Planlama Programı, İstanbul.

Power, D. ve Scott, A.J. (2004) "A Prelude to Cultural Industries and the Production of Culture", 3-16, Cultural Industries and the Production of Culture, D. Power and A.J. Dcott (eds.), London and New York: Routledge, 3-15.

Scott, A.J. (1997) "The Cultural Economy of Cities", International Journal of Urban and Regional Research, 21,2, 323-39.

Scott, A.J. (2004) "Cultural Products Industries and Urban Economic Development", Urban Affairs Review, 461-490., http://129.3.20.41/eps/urb/papers/0511/0511005.pdf, [erişim Ekim 2006].

SESAM (2004) Turkish Film Professionals' Guide 1996–2004, Turkfilm/SESAM Turkish producers Organisation, İstanbul.

Van Der Berg, L., Braun, E. ve Van Winden, W. (2001) Growth Clusters in Metropolitan Cities, Ashgate Publishing, Rotterdam.

URL–1 (2009) "Cine Turk Türk Sineması Veri Tabanı", http://www.cineturk.org

URL–2 (2008) "Sinematürk web sitesi", www.sinematurk.com

URL–3 (2008) "Sadibey web sitesi", www.sadibey.com

URL–4 (2005) http://www.ita.doc.gov/media/migration11901.pdf

Kişisel görüşmeler

Adnan Şapçı (2006, Nisan) Özen Film, İstanbul.; Ahmet Servidal (2008, Mart) görüntü yönetmeni, İstanbul.; Ali Akdeniz, (2005, Kasım) Pan/Anka Film, İstanbul.; Aliye Roojimans (2008, Eylül) POP Productions, İstanbul.; Aydın Sayman (2007, Şubat) FilmYön, İstanbul.; Ayşegül Molu (2006, Şubat) Reklâm cılar Derneği, İstanbul.; Bahadır Arlıel (2008, Mayıs)

Reklâm Filmi Yapımcıları Derneği, İstanbul.; Behçet Naçar (2007, Mayıs) Bizim Film, İstanbul.; Berdan Eroltu (2008, Eylül) Completeworks, İstanbul.; Ahmet Boyacıoğlu (2008, Mart) EURIMAGE, İstanbul.; Burak Göral (2007, Mart) DVD + Dergisi, İstanbul.; Burçak Evren (2007, Ocak) Sinematürk Dergisi, İstanbul.; Cem Eti (2008, Eylül) Daylight, İstanbul.; Cesur Koçak (2008, Eylül) yapım koordinatörü, İstanbul.; Cihan Baydur (2007, Mart) Sinefekt, İstanbul.; Deniz Barlas (2008, Mart) Manajans Thompson, İstanbul.; Deniz Bayrakdar Sevgen (2008, Nisan) Kadir Has Üniversitesi İletişim Fakültesi, İstanbul.; Deniz Yavuz (2007, Mayıs) HASG, İstanbul.; Derviş Zaim (2008, Mart) yönetmen, İstanbul.; Ebru Özyurt (2007, Mart) Erman Film, İstanbul.; Engin Elgün (2005, Haziran) yazar-senarist, İstanbul.; Enis Rıza (2005, Ağustos) BSB, İstanbul.; Ezel Akay, (2007, Mayıs) İFR, İstanbul.; Erdal Küçüker (2008, Mart) TRT, İstanbul.; Erdal Tüşünel (2008, Eylül) TESİ-YAP, İstanbul.; Erol Şenel (2007, Şubat) TÜRVAK Sinema-TV Eğitim Merkezi, İstanbul.; Ferah Çat (2007, Mayıs) Altıoklar Yapım, İstanbul.; Figen Korkut Aykan (2008, Eylül) E-F-T, İstanbul.; Funda Günaydın (2007, Mart) Plato Film Okulu, İstanbul.; Güniz Uysal Könüman (2008, Eylül) Traffic Films, İstanbul.; Hakan Karademir (2007, Mayıs) ANS, İstanbul.; Haluk Ünal (2007, Şubat) SEN-DER, İstanbul.; Hazım Başaran (2008, Haziran) e-motiongraphics, İstanbul., Hüseyin Kuzu (2005,Haziran) senarist, İstanbul.; M. İzlen Erdem (2005, Kasım) Mint Yapım, İstanbul.; Kemal Çağrı Özdal (2008, Aralık) 8 mm., İstanbul.; Kemal Teksöz (2007, Şubat) UIP, İstanbul.; Kemal Yılmaz (2005, Kasım) yapımcı yönetmen, İstanbul.; Kadri Yurdatap (2005, Ağustos) SE-SAM, İstanbul.; Nilüfer Sapancılar (2008, Nisan) AMPEC, İstanbul.; Mehmet Soyarslan (2005, Eylül) Özen Film, İstanbul.; Murat Akdilek ve Pelin Ekinci Kaya (2008, Mart) FİDA Film, İstanbul.; Mustafa Suphi Ünsal (2007, Nisan) ARTTEK, İstanbul.; Mustafa Ziya Ülkenciler (2008, Mart) yapım tasarımı, İstanbul.; Nida Karabol (2008,Nisan) SE-YAP, İstanbul.; Nur Sürer (2007, Şubat) ÇA-SOD, İstanbul.; Okan Yalabık (2005, Ağustos) oyuncu, İstanbul.; Oktay Güzeloğlu (2007, Şubat) İstanbul Kısa Filmciler Derneği, İstanbul.; Ömer Çalıkoğlu (2007,Şubat) Avşar Film, İstanbul.; Ömer Vargı (2005,Kasım) Filma-Cass, İstanbul.; Reyhan Çakmak (2007,Mart) A.E. Film, İstanbul.; Serkan Acar (2008, Mart) Plato Film, İstanbul.; Serkan Gökalp (2007,Şubat) KENDA, İstanbul.; Serkan Turhan (2008, Mart) Plato Film, İstanbul.; Serkan Üstün (2008 Mart) Şafak Film, İstanbul.; Sevilay Demirci (2008, Mart) TMC ve Yeni Sinemacılar, İstanbul.; Sezai Bayer ve Ahmet Bayık (2008, Mart) Manajans Thompson, İstanbul.; Sırma Bradley (2005a, Eylül; 2005b, Kasım) sanat yönetmeni, İstanbul.; Sinan Ecer (2008, Şubat) Yapımevi, İstanbul.; Şener Gezgen (2007,Mayıs) İstanbul.; Tamer Başaran (2008, Eylül) Filmside, İstanbul.; Tekin Özerten (2007, Mart) Umut Sanat, İstanbul.; Tolga Doğru (2008, Mart) Pow Films, İstanbul.; Tuğran Toker (2007, Mart) Fono Film, İstanbul.; Tulip Karamanbey (2005, Kasım) Yağmur Ajans, İstanbul.; Ufuk Ahıska (2007, Mart) 5. Boyut, İstanbul.; Ulaş İnanç (2005, Kasım) yönetmen, İstanbul.; Vefki Türkkan (2007, Mayıs) Bugay Yapım, İstanbul.; Volkan Öztürk (2007, Ocak) Red Sofa Entertainment, İstanbul.; Yılmaz Atadeniz (2007, Ocak) Fİ-YAP, İstanbul.; Yoel Meranda (2007, Mayıs) Chantier Films, İstanbul.; Yusuf Çetin (2007, Şubat) SİNE-SEN, İstanbul.; Yücel Ünlü (2007, Ocak) Sinema-Tek, İstanbul.

METROPOLİTEN ALANLARDA SANAYİ KÜMELERİ, ÜRETİM İLİŞKİLERİ: İSTANBUL'DA KUYUMCULUK SEKTÖRÜNÜN MEKANSAL KÜMELENMESİ

Bilge A. Köroğlu[1], Çiğdem Varol[2], Nihan Ö. Sönmez[3], Tanyel Ö. Eceral[4]

ÖZET

Son yıllarda küme temelli bölgesel gelişme konusu araştırmacılar ve ekonomik gelişme politikalarını yönlendirenler tarafından ele alınan güncel bir yaklaşımdır. Farklı ülkelerde küme uygulamalarında yaşanan artış ve kümelerin başarı öykülerinin duyulması da küme kavramını farklı yönleriyle ele alan küme çalışmalarının artmasına neden olmuştur. Bildirinin amacı ekonomik kalkınma modeli olarak sunulan üretim kümelerinin metropoliten alanlarda yapılanma koşullarını ve üretim ilişkilerini İstanbul kuyumculuk sektörü üzerinden ayrıntılı olarak sunmaktır. Bu amaca yönelik olarak bildirinin kavramsal çerçevesinde metropoliten alanlarda sanayi kümelerinin yapısı, üretim ilişkilerinin içeriği ve nasıl kurulduğu ayrıntılı olarak irdelenmektedir. Bildiride kuyumculuk sektörünün mekansal gelişimi evrimselci bir yaklaşımla ele alınmakta ve alt yığılmaların yapısı, alt yığılmalar arasında üretim ilişkileri araştırılmaktadır. İstanbul kuyumculuk kümelenmesine ilişkin analizler alanda gerçekleştirilen toplam 346 üretici firma ile yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır.

1. GİRİŞ

Küme kavramı üzerine gelişen bilimsel yazında öncü rol oynayan Porter (1998) kümeyi, "belirli bir konuda uzmanlaşmış, aralarında tamamlayıcılık ve ortaklık ilişkileri olan firma ve kurumların belirli bir coğrafi yakınlıkta bir araya gelmesi" olarak tanımlamaktadır. Yazına büyük oranda kaynaklık eden Porter'ın tanımında öne çıkan iki temel bileşen diğer tanımlara da temel oluşturmaktadır. Birinci bileşen bir kümedeki firmaların bir şekilde bağlantılı, ilişkili olması gerekliliğidir. İkinci ve vazgeçilmez bileşen ise ilişkili firmalar grubunun coğrafi yakınlığının bulunması koşuludur.

Kümeler ekonomik performansları ve yarattıkları ekonomik fayda ile öne çıkmaktadır. Kümede yer alan firmaların, kümede yer almayanlara göre daha yüksek bir verimlilik düzeyinde çalıştığı, yoğun ilişkilerin olduğu ortamda bilgi ve yeni fikirlerin yayılımının dolayısıyla yenilikçiliğin arttığı, tüm bunların da rekabetçi ortamda avantaj sağladığı vurgulanmaktadır. Küme oluşumları için, uzmanlaşmış ve çeşitlenmiş işgücü piyasasının yer aldığı, mekansal erişilebilirliğin yüksek olduğu, değerli ve çeşitlenmiş bilgiye erişim ile farklı türdeki bilgilerin yeniden bir araya gelişlerinin hızlı bir biçimde sağlandığı metropoliten alanlar uygun bir çevre sunmaktadır. Metropoliten alanda yer alan farklı sektörler büyüyen sektör ve diğer sektörler arasındaki çok sayıda ve yoğun karşılıklı ilişkiler (tedarikçiler-bağlantılar, talep, hizmet) nedeniyle spesifik küme gelişiminde etkili olmaktadır.

Üretim kümelerinin metropoliten alanlarda yapılanma koşullarını ve üretim ilişkilerini İstanbul kuyumculuk sektörü üzerinden ayrıntılı olarak tartışmayı amaçlayan bu bildiride; öncelikle küme tanımı, metropoliten alanlarda sanayi kümelerinin yapısı ve üretim ilişkilerinin içeriği kuramsal çerçevede tanımlanmakta, ardından alan araştırması bulguları dördüncü ve beşinci bölümlerde sunulmaktadır. Bildiride İstanbul kuyumculuk sektörünün mekansal gelişimi evrimselci bir yaklaşımla ele alınmakta ve alt yığılmaların yapısı, alt yığılmalar arasında üretim ilişkileri analiz edilmektedir. İstanbul kuyumculuk kümelenmesine ilişkin analizler alanda alt yığılmalarda (Eminönü, Kuyumcukent, Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı) gerçekleştirilen toplam 346 üretici kuyumculuk firması ile yapılan anket çalışmasına dayanmaktadır. Bildirinin üçüncü bölümünde alan araştırmasının yapısı detaylı olarak sunulmaktadır. Dördüncü bölümde üretici kuyumculuk firmalarının sayısal olarak yığıldığı alt bölgeler saptanmakta, bu yığılmaların gelişim sürecinde

[1] Gazi Üniversitesi, armatli@gazi.edu.tr
[2] Gazi Üniversitesi, cvarol@gazi.edu.tr
[3] Gazi Üniversitesi, nihanozdemir@gazi.edu.tr
[4] Gazi Üniversitesi, tozelci@gazi.edu.tr

bulundukları evre ve temel özellikleri tanımlanmaktadır. Alt yığılma bölgelerinde birlikteliği açıklayan temel özelliklerin ortaya çıkarılması için faktör analizi sonuçları değerlendirilmektedir. Çalışmanın beşinci bölümünde alt yığılma bölgelerinin üretim ilişkileri çözümlenmeye çalışılmakta, bu amaçla farklı özellik ve yapıya sahip alt yığılmaların iç ilişkileri, İstanbul'da alt yığılmalar arasındaki ilişki, İstanbul'daki diğer bölgelerle ilişki, diğer iller ve yurtdışı ile ilişkiler değerlendirilmektedir. Çalışmada, mekansal yakınlığın anlamı ile üretim kümelerini tanımlayan temel özellikler açısından, İstanbul kuyumculuk kümesine özgü sonuçlara ulaşılmakta, İstanbul'un kuyumculuk kümesi alanında benzersiz ve kendine özgü yapısı sunulmaktadır.

2. METROPOLİTEN ALANLARDA SANAYİ KÜMELERİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Marshall (1920) endüstri bölgeleri yaklaşımında uzmanlaşmış bir veya birkaç sanayi dalının belirli bir alanda yoğunlaşmasının, bireysel olarak firmalara mal temininde, vasıflı işgücüne ulaşmada, teknolojik bilginin yayılmasında avantajlar sağladığını ortaya koymuştur. Coğrafi olarak yoğunlaşmış ve yüksek oranda uzmanlaşmış küçük ve orta ölçekli firmaların ekonomik ağlarla yatayda bütünleşmesi, 1980'lerdeki yeni endüstri bölgeleri tanımlamasını oluşturmuştur. Yığılma kuramından farklı olarak bu yaklaşım, firmalararası karşılıklı bağımlılığı, esnek firma sınırlarını, dayanışmacı rekabeti ve bölge içindeki ekonomik aktörlerin sürdürülebilir işbirliğini sağlamada güvenin önemini ortaya koymaktadır (Harrison, 1992).

Kümelerin temelini oluşturan endüstri bölgeleri yaklaşımının Üçüncü İtalya deneyimiyle idealize olduğu görülür. Bu yaklaşımın temel bileşenlerini ise;

Sektörel olarak uzmanlaşmış ve mekânsal olarak yoğunlaşmış küçük ve orta ölçekli girişimler,
Pazara yönelik veya pazara yönelik olmayan mal, bilgi ve işgücü değişimine dayalı ileri ve geri bağlantılar kümesi,
Dayanışmacı rekabet,
Ekonomik aktörleri birbirine bağlayan, ortak kültürel ve sosyal geçmiş,
Ekonomik aktörleri destekleyen, kendi kendine yeterli aktif örgütlenmeler ile kamu ve özel yerel kurum ağları oluşturmaktadır (Schmitz, 1995; Rabelotti, 1995).
Kümelerin tanımlanmasında önemli bir belirleyici olan ticari ve ticari olmayan ilişkiler iş ortamındaki belirsizliği azaltmakta, işletmelerin fırsatları yakalama kapasitesini artırmakta, işletmelere esneklik ve hız kazandırmakta ve firmanın tek başına elde edemeyeceği bilgiye ve kaynaklara kolay erişimi sağlamaktadır (Child ve Faulkner, 1998; Dubini ve Aldrich, 1991).

Kümelerin Ortaya Çıkış ve Gelişim Süreci

Mekansal yoğunlaşma tek başına küme anlamı taşımamaktadır. Kümenin tanımlanmasında kurumsal kapasite, ortak anlayış, paylaşılan normlar, değerler, ortaklıklar ve ilişkiler önem taşımaktadır (Raco, 1999). Kümeyi tanımlayan ilişkiler sisteminin kurulması tarihsel süreç içinde gerçekleşmekte, kümeler olgunluk dönemine erişinceye kadar belirli evrelerden geçmektedir.

Kümelerin ortaya çıkış süreci iki grupta ele alınabilmektedir: kendiliğinden oluşan kümeler ve destekle oluşturulmuş kümeler. Kendiliğinden oluşan kümeler, firmaların bir araya gelmeleri ve bu birlikteliğin getirdiği başarının yaygınlaşmasıyla başarı düzeyini ve tanınmışlığını arttıran ekonomik oluşumlardır. Kendiliğinden oluşan kümelerin tarihi bir geçmişi bulunmakta, bu süreç içinde ortak bir kültür, güçlü sosyal ağlar gelişebilmektedir. Ortaya çıkış ve gelişim süreçleri, değişen ekonomik, sosyal ve politik ortamda rastlantısal (contingent) olaylarla şekillenmektedir (Eraydın, 2007). Destekle oluşturulmuş kümeler ise belirli yerel potansiyellerden yola çıkılarak ve ekonomik gelişme amaçlı olarak üretilen politikalara dayandırılmaktadır. Bu oluşumlarda merkezi yönetimin yönlendirmesi ve kontrolü ile özel sektörün girişimleri önem kazanmaktadır.

Kendiliğinden oluşan veya destekle oluşturulan kümelerde zaman içinde evrilme söz konusudur. Bu anlamda kümeler bir evreden diğer evreye hareket edebilen dinamik süreçler olarak da açıklanabilmektedir. Klink ve Langen (2001) çalışmalarında kümelerin gelişim sürecini dört evrede açıklamaktadır (Tablo 1).

Küme döngüsünün ilk evresi "gelişme"dir. Bu evrede piyasa fırsatları firmaları ürün geliştirmeye ve yeni taleplere hizmet etmeye teşvik etmektedir. Piyasa ortamında kümede yer alan firmalar birbirlerinin ürün ve hizmetlerine ihtiyaç duymakta, bu nedenle stratejik ilişkiler geliştirmekte ve

değer zinciri oluşturulmaktadır. Gelişme evresi firmaların ortak rutinlerinin gelişmesini, üretimde ortaklıkların oluşmasını, diğer bir değişle ortak üretim kültürünün kurulmasını içermektedir. İkinci evre "genişleme" evresidir. Bu evrede kümedeki firmalar hizmet verdikleri piyasalarda başarılı olmuşlar ve kümede ve firmalarda büyüme üst düzeye ulaşmıştır. Genişleme evresinde yeni piyasalara girerek genişlemek için araştırma yapılmakta, Ar&Ge, eğitim ve yabancı piyasalara ulaşmak üzere pazarlama ve ortak altyapının geliştirilmesi konularında ortaklıklar kurulmaktadır. Yerel kaynaklar ve know-how önemini bu evrede de korumakta, genişlemeyi finanse edecek risk sermayesinin varlığı da önem taşımaktadır.

Tablo 1- Kümelerin Gelişim Evreleri

	Gelişme	Genişleme	Olgunluk	Dönüşüm
Değer zincirinin niteliği	Farklı firmalarla değer zincirinin kurulması	Zincirde firmalar arası uzmanlaşma	Değer zincirinde firmaların sabit rolleri	Değer zincirinde firmaların rollerinin yeniden uyarlanması
Stratejik ilişkiler	Stratejik ilişkilerin geliştirilmesi	Stratejik ilişkilerin güçlendirilmesi	Stratejik ilişkilerde baskı	Stratejik ilişkilerin yeniden uyarlanması
Küme dinamikleri	Kümeye bazı girişlerin olması çıkışların olmaması	Kümeye bazı girişlerin olması çıkışların olmaması	Az sayıda giriş, az sayıda çıkış	Az sayıda giriş, çok sayıda çıkış
Ortaklıklar	Ar&Ge, standartlaştırma, ortak rutinler	Ar&Ge, eğitim, pazarlama, paylaşılan altyapı	Ar&Ge, eğitim, pazarlama	Ar&Ge, eğitim, yeni ortaklık kurallarının geliştirilmesi
Başarının belirleyicileri	Yerel kaynaklar, know-how ve yerel talep	Yerel kaynaklar, know-how ve risk sermayesi	Yerel kaynaklar, know-how ve yerel küresel adaptasyon arasında dengenin kurulması	Yeni yerel kaynaklar, know-how ve kapasitenin organize edilmesi
Kümeyi geliştirmede yönetimlerin rolü	Yerel know-how üzerine ilgi sağlamak	Pazar genişlemesinin desteklenmesi	Profesyonel destek	Profesyonel destek

Klink ve Langen, 2001

Üçüncü evre olan "olgunlaşma" evresinde üretilmekte olan ürün yelpazesi netleşmiştir, üretim ve satış yöntem ve süreçleri belirlidir. Ortak aktiviteler, ağırlıklı olarak eğitim, Ar&Ge ve pazarlamayı kapsamaktadır. Pazarlama alanında küresel pazarların önemi artmakta, yerel ve küresel arasındaki dengenin kurulması kümenin geleceği için yaşamsal önem taşımaktadır. Değer zincirlerinde aktörler arasında ilişkiler ve aktörlerin rolleri durağandır. Ortak eylemlerde kümede lider ve sürükleyici konumda olanlar öne çıkmıştır ve kümede ilişkilerde gücün korunması önem kazanmıştır. Kümedeki aktörler piyasadaki konumlarını korumak için rekabet etmek durumundadır. Rekabet ortamında kümedeki firmaların küçük bir bölümü kazançlarına ve bilgi birikimlerine dayalı olarak baskın bir pozisyon geliştirmiştir ve kümeyi terk ederek tek başına devam etme gücündedirler (Markusen, 1996). Bunun sonucunda kümeden ayrılmalar başlamakta ve küme ilk iki evredeki büyüme kapasitesini bu evrede sürdürememektedir.

Tanımlanan dört gelişme evresinin sonuncusu "dönüşüm" evresidir. Kümelerin gelişim sürecinde piyasada yaşanan değişiklikler ve diğer etkiler kümeyi dönüşüme zorlayabilmektedir. Bu evrede genişleme ve olgunluk dönemlerinde yaşanan göreli durgunluk yerini yeniden hareketlenmeye bırakmaktadır. Kümede stratejik ilişkilerin değişen koşullara uyum sürecinde yeniden uyarlanması gerekmektedir. Kümenin olgunluk sürecinde başlayan küçülme süreci bu evrede hızlanarak artmaktadır. Kümeye katılmaların sayısı azalırken, terk edenlerin sayısı artmaktadır. Kümedeki

firmaların organizasyon kapasitelerinin yüksek olması ise kümenin başarılı dönüşüm şansını yükseltmektedir. Gelişme evresinde ilişkiler hareketli iken, genişleme ve olgunluk evrelerinde ilişkiler durağanlaşmakta, dönüşüm evresinde ise durağanlık yeniden bozulmaktadır.

Kümelerin içinde bulundukları farklı mekansal ölçekler kümelerin oluşumu ve gelişimi evrelerini doğrudan etkilemektedir. Farklı mekansal ölçekler arasında metropoliten alanlar gelişen farklı sektörler ve bu sektörler arasındaki yoğun karşılıklı ilişkiler (tedarikçiler-bağlantılar, talep, hizmet) nedeniyle küme gelişiminde etkili olmaktadır. Böylece metropoliten alanlar ve kentsel bölgeler kümelenmelerin daha yoğun ve etkin bir biçimde yer aldığı mekânsal ölçekler olarak ortaya çıkmaktadır.

Metropoliten Alanlarda Sanayi Kümeleri ve Kuyumculuk Sektörü

Metropoliten alanlardaki kümelerin gelişim süreçlerini anlamak için çok sayıda belirleyici ile bunlar arasındaki ilişkilerin ortaya konması gerekmektedir. Bir kümenin işlemesinde temel unsurlardan biri talep koşullarıdır. Metropoliten alanlar talep hacmini ve çeşitliliğini sunabilmekte, talep kendi bölgesinden gelebileceği gibi yurtiçinde veya dışında diğer bölgelerden de olabilmektedir. Metropoliten alanların diğer önemli bir özelliği de işgücünün niteliğinde, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğunda ve kurumların çeşitliliğinde yansıması görülen ekonominin bilgi tabanıdır. Bilgi tabanı kümelerin gelişme ve büyümesinin arkasındaki temel itici güç olarak kabul edilmektedir (Van Den Berg, vd., 2001).

Metropoliten alanda yer alan kümelerdeki bilgi tabanı, üretim sürecinde yeni fikirlerin, kültürel duyarlılıkların yayılması biçiminde ortaya çıkan yeniliklerin üretilmesi için de önem kazanmaktadır. Firmaların yakınlığı ve birlikte üretme süreçlerinde yeni ürün ve süreçlerin ortaya çıkarılması hızlanmakta, böylece ürün çeşitliliği artmaktadır. Yaratıcılık, tasarım, ürün çeşitliliği alanlarında başarıyı yakalamak isteyen üreticiler eyleme yakın olmayı tercih etmekte, böylece kültürel tüketimin yoğunlaştığı özellikle metropoliten alanlarda yer seçmektedirler (Gibson ve King, 2005). Ancak tasarım gibi yaratıcı bir alanda yalnız yerel bilgiye ve yerel ağlara gömülü kalmak yeterli olmamakta, bu kapsamda yaratıcılığın geliştirilmesi ve sürdürülebilmesi için küresel ortaklıklar, yaratıcı işbirlikleri gün geçtikçe önem kazanmaktadır.

Metropoliten alanlardaki mekânsal yığılmalarda yer seçen bazı ekonomik faaliyetler için çok sayıda uzmanlaşmış ve birbirini tamamlayan birimin mekânsal ve fonksiyonel olarak bir arada yer seçmesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu tür faaliyetlerden biri olan ve kültürel sanayilerin bir kolu olarak tanımlanan kuyumculuk üretimi işlem yoğun yapısı ve işgücü piyasası koşulları nedeni ile metropoliten alanlarda yer seçen önemli üretim dallarından biridir (Scott, 2004). Scott (2000) kuyumculuk sektörünün özelliklerini üç başlık altında toplamaktadır. Birincisi sektörün üretiminin yerel sanayi bölgeleri formunda mekânda yer seçtiği ve bu bölgelerin küresel ağ ilişkilerinin önemli noktaları olduğudur. İkincisi firmalar arası ilişkileri ve işgücü istihdamının yönetilmesinde temel kültürel ve sosyal kurumların sektörü desteklemesidir. Üçüncüsü ise el sanatlarına dayalı olması ve emek yoğun olma özellikleri ile sektörün bölgesel gelişme için önemli bir potansiyel oluşturmasıdır. Sektörün yapısal özelliklerinin önemli bir sonucu sektörün son derece işlem-yoğun olması ve bireysel üreticilerin her zaman firmalar arası bağlantıların tanımladığı yoğun ağlar içinde yer alması gerekliliğidir (Scott, 2000). Kuyumculuk sektöründeki üretimin doğası gereği ortaya çıkan ayrıntıdaki çok sayıda iş nedeniyle fason üretim, sektörde çok yaygın olarak yer almaktadır. İmalat ve toptancılık işlevlerinin değişen ölçülerde ve sıklıkla üst üste çakışması durumu ile ve hatta perakendeciliğin dahi bu süreçlerden belirgin bir sınırla ayrılamamasından dolayı sektörün yapısının karmaşıklığı daha da artmaktadır (Scott, 2000). Sektörün bütünü için işgücü yoğun ve son dönemdeki bilgisayar destekli üretim girişimlerine rağmen, geleneksel teknolojileri kullanan, tasarım boyutundan dolayı moda ve zevklerdeki değişimlere duyarlı, yüksek derecede rekabetçi, istikrarsız ve piyasanın çok sayıda farklı bölümlerine yoğunlaşmanın yaşandığı bir sektör olduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu yoğun ilişkiler sistemi çerçevesinde üreticiler de işlem maliyetlerini düşürmek için birbirlerine yakın olma eğilimindedir. Böylece bir araya gelen üreticiler yoğun yığılmalar oluşturarak dışsallıkların da potansiyelini artırmaktadır. Dolayısıyla bu sektör genellikle büyük kentlerin merkezine yakın alanlarda ve sıklıkla daha dağınık bir örüntü içinde diğer yerleşimlerde yer alan daha büyük firmalarla işbirliği içinde yer seçmektedir. Bununla birlikte, sektörün ürünleri ve hizmetleri küresel piyasalarda

dolaşımı kolay ve böylece farklı bölgelerdeki sektörün yığılma alanları, karmaşık iş ilişkileri şeklinde birbirlerine bağlanarak tüm dünyaya yayılan bir etki alanına sahip olabilmektedirler. Her bir yığılma alanı çok sayıda çalışan için istihdam odağı olurken, yerel işgücü piyasası tarafından ortaya çıkan dinamikler (çalışanların sürekli vardiyaları, ev işyeri arasındaki günlük rutin gidip gelmeler, vs.) üreticilerin mekânsal olarak yoğunlaşmasını ayrıca desteklemektedir. Vurgulanması gereken diğer bir nokta ise sektörün değerli hammadde ve çıktıya sahip olması nedeniyle emniyet ve güvenilirlik konularının ilişkiler ve işgücünün istihdamında önem kazanmasıdır.

3. İSTANBUL KUYUMCULUK SEKTÖRÜNE YÖNELİK ALAN ÇALIŞMASI

İstanbul ekonominin pek çok alanında olduğu gibi imalat sanayinde istihdam ve katma değerde ilk sırada yer almakta, ülke ekonomisindeki lider konumunu sürdürmektedir. TÜİK 2001 yılı imalat sanayi verilerine göre Türkiye toplam imalat sanayi işyeri sayılarının %31,9'u, çalışan sayısının %26,7'si İstanbul'da yer almaktadır. Diğer bir değişle Türkiye imalat sanayinde işyeri sayısının %68,1'i ve istihdamın %73,3'ü İstanbul dışında kalan 80 ilde paylaşılmaktadır. İmalat sanayi içinde kuyumculuk üretiminde İstanbul Türkiye'de rakipsiz tek merkez olarak görülmektedir. TÜİK'in 2001 yılı imalat sanayi verilerine göre, Türkiye'de kuyumculuk sektöründe (10 ve üzeri çalışanı olan firmalar) istihdamın %85'i, firmaların %79'u, katma değerin %96'sı İstanbul'da gerçekleşmektedir (Tablo 2).

Tablo 2 - İstanbul'da Kuyumculuk Sektörü 1985-2001 (10+ Firma)

YIL	İSTANBUL						TÜRKİYE		
	Firma		Çalışan Sayısı		Katma Değer		Firma	Çalışan Sayısı	Katma Değer (1000 $)
	Sayı	% (Türkiye içinde)	Sayı	% (Türkiye içinde)	(1000 $)	% (Türkiye içinde)			
1985	12	75	-	-	-	-	16	-	-
1990	13	87	-	-	-	-	15	-	-
1995	15	83	1703	96	17.138	97	18	1759	17.687
2000	32	82	3723	93	175.118	97	39	4009	180.793
2001	35	79	4145	85	203.977	96	44	4848	212.783

TÜİK, yayınlanmamış yıllık imalat sanayi istatistikleri, 1985–2001

Kuyumculuk sektörünün yapısı gereği üretimin büyük bölümü, 10 kişinin altında istihdamı olan küçük firmalarda gerçekleşmekte, sektörde az sayıda büyük firma yer almaktadır. Ne İstanbul'da ne de Türkiye'de sektörde yer alan gerçek firma ve çalışan sayılarına ilişkin resmi bir kayıt bulunmamaktadır. TÜİK'in 2006 iş kayıtlarına göre (küçük firmaları, üreticileri ve satıcıları da içeren) İstanbul'da sektörde 4955 işletme yer almakta ve bu işletmeler 18662 kişilik iş hacmi oluşturmaktadır. İstanbul Ticaret Odası (ITO), İstanbul Sanayi Odası (ISO) ve İstanbul Kuyumcular Odası (IKO) sektör kayıtlarından yapılan değerlendirmede sektörde yaklaşık 1530 üretici firma tesbit edilebilmiştir.

Üretici firmaların mekansal dağılımı incelendiğinde %61,9 oranla Eminönü'nün ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Anket uygulanan 346 üretim firmasının mekânsal dağılımında ise; ilk sırayı % 40,5 oranla Eminönü almakta, Eminönü'nü %37,8 oranla Kuyumcukent, %12,4 oranla Bahçelievler/Güngören/ Bağcılar/Küçükçekmece aksı izlemektedir (Tablo 3).

İstanbul Kuyumculuk Sektörü içinde yer alan üretim firmalarının mekânsal dağılımı göz önünde bulundurulduğunda seçilen örneklemin sektörü temsil ettiği görülmektedir. Diğer grubunun %8,1 gibi yüksek bir orana sahip olmasının nedeni İstanbul'da önemli bir yığılma olarak görülen, bu nedenle araştırılan, ancak yeterli bulguya ulaşılamadığından alt üretim yığılmaları içinde tanımlanmayan Kadıköy'ün, yaklaşık % 8 oranla örneklemde yer almasıdır. Anket uygulanan firmaların mekansal dağılımı Şekil 1'de sunulmaktadır.

Tablo 3 - İstanbul Kuyumculuk Sektörü Üretim Firmaları ve Anket Uygulanan Firmalar

	Sektörde üretim firmaları		Örneklem	
Kümeler	Firma Sayısı	%	Firma Sayısı	%
Eminönü	947	61,9	140	40,5
Kuyumcukent(Bahçelievler)	427	27,9	131	37,8
Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı	93	6,1	47	13,6
Diğer	64	4,1	28	8,1
Toplam	1530	100,0	346	100,0

Çalışma kapsamında 346 üretim firmasına küme özelliklerini ortaya koymak amacıyla anket uygulaması yapılmıştır. Alan çalışması 11 Ağustos – 5 Eylül 2008 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Alan çalışmasında ITO, IKO, ISO, TAJ kayıtlarında adres ve firma bilgilerinde önemli oranlarda hataların ve eksikliklerin bulunması firmalara erişimi güçleştirmiştir. Görüşme yapılan tüm bölgelerde reddedilen görüşme sayısı uygulanan anket sayısının yaklaşık iki katı kadardır. Bu sonuç sektörün güvenlik ihtiyacı yüksek bir sektör olduğundan dışa kapalı davrandığını göstermektedir. Firmalara uygulanan anket formunun yapısı küme yapı ve özelliklerini ortaya çıkarmak üzere (1) firmanın genel yapısı, (2) üretim ilişkileri, (3) yenilik ve tasarım, (4) işgücü, (5) kurumsal yapı, (6) fiziksel koşullar olmak üzere altı temel grupta düzenlenmiştir.

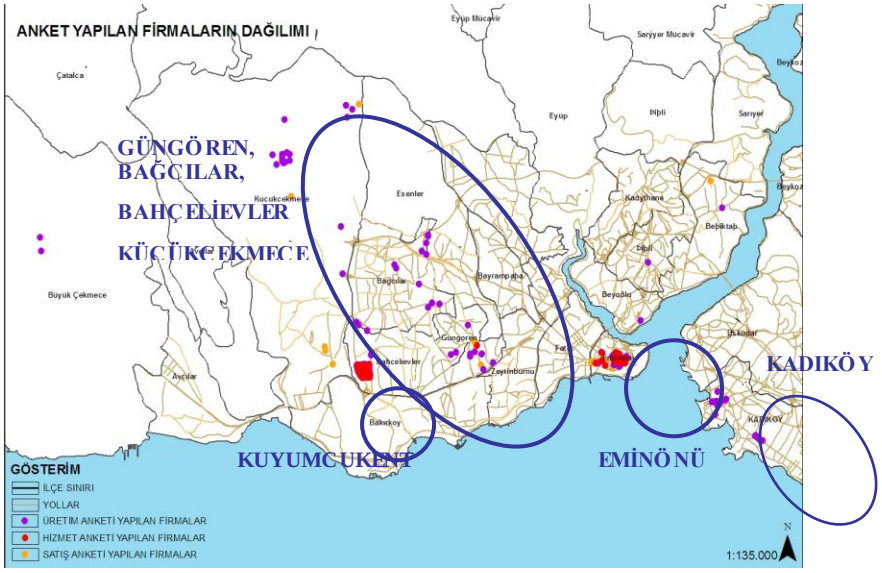

Şekil 1 - Anket Uygulanan Firmaların Mekansal Dağılımı

4. İSTANBUL'DA KUYUMCULUK SEKTÖRÜ MEKANSAL KÜMELENMESİNİN DÖNÜŞÜM VE GELİŞİMİ

İstanbul'da kuyumculuk sektörü tarih boyunca kentin merkezinde yer almıştır. Günümüzde kentin merkezinde yer alan Eminönü bölgesinde 3000 dolayında kuyumculuk firması bulunmaktadır. Son yıllarda, Tarihi Yarımada ile Kapalıçarşı'nın yer aldığı Eminönü Bölgesi kuyumculuk sektörü açısından bir dönüşüm süreci yaşamaktadır. Bu dönüşüm süreci ile birlikte İstanbul Metropoliten Alanı da yeni kuyumculuk yığılmalarının gelişimine sahne olmaktadır (Şekil 2). Bahçelievler İlçesi ve ilçe sınırları içinde yer alan Kuyumcukent, Küçükçekmece ve Bağcılar kuyumculuk üretiminin yığıldığı ilçeler olarak öne çıkmaktadır (Şekil 2). Bununla birlikte Kadıköy, Gaziosmanpaşa ve Şişli ilçelerinde daha çok satış birimlerinin yer aldığı kuyumculuk firmalarının yoğunlaştığı (151-250 firma) görülmektedir (Şekil 2).

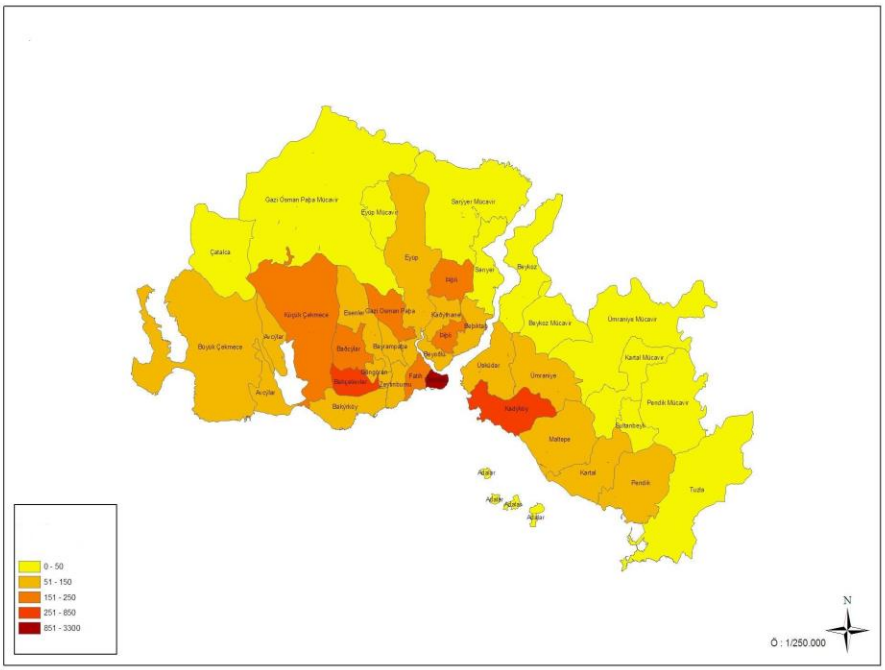

Şekil 2 - İstanbul'da İlçelere Göre Kuyumculuk Sektöründeki Firma Sayıları, 2006, *TUİK 2006 İş İstatistikleri*

Sunulan kuyumculuk firma yığılmaları değerlendirildiğinde üretimin, alan çalışmasının da gerçekleştirildiği (Şekil 1), üç temel odakta yığıldığı görülmektedir. Yapılan alan çalışmasında Kadıköy'ün üretici firmaların yığıldığı bir odak olmaktan çok satış firmalarının yığıldığı ve bu satış firmalarına hizmet eden çok küçük üretici ve tamir atölyeleriyle desteklendiği görülmektedir. Bu nedenle çalışma üç temel yığılma alanı üzerinden değerlendirilmektedir.

Firma sayılarına göre saptanan üç yığılma ortaya çıkış süreci, gelişim sürecinde bulunduğu evre ve yapısal özellikleri olarak da farklılıklar sunmaktadır.

1. Eminönü bölgesi kuyumculuk sektörünün ilk geliştiği Kapalıçarşı'yı da kapsamaktadır ve kendiliğinden ortaya çıkan, küçük firmaların genel yapıyı belirlediği, tarihi bir yığılmadır. Gelişim süreci değerlendirildiğinde "dönüşüm evresinde" olduğu söylenebilir.

2. Bahçelievler bölgesinde yer seçen Kuyumcukent özel sektör girişimi ve devlet desteğiyle oluşturulmuş küçük firmaların önemli bir orana sahip olduğu bir yığılmadır. 2005 yılında kurulan ve 5 yıllık bir geçmişi bulunan yığılmanın "genişleme evresinde" olduğu söylenebilir.

3. Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı, çoğunlukla orta ve büyük ölçekli firmaların yer seçtiği, mekansal olarak Kuyumcukent'e yakın, kendiliğinden oluşan bir yığılmadır. Bu yığılmanın da Kuyumcukent gibi genişleme evresinde olduğu söylenebilir.

İstanbul Kuyumculuk Sektörü Alt Yığılma Bölgelerinin Gelişim Süreci

Tarihi gelişim sürecinde, kuyumculuk üretimi İstanbul'un merkezinde Çuhacı Han ve Kapalıçarşı civarında başlamıştır. Kapalıçarşı 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında İstanbul'u fethinden sonra kurulmuştur (Erdenen, 1965). İstanbul'da kuyumculuk sektörünün gelişmesinde Kapalıçarşı'nın kurulması ve üretim ilişkilerinin burada başlaması sektör için önemli bir başlangıç noktası olmuştur (Armatlı Köroğlu vd., 2009). Kapalıçarşı kuyumculuk sektöründe hem üretim hem de ticari ilişkilerde belirleyici bir merkez olmuş ve süreç içerisinde içinde bulunduğu Eminönü bölgesini de önemli bir kuyumculuk yığılması haline getirmiştir. Bu bölgenin sektör açısından temel avantajları bölgenin tarihi özellikleri ile birlikte sahip olduğu turizm potansiyeli, müşteri ve pazarın yakınlığı, yüzyıllara dayalı üretim ve ticaret kültürünün hep bir arada bulunması olarak özetlenebilir. Ancak bu bölgede gözlemlenen çevre kirliliği, tarihi mirasın korunamaması, işgücünün azalan niteliği, ulaşım ve altyapı problemleri, güvenlik ve bazı yasal problemler de önemli dezavantajlar olarak ortaya çıkmaktadır (Eceral Ö. ve diğ, 2009).

Tarihsel süreçte Eminönü'nde yığılmış olan kuyumculuk sektörünün bölgede yarattığı problemler nedeniyle yerel yönetimin geliştirdiği politikalar çerçevesinde kuyumculuk sektörünün Eminönü'nden taşınması süreci başlatılmıştır ve bu süreçte Eminönü bölgesindeki üretici firmaların taşınmaya zorlanması yığılmayı "dönüşüm evresine" sokmuştur. Dönüşüm sürecinde yığılmadan çok sayıda çıkışlar olmakta, ruhsat vb. yasal süreçlere ilişkin zorluklardan dolayı yığılmaya yeni eklemlenmeler olmamaktadır. Eminönü bölgesinde kuyumculuk üretimi sadekar, mıhlama, cilalama, mineleme, döküm vb. gibi alt dallarda yatay olarak örgütlenmiştir. Üretim zincirlerinde yer alan firmaların bir kısmının Kuyumcukent'e taşınması da üretim zincirinde rollerin yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmaktadır. Bölgeden üretimin taşınması ve turizmin gelişiminin desteklenmesi de stratejik ilişkilerin yeniden ve farklı bir temelde kurulmasına neden olmaktadır. Eminönü dönüşüm sürecini henüz tamamlamamıştır.

Yukarıda sözedilen olumsuzluklar ve bazı yasal zorunluluklardan dolayı sektör temsilcileri ve hükümetin girişimi ile 2100'ün üzerinde kuyumculuk üretimi atölyesini içeren "Kuyumcukent" projesi gerçekleştirilmiştir. Kuyumcukent üreticileri, tüketicileri, toptancıları, perakendecileri ve ihracatçıları bir araya getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca bankalar, oteller, sergileme salonları, alışveriş merkezleri, dinlenme tesisleri vb. hizmetler de sunulmaktadır. Bu çerçevede Kuyumcukent'te olmanın avantajları güvenlik, yaşam kalitesi, güçlü altyapı olanakları, arıtma sisteminin bulunması, diğer üreticilerle birlikte bulunma, hizmet firmaları ile bir arada bulunma başlıkları altında sıralanabilmektedir. 5 yıllık bir geçmişi bulunmasına karşın Kuyumcukent'te üretim ilişkilerinin kurulmuş olmasında burada kurulan firmaların büyük oranda yerleşik üretim ilişkilerinin bulunduğu Eminönü Bölgesi'nden gelmiş olmasının etkisi olmuştur. Yığılmanın "genişleme aşamasında" olduğu söylenebilir. Yığılmaya yeni girişler olmakta, çıkışlar ise çok daha az sayıda yaşanmaktadır. Eminönü bölgesinde kurulmuş olan uzmanlaşmış küçük firmalar arası yatay üretim ilişkileri Kuyumcukent'te de yerleşme aşamasındadır. Bu evrede paylaşılan altyapı Kuyumcukent'in önemli üstünlüklerinden biri olarak tanımlanmaktadır. Kuyumcukent'in bu avantajlarının yanısıra tarihi bir üretim kümesi çözülürken, yeni bir üretim kümesinin oluşturulmasının önemli zorlukları da bulunmaktadır. Eminönü'nde 140 firma ile yapılan anket değerlendirildiğinde, yüksek kira/emlak değeri ve ulaşım erişim zorlukları, müşteri potansiyeline erişilemeyeceği endişesi, taşınma maliyetinin yüksek olması, işgücü kaybı, üretim maliyetinin yükselmesi önemli sorunlar olarak ifade edilmektedir.

Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı 1990'larda gelişmeye başlamıştır. Sektörün önde gelen firmaları üretim tesisleri için bu bölgede yer seçmeye başlamış, Kuyumcukent'in oluşumundan sonra da gelişmesine devam etmektedir. Kuyumcukent, Eminönü'ne alternatif olarak geliştirildiğinden benzer üretim yapıları sunarken, bu bölge büyük firmaların yer aldığı daha farklı bir yapıya sahiptir. Buradaki firmaların yapıları incelendiğinde daha çok, kuyumculuk sektörüne özgü üretim aşamalarını tek bir tesis altında biraraya getirerek entegre üretim yapan ihracat ağırlıklı firmalardır. Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksının "genişleme aşamasında" olduğu söylenebilir. Bu bölge büyük parsellerde büyük işletmelerin kurulmasına olanak tanımaktadır. Genişleme aşamasında olan bölgeye yeni girişler sürmektedir.

İstanbul Kuyumculuk Sektörü Alt Yığılma Bölgelerinin Özellikleri

Alan çalışması sonuçlarına dayanılarak alt yığılma bölgelerinin genel yapısı kısaca tanımlanmaya çalışılmaktadır. Çalışmada yığılmanın tarihi geçmişini anlamaya yönelik firma kuruluş yılı, rekabet gücüne yönelik ihracat hacmindeki ve cirodaki değişim, firma büyüklüğü ve yine rakabet gücü ile ilişkili olarak teknoloji düzeyi ve yenilikçilik kapasitesi değerlendirilmektedir.

İstanbul'da kuyumculuk sektörünün yığıldığı en eski bölge olan Eminönü bölgesinde anket uygulanan 140 kuyumculuk üretim firması arasında kuruluş yılı 1906'ya kadar uzanan firmalar bulunmaktadır. Eminönü dışındaki bölgelerde kuruluş yılı 1906–1960 yılları arasında olan firma bilgisine rastlanmamaktadır. Bölgede firmaların %40,8'i 1980 öncesinde kurulmuş köklü firmalar iken, %28,5'i 2000 sonrasında kurulmuş genç firmalardır. Alan çalışması sonuçları Eminönü bölgesinin yeni kurulan firmaların çok tercih etmediği, eski köklü firmaların çoğunlukla yer aldığı bir bölge olduğunu göstermektedir. Eminönü'ndeki firmaların %19,3'ü cirolarının arttığını belirtirken %45,9'u azaldığını söylemektedir. Firmaların %47,4'ü ihracat yaptıklarını belirterek, Eminönü'nde ihracat kapasitesi yüksek bir yığılma tanımlamaktadır. Bölgede firmaların %44,5'i mikro ölçekli firma olarak kabul

edilebilecek 1-5 kişi arasında çalışanı olan firmalardır, 50 kişi ve üzeri çalışanı olan firmalar (18 firma) %13,3 gibi düşük bir orana sahiptir. Eminönü'nde %51,9 oranla kullanılan teknoloji düzeyi "geleneksel üretim teknolojisi" olarak tanımlanmaktadır. İkinci sırada daha düşük oranlarla "sektörde yarışabilir teknoloji" kullanılmaktadır. Firmaların %52,6'sı patent aldığını belirtmektedir, yenilikçilik kapasitesinin temel göstergelerinden kabul edilen patent alma oranının yüksek olması yığılmanın yenilikçi ve yaratıcı yapısının ipucunu vermektedir.

2005 yılında özel sektör ve devlet desteğiyle oluşturulan Kuyumcukent yığılmasında anket uygulanan 131 firmadan %55,8'i 2000 yılı sonrasında kurulan genç firmalardır. İstanbul'da tarihi kuyumculuk yığılması olan Eminönü bölgesinden taşınan çok sayıda firma olmasına karşılık, Kuyumcukent'te yer seçen firmaların büyük oranda genç firmalar olduğu görülmektedir. Kuyumcukent'te cirolarının arttığını (%10,7) ve azaldığını (%40,5) söyleyen firmaların oranları Eminönü'nden düşüktür. İhracat yapan firmaların oranı da %21,4 değeri ile oldukça düşüktür. Firma büyüklüğüne bakıldığında 1-5 çalışanı olan mikro firmaların %45,8 oranla yığılmanın temel yapısını oluşturduğu görülmektedir. Bölgede kullanılan teknoloji düzeyi %45,4 oranla "geleneksel üretim teknolojisi" olarak tanımlanmaktadır. İkinci sırada daha düşük oranlarla "sektörde yarışabilir teknoloji" kullanılmaktadır. Yenilikçilik göstergesi olarak alınan patent sahipliğinde firmaların %40,6'sı patent aldığını belirtmektedir ve bu oran Eminönü bölgesinin gerisinde kalmaktadır.

Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksının yapısı Eminönü ve Kuyumcukent'ten farklılık göstermekte ve bölgede 50 kişi ve üzeri çalıştıran firmalar yer seçmektedir (%36,2). Bu grup içinde sektörün en büyükleri de yer almaktadır. Kuruluş yıllarına bakıldığında 1990'lı yıllarda kurulan firmaların yığılmada ağırlıklı olarak yer aldığı görülmektedir. Cirodaki değişime bakıldığında son üç yılda cirosunun arttığını belirten firmaların oranı %16,7 iken azaldığını belirten firmaların oranı %35,4'dür. Ihracat durumu değerlendirildiğinde İstanbul'daki diğer yığılmalar içinde ihracat hacmi en yüksek yığılmadır ve son üç yılda ihracat hacminde önemli artış yaşanmıştır. Teknoloji düzeyi değerlendirildiğinde diğer yığılmalardan farklı olarak büyük oranda "sektörde yarışabilir teknoloji" kullandıklarını ve ikinci sırada "sektörün sahip olabileceği en ileri teknolojiyi" kullandıklarını belirtmektedirler. Teknoloji düzeyi yüksek olan bu bölgede patent alan firmaların oranının düşük olması beklenmeyen bir sonuçtur.

İstanbul Kuyumculuk Sektörünün Alt Yığılma Bölgeleri Küme Özellikleri Faktör Analizi

İstanbul'da kuyumculuk sektörünün kümelenmesini, alt yığılma bölgeleri ile bu yığılmaların bir arada oluşturdukları İstanbul kümelenmesini açıklamak ve hangi yığılmalarda hangi küme özelliklerinin öne çıktığını değerlendirmek üzere faktör analizi yapılmıştır. İlk olarak kümelenmeyi tanımlayabilecek 8 temel başlıkta[1] 35 değişken, faktör analizinde yer almıştır. Analizlerin tekrarlanması sonucunda açıklayıcılığı olmayan değişkenler ile analiz sonuçları uygun çıkmayan alt yığılma bölgesi (Kadıköy) elenmiş, analizlerde anlamlı sonuçlar veren İstanbul toplamı ile Eminönü, Kuyumcukent ve Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece yığılmaları için faktör yüklemeleri 0,5'in üzerinde olan 20 değişkenle[2] faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi sonucunda İstanbul bütünü için öz değeri 1'in üzerinde 6 faktör belirlenmiş, bunlardan 8,2222 öz değer ile toplam varyansın %41,09'unu oluşturan birinci faktör "İstanbul'da kuyumculuk sektörünün kümelenmesi" olarak yorumlanmıştır. Analizde kullanılan örneklemenin yeterliliğini ölçen Keiser-Mayer-Olkin (KMO) ölçümü (0 ile 1 arasındadır) İstanbul Kümelenmesi için 0,719 gibi istatistiki olarak iyi bir değer almıştır. Çok değişkenli dağılımın normalitesini gösteren Bartlett testi de 0.5'in altındaki değeri ile kullanılan verinin faktör analizi için uygunluğunu açıklamaktadır.

---

[1] 1.girişimci yapısı (doğum yeri, eğitim durumu vs.), 2. İşgücü yapısı (yaş grupları,usta sayısı, çalışma süreleri), 3. kurumsal yapı (dernek üyeliği, iş hayatında etkisi olan aktörler, yardımlaşma-dayanışma), 4. üretim ilişkileri (fason, toplam ilişkiler-girdi, müşteri, tasarım,teknoloji, üniversite), 5. pazar (müşteri, hizmet alınan firma), 6. yenilik (makina, teknoloji, vb.) 7. firma yapısı (çalışan sayısı, kuruluş yılı), 8. rekabet (ihracat)

[2] İşgücü yapısı-7 değişken (yaş grupları,usta sayısı, çalışma süreleri), üretim ilişkileri- 2 değişken (fason, toplam ilişkiler), Pazar-2 değişken (müşteri, hizmet alınan firma), yenilik-5 değişken (bilgisayar, patent, kalite belgesi, model), firma yapısı- 2 değişken (çalışan sayısı, kuruluş yılı), rekabet- 2 değişken (ihracat kg, ihracat $)

İstanbul kuyumculuk sektörü için kümelenme faktörünü açıklayan değişkenlerde en yüksek faktör yüklemelerini[1] rekabet (ihracat) ve işgücü (3-10 yıl çalışan sayısı) değişkenleri alırken, yenilik (bilgisayar sayısı), firma büyüklüğü (çalışan sayısı), üretim ilişkileri (üretim ilişkileri sayısı) ve pazar (müşteri sayısı), gibi değişkenler kümelenme faktörünü önemli ölçüde açıklamakta, işgücünün niteliği (usta sayısı), diğer çalışma süreleri (10 yılın üzerinde çalışan ve 1-3 yıl çalışanlar) değişkenleri de yine kümelenme faktörünü açıklayan değişkenler olarak analizde yerini almaktadır.

Faktör analizi İstanbul kümesini oluşturan alt yığılmalar için yapıldığında Eminönü, Kuyumcukent ve Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece için yığılmaların özelliklerini vurgulayan farklı sonuçlar elde edilmiştir. Eminönü yığılması için ilk faktörün öz değeri, 7,583 ve toplam varyans içindeki yüzdesi 37,914 olurken, Kuyumcukent'in özdeğeri, 9,877 varyans yüzdesi 49,383, Bahçelievler/Güngören/ Bağcılar /Küçükçekmece özdeğeri 11,161, varyans yüzdesi 55,805 olmuştur. Her bir yığılma için kümelenme faktör yüklemeleri değerlendirildiğinde; rekabet değişkenlerinden ihracat Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece ve Eminönü yığılmaları için en yüksek değeri almaktadır. Her üç yığılma için özellikle de Eminönü için yenilik ile ilgili değişkenlerin yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Kuyumcukent'in pazar ve üretim ilişkileri değişkenlerinde öne çıkması, alan araştırmasında Eminönü'nde yer alan firmaların Kuyumcukent'in dezavantajları olarak ifade edilen müşteri potansiyelinin kaybedileceği endişesini boşa çıkarır nitelikte gözükmektedir. Firma büyüklüğü de her üç yığılma için yüksek değerlere sahip iken firma kuruluş yılı sadece Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece için negatif yönde anlamlı gözükmektedir. Yine işgücü niteliği değişkenlerinden usta sayısı bu yığılma için yüksek değer almaktadır. İşgücü niteliği olarak değerlendirilen çalışma süreleri de her yığılma için anlamlı çıkan değişkenlerdir[2].

1

	Component					
	1	2	3	4	5	6
ihracat kg	,974	,099	,054	,000	,037	,001
3-10 yılcalisansayisi	,942	,041	,129	-,102	,090	,006
ihracat $	,872	,175	,171	,193	-,103	,054
BilgisayarSayı	,841	,104	,217	,215	-,122	,048
firmabuyuklugu	,827	,516	,135	,002	,087	-,006
Toplam musteri	,822	,230	-,074	,246	,247	-,128
İliski toplam	,789	,181	-,065	,251	,443	-,074
Ustasayi	,661	,391	,053	-,151	-,090	,033
KaliteBelSayi	,200	,898	,092	-,074	-,055	,052
6ay-1yılcalisansayisi	,065	,863	,026	,282	,092	,013
3-10 yılcalisansayisi	,427	,747	,114	-,034	-,003	,008
10 yıl+calisansayisi	,608	,673	,021	-,078	,109	-,060
EsinlenerekUretilenModel	,169	,066	,930	,043	,001	,007
TasarlananModel	,111	,100	,920	,078	,045	-,040
0-6ayçalsay	,140	,001	,127	,900	-,163	,061
Patentsayi	,136	,592	,005	,606	,248	-,151
ToplamUretim iliski	,074	-,086	,008	,081	,665	,350
KurulusYili	-,010	-,152	-,049	,183	-,615	,217
12-21yascalisan%	,125	-,006	-,035	-,010	,217	,644
ToplamHizmet	,142	-,034	-,008	-,007	,187	-,643

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

2

	Bahçelievler, Güngören, Bağcılar Küçükçekmece		**Kuyumcukent**		**Eminönü**
ihracat kg	,982	Patentsayi	,965	ihracat $	,972
3-10 yılcalisansayisi	,979	Toplam musteri	,959	BilgisayarSayı	,967
BilgisayarSayı	,963	İliski toplam	,941	EsinlenerekUretilenModel	,957
Toplam musteri	,957	ihracat $	,924	0-6aycalısansayisi	,888
ihracat $	,952	ihracat kg	,922	ihracat kg	,873

Sonuç olarak, İstanbul kümesi ve İstanbul kümesini oluşturan alt yığılmalar için yapılan faktör analizi, İstanbul'daki kuyumculuk sektörünün mekansal olarak kümelendiğini açıklamaktadır. Analize ilk giren değişkenlerden kurumsal yapı başlığı altında yer alan değişkenler kümelenmeyi açıklamakta anlamsız çıkmıştır. Bununla birlikte, İstanbul kümesi ve alt yığılma bölgeleri için rekabet, işgücü, yenilik, üretim ilişkileri, pazar, firma yapısı değişkenleri kümelenmeyi tanımlayan faktörler olmuştur.

5. İSTANBUL'DA KUYUMCULUK SEKTÖRÜ ÜRETİM İLİŞKİLERİ

Kuramsal çerçevede kümeyi tanımlamakta firmaların mekansal yakınlıkta yığılmasının yeterli olmadığı, uzmanlaşmış bu firmalar arasında tamamlayıcılık ve ortaklık ilişkilerinin bulunması gerektiği sıklıkla vurgulanmaktadır (Porter, 1990). Araştırmada görüşme yapılan 346 firmanın üretim ilişkileri farklı mekansal düzeylerde ve farklı konularda ele alınmıştır. Bu çalışmadaki amaç kümelerin temel belirleyicileri olan ilişkiler sistemini İstanbul kuyumculuk sektöründe çözümlemektir. Bu amaca uygun olarak Tablo 3'de her bir üretim ilişkisinde alt yığılmalarda ilişki kurulan toplam firma sayıları sunulmaktadır. Alt yığılmaların kendi iç ilişkileri, İstanbul'da farklı özellik ve yapıya sahip alt yığılmalar arasındaki ilişkiler, İstanbul'daki diğer bölgelerle ilişkiler, diğer iller ve yurtdışı ile ilişkiler 6 üretim ilişki türünde ele alınmaktadır.

Tanımlanan üç yığılma bölgesi arasında ilişkilerin en yoğun olduğu bölge firma başına ortalama 43 ilişki ile Eminönü bölgesidir (Tablo 4). Tarihi ve kendiliğinden oluşan bir yığılma olan Eminönü bölgesi iç ilişkileri dönüşüm aşamasında olmasına karşın toplam ilişkilerin %19,9'unu oluşturmaktadır. Eminönü alt yığılmasının kendi içinde kurduğu ilişkiler teknoloji/eğitim konuları, tasarım, danışmanlık finans ilişkileri, makine, techizat alımı ve aramal ilişkilerinde yoğunlaşmaktadır. Eminönü'nün kendi iç ilişkileri müşteri ilişkilerinin yalnızca %10'unu oluşturmaktadır. Eminönü'nde müşteri ilişkileri İstanbul'da diğer ilçeler ve illerle yüksek oranlarda kurulmaktadır. Kuyumcukent, Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/ Küçükçekmece aksı ile ilişkiler toplam ilişkilerin %1'inden azını oluşturmaktadır. Kuyumcukent ile en yoğun ilişki ara mal ve değerli taş temininde kurulmaktadır. Eminönü yığılmasının İstanbul'un diğer ilçeleriyle yoğun ilişkisi (%19,5) olduğu görülmektedir. Bu ilişkiler öncelikli olarak müşteri ilişkisi ve metal hammadde teminidir. Bunları takiben tasarım/danışmanlık/finans, teknoloji/eğitim/üniversite konuları gelmektedir. Diğer illerle ilişki %44,1 gibi yüksek bir orana sahip olsa da bu ilişki çeşitlenmemekte, müşterilerle kurulan ilişkiyi tanımlamaktadır. Yurtdışı ilişkiler %15,7 orana sahiptir. Eminönü'nün uluslararası ilişkilerinde müşteri ilişkileri, değerlitaş temini ve makine techizat temini ilk sıralarda yer almaktadır.

İliski toplam	,952	BilgisayarSayı	,911	TasarlananModel	,800
ToplamUretimiliski	,898	firmabuyuklugu	,890	firmabuyuklugu	,689
Firmabuyuklugu	,840	6ay-1yılcalisansayisi	,803	KaliteBelSayi	,581
Ustasayi	,800	10 yıl+calisansayisi	,780	Toplam musteri	-,041
12-21yascalisan%	,744	0-6aycalısansayisi	,709	İliski toplam	-,045
kurulus yili	-,622	TasarlananModel	,641	3-10 yılcalisansayisi	,623
KaliteBelSayi	,138	3-10 yılcalisansayisi	,500	1-3yılcalisansayisi	,589
Patentsayi	,195	ToplamHizmet	,370	ustasayi	,455
6ay-1yılcalisansayisi	,035	ustasayi	-,101	Patentsayi	,000
1-3yılcalisansayisi	,406	EsinlenerekUretilenModel	,357	10 yıl+calisansayisi	-,089
10 yıl+calisansayisi	,635	kurulus yili	-,280	ToplamUretimiliski	,006
TasarlananModel	,044	12-21yascalisan%	-,072	kurulus yili	,131
EsinlenerekUretilenModel	,061	ToplamUretimiliski	,064	6ay-1yılcalisansayisi	,003
0-6aycalısansayisi	-,045	KaliteBelSayi	-,028	ToplamHizmet	-,061
ToplamHizmet	,076	1-3yılcalisansayisi	,320	12-21yascalisan%	,111

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

Tablo 4 - İstanbul Kuyumculuk Sektörü Üretim İlişkileri Mekansal Düzeyi

			Eminönü	Kuyumcukent	Bahçelievler Gungoren Bağcılar Küçükçek.	İstanbulda Başka ilçe	Başka il	Yurtdışı	Toplam
Eminönü	Metal Hammadde	S	191	14	6	205	101	8	525
		%	36,4	2,7	1,1	39,0	19,2	1.5	100,0
	Değerli taş temini	S	94	5	1	1	0	47	148
		%	63,5	3,4	0,7	0,7	0,0	31,7	100,0
	Aramal	S	50	7	0	1	0	2	60
		%	83,3	11,7	0,0	1,7	0,0	3,3	100,0
	MakinaTechizat	S	75	0	0	4	0	11	90
		%	83,3	0,0	0,0	4,4	0,0	12,2	100,0
	Müşteri	S	530	6	5	926	2542	872	4881
		%	10,9	0,1	0,1	19,0	52,1	17,9	100,0
	Tasarım/Danışmanlık/ Finans	S	196	3	1	23	0	0	223
		%	87,9	1,3	0,5	10,3	0,0	0,0	100,0
	Teknoloji /Eğitim/ Üniversite	S	55	0	0	5	0	0	60
		%	91,7	0,0	0,0	8,3	0,0	0,0	100,0
	Toplam	S	*1191*	*35*	*13*	*1165*	*2643*	*940*	*5987*
		%	*19,9*	*0,6*	*0,2*	*19,5*	*44,1*	*15,7*	*100,0*
Kuyumcukent	Metal Hammadde	S	108	122	0	2	0	7	239
		%	45,2	51,1	0,0	0,8	0,0	2,9	100,0
	Değerli taş temini	S	47	76	3	1	0	13	140
		%	33,6	54,3	2,1	0,7	0,0	9,3	100,0
	Aramal	S	9	37	0	0	0	4	50
		%	18,0	74,0	0,0	0,0	0,0	8,0	100,0
	MakinaTechizat	S	40	97	2	11	1	0	151
		%	26,5	64,2	1,3	7,3	0,7	0,0	100,0
	Müşteri	S	504	208	15	364	1003	465	2559
		%	19,7	8,1	0,6	14,2	39,2	18,2	100,0
	Tasarım/Danışmanlık/ Finans	S	142	55	1	31	2	1	232
		%	61,2	23,7	0,4	13,4	0,9	0,4	100,0
	Teknoloji /Eğitim/ Üniversite	S	5	18	0	19	5	1	48
		%	10,4	37,5	0,0	39,6	10,4	2,1	100,0
	Toplam	S	*855*	*613*	*21*	*428*	*1011*	*491*	*3419*
		%	*25,0*	*17,9*	*0,6*	*12,5*	*29,6*	*14,4*	*100,0*
Bahçelievler Güngören Bağcılar Küçükçekmec	Metal Hammadde	S	65	9	6	1	0	4	85
		%	76,5	10,6	7,1	1,2	0,0	4,7	100,0
	Değerli taş temini	S	41	7	2	0	0	5	55
		%	74,5	12,7	3,6	0,0	0,0	9,1	100,0
	Aramal	S	28	12	4	0	0	5	49
		%	57,1	24,5	8,2	0,0	0,0	10,2	100,0
	MakinaTechizat	S	22	2	7	0	0	12	43
		%	51,2	4,6	16,3	0,0	0,0	27,9	100,0
	Müşteri	S	152	61	120	436	1046	917	2732
		%	5,6	2,2	4,4	16,0	38,3	33,6	100,0
	Tasarım/Danışmanlık/ Finans	S	125	10	7	14	2	6	164
		%	76,2	6,1	4,3	8,5	1,2	3,7	100,0
	Teknoloji /Eğitim/ Üniversite	S	1	2	0	14	2	7	26
		%	3,9	7,7	0,0	53,8	7,7	26,9	100,0
	Toplam	S	*434*	*103*	*146*	*465*	*1050*	*956*	*3154*
		%	*13,8*	*3,3*	*4,6*	*14,7*	*33,3*	*30,3*	*100,0*

Destekle kurulan ve gelişim sürecinde olan Kuyumcukent'te firma başına 26 ilişki tanımlanmaktadır (Tablo 4). Kuyumcukent'te toplam ilişkilerin %17,9'u yığılma içinde kurulmaktadır. Kuyumcukent yığılmasının kendi içinde kurduğu ilişkiler aramal temini, makine techizat temini, değerli taş ve metal hammadde temini konularında öne çıkmaktadır. İlginç bir sonuç Kuyumcukent'te firmaların kurdukları ilişkinin %25,0'i Eminönü bölgesiyle kurulmaktadır ve bu oran yığılmanın kendi içinde kurduğu ilişkilerden daha yüksektir. Eminönü yığılmasıyla kurulan ilişkilerde tasarım/danışmanlık/finansman ilişkileri önde gelmekte, bunu müşteri ilişkileri izlemektedir. Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/ Küçükçekmece aksı Kuyumcukent'e mekansal olarak yakın olmasına karşın Kuyumcukent'in kurduğu ilişkilerin yalnızca %0,6'sını oluşturmaktadır. Kuyumcukent'in diğer ilçelerle, diğer illerle ve yurtdışı ile ilişkileri Eminönü yığılmasından daha

düşük oranlara sahiptir. Diğer ilçelerle kurulan ilişki toplam ilişkilerin %12,5'ini oluşturmakta, bu ilişkilerde en üst sırada teknoloji/eğitim/üniversite ilişkisi yer almakta, müşteri ilişkileri, tasarım/danışmanlık/finans ilişkileri ikinci sırada yer almaktadır. Diğer illerle kurulan ilişkinin oranı %29,6'dır ve müşteri ilişkilerinde yoğunlaşmaktadır. Kuyumcukent'in uluslararası ilişkilerinde müşteri ilişkileri, değerlitaş temini ve aramal temini önem kazanmaktadır.

Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı Kuyumcukent'e mekansal yakınlıkta kendiliğinden oluşan ve gelişme evresinde tanımlanan bir yığılmadır ve firma başına 67 üretim ilişkisi ile ilişkilerin en yoğun olduğu yığılmadır (Tablo 4). Aksta ilişkilerin yalnızca %4,6'sı yığılma içinde kurulmaktadır. Bu ilişki makina techizat temini ve hammadde temininde yoğunlaşmaktadır. Eminönü yığılması ile kurulan ilişki, toplam ilişkilerin %13,8'ini oluşturmaktadır. Bu ilişkiler içinde tasarım/danışmanlık/finans ilişkileri, metal ve değerli taş temini önde gelmektedir. Mekansal yakınlık olmasına karşın aksın Kuyumcukent ile ilişkileri zayıftır (%3,3). Bölgenin Eminönü ve Kuyumcukent ile ilişkilerinin zayıf olmasında bölgede büyük firmaların yer almasının etkisi vardır. İstanbul'da diğer ilçelerle ilişki toplam ilişkilerin %14,7'sini oluşturmaktadır. Bu mekansal düzeyde en önemli ilişki konusu teknoloji/eğitim/üniversite ilişkisidir. Diğer illerle ilişkide müşteri ilişkisi belirleyicidir. Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksı uluslararası ilişkilerin %30,3 payla en yoğun olduğu yığılmadır. Yığılmanın uluslararası ilişkilerinde müşteri ilişkileri ilk sırada, teknoloji/eğitim/üniversite ilişkileri ikinci sırada, makina techizat temini üçüncü sırada yer almaktadır.

5. SONUÇ OLARAK

Araştırma sonuçları metropoliten alanlarda kümeleri tanımlayan özellikler ve üretim ilişkileri konularında İstanbul kuyumculuk kümesi özelinde önemli sonuçlar sunmaktadır. İstanbul metropoliten alanında Eminönü, Kuyumcukent ve Bahçelievler/Güngören/Bağcılar/Küçükçekmece aksında yığılan kuyumculuk üretim odakları farklı özelliklere sahiptir ve gelişme sürecinin farklı evrelerinde tanımlanabilmektedir. Alt yığılmaların ilişkileri ve metropoliten alanın sunduğu diğer hizmetlerle birlikteliği İstanbul kuyumculuk kümesini dünya yazınında benzersiz bir konuma getirmektedir. İstanbul kuyumculuk kümesi büyük oranda küçük firmalara dayanmaktadır ve bu firmalar arasında yatay üretim organizasyonu esastır, bu özelliği ile küme dinamik bir yapıya sahiptir. Tarihi ve köklü ilişkilere sahip Eminönü yığılmasının yaşadığı dönüşüm İstanbul kuyumculuk kümesini küme yazını açısından daha çekici hale getirmektedir.

Faktör analizi sonuçlarına göre, İstanbul bütününde kümeyi tanımlayan öncelikli değişkenler, rekabetçiliğin de temel faktörleri olan ihracat kapasitesi, yenilikçilik, ilişkiler ve becerili işgücüdür. Kuyumculuk kümesinde yenilikçilik kapasitesi küme yazınında sıklıkla vurgulanan yenilikçilik kapasitesinden sektörün özelliği gereği farklılaşmakta ve tasarım ve yaratıcılık boyutlarıyla modellerde yeniliği içermektedir. Sektöre özgü bir diğer konu becerili işgücü olarak tanımlanan usta sayısının analizde öne çıkmasıdır. İstanbul kuyumculuk üretiminde yere özgü üretim tekniklerinin güçlü olması tasarımdan daha önemli başarı göstergesi olarak vurgulanmakta, bu kapsamda ustaların sektördeki önemi artmaktadır. Faktör analizi sonuçları alt bölgelerin ayırt edici özellikleri olarak ihracat kapasitesi ve yenilikçiliği tanımlaması ile küme yazınını destekler niteliktedir.

Kümeleri tanımlayan temel özellik olarak alt bölgelerin üretim ilişkileri ayrıntıda değerlendirildiğinde mevcut yazını destekleyen ve farklılaşan sonuçlara ulaşılmaktadır. Tarihi ve kendiliğinden oluşan bir yığılma olan Eminönü bölgesi dönüşüm aşamasında olmasına karşın güçlü iç ilişkilerini sürdürmektedir. Eminönü'nün diğer iki üretim yığılması ile ilişkileri tek yönlüdür ve diğer yığılmaların Eminönü bölgesiyle kurdukları ilişkilerle sınırlıdır. Ancak finans, bilgi, eğitim, teknoloji gibi alanlarda metropoliten alanın sağladığı olanaklardan yararlanmakta ve İstanbul'daki diğer ilçelerle güçlü ilişkiler kurmaktadır. Diğer illerle müşteri ilişkilerini sürdürürken, yurtdışı ile bilgi, finans, tasarım dışında üretim ilişkilerini sürdürmektedir. Kuyumcukent'te de küme içi üretim ilişkileri belirli bir yoğunluğa sahiptir. Beş yıllık yeni bir yığılma olan Kuyumcukent'te ilişkilerin oluşmuş olması küme yazınıyla doğrudan örtüşmemektedir. Ancak İstanbul kuyumculuk sektörü için bu sonuç sektörde üretimin yapısının yatayda örgütlenmiş küçük firmalara dayanması ve Kuyumcukent'e gelen firmaların çok büyük bir çoğunluğunun Eminönü bölgesinden gelmiş olması nedeniyle beklenen bir sonuçtur. Üretim ilişkilerinin her alanında Eminönü bölgesi ile yoğun ilişki sürdürülmektedir. Kuyumcukent ilişkilerinde en ilginç sonuç mekansal olarak bütünleşik olan Kuyumcukent ve

Bahçelievler/Güngören/ Bağcılar/Küçükçekmece aksı arasında ilişkilerin yok denilebilecek kadar zayıf olmasıdır. Ancak her iki yığılmanın da Eminönü ile yoğun üretim ilişkileri bulunmaktadır. Araştırma bulgularına göre, alt üretim yığılmalarının kendi aralarında ve İstanbul metropolitan alanı ile farklı alanlarda kurduğu ilişkiler, İstanbul'u, alt üretim yığılmaları farklı gelişim evrelerinde olan ve farklı özelliklere sahip bir kuyumculuk kümesi olarak tanımlamaktadır.

6. KAYNAKLAR

Armatlı Köroğlu, B., Özelçi Eceral, T., Uğurlar, A., 2009, The Story of Jewelry Cluster in İstanbul Metropolitan Area: Grand Bazaar (Kapalıçarşı), G.Ü Fen Bilimleri Dergisi, sayı: 22(4), ss. 383-394.

Child, J. ve Faulkner, D., 1998, Strategies of Cooperation: Managing Alliances, Networks and Joint Ventures, Oxford University Press, US.

Dubini, P. ve Aldrich, H., 1991, Personnel and Extended Networks Are Central To The Entrepreneurial Process, Journal of Business Venturing, sayı:.6, ss. 305-313

Eraydın, A., 2007, Neden Kümelenmeye İhtiyaç Var?: Yerel Gelişme Açısından Kümelerin Önemi, RIS Mersin Projesi, III. Bölgesel İnovasyon Forumu, 9 Kasım, Mersin.

Erdenen, O., 1965, İstanbul Çarşıları ve Kapalıçarşı, Yenilik Basımevi, İstanbul

Gibson, C. ve King, L., 2005, Cultural economy: a critical review, Progress in Human Geography, sayı:29(5),ss.541.

Harrison, B., 1992, Industrial Districts: Old Wine İn New Bottles ?, Regional Studies, sayı:26(5), ss. 469-483.

Klink, A. Langen, P., 2001, Cycles in Industrial Clusters: The Case of the Ship Building Industry in the Northern Netherlands, Faculty of Economics, Erasmus University, Roterdam.

Markusen, A., 1996, Sticky places in slippery space: a typology of industrial distrits, Economic Geography, sayı: 72(3), ss. 293-313.

Marshall, 1920, Principless of Economics, 8. baskı, Macmillan, Londra.

Özelçi Eceral, T., Armatlı Köroğlu, B. Uğurlar, A., 2009, Kuyumculuk Kümeleri: İstanbul Kapalıçarşı ile Dünya Örneklerinin Karşılaştırmalı Değerlendirilmesi, Ekonomik Yaklaşım, sayı: 20(70), ss. 121-143.

Porter, M.E., 1998, The Adam Smith address: location, clusters, and the 'new' microeconomics of competition, Business Economics, sayı:33(1),ss. 7-13.

Rabelotti, R., 1995, Is there an industrial district model?, Footwear districts in Italy and Mexico compared, World Development , sayı:23(1), ss.29-41.

Raco, M., 1999, Competition, collaboration and the new industrial districts: examining the industrial turn in local economic development, Urban Studies, sayı:36 (5/6), ss. 951–968.

Schmitz, H., 1995, Small shoemakers and fordist giants: tale of a supercluster, World Development, sayı:23, ss. 9-28.

Scott A.J., 2004, Contestation in global context; cultural-products industries and urban economic development: prospects for growth and market, Urban Affairs Review, sayı:39, ss. 461-489.

Scott, A.J., (2000). The Cultural Economy of Cities, Sage Publications, London.

Van Den Berg, L. Braun, E. ve Van Winden, W., 2001, Growth clusters in European cities: an İntegral approach, Urban Studies, sayı: 38(1), ss. 186-206.

SÜRDÜRÜLEBİLİR BÖLGESEL GELİŞME POLİTİKALARI VE DENEYİMLER

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Semra ATABAY

Mehmet KÜÇÜKMEHMETOĞLU

"Sınıraşan Suların Tahsisinde Tarım ve Enerji Politikaları: Fırat ve Dicle Havzaları Örneği"

Ersin TÜRK, H. Murat ÇELİK

"Sit Kısıtı Altında Optimum Arazi Kullanım Dağılımının Belirlenmesi"

Murat ÇEVİK

"Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Çevresel ve Toplumsal-Mekansal Etkileri Kapsamında Yerel Sürdürülebilir" Kalkınma Stratejileri İçin İlke ve Yöntemler Üzerine Bir Tartışma"

SINIRAŞAN SULARIN TAHSİSİNDE TARIM VE ENERJİ POLİTİKALARI:

FIRAT VE DİCLE HAVZALARI ÖRNEĞİ,

Mehmet KÜÇÜKMEHMETOĞLU[1]

ÖZET

Sınıraşan su kaynaklarının tahsisi sadece (ülkesel, bölgesel ve yerel ölçekte) sınırla bölünmüş taraflar arasında değil aynı zamanda rekabet eden sektörler ve bunların taleplerinde yıl içerisinde görülen dalgalanmalardan dolayı dönemler arasında da gerçekleşmektedir. Tahsis süreci listelenen bu üç farklı boyutta eşzamanlı olarak meydana gelirken su kullanım politikaları havzada yaşayan tarafları ve sektörleri doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada doğrusal programlama üzerine kurulu Dönemler Arası Fırat ve Dicle Havzası Modeli kullanılmaktadır. Yıllık enerji taleplerindeki nispi dalgalanmalar eniyileme (optimizasyon) tekniğiyle değerlendirilerek taraflar ve sektörler arası su tahsisine etkileri belirtilmiştir. Analizler neticesinde enerji ve tarım sektörü arasındaki rekabetin ülkeler arası su ve enerji politikalarına yön verici nitelikte olduğu anlaşılmaktadır. Alternatif enerji kaynaklarıyla hidroelektrik santrallerinin kullanım zamanlarının planlanması tarımsal ve kentsel kullanımlar da göz önünde bulundurulacak şekilde uyarlanabilir. Bu amaçla taraf ülkelerinin enerji politikaları şekillendirilebilir.

1. GİRİŞ

İklim değişikliğinin tartışıldığı günümüzde su kaynaklarının verimli ve hakça paylaşımı gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Özellikle dünyada su kaynaklarının sınırlı olduğu bölgelerde bu konunun bilimsel çerçevede ele alınması teknik ve politik bir zorunluluktur. İnsan kaynaklı geliştirilen siyasi ve idari sınırları kabul etmeyen su kaynakları (Dellapenna, 2007), birden çok tarafı barışa getirebildiği gibi savaşa da götürebilmektedir. Sınıraşan sular meselesi, bu makaleye konu olan Fırat ve Dicle nehirlerinin ötesinde dünya genelinde 261 yerüstü su havzasını ilgilendirmektedir (Dinar, 2007).

Politik sınırlarla oluşturulan eşikler bir yandan kaynakların verimli kullanılmasında suni bir bariyer oluştururken, diğer yandan da tarafların üzerinde rekabete girecekleri çatışma meselelerini de gündeme getirmektedir Bu eşiklerin aşılması ancak bütünleşik (entegre) su yönetimi ile mümkün görülmektedir. Bu yönetim birimlerini ülke içerisinde kurmak nispeten kolay olmakla beraber sınıraşan sularda tarafları organize ederek bir araya getirmek oldukça zordur. Karşılaşılacak durumların bilimsel çerçevede ele alınması ve tarafların konuyu tüm ayrıntıları ile algılamaları doğru bir müzakere ve anlaşmalar için bir gerekliliktir.

Sınıraşan su kaynaklarının tahsisi sadece (ülkesel, bölgesel ve yerel ölçekte) sınırla bölünmüş taraflar arasında değil, aynı zamanda rekabet eden sektörler ve hatta bunların taleplerinde yıl içerisinde görülen dalgalanmalardan hareketle dönemler arasında da gerçekleşmektedir. Tahsis süreci listelenen bu üç farklı boyutta eşzamanlı olarak meydana gelirken, su kullanım politikaları, havzada yaşayan tarafları ve sektörleri doğrudan etkilemektedir. Bu çalışmada doğrusal programlama üzerine kurulu Dönemler Arası Fırat ve Dicle Havzası Modeli (Inter-Temporal Euphrates&Tigris River Basin Model-ITETRBM) kullanılmaktadır (Küçükmehmetoğlu, 2009). Yıllık enerji taleplerindeki nispi dalgalanmalar eniyileme tekniğiyle modellenerek taraflar ve sektörler arası su tahsisine etkileri değerlendirilmektedir.

2. LİTERATÜR

Sınıraşan suların tahsisinde önceki çalışmalar *sözel* ve *teknik* içerikli olmak üzere iki kategoride ele alınabilir. *Sözel* olanlar su kullanım ve tahsisinde hukuki ve siyasi karalara ağırlık verirken, *teknik*

[1] Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Kocaeli. E-mail: mkucuk@gyte.edu.tr

yönlü olanlar su tahsis problemine altlık teşkil edebilecek sayısal model ve çözümlemeleri (analizleri) içermektedir. Kopuk olmamakla beraber teknik içerikli olanlar sözel içerikli olan yaklaşımlara doğrudan veya dolaylı olarak etki ederek karşılıklı algılanmaları kolaylaştırmakta ve bunlara yön verebilmektedir. Sınıraşan suların tahsisinde 1994 yılında Birleşmiş Milletler'ce ortaya konulan, uluslararası düzeyde olmakla beraber henüz dünyadaki tüm taraflarca onaylanmamış *"the Draft Articles on the law of the non-navigational uses of international watercourses"* bildirgesi bu manada en bilinen yasal çerçeveyi ortaya koymaktadır. Havzalar konusunda hukuki yaklaşımları ve yasal çerçeveleri ortaya koyan çalışmalar Dinar ve diğ. (2007), Margesson (1997), Wolf (1997), Flint (1995), Tanzi (1997a ve 1997b) ve Arcari (1997) tarafından sunulmuştur. Sözel içerikli olan politika esaslı çalışmalar havzalar konusunda tekil ve özel uygulamalar ile ülkelerarası uzlaşma ve çatışma konularını değerlendirmektedir. Bu konuda oldukça geniş bir çalışma bulunmaktadır (Kolars ve Mitchell, 1991; Biswas, 1994; Kliot, 1994; Naff, 1994).

Sınıraşan suların tahsisinde *teknik* içerikli çalışmalar iki başlıkta değerlendirilebilir. Birincisi sadece *eniyileme* esaslı, kaynakların verimli kullanımına ve tahsisine yönelik çalışmalardır. İkincisi grup çalışmalarda ise *oyun teorisi* çerçevesinde tarafların oluşturabilecekleri bireysel ve grup davranışları neticesinde sahip oldukları potansiyeller değerlendirilmekte ve bu yolla muhtelif davranış senaryoları ele alınmaktadır. Eniyileme amaçlı programlama çalışmaları su kaynaklı olmamakla beraber ilk olarak Samuelson (1952) ve ardından da Takayama ve Judge (1964) tarafından ortaya konulmuş, daha sonra da su kaynaklarına Flinn ve Guise (1970) tarafından taşınmıştır. Booker ve Young (1994), Becker, (1995), Rogers (1969, 1993), Dinar & Wolf (1994a, 1994b), ve Küçükmehmetoğlu ve Guldmann (2004) bu çalışmaları sınıraşan sular seviyesinde ele alarak literatürü farklı havzalarda değişen yaklaşım önerileriyle geliştirmişlerdir. Optimizasyon çalışmalarının ötesinde *oyun teorisini* ilk defa sınıraşan su kaynakları problemlerine uyarlayan Rogers (1969) olmuştur. Takip eden yıllarda Rogers (1993), Dinar & Wolf (1994a, b), ve Küçükmehmetoğlu & Guldmann'ın (2004), Küçükmehmetoğlu (2009), Küçükmehmetoğlu vd. (2007), Wu ve Whittington (2006), Eleftheriadou ve Mylopoulos (2008) bu konudaki çalışmaları sürdürenlerdir.

Fırat ve Dicle üzerine ilki Küçükmehmetoğlu (2002) ile başlayan modelleme çalışmaları değişik açılımlarla sürdürülmektedir. Bunları şöylece sıralayabiliriz: 1) Oyun teorisi temelli çekirdek (core) çözümleri ve Shapley değerleri ile havza ülkelerine yönelik su ve fayda tahsis senaryo ve modelleri (Küçükmehmetoğlu ve Guldmann, 2004); 2) Çok-hedefli (multi-objective) programlama yoluyla su tahsisinde Pareto dönüşüm yüzeyleri (Pareto frontier surfaces) belirlenmiş, bu yüzeyler üzerinde kabul edilebilir tahsis çözümleri elde etmek için politika esaslı bir su tahsis modeli geliştirilmiştir (Küçükmehmetoğlu ve Guldmann, 2010); 3) Küçükmehmetoğlu (2009) havzada yapılan yatırımların tesirlerini oyun teorisi çerçevesinde değerlendiren tekniği literatüre kazandırmıştır. Geliştirilen model öncekilerinden farklı olarak sınıraşan sularda çok-dönemli (veri tabanı geliştirildiğinde mevsimlik, aylık, günlük) su tahsisine imkan sağlamaktadır; 4) Küçükmehmetoğlu (2008) su tahsisinde aylık senaryo seviyesinde genişletilen model yoluyla Fırat ve Dicle sularının sınırdan bırakılması politikalarını *sabit kota* ve *sabit oran* yaklaşımlarıyla değerlendirmiştir.

Bu çalışma geçmiştekilere ilave olarak ülke enerji politikalarının tarım üzerine olabilecek etkilerini metodolojik bir çerçevede sunmakta, bütünleşik ve ayrışık bir havza yönetiminin tüm havza için muhtemel kazanım ve kayıplarını ifade etmekte, ayrıca enerji ve tarım sektöründe yaşanabilecek rekabetin giderilmesinde öneriler sunmaktadır. Dünya gündeminde gelişme gösteren muhtemel bir bütünleşik havza yönetiminde ülkelerin karşılaşılabilecekleri sorunlar ortaya konulmaktadır.

3. DÖNEMLER ARASI FIRAT VE DİCLE HAVZASI MODELİ (DAFDHM)

Nehir bütününde bir modelleme olan DAFDHM, Booker & Young (1994) tarafından Colorado Nehri için yapılmış CRIM kodlu çalışmalarından esinlenilerek geliştirilmiştir. İlgili çalışma, bir taraftan ABD'deki eyaletler arasında su tahsisini çevresel etmenleri katarak ele alırken, diğer taraftan Meksika'ya olan taahhütleri modelin bir girdisi olarak kabul eden doğrusal olmayan bir programlama modelinden oluşmaktadır. Buna karşılık DAFDHM, sınıraşan suların tahsisinde doğrusal programlama temelli bir model olup çevresel etkileri hesaba katmamaktadır. Hedef fonksiyonları yönünden doğrusal hedef fonksiyonlarıyla Becker (1999) çalışmasına benzemektedir. Fırat ve Dicle Havzası Modeli'nin (FDHM) zaman boyutuyla geliştirilmesiyle oluşturulan DAFDHM rezervlerin dönemler arası su tutma

ve tahsis işlemlerinde hesaba katılabilmesine imkan sağlamıştır (Küçükmehmetoğlu, 2009). Bu yolla kış ve bahar mevsimlerinde ortaya çıkan debinin yaz ve sonbahar dönemlerinde kullanılabilmesi modellenebilmiştir. Ayrıca barajların havza genelindeki katkıları bu kapsamda teknik olarak değerlendirilebilmiştir.

DAFDHM'in Ağ Yapısı: Şekil 1'de ağ yapısı gösterilen Fırat ve Dicle Havzası'nda Türkiye, Suriye, ve Irak'ı kapsayan DAFDHM, üç ülkede bulunan toplam 63 (24'ü Türkiye, 16'sı Suriye, 23'ü Irak'ta) talep ve 45 (15'i Türkiye, 7'si Suriye, 22'si Irak'ta) arz noktasından oluşmaktadır. Tüm noktaların 26'sı kentsel ve 37'si de tarımsal amaçlıdır. Fırat ve Dicle arasında model çerçevesinde hesaba katılan, ikisi Irak içi (güneyde olan faal), birisi Türkiye'den Suriye'ye olma üzere, toplam üç adet nehirler arası bağlantı (*j*'den *j*'ye: 28→14, 31→16, ve 21→12) bulunmaktadır (Bilen, 1994). Bu bağlantılar nehirleri bir bütünleşik bir sistem olarak ele almayı mümkün kılmaktadır.

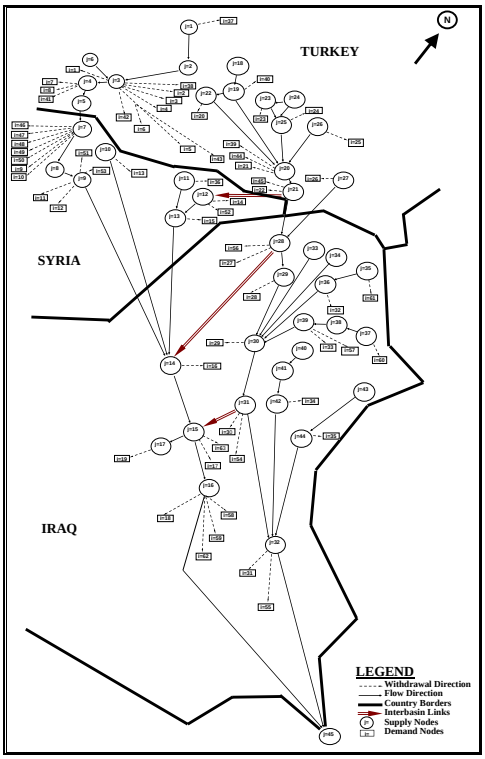

Küçükmehmetoğlu (2002a) p.96, Küçükmehmetoğlu & Guldmann (2004) p.786.

Şekil 1 – Dönemler Arası Fırat ve Dicle Havzaları Modeli Ağ Yapısı

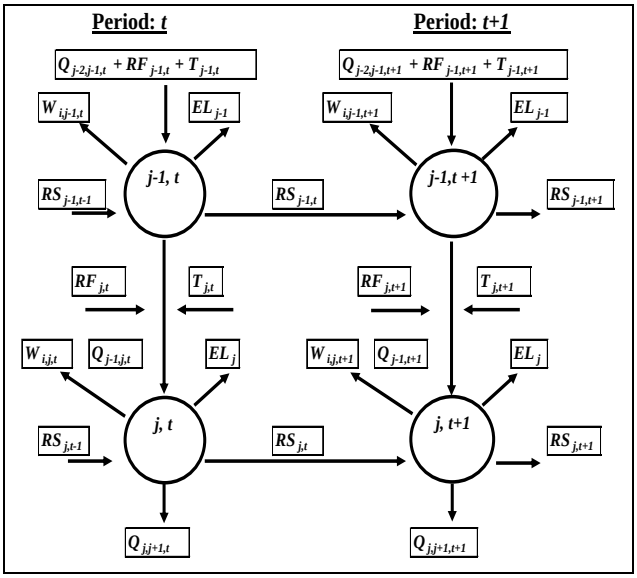

Küçükmehmetoğlu (2009) p.3077.

Şekil 2 – DAFDHM'de Akım Dengesi

DAFDHM'in Matematiksel Yapısı: Küçükmehmetoğlu (2009) doğrusal programlama yöntemini esas alarak belirlenen kısıtlar çerçevesinde barajlardan bırakılan sudan elde edilen enerji faydasıyla, nakil maliyetlerinden sonra elde edilen net tarımsal ve kentsel su kullanım faydalarının toplamını enbüyükleyebilen bir yöntem geliştirmiştir. Modelin hedef fonksiyonu aşağıdaki Denklem (1), kısıtları ise Denklem (2)-(5)'de gösterilmektedir.[1]

Enbüyüklenecek Hedef Fonksiyonu:

$$
\begin{aligned}
NEB = \sum_t \{ \quad & \sum_{i \in ag} V_{ag} \cdot \sum_j W_{jit} - \sum_{j,\, i \in ag} C_{ag} \cdot D_{ji} \cdot W_{jit} \\
& + \sum_{i \in ur} V_{ur} \cdot \sum_j W_{jit} - \sum_{j,\, i \in ur} C_{ur} \cdot D_{ji} \cdot W_{jit} \\
& + \sum_{j,l} P_e \cdot E_j \cdot Q_{jlt} \\
& + (Q_{28,14,t} \cdot C_{ss} \cdot D_{28,14}) + (Q_{31,16,t} \cdot C_{ss} \cdot D_{31,16}) + (Q_{21,12,t} \cdot C_{ss} \cdot D_{21,12}) \quad \} \qquad (1)
\end{aligned}
$$

[1] Modeldeki indis, parametre ve değişkenler için Ek A'ya bakınız.

Kısıtlar:

$$\sum_i W_{jit}+\sum_l Q_{jlt}+EL_{jt}+RS_{jt} = \sum_i RF_{ij}\cdot(\sum_j W_{jit})+T_{jt}+\sum_l Q_{ljt}+RS_{jt-1} \quad \forall j \;\&\; t \qquad (2)$$

$$\sum_j W_{jit} \leq Max_{agt}\cdot S_i \qquad \forall\, i \in ag,\ \forall\, t \qquad (3)$$

$$\sum_j W_{jit} \leq Max_{urt}\cdot S_i \qquad \forall\, i \in ur,\ \forall\, t \qquad (4)$$

$$RS_{jt} \leq RC_j \qquad \forall\, j \;\&\; t \qquad (5)$$

Şekil 2, Şekil 1'de ifade edilen sitemin t zaman boyutunda çalışma mantığını denklemlerdeki ifadeleriyle ortaya koymaktadır. Suyun tarımdaki [kentteki] birim başı değerini $V_{ag[ur]}$, j arz noktasından i tarımsal [kentsel] talep noktasına nakledilen su miktarını W_{jit}, noktalar arası mesafeyi D_{ji}, ve birim miktar ve birim mesafe için su ulaşım maliyetini $C_{ag[ur]}$ olarak ifade ettikten sonra, $\sum_j W_{jit}$ i tarımsal [kentsel] talep noktasındaki t dönemindeki su tüketimini, $V_{ag[ur]}\cdot(\sum_j W_{jit})$ i tarımsal [kentsel] talep noktasında kullanılan suyun t dönemindeki toplam değerini, $\sum_j C_{ag[ur]}\cdot D_{ji}\cdot W_{jit}$ ise i tarımsal [kentsel] talep noktasına götürülen suyun t dönemindeki ulaşım maliyetini ifade etmektedir. Netice olarak tarımdan [kentten] elde edilen t dönemindeki toplam net fayda Denklem (6)'da gösterilmektedir.

$$\sum_{i \in ag[ur]} V_{ag[ur]}\cdot(\sum_j W_{jit}) - \sum_{j,\, i \in ag[ur]} C_{ag[ur]}\cdot D_{ji}\cdot W_{jit} \qquad (6)$$

P_e'yi sudan elde edilen enerjinin birim fiyatı, E_j'yi j arz (baraj) noktasından bırakılan birim su başına toplam kot değişiminden üretilen enerji, ve Q_{jlt}'yi de j arz noktasından takip eden l arz noktasına bırakılan t dönemindeki toplam su olarak ifade edilirse, havzada üretilen enerjinin t dönemindeki toplam değeri Denklem (7) ile gösterilir.

$$\sum_{j,l} P_e\cdot E_j\cdot Q_{jlt} \qquad (7)$$

Nehirler arası su transferinde, D_{jl} arz noktaları arası mesafeleri, ve C_{ss} de birim miktar suyun birim mesafedeki nakil maliyetini gösterirse, ayrıntıda $Q_{21,12,t}$ Türkiye'den Suriye'ye, $Q_{28,14,t}$ ve $Q_{31,16,t}$ Irak içerisinde t döneminde nakledilen toplam su miktarlarını ifade ederse, $Q_{jlt}\cdot C_{ss}\cdot D_{jl}$ arz noktası j'den arz noktası l'ye olan t dönemindeki nakil maliyetini göstermektedir. Bu maliyet suyu alan ülkenin masraflarına eklenirken nehirler arası t döneminde toplam nakil maliyeti Denklem (8) ile sunulmaktadır. Tüm fayda ve maliyetler Denklem (1)'deki amaç fonksiyonunda bir bütün olarak sunulmaktadır.

$$(Q_{28,14,t}\cdot C_{ss}\cdot D_{28,14}) + (Q_{31,16,t}\cdot C_{ss}\cdot D_{31,16}) + (Q_{21,12,t}\cdot C_{ss}\cdot D_{21,12}) \qquad (8)$$

Burada t döneminde arz noktası j'ye katılan toplam suları dört grupta toplayabiliriz (Denklem 9): *Birincisi* T_{jt} olup t döneminde yan kollardan ve yağışlardan biriken; *ikincisi* $\sum_i RF_{ij}\cdot(\sum_j W_{jit})$ olup t döneminde talep noktalarına tüketim amaçlı çekilen sudan arta kalan belirli orandaki (RF_{ij}) suların arz noktası j'ye geri dönmesi sonucu biriken; *üçüncüsü* $\sum_l Q_{ljt}$ olup bir önceki l arz noktalarından j arz noktasına t döneminde salınan; ve *sonuncusu* RS_{jt-1} olup bir önceki t-1 döneminden t dönemine j biriktirme haznesinde (BH) saklanan toplam su miktarlarıdır.

$$\sum_i RF_{ij}\cdot(\sum_j W_{jit}) + T_{jt} + \sum_l Q_{ljt} + RS_{jt-1} \qquad (9)$$

Diğer taraftan t döneminde j noktasını terk eden sular da dört gruptur (Denklem 10): *Birincisi* EL_{jt} ile gösterilen j rezervinden t döneminde buharlaşan; *ikincisi* $\sum_i W_{jit}$ olup t döneminde j arz noktasından i talep noktalarına tüketim amaçlı çekilen; *üçüncüsü* $\sum_l Q_{jlt}$ olup aşağı l arz noktalarına t döneminde bırakılan; ve *sonuncu* RS_{jt} olup t döneminde t+1 dönemi için j rezervuarında saklanan toplam su miktarlarıdır.

$$\sum_i W_{jit} + \sum_l Q_{jlt} + EL_{jt} + RS_{jt} \qquad (10)$$

Denklem (9) ve (10) birleştirildiğinde, t döneminde j noktasında gelen ve giden eşitliğini sağlayan Denklem (2) elde edilmektedir. S_i tarımsal ve kentsel olmak üzere i talep noktasındaki talebin büyüklüğünü göstermektedir. Denklem (3) ve (4) tarımsal ve kentsel kullanımlarda aşırı su tüketimini önlemek üzere belirlenen dönemsel üst limitleri (Max_{agt} ve Max_{urt}) hesaba katmaktadır. RS_{jt} arz noktası j'de t döneminde BH'de saklanan su değişkenini, RC_j de aynı BH'nin kapasite sınırını gösterirken,

Denklem (4) BH doluluğunun erişebileceği üst sınırı ifade etmektedir. Model kapsam itibariyle tüm havzayı bir bütün kabul etmektedir.

Veriler ve Varsayımlar: FDH'nin sadece Türkiye'de kalan kısmı Türkiye'nin yaklaşık %20'lik bir alanı kadardır. Böylesine geniş bir havza hakkında ayrıntılı veri sahibi olmak çok yönlü bilgi birikimini ve kurumsal çalışmayı gerektirmektedir. Geliştirilen DAFDHM'nin uygulanmasında karşılaşılan kısıtlar önceki çalışmalardaki verilerden ve ihtiyaç duyulduğu yerlerde farklı havzalardan uyarlamalarla aşılmıştır. Talep büyüklükleri için nüfus tahminleri yapılmış, önceki çalışmalarda geçen potansiyel tarım alanları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Ayrıntıda BH kapasite bilgileri Altinbilek (1997, 2004) ve UNEP'den (2001) alınmış, aylık bazda sisteme katılan sular Kliot'dan (1994), aylık buharlaşma büyüklükleri Nil üzerine yapılan Hurst (1952) tarafından yapılan çalışmalarından, tarımsal talep verileri İlhan ve Utku (1998), kentsel talep verileri İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) verilerinden uyarlanarak elde edilmiştir. Su arzı değerleri Kolars (1986, 1992, 1994), Kolars ve Mitchell (1991), Kliot (1994) ve Bağış (1989); talep verileri Bağış (1989), Kolars ve Mitchell (1991), Kolars (1994, 1992, 1986), Kliot (1994), FAO (1993), Altinbilek (1997), ve www.library.uu.nl/wesp/populstat/Asia/ 'dan, tarımsal ve kentsel su kullanım büyüklükleri Howitt vd. (1982) ile Dinar ve Wolf (1994a) çalışmalarından, su nakil maliyetleri ve enerji verileri Hirshleifer vd. (1969), Gibbons (1986) ile Bilen (1994) çalışmalarından elde edilmiş ve gerektiğinde bölge için uyarlanmıştır. DAFDHM Küçükmehmetoğlu (2002) tarafından sunulduğu gibi teknik olarak planlanan ve inşa edilen barajlar silsilesini göstermekte olup 2040 yılında tümüyle inşa edileceği öngörülerek değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Dönemsel kaynaklı varsayım ve veri ayrıntıları Küçükmehmetoğlu & Guldmann (2004) ve Küçükmehmetoğlu (2002, 2009) tarafından sunulmuştur.

4. MODEL UYGULAMALARI

Model çok-yıl ve farklı baraj doluluk senaryolarını hesaba katacak bir formatta tasarlanmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda uygulaması yapılan model tek yıllık bir model olup 12 aylık dönemlerden oluşmaktadır. Model bir önceki yılda BH'lerde kalan aktif kullanılabilir miktarları (ölü hacim üstü) sıfır kabul etmektedir. Aynı yıl içerisinde barajlarda biriktirilen su aynı yılda tüketilerek faydaya dönüştürülmektedir.

Tablo 1'de sunulduğu üzere model uygulamaları iki boyutta kurgulanmıştır: Birincisi *yönetim* (bütünleşik ve ayrışık), ikincisi *enerji talep* boyutudur.

Yönetim boyutunda Fırat Dicle Havzası (FDH) tek bir yönetim olarak algılanan, ülkelerin tekil politikalarını hesaba katmayarak sistemin kârını enbüyüklemeye çalışan *bütünleşik* havza yönetimi (Şekil 3a) ve buna karşılık her ülkenin kendi çıkarlarını ortaya koyarak kârlarını tekil olarak enbüyükleyen *ayrışık* havza yönetimi bulunmaktadır (Şekil 3b). Ülkelerin bireysel tercihlerini gösteren ülke senaryolarında sadece ilgili ülkelere ait altkümeleri ve parametreleriyle enbüyükleme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Teknik ayrıntılar Küçükmehmetoğlu (2002) tarafından verilmiştir.

Enerji talep boyutunda da iki tür senaryo önerilmiştir: Birincisinde enerji fiyatlarında ülkeler ve dönemler arası fiyat farkı olmadığını kabul eden *sabit* enerji fiyat senaryoları, ikincisinde de yukarı havzalardaki enerji talebinde aylık esasta hava sıcaklıklarına duyarlı farklılıkların olduğunu kabul eden *değişken* enerji talebi senaryoları bulunmaktadır. Değişken enerji talebi senaryolarında aşağı FDH ülkelerinin enerji zengini ülkeleri olduğu kabul edilerek enerji talebindeki değişikliklerin enerji fiyatlarına etkili olmadığı kabul edilmiştir. Yukarı havza ülkesi Türkiye için ise hava sıcaklıklarına duyarlı enerji talebinde dalgalanmalar olduğu kabul edilerek sıcaklıktaki değişiklikler enerji fiyatlarına yansıtılmıştır.[1] Uygulamalarda ilk adımda enerji fiyatlarında dönemler arası fiyat farkı olmadığını ve FDH'nin bütünleşik bir havza olduğunu kabul eden *temel model uygulaması* sonuçları sunulurken,

[1] 1971-2000 yıları ülke ortalama sıcaklık değerleri baz kabul edilerek, ortalamanın 15°C derecenin altında kalındığı aylar için $25 MWh olan sabit enerji fiyatı, sıcaklığa elastikiyeti -1 kabul edilerek, yeniden hesaplanmış ve aşağıdaki tablo oluşturulmuştur.

1971-2000 Yılları	Kasım	Aralık	Ocak	Şubat	Mart	Nisan	Mayıs	Haziran	Temmuz	Ağustos	Eylül	Ekim
Ortalama Sıcaklık (°C)	8.3	4.1	1.9	2.9	6.3	11.7	16.3	20.7	23.9	23.5	19.7	14.3
Fiyat ($-MWh)	36.2	43.2	46.8	45.2	39.5	30.5	25.0	25.0	25.0	25.0	25.0	26.2

1971-2000 yıları ortalama sıcaklık değerleri: http://www.dmi.gov.tr/FILES/ziraat/2008yiliSicakliklarininAnalizi.pdf. Ocak 2010.

takibinde de enerji taleplerindeki aylık değişmelere ve FDH'daki yönetim senaryolarına endeksli hassasiyet analizleri yapılarak *tarım-enerji* ilişkisi ortaya konulmaktadır.

Tablo 1 – Model uyulama senaryoları

Yönetim	Enerji Talep Senaryoları	
	S: Tüm Havzada Sabit	D: Yukarı Havzada Değişken
B: Bütünleşik	BS	BD
A: Ayrışık	AS	AD

(a) (b)

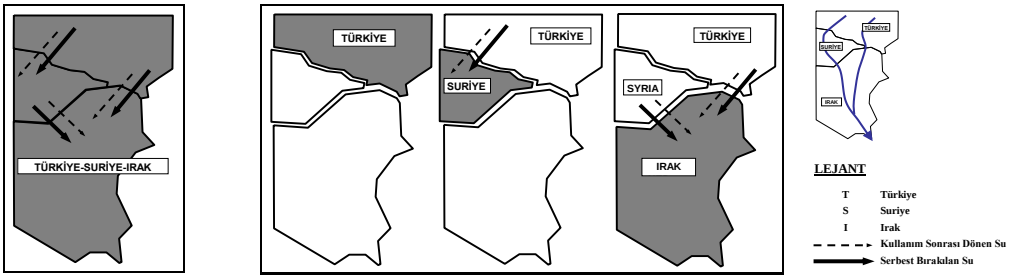

Şekil 3 – Farklı FDH yönetim senaryoları: (a) bütünleşik; (b) ayrışık

(Küçükmehmetoğlu vd., 2007'den uyarlanma)

3.1. Baz Model Uygulaması

Baz model uygulaması Fırat ve Dicle Havzasını bütünleşik bir sistem olarak kabul etmektedir. BH'lerde su birikiminin başlangıcı olarak Kasım ayı seçilmiştir. Model tek yıllık aylık esasta bir sistemi gösterdiğinden dönem başından (Kasım) itibaren yağışla biriken suların kullanımı bir sonraki yılın başında tamamlanmaktadır. Uygulama sonucunda elde edilen veriler FDH siteminin DAFDHM çerçevesinde isleyişini özetle sunmaktadır.

Temel model uygulaması sonuçları üç adımda değerlendirilmektedir: *İlk adımda* su kullanımı ile ilgili havza genelinde ay esasında sistem verileri değerlendirilirken, *takip eden adımda* sistem geneline üretilen ekonomik faydalar yine aylık esasta ele alınmaktadır. *Son adımda* ise üretilen ekonomik faydanın ülkelere ve sektörlere göre dağılımları aylık esasta ele alınmakta ve takip eden kısımlardaki hassasiyet analizleri için bir esas oluşturulmaktadır.

Tablo 2 – Aylık esasta DAFDHM su girdi çıktı dengesi ($10^6 m^3$)

Dönemler	BH'lerde Yağışla Gelen Akım	Geri Dönen Akım	BH'lerde Kullanıma Hazır Su	Çekilen Su	BH'lerde Saklanan Su	BH'lerde Buharlaşma	Körfeze Bırakılan Su	Süreklilik Eşitliği
Kasım	2573	681		1273	0	1922	59	0
Aralık	3302	794	0	1597	681	1685	133	0
Ocak	4236	586	681	987	2433	2001	83	0
Şubat	5260	573	2433	910	4674	1127	1555	0
Mart	7079	699	4674	1242	10017	907	287	0
Nisan	10324	1249	10017	2930	17749	657	255	0
Mayıs	15379	2636	17749	6887	27382	939	556	0
Haziran	15437	4310	27382	11611	32951	1251	1316	0
Temmuz	9242	5242	32951	14245	30453	1534	1204	0
Ağustos	4203	6594	30453	18129	18179	1722	3221	0
Eylül	2663	6293	18179	17270	5845	1940	2080	0
Ekim	2220	3332	5845	8838	0	2033	526	0
Kasım			0					
Toplam	81920	32988	150364	85918	150364	17716	11274	0

Havza Genelinde Su Kullanımı: Tablo 2'deki değerlerin grafiksel sunumunu gösteren Şekil 4 aylık düzeyde sitemin kullanımı için sisteme giren (BH'lere yağışla gelen akım, BH'lere geri dönen akım, BH'lerde kullanıma hazır) ve sitemden çıkan (kullanım amaçlı çekilen, BH'lerde saklanan, BH'lerde buharlaşan, ve körfeze bırakılan) suları göstermektedir. Tablo 2'deki sitemde kullanılan, sonraki döneme saklanılan ve sistemi terk eden (buharlaşma ve körfeze bırakılmayla) su değerleri Şekil 4'de sıfır değerli yatay eksenin altındaki akslardaki kırmızı değerlerle ve grafikteki nesnelerle gösterilmektedir. Aynı tablo ve grafik BH'lerine yağışla gelen akımların saklanarak kurak dönemlerde

kullanıldığını göstermektedir. Saklanan değerler bir sonraki dönem için BH'lerde kullanıma hazır değerler olarak bir aylık gecikmeyle Şekil 4'deki çizgilerle izlenebilmektedir. Kış ve bahar aylarında siteme katılan suların miktarları ve suya ihtiyaç duyulan dönemlerde gözlenen su tüketimindeki artışlar çubuklarla gösterilmektedir. Aynı grafik tarımsal ve kentsel kullanım sonrası geri dönerek sisteme katılan suları, BH'lerden buharlaşma yoluyla gözlenen kayıpları, ve körfeze bırakılan suları çizgilerle aylık esasta ortaya koymaktadır. Dönem sonunda o yıl içerisinde sisteme katılan sularla sistemden çıkan suların aynı olduğu gösteren sıfır denge eşitliği aylık (süreklilik) ve senelik esasta Tablo 2'de ve Şekil 4'te gösterilmektedir.

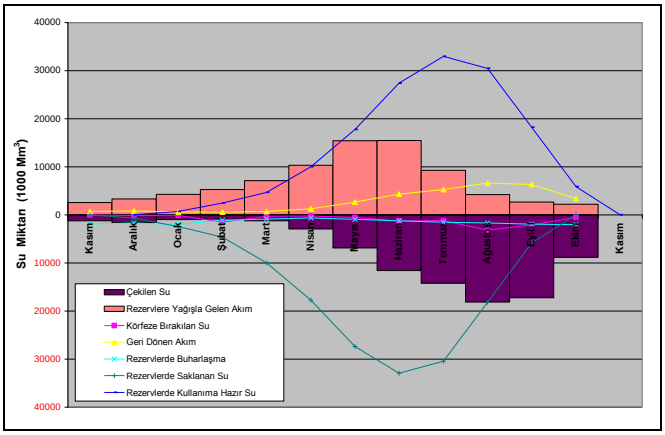

Şekil 4 – Aylık esasta DAFDHM su girdi çıktı dengesi

Havza Genelinde Ekonomik Fayda: Tablo 3'ten üretilen Şekil 5 FDH'dan üretilen net ekonomik değeri kaynakları ve maliyet kollarıyla aylık esasta sunmaktadır. Net ekonomik fayda enerji üretimi ve su tüketiminden elde edilmektedir. Elektrik, barajlardan bırakılan sulardan üretildiği için doğrudan net fayda hanesine katılmaktadır. Ancak su çekimi beraberinde suyun naklini de gerektirdiğinden su çekiminden elde edilen net fayda nakil maliyetlerinin düşülmesinden sonra elde edilmektedir. Tablo 3 havzada üretilen yıllık toplam net ekonomik faydayı $\$2892{,}8 \times 10^6$ olarak sunmaktadır.

Tablo 3 – Üretilen ekonomik faydanın kaynaklarıyla aylık esasta değişimi ($\$10^3$)

Dönemler	Net Ekonomik Fayda		Net Ekonomik Faydanın Kaynağı							
			Fayda				Ulaşım Maliyeti			
			Su Çekimi		Enerji		Kent		Tarım	
	($)	%	($)	%	($)	%	($)	%	($)	%
Kasım	95793	3,31	97120	3,28	28778	2,48	14059	7,24	10258	1,00
Aralık	118145	4,08	105136	3,55	40924	3,53	14042	7,23	13874	1,35
Ocak	117506	4,06	91467	3,09	46213	3,98	14382	7,41	5792	0,56
Şubat	144138	4,98	93567	3,16	78587	6,77	23679	12,20	4337	0,42
Mart	168064	5,81	104504	3,53	98896	8,52	27084	13,95	8250	0,80
A Nisan	224548	7,76	135299	4,57	133441	11,50	13362	6,88	30831	3,01
Mayıs	216720	7,49	234721	7,93	77848	6,71	13464	6,93	82385	8,03
Haziran	325805	11,26	358657	12,12	125801	10,84	14722	7,58	143931	14,03
Temmuz	275946	9,54	427429	14,45	40153	3,46	15351	7,91	176285	17,19
Ağustos	420179	14,53	522403	17,66	140078	12,07	14892	7,67	227411	22,17
Eylül	582916	20,15	500675	16,93	314041	27,07	14841	7,64	216959	21,15
Ekim	203031	7,02	287199	9,71	35488	3,06	14284	7,36	105372	10,27
Toplam	2892791	100	2958176	100	1160249	100	194162	100	1025684	100

Kentsel kullanımdan elde edilen fayda aylık esasta yaklaşık olarak tekdüze bir dağılım gösterirken, tarımsal su kullanımı ve enerji üretim değerleri aylara göre önemli dalgalanmalar göstermektedir (Tablo 3 ve Şekil 5). Enerji üretiminde tercih edilen dönemi, havza genelinde aylık tekdüze enerji fiyatı bulunması sebebiyle, sadece tarımsal talepler belirlemektedir. Tarımsal su çekiminden elde

edilecek fayda yaz dönemlerinde tarımsal amaçlı artan su talebi sebebiyle Mayıs-Ekim döneminde en yüksek değerlere ulaşmaktadır. Enerji, barajlardan türbinlere su bırakılmasıyla üretildiği için su bırakılmasındaki dönemsel farklılık enerji açısından fark etmemektedir. Ancak tarımsal su talepleri Mayıs-Ekim döneminde yüksek olduğundan bütünleşik yönetim esaslı DAFDHM su bırakılmasında talebin fazla olduğu kurak dönemi eniyi olarak bulmaktadır. Bu yüzden enerji üretimi ve tarımsal kullanım aynı dönemlere tekabül etmektedir (Şekil 5).

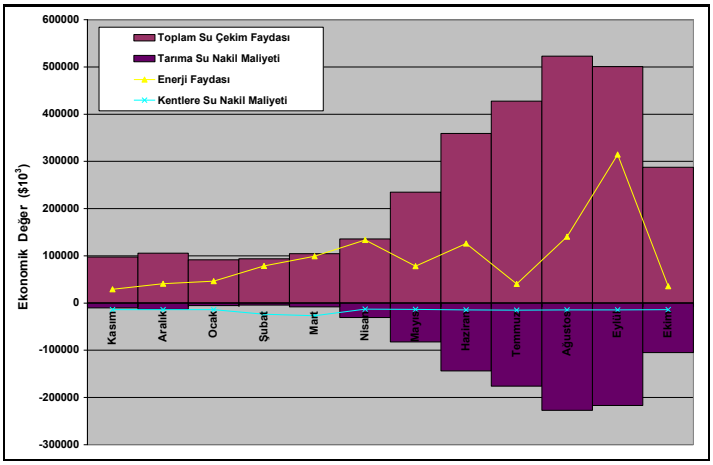

Şekil 5 – Üretilen ekonomik faydanın kaynaklarıyla aylık esasta değişimi

Üretilen Ekonomik Faydanın Ülkelere ve Sektörlere Göre Dağılımları: DAFDHM'nin uygulanması sonucunda Şekil 6 üretilen faydanın ülkelere, Şekil 7 aynı faydanın ülke ve sektörlere göre dağılımını sunmaktadır. Şekil 6'da görüldüğü üzere aylara göre ülkelerin elde ettikleri net ekonomik faydalarda farklılıklar bulunmaktadır. Irak tarımsal su kullanımının en yoğun olduğu Mayıs-Ekim döneminde, Türkiye ise kısmen aynı dönemlere tekabül eden Ağustos-Eylül aylarında en fazla ekonomik faydayı elde etmektedir. Kar erimelerinin yoğun olduğu Mart-Haziran dönemi dalgalanmalarla Türkiye'nin fayda elde ettiği diğer dönemdir. Suriye'nin ekonomik değerleri, bulduğu coğrafik konum ve sahip olduğu sınırlı ölçekten dolayı nispeten tekdüze bir görüntü arz etmektedir. Şekil 7, Şekil 6'nın ayrıntılandırılmış biçimi olup ülke içi ayrıntıları sunmaktadır. Bütünleşik bir yönetimi esas alan temel model, Türkiye'yi enerji üreten ve tarımsal tüketimi sınırlı olan bir ülke konumuna sokarken (Şekil 7a), Irak'ı tarımsal su tüketiminden fayda elde eden bir ülke özelliği kazandırmaktadır (Şekil 7b). Suriye'yi ise ölçeği küçük olmakla beraber coğrafi konumu gereği hem tarımdan hem de enerjiden fayda elde eden bir ülke olarak tanımlamaktadır (Şekil 7c). Bu sonuçlar havza genelinde her bir ülkenin tekil politik tercihlerini göz önünde bulundurmayan bir senaryonun ürünüdür. Bu senaryodan elde edilecek fayda tüm havza için elde edilecek faydanın en fazla olduğu senaryoyu verirken, Türkiye için su tüketimi yönünden sınırlandırıcı bir çözüm temsil etmektedir. Tekil akılcı (rasyonel) tercihlerin göz önünde bulundurulduğu ayrışık yönetim senaryolarına takip eden kısımda değinilecektir.

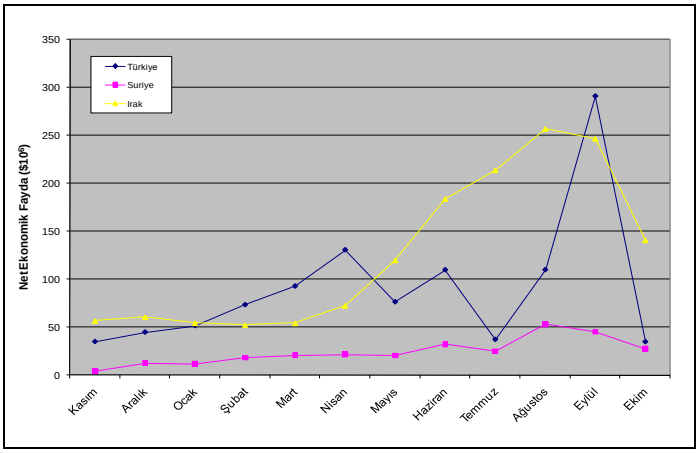

Şekil 6 – Net ülke faydalarının aylık dağılımı

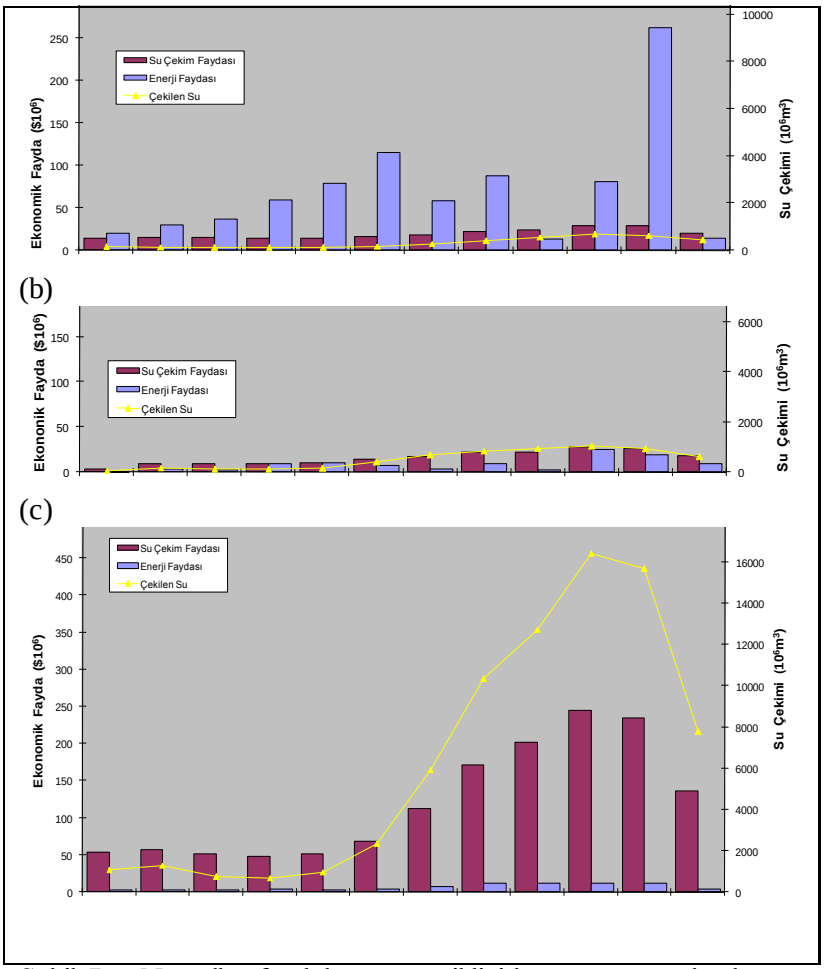

Şekil 7 – Net ülke faydalarının üretildiği kaynağa göre dağılımı ve çekilen su miktarı: (a) Türkiye; (b) Suriye; (c) Irak

3.2. Yönetim Senaryoları Çerçevesinde Enerji İhtiyacı ve Tarıma Etkileri Analizi

Farklı havza yönetim senaryoları (bütünleşik ve ayrışık) çerçevesinde enerji ihtiyacındaki dönemsel değişmeler ve bunların havza ülkelerindeki tarıma etkileri bu kısmın konusudur. Tablo 1 ve Şekil 3'te gösterilen senaryolar temel modelde elde edilen ülke ekonomik faydalarına ve kullanım alanlarına göre çekilen su miktarlarına endekslenerek sırasıyla Tablo 4 ve 5 türetilmiştir. İlgili tablolar yoluyla yönetim ve enerji senaryolarının ekonomik fayda ve su çekim değerlerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Belirlenen senaryolar için, tarımsal amaçlı su çekim ve net ekonomik fayda değerleri, Şekil 8'de gerçek değerleriyle sunulmaktadır. Elde edilen sonuçları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

BS ve AS Senaryoları Arası: Enerji fiyatlarını havza esasında sabit kabul eden senaryolar için – sadece yönetim çerçevesinden bakıldığında – *bütünleşik sistemin* tartışmasız kazananı, toplam net ekonomik değer olarak, *tüm havza* (koalisyon) ve ülke ayrıntısında *Irak*'tır. Tablo 4'te görüldüğü üzere *ayrışık sistemde* Irak'ın ekonomik faydası azalırken (100,0→93,5), Türkiye ve Suriye'ninki artmaktadır (sırasıyla 100→102,7, 100→100,6) . Aynı senaryolarda Türkiye ve Suriye'deki enerji endekslerindeki düşüş ayrışık ülke senaryolarında yukarı havzada daha fazla su tüketildiğini, dolayısıyla enerji üretimi için bırakılacak suyun azaldığını göstermektedir. Doğal olarak bu da Irak'ta tüketilecek suyun ve sınırlı da olsa üretilecek enerjinin azalmasına sebep olmaktadır.

BS ve BD Senaryoları Arası ve AS ve AD Senaryoları Arası: Enerji fiyatlarının değişken kabul edildiği (yukarı havza ülkesi Türkiye'de ortalama sıcaklığın 15 °C'nin altında kaldığı aylarda enerji fiyatlarının $25MWh'nın üzerine çıktığını kabul eden) senaryolar için, gerek bütünleşikler, gerekse ayrışıklar arası olsun, yönetim senaryoları benzer etkileşim göstermektedir. Irak'ın tarımsal kaynaklı faydalarında düşüşler gözlenirken bu etki ayrışık sistemde oldukça belirginleşmektedir (100→80,3) (Tablo 4). Bunun sebebi Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu dönemlerde suyu enerji amaçlı olarak bırakması

ve Irak'ın sulama öncelikli dönemlerini akılcı tercihleri gereği göz önünde bulundurmamasıdır. Bütünleşik bir sistemde havza genelinde akılcı tercih olarak sistem faydasını enbüyüklemek amacıyla Türkiye barajlarını havza ülkelerinin faydasına açmakta, kendi bireysel kayıplarına rağmen su kullanımını azaltıp su bırakılmasını geciktirerek havza genelinde katkı sağlamaktadır.

Tablo 4 – Yönetim ve enerji senaryoları sonuçları – Ekonomik fayda (Endeks-100)

Net Ekonomik Fayda		Enerji Fiyatı Varsayımı			
		Havza Genelinde Sabit		Türkiye'de Farklılaşmış ($\varepsilon_{p,\circ c}$=-1)	
		BS: Bütünleşik Havza	AS: Ayrışık Havza	BD: Bütünleşik Havza	AD: Ayrışık Havza
Türkiye	*Toplam*	*100,0*	*102,7*	*119,1*	*123,7*
	Su Çekim	100,0	133,4	99,1	132,3
	Tarım	100,0	226,7	96,7	222,3
	Kent	100,0	100,0	100,0	100,0
	Enerji	100,0	96,1	123,3	121,9
Suriye	*Toplam*	*100,0*	*100,6*	*100,0*	*95,7*
	Su Çekim	100,0	105,5	100,0	95,3
	Tarım	100,0	103,7	100,0	99,7
	Kent	100,0	100,0	100,0	84,3
	Enerji	100,0	94,6	100,1	96,2
Irak	*Toplam*	*100,0*	*93,5*	*100,0*	*84,6*
	Su Çekim	100,0	93,3	100,0	82,7
	Tarım	100,0	91,8	99,9	80,3
	Kent	100,0	100,0	100,0	91,8
	Enerji	100,0	95,5	100,5	103,8
Türkiye Suriye Irak	*Toplam*	*100,0*	*97,7*	*107,2*	*100,4*
	Su Çekim	100,0	98,9	99,9	89,4
	Tarım	100,0	99,9	99,8	89,4
	Kent	100,0	100,0	100,0	92,5
	Enerji	100,0	95,9	118,1	116,9

Su Çekimleri ve Enerji Amaçlı Bırakımları: Tablo 5'de kentsel su çekimlerinin tarımsal su çekimlerine kıyasla, enerji fiyat ve yönetim kurgularından, oldukça sınırlı düzeyde etkilediği gözlenmektedir. Bunda temel etmen kentsel su kullanım değerinin tarımsal su kullanım değerine oranla 6 kat ve geriye dönen su miktarının da 2.3 kat fazla olmasıdır. Açıkça görülmektedir ki, bütünleşik bir sistemde Irak sahip olduğu tarımsal potansiyeli Türkiye'deki tarımsal su tüketimindeki azalmayla kullanma imkanı bulabilmektedir. Bu süreçte ayrıca barajlardan üretilebilecek enerji de Türkiye'nin tüketebileceği suyu azaltma etkisi yapmaktadır. Nitekim tarımsal verimlilikte ülkeler arası farklılık olmadığı varsayıldığından yukarı havza veya aşağı havzada tarımsal fayda elde etmek sistem genelinde farksızdır. Ancak bu süreçte tüketim amaçlı tarımsal kullanımların olabileceği aşağı havzaya kadar enerji üretme imkanı bulunmaktadır. Bütünleşik sistemlerden elde edilecek ek faydalardan tahsis edilecek bedeller veya başka kaynaklarla Türkiye'nin kayıpları telafi edilmez ise, akılcı tercih olarak Türkiye yukarı havzada bulunma ve en çok yağışın gerçekleştiği ülke olma avantajından hareketle ayrışık yönetim senaryolarını tercih edebilecektir.[1] Normal koşullarda aylık farklılık gözetmeyen yüksek enerji fiyatları aşağı havza ülkeleri için bir fayda teşkil ederken (Küçükmehmetoğlu, 2002), kışın artan enerji talebi hidrolik esaslı enerji üretimine dolayısıyla aşağı havza ülkelerine su tutma kapasitelerinin üzerinde su girdisine sebep olmakta, bu da ihtiyaç duyulan dönemde su açıklarıyla karşılaşılmasına maruz bırakmaktadır. Bu süreçte Türkiye'deki BH'leri teknik manada yağışlar sonrası dönemlik akımların istenilen dönemlere tehir edilmesine, dolayısıyla bu senaryoların ortaya çıkmasına

[1] Tahsisler konusunda model çalışmaları için Kucukmehmetoglu & Guldmann (2004)'e bakınız.

imkan sağlamaktadır. Bu da Türkiye'deki barajların sağladığı faydaları DAFDHM çerçevesinde ortaya koymaktadır.

Tablo 5 – Yönetim ve enerji senaryoları sonuçları – Çekilen su miktarı (Endeks-100)

Çekilen Su Miktarı		Enerji Fiyatı Varsayımı			
		Havza Genelinde Sabit		Türkiye'de Farklılaşmış ($\varepsilon_{p,^{\circ}c}$=-1)	
		BS: Bütünleşik Havza	AS: Ayrışık Havza	BD: Bütünleşik Havza	AD: Ayrışık Havza
Türkiye	Toplam	100,0	247,9	97,7	241,8
	Tarım	100,0	320,2	96,6	311,1
	Kent	100,0	100,0	100,0	100,0
Suriye	Toplam	100,0	103,2	100,0	98,3
	Tarım	100,0	103,7	100,0	99,9
	Kent	100,0	100,0	100,0	88,6
Irak	Toplam	100,0	91,9	99,9	80,0
	Tarım	100,0	91,4	99,9	79,2
	Kent	100,0	100,0	100,0	92,1
Türkiye Suriye Irak	Toplam	100,0	99,5	99,8	88,4
	Tarım	100,0	99,5	99,8	88,0
	Kent	100,0	100,0	100,0	93,2

Tablo 4 ve 5'te, tarım sektörünün, havzanın yönetim türündeki tercihten ve enerji fiyatlarındaki aylık esaslı değişikliklerden en fazla etkilenen sektör olduğu görülmektedir. Bu etkiyi ülke esasında analiz etmek üzere Şekil 8a,b,c hazırlanmıştır. Buna göre analizler üç şekilde yapılabilir.

Farklı yönetim biçimlerinin (bütünleşik ve ayrışıklar) etkisi: Farklı yönetim biçimlerine bağlı olarak ay esasında elde edilen faydada farklılıklar bulunmakla beraber, bütünleşiklerde ayrışıklara nispeten Türkiye'nin tarımsal faydasında önemli düşüşler gözlenmektedir. Buna karşılık Irak'ta özellikle Ağustos-Eylül aylarında bütünleşik havza yönetiminde tarımsal faydalarda önemli artışlar ortaya çıkmaktadır. Suriye tarımının üzerine yönetim biçiminin etkisi aylara göre belirgin bir farklılık göstermemektedir. Su çekim değerlerine bakıldığında aynı tür yönetim senaryoları içinde (bütünleşikler arası ve ayrışıklar arası) enerji fiyatlarının etkisi gözlemlenmemekle beraber, bütünleşik ve ayrışık senaryolar arasında belirgin su tüketim farklılıkları izlenmektedir. Özellikle Mayıs-Ekim dönemlerinde Türkiye ve Irak'ın çektiği su miktarlarında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Bütünleşikler arasında Türkiye'deki aylık enerji fiyat farkının etkisi: Yukarı havzada belirlenen enerji fiyatlarındaki değişimin bütünleşik yönetim senaryolarında önemli bir farklılığa sebep olmadıkları gözlenmektedir. Bütünleşik bir havzada yukarı havzadaki fiyat farklılıklarının etkisi aşağı havzada bulunan fayda kollarıyla birlikte değerlendirildikleri için etkileri sınırlı kalmaktadır. Türkiye ve Irak'taki tarımsal amaçlı su çekimleri bütünleşik senaryolar için enerji fiyatı etkenli farklık göstermemektedir.

Ayrışıklar arasında Türkiye'deki aylık enerji fiyat farkının etkisi: Ayrışık havza yönetiminde ülkelerin karşılaştıkları durumlara (bu çalışmada yukarı havzada enerji fiyatlarındaki değişim) uyarlanması (adaptasyonu) bireysel olduğu için yukarı havza ülkelerinin çıktıları (bırakılan ve geri dönen sular) aşağı havza ülkelerinin girdisi olmaktadır. Bu da aşağı havza ülkelerini coğrafi konum gereği edilgen bir konumda tutmaktadır. Ayrışık sistemde en önemli etki Irak'ta su çekim değerlerindeki düşüş ve faydalardaki azalmalarda gözlenmektedir (100→80,3, Tablo 4).

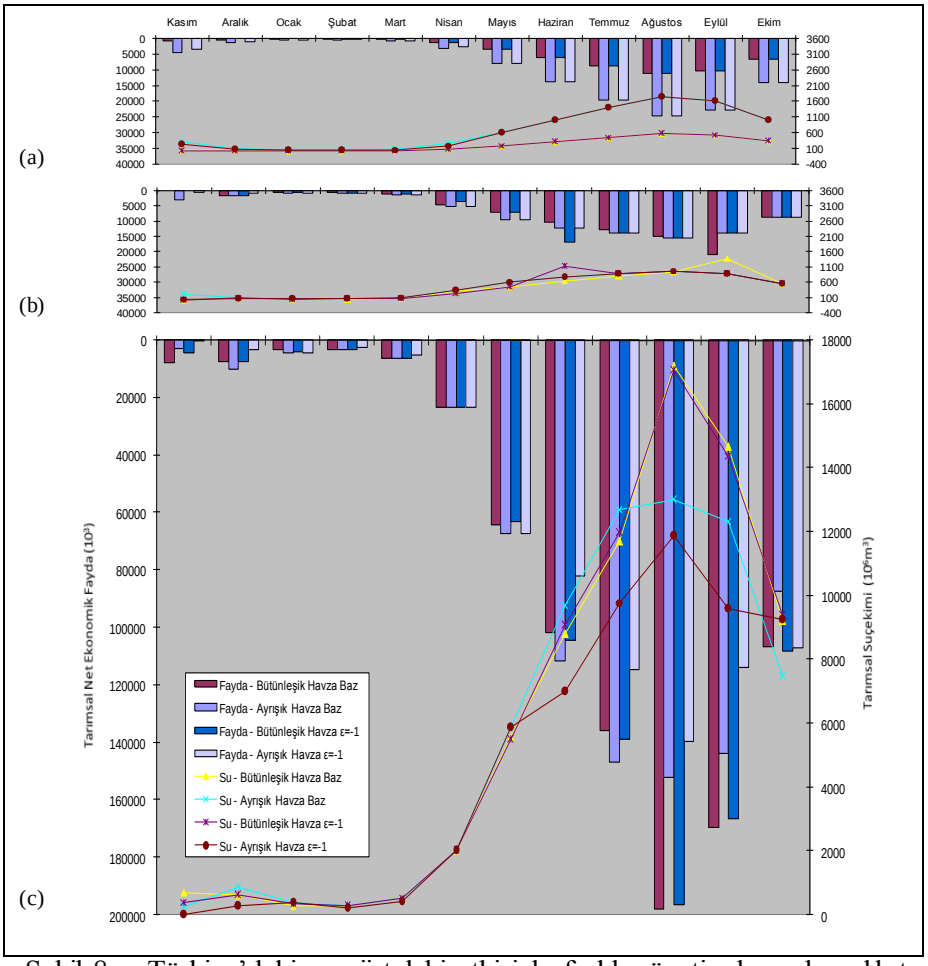

Şekil 8 – Türkiye'deki enerji talebi etkisiyle farklı yönetim bazında aylık tarımsal net ekonomik fayda ve toplam su çekimi: (a) Türkiye; (b) Suriye; (c) Irak

Bu çalışmadan tarım ve enerji politikalarına ışık tutacak sonuçlar aşağıda sıralanmıştır.

Sonuç olarak bütünleşik havza yönetiminin havza genelinde üretilecek değerin enbüyüklenmesi çerçevesinde ayrışıklara göre daha üstün olduğu görülmektedir. Ayrışık senaryolarda ise yukarı havza ülkelerinin tercihleri aşağı havza ülkelerinin tercihlerine bir önkoşul olduğu için üretilecek faydalar parçalı eniyilemelerin ürünü olmakta, üretilen toplam fayda ise bütünleşik sistemde elde edilenden daha düşük çıkmaktadır (BS:100→AS:97,7; BD:107,2→AD:100,4). Yukarı havza ülkelerini bütünleşik sistem içerisine çekebilmenin yöntemi, yukarı havza ülkelerinin bütünleşik sistemde karşılaşacakları kayıplarının telafi edilmesi mekanizmasının ortaya koymaktadır. Yukarı havzada değişen enerji talepleri ve bunların aşağı havza ülkelerine yönelik olumsuz etkileri geliştirilecek alternatif enerji kaynakları politikalarıyla çözümlenebilir. Örneğin, kış döneminde hidroelektrik esaslı enerjiye yönelimin alternatif enerji kaynaklarıyla çözümlenebileceği göz önünde bulundurulabilir. Bu çözümlerde enerji zengini aşağı havza ülkelerinde yukarı havza ülkeleri için teşvik tedbirleri geliştirilebilir. Yukarı havzanın hidroelektriğe bağımlılığı kontrol edilerek farklı enerji kaynaklarının geliştirilmesi sağlanabilir. Bu amaçla yapılabilirlilik (fizibilite) çalışmaları sonucu ortaya çıkacak maliyet aşağı havza ülkelerince karşılanabilir.

Bütünleşik sistem, ağırlıklı olarak Türkiye'de bulunan BH'leri havza genelinin faydası için kullanmaktadır. Bu durumda altyapıların inşası ve işletilmesinden doğan maliyetler aşağı havza ülkelerince de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu çalışma için kullanılan model her ne kadar tek yıllık ise de, küresel iklim değişikliğinin hissedilmeye başlandığı günümüzde, yukarı havzada buluna BH'ler, uzun yıllar boyunca ortaya çıkabilecek iklim dalgalanmalarının oluşturabileceği zararların enküçüklenmesi amacıyla da kullanılabilir. DAFDHM bu konuda farklı senaryoların üretilmesine teknik olarak uygundur.

5. SONUÇ

Bütünleşik havza yönetimi her zaman ayrışık sistemlerden daha verimlidir. Bu da bölgesel, ülkesel ve ülkeler arası eşgüdümü (koalisyonu) bir zorunluluk olarak ortaya koymaktadır. Türkiye'nin enerji politikaları aşağı Fırat ve Dicle ülkelerini doğrudan ilgilendirmektedir. Yapılan hassasiyet analizleri çerçevesinde kışın yukarı Fırat ülkesi Türkiye'nin enerji üretimi amaçlı su bırakımları yazın suya ihtiyaç duyan Irak'ı olumsuz yönde etkilemektedir. Bu etkide Türkiye'nin iki tür etmen bulunmaktadır: Birincisi, Türkiye yaptığı altyapı yatırımlarıyla su tutma kapasitesini artırmaktadır. Bu yolla yağışlı dönemlerde biriktirilen sular kurak dönemdeki ihtiyaçlar için kullanılabilmekte ve aşağı Fırat ülkelerine önemli katkıda bulunabilmektedir (Küçükmehmetoğlu, 2009). İkincisi, bu suları enerji amaçlı olarak enerjiye ihtiyaç duyulan soğuk kış dönemlerinde kullanılması durumunda, kurak mevsimlerde ihtiyaç duyulan su miktarında azalmalara sebep oldukları için su tutma kapasiteleri sınırlı olan aşağı Fırat ülkelerini (ağırlıklı olarak Irak) üretebilecekleri ek faydadan mahrum bırakmaktadır.

Tarım ve enerji politikalarına yönelik iki öneri ortaya konulabilir:

Enerji zengini aşağı Fırat ülkeleri Türkiye'nin olabilecek enerji açıklarını telafi ederek suyun enerji amaçlı olarak kullanılabileceği dönem tercihlerine etki edebilirler. Kışın karşılaşılabilecek enerji açıkları aşağı Fırat ve Dicle ülkelerinde bolca bulunan alternatif enerji kaynaklarından (doğalgaz, petrol gibi) sağlanabilir.Tüketim alışkanlıklarındaki değişimlerden dolayı kışın artan enerji ihtiyacına benzer bir artışın yine yaz döneminde artan sıcaklarla beraber soğutma amaçlı enerji olarak görülmesi ikinci bir enerji ihtiyaç dalgasını gündeme getirmektedir. Bu da zaman ve ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı politikaların üretilmesinin gerektiğini göstermektedir.

Çalışmada kullanılan model yerelde üretilecek değerin oluşturacağı çarpan etkilerini hesaba katmamaktadır. Yereldeki halkın hareketlilik (taşınma) kabiliyetinin düşük olması ve ülkeler-arası geçişlerdeki eşiklerin (engellerin) bir bölgenin diğer bölgeye göreceli tercihini sorunlu hale getirmektedir. Bu durumda politika amaçlı söylenebilecek bir söylem olarak "yukarı havza ülkesi Türkiye enerji üretsin, aşağı havza ülkeleri Suriye ve Irak tarımsal amaçlı olarak su kaynaklarını kullansın denilebilir.". Bu söylem, telafi mekanizmalarının gelişmesi ve var olan sınırların bölücü tesirlerinin ortadan kaldırılmasıyla mümkün görülebilir. Bütüncül havza yönetimini hedefleyen havza yönetim birimlerinin ortaya koyacakları sistemler yukarı ve aşağı havza ülkelerinin bu hassasiyetlerini göz önünde bulundurmalıdır. Dışarıdan dikte edilmeye çalışılan yönetim kurgularına alternatif olarak Türkiye modelleme çalışmalarını geliştirmeli ve bu konuda teknik altyapısını ve teknik destekli politik yapısını güçlendirmelidir. Kendi çıkarlarını düşünürken komşu ülkelerin hassasiyetlerini de göz önünde bulundurarak FDH sularının hakça tahsisini etraflıca değerlendirmelidir. Günümüzde ticaretle refahın bir arada gittiği dünyamızda maliyeti en düşük karı en fazla ticaret, ulaşım mesafesi en düşük bölge ile yapılanlardır. Bu manada bölge refahının artırılması içinde su tek araç olmamalı, ticaret geliştirmeli su meselesi bir çatışmanın değil bir birliğin mekanizması olarak tasarlanmalıdır. Son olarak net politikalar üretilmesi için veri tabanının genişletilip detaylandırılarak bütünleşik havza yönetimine esas altyapının oluşturulması coğrafik (bölgesel, ülkesel ve ülkelerarası), politik, ekonomik, ve sosyo-kültürel bir zorunluluktur.

6. KAYNAKLAR

Altinbilek, H. D. 1997. Water and Land Resources Development in Southeastern Turkey. Water Resources Development, Sayı 13, no:3, ss. 311-332.

Altinbilek, H. D. 2004. Development and Management of the Euphrates–Tigris Basin. Water Resources Development, Sayı 20, no:1, ss. 15-33.

Arcari, M. 1997. The Draft Articles on the Law of International Law Commission: An Overview and Some Remarks on Selected Issues. Natural Resources Forum, Sayı 21, no:3, ss. 169-179.

Bagis, A. I. 1989. The Cradle of Civilization. Gelişim Yayınları A.Ş., Istanbul.

Becker, N. ve Easter, K.W. 1999. Conflict and Cooperation in Managing International Water Resources such as the Great Lakes. Land Economics, Sayı 75, no: 2, ss. 233-45.

Bilen, O. 1994. Prospect for Technical Cooperation in the Euphrates - Tigris Basin, İçinde: Biswas, A. K. (editörler) International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile. Oxford University Press, Bombay.

Biswas, A. K. 1994. International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile. Oxford University Press, Bombay.

Booker, J. F. ve Young, R. A. 1994. Modeling Intrastate and Interstate Markets for Colorado River Water Resources. Journal of Environmental Economics and Management, Sayı 26, ss. 66-87.

CIA. 1998. Country Profiles, http://www.odci.gov/cia/publications/factbook/index.html. (2010 Ocak'ta ziyaret edildi)

Dellapenna, J.W. 2007. Transboundary Water Sharing and the Need for Public Management. Journal of Water Resources Planning and Management, Sayı 133, no:5, ss. 427-445.

Dinar, A., Dinar, S. McCaffrey, S. ve McKinney, D. 2007. Bridges over Water: Understanding Transboundary Water Conflict, Negotiation and Cooperation. World Scientific, New Jersey.

Dinar, A. ve Wolf A. 1994a. Middle East Hydropolitics and Equity Measures for Water-Sharing Agreements. Journal of Social, Political & Economic Studies, Sayı 19, no: 1, ss. 69-93.

Dinar, A. ve Wolf, A. 1994b. International Markets for Water and Potential for Regional Cooperation: Economic and Political Perspectives in the Western Middle East. Economic Development and Cultural Change, Sayı 43, ss. 43-66.

FAO. 1993. The State of Food and Agriculture, FAO Agriculture Series. Food and Agriculture Organization, United Nations, Rome.

Flinn, J.C., ve Guise, J.W.B. 1970. An Application of Spatial Equilibrium Analysis to Water Resources Allocation. Water Resources Research, Sayı 6, no: 2, ss. 398-407.

Flint, C.G. 1995. Recent Developments of the International Law Commission Regarding International Watercourses and Their Implications for the Nile River. Water International, Sayı 20, ss. 197-204.

Gibbons, D. C. 1986. The Economic Value of Water. The Johns Hopkins Press, Washington, DC.

Hirshleifer, J., De Haven, J. C., ve Milliman, J. W. 1969. Water Supply: Economics, Technology, and Policy. The University of Chicago Press, Chicago.

Howitt, R. E., Mann, D. E., ve Vaux, H. J. Jr.. 1982. The Economics of Water Allocation. İçinde: Engelbert, E. A. ve Scheuring, A. F. (editörler) Competition for California Water: Alternative Resolutions. University of California Press, Berkeley.

Hurst, H.E. 1952. The Nile, Constable, London. http://www.unu.edu/unupress/unupbooks/80858e/80858E0S.GIF (20009 Ocak'ta ziyaret edildi).

İlhan, A. İ. ve Utku, M. 1998. GAP Sulama Alanında Bitki Su Tüketimi ve Bitki Su Gereksinimi. Tarım Orman Meteorolojisi'98 Sempozyumu, 21–23 Ekim 1998. İstanbul İTÜ. http://www.meteor.gov.tr/2003/arge/tarim/bilcanme.pdf (2004'te ziyaret edildi).

İSKİ. 2003. Tasfiye Tesislerimizden Verilen Ortalama Temiz Su Miktarı. http://www.iski.gov.tr/ariza/3.phtm (2004'te ziyaret edildi).

Kliot, N. 1994. Water resources and conflict in the Middle East. Roudledge, London.

Kolars, J. F. 1986. Hydro-geographic background to the utilization of international rivers in the Middle East. İçinde: Proceedings of the 1986 Annual Meetings of the American Society of International Law, 80: 250-258. Washington, D.C.: American Society of International Law.

Kolars, J. F. 1992. Water Resources of the Middle East. Canadian Journal of Development Studies, Özel Sayı, ss. 103-119.

Kolars, J. F. 1994. Problems of International River Management, İçinde: Biswas, A. K. (editör) International Waters of the Middle East: From Euphrates-Tigris to Nile. Oxford University Press, Bombay.

Kolars, J. F. ve Mitchell, W. A. 1991. The Euphrates River and the Southeast Anatolia Development Project. Southern Illinois University Press, Carbondale.

Kucukmehmetoglu M. ve Guldmann J.M. 2010, Multiobjective Allocation of Transboundary Water Resources: Case of the Euphrates and Tigris, Journal of Water Resources Planning and Management-ASCE, Sayı 136, no: 1, ss. 95-105.

Kucukmehmetoglu, M. 2009. A game theoretic approach to assess the impacts of major investments on transboundary water resources: The case of the Euphrates and Tigris. Water Resources Management, Sayı 23, no: 15, ss. 3069-3099.

Kucukmehmetoglu, M. 2008. Water use and release policies over the case of the Euphrates and Tigris. 48th European Congress of the Regional Science Association, 27-31 Ağustos 2008, Liverpool, İngiltere (CD-Özet).

Kucukmehmetoglu, M., Özger, M., ve Şen, Z. 2007. Assessing the nature of coalition among riparian countries via fuzzy logic: The case of the Euphrates and Tigris rivers. American Water Resources Association 2007 Annual Water Resources Conference, 12-15 Kasım 2007, Albuquerque, New Mexico (CD-Özet).

Kucukmehmetoglu, M. ve Guldmann, J. M. 2005. Multi-objective programming for the allocation of trans-boundary water resources: The case of the Euphrates and Tigris. 45th European Congress of the Regional Science Association, 2005, Amsterdam, Hollanda (CD).

Kucukmehmetoglu, M. ve Guldmann, J. M. 2004. International Water Resources Allocation and Conflicts The Case of the Euphrates and Tigris. Environment and Planning A, Sayı 36, ss. 783-801.

Kucukmehmetoglu, M. 2002. Water Resources Allocation and Conflicts – The Case of the Euphrates and the Tigris. Dissertation, The Ohio State University, Columbus, Ohio.

Margesson, R. 1997, Reducing Conflict over the Danube Waters: Equitable Utilization and Sustainable Development. Natural Resources Forum, Sayı 21, no: 1, ss. 23-38.

Naff, T. 1994. Conflict and Water Use in the Middle East. İçinde: Water in the Arab World: Perspectives and Prognoses, (editörler) Rogers, P. ve P. Lydon, Harvard University, Santa Monica.

Samuelson, P. A. 1952. Spatial Price Equilibrium and Linear Programming. The American Economic Review, Sayı 42, ss. 283-303.

Rogers, P. 1993. The Value of Cooperation in Resolving International River Basin Disputes. Natural Resources Forum, Mayıs, ss. 117-131.

Rogers, P. 1969. A Game Theory Approach to the Problems of International River Basin. Water Resources Research, Sayı 5, no: 4, ss. 749-760.

Takayama, T. ve Judge, G. G. 1964. Spatial Equilibrium and Quadratic Programming. Journal of Farm Economics, Sayı 46, no: 1, ss. 67-93.

Tanzi, A. 1997a. Codifying the Minimum Standards of the Law of International Watercourses: Remarks on Part One and a Half. Natural Resources Forum, Sayı 21, no: 2, ss. 109-117.

Tanzi, A. 1997b. The Completion of the Preparatory Work for the UN Convention on the Law of International Watercourses. Natural Resources Forum, Sayı 21, no: 4, ss. 239-245.

UNEP 2001. Partow, H. tarafından, The Mesopotamian Marshlands: Demise of an Ecosystem, Early Warning and Assessment Technical Report, UNEP/DEWA/TR.01-3 Rev. 1, Division of Early Warning and Assessment, United Nations Environment Programme, Nairobi, Kenya.

Wolf, A.T. 1997. International Water Conflicts Resolution: Lessons from Comparative Analysis. Water Resources Development, Sayı 13, no: 3, ss. 333-365.

EK A

İndisler

i: talep noktaları (1 → 63)
j & l: arz noktaları (1 → 45)
t: dönemler (1 → 12)
ag: tarımsal talep noktaları kümesi
ur: kentsel talep noktaları kümesi

Değişkenler

NEB: ulaşım maliyeti sonrası toplam net fayda ($)
Q_{jtl}: arz noktaları arası su akım (j → l) (Mm^3)
W_{jit}: arz noktası j'den talep noktasına i'ye transfer edilen su (Mm^3)
RS_{jt}: arz noktası j'deki rezervde t döneminde saklanan su miktarı (Mm^3)

Parametreler

C_{ag}: tarımsal su nakliye birim maliyeti ($ / Mm^3-km)
C_{ur}: kentsel su nakliye birim maliyeti ($ / Mm^3-km)
V_{ag}: birim miktar suyun tarımsal kullanım değeri ($ / Mm^3)
V_{ur}: birim miktar suyun kentsel kullanım değeri ($ / Mm^3)
C_{ss}: arz noktasından arz noktasına su nakliye birim maliyeti ($ / Mm^3-km)
D_i: arz noktası j 'den talep noktası i 'ya mesafe (km)
D_{jl}: arz noktası j 'den talep noktası l 'ye mesafe (km)
P_e: elektirik enerjisi fiyatı ($ / MWh)
E_j: baraj noktası j için elektirik üretim oranı (MWh / Mm^3)
Max_{agt}: azami tarımsal su tüketim oranı (Mm^3 / ha)
Max_{urt}: azami kentsel su tüketim oranı (Mm^3 / kişi)
EL_{jt}: arz noktası reservuar j 'deki buharlaşma kaybı (Mm^3)
RF_{ij}: talep noktası i'de tüketilen suyun j arz noktasına geri dönme oranı
S_i: arz noktası i'nin büyüklüğü (hektar, kişi)
T_{jt}: nehir kollarından yan cephelerden j arz noktasına katılan ek su (Mm^3)
RC_j: arz noktası j'deki rezervuar kapasitesi (Mm^3)

SİT KISITI ALTINDA OPTİMUM ARAZİ KULLANIM DAĞILIMININ BELİRLENMESİ

Ar. Gör. Dr. Ersin TÜRK[1] & Doç. Dr. H. Murat ÇELİK[2]

ÖZET

Türkiye'de, sit alanı olarak belirlenmiş bir alana hangi tür arazi kullanım türlerinin tahsis edilebileceğini ve edilemeyeceğini sitin çeşidi ve derecesi belirlemektedir. Bu nedenle sit kararları, kentsel arazi kullanım kararlarını kısıtlayan/şekillendiren en önemli kriterlerden biridir. Bu çalışmanın amacı, diğer tüm kriterler sabit iken yalnızca sit kararlarının değiştirilmesinin arazi kullanım atamasındaki etkilerini analitik yaklaşımla analiz etmek ve çok tartışmalı sit kararları sorununa koruma-kullanma dengesi bağlamında rasyonel bir cevap bulmaktır. Analiz çalışmasında, Hanink ve Cromley (1998) tarafından geliştirilmiş arazi tahsis modeli kullanılmıştır. Bu model ile coğrafi bilgi sistemleri (CBS) ile genel atama modeli bütünleştirilerek sürdürülebilir optimum sit şeması belirlenmiştir. Örnek çalışma alanı olarak 1990- 2007 yılları arasında sit şeması 6 kez değiştirilen Çeşme Çevre Düzeni Planı alanı seçilmiştir.

1. GİRİŞ

Plan üretim sürecinde birçok veri "girdi" olarak planı şekillendirmektedir. Bunlardan biri de sit kararlarıdır. Sit kararları, kentsel arazi kullanım planını şekillendiren en önemli kriterlerinden biridir. Çünkü sit alanı olarak belirlenmiş bir alana hangi tür arazi kullanım türlerinin tahsis edilebileceğini ve edilemeyeceğini sitin çeşidi ve derecesi belirlemektedir. Fakat ülkemizde sit alanlarının sınırları, derecesi ve türü; ekonomik, çevresel ve politik ortama göre sık sık değişmektedir. Bazen bu durum sit kararlarının ve dolayısıyla koruma kurulu kararlarının bilimsel ve teknik olmadığı ve hatta politik olduğu konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

Son yıllarda, Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ile entegre edilmiş Çok Kriterli Karar Verme teknikleri (ÇKKV/Multi-criteria Decision Making/), bir çok planlama ve mekansal karar verme probleminin analizinde kullanılacak analitik araçların üretilmesinde umut vaat etmektedir. Rasyonel bir çözüm üreten mekânsal karar analizinin temel stratejisi: karar problemini küçük ve anlaşılır parçalara bölme, her bir parçayı analiz etme ve mantıksal bir biçimde parçaları birleştirerek anlamlı bir çözüm üretmektir.

1980 yılından itibaren CBS ile entegre edilmiş ÇKKV teknikleri özellikle çevre/ekoloji, ulaşım, kent/bölge planlama, katı atık yönetimi, hidroloji, tarım ve ormancılık ile ilgili kaynak dağılımı problemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Malczewski, 2006a) . ÇKKV teknikleri "Çok Kriterli Analiz teknikleri (ÇKA/Multi-criteria Analaysis) ve Çok Amaçlı Karar Analiz teknikleri (ÇAKA/Multi-objective Decision Analysis) olarak iki sınıfa ayrılmaktadır. Çok Kriterli Analiz Teknikleri arazi kullanış haritaları ve kamusal tesislerin arazi uygunluk haritalarının hazırlanmasında (Pereira ve Duckstein, 1993; Malczewski, 1996, 2006b; Dai ve diğ., 2001; Joerin ve diğ., 2001; Banai, 2005; Natividade-Jesus ve diğ., 2007), önceden belirlenmiş sınırlı sayıdaki alternatiflerin değerlendirilmesinde ve seçiminde (Carver, 1991; Bodini ve Giavelli, 1992; Zucca ve diğ., 2007) kullanılmaktadır. ÇKA, alternatiflerin belli ve sınırlı olduğu problemlerde oldukça faydalı ve basit bir değerlendirme ve seçme tekniğidir. Buna karşılık, ÇAKA alternatiflerin belirsiz veya sınırsız olduğu koşullarda optimum alternatifin belirlenmesinde matematiksel programlama tekniklerini kullanmaktadır. ÇAKA yaygın olarak planlamada, optimum arazi kullanış tahsisinde (Bammi ve Bammi, 1979; Gilbert ve diğ., 1985; Chuvieco, 1993; Dökmeci ve diğ., 1993; Grabaum ve Meyer 1998; Gabriel ve diğ., 2006; Ligmann-Zielinska ve diğ., 2008), kentsel sosyal ve teknik altyapı tesislerinin yer seçiminde (Malczewski, 1991; Minor ve Jacobs, 1994; Eastman ve diğ., 1995; Maniezzo ve diğ., 1998; Cheng ve diğ., 2003), arazi tahsis problemlerinde biçim kısıtı ile beraber örneğin kompaktlık (Aerts ve Heuvelink, 2002; Aerts ve diğ., 2003); dışbükeylik (convexity) ve

[1] Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölünü, Trabzon, ersinturk@ktu.edu.tr
[2] İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölünü, İzmir, muratcelik@iyte.edu.tr

süreklilik (contiguity) (Williams, 2003; Shirabe, 2005; Minor ve Jacob, 1994) ve çevresel etki analizinde kullanılmaktadır.

Hanink ve Cromley (1998) tarafından geliştirilen Genel Arazi Tahsis Modeli karar vericiler ve plancılar için birçok güncel sorunun çözümünde analitik araç potansiyeline sahiptir. Bu model teorik olarak Von Thünen Modeline metodolojik olarak ÇAKA' ya dayanmaktadır. Model kentin hücrelerden (rasterized grids/parseller) oluştuğunu varsaymakta ve ekonomik fayda ile çevresel ve sosyal faydayı birleştirerek her bir parselin her bir arazi kullanım türüne uygunluk indeksini belirlemektedir (bakınız Hanink ve Cromley, 1998). Modelin nihai amacı parsellerin uygunluk indekslerine göre optimum arazi kullanım tahsisini gerçekleştirmektir.

Bu çalışmanın amacı, diğer tüm kriterler sabit iken yalnızca sit kararlarının değiştirilmesinin arazi kullanım atamasındaki etkilerini analitik yaklaşımla analiz etmek ve çok tartışmalı sit kararları sorununa koruma-kullanma dengesi bağlamında rasyonel bir cevap bulmaktır. Analiz çalışmasında, Hanink ve Cromley (1998) tarafından geliştirilmiş arazi tahsis modeli kullanılmıştır. Bu model ile coğrafi bilgi sistemleri (CBS) bütünleştirilerek sürdürülebilir optimum sit şaması belirlenmiştir. Örnek çalışma alanı olarak 1990- 2007 yılları arasında sit şeması 6 kez değiştirilen Çeşme Çevre Düzeni Planı alanı seçilmiştir.

2. ARAZİ TAHSİS MODELİ

Arazi tahsis modeli, çift tamsayı programlaması (binary integer programming) olarak Hanink ve Cromley (1998) tarafından formülüze edilmiştir. Model, kentin eşit büyüklükte gridlerden (her bir grid bir parseli temsil ettiği varsayılmaktadır) oluştuğunu varsaymakta ve her bir parsele o parselin her bir arazi kullanım türüne uygunluk değerine bağlı olarak arazi kullanım türü atamaktadır. Modelin amacı kentsel ölçekte toplam faydayı maksimize edecek optimum arazi kullanım atamasını yapmaktır. Model matematiksel olarak aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Hanink&Cromley, 1998):

$$\text{maximize: } \sum_{i=1}^{n}\sum_{j=1}^{m} S'_{ij} X_{ij} \qquad (1)$$

$$\text{subject to : } \sum_{j=1}^{m} X_{ij} \le 1 \qquad (2)$$

$$\sum_{i=1}^{n} X_{ij} = D_j \qquad (3)$$

$$X_{ij} = 0 \text{ or } 1 \ \forall i, j \qquad (4)$$

Burada

n : parsel sayısı,

m: arazi kullanım türü sayısı,

X_{ij} *:* i. parsele j. arazi kullanım türünün atanmasına dair karar değişkeni,

S_{ij}*':* i. parsele j. arazi kullanım türünün atanmasına uygunluk değeri,

D_j *:* J. arazi kullanım türüne atanacak parsel miktarı.

Formülde yer alan 2. kısıt her bir parsele *m* çeşit arazi kullanım türlerinden yalnızca bir çeşit arazi kullanım türünün atanmasını sağlamaktadır. Çünkü bu çalışmada arazi kullanım türlerinin bir birleriyle rekabet içinde olduğu ve aynı parsel içinde birden çok arazi kullanım türünün yer alamayacağı varsayılmıştır. 3. kısıt her bir arazi kullanım türüne atanacak toplam parsel sayısının önceden belirlenen parsel sayısına eşit olmasını garanti etmektedir. 4. kısıt ise her bir karar değişkeninin ikili (binary) olmasını garanti etmektedir. Bu programın dual formulasyonu aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Hanink & Cromley,1998):

$$\text{minimize: } \sum_{j=1}^{m} D_j C_j + \sum_{i=1}^{n} R_i \qquad (5)$$

$$\text{subject to : } C_j + R_i \ge S'_{ij} \qquad (6)$$

Burada

C_j: her bir arazi kullanım türünün gölge fiyatı,

R_i: her bir parselin gölge fiyatı.

Barr (1973) R_i ideal pazar fiyatı, C_j ise toplam kentsel yarar olarak yorumlamıştır. Hanink ve Cromley (1998) pazar fiyatı belli olan arazi kullanım türlerinin parasal değerleri ile gölge fiyatlar arasındaki orandan yararlanarak pazar fiyatı belli olmayan arazi kullanım türlerinin yaklaşık pazar fiyatlarının saptanacağını iddia etmektedir.

$S_{ij}^{'}$ uygunluk indeksleri, modelin ihtiyaç duyduğu ve belirlenmesi gereken en önemli değerlerden biridir. Her bir parselin her bir arazi kullanım türüne uygunluk skoru parselin yerel ve konumsal özelliklerinin ölçümü ve standardizasyonu ile belirlenmektedir. Yerel özellikler parselin niteliğini ölçmesine karşılık konumsal özellikler parselin ulaşılabilirlik veya mesafesini ölçmektedir. Kentin on binlerce parselden oluştuğu göz önüne alındığında, uygunluk skorunun belirlenmesinde ÇKKV teknikleri ile CBS'nin entegre edilme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. CBS hem gerekli haritaların oluşturulmasında hem de gerekli veritabanının oluşturulmasına olanak sağlamaktadır. İkinci adımda formül 7 kullanılarak bileşik uygunluk skoru hesaplanmaktadır:

$$S_{ij} = \sum_{k=1}^{P_j} w_{ijk} A_{ijk}^{'} \qquad \forall i, j \qquad (7)$$

Burada

S_{ij} : bileşik uygunluk indeksi,

P_j : j. arazi kullanış türü için belirlenen kriter sayısı,

w_{ijk}: i. parselin, j. arazi kullanış türüne göre k. kriterin ağırlığı,

$A_{ijk}^{'}$: j. arazi kullanım türünün k. kritere göre i. parselin uygunluk skalası.

Saaty (1980) kriterlerin bileşik ağırlıklarını belirlemek için Analitik Hiyerarşi Sürecini (AHP) önermektedir. İkili karşılaştırma matrisinin özvektörü, kriterlerin ağırlıklarını ifade etmektedir. Bu karşılaştırmalar bireysel veya grup olarak yapılabilir. Önemli arazi kullanım türlerinin en uygun parsellere atanması için takas değerleri (trade-off) değerlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Takas değerleri, ikili karşılaştırma tekniği kullanılarak yapılmış ve bileşik uygunluk indeksleri normalize edilerek uygunluk indekslerinin aynı aralıkta olması sağlanmıştır. Her bir parselin ölçeklendirilmiş takas değeri aşağıdaki formül kullanılarak hesaplanmıştır (Hanink & Cromley 1998; Malczewski, 1999):

$$S_{ij}^{'} = W_j \frac{S_{ij} - \min_i S_{ij}}{\max_i S_{ij} - \min_i S_{ij}} \qquad (8)$$

3. ÇALIŞMA ALANI

Çalışma alanı, İzmir ilinin en batısında yer alan Çeşme İlçesi olup Çeşme Çevre Düzeni Plan sınırlarını kapsamaktadır. Çeşme gerek ulusal gerekse uluslararası turizm için önemli tatil merkezlerinden biridir. Bu nedenle ilçenin yaz nüfusu ile kış nüfusu arasında büyük farklılıklar vardır. 30.000 civarında olan kış nüfusu yazın 150.000 ve hatta hafta sonları 200.000'e ulaşmaktadır. İzmir Metropoliten sınırlar içinde kalan ilçenin bozulmamış kıyıları, plajları, jeotermal kaynakları, tarihi kentsel dokusu ve endemik türlere sahip doğal güzellikleri yoğun turizm ve yapılaşma baskısı altındadır.

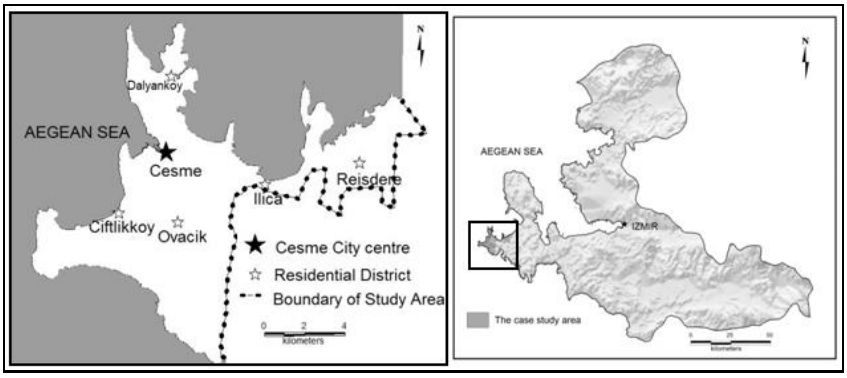

Şekil 1 – Çalışma alanı

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun belirlemiş olduğu ilke kararlarına göre sit alanları doğal, arkeolojik ve kentsel olmak üzere üç sınıfa ayrılmaktadır. Doğal ve arkeolojik sitlerde kendi içlerinde önemlerine göre üç sınıfa ayrılmaktadır. Çalışma alanında daha çok doğal sit alanlarına yönelik sit kararları değiştiğinden analizler ve yorumlar genellikle doğal sitler bağlamında yapılmıştır. Koruma Yüksek Kurulunun ilke kararlarına göre birinci derece doğal sit olarak belirlenmiş alanlarda yapılaşmaya izin verilmediğinden yalnızca rekreasyon amaçlı arazi kullanım türleri tahsis edilebilmekte, 2. Derece doğal sit alanlarında yalnızca rekreasyon, orman ve turizm aktivitelerine izin verilmekte ve 3. derece doğal sit alanlarında hemen hemen tüm arazi kullanım türlerine izin verilmektedir. İzmir 1 Nolu Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu, çalışma alanındaki ilk sit alanını 1991 yılında 413 ha 2. derece sit alanı olarak belirlemiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere 2007 yılı sit şemasına kadar toplam sit alanı sürekli artmış ve en büyük artış 1995 yılı sit şemasında olmuştur. 1. doğal sit alanı en fazla 1995 yılı sit şemasında belirlenmiştir. 1995 yılından sonraki sit şemalarında toplam sit alanı çok değişmemekle beraber 1. derece doğal sit alanı oldukça azalmıştır. Özellikle 2007 yılında 1 derece doğal sit alanlarının 2 derece sit alanlarına dönüştürüldüğü görülmektedir (bakınız şekil 2).

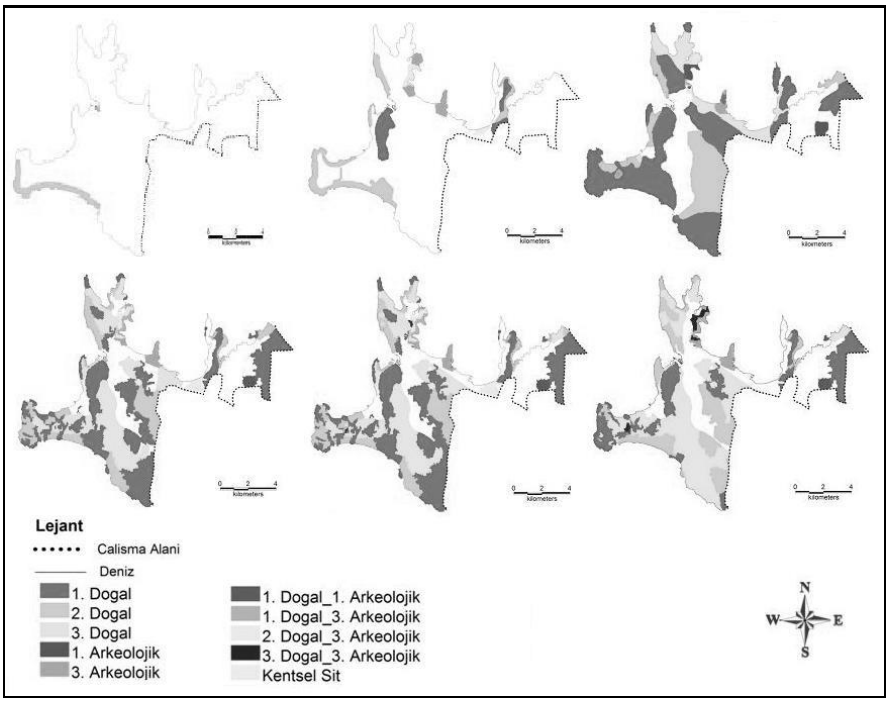

Şekil 2 – Yıllara göre sit şemaları

Sit şemasının sık sık değiştirilmesinin en önemli sebebi çevreci gruplar ile yatırımcı gruplar arasındaki çatışmadan kaynaklanmaktadır. Bu çatışma koruma kurullarının sit kararlarını verirken objektif, bilimsel ve teknik olmadan öngörülere dayandırılarak verildiğini gündeme getirmektedir. Bu

bağlamda bu çalışmanın öncelikli konusu bu tartışmayı analitik olarak incelemek ve çözüm önerileri geliştirmektir.

Tablo 1 – Yıllara göre Sit şemaları ve sit alanları

	Sit Şeması (hektar)					
	1991	1992	1995	1996	1998	2007
1. Doğal&1 Arkeolojik			74	32.5	32.5	42
1. Doğal&3. Arkeolojik			86.5	68.5	79.5	75.75
1. Doğal		486	4199.25	3371	3345.75	1825.5
2. Doğal&3. Arkeolojik		89.5		76.5	79.25	
2. Doğal	413.75	982.5	1720.75	1419.5	1359.25	1785
1. Arkeolojik			98.75	38.5	41.5	41.25
3. Doğal&3. Arkeolojik					15.25	103.75
3. Doğal			790.5	1983	2061.5	2971.5
3. Arkeolojik		212	114.75	142.25	127	140.75
Kentsel Sit alanı		49.25		106.75	123.25	19.75
Toplam Sit Alanı	413.75	1819.25	7084.5	7238.5	7264.75	7005.25

Toplam çalışma alanı 9450 hektardır. Arazi kullanım türleri ve bunların kapladığı alan miktarları, 2002 yılında İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü döner sermayesi tarafından hazırlanan Çeşme Koruma Amaçlı Çevre Düzeni Planında öngörülen plan hedefleri temel alınarak belirlenmiştir. Bu plandaki 24 arazi kullanım türü teknik gerekçelerle 9 sınıfta toplanmıştır çünkü ikili karşılaştırma tekniği tutarlı bir şekilde 7±2 alternatifi karşılaştırabilmektedir (Saaty, 1980). 390 ha büyüklüğündeki mevcut yapılaşmış alanlar ve teknik altyapı alanları modele dâhil edilmediğinde modele sokulan alan miktarı 9068 ha olmuştur. Bu planda öngörülen nüfus büyüklüğü 180.000 dir.

Tablo 2 – Talep edilen alan miktarı ve parsel sayısı

Arazi kullanış Türü	Parsel Sayısı	Hektar
Gelişme Konut Alanı	735	184
Ticaret ve İdari Tesis	419	105
Turizm	2716	679
Tercihli Turizm ve Konut	6576	1644
Termal Turizm	1116	279
Kamu Tesisi	424	106
Rekreasyon	3564	891
Tarım	7548	1887
Ağaçlandırılacak Alan	11048	2762
Maki, Funda ve Taşlık	2124	531
Toplam	36270	9068

4.VERİLERİN HAZIRLANMASI

Gerekli veri setinin hazırlanması için iki çalışma yapılmıştır. Bunlardan birincisi gerekli inceleme ve anketlerin yapılması bunlar: (1) her bir arazi kullanım türü için önemli olan uygunluk değerlendirme ölçütlerinin belirlenmesi; (2) her bir arazi kullanım türü için her bir ölçütün ağırlığının saptanması; (3) her arazi kullanım türünün takas ağırlığının belirlenmesi. İkincisi ise tematik haritaların dijital ortamda hazırlanması ki bunlar modelde kriterleri ifade etmektedir.

İlk olarak her bir arazi kullanım türünün yer seçimini etkileyen kriterlerin belirlenmesi için bir anket çalışması yapılmıştır. Ankete üniversitelerde, bayındırlık il müdürlüklerinde, belediyelerde çalışan ve Çeşme'yi iyi bilen 20 şehir plancısı katılmıştır. Anket iki aşamada tamamlanmıştır. Birinci aşamada

her bir arazi kullanım türünün yer seçimini etkileyebilecek kriterler potansiyel kriter olarak belirlenerek elektronik posta olarak katılımcılara gönderilmiştir. Her bir katılımcıdan, her bir kriterin her bir arazi kullanım türünün yer seçiminde etkisine göre 1 ile 5 arasında bir puan vermesi istenmiştir. 1 kriterin önemsiz olduğunu 5 ise kriterin çok önemli olduğunu ifade etmektedir. İkinci aşamada, birinci aşamada elde edilen bilgilerin genel istatistiki bilgileri ve katılımcının vermiş olduğu puanlar elektronik posta ile tekrar katılımcıya gönderilerek katılımcıdan birinci raundun istatistiki sonuçlarına göre şayet gerekli görüyorsa yeniden revizyon yapması talep edilmiştir. İkinci aşama sonuçlarına göre aritmetik ortalaması üç ve üzeri olan kriterler ilgili arazi kullanım türü için önemli kriter olarak kabul edilmiştir.

Bu anket çalışması sonucuna göre; eğim, mülkiyet durumu, toprak kabiliyeti, jeolojik yapı, sit derecesi, mevcut arazi kullanış türü, arazinin yönü, parselin denizi görmesi, baraj koruma kuşağı önemli yerel kriterler olarak belirlenmiştir. Bunlardan yalnızca toprak kabiliyeti bütün arazi kullanım türleri için önemli bir kriter olarak ortaya çıkmıştır. Sit derecesi, tarım dışındaki bütün arazi kullanım türleri için önemli bir kriter olarak görülmüştür. Birinci derece yola yakınlık, ikinci derece yola yakınlık, otoyol girişine yakınlık, çeşme kent merkezine yakınlık, yerleşim yerlerine yakınlık, denize yakınlık, plaja yakınlık, termal kaynağa yakınlık ve fay hattına uzaklık konumsal faktörler olarak belirlenmiştir. Bunlardan otoyol girişine yakınlık hiçbir arazi kullanım türü için önemli bir kriter olarak görülmemiş buna karşılık birinci derece yola yakınlık ve fay hattına uzaklık bütün arazi kullanım türleri için önemli kriter olarak görülmüştür. Seçilmiş kriterler ve bunların hangi arazi kullanım türleri için önemli olduğu tablo 3 de verilmiştir.

Tablo 3 – Seçilmiş değerlendirme kriterleri ve ağırlıkları

		Gelişme Konut Alanı	Ticaret ve İdari Tesis Alanı	Turizm	Tercihli Turizm	Termal Turizm	Kamu Tesisi	Rekreasyon	Tarım	Ağaçlandırılacak Alanı
Yerel Kriterler	Eğim	0.025	0.020	0.014	0.02	0.020	0.03			
	Mülkiyet durumu	0.011	0.020	0.014	0.008	0.020	0.087	0.288		0.187
	Toprak kabiliyeti	0.025	0.061	0.04	0.084	0.060	0.030	0.106	0.875	0.063
	Jeolojik yapı	0.025	0.122	0.067	0.094	0.11	0.087			
	Sit derecesi	0.191	0.13	0.117	0.130	0.126	0.161	0.120		0.563
	Mevcut arazi kullanış türü	0.074	0.02	0.033	0.020	0.021	0.016	0.097	0.125	0.187
	Yön	0.025		0.069	0.020	0.021		0.114		
	Denizi görme	0.016		0.069	0.037			0.054		
	Baraj koruma kuşağı	0.108	0.130	0.077	0.085	0.122	0.088	0.054		
Konumsal Kriterler	1. derece yola yakınlık	0.039	0.025	0.017	0.023		0.042			
	2. derece yola yakınlık	0.104	0.07	0.053	0.082	0.100	0.015			
	Otoyol girişine yakınlık	0.088	0.137		0.078		0.12			
	Çeşme kent merkezine yakınlık	0.039	0.132				0.12			
	Yerleşim merkezlerine yakınlık	0.088		0.109	0.082			0.167		
	Denize yakınlık	0.039		0.109	0.078					
	Plaja yakınlık			0.103		0.200				
	Termal kaynağa yakınlık	0.103	0.133	0.109	0.159	0.200	0.204			

Veritabanı için gerekli harita ve bilgilerin büyük bir çoğunluğu İ.Y.T.E Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nün arşivinden ve Çeşme Belediyesinden toplanmıştır. Toplanan tematik haritalar CBS ortamında MapInfo kullanılarak sayısallaştırılmıştır. Eğim, yön ve denizi görme haritaları, eğim çizgileri sayısallaştırıldıktan sonra MapInfo programının Vertical Mapper Modülü ile sayısal yükselti modeli (Digital Elevation Model) kullanılarak üretilmiştir. Buna karşılık CBS programları her bir parselin denizi görüp görmediğini analiz edecek henüz yeteneğe sahip değildir. Bunun için C++ programlama dili kullanılarak program yazılmıştır. Bir sonraki aşamada sayısallaştırılan tüm vektör

haritalar veritabanında kullanılmak üzere raster haritalara dönüştürülmüştür. Raster haritalardaki her bir grid 50*50 metre boyutunda ve çalışma alanı toplam 36270 parselden oluşmaktadır.

Her bir tematik harita kendi sınıf ve ölçütüne sahiptir. Bu sınıf ve ölçütler 2 ile 9 sınıf arasında değişmektedir. Sınıfların ve ölçütlerin belirlenmesinde haritaların hazırlanmasında kullanılana sınıflar ve alan gözlemleri dikkate alınmıştır. Her bir sınıfın ve ölçütün ağırlığının belirlenmesinde ikili karşılaştırma (Pairwise Comparison) tekniği kullanılmıştır. Böylelikle her bir ölçütün her bir arazi kullanım türü için ham ağırlığı belirlenmiştir. Bu ham ağırlıklar daha sonra Voogd (1983) ve Malczewski (1999) tarafından önerilen aşağıdaki formül kullanılarak standardize edilmiştir.

Burada; A_{jk}, j. arazi kullanım türünün k kriter için verilen ham puan ifade etmektedir. Bu formüle göre her bir tematik haritadaki sınıfların standardize edilmiş puanları 0-1 arasında değişmektedir. En önemsiz sınıflar 0 buna karşılık en önemli sınıflar 1 puan almaktadır.

Bir sonraki aşama ise denklem 7'de belirtilen her bir ölçütün her arazi kullanım türü için birleşik ağırlıkların belirlenmesidir. Bu çalışmaya 2002 yılında Çeşme Koruma Amaçlı Çevre Düzeni Planını hazırlayan İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Şehir ve bölge planlama bölümü öğretim üyelerinde 3 akademisyen ve 2007 yılı İzmir 1/100.000 ölçekli Manisa-Kütahya-İzmir Çevre Düzeni Planını yapan Ege Plan çalışanlarından 2 plancı katılmıştır. Bu çalışmada ikili karşılaştırma tekniği kullanılmıştır. Ancak bu bildiride teknik gerekçelerden dolayı yalnızca 2002 Çevre Düzeni Planı hazırlama sürecinde planlama grubuna başkanlık eden öğretim üyesinin vermiş olduğu puanlar ve onun çıktıları sunulmuştur. Tablo 3, bu katılımcının vermiş olduğu puanlara göre her bir kriterin her bir arazi kullanım türü için ağırlığını göstermektedir.

En son gerekli bilgi ise her bir arazi kullanım türünün takas ağırlığıdır. Bu takas ağırlıkları arazi tahsislerinde, önemli arazi kullanım türlerinin daha uygun parsellere tahsisini gerçekleştirmektedir. Dolayısıyla yapılan işlem teknik bir zorunluluktan kaynaklanmayıp arazi kullanım türlerinin görece ağırlıklarının belirlenmesi için yapılmıştır. Aynı katılımcıdan Analitik Hiyerarşi Süreci (Analytic Hierarchy Process) ile önce ekonomik, sosyal ve çevresel faydayı ikili karşılaştırması daha sonra her bir faydaya göre her bir arazi kullanım türünü ikili karşılaştırma yapması istenmiştir. Katılımcı ekonomik, sosyal ve çevresel faydaya eşit puan vermiştir. Toplamda ise en yüksek takas ağırlığını Termal Turizme en düşük takas ağırlığını ise Ticaret ve idari tesise vermiştir. Çalışma sonucunda ortaya çıkan takas ağırlıkları tablo 4 de verilmiştir.

Tablo 4 – Takas ağırlıkları

Arazi kullanım/Ağırlık	Ekonomik Fayda	Sosyal Fayda	Çevresel Fayda	Takas Ağırlığı
Gelişme Konut Alanı	0.077	0.038	0.026	0.047
Ticaret ve İdari Tesis	0.033	0.022	0.026	0.027
Turizm	0.268	0.079	0.083	0.141
Tercihli Turizm ve Konut	0.252	0.079	0.026	0.116
Termal Turizm	0.268	0.079	0.108	0.150
Kamu Tesisi	0.021	0.226	0.026	0.086
Rekreasyon	0.021	0.28	0.235	0.18
Tarım	0.04	0.022	0.235	0.106
Ağaçlandırılacak Alan	0.02	0.175	0.235	0.147
Toplam	1	1	1	1

5. MODEL ÇIKTILARI VE SONUÇLARI

Önceden belirtildiği gibi bu çalışmanın amacı tartışmalı bir karar sorununu analitik bir yaklaşımla analiz etmektir. Başka bir ifade ile 1991 ile 2007 yılları arasında 6 kez değiştirilen sit şemalarından hangisinin önceden belirlenmiş arazi kullanım dağılımları bağlamında koruma-kullanma dengesini sağlayarak toplam faydayı maksimize ettiğini belirlemektir. Bu amaçla her bir sit kararı için ayrı veri setleri hazırlanmış ve matematiksel program (1-4 denklemler) 7 kez işletilmiştir. Modeldeki amaç

fonksiyonu maksimizasyon olduğu için program her bir sit şeması için toplam faydayı maksimize edecek arazi kullanım ataması yapmaktadır. Bu sit şemaları içinde en yüksek toplam faydayı alan sit şeması koruma-kullanma dengesini sağlayan sit şeması olarak çalışmanın araştırma sorusuna yanıt olacaktır.

Çalışma alanı 36270 parselden oluşmakta ve modelde her bir parsel bir karar değişkeni olarak ifade edilmiştir. Hesaplamalar Gams'in Branch and Bound algoritması kullanılarak yapılmıştır. Bunun için PC Intel Core 2 Due 2.4 işlemcili bilgisayar kullanılmış ve yaklaşık her bir işletim yaklaşık 41 dakika sürmüştür.

Toplam faydanın sit kararlarına bağlı olarak nasıl değiştiği şekil 3 de verilmiştir. Görüldüğü üzere, en yüksek toplam faydanın ortaya çıktığı sit şeması 1996 dir. 1996 ve 1998 sit şemaları birbirine çok benzer olduğundan toplam faydalar birbirine çok yakın çıkmıştır. Toplam faydanın en düşük olduğu sit şeması 1991 olmuştur çünkü sit alanlarının kapladığı alanın en düşük olduğu sit şeması 1991'dir. 1992 ve 1995 yılından sonraki sit şemalarında toplam sit alanlarının artırılması amaç fonksiyonun artmasına neden olmuştur. 1996 yılında birinci derece doğal sit alanlarının kapladığı alan küçültülmesine rağmen toplam sit alanı attığından toplam fayda artmıştır. Başka bir ifade ile 1996 sit şeması koruma-kullanma dengesini sağlayan sit şeması olduğundan toplam fayda en yüksek değere çıkmıştır. 2007 yılında birinci derece sit alanlarının büyük bir kısmının ikinci ve üçüncü derece sit alanlarına, ikinci derece sit alanlarının üçüncü derece sit alanlarına dönüştürülmesi toplam faydayı azaltmıştır. 1991 öncesinde çalışma alanında sit alanı olmadığından sit derecesi kriter olarak "sit yok" veri setinde yer almamış dolayısıyla sit derecesi kriterine verilen puanlar diğer kriterlere dağıldığından "sit yok" daki toplam fayda 1991 yılından fazla olmuştur.

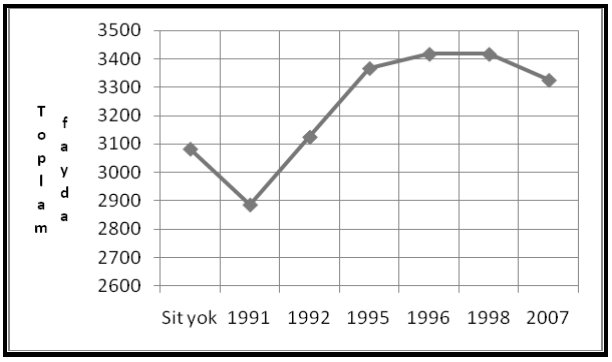

Şekil 3 – Toplam faydadaki değişim

Modelin çıktılarından bir diğeri ise sit kararlarına bağlı olarak her bir arazi kullanım türünün gölge fiyatlarıdır. Gölge fiyat, bir kaynağın bir birim artırıldığında amaç fonksiyonda artışa neden olacağı değeri ifade etmektedir. Ağaçlandırılacak alan hariç tüm arazi kullanım türlerinin gölge fiyatı en yüksek 1992 yılı sit şemasında ortaya çıkmıştır. Sit yok, 1991 ve 1992 arasında bütün arazi kullanım türlerinin gölge fiyatı artmış veya değişmemiştir. 1995 sit kararları ile ağaçlandırılacak alan, rekreasyon ve tarım alanlarının gölge fiyatı ya artmış yada değişmemiş buna karşın diğer arazi kullanım türlerinin gölge fiyatı düşmüştür. 1996 yılında ağaçlandırılacak alan, rekreasyon ve tarım alanlarının gölge fiyatı düşerken diğerlerinin gölge fiyatı artmış veya değişmemiştir. 1996 ile 1998 ve 2007 arasında önemli bir değişiklik olmamış yalnızca 2007 yılında rekreasyon, ve ağaçlandırılacak alanın gölge fiyatı düşmüştür. Sonuç olarak, ağaçlandırılacak alan, rekreasyon ve tarımsal alan kullanımlarının gölge fiyatı sit kararlarındaki artışla bağlı olarak gölge fiyatı artarken diğer taraftan doğal sit alanlarının artırılması diğer arazi kullanım türlerinin gölge fiyatını düşürmektedir.

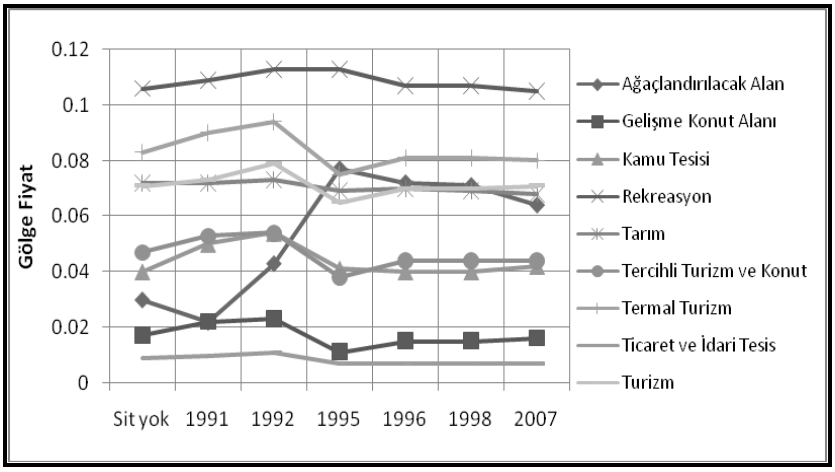

Şekil 4 – Her bir arazi kullanım türünün her bir sit şemasına göre gölge fiyatı

Genel atama modelinin amacı toplam faydayı maksimize edecek arazi kullanım tahsisini yapmaktır. Dolayısıyla model her bir parsele bir arazi kullanım türü tahsis etmektedir. Model çıktıları göstermiştir ki sit alanının tipini, derecesini ve sınırını değiştirmek arazi kullanım tahsisini oldukça etkilemektedir. Sit kararlarından en az etkilenen arazi kullanım türü tarım alanlarıdır çünkü sit kararları tarım alanlarının yer seçiminde önemli bir ölçüt olarak görülmemiş ve tarım kullanımına oldukça yüksek takas ağırlığı atanmıştır. Buna karşılık diğer arazi kullanım türlerinin tahsisi sit kararlarında oldukça etkilenmiştir. 1991, 1992, 1996, 1998 ve 2007 optimum arazi kullanış dağılımlarına göre birinci derece doğal sit alanlarına ağaçlandırılacak alan, rekreasyon alanları atanmıştır, ikinci derece sit alanlarına ise turizm, rekreasyon ve ağaçlandırılacak alan atanmıştır. 1995 sit şemasında ise Koruma Yüksek Kurulu ilke kararlarına aykırı olmasına karşın, birinci derece doğal sit alanlarına turizm alanları, ikinci derece doğal sit alanlarına tercihli turizm ve konut alanı ve konut alanları ve birinci derece arkeolojik sit alanlarına turizm ve konut alanları atanmıştır. Sonuç olarak, 1995 yılındaki koruma amaçlı sit kararlarının Koruma Yüksek Kurulunun ilke kararlarına aykırı tahsislere neden olduğunu söyleyebiliriz.

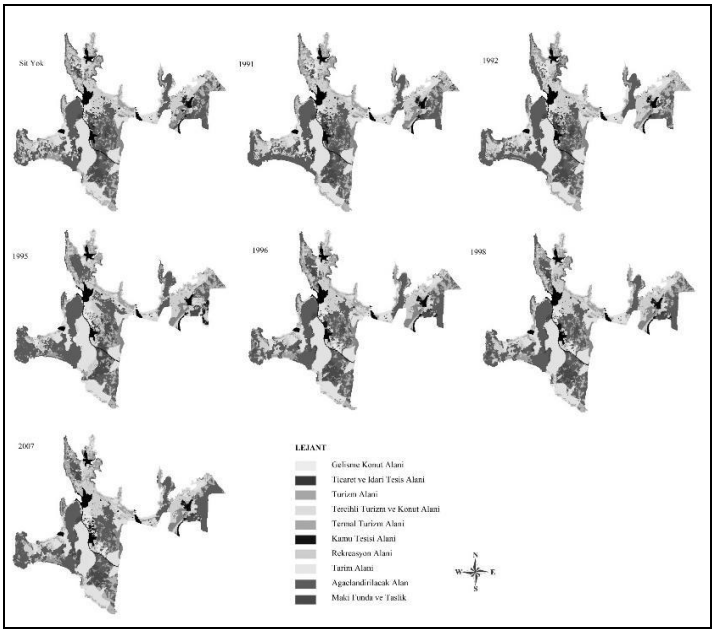

Şekil 5 – Optimum arazi kullanış dağılımı

Modelin bir diğer çıktısı ise parsellerin gölge fiyatıdır. Gölge fiyatlar aynı aralıkta olduğundan birbirleriyle karşılaştırılabilmektir. Barr (1973) ve Hanink ve Cromley (1998) pazar fiyatı belli olan arazi kullanım türlerinin gerçek fiyatı ile gölge fiyatı arasındaki orandan yararlanarak ticari olmayan

(sosyal ve teknik arazi kullanım türlerinin) arazi kullanım türlerinin parasal değerlerinin belirlenebileceğini ifade etmektedirler. 1991 ve 1992 yılı gölge fiyatları genelde diğerlerinden genelde daha düşük çıkmıştır. 1995 yılında çalışma alanının büyük bir kısmının doğal ve arkeolojik sit ilan edilmesi sit alanı olmayan alanların gölge fiyatını en yüksek düzeye çıkarmıştır. Bu alanlar Çeşme Kent merkezinin güneyinde kalan tarım alanlarıdır. 1995 yılındaki sit kararlarının amacı Çeşme'yi yoğun yapılaşma baskısından korumak olmasına karşılık model çıktıları 1995 sit kararlarının tarım alanları üzerindeki yapılaşma baskısının artmasına neden olduğunu göstermektedir. 1996 yılındaki sit kararları ile tarım alanları üzerindeki yapılaşma baskısı azalmıştır. Beklendiği gibi bütün şemalarda kıyıda veya yerleşim merkezlerine yakın yer alan parsellerin gölge fiyatları daha yüksektir.

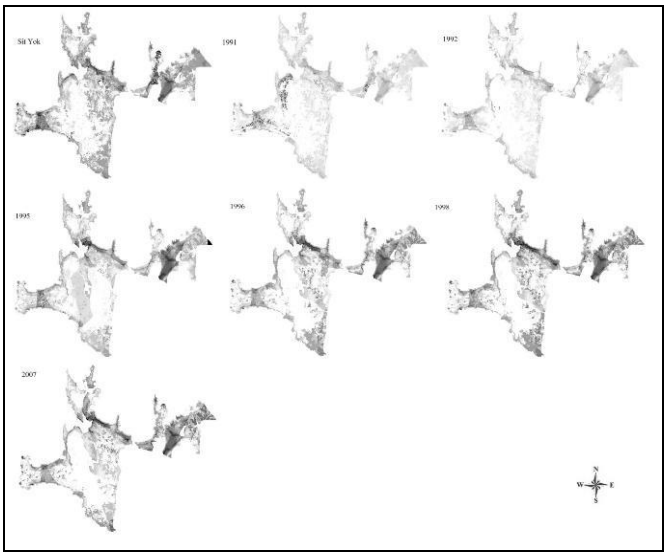

Şekil 6 – Gölge fiyatların mekânsal dağılımı (Koyu griler yüksek gölge fiyatı göstermektedir)

6. SONUÇ

Türkiye'de sit kararları, mekânsal karar verme problemi olarak, göreceli ve ihtilaflı olduğundan sık sık değişmektedir. Buna karşılık sit şemaları planlama sürecinde sit alanlarına ne tür arazi kullanım türlerinin tahsis edilip-edilmeyeceğini dikte etmektedir. Bu bağlamda bu çalışmanın amacı, diğer tüm kriterler sabit iken sit kararlarındaki değişimin optimum arazi kullanım dağılımı üzerindeki etkilerini analitik olarak analiz etmek ve entegre edilmiş CBS ve ÇKKV modelinin koruma-kullanma dengesini sağlayacak optimum sit şemasının belirlenmesinde karar vericilere karar verme sürecinde destek olmaktır.

Yapılan ampirik çalışma sonucunda, Hanink ve Cromley (1998) tarafından önerilen CBS ve ÇKKV tekniklerini birleştiren analitik yaklaşım bir çok planlama sorunun çözümünde kullanılabileceğini göstermiştir. Model, plancıların belirlemiş olduğu ağırlıklar, sit şemaları ve önceden belirlenmiş arazi kullanım miktarlarına göre optimum sit şemasının belirlenmesinde mantıklı bir çözüm üretmiştir. Bu çözüm genelde ÇKKV teknikleri bağlamında özelde ise ikili tamsayılı programlama yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Çalışma sonucunda; (1) amaç fonksiyonunun en yüksek olduğu sit şeması 1996 olmuştur; (2) sit alanlarını artırmak toplam faydayı belli bir noktaya kadar artırmakta aşırı korumacı sit şeması toplam faydayı azaltmaktadır; (3) 1995 sit şemasında olduğu gibi birinci derece sit alanlarının miktarını artırmak sit alanı olmayan tarım alanları üzerindeki yapılaşma baskısını artırmakta ve koruma yüksek kurulunun ilke kararlarına aykırı arazi kullanım tahsislerine neden olmaktadır; (4) Arazi kullanım türlerinden ağaçlandırılacak alan, rekreasyon ve tarım alanları doğal sit alanlarının arttırılmasından pozitif etkilenerek gölge fiyatı artarken diğer arazi kullanım türlerinin gölge fiyatı düşmektedir.

Model sonuçları plancılar ve karar vericilere çevreyi korurken optimum gelişmeyi sağlayacak alternatifleri geliştirmekte yardımcı olmaktadır. Buna ek olarak model çıktıları plancıların değerlendirme kriterleri ve dönüşüm değerlerinde değişim yaparak farklı alternatif ve senaryoların sonuçlarını görerek plan kararları üretmesine yardımcı olmasına imkân vermektedir. Fakat model

çıktılarının belirlenen ağırlıklara çok duyarlı olduğu akıldan çıkarılmamalıdır. Ayrıca pratikte çevre düzeni planı çalışması çok daha karmaşık ve kullanılan faktörler çok daha fazladır.

Çalışmada kullanılan yöntem planlama pratiğinde birçok sorunun analizinde rahatlıkla kullanılabilir. Özellikle kentsel ölçekte arazi kullanım dağılımlarının miktarını belirleme ve sosyal ve teknik donatı standartlarının yeniden belirlenmesinde kullanılabilir. Modelde arazi kullanım dağılımını belirleyen kısıtın kaldırılması hem optimum arazi kullanım dağılımında her bir arazi kullanım türüne atanacak arazi kullanım miktarlarını verecektir. Bu sınır değerler o kent için ayrılacak sosyal ve teknik donatı alanlarının standartlarını da belirleyecektir. Böylelikle her kentin özelliklerine bağlı olarak farklı standartların oluşturulması imkânı doğacaktır. Çünkü gölge fiyatın sıfır olduğu değer optimum arazi kullanım dağılımında o arazi kullanım türünün olması gereken miktarını belirlemektedir.

7. KAYNAKLAR

Aerts, J.C.J.H. ve Heuvelink, G.B.M., 2002. Using simulated annealing for resource allocation. International Journal of Geographical Information Science, Sayı: 16, ss. 571-587.

Aerts, J.C.J.H., Eisinger, E., Heuvelink, G.B.M. ve Stewart, T.J., 2003. Using linear integer programming for multi-site land-use allocation. Geographical Analysis, Sayı: 35, ss. 148-169.

Bammi, D. ve Bammi, D., 1979. Development of a comprehensive land use plan by means of a multiple objective mathematical programming model. Interface, Sayı: 9, ss. 50-63.

Banai, R., 2005. Land resource sustainability for urban development: spatial decision support system prototype. Environmental Management, Sayı: 36, ss. 282-296.

Barr, J.L., 1973. Tiebout models of community structure. Papers of Science Association, Sayı: 30, ss. 15-33.

Bodini, A. and Giavelli, G., 1992. Multicriteria analysis as a tool to investigate compatibility between conservation and development on Salina Island, Aeolian Archipelago, Italy. Environmental Management, Sayı: 16, ss. 633-652.

Carver, S., 1991. Integrating multi-criteria evaluation with geographical information systems. International Journal of Geographical Information Systems, Sayı: 5, ss. 321-339.

Cheng, S., Chan, C.W. and Huang, G.H., 2003. An integrated multi-criteria decision analysis and inexact mixed integer linear programming approach for solid waste management. Engineering Applications of Artificial Intelligence, Sayı: 16, ss. 543-554.

Chuvieco, E., 1993. Integration of linear programming and GIS for land-use modeling. International Journal of Geographical Information Systems, Sayı: 7, ss. 71-83.

Dai, F.C., Lee, C.F. and Zhang, X.H., 2001. GIS-based geo-environmental evaluation for urban land-use planning: a case study. Engineering Geology, Sayı: 61, ss. 257-271.

Dokmeci, V.F., Cagdas, G. and Tokcan, S., 1993. Multiobjective land-use planning model. Journal of Urban Planning and Development, Sayı: 119, ss. 15-22

Eastman, J.R., Jin, W., Kyem, P.A.K. and Toledano, J., 1995. Raster procedures for multi-criteria/multi-objective decisions. Photogrammetric Engineering & Remote Sensing, Sayı: 61, ss. 539-547.

Gabriel, S.A., Faria, J.A. and Moglen, G.E., 2006. A multiobjective optimization approach to smart growth in land development. Socio-Economic Planning Sciences, Sayı: 40, ss. 212-248.

Grabaum, R. and Meyer, B.C., 1998. Multicriteria optimization of landscape using GIS-based functional assessments. Landscape and Urban Planning, Sayı: 43, ss. 21-34.

Gilbert, K.C., Holmes, D.D. and Rosenthal, R.E., 1985. A multiobjective discrete optimization model for land allocation. Management Science, Sayı: 31, 1509-1522.

Joerin, F., Theriault, M. and Musy, A., 2001. Using GIS and outranking multicriteria analysis for land-use suitability assessment. International Journal of Geographical Information Science, Sayı: 15, ss. 153-174.

Ligmann-ZielinskA, A., Church, R.L. and Jankowski, P., 2008. Spatial optimization as a generative technique for sustainable multiobjective land-use allocation. International Journal of Geographical Information Science, Sayı: 22, ss. 601-622.

Malczewski, J., 1991. Central facility location and environmental health. Environment and Planning A, Sayı: 23, ss. 385-395.

Malczewski, J., 1996. A GIS-based approach to multiple criteria group decision making. International Journal of Geographical Information Science, Sayı: 10, ss. 955-971.

Malczewski, J. 1999. GIS and Multicriteria Decision Analysis. John Wiley & Sons Inc, New York.

Malczewski, J., 2006a. GIS-based multicriteria decision analysis: a survey of the literature. International Journal of Geographical Information Science, Sayı: 20, ss. 703-726.

Malczewski, J., 2006b. Ordered weighted averaging with fuzzy quantifiers: GIS- based multicriteria evaluation for land-use suitability analysis. International Journal of Applied Earth Observation and Geoinformation, Sayı: 8, ss. 270-277.

Malczewski, J., and Ogryczak, W., 1996. The multiple criteria location problem: 2. preference-based techniques and interactive decision support. Environment and Planning A, Sayı: 28, ss. 69-98.

Maniezzo, V., Mendes, I. and Paruccini, M., 1998. Decision support for siting problems. Decision Support Systems, Sayı: 23, ss. 273-284.

Minor, S.D. and Jacobs, T.L., 1994. Optimal land allocation for solid- and hazardous- waste landfill sitting. Journal of Environmental Engineering, Sayı: 120, ss. 1095-1108.

Natividade-Jesus, E., Coutinho-Rodrigues, J. and Antunes, C.H., 2007. A multicriteria decision support systems for housing evaluation. Decision Support Systems, Sayı: 43, ss. 779-790.

Pereira, J.M.C. and Duckstein, L., 1993 A multiple criteria decision-making approach to GIS-based land suitability evaluation. International Journal of Geographical Information Systems, Sayı: 7, ss. 407-424.

Saaty, T. 1980. The Analytic Hierarchy Process. McGraw-Hill, New York.

Shirabe, T., 2005. A model of contiguity for spatial unit allocation. Geographical Analysis, Sayı: 37, ss. 2-16.

Voogd, H., 1983. Multicriteria Evaluation for Urban and Regional Planning. Pion Ltd, London.

Williams, J.C., 2003. Convex land acquisition with zero-one programming. Environment and Planning B: Planning and Design, Sayı: 30, ss. 255-270.

Zucca, A., Sharifi, A.M. and Fabbri, A.G., 2007. Application of spatial multi-criteria analysis to site selection for a local park: a case study in Bergamo Province, Italy. Journal of Environmental Management.

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA UYGULAMALARININ ÇEVRESEL VE TOPLUMSAL-MEKANSAL ETKİLERİ KAPSAMINDA YEREL "SÜRDÜRÜLEBİLİR" KALKINMA STRATEJİLERİ İÇİN İLKE VE YÖNTEMLER ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Murat ÇEVİK [1]

ÖZET

Sürdürülebilir Kalkınma kavramı, farklı boyutlarıyla gündeme geldiği 1980'lerden günümüze geçen yaklaşık 30 yıllık süreçte gelişim ve dönüşüme uğramıştır. Özellikle kavramın geliştirilmesi ve yaygınlaştırılmasında etkin rol oynayan Birleşmiş Milletler Örgütünün mali ve teknik desteğiyle çeşitli düzeylerde müdahil olduğu, merkezi ve yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde yürütülen proje çalışmalarıyla, uygulama boyutu üzerinde tartışılabilecek somut örnekler ortaya çıkmıştır.

Ülkemizde, iç dinamiklerin yanında küresel iktisadi ve siyasal değişim ve gelişmelerin de etkisiyle farklı dönemsel uygulamaların görüldüğü yerel kalkınma çalışmaları, özellikle Avrupa Birliği üyelik süreci ile birlikte, çevre ve sürdürülebilir kalkınma odaklı uluslararası sözleşmelere taraf olunmasının gerekleri çerçevesinde yeni bir boyut kazanmıştır. BM başta olmak üzere, uluslararası kuruluşlar ve özel sektörün yerel kalkınma çabalarında giderek artan mali ve teknik destekleriyle birlikte, çok müdahilli ve bileşenli kalkınma faaliyetleri ve kamu dışı örgütlenmelerinin gelişerek yaygınlaşması, ulusal düzeyde "sürdürülebilir kalkınma"nın bütünleştirileceği kalkınma stratejileri ve öngördüğü üst yapılanmaların kurumsallaşması çalışmaları, bu süreç ve dönemin yansımalarından bazıları olarak belirtilebilir.

Bu çerçevede, özellikle uluslararası kuruluşların ve özel sektörün farklı boyutlarda müdahil olduğu "sürdürülebilir" bölgesel kalkınma çalışmalarının gözlemlenen ve olası çevresel, toplumsal ve mekansal etkileri ışığında, bir yerel-bölgesel "sürdürülebilir" kalkınma stratejisinin temel ilke ve uygulama yöntemlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

1. GİRİŞ

Özellikle son yirmi yılda hızlı ve yaygın bir gelişim gösteren sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, tanımından uygulamalarına kadar, giderek artan şekilde küresel ve ulusal düzeyde temel kalkınma yaklaşımı olarak benimsenmekte, küresel ve ulusal siyasalara yansıtılmaktadır. Bu yansıma, iktisadi ve çevresel boyutuyla birlikte toplumsal ve mekansal etki ve etkileşimleri de beraberinde getirerek özellikle yerel/bölgesel kalkınmanın toplumsal-mekansal boyutları açısından önemli gelişme ve verileri de üretmektedir. Ancak bu veriler, özellikle ülkemizde sözkonusu süreçlerin etkin ve bütünleşik bir izleme, değerlendirme ve denetim sistemi altyapısının bulunmaması nedeniyle bilimsel ve teknik çözümlemelere kısıtlı düzeyde konu olmakta, özellikle ulusal ve bölgesel kalkınma çalışmalarında yerinde ve zamanında değerlendirilerek uygulanabilir, etkin ve bütünleşik bir planlama süreç, yöntem ve belgelerinin geliştirilmesinde önemli boşluklar ortaya çıkarmaktadır.

Bildirinin temel amacı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının günümüzde geldiği aşamada, özellikle küresel kurumsal ve mali yapılanmaların müdahilliğiyle biçimlenen uygulamaların çevresel ve toplumsal-mekansal etkilerinin yeterli düzeyde çözümlenmemiş olduğu tespitinden yola çıkarak, bu çerçevede ulusal ve bölgesel kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde temel olacak ilke ve yöntemlerin belirlenmesine yönelik bir tartışma temeli oluşturmaktır. Yaklaşımın gelişiminde başat rol

[1] Şehir ve Bölge Yüksek Plancısı, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bölgesel Coğrafya Doktora Programı Öğrencisi, murcevik@gmail.com

oynayan Birleşmiş Milletler ve uygulama boyutunda müdahilliği giderek artan özel sektör kuruluşlarının dahil olduğu uygulama örneklerinden yola çıkılarak, yerel-bölgesel sürdürülebilir kalkınma stratejileri için ilke ve yöntemler üzerinde yapılacak değerlendirme üzerinden, bölgesel kalkınma ve planlama boyutunda önem taşıdığı düşünülen temel konular tartışmaya açılmaktadır. Bildiride, belirtilen iki diğer küresel müdahil yapıya ilişkin tartışma hedeflendiğinden, sürecin diğer etkin ve önemli bir aktörü olan Avrupa Birliği'nin ilgili uygulamalarına, sağlanan hibe proje desteği çerçevesinde kısaca atıfta bulunulmuş, benzer bir çalışmada ayrıca konu edilmek üzere ayrıntılı değerlendirmelere yer verilmemiştir.

2. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA YAKLAŞIMININ GELİŞİM SÜRECİ VE BOYUTLARI

2.1. Kavramsal Gelişimi

Başlangıçta, *"günümüzün ihtiyaçlarının gerektirdiği kalkınmanın, gelecek kuşakların gereksinimlerini karşılama kabiliyetini ortadan kaldırmadan gerçekleşmesi"* (Brundtland Raporu, s.54) şeklinde ifade bulan sürdürülebilir kalkınma, günümüzde *"yaşam kalitesinin, çevredeki yaşamı destekleyici doğal sistemlerin taşıma kapasitesi içerisinde kalacak şekilde iyileştirilmesi"* (IUCN, UNEP, WWF) şeklinde tanımlanmaktadır.[1] Burada öne çıkan iki temel ve önemli kavram, insan yaşamına ilişkin nitel bir içeriğe sahip olan "yaşam kalitesi" ve doğal yaşam alanlarının insanla birlikte diğer canlılar için yaşamsal bir kaynak olarak kullanılabilirlik düzeyine ilişkin, ağırlıklı olarak nicel bir içerikte olan, "taşıma kapasitesi"dir.

Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımının, üç temel dönemsel anlayışla geliştiğini söylemek mümkündür. Başlangıcında, nüfus artışı, çevre kirliliği, denetimsiz göç, düzensiz kentleşme gibi toplumsal ve çevresel sorunların yerelde alınacak teknolojik önlemler ve altyapının iyileştirilmesiyle çözülebileceği düşüncesi temel alınmış ancak, "yakınlaşan- küçülen" dünyada, yerel sorunların ülke içine ve- veya dışına sıçraması, karşılıklı etkileşimi nedeniyle, ortak bir sorun oluşturması, ortak akıl birliğiyle çözülmesi durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde, teknolojik çözümlerin maliyetindeki yükseklik ve yetersizlik, mevcut teknolojik yapının sorunları çözme olasılığını düşürmüştür. Teknoloji odaklı bu sorun çözme yaklaşımının yerini, doğal yapı ve kaynakların yaşamsal işlev ve değerlerinin çok daha ayrıntılı ve kapsamlı olarak farkına varıldığı yakın dönemde, insanın/toplumun yaşam kalitesinin iyileştirilmesi ve bunun sürekli olması için, "ekosistem hizmetleri" kavramına da işaret eden, yaşamı destekleyici doğal yapıların bütünlüğü ve taşıma kapasitesi gözönüne alınmasının zorunluluğu sözkonusu olmuştur.

Günümüzde, yaklaşımın üç temel bileşeni olan iktisadi, toplumsal ve çevresel-doğal yapılar açısından bakıldığında;

- Doğanın ve kaynaklarının değerinin, karar verme süreçlerinde mali ve toplumsal bir değişken olarak yer alması,
- Planlama ve yönetimde doğal sistemlerin ihtiyaçlarının da karşılandığı akılcı sistemlerin geliştirilmesi ve uygulanması

konularının önemsendiği ve özellikle farklı düzeylerdeki kalkınma stratejilerinin geliştirilmesinde ve uygulamalarda başlıca gündem maddelerini oluşturduğu görülmektedir.

Son olarak, uygulamalar açısından, yaklaşımın aşağıdaki genel çerçevede özetlenebilecek bir kapsamı tanımladığına ilişkin değerlendirmeler, özellikle ulusal siyasalar açısından yönlendirici bir nitelikte belirmektedir:

"Sürdürülebilir Kalkınma:

Ekonomik açıdan; dünya piyasalarıyla rekabet edebilen, insanların temel ihtiyaçlarının uygun şekilde karşılandığı, refah düzeyini yükseltici,

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008, s.6

Toplumsal açıdan; hakkaniyetçi, eşitlikçi; dezavantajlı/hassas grupları kapsayıcı; ve yaşam kalitesini yükseltici,

Çevre ve doğal sistemler açısından; önleyici, koruyucu, iyileştirici, destekleyici

olacak şekilde birbirini destekleyici ve bütünleyici; nesiller içi ve nesiller arasında dengeli olarak planlanması ve yönetilmesi sürecidir." [1]

2.2. Tarihsel Gelişimi

Çevrenin ve doğal yaşam alanlarının korunması ile birlikte, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın gerçekleştirilebileceğine yönelik bir içeriğe sahip olan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının son 30 yıl içerisinde yoğun ve hızlı bir gelişim ve yaygınlaşma gösterdiği gözlenmektedir. BM Çevre Programı'nın (UNEP) kuruluş kararının alındığı BM İnsan Çevresi Konferansı'nın Stockholm'de düzenlendiği ve Stockholm Bildirgesi ile tarihe geçen 1972 yılında, Massachussets Teknoloji Enstitüsü'nde (MIT) çalışan uzmanlar D. Meadows, D. Meadows ve J.Randers tarafından hazırlanan ve 1968 yılında kurulan Roma Kulübü tarafından yayınlanan "Büyümenin Sınırları" raporu, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının başlangıcını oluşturan en önemli bilimsel yayınlardan kabul edilmektedir.

Hemen ardından, IUCN, UNEP ve WWF tarafından hazırlanarak 1980 yılında yayınlanan "Dünya Koruma Stratejisi" ile BM Genel Kurulu'nun 28 Ekim 1982 tarih 37/7 sayılı ilke kararı ile kayda geçen "Dünya Doğa Şartı" ile devam eden süreç 1983 yılında, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasıyla devam etmiştir. 1987 yılında, yaklaşımın temel kaynak yayını olarak bilinen ve Komisyon başkanı Gro Harlem Brundtland'ın adıyla da anılan "Ortak Geleceğimiz" raporu yayınlanmış ve 1992 yılında da BM Çevre ve Kalkınma Konferansı Rio'da gerçekleştirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınma için önemli ve somut bir uygulama aracı olarak tanımlanan "Gündem 21" ile, küresel, ulusal ve yerel düzeyde Konferans kararları ile, atıf yapılan uluslar arası düzenlemelerin, siyasa ve eylemlerin uygulanmasına yönelik kurumsal ve mali yapılanmanın tariflenmesiyle birlikte, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının kurumsallaşmasında en önemli adım da atılmış oldu. Uygulamanın mali kurumsal yapısı olarak Küresel Çevre Fonu'nun (GEF) 1994 yılında yeniden yapılandırılması, teknik ve idari izleme amacıyla da Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu, BM İktisadi ve Toplumsal İşler Dairesi (UNDESA) Sürdürülebilir Kalkınma Dairesi yapıları başta olmak üzere ilgili BM birimlerinin etkinleştirilmesi, bu kurumsallaşma sürecinin öne çıkan adımlarıdır.

1990'lı yılların gündeminde giderek artan bir yer ve öneme sahip olan yaklaşım, 2000'li yıllara gelindiğinde uluslararası ve ulusal düzeyde gelişmekle birlikte yaygın bir kurumsallaşma ve örgütlenme yoluna da gitmektedir. Özellikle, 2000 yılında gerçekleştirilen Binyıl Zirvesi'nde belirlenen Binyıl Kalkınma Hedefleri'nin de kazandırdığı ivme ile birlikte, BM eşgüdümünde yürütülen bu alandaki çalışmalar ve ülke ofisleri üzerinden hükümetler, özel sektör kuruluşları ve sivil toplum örgütleriyle geliştirilen işbirlikleri, ortaklıklar ve projeler ile yaklaşımın artık yoğun bir uygulama aşamasına geçtiği görülmektedir. Bu süreçte, özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere bölgesel birliklerin de sürdürülebilir kalkınma yaklaşımını ve bu yaklaşımdan temellenen çevresel, toplumsal ve iktisadi siyasa ve uygulamaları kurumsal yapı ve uygulamalarına yansıtmaları, süreci hızlandıran, pekiştiren ve kurumsallaştıran adımlardır.

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2007

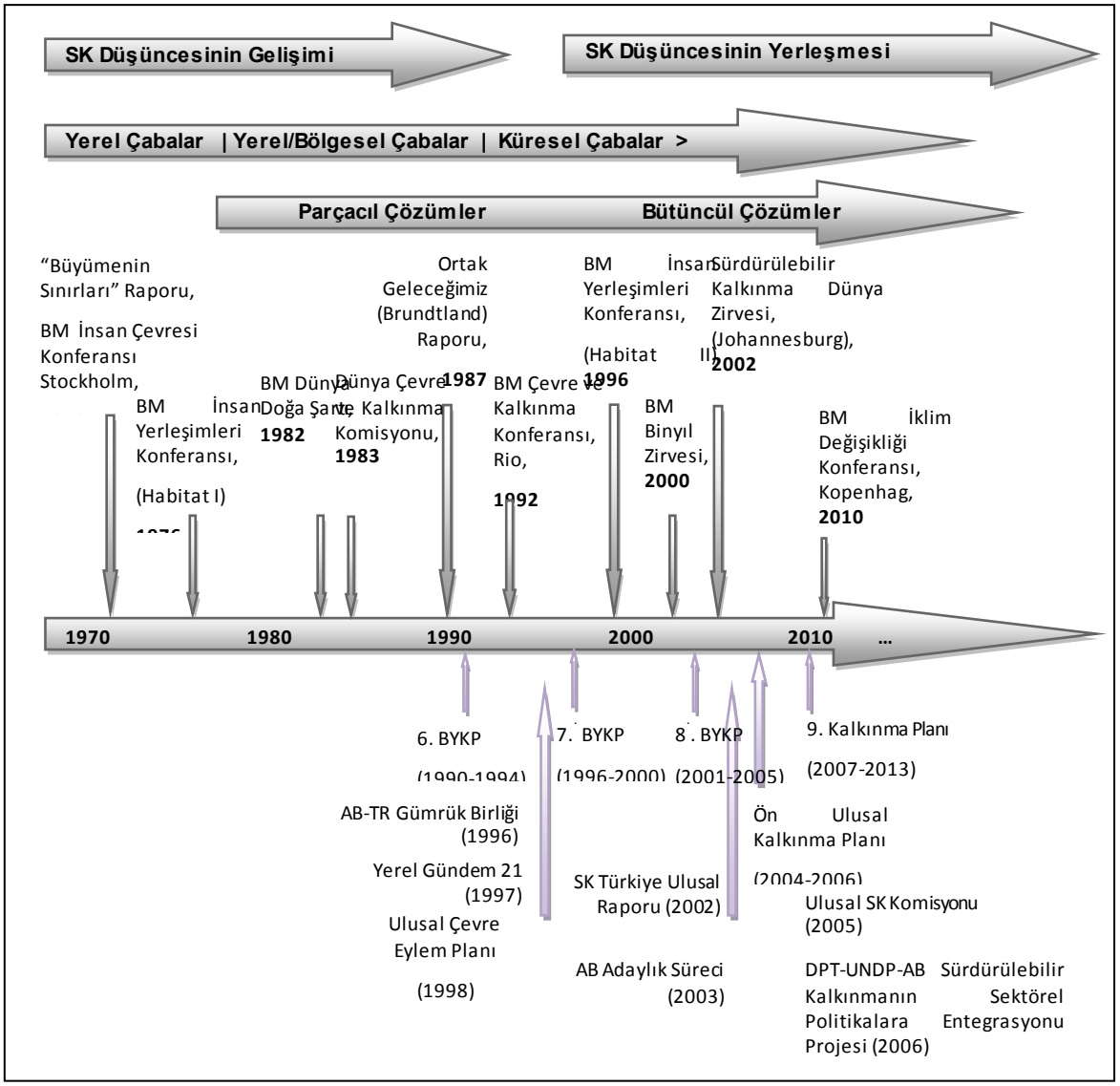

Şekil 1 – Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımının Gelişim Süreci[1]

Türkiye'de de, bu sürece paralel olarak çevre ve kalkınma ilişkisinin, anayasal bir hak olan "sağlıklı bir çevrede yaşama hakkı" temelinde geliştirilen çevre mevzuatının dışında, kalkınma ilişkisinin kurularak, Rio Konferansının gerçekleştirildiği 1992 yılını da kapsayan 6. Beş Yıllık Kalkınma Planı (BYKP) döneminden itibaren ulusal siyasa belgelerinde yerini almaya başladığı görülmektedir. Bu dönemi izleyen 7. BYKP döneminde, Gümrük Birliği Anlaşması ile AB ile ilişkilerin yeni bir aşamaya geçişi, Ulusal Çevre Eylem Planı'nın hazırlanması ve Yerel Gündem 21 çalışmalarının etkin bir şekilde yürütülmeye başlanması ile, özellikle farklı toplum kesimlerinin etkinlikleri ile çevre ve kalkınma konularında söz ve eylem sahibi olmalarındaki artış, ulusal düzeyde de yeni bir aşamaya geçişin göstergeleri olmuştur. Özellikle İstanbul'da 1996 yılında gerçekleştirilen HABITAT II zirvesi ile ülke gündeminde yoğun bir şekilde yer alan ve zirve hazırlık sürecinde yüksek sivil toplum kuruluşu, özel sektör ve diğer örgütlü kesim etkinliklerinin ortaya çıkardı bilgi paylaşımı, iletişim ve etkileşim süreçleriyle pekişen çok taraflı ve müdahil sayısı giderek artan (oydaşma, yönetişim gibi kavramların da geliştiği) bir yönetim, işbirliği ve katılım anlayışı gelişmiştir. Bu süreç, aynı zamanda çevre ve kalkınma alanında özellikle dış kaynaklı "projecilik" döneminin başladığı bir süreç olarak da gözlemlenmiştir.

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008, s.7 den uyarlanmıştır.

Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımının ülkemizde kurumsallaşması açısından diğer önemli adımlar, Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Raporu'nun 2002 yılında yayınlanması, 2003 yılında AB Üyelik müzakerelerinin başlatılması ve Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun 2005 yılında kurulması olarak sayılabilir. Ayrıca bu dönem, ulusal ve bölgesel kalkınma alanındaki yaklaşımların, başta AB olmak üzere küresel müdahillerin etkisiyle yeni gelişme ve düzenlemelerle şekillendiği bir dönem olmuştur. AB uyum sürecinde istatistiki bölge birimlerinin (NUTS) oluşturulması, bu birimlere denk düşen kalkınma ajanslarının kurulması çalışmaları ve son dönemde bir çoğunun faaliyete başlaması, uluslar arası mali kaynakların proje tabanlı uygulamalara açılarak bir "AB Projeciliği" sürecinin yaygınlaşması gibi toplumsal ve yönetsel süreçler son on yıl içerisinde hızlı bir şekilde gündemde yer bulmuş temel başlıklardır. Son olarak, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın eşgüdümünde, Avrupa Birliği mali ve BM Kalkınma Programı teknik desteği ile yürütülen "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi" kapsamında yürütülen çözümleme, siyasa oluşturma ve örnek uygulama (hibe programı) çalışmaları sonucunda, yaklaşımın ülkemiz kalkınma yaklaşımı ve kurumsallaşmasında resmi olarak yerini aldığı görülmektedir.

Halihazırda süreç, Kyoto Sözleşmesi'ne 2009 yılında taraf olunmasının da sağladığı ivmeyle, küresel iklim değişikliği ve kalkınma destekleri çerçevesinde sürmektedir.

2.3. Temel Konu ve Boyutları

Sürdürülebilir Kalkınma yaklaşımının, uygulamalarının kapsamının belirlenmesinde ve eylem biçimlerinin tasarlanmasında temel oluşturduğu belirtilen ana başlıklar ;

- Yaşam kalitesi,
- Hakçalık/Hakkaniyet,
- Yoksulluğun önlenmesi,
- Nesiller arası eşitlik,
- Refahın sosyal boyutları,
- Kendi kendine yeterlilik,
- Yaşamı destekleyici doğal sistemlerin korunması, iyileştirilmesi,
- Taşıma kapasitesine uyulması.

olarak sıralanabilir,[1]

Her bir sürdürülebilir kalkınma uygulaması, bu başlıklarda yer alan ve kendi aralarında da etkileşimli bir ilişki biçimine sahip konuların en yüksek düzeyde sağlanmasına yönelik bir amaç tanımlamakta, hedef ve eylemlerini bu yönde bir gelişme sağlayacak şekilde tasarlamakta ve gerçekleştirmeye yönelmektedir. Sözgelimi, yoksulluğun önlenmesine yönelik bir çaba, beraberinde gelecek nesillerin de toplumsal ve iktisadi açıdan, en yüksek düzeyde kendine yeterli bir iktisadi yapı ve toplumsal refahtan faydalanmasını sağlayacak, bununla birlikte yerleşimlerin sağlıklı ve yaşanabilir mekanlar olması için yaşam kalitesinin yükseltilmesini, doğal yaşam alanlarının korunarak ya da iyileştirilerek taşıma kapasitelerinin içinde kalınmasına yönelik siyasa ve eylemlerin geliştirilmesine altlık oluşturabilecektir.

Bu şekilde, ayrıntılandırılarak geliştirilecek sürdürülebilir kalkınma çalışmalarının, yaklaşımın yapısı ve uygulamaların doğası gereği, toplumsal ve iktisadi boyutunun yanında mekan ve zaman boyutu da önem taşımaktadır.

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2007

SEKTÖREL/İKTİSADİ	TOPLUMSAL	MEKAN	ZAMAN
a. Ulaştırma b. Tarım c. Turizm d. Kentleşme e. Arazi kullanımı f. Sanayi g. ...	h. Kent i. Kırsal topluluk j. İş dünyası k. Aile l. Birey m. Kadınlar n. ...	o. Küresel p. Uluslararası q. Ulusal r. Kırsal alan s. Havza t. Kıyı alanları u. ...	v. Nesiller arası w. Uzun vadeli planlama (sosyal ve çevresel değişimleri gözleyebilmek için)

Şekil 2 – Sürdürülebilir Kalkınmanın Boyutları[1]

İşte tüm bu boyut ve bileşenlerin belirleyici ve yönlendirici bir unsur olarak dikkate alınması, sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının mali ve teknik destek boyutunda, özellikle mali destek programları kapsamında uygulanan "proje" lerin şekillenmesi ve geliştirilmesinde, bir "zorunluluk" olarak gündeme gelmektedir.

3. SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA UYGULAMALARI: MÜDAHİLLER VE ARAÇLAR

3.1. Küresel Müdahiller: Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Küresel Şirketler

Kavramsal ve tarihsel gelişim sürecinde, BM başta olmak üzere, küresel düzeyde etkinlik gösteren kalkınma örgütlernin etkin rol aldığı sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının, uygulama sürecine geçmesinde de bu yapıların da mali ve teknik düzeyde etkinliklerini artırarak sürdürdükleri görülmektedir. Gündem 21 sürecinde, uygulamanın mali boyutlarının yürütülmesi ve küresel düzeyde etkinliğin artırılmasına yönelik olarak yapılandırılan Küresel Çevre Fonu (GEF) gibi yapıların dışında, özellikle BM Binyıl Kalkınma Hedefleri ve BM Küresel İlkeler Sözleşmesi ile kayda giren bir çerçevede uluslar arası – küresel sermaye yapıları ve örgütlerinin de uygulama sürecine açık ve etkin bir şekilde müdahil olduğu bir süreç yaşanmaktadır. Ayrıca bu süreç, ulusal hükümetlerin doğrudan müdahilliğinden daha çok, özellikle ulus dışı mali kaynakların doğrudan yerel – bölgesel kuruluşlara kaynak aktarımını sağlayacak yasal düzenlemelerin varlığı ile ulusal ve kamusal mali düzenleme ve uygulamaların dışında bir ağ, bir düzen kurulmasına da zemin oluşturmaktadır. Bu müdahillik, ulusal hükümetlerin de içinde yer aldığı uluslararası sözleşme, anlaşma ya da etkinlikler çerçevesinde yürütülmekle birlikte, çoğunlukla etkin ve kurmsallaşmış bir uygulama, izleme ve değerlendirme sisteminin kurulamadığı durumlarda, özellikle bölgesel kalkınma uygulamalarının toplumsal, iktisadi ve mekansal dağılımındaki denge ve bütünleşiklik açısından yetersiz, denetimsiz ve dağınık bir görünüm ortaya çıkarmaktadır.

Bu konuda, özellikle Avrupa Birliği kaynaklı mali destek programlarının yerel ve ulusal ölçekte değerlendirilmesi, ağırlıklı olarak yerel yönetimlerin çeşitli teknik altyapı projelerine aktarıldığı bilinen sözkonusu kaynakların bütünleşik bir siyasadan yoksun biçimde parçacıl ve çoğunlukla başına buyruk bir uygulama süreci izlemesi de sözkonusu kaynakların etkin, verimli, yerinde ve "sürdürülebilir" kullanımının sorgulanmasına neden olmaktadır.[2]

Küresel ve bölgesel örgütlenmelerin yanısıra, çevre ve kalkınma çalışmalarına mali ya da teknik destek sağlanmasına yönelik etkinlik sürdüren birçok ulusal ve uluslararası nitelikte müdahil yapı da bulunmaktadır (kamu kurumları, elçilikler, bankalar ve diğer semaye kuruluşları, sivil toplum örgütleri, bilimsel ve teknik araştırma kuruluşları, birlikler, vb.). Ancak, bildiri kapsamı ve temel yaklaşım ve yöntemlerinin, tartışmamızda odaklanılan uygulama çerçeveleriyle benzeşmesi ya da işbirliği ve iletişim içerisinde yürütülmesinden dolayı, bu yapılara ilişkin değerlendirmelere yer verilmemiştir.[3]

BM Binyıl Kalkınma Hedefleri[4]

Son on yılda, tüm küresel kalkınma çalışmalarının temel hedeflerinin BM Binyıl Kalkınma Hedefleri ile tanımlandığını söylemek mümkündür. 2000 yılı Eylül ayında, 191 ülke temsilcisinin katılımıyla

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008, s6
[2] Ayrıntılı bilgi ve tartışma için bkz. Dr. N.Talu, 2009, Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği- Uyum Sorunları, Nobel Yayıncılık, Ankara
[3] Ayrıntılı bilgi için bkz. Kalkınma Atölyesi, 2005.
[4] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, www.undp.org.tr

gerçekleştirilen BM Binyıl Zirvesi'nde Birleşmiş Milletler Binyıl Bildirgesi'ne yansıtıldığı şekilde, yoksulluğu yarı yarıya azaltmaya odaklanan aşağıdaki Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne 2015 yılına kadar ulaşma kararı alınmıştır.

1. Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak
2. Herkes için evrensel ilköğretim sağlamak
3. Cinsiyet eşitliğini teşvik etmek ve kadının güçlendirilmesini sağlamak
4. Çocuk ölümlerini azaltmak
5. Anne sağlığını iyileştirmek
6. HIV/AIDS, sıtma gibi hastalıklarla mücadele etmek
7. Çevresel Sürdürülebilirliği Sağlamak
8. Kalkınma için Küresel Ortaklıklar Geliştirmek

Belirlenen bu hedeflere ulaşılması, Avrupa Birliği'nin de dahil olduğu çok geniş bir ülke ve birliklerden oluşan küresel topluluk tarafından taahhüt altına alınmış ve tüm kalkınma strateji ve eylemlerinin Binyıl Kalkınma Hedeflerine katkı sağlayacak şekilde geliştirilmesi, uygulanması, izlenmesi ve değerlendirilmesi kabul edilmiştir. BM Kalkınma Programı eşgüdümünde ve teknik desteğiyle yürütülen sözkonusu sürdürülebilir kalkınma girişimleri, BM üyesi tüm ülkelerde, özgün koşullarında ayrıntıları değişmekle birlikte, çoğunlukla bu yöndeki BM karar ve yöntemlerinin ülkelerde hayata geçirilmesi şeklinde, benzer çerçevelerde uygulamaları da beraberinde getirmiştir.

Küresel İlkeler Sözleşmesi[1]

2000 yılında başlayan Küresel İlkeler Sözleşmesi girişimi, "Birleşmiş Milletler bölge ofisleri, çalışma örgütleri, sivil toplum kuruluşları ve hükümetlerle iş dünyasını bir araya getirerek insan hakları, işçi standartları, çevre ve yoksullukla ilgili alanları kapsayan on evrensel ilkeyi geliştirmeyi amaçlıyor. Küresel İlkeler Sözleşmesi (KİS) bu ortak hareketin gücüyle, on ilkeyi tüm dünyada iş çevrelerinde yaygınlaştırmayı ve Birleşmiş Milletler'in engin hedeflerini destekleyen uygulamaları başlatmayı hedefliyor. Bu hareket, 100'den fazla ülkeden 3000'den fazla katılımcı şirketle dünyanın en büyük gönüllü kurumsal vatandaşlık girişimi" şeklinde tanıtılmaktadır.

İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) İşyerinde Temel İlke ve Haklar Bildirgesi, Çevre ve Kalkınma için Rio Bildirgesi ve BM Yolsuzlukla Mücadele Sözleşmesi'nden temel alınarak hazırlanan BM Küresel İlkeler Sözleşmesi, dört ana başlıkta (İnsan Hakları, İşgücü, Çevre ve Yolsuzlukla Mücadele) on ilkeden oluşmaktadır. Bu ilkelerden, çevre başlığında yer alan üç ilke şunlardır:

İlke 7. İşletmeler; çevresel zorluklarla ilgili olarak temkinli yaklaşımı desteklemeli

İlke 8. Çevresel sorumluluğu artıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli ve,

İlke 9. Çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesini ve yaygınlaştırılmasını teşvik etmelidir.

Bu noktada, yasal bir bağlayıcılığı ve denetim düzeneği bulunmayan bu "iyiniyet sözleşmesi", kurumsal açıdan sürdürülebilir gelişmeyi ve iyi "kurumsal vatandaşlık" uygulamalarını destekleyen bir girişim; kurumsal ve diğer paydaşlar arasında bir iletişim ağı ve öürenmeye dayalı, deneyim paylaşımına açık bir forum niteliği taşımaktadır.

Küresel Çevre Fonu (GEF)[2]

1991 yılında kurulan Küresel Çevre Fonu (GEF), Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve Kalıcı Organik Kirleticiler Sözleşmesi'nin uygulanmasının mali kurumsal yapısı olarak, kalkınmakta olan ülkelerin;

---

[1] BM Küresel İlkeler Sözleşmesi Ofisi, 2007

[2] T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Dış İlişkiler ve AB Dairesi Başkanlığı GEF Tanıtım Sunumu www.cevreorman.gov.tr ile Küresel Çevre Fonu (GEF) internet sayfasından (www.thegef.org) yararlanılarak hazırlanmıştır.

a. Biyolojik Çeşitliliğin Korunması,

b. İklim Değişikliğiyle Mücadele,

c. Uluslararası Sular,

d. Arazi Bozunumuyla Mücadele,

e. Ozon Tabakasının Korunması,

f. Kalıcı Organik Kirleticilerle (POPs) Mücadele,

g. Etkin Kimyasalların Yönetimi ve

h. Sürdürülebilir Orman Yönetimi

alanlarındaki uygulama projelerine mali destek sağlayan bir yapıdır. Mali kaynaklarını, Türkiye'nin de dahil olduğu katılımcı ülkelerden sağlayan kuruluşun faaliyetleri BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Bankası (WB) tarafından oluşturulan bir yapı tarafından yürütülmektedir. Sistemin idari yapısını oluşturan kuruluşlar ise, yürütücülerle birlikte, Dünya Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO), Uluslar arası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), Afrika Kalkınma Bankası, Asya Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası, İnter-Amerikan Kalkınma Bankası'dır. Fonun, tüm üye ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'de de odak noktası kurumlar bulunmaktadır. Siyasi/yönetsel odak noktası Hazine Müsteşarlığı, idari odak noktası da Çevre ve Orman Bakanlığı Müsteşarlığıdır.

GEF, Stratejik Amaçları (SA) ve her bir hedefin altında bulunan Stratejik Programları (SP) ile önceliklerini belirlemiştir ve bu amaç ve programlar GEF'ten kaynak sağlanacak projeler için temel rehber niteliğindedir.

1991 yılından günümüze 178 ülkede kamu kurumları, ulusal kuruluşlar, akademik kurumlar, uluslararası örgütler ve özel sektör kurumlarının 2.000 den fazla projesine, 10 milyar USD'a yaklaşan hibe desteği sağlanmış, uygulayıcı ülke kuruluşlarından da 30 milyar USD'a yakın eş katkı gerçekleşmiştir. Bununla beraber, Küçük Destek Programı (SGP) ile, 7000'den fazla küçük ölçekli proje ile toplum tabanlı örgütler, yerel topluluklar ve sivil toplum kuruluşlarına doğrudan katkı sağlanmıştır. Fondan sağlanan desteklerin sınıflandırması şu şekildedir:

- Büyük Ölçekli Projeler: GEF'ten istenen hibe miktarının 1 milyon USD'dan yüksek olduğu projeler
- Orta Ölçekli Projeler: 1 milyon USD'dan düşük, 50,000 USD'dan yüksek hibeler
- Küçük Ölçekli Projeler: 50,000'a kadar olan hibeler
- Proje Geliştirme Çalışmaları: Blok A 25,000 USD'a kadar, Blok B: 350,000 ve 700,000 USD'a kadar, Blok C: 1 milyon USD'a kadar

Bu noktada, uluslar arası mali destekler anlamında önemli ve özgün bir konuma sahip olan bu mali destek yapısının, örnek olması açısından genel mali profiline kısaca değinmekte yarar vardır.

Tablo 1 – Küresel Çevre Fonu Dönemlere Göre Bütçe Dağılımı

Küresel Çevre Fonu Program Dönemleri	Pilot Dönem	GEF 1	GEF -2	GEF-3	GEF-4	TOPLAM
Yıllar	1991-1994	1995-1998	1999-2001	2002-2005	2006-2010	
Toplam Bütçe (milyar USD)	1	2,2	2,8	2,95	3,13	12,08
Ortalama Yıllık Bütçe	*0,25*	*0,55*	*0,70*	*0,74*	*0,78*	*0,61*

Kaynak: T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı, www.cevreorman.gov.tr

1991 yılından günümüze geçen 20 yıllık süreçte, her dönem artan miktarlarda, toplamda 12,08 milyar ABD dolarlık bir mali kaynağın Küresel Çevre Fonu tarafından kullanıma açıldğı görülmektedir. Ülkelere, projeler yolu ile aktarılan ve yıllık ortalama 61 milyon ABD Dolarına eşdeğer bu bütçenin,

birçok ülkenin ulusal bütçesinden çok daha yüksek bir toplam olduğunu tahmin etmek çok güç değildir.

Bu bütçe içinde, uygulamalar içerisinde öne çıkan ve toplamda 1,56 milyar ABD Doları kaynak ayrılan biyolojik çeşitlilik ve iklim değişikliği uygulama alanlarının, içinde bulunulan GEF-4 dönemi tahsislerine ilişkin sayısal bilgiler Tablo 2. de sunulmuştur. Türkiye'ye de son güncelleme ile dört yıl için iki uygulama alanı toplamı olarak 26 milyon ABD Doları olarak ayrılan ve 1. Yarı itibariyle 10 milyon ABD Doları civarında bir kullanımın gerçekleştiği görülmektedir. Geri kalan bölümünün, 2009-2010 yıllarında başlatılan iklim değişikliği ve enerji verimliliği odaklı projelerde kullanılmak üzere ayrıldığı tespit edilmiştir..

Tablo 2 – GEF-4 Mali Tahsisleri ve 1. Yarı Dönem Kullanım Düzeyleri(İklim Değişikliği ve Biyolojik Çeşitlilik)

GEF-4 Milyon ABD$	Başlangıç Tahsisi	Güncellenen Tahsis	Kullanılan Tahsis	Toplam Tahsisten Kalan
İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ				
Kendi Tahsislerine Sahip Ülkeler (58)	751.4	776.2	245.493	530.657
Türkiye	*17.5*	*19.4*	*6.173*	*13.227*
Küresel Bölgesel Hariç Tutulma	50.0	52.8	27.249	25.551
Grupta yer alan ülkeler	148.6	148.0	7.187	140.813
Iklim Değişikliği - TOPLAM	950.0	977.0	279.929	697.021
BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK				
Kendi Tahsislerine Sahip Ülkeler (58)	754.3	782.7	247.488	535.162
Türkiye	6.1	6.6	3.902	2.648
Küresel Bölgesel Hariç Tutulma	147.1	144.3	39.204	105.096
Grupta yer alan ülkeler	50.0	51.5	7.895	43.605
Biyoçeşitlilik - TOPLAM	951.4	978.5	294.587	683.863

Kaynak: www.thegef.org

Uluslararası Özel Sektör Kuruluşları ve Örgütleri

Küresel ölçekte faaliyet gösteren birçok özel sektör şirketi ve oluşturdukları örgütlenmelerin de sürdürülebilir kalkınma çalışmalarına yönelik giderek artan bir ilgi, talep ve destek eğiliminde olduğu görülmektedir. Ulusal düzeyde de örgütlenmelere sahip olan Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İçin İş Konseyi (WBCSD)[1] ve kurucusu olan küresel sermaye şirketleri başta olmak üzere, BM Küresel İlkeler Sözleşmesini de benimseyerek, sürdürülebilir kalkınmanın iktisadi gelişmeyi ve mali karlılığı destekleyecek yapı ve uygulamaların, toplumsal ve çevresel bileşenlerle uyum ve etkileşim içerisinde geliştirilmesini sağlamaya yönelik faaliyetlerin yürütülmesine yönelik etkinlikleri gündemlerinde önemli bir konuma yerleştirmişlerdir.

Ülkemizde de çevre ve sürdürülebilir kalkınmaya yönelik çalışma ve projeler geliştiren ve çeşitli toplum tabanlı ve sivil toplum örgütlerine yönelik mali destekler sağlayan ve farklı sektörlerde etkinlik yürüten bu şirketlerden bazıları British Petroleum (BP), Unilever, Toyota, Bayer, Bosch, Siemens, vd. olarak belirtilebilir. Ayrıca, bu küresel şirketlerin Türkiye yapılarıyla birlikte, yerli özel sektör kuruluşlarından Koç, Doğuş ve Sabancı gibi holding yapılanmalarının ve farklı konularda faaliyet yürüten bağlı şirketlerinin de bu süreçte, ağırlıklı olarak hükümet, ilgili bakanlıklar, AB ilgili örgütleri, ulusal ve küresel sivil toplum örgütleri ve özellikle BM Türkiye Ülke Ofisi ile çeşitli düzeylerde iletişim ve işbirliği içinde, sürece farklı aşamalarda müdahil oldukları bilinmektedir. [2]

3.2. Uygulama Aracı Olarak Hibe Programları: Türkiye'den Örnekler

Önceki bölümlerde değinildiği şekilde, küresel örgütler, uluslar arası düzeyde etkinlik yürüten özel sektör şirketlerinin müdahillik yöntemlerinden, yerel ölçekle doğrudan ilişki ve biçimlendirmeye yönelik en önemli aracının, çeşitli ölçeklerde tanımlanan ve düşük ulusal gelir düzeyine sahip bir ülke yıllık GSMH değerlerine yakın düzeylere kadar yükselebilen bütçelere sahip hibe programları olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, özellikle Türkiye'ye yönelik olarak, başta Avrupa Birliği mali detek çerçevesi, diğer ülke hükümetlerince sağlanan kaynaklar ve özel şirketlerce kurumsal toplumsal ve

[1] Ayrıntılı bilgi için www.tbcsd.org ve www.wbcsd.org
[2] Ayrıntılı bilgi için www.undp.org.tr ve şirket internet sayfalarının sosyal ve çevresel sorumluluk bilgileri incelenebilir.

çevresel sorumluluk yaklaşımı kapsamında sağlanan mali desteklere ilişkin örneklere kısaca değinmek, bu tür grişimlerin kapsam ve yöntemlerini değerlendirme açısından tartışmamıza katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bildiri kapsamında, ülkemizde yürütülen birçok dış kaynaklı çalışma içerisinde, belirlenen üç destek kaynağına yönelik birer örnek olması açısından, BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi'nin teknik destek, ortaklık ya da yürütücülük görevlerinde faaliyet yürüttüğü üç proje çerçevesine özet olarak değinilecektir. Bunlar; a. AB mali desteğiyle Devlet Planlama Teşkliarı Müsteşarlığı eşgüdümünde gerçekleştirilen "Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi", b. İspanya Hükümeti mali desteğiyle oluşturulan Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu kapsamında yürütülen "Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu (MDG-F: 1680) Türkiye'nin İklim Değişikliğine Uyum Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi" ile c. Uluslar arası sermaye niteliğindeki BTC Şirketinin Çevresel Yatırım Programı ile BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi ortaklığında gerçekleştirilen "Küçük Yatırımlar Fonu Projesi" dir.

Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi

Türkiye'de AB kaynaklı mali destek ve hibe programlarının büyük bölümünün yönetim ve yönlendirmesinden sorumlu bulnan T.C. Başbakanlık Merkezi Finans ve İhale Birimi eşgüdümünde Avrupa Birliği Mali desteği ve BM Kalkınma Programı teknik desteğiyle Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı eşgüdümünde yürütülen Projenin amacı, Türkiye'nin Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi'nde belirtilen sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin AB Altıncı Çevre Eylem Planı doğrultusunda makro iktisadi ve sektörel düzeylerde ulusal ve bölgesel kalkınma planlaması çalışmalarıyla bütünleştirilmesine katkı sağlamak olarak özetlenebilir [1]. Proje faaliyetleri sonucunda ulaşılması hedeflenen somut çıktının, "Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisinin oluşturulması ve kalkınma planlarına entegre edilmesi" olduğu da proje belgelerinde belirtilmektedir.[2]

Proje Bileşenleri:

Politika düzeyi faaliyetleri : Sürdürülebilir Kalkınma prensiplerinin karar verme süreçlerine dahil edilmesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Türkiye Ulusal Stratejisinin oluşturulması için gerekli altyapının hazırlanması amacıyla,

- Bakanlıklar ve kurumlar arası katılımcı bir tartışma platformunun oluşturulması;
- Sürdürülebilir Kalkınma konusunda uzmanlığın artırılması;
- Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu'nun güçlendirilmesi.

a. **Yerel düzeyde uygulamalar - Hibe Programı :** Sürdürülebilir Kalkınmanın toplumsal ve yerel düzeyde uygulanabilirliğini gösterecek projelerin desteklenerek ilgi gruplarında Sürdürülebilir Kalkınma bilincinin oluşturulması.

b. **İletişim ve bilgilendirme faaliyetleri:** Sürdürülebilir Kalkınma kavramının birey ve toplum düzeyinde tanıtılması ve bilincinin oluşturulması. (Kamuoyu araştırması, Bölgesel bilgilendirme toplantıları, Sürdürülebilir kalkınma belgeseli, Kısa film yarışması, Bilgilendirme malzemesi üretimi)

Beklenen Çıktılar:

a. 5 pilot sektörde sürdürülebilirliğin sağlanmasına yönelik politika seçenekleri oluşturulması (Enerji, Kentleşme, Ormancılık, Balıkçılık, Bilim ve Teknoloji)

b. Sürdürülebilir kalkınmanın ulusal/bölgesel/yerel plan, program ve yatırımlara yansıtılmasına elverecek düzeyde merkezi ve yerel kurumlarda, sürdürülebilir kalkınma planlamasına yönelik becerinin geliştirilmesi

[1] Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Proje Belgesi, BMKP Türkiye Ofisi, 2007
[2] BM Kalkınma Programı, 2007

c. Ulusal ve sektörel sürdürülebilir kalkınma çabalarının izlenmesi ve değerlendirilmesinde araç olacak göstergeler listesinin hazırlanması...

d. Karar-vericiler ve bireyler dahil olmak üzere geniş bir halk kitlesine sürdürülebilir kalkınma anlayışının yerleştirilmesi...

e. Uygulama (hibe) projeleri yardımıyla sürdürülebilir kalkınma girişimlerinin ve anlayışının yaygınlaştırılması, politika düzeyindeki çalışmalara yol gösterici tecrübenin derlenmesi

Sürdürülebilir Kalkınma Türkiye Yaklaşımı:

Yukarıda özetlenen proje etkinlikleri sürecinde, özellikle siyasa geliştirmeye yönelik faaliyetler çerçevesinde gerçekleştirilen çalışmalara dayanılarak, ulusal siyasa belgelerine de aktarılan Türkiye'ye özgü sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı, aşağıdaki ifadeyle tanımlanmaya çalışılmıştır.

> "Genç ve dinamik nüfusu, hızla büyüyen ekonomisi ile Türkiye, Anadolu'nun benzersiz doğasını sadece tüketilecek bir kaynak olarak değil, yaşamın kendisi olarak ele alıp, gelecek nesillerinin refahını da gözeterek, ekonomisinin rekabet edebilirliğini ve insanlarının yaşam kalitelerini arttırmayı hedeflemektedir."[1]

Harita 1: Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi Hibe Programı Kapsamında Desteklenen Projelerin Uygulandığı İller

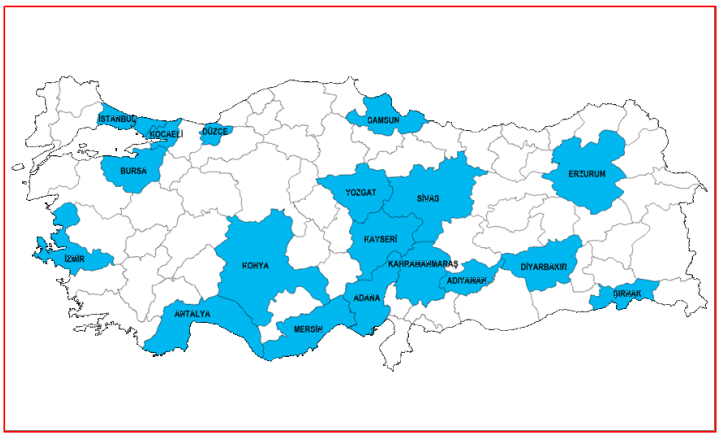

Tablo 3 – Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi Hibe Programı Kapsamında Sağlanan Proje Hibe ve Eş Finansman Miktarlarının Faydalanıcı Gruplarına Dağılımı ve Proje

temalarıFAYDALANICI	AB KATKISI (€)	EŞ FİNANSMAN (€)	TOPLAM BÜTÇE (€)
Yerel Yönetimler	396.150,56	73.172,32	469.322,88
Dernek ve Vakıflar	296.673,21	75.138,42	371.811,63
Oda ve Borsalar	219.192,12	29.328,41	248.520,53
Toplam Hibe Tutarı	912.015,89	177.639,15	1.089.655,04

Kaynak: BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008

Hibe Proje Temaları:

- Su Kaynakları Koruma ve Yönetimi,
- Organik Tarım,
- Enerji Verimliliği ve Tasarrufu,

[1] BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008

- Yönetişim,
- Yenilikçi Girişimcilik,
- Çevre ve Atık Yönetimi,
- Doğa Turizmi/Ekoturizm

a. Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu (MDG-F:1680) – Türkiye'nin İklim Değişikliğine Uyum Kapasitesinin Geliştirilmesi Projesi[1]

Proje, 2006 yılı sonunda Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (BMKP) ile İspanya Hükümeti arasında, seçilen ülkelerde önemli Binyıl Kalkınma Hedefleri ve ilgili diğer kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla BM Örgütünce yürütülecek Ortak Program projelerine, gelecek dört yıl boyunca BMKP üzerinden toplam 528 milyon Euro kaynak sağlanmasına yönelik olarak imzalanan anlaşma çerçevesinde kurulan Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu[2] kapsamında, ülkemizde yürütülen dört projeden birisidir. 2008-2011 yıllarını kapsayan üç yıllık dönemi kapsayan projenin toplam bütçesi 7 milyon ABD Doları, bu bütçe içinde de hibe projelerine ayrılan bölümü olan 2 milyon ABD Dolarından hibe desteğine uygun görülen 18 projeye sağlanan mali destek ise 1,99 milyon ABD Dolarıdır. Projenin faydalanıcısı T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, yürütücü ortakları da BM Kalkınma Programı (UNDP), BM Gıda ve Tarım Örgütü (FAO), BM Çevre Örgütü (UNEP) ve BM Sınai Kalkınma Örgütü (UNIDO) dur.

Halihazırda uygulama süreci devam eden projenin amaç ve hedefleri ise„ ilgili proje belgelerinden yola çıkılarak, şu şekilde özetlenmektedir:

"Türkiye'nin iklim değişikliğinin etkileriyle mücadele edebilmesi ve yönetebilmesi için gerekli stratejilerin oluşturulması, kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi amacıyla "**Türkiye'nin İklim Değişikliğine Uyum Kapasitesinin Geliştirilmesi**" başlıklı bir Birleşmiş Milletler Ortak Programı başlatıldı. Ortak Program ile iklim değişikliğine uyumun ulusal, bölgesel ve yerel politikalara, sürdürülebilirlik yolunda ve Türkiye'nin kalkınma hedefleri çerçevesinde entegre edilmesi hedefleniyor. Bu program ile; Türkiye'nin kırsal ve kıyı alanları gelişimini tehdit edebilecek iklim değişikliği risklerini yönetmek için kapasite geliştirilmesi amaçlanıyor. Bu amaca şu şekilde ulaşılması planlanıyor:

- İklim değişikliğine uyumun ulusal kalkınma planları çerçevesine yerleştirilmesi ve bir iklim değişikliği uyum stratejisinin oluşturulması

Türkiye'de iklim değişikliğine uyumun ana gereksinimleri, 2007-2013 Dokuzuncu Kalkınma Planı (Paragraf 461) ve Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Planı (2002) gibi ulusal ve kırsal kalkınma stratejilerinde belirtiliyor. Bu gereksinimler Ortak Program'da, Türkiye'nin İklim Değişikliğine Uyum Kapasitesinin Geliştirilmesi önceliği kapsamında ***Ulusal İklim Değişikliği Uyum Stratejisi*** *geliştirilerek ele alınacak. Ayrıca, iklim değişikliği risklerinin kalkınma ve bölgesel planlamayla bütünleştirilmesi için yasal değişiklikler önerilecek.*

- Ulusal ve bölgesel kurumların iklim değişikliği ve iklimsel şartlarda oluşacak belirsizlikten kaynaklanan risklerin tahmini ve yönetimi için kapasitelerinin geliştirilmesi

İklim değişikliğinin neden olduğu felaketlerle mücadele etmek için, ulusal ve bölgesel kurumların kapasitesi güçlendirilecek. Bu çalışmalar, iklim verilerinin sistematik bir şekilde toplanması ve erken uyarı sistemleri aracılığıyla son kullanıcılara iletilmesi için özellikle Çevre ve Orman Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, sivil toplum örgütleri ve üniversitelerde yürütülecek.

[1] Ayrıntılı bilgi için http://www.iklim.mdgf-tr.org
[2] http://www.mdgf-tr.org

- Seyhan Havzası'nda topluma dayalı uyuma yönelik pilot projelerin uygulanması

Seyhan Havzası'nda, yöre halkının iklim değişikliğine dayanıklılığını artırmaya yönelik mevcut girişimler geliştirilecek. Bu çok yönlü bir yaklaşım olacak ve topluma dayalı uyum yaklaşımıyla değişen iklim koşullarında tarımsal üretkenliği, ekosistem hizmetlerini ve doğal kaynakları sürdürmeyi amaçlayacak. Aynı zamanda, artan sıklıktaki kuraklık ve sellere karşı hazırlıklı olmaya odaklanılacak. Bu kapsamda, kamu ve özel sektör ile işbirliği yapılacak.

- İklim değişikliğine uyum kavramının Türkiye'deki tüm BM kurumlarının çalışmalarına dahil edilmesi"

Birleşmiş Milletler Kalkınma Yardımı Çerçevesi (UNDAF) gözden geçirilecek ve iklim değişikliği uyum politikalarını Türkiye'deki Binyıl Kalkınma Hedefleri'ne dayalı BM planlamasına entegre etmek için kullanılacak. İklim değişikliği riskleriyle mücadele etmek için BM kaynakları seferber edilecek. BM'nin avantajlı olduğu alanlarda ve bireysel, kurumsal ve toplumsal düzeylerde uzun süreli ülke kapasitesinin geliştirilebileceği alanlara odaklanılacak.

Harita 2: MDG-F 1680 Projesi Uygulama Alanı (Seyhan Havzası)

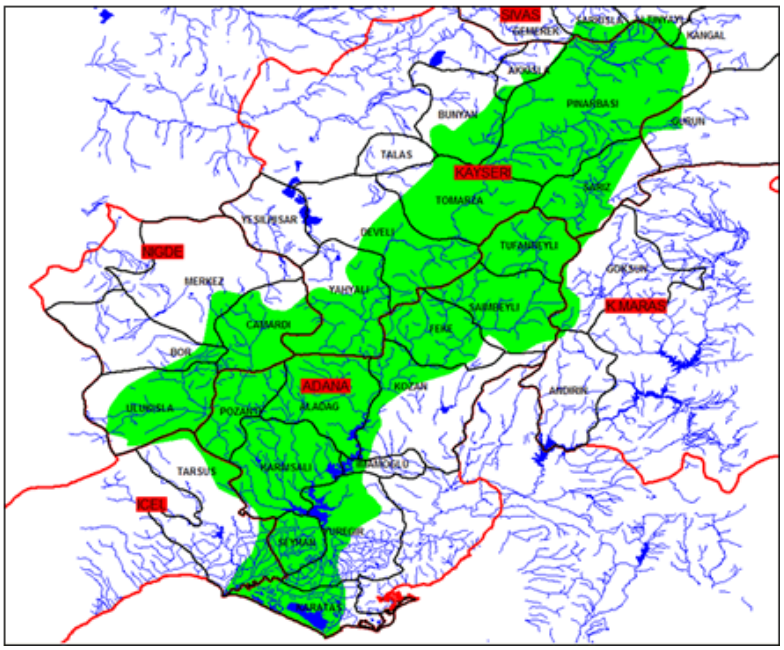

b. BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi ve BTC Ham Petrol Boru Hattı Şirketi Çevresel Yatırım Programları Küçük Yatırımlar Fonu Projesi[1]

BTC Şirketi Çevresel Yatırım Programı ile yürütülen işbirliği çerçevesinde, 2004 yılı Ekim ayında BMKP Türkiye Ofisi'nin yürütücülüğü ile başlayan ve birinci aşamasında (2004-2006) 250,000 US$ desteğini BTC Şirketi'nin ve 75,000 US$'ını UNDP'nin; ikinci aşamasında (2007-2009) 400.000 US$ desteğini BTC Şirketi'nin ve 40,000 US$'ını UNDP'nin sağladığı Küçük Yatırımlar Fonu (KYF) projesi kısaca, boru hattının geçtiği bölgelerde yaşayan doğal kaynak kullanıcılarının ve yoksul halkın ihtiyaçlarına, doğayla uyumlu yeni alternatiflerle cevap verilmesi hedeflemektedir.

KYF hibe proje başvurularının açık olduğu iller arasında, BTC ham petrol boru hattının etkilediği ve bu illere komşu olan bazı iller dahil olmak üzere: Rize, Artvin, Trabzon (yalnız birinci aşamada),

[1] BTC/UNDP Küçük Yatırımlar Fonu Projesi Hibe Başvuru Kılavuzu ve 1. Aşama Projeleri Kitapçığı, BMKP Türkiye Ofisi, 2007

Ardahan, Kars, Erzurum, Gümüşhane, Bayburt, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Adana, Osmaniye ve Hatay bulunmaktadır. Küçük Yatırımlar Fonu projesi temelde:

1. Sürdürülebilir Kalkınma için Biyolojik Çeşitliliğin ve Doğal Kaynakların Korunması çerçevesinde doğal kaynakların ve biyolojik çeşitliliğin korunması ve/veya sürdürülebilir yönetimine özellikle ekonomik bakımdan hassas grupların ihtiyaçları da göz önüne alınarak katkıda bulunulmasını
2. Sürdürülebilir Enerji çerçevesinde erişilebilir, sürdürülebilir enerji metodlarının yaygınlaştırılmasını teşvik ederek enerjinin korunmasına destek vermeyi hedefleyen projelere destek olmayı amaçladı.

Proje, bu amacına ulaşırken, bir taraftan da toplumsal ve iktisadi yapısı hassas bu bölgelerde yerel düzeyde sürdürülebilir kalkınmaya aşağıda belirtilen yollarla katkıda bulunmayı hedeflemiştir: :

- Doğal kaynak yönetim teknikleri ve yenilikçi koruma yaklaşımları üzerine kurulu "Ekolojik olarak Sürdürülebilir İşletme Projeleri'ne (ESİP)'lere destek verilmesi
- En iyi uygulamaları paylaşmak amacıyla ilgili taraflar arasında bağlantılar kurarak yöre insanının sürece dahil edilmesi
- Sürdürülebilir geçinme sağlayabilmeleri ve ek gelir getirici imkanlara ulaşabilmeleri için yoksul kesimlere yardımcı olunması.

Harita 3: BTC/UNDP Küçük Yatırımlar Fonu Projesi Proje Alanı ve Hibe Proje Desteği Sağlanan Projelerin Uygulandığı İller.

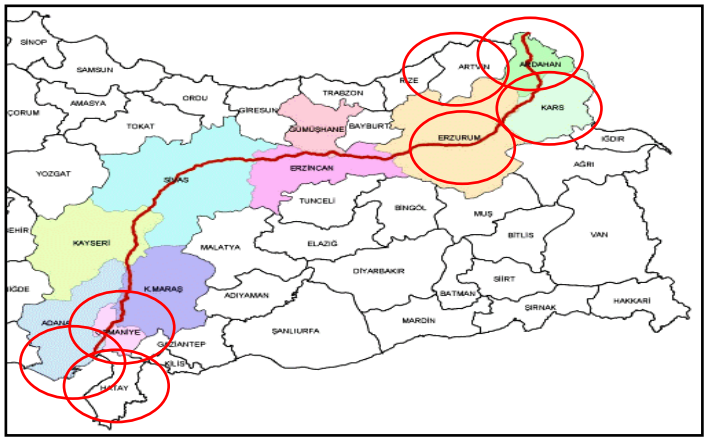

4. ÇEVRESEL VE TOPLUMSAL-MEKANSAL ETKİLER ÜZERİNE TESPİTLER

Küresel, ulusal ve yerel ölçekte, farklı düzeylerde sürdürülebilir kalkınma faaliyetlerinde etkinlik gösteren müdahillerin, uygulamalar ve süreçlerdeki konumu ve bu kapsamda projeler aracılığı ile yürütülen etkinliklere ilişkin genel çerçeve, örnekleriyle önceki bölümlerde sunulmuştu. Bu bilgiler ışığında, sözkonusu uygulama örneklerinden de yararlanılarak, ayrıntılandırılarak daha geniş çerçevelerde tartışılabilecek aşağıdaki tespitleri yapmak mümkündür.

- Yerel-bölgesel ve ulusal düzeyde sahip olunan doğal, beşeri ve iktisadi kaynakların, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı kapsamına uygun bir kurguda geliştirilmesi ve kullanımını sağlayacak yöntemlerin, bilgi ve deneyimlerin uygulamalarda karşılaşılan sorunlar, alınan dersler ve çözüm önerileriyle birlikte paylaşımı yoluyla aktarımı, uygulanan yöntem ve izlenen süreçlerle toplumsal ve mekansal boyutta yayılmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bu yayılmanın, ulusal ve yerel siyasaların biçimlenmesinde, yasal ve yönetsel kayıtlara yansımasında ve uygulamaların tüm ülke toplumsal-mekansal örüntüsünden, kırsal alana kadar inen bir dizge içerisinde etki yaratmasında önemli bir unsur olarak belirginleştiği görülmektedir.
- Özellikle biyolojik çeşitlilik, küresel iklim değişikliği, temiz-yenilenebilir enerji temalı olarak yürütülen proje odaklı etkinliklerin, doğal-çevresel kaynak, varlık ve değerlerin sağlamakta olduğu yaşamsal (ekosistem) hizmetlerinin korunması, geliştirilmesi ve akılcı-sürdürülebilir

kullanımı yaklaşımının, günümüz küresel iktisadi yapılanmasının ve uluslar arası siyasetin de etkisiyle, ulusal ve yerel düzeyin dışında bir işbirliği "gereksinimini" gündeme getirmesi (ve kimi zaman zorlaması), küresel müdahillerin süreçlerde etkin bir şekilde yer almasına zemin ve olanak sağlamaktadır. Bu müdahilliğin kapsamının, teknik bilgi ve deneyim paylaşımı boyutunun ötesinde, uygulamalarda ve kimi zaman da toplumsal ve doğal-çevresel kaynakların bölge ve ülke dışı hareketliliğini vetaşınımını destekleyici boyutlara ulaşması olasılığı, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımında desteklenen yerel-bölgesel beşeri ve doğal değer ve varlıkların yerinde değerlendirilmesi açısından bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Ancak bu riskler, (halihazırda bulunmamakla birlikte) etkin ve bütünleşik bir izleme ve denetleme sisteminin kurulmasıyla önlenebilecektir.

- Doğal kaynak ve biyolojik çeşitlilik korumasına yönelik olarak, özellikle kırsal bölgelerde yürütülen çalışmaların, doğal kaynaklara bağımlı ve yakın etkileşim içerisindeki kırsal alan ve toplulukların toplumsal ve mekansal gelişim, değişim ve dönüşümlerinde giderek daha açık bir şekilde gözlemlenen etkiler ürettiği görülmektedir. Sözgelimi, "doğa dostu", "çevre duyarlı", "ekolojik olarak sürdürülebilir" şeklinde ön eklerle tanımlanan üretim yaklaşım ve yöntemlerinin kırsal alanda yaygınlaştırılmasına yönelik girişimlerin artan şekilde mali destek kapsamına dahil edilmesi, yalnızca doğal yaşam alanları açısından değil, ürettiği ya da önayak olduğu iktisadi ve toplumsal girişimlerin yerel iktisadi gelişmeyle birlikte, toplumsal kalkınma göstergelerinde ortaya çıkardığı ya da çıkarması olası hareketlilik açısından da dikkate alınması gerekmektedir. Nitelikli özel ürünlerin yetiştirilmesi, organik tarımın desteklenmesi, özgün biyolojik çeşitlilik değerlerinin tanıtımı yoluyla doğa turizmine geçiş ve biyogaz üretimi ile temiz enerji eldesi gibi örneklerle özetlenebilecek türde etkinliklerin, kırsal yaşamı iktisadi açıdan kolaylaştırıcı ve bununla birlikte toplumsal ve çevresel gelişmeye ivme kazandırıcı altyapıları oluşturmasıyla artacak yaşam kalitesinin, kırsal toplulukların yer değiştirmesi ve kentsel alanlara yönelik nüfus baskısı açısından geriletici bir etken olma gizilgücünün yüksek olduğu tespit edilmiştir.
- Küresel ve ulusal müdahillerin, ağırlıklı olarak iktisadi gelişme boyutunu güvenceye almak amacıyla, toplumsal ve çevresel boyutta yürütülen faaliyetlerdeki etkin müdahillik girişimlerinin ortaya çıkardığı ve ağırlıklı olarak sürdürülebilir olmayan üretim yöntemleriyle elde ettikleri sermaye fazlasını, ar-ge ve kurumsal sorumluluk çalışmalarına aktarmalarının, küresel ölçekte mevcut mali sermayenin, doğal ve beşeri sermayeye aktarılması ve bu şekilde küresel sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılmasına katkı sağladığı düşünülebilir. Ancak, bu düşüncenin geçerliliği daha ayrıntılı bir şekilde verilerle sınanmalıdır.Ayrıca bu, başta tanımlanan sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının, tüm kaynakların yerinde ve bütünleşik süreçlerle değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik vurgusu düşünüldüğünde, yerel-bölgesel ve ulusal kaynakların beşeri ve iktisadi açıdan kullanım ve değerlendirilmesinin akılcı yöntemlerle gerçekleştirlmesi sonucunda dış kaynaklı mali desteklerin gereksiz ve geçersiz kılınabileceğine ve bu çerçevede sürdürülebilirliğin sağlanmasında dış mali kaynakların meşruluğuna dair tartışmayı da beraberinde getirmektedir.

5. TARTIŞMA ÇERÇEVESİ: STRATEJİ, İLKE VE YÖNTEMLER ÜZERİNE

Sürdürülebilri kalkınma yaklaşımı, farklıboyut ve bileşenleriyle, çeşitli bilim ve uygulama alanlarında uzun bir süredir gündemde yer almakta, tanımı ve kapsamı gelişmeler paralelinde evrilmektedir. Bu evrilme sürecinde, farklı toplumsal, iktisadi ve çevresel örüntülerin etkileşiminin de farklılaştığı ve bu süreçte, mekansal yapıların da dönşüme uğradığı gözlemlenmektedir. Bu noktada, halihazırda yeterli düzeyde gerçekleştirilmediği tespit edilen mekansal ve toplumsal-mekansal boyutuna yönelik çok daha derin ve kapsamlı değerlendirmelerin, aşağıdaki temel çerçeve doğrultusunda gerçekleştirilmesi gereğini vurgulayarak, strateji, ilke ve yöntemlerin geliştirilmesinde temel olacağı düşünülen konuları aktaralım. Bu konular, elbette ki araştırma ve sorgulama sürecinde geliştirilerek, alt başlıklarına ayrılarak tüm bileşen ve boyutlarıyla açığa çıkarılmayı ve özellikle sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının günümüzde ulaştığı öznel ve nesnel boyutları çerçevesinde yeniden yorumlanmasında değerlendirilmeyi beklemektedir.

1. "Sınıraşan" teknik, mali ve insan kaynaklarından yararlanılarak uygulanan kalkınma programlarının sonuç ve etkilerinin "sürdürülebilirliği"nin sağlanması.

Uygulamaların gerçekleştirildiği toplumsal, iktisadi ve mekansal altyapının tamamen dışında üretilerek aktarılan kaynaklarla yürütülecek, kendi öz kaynaklarını "sürdürülebilir" şekilde kullanma ve geliştirme altyapısını kuramamış, yerel müdahillerin bu sistemdeki etkinliğini güvenceye alamamış, araç ve kaynaklarını etkin kullanmayı sağlayacak toplumsal ve teknik altyapısına işlerlik kazandıramamış bir sistemin kalkınma çabasının, daha başından, tanımlanan "sürdürülebilir kalkınma" çerçevesine aykırı düşme riski taşıdığı düşünülmektedir. Sınıraşan kaynakların da sınır dışındaki başka bir yerel-bölgesel-ulusal ve doğal yapının kaynakları olduğunun da bilincinde olunarak, mevcut yerel-bölgesel olanak ve kaynakların koruma-kullanma dengesi çerçevesinde sürdürülebilir kullanımı ve bu doğrultuda yaşam biçimlerinin dönüşümünün gerçekleştirilmesi önem taşımaktadır. Bu dönüşümün toplumsal-mekansal yapıların da yapısal dönüşümünü beraberinde getireceği kolaylıkla öngörülebilmektedir.

2. Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının belirlenen/ölçülen toplumsal, iktisadi, çevresel ve "mekansal" etki ve etkileşimleri

Sürdürülebilir olarak tanımlansın ya da tanımlanmamış olsun, herhangi bir kalkınma çalışması, ortaya çıkardığı toplumsal-iktisadi hareketlilikle, çevresel ve mekansal düzlemde de etkileşimleri beraberinde getirmektedir. Özellikle, hassas dengelere sahip toplumsal ve doğal yapıların bu süreçte etkilendiği ve bu etkilenimin çoğunlukla doğrudan mekansal yapıya da yansıdığı görülmektedir. Özellikle yerel ölçekte uygulanan ve ulusal-bölgesel düzeyde etkin bir eşgüdüm altyapısı bulunmayan proje odaklı kalkınma çalışmalarının, çeşitli siyasa ve planlama çalışmaları ve yasal belgelere atıfta bulunmasına karşın, halihazırda belirgin bir yetersizliği gözlemlenen ulusal-bölgesel mekansal ve doğal yapı siyasa ve stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması açısından önem taşıdığının vurgulanması gerekmektedir. Bu çerçevede, sözkonusu uygulamaların ortaya çıkardığı iktisadi ve kurumsal gelişmeyle birlikte, ve hatta çok daha öncelikle, bu uygulamaların toplumsal ve mekansal etki ve etkileşimlerinin ayrıntılı olarak belirlenmesi ve ulusal mekansal gelişme stratejileri başta olmak üzere tüm siyasa ve uygulamalarda temel girdilerden biri olarak değerlendirilmesi önem taşımaktadır.

3. Türkiye'nin sahip olduğu tüm değer ve varlıklar bağlamında, mevcut kaynakların akılcı kullanımına dayalı bir sürdürülebilir kalkınma stratejisinin toplumsal-mekansal boyutu.

Sürdürülebilr kalkınma yaklaşımı kapsamında, özellikle Türkiye'ye özgü olarak geliştirilen tanımdan yola çıkılarak, ya da gelişen süreçlerde gündeme gelecek güncel tanımlara dayalı geliştirilecek siyasa ve stratejilerin, toplumsal ve mekansal boyuttaki etki ve etkileşimlerinin, ülkenin sahip olduğu doğal, kültürel, toplumsal varlık ve değerler ile iktisadi olanaklarla da bağlantılı olarak çözümlenmesinin önem ve öncelik taşıdığı düşünülmektedir. Günümüzde, özellikle kalkınma destekleri ve hibeler yolu ile geliştirilen ve yürütülen sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının toplumsal-mekansal yansımalarının, özellikle kırsal yerleşimler boyutunda önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Bu çerçecede, tüm sürdürülebilri kalkınma siyasa, strateji, planlama ve uygulamalarının toplumsal-mekansal boyutlarının tüm aşamalarında bir girdi ve sonuç olarak resmin içinde yer alması gerekmektedir. Son söz olarak, sürdürülebilir kalkınma yaklaşımı günümüz kalkınma çerçevesinde önemli ve öncül bir konumda bulunmakta, ancak uygulamalarının sonuçları değerlendirildiğinde beraberinde yeni yaklaşımları, siyasa ve strateji önceliklerini ve özellikle yöreye-bölgeye özgü çerçeveleri de beraberinde geliştirmektedir. Bölgesel kalkınma araştırmacılarının, planlama ve uygulama boyutunda yer alan kent ve bölge bilimcileri, coğrafyacılar, toplumbilimciler ve ilgili tüm uzmanlık alanlarının, yaklaşımın toplumsal-mekansal boyutlarını gözönüne alması ve değerlendirmesi bölgesel kalkınma uygulamalarının başarısı ve "sürdürülebilirliği" açısından önem taşımaktadır.

7. KAYNAKLAR

BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2008, Uygulamada Sürdürülebilir Kalkınma: Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, Ankara

BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2007, Sürdürülebilir Kalkınmanın Sektörel Politikalara Entegrasyonu Projesi, Yayımlanmamış Proje Sunum ve Araştırma Notları, Ankara

BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2007, Küçük Yatırımlar Fonu Hibe Başvuru Kılavuzu, Ankara

BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2007, Küçük Yatırımlar Fonu 1. Dönem Çalışmaları, Hazırlayan: B.Gülçubuk, Eryılmaz Ofset, Ankara

BM Kalkınma Programı Türkiye Ofisi, 2009, Küçük Yatırımlar Fonu 2. Aşama Nihai Rapor ve Etki Değerlendirmesi, Yayımlanmamış Proje Raporu, Hazırlayan: M. Çevik, Ankara

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı Şirketi, 2008, Geleceğe Temel Atmak: Toplumsal Yatırım Programı- Bölgesel Yatırım Girişimi, Fersa Ofset, Ankara

United Nations, 2004, Basic Facts About the United Nations, United Nations Department of Public Information, New York (2006 Reprint)

BM Küresel İlkeler Sözleşmesi Ofisi, 2007, İmzadan Sonra: Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesine Katılım Rehberi, Çeviri: Hatay, A., British Council (Türkçe Basımı), Ankara

Talu, N., 2009, Yerel Yönetimlerde AB Çevreciliği: Uyum Sorunları, Nobel Yayıncılık, Ankara

Kalkınma Atölyesi, (Editör: E. Karabıyık), 2005, Türkiye'de Kalkınma Kuruluşları, BRC Ofset, Ankara

Çevik, M., 2002, Kıta Avrupası – Avrasya- Orta Doğu Ekseninde Türkiye'de Kentsel ve Bölgesel Dönüşüm: İlkeler, Kurallar ve Kurumlar, 10. Ulusal Bölge Bilimi/ Bölge Planlama Kongresi, 17-18 Ekim 2002, İstanbul.

BM Kalkınma Programı (UNDP) Avrupa ve BDT Bölgesel Bürosu ile Coca Cola Avrasya Grubu Bölgesel Su Ortaklığı Girişimi, "Her Damla Değer Katar"Projesi, www.everydropmatters.org (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

BM Kalkınma Programı (UNDP) Türkiye Ülke Ofisi, www.undp.org.tr, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

BM Çevre Programı (UNEP), www.unep.org, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

BM Küresel Çevre Fonu (GEF), www.thegef.org, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

BM Küresel Çevre Fonu Küçük Destek Programı (SGP), www.gefsgp.net, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

BM Binyıl Kalkınma Hedefleri Fonu (MDG-F), www.mdgf-tr.org, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, www.dpt.gov.tr, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, Dış İlişkiler ve AB Dairesi Başkanlığı, www.cevreorman.gov.tr, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

T.C. Başbakanlık Merkezi Finans ve İhale Birimi Hibe Sözleşmeleri Veritabanı, www.cfcu.gov.tr, (2010 Şubat'ta ziyaret edildi)

KURUMSAL YAPI: SORUNLAR, POTANSİYELLER VE YÖNETİŞİMİN YENİ FORMLARI

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Betül ŞENGEZER

Tolga LEVENT, Yasemin SARIKAYA LEVENT

"Bölgesel Gelişmede Ulus-Devletin Rolü: 1999-2009 Yılları Arası Kamu Yatırımları Üzerinden Bir Değerlendirme"

(MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 5, Sayı 3, s: 103-115, 2010 yayımlanmıştır)

Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU

"Güneydoğu Anadolu Projesi: Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma Pratiğinde Önemli Bir Adım Mıdır? Yoksa Hata mıdır?"

Bilal ŞINIK

"Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye'de (Bölge) Kalkınma Ajansları"

(MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 5, Sayı 3, s: 128-136, 2010 yayımlanmıştır)

Suna Senem YAŞAR, Filiz MOROVA İNELER

"Kümelenme, Bölgesel Kalkınma ve Kalkınma Ajansları"

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ: TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL KALKINMA PRATİĞİNDE ÖNEMLİ BİR ADIMMIDIR? YOKSA HATA MIDIR?

Yrd. Doç. Dr M. Oğuz SİNEMİLLİOĞLU[1]

ÖZET

Bölgesel dengesizliği giderme konusunda yapılan araştırma çalışma uygulamaların zaman içerisinde üstel bir artış göstermesine karşın, bölgesel dengesizliklerin sürekliliği her geçen gün daha belirginleşmektedir. Ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizlikleri giderme konusunda harcadıkları çabalara ek olarak, toplulukların, örneğin Avrupa Birliği (AB) ve yerel örgütlenmelerin de bölgesel dengesizlikleri azaltma konusunda birçok girişimde bulundukları bilinmektedir. Üstelik dengesizlikleri giderme konusunda genel bir fikir birliğinin yanı sıra, kurumlar arası işbirliği dayanışma da çok önemli boyutlara ulaşmıştır. Bütün bunlara karışın, ülkemizde bölgesel dengesizlik artmaktadır ve GAP'ın tanımının güncellenmesi ileriye dönük yapılacak çalışmalar, plan ve programlar için her geçen gün daha bir zorunluluk halini almaktadır.

Bu çalışmada, GAP süreci ele alınacak ve bölgesel kalkınma boyutu değerlendirilecektir. Zamanı içerisinde, GAP'ın gelişimi, değişimi, bölge de olagelen değişimlerin ışığında bölgenin durumu ve Türkiye'deki bölgesel kalkınmanın durumu değerlendirilerek yaşanılan süreç sorgulanmaya çalışılacak ve geleceğe dönük stratejiler ve politika önerileri geliştirilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: GAP, Bölgesel Kalkınma, Bölgelerarası Dengesizlik, Kalkınma Ajansları.

GİRİŞ

Kalkınma, ilk olarak, insanın toplum içinde anlamlı ve üretken olması için kapasitesini güçlendirmesinin sonucu olmalıdır; ikinci olarak, ekonomik büyümenin meyvelerinin eşit dağılımını garanti etmelidir. Ve üçüncü olarak, herkese toplumun çalışmalarına katılma şansı vermelidir (UNDP, 1996). UNDP'nin bu tanımlamasının tersine, bölgesel dengesizlikler, hemen bütün ülkelerde önemli sorunların başında gelmektedir (Pace, 2006; Malecki, 1997), ancak, Türkiye başta olmak üzere, birçok Gelişmekte olan Ülkede (GOÜ) daha büyük bir sorun olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bölgesel dengesizlikler, Türkiye'nin kuruluşundan bugüne devam eden bir sorundur. Türkiye planlı kalkınma programları uygulamakla birlikte (DPT, 1967, 1979, 1995, 2006), GAP başlangıcına kadar bölgesel planlama ve/ya bölgesel kalkınma plan/proje/programları olmamıştır (DİE, 1973). Bu nedenle bu çalışmada, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'i incelenecektir.

Bölgesel kalkınma ve Planlama, Myrdal (1957) ve Hirschman (1958)'nın (Malecki, 1991) 1950'li yıllardan sonra yaptıkları önemli çalışmaların etkisiyle Bölge planlama önemli bir alan olarak belirmeye başlamıştır. Bunlara ek olarak, Isard (1960, 2003); Alonso (1964, 1975); Losch (1964); Chadwick (1987); Glasson (1975, 1993), Todaro (1994); Nijkamp ve Mills (2000); Nijkamp ve diğ. (2000); Khan (2001); Fischer ve Atalık (2002); Stimson ve diğ. (2002); Capello ve Nijkamp (2004); Lange (2004); Sekeresova (2004); Cheshire ve Malecki (2004); Egger ve diğ. (2005); Zhang (2005)'ın İnsan, Planlama ve Bölge kavramlarının ilişkilendirilmesi konusunda sürece önemli katkıları olduğu görülmektedir. Türkiye'de Bölge Bilimi göreli olarak yeni sayılsa da, Atalık (1989, 2002), Keleş (1976, 2004), ve Tekeli (1991, 2001)'nin çalışmaları öne çıkan çalışmalardır.

Son dönemde, Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma (WCED, 1987) kavramları bölge bilimi ve bölgesel kalkınmayı etkileyen önemli kavramlar olarak ortaya çıkmaktadırlar. Bu alanda Nijkamp ve

[1] Yrd.Doç.Dr. M. Oğuz SİNEMİLLİOĞLU, Dicle Üniversitesi, Müh.Mim. Fak., Mimarlık Bölümü, Şehircilik AnabilimDalı, drmos@dicle.edu.tr

Opschorr (1997), Blowers (1997), Nijkamp (1999), Ekins (2000), Nijkamp ve Vreeker (2000), Stimson ve diğ. (2002), Meadows ve diğ. (1992, 2004)'ın yaptıkları çalışmalar öne çıkmaktadır, ayrıca her iki kavramın bir birini etkilemesini de sağlayan çalışmalar yapmışlardır.

2. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki politikalarına bakıldığında, bölgelerarası dengesizlikleri giderme politikasından çok tümden kalkınma ve azgelişmişliği giderme perspektifi söz konusudur. Kuşkusuz yatırımların dağılımında belirli denge politikaları güdülmektedir ancak, doğal kaynaklar, mevcut altyapı ve daha çok politik yapı belirleyici rol oynamaktadır.

Bölge Planlaması ve Kalkınması, 1960'lı yıllarda başlayan yeni bir alandır (Atalık 1990). Planlı Kalkınma dönemi olarak da adlandırılan bu dönem, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıç yılı olan 1963 yılında başlamaktadır. Temel olarak sektörel incelemeler ve belirli bir sayıda sektörel faaliyetler üzerine yapılanmış olan I. Beş Yılık Kalkınma Planı, alansal kalkınma yöntemlerinin güvenilirliğini sorgulamamıştır. GAP bir tarafa bırakılırsa, 1963'ten bugüne bütün Beş yıllık kalkınma planları bu şekilde uygulanmaya çalışılmıştır (Atalık 1990, p.13).

Planlı kalkınma dönemi öncesinde, şehirleşmenin durdurulması gerektiği ve durdurulabileceği tartışılmıştır. Şehirleşme gelişmeyi gösteren ve hızlandıran bir oluşum olarak değil katlanılması gereken ve olumsuz bir eğilim olarak karşılanmıştır (DPT 1967).

Bu olumsuz durum, beşer yıllık kalkınma planlarının yapılmaya başlanmasıyla, en azından anlayış olarak ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, Bölge Planlaması ve Kalkınması adı altında bölüm ayrılmış, durum tespiti ve gerekli çalışmalar üzerinde durulmuştur.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da, I. Planın eleştirisi yapılarak, şehirleşme olgusunun hızlanacağı saptanmakta ve bölgelerarası dengesizlikler konu edilmektedir. "İktisadi faaliyetleri azgelişmiş bölgelere yöneltmek için, kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri üzerinde durulacak, iktisadi olmak niteliğini kaybetmeden geri kalmış bölgelerdeki gelişme merkezlerinde yapılmaları tercih edilecek, bu bölgelere yöneltici bir politika izlenecektir. Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden ekonomiyi itici bir güç ve gelişme aracı olarak yararlanılacaktır" (DPT 1967). Bu olumlu düşünceler, bugüne iyi bir şekilde yansımamıştır. Bölgeler arası dengesizlik giderek artmıştır (Sinemillioğlu, 1998).

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dikkate değer bir diğer husus, "Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için hizmet yatırımları bu hizmetlerden yeter ölçüde yararlanamayan kitlelere yöneltilerek bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Az gelişmiş bölgelerin büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırılarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir" (DPT 1967, s.263). Teorik olarak Rostow'un kalkış (take-off) aşaması ile benzeşen 'ilke', Marshall yardımından sonraki döneme denk gelmektedir. DPT (1967) tarafından bölgesel gelişme ilkesi olarak açıklanan düşüncenin, ne kadar uygulanabildiğini tespit etmek zordur; ancak bugün mevcut olan bölgelerarası dengesizlik, göz önüne alındığında başarısızlık söz konusudur.

"Ülkenin ekonomik coğrafyasında, özellikle bazı bölgelerin göreli olarak geri kalması yönünde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde tüm olanaklar kullanılacak ve planlama kararlarının mekanla bütünleştirilmesi sağlanacaktır. ... Özendirme eylemleri sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderecek yönde kullanılacaktır. Buna göre özendirme sistemi, mal ve mekan bazında kademelendirilecek, alınacak önlemler bölgeler için farklılaştırılacaktır" (DPT 1979, s:290–291).

1990'lara kadar Bölgesel Gelişmeyi, bölgeler arası dengesizliğin azaltılması şeklinde ele alındığını belirten DPT (1990), bu amaçla Kalkınmada Öncelikli Yöre (KÖY) uygulamasının getirildiğini, ancak sanayinin bölgesel dağılımında istenilen seviyeye ulaşılamadığını belirtmektedir. Görüldüğü kadarıyla, yalnızca 'sanayileşmenin bölgesel dağılımında' değil, KÖY tanımı ve uygulaması da istenilen seviyeye ulaşmamıştır.

DPT'nin 1996 yılında yayınladığı illerin sosyo-ekonomik sıralamasına bakıldığında, ilk 20 il, Samsun-Hatay aksının batısında konumlanmış durumdadır ve gelişmişlik düzeyi arasındaki fark çok belirgindir. En son 20 sırayı alan il ise, Yozgat ili dışında, ilk 20 il'in tersine bu aksın doğusunda

konumlanmış durumdadır. Bunlardan Gümüşhane ve Bayburt dışında, 7'si GAP ili olmak üzere, Güneydoğu ve Doğu Anadolu illeridir. Bu çalışma 1973 yılında DİE'nin "Bölgeler Arası Gelişme Farklılıkları" için hazırladığı 'İllerin Gelişmişlik Düzeyini Yansıtan Endeks' ile karşılaştırıldığında, ilk 4' sıra değişmemektedir, İlk on sıra karşılaştırıldığında ise 1973'ten bugüne 8 il ilk 10'daki yerlerini korumaktadır. 1973 yılında 67. sıra ile en sonuncu olan Adıyaman yerini bir diğer Doğu ili olan Muş'a devretmiştir. GAP illeri arasında, 1973'ten bugüne, sıralama olarak Adıyaman dışındaki iller gerilemişlerdir (Sinemillioğlu, 1998).

Devletin yatırım yapılması için sınırsız denebilecek teşvik olanakları sunmasına karşın yatırım yapılmamasının nedenleri üzerinde düşünmek gerekir. İlk akla gelen nedenler; bölgede güvenli bir ortamın sağlanmamış olması, eğitim ve sağlığa yeterli altyapının yapılmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, altyapı için yeterli yatırım ve olanak sağlanmadan, üst yapı için teşvik verilmesinin doğurduğu ikilem olarak belirmektedir.

Daha sonra yapılan kalkınma planlarında, AB sürecinin de etkisiyle, bölgesel plan ve programlara daha sık atıf yapılmaya başlanmış ve beş yıllık kalkınma planlarının, bölgesel plan ve programların dayanağını oluşturduğu belirtilmiş, daha önemlisi, bölgesel gelişme, 9. Beş yıllık kalkınma planının "vizyon"unda ana başlık olmuştur (DPT, 2006).

3. BÖLGESEL KALKINMA PROJELERİ

Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)

Doğal kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından başlatılmış olan çalışmalar Bölgedeki geri kalmışlığı azaltmak için düşünülen projelerin birleştirilmesi sonucu olarak GAP oluşmuştur. Türkiye'de daha önce de Aşağı-Seyhan Projesi ya da Keban Barajı ve Hidro Elektrik Santrali (HES) gibi bölgesel kalkınma projeleri yapılmasına karşın, GAP şimdiye değin yapılmış ve yapılmakta olan projeler içinde en büyük kalkınma projesidir.

GAP, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri kapsamaktadır. Bu iller, Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Gaziantep, Kilis, Mardin, Siirt, Şanlıurfa ve Şırnak'tır. GAP Bölgesinin kapsadığı alan 73.863 km2 olup, bu alan Türkiye'nin toplam alanının % 9.5'una denk düşmektedir. 6,608,619 kişi olan 2000 yılı GAP bölgesi nüfusu, Türkiye nüfusunun %9,75'ini barındırmaktadır. Burada, GAP bölge nüfusunun, Türkiye nüfusu içindeki payının sürekli olarak arttığı ve artma eğilimini devam ettiğini belirtmek faydalı olacaktır (Bakınız Tablo 1.)

Tablo 1 - GAP Bölgesinin ve Türkiye'nin Nüfusu, 1945-1970-2000

Yıllar	1945	1970	2000	2007
GAP Bölgesi	1,171,946	2,803,166	6,608,619	70,600,000
Türkiye	18,790,174	35,605,176	67,803,827	7,200,000
GAP Bölgesi/Türkiye (%)	6.24	7.87	9,75	10,2
Kaynak: GAP BKİ, 1993; http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf (Enson ziyaret tarihi 03 Şubat 2010)				

Başlangıçta yalnızca projelerin birleştirilmesinden oluşan GAP, daha sonraları bir Bölgesel Kalkınma Projesi hedefi ile yönetilmeye çalışılmış ve bu hedef 2002 yılında tamamlanan GAP Bölge Kalkınma Planı ile somutlaştırılmıştır. GAP Bölge Kalkınma Planı'nın hazırlanması (ekonomik katkıları olan UNDP dışında), tamamıyla GAP İdaresinin belirleyiciliği ve yöneticiliğinde olmuştur. GAP İdaresi plan çalışmalarında katılımcı bir çalışma benimsemiştir. Bütün bu olumlu gelişmeler karşın, GAP Bölge Kalkınma Planı ve Plan kararlarının, diğer kurumlar tarafından kabulu ve uygulanmasında sorunlar devam etmektedir. Bu sorunlar, kısaca şöyle sıralanabilir:

Plan kararlarının kurumlar üzerindeki bağlayıcılığının olmayışı (bu durum aynı zamanda kurumlar arası çekişmeler de sebebiyet vermektedir),

Plan'a ait ayrı bir bütçenin olmayışı,

Plan Kararları ile ülke kalkınma planının birbiri ile entegrasyonunun sağlanmaması.

GAP ta üretilen hidro-elektrik enerjisi, tüm Türkiye de üretilen hidro-elektrik enerjisinin %51'inden biraz fazladır ve parasal değer olarak, 17,1 Milyar $ değerindedir.[1]

GAP İçin yapılan Kamu Yatırımları

Master Plan öngörüleri doğrultusunda belirlenen GAP kamu yatırımları finansman ihtiyacı 2008 yılı fiyatlarıyla toplam 41 milyar YTL düzeyindedir. 2007 yılı sonuna kadar tahmini olarak 25.6 milyar YTL harcama yapılmış ve nakdi gerçekleşme % 62.2 düzeyine ulaşmıştır. GAP yatırım ödeneklerinin 1990-2007 dönemi itibariyle yıllık seyri izlendiğinde, GAP'a toplam kamu kaynaklarından yılda ortalama % 7 oranında pay ayrıldığı gözlenmektedir. GAP'ın ülke yatırımları içindeki payı; 2002 yılında % 5.9, 2003 yılında % 5.8, 2004 yılında % 6.8, 2005 yılında % 7.0, 2006 yıllında % 7.2, 2007 yılında 7.2 ve 2008 yılında % 6.2 olmuştur. 2008 yılında GAP Eylem Planı kapsamında tahsis edilen ek ödenek ile bu oran % 12'ye yükselmiştir[2] (GAP Bölgesi'nin çeşitli göstergeleri için bakınız Tablo 2).

Tablo 2. GAP, DAP, DOKAP Bölgelerinin Çeşitli Sosyo-ekonomik Göstergeleri

Değişken	Yıl	Birim	GAP Bölgesi	DAP Bölgesi	Karadeniz * Bölgesi	Türkiye
Toplam Nüfus	2000	Kişi	6,608,619	6,137,414	8,439,213	67,803,927
Şehirleşme Oranı	2000	%	62,69	53,05	49,03	64,90
Yıllık Nüfs Artış Hızı	1990-00	%0	24,79	13,75	3,65	18,28
Tarımda Çalışanların Oranı	2000	%	61,35	66,41	66,10	48,38
Sanayide Çalışanların Oranı	2000	%	7,06	3,26	7,29	13,35
Ticarette Çalışanların Oranı	2000	%	6,21	4,44	5,97	9,67
Okuryazar Oranı	2000	%	73,22	77,71	85,82	87,30
Universite Bitirenlerin Okul Bitirenlere Oranı	2000	%	4,99	6,13	5,92	8,42
Bebek Ölüm Oranı	2000	%0	48,33	53,36	42,33	43,00
Onbin kişiye düşen Hekim Sayısı	2000	Kişi	5	8	9	13
Fert Başına İmalat Sanayi Katma Değeri	2000	YTL	73	38	128	350
Fert Başına GSYİH	2000	YTL	954	841	1396	1837
Fert Başına Kamu Yatırım Miktarı	1995-00	YTL	213	266	244	248
Kaynak: http://www.dpt.gov.tr/bgyu/ipg/ * Karadeniz Bölgesi, DOKAP'ıda kapsamaktadır.						

GAP ve Enerji

GAP kapsamında, 2008 sonu itibariyle 1'i münferit projeler kapsamında olmak üzere (Çağçağ HES) toplam 9 HES tamamlanmış, santral kurulu güçleri itibariyle hidroelektrik enerji projelerinin % 74'ü gerçekleşmiştir. Karakaya, Atatürk, Batman, Kralkızı, Dicle, Birecik ve Karkamış hidroelektrik santrallerinin işletmeye alınışından 2007 yılı sonuna kadar toplam 292.5 milyar kilovat-saat elektrik enerjisi üretilmiş ve ülkemizin enerji ihtiyacının önemli bir bölümü

karşılanmıştır. Üretilen bu enerjinin parasal değeri 17,6 milyar ABD Doları'dır (1 kWh=6 cent). Türkiye'de 2007 yılında üretilen 35.7 milyar kilovat-saatlik hidroelektrik enerji içinde, GAP 18.2 milyar kilovat-saatlik hidroelektrik üretimiyle % 51'lik bir paya sahiptir.[3]

[1] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf (en son ziyaret tarihi 29 Ocak 2010.)

[2] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf (en son ziyaret tarihi, 02 Şybat.2010)

[3] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf (en son ziyaret tarihi, 02 Şybat.2010)

GAP ve Tarım

GAP Bölgesi'nde 2008 Ocak itibariyle 272.972 ha alan sulamaya açılmıştır. 99.518 ha alanda halen sulama şebeke inşaatı devam etmektedir. GAP sulama yatırımlarının fiziki gerçekleşmesi 2006 yılı itibariyle % 15'tir. 1995 yılından itibaren sulamanın başladığı Şanlıurfa-Harran Ovası'nda 30.000 ha alanda sulama öncesi kişi başına katma değer 596 ABD Doları, 2006 yılında 859 ABD Doları olmuştur.[1]

GAP ve Sanayi

GAP Bölgesi'nde biri Gaziantep, diğeri Mardin'de olmak üzere 2 serbest bölge mevcuttur. 8 organize sanayi bölgesi (OSB) tamamlanmış, 11 OSB ise yatırım programında yer almaktadır. İnşaatı devam eden 4 OSB'de de üretime geçilmiş olup faaliyetteki OSB sayısı 12'dir. Bölge'de, 2007 yılı itibariyle, 25 küçük sanayi sitesi (KSS) faal durumdadır; 12 KSS'nin ise yapım çalışmaları devam etmektedir. Bölge'nin sulu tarıma açılması ile beraber sanayide önemli gelişmeler meydana gelmiş; sanayi tesisleri sayısı iki katına çıkmıştır. 2007 yılı sonu itibariyle GAP Bölgesi'nde on kişiden fazla işçi çalıştıran işletme sayısı 1.969'dur. Bu işletmelerde toplam 87.566 kişi istihdam edilmektedir. GAP'tan yapılan ihracat düzeyinde de artış olmuş; 2001 yılında 710 milyon ABD Doları olan ihracat tutarı 2007'de 3.247 milyon dolara yükselmiştir. GAP Bölgesi'nden yapılan ihracatın Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı da aynı dönemde % 2.3'ten % 3.03'e çıkmıştır.[2]

GAP ve Ulaşım

2006 yılı itibariyle GAP Bölgesi'nde karayolu ağı uzunluğu 34 975 km'dir. Bunun 203 km'si otoyol, 5.904 km'si devlet ve il yolu, 507 km'si bölünmüş yol, 28.361 km'si ise köy yoludur. İnşa halindeki Gaziantep-Şanlıurfa Otoyolu'nun tamamı 2008 yılında hizmete açılmış olacaktır.

Türkiye devlet ve il yolu şebekesinin % 9.2'si, köy yolları şebekesinin % 10.1'i Bölge'dedir ve Bölge'deki köylerin % 98'i anayol ağına bağlanmış durumdadır. Bölge'nin 7 ilinde havaalanı vardır. Ayrıca, Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı olan GAP Uluslararası Havaalanı 2007 yılında Şanlıurfa'da hizmete açılmıştır. Gaziantep-Şanlıurfa (Çevreyolu Dahil) Otoyolu'nun tamamı 2008 yılında trafiğe açılmıştır. Bölge'de 2 adet konvansiyonel 5 adet STOL tipi havalimanı bulunmaktadır. Türkiye'nin en büyük kargo havalimanı GAP Bölgesi'nde inşa edilmiş ve 16 Temmuz 2007 tarihinde hizmete açılmıştır. Şanlıurfa-Kızıltepe-Silopi (Habur Sınır Kapısı) 2x2 bölünmüş yolu'nun fiziki gerçekleşmesi % 23'tür.3

a. Doğu Anadolu Projesi (DAP)

DAP, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi (DAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri kapsamaktadır.

DAP Bölgesi'nin kapsadığı alan 158.972 km2 olup, bu alan Türkiye toplam alanının %20,4'üne denk düşmektedir. 6,137,414 kişi olan 2000 yılı DAP Bölgesi nüfusu Türkiye nüfusunun %9,05'ini barındırmaktadır. GAP Bölgesinin tersine, DAP bölgesinin nüfusunun Türkiye nüfusu içindeki payı azalmaktadır. Bu durum, hem GAP, hem de DAP bölgesinden batıya göç olmasına karşın DAP bölgesindeki doğal nüfus artış oranının düşük olmasının etkisi olarak değerlendirilmektedir. Bir diğer saptama, nüfus yoğunluğunun çok düşük olmasıdır.

DAP bölgesi üç alt bölgeye ayrılmıştır, bu ayrımın oluşma nedeni, temelde, coğrafi koşullardır. Bunlar; Ağrı, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, Kars, Muş, Ardahan, Bayburt ile Iğdır illerini içeren Erzurum; Bingöl, Elazığ, Malatya ve Tunceli illerinden oluşan Malatya-Elazığ ile Bitlis, Hakkari ve Van illerini kapsayan Van Alt Bölgeleridir. Bu alt bölgeler ekonomik yapı ve gelişmişlik düzeyi bakımından birbirinden farklılıklar arz etmektedir. Sanayisi en gelişmiş ve kişi başına geliri en yüksek olan alt bölge Malatya-Elazığ Alt Bölgesi, görece en az gelişmiş olan alt bölge ise Van Alt Bölgesi'dir. Ancak her alt bölgede gelişmişlik düzeyi itibarıyla birbirinden oldukça farklı iller bulunmaktadır (DPT, 2000; DAP Bölgesi'nin çeşitli göstergeleri için bakınız Tablo 2).

[1] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf (en son ziyaret tarihi, 07 Şubat.2010)
[2] [2] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf en son ziyaret tarihi, 05 Şubat.2010)
[3] [3] http://www.gap.gov.tr/Turkish/Genel/sdurum.pdf en son ziyaret tarihi, 04 Şubat.2010)

DAP'ın çıkış noktası, GAP'ın çıkış noktasından çok farklıdır. GAP'ı başlatan yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ekonomiye kazandırılması süreci, DAP'ta yaşanmamıştır. Buna karşın DAP başlarken bir bölgesel kalkınma planı çerçevesi tanımlanmıştır ve DAP Ana Planı için dört grup hedef belirlenmiştir:

Ekonomik Hedef: Kişi başına geliri ve istihdamı arttırmak

Sosyal Hedef: Kalkınmayı hızlandıracak aktivitelerin yaygınlaştırılması

Çevresel Hedef: Çevreyi korumak, iyileştirmek ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlamak,

Mekansal Hedefler: Alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve doğu batı göçünün önünde bir fire oluşturmak

Daha önce de belirtildiği gibi, bölgesel kalkınma planlarının hazırlanmış olması sürdürülebilir kalkınma hedefi açısından çok olumludur. Burada eksik olan, bölgesel kalkınma planlarının mevcut sürece ve uygulamaya nasıl entegre edileceğidir. Örneğin, bölge ekonomisinde hayvancılık çok önemli bir yer tutmaktadır, buna karşın Türkiye'nin hayvancılık politikası birçok belirsizlikler içerdiği gibi, uluslar arası arenada etkinliğini de sürekli olarak kaybetmektedir. Kaynak sorunu ise ikinci en önemli sorun olarak tanımlanabilir.

b. Doğu Karadeniz Projesi (DOKAP)

DOKAP, Türkiye'nin Doğu Karadeniz Bölgesi (DOKAP Bölgesi)'ndeki tüm illeri kapsamaktadır.

DOKAP Bölgesinin kapsadığı alan 39,361 km2 olup, bu alan Türkiye toplam alanının %5'ine denk düşmektedir. 3,228,904 (DİE, 2000) kişi olan 2000 yılı DOKAP Bölge nüfusu Türkiye nüfusunun %4,76'sını barındırmaktadır.

"Bölgelerarası gelir dağılımının iyileştirilmesi Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri'nin büyük önem verdikleri bir kalkınma amacıdır" (DPT, JICA; 2000). Bu çerçevede, "Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kısa ve uzun dönemde gelişmesini sağlayacak entegre bir bölge kalkınma planının hazırlanması"nın (DPT, JICA; 2000) hedeflendiği belirtilmektedir.

Bölgenin mevcut sosyo-ekonomik yapısının, az gelişmiş, dışarıya göç veren, tek ürün tarımına bağlı ve hizmet sektörü görece yüksek olarak tanımlandığı DOKAP ana planında mekansal yapı da, sert topografya, gelişmemiş ulaşım ağı, dengesiz kentsel gelişme, büyük kentsel merkezlerin bulunmayışları ve dağınık kırsal yerleşme olarak tanımlanmaktadır.

Bu çalışmanın kapsamı gereği, DOKAP ile ilgili diğer ayrıntılara girilmeyecektir. Ancak, DOKAP'ın çıkış noktasının, GAP'ın çıkış noktasından çok farklıdır; DAP sürecinde olduğu gibi. GAP'ı başlatan yeraltı ve yerüstü kaynaklarının ekonomiye kazandırılması süreci, DOKAP'ta yaşanmamıştır. Buna karşın DOKAP başlarken bir bölgesel kalkınma planı çerçevesi tanımlanmış olması bir olumluluktur.

Kalkınma Ajansları

Yasalaşma süreci henüz tamamlanmış olan, ancak henüz tam anlamıyla başlamamış olan kalkınma ajansları süreci Türkiye'nin bölgesel kalkınma sürecine yeni bir boyut getirmektedir ve detaylı olarak incelenmeyi hak etmektedir. İstatistiki bölgeleme temelinde oluşturulan Kalkınma Ajanslarının kapsama alanları klasik bölge mantığına oranla daha anlamlı görülmektedir. Buna karşın, süreç henüz çok yenidir ve yasal süreç başta olmak üzere çok yönlü olarak incelenmesi bir zorunluluktur. Bu noktada, yasal süreçte yaşanan sorunların da etkisiyle, konunun, görev tanımları, özellikle DPT ve diğer kurumlar arası pozisyonu, ekonomik alt yapı, mevcut kalkınma projeleri ile ilişkisi gibi birçok eksiği de bulunduğu vurgulanmalıdır.

GAP projesinin sadece enerji ve sulama yatırımlarından oluşan bir altyapı projesi olarak değil, yeni kurulacak kalkınma ajanslarının ortak işbirliği platformundan da yararlanarak yerel girişimleri harekete geçiren entegre bir bölgesel gelişme programı olarak ele alınması ihtiyacı bulunmaktadır. Bu kapsamda, modern sulama tekniklerinin uygulanması, rekabetçi ürün türlerine geçiş, pazarlama olanaklarının genişletilmesi, insan kaynakları ve kurumsal kapasitelerin geliştirilmesi gibi temel konularda yeni politikaların geliştirilmesi gerekmektedir (DPT, 2006; ss.47).

4. SONUÇLAR

Kuruluşundan bugüne planlı kalkınmaya önem veren Türkiye, özellikle Kalkınma Planları döneminde göze çarpan, yapılanmadan önce planlama sürecinde çok başarılı bir grafik oluşturamadığı görülmektedir. Yapılan planlar, program ve düşünceler üzerine değil, mevcut sorunların çözümü gibi kısa vadeli ve perspektifi olmayan politikalar üzerinde şekillendiği görülmektedir.

Coğrafi dengesizlikler, sosyo-kültürel (geleneksel ve/ya feodal) az gelişmişlik, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran değerler arasındaki eşitsiz yapılanma ve devamında gelen çatışma süreci gibi birçok nedenden dolayı oluşan bölgelerarası dengesizlik, GAP süreci ile aşılmaya çalışılsa da, GAP konusunda uzun vadeli politikaların sürekli kesintiye uğraması, seçim politikalarına alet edilmesi, Türkiye'nin projesi olamaması, Kurumlar arası, gereksiz ve anlamsız çatışmaların sürmesi gibi nedenlerle GAP Türkiye'nin Bölgesel kalkınma pratiğinde önemli bir adım olamamıştır ancak bir hata da değildir.

GAP sürecinde yapılan baraj, sulama kanalları, hidro elektrik santralleri gibi altyapı çalışmaları önemli harcama kalemleri olarak öne çıkmasına karşın, ekonomik ve sosyal hayatın iyileştirilmesine dönük harcama kalemleri sınırlı düzeyde kalmışlardır.

Ülke ölçeğindeki tarım politikaları, GAP'ta planlan tarımsal ürün artışı ile uyuşmamaktadır. Burada küresel ekonominin etkileri olmakla birlikte, belirli bir öngörü eksikliği de açıktır.

GAP sürecinde ekonomik nedenlerle oluşan aksamaların, GAP'ın ölçeği ve bütçesi ile Türkiye'nin bütçesi arasındaki oransal ilişkiyle yakından bir ilgisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun iyi değerlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Bölgenin nüfus yapısı, dengesizliklerin geri dönülmez bir hal almaması için sosyal ve ekonomik yatırımların bir an önce yapılması gerektiği düşündürmektedir. Ayrıca, dışarıya en çok göç veren bölgelerden olmasına karşın, Türkiye nüfusundaki oranı sürekli artması sorunun sürekli olacağının da göstergesi olarak durmaktadır.

GAP'nde yapılan hataları birkaç başlık altında toplamak gerekirse;

Master planda belirtilen, GAP tamamlanmadan bu tür büyük projelere girişilmemelidir kararının uygulanmayışı, DAP, DOKAP gibi büyük ölçekli projelere başlanması,

Politik oyunlar ile çok fazla enerji, zaman ve ekonomik kayıplar yaşanması, örneğin GAP Uluslar arası havaalanının idari olarak bağlı olduğu ilçe sınırlarının değiştirilmesi,

Kurumlar arası işbirliğinin sağlanamamış olması, Bölgenin DPT si olarak kurulan GAP İdaresi'nin kolu ve kanadı kırık olarak doğması, örneğin, DSİ, DPT vb kurumlar ile yaşanan çatışmalar, ayrıca, GAP İdaresinin ilk kurulduğu yıllarda bağımsız bir bütçesi var iken zaman içerisinde yeniden DPT'ye bağlanması, sayılabilecek uygulama örnekleridir.

GAP İdaresi'ne, imar konusunda verilen yetkiler. Teorik olarak düşünce doğru olsa bile (genel olarak Bölgesel gelişmeyi yönlendirmek açısından şehirsel hareketlenmeleri kontrol ve yönlendirme isteği ve gerekliliği bakımından), Kanunun düzenlenme şekli, örneğin parsel bazına kadar ve kapsamı birçok eksik ve hata ile doludur. Ayrıca, 1985 yılında imar yetkilerinin yerel yönetimlere devredilmesinden 4 yıl gibi çok kısa denebilecek bir zaman dilimi sonrasında yetkilerinin yeniden merkezi bir idareye bağlanması, uzun vadeli perspektifi olmayan bir politika örneğidir.

GAP'ın başlı başına bir kalkınma projesi olması nedeniyle ihtiyaç duyulan finansmanın sürekli olarak kesintiye uğraması ve bu konuda yanıltıcı politikaların üretilmesi, örneğin GAP bölgesinde yapılan bir okul için GAP yatırım tanımının yapılması ve/ya Atatürk Barajı yapılırken, batı bölgelerinden yükselen "GAP enflasyonu körüklüyor" gibi negatif eleştiriler,

Maliyet hesaplarının eksik yapılması, örneğin, baraj göl aynalarının çevresinde yapılması şart olan ağaçlandırma çalışmaları, baraj maliyet hesaplarına katılmamıştır.

Fiziki yapılanma ve alt yapı harcamaları için gerekli olan ekonomik kaynak tam olarak oluşturulmadan projelere başlanması, maliyeti arttırıcı rol oynamıştır ve sadece projenin gecikmesine değil, aynı zamanda projenin moral olarak sürdürülebilirliğini de zayıflatmıştır.

5. KAYNAKLAR

Alonso, W. 1964. Location theory. İçinde: J. Friedmann, W. Alonso, (Editörler) Regional Development and Planning; A Reader, MIT Press, Cambridge, Mass., ss.78-106

Alonso, W. 1975. Urban and regional imbalances in economic development. İçinde: J. Freidman, W. Alonso, (Editörler), Regional Policy: Readings in Theory and Applications, the MIT Press, USA, ss.622-635.

Atalik, G. 2002. Some effects of regional differentiation on integration in the European Community. İçinde: G. Atalik ve M.M. Fischer (Editörler) Regional Development Reconsidered, Springer, Heidelberg, ss.187-196.

Atalık, G. 1989. Bölge planlamasına giriş, İTÜ Matbaası, İst.

Atalık, G. 1990. Some Effects of Regional Differentiation on Integration in the European Community. Papers of the Regional Science Association, Sayı: 69, ss.11-19.

Blowers, A. 1997. The time for change. İçinde: A. Blowers (editör) Planning for a Sustainable Environment, Earthscan publications, London, ss.1-18

Capello R., Nijkamp, P. 2004. The theoretical and methodological toolbox for urban economics: from and towards where? İçinde: R. Capello, P. Nijkamp (Editörler) Urban Dynamics and Growth, Elsevier, ss. 1-27

Chadwick, G. 1987. Models of urban and regional systems in developing countries, Pergamon Press, Oxford, New York.

Cheshire, P.C., Malecki, E.J., 2004. Growth, development, and innovation: A look backward and forward. Papers in Regional Science, Sayı: 83, ss: 249-267

DİE. 1973. Türkiye'de toplumsal ve ekonomik gelişmenin 50 yılı, Ankara.

DPT. 1967. II.Beşyıllık Kalkınma Planı (1968-1972), Ank.

DPT. 1979. IV.Beşyıllık Kalkınma Planı (1979-1983), Ank.

DPT. 1990. VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara.

DPT. 1995. VII.Beşyıllık Kalkınma Planı (1996-2000), Ank.

DPT. 2000. Doğu Anadolu Projesi, <http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/dap/ozet.pdf>, elektronik versiyonu, Ankara, (En son ziyaret tarihi: 07 Aralık 2009).

DPT. 2003. İller Bazında Sosyo-ekonomik Gelişmişlik Sralaması, Ankara.

DPT. 2006. Dokuzuncu Kalkınma Planı, II.Beşyıllık Kalkınma Planı (2007-2013), Ank.

Egger, P., Huber, P., Pfaffermayr, M. 2005. A note on export openness and regional wage disparity in Central and Eastern Europe. The Annals of Regional Science, Sayı:39, No: 1, ss.63-71.

Ekins, P. 2000. Economic growth and environmental sustainability, Routledge, London, New York.

Fischer, M.M., Atalik, G. 2002. Regional development reconsidered: a prologue. İçinde: G. Atalik, M.M. Fischer (Editörler) Regional Development Reconsidered, Springer, Heidelberg, Berlin, pp.1-13

GAP BKİ. 1993. Mekansal Planlama ve Şehirleşme, GAP BKİ Yayınları, Ankara.

Glasson, J. 1993. The fall and rise of regional planning in the economically advanced nations. İçinde: R. Paddison, B. Lever, J. Money (Editörler) International Perspectives in Urban Studies 1, Jessica Kingsley Publishers Ltd., London, Philadelphhia, ss. 112-133.

Glasson, J. 1975. An Introduction to Regional Planning, Hutchinson of London, London.

Isard, W. 1960. Methods of regional analysis, John Wiley, New York.

Isard, W. 2003. History of Regional Science and the Regional Science Association International. Springer, Heidelberg.

Keleş, R. 1976. Kentbilim İlkeleri, Sevinç Matbaası, Ankara.

Keleş, R. 2004. Kentleşme Politikası. İmge Yayınevi, Ankara

Khan, S.S. 2001. Social mobilization as a means to reduction of poverty and regional disparity, İçinde: J.E. NICKUM, K. OYA (Editörler) New Regional Development Paradigms, Cilt 4: Environmental Management, Poverty Reduction, and Sustainable Regional Development, Greenwood Press, London, ss.51-71.

Lange, A. 2004. Uneven regional development: The European Union and its new member states, LIT, Munster.

Losch, A. 1964. The nature of economic regions. İçinde: J. Friedmann, W. Alonso (Editörler) Regional Development and Planning; A Reader, MIT Press, Cambridge, ss.1078-1115.

Malecki, J.E. 1991. Technology and Economic Development, Longman, London.

Malecki, E.J. 1997. Technology and Economic Development, Longman (Second Edition), London.

Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J. 1992. Beyond the limits, Chelsea Green Pub., Vermont.

Meadows, D.H., Randers, J., Meadows, D.L. 2004. The limits to growth: the 30-year Update, Chelsea Green Pub., Vermont.

Nijkamp, P., Opschorr, H. 1997. Urban environmental sustainability: critical issues and policy measures in a third-world context. İçinde: M. Chatterji, Y. Kaizhong (Editörler) Regional Science in Developing Countries, Macmillan Press, New York, London, ss.52-73.

Nijkamp, P. 1999. Environmental security and sustainability in natural resource management: a decision support framework. İçinde: S.C. Lonergan (Editör) Environmental Change, Adaptation, and Security, Kluwer Academic Publishers, Netherlands, ss. 377-395.

Nijkamp, P., Rietveld, P. Snickars, F. 2000. Regional and multiregional economic models: a survey. İçinde: P. Nijkamp (Editörler) Handbook of Regional and Urban Economics, Volume I (Third Edition), Amsterdam, pp.257-294.

Nijkamp, P., Mills, E.S. 2000, Advances in regional economics.İçinde: P. Nijkamp (Editör) Handbook of Regional and Urban Economics, Cily I (Third Edition), Amsterdam, ss.1-17.

Nijkamp, P. and Vreeker, R. 2000, Sustainability assessment of development scenarios: methodology and application to Thailand. Ecological Economics, Sayı: 33, No:1, ss..7-27, Elsevier.

Pace, M. 2006. The politics of regional identity, Routledge, London, New York

Sekeresova, E. 2004. Institutions of regional policy at the regional level in the Slovak Republic. İçinde: G. Enyedi, I. Tozsa (Editörler.) The Region: Regional Development, Policy, Administration, E-Government; Akademiai Kidao, Budapest, ss.342-370.

Sinemillioğlu, M.O. 1998. Bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizlik ikilemi: Gap örneği; İTÜ, İstanbul (Yayınlanmamış Doktora Tezi)

Stimson, R.J., Stough, R.R., Roberts, B.H. 2002. Regional economic development, Springer, Berlin, New York, Barcelona, Paris.

Tekeli, I. 1991. Kent planlaması konuşmaları, TMMOB Yayınları, Ankara.

Tekeli, I. 2001 Modernleşeme aşılırken kent planlaması, İmge Yayınları, Ank.

Todaro, M.P. 1994. Economic development, Longman, New York.

UNDP. 1996. Public sector management, governance, and sustainable human development, UN Publications, New York.

WCED. 1987. Our common future, Oxford Uni. Press, Oxford, New York.

Zhang, W. 2005. Economic growth theory, Ashgate, Wiltshire, Great Britain.

KÜMELENME, BÖLGESEL KALKINMA VE KALKINMA AJANSLARI

Suna YAŞAR ÖZDEMİR[1] ve Filiz MOROVA İNELER[2]

ÖZET

Literatürde çok farklı tanımları olan iş/sanayi kümelenmelerini; genel olarak bir grup firmanın ve iş dışı kurumların (sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kalkınma ajansları gibi arabulucu kurumlar) oluşturduğu ve her bir firmanın rekabet edebilirliğine olumlu etkileri olan gruplar olarak tanımlamaktadır.

Kümelenme oluşumlarını gelişmesinde firmalar temel aktör olarak rol alırken, iş dünyasındaki liderler, üniversiteler, eğitim kurumları, araştırma enstitüleri, destekleyici kuruluşlar (finansman kuruluşları, iş hizmet organizasyonları), yerel yönetimler ve kalkınma ajansları bu sürecin içersindeki kilit rol alan diğer aktörlerdir.

Dünyadaki örneklerde küme oluşumlarında kalkınma ajanslarının rolü kümelenme potansiyeli olan sektörleri tespit etmek; kümelenme girişimlerinin başlamasına destek olmak ve başlatmak; kümelenme potansiyeli olan sektörlerde ulusal ve uluslar arası işbirliği ağları oluşturmak; kümelenmenin gelişimine ve başarılı olmasına çeşitli araçlarla desteklemek olarak sayılabilir. Bu yazının amacı Türkiye'de kalkınma ajanslarının kümelenme oluşumlarında aldıkları ve alabilecekleri rollerin ortaya koymaya katkıda bulunmak amacıyla yazıda İzmir Kalkınma Ajansı'nın (İZKA) kümelenmeye yönelik yapmış olduğu çalışmaların aktarılması ve değerlendirilmesi yapılmaktadır.

GİRİŞ

1990'lı yıllardan sonra yazında yerelin önemini ortaya koyan birçok yeni kavram ve çalışmaya rastlamak mümkündür. Yerel üretimin ihtisaslaşmasına ve mekansal ekonomik yığılmalara odaklanan ekonomik coğrafyacılar; sanayi odakları (industrial districts) (Piore ve Sabel, 1984), yeni sanayi mekanları (new industrial spaces) (Storper ve Scott, 1988), mekansal üretim kompleksleri (territorial production complexes), bölgesel yenilikçi odaklar, ağsal bölgeler (network regions), iş ağları (business networks), yenilikçi çevre (innovative milleux) (Camagni, 1995), öğrenen bölgeler (learning regions) (Morgan, 1997) gibi sanayi yığılmalarını açıklayan kavramlar tanımlamışlardır. Bu kavramlardan birisi de Porter'in (1990) ortaya koyduğu *sanayi ve iş kümeleri* kavramıdır.

1990'lı yıllarda Porter tarafından ortaya çıkarılan kümelenme kavramının aslında yeni bir kavram olduğu söylenemez. Alfred Marshall, 1890 yılında yazmış olduğu "Principles of Economics" kitabında dışsallık ekonomilerine dayalı olarak ihtisaslaşmış aktivitelerin yerelde yığılmalarından bahsetmektedir. Dışsallıklar olarak hünerli işgücünün varlığı, destekleyici ve yardımcı ticari aktivitelerin yayılması ve büyümesi, değişik firmaların üretimin farklı alanlarında ihtisaslaşmasından bahsetmiştir. Porter'ın elmas modeliyle Marshall'ın dışsallıklar üçlüsü arasında açık bir benzerlik bulunmaktadır.

Yazında çok farklı tanımları olan sanayi kümelenmelerini; genel olarak bir grup firmanın ve iş dışı kurumların (sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, kalkınma ajansları gibi arabulucu kurumlar) oluşturduğu ve her bir firmanın rekabet edebilirliğine olumlu etkileri olan gruplar olarak tanımlamaktadır. Kümelenmeyi bir arada tutan şeyler; alıcı-tedarikçi ilişkileri, ortak teknoloji, ortak alıcı ve dağıtım kanalları ile ortak işgücü havuzlarıdır. Aslında ekonomik çıkar kümelenmedeki firmaları bir arada tutan unsurdur. Bunun dışında kümelenmedeki firmaların arasındaki güven ve işbirliğinin öneminden de yazında sıkça bahsedilmektedir. Kümelenmenin dinamiklerinin yerel olmasına gerek yokken, aslında mekansal yakınlığı gerektirmektedir. Kümeler üretkenliği artırarak,

[1] Uzman, İzmir Kalkınma Ajansı, suna.yasar@izka.org.tr
[2] Uzman, İzmir Kalkınma Ajansı, filiz.morova@izka.org.tr

yenilikçiliği besleyerek kümelenmeye dahil olan işletmelere rekabet avantajı kazandırır; bilgiye, teknolojiye üretimde emeği geçen işletmelere erişmede ve gelişimi teşvik etmede avantajlar sağlar ve deneyimli bir işgücü havuzu oluşumunu destekler.

Kümelenme oluşumlarını gelişmesinde firmalar temel aktör olarak rol alırken, iş dünyasındaki liderler, üniversiteler, eğitim kurumları, araştırma enstitüleri, destekleyici kuruluşlar (finansman kuruluşları, iş hizmet organizasyonları), yerel yönetimler ve kalkınma ajansları bu sürecin içersindeki kilit rol alan diğer aktörlerdir.

Dünyadaki örneklerde küme oluşumlarında kalkınma ajanslarının rolü kümelenme potansiyeli olan sektörleri tespit etmek; kümelenme girişimlerinin başlamasına destek olmak ve başlatmak; kümelenme potansiyeli olan sektörlerde ulusal ve uluslar arası işbirliği ağları oluşturmak; kümelenmenin gelişimine ve başarılı olmasına çeşitli araçlarla desteklemek olarak sayılabilir.

Bu nedenle, ülkenin pilot ajanslarından biri olan İZKA, kalkınma açısından önemli araçlardan olan kümelenme konusundaki çalışmaları gündemine almıştır. Bu yazının amacı İZKA'nın kümelenmeye yönelik şu ana kadar yapmış olduğu çalışmaların aktarılması ve değerlendirilmesidir. Bildiride öncelikle oluşturulmuş olan süreçten, daha sonra araştırma çalışmasının ilk aşaması olan istatistiki analizin ortaya çıkardığı sonuçlar üzerine değerlendirmeler yapılacaktır.

2. İZMİR KÜMELENME STRATEJİSİNİN GELİŞTİRİLME SÜRECİ

İzmir Kalkınma Ajansı, İzmir Kümelenme Stratejisinin Geliştirilmesi'ne yönelik bir süreç tasarımı çalışması gerçekleştirmiştir. Süreç; bölgedeki paydaşların tespit edilerek kümelenme komitesinin oluşturulması, araştırma çalışmalarının yapılması ve yol haritalarının oluşturulması şeklinde özetlenebilmektedir (Şekil 1).

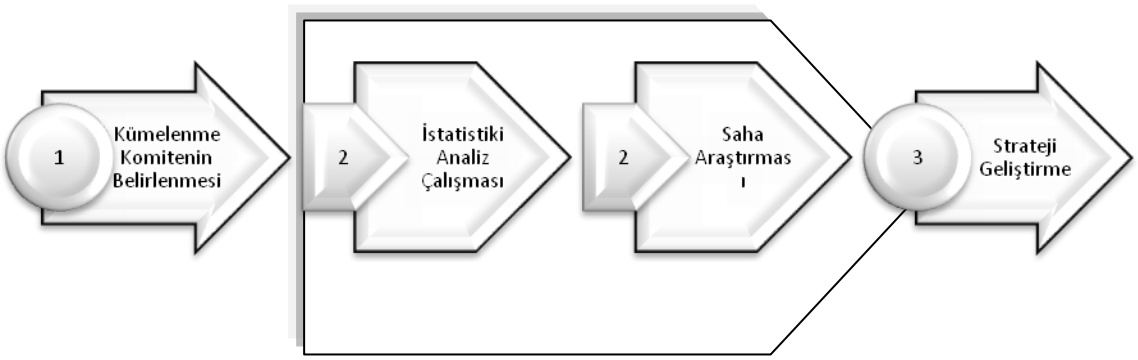

Şekil 1: Kümelenme stratejisinin geliştirilmesine yönelik şematik gösterim

Bu çalışma kapsamındaki ilk aşamada, bölgedeki koordinasyonun ve katılımcılığın sağlanmasına yönelik, ilk olarak kümelenme komitesinin oluşturulması sağlanmıştır. Komite, üniversite, oda, dernek, kamu kurumu, yerel yönetim ve özel sektör kurumsal dağılımı dikkate alınarak; bölgede konu ile ilgili bilgi ve deneyim sahibi sahip kurum ve kuruluş temsilcilerinden oluşturulmuştur. Belirlenen komitenin görevleri genel olarak; stratejinin belirlenmesine dahil olan her aşamada teknik destek, katkı sağlamak ve çalışmaların sonuçlarının ve uygulamaların yaygınlaştırılmasında rol almak şeklinde özetlenebilmektedir. Kümelenme komitesi bölgede farkındalık ve bilinç düzeyinin artırılması, kümelenme konusunda uluslararası destek mekanizmaları ile ilgili önerilerin oluşturulması ve kümelenme stratejisini belirleyecek yol haritalarının hazırlanması konularında aktif olarak görev alması düşünülmüştür. Bu çerçevede kümelenme komitesinin üstlendiği görevlerden bir tanesi de araştırma çalışmalarında ortaya çıkan ve detayda çalışılacak olan sektörler üzerine teknik görüş oluşturmaktır.

İzmir Kümelenme stratejisinin oluşumuna yönelik sürecin ikinci adımı İzmir Kümelenme Potansiyelinin Belirlenmesine yönelik araştırma çalışmaları oluşturmaktadır. Bu araştırma

çalışmalarının amacı İzmir'de mevcut kümelenme potansiyeli olan sektörleri tespit etmektir. Araştırma çalışmaları iki aşamalı olarak tasarlanmıştır.

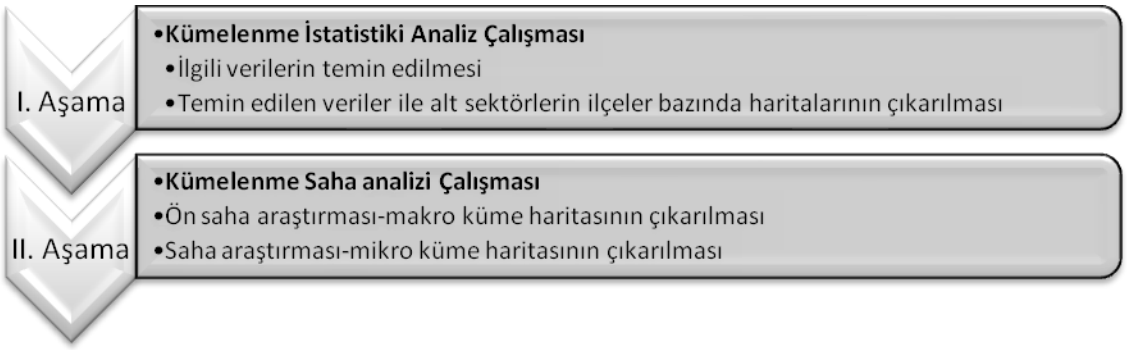

Şekil 2: Araştırma çalışmasının aşamaları

İstatistiki çalışma ile ilgili detaylı bilgiler bildirinin sonraki bölümünde anlatılmış olup, saha araştırması, sonuçlanmış olan kümelenme istatistiki analiz çalışması ışığında uygulama aşamasındadır.

Sürecin üçüncü adımı araştırma çalışması kapsamında ortaya çıkan ve potansiyel sahibi kümelenmelerin gelişimine yönelik yol haritalarının çıkarılması olacaktır. İzmir Kümelenme stratejisinin oluşumuna yönelik çalışmanın sonucunda tespit edilen sektörlerde bölgede çeşitli araçlar ve politikalar geliştirilerek başarılı ve örnek kümelerin oluşması, var olanların ise gelişmesi desteklenecektir.

3. KÜMELENME İSTATİSTİKİ ANALİZ ÇALIŞMASI

Kümelenmelerin belirlenmesinde niceliksel olarak birçok farklı analiz yöntemi kullanılmaktadır. Yoğunlaşma katsayısı, Herfindahl indeksi, yerelleşme katsayısı, değişim payı yaklaşımı ve girdi-çıktı analizleri firma sayısı, istihdam payı, satış hasılatı, gelir, ihracat ithalat değerleri gibi çeşitli değişkenlerle bir arada kullanılarak bölgelerdeki mevcut bir kümelenme potansiyeli olan sektörler tespit edilmektedir. Bu çalışmada kullanılan yöntem 3- yıldız yöntemi olmuştur.

3-yıldız yöntemi 3 farklı parametre, büyüklük, başatlık ve uzmanlaşma üzerinden yapılmış olup, analiz birimi olarak Türkiye'ye referansla İzmir, İzmir'e referansla ilçeler kullanılmıştır.

Büyüklük, başatlık ve uzmanlık hesaplamaları için kullanılan istihdam verileri şu şekilde olmuştur:

e_i: İzmir'in i sektöründeki istihdamı

e_t: İzmir'in toplam istihdamı

E_i: Türkiye'nin i sektöründeki istihdamı

E_t: Türkiye'nin toplam istihdamı

Tablo 1: 3 Yıldız Analizinde Kullanılan Parametreler ve Açıklamaları

Büyüklük	=ei/Ei
Başatlık	=ei /et
Uzmanlaşma	=(ei/et)/(Ei/Et)

3- yıldız yöntemi uygulanan çalışmada 3 yıldız alan sektörler her bir parametre için aşağıdaki limit değerler seçilerek belirlenmiştir.

Büyüklük: $e_i/E_i \geq 0{,}06$ ise 1 yıldız; yani İzmir'de i sektöründeki istihdam, Türkiye'deki i sektöründeki istihdamın % 6'sından büyükse, i sektörü büyüklükte 1 yıldız almaktadır.

Başatlık: $e_i / e_t \geq 0{,}01$ ise 1 yıldız; yani İzmir'de i sektöründeki istihdam, İzmir'deki toplam istihdamın % 1'inden büyükse , i sektörü başatlıkta 1 yıldız almaktadır.

Uzmanlık: $(e_i/e_t)/(Ei/Et) \geq 1$ ise 1 yıldız; yani İzmir'deki i sektörünün istihdamının İzmir'deki toplam istihdama oranını, Türkiye'deki i sektörünün istihdamın Türkiye'deki toplam istihdama oranına kıyaslandığında elde edilen katsayı 1'den büyükse, i sektörü uzmanlıkta 1 yıldız almaktadır.

3-yıldız almış olan sektörlerde istihdam, firma sayısı, toplam satış, ihracat miktarları, ARGE indirimleri verilerinden de yararlanılarak sektörler değerlendirilmiş; ayrıca istihdam, firma sayısı, ihracat, satışlar verileri kullanılarak oluşturulmuş sektörel endeks de bu değerlendirmede kullanılmıştır.

Çalışmanın veri temini safhasında, analiz için hangi tür verilere gerek olduğu belirlenmiş ve çeşitli kamu kurum ve kuruluşlarından veri talebinde bulunulmuştur. Veriler 2004-2006-2008 yılları verileri olarak aşağıdaki kurum ve kuruluşlardan temin edilmiştir.

Tablo 2: İstatistik Analiz Çalışmasında Temin Edilen Veriler

Kurum	Elde edilen veri
Sosyal Güvenlik Kurumu	İstihdam, firma sayısı
Türk Patent Enstitüsü	Patent, faydalı model, endüstriyel tasarım ve marka
Maliye Bakanlığı	Firma sayısı, net satışlar, arge indirimleri, yurtiçi, yurtdışı satışları
Ege İhracatçılar Birliği	İhracat rakamları
İzmir Ticaret Odası	Firma sayıları
Ege Bölgesi Sanayi Odası	Firma sayıları
İlçe Ticaret ve Sanayi Odaları	Firma sayıları
TOBB	Firma sayısı, istihdam sayıları
Sanayi Bakanlığı	Firma ve istihdam sayıları

Elde edilen verilerin kapsamlı incelenmiş, farklı faaliyet kodlarına dayalı olarak tutulan veriler birbirleri ile uyumlu hale getirilmiştir. Çalışmada kullanılan istatistiki sınıflandırma EFİS Rev.1.1 (NACE Rev.1.1) olmuştur.

Sınıflandırma için kullanılan kodlama sisteminde İzmir geneli için 2 kod düzeyinde inceleme yapılmış, ortaya çıkan sektörler ilçe bazında 4 kod düzeyinde incelenmiştir.

İzmir 3 Yıldız Sonuçları

Kümelenmenin en önemli unsurlarından olan istihdama dayalı yoğunlaşmayı ortaya koymak amaçlı yapılan 3-yıldız yöntemi AB kümelenme çalışmaları ve "Türkiye'de Kümelenme Politikasının Geliştirilmesi" çalışmalarında kullanılan uluslararası geçerliliğe sahip bir yöntem olarak bilinmektedir. İzmir geneli için yapılan 3-yıldız analizi SGK'dan elde edilen istihdam verileri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. EFİS Rev.1.1 Sınıflamasında yer alan İzmir'deki 51 sektör için yapılan analizler sonucunda; başatlık, büyüklük ve uzmanlık açısından 3-yıldız alan sektörler kümelenme potansiyeli olan sektörler olarak değerlendirilmiştir.

3-yıldız analizi sonucunda İzmir geneli için mevcutta kümelenme potansiyeli olan 14 sektör ortaya çıkmıştır. Bu sektörler aşağıdaki gibidir:

Gıda Ürünleri ve İçecek İmalatı

Giyim Eşyası ve Kürk İmalatı

Kimyasal Madde ve Ürünlerin İmalatı

Ana Metal Sanayi

Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı

Genel Makine ve Teçhizat İmalatı

Motorlu Kara Taşıtları İmalatı

Mobilya ve Diğer Ürünler İmalatı

Toptan Ticaret

Perakende Ticaret

Karayolu Taşımacılığı

Destekleyici Ulaştırma Hizmetleri

Eğlence, Dinlenme, Kültür ve Sporla İlgili Faaliyetler

Diğer Hizmet Faaliyetleri

3-yıldız yöntemine göre ortaya çıkan 14 sektördeki istihdamın, İzmir'deki toplam istihdamının %53,31 oranında olduğu görülmektedir. Ayrıca bu sektörlerdeki firma sayısının da İzmir'deki toplam firma sayısının % 54,19'ü olduğu göze çarpmaktadır. İhracat oranlarına bakıldığında ise İzmir'in toplam ihracatının % 77'sinin bu 14 sektörde yapıldığı görülmektedir. Ayrıca İzmir'in yararlandığı ar-ge indiriminin % 57,1'i 3-yıldız alan bu 14 sektörde gerçekleşmiştir.

Bununla beraber çalışmada incelenen 51 sektör arasında; 3-yıldız çalışmasında ortaya çıkan 14 sektörde genel endeks sıralaması sonuçları da Tablo 3' de görüldüğü gibi olmuştur.

Tablo 3: 3 Yıldız Alan 14 Sektörün Diğer Göstergeler Bazında Değerlendirilmesi ve Genel Endeks Sıralaması Sonuçları

NACE Kodu	Açıklaması	3-Yıldız	İstihdam (Pareto dağılımı)	Firma yoğunluğu	Topla Satış Yoğunluğu	İhracat Yoğunluğu	İndirimler	Genel Endeks sıralaması
51	Motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu	✹	✹	✹	✹		✹	1
52	Motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri	✹	✹	✹	✹		✹	3
60	Kara taşımacılığı ve boru hattı taşımacılığı	✹	✹	✹	✹		✹	6
18	Giyim eşyası imalatı; kürkün işlenmesi ve boyanması	✹	✹		✹	✹		7
15	Gıda ürünleri ve içecek imalatı	✹	✹	✹	✹	✹	✹	8
27	Ana metal sanayi	✹	✹		✹	✹	✹	9
29	Başka yerde sınıflandırılmamış makine ve teçhizat imalatı	✹	✹	✹	✹	✹		10
34	Motorlu kara taşıtı, römork ve yarı römork imalatı	✹	✹			✹	✹	11
36	Mobilya imalatı; başka yerde sınıflandırılmamış diğer imalatlar	✹	✹	✹	✹	✹		12
63	Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri	✹	✹		✹		✹	13
24	Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı	✹	✹		✹	✹	✹	16
93	Diğer hizmet faaliyetleri	✹	✹					22
92	Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler	✹	✹					24
28	Makine ve teçhizatı hariç; fabrikasyon metal ürünleri imalatı	✹	✹		✹	✹	✹	25

✹= frekansı % 100-% 70 arasında olanlar

= frekansı % 70-% 40 arasında olanlar

= frekansı % 10- %40 arasında olanlar

Kaynak: İZKA, 2009

Genel endeks sıralamasında ilk sırada olmasına rağmen ve diğer parametreler bazında değerlendirildiğinde de İzmir'de önem sahibi sektörler olarak görünmesine rağmen, kodu 51 olan "motorlu taşıtlar ve motosikletler dışında kalan toptan ticaret ve ticaret komisyonculuğu" ile 52 kodlu "motorlu taşıtlar ve motosikletlerin dışında kalan perakende ticaret; kişisel ve ev eşyalarının tamiri" sektörleri, kümelenme yaklaşımında her sektörün değer zincirinin bir parçası olarak görüldüğünden dolayı kümelenme potansiyeli açısından incelenmemiştir.

Türkiye referanslı 3 yıldız alan 12 sektör (51 ve 52 kodlu sektörler hariç olmak üzere) EFİS Rev 1.1 sınıflandırmasında 2 kod düzeyinde ilçeler bazında mekansal olarak İzmir'deki yoğunlaşmalarının ortaya konulması için analiz edilmiştir. Yapılan analizlerin sonucu göstermiştir ki İzmir'de sektörel yoğunlaşmalar kent merkezindeki ve çeperindeki ilçelerde olduğu görülmüştür. Ayrıca sektörlerde 2004-2008 yılları arasında yaşanan istihdam ve firma sayısındaki değişim ile Türkiye referanslı istihdam ve ihracat oranları da incelenmiştir.

Buna göre; 12 yıldız sektörden biri olan gıda ürünleri ve içecek imalatı sektörü Türkiye'de %8,91'lik bir payla önemli sektörlerden birisidir. 2004-2008 yılları arasında hem istihdam (%11,73) hem de firma sayısında artış (%20,16) yaşanmıştır (Şekil 1). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 5. iken firma sayısı açısından 7. sektördür. Bu sektörler arasında ArGe indirimlerinden faydalanan 1. sektördür. Sektör İzmir ihracatının % 4,30'luk payını alırken, Türkiye'nin sektördeki ihracatının %11,31'lik kısmı İzmir'den gerçekleşmektedir. Sektörün İzmir içindeki yoğunlaşmasına bakıldığında ise Konak, Karşıyaka ve Bornova'da bir yoğunlaşma varken, 2004 – 2008 arasındaki değişimde bu merkez ilçelerde bir azalma olduğu; Menemen, Kemalpaşa, Torbalı ve Ödemiş'te ise yoğunlaşmanın arttığı görülmektedir. Fakat temelde bu sektör İzmir içinde yedi ilçede yoğunlaşma göstermektedir.

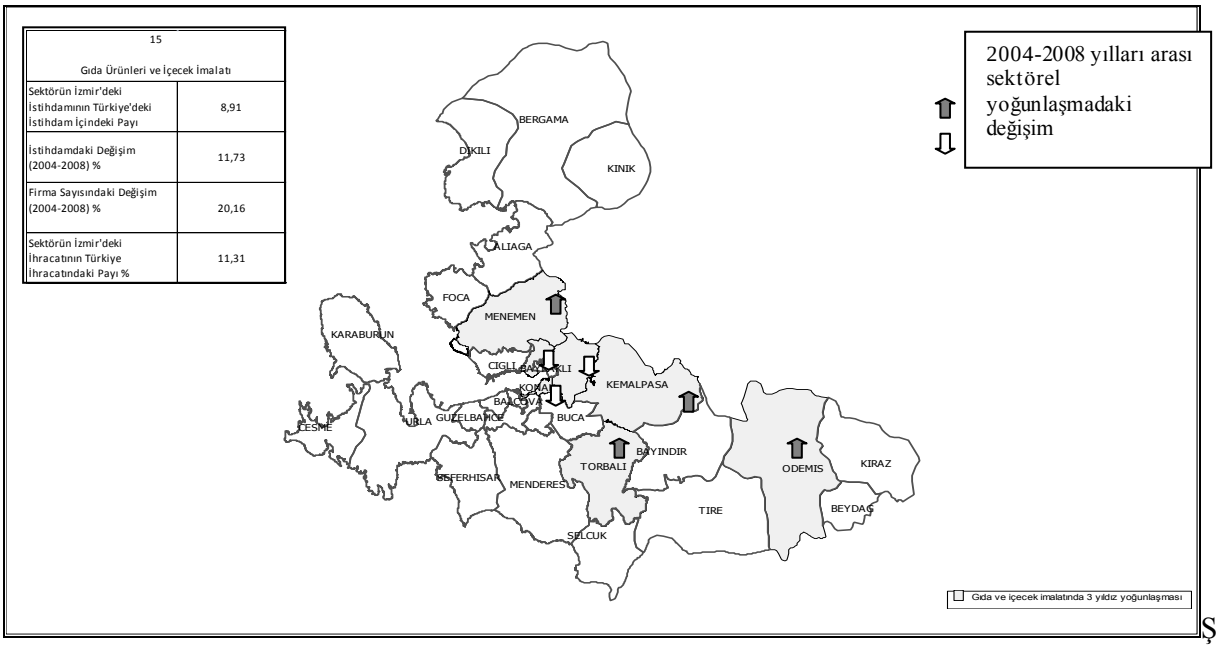

Şekil 3: Gıda ürünleri ve içecek imalatının ilçeler bazında

Giyim eşyası ve kürk imalatı sektörü yıldız sektörlerden biri olmasına karşın 2004-2008 yılları arasında sektörde istihdam ve firma sayısı açısından bir düşüş yaşanmaktadır. Ancak İzmir'de sektör % 9,8'lik bir istihdam payıyla Türkiye içinde önemli bir yere sahiptir (Şekil 2). İzmir içinde de sektör yıldız sektörler arasında 2. büyük istihdama ve 4. büyük firma sayısına sahip sektör olarak öne çıkmaktadır. Sektörün Türkiye ihracatının % 6,13'lik kısmı da İzmir'den gerçekleşmektedir.

Sektörün İzmir'de yoğunlaştığı ilçelere bakıldığında ise, merkezde bir yoğunlaşma görülmektedir (Şekil 2). Yıllar itibari ile bu yoğunlaşma Çiğli'de azalırken söz konusu diğer ilçelerde artış göstermektedir.

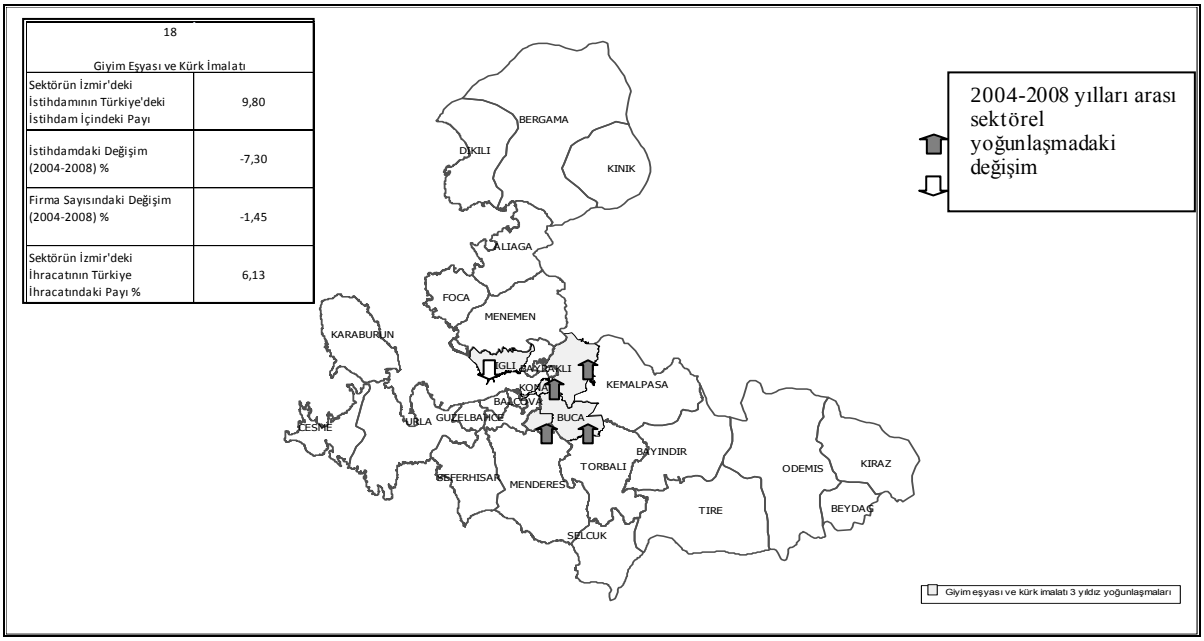

Şekil 4: Giyim eşyası ve kürk imalatı

Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı sektörünün Türkiye'deki sektörün istihdamına olan payı % 9,65 oranındadır. İzmir'de sektör 2004-2008 yılları arasında istihdam kaybı yaşarken firma sayısında % 13,1 gibi önemli bir oranda artış yaşanmıştır. İstihdam ve firma sayıları açısından 14 sektör arasında son sıralarda yer almasına rağmen İzmir ihracatındaki payı ve Arge indirimlerinden yaralanma konusunda sektör sırasıyla 3. ve 2. sektör olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca sektör ihracatta Türkiye içinde % 23,27 gibi önemli bir paya sahiptir (Şekil 3).

Sektör İzmir'de Aliağa, Dikili, Bornova, Konak ve Kemalpaşa ilçelerinde yoğunlaşma göstermektedir. Bu yoğunlaşma, 2004-2008 yılları arasında Aliağa ve Konak'ta azalma gösterirken, Çiğli, Bornova ve Kemalpaşa ilçelerinde artış göstermektedir (Şekil 3).

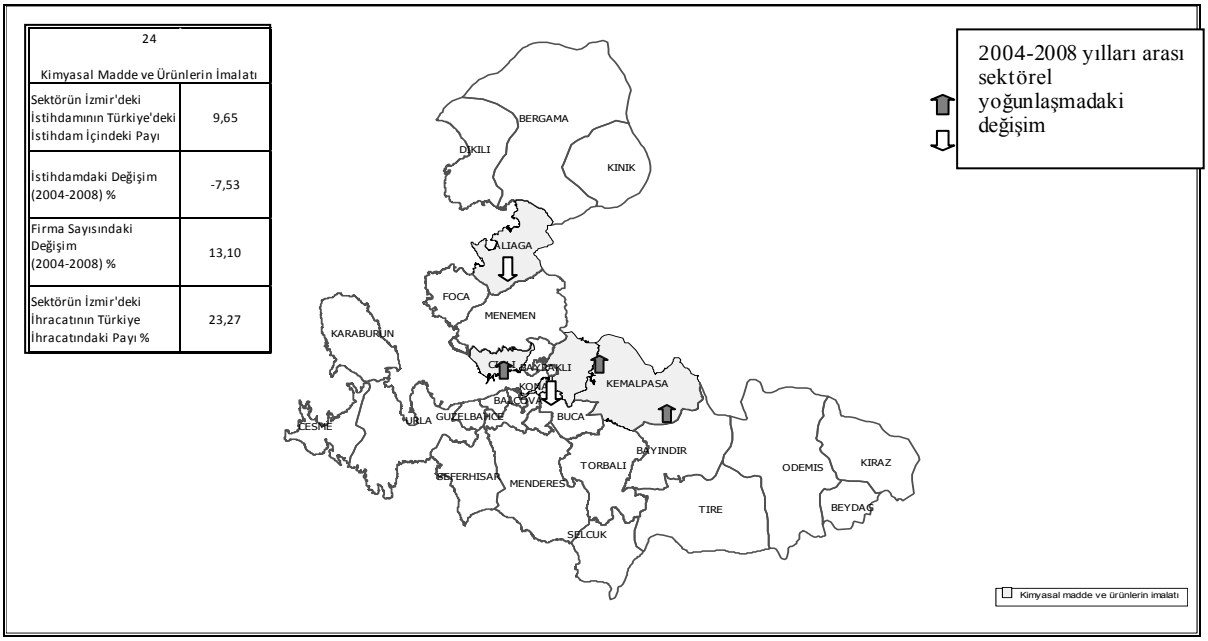

Şekil 5: Kimyasal madde ve ürünlerin imalatı

2004-2008 yılları arasındaki istihdam (% 47,67) ve firma sayısı (% 21,7) artışı açısından öne çıkan ana metal sanayi 12 sektör arasında istihdam açısından 5. iken firma sayısı açısından 8. sırada yer almaktadır. Sektör İzmir ihracatında % 14,14'lük bir payla sektörler arasında ikinci sırada yer almakta iken, Türkiye'deki sektör ihracatındaki payı ise % 9,06'dır (Şekil 4).

Ana Metal Sanayi sektörü, İzmir'de Aliağa, Çiğli, Konak, Bornova ve Torbalı ve Kemalpaşa ilçelerinde yoğunlaşma göstermektedir. Yıllar içerisinde sektörün yoğunlaşması Kemalpaşa'da azalan bir eğilimde iken diğer beş ilçede artma eğilimi göstermektedir (Şekil 4).

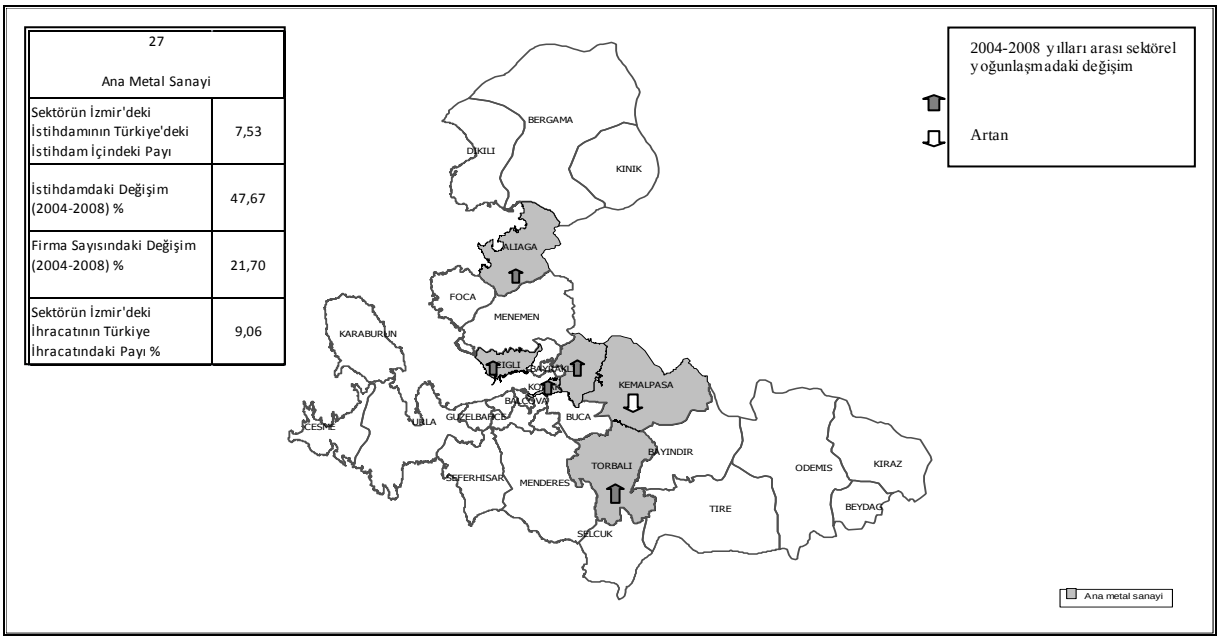

Şekil 6: Ana metal sanayi

Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdamına oranı % 14,22 olarak belirlenmiştir (Şekil 5). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörler içinde, istihdam açısından 14. olarak son sırada yer alırken, firma sayısı açısından yine son sırada yer almaktadır. Ayrıca sektör ArGe indirimlerinden faydalanmayan sektörler arasındadır. Ayrıca sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı % 0,94 iken; İzmir'deki payının Türkiye'nin sektördeki ihracatına oranının % 3,12 olduğu görülmektedir.

Sektör İzmir'de Konak, Karşıyaka, Bornova, Çiğli, Aliağa, Kemalpaşa ve Menderes'te yoğunlaşma göstermekte iken, Konak, Karşıyaka ve Bornova gibi merkez ilçelerde yıllar içerisinde yoğunlaşma miktarının azalan bir eğilimde olduğu görülmektedir (Şekil 5).

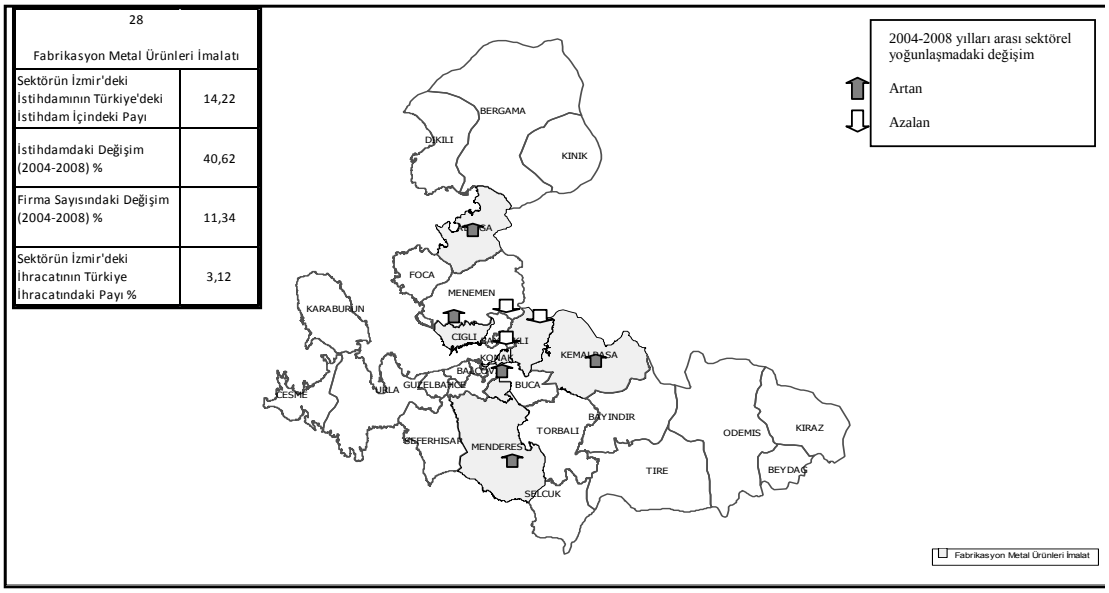

Şekil 7: Fabrikasyon Metal Ürünleri İmalatı

Genel Makine ve Teçhizat İmalatı sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdamına oranı % 11,18 olarak belirlenmiştir (Şekil 6). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörler içinde, istihdam açısından 7. sırada yer alırken, firma sayısı açısından 5. sırada yer almaktadır. Ayrıca sektör ArGe indirimlerinden % 7,91 gibi büyük bir payla 3. sırada faydalanmaktadır. Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı 2,21 iken; İzmir'deki payının Türkiye'nin sektördeki ihracatına oranının % 3,34 olduğu görülmektedir.

Sektör İzmir'de merkez ve çeperinde toplam yedi ilçede yoğunlaşma göstermektedir. Gaziemir ve Torbalı'da sektöre ait yoğunlaşmada azalma eğilimi görülürken; Çiğli, Karşıyaka, Bornova, Konak ve Kemalpaşa ilçelerinde sektördeki yoğunlaşma artma eğilimi göstermektedir (Şekil 6).

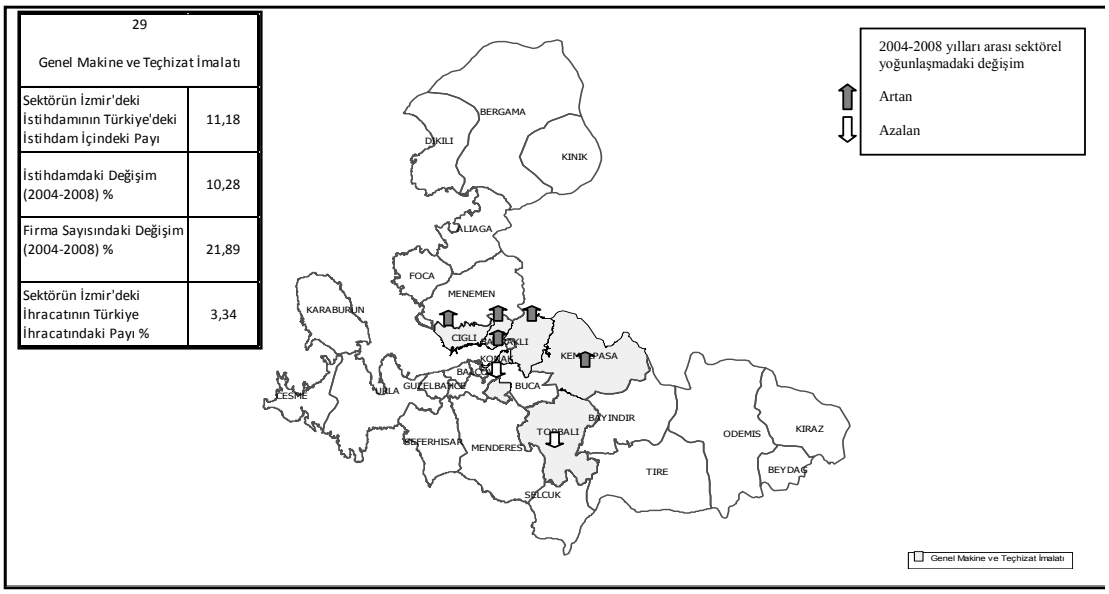

Şekil 8: Genel Makine ve Teçhizat İmalatı

Yıldız sektörlerden bir diğeri olan Motorlu Kara Taşıtları İmalatı sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdamına oranı % 10,41 olarak belirlenmiştir. (Şekil 7). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 8. sırada yer alırken, firma sayısı açısından 9. sırada yer almaktadır. Ayrıca sektör ArGe indirimlerinden %1,19 gibi küçük bir payla

faydalanmaktadır. Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı % 3,74 iken; İzmir'deki payının Türkiye'nin sektördeki ihracatına oranının ise % 5,06 olduğu görülmektedir.

Sektörün İzmir'de beş ilçede yoğunlaşma gösterdiği görülmektedir. Bunlardan Çiğli, Konak ve Bornova ilçelerinde azalan bir yoğunlaşma eğilimi görülürken; Buca ve Gaziemir ilçelerinde eğilimin artma yönünde olduğu söylenebilmektedir (Şekil 7).

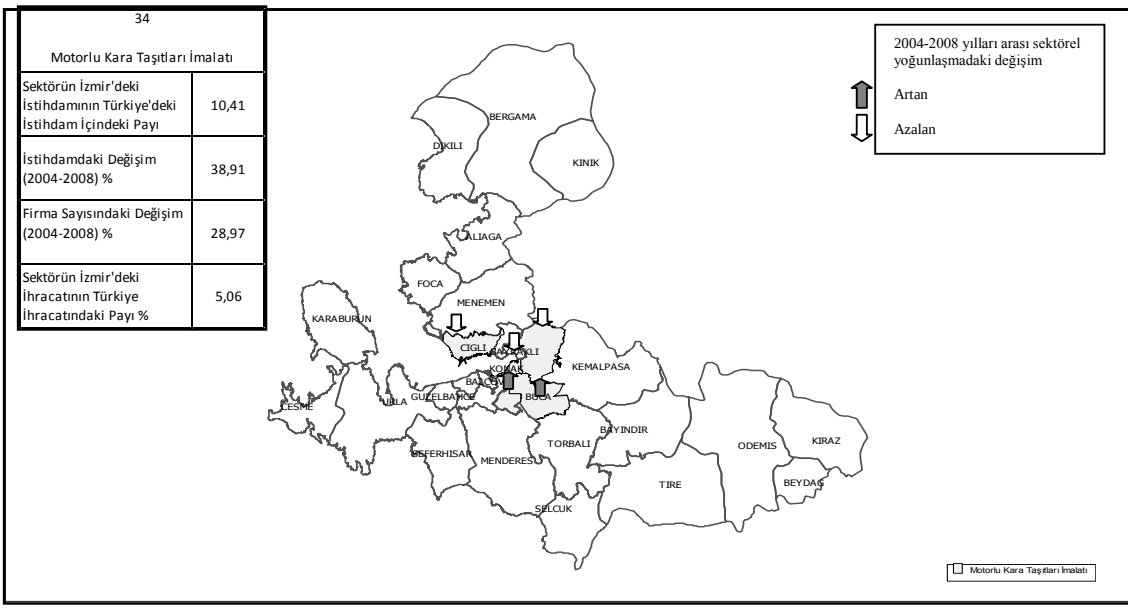

Şekil 9: Motorlu Kara Taşıtları İmalatı

Yıldız sektörlerden bir diğeri olan Mobilya ve Diğer Ürünlerin İmalatı sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdama oranı % 8,43 olarak belirlenmiştir. (Şekil 8). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 10. sırada yer alırken, firma sayısı açısından 6. sırada yer almaktadır. Ayrıca sektör ArGe indirimlerinden % 0,05 gibi küçük bir payla faydalanmaktadır. Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı % 0,7 iken; Türkiye'nin sektördeki ihracat toplamında İzmir'deki payının da % 1,12 olduğu görülmektedir.

Sektörün, İzmir'de Çiğli'den Menderes'e kadar geniş bir alanda yoğunlaşmaya sahip olduğu görülmektedir. Bunlardan Kuzey'deki ilçeler olan Çiğli, Karşıyaka, Bornova ve Konak'ta yoğunlaşma yıllar içinde azalırken; Gaziemir, Kemalpaşa, Buca ve Bornova'da artış görülmektedir. Öte yandan

yoğunlaşmanın görüldüğü Menderes ilçesinde de yoğunlaşma yıllar içerisinde azalmıştır (Şekil 8).

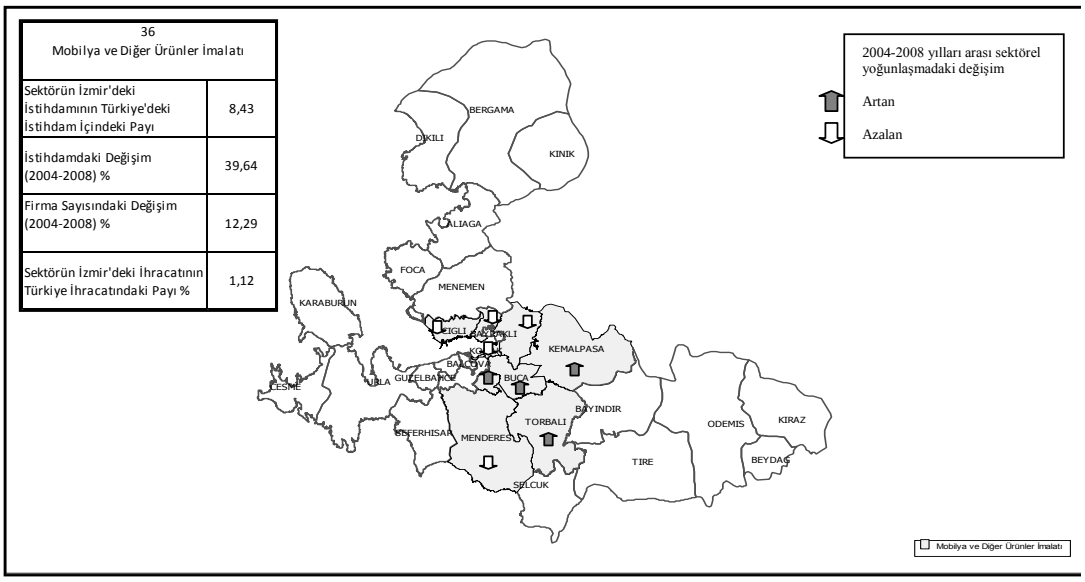

Şekil 10: Mobilya ve Diğer Ürünler İmalatı

Yıldız sektörlerden bir diğeri olan Karayolu Taşımacılığı sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdama oranı % 8,13 olarak belirlenmiştir. 2004-2008 yılları arasında istihdam (% 42,90) ve firma sayısındaki (% 53,04) artış oranlarının oldukça büyük olduğu görülmektedir(Şekil 9). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam ve firma sayısı açısından 3. Sırada yer almaktadır. Sektör, ArGe indirimlerinden faydalanmazken, sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı ile Türkiye'nin sektördeki ihracat toplamında İzmir'deki payının da oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Karayolu Taşımacılığı sektöründe Karşıyaka, Bornova, Konak, Kemlağaşa ve Torbalı ilçelerinde yoğunlaşma görülmekte iken, bunlardan yalnızca Konak ilçesinde yoğunlaşma katsayısında yıllar içerisinde azalan bir değişim söz konusudur (Şekil 9).

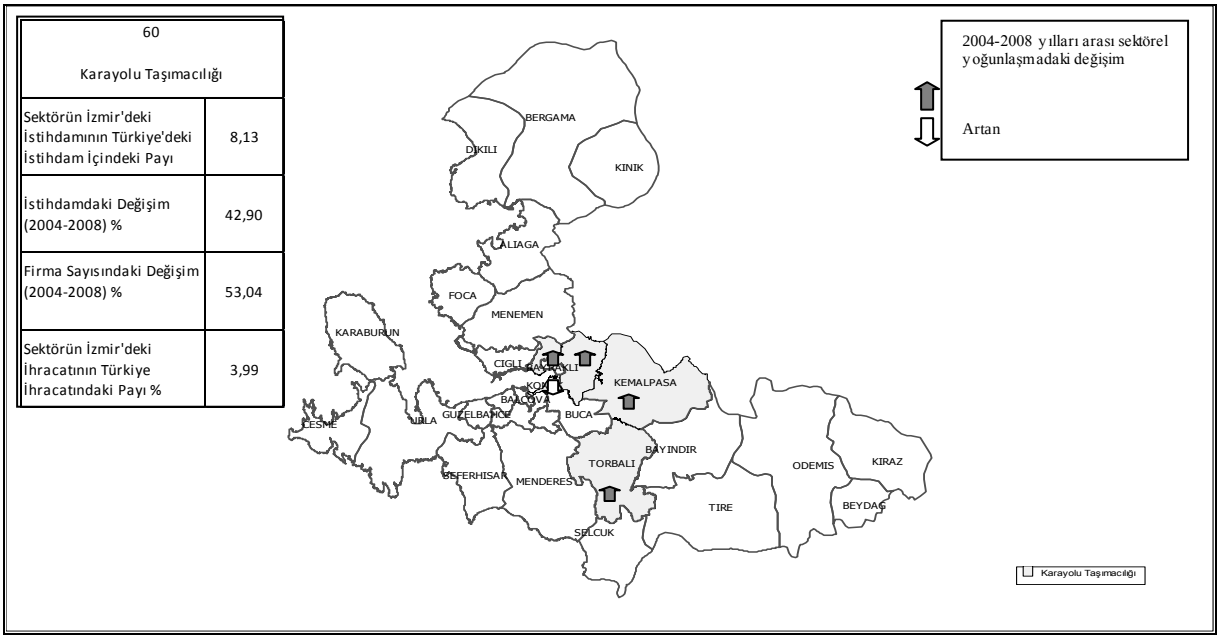

Şekil 11: Karayolu Taşımacılığı

Yıldız sektörlerden bir diğeri olan Destekleyici Ulaştırma Hizmetleri sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdama oranı % 9,71 olarak belirlenmiştir. 2004-2008 yılları arasında istihdam (% 11,82) ve firma sayısındaki (% 15,21) artışın diğer sektörlere oranla çok büyük olmadığı görülmektedir. (Şekil 10). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 9. Sırada yer alırken, firma sayısı açısından 10. Sırada yer almaktadır. Öte yandan ArGe indirimlerinden faydalanmadığı görülmektedir (Tablo 3). Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı % 1,13 iken ile Türkiye'nin sektördeki ihracat toplamında İzmir'deki payının da 1,73 olduğu görülmektedir.

Destekleyici Ulaştırma Hizmetleri sektöründe yoğunlaşma daha çok Aliağa, Konak, Bornova, Kemalpaşa ve Torbalı ilçelerinde görülmektedir. Karayolu taşımacılığı sektöründe olduğu gibi yoğunlaşma miktarı yıllar içerisinde yalnızca Konak ilçesinde bir azalma gösterirken, diğer ilçelerde artma eğiliminde olmuştur (Şekil 10).

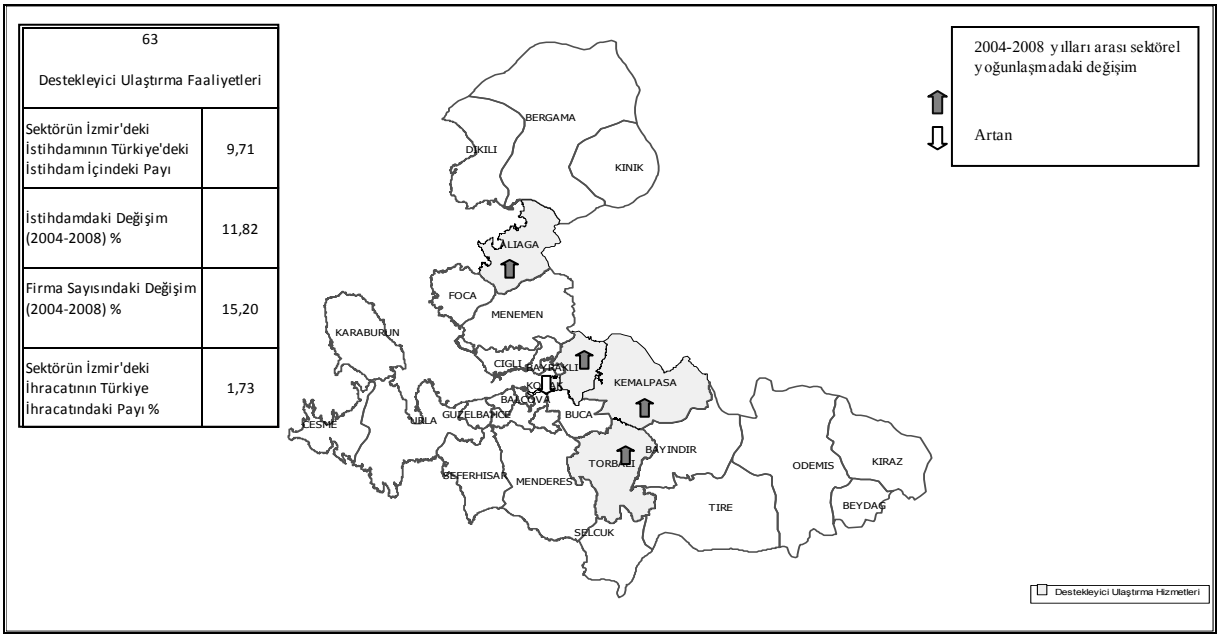

Şekil 12: Destekleyici Ulaştırma Hizmetleri

Hizmet sektörü içinde 14 sektör arasında yerini alan Eğlence, Dinlenme, Kültür ve Sporla İlgili Faaliyetler sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdama oranı % 9,67 olarak belirlenmiştir. 2004-2008 yılları arasında istihdam (% 44,90) ve firma sayısında artışın (% 33,40) büyük oranlarda olduğu görülmektedir (Şekil 11). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 11. Sırada yer alırken, firma sayısı açısından 12. Sırada yer almaktadır. Öte yandan ArGe indirimlerinden faydalanmadığı görülmektedir. Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı ile Türkiye'nin sektördeki ihracat toplamında İzmir'deki payının da oldukça düşük olduğu görülmektedir.

Sektörün İzmir'de yalnızca üç ilçede yoğunlaşma gösterdiği görülmektedir. Bunlardan Karşıyaka yoğunlaşma açısından yıllar içerisinde azalan bir trend gösterirken, Selçuk ve Konak'ta artış yaşanmakta olduğu görülmektedir (Şekil 11).

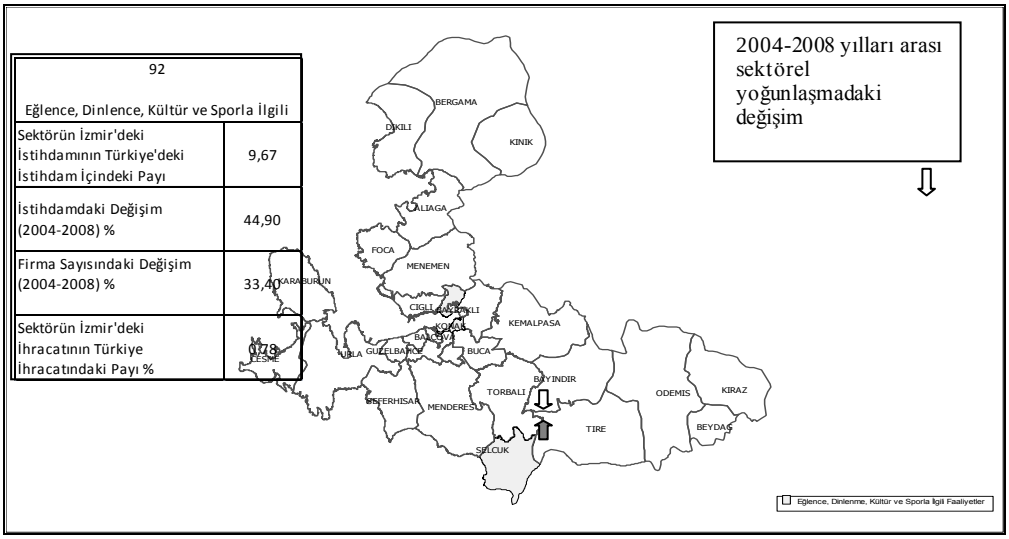

Şekil 13: Eğlence, Dinlenme, Kültür ve Sporla İlgili Faaliyetler

Bir diğer sektör Diğer Hizmet Faaliyetleri sektöründe İzmir'deki istihdamın, sektörün Türkiye'deki istihdama oranı % 11,80 olarak belirlenmiştir. 2004-2008 yılları arasında istihdam (%32,78) ve firma sayısında artışın (%42,02) büyük oranlarda olduğu görülmektedir (Şekil 12). Sektör 2008 yılı verilerine göre yıldız sektörlerde istihdam açısından 13. iken firma sayısı açısından 11. sektördür. Öte yandan yıldız sektörler arasında ArGe indirimlerinden faydalanmamış sektörler arasında yer almaktadır (Tablo 3). Sektörün İzmir'deki diğer sektörler içindeki ihracat oranı ihmal edilebilir düzeyde iken, Türkiye'nin sektördeki ihracatının %10,10'luk kısmının İzmir'den gerçekleştiği görülmektedir.

Sektörün İzmir ilçelerindeki durumuna bakıldığında Çiğli, Karşıyaka, Bornova, Konak, Gaziemir ve Menemen ilçelerinde bir yoğunlaşma gösterdiği söylenebilmektedir. Bu ilçelerden Menemen ve Konak'ta yoğunlaşma miktarı 2004-2008 yılları arasında azalma eğilimi göstermektedir (Şekil 12).

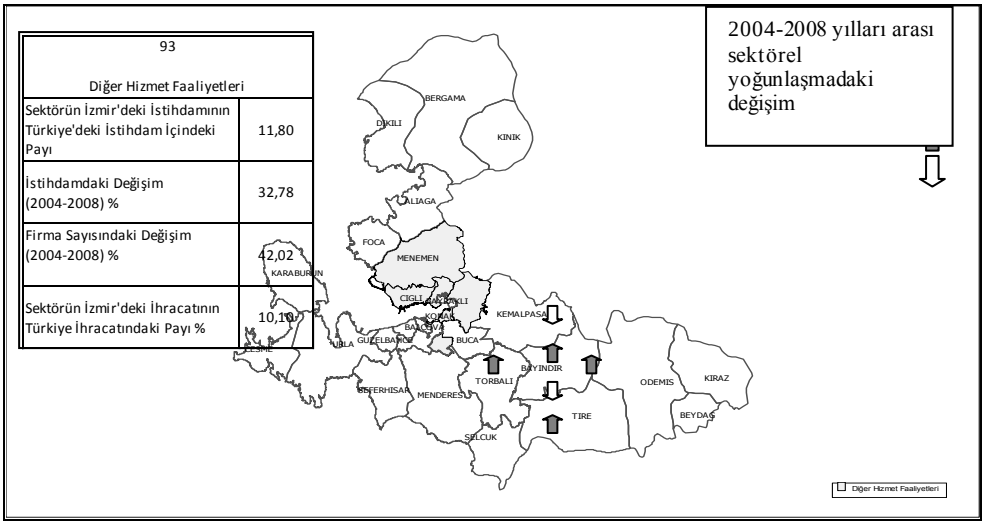

Şekil 14: Diğer Hizmet Faaliyetleri

İzmir'de iki kod bazında yapılan analizler sonucu ortaya çıkan 14 sektör kümelenme komitesinde sunulmuştur. Komite ile birlikte EFİS Rev. 1. 1 sınıflandırması baz alınarak 2 kod düzeyinde yapılan 3 yıldız analizi ve değerlendirilen diğer göstergeler göz önünde bulundurularak kümelenme potansiyeli olan ve saha araştırmasında ele alınması gereken sektörlere karar verilmiştir. Bu sektörler aşağıdaki gibidir:

15-Gıda ürünleri ve içecek imalatı
18-Giyim eşyası ve kürk imalatı
24-Kimyasal madde ve ürünleri imalatı

29-Genel makine ve teçhizat imalatı
34-Motorlu kara taşıtları imalatı
60-Karayolu taşımacılığı
63-Ulaştırmayı destekleyici faaliyetler

4. SONUÇ

Bölgesel kalkınma politikasının önemli bir parçası haline gelen kümelenme politikaları, sanayi politikaları, yenilikçilik politikaları, KOBİ ve doğrudan yabancı sermaye politikalarını destekleyici ve tamamlayıcı politikalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kümelenme politikası oluşturmak veya girişimi başlatmak bir bölgenin uluslar arası rekabet edebilirliğini yükseltmek için önemlidir. Firmaların bir arada bulunmalarının ve birlikte iş yapabilmelerinin ortaya çıkardığı olumlu etkiler yani kümelenme firmaların üretkenliğini artırarak, yenilikçiliği besleyerek kümelenmeye dahil olan işletmelere rekabet avantajı kazandırarak bölgesel kalkınmaya da ivme kazandırmaktadır.

Bu bağlamda bölgesel kalkınmanın önemli kurumsal araçlarından olan kalkınma ajanslarının politika ve stratejilerinde kümelenme yaklaşımı temel araçlardan biri haline gelmiştir. Bölgedeki ihtiyaç ve potansiyellerin tespiti ve bölgedeki gelişim stratejilerini oluşturmakla görevli ajanslar mevcut kümelenme potansiyeli ile ilgili araştırma çalışmaları ve potansiyel kümelerle ilgili yol haritası oluşturma konusunda da aktif rol alabilmektedir. Türkiye'de ajanslar arasında konuyla ilgili ilk çalışmayı İZKA yürütmüş bu bağlamda bir adım olarak İzmir'deki kümelenme potansiyeli olan sektörleri belirlemek amacıyla kümelenme istatistiki analiz çalışması gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada temel olarak istihdam verisi ile 3 Yıldız analizi gerçekleştirilmiş ve İzmir'de yoğunlaşma olarak kümelenme potansiyeline sahip 12 sektör ortaya konmuştur. Destekleyici göstergeler olarak firma sayısındaki, istihdamdaki değişimler ile istihdam ve ihracat payları değerlendirilmiştir. 12 sektörün ayrıca ilçeler düzeyinde yoğunlaşmaları ve bu yoğunlaşmanın yıllar içersindeki değişimleri incelenmiştir. Değerlendirmeler sonucunda 12 sektör'den 7 sektörde detaylı saha araştırmalarının gerçekleştirilmesine karar verilmiştir. Saha araştırması tamamlandıktan sonra potansiyel kümelenmeler için yol haritası çalışmalarına başlanması hedeflenmektedir.

5. KAYNAKLAR

Camagni, R., 1995. The Concept of Innovative Milieu and its Relevance for Public Policies in European Lagging Regions, Bölge Bilimi Birliği Makaleleri, ss.317-340.

İzmir Kalkınma Ajansı, 2009. İzmir İli ve İlçelerinin Kümelenme Stratejilerini Geliştirmeye Yönelik İstatiksel analiz Çalışması Sonuç Raporu (Yayımlanmamış Rapor)

Marshall A., 1890. The Principles of Economics, 8th edition. Macmillan, London

Morgan K., 1997. The learning region: institutions, innovation and regional renewal, Regional Studies, Sayı: 31, ss. 491–503.

Piore M.ve Sabel C.,1984. The Second Industrial Divide. Basic Books, New York.

Porter, M. E., 1990. The competitive advantage of nations, The Free Press, New York.

Storper M. ve Scott A. J. 1988. The geographical foundations and social regulation of flexible production complexes. İçinde: Wolch J. ve M. Dear (editörler) The Power of Geography. Allen & Unwin, Londra.

KURUMSAL YAPI: SORUNLAR, POTANSİYELLER VE YÖNETİŞİMİN YENİ FORMLARI

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Yüksel DİNÇER

Burcu M. DİRAOR
AB Bölgesel Politikası Reform Sürecinin Türkiye'ye Etkileri

Ahmet ÖZTÜRK
İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'nın Bölgesel İstatistikler Ve Bölgesel Politikalar Üzerindeki etkisi

Işıl YENER
Dinamik Bir Bölge Planlama Süreci

Ayda ERAYDIN
Kentleşme Şurasının Ardından: Bölge Planlama Konusundaki Yaklaşım ve Önerileri Yeni Bölgesel Söylemler Ve Uluslararası Düzenlemeler Bağlamında Yeniden Okumak

AVRUPA BİRLİĞİ BÖLGESEL POLİTİKASI REFORM SÜRECİNİN TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Planlama Uzmanı Burcu M. DİRAOR[1]

ÖZET

Bu çalışmanın temel amacı, AB Bölgesel Politikasında yaşanan değişim ve dönüşüm sürecinin Türkiye'nin bölgesel politika ve kurumsal yapılanma yaklaşımına olan etkilerine ilişkin değerlendirmeler ve öneriler sunmaktır. Birliğin özellikle Barca Raporu çerçevesinde Uyum Politikası kapsamında hayata geçirmeyi planladığı reform sürecinin planlama ve kurumsal yapılanma başta olmak üzere Türkiye için dikkate alınması gereken fırsat ve sorun alanlarının neler olduğu bu çalışmanın cevap aradığı temel sorulardır.

Çalışmada; özellikle Barca Raporu çerçevesinde Türkiye ve AB mevzuatının ve politikalarının karşılaştırmalı değerlendirilmesi temel yöntem olarak kullanılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen AB reform süreci ve Türkiye'nin kendine has koşulları da dikkate alınarak, bölgesel politika alanında doğabilecek muhtemel sorun alanlarının öngörülmesine ve Türkiye'de farkındalık yaratılmasına odaklanılmıştır. Çalışma sonucunda, AB'ye üyelik perspektifinde yütülen müzakere sürecinde bölgesel politika alanında yapılacak uyum çalışmalarına ilişkin Türkiye'de yürütülen çok yönlü hazırlıkların bugünden sağlam ve sağlıklı bir zemine oturtulmasının önemine işaret edilmektedir.

GİRİŞ

Türkiye'nin üyeliğe hazırlanması amacıyla AB'den alınan mali yardımların yönetimini kapsayan mali işbirliği süreci, 1960'lı yıllara uzanan AB ile ilişkilerde önemli unsurlardan biri olmuştur. Türkiye'ye aday ülke statüsünün tanındığı 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra Türkiye-AB mali işbirliği yeni bir boyut kazanmıştır. 2002 yılından itibaren kapsamı genişletilerek uygulamaya konulan AB mali yardımları, Türkiye'yi üyelik sürecine ve üyelik sonrası AB Uyum Politikasına (Bölgesel Politika) hazırlamayı amaçlamaktadır. Uyum Politikası (Cohesion Policy), Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığıyla Birlik içinde bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesini amaçlayan en dinamik politika alanıdır.

Bu çalışmanın temel amacı, AB Bölgesel Politikasında yaşanan değişim ve dönüşüm süreçlerinin Türkiye'de bölgesel politika alanındaki politika yaklaşımlarına ve kurumsal yapılanmaya yansımalarına ilişkin değerlendirmeler ve öneriler sunmaktır. Çalışmada mevzuat incelemesi ve kalitatif analizler yapılarak, Türkiye'ye ilişkin önerilerde ve öngörülerde bulunulmaktadır. Çalışmada özellikle AB'nin 2013 sonrası programlama dönemine ilişkin gündemde bulunan reform çalışmalarına dikkat çekilmekte ve sürecin AB mali yardımları ve yeni bölgesel politika yaklaşımı bazında Türkiye'ye yansımalarına ilişkin değerlendirmelere odaklanılmaktadır.

Bu kapsamda, çalışma beş ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda, AB Uyum Politikası arka planı ve reform sürecinin dinamikleri ele alınmaktadır. İkinci kısımda, 2007-2013 dönemi Uyum Politikasının temel amaçları ve kapsamı incelenmektedir. İzleyen bölümde, 2013 sonrası dönem için AB Uyum Politikasında uygulanması öngörülen reform yaklaşımlarına değinilmektedir. Bu kısımda ayrıca, reform gündemini belirleyen önerilerin ana çatısını oluşturan Barca Raporu kapsamında gündeme taşınan reformun ana temaları ele alınmaktadır. Dördüncü kısımda, reform sürecinin Türkiye'ye yönelik politika yansımaları değerlendirilmektedir. Beşinci bölümde, Türkiye'nin yeni bölgesel politika yaklaşımı ve AB mali yardımları bağlamında Türkiye'ye ilişkin politika önerilere yer verilerek çalışma sonlandırılacaktır.

---

[1] Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı

1. AB BÖLGESEL POLITIKASI ARKA PLANI VE REFORM SÜRECI

Bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılması Birliğin kuruluşundan bugüne süregelen temel politikalar arasında yer almaktadır. Bu çerçevede, AB Uyum Politikasının temel araçları olan Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığıyla bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek amacıyla üye ülkelere büyük miktarda kaynak tahsis edilmektedir. Uyum Politikası, AB bütçesi aracılığıyla ülkeler arasında yaptığı bu kaynak transferini; beşeri ve fiziki sermayeye yapılan yatırım yoluyla aktararak ekonomik büyümeyi ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Bu yönüyle sadece gelirin AB içinde yeniden dağılımını sağlayan pasif bir politika değil, aksine özellikle rekabet edebilirlik ile istihdamı hedefleyen aktif bir politika alanıdır.

Uyum Politikası zaman içerisinde özellikle Birliğin genişleme sürecindeki ihtiyaç ve gerekliliklerine göre şekillenerek bugünkü halini almıştır. AB Uyum Politikasının geçmişi Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulduğu yıllara kadar gitmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğunu kuran 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan Roma Antlaşması'nın giriş hükümlerinde, Topluluğun temel öncelikleri arasında, ekonomilerin güçlendirilmesi ve bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılmasına duyulan ihtiyacın karşılanması yer almaktadır.1 Buna istinaden, Roma Antlaşmasının 123. maddesiyle ilk olarak Avrupa Sosyal Fonu ve Avrupa Tarımsal Yönlendirme ve Garanti Fonu 1958 yılında oluşturulmuştur.2

Genel hedefi bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermek olan Uyum Politikasının Topluluk tarafından gerçek anlamda uygulaması ise, İrlanda'nin Birliğe üyeliğini takiben 1975 yılında Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonunun oluşturulmasıyla gerçekleşmiştir.3 1986 yılında imzalanan ve 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Tek Senediyle birlikte, Yapısal Fonlar mekanizması geliştirilmiş ve bundan sonraki dönemde Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığıyla üye ülkelere kaynak transfer edilmiştir.4 Günümüze geldiğimizde Uyum Politikası, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Uyum Fonu aracılığıyla hayata geçirilmektedir.5

Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu: Birliğin bölgeleri arasındaki sosyo-ekonomik dengesizliklerin azaltılması amaçlanmaktadır. Yapısal Fonlar bütçesinin yaklaşık yarısının ayrıldığı fona kapsamındaki kaynaklar, belirlenen önceliklere göre Birliğin geri kalmış bölgelerine tahsis edilmektedir. Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonundan en ayrılan kaynaklar genellikle KOBİ'lerin desteklenmesi, altyapının ve yerel kalkınmanın geliştirilmesine yönelik projelere aktarılmaktadır.6

Avrupa Sosyal Fonu: Birliğin 1958 yıllından itibaren temellerini attığı en köklü fon uygulamalarından bir olan Avrupa Sosyal Fonu, genç işsizlere, uzun süreli işsizlere, sosyal açıdan dezavantajlı gruplara ve kadınlara yönelik mesleki eğitim, hayat boyu öğrenme ve istihdam yaratma amaçlı projeler aracılığıyla bölgelere kaynak aktarmaktadır.[7]

Uyum Fonu: Uyum Fonu, sürdürülebilir kalkınmayı desteklemeye yönelik olarak AB üyesi ülkelerin çevre (çevre-dostu enerji projeleri dahil olmak üzere) ve ulaştırma (Trans-Avrupa ulaşım ağları dahil olmak üzere) alanında yüksek maliyetli altyapı projelerine destek sağlamaktadır.8 Uyum Fonu, kişi başına düşen GSYİH'si Topluluk ortalamasının %90'ından az olan üye ülkelere yöneliktir. Çevre ve ulaştırma alanlarına tahsis edilen kaynaklar, Yakınsama önceliği altında finanse edilmektedir.[9]

AB bütçesinden Uyum Politikasına ayrılan kaynak gerek miktar, gerekse bütçe içerisindeki nispi büyüklüğü açısından artış içerisindedir. 2000–2006 döneminde Uyum Politikası için AB bütçesinden 213 milyar avro (AB bütçesinin yaklaşık %31'i) tutarında kaynak tahsisi yapılırken, 2007–2013 döneminde bu rakam 344 milyar avro'ya (AB bütçesinin yaklaşık %36'sı) yükselmiştir.[10] Bu yönüyle

---

[1] Günuğur (2005).
[2] EC (1992).
[3] EC (1975).
[4] EC (1987).
[5] EC (2006a).
[6] EC (2006b).
[7] EC (2006c).
[8] Çevre alanında çevre-dostu enerji projeleri ve ulaştırma alanında Trans-Avrupa ulaşım ağları da finanse edilmektedir.
[9] EC (2006ç).
[10] EC (2006a).

2007'den itibaren AB bütçesinin 1/3'ü üzerinde bir paya ulaşan Uyum Politikası için ayrılan kaynak miktarının, Birliğin geleneksel olarak uyguladığı en temel politika alanlarından biri olan Ortak Tarım Politikası için ayrılan tahsisatın üzerine çıkarılması, Uyum Politikasına yeni dönemde atfedilen ayrıcalıklı konumu gözler önüne sermektedir.

Birlik çapında bölgesel gelişme politikalarının artan oranda önem kazanmasının temel nedenlerinden birisi genişleme süreçlerinin Birlik üzerindeki etkisidir. Son genişlemeyle birlikte, AB'nin nüfusu %20 oranında büyürken, GSYİH'si ise sadece %5 oranında artmıştır.[1] Bu durum, AB'nin kişi başına GSYİH'sinin %12,5 oranında düşmesi anlamına gelmektedir. Makroekonomik dengelerde yaşanan bu gelişmeler, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesinin önümüzdeki dönemde de Birliğin en önemli politika hedeflerinden birisi olmaya devam edeceğini işaret etmektedir.

Uyum Politikası reformunu AB gündeminin ön sıralarına taşıyan bir diğer gelişme de, 2000 yılı Lizbon Stratejisinin AB'yi "2010 yılında kadar sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ortamında istihdam artışını yakalamış, dünyanın en rekabetçi ve en dinamik bilgi ekonomisi haline getirmek" hedefine ulaşılamayacağının 2005 yılında yapılan ara dönem değerlendirmesinde açıkça anlaşılmış olmasıdır. Lizbon gündeminin yeniden canlandırılması amacıyla yeniden revize edilen 2005 yılı Lizbon Stratejisi, sosyal, ekonomik ve çevresel hedeflere ulaşmada Uyum Politikası kaynaklarının en temel araçlardan biri olarak harekete geçirilmesini öngörmektedir.[2]

Lizbon Stratejisi'nin yanı sıra Avrupa 2020 Stratejisi'nde belirlenen hedeflere ulaşmada katalizör görev olma özelliği de Uyum Politikasına atfedilmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından 10 yıllık perspektifle AB ekonomisinin yüksek düzeyde istihdam, verimlilik ve sosyal uyumun dahilinde büyümesi ve Avrupa ekonomisinin üzerinde derinden hissedilen küresel ekonomik krizin etkilerini hafifletmek amacıyla 3 Mart 2010 tarihli Avrupa 2020 Stratejisinde Birliğin temel büyüme vizyonu "akıllı, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme" olarak tanımlanmıştır:[3]

1. *Akıllı büyüme (Smart growth):* Bilgi, eğitim ve inovasyona dayalı bir ekonomi yoluyla büyüme,
2. *Sürdürülebilir büyüme (Sustainable growth):* Çevreye daha fazla duyarlı, kaynakları daha etkin kullanan ve daha rekabetçi bir ekonomi yoluyla büyüme,
3. *Kapsayıcı büyüme (Inclusive growth):* İşgücü piyasasına katılım seviyesini ve istihdamı artıran, sosyal ve bölgesel uyumu destekleyici bir ekonomi yoluyla büyümeyi ifade etmektedir.

Birliğin bu vizyonuna hizmet eder biçimde istihdam, verimlilik ve sosyal uyumun eşlik ettiği bir büyümenin sağlanması arayışında Birliğin adres gösterdiği temel alanların başında yine Uyum Politikası gelmektedir.

2. 2007-2013 UYUM POLITIKASI

Revize Lizbon Stratejisi ve Avrupa 2020 Stratejisi ile uyumlu olarak belirlenen 2007–2013 dönemi Uyum Politikası yaklaşımı, rekabet edebilirlik, sürdürülebilir kalkınma ve ekonomik ve sosyal alanda yeniden yapılanma ilkeleri üzerine inşa edilmiştir.[4] Lizbon gündemi kapsamında; Birlik içinde son dönemde özellikle öne çıkan milli gelir, verimlilik, kamu finansmanı göstergelerinin iyileştirilmesi başta olmak üzere makroekonomik ortamın iyileştirilmesi; istihdamın artırılması; beceri seviyesi yüksek ve kaliteli işgücünün birlik içinde dolaşımının sağlanması; ar-ge, inovasyon, biyoteknolojiye daha fazla yatırım yaparak bilgi toplumuna geçişin hızlandırılması; sosyal içerme, ayrımcılıkla mücadele, kadın-erkek eşitliği gibi alanlar başta olmak üzere sosyal uyumun ve sosyal model uygulamalarının yaygınlaştırılması Uyum Politikası hedefleri ile entegre edilmiştir. Göteborg gündemi kapsamında ise; Kyoto Protokolünün uygulanması, biyolojik çeşitliliğin sağlanması ve çevresel risklerin önlenmesi gibi alanlara odaklanılarak bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasında çevrenin

[1] EC (2004).
[2] Council of the European Union (2005:2).
[3] EC (2010b).
[4] EC (2006a).

korunmasına önem verilmesi gibi unsurların tamamını kapsayan bir yaklaşımla Uyum Politikasının uygulanması öngörülmektedir.[1] Halihazırda Uyum Politikası fonlarının %65'i doğrudan Lizbon hedeflerine ulaşılmak için kullanılmaktadır. Ulaşım altyapısı gibi temel ihtiyaçların da dahil edildiği daha gelişmiş bölgelerde ise fonların %85'i Lizbon ilintili hedeflere aktarılmaktadır.[2] Ancak buna karşın Birlik Lizbon hedeflerine ulaşma konusunda hedeflediği başarıdan uzaktadır. Bu nedenle reform çalışmalarının Lizbon Stratejisi hedeflerine ulaşma amacına hizmet edecek kapsam ve içerikte yönlendirilmesi temel politika önceliği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Avrupa Komisyonu bu gelişmelere paralel olarak; 2007–2013 dönemi Uyum Politikası için üç öncelikli hedef belirlemiştir:

- Yakınsama (Convergence)
- Bölgesel rekabet edebilirlik ve istihdam (Regional competitiveness and employment)
- Avrupa alansal işbirliği (European territorial cooperation)

Yakınsama: Yakınsama hedefi kapsamında, kişi başına GSYİH'si Topluluk ortalamasının %75'nin altında olan bölgelere kaynak aktarılarak, özellikle uzun vadeli rekabet edebilirliğe ve istihdama yönelik projeler finanse edilmektedir.[3] Bu çerçevede, 281.5 milyar avroluk tahsisat ve yaklaşık %82'lik bir oranla Uyum Politikası bütçesi içinde en yüksek kaynak Yakınsama önceliğine aktarılmaktadır.[4] Bu öncelik kapsamında; yenilikçilik, ar-ge, bilgi ve iletişim teknolojileri ve teknoloji altyapısının güçlendirilmesi, girişimciliğin ve KOBİ'lerin desteklenmesi, kümelenme, kamu-özel işbirliğinin teşviki, finansal araçların geliştirilmesi, su temini ve atık su yönetimi, çevre koruma ve kirlilikle mücadele, doğal varlıkların korunması, turizmin geliştirilmesi, ulaştırma altyapısı, enerji verimliliği ve yenilenebilir enerji yatırımları, eğitim, sağlık ve sosyal altyapı yatırım projelerine Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu aracılığıyla kaynak aktarılmaktadır.[5] Avrupa Sosyal Fonu kapsamında ise beşeri sermayeye yapılan yatırımlar, hayat boyu öğrenme, mesleki eğitim, bilgi toplumuna yönelik eğitim projeleri ve kamu hizmetlerinde verimliliği sağlamaya yönelik kurumsal kapasite projeleri Yakınsama önceliği altında desteklenmektedir.[6]

Komisyon, kişi başına GSYİH'si AB–15 ortalamasının %75'nin altında olan eski üye ülkelerdeki bölgeleri (phasing-in regions) Yakınsama altındaki fonlardan geçici olarak faydalandırmaktadır.[7] Bu bölgeler, gerçek koşullarında bir değişme olmadığı halde genişleme sonrasında kişi başına GSYİH'si istatistikî olarak artan bölgelerdir. Yakınsama altındaki programlara, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu, Avrupa Sosyal Fonu ve Uyum Fonu tarafından finansman sağlanmaktadır.

Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam: Avrupa İstihdam Stratejisi öncelikleri paralelinde; AB nüfusunun yaşlanması, göçlerdeki artış, temel sektörlerde işgücünün yetersiz kalması ve sosyal dışlanma gibi hususlar Birliğin çözüm arayışında olduğu temel sorunların başında gelmektedir. Bu tematik eğilim çerçevesinde, Yakınsama önceliğine tabi az gelişmiş bölgeler haricinde kalan bölgeler Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam önceliği altında finanse edilmektedir. Bu bölgelere yönelik beşeri sermaye ve inovasyon yatırımları, bilgi toplumu, girişimcilik, çevresel koruma, istihdam piyasasına erişiminin artırılması ve işgücünün ekonomik ve sosyal dönüşüme adaptasyonunun güçlendirilmesi ile ilgili projeler finanse edilmektedir.[8] 55 milyar avro ile Uyum Politikası bütçesinin yaklaşık %16'sı Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İstihdam önceliğine aktarılmaktadır.[9]

Avrupa Alansal İşbirliği: Önceki dönemlerde uygulanan INTERREG girişimi tecrübelerine dayanarak sınır ötesi, ulus ötesi ve bölgeler arası düzeyde, AB açısından öncelikli olarak belirlenen tematik alanlarda işbirliğinin desteklenmesi suretiyle, Birliğin uyumlu ve dengeli entegrasyonunun

[1] European Parliament (2005).
[2] a.g.b.
[3] EC (2006a).
[4] EC (2010a:102) .
[5] EC (2006b).
[6] EC (2006c).
[7] EC (2006a).
[8] EC (2006a).
[9] EC (2010a).

artırılması hedeflenmektedir. Uyum Politikası bütçesi içinde en sınırlı kaynak 7.8 milyar avro ile bu önceliğe tahsis edilmiştir.[1]

Ulus ötesi işbirliği çerçevesinde, ar-ge, bilgi toplumu, çevresel risklerin azaltılması ve entegre su yönetimi gibi uluslararası niteliğe sahip stratejik öncelikler ön plana çıkmaktadır. Bölgeler arası işbirliği kapsamında ise, üye ülkelerin bölgeler arası işbirliğinin güçlendirilmesine yönelik faaliyetler ve işbirliği ağı oluşturulmasına kaynak tahsisi yapılmaktadır.[2]

3. 2013 SONRASI AB BÖLGESEL POLITIKASINA YÖNELIK REFORM SÜRECI

2013 sonrası dönem için AB Bölgesel Politikasında reform yapılması Birlik gündemindeki temel konuların başında gelmektedir. Reformun ana temaları arasında mali yardım süreçlerin basitleştirilmesi ve etkinliğinin artırılması öne çıkmaktadır. Yönetim, programlama ve sistem tasarımında basitleştirme yapılmasını öngören ilk grup revizyon tasarımı; tedbirler yerine öncelikler bazında programlama ve mali yönetim süreçlerinin yürütülmesi ve finanse edilecek bölgelerin ve alt tematik alanların seçiminin ulusal düzenlemelerle yapılması gibi hususlara odaklanmaktadır. Bu kapsamda, mali yönetim ve mali kontrol alanlarında merkezi olmayan yapılanmaya daha fazla ağırlık verilmesi gündeme gelmektedir.[3]

Reform önerilerinin ana çatısını, Uyum Politikası Reformu Gündemi (An Agenda for a Reformed Cohesion Policy) başlığı altında yürütülen çalışmalar kapsamında 2009 yılında hazırlanan Barca Raporu oluşturmaktadır. Barca Raporu, AB bütçesinin büyük bölümünün mekan bazlı kalkınma stratejilerine aktarılması ve bölgesel politikanın mekan odaklı olarak kapsamlı bir biçimde revizyonunu öngörmektedir.[4] Barca Raporu kapsamında reformun 3 ana teması olarak; bölgesel politika alanında fon aktarımında, inovasyon, iklim değişimi, sosyal içerme, göç, genç nüfus, vb. gibi spesifik alanlarda belirlenecek olan *az sayıda stratejik önceliğe odaklanma*, bölgesel–yerel aktörlerle *etkin yönetişim mekanizmalarının kurulması* ile planlama, uygulama ve izleme süreçlerinde *mekansal duyarlılığın ön plana alınması* öne çıkmaktadır.[5] Bu rapora göre yeni yakınsama anlayışı; ekonomik, sosyal boyutun yanında mekansal boyut da dahil edilerek tanımlanmalıdır.

Raporda öne çıkarılan *mekansal bazda* politika yaklaşımı aşağıda yer alan 5 ana unsuru içermektedir:

- Mevcut kaynakların potansiyelinin ve kapasitesinin altında kullanımının (verimsizliğin) azaltılması
- Sosyal dışlanmanın azaltılması (düşük yaşam standardından kaynaklanan sorunlarla mücadele)
- Entegre mal ve hizmet sunumu
- Bölgelerde bilgi birikimi ve bölgesel tercihlerin önceliklendirilerek toplulaştırılması
- Koşullu hibeler yoluyla kurumsal değişim sağlanması ve bölgesel ve yerel aktörlerle gerçekleştirilen katılımcı karar alma ve yönetişim süreçlerinin değişim için hızlandırıcı (katalizör) etki yaratması

Raporda revizyona tabi olması önerilen bir diğer konu, fonların tahsis edildiği programlama yılını (n) izleyen üçüncü yılın sonuna kadar program bütçesi içinde harcanmasını öngören N+3 kuralının (decommitment rule) esnekleştirilmesini kapsamaktadır.[6] Bu kural nedeniyle özellikle altyapı içeren projelere tahsis edilen kaynakların kullanımında yaşanan sorunların ve fon kayıplarının önüne geçilebilmesi amacıyla öngörülen bu değişiklik ile N+ 3 kuralının program değil ülke bazlı uygulanması öngörülmektedir. Böylelikle programları arası fon transferleri serbestisi tanınmış olmakta ve fonlardan faydalanan ülkenin ihtiyaç duyulan alanlara göre fon aktarımını uyarlaması mümkün hale gelmektedir. Son olarak, mali kaynaklar ve performans ilişkisi kuvvetlendirilerek, istatistiki

[1] a.g.b.
[2] EC (2006a).
[3] Manzella ve Mendez (2009).
[4] Barca (2009).
[5] a.g.e.
[6] Bu kurala göre öngörülen N+ 3 süresi içinde harcanamayan fonlar, Komisyon bütçesine otomatik olarak geri dönmektedir. AB projelerinin ihale ve uygulama süreçlerinin tamamının 3 yıl içinde tamamlanmasını gerektiren bu kuraldan kaynaklanan sorunlar nedeniyle, AB'de özellikle yeni üye ülkelerde ciddi oranlarda fon yapıları yaşanmaktadır.

göstergelerle fon kullanımında başarılı olduğu doğrulanan bölgelerin ilave fon tahsisatı ile ödüllendirilmesi (performans reserve) öngörülmektedir.[1]

Bu genel perspektiften hareketle, Barca Raporu'nda yer alan somut önerilerin ve tavsiye nitelikli 10 öncelikli alanın listesi aşağıda yer alan başlıkları kapsamaktadır:

- Kaynakların az sayıda temel önceliklere odaklanması
  - Öncelik 1. Fonların üçte ikisinin inovasyon, iklim değişimi, sosyal içerme, göç, genç nüfus gibi 3-4 ana önceliğe (core priorities) aktarımının sağlanması
- Hibelerin hedeflenen sonuçlarla ilişkilendirilmesi
  - Öncelik 2. Önceliklerin bölgelerin tercihleri doğrultusunda belirlenmesi ve önceliklerle birlikte göstergelerin de 2012 yılında hazırlanacak olan Avrupa Stratejik Kalkınma Çerçevesine yansıtılması
  - Öncelik 3. Üye ülke ve bölgelerle finanse edilecek projeler için sözleşme ilişkisi kurulması; projelerin amaçları, göstergeleri ve mekan seçiminin sözleşmelerle belirlenmesi; projelere uygulama sırasında ve sonrasında performans değerlendirmesi yapılması
  - Öncelik 4. Bölgelerin ve ülkelerin fon kullanım alanında performans taahhütleri ve yaptırımlara ilişkin ön bildirimlerde bulunmaları; fon tahsisatı için ülke bazında önkoşullar tanımlanması ve daha ölçülebilir göstergelerin oluşturulması
  - Öncelik 5. Esnek harcama yaklaşımının getirilmesi, N+3 kuralının program bazlı değil ülke bazlı uygulanması; ulusal eşfinansman tutarlarının yapılacak sözleşmeler aracılığıyla İstikrar ve Büyüme Paktı ile ilişkilendirilmesi
- Harekete geçirme ve öğrenme
  - Öncelik 6. Yerel aktörlerin doğrudan mobilize edilmesi; Komisyonun "Yenilikçi Alansal Faaliyetler" Programı oluşturarak yerel aktörlere doğrudan kaynak aktarması
  - Öncelik 7. Etki değerlendirmesine yönelik kapsamlı ve entegre izleme sistemleri kurulması, spesifik etki analizlerinin yapılması[2]
- Komisyonun Uyum Politikası ile ilgili birimlerinin iç yapılanmasında revizyon
  - Öncelik 8. Komisyon bünyesindeki değerlendirme biriminin kapasitesinin artırımı ve Komisyonda araştırma biriminin kurulması
  - Öncelik 9. Mali yönetim uygulamalarında süreçlerde basitleştirmelere devam edilmesi
- Uyum Politikası ile siyasal düzeyde etkileşim süreçlerinin güçlendirilmesi
  - Öncelik 10. Uyum Politikasının uygulanması ve performansına ilişkin sonuçların siyasi düzeyde de değerlendirilebilmesini teminen Uyum Politikası Konseyinin oluşturulması, Uyum Politikası performansına ilişkin Avrupa Parlamentosu'nun görüşünün alınması

Yukarıda yer alan 5 ana başlık ve 10 öncelikli alanı kapsayan öneriler demeti çerçevesinde sürdürülen reform tartışmaları, Avrupa ekonomisini derinden etkileyen küresel ekonomik krizin etkilerini hafifletmek ve AB ekonomisini gelecek 10 yıla hazırlamak üzere oluşturulan Avrupa 2020 Stratejisinin önceliklerine ulaşma yolunda Uyum Politikasını bir çıkış adresi olarak gösterecek yönde çalışmaları son aşamaya taşımayı amaçlamaktadır. Reform tartışmalarının 2012 yılı başında sonlandırılması ve mutabakata varılan konuların Yapısal Fonlar Tüzüklerinde yapılacak değişikliklerle yeni dönem Uyum Politikasının asli unsurları olarak hayata geçirilmesi öngörülmektedir.

4. TÜRKIYE'DE YENI BÖLGESEL POLITIKA YAKLAŞIMLARI

Bölgesel gelişmişlik farkları tüm dünyada kaçınılmaz olarak ortaya çıkan bir olgudur. Yeni bölgesel gelişme yaklaşımı, salt olarak bölgesel gelişmişlik farkının kapatılmasına odaklanan eski nesil bölgesel gelişme yaklaşımından farklı olarak, her bölgede asgari yaşam standartlarının ve kalitesinin

[1] Barca (2009).
[2] Bu başlıktaki etki analizi konuları, örneğin hangi hedef grup için, ne tür faaliyet ve öncelikler, ne kadar katma değer yaratıyor gibi unsurlara yöneliktir.

oluşturulmasını amaçlamaktadır. Yeni dönemde bölgesel gelişme politikalarının merkezi düzeyde belirlenen politikaları tamamlayacak şekilde katılımcı bir anlayışla yerel ve bölgesel düzeyde de şekillenmesi ön plana çıkmaktadır. Böylece girişimcilik kültürü gelişmekte, işbirliğine dayalı rekabet anlayışı karşılaştırmalı üstünlüklerin yerini almaktadır.

Türkiye'nin adaylık statüsünün tanındığı 1999'daki Helsinki Zirvesinden sonra, Türkiye bölgesel politikasının AB bölgesel politikası ile uyumlaştırılması süreci ivme kazanmıştır. Bu bağlamda, bölgesel politika başlığı altında AB kriterlerine uyum için önemli adımlar atılmıştır. Bu doğrultuda ilk olarak Topluluk kurallarına uygun olarak kısa vadede İstatistiksel Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) 22 Eylül 2002 tarih ve 4720 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilmiştir. Akabinde önemli dönüm noktası olarak nitelendirilebilecek olan gelişmelerin başında Kalkınma Ajanslarının kurulması gelmektedir.[1] İlave olarak, merkezi ve yerel kurumların kapasitelerinin geliştirilmesi ve değişik bölgesel kalkınma planları ve kırsal kalkınma projelerinin hazırlanması uygulanması ile ilgili düzenlemeler bu gelişmeleri destekler mahiyette gerçekleşmiştir. Belediye Kanunu, Büyükşehir Belediyesi Kanunu ve İl Özel İdaresi Kanunu, belli ölçüde, kamu yönetiminin alt kademelerine bir dizi yönetsel fonksiyon için sorumluluk devretmiştir.[2]

Yeni bölgesel gelişme yaklaşımının benimsenmesi iç ve dış dinamiklerin ivmesinde şekillenmiştir. Değişen küresel rekabet şartları, üretim sistemlerinde ve organizasyonunda değişim, mali piyasalarda bütünleşme ve uluslararası ticaretin artması, bölgelerin küresel ekonomik ve ticari sisteme eklemlenmesi, uluslararası kuruluşlarca bölgesel kalkınmaya verilen önemin artması ve AB bölgesel politikalarına uyum süreci gibi faktörler yeni bölgesel gelişme yaklaşımını etkileyen dışsal unsurlardır.

Yeni bölgesel gelişme yaklaşımının oluşmasında iç dinamiklerin de önemli rolü bulunmaktadır. Bu kapsamda, yerel kalkınma ve örgütlenme için yatay ve dikey ortaklık taleplerinin artışı ve bu taleplerin yönlendirilmesi ihtiyacı, katılımcı stratejik bölge planlama yaklaşımı, planları uygulamaya yönelik bölgesel düzeyde kurumsallaşma ihtiyacı ve yerel paydaşların proje üretme kapasitesini ve sahiplenmesini artırmak öncül sebepleri oluşturmaktadır. İlave olarak, bölgesel gelişmenin çok boyutlu, çok aktörlü, kesit bir politika alanı olması nedeniyle, sektörleri ve idari il sınırlarını aşan ve ortak tavır gerektiren politika alanlarını belirlenmesi, AB bölgesel politikalarına uyum kapsamında üyelik sonrası Yapısal Fon uygulamalarına hazırlık amacıyla özellikle yerelde kapasitenin geliştirilmesi ve fonların aktarımında görev yapacak aracı kurumları oluşturma ihtiyacı da yeni yaklaşımın şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

Gelinen bu aşamada, bölgesel gelişme planlarının hareket noktası sadece bölgeler arası gelişmişlik farklarını gidermeye yönelik değildir. Yeni bölgesel gelişme ve planlama anlayışının en önemli özelliği; sürdürülebilir, dengeli, insan odaklı, esnek, rekabetçi, katılımcı olması ve yerel aktörlerin çabalarını, yerel potansiyelleri ve dinamikleri, stratejik yaklaşımı, öğrenmeye dayalı uygulamaları içermesidir.

Bu nedenle de yeni bölgesel gelişme yaklaşımı sadece geri kalmış yöreleri değil tüm bölgelerin verimliliğinin yükseltilerek ulusal kalkınmaya, rekabet gücüne ve istihdama katkının artırılmasını ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının azaltılarak refahın ülke sathına dengeli dağılmasının sağlamasına yönelik olarak uygulamaya konulmaktadır. Yeni yaklaşımda yerel dinamikleri, girişimcilik ruhunu ve içsel potansiyeli harekete geçirmeye dayalı, farklı gelişmişlik düzeyindeki bölgeler ve farklı mekansal niteliklere sahip alanlar için farklı yaklaşımları içeren, yeni ve çeşitlendirilmiş politika araçlarının kullanılması esas alınmaktadır.

Uygulamanın başarısını etkileyen bir diğer temel unsur olarak ölçülebilir planlama anlayışı öne çıkmaktadır. Planlama aşamasında, sonuç ve etki bazlı göstergelerin tanımlanması, gelişmiş izleme ve değerlendirme sistemlerinin benimsenmesi ve uygulama sonuçlarının etki analizleri aracılığıyla değerlendirilerek bir sonraki dönemin planlamasının yönlendirilmesi yeni bölgesel gelişme ve planlama anlayışının temel unsuru haline gelmektedir. Böylelikle, bölgenin kalkınmasında ve rekabet

[1] 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun, 08.02.2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazete.
[2] Yaman ve Kara (2008).

edebilirliğinin artırılmasında lokomotif rol oynayacak temel önceliğinin ve yatırım potansiyeli yüksek alanların sağlıklı tespiti ve tanıtımının yapılması da mümkün olabilecektir.

Bu yeni yaklaşım doğrultusunda Türkiye, 40 yıldır uygulamakta olduğu teşvik sistemine dayalı bölgesel gelişme politikalarının eksikliklerini gidermeye yönelik reformları gerçekleştirmektedir. Türkiye'de bölgesel gelişme politikaları giderek daha fazla önem kazanarak köklü bir değişim sürecine girmiştir. Son zamanlardaki bu dönüşüm Türkiye'nin bölgesel politikasının AB bölgesel politikasıyla uyumlaştırılması sürecine ivme kazandırmıştır.

Bu süreçte 2002-2006 döneminde uygulamaya konulan Türkiye-AB ortak finansmanıyla yürütülen Bölgesel Kalkınma Programları yeni bölgesel gelişme yaklaşımının ilk uygulama örneklerini taşıması bakımından önem taşımaktadır. Türkiye-AB Bölgesel Kalkınma Programları, AB fonlarının kullanılmasına yönelik hazırlanan temel stratejik çerçeve olan Ön Ulusal Kalkınma Planına göre sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre en alt sırada bulunan 12 öncelikli Düzey II bölgesinde uygulanmıştır.[1] Programlar kapsamında tarım ve kırsal kalkınma, küçük ölçekli altyapının desteklenmesi, KOBİ'lerin desteklenmesi, yerel inisiyatiflerin desteklenmesi ve sosyal kalkınma alanlarına öncelikli olarak kaynak aktarılmıştır. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığınca uygulanan Bölgesel Kalkınma Programları, merkezi ve yerel düzeyde özellikle AB standartlarında proje hazırlama ve program yönetme, izleme ve değerlendirme gibi alanlarında kurumsal ve beşeri kapasitenin geliştirilmesinde büyük paya sahiptir. Toplam bütçesi 278 milyon avro olan Program kapsamında %90'ları aşan kullanım oranları ile az gelişmiş bölgelerimizin ekonomik ve sosyal kalkınmasına katkı sağlanmıştır.

Yeni bölgesel gelişme yaklaşımının hayata geçirilmesi yönünde en üst düzeyde stratejik yönelim, 2007-2013 dönemini kapsayan Dokuzuncu Kalkınma Planının beş ana gelişme ekseninden biri olan 'Bölgesel Gelişmenin Sağlanması' ekseni altında belirlenmiştir.[2] Planda öne çıkan yeni bölgesel gelişme yaklaşımının temel ilke ve amaçları;

- Bölgesel gelişme politikasının merkezi düzeyde etkinleştirilmesi,
- Yerel dinamiklere ve içsel potansiyele dayalı gelişmenin sağlanması,
- Yerel düzeyde kurumsal kapasitenin artırılması,
- Kırsal kesimde kalkınmanın sağlanması

olarak tanımlanmıştır. Planda öne çıkan yeni bölgesel gelişme anlayışı; yerel aktörlerin, potansiyelin ve dinamiklerin harekete geçirilmesine dayalı, merkezi ve yerel düzeyde bu stratejik yaklaşımla kapasite artırımını hedefleyen bir perspektiften dayanağını almaktadır. Bu doğrultuda yerel ve merkezi düzeyde yansıma bulan yeni bölgesel gelişme yaklaşımının operasyonel unsurları 3 ana başlıkta değerlendirilebilir:

- Kalkınma Ajansları (Yerel düzeyde),
- Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (Merkezi düzeyde),
- Bölgesel Gelişme Komitesi (Merkezi düzeyde).

Kalkınma Ajansları: Bölgesel gelişme uygulamaları ile bölge planlarının etkinliğinin ve başarısının yükseltilmesi, bölgelerin ülkemizin ekonomik ve sosyal uyumuna katkısda buluması ve değişen küresel rekabet şartlarına adaptasyonun sağlanması amacıyla, gelişmiş ülkelerde örnekleri görülen Kalkınma Ajansları, ülkemizde de 2006 yılından itibaren kanuni sürecini tamamlayarak, aşamalı

---

[1] DPT (2003). Bölgesel Kalkınma Programları;
Doğu Anadolu Kalkınma Programı; Bitlis, Hakkari, Muş ve Van illerini,
TR82, TR83 ve TRA1 Düzey II Bölgeleri Kalkınma Programı; Amasya, Bayburt, Çankırı, Çorum, Erzincan, Erzurum, Kastamonu, Samsun, Sinop ve Tokat illerini,
TRA2, TR72, TR52 ve TRB1 Düzey II Bölgeleri Kalkınma Programı; Ağrı, Ardahan, Bingöl, Elazığ, Iğdır, Karaman, Kars, Kayseri, Konya, Malatya, Sivas, Tunceli ve Yozgat illerini,
TR90 Düzey II Bölgesi Kalkınma Programı; Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinde uygulanmıştır.
[2] DPT (2006:4).

olarak kurulmuşlardır. Ajanslar, yerel ve bölgesel dinamiklerin ve potansiyelin tespiti, bunların ulusal öncelikler ile uyumlu olarak yerinde ve katılımcı bir anlayışla planlanması, gelişme politikalarının rekabetçi projeler ile desteklenmesi için yerelde teknik kapasitesi yüksek kurumlar olarak yapılandırılmaktadırlar. 2006 yılında 2, 2008 yılında 8 ve 2009 yılında 16 olmak üzere kurulan 26 Kalkınma Ajansını tamamı, Bölge Planlarını hazırlamış olarak faaliyetlerini aktif bir biçimde sürdürmektedir.[1]

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunun 5. maddesinde yer alan Kalkınma Ajanslarının amaçları ve temel görevleri şunlardır:

- Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak,
- Bölge plan ve programlarının uygulanmasını sağlayıcı faaliyet ve projelere destek olmak; bu kapsamda desteklenen faaliyet ve projelerin uygulama sürecini izlemek, değerlendirmek ve sonuçlarını Kalkınma Bakanlığına bildirmek,
- Bölge plan ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak,
- Bölgede kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen ve bölge plan ve programları açısından önemli görülen diğer projeleri izlemek,
- Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek,
- Ajansa tahsis edilen kaynakları, bölge plan ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak,
- Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek,
- Bölgenin iş ve yatırım imkânlarının, ilgili kuruluşlarla işbirliği halinde ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtımını yapmak veya yaptırmak,
- Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek,
- Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek,
- Türkiye'nin katıldığı ikili veya çok taraflı uluslararası programlara ilişkin faaliyetlerin bölgede tanıtımını yapmak ve bu programlar kapsamında proje geliştirilmesine katkı sağlamak,
- Ajansın faaliyetleri, malî yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturmak.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi: Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin, ulusal düzeyde ülke genelini kapsayan bölgesel gelişme politikalarını, hedeflerini, ilkelerini, stratejilerini ve kalkınma planlarındaki ana kararların mekânsal tercihlerini belirleyen bir strateji belgesi olması öngörülmektedir. Kalkınma Bakanlığı koordinasyonunda hazırlanacak olan Stratejinin, sektörel politikalarla ulusal düzeyde bölgesel gelişme politikalarının uyumunu sağlamak, ulusal, bölgesel ve

[1] İlk grupta kurulan 2 Kalkınma Ajansı için bkz. 2006/10550 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (06.07.2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete); İkinci aşamada kurulan 8 Kalkınma Ajansı için bkz. 2008/14306 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (22.11.2008 tarih ve 27062 sayılı Resmi Gazete) ve son olarak kurulan 16 Kalkınma Ajansı için bkz. 2009/15236 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (25.07.2009 tarih ve 27299 sayılı Resmi Gazete).

yerel düzeylerdeki planlar arasındaki tamamlayıcılığı güçlendirmek, uygulamayı yönlendirmek ve bölge planlarına genel stratejik bir çerçeve oluşturması amaçlanmaktadır.

Bölgesel Gelişme Komitesi: Bölgesel Gelişme Komitesi, ulusal düzeyde yürütülen politikaların mekansal uyumunu gözetmek amacıyla kısa vadede oluşturulması öngörülen temel yapılanma modellerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Komite ile yönetişim ilkesi çerçevesinde ulusal düzeyde bölgesel gelişme alanında karar alınması, koordinasyonun ve yönlendirmenin sağlanması ve ulusal düzeyde yürütülen politikaların bölgesel kalkınma açısından etkilerinin değerlendirilmesi mümkün olacaktır. Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve bölge planları ile ilgili büyük ölçekli kamu yatırımları da bu Komitede görüşülecektir.

Bölgesel Gelişme Komitesinin üyeleri arasında, Kalkınma Bakanlığı, Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Ekonomi Bakanlığı, Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Türkiye Yatırım Tanıtım ve Destek Ajansı, KOSGEB, İŞKUR, İller Bankası, Kalkınma Bankası, TÜBİTAK, Hazine Müsteşarlığı ve TOBB temsilcilerinin yer alması öngörülmektedir. Kamudan, özel sektörden, sivil toplum kuruluşlarından, meslek örgütlerinden, üniversiteler ile gerekli görülen kurum ve kişiler toplantılara istişari amaçlı davet edilebilecektir. Komite merkezi kuruluşlar arasında yerel ve bölgesel kalkınma alanında koordinasyonu ve yönlendirmeyi sağlayacak temel mekanizma olarak tasarlanması nedeniyle kilit önem taşımaktadır.

5. AB UYUM POLITIKASI REFORM SÜRECININ YANSIMALARI VE TÜRKIYE'YE YÖNELIK POLITIKA ÖNERILERI

2007-2013 döneminde aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik olarak Birliğin mali yardımları, Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (Instrument for Pre-Accession Assistance - IPA) kapsamında tek bir çatı altında toplanmıştır. Türkiye'nin aday ülke statüsü ile faydalandığı IPA'nın temel amacı; aday ve potansiyel aday ülkeleri üyelik sürecinde desteklemek ve üyelik sonrası kullandırılacak olan Yapısal Fonlara hazırlamaktır. IPA kapsamında beş ana bileşen desteklenmektedir:[1]

- Geçiş Dönemi Desteği ve Kurumsal Yapılanma
- Sınır Ötesi İşbirliği
- Bölgesel Kalkınma
- İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi
- Kırsal Kalkınma

IPA'nın Bölgesel Kalkınma bileşeni, üyelik sonrası kullanılacak olan Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu ve Uyum Fonuna; İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni, Avrupa Sosyal Fonuna; ve Kırsal Kalkınma bileşeni ise Kırsal Kalkınma için Avrupa Tarımsal Fonu'na aday ülkeleri hazırlama amacı taşımaktadır. IPA kapsamında tahsis edilen fonların programlanması ve yönetimi DIS kapsamında gerçekleştirilmektedir. DIS sisteminin özelliği AB fonlarının yönetiminde, proje seçim ve uygulama süreçlerinde ulusal kurumların görev almalarıdır.[2] Bu uygulamanın tek istisnası, IPA'nın Kırsal Kalkınma bileşenidir. Kırsal Kalkınma bileşeni kapsamındaki fonlar Türkiye'de ilk kez uygulanan Genişletilmiş Merkezi Olmayan Uygulama Sistemi (EDIS) çerçevesinde Avrupa Komisyonunun ön onay (ex-ante approval) yetkisine tabi olmaksızın ulusal kurumlar tarafından kullandırılmaktadır.[3] Bu yönüyle Kırsal Kalkınma bileşeni, üyelik sonrası gündeme gelecek olan ve aslen bir Yapısal Fon mekanizması olan EDIS kurallarının Türkiye'de adaylık döneminde ilk kez uygulanacak olması nedeniyle özel önem taşımaktadır.

---

[1] EC (2007a), EC (2006d).
[2] Türkiye'de bu sistem ilk kez 2002-2006 dönemi AB mali yardımları ile ilgili olarak 18 Temmuz 2001 tarih ve 2001/41 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile düzenlenmiştir. Halihazırda IPA kapsamında kurumsal görev dağılımına ilişkin düzenleme için bkz. 2009/18 sayılı Katılım Öncesi AB'den Sağlanacak Fonların Yönetimi Konulu Başbakanlık Genelgesi (04.12.2009 tarih ve 27422 sayılı Resmi Gazete).
[3] Dıraor (2008).

Uyum Politikası reform sürecinin Türkiye'ye yönelik yansımaları, öncelikli olarak katılım öncesi mali yardım sisteminin revizyonunu gündeme taşıyacaktır. AB bütçesinden artan oranda kaynak aktarılan Uyum Politikası, bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılmasına yönelik olarak da aday ülkelere ekonomik ve sosyal uyum alanında daha fazla kaynak aktarımını beraberinde getirecektir. Uyum Politikası fonlarının ülkemizdeki ön pratiği niteliğindeki IPA'nın Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenlerine yapılan kaynak tahsisatında da bu kapsamda artış yaşanacaktır. 2007 - 2013 döneminde bu iki bileşene yapılan kaynak miktarı sınırlı olup, Bölgesel Kalkınma bileşenine 1.801 milyon avro, İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenine ise 486 milyon avro kaynak aktarılmıştır.[1]

Program yerine ülke bazlı yaklaşımı ön plana alınması önerisi, Ülkemizde Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenleri altında uygulanan Operasyonel Programlarda (OP) özellikle altyapı projelerinde yaşanan fon kayıplarının önüne geçebilecek esneklik içermesi bakımından önem taşımaktadır. N+3 kuralının program bazlı değil ülke bazlı uygulanması ile birlikte, Operasyonel Programlar arası ve IPA bileşenleri arasında fon transferi mümkün olabilecek ve böylelikle fon kullanımında başarılı ve proje havuzunun yeterli olduğu olan alanlara fon aktarımı gerçekleşebilecektir. Yeni yaklaşımda N+3 kuralının ülke bazlı olarak belirlenmesi, Türkiye'ye tahsis edilen fonların bileşen ve programa yapılan ön tahsisatın bir sınırlama olmaksızın endikatif bir nitelik taşımasını sağlayacak ve Türkiye'ye tahsis edilen fonun 3. yıl sonunda IPA bileşenlerinden herhangi biri altında kullanılmış olmasını fon kullanımı için yeterli sayabilecektir.

Bu esnekliğin hayata geçirilebilmesi Türkiye'ye özellikle çevre, ulaştırma ve sanayi altyapısı alanlarında fon kayıpları riski yaşayan altyapı projelerinin finansmanında kolaylık sağlayacaktır. Komisyon nezdinde bu esnekliğin aday ülkelere de sağlanması yönünde girişimlerde bulunulması önem taşımaktadır. AB Uyum Politikasındaki reform sürecinin bölgelere ve ülkelere inisiyatif tanıyan, ulusal ve mekansal öncelikleri ve planlamayı öne çıkaran yeni yaklaşımı; Ülkemizde IPA'nın kırsal kalkınma bileşeni hariç uygulanmakta olan DIS sisteminden Komisyonun ön onay yetkisi olmaksızın merkezi olmayan uygulama sistemine (EDIS) geçişi hızlandırıcı etki de yapacaktır. Her iki durumda IPA tasarımının revizyonu gündeme gelecektir.

AB Uyum Politikası reform sürecinin Yapısal Fonların aktarılmasında ekonomik ve sosyal boyutun yanı sıra mekansal boyutun da güçlendirilmesi yönündeki eğilimi, katılım öncesi mali yardımların da mekansal yönünün güçlenmesini beraberinde getirecektir. 2004-2006 Ön Ulusal Kalkınma Planı döneminde uygulanan Bölgesel Kalkınma Programları ile yerelde AB standartlarında proje hazırlama ve yönetme kapasitesi ve AB fonlarının kullanımına yönelik teknik uzmanlık düzeyi kayda değer ölçüde artmıştır. IPA dönemi öncesinde bu programlar, yerelde AB fonlarının kullanımı konusunda kurumsal kapasite oluşumunu ve farkındalık yaratılmasının temel mimarı konumundadırlar. Bu programların akabinde, 2007 yılından itibaren IPA Bölgesel Kalkınma bileşeni kapsamında hazırlanan Çevre, Ulaştırma ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'leri ile İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşeni kapsamında hazırlanan İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi OP'si de Yapısal Fon uygulamaları öncesinde uygulama deneyimi edinimi ve yerelde kurumsal kapasitenin geliştirilmesi amacına hizmet eden projeleri finanse etmektedir.[2] Bu yönüyle operasyonel programlar bölgelerde mevcut teknik bilgi altyapısını güçlendirici ve uygulama deneyimlerini yaygınlaştırıcı rol oynamışlardır.

Gerek AB Uyum Politikası kapsamında gerekse IPA kapsamında hazırlanan OP'ler bölgesel ve sektörel nitelik taşımaktadır. IPA döneminde uygulanan Çevre, Ulaştırma ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi OP'leri ağırlıklı olarak sektörel OP niteliğini haizdir. Bu dönemde, içinde bölgesel unsurlar bulunan sektörel bir program olarak hazırlanması nedeniyle Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'si özel önem taşımaktadır. Ancak kapsam, içerik ve uygulama sahası olarak tümüyle bölgesel nitelikli bir operasyonel program için herhangi bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

---

[1] EC (2010c:7).

[2] Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'si için bkz. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2007); Ulaştırma OP'si için bkz. Ulaştırma Bakanlığı (2007); Çevre OP'si için bkz. Çevre ve Orman Bakanlığı (2007), İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi OP'si için bkz. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2007).

Bölgesel nitelikli bir operasyonel programın yokluğu, IPA sürecinin Türkiye için yeni olması, bölgesel düzeyde fon tahsisatıyla ilgili Kalkınma Ajansı gibi yapıların henüz yeterince gelişmemiş olması, kurumsal bazlı tercihler ve Avrupa Komisyonunun ilk etapta mümkün olduğunca az operasyonel program hazırlanması talebi ile yakından ilişkilidir. Bununla birlikte, Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'si kapsamındaki coğrafi odaklanma yaklaşımı, sektörel operasyonel programa, sınırlı da olsa, bir ölçüde bölgesel nitelik kazandırmıştır.[1]

2007 – 2013 dönemi Türkiye'ye Yapısal Fon mekanizmalarına hazırlık anlamında bir geçiş dönemi imkanı sağlamaktadır. IPA döneminde coğrafi odaklanma yaklaşımından doğan kısıtları hafifletebilmek, her bir bölgenin ihtiyacına uygun rekabetçi alanlarda AB fonlarının aktarılmasını sağlamak ve Uyum Politikasında mekansal planlama boyutunun öne çıkacağı 2014 sonrası döneme hazırlık amacıyla, 2011-2013 döneminde Türkiye IPA'nın Bölgesel Kalkınma bileşeni altında, rekabet edebilirlik alanında hazırlanacak sektörel program ile bölgesel programların ayrıştırılması uygun olacaktır. Böylece, Rekabet Edebilirlik OP'si altında aslen ulusal nitelikteki ihtiyaçlar, Bölgesel OP altında ise uygulanacağı bölgenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik eylemlerin gerçekleştirilmesi mümkün olabilecektir.

Bu ihtiyaçtan hareketle, bu geçiş döneminde Türkiye'de, sektörel düzeyde rekabet edebilirlik operasyonel programı ile bölgesel düzeyde entegre operasyonel programlar hazırlanması uygun olacaktır. Böylece, bir yandan sektörel OP altında tüm ülkenin ihtiyaçlarına yönelecek nitelikteki öncelikli alanların (özellikle inovasyon, ar-ge gibi) finansmanı mümkün olabilecek, diğer taraftan da bölgesel OP altında bölgelerin dinamik ve rekabet gücü yüksek alanlarındaki projelerin finansmanı ile bölgenin bu projeleri destekleyici ve tamamlayıcı nitelikteki küçük ölçekli çevre ve ulaştırma altyapı ihtiyaçlarının finansmanı da mümkün olabilecektir. Bu durumda, IPA Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenleri altındaki operasyonel programların genel stratejiyi belirleyen temel politika dokümanı olan 2007-2013 dönemi Stratejik Çerçeve Belgesi'nin (Strategic Coherence Framework) de bu gerekliği karşılar biçimde revize edilmesi gerekecektir.[2]

Farklı sektörel programlar altında bölgesel nitelikli ve tamamlayıcı küçük ölçekli altyapı ihtiyaçlarının entegre bir biçimde finanse edilmesi önünde belli kısıtlar oluşabilmektedir. Zira, 2007 – 2010 döneminde Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'si altında finanse edilen projeleri destekleyici nitelikteki çevre ve ulaştırma gibi projelerin finansmanı mümkün olamamıştır. Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Romanya gibi diğer yeni üye ülkelere nispeten nüfus büyüklüğü bakımından Türkiye'ye benzeyen ülkelerde de benzer bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir.[3] Bu kapsamda, üyelik sonrası ilk dönemde bu ülkelerde sektörel düzeyde rekabet edebilirlik OP'si, bölgesel düzeyde ise İBBS Düzey II bölgesi bazında değil entegre tek bir bölgesel OP hazırlanması tercih edilmiştir.[4]

IPA kapsamındaki operasyonel programlar üç yıllık dönemleri kapsadığı için, 2011 – 2013 döneminde mevcut Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'sinin devamı niteliğinde yeni bir program hazırlanması gerekecektir. Ancak, hazırlanacak bu program mevcut programın devamı niteliğinde olmayıp; bölgesel unsurların ayrıştırıldığı, sektörel yönü ağır basan ve tüm ülkeyi kapsayan bir program olmalıdır. Bu bakımdan, Çok Yıllı Endikatif Planlama Belgesinde (Multi-Annual Indicative Planning Document) belirlenen ve bölgelere sınırlı düzeyde fon aktarımına neden olan coğrafi odaklanma yaklaşımının ötesine geçilmelidir.[5] Rekabet Edebilirlik OP'si altında, bölgesel gelişmişlik farklarını azaltmaya dayalı bölgesel nitelikli ihtiyaçların finansmanından ziyade, ülke genelinde rekabet edebilirliğin güçlendirilmesini hedefleyen ve en rekabetçi sektörlerdeki genel nitelikli ihtiyaçların finanse edilmesini önceliklendiren bir yaklaşım benimsenmelidir.

Bölgesel düzeyde ise, 2011 sonrası dönem için birden fazla İBBS Düzey II bölgesini içeren Entegre Bölgesel Operasyonel Programın (EBOP) hazırlanması gündeme gelebilecektir. Türkiye'nin mevcut koşulları ve AB fonlarına ilişkin ülke örnekleri ve deneyimleri ışığında, başlangıç dönemi için İBBS

---

[1] Coğrafi Odaklanma İlkesi, kişi başı GSMH'si Türkiye ortalamasının %75'i altında kalan bölgelere AB fonların aktarılmasını öngörmektedir. Bu yaklaşım Bölgesel Rekabet Edebilirlik ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi OP'leri kapsamında 12 Düzey II Bölgesinde uygulanmaktadır. bkz. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı (2007) ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (2007).
[2] 7 yıllık bir perspektifle hazırlanan Stratejik Çerçeve Belgesi için bkz. DPT (2007).
[3] Köseoğlu (2008).
[4] a.g.e.
[5] EC (2007b).

Düzey II bazında ayrı ayrı operasyonel program hazırlanması yerine, entegre bir bölgesel OP'nin hazırlanması uygun olacaktır. Bu tercihin yapılması, özellikle AB fonlarının yönetimi açısından yerel kapasiteyi güçlendirme ve akreditasyon sürecinin uzunluğu gibi kriterler göz önünde bulundurulduğunda programların etkin yürütülmesi açısından önemlidir.

Mevcut durumda, Entegre Bölgesel Operasyonel Programın yönetilmesinden sorumlu olarak program otoritesi görevini üstlenebilecek en uygun kurum Kalkınma Bakanlığı'dır.[1] AB ülkeleri örneklerinde, bölgesel kalkınmadan sorumlu kurumların yönetim otoritesi olarak belirlendiği görülmektedir. Türkiye – AB mali işbirliği çalışmaları kapsamında daha önce Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı sıfatıyla Ön Ulusal Kalkınma Planı çerçevesinde öncelikli 12 Düzey II bölgesinde bölgesel kalkınma programları bu kurum tarafından hazırlanmış ve uygulanmıştır. Bu çerçevede, ayrıca programlar için kapsamlı izleme ve değerlendirme mekanizması da oluşturulmuştur. Tüm bu açılardan değerlendirildiğinde, Kalkınma Bakanlığı bünyesinde bölgesel kalkınma programlarının uygulanması ve izlenmesi anlamında gerekli kapasite halihazırda mevcuttur. Program Kalkınma Bakanlığı tarafından yönetilirken, ihale ve sözleşme gibi görevlerin başlangıç döneminde Merkezi Finans ve İhale Birimi tarafından yerine getirilmesi uygun olacaktır.

Bölgelerde AB fonlarının etkin kullanımını teminen, 26 Düzey II bölgesinde faaliyet göstermekte olan Kalkınma Ajansları program kapsamında aracı kurum rolü üstlenmelidir. Kalkınma Ajansları halen birçok AB ülkesinde bölgesel OP'ler için aracı kurum *(intermediate body)* olarak görev yapmaktadırlar. Aracı kurum rolü, nihai sorumluluk merkezi düzeyde programları koordine eden yönetim otoritesinde kalmakla birlikte, program kapsamında proje seçimi, uygulaması, izleme ve değerlendirme gibi konularda bölgelerdeki uygulamalara aracılık etmeyi kapsayan yetki devrini ifade etmektedir. Bu yetki devri ile Kalkınma Ajanslarının AB fonlarının yerelde kullanılması için fon yönetim mekanizmalarında aktif olarak görev almaları mümkün olabilecektir.

Ön Ulusal Kalkınma Planı çerçevesinde yürütülen bölgesel kalkınma programları sürecinde daha sonra büyük ölçüde Kalkınma Ajansları bünyesine transfer olan hizmet birlikleri bünyesinde oluşturulan program uygulama birimleri de önemli ölçüde deneyim kazanmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Entegre Bölgesel Operasyonel Program bünyesinde Kalkınma Ajanslarının aracı kurum olarak görev yapması ve Kalkınma Bakanlığı'nın bölgesel nitelikli kalkınma programları uygulamaya devam ederek, hazırlanacak yeni OP'nin Program Otoritesi olarak görev yapması uygun olacaktır.

5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Kanunu halihazırda Ajansların AB fonu kullanmalarına ve yönüyle de aracı kurum görevini icra etmesine dayanak sağlamaktadır. 26 Kalkınma Ajansının tamamının aktif biçimde faaliyetlerine devam ediyor olmasına karşın, ajansların AB akreditasyon sürecine hazırlanmaları için bölgesel düzeyde idari kapasitenin geliştirilmesine yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Avrupa Komisyonu, IPA kapsamında AB fonlarının yönetiminde görev alacak kurumlara yetki devrini (conferral of management) tamamlamadan önce fonların etkin kullanımını teminen süreçte rol alacak ulusal kurumları bir akreditasyon sürecine tabi tutmaktadır. Akreditasyon süreci fon yönetiminin, uygulama ve mali kontrol sistemlerinin etkinliğini ve işlerliğini garanti etmeye yönelik bir dizi kriterin fon akışı öncesinde sağlanmasına yöneliktir. IPA kapsamında belirlenen akreditasyon kriterleri kurumsal yapılanmanın, planlama ve risk yönetiminin, ödeme ve doğrulama süreçleri dahil kontrol faaliyetlerinin, izleme faaliyetlerinin, veri akışı ve raporlama dahil tüm iletişim kanallarının varlığının, işlerliğinin ve etkinliğinin teminine odaklanmaktadır.[2] AB akreditasyon kriterleri ile ajansların proje ve faaliyet destekleme kapsamında kaynak kullandırma amacıyla tabi oldukları mali yönetim yeterliği kriterleri büyük ölçüde birbirine benzemesine karşın, AB kriterleri daha kapsamlı, detaylı ve daha sıkı denetime tabi başlıklardan oluşmaktadır. Kriterlerin karşılanmasının garanti edilmesine yönelik olarak, özellikle ajanslar bünyesinde kurumsal ihtiyaç ve fark analizlerinin yapılması ve tespit edilen alanlarda eğitim programlarının düzenlenmesi gerekmektedir.

---

[1] 3 Haziran 2011 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 641 sayılı Kanun Hükmünde Kararname uyarınca Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Kalkınma Bakanlığı olarak yeniden yapılandırılmıştır.

[2] IPA kapsamında görev alacak kurumların tabi olduğu akreditasyon kriterleri için bkz. Dıraor (2008:215-220).

Son olarak, AB Uyum Politikası reform dinamikleri uygulama sonuçlarının (results) ve etkilerinin (impacts) izlenmesi ve değerlendirmesi alanlarında kapasite artırımına işaret etmektedir. Özellikle entegre izleme ve değerlendirme sistemlerinin tasarlanması ve ölçülebilir ve uygun performans göstergelerinin tanımlanması öncelikli alanların başında gelmektedir. IPA kapsamında mali yardımların izlenmesi alanında entegre olarak faaliyet gösteren tek sistem, Stratejik Koordinatör sıfatıyla Kalkınma Bakanlığı tarafından IPA Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenleri altındaki Stratejik Çerçeve Belgesi, 4 operasyonel program ve programların altında finanse edilen projeleri/operasyonları izlemek üzere tasarlanan Entegre İzleme Bilgi Sistemi'dir (Integrated Monitoring Information System – IMIS). Bu sistemle uyumlu olarak IPA'nın diğer bileşenlerinin izlenmesi ile ilgili entegre sistemlerin kurulması için çalışmalar yürütülmesi önem taşımaktadır.

6. SONUÇ

Son genişlemeyle birlikte AB içindeki gelişmişlik farkları benzeri görülmemiş bir şekilde artmıştır. Bu farkların giderilmesi uzun dönemli, sürekli ve aktif bir çabayı gerektirmektedir. AB Uyum Politikası bölgesel gelişmişlik farklarını gidermek amacıyla Yapısal Fonlar ve Uyum Fonu aracılığıyla uygulanan en aktif politika alanların başında yer almaktadır. AB bütçesinden Uyum Politikasına ayrılan kaynak miktarı ve bütçe içerisindeki nispi büyüklüğü zaman içinde, önemi ile paralel bir biçimde, artış göstermiştir.

2014-2020 dönemi için AB Bölgesel Politikasında reform yapılması, Birliğin en temel gündem maddelerinin başında gelmektedir. Reform kapsamında, kaynakların büyük bir bölümünün mekan bazlı kalkınma stratejilerine aktarılması ve bölgesel politikanın mekansal boyut güçlendirilmiş olarak kapsamlı revizyonu öngörülmektedir. İçinde bulunduğumuz dönemde Birlik üyesi ülkeler AB Uyum Politikası'nın geleceğini tartışmak üzere çalışmalarını en üst düzeyde sürdürmektedir.

Bölgesel Politikanın her bakımdan zirve dönemini yaşadığı bu periyotta, Uyum Politikası reform çalışmalarının ana çatısını oluşturmak üzere 2009 yılında hazırlanan Barca Raporu, yakınsama anlayışına ekonomik ve sosyal boyut yanında *mekansal* boyutun da dahil edilmesini önermesi bakımından özel önem taşımaktadır. Barca Raporu kapsamında reformun 3 ana temasını; bölgesel politika alanında fon aktarımında az sayıda stratejik önceliğe odaklanma, bölgesel–yerel aktörlerle etkin yönetişim mekanizmalarının kurulması ile planlama, uygulama ve izleme süreçlerinde mekansal duyarlılığın ön plana alınması oluşturmaktadır.

İçinde bulunduğumuz reform sürecinin Birliğe üyelik yolunda mali yardımlardan faydalanan aday ülke statüsündeki Türkiye'ye de yansımaları olacaktır. Ulusal düzeyde bölgesel gelişme politikalarının stratejik yöneliminin ve merkezi düzeyde koordinasyonun güçlendirilmesi ile yerel aktörlerin karar alma süreçlerine entegrasyonuna yönelik artan vurguya paralel bir yansıma olarak, Türkiye'de bölgesel gelişme stratejileri ve uygulama yaklaşımını belirleyen en temel strateji belgesi olarak Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi hazırlanacaktır. Bu strateji, mekansal ve bölgesel gelişme stratejilerinin stratejik altyapısını oluşturulması ve bölgesel gelişme alanında ulusal düzeyde eşgüdümü en üst seviyede sağlaması bakımından bir ilk olması nedeniyle önem taşımaktadır. Ayrıca, merkezi kuruluşlar arasında bölgesel kalkınma alanında koordinasyonu ve yönlendirmeyi sağlayacak temel mekanizma olarak hayata geçirilecek olan Bölgesel Gelişme Komitesi de kilit önem taşıyan bir kurumsal yapılanma modeli olarak uygulamaya geçecektir. Son olarak, 2006 yılında 2, 2008 yılında 8 ve 2009 yılında 16 olmak üzere ülke genelinde aşamalı olarak kurulan 26 Kalkınma Ajansı da yeni bölgesel politika yaklaşımının en temel yapıtaşını oluşturmaktadır. Bölgelerinde aktif olarak faaliyetlerini sürdüren Kalkınma Ajansları, bölgesel gelişme stratejilerini ve yol haritalarını ortaya çıkaran ve bu stratejilere göre kaynakları yönlendiren katalizör kurumlar olarak ağırlıklı rol oynayan yapılar olarak karşımıza çıkacaklardır. Ajanslar kurumsal yapılanmaları ve görev alanları itibariyle, katılımcı yaklaşımla yerel aktörlerce sahiplenilen ortak hedeflerin oluşturulması, bölgelerin yatırımlar için cazip hale getirilmesi, bölgelerin kalkınmada kendi içsel potansiyellerini gerçekleştirilmesi ve yönetişimin geliştirilmesine hizmet eden kurumlar olarak, Türkiye'nin yeni bölgesel politika yaklaşımının yanı sıra AB Uyum Politikası reform süreci dinamiklerinin hayata geçirileceği en temel kurumlar olarak ön planda olacaklardır.

Katılım öncesi mali yardımlar açısından incelediğimizde ise, Uyum Politikası reformu kapsamında yakınsama anlayışında *mekansal* boyutun da öne çıkacağı 2013 sonrası dönem için, halihazırda IPA

kapsamında AB fonları için yürütülen sektörel programlarla bölgesel programların ayrıştırılması ihtiyacı gündeme gelecektir. Bu perspektiften hareketle, IPA kapsamında, Bölgesel Rekabet Edebilirlik OP'sinin yeniden yapılandırılarak ikiye ayrılması yönünde politika tasarımları bugünden yoğunlaştırılmalıdır. Sektörel bazda ve ülke genelini kapsayan bir *Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı* ile bölge-spesifik ihtiyaçları ve öncelikleri ön plana çıkaran bölgesel düzeyde bir *Entegre Bölgesel Operasyonel Program* hazırlanması uygun olacaktır. Böylelikle, sınırlı sayıda bölgeye belli alanlarda destek sağlanması yerine bölge-spesifik bir yaklaşımla her bir bölgenin dinamik ve öncelikli sektörlerine destek sağlanması mümkün olabilecektir.

Entegre bir bölgesel OP veya İBBS Düzey II bölgesi bazında birden çok bölgesel OP hazırlanması tercihine karar verilirken, entegre bölgesel OP uygulanmasının geçiş döneminde özellikle yereldeki kurumsal kapasite göz önüne alınarak tercih edilmesi uygun olacaktır. AB fonlarının bölgesel OP aracılığıyla aktarımında, bölgesel düzeyde idari kapasitenin geliştirilmesi için bölgeleri AB akreditasyon sürecine hazırlayacak yoğun bir hazırlık dönemi beklemektedir. Bu nedenle, ilk aşamada tek bir Entegre Bölgesel Operasyonel Programın hazırlanması; ilerleyen dönemlerde ise performans sonuçlarına ve fon tahsisatına göre İBBS Düzey II bölgesi bazında birden çok bölgesel OP hazırlanarak uygulamanın yaygınlaştırılması daha isabetli bir yaklaşım olacaktır. Kurumsal yapılanma boyutuyla, yerel düzeyde halihazırda ülke genelinde faaliyet gösteren 26 Kalkınma Ajansının Entegre Bölgesel OP için aracı kurum olarak görev yapması ve merkezi düzeyde ise bölgesel politikaların belirlenmesinden sorumlu ve 2002-2006 döneminde AB fonlarından Bölgesel Kalkınma Programlarını Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı olarak yürüten Kalkınma Bakanlığı'nın program otoritesi olarak görev alması uygun olacaktır.

Son olarak, önümüzdeki dönemde Türkiye'nin yeni bölgesel yaklaşımı ve AB Uyum Politikasındaki reform dinamikleri dikkate alındığında, AB fonlarının kullanımında proje havuzu yaklaşımının geliştirilmesi; fizibilite çalışması, piyasa analizleri, ihale dokümanlarının hazırlanması gibi teknik çalışmalara yönelik kapasitenin yanı sıra projelerin yönetimi, koordinasyonu, izleme ve değerlendirme alanlarında kapasitenin güçlendirilmesi öncelikli alanların başında gelmektedir. Özellikle sonuçların (results) izlenmesine yönelik olarak etkin bir izleme ve değerlendirme sisteminin oluşturulması, performans göstergelerinin doğru ve ölçülebilir tanımlanması ve kaynakların etkisini ölçmeye yönelik etki analizlerinin (impact assessment) yapılması gerekmektedir. Halihazırda IPA kapsamında mali yardımların izlenmesi alanında entegre faaliyet gösteren tek sistem, IPA Bölgesel Kalkınma ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi bileşenlerine yönelik olarak hazırlanan IMIS'tir. IMIS ile uyumlu olarak IPA'nın diğer bileşenlerinin izlenmesi ile ilgili çalışmaların başlatılması, üst düzey strateji, program ve projelerin izlenmesini sağlayacak entegre izleme sistemlerinin hayata geçirilmesine öncelik verilmesi uygun olacaktır. Birden fazla başlıkta eşgüdümlü olarak yürütülmesi gereken tüm bu politika yaklaşımları, özellikle Yapısal Fon uygulamaları öncesinde uygulama deneyimi edinimi ve yerelde kurumsal kapasitenin geliştirilmesi açısından özel önem taşımaktadır.

7. KAYNAKLAR

Barca, F., 2009. An Agenda For A Reformed Cohesion Policy: A Place-Based Approach To Meeting European Union Challenges And Expectations, Belçika.

Council Of The European Union, 2005. Presidency Conclusions Of The Brussels European Council (22 And 23 March 2005), 7619/1/05 Rev, Brüksel.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2007. İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı, Ankara.

Çevre ve Orman Bakanlığı, 2007. Çevre Operasyonel Programı, Ankara, Eylül.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), 2007. Stratejik Çerçeve Belgesi (Strategic Coherence Framework), Ankara, Mayıs.

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (DPT), 2006. Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013, Ankara.

DPT, 2003. Ön Ulusal Kalkınma Planı 2004-2006, Ankara.

Diraor, B., M., 2008. Katılım Öncesi AB Fonları ve Kırsal Kalkınma: Fırsatlar, Sorunlar ve Türkiye İçin Öneriler, Uzmanlık Tezi, T.C Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.

European Commission (EC), 2010a. Investing in Europe's Future, Fifth Report on Economic, Social and Territorial Cohesion, Lüksemburg.

European Commission, 2010b. Europe 2020: A Strategy for Smart, Sustainable and Inclusive Growth, Brüksel.

European Commission, 2010c. Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Multi-Annual Indicative Financial Framework for (2011-2013).

European Commission, 2007a, Commission Regulation (718/2007/EC) implementing Council Regulation (1085/2006/EC) establishing an instrument for pre-accession assistance, OJ L 170, 29.06.2007.

European Commission, 2007b. Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) Multi-Annual Indicative Planning Document (2007-2009).

European Commission (2006a), Council Regulation (1083/2006/EC) laying down general provisions on the European Regional Development Fund, the European Social Fund and the Cohesion Fund and repealing Regulation (1260/1999/EC), OJ L 210, 31.7.2006.

European Commission, 2006b. Council Regulation (1080/2006/EC) on the European Regional Development Fund and repealing Regulation (1783/1999/EC), OJ L 210, 31.7.2006.

European Commission, 2006c. Council Regulation (1081/2006/EC) on the European Social Fund and repealing Regulation (1784/1999/EC), OJ L 210, 31.7.2006.

European Commission, 2006ç. Council Regulation (1084/2006/EC) establishing a Cohesion Fund and repealing Regulation (1164/94/EC), OJ L 210, 31.7.2006.

European Commission, 2006d. Council Regulation (1085/2006/EC) establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance, OJ L 210, 31.7.2006.

European Commission, 1992. Treaty on European Union, Founding Treaties, Official Journal C 191, 29.07.1992.

European Commission, 1987. Single European Act, OJ L 169, 29.06.1987.

European Commission, 1975. Council Regulation (724/1975/EEC) on the Establishment of a European Regional Development Fund, OJ L 73, 21.03.1975.

European Parliament, 2005. Adaption of Cohesion Policy to the Enlarged Europe and Lisbon and Gothenburg Objectives, Brüksel.

Günuğur, H., 2005. Avrupa Birliği'nin Kurucu Antlaşmaları, Avrupa Ekonomik Danışma Merkezi Yayınları, Ankara.

Köseoğlu, A., 2008. AB Uyum Politikası Ekseninde Bölgesel Rekabet Edebilirlik Yaklaşımı ve Türkiye'ye Yansımaları, Yayınlanmamış Planlama Uzmanlığı Tezi, DPT, Ankara.

Manzella G. P., Carlos, M., 2009. The Turning Points of EU Cohesion Policy, Report Working Paper of European Investment Bank, European Policies Research Centre, Lüksemburg.

Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, 2007. Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı, Ankara.

Ulaştırma Bakanlığı, 2007. Ulaştırma Operasyonel Programı, Ankara.

Yaman, A., Murat K., 2008. "Türkiye'de Bölgesel Politikanın Dönüşümü Sürecinde Kalkınma Ajanslarının Kuruluş Çalışmaları: Son Durum ve Değerlendirmeler", İstanbul Politikalar Merkezi, Bölgesel Kalkınma Ajansları Kitabı, ss. 31-60, Temmuz.

5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun (08.02.2006 tarih ve 26074 sayılı Resmi Gazete).

2006/10550 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (06.07.2006 tarih ve 26220 sayılı Resmi Gazete).

2008/14306 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (22.11.2008 tarih ve 27062 sayılı Resmi Gazete).

2009/15236 Sayılı Bazı Düzey II Bölgelerinde Kalkınma Ajansları Kurulmasına Dair Bakanlar Kurulu Kararı (25.07.2009 tarih ve 27299 sayılı Resmi Gazete).

2009/18 Sayılı Katılım Öncesi AB'den Sağlanacak Fonların Yönetimi Konulu Başbakanlık Genelgesi (04.12.2009 tarih ve 27422 sayılı Resmi Gazete).

İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ SINIFLANDIRMASI'NIN BÖLGESEL İSTATİSTİKLER VE BÖLGESEL POLİTİKALAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ahmet ÖZTÜRK[1]

ÖZET

Avrupa Birliği (AB) uyum süreci ile birlikte, Türkiye'de mekansal birimler İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) esas alınarak tanımlanmıştır. Bu sınıflandırma, gerek bölgesel istatistiklerin derlenmesine gerekse AB uyum sürecindeki ve ulusal düzeydeki bölgesel gelişme politika uygulamalarına temel teşkil etmektedir.

Bu çerçevede, bu bildirinin temel amacı; İBBS'nin Türkiye'de bölgesel istatistikler ve bölgesel politikalar üzerindeki olumsuz etkisinin ortaya konularak illerin düzey 2 bölgeleri ve iller arasındaki fonksiyonel ve mekansal ilişkilerin temel alınarak düzey 1 bölgelerinin fonksiyonel nodal bölgeler olarak tanımlanabileceği önerinin tartışılmasıdır.

GİRİŞ

Avrupa Birliği'nde, bölgesel istatistiklerin tek bir mekansal sınıflandırmaya göre üretilmesini temin etmek için, Avrupa Topluluğu İstatistik Ofisi (Eurostat) tarafından 1970'lerden itibaren İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) (The Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS)) geliştirilmektedir.[2] 2000'li yıllarda hızlanan AB uyum süreci ile birlikte, Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri tanımlanmış ve bu sınıflandırma 28 Ağustos 2002 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuştur.

Bu kararla birlikte İBBS, bölgesel istatistiklerin ve Kalkınma Ajansları başta olmak üzere ulusal/bölgesel ve AB uyum sürecindeki bölgesel gelişme politikalarının uygulama zemini olarak kullanılmaya başlanmıştır.

2. İSTATİSTİKİ BÖLGE BİRİMLERİ

1988'den itibaren AB mevzuatında yer almaya başlamış olan İBBS'nin birincil amacı AB bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi ve uyumlulaştırılmasıdır. Bu doğrultuda, 1970'ler boyunca İBBS aşamalı olarak özel amaçlı diğer sınıflandırmaların (tarım bölgeleri, sanayi bölgeleri, vb.) yerine kullanılmaya başlanmış ve bölgesel istatistik sistemleri bu bazda geliştirilmiştir.[3]

Sınıflandırmanın ikinci amacı, yapılacak olan sosyo-ekonomik analizlere temel oluşturmaktır. Komisyon tarafından bölgesel ekonomi üzerine düzenlenen 1961 tarihli Brüksel Konferansı'nda, İBBS bölgelerine yönelik bazı tespitler yapılmıştır. Burada, düzey 2 bölgelerinin üye ülkelerin bölgesel politikalarının çerçevesinin belirlenmesinde genel olarak kullanıldığı ve bu sebeple ulusal-bölgesel problemlerin analizinde uygun bir bölge ölçeği olduğu sonucuna varılmıştır.[3]

Diğer taraftan, düzey 1 bölgelerinin AB bölgesel politikalarının (örneğin gümrük birliği ve ekonomik entegrasyonun mekansal birimler üzerindeki etkisi) analizinde kullanılması gerektiği ve düzey 3 bölgelerinin ise ekonomik analizler için çok küçük birimler oldukları ve bu nedenle daha çok özel bölgesel politika tedbirlerinde kullanılması gerektiği belirtilmiştir.[3] Sınıflandırmanın bir amacı da Birlik bölgesel politikaların çerçevesinin belirlenmesidir. AB uyum politikası yakınsama hedefi (convergence objective) kapsamında yapısal fonlardan yararlanabilecek bölgeler düzey 2 bazında

---

[1] DPT Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

[2] Introduction to the NUTS and the Statistical Regions of Europe, 6 April 2009, <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/introduction_regions_en.html>.

[3] Purpose of the NUTS, 6 April 2009, <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/application_regions_en.html>.

belirlenmektedir.[1] Diğer hedefler yönünden fonlardan yararlanacak bölgelerin belirlenmesinde ise temel olarak düzey 3 bölge sınıflandırması kullanılmaktadır.[3]

Hiyerarşik yapıya sahip olan bu sınıflandırmada üye ülke öncelikle düzey 1 bölgelerine, ardından düzey 1 bölgeleri düzey 2 bölgelerine ve düzey 2 bölgeleri de düzey 3 bölgelerine ayrılmaktadır.[2] İstatistiklere erişebilme ve bölgesel politika uygulamaları nedeniyle[3] İBBS'nin tanımlanmasında birincil olarak idari ve politik kararların bir idari makam tarafından alınabildiği idari birim sınırları baz alınmaktadır.[4] Örneğin, bu kapsamda Türkiye'de mevcut idari birimler il, ilçe, bucak ve köylerdir. Bölgesel istatistiklerin karşılaştırılabilir olması bölgelerin nüfus büyüklüklerinin birbirine yakın olması ile daha anlamlı olmaktadır. Bu amaçla, İBBS düzeyleri tanımlamasında Tablo 2.3'de yer alan nüfus eşikleri kullanılmaktadır. Üye ülkelerde bir idari birim sınıfının hangi İBBS düzeyine karşılık geldiğine, o idari birim sınıfının nüfus ortalaması ile karar verilmektedir.[7]

Tablo 1. İBBS Nüfus Eşikleri

Düzey	Minimum	Maksimum
Düzey 1	3 milyon	7 milyon
Düzey 2	800 000	3 milyon
Düzey 3	150 000	800 000

Kaynak: Regulation (ec) no 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 may 2003.

Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırmasının tanımlanması, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve 8 Mart 2001 tarihinde yapılan Çevre Konseyinde kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesinde ve 19 Mart 2001 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen AB Müktesebatının Üstlenmesine İlişkin Türkiye Ulusal Programında kısa vadeli öncelikler arasında yer almıştır. Bu kapsamda, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) koordinasyonunda 2001 yılında başlanan çalışma ile Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri tanımlanmış ve bu sınıflandırma 28 Ağustos 2002 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuştur.

Türkiye'nin en büyük idari birimi olan illerin 1997 yılı nüfus ortalamasının 771.049 ile İBBS düzey 3 nüfus eşiği arasında olması, bu ortalamanın AB düzey 3 ortalamasına düzey 2 ölçeğine göre daha yakın olması, yüzölçümü ve nüfus büyüklüğü itibarıyla Türkiye'ye benzerlik gösteren Fransa, İspanya, İngiltere ve İtalya gibi AB ülkelerinin düzey 3 nüfus ortalamalarının il ölçeğine yakın olması, benzer şekilde bu ülkelerdeki düzey 3 sayılarının il sayısına yakın olması, ilçe düzeyinde derlenen istatistiki verilerin kısıtlı olması gerekçeleriyle iller düzey 3 olarak tanımlanmıştır.[5]

Ancak, İBBS tüzüğü ve Komisyon uygulamaları düşünüldüğünde, illerin düzey 3 olarak tanımlanmasında sadece nüfus ortalaması bir kriter olabilmekte diğer sıralanan gerekçeler ise tüzükte yer almadığı gibi üye ülke uygulamalarında rastlanılmamaktadır.[8]

İllerin düzey 3 olarak tanımlandığı 2001 yılında yapılan İBBS çalışmasında, düzey 1 ve düzey 2 bölgelerine karşılık gelen idari birimler Türkiye'de bulunmadığından komşu illerin gruplandırılması ile bu bölgeler belirlenmiştir. Çalışma kapsamında Avrupa Komisyonuna sunulan raporlarda; bölge kalkınma planları, İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması, Yerleşme

[1] Which Regions are Affected?, 6 April 2009, <http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/region/index_en.htm>.
[2] Basic Principles of the NUTS, 6 April 2009, <http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/basicnuts_regions_en.html>.
[3] Eurostat, 2008: 5.
[4] Regulation (ec) no 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 may 2003.
[5] Öztürk, A., 2009:27-28.

Merkezlerinin Kademelenmesi çalışması ve kişi başına GSYH, sanayi sektöründe kişi başına üretim, tarımsal üretim değeri, nüfus yoğunluğu, kentleşme oranı vb. bazı temel istatistiki göstergeler dikkate alınarak saha tecrübesi ve gözlem ile desteklenen; tarihi, ekonomik, kültürel ve sosyal bilgi birikimine dayanan uzmanlık inisiyatifine bağlı bir perspektif ile düzey 1 ve düzey 2 bölgelerinin tanımlandığı ifade edilmektedir. [1]

3. BÖLGESEL İSTATİSTİKLER VE ANALİZLER

İBBS'nin yürürlüğe girmesinden itibaren TÜİK, bölgesel bazda anketlere dayalı Gayri Safi Katma Değer, işgücü, hanehalkı tüketim harcamaları ile sanayi ve hizmet istatistikleri gibi üretilen hemen hemen tüm istatistikleri düzey 2 bazında yayımlamaya başlamıştır. Bu durum, bölgesel bazda yapılabilecek analizlerin düzey 2 bazında yapılmasını zorunlu kılmaktadır.

Ancak bölge düzeyinin ilden düzey 2'ye geçmesi analizlerde göreli olarak bir bilgi kaybının oluşmasına yol açabilecektir. Düzey 2 bölgelerinin belirlenme kriterleri incelendiğinde, bölgelerin belirlenme gerekçelerinin bölgeler arasında farklılaştığı ve bütüncül bir yaklaşımın yeterince uygulanmadığı görülmektedir. Tekirdağ, Edirne ve Kırklareli illerinden oluşan TR21 Düzey 2 Bölgesinde sosyo-ekonomik açıdan homojenliğin esas alındığı belirtilirken, komşu Balıkesir ve Çanakkale illerinden oluşan TR22 Düzey 2 Bölgesinde iki ilin aynı fonksiyonel bölgede yer alması gerekçe olarak ifade edilmiştir. Bazı bölgelerde, Konya ve Karaman illerinden oluşan TR52 Düzey 2 Bölgesinde olduğu gibi illerin topoğrafik özellikleri bakımından homojenlik ve aynı fonksiyonel bölge içinde yer alma gibi birden fazla kriter beraber kullanılmıştır. Bazı bölgelerde ise illerin sadece coğrafi komşulukları bir gerekçe oluşturmuştur. Örneğin, Manisa'nın sektörel yapı ve gelişmişlik düzeyi açısından farklı olduğu Kütahya, Uşak ve Afyonkarahisar illeri ile aynı istatistiki bölge birimi içinde yer almasının nedeni İzmir ile birlikte gruplandırılamamasıdır. Manisa ili İzmir'in etki alanında olmasına rağmen İzmir'in nüfus büyüklüğü nedeniyle tek başına bir düzey 2 bölgesi olarak tanımlanması, bu kararın alınmasında bir gerekçe oluşturmuştur.[9]

Bu çerçevede, düzey 2 bölgelerinin belirlenmesinde bütüncül bir yaklaşımın benimsenmemesi birbirinden çok farklı özelliklere sahip bölgelerin oluşmasına yol açmıştır. Bu bölgelerden bazıları ekonomik ve sosyal açıdan homojen bölgeler, bazıları işlevsel açıdan bütünlük gösteren fonksiyonel bölgeler, bazıları bölgesel gelişme planlarının yürütüldüğü plan bölgeler ve bazıları da bu bölge yaklaşımlarından herhangi birinin özelliğini göstermeyen bölgeler olmuşlardır.[9]

Bilgi kaybının ortalama olarak hangi boyutta olabileceğine yönelik olarak birçok politikanın belirlenmesinde temel baz teşkil eden kişi başına GSYH (2001; ABD Doları) değişkenindeki toplam değişim (varyans) kullanılmıştır. Çok değişkenli analiz yöntemlerinden Temel Bileşenler Analizi başta olmak üzere analizlerde toplam değişim, değişkenlerin içerdiği bilgi ile eşdeğer tutulmaktadır.[2]

İllerin ABD Doları bazında kişi başına GSYH'sındaki toplam değişim 832.916 iken mevcut düzey 2 bölgelerinin toplam değişimi 665.636 ile yüzde 20 azalmıştır. Bu bir anlamda, mevcut düzey 2 bölgelerini baz alan bir analizin iller bazında yapılacak bir analize göre yüzde 20'lik bir bilgi kaybı ile yapılmasıdır. Özellikle Haziran 2009'da açıklanan yatırım teşviklerinin bölgesel sınıflandırılmasında, Temel Bileşenler Analizi ile yapılan düzey 2 sıralamasının esas alınması konunun önemini ortaya koymaktadır.[3]

Sonuç olarak, bölgesel istatistiklerin gerçek durumu daha iyi yansıtması mekansal birleştirmelerde benzer birimlerin bir araya getirilmesi ile sağlanabilecektir. Bu yöntemle, başlangıçtaki varyans daha çok korunacağı gibi korelasyon katsayısı gibi önemli istatistiklerin gerçek durumu daha iyi yansıtması sağlanmış olacaktır.[4]

---

[1] Öztürk, A., 2009:27-28.
[2] Johnson and Wichern, 2002: 426.
[3] Öztürk, A., 2009:83
[4] Burt and Barber, 1996: 110.

c. BÖLGESEL POLİTİKALAR

İBBS'nin bölgesel politikalar üzerindeki etkisi AB uyum sürecinde Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) ile Türkiye'de uygulanan başlıca mekansal politikalar olan Bölgesel ve Sektörel Yatırım Teşvikleri, Cazibe Merkezleri Destekleme Programı ve Kalkınma Ajansları esas alınarak incelenecektir.

IPA çerçevesinde; geliştirilecek plan, program ve projelerde mekansal odaklanmanın sağlanabilmesi ve dolayısıyla kaynak kullanımında etkinliğin artırılabilmesi amacıyla "öncelikli bölge" yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu doğrultuda, Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Programı'na (OP) ayrılan kaynakların tamamı ve İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi OP'sinde kaynakların en az yüzde 80'i, kişi başına GSYH'sı Türkiye ortalamasının %75'inden düşük olan 12 Düzey 2 Bölgesi'ne tahsis edilmiştir. Ancak, kişi başına GSYH'yı temel alarak oluşturulan bu bölge tanımı yaklaşımı, düzey 2 bölgelerinin yeterince homojen birimler olarak tanımlanmamış olmasından dolayı bazı problemleri beraberinde getirmiştir.[1]

Afyon (59), Uşak (67) ve Bartın (49) gibi 8 ilin kişi başına GSYH endeks değerleri (Türkiye=100) 75'ten düşük olmasına rağmen bu illerin, endeks değeri yüksek olan Manisa (115) ve Zonguldak (138) gibi illerle birlikte gruplandırılmaları, bu fonlardan yararlanmalarını engellemiştir. Diğer taraftan, Kayseri (84), Hatay (82) ve Samsun (78) gibi endeks değeri 75'ten yukarı olan 9 il endeks değeri düşük olan iller ile birlikte gruplandırılmaları nedeniyle fonlardan faydalanmamaları gerektiği halde yararlanma imkanına sahip olmuşlardır (Harita 1).

Harita 1. IPA Kapsamında Belirlenen Öncelikli Bölgeler

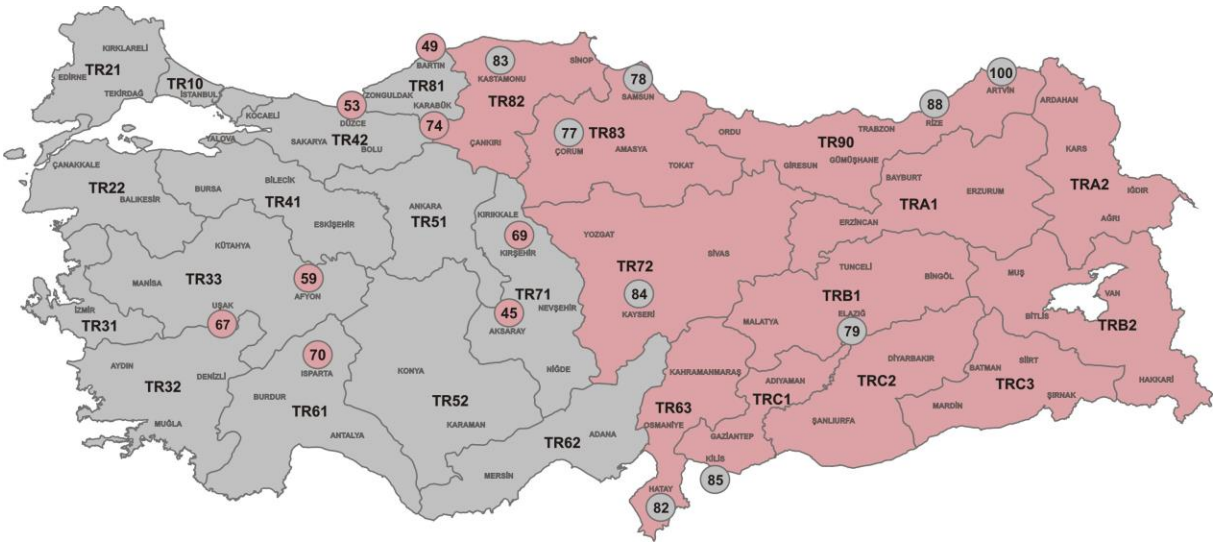

Haziran 2009'da açıklanan Bölgesel ve Sektörel Yatırım Teşvikleri'nin amacı yatırım ve istihdam imkanlarını artırmak ve bölgeler arasında gelişmişlik farklarını azaltmaktır. Bu politikada, mevcut düzey 2 bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması baz alınarak endeks değeri pozitif olan düzey 2 bölgeleri iki gruba, negatif olanlar ise benzer şekilde iki gruba ayrılarak toplamda dört gruptan oluşan bir bölgesel sınıflandırma kullanılmıştır.

Diğer taraftan, illerin sosyo-ekonomik gelişmişlik endeks değeri pozitif olan Manisa, Kayseri ve Gaziantep gibi ikinci grupta yer alması gereken 10 il, endeks değeri negatif olan diğer illerle birlikte gruplandırılmaları, bu illerin üçüncü sınıflandırmada yer almasına neden olmuştur (Harita 2).

[1] Öztürk, A., 2009:80.

Bu durum, iller arasında haksız rekabete yol açabileceği gibi bölgeler arasında gelişmişlik farklarının azaltmasını amaçlayan yatırım teşviki politikasına da zarar verebilecektir.[1]

Harita 2. Bölgesel Teşvik Sınıflandırması

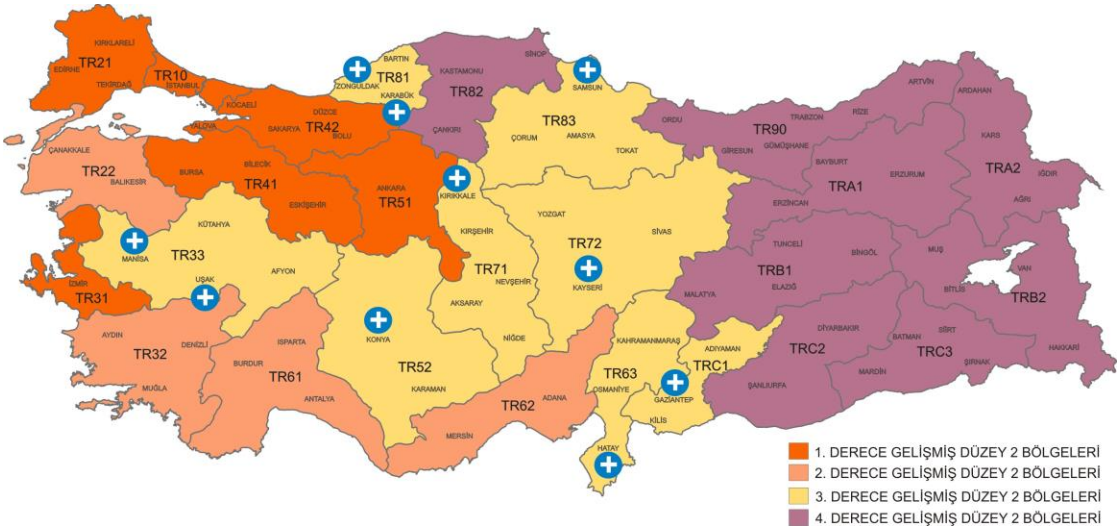

Türkiye'de Kalkınma Ajansları; gerek az gelişmiş, gerekse gelişmiş yörelerin beşeri ve sosyal sermaye dahil potansiyelini harekete geçirerek, hem bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak amacıyla hem de Türkiye'nin topyekün kalkınmasına yeni bir ivme kazandırmak ve rekabet gücünü artırmak amacıyla oluşturulmuştur. 5449 Sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun'da düzey 2 bölgeleri bazında hazırlanacak bölgesel plan ve programlar çerçevesinde yürütülecek faaliyet ve projelere destek olmak, ajansa tahsis edilen kaynakların, bölge plan ve programlarına uygun olarak kullanmak veya kullandırmak gibi ajansın temel görevleri tarif edilmiştir.[2]

1968 Yılı Programı ile "Bölge Gelişme Merkezleri" olarak başlayan ve 2009 Yılı Programı ile "Cazibe Merkezleri Destekleme Programı" adını alan politika ile de; az gelişmiş bölgelerde göç eğilimlerini bölge içindeki kentsel büyüme kutbu işlevi görecek çekim merkezlerine yönlendirmek, ekonomik ve sosyal gelişmenin de bu merkezlerden çevrelerine yayılmasını sağlamak hedeflenmiştir. Bu kapsamda, nispeten az gelişmiş bölgelerde 12 kent, cazibe merkezi olarak belirlenmiştir.[15]

Türkiye'de Kalkınma Ajansları ve "Cazibe Merkezleri Destekleme Programı" politikalarının bütünlüğünün, Kalkınma Ajanslarının plan bölge bazında kurulması ve bu bölgelerin merkezlerinin de cazibe merkezi olarak belirlenmesi ile sağlanabileceği düşünülmektedir. Organizasyonel bütünlük kavramı ifade ettiği için bölge planlaması[3] ve bir bölge merkezine sahip olması nedeniyle Cazibe Merkezleri Destekleme Programı için en uygun yaklaşım fonksiyonel bölgelerin özel bir türü olan nodal bölge yaklaşımıdır. Bu bölgeler, bir merkez ve etki alanından oluşan mekanlar olarak tarif edilirler.[15]

4. SONUÇ

Bölgesel gelişme politikalarında, bölgenin nasıl tanımlandığı ve bölge ifadesinin nasıl bir işleve sahip olduğu önemlidir. Yapılan tanım ve sınıflandırma doğrultusunda politikalar üretilmekte, planlar hazırlanmakta ve uygulama gerçekleştirilmektedir. Tanım ne kadar elverişli ve amaç odaklı ise, yürütülen çalışmalar da o denli başarılı olmaktadır. Zira Türkiye'de bölgesel gelişme alanında yürütülen çalışmaların istenen düzeyde yüksek başarıları beraberinde getirememesinin ve bölgeler arası gelişmişlik farklarının yeterince azaltılamamasının nedenlerinden birinin, çalışmaların temelini teşkil eden bölge tanımlarının yeterince isabetli yapılamamış olması ile ilişkili olduğu

[1] Öztürk, A., 2009:81.
[2] Öztürk, A., 2009:81-82.
[3] Tekeli, 2008: 175.

düşünülmektedir. Bu bağlamda, bölgesel kalkınma amacıyla yürütülecek çalışmalardan azami ölçüde fayda sağlanabilmesi; sürdürülebilir, etkin ve etkili uygulamalar ile hedeflere ulaşılabilmesi; bölge tanımının ve bu tanıma bağlı olarak üretilen politika araçlarının uyumlu olmasına bağlıdır.[1]

Bu çerçevede ülkeler, kendi ulusal, bölgesel ve sektörel öncelikleri doğrultusunda; üretilecek politikalara temel teşkil edecek tanımlamalar geliştirmektedir. Aynı zamanda, AB gibi ulus üstü yapılanmalar için de, bölge tanımı ortak bir dil anlayışı perspektifinde yapılmaktadır. Bu kapsamda, AB uyum süreci paralelinde, DPT ve TÜİK koordinasyonunda 2001 yılında yapılan çalışma ile Türkiye'de İstatistiki Bölge Birimleri tanımlanmış ve bu sınıflandırma 28 Ağustos 2002 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuştur. Bu ve benzeri çalışmalarda önemli olan husus, ulusal politikalar ile AB süreci kapsamında üretilen politikaların uyumlaştırılması gereğidir. Aksi taktirde, iki farklı uygulama ölçeği ortaya çıkacak ve eşgüdüm sorunu oluşacaktır. Zira 2002 yılında yürürlüğe giren karar, mevcutta Türkiye'nin ulusal politikalarına da yön vermektedir. Bu kararla birlikte, İBBS, bölgesel istatistiklerin ve Kalkınma Ajansları başta olmak üzere ulusal/bölgesel gelişme politikaları ile AB uyum sürecindeki bölgesel gelişme politikalarının uygulama zeminini oluşturmuştur. Ancak, İBBS kapsamında alınan kararlar değişmez değildir. Ülkeler, gerektiği durumlarda revizyonlar yapabilmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin üyelik sürecinde bir ülke olması ve adaylık döneminin bir nevi üyelik sonrası durumun pratik edilmesinden ibaret oluşu, bu ve benzeri değişiklikleri mümkün kılan diğer faktördür.[2]

Tüm bu bilgiler ışığında, 2002 yılına kadar Türkiye'de uygulanan bölgesel politikaların il bazında yapılması ve aynı zamanda AB'de İBBS geliştirilirken düzey 2 bölgelerine atfedilen ulusal-bölgesel problemlerin analizinde uygun bir bölge ölçeğinden hareketle Türkiye'de iller düzey 2 bölgeleri olarak tanımlanmalıdır. Bu noktada, Türkiye'de 81 adet düzey 2 bölgesi tarif edilmiş olacaktır. Türkiye'de illerin nüfus ortalamaları 800 bini aştığından illerin Düzey 2 İstatistiki Bölge Birimleri olarak tanımlanmasında, İBBS tüzüğü ve Avrupa Komisyonu uygulamaları açısından da herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Bu yaklaşımın temel getirisi, illerin halihazırda kullanılan mevcut düzey 2 bölgelerine göre daha homojen nitelikte olmasının yanında, iller arasındaki fonksiyonel ve mekansal ilişkiler temel alınarak düzey 1 bölgelerinin tanımlanması ile Kalkınma Ajansları modeli ve Cazibe Merkezleri Destekleme Programı gibi fonksiyonel işlevselliği gerektiren politikalar için de en uygun zemini oluşturma fırsatını sağlamasıdır.[18]

İllerin yerel kalkınma için gerekli olan optimal ekonomik ve sosyal büyüklüğün altında yer alması, Kalkınma Ajansları gibi yapıların daha üst ölçekli ve plan bölge vasıflarına sahip bölgeler bazında kurulmasını gerektirmektedir. Ayrıca, bu bölgelerin merkezlerinin de cazibe merkezi olarak belirlenmesi bölgesel gelişme politikalarının bütünlüğünü sağlayacaktır. Düzey 1 bölgeleri olarak tanımlanabilecek bu bölgeler, "Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi" çalışmasına benzer bir araştırma ile belirlenebileceği düşünülmektedir.[18]

5. KAYNAKLAR

Basic Principles of the NUTS, http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/basicnuts_regions_en.html, 6 April 2009.

BURT, J. E., G. M. BARBER, Elementary Statistics for Geographers, 2. Edition, The Guilford Press, New York, 1996.

EUROSTAT, European Regional and Urban Statistics Reference Guide, 2008.

Introduction to the NUTS and the Statistical Regions of Europe, http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/introduction_regions_en.html, 6 April 2009.

[1] Öztürk, A., 2009:84-86.
[2] Öztürk, A., 2009:84-86.

JOHNSON, R. A., D. W. WICHERN, Applied Multivariate Statistical Analysis, Fifth Edition, Pearson Education, New Jersey, 2002.

ÖZTÜRK, A., "Homojen ve Fonksiyonel Bölgelerin Tespiti ve Türkiye İçin İstatistiki Bölge Birimleri Önerisi", (Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Planlama Uzmanlığı Tezi), Ankara, 2009, http://ekutup.dpt.gov.tr/bolgesel/tez-aozturk.pdf, 31 Ocak 2010.

Purpose of the NUTS, http://ec.europa.eu/eurostat/ramon/nuts/application_regions_en.html, 6 April 2009.

Regulation (ec) no 1059/2003 of the European Parliament and of the Council of 26 may 2003, http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2003:154:0001:0041:EN:PDF, 19 April 2008.

TEKELİ, İ., Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2008, İstanbul.

Which Regions are Affected?, http://ec.europa.eu/regional_policy/policy/region/index_en.htm, 6 April 2009.

DİNAMİK BİR BÖLGE PLANLAMA SÜRECİ

Işıl Nadire Yener[1]

ÖZET

DPT Müsteşarlığı tarafından son dönemde başlatılan çalışmalar çerçevesinde bölge planlama alanında yeni bir yaklaşım geliştirilmesi ve bu yaklaşımın hayata geçirilmesi için yeni araçların tasarlanması gündemdedir. Bu yaklaşımın ana çerçevesi, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Orta Vadeli Programlar ve Yıllık Programlarda da değinilen ihtiyaçlar ve öngörüler ışığında çizilmektedir.

Günümüz bölgesel gelişme politikaları ve tartışmaları bölgenin üretim kabiliyeti, tecrübeleri, işbirliği ve karşılıklı güven ağları içerisinde ortaya koyduğu kültür çerçevesinde ele alındığında yeni bir perspektif sunmaktadır. Bu perspektifte, bölgenin kendi dinamik unsurlarını harekete geçirecek süreç ve desteklerin doğru yerde ve zamanda doğru bir mekanizma ile sağlanması önem kazanmaktadır. Bölgenin sosyal sermayesinin ve ekonomik avantajlarının bir arada ele alınacağı bölgesel sermayeye ilişkin ontolojik bir yaklaşım söz konusudur.

Yeni perspektif ile bölgenin kendi dinamik unsurlarını harekete geçirmek ve desteklemek hedefi çerçevesinde karar alma süreçlerine ilişkin de bir fark ortaya konmaktadır. Bu fark, gerek kamu gerekse özel sektör ve sivil toplum alanında alışılagelmiş olan karar alma, programlama ve uygulama süreçlerinden; işbirliği içerisinde sosyal bir etkileşim ile karar alma süreçlerine bir geçiş öngörüsüdür. Bu yeni karar alma sürecinin Kalkınma Ajanslarının Bölge Planlama süreci içerisinde hayat bulacağı; esas vurgunun bölge planı isimli belgeye değil bu belgenin hazırlanış sürecine yapılması gerektiğine inanılmaktadır.

Bu bildiri ile Müsteşarlığın öngördüğü yeni yaklaşım genel bir çerçeve içerisinde ele alındıktan sonra yeni yaklaşımın ana unsurlarının dayandığı katılımcı karar alma süreçlerine ilişkin bir tartışma başlatılması; ülkemizde kalkınma ajanslarının kurulması ile yeni bir ivme kazanan bölge planlaması sürecine ilişkin öngörülerin tartışmaya açılması ve ilgili tüm tarafların katkısının alınması amaçlanmaktadır

[1] DPT Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

KENTLEŞME ŞURASININ ARDINDAN: BÖLGE PLANLAMA KONUSUNDAKİ YAKLAŞIM VE ÖNERİLERİ YENİ BÖLGESEL SÖYLEMLER VE ULUSLARARASI DÜZENLEMELER BAĞLAMINDA YENİDEN OKUMAK

Ayda Eraydın[1]

ÖZET

Uzun yıllardır Türkiye'nin ana gündem konularından birini oluşturan bölgesel gelişme konusunun günümüzde giderek daha da önem kazandığı ve ekonomik ve mekansal planlama odaklı tartışmalara sosyo-politik ve yönetim boyutlarının artan bir vurgu ile eklemlendiği görülmektedir. 2009 yıllında düzenlenen Kentleşme Şurası da bölgesel gelişme ve planlama konuları çok farklı komisyon tarafından irdelenmiş ve bu konuda yaklaşım ve kapsam açısından birbirini bütünleyen veya tam olarak aynı çizgiye düşmeyen farklı öneriler ortaya konmuştur.

Bölgesel gelişme ve planlama konusunda yapılan bu önerilerin irdelenmesi günümüzde bu konu ile ilgili akademik çalışmalarını sürdüren, politika geliştirmekle sorumlu olan ve uygulamacıların nasıl bir çerçevede bu konuya baktıklarını görmek açısından büyük bir olanak sunmaktadır. Şura çalışmaları sırasında sunulan sorun, strateji ve politikaların yeni gelişen bölge planlama söylemi ve kavramları ve uygulamaları ile karşılaştırılması ise, ülkemizde bu konuda benimsenen yaklaşımların uluslararasrası ve özellikle Avrupa Birliği söylemi ile ne denli örtüştüğünü tartışma fırsatı vermektedir.

Bu bildirinin amacı 2009 yılına gelindiğinde Türkiye'de bölgesel gelişme ve planlama sorunlara nasıl bir çerçevede yaklaşıldığını ve çözüm sürecine yönelik nasıl bir çerçeve/çerçeveler çizildiğini ve uluslararası söylem ve uygulamalar çerçevesinde tartışmaktır. Böylelikle 1960 yılından başlayan arayışların sonunda ulaşılan tartışma düzeyinin özgünlük ve olgunluğunun belirlenmesi, diğer bir deyişle uzunca bir yolculuğun ardından ulaşılan düzeyin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu durum değerlendirmesi ile ortaya çıkacak bir öz eleştirel çerçevenin yapılacak çalışmalar ve izlenmesi gerekli yol açısından önemli olduğu düşünülmektedir.

GİRİŞ

Özellikle son on yılda dünyadaki farklı ülkelerde planlama sistemlerinde önemli değişimlerin yaşandığı, planlama anlayışında, ilkelerinde ve içeriğinde reform niteliğinde düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir.Planlama sistemindeki bu değişimin farklı ülkelerde değişik biçimlerde olmakla birlikte genel nitelikleri benzeşen bir nitelikte olduğu ve yönetim yapısındaki yeniden ölçeklendirme çabaları çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Ancak, yönetim yapısında kademelerin yeniden tanımlanması yerele ve yerel aktörlerin katılımına ağırlık veren bu genel eğilim, ilginç bir şekilde daha üst ölçeklerde ulusal ve bölgesel düzeyde stratejilern, planların ve stratejik kararların önemini artırmaktadır. Ulusal ve bölgesel ölçek geçmişten daha fazla vurgu ile gündeme gelmektedir. Bunun en önemli nedeni, yerelde daha fazla uygulamaya yönelik karar verme hakları devredilirken, ana ilkelerin ve ulusal ve bölgesel düzlemde başarılması amaçlananların net ve bağlayıcı bir şekilde denetlenmesi isteğidir.

Özellikle Avrupa odaklı çalışmalarda Avrupa Birliği ülkelerindeki planlama sistemindeki değişimlerin nedenleri dört ana başlık altında sunulmaktadır (UNECE, 2008); küreselleşmenin getirdiği koşullar, sürdürebilir gelişmenin sağlanması zorunluluğu, Avrupa Birliğine bütünleşme süreci ve demografik yapıdaki değişim. UNECE 2008 raporunda belirtildiği gibi "mekansal planlama, bu değişimler ve zorlamalarla baş etmenin en önemli araçlarından biridir"(s.7).

[1] Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, E-Mail:ayda@metu.edu.tr

Küreselleşme piyasa güçlerine dayalı ve ulus devletin koydugu sınırlamaların azaldığı yeni bir ekonomik yapıyı zorlarken, bu yeni yapı içinde mal ve para akımları artmakta, uluslararası nitelikteki firmalar kolaylıkla yer değiştimekte ve kendileri için uygun olan mekanlarda yer seçmektedirler. Geçmişte var olan kurallar yok olduğu için giderek hızlanan bu akımları denetlemek zorlaşmakta ve tüm mekansal yapılar artan ölçüde dış dünyanın etkilerine açık hale gelmektedir. Öte yandan yeni ekonomik düzende var olabilmek ancak rekabet gücü olan üretim ve hizmet sektörlerinde uzmanlaşmak ve sürekli yeni teknolojileri izleyip, öğrenmeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu sürecin bir başka yönü ise, her ne kadar, çok sayıda kısıtlama olsa bile nüfus akımlarının hızlanması ve özellikle önemli kentlerin giderek artan sayıda göçmen nüfusun getirdiği konut, altyapı ve iş talebi ile karşı karşıya kalmasıdır. Küreselleşmenin mekan üzerindeki etkileri eşit bir şekilde dağılmamaktadır. Özellikle önemli yerleşim odakları küreselleşmenin hem getirilerinden, hem de yarattığı sorunlardan daha fazla etkilenmektedir. Bu durum doğal olarak ulusal düzeyde bölgelerarası dağılım konusunda daha duyarlı olmayı ve bu çerçevede politikalar, kurumlar ve planların yeniden tanımlanmasını gerektirmektedir.

İkinci önemli konu ekolojik tehditleri artması ve mekanların kendilerini yeni koşullara uyarlama kapasitelerini artırarak sürdürülebilir bir gelecek kurmalarının giderek önem kazanmasıdır. Dünyadaki enerji kaynaklarının azalması, iklim değişikliğinin bir söylem olmak ötesine gitmesi, giderek belirli odaklarda yığılan nüfusla birlikte artan kirlenme, yaşam koşullarının olumsuz etkilenmesi sürdürülebilirlik konusunun yeni bir boyutta ele alınması ve "dıştan gelen tehditlere daha dayanıklı, bu koşullara uyum sağlayabilen bölgelerin ve kentlerin" (Eraydın, 2009) geliştirilmesinin önemini ortaya koymuştur. 1970'li yıllarda başlayan sürdürebilirlik konusu bir doğal kaynak veya ekolojik sistemlerin korunması ötesinde planlama sistemindeki yaklaşımı belirleyen bir nitelik kazanmaktadır.

Avrupa Birliği gibi ulussüstü ölçeklerin giderek güçlenmesi de mekansal planlama yaklaşımlarında ve içeriğinde önemli bir değişim baskısı yaratmaktadır. Geçmişte ulus devlet üzerinden kurgulanan mekansal yapı, ulusüstü ölçekler güçlendikçe onun bir alt parçası haline gelmekte ve diğer ulusüstü ölçekte öncelik ve politikalardan doğal olarak etkilenmektedir. Yanısıra, farklı ülkeler ve ulus altı ölçeklerde izlenen politikaların uyumlulaştırması gereği ortaya çıkmaktadır. Karşılıklı bağımlılıkların artması aynı zamanda ortak kuralların benimsenmesini de zorunlu hale getirmektedir.

Son olarak demografik değişime değinmek gerekmektedir. Farklı boyutları olsa da demografik yapıda yaşanan genel eğilimler mekansal konulara ve mekansal planlamaya yeni bir bakışı gerekli kılmaktadır. Geçmiş dönemlerde "mekansal/kentsel büzüşme" konusu (Eraydın ve diğerleri, 2008), ancak beklenti veya öngörü olarak gündemde iken, günümüzde kentlerin nüfus ve faaliyetlerini yitirmesi ve kullanılmayan alanların artması artık bir gerçeklik olarak yüzyüze geldigimiz konular arasında yer almaktadır. Gelişmiş ülkelerde yaşanan sanayinin yeniden yapılanması ise kent içindeki geniş üretim mekanlarını işlevsiz hale getirirken, bu tür mekanların bir bölümüne olan talebin yetersiz olması piyasa mekanizması içinde bu alnların sorunlarının çözülmesini zorlaştırmakta ve farklı müdahele biçimlerini gündeme getirmektedir. Nüfusun artmaması ve kent içi alanlarının boşalmasına karşılık, kentsel saçaklanmanın sürmesi ise doğal çevre üzerine baskıyı artırmakta, kamu ulaşımının hizmet veremediği alanların gelişmesi ise mekansal gelişemede gerilimleri artırmaktadır.

Yukarıdaki dinamikler mekanda farklı biçimde gelişmeleri zorlar ve yeni yönlendirme ve denetleme mekanizmaları gereksinimini artırırken, yerelleşme talepleri çok aktörlü yönetişim ve daha demokratik karar süreçlerinin gündeme gelmesi, eğilimleri yönlendirme görevini üstlenen mekansal planlama sisteminin tümünde bir değişim talebi yaratmaktadır.

Türkiye'de de böyle bir değişim gereksinimi ve talebi olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, bu değişim talebi son dönemde çok kötü yönetilmiştir. Biribiri ardından yasalar çıkarılırken, mevcut planlama sisteminin bütünlüğü yeniden kurgulanmamış ve birbirleri ile uyumsuz, çakışan ve çelişen planların gerçekleştiği ve bütünlüğün göz ardı edildiği bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, palanlama sistemindeki sorunların saptanarak, yeni bir anlayış doğrultusunda ve değişen koşullara da uyum sağlayan yeni bir planlama sistemine gereksinim bulunduğu açıktır.

Bu bildiride son dönemdeki planlama konularına ilişkin gelişmeler kısa özetlendikten sonra, ilk önce 2009 yılı Nisan- Ekim ayları arasında çalışmaları süren Kentleşme Şurasında mevcut ulusal ve bölgesel düzeyde planlama ve politika araçları konularında sorunlar olarak neler saptandı, nelerin

yapılması gerektiği söylendi sorularının yanıtları özetlenmektedir. İkinci olarak öneriler değerlendirilmekte ve bu öneriler dünyadaki gelişmeler ve kavramsal tartışmalar ışığında tartışılmaktadır. Bu saptamalarla sadece yapılanları değil, önerileri de değerlendirmek ve geldiğimiz noktayı irdelemek amaçlanmakta, diğer bir deyişle ulaştığımız öneri geliştirme düzeyi ve içeriği tartışmaya açılmaktadır.

1. SON DÖNEMDE PLANLAMA, GELİŞME VE YÖNETİŞİM BİÇİMLERİ İLE İLGİLİ YASAL ÇERÇEVE VE UYGULAMALARDAKİ DEĞİŞİM

Son dönemde değien koşullara uyum sağlamak amacı ile planlama sistemini de önemli bir şekilde etkileyen yasalar çıkarılmıştır. Planlama yasalarında yapılan değişikliklerin farklı boyutlarını şu başlıklar altında toplayabiliriz. Planlama yetkilerinin çok sayıda kuruma dağıtılması süreci "planlamada yetki parçalanması", imar kanununun planlama süreçlerindeki belirleyiciliğinin giderek azaltılması, proje odaklı yaklaşımın benimsenmesi, buna karşılık ulusal gelişmnin mekansal boyu ile gelişmenin bölgeler arasındaki dağılımına yönelik üst ölçekte ele alınması gereken konulara yeterince ilgi gösterilmediği de görülmektedir.

Yerelleşmeye yönelik olduğu düşünülen düzenlemelerin ise merkezi hükümetin kentsel gelişmeden elini çekmek istemediğini gösterdiği ve hükümetin kentlerde ortaya çıkan servet transferini yönetmeye çalıştığı ve aşağıda üzerinde durulduğu gibi bu karmaşa içinde yapılan düzenlemelerin kent formu ve kent bütünü üzerindeki etkilerinin gözardı ettiği de görülmektedir.

Merkezi yönetimin ulusal düzeyde planlama yetkilerini kullanmak yerine özellikle metropolitan alanlara dogrudan müdahele etmeye çalışması

Dünya deneyimi kısaca irdelendiğinde, ulus devletin yetkilerini alt ölçeklere devretmesi ve giderek azalan rolü tartışmaları geçerli olmakla birlikte, pek çok kez ifade edildiği gibi bu durum, ulus devletin tümüyle ortadan kalktığı, Ohmae (1995)'nin belirttiği gibi devletin içinin boşaltıldığı anlamına gelmemektedir. Devlet eski sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmakla birlikte, özellikle bazı konularda gündemi tanımlamayı istemektedir. Nitekim ulus devletlerin son dönemde ülkenin bir bütün olarak rekabet gücünü artırmak, farklı sektörlerdeki rekabetçiliği desteklemek ve firmalara yenilikçilik konularında destekler sağlamak şeklinde kabaca özetlenebilecek politikaları gündeme getirdikleri görülmektedir (Mc Guirk, 2007). Rekabet gücünü artırmak günümüzde pek çok ülkenin gündeminde yer alırken, bunu başarabilmek için gerekli altyapı ve gerekli kurumlaşmanın bir bölümünün devlet tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Devletin yönetimini üstlenen hükümetler ise bu konuda öncü rol oynamak için oldukça hevesli görülmektedir. Nitekim, 1980 öncesinde olduğu ölçüde devlet güdümlü politikalar ve planlar söz konusu olmasa bile, bu alanlardaki gelişmenin tümüyle yerel düzlemde alınan kararlarla gerçekleşmesine izin verilmesi söz konusu değildir. Müdahaleler çoğu kez daha seçici ve parçacı nitelikte olup, toplumun bütüne ilişkin politikalardan bu yanı ile farklılaşmaktadır.

1990 ve 2000'li yılların yazınında özellikle farklı devlet kurumlarının ana metropolitan merkezlere olan ilgisi üzerine tartışmalar ve örnekler yer almaktadır (Thornley and Newman, 1996; Gordon ve diğerleri, 2004; McGuirk, 2005; Salet, 2006). Farklı örneklerde merkezi hükümetin devletin önemli kentsel odakları ve metropolitan merkezleri ülke ekonomisinin dışa açılan kapıları olarak gördükleri, küresel ekonomi ile bağlantı noktaları olarak tanımladıkları ve bu alanlarda hem planlar hem de uygulamalar içinde yer aldıkları izlenmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda büyük değer artışlarının yaşandığı ve servet aktarımlarının yapıldığı bu odaklarda merkezi hükümet kurumları olarak pay alması en azından bu değerlerin farklı gruplara dağıtılmasının getirdiği siyasi rantlardan yararlanmak istediği görülmektedir.

Türkiye yukarıdaki tartışmalar açısından iyi bir örnektir. Devlet bir yandan yerel yönetimlere bazı hakları, özellikle planlama alanında devrederken, öte yandan büyük şehirlerde tekrar yetkilerini artırmak istemektedir. Büyük şehirlerin giderek ülkenin nüfusunun ve ekonomik faaliyetlerinin önemli bir bölümünü kapsaması, bu tavırlarında etkili olmaktadır. Tablo 1'de bu devletin uygulayıcı birimleri olan bakanlıkların nasıl kent içinde ve dışında (bölge ve kentin çeperindeki alanlarda) planlama yetkilerini yeniden kazanmaya çalıştığını ve önemli olduğu düşündüğü alanlarda planlama yetkisi kazanarak, planlama sisteminin parçalanmasına ve bütüncül planlamanın giderek önemini yitirmesine neden olduğu görülmektedir. Farklı kurumlar tarafından yapılan planlar ve bunlara bağlı olarak

gerçekleştirilen projelerde devletin yerel düzlemde yetkilerini korumak hatta güçlendirmek ve buralardan kaynak elde etmek istediği açıkça görülmektedir (Duyguluer, 2006; OECD, 2006).

TABLO 1: Farklı kurumlara sağlanan planlama yetkileri ile ortaya çıkan karmaşa

Kanun Tarihi	Kanun Adı	Alanı	Özel Planlar/Planlama Yetkileri	Plan Yapan Kurum
12.04.2000	4562 Organize Sanayi Bölgeleri Kanunu	Sanayi	Organize sanayi bölgeleri planları	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
16.04.2003	4848 Kültür ve Turizm Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun	Kültür ve Turizm	Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgelerinde her ölçekte plan yapma yetkisi	Kültür ve Turizm Bakanlığı
01.05.2003	4856 Çevre ve Orman Bakanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun	Çevre	Çevre Düzeni Planlarını hazırlamak, hazırlatmak, onaylamak, uygulanmasını sağlamak.	Çevre ve Orman Bakanlığı
24.07.2003	4957 Turizmi Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Kültür ve Turizm	Kültür ve Turizm Koruma ve Geliştirme Bölgelerinde her ölçekte plan yapma yetkisi Turizm merkezleri için her ölçekte plan yapma yetkisi	Kültür ve Turizm Bakanlığı
05.05.2004	5162 Toplu Konut Kanununda ve Genel Kadro ve Usulü Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Eki Cetvellerin Toplu Konut İdaresi Başkanlığına Ait Bölümünde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Toplu Konut	Gecekondu dönüşüm bölgelerinde her ölçekte plan yapma yetkisi Toplu Konut Gelişme Bölgelerinde her ölçekte plan yapma yetkisi	Toplu Konut İdaresi (TOKİ)
27.04.2005	5335 Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Kentsel Arazi – Özelleştir-me	TCDD'ye ait taşınmazlara dair planların yapılması.	TCDD planları yapar, İmar ve İskan Bakanlığı onaylar
16.06.2005	5366 Yıpranan Tarihi Ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması Ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun	Kentsel Dönüşüm	Yenileme Alanları Projeleri	Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu yenileme projelerini onaylamak yetkisine sahip. İl özel idaresi ve belediye uygular
03.07.2005	5398 Özelleştirme Uygulamalarının Düzenlenmesine ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun	Özelleştir-me	Özelleştirme Programı kapsamındaki alanlar için plan yapma yetkisi	Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı - Özelleştirme Yüksek Kurulu
19.07.2005	5403 Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu	Kentsel Gelişme	Her ölçekte plânlamaya temel oluşturmak üzere arazi kullanım plânlarının hazırlanması	Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı
22.03.2007	5609 Gecekondu Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun	Gecekondu Bölgeleri	Gecekondu bölgelerinde İmar ve ıslah planlarının onanması Konut tipleri ve malzemeye ait yönetmeliklerin hazırlanması	İmar ve İskan Bakanlığına ait yetkilerin hepsi Toplu Konut İdaresine geçirilmiştir.

(*) Bu planlama yetkisi Istanbul ve İzmit Büyükşehir Belediyelerine aktarılmıştır.

Kaynak: DUYGULUER, F. (2006) İmar Mevzuatının Kayıpları, Planlama, Sayı: 2006/4
TEKINSOY, B. B. (2008) Yargı Kararlarında Planlama; Ankara: TMOBB Şehir Plancıları Odası

Kısaca, son yıllarda Türkiye'de planlama sistemi kamu yararı, kamu kaynaklarının ülke kalkınması için doğru kullanımı gibi ulusal ve bölgesel düzlemlerde tartışılan konuları dışladığı gibi kentlere de farklı bir bakış açısı ile yaklaşıldığı ve planlamanın amacının ve ilkelerinin pek de düşünülmediği bir dönem yaşamaktadır.

Üst ölçek planlarda farklı kurumlara sağlananan yetki ve yeni plan türleri ile ortaya çıkan plansızlık

Bilindiği gibi Kalkınma Planlarında ekonomik kalkınma ve sosyal yapının güçlendirilmesine yönelik politikalar yer almakta, yanısıra bölgesel gelişme ve kentleşme konusunda da genel bazı ilke ve politikalara değinilmektedir. Mekansal düzenlemeler ancak sektörel öncelikler ve projeler tartışılırken gündeme gelse bile, bir bütünlük gösterdiklerini söylemek zordur. Öte yandan kalkınma programları projelerin önemli bir bölümünü mekansallaştırdığı için ülke bütününde yatırımların dağılımını tanımlamaktadır. Ancak, bu çerçevede sektörel öncelikler dışında bir gündemden söz edilememektedir. Gerçekte ulusal düzeyde tek mekansal doküman Kalkınmada Öncelikli Yöreler listesidir. Bu liste de Türkiye'de kalkınma sürecinde öncelik kazanması gereken illeri belirlese de, uygulamada ne derece etkin olduğu tartışmalıdır.

Bölge düzeyinde ise Bölge Planları hazırlanması görevi 3194 sayılı yasa ile DPT verilmiş ise de, 1994 Devlet Planlama Teşkilatı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname'de bölge planı hazırlamak görevi yerine "bölgesel kalkınma projeleri ile ilgili koordinasyonu sağlamak" ifadesi yer almakta ve hem bölge tanımlarının belirsizliği hem de kurumlaşmanın yapılmamış olması dolayısı ile özel koşullarda ve özel olarak tanımlanmış bölgeler için plan hazırlanması ötesine gidilememiştir. 2006 yılında kabul edilen 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunda da bölge planlarının uygulanması konusunda görev veririken, hazırlama görevi bu kuruma verilmemiştir.

Bölge Planlarının altında İl Çevre Düzeni Planı, Çevre Kanununa dayalı olarak Çever ve Orman Bakanlığının hazırladığı Çevre Düzeni Planları ve Bayındırlık ve İskan Bakanlığının birden fazla ili veya bir bölümünü içerdiği Çevre Düzeni Planı ölçeği vardır. Ancak bu planların içeriği ve birbirlerinden farkları, anlayış biçimleri net olmayıp, uygulamada da etkin olamadıkları görülmektedir.

TABLO 2: Kent üstü ölçekli planlar

PLAN	PLANLAMA ALANI	ÖLÇEK	PLAN YAPMA YETKİSİ	PLAN ONAMA YETKİSİ	YASAL DAYANAK
Bölge Planı	Bölge	Belirsiz	DPT	DPT	3194 Sayılı İmar Kanunu
İl Çevre Düzeni Planı	İl Sınırları içinde kalan alan	Belirsiz	İl Özel idaresi	İl Özel İdaresi ve İlgili Belediye	5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
Çevre Düzeni Planı	Havza ve Bölge	1/50.000 1/100.000	Çevre ve Orman Bakanlığı	Çevre ve Orman Bakanlığı	5491 Sayılı Yasa ile Değişik 2872 Sayılı Çevre Kanunu
Çevre Düzeni Planı	Birden fazla il sınırları veya bir kısmı	1/25.000 1/50.000 1/100.000 1/200.000	BİB	BİB	Plan Yapımına Ait Esaslara Dair Yönetmelik

Kaynak: Ersoy, M. Kapsamlı Planlama-Stratejik Planlama, 27 Ocak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı sunuş

Planlama ilişkin yasalarda yapılan düzenlemeler sonucunda planlama sisteminin bütünlüğünün parçalanması: Karmaşa, çakışma ve çelişmeler

Mevcut planlama sistemini tanımlayan yasa 3194 sayılı İmar Kanunu'dur. Ancak bu yasadan sonra yeni düzenlemeler yapılmıştır ve farklı kuruluşlara yeni yetki alanları oluşturulmuştur. 23.7.2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'na göre (3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerinin

Yönetimi Hakkında Kanun yerine getirilen) Büyükşehir belediyeleri, ilçe ve ilk kademe belediyelerinden oluşmaktadır. Yasa bu yapı içinde planlama yetkilerinin paylaşımını belirlemektedir[1]. Ancak, büyükşehir belediyeleri ve diğer belediyeler dışında kentsel alanlarda planlama yetkileri olan çok sayıda kurum bulunmaktadır. Özellikle bu kurumların hem sayısında hem de yetkilerinde 2000'li yıllarda yeni düzenlemelerin gündeme geldiği görülmektedir.

Özellikle 2000 sonrasında yapılan yasal düzenlemeler ile imar kanunun yaptırımlarının bir dizi özel planlama yetkilerinin ve sektörel ayrıcalıkların oluşturulması ile zayıflatıldığı görülmektedir (Duyguluer, 2006). Bu düzenlemelerin amacı sektörel/belirli alanlardaki planlama süreçlerinin hızlandırılması ve kolaylaştırılması olmasına karşın, planlama süreci ile plan yapma yetkisinin birbirinden koparılmasına, imar planlarının bağlayıcılığının sektörel bazlı olsa bile kaldırılmasına yardımcı olmuştur.

1980 sonrası dönemde, kentlerin yönetim ve yönetişim süreçlerini belirleyen bu değişiklikler, Türkiye' de iki sorunlu süreci ortaya çıkarmaktadır. Birincisi 'Planlama Ayrıcalıkları' nin yer etmesi, ikincisi 'Kentsel rantları ön plana koyan planlama süreci'. İki süreç de, kentlerde egemen olan ve ekonomik değerleri önemseyen yeni yaklaşımın ürünüdür ve iki süreç de kent içinde sosyo-ekonomik eşitsizlikleri arttıran uygulamaları meşrulaştırmaktadır.

Planlama ayrıcalıkları, planlama yetkilerinin dağıtılması yanısıra son dönemde üst ölçek plan karmaşası yaratılmış olup, bu durum planlama bütünlüğünü ve farklı planlama ölçekleri arasındaki tutarlılığı olumsuz etkilemiştir. Yeni yasal düzenlemelerle oluşan planlama yapısı yerel yönetimlere ve çeşitli kurumlara ayrıcalıklar yaratmaktadır. Planlama sürecinde dağıtılan bu ayrıcalıklar, idari işlemleri ve kısıtlamaları kaldırarak daha hızlı ve etkin bir şekilde plan üretilmesinin desteklendiğini savunmakta, ancak bir yandan içinden çıkılmaz bir plan karmaşasına sebep olmaktadır. Ortaya çıkan bu yeni imar çerçevesi aynı zamanda büyük ölçekli yatırımları destekleyerek ve kolaylaştırarak kentsel ve ülkesel ekonomik gelişme yaratılacağını savunmakta, ancak bu tip uygulamaların getireceği sosyo-ekonomik sorunları göz ardı etmektedir.

Konu edilen ayrıcalıkların yasal çerçeve yolu ile meşrulaştırılması kent içinde sosyo-ekonomik ayrışmaları ve eşitsizlikleri arttırmaktadır. Kamusal fayda ve çıkarların bireysel çıkarların arkasında kaldığı ve elde edilen ekonomik değerlerin eşitsiz dağıtıldığı ve kimi zaman bu rantın bir gruptan başka gruplara transfer edildiği izlenmektedir.

Proje Odaklı Bir Anlayışın Benimsenmesi

Yukarıda değinildiği gibi yeni yasalarla ortaya çıkan planlama anlayışı parçacıl planlarla kentin gelişmesine sebep olmaktadır. Bu durum mekansal gelişimin projeler üzerinden yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Planlama sürecinin bu gelişmelere olanak tanıyacak şekilde yeniden yapılanması ve çok sayıda kurumun benzer planlama yetkilerine sahip olması ile bütünsel planlama yaklaşımı, üst ölçek planların üretiliyor olmasına rağmen, geçerliliğini kaybetmiştir. Diğer bir değişle, yeni yasalarla birlikte planlama kademelenmesi zedelenmektedir. Bunun sonucunda planlar arası uyum ve birliktelik sağlanamakta, birbiri ile çelişen plan kararları arasında karmaşa yaşanmaktadır.

Diğer yandan, bu parçalanmış yetkiler ile yaratılan 'sektörel' planlama uygulamaları ile bir bölgenin ya da kentin bütününü değil, sadece söz konusu kurumların uzmanlığına giren belli bir kent parçasını ele alan planlar ortaya çıkmaktadır. Bu planların çoğu zaman imar kanununun dışında tutulması kentleri kontrolsüz ve parçacı gelişim sürecinin içine itmektedir. Ayrıca bu uygulama alanları belirlenirken, kent bütünü için yapılmış planlarda tanımlı olması zorunluluğu da her zaman aranmamaktadır. Merkezi ve yerel yönetimler, ilgili kurumlar ve varsa ilgili kurullar tarafından proje uygulama alanları kararlaştırılmakta ve uygulama yapılmaktadır. Bu süreç özel sektörden girişimcilerin de dahil olması sürdürülmektedir. Burada kamusal yarar kaygısı ötesinde bireysel ve kurumsal çıkarlar ön plana çıkmakta, pazarlık süreçleri gerçekleşmektedir.

[1] Büyükşehir belediyesinin planlamaya ilişkin görev, yetki ve sorumlulukları Çevre Düzeni Planına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde 1/5.000 ile 1/25.000 arasındaki her ölçekte nazım imar planını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak; büyükşehir içindeki belediyelerin nazım plana uygun olarak hazırlayacakları uygulama imar planlarını, bu planlarda yapılacak değişiklikleri, parselasyon planlarını ve ıslah imar planlarını aynen veya değiştirerek onaylamak ve uygulanmasını denetlemek; nazım imar planının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde uygulama imar planlarını ve parselasyon planlarını yapmayan ilçe ve ilk kademe belediyelerinin uygulama imar planlarını ve parselasyon planlarını yapmak veya yaptırmak" olarak belirlenmektedir.

Böyle bir süreç hem kentlerin sosyal dokusu ve farklı sosyal gruplar arasındaki ilişki açısından, hem de kentlerin makroformları açısından önemli etkiler yaratmaktadır. Kent dışında gerçekleşen uygulamalar kentsel saçaklanmayı arttırdığı gibi, sosyo-mekansal ve sosyo-ekonomik ayrışmayı da arttırmaktadır. Bir yandan kent genelinden kopuk toplu konut alanları üretilir ve dar gelirli kentlileri, kent içinde gerçekleşen uygulamalar sonucunda eski mekanlarından koparılanları barındırırken; diğer yandan da piyasa sürecinde yüksek gelir gruplarına yönelik şekilde üretilen konut (ve diğer kulanım alanları) kentten kopuk, yabancıların erişimine kapalı, kontrollü girişli, 'elit' yaşam ortamları üretilmektedir.

Sürdürülebilirlik ögesinin gözardı edilmesi

Yeni düzenlemelerin temelde iki tip kentsel gelişim formu ortaya çıkardığını söyleyebiliriz. Bir yandan kent içinde gerçekleşen gelişmeler önemli yoğunluk artışlarına neden olurken, diğer yandan da kent çeperlerinde yer alan yeni projeler kentsel yayılmaya yol açmaktadır. Bu iki süreç kimi zaman piyasa mekanizması çerçevesinde ortaya çıkmakta, kimi zaman da devlet yönlendirmesi ile biçimlenmektedir. Devlet aracılığı ile gerçekleşen uygulamalarda daha büyük alanlara müdahale edildiğinden söz konusu alanda yaşayanların yeniden yerleştirmesi süreci kentin sosyo-ekonomik coğrafyasını değiştiren önemli etkenlerden biridir.

Yeni yasalarla ortaya çıkan yasal çerçevede, kent makro formlarına yönelik açıkça ifade edilen bir kaygıya rastlanmamaktadır. Kentsel saçaklanma ve yayılmanın kontrol edilmesi, şehir içi yoğunlukların denetlenmesi bir kaygı gözlenmemesine rağmen yapılan mevzuat değişiklikleri ve uygulamaların kent formuna dair önemli etkileri olduğu görülmektedir. Her ne kadar kimi kanun içeriklerinde ve kalkınma planlarında kırsal/tarım alanlarının kaybına, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma sağlamak gibi hedefler ortaya konmuşsa da, kentlerin gelişmesi sürecinde bu konulara aynı duyarlılığının gösterildiği söylenemez.

Günümüzde, düşük ve orta gelirli kesimlere konut sağlamak amacı ile 1984 yılında kurulan Toplu Konut İdaresi ilerleyen yıllarda, hükümetlerin çeşitli kentsel projelerini uygulamak üzere kullandığı temel araçlardan biri haline gelmiştir. 5162 (2004) numaralı ve 5610 (2007) numaralı kanunlar ile Toplu konut idaresine gecekondu ıslah ve dönüşüm projelerini yapma yetkisi verilmiş ve Toplu konut idaresinin uygulamalarını kolaylaştırıcı çeşitli düzenlemeler getirilmiştir.

Yukarıdaki kısa özetlemeden görüldüğü gibi kentsel gelişmeyi düzenleyen özellikle batı Avrupa ülkelerindeki yasalarda açık seçik belirtilen ve Avrupa Mekansal Gelişme Politikası Belgesinde üzerinde durulan çevre kaynaklarına duyarlı ve saygılı kent formlarının gerçekleştirilmesine yönelik bir düzenleme getirmediği görülmektedir. Tam tersine plan dışı gelişmelerin yasallaştırılması ve bu konuda temel politikaların belirlenemesi giderek sürdürülebilir olamktan uzaklaşan kentlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

2. TÜRKİYE'DE Kİ BÖLGE KONUSUNDAKİ DURUM, SORUNLAR

İzlenebileceği gibi yukarıda sıralanan yasal düzenlemelerin çoğu kentlerle ilgilidir. Gerçekleşen değişikliklerin tümünde kente ve kent mekanına ilişkin yeni bir anlayışın hakim olduğu gözlemlenebilmektedir. Farklı kurumlar arasında parçalanan planlama yetkileri kentin ekonomik bir araç olarak algılanmasının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Özetle, planlama ile mevzuatın geçirdiği yeniden yapılanma sürecinin, bir yandan mevzuatı geliştirmeyi hedeflediğini, diğer yandan da gerçekleşecek her kentsel uygulamadan ekonomik değerler yaratabilmek olanağını artırdığını gözlemlemekteyiz. Kentlere ilişkin bu yaklaşım, mekanının metalaşmasını desteklemektedir. 2000 sonrası dönemde kentsel mevzuatın geçirdiği değişim, uluslararası yazında tanımlanan 'girişimci' yönetişim modelini desteklemekte ve belirli gruplara mevcut kentsel arsa üzerinden servet aktarımı gerçekleşmektedir. Bu süreçte yaratılan ranttan pay alabilen grupların, egemen olan girişimci yönetişim ortamında, çeşitli şekillerde güç ve söz sahibi olabilen gruplar olduğunu görülmektedir.

Buna karşılık, ulusal düzlemdeki gelişmenin yaygınlaştırılması ve bölüşümü konularının çok geri planlara itildiği görülmektedir. Bölgesel düzeydeki farklılıkların çok önemli olduğu söylenmesine karşılık, bu çerçevede harcanan çabalar sınırlı kalmıştır. Ancak Avrupa Birliğine uyum sürecinde zorunlu bazı adımlar atılmış ve Avrupa Birliği hibe programlarından yararlanmak üzere bu

düzenlemeler söz konusu olmuştur. Ancak, bu girişimlerin de somut olarak üst düzeydeki planlama sisteminin tartışılması ve geliştirilmesine katkısı sınırlı kalmıştır.

KENTLEŞME ŞURASINDA DEĞİNİLEN SORUNLAR

Yukarıdaki kısa özetlemeden sonra 2009 yılında gerçekleştirilen Kentleşme Şurasında bölgesel gelişme ve bölge planlama konusunda gündeme getirilen sorunlar neler olduğuna göz atmak, kentleşme ilgili farklı kesimlerin öncelikleri ve algılama biçimleri konusunda bir değerlendirme yapmaya olanak vermektedir.

1. Sürekli gündemin başına oturan bir konu: Bölgesel eşitsizlik

Kentleşme Şurası çalışmaları sırasında yapılan Komisyon çalışmalarında bölgesel eşitsizliğin hem gelecekteki ekonomik gelişme için bir darboğaz oluşturduğu, hem de hem de sosyal sorunlara kaynaklık ettiği belirtilmekte ve eşitsizliğin nedenleri olarak aşağıdaki saptamalar yapılmaktadır.

Bunlardan ilki, mevcut kaynakların eşitsiz dağılımı olduğu kadar elverişsiz yatırım ortamı, üretimde etkinliksizlik ve rekabet gücündeki yetersizlikler nedeniyle bölgelerdeki mevcut kaynakların yeterince ve istihdam yaratacak şekilde değerlendirilememesi olarak belirtilmektedir. İkinci olarak, sosyal ve beşeri sermaye yetersizliği, bölgeler arasında eğitim seviyesi farklarının belirgin olması, sosyal projelerin çeşitlendirilememesi ve yeni araçlarının geliştirilmemesi, benzer yaşam kalitesinin sağlanamaması ve temel hizmetlere/haklara erişime ilişkin aksaklıklar eşitsizliği artıran nedenler olarak sıralanmaktadır. Kırsal alanda yaşanan ekonomik sorunlar ve bundan kaynaklanan göç sorunu da bölgesel eşitsizlikleri artıran başlıklar arasında tartışılmıştır.

2. Planlama sisteminin eleştirisi

Bölgesel eşitsizlik konusu ile birlikte, ortaya çıkan eşitsizlikleri gidermesi beklenen planlama sisteminin eleştirisi çok farklı boyutları ile tartışılmıştır. Mevcut planlama sisteminde parçacı uygulamaların ve planlamada yetki karmaşasının varlığı, idari yetki alanı ile planlama alanı arasında uyumsuzluklar, mevcut yasaların dağınıklığı, eksikliği ve yetki karmaşası bu çerçevede tartışılmıştır. Kamusal yararın öne çıktığı kapsamlı kentsel ve bölgesel planlama yaklaşımının terk edilmesi, kademeli bütüncül planlama anlayışının aşınmasının önemli sorun alanları olduğu farklı komisyon çalışmalarında ifade edilmiştir.

Bu genel sorun alanları dışında yapılan çalışmalarda üst ölçek planlama konularının gündeme geldiği ve ulusal düzeyde statejiler ve planlama eksikliği ile bölgesel planlama konusunda çok sayıda soruna değinildiği görülmektedir.

Ulusal düzeyde kararlar /ülke düzeyinde stratejiler ve planların eksikliği başlığı altında ise ülkemizde üzerinde uzlaşılmış bir planlama vizyonu ve stratejisinin bulunmaması, ülke mekânsal stratejilerinin eksikliği, ulusal kalkınma planlaması ile ilişkilendirilmiş bir mekansal planlama sisteminin yokluğundan söz edilmektedir.

Öte yandan, Türkiye'de fiziki gelişmelerin daha az tehlikeli bölgelerde yer almasına öncelik veren bir ulusal strateji (ülke/bölge/havza/kent sakınım planları) bulunmaması ve sürdürülebilir kalkınma ve çevre koruma amacıyla sistemli risk değerlendirmeleri ve risk azaltma yöntemlerinin yer almaması gibi ulusal planlamayı sadece gelişme açısından değil, çevre koruma ve risk sakınımı açısından değerlendiren görüşler de yer almaktadır. Anayasa ile güvence altına alınmış olmasına rağmen çevre korumanın bir devlet politikası haline dönüşememesi, ülkenin bütüncül bir doğal ve kültürel çevre koruma politikasının bulunmaması, ülke önceliği haline gelememesi sorun alanları olarak gündeme getirilmiştir.

Üst ölçekte üretilen çok sayıda ve farklı türde planların bulunması ve bu konuda yetki kargaşasının olması da ilk bölümde değinilen planlama sistemindeki değerlendirmelere koşut olarak sorun alanları olarak belirtilmiştir.

Bölge düzeyindeki planların içeriği, yaklaşımı

Ulusal düzeyde eksikliği belirtilen mekansal strateji/plan dışında bölge planları konusundaki eksiklikler ve sorunlar da üzerinde durulan konuların başında gelmektedir. Öncelikle, bölge tanımının

belirsiz olması ve NUTS düzenlemesinin sağlıksız olması bir sorun olarak belirtilirken, bölgesel sınırlar üzerinde durulmaktadır

İkinci önemli nokta, bölge planlarının içeriği konusunda bir uzlaşmanın olmamasıdır. Farklı plan kademelerinde, ölçeğin gerektirdiği karar düzeyine uygun plan dilinin olmayışı belirtilirken, özellikle bölge planlamanın içeriğinin net bir şekilde tanımlanması gereğine işaret edilmiştir. Planların içerikleri tanımlanırken, sürdürülebilirlik, doğal ve kültürel varlıkların korunmasına ilişkin kaygıların eksikliği belirtilmektedir. Mevcut yapıda, doğal çevre değerlerinin korunması (koruma/kullanma dengesi) ilkesinin göz ardı edilmesi sonucunda su, toprak ve hava kirliliği sorunlarının yaşanması ve kırsal ve kentsel yerleşmelerde yaşam kalitesinin olumsuz etkilenmesinin altı çizilmektedir.

İçerik dışında plan elde etme süreçleri de eleştirilmektedir. Her düzlemde katılım ilke ve esaslarını, standartlarını belirleyecek bir kurumsal yapının eksik olduğu belirtilirken, özellikle bölge düzeyinde katılım süreçlerinin belirsizliği en önemli sorun alanlarından biri olarak sunulmuştur.

Katılımla birlikte bölge planların uygulanmasına yönelik sorunlar, bölge planlarının hazırlama ve uygulanma sürecinin tanımlanmamış olmasından başlayarak, bölgesel gelişmeye yönelik önceliklerin, kaynak ve bütçenin belirgin olmaması, ulusal kaynakların/yatırımların dağılımında bölgesel önceliklerin gözetilmemesi ve sonuç olarak bölge planlarının uygulamaya aktarılamaması bu düzlemdeki politika ve planların en önde gelen sorunları olarak ifade edilmektedir. Bu çerçevede Kalkınma Ajanslarına ilişkin farklı görüşler de bulunmaktadır. Kalkınma ajanslarının bölgesel ölçekteki kurumsallaşma içindeki yerinin ve bölge planlama konusundaki yetki ve sorumluluğunun net olarak ortaya konulmamış olması belirtilirken, Kalkınma Ajanslarının planlama yetkisine karşı çıkanlar ve kalkınma ajanslarının yeni bir karmaşa yaratacağı görüşünü iletenler bulunmaktadır.

3. Üst ölçeklerdeki planlama sistemi ve politikaların üretilmesinde ve uygulanmasındaki diğer bir sorun alanı olarak bilgi eksikliğine değinilmektedir. Bu çerçevede ulusal düzeyde mekana referanslı bilgi toplama, arşivleme ve kullanıcılara sunum konusunda yetersizlikler olması, ulusal coğrafi veri alt yapısının eksikliği ve kent bilgi sistemlerinin kurulamaması, mevcut kurumsal yapıda bilgi aktarım süreçlerinin eksik olması ve yerel değerleri ve kaynaklara ilişkin veri tabanının yetersizliği/veri bankasının bulunmaması neden olarak gösterilmektedir.

Yukarıda konu başlıkları dışında Komisyonn çalışmalarında yeni bir konu başlığının gündeme geldiği görülmektedir; tehlike ve risk. Ülke, bölge, kent ve yerleşme alanı düzeylerinde farklı risk sektörlerinde hangi önlem ve risk azaltma yöntemlerinin geçerli olacağı bilgisinin bulunmaması ve Türkiye'de tehlike türlerinin, farklı mekansal düzeylerde tanımlanmamış olması özel olarak değinilen konulardır.

3. NELER ÖNERİLİYOR?

Yukarıda belirtilen sorun alanlarına yönelik olarak getirilen çözüm önerilerini belirleyen stratejiler ise, Türkiye'deki konu ile ilgili çevrelerin bakış açısını yansıtması açısından önemlidir.

1. Eşitsizlik nasıl giderilir? Ekonomik politikalar/ ekonomik yapının güçlendirilmesi ve gelişmişlik farkının giderilmesi

En önemli sorun alanların biri olarak belirtilen eşitsizlik konusunda sunulan önerilerin bir bölümü çok genel niteliktedir. Ancak, bu genel çerçeve içinde insan kaynaklarının, girişimciliğin ve rekabetçiliğin geliştirilmesi gibi uluslararası yazında öne çıkan konulara değinilmiştir.

İnsan kaynaklarının geliştirilmesi stratejileri bölgelerdeki potansiyel kaynakların tespiti ve istihdam alanları yaratacak şekilde değerlendirilmesi, mesleki ve teknik eğitimin desteklenerek kalifiye işgücünün talebe uygun şekilde artırılması, az gelişmiş bölgelerde beşeri ve sosyal sermayenin güçlendirilmesi, bölgedeki insan altyapısının ve örgütlenme kapasitesinin geliştirilmesi, bölgeler arasındaki eğitim seviyesi farklarının eşitlenmesi başlıkları altında yer almaktadır.

Ekonomik yapının geliştirilmesi için saptanan ana stratejiler arasında, yerel girişimciliğin ve KOBİ'lerin esnek işgücü örgütlenmesine yönelik (sektörlerarası işgücü hareketliliği, konjonktürel eğilimler) desteklenmesi, yatırım ortamının iyileştirilmesi, sermaye akışının kolaylaştırılması, rekabetçilikte bölgesel yenilik sistemlerinin geliştirilmesi ve kümelenme politikalarının desteklenmesi olarak öne çıkmaktadır.

Bölgesel gelişmişlik farklarının azaltılması için bölgelerin gelişmesine katkı sağlayacak yeni teknik altyapı projelerinin geliştirilmesi ve konut, sosyal ve teknik altyapı kapasitesinin geliştirilmesi ise diğer bir politika ve starateji eksenini oluşturmaktadır. Sosyal altyapı ile ilgili özel alt başlıklar ise sosyal güvenlik ve çalışma alanındaki yetersizliklerin giderilmesi, sağlık hizmetlerinin geliştirilmesi, aile planlamasının yaygınlaştırılması şeklindedir.

Kentleşme Şurasında bölgesel eşitsizliklerin azaltılması için kırsal alana yönelik politikaların da önemli olduğuna değinilmiş ve kırsal alanda ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve kırsal alanda korunması gerekli tarihi, kültürel ve doğal varlıkların korunarak geliştirilmesi ve kırsal kesimde gelir artırıcı politikaların tanımlanması gereği belirtilmiştir. Bu çerçevede üzerinde durulan diğer bir konu ise kırsal alanda arazi mülkiyet dağılımı sorunlarının çözülmesidir.

2. Plan Anlayışı

Kısaca özetlenen sorun saptama çalışmalarından açıkça görüldüğü gibi plan anlayışının yeniden kurgulanmasına yönelik bir gereksinim bulunmaktadır. Planlama süreçlerinin, "kamu yararı"nı ön plana çıkartan bir anlayışla yeniden kurgulanması, üst ölçekli planlamalarda da doğal ve kültürel varlıkların korunması ve geliştirilmesine dikkat edilmesi ve doğal ve kültürel varlıkların korunması yaklaşımının, her ölçekteki planlama süreci içinde varlık değerinin gerektirdiği ağırlıkta ve ölçeğinin gerektirdiği ayrıntıda ele alınması ve planlama sürecinde koruma-kullanma ilkesinin gözetilmesi öngörülmektedir. İzlenebileceği gibi özellikle planlama sürecinde çevresel kaygıların daha ağırlıklı bir şekilde yansıtılması için bir talep söz konusudur. Bu anlayış, Anayasanın temel ilkeleri de dikkate alınarak bütüncül bir koruma anlayışının tüm çevre ve imar mevzuatına yansıtılması, mikro klima ve yerel ekosistemle uyumlu kent makroformlarının belirlenmesi, doğal limitlerin kent planlamada sınır değer olarak yer alması ve yerel iklime uygun planlama yapılması şeklinde somut olarak ifade edilmektedir.

Ekolojik açıdan sürdürülebilirlik ilkesinin yansıması planlama sürecinde talep edilirken, farklı planlama kademelenmelerinde bütünleşmenin sağlanması üzerinde durulmakta ve daha önceki bölümlerde değinilen artan planlama karmaşasının giderilmesi için aşağıdaki görüşlere yer verilmektedir.

Turizm ve Teşvik Yasasındaki "Kültür ve Turizm Gelişim Bölgeleri" yaklaşımının iptal edilmesi

5366 sayılı Yıpranan Tarihi Kent Dokularının Yenilenerek Yaşatılması hakkındaki kanun uygulamalarının durudurulması

6831 sayılı Orman Yasası'nın 2A-2B düzenlemelerinin ivedilikle durdurulması

Çevre düzeni planının kaldırılarak, fiziksel mekana ait ilke ve stratejilerinin belirlenmesi

Sektörel ve parçacı planlarının (OSB, Toplu Konut, Turizm Planları, Kentsel Dönüşüm vb.) bütünleşik plan kararları çerçevesinde ele alınması

Planlama sisteminde yapılacak düzenlemeler ile sürdürülebilir ve bütünleşik bölge ve yerleşme planlarının hazırlanması ve farklı planlama kademelerinde yer alan planların içeriklerinin ve sorumlu kuruluşlarının net olarak belirlenmesi ile planlama sisteminin sadeleştirilmesi önerilirken, çeşitli kurumlara verilen plan yetkilerinin gözden geçirilmesi gündeme getirilmiştir.

Sorun alanları arasında ön plana çıkan ulusal düzeyde mekansal politika araçlarının eksikliği stratejilere de yansımaktadır. Bu çerçevede Kentleşme Şurasında iki farklı, tam üstüste düşmeyen iki görüş vardır.

Bunlardan ilki, "Bölgesel kalkınma ulusal stratejisinin" hazırlanması, sektörel ve il düzeyinde yeniden dağıtım yerine bölgesel düzeyde yeniden dağıtım mekanızmasının geliştirilmesi, ulusal ve bölgesel planlamaya mekan boyutunun kazandırılması şelindedir.

Ulusal çerçevede önerilen diğer bir görüş ise "Ulusal Mekansal Stratejik Planlama" yaklaşımının oluşturulması ve bu amaçla planlama mevzuatında "Ulusal Mekansal Stratejik Planlama" yaklaşımını da içeren ve ülke bütünündeki planlama sistemini ve yaklaşımını yeniden düzenleyen "Şehircilik ve Planlama Yasası"nın hazırlanması Şehircilik ve Planlama Bakanlığı ve "Ulusal Mekansal Stratejik Planlama Üst Kurulu" ile ilgili kurumsal düzenlemenin yapılması şeklinde olup, bu yaklaşımda ulusal

düzeyde mekansal kararları içeren Ulusal Mekansal Strateji Planının hazırlanması gerektiği belirtilmektedir.

Bölgesel düzeyde yapılan öneriler ise öncelikle bölge tanımı ile başlamaktadır. Komisyon raporlarında NUTS II bölgelerinin gözden geçirilerek ekonomik bütünlük gösteren illerin biraraya getirilmesi ile yeniden NUTS II düzeyinin yeniden tanımlanması ve bölge ölçeğinin bir planlama kademesi olarak yeniden düzenlenmesi ve geliştirilmesi önerilmektedir.

Bölge planlamanın kurumsallaştırılması bu konudaki stratejilerin ana vurgu noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda bölge planlarının hazırlanma sürecinin ve sorumlu kuruluşların açık bir biçimde tanımlanması, Kalkınma Ajanslarının bölge planlama konusundaki yetki ve sorumluluklarının belirlenmesi, bölge planlarının hazırlanması ve onaylanması sürecinde ilgili tüm kesimlerin içerilmesi ve plan izleme ve gözden geçirme mekanizmalarının geliştirilmesi ana strateji başlıklarını oluşturmaktadır.

Kalkınma Ajanslarının bölgesel ölçekte bir kurum olarak kamu yönetimi sistemi içerisindeki yerinin belirginleştirilmesi ve Kalkınma Ajanslarının performanslarının denetlenmesi ve Ajansların bölgesel temsil sorunlarının giderilmesine yönelik düzenlemelerin yapılması Kalkınma Ajansları konusundaki görüşlerin önemli bir bölümünü yansıtmaktadır.

Şura çalışmaları sırasında farklı düzlemlerdeki planlama süreci içerisinde yer alan kurumların yetkilerinin net biçimde tanımlanması ve kurumlararası eşgüdümün sağlanması gereği sadece bölge planlama ölçeğinde değil diğer ölçeklerde de sıklıkla vurgulanmıştır.

Ulusal ve bölgesel veri tabanı yönetiminin oluşturulması ve sürekliliğinin sağlanması için ise kurumlar arası bilginin dağıtımında bilgi teknoloji altyapısının geliştirimesi, derlenen bilgilerin coğrafi mekanla ilişkilendirilmesi, bilgi kirliliğinin önlenmesi ve çevresel etki değerlendirmesi ve stratejik çevresel değerlendirme araçlarını kullanarak veri tabanının sürekliliğinin sağlanması statejileri öne sürülmüştür.

Sorunlar bölümünde dikkati çeken tehlike ve risk konusunda ise ülke/bölge/kent düzeylerindeki risk sektörlerinin ve ilgili taraflarının tanımlanarak bu kesimlerin bilgilendirilmesi ve katılımlarının alınması için çerçevelerin geliştirilmesi, ülke ve bölge düzeyinde tehlike kaynaklarının belirlenerek, üst ölçek fiziki planlara uyumlu, gelişmeyi özendirici ve/veya caydırıcı sakınım önlemlerinin alınması ve ulusal ve bölgesel kalkınma planlarının hazırlanmasında ve sektörel düzeyde hazırlanan plan ve stratejilerde sürdürülebilir kalkınma, çevre koruma ve afet tehlike ve risklerinin birlikte ele alınması önerilmiştir. Her ölçekteki sakınım planı kararlarının, bölge, çevre düzeni, imar ve mevzi planlarının hazırlanmasında gözetilmesi ve ülkesel ve bölgesel ölçekteki yatırımların yer seçiminde afet ve risk yönetimi bağlamında, çevre değerlerinin korunması ilkesinin temel alınması yine üzerinde durulması ve eylem geliştirilmesi gerekli stratejiler arasında yer almaktadır.

Ulusal ve bölgesel düzeyde üzerinde durulan son bir konu ise enerji kaynaklarının yönetimi ve sürdürülebilir kullanımında konvansiyonel enerji kaynaklarının alternatif enerji kaynaklarıyla birlikte ele alındığı bölgesel enerji politikasının oluşturulmasıdır.

4. ANA TARTIŞMA ALANLARINDA SÜRDÜRÜLEN ÇALIŞMALAR: İKİ FARKLI BAKIŞ AÇISI

Yukarıda yapılan özetlemeden anlaşılacağı gibi Kentleşme Şurasında mevcut yapıda Kalkınma Planları dışında ulusal düzlemde mekansal gelişmeye yön gösterecek bir doküman üretilmemesi ve bölge planlarının tanımı, içeriği ve kurumsallaşması konusundaki eksiklikler ön plana çıkmaktadır.

Ancak Kentleşme Şurasında bu çerçevede yapılan tartışmalar Şura'nın formatı ve sunulan çalışma biçimi ile kapsamlı bir öneri haline gelememiştir. Öte yandan, yapılan tartışmalarda tam bir uzlaşma da çıkamamıştır.

Bunun en önemli nedenlerinden biri, dünyada da çok farklı modellerin bulunması ve her ülkenin kendi yapısal özelliklerine göre ulusal ve bölgesel planlama çalışmalarını tanımlamış olmasıdır.

Yukarıda değinilen üst düzey planlama konularında 2004 yılından başlayarak iki kurum, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı, sorumluluk alanlarını yeniden tanımlayıp, genişletmeye çalışmakta olup, bu çerçevede farklı çalışmalar hazırlamışlardır.

Bayındırlık İskan Bakanlığının 2004, 2005 ve 2009 yıllarında hazırladıkları taslaklarda ulusal düzlemde farklı isimlerle de olsa bir mekansal strateji düzlemi yer almaktadır. 2004 yılında bu düzlemdeki çalışmaya Ülke Mekansal Strateji Planı, 2005'te Ülke Mekansal Politika Planı ve 2009'da ölçeği ülke veya bölge de olabilen Mekansal Strateji Planı tanımı yer almıştır. Yine 2004 ve 2005 taslak çalışmalarında Bölge Planı/Bölge Stratejik Planı daha net olarak yer alırken, 2009 taslağında Mekansal Strateji Planının bölge düzeyinde de hazırlanabileceği gibi oldukça belirsiz bir tanımlama yapılmıştır.

2009 yılında hazırlanan Yasa Taslağında "Planlar, amaç ve kapsamları bakımından hiyerarşik sıralarına göre, Mekansal Strateji Planı, Çevre Düzeni Planı, İmar Planı ve Kırsal Yerleşme Planından ibarettir. İmar planları ise Nâzım İmar Plânı ve Uygulama İmar Plânı olarak hazırlanır.

Her plan, yürürlükteki üst planların ilke ve hedeflerine uyar ve bir alt planı yönlendirir. Planların hazırlanmasında kademeler arası karşılıklı etkileşim esas olup, üst planlarda sınırlandırılmayan veya belirtilmeyen hususlarda alt plan kararlarına uyulur" denmektedir. İzleneceği gibi bu çerçevede bazı mevcut planlama kademeleri ortadan kaldırılmaktadır.

Mekânsal Strateji Planı, son taslakta "kalkınma planlarına uygun olarak kısa, orta ve uzun vadeli ulusal, bölgesel ve yerleşmelere ilişkin mekân politikalarını ve stratejilerini katılımcı süreçlerle belirleyen, sürdürülebilir gelişmeye yönelik ekonomik ve sosyal kararlarla mekânı uyumlaştıran, dinamik programlara sahip kapsamlı rapor ve eklerinden oluşan plandır" şeklinde tanımlanmaktadır.

Mekânsal Strateji Planının hazırlanmasında "Bakanlığın koordinasyonunda diğer Bakanlıkların, ilgili kamu kurum ve kuruluşlarının, kalkınma ajanslarının, üniversitelerin, meslek odalarının ve sivil toplum kuruluşlarının da katılımı sağlanarak hazırlanır ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nın uygun görüşü alınarak Bakanlıkça Yüksek Planlama Kurulu'na sunulur. Yüksek Planlama Kurulu Kararı ile onaylanan plan, her tür ve ölçekteki planlarda esas alınır. Kabul edilen plan Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girer. Mekansal Strateji Planının bölge düzeyinde yapılması halinde, bu planlar DPT Müsteşarlığınca yürütülen bölgesel gelişme ve kalkınma programlarına uygun olarak Müsteşarlık, Kalkınma Ajansları, Bakanlık ve ilgili kamu kurum ve kuruluşları ile birlikte hazırlanır." Şeklinde bir süreç tanımlanmaktadır.

TABLO 3: Bayındırlık ve İskan Bakanlığı tarafından hazırlanan farklı İmar Yasalarında tanımlana üst ölçek planlar

Taslak	Plan Kademeleri	Hazırlayan	Katılım	Onay
2004 İmar Kanunu Tasarısı Taslağı	Ülke Mekansal Strateji Planı	DPT eşgüdümünde Ulusal Plan Komisyonu	Bakanlıklar, kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler ve meslek odaları	Bakanlar Kurulu
2005 Planlama ve İmar Kanunu Tasarısı Taslağı	Ülke Mekansal Politika Planı	BİB (DPT uygun görüşü)	(Yukarıdaki paydaşlar ve STK lar)	YPK
2009 İmar Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Taslağı	Mekansal Strateji Planı	BİB (DPT uygun görüşü)	(Yukarıdaki paydaşlar ve BKA lar)	YPK
2004 İmar Kanunu Tasarısı Taslağı	Bölge Strateji Planı	BKA lar	DPT, kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, meslek odaları	DPT
2005 Planlama ve İmar Kanunu Tasarısı Taslağı	Bölge Planı	DPT ve BKA lar (BİB uygun görüşü)	İlgili Bakanlıklar, Kamu Kurum ve Kuruluşları	YPK
2009 İmar Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun Tasarısı Taslağı	(Bölge Düzeyinde) Mekansal Strateji Planı	DPT, BKA lar İlgili Bakanlıklar, Kamu Kurum ve Kuruluşları	_	YPK

Kaynak: Ersoy, M. Kapsamlı Planlama-Stratejik Planlama, 27 Ocak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı sunuş

Yukarıdaki verilen kaba özetleme Bakanlığın bu konuda düşüncesinin net olmadığını ve açıkça göstermektedir. Özellikle bölge planlama konusundaki belirsizlik açıkça görülmektedir.

Devlet Planlama Teşkilatı ise, 2006 yılından başlayarak ulusal düzeyde hazırlanması öngörülen Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS) üzerinde çalışmaktadır.

Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi (BGUS), ulusal düzlemde ekonomik ve sosyal kalkınmayı sağlamak amacıyla saptanan politikalarla bunları uygulama aktaracak yatırımlar, planlama araçları ve kaynak kullanımına yönelik düzenlemelerin bölgelerararası dağılımını tanımlayan, diğer bir deyişle Kalkınma Planlarıyla uyumlu olarak bölgesel gelişme politikalarını, hedefleri, ilkeleri, stratejileri ve uygulama yaklaşımını belirleyen strateji belgesi olarak tanımlanmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatında yapılan çalışmalarda "Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisinin amacı, ülke genelini kapsayan, mekânsal ve bölgesel gelişme stratejilerinin altyapısını oluşturmak, bölgesel gelişme açısından ulusal düzeyde eşgüdümü sağlamak, uygulamayı yönlendirmek ve hazırlanacak bölge plan ve stratejilerine genel bir çerçeve oluşturmaktır." şeklinde tanımlanmıştır

Bu taslak öneride DPT'nin BGUS hazırlık çalışmalarını başlatması bir taslak hazırlaması, BGUS'un hazırlıklarında görev alacak olan, Bölgesel Gelişme Komitesi[1] bünyesinde yer alacak olan BGUS İhtisas Komisyonunu oluşturması öngörülmektedir. Hazırlanan BGUS taslağı komisyonun yapacağı toplantılarda görüşülmesi, DPT'nin bu toplantılarda yürütülen tartışmalar paralelinde BGUS metnini sonuçlandırarak Bölgesel Gelişme Komitesi görüşüne sunması ve gerekli çalışmaların sonrasında Yüksek Planlama Kurulunun (YPK) onayına sunulması taslak çalışmalarda önerilmektedir. Bu statejisi belgesinin onay mercii Yüksek Planlama Kurulu olarak belirlenmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan çalışmalarda bölge planı tanımı ise şöyle verilmektedir (DPT; 2009):

"Bölge Planı bir bölgenin kalkınması amacıyla, ulusal düzeyde üretilen politika, plan ve stratejiler ile yerel düzeyde yürütülecek faaliyetler arasındaki ilişkiyi belirlemek; yerel düzeyde yer alan kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu güçlendirmek; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek; bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak; kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak; yerel potansiyeli harekete geçirmek ve bölgesel program ve projelere temel oluşturmak üzere hazırlanan koordinasyon, yönlendirme ve strateji belgesidir".

Devlet Planlama Teşkilatı bölge planlarının İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) Düzey 2 Bölgeleri esas alınarak hazırlanacağını (bu bölge tanımından farklı olarak belirli İBBS Düzey 2 bölgelerinin bir araya gelmesiyle oluşacak bölgelerde de hazırlanabileceğini de öngörmekte) ve Kalkınma Ajanslarının talebi ve DPT'nin oluru hazırlama sürecinin başlayacağını önermektedir. BGUS'da belirlenen temel çerçeve Kalkınma Ajansının çalışmaya başlayarak temel gelişme stratejisini oluşturması ve belirlenecek bölge planı ihtisas komisyonu ile ortak çalışma toplantılarının başlatılması öngörülmekte, elde edilen öneriler doğrultusunda Kalkınma Ajansının bölge planını hazırlaması süreci tanımlanmaktadır. Kakınma Ajansı tarafından hazırlanan planın DPT'nin görüşüne sunulması ve DPT ile Bölgesel Gelişme Komitesini tarafından incelenmesi ve gerekli revizyonların yapılmasından sonra planın YPK'ya sunulması şeklinde bir öneri hazırlanmıştır.

Bu öneride Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi ve Bölge planlarının elde edilmesi süreci ayrıntılı olarak tanımlanmasına karşılık, içerikleri konusuna fazlaca değinilmemiştir. BGUS'un içeriği ve

[1] Bölgesel Gelişme Komitesi (Merkezi Düzeyde Katılımcılık ve Koordinasyon)
Bölgesel Gelişme Komitesi (BGK) ulusal düzeyde bölgesel gelişme alanında katılımcı karar almayı, koordinasyonu ve yönlendirmeyi sağlamak ve ulusal düzeyde yürütülen politikaların bölgesel kalkınma açısından oluşturacağı katkıyı en üst düzeye çıkarmak üzere Müsteşarlık başkanlığında oluşturulan komitedir.
Bölgesel Gelişme Komitesi Katılımcıları
DPT başkanlığında oluşturulacak BGK'ne temsilci gönderecek kurumlar şunlardır: İçişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Ulaştırma Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı, Karayolları Genel Müdürlüğü, İller Bankası, KOSGEB, İŞKUR, Türkiye Kalkınma Bankası, Türkiye Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı ile üniversite, Kalkınma Ajansları ve yerel yönetim temsilcileri.

mekansallaştırılma düzeyi ve içeriği yapılan çalışmalarda henüz belirlenmemiştir. Yanısıra, Türkiye'deki planlama sistemi içinde de konumlandırılmamış ve mekan boyutunun nasıl bir ayrıntı düzeyinde düzenleneceği belirtilmemiştir.

5. ULUSLARARASI/AVRUPA DENEYİMİNDEN ÇIKARILACAK DERSLER

Yukarıdaki tartışma ve somut önerilerin henüz uygulamaya yön verecek düzey ve içerikte olmadığı ve geliştirilmelerinin gerekli olduğu görülmektedir. Kentleşme Şurası çalışmaları bu konuları gündeme getirmiş olmakla birlikte, Şura'nın çok geniş kapsamı nedeniyle bu konulara odaklanma sağlanamamıştır. Bu nedenle uluslararası ve özellikle de Avrupa'daki gelişmelere göz atmak mevcut tartışmaları geliştirmek için gerekli olmaktadır.

Farklı ülkelerde gündeme gelen değişimler doğal olarak her ülkenin yönetim yapısı, planlama gelenekleri ve ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel özellikleri çerçevesinde şekillenmektedir. Özellikle ulusal ve bölgesel düzlemde yaşanan değişimlerin farklı yönleri olup, doğal olarak reform sürecinde ulaşılan yapı farklı özelliklere sahiptir.

Ulusal politika araçları ve stratejik/bölgesel politika araçları ölçeğinde incelendiğinde ortaya çıkan bazı gelişmeler dikkat çekicidir. Bu nedenle Ulusal Politika Araçları ve Bölgesel Politika Araçlarının farklı Avrupa ülkelerindeki nitelikleri üzerinde durmak gerekmektedir.

Ulusal Politika Araçları

Son dönemde Avrupa Birliği üyesi olan Doğu Avrupa ülkeleri dışındaki 15 Avrupa ülkesi için yapılan çalışma (European Commission, 1997), bu ülkelerden Belçika dışındakilerin tümünde ulusal düzeyde mekansal gelişmeyi yönlendirmeyi amaçlayan bir belgenin hazırlandığını göstermektedir. Mekansal planlamaya yönelik politika ve planlar dışında Türkiye'dekine benzer şekilde ekonomik kalkınma planlarının bulunduğu izlenmektedir (Fransa, İrlanda gibi) bazı ülkelerde ise benzer kalkınma planlarının olmadığı görülmektedir.

Ulusal düzlemdeki mekansal politika aracı kapsamında hazırlanan belgelerin farklı isimde ve içerikte olduğu görülmektedir. Ancak, bazı ülkelerin aşağıda sıralanan araçlardan birden fazlasını da hazırlaması söz konusu olabilmektedir.

Mekansal gelişmenin ana örüntüsünü belirleyen, ülke mekanın nasıl kullanılacağını belirleyen Ulusal Perspektif veya Planlar (Irlanda, Hollanda, Danimarka, Avusturya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan)

Mekan planlama konusunda genel bir çerçeve oluşturan, ancak mekan özelinde karar getirmeyen, bütün ülkede geçerli olacak ilkeleri belirleyen Genel Politika Yönergesi (General Policy Guidance) (Birleşik Krallık, Isveç, Italya, Almanya, Danimarka, Avusturya, Luksemburg)

Bazı konular ve sektörlerde (özellikle altyapı konusunda) mekan özelinde de kararların oluşturulduğu Sektör ve Konu Temelli Yönergeler (Sectoral or Issue Based Guidance) (Danimarka, Avusturya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Birleşik Krallık, Isveç, Italya, Almanya, Danimarka, Portekiz, Ispanya, Luksemburg)

Yukarıda belirtilen belge ve planların genelde Merkezi Hükümet kurumları tarafından hazırlandığı, kimi kez de farklı örgüt ve komitelerden yardım aldığı görülmektedir. Bu strateji belgeleri, planlar veya diğer politika araçlarının önemli bir bölümünün yasal bir bağlayıcılığı bulunmamakta ve yönlendirme belgesi olduğu görülmektedir. Ancak, yine de bu çalışmaların ulus altı ölçekte yapılacak planlarda ve uygulamalarda dikkate alınması gerekmektedir.

Avrupa Komisyonu her ülkede yapılan ayrıntılı çalışmalardan elde ettiği bilgiler ışığında Avrupa Birliği ülkeleri arasında ortak bir yaklaşım bulunmadığını belirtmekte ve ulusal plan niteliğinde bir çalışmanın Danimarka ve Hollanda'da yapıldığını, özellikle alanın kısıtlı olduğu küçük ülkelerde mekan kullanımının ulusal düzeyde belirlenmesinin yapıldığı görülmektedir. Buna karşılık ülkelerin çoğunda mekansal politikaların farklı bileşenlerinden söz edildiği ve mekan politikalarının daha genel nitelikte olduğu görülmektedir. Ancak altyapı konusunun üzerinde özellikle durulduğu ve mekansal boyutın daha net olarak tanımlandığı görülmektedir.

Stratejik Politika Araçları/ Bölgesel Araçlar

Stratejik Politika araçları, ülke düzeyinin altında ancak belediyeelerin üstünde yer alan mekansal birimlerde mekansal gelişme örüntülerinin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu ölçekte özel yerler belirtilmemekte ve yerseçimi daha alt ölçek politika araçları ile belirlenmeye ve uygulamaya aktarılmaya çalışılmaktadır. Bu ölçekte mekansal statejiler sosyal ve ekonomik politikalarla bütünleştirilmektedir. Stratejik planlar bölgelerin genel gelişme örüntüsünü veya gelişme ve değişimlerine yönelik sayısal bilgilerin programlanmasında yol gösterici olarak gerçekleştirilmektedir. Yönetimsel sınırlarla belirlenen bölgeler olduğu kadar işlevsel bölgeler için de hazırlanabilmekte, genel strateji belgesi niteliğinde olabildiği gibi, sektörel araçlar veya kent bölge planları şeklinde planlar gibi de olabilmektedir. Genelde bir arazi kullanım planı değildirler.

Farklı ülkelerdeki uygulama farklılıkları hazırlanan belgelerin isim ve niteliğine yansımaktadır. Örneğin, Danimarka'da "Bölge Planı" diye adlandırılırken, Fransa'da "Bölge Yönelendirme Şeması", Irlanda'da "Bölgesel Rapor", Birleşik Krallıkta "Bölgesel ve Stratejik Yönerge" olarak adlandırılmaktadır. Bölgesel düzeyde kurumlaşmanın da farklılık gösterdiği bu ülkelerde bölgesel hükümetler yanısıra farklı türde oluşumlar da gözlenmektedir (Tablo 4).

TABLO 4: Bölgesel düzeyde planlamadan/strateji belirlemeden sorumlu kurumlar

Ulke	Sorumlu yönetim
İngiltere	Hazırlanmasında konferanslar aracılığıyla yerel yönetimlerin işbirliği çalışmaları, ulusal hükümet tarafından yayınlanması
Almanya	Bölgesel hükümet (Lander)
Belçika	Bölgesel hükümet
İtalya	Bölgesel hükümet
Fransa	Bölgesel hükümet
İspanya	Bölgesel hükümet: özerk topluluklar
Portekiz	Bölgesel koordinasyon kurulları kanalıyla ulusal hükümet
Hollanda	İl düzeyinde yönetim
Avusturya	Bölgesel hükümet (Lander)
Yunanistan	Ulusal hükümet: Çevre Bakanlığı
İrlanda	Ulusal hükümet
İsveç	İl/ilçe konseyleri işbirliğiyle ve yönetim kurulları
Danimarka	İl/ilçe konseyleri
Finlandiya	Bölgesel konseyler kanalıyla belediyelerin işbirliği: ulusal hükümet Çevre Bakanlığı tarafından onay
Lüksemburg	Ulusal hükümet: Mekansal Planlama Bakanlığı

Kaynak: European Commission (1997), The EU Compendium of Spatial Planning Systems and Policies, Regional Development Studies, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

Bazı ülkelerde örneğin İngiltere'de, Bölgesel düzeyde yapılan çalışmalar mekansal gelişme stratejileri ve ekonomik gelişme stratejileri olarak ayrıştırılmaktadır. Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Ekonomik Stratejileri belirlediği İngiliz Modelinde (2004 Aralık yılında yapılan düzenlemelerle) Bölgesel Mekansal Strateji Bölge Planlama Birimi tarafından hazırlanmaktadır. Bu iki birim dışında bölgedeki Mekansal Gelişme Stratejisi üçüncü ayağını Bölgesel Konut Idaresi tarafından hazırlanan Bölgesel Konut Stratejisi oluşturmaktadır (Şekil 1)

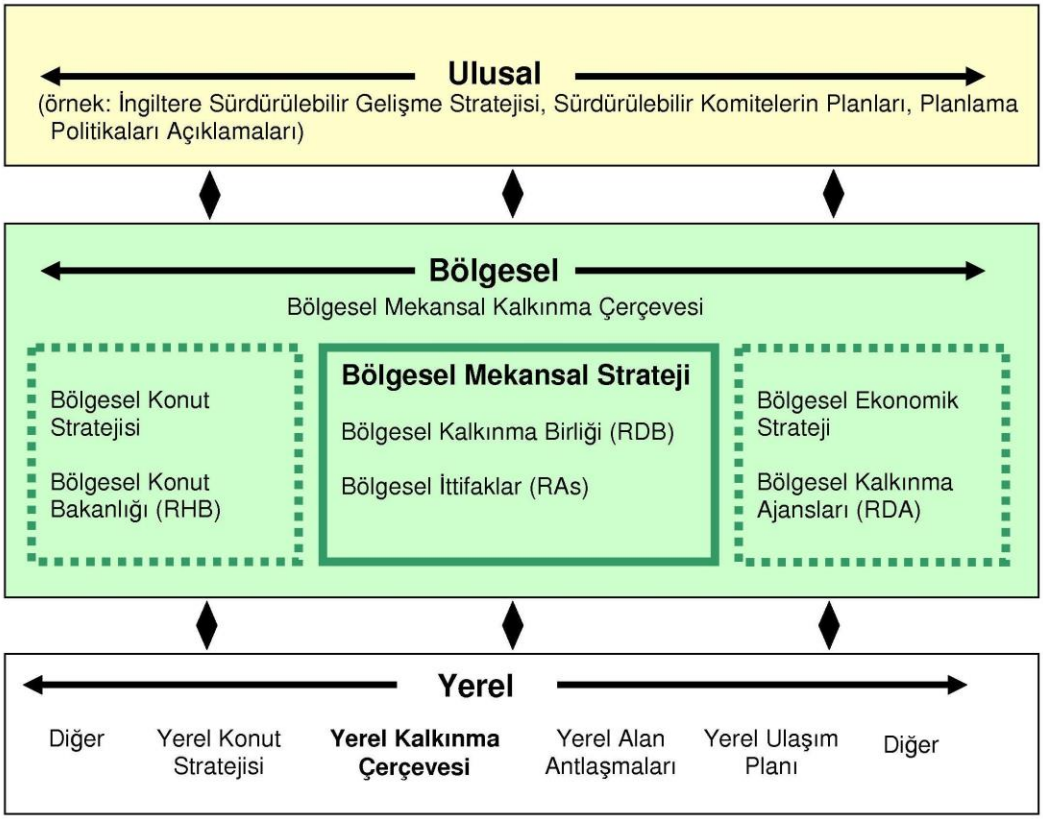

ŞEKİL 1: İngiltere'de 2004 reformu sonucunda ulaşılan sistem

İzlenebileceği gibi bu sistem içinde Bölge Planı Bölge Planlama Birimi tarafından yapılmakta, Kalkınma Ajansı ve Bölge Konut İdaresi yardımcı kuruluşlar olarak işlev görmektedirler. 15-20 yıllık dönemler için hazırlanan planlar yerel planlar için uzun dönemli bir vizyon sunmakta ve stratejik önemi olan konularda (konut, çevre, altyapı, ulaşım, ekonomik kalkınma, tarım, madencilik, atıklar ve arıtma) ulusal düzeyde belirlenen ilkelerin ötesinde görüş ve karar oluşturmaktadır.

6. SON SÖZLER

Türkiye'deki son dönemde planlama sisteminde düzenleme ve yeni koşullara uyum başlığı altında yapılan çalışmalar planlama sistemindeki karmaşayı ve çelişkileri artırırken, Kentleşme Şurasında sürdürülen çalışmalarda bu sorun alanları gündeme getirilmiş ve üzerinde çokça tartışma yapılmıştır. Ancak, Kentleşme Şurasının sorun saptama sonrasında geliştirdiği stratejiler, yeni bir planlama sistemi kurgulama odaklı olmadığı için oldukça parçalar halinde kalmıştır. Ancak yine de yapılan çalışmaların Türkiye'nin gereksinim duyduğu ve yeni düzenlemeler konusunda net bir vurgu geliştirdiği görülmektedir. Yapılması gerekenler şöyle sıralanabilir:

Planlama sisteminin Ulusal ve Bölgesel düzlemleri de kapsayacak şekilde tümüyle yeniden düzenlenmesi gereklidir.

Yapılacak düzenleme sistemi sadeleştirme ve ikilemeleri azaltmak yönünde olmalıdır. Çok fazla plan ve yetki plansızlık getirmektedir.

Planların içeriği ve kapsamının mutlaka tanımlanması gereklidir. Kurumların yaptıkları çalışmalarda bile planların kapsamları ve içerikleri tanımlanmamış olup, çok muğlak ifadeler bulunmaktadır.

Planların hazırlanması ve uygulanması için plan ölçekleri ile tutarlı kurumlaşmanın olması gereklidir. Kurumlaşmanın olmadığı, planının sahibinin ve uygulayıcısının olmadığı durumda bir plandan söz edilmesi mümkün değildir.

Yukarıda kısa özet planlama sistemimizin önemli bir dönüm noktasında olduğunu göstermektedir. Ülkede mekansal yönlendirme ve planlamanın yeniden yapılandırılması mutlaka gereklidir. Son dönemde olduğu gibi eklemelerle oluşan düzen planlar altında plansızlığı getirmekte ve mekansal

planı küçük alanlardaki düzenlemelere indirgemektedir. Bu nedenle bir yandan planlama sistemimizi, diğer yandan bu planların kurumsal yapısının ne denli zor olsa da tanımlanması gerekmektedir. Bu çerçevede esinlenecek modeller olmasına karşılık, bunların hiç biri her ülkenin özgün yapısına göre şekillendiği için tam da uygun değildir. Diğer bir deyişle görev biz plancılara düşmektedir.

7. KAYNAKÇA

DPT (2009) Merkezi Ve Yerel Düzeyde Bölgesel Gelişme Alanında Yönetim, Koordinasyon, Katılımcılık Ve Bölge Planları, Basılmamış çalışma

Eraydın, A. (2008), URBAN_NET Sustainable Land Use Policies for Resilient Cities (SUPER-CITIES) Project Proposal

European Commission (1997), The EU Compendium of Spatial Planning Systems and Policies, Regional Development Studies, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

UNECE (2008), Spatial Planning: *Key Instrument for Development and Effective Governance with Special Reference to Countries in Transition,* UNITED NATIONS, New York and Geneva

Duyguluer, F. (2006) "İmar Mevzuatinin Kayiplari", *Planlama*, 2006/4, 27-37

Duyguluer, F. (2008) "İmar ve Siyaset Beraberliğinde Planlama"; *Batı Akdeniz Mimarlık*, 39, 35-39

Eraydın, A. (2009) The Contribution To The Synthesis Report: Dimensions Of Urban Resilience, (Basılmamış Çalışma)

Ersoy, M. Kapsamlı Planlama-Stratejik Planlama, 27 Ocak Bayındırlık ve İskan Bakanlığı sunuş

Gordon, I., Brown, B., Buck, N., Hall, P., Harloe, M., Kleinman, M., O'Reilley, K., Potts, G. Smethurst, L. and Sparkes, J. (2004) London: competitiveness, cohesion and the policy environment, in Boddy, M. and Parkinson, M. (Eds) *City Matters,* pp.71-92. Bristol: Policy

McGuirk, P. (2005) Neoliberalist planning? Rethinking and re-casting Sydney's metropolitan planning, *Geographical Research*, 43 (1) 59-70

McGuirk, P. (2007) The Political Construction of the City-Region: Notes from Sydney, *International Journal of Urban and Regional Research,* 31,1, 179–87

OECD (2006) *Istanbul Territorial Review*, OECD,Paris

Ohmae, K., 1995, *The End of Nation State: The Rise of Regional Economies* (New York: Free Press)

Salet, W. (2006) 'Rescaling territorial governance in the Randstad Holland: the responsiveness of spatial and institutional strategies to changing socio-economic interactions', *Europen Planning Studies*, 14 (7), 959-977

Tekinsoy, , B. B. (2008) Yargı Kararlarında Planlama; Ankara: TMOBB Şehir Plancıları Odası

Thornley, A. and Newman, P. (1996) International competition, urban governance and planning projects: Malmo, Birmingham and Lille. *European Planning Studies*, 4 (5):579:593

METROPOLİTEN DİNAMİKLER, GÖÇ SORUNU VE YER SEÇİMİ

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. İclal DİNÇER

Özer KARAKAYACI

Ekonomik Büyüme Ve Girişimcilik Aktivilerinde Kümeleşmenin Rolü: Türkiye Sanayi Bölgeleri Örneğinde inceleme

(MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 5, Sayı 3, s: 149-159, 2010 yayımlanmıştır)

Ferhan GEZİCİ, Burcu MÜDERRİSOĞLU

İstanbul Sanayi Desantralizasyon Sürecinin Bölgesel Analizi

Nihal ŞENLİER, Tayfun SALİHOĞLU

Endüstriyel Mekanda Teknolojiye Koşut Gelişim Süreçleri: Kocaeli Otomotiv Bölgesi

İSTANBUL SANAYİ DESANTRALİZASYON SÜRECİNİN BÖLGESEL ANALİZİ

Ferhan GEZİCİ[1] , Burcu MÜDERRİSOĞLU

ÖZET

Dünyada bir yandan büyük kentlerin sanayi sonrası sürecini yaşamaları, öte yandan sanayinin kendine yeni alanlar yaratması ekonomik coğrafya üzerinde de değişimleri getirmektedir. Ayrıca, kent ve bölgelerin birbirleri ile artan etkileşimi de, özellikle üretim faaliyeti olan imalat sanayinin yerseçimi, yığılma ve desantralize olma eğilimlerini bölgesel düzeyde ele alma gereksinimini ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye bütününde imalat faaliyetlerinin yoğunlaştığı ve ülkenin ekonomik gelişiminde itici görevi üstlenen İstanbul ve Marmara Bölgesidir. Ancak, İstanbul'daki yığılmaların yarattığı negatif dışsallıklar, metropol için doğal ve ekonomik kaynakların sürdürülebilirliğine karşı tehdit oluştururken, aynı zamanda bölgesel düzeyde sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını arttırmaktadır. 1980'lerde başlayan sanayi aktivitelerinin desantralizasyon süreci, İstanbul metropolünün yükünün azaltılmasını hedeflerken, diğer yandan İstanbul gittikçe genişleyen etki alanı ve ekonomik aktivitelerdeki artış ile bir kent-bölge haline gelmektedir. Aynı zamanda, İstanbul dışına çıkan sanayilerin de gittikleri bölgelerde ekonomik anlamda bir canlılık yaratmakla birlikte, plansız alansal yayılma nedeniyle özellikle çevre sorunlarını gündeme getirdiği bilinmektedir. Bu sürecin zaman içinde ortaya çıkardığı sorunlar ise, yalnızca İstanbul'a odaklanmak yerine bölgesi ile ele alışı gerektirmektedir. Böylelikle, bölgelerarası etkileşimin önemi daha iyi anlaşılacak ve tek merkezli (kutuplaşma) gelişim yerine çok merkezli ve daha dengeli bir gelişimin ortaya çıkması için gerekli politika ve araçlar geliştirilebilecektir.

İstanbul Metropolünde yığılan sanayi aktiviteleri, özellikle 1980'li yıllardan sonra ulaşım bağlantılarının da etkisiyle lineer bir şekilde öncelikli olarak en yakın illere desantralize olmaya başlamıştır. İstanbul'un sanayi yerseçimi için önemli faktörler olarak sahip olduğu ulaşım, altyapı, nitelikli işgücü ve pazar avantajları halen cazip olsa da alansal yayılma ihtiyacı ve karşılanamayan kentsel maliyetler bölge içinde yeni alan arayışlarını gündeme getirmiştir. Bu bildiri, İstanbul için bir metropolitan kent-bölge yaklaşımı çerçevesinde, imalat sanayi desantralizasyon sürecini, sektör ve ölçeklere göre yer değiştirme eğilimleri ile değerlendirmektedir. Ayrıca, Marmara Bölgesi bütününde planlı sanayi gelişim aracı olarak öngörülen OSB'lerin kapasite kullanım oranları ve yatırımcı tercihleri, sanayi gelişimi için öngörülen alan kararlarının değerlendirilmesi için ve İstanbul'un desantralizasyon sürecinde olası alternatifler olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, imalat sanayi, desantralizasyon, kent-bölge

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ENDÜSTRİYEL MEKANDA TEKNOLOJİYE KOŞUT GELİŞİM SÜREÇLERİ:KOCAELİ OTOMOTİV BÖLGESİ

Prof. Dr. Nihal ŞENLİER*, Araş. Gör. Tayfun SALİHOĞLU*

ÖZET

Teknolojik ilerlemelere koşut, ekonomik etkinliklerin mekandaki yer seçim stratejilerinde yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu kavramlardan biri olarak beliren kümelenme; firmalar ve diğer aktörler arasındaki, coğrafi yakınlığa bağlı olarak ortaya çıkan, birlikte öğrenme, işbirliği ve Ar-Ge ortaklıkları gibi dışsal faydaları kullanarak rekabet üstünlükleri sağlayabilmek için, firmaların aynı bölgede yer seçme eğilimleri olarak açıklanabilir.

Ortaya çıkan yeni yer seçim stratejilerine sanayinin lokomotif sektörleri hızla tepki vermiş ve yeni mekansal organizasyonlara gitmişlerdir. Bu organizasyonlar sonucunda dünya üzerinde farklı lokasyonlarda farklı sektörlerde uzmanlaşmış ve rekabet üstünlüklerini hedefleyen kümeler ortaya çıkmıştır.

Bu sektörlerinin başında gelen otomotiv endüstrisi; 1980 sonrası dönemde, ana üretici firmaların Avrupa'da uyguladığı üretim aktivitelerinin desantralizasyonu politikaları sonucu ağırlıkla Avrupa endüstriyel kalbinin çeperlerine doğru kayma eğilimine girmiştir. Montaj firmalarının delokasyon ya da şubeleşme yoluyla çeper bölgelere desantralizasyonu, yan sanayiyi de harekete geçirmiş ve çeper bölgelerde yeni otomotiv üretim kümeleri oluşmuştur. Bu anlamda ülkemizdeki kümelerden biri de 1990 sonrasında hızla yükselen Kocaeli Otomotiv kümesidir.

Bu bildiride; teknolojik gelişmelerin bir sonucu olarak sanayinin yeniden yapılanma süreçlerine koşut, Türkiye genelinde, özellikle Kocaeli bölgesi'nde yoğunlaşan otomotiv endüstrisinin kent ve bölgesinde ortaya çıkardığı yeni mekansal yapılar ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Endüstriyel yeniden yapılanma, kümelenme, otomotiv endüstrisi, mekansal gelişim süreci.

1. GİRİŞ

Bilgi, iletişim, üretim ve ulaşım teknolojilerindeki değişimlere bağlı olarak endüstrinin yeniden yapılanma süreçlerine girmesi, coğrafyacılar, ekonomistler ve kent plancıları tarafından ilgiyle araştırılan bir konudur. Endüstriyel yer seçimi dinamikleri, teknolojik değişimlere bağlı olarak önemli bir evrim geçirmiştir. İşgücü maliyetleri, pazar ve hammaddeye yakınlık, taşıma maliyetleri ve üretim sürecindeki maliyetler gibi geleneksel faktörlere günümüzde; rekabet üstünlükleri, yenilikçilik, nitelikli işgücü havuzlarına yakınlık, yeni pazarlara açılma, yerel üretim bilgisi, aynı ürünü üreten firmalarla işbirliği, teknolojik buluşçuluk, çeper bölgelerin sunduğu avantajlar ve yan sanayilerin gelişmişlik düzeyi gibi yeni kavramlar eklenmiştir.

Otomotiv endüstrisi, tüm dünyada ekonominin lokomotif sektörlerinden biri olarak teknolojik gelişmeye öncülük etmesi nedeniyle önemli bir role sahiptir. Sektörün sürükleyici etkisi, diğer ekonomik sektörlerle çok yakın ilişkide olmasındandır. Önemli mühendislik alanlarını içeren karmaşık ve çok disiplinli bir teknoloji gerektirmektedir. . Temel olarak ABD, Japonya ve Avrupa Birliği bölgelerinden oluşan dünya otomotiv coğrafyası içinde, Türkiye'deki sektörel gelişmeler büyük ölçüde Avrupa Birliği gelişme stratejileri ile ilişkilidir.

20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Avrupa otomobil endüstrisinin, üretim anlamında yeni alanlara doğru çok aşamalı bir desantralizasyon süreci yaşaması ve gelişme stratejilerinin bir sonucu olarak,

* GYTE, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü
nsenlier@gyte.edu.tr
tsalihoglu@gyte.edu.tr

Türkiye son yıllarda Avrupa otomobil coğrafyası için önemli bir çeper bölge haline gelmiş ve sektördeki gelişme son dönemde hızlı bir artış göstermiştir. Kocaeli bölgesi; otomotiv endüstrisindeki güçlü sermaye yapısı, yabancı ortaklıklar, güçlü yan sanayiinin varlığı, kalifiye işgücü ve düşük işgücü maliyeti, gelişmiş Avrupa Birliği pazarlarına ve gelişmekte olan bölgesel pazarlara yakınlık vb. faktörlerin de etkisiyle önemli rekabet üstünlükleri kazanmış ve ulusüstü firmalar tarafından talep edilen bir yer seçim lokasyonu haline gelmiştir(Şenlier&Salihoglu 2009).

Bu çalışmada; son 20 yıllık dilimde bölgede hızla artan otomotiv sektörü yatırımları sonucunda oluşan yeni mekansal yapının mevcut durumu ortaya koyulacak ve bu durumun oluşmasında öne çıkan mekansal / sektörel dinamikler konuyla ilgili literatür paralelinde değerlendirilecektir. Otomotiv Kümesi'nin incelenmesinde; Kocaeli Sanayi Odası(KOSANO) üye sicil kayıtları, KOSANO kütüphanesi, TAYSAD(Taşıt araçları yan sanayi derneği), sektör ile ilgili elde edilen rapor ve tezler ile ana ve yan sanayi firmaları ile gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler, araştırma materyalini oluşturmaktadır. Elde edilen verilere bağlı olarak; otomotiv sanayi ile ilgili firmaların işgücü büyüklükleri, sermaye yapısı ve sermaye türü gibi sektörel bilgiler ile üretim yerlerine ilişkin mekansal bilgileri endüstriyel yeniden yapılanma stratejileri ile ilişkilendiren bir yöntem dahilinde değerlendirmelerde bulunulmuştur.

2. TEKNOLOJİK DEĞİŞİMLERİN OTOMOTİV SEKTÖRÜ YER SEÇİM DİNAMİKLERİNE ETKİSİ ve KÜMELENMELER

Dünya ekonomik sistemleri, farklı sebeplerle belirli zaman aralıklarıyla kriz dönemleri yaşamaktadır. Her bir kriz döneminden çıkış, sistemin eksik kalan yönlerini bulup revize edecek yenilikçi bir araç üretmesiyle gerçekleşmektedir. Dünya ekonomik sisteminde meydana gelen uzun dönemli dalgalanmalar ve ortaya çıkan evreleri açıklayan konjonktür teorileri ilk kez 1919 yılında Kondratieff tarafından ortaya atılmış, daha sonra Schumpeter(1982) ve onun takipçileri tarafından geliştirilmiştir. Her dalganın içine düştüğü kriz ortamından teknolojik bir sıçrama ile kurtulabileceğini ileri süren bu yaklaşıma göre günümüzde 5. Dalga olarak anılan bilgi ve iletişim çağı yaşanmaktadır(Candan ve ark., 2004).

Çizelge 2.1. Kondratieff Dalgaları

	1.DALGA	2.DALGA	3. DALGA	4. DALGA	5. DALGA
Dönem	1787–1845	1846–1895	1896–1947	1948-1980'ler	1980'ler-
Ana Yenilikler	Dokuma makinesi, dökme demir, buharlı makine	Buharlı gemi, Çelik	Alternatif akım, elektrik ışığı, otomobil	Transistör, Bilgisayar	Bioteknoloji, yeni materyaller, robotlar
Temel Endüstriler	Pamuklu dokuma, tekstil kimyası, demir	Çelik, makine araçları, gemicilik, ulaşım	Otomotiv, elektrik müh., ve elektrikli makineler, kimya	Elektronik, petrokimya, otomotiv, uçak, dayanıklı tüketim malları	Bilgisayar, elektronik sermaye malları, yazılımı, iletişim
Ekonomik Organizasyon	Küçük fabrikalar, liberalizm	Büyük fabrikalar, sermaye yoğun üretim,	Dev işletmeler, karteller, fordizm, finans kapital	Çok uluslu şirketlerin oligopolistik rekabeti, fordizm	Firmalar ağı, post-fordizm, esnek uzmanlaşma, küreselleşme
Mekansal Organizasyon	Kentlere göç(kömür ve liman bölgeleri	Kömür yatklarında kentlerin büyümesi	Birleşik kentler	Alt-kentleşme, kentlerin yayılması, yeni endüstri bölgeleri	Alt-kentleşme ve kentsel yayılma
Teknolojik Liderler	İngiltere, Fransa, Belçika	İngiltere, Fransa, Belçika, almanya	Almanya, ABD, İngiltere, Fransa	ABD, Almanya, Japonya	Japonya, ABD, Almanya

Kaynak: Candan ve ark. 2004

Görüldüğü gibi her bir teknolojik değişim sürecinin yarattığı mekansal organizasyonlar farklılık göstermektedir. Teknolojik değişimler ile başlayan değişim hareketi yaşamın diğer alanlarına

bulaşarak mekansal yapılara kadar uzanan bir dönüşüme sebep olmaktadır. Teknolojik değişimlerin yarattığı kitlesel değişim dalgasından ilk etkilenen sektör, -krizlerden de doğrudan etkilenen- sanayi sektörüdür. Sanayinin lokomotif sektörlerinden olan otomotiv endüstrisi de bu değişim dalgasından ilk ve en çok etkilenen sanayi sektörlerinin başında gelmektedir. Ortaya çıktığı dönemle birlikte kullandığı üretim teknolojileri, tarihsel dönemlere ve yaşam biçimlerine isim babası olan bu sektör, beslediği 200 kadar alt sektör ile sinai üretimin ve ekonomik sistemin en önemli parçasıdır. Teknolojik yenilikler paralelinde otomotiv sektöründe meydana gelen strateji değişimleri, sektörün mekansal dinamiklerinde de farklılıklara sebep olmuştur. Geçmişte klasik yer seçim teorileri ile açıklanan endüstriyel mekansal yapılar, günümüz bilgi dünyasının sunduğu küresel üretim ve ticaret imkanları ile birleşerek rekabet perspektifinden yaklaşımlar ile yer değiştirmeye başlamıştır(Şenlier&Salihoğlu, 2009).

Kümelenmeler

1990 yılında iktisatçı Michael E. Porter tarafından yeni ekonomideki rekabetçi üstünlükleri vurgulamak amacıyla ortaya atılan kümelenmeler; sonraki dönemde coğrafyacı ve bölge bilimcilerin de üzerinde durduğu bir konu halini almıştır. Özellikle endüstriyel yer seçim ve yığılmaların iş perspektifinden açıklanmasında başvurulan bir yöntem olarak öne çıkmaktadır.

Brown(2000), kümelenmeleri; her bir firmanın bireysel rekabetini geliştirmesi için üyesi olmasının yararına olduğu iş kurumları ve organizasyonel gruplar olarak tanımlamaktadır. Küme içindeki firmaları birbirine bağlayan faktörler ise; alıcı tedarikçi ilişkileri, ortak kullanılan teknolojiler, ortak alıcılar ve dağıtım kanalları ile ortak işgücü havuzlarıdır(Enright, 2000). Faktörlerin "ortak" kullanımına dayalı bir sistemde Porter(1990) coğrafi yakınlığın önemine vurgu yapmaktadır. Yüzyüze ilişkiler yoluyla örtük bilginin yayılması, yerel işgücü havuzundan yararlanma, yenilik ve buluşların diğer firmalara bulaştırılması ve bu yolla yenilik hızının artması, bir arada bulunmanın yarattığı maliyet minimizasyonu ve ölçek ekonomileri gibi dışsallıklar, mekansal yakınlık ile sağlanabilecek rekabet avantajlarıdır.

Kümelenme fikrinde öne çıkan faktörler; coğrafi yakınlık, yerel yönetsel ve sivil kurumsal bağlantılar, rekabet avantajı sağlayan resmi ve resmi olmayan ekonomik aktörler ile bölgenin geçmişten gelen üretim/pazar alanı olma kültürüdür. Bu teoride bir bölge yada firmanın rekabet üstünlükleri sağlaması, yenilik ve bilgi üretme becerisiyle orantılıdır(Cooke, 2002). Bunu sağlama yolunda küme içindeki firmalar; dış çevreden izole üretim yapmak yerine, üretimi, yenilikçiliği ve yeni firma oluşumlarını destekleyen bilgi üretim kaynaklarıyla bir arada çalışmayı amaçlamaktadırlar(Berggren ve Laestadius, 2003).

Kümelenme fikrinin, bilgi çağının önemli yer seçim dinamiklerinden biri haline gelen rekabet olgusuna vurgu yapıyor olması, farklı sektörlerdeki aktörlerin üretim stratejilerinde kümelenme politikalarının söz sahibi olmasını sağlamıştır. Otomotiv endüstrisi de bu tür politikaların etkisiyle son 20 yılda önemli değişimler geçirmiştir.

Otomotiv Endüstrisindeki Mekansal Organizasyonun Teknolojiye Paralel Değişimi

Dünya otomotiv endüstrisinin teknolojiye koşut olarak geçirdiği mekansal dönüşümleri 2 bilindik dönem halinde incelemek mümkündür;

— Fordist Üretim Dönemi,

— Postfordist Dönem ve Bilgi Çağı

Fordist Üretim Döneminde Otomotiv Endüstrisinde Yer Seçim:

Otomotiv endüstrisinin seri üretime geçişi döneme adını verecek olan Henry Ford'un *Model T* otomobilinin üretimi ile gerçekleşmiştir. 20 YY.'ın başlarında otomotiv endüstrisinde, ulaşım sistemlerinin gelişmemişliği sebebiyle su yada demiryolları kenarında yer seçerek, hammadde ve bitmiş ürünlerin aktarım maliyetlerini düşürme stratejisi izlenmiştir. Bütün üretim merkezlerini tek bir çatı altında toplayarak dışsallıklardan faydalanılmıştır(Fasenfest ve Jacobs, 2003).

Bu dönemdeki teknik gelişmeler; tedarikçiler tarafından geliştirilen yedek parça ve aksamlarda kendini göstermiştir. Tedarik aktivitelerinin montaj fabrikalarına yakın konumlanma geleneği bu dönemde başlamıştır(Şenlier&Salihoğlu, 2009).

1930'larda üretim ve satışlardaki artış, pazar alanlarının da yerseçim açısından önemini gündeme getirmiştir. Böylelikle bazı üretim aktiviteleri, hammadde ve üretim merkezlerinden ziyade pazar alanlarına yakınlaşma stratejileri izlemişlerdir.

II. Dünya Savaşı yıllarında 3 konuda meydana gelen gelişmeler, otomotiv yerseçiminde değişimleri beraberinde getirmiştir;

— Karayolu ulaştırma teknolojisindeki gelişmeler, su ya da demiryoluna yakın olmak gibi yer seçim kriterlerinin önemlerini yitirmesine, böylelikle pazar alanlarının önem kazanması ile başlayan desantralizasyon sürecinin hızla devam etmesine sebep olmuştur. Tedarikçilerin mekansal dağılımı, malları yükleme limanlarına karayolları ile getirebilecekleri en son mesafelere kadar genişlemiştir.

— Demiryollarına yakın olma zorunluluğu ortadan kalkıp, otoyollar ve diğer transit yollar yapılmaya başlanınca, otomotiv üretimi kent içindeki sıkışıklıktan çıkmış ve arazi fiyatlarının düşük olduğu kent çeperlerinde geniş alanlara yayılacak şekilde yer seçmeye başlamıştır. Tek bir katta üretim ile birlikte esneklik ve hız artmış, maliyetler azalmıştır. Geniş alanlara ihtiyaç duyan bir üretim aktivitesi olarak otomotiv sanayiinin, kentin çeperlerine doğru desantralizasyonu, banliyö ve kenar mahallelerin gelişimine sebep olmuştur.

— Optimizasyon ve makinelerin yoğun biçimde kullanılması, iş sürelerini kısaltmasına karşın, otomotiv tarihinde ilk kez makinelerin işini yapan kas gücünün gereksiz hale gelmesine sebep olmuştur(teknoloji yoğun üretime geçiş). Diğer taraftan makinelerin ortaya çıkması, bu makinelerin üretimi, bakımı, yedek parçalarının üretilmesi gibi işler ile uğraşan küçük ölçekli işletmelerin doğmasını da sağlamıştır. Küçük ölçekli firmaların ortaya çıkışı ile birlikte bilgi ve yeniliklerin ortaya çıkış hızları da artmaya başlamıştır(Fasenfest ve Jacobs, 2003).

Fordizm Sonrası Değişimler:

Petrol krizlerinin enerji maliyetlerini artırması ve dayanıklı tüketim mallarındaki doygunluk sebebiyle talepte meydana gelen azalmalar ve değişen taleplere mevcut üretim sisteminin cevap veremiyor olması nedeniyle fordizm 1970'li yıllarda kriz içine girmiştir. Fordizmi kriz içerisinden çıkarabilecek yegane olgu Kondratieff'in tasvir ettiği gibi teknolojik değişimlerdir. Bilgisayar ve mikro işlemcilerde meydana gelen değişimlere, internetin ortaya çıkışı ve büyük bir hızla dünyaya yayılması da eklenince üretim sisteminin gerekli esnekliği kazanacak biçimde dönüşmesine olanak tanıyan ortam da hazır hale gelmiş, ilk olarak Japon Toyota firması tarafından modellenen post fordist, toyotist, esnek, yalın üretim sistemi gibi isimler ile anılan yeni üretim sistemi dünya tarafından benimsenmeye başlamıştır(Bedir, 2002).

Hudson(1994)'a göre, otomotiv üreticilerince girişilen aşağıdaki arayışların, otomotiv endüstrisinin fordist dönemde içine düştüğü bunalımdan çıkmasında önemli etkileri olmuştur;

— Yeni seri üretim modelleri ve konseptleri üretme arayışları,

— Sermaye-işgücü ilişkisinin yeni biçimlerine yönelik arayışlar,

— Firmalar arası ilişkilerdeki değişimler,

— Yeni yönetsel düzenlemelere ilişkin arayışlar,

— Yeni üretim coğrafyaları arayışıdır.

Rekabetçi yeni ekonomiye uyum sağlayabilmek için geliştirilen yukarıdaki araçların bir sonucu olarak, firmaların üretim lokasyonları seçiminde 3 tür reflekste bulundukları söylenebilir(Hudson, 1994);

— Yüksek maliyetli ve/veya düşük üretkenlikteki alanlardaki fabrikaların kapatılması,

— Uygun işgücü pazarına sahip ve yeni üretim stratejilerini uygulayabilecekleri yeni lokasyon arayışları(Doğu ve Güney Avrupa'ya açılma gibi),

— Üretime yönelik deneysel yaklaşımları ortaya çıkarma yolunda yeni açılan fabrika şubelerinin başka alanlarda yer seçmesi(relocating).

Esnek üretim sistemiyle gelen zamanında tedarik olgusu, ürün ve süreç tasarımı konularında eş zamanlı mühendislik aktivitelerini gerekli kılmıştır. Böylelikle mühendislik ve tasarım faaliyetlerinin bir arada yer seçtiği bir yapı ortaya çıkmıştır.

Firmalar desantralizasyon süreçleri ile tanımlanan genişleme ve şubeleşme eylemlerini gerçekleştirirken yerel yönetsel koşulların elverişliliğini oldukça önemsemektedirler. Yatırım kararı öncesinde düşünülen alan ile ilgili yerel yöneticiler ile pazar, talep, işgücü maliyetleri ve niteliği ile yerel ekonominin durumu gibi konularda görüşmelerde bulunmaktadırlar(Fasenfest ve Jacobs, 2003).

Özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki değişimler; firmalara üretim ve pazarlama anlamında önemli ulaştırma esneklikleri sağlamıştır(Schile ve Yip, 2000). Küreselleşme ile birlikte otomotiv firmalarının ulusüstü ölçekte yatırım ve ticaret esnekliği kazanması farklı bölgelerde farklı yerseçim biçimlerini beraberinde getirmiştir(Evren, 2002).

ABD'de yedek parça üretimi çoklukla ana üretici firmanın bünyesinde ya da kendisinin desteklediği tedarikçiler tarafından karşılandığı ve bu sisteme eklenmek oldukça güç olduğu için, Japon oto ve yedek parça üreticilerinin ABD'deki yer seçimi bölgesel ekonomik düzeydeki yeniden yoğunlaşmalar(reconcentration) şeklinde kendini göstermektedir. Yeni kurulan Japon otomotiv fabrikalarını takiben, yine Japon olan yedek parça üreticileri bu fabrikalara mekansal anlamda yakın olarak konumlanma eğilimi göstermektedirler. Yeni üretim fabrikalarına göreli olarak yakın konumlanmak, üretimin mekansal olarak yeniden yığılmasına ve bölgesel ekonominin giderek entegre otomotiv üretim kompleksleri çevresinde yeniden yapılandırılmasına sebep oluşmuştur. Bu olgu Avrupa'daki otomotiv endüstrisindeki yeniden yapılanmanın mekansal boyutundan farklılık göstermektedir. Özellikle çalışma koşulları ve işgücü maliyetleri anlamında eksiklik yaşayan yerler, yeni çalışma pratikleri ve işçi alma koşulları ile ilgili yeni endüstriyel politikaların uygulanması için oldukça çekici bir ortam sunmaktadır. Böylesi bir gerçeğe paralel olarak, Japon olmayan otomotiv endüstrilerinde ise tam zamanında üretim baskılarını karşılamak için yeniden yer seçmeye(relocation) eğilimli olduklarına dair bir kanıt bulunmamaktadır. Aynı şekilde Avrupa pazarına yeni giren Japon otomotiv üreticilerinin de Avrupa'da önceden yer seçmiş Japon yedek parça üreticilerine yakın olmak gibi bir arzusu olduğu kanıtlanmamıştır. Çeşitli sebeplerle ulaşımsal güçlükler yaşanan alanlarda ise, tedarikçiler ana üretici firmaların kendilerine duydukları güvenin devamlılığını sağlamak için, depolama alanlarını ana sanayi firması çevresinde konumlandırdıkları gözlenmektedir. Avrupa'nın yeni alanlarında otomotiv yer seçiminde etkili olan temel faktör, yukarıda sayılan yeniden yapılanma arayışları sonucunda işgücü, pazar ve yönetimsel reformların uygulama risklerini en aza indirme çabasıdır(Fasenfest ve Jacobs, 2003).

Lung(2002)'ya göre teknolojiye koşut AB otomotiv politikalarını yönlendiren 2 unsur vardır.

— Küreselleşme; Kuzey Amerika ve Japon firmalarının Avrupa'ya girişi ve bu sektörde varlıklarını güçlendirmeleri sonucu oluşan küresel birleşmeler.

— Bölgeselleşme; Avrupa Entegrasyon süreci Orta ve Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi ve Avrupa bütünündeki iş gücünün bu bölgelerce derinleştirilmesidir.

Teknolojik gelişmeler sonucu firmaların birbirlerine kurdukları rekabet üstünlükleri, yenilikçiliğin yeni dünyadaki önemine vurgu yapmaktadır. Rekabetin ve bilginin koordinasyonu, bu endüstrideki firmalar için giderek temel bir konu haline gelmiştir. Bu sebeple, firma branşlarının(şubeleri) yeniden yapılandırılması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Modüler üretim prensiplerinin yayılması, sistemin ve modüllerin üretimi ve tasarımı anlamında toplayıcı pozisyonundaki ilk sıradaki tedarikçilere(first tier suppliers- FTS) çok daha önemli roller tahsis edilmesini gerekli kılmaktadır. Buna ek olarak bazı aktörler(alt sıralardaki tedarikçiler, mühendislik ve tasarım şirketleri gibi.) için yeni rol dağılımlarının olması da söz konusudur(Evren, 2002; Lung, 2002).

Bu tür gelişimler, desantralizasyon sonucu çeper bölgelerde yeniden yer seçim(delocalization), model üretiminde bölgesel uzmanlaşma dinamiklerine bağlı şubeleşme, tasarım ve mühendislik aktivitelerinin tek bir lokasyonda toplanması, montaj fabrikaları çevresindeki tedarikçi parkları tarzı kümelenmeler ve Avrupa'daki işgücünün yeniden dağılımı anlamında yeni mekansal dinamiklere

hayat vermektedir. Otomobil sisteminin yer seçim dinamiklerinde meydana gelen bu değişimler, en genel biçimiyle Avrupa coğrafyasında çeper ve merkez biçiminde hiyerarşik bir düzen kurmuş, bu düzenin zaman içerisinde kazandığı bölgesel rekabet, geçmişten gelen hiyerarşik düzenin değişmekte olduğu ile ilgili soruların yükselmesine sebep olmuştur(Pavlinek, 2008; Frigant ve Lung, 2002).

3. TEKNOLOJİYE KOŞUT KOCAELİ OTOMOTİV BÖLGESİNİN MEVCUT DURUMU

1980'lerde otomotiv üreticisi firmaların küresel ortamda rekabet üstünlükleri sağlamak amacıyla yeni üretim yerleri arayışının, Avrupa'nın çeper bölgelerine yer seçme ve model bazında üretim aktivitelerini desantralize etme stratejilerinin bir sonucu olarak, çeper bölgelerden biri olan Türkiye ve Kocaeli otomotiv bölgesi, önemli bir üretim lokasyonu haline gelmeye başlamıştır. Bugün, Chrysler, Hyundai, Honda, Toyota, Isuzu, Ford gibi otomotiv sektörünün önde gelen kuruluşlarının Doğu Marmara aksı olarak anılan bölgede yatırım yaptıkları görülmektedir.

İl GSYİH içinde sanayi sektörünün payının %70'lerde olduğu Kocaeli, Türk İmalat Sanayi üretimine yapmış olduğu yaklaşık % 13' lük üretim katkısı ile İstanbul' dan sonra gelen ikinci büyük sanayi metropolü olup, bu özelliğini son 20 yıldır korumaktadır. Kocaeli, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşundan 75' ine (% 15) ve ilk 100 büyük sanayi kuruluşundan da 18'ine ev sahipliği yapmaktadır(www.kosano.org.tr).

İzmit Körfezi'nin doğal bir liman olması, İstanbul gibi büyük bir ticaret-finans ve yönetim merkezine yakınlık, kentin önemli ulaşım aksları üzerinde olması, havaalanı gibi ulaşım düğümlerine yakınlık gibi sebepler ile Kocaeli bölgesi endüstriyel açıdan önemli potansiyellere sahiptir.

Kocaeli İli'nde; endüstrilerin % 90'a yakını 1960 yılından sonra kurulmuştur. Bölgedeki endüstrilerin % 85'i körfezin kuzey kesiminde, % 11'i doğu kesiminde, % 4'ü güney kesiminde yer almaktadır.

1980'li yıllarda Avrupa ve dünyadaki gelişmelere paralel olarak, Türkiye'de endüstri sektöründeki yatırımların artmaya ve post-fordist üretim tarzının endüstri yer seçimi dinamiklerinde kendini göstermeye başladığı görülmektedir. Yine aynı dönemde, İstanbul'un sanayi desantralizasyon süreçlerinin ilk etkileri en yakın çeper bölgeler olarak Kocaeli, Bursa ve Sakarya'da gözlenmiştir. Bugün Kocaeli ve Doğu Marmara, Türkiye'nin otomotiv endüstrisinde gelişme potansiyeli olan bir bölge olarak dikkat çekmektedir.

Kentsel ve bölgesel ekonomilerin önemli itici güçleri olan yabancı sermayeli yatırımlar açısından, otomotiv endüstrisinin Kocaeli'de ilk üç sektör arasında yer aldığı görülmektedir (DPT, 2006). Özellikle 2000'li yıllarda ortaya çıkan iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, küreselleşme ve yeni pazarlara erişme imkanlarının artması, Kocaeli otomotiv coğrafyasında da etkisini göstermiştir. 2000 sonrası dönemde, montaj fabrikalarının küresel ağlar içerisinde öneminin artması nedeniyle, küresel yan sanayi oyuncuları için bölge, önemli rekabet üstünlükleri ile giderek dikkat çeken ve büyüyen bir küme niteliğine kavuşmuştur.

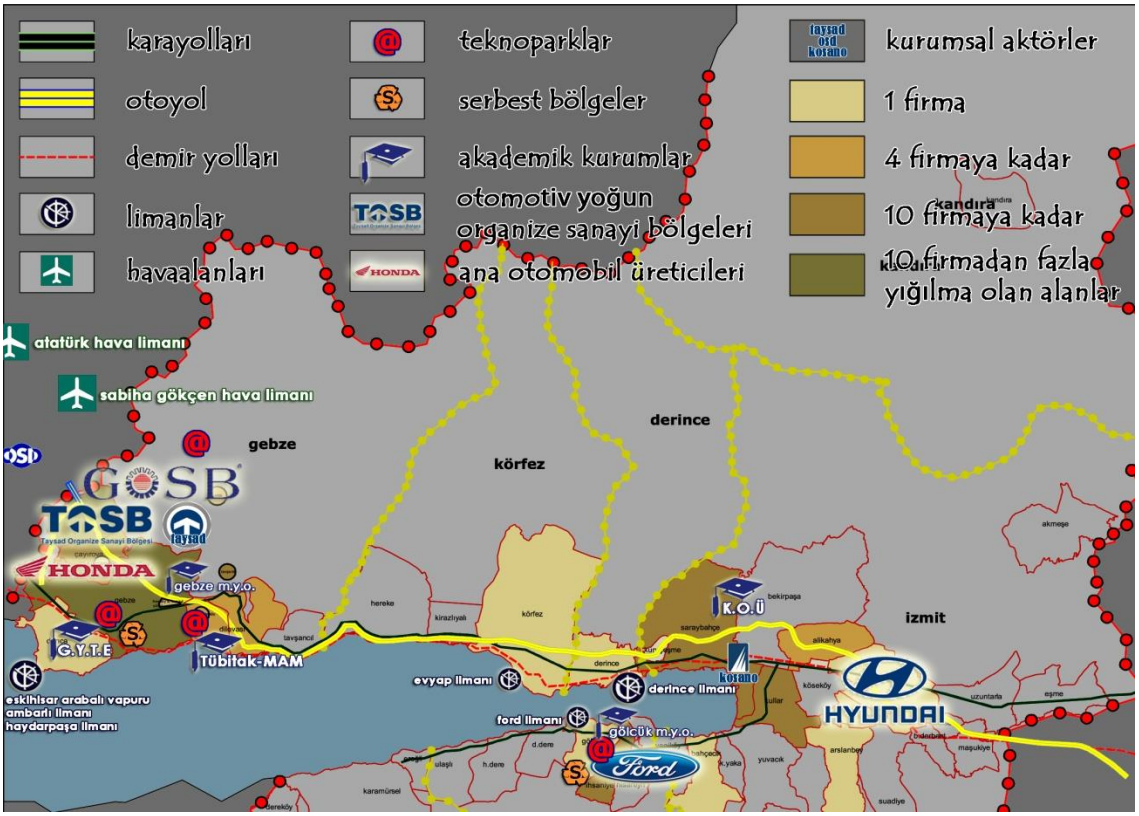

Şekil 1. Kocaeli Otomotiv Endüstrisi Bölgesi

Kocaeli otomotiv endüstrisi için 1990'lı yıllar dönüm noktası niteliğindedir. Finansal serbestleşmeye geçiş ve KOBİ'lere yönelik destek programlarının uygulanması nedeniyle, Kocaeli coğrafyasında yer seçen firma sayılarında artışlar olmuştur. Bu kümelenmede, Honda-Gebze (1996) ve Hyundai-İzmit (1997) fabrikalarının kurulmasının payı da oldukça büyüktür. Bu firmaların varlığından hareketle yan sanayi firmaları da bölgede yer seçme eğilimine girmişler ve aynı zamanda, diğer bölgelerden de bu bölgeye firmaların yer değiştirdikleri gözlenmiştir(Şekil 1.).

Bölgede yer alan çok sayıda bilimsel araştırma kurumu -TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi, Kocaeli Üniversitesi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Türk Standartları Enstitüsü, TÜBİTAK Teknopark'ı, TÜSİDE (Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü), TEKMER Teknoloji Geliştirme Merkezi- endüstrinin gelişmesine destek olmaktadır. Kocaeli Sanayi Odası ve TAYSAD da, sektörün gelişimine yönelik olarak hazırladığı raporlar ve araştırmalar ile katkı sağlamaktadır. Ayrıca montaj fabrikaları bünyesindeki Ar-Ge birimleri, araştırma altyapısı ve teknolojik gelişim anlamında çalışmalar yürütmektedir.

Literatürdeki başarılı otomotiv bölgeleri ile ilgili örneklerde öne çıkan, "bölgede otomotiv endüstrisinin geliştirilmesi misyonunu yüklenen bir aktörün varlığı" ilkesinin, Kocaeli özelinde TAYSAD tarafından sınırlı ölçekte de olsa başarılı biçimde karşılandığı söylenebilir. Kamu kurumları ve özel sektör ile gerçekleştirilen toplantılar, dayanışma ve bilgi alış-verişi faaliyetleri, dış ilişkiler ve iş geliştirme faaliyetleri, fuarlarda temsil, yabancı yatırımcılar ile görüşmeler ve bölgeyi tanıtım ile tedarikçi ve işçi eğitimleri gibi kümeye özel hizmetler TAYSAD tarafından yürütülmektedir (http://www.taysad.org.tr).

Firma Sayıları İtibariyle Değerlendirme

1980 sonrası dönemde ortaya çıkan esneklik ve tam zamanındalık kavramları, aynı dönemde Türkiye'de uygulanan ihracata dayalı sanayileşme modeli, Kocaeli otomotiv endüstrisinde, firma sayılarında ve yer değiştirmelerde önemli artışları beraberinde getirmiştir. Teknolojik değişim ve yenilik konularında rekabette geri kalan firmalar ise dönemin şartlarını yerine getiremedikleri için kapanma yoluna gitmişlerdir.

Kocaeli endüstri bölgesinde 2008 yılı itibariyle 108 adet otomotiv firması bulunmaktadır (Şekil 1). Bu firmalardan Honda-Gebze, Ford-Gölcük, Hyundai-İzmit, montaj fabrikası (assembly lines) olarak anılan ana sanayi firmalarıdır. Tarihsel süreç içinde; Kocaeli otomotiv bölgesi, ana sanayi firmalarının yer seçim kararlarını takiben, yan sanayiinin de gelişi ile ortaya çıkan bir küme niteliğindedir (Şenlier&Salihoğlu, 2009). Kümenin gelişmesinde, bölgede endüstrinin kontrollü bir şekilde gelişmesini sağlamak amacıyla kurulan Organize Sanayi Bölgelerinin, Serbest Bölge ve Teknoparkların büyük rolleri bulunmaktadır.

Bölgede yer seçen yan sanayi kuruluşlarının dağılımı incelendiğinde, çoklukla ana sanayi firmaları çevresinde bir yığılmanın varlığı söz konusudur. Honda'nın bulunduğu Şekerpınar ve yakın çevresinde 77 adet yan sanayi firması bulunmaktadır. Yan sanayi konusunda uzmanlaşmış bir bölge olan TOSB'un (Taşıt Araçları Yan Sanayi Organize Sanayi Bölgesi) ve Türkiye'nin en gelişmiş ve modern hizmet ve altyapılarına sahip Gebze Organize Sanayi Bölgesi'nin bu bölgede yer alıyor olması önemli bir etkendir. Firmalar da, böylesine uzmanlaşmış bir bölgenin içinde bulunmanın sunduğu; maliyet paylaşımı, aynı sektördeki firmalar ile işbirlikleri ve bilgi paylaşımları gibi avantajları kullanmaktadırlar.

Bölgedeki diğer yan sanayi kuruluşları ise çoğunlukla Hyundai ve Ford çevresinde yoğunlaşmıştır. Hyundai–Assan'ın bulunduğu İzmit merkezinde 13 adet yan sanayi firmasının yoğunlaştığı bir küme oluşmuştur. Bu bölgedeki firmaların 2'si yabancı yatırım, 3 tanesi de yabancı ortaklı yatırım (JV) niteliğindedir. Gebze'de olduğu gibi, bu bölgede de, özellikle lastik, cant, petrol ve metal sanayi gibi, otomotiv ile yakından ilişkili sektörlere ait önemli fabrikaların (Pirelli, Brisa, Beksa, Lassa, Kordsa) yer aldığı görülmektedir. Bu durum, bu bölgedeki yoğun tedarikçi ağının varlığına önemli bir işarettir.

Ford-Otosan tarafından izlenen tedarikçi stratejileri diğer ana üreticilerden farklılık göstermektedir. Ford-Otosan fabrikasının Gölcük'de kurulması ile birlikte, tedarikte bulunan firmalar da, montaj fabrikasının sınırlarında kurulan yan sanayi parkında yer almışlardır. Bu durum ana sanayi-yan sanayi ilişkilerindeki güvene dayalı ilişkilerin önemini vurguladığı gibi, sektörde önemli olan tam zamanında tedarik olgusunun gerçekleştirilmesine de katkıda bulunmaktadır.(Şekil 1.).

Tablo 2. Dönemler İtibariyle Firma Yer seçimi

	1980 Öncesi	1980-1989	1990-1999	2000 +	TOPLAM
Kurulan	25	15	26	52	118
Yer Değiştiren	0	2	12	35	49
Kapanan firmalar	0	0	5	5	10
Dönem İçerisindeki Yer Değiştirme Oranı	0%	11%	50%	67%	42%
Kapanan Firmaların Kurulan Firmalara Oranı	0%	0%	15%	11%	8%

1950 sonrasında, Kocaeli metropoliten alanında kurulmuş otomotiv yan sanayiinde faaliyet gösteren 118 adet firmadan 49 tanesi süreç içerisinde yer değiştirmiş, 10 tanesi de çeşitli sebeplerden ötürü kapanmak durumunda kalmıştır. Bir başka deyişle kurulan firmaların toplamda %8'i kapanmış, %42'si de üretim faaliyetlerini bir başka mekansal noktaya taşıma gereksinimi hissetmiştir. Tablo 2'den de anlaşılacağı gibi firma kuruluşlarının büyük çoğunluğu(%77) ve yer değiştirmelerin tamamı 1980 sonrası dönemde olmuştur. Toplam yer değiştirmelerin %71'inin 2000 yılından sonra, kapanan firmaların tamamının 1990 sonrası dönemde gerçekleşmiş olması da ilgi çekicidir(Şekil 2.).

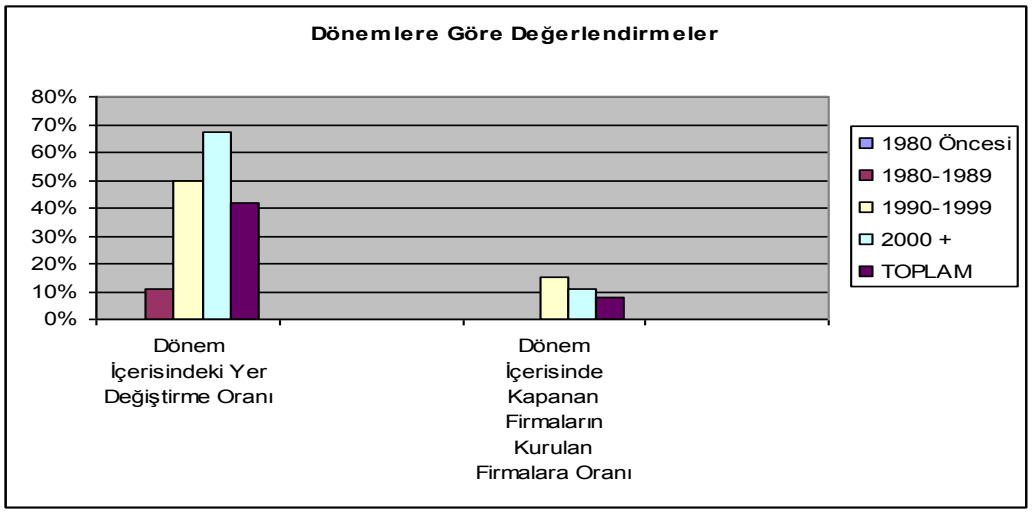

Şekil 2. Dönemlere Göre Değerlendirmeler

Özellikle 2000'li yıllarda ortaya çıkan ve halen devam eden, iletişim ve ulaşım teknolojilerindeki gelişmeler, küreselleşme ve yeni pazarlara erişme imkanlarının artması, Kocaeli otomotiv coğrafyasında da etkisini göstermiştir. İçinde bulunduğumuz 2000 sonrası dönemde, montaj fabrikalarının küresel ağlar içerisinde artan önemleri ve bazı projeler bazında dünyada tek üretim coğrafyası olmaları sebebiyle, küresel yan sanayi oyuncuları için bölge, önemli rekabet üstünlükleri sağlayabilecekleri bir üs halini almıştır. Yan sanayi firmalarının bölgede yer seçimi bir çığ gibi hızla büyüyerek devam etmiştir. Yer seçimde ve yer değiştirmedeki artış oranlarını açıklamada kentsel politikaları da göz ardı etmemek gerekmektedir. İstanbul'un endüstriyel desantralizasyon süreçleri, Kocaeli içinde dağınık durumda yer alan sanayileri bir arada toplamak için organize sanayi bölgelerinde yer seçime yönelik özendirici politikalar gibi yerel endüstriyel politikalar, özellikle yerel üretici firmaların mekansal hareketliliğine önemli bir ivme kazandırmıştır.

İşgücü Dağılımları İtibariyle Yer Seçen Firmaların Değerlendirilmesi

Kocaeli otomotiv sanayiinde 1950 sonrası dönemde kurulan ve yer değiştiren firmalara ilişkin istihdam yapısı değerlendirmeleri, yer seçimde firma ölçeğine göre ne tür farklılaşmalar olduğu ile ilgili ipuçları vermesi açısından önemlidir. Kocaeli'de yer seçmiş ve halen üretime devam eden firmaların çoklukla 49-500 kişi arası istihdama sahip orta ölçekli firmalardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca toplam yer değiştirmelerin %55'lik kısmı da orta ölçekteki firmalar tarafından gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3. İşgücü Dağılımları

	0-49 İşçi	49-500 İşçi	500 + işçi
Firma Sayısı	41	54	13
Yer Değiştiren Firmalar	16	27	6
%	36	52	12

Ölçeksel anlamdaki değerlendirmeler, KOBİ tanımı çerçevesinde yeniden revize edildiğinde çok daha anlamlı sonuçlarla karşılaşılmaktadır; kurulan ve yer değiştiren firmaların %88'i ekonominin dinamik ve yenilikçi aktörleri olan KOBİ'lerdir. Özellikle yer değiştiren firmaların çoğunluğunun KOBİ tarzı firmalar olması, otomotiv endüstrisinde ihtiyaç duyulan Ar-Ge ve know-how sistemlerine bağlı teknolojik değişim, yenilikçilik ve rekabetçilik gibi yeni yapılara uyum sağlama potansiyeli taşıdığını göstermektedir. Yer değiştirme olgusu çok çeşitli faktörden etkilenen bir refleks, değişen koşullara bir uyum sağlama çabasıdır. Ölçek olarak büyük firmalardan oluşan bir sektörde, yer değiştirme, kapasite arttırma, üretim sistemi değiştirme, tedarikçi yönetim sistemi geliştirme gibi değişen koşullara refleks niteliğindeki atılımların yapılması oldukça zor olmaktadır. Bu anlamda sektörün istihdam durumu ve firmaların mevcut ölçeksel durumu önemli bir fırsat yaratmaktadır.

İşçi sayılarını dönemsel olarak, yer değiştiren firmalar özelinde incelendiğinde yukarıda bahsedilen yorumun doğruluğu ortaya çıkmaktadır. 1980 sonrası dönemde küresel ölçekte çokça dillendirilmeye başlayan, teknolojik değişim, rekabetçilik, buluşçuluk, bir arada öğrenme, aynı yerde yer seçim gibi konulara vurgu yapan örneklerde sıkça üzerinde durulan firma ölçeği, 1990'lar ile birlikte etkinliğini göstermiş ve mekansal anlamda hareketin optimum ölçeği KOBİ'ler bu dönemden günümüze değin mekanda yer değiştirmişlerdir. Yer değiştiren firmalar içinde KOBİ niteliğindekilerin 1990 öncesinde yer değiştirmediği, 1990 sonrasında dönemde ise özellikle 2001 sonrasında büyük bir ivme ile yer değişime yöneldiği görülmektedir.

Firma Yapısı-Sermaye Büyüklüğü ve Sermaye Türleri İtibariyle Değerlendirmeler

Otomotivde faaliyet gösteren firmaların %34'ü limited, %66'sının ise anonim statüde olduğu görülmektedir. Anonim şirket türünün 2/3 gibi bir oranda ağırlıkta olması, sermaye yapısı kapitalistleşmiş bir bölge yapısına işaret etmektedir. İşçi sayılarına göre, KOBİ ölçeğinde, nispeten az ve nitelikli işçinin çalıştığı bir sistemde, anonim şirket yapısının bu denli baskın olması, üretimin emek yoğun değil sermaye yoğun olduğunun önemli bir göstergesidir. Sermaye ve teknoloji yoğun üretim, post-fordist üretim tarzının önemli bir göstergesidir. Yeniden yapılanmakta olan otomotiv sisteminin temel niteliklerinden biridir.

Tablo 4. Firma Türlerine göre Yer Seçim

Firma Türü	Dönemler				Toplam
	1980 öncesi	1980–1989	1990–1999	2000 +	
Limited Şirket	9	1	2	25	37
Anonim Şirket	16	14	15	26	71
TOPLAM	25	15	17	51	108

Dönemsel olarak değerlendirildiğinde, 1980-2000 arası dönemde anonim şirketlerin sektörde oldukça baskın oldukları görülmektedir. 2000'ler ile birlikte, çok sayıda otomotiv firmasının faaliyete geçmesi limited şirketlerin sayısal olarak artışında önemli bir etkendir. Araştırmalar göstermiştir ki, limited şirketler kuruluş kolaylığı, ortak ve sermaye yapısı nedeniyle en kolay kurulabilen şirket türüdür. Bu nedenle ilk kez üretime başlayan firmalar kuluçka hipotezinde değinilen belirli bir yaşam ömrünü geride bırakıncaya kadar mümkün olan en az riskli biçimde üretim dengelerini kurmaktadırlar. Bu sebeple içinde bulunduğumuz 2000'li yıllarda, bu denli çok limited şirketin varlığı oldukça normaldir. Bu şirketler için bulundukları konum ve firma yapıları bir küvöz görevi görmekte, belirli büyüme rakamlarını yakalayıp, farklı rekabetçi stratejiler geliştirmeye ihtiyaç duyacakları yapıya kavuştuklarında, anonim şirkete doğru bir dönüşüm sürecine gireceklerdir(Tablo 4.).

Toplam firma sayısının %54'ü 251.000 TL ve üzeri sermayeye sahip firmalardan oluşmaktadır. Bu da önceki kısımda değinilen emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişi kanıtlayan bir diğer etkendir. Yer değiştiren firmaların dağılımında da benzerlikler gözlenmektedir. Firma sayısı/yer değiştirme oranları incelendiğinde limited şirketlerin(0-50.000 TL aralığı) yer değiştirme konusunda çekingen bir tavırda oldukları sonucuna varılabilmektedir. Genel olarak; limited şirketlerin, yer değiştirmeye sebep olan dinamikleri deneyimleyebilecek gelişmişlik düzeylerinde ve ölçeklerde olmadıkları söylenebilir. Bu firmalar için mevcut yerinin gerektirdiği özellikleri geliştirmek, diğer bir deyişle sektörde kalıcı olmak, birincil önemdedir.

Tablo 5.'ten de görüldüğü gibi 500 ve üzeri işçi çalıştıran firmaların yarattığı statik firma yapısını harekete geçirebilen firma ölçekleri, sermaye yoğunluğu 251.000 TL ve üzeri olanlardır. Daha düşük sermayeli firmalar için sosyal ve maddi maliyetler ile faydalar değerlendirildiğinde yer değiştirme, düşük önem derecesinde bir aktivite olarak kalmaktadır.

Tablo 5. Sermaye Büyüklüklerine Göre Yer Seçim

İşgücü Grubu	Sermaye Büyüklüğü(1000 YTL)			TOPLAM
	0-50	51-250	251 +	
0-49	5	5	6	16
49-500	3	6	18	27
500 +	0	1	5	6
TOPLAM	8	12	29	49

Tablo 6.'dan da görüldüğü gibi 500 ve üzeri işçi çalıştıran firmaların yarattığı statik firma yapısını harekete geçirebilen firma ölçekleri, sermaye yoğunluğu 251.000 YTL ve üzeri olanlardır. Daha düşük sermayeli firmalar için sosyal ve maddi maliyetler ile faydalar değerlendirildiğinde yer değiştirme, düşük önem derecesinde bir aktivite olarak kalmaktadır.

Tablo 6. Sermaye Türlerine Göre Yer Seçim

	Sermaye Turu			Toplam
	Yerli	Yabancı	JV	
Firma Sayısı	67	26	15	108
Yer değiştiren	39	5	5	49

Kocaeli otomotiv sanayinde yer alan firmalar sermaye türü açısından değerlendirildiğinde; sıklıkla yerli sermayeye sahip yerel firmaların ağırlığı gözlenmektedir. Yabancı sermaye ve JV(Jo,nt Venture-Ortak İştirakler) sermaye türlerinin daha düşük seviyede olmasının nedeni, Türkiye'nin yeni bir Pazar olması, dolayısıyla yatırımların devam etme sürecinde olması gösterilebilir. Sektör, doygunluğa ulaşmak bir yana, yabancı sermaye anlamında belirli bir kararlılığa dahi henüz ulaşılmamıştır.

4. SONUÇ

Kapitalist dünya ekonomisinin geçirmiş olduğu kriz dalgalarından çıkışın temel araçlarından biri olan teknolojik değişmeler, ekonomik aktörlere küresel boyutta üretim ve ticaret yapabilecek yeni alanlara açılma esnekliği tanımıştır. Ortaya çıkan küreselleşme stratejileri ise dünya ekonomik coğrafyası üzerinde farklı boyutlarda değişimlere sebep olmuş, olmaya devam etmektedir. Üretim aktiviteleri özelinde, deniz aşırı ülkelerde işgücü maliyetlerini düşürme amaçlı başlayan yatırım yarışları, bilgi ve teknolojinin araçtan amaca doğru geçirdiği evrim ile birlikte sürekli yenilikçilik ekseninde devam etmektedir. Firmaların yerseçim kaygılarında ön plandaki maliyet temelli rekabetin yanına yenilikçilik, kalite ve esneklik eksenindeki arayışlar eklenmiştir.

Bu süreçte otomotiv endüstrisi, benzer politikalar izleyerek yeni üretim alanlarına doğru bir kayma eğilimindedir. Teknolojik değişimler sonucunda küreselleşmeye dayalı yeni pazar olanakları, ana üreticilerin yerseçiminde önemli bir faktör olmasına karşın; ucuz ve nitelikli işgücü arayışları, model bazında fonksiyon temelli mekansal hiyerarşik politikaların izlenmesi, farklı bölgelerdeki yerel yönetsel ve kurumsal koşulların sunduğu avantajlar ve yerele gömülü örtük bilgiye sahip olma arayışları sonucunda, üretim aktiviteleri şubeleşme ve yeniden yer seçim biçimleriyle karşımıza çıkan desantralizasyon süreçleri içerisine girmişlerdir. Yeni ser seçim dinamiklerine bağlı olarak girişilen yatırımlar sonrasında Avrupa'da merkez – çeper ayrımının tartışıldığı bir üretim coğrafyası ortaya çıkmıştır. Avrupa'nın tarihi otomotiv üretim merkezlerinde tasarım ve mühendislik faaliyetlerinin bir arada yürütüldüğü tasarım merkezleri ile teknolojik karmaşıklık düzeyi yüksek üst/lüks sınıf araç üretimlerinin gerçekleştirildiği, gittikçe genişlemekte olan çeperde ise ticari araçlar ile başlayıp daha alt sınıf araçlar ile devam eden, tasarım merkezlerinin ise henüz olgunlaşmaya başladığı bir yapı ortaya çıkmıştır. Burada önemle üzerinde durulması gereken konu, sürekli yeniliğe odaklı politkiların hem merkez hem de çeperde geçerli olmasından ötürü, bugün çeper olarak kabul edilen alanların hızla gelişimlerini sürdürdükleri ve kimi örneklerde (Iberian Peninsula) merkez bölgeler ile rekabet edebilir hale geldikleridir.

Türkiye, *montaj sanayi talimatı* ile başlayıp *ithal ikamesi politikaları* ile devam eden ithalata bağımlılığın azaltılması ve sinai üretimin yerlileştirilmesi ilkesine dayalı politikaları ile 1980'lere kadar özellikle yan sanayi konusunda önemli bir yerel bilgi altyapısına kavuşmuştur. 1980'lerde benimsenen liberal ekonomi politikaları ve devamında 1996'da imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması

ile birlikte, otomotiv sektörü uluslararası yatırımlardan önemli ölçüde pay almıştır. Yapılan anlaşmalar, Türkiye'nin stratejik konumu ve yükselen ekonomik göstergeleri nedeniyle Türkiye'de üretim üsleri kurmayı hedefleyen montaj fabrikalarının ülke içi yer seçiminde, iç pazardaki talep koşulları ile dış pazara yönelik malların üretiminden taşınımına kadarki bütün üretim sürecinin kaliteli, ucuz ve süratle gerçekleşmesini sağlayacak altyapı ihtiyacı rol oynamıştır.

İstanbul'daki sanayi desantralizasyon süreçleri, kentin mevcut sanayi altyapısı, Bursa, İstanbul, Sakarya gibi ana ve yan sanayi firmalarının yer aldığı endüstri bölgelerine yakınlık, liman, hava alanı, otoyol ve demiryolu gibi ulaşım bağlantıları ile dünyaya ve Türkiye'nin diğer bölgelerine ulaşım ve nakliye kolaylığı, uzmanlaşmış işgücü havuzu, çalışanlar ve aileleri için yaşanabilir çevre, fiziksel ve sosyal anlamdaki endüstri altyapısı, ana sanayiye yakınlık ve tedarik ağı gibi etkenlerin etkisiyle firmalar Kocaeli çevresinde yerseçmişlerdir.

Kuşkusuz ki bir çeper ekonomi olarak Kocaeli otomotiv kümesi, sektördeki aktörlerin yer seçim dinamiklerinin tamamını harekete geçirecek özelliklere sahip değildir. Bu dinamiklere hayat veren yönleri bulunduğu gibi eksiklikleri de vardır. Bölgenin güçlü ve zayıf yönlerini aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür;

Güçlü Yönler

- Mekanda hiyerarşik olarak dağılmış farklı yapabilirliklere sahip küçük ve orta büyüklükteki tedarikçiler tarafından üretim yapılan mukemmele yakın sistem,
- Yeni kurulan ve yer değiştirme ile bölgeye gelen firmaların organize sanayi alanlarında yer seçerek teknolojik belirleyicilik kuramına uygun davranış biçimleri,
- Ana sanayiye yakın konumlanarak zamanında tedarik amaçlayan yan sanayiler,
- Ulusal ve uluslararası ulaşım aksları ve düğümlerinin kalitesi,
- Lojistik sistemlerinin kalitesi,
- İşgücünün yaşama ve çalışma alanları arasındaki erişebilirlik faktörlerinin kalitesi,
- Ana sanayinin tedarikçi tercihlerinde maliyet faktöründen ziyade kalite ve zamanında tedarik faktörlerine değer vermesi,
- Otomotiv özelinde uzmanlaşmış bir organize sanayi bölgesi(TAYSAD) ve derneğin bulunması, bu yapının kümelenme fikrine göre stratejiler izlemesi,
- Kalkınma planlarında sektörün yükselen önemine vurgu yapılıyor olması,
- Firma yapısının teknoloji ve sermaye yoğun oluşu,
- Araştırma altyapısına sahip kurumların varlığı, bu kurumlardan faydalanma potansiyeli,
- Bölgedeki ana sanayi ve kimi yan sanayi firmalarının küresel sistemde artan önemleri,
- Yabancı sermayeli ya da ortak iştirak biçimindeki yatırımların toplam firmalara oranındaki artış eğilimleri(%38)

Zayıf Yönler

- Bölgesel teknoloji ağının bulunmaması, var olan tedarik ağının bütün yan sanayi firmalarını kapsamaması,
- Yerel yönetsel kuruluşların sektör özelindeki tanıtım, temsil ve politika, eksiklikleri, üretilen stratejilerin yalnızca sivil kuruluşlarca oluşturuluyor olması,
- AR-GE, yenilikçi projeler üretmek ve partnerler arası öğrenme süreçlerini hızlandırıcı personel değiş-tokuşları eksiklikleri,
- Aynı kademedeki yan sanayiler, sektörde yönetim erkine sahip kurumlar ile yan sanayiler, buluşçuluk ve teknolojik yenilik kapasitesi yüksek araştırma kuruluşları ve üniversiteler ile yan sanayiler arası ilişkiler ve stratejik ortaklıkların bulunmayışı,
- Bölgede model geliştirme ve tasarım süreçlerine katkı sağlayacak firmaların bulunmaması,
- İşgücünün yaşam mekanlarının kalitesizliği, kentsel mekan kalitesinin düşüklüğü sebebiyle çevre illerde barınmak zorunda kalmaları, kentsel ekonomiye katkılarının olamayışı,
- Yan sanayi firmalarındaki kalifiye işgücünün azlığı,
- Sektöre yönelik işgücü havuzunu yetiştirecek teknik eğitim kurumlarının yetersizliğidir.

Endüstri yer seçimi konusu, bir yandan firma eksenindeki yaşam süreci ile ilgili iken, diğer yandan ülke ekonomik politikaları, ülke kalkınma ve yeniden yapılanma süreçleri ile metropoliten alan oluşum ve gelişim dinamiklerini de yakından ilgilendiren geniş kapsamlı bir konudur. Sektörün

Kocaeli'de sergilediği durum gelişme potansiyeli sunan bir küme izlenimi yaratmaktadır. Mevcut eksikliklerin giderilmesi, olumlu özelliklerin ise bütün kümeye yayılması halinde otomotiv endüstrisinin bölgesel kalkınma anlamında önemli bir araç olacağı şüphesizdir.

5. KAYNAKLAR

Bedir, A., 2002, Türkiye'de Otomotiv Sanayii Gelişme Perspektifi, DPT Yayın No: 2660, ANKARA

Berggren, C., ve Laestadius, S.,2003, Co-development And Composite Clusters-The Secular Strengths of Nordic Telecommunications, Industrial and Corporate Change, Sayı: 12, No: 1, ss: 91-114

Brown, Ross, 2000, Cluster Dynamics in Theory and Practice with Application to Scotland, European Policies Research Centre, Glasgow, İskoçya

Candan, E.; Akbey, F.; Başer, N., 2004, Bilgi Ekonomisi ve Birikim Sürecinin Mekândan Kopması, 3.Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Eskişehir, Türkiye

Cooke, P., 1998, Global Clustering and Regional Innovation: Systemic Integration in Wales, İçinde: Braczyk, H., Cooke, P. and Heidenreich, M. (editörler) Regional Innovation Systems: the role of governances in a globalized world, UCL Press, Londra, ss: 48-72

Enright, M., 2000, The Globalization of Competition and the Localization of Competitive Advantage: Policies toward Regional Clustering, İçinde: Hood, N. And Young S. (editörler) Globalization of Multinational Enterprise and Economic Development, Pelgrave Macmillan, Londra, ss: 303-332

Evren, Y., 2002, Supply Networks in the Car Industry. Do Peripheral Economies Perform Specific Tasks? Lessons from the Turkish Car Industry, International Planning Studies, Sayı: 7, No: 4, ss: 83–302

Fasenfest, D. Ve Jacobs, J., 2003, An Anatomy of Change and Transition: The Automobile Industry of Southeast Michigan, Small Bussiness Economics, Sayı: 21, No: 2, ss: 153-172

Frigant, V. ve Lung, Y, 2002, Geographıcal Proxımıty And Supplyıng Relatıonshıp In Modular Productıon, International Journal of Urban and Regional Research, Sayı: 26, No: 4, ss: 742-755

Hudson, R., 1994, New production concepts, new production geographies? Reflections on changes in the automobile industry, Trans Inst Br Geogr Sayı 19, ss: 331-345

İllerde Öne Çıkan Sanayi Sektörleri Araştırması, 2006, DPT Yayını

Kocaeli Sanayi Odası, Kocaeli'de Sanayi, www.kosano.org.tr, (2008 Mayıs'ta ziyaret edildi)

Kondratieff, N., 1984, Long Wave Cycle, Richardson & Snyder, Londra

Lung, Y., 2002, Coordinating Competencies and Knowledge in the European Automobile System(CoCKEAS), Proje No: SETN-1999-00140

Pavlínek, P., 2008, A Successful Transformation? Restructuring of the Czech Automobile Industry, Physica-Verlag HD

Porter, M.E., 1990, the Competitive Advantage Of Nations, The Macmillan Press Ltd., Londra

Schlıe, E. ve Yıp, G., 2000, Regional Follows Global: Strategy Mixes in the World Automotive Industry, European Management Journal Vol. 18, No. 4, ss. 343–354,

Schumpeter, J.A, 1982, The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle (Social Science Classics Series), Transaction Publishers

Şenlier, N.;ve Salihoğlu, T., 2009, Endüstri Kümelerinde Değişim: Otomotiv Endüstrisi, GYTE Araştırma Fonu Projesi, Proje No. 2008-A-22

Taşıt Araçları Yan Sanayi Derneği, Faaliyet Raporları, http://www.taysad.org.tr, (2008 Mayıs'ta ziyaret edildi)

BÖLGESEL EKONOMETRİK MODELLER VE MEKANSAL ANALİZLER

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Güzin KAYA

Yıldız AKSOY, Vedia DÖKMECİ
İstanbul'da Yeşil Alanların Bölgesel Dağılımının Analizi

Kemal Mert ÇUBUKÇU
Temel Çarpanı ve Nüfus Büyüklüğü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye'de İlçe Düzeyinde Ampirik Bir Araştırma

Ayşe Nur ALBAYRAK, Gülden ERKUT
Türkiye'de Bölgesel Gelişme İçin Bölgesel Rekabet Gücü Analizi
(MEGARON YTÜ Mimarlık Fakültesi E-Dergisi Cilt 5, Sayı 3, s: 137-148, 2010 yayımlanmıştır)

İSTANBUL'DA YEŞİL ALANLARIN BÖLGESEL DAĞILIMININ ANALİZİ

Yrd. Doç.Dr. Yıldız AKSOY [1], Prof. Dr. Vedia DÖKMECİ [2]

ÖZET

Sehirlerde yeşil alanların mekansal dağılımının çevreleri üzerinde ekonomik ve ekolojik etkisi vardır. Yeşil alanların eşit olarak dağılımının araştırılması, arazi kullanımının kamu menfaati açısından değerlendirilmesi bakımından ilginç bir konudur. İstanbul'un hızla büyümesi, ilgili yönetmeliklere rağmen, konut alanlarının yeşil alanları isgaline sebep olmaktadır. Bu araştırmada İstanbul'da yeşil alanların dağılımını etkileyen faktörler regresyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Bu analizde kişi başına yeşil alan bağımlı değişken, nüfus, adam başına gelir, merkeze uzaklık ve ilçelerin planlı gelişmiş kısımlarının oranı ise bağımsız değisken olarak ele alınmıştır. İstanbul kentinde yeşil alanların ilçeler düzeyinde dağılımı homojen değildir. Bazı ilçelerde kişi başına düşen yeşil alan yoktur. Diğerlerinde ise kişi başına düşen yeşil alan 0,02 m^2 ile 10.06 m^2 arasında değişmektedir. Regresyon sonuçlarına göre nüfus (beta: -,445) ve merkeze olan uzaklıkla (beta:-, 473) kişi başına düşen yeşil alan arasında negatif, planlama oranı ile (beta: , 450) kişi başına düşen yeşil alan arasında ise pozitif bir ilişki vardır. Araştırma sonucunda kişi başına düşen gelir ile kişi başına düşen yeşil alan arasında bir ilişkinin olmadığı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, yeşil alanlar, mekansal analiz, regresyon.

ABSTRACT

Spatial distribution of parks has an ecological and economic impact on their surroundings. The degree to which urban parks are distributed equitably is an interesting research subject for the evaluation of urban land use with respect to public benefits. Istanbul is a large city which is rapidly growing placing green areas under greater threat of residential invasion despite the legislations to prevent this. The purpose of this paper is to investigate the spatial distribution of parks in Istanbul by the use of a regression analysis. Unit park area per person is taken as a dependent variable and population, income and urban planned area ratio of districts and distance to the CBD as independent variables. While there is no green areas per person in some of the districts, the green areas per person in other districts varies between 0,02 m2 and 10.06 m2. According to the regresson results, while there is a negative relationship between population ((beta: -,445) and distance to the CBD (beta:-, 473), and green areas per person, there is no relationship between the income per capita and the green areas per person.

Key Words: Istanbul, spatial analysis, regression, parks.

[1] Bahçeşehir Üniversitesi Çırağan Caddesi 34353 Beşiktaş İstanbul yaksoy@bahcesehir.edu.tr

[2]İstanbul Teknik üniversites Taşkışla, 34430 İstanbul. dokmeciv@itu.edu.tr

1. GİRİŞ

Yeşil alanlar kentsel yaşam kalitesini tamamlayıcı önemli ögelerden biridir (Herzele ve Wiedmann, 2003). Yeşil alanlar kentsel mekanı geliştirmekte, kamu sağlığına katkıda bulunmakta, yaşam kalitesini yükselterek kent içerisinde rekreasyonel yararlar sağlayarak yerleşim alanlarının konforunu arttırmaktadır (Wu ve Plantinga , 2003). Örneğin yeşil alanlar karbondioksiti emer ve oksiyen üretir (Jo, 2002); havayı ve suyu arıtır, mikro iklimi düzene sokar, gürültüyü engeller (Bolund ve Hunhammer, 1999); toprak ve suyu korur (Pauleit ve Duhmer, 2000); yağmur suyunu ve kimyasalları absorbe eder (Connie, 2004) ve kentteki ısı adası etkisini hafifletir (Rudie ve Dewera, 1984; Stanners ve Bourdeau, 1995; Bonan, 2000).

İstanbul'da parkların dengeli mekansal dağılımı, nüfus başda olmak üzrere birçok faktörü de kapsayarak kamusal önem taşımaktadır. Örneğin, İstanbul'da yeşil alan miktarında genel bir düşüş

olmuştur ve bu çevre kirliliğinin artışına, Alibeyköy gibi su havzaları üzerine kurulan yerleşmelerde su baskınlarına sebep olmuştur.

Şehir içinde parkların yararları sadece çevresel değil aynı zamanda rekreasyonel, estetik ve ekonomik bir çok işlevleride vardır (Kaplan ve Kaplan, 1989; Savard, 2000; Ong, 2003; Gobster ve Westphal, 2004; Jim, 2006a). Buna ek olarak, kamusal parklar sayısal yönden yakın çevredeki evlerin satış fiyatları üzerinde de etkilidir (Benson, 1998; Bolitzer ve Netusie, 2000; Luttik, 2000; Mansfield, 2005; Jim ve Chen, 2006b; Jim ve Chen, 2007; Geoghegan, 1997; Tyrvainen, 1997; Bourassa, 2005). İstanbul'lular genellikle parkları rekreasyonal alanlar olarak görüyor ve bu alanların yetersizliği yeşil alanların haftasonlarında ve tatil günlerinde aşırı kalabalıklaşmasına sebep olmaktadır.

Gelecekte, yeni yaşam biçimlerinin sosyal ve mekansal içeriklerinin, değerlerinin, doğaya karşı tutumunun ve sürdürülebilirliğin kentsel yeşil alanlara karşı talebi artıracağı beklenmektedir (Thompson, 2002). Bu durum İstanbul'da yeşil alan ve park kullanımına imkan sağlayan yerleşimlerin daha fazla talep görmesi şeklinde yorumlanabilir.

Yeşil alanların İstanbul'daki kentsel yaşam kalitesi üzerindeki bütün bu önemli işlevlerine rağmen yeşil alanların korunmasını ve sürdürülebilirliğini olumsuz etkileyen uygulamalar olmaktadır. Şehri çevreleyen orman alanları içinde modern siteler inşa edilmekte ve diğer yeşil alanlar gecekondular tarafından işgal edilmektedir. Bütün bu olumsuz uygulamalar ise kişi başına düşen park alanı oranının merkezde artmasına ikinci ringi oluşturan ilçelerde ise düşmesine sebep olmaktadır .

Müteahhitler yüksek menfaatlere dayalı olarak gerekli izinleri almakta ve orman alanlarında villa inşaatlarını yapmaktadırlar. Bu çevrelere taşınanların çoğu bol yeşil alan ve sakin, sessiz konut alanı arayışı içerisinde olan kişiler odukları için konutlara çok yüksek meblağlar ödemektedirler (Dokmeci ve Berkoz, 2000).

Kent sınırlarında yeşil alanların konutlar tarafından ihlali sadece İstanbul'da değil diğer ülkelerde de ortaya çıkan bir olaydır. Amerika'da kent çevresindeki yerleşimler ormanları, tarım alanlarını ve sulak alanları kentsel alan sınırlarının ötesinde endişe verici bir hızla yapılaşmış alanlara dönüştürmektedir (Geoghegan, 2002). Kanada ve İngiltere'de kentsel genişlemenin orman, tarım alanı ve yeşil alan kaybına neden olduğu üzerinde durulmaktadır.

Hızlı kentleşme boş zaman artışı ile birlikte, yeşil alan miktarı ve kalitesi konusunda kamusal farkındalık sağlamıştır (Shultz ve King, 2001; Geoghegan ve diğ., 1997).

Kentsel genişmelenin problemleri ile yüzleşmek ve insanların rekreasyonel, sağlık ve estetiksel ihtiyaçlarının karşılanması nedeni ile yeşil alanların korunması ve geliştirilmesi günümüzün önemli konularının başında yer almaktadır (Turner, 2005). Çin'de yeşil alanlar üzerine yapılmış, sayısı giderek artan çalışmalar gösteriyor ki son yıllardaki hızlı ekonomik ve sosyal değişimler beraberinde masif genişlemeyi, yeniden geliştirmeyi ve kentlerin yeniden yapılandırılmasını ortaya koymaktadır. Bu değişimler kentlere yeşil alanların kalitesini artıran çevresel gelişme olanağı sunmuştur. Arazi dokusunu çevresel karakterler ile ilişkilendirebilmemiz için kentlerde geniş kapsamlı yeşil alan planlaması gerekmektedir.

Bu çalışmanın amacı Istanbul'daki yeşil alanların mekansal dağılımı ve zaman içindeki değişimi ile ilgili durumu ortaya koymaktır. Bu çalışmadan ortaya çıkan sonuçlar planlama ve yeşil sisteme geniş kapsamlı bir arka fon oluşturabilir ve yeni park alanlarının yapılması gereken yerlerin tespitinde yol gösterici olabilir. Çalışmanın en önemli özgün sonucu ise yeşil alanların yapılması konusundaki yasal gereklilikler ile gayrımenkul baskısı altındaki planlama çalışmaları arasında köprü oluşturmasıdır.

1.1. MATERYAL VE METOD

On milyon nüfusuyla İstanbul, Türkiye'nin en önemli sosyo-ekonomik ve kültürel merkezi durumundadır. Ayrıca İstanbul üç büyük imparatorluğa başkentlik yapmış olmasından gelen tarihi geçmişi ve doğal güzellikleri sayesinde önemli bir turizm merkezidir.

İstanbul'un tarihi geçmişi sadece kentsel strüktürü değil Roma'dan başlayıp Bizans ve Osmanlı'dada ününü koruyan yeşil alanları ve bahçeleri ile da zenginleşmektedir (Maguire, 2000; Melling, 1819).

Bu olumlu özelliklerinin yanısıra, 1950 ve sonrasında yaşanan kırsal göçün sebep olduğu aşırı nüfus artışı; sosyo-ekonomik ve kültürel yaşamı, fiziksel yapıyı ve yeşil alanları olumsuz etkilemiştir. 1975 yılında kişi başına düşen yeşil alan miktarı 0.3 m² iken son yıllardaki modern yapılaşma ile birlikte 2004 yılında 1.1 m²/kişi olmuştur. Bu değer kişi başına düşen 2 m²/kişilik yeşil alan normunun çok altındadır (Aksoy, 2001).

Bu çalışmada İstanbul'daki parkların mekansal dağılımı ilçelerin konumlarına göre merkezde, 1. halka ve 2. halkada yer almalarına göre değerlendirilmiştir. Parkların mekansal dağılımını nüfus, gelir, planlı gelişim oranı ve MIA (Merkezi İş Alanına) uzaklık gibi özelliklerine göre analiz etmek için regresyon analizi yapılmıştır.

Çalışma alanına ait 1975 ila 1995 yılları arasındaki istatistiksel veriler, İ.T.Ü Fen Bilimleri Enstitüsü'nde yapılmış olan "İstanbul Kenti Yeşil Alan Durumunun İrdelenmesi" isimli Doktora Tez çalışmasından elde edilmiştir (Aksoy, 2001)

Mekansal analiz, toplum ihtiyaçlarına göre oluşan yeşil alan dağılımının değerlendirmesine başlangıç oluşturur. Jim (2004), alan kullanım çeşitliliğinin ve kentsel gelişim dokularının yeşil alanlarda farklı geometri, dağılım ve kompozisyon ortaya çıkardığını ileri sürmektedir.

Buna göre, yeşil alan doku miktarı, yeşil alanların mekansal dağılımını ve zamana bağlı değişimini anlamada ön koşuldur. Bu çalışmada gecekondu alanlarının çoğunda kişi başına düşen yeşil alan miktarının çok düşük olduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum yerleşim alanının plansız gelişimine bağlıdır. Nitekim regresyon analizi sonucunda planlı gelişen bölgelerdeki kişi başına düşen yeşil alan miktarı ile plansız gelişen bölgelerdeki kişi başına düşen yeşil alan miktarı arasında farkların olduğunu ortaya koymaktadır.

Farklı bölgelerde, yeşil alan dağılımının farklılığını anlayabilmek için öncelikle başka çalışmalarda da göz önüne alınmış sosyo-ekonomik v e bölgesel planlama farklılığı arasındaki ilişkiyi incelemek gerekir (Alberti, 1999; Kline, 2006). Yeşil alanların mekansal dağılımı iki aşamada incelenmiştir. Birinci aşamada, bölgelere ve konsentrik halkalara göre kişi başına düşen yeşil alan miktarının mekansal dağılımı zamana bağlı olarak incelenmiştir. İkinci aşamada ise regresyon analizi yapılmıştır.

2. SONUÇLAR

Çalışmadan ortaya çıkan en önemli sonuç bölgelere göre kişi başına düşen yeşil alan miktarının en düşük değeri ile en yüksek değeri arasında büyük bir farkın olduğudur. Parkların mekansal dağılımı İstanbul'un konsentrik halkalarına göre analiz edilmiştir. Çekirdek alan, merkez çevresindeki 3 km'lik alan, eski Merkezi İş alanına tekabul eden alandır (Eminönü ve Beyoğlu). Birinci halka 3 km'den 12 km'ye kadar olan, 1950'lerde kırsal göç başlamadan önceki şehir dokusunu oluşturan ilçelerdir (Şişli, Kadıköy, Üsküdar, Beykoz, Bayrampaşa, Kağıthane, Beşiktaş ve Fatih); ikinci halka ise birinci halkanın ilerisinde kalan çevresel alandır (Şekil 1).

Şekil 1. Konsentrik Ringlere Göre İlçeler

Çekirdek alan 1985 yılında toplam nüfusun %6'sına ev sahipliği etmişken bu oran 2000 yılında, şehir dışı yerleşme ve konut alanlarının iş merkezlerine dönüşmesiyle %3'e çıkmıştır. Benzer bir dönüşüm birinci halkada da gözlenmiştir. 1985 yılında nüfus oranı %51 iken 2000 yılında %30' a düşmüştür. Diğer tarafdan ise, 2000 yılında ikinci halkada nüfus oranının hızlı bir biçimde %43'den %67'e yükseldiği görülmektedir. Çevresel alanda hızlı nüfus artışı yeşil alanların azalmasına sebebiyet vererek şehrin genişlemesine sebep olmuştur.

Kişi başına düşen yeşil alan miktarının mekansal dağılımının halkalara ve bunların büyüme oranlarına göre durumları incelendiğinde farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. 1975 yılında merkezde (Eminönü ve Beyoğlu) kişi başına düşen yeşil alan miktarı 0.8 m² iken 2004 yılında bu oran, yerleşmelerin şehir dışına gitmesi, konut alanlarının iş yerlerine dönüşmesi, ilçe ve Büyükşehir Belediyesinin bu bölgelerde yeni yeşil alanlar yaratmasının sonucu olarak kişi başına park alanı oranı 3.39 m² 'e yükselmiştir.

Aynı oran 1975 yılında birinci halkada 0.19 m²/kişi iken 2004 yılında 1.76 m²/kişi'ye yükselmiştir. İkinci halkada ise modern yerleşim projelerinin yeşil alan sağlaması ile 0.14 m²/kişi olan oran 2004 yılında artarak 0.95 m²/kişiye yükselmiştir. Böylece 1975 sonrası hızlı kentleşme sırasında park alanları daha yavaş adımlarla metropolitan seviyeye yükselmiştir.

Aynı zamanda, Boğaz kıyı şeridinde kamusal veya özel yeşil alanları korumaya yönelik karar- lar çıkarılmış dünyaca ünlü tarihi Boğaz imajı korunmaya çalışılmıştır (Lamartine, 1897).

Ayrıca 1980'deki yeniden yapılanma sürecinde, mevcut kentsel yapı içindeki yeşil alanları artırmak için Haliç kıyısındaki depolar ve fabrikalar taşınarak onların yerine ve yeni park alanları oluşturulmuştur. Alanın ıslah edilmesi ve yeni park alanlarının oluşturulması kıyı şeridinin konforunun artmasını sağlamıştır.

Park alanlarının bölgelere göre mekansal dağılımı 1995-2004 yılları arasında incelenmiştir ve sonuçlar Tablo 1'de gösterilmiştir. Bölgeler arasında Eminönü 10.6 m²/kişi ile en yüksek orana sahiptir. Bu durum, Topkapı Sarayı'nın bazı geniş bahçelerinin kamusal kullanıma açılmasıyla ve 1880'de Batılılaşma Hareketi ile birlikte Bizans Hipodromunun park alanı olarak kullanılması ile de açıklanabilir (Çelik,1993).

Tablo 1. Konsentrik Ringlere Göre Kişi Başına Düşen Park Alanlarının Mekansal Dağılımı

Yıllar	Merkez	I Ring (halka)	II Ring (halka)
1975	0.8	0.2	0.14
1980	0.95	0.22	0.22
1985	1.76	0.25	0.09
1990	2.84	0.87	0.30
1995	3.19	1.42	0.61
2004	3.39	1.76	0.88

İkinci yüksek oran 5.1 m²/kişi ile sınırda konumlanmış bir bölge olan Bakırköy'e aittir. Bu bölgede geniş park alanlarının tercih edilmiş olması, bölgenin tarihi geçmişine, Osmanlı döneminde İstanbul'un rekreasyon/ gezinti alanının burası olmasına bağlanabilir.

Gecekondu alanlarının çoğunda örneğin Esenler ve Sultanbeyli (0.2 m²/kişi) veya Güngören ve Gaziosmanpaşa'da (0.3 m²/kişi), kişi başına düşen yeşil alan oranı düşük çıkmıştır ancak bazı istisnalar da vardır, Avcılar (2.3 m²/kişi) ve Maltepe (3.1 m²/kişi) gibi. Bir diğer yandan gelir seviyesi yüksek olan Kadıköy (1.4 m²/kişi) ve Sarıyer (1.1 m²/kişi) gibi bazı bölgelerde de bu oran düşük çıkmıştır. Aynı zamanda, henüz yakın geçmişte Metropolitan alan sınırları içine katılmış olmasından ötürü Silivri ve Çatalca bölgeleri en düşük orana sahip grupta yer almışlardır (Tablo 2).

Tablo 2. Park Alanlarının İlçelere Göre Mekansal Dağılımı

İLÇE	1975			2004		
	Nüfus	Toplam Alan		Nüfus	Toplam Alan	
		Alan (m^2)	m^2/person		Alan (m^2)	m^2/person
ADALAR	-	-	-	17806	17710	1
AVCILAR	-	-	-	236885	553.000	2,3
BAĞCILAR	-	-	-	558653	250210	0,4
BAHÇELİEVLER	-	-	-	464903	227.915	0,5
BAKIRKÖY	200942	26200	0,1	192000	972255	5,1
BAYRAMPAŞA	-	-	-	246646	211740	0,9
BEŞİKTAŞ	174931	19360	0,1	190139	501545	2,6
BEYKOZ	76804	13850	0,2	213203	117440	0,6
BEYOĞLU	230532	62000	0,3	235733	401715	1,7
EMİNÖNÜ	122885	237440	1,9	55180	583330	10,6
ESENLER	-	-	-	394423	97290	0,2
EYÜP	95486	6400	0,06	253252	627245	2,5
FATİH	504127	51150	0,1	407991	805525	2
G.O.PAŞA	97118	-	-	754790	240670	0,3
GÜNGÖREN	-	-	-	269939	93785	0,3
KADIKÖY	354957	51600	0,1	653000	895160	1,4
KAĞITHANE	-	-	-	344547	213020	0,6
KARTAL	-	-	-	417034	217020	0,5
K. ÇEKMECE	-	-	-	589139	244895	0,4
MALTEPE	-	-	-	356568	1.109.945	3,1
PENDİK	-	-	-	388940	484630	1,2
SARIYER	79329	24000	0,3	241234	259605	1,1
ŞİŞLİ	270577	135800	0,5	270582	473220	1,7
TUZLA	-	-	-	124037	190655	1,5
ÜMRANİYE	-	-	-	626312	463165	0,7
ÜSKÜDAR	202957	60800	0,3	501804	746700	1,5
ZEYTİNBURNU	123548	9150	0,07	241825	383690	1,6
BÜYÜKÇEKMECE	-	-	-	396937	-	-
ÇATALCA	-			82149	13220	0,2
SULTANBEYLİ				175771	42500	0,2
ŞİLE				32923	30000	0,9
SİLİVRİ				107486	2590	0,02
İSTANBUL	2534193	697750	0,3	10041831	1147139	1,1

İkinci olarak, kişi başına düşen yeşil alan miktarı ile bölgelerin demografik, sosyo-ekonomik ve fiziksel karakterleri arasındaki ilişkiyi belirlemek için, regresyon analizi yapılmıştır (Tablo 3).

Table 3. Regression Sonuçları

Variables (değişkenler)	Beta	t	Sig.
Constant (değişmez)		2.385	.025
Nüfus	-.445	-3.433	.002
Gelir	-.113	-.594	.557
Planlı Gelişim Oranı	.450	2.761	.010
Merkezi İş Alanından Uzaklık	-.473	-3.157	.004

N= 31 ilçe

Bağımlı değişken: Kişi başına düşen park alanı (m^2/ person)

$R^2 = 0.693$

Adjusted $R^2 = 0.645$ F= 14.655 Sig. = =.000

Analizde, park alanı (m2)/kişi oranı bağımlı değişken; nüfus, Merkezi İş Alanına (MİA) uzaklık, gelir ve ilçelerin planlı gelişmiş kısımlarının oranı bağımsız değişken olarak kabul edilmiştir. Regresyon analizinin sonuçlarına göre nüfus, Merkezi İş Alanına uzaklık ve hatta planlı gelişmiş bölgeler önemli değerler taşımaktadır. Ancak yüksek gelirli kişilerin yeşil alan oluşturulması konusunda belediyelere yaptırımları olabilecekken kişisel gelir seviyesi analizlerde önemli çıkmamıştır. Nüfus ve kişi başına düşen yeşil alan arasında olumsuz bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Bu demek oluyor ki nüfus artışı yapılaşmayı artırdığından kişi başına düşen park alanı oranında düşüşe sebep olmaktadır. Ayrıca kişi başına düşen yeşil alan ile Merkezi İş Alanına olan uzaklık arasında da olumsuz bir ilişki saptanmıştır, uzaklık arttıkça kişi başına düşen park alanı oranı azalmaktadır. Bu durum İstanbul çevresinde geniş bir alana yayılan plansız gecekondululaşmayla bağdaştırılabilir. Planlı gelişen bölgelerde kişi başına düşen yeşil alan miktarı arasında ise olumlu bir ilişki gözlenmiştir.

4. TARTIŞMA

Hızlı kenleşme ve İstanbul'un hızlı biçimde genişlemesi, sürekli yeniden yapılandırmaya ve yeşil alanların farklı kullanımlara dönüşmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte son zamanlardaki konut projelerinin yeşil alan gerekliliğini karşılaması kişi başına düşen yeşil alan oranında düşük bir miktarda da olsa artış sağlamıştır. Yeşil alanların mekansal dağılımı farklı bölgesel karakterler ile çeşitlilik kazanmıştır.

Ortaya çıkan sonuçlara göre nüfus, MİA uzaklık ve bölgenin planlanmışlık oranı kişi başına düşen yeşil alan miktarı üzerinde etkilidir. Beklenenin tersine gelir düzeyi ile kişi başına düşen yeşil alan miktarı arasında ise bir ilişkinin olmadığı saptanmıştır. Bunun sebebi belkide yoğun yapılaşmanın gelir düzeyi yüksek çevreler tarafından daha çok tercih edilir durumda olmasıdır.

Nüfus yoğunluğu ve Merkezi İş Alanına uzaklık, nüfusun ve uzaklığın artması durumunda yeşil alan oranının düşmesi şeklinde olumsuz bir sonuç ortaya koymaktadır. Bu durum bu bölgelerde geniş gecekondu alanlarının olmasından ileri gelmektedir. Bir diğer yandan, kişi başına düşen yeşil alan miktarı ile planlama arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Bu demek oluyor ki ilçelerdeki planlanmış alan oranı arttıkça kişi başına düşen yeşil alan miktarı da artmaktadır. Bu nedenle kentsel planlama standartlarını geliştirerek özellikle kent çevresindeki gecekondu alanlarının yeniden yapılandırılmasıyla birlikte kişi başına düşen yeşil alan miktarını artırmak oldukça önemlidir. Oluşturulan bu analizler demografik veriler ile yeşil alan ihtiyacının hesaplanmasını mümkün kılmaktadır.

Çalışma modeli ve açıklanan sonuçlar planlama ilkelerinin gelişimi için, peyzaj ve kent plancılarına yarar sağlayacak önemli çıkarımlar sağlamıştır. Yeşil alanların dinamik mekansal dağılımını anlamak ve geliştirmek, geleceğin planlama senaryolarının uygun mekansal modellerle birlikte gelişimini

sağlayabilir. Yerel düzeyde, alanın ve bütçenin uygun şartlarda olmasıyla metropolitan seviyede yeşil alan kullanımlarının artırılması yaygın bir kamusal destek almaktadır.

Aynı zamanda istanbul'un kentsel genişlemesinin sınırlandırılması dikkate alınmalıdır. İstanbul Metropolitan Alanda geniş kapsamlı bir ekolojik sistem geliştirebilmek için Herzele ve Wiedemann (2003) çalışmasında olduğu gibi değişkenleri artırarak, zaman sıralaması analizlerini kullanarak, İstanbul'un sosyo-ekonomik durumuna uygun kar-zarar analizlerinin yapılmasıyla ve farklı yeşil alan tiplerinin dikkate alınmasıyla daha detaylı bir araştırma gerekmektedir.

5. KAYNAKLAR

Aksoy, Y., 2001. İstanbul Kenti Yeşil Alan Durumunun İrdelenmesi. Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Benson, E. D., Hansen, J. L., Swartz, A. L. ve Smersh, G. T. 1998. Pricing residential amenities: The value of a view. Journal of Real Estate Finance and Economics, Sayı: 16, no:1, ss. 55-73.

Bolitzer, B. and Netusie, N. R. 2000. The impact of open spaces on property values in Portland, Oregan. Journal of Environmental Management, Sayı: 59, ss. 185-193.

Bolund,, P. ve Hunhammer, S. 1999. Ecosystem services in urban areas. Ecological Economics, Sayı: 29, ss:293-301

Bonan, G. B., 2000. The microclimates of a suburban Colorado (USA) landscape and implications for planning and design. Landscape and Urban Planning, Sayı: 49, no:3-4, ss. 97-114.

Bourassa, S. C. ve Hoesli, M.Sun. J. 2005. The price of aesthetic externalities. Journal of Real Estate Literature, Sayı:13, no: 2, ss.167-187.

Conine, A., Xiang, W. N., Young, J. ve Whitley, D. 2004. Planning for multipurpose greenways in Concord, North Carolina. Landscape and Urban Planning, Sayı: 68, ss: 271-287.

Dokmeci, V. ve Berkoz, L. 2000. Residential-location preferences according to demographic characteristics in Istanbul. Landscape and Urban Planning, Sayı: 48, ss: 45-55.

Geoghegan, J., Wainger, N. E. ve Bockstael, N. E. 1997. Spatial landscape indices in a hedonic framework: and ecological economics analysis using GIS. Ecological Economics, Sayı: 23, no:3, ss:251-264.

Geoghegan, J. 2002. The value of open spaces in residential land use. Land Use Policy, Sayı: 19, ss.91-98.

Gobster, P.H. ve Westphal, L. M. 2004. The human dimensions of urban greenways: Planning for recreation and related experiences. Landscape and Urban Planning, Sayı: 68, ss:147-165.

Herzele, A.V. ve Wiedemann, T. 2003. A monitoring tool for the provision of accessible and attractive urban

green spaces. Landscape and Urban Planning, Sayı: 63, no: 2, ss:109-126.

Jim, C. Y. 2004. Green-space preservation and allocation for sustainable greening of compact cities. Cities 21, Sayı: 4, ss:311-320.

Jim, C. Y. 2006a. Recreation-amenity use and contingent valuation of urban green spaces in Guangzhou, China. Landscape and Urban Planning, Sayı: 75, no:1-2, ss: 81-96.

Jim, C. Y. ve Chen, W. Y. 2006b. Impacts of urban environmental elements on residential housing prices in Guangzhou (China). Landscape and Urban Planning , Sayı:78, no:4, ss: 422-434.

Jim, C.Y. ve Chen, W. Y. 2007. Consumption preferences and environmental externalities: A hedonic analysis of the housing market in Guangzhou (China). Geoforum , Sayı: 38, ss: 414-431.

Jo, H. K. 2002. Impacts of urban green space on offsetting carbon emissions for middle Korea. Environment Management, Sayı: 64, ss:115-126.

Kaplan, R. ve Kaplan, S. 1989. The experience of Nature, Cambridge University Press, Cambridge.

Kline, J. D. 2006. Public demand for preserving local open space. Society and Resources, Sayı: 19, no: 7, ss: 645-659.

Luttik, J. 2000. The value of trees, water and open space as reflected by house prices in the Netherlands.

Landscape and Urban Planning, Sayı:48, ss:161-167.

Maguire, H. 2000. Gardens and parks in Constantinople. Dumbarton Oaks Papers, Sayı: 54, ss: 251-264.

Mansfield, C., Pattanayak, S. K. McDow, W., McDonald, R. ve Halpin, P. 2005. Shades of Green:

Measuring the value of urban forests in the housing market. Journal of Forest Economics, Sayı: 1, ss: 177-199.

Melling, A. 1819. Voyage Pittoresque de Constantinople, Paris.

Ong, B. L. 2003. Green plot ratio: An Ecological measure for architecture and urban planning. Landscape and Urban Planning, Sayı:63, no:4, ss: 197-211.

Pauleit, S. ve Duhmer, F. 2000. Assessing the environmental performance of land cover types for urban

planning. Landscape and Urban Planning, Sayı. 52, ss.1-20.

Rudie, R. J. ve Dewera, R. S. 1984. Effects of tree shade on home cooling requirements. J. Arboricult, Sayı: 10, no:12, ss:.320-322.

Savard , P., Clergean, P. ve Mennechez, G. 2000. Biodiversity concepts and urban ecosystem. Landscape and Urban Planning, Sayı:48, ss:131-142.

Shultz, S. D. ve King, D. A. 2001. The use of census data for hedonic price estimates of open-space amenities and land use. Journal of Real Estate Finance and Economics, Sayı: 22, no: 2/3, ss: 239-252.

Stanners, Bourdeau. 1995. Europe's Environment, The Dobris Assessment, E.E.A, Copenhagen.

Thomson, C. W. 2002. Urban open space in the 21st century. Landscape and Urban Planning, Sayı: 60, ss: 59-72.

Turner, M. A 2005. Landscape preferences and patterns of residential development. Journal of Urban Economics, Sayı: 57, ss: 19-54.

Tyrvainen, L. 1997. The amenity value of the urban forest: An application of the hedonic pricing method. Landscape and Urban Planning, Sayı: 37, ss.211-222.

Wu, J. ve Plantinga, A. J. 2003. The influence of public open space on urban spatial structure. Journal of Environmental Economics and Management, Sayı: 46, ss.288-309.

TEMEL ÇARPANI VE NÜFUS BÜYÜKLÜĞÜ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ:TÜRKIYE'DE İLÇE DÜZEYİNDE AMPİRİK BİR ARAŞTIRMA

K. Mert ÇUBUKÇU[1]

ÖZET

Ekonomik-temel modelinin en temel varsayımı, kentteki yerel işgücünün varlık nedeninin kentteki temel işgücü olmasıdır. Modelde, kentteki toplam işgücü sayısı ile kentteki temel işgücü sayısı arasındaki ilişki kentteki toplam işgücü sayısının toplam temel işgücü sayısına oranı ile tanımlanan temel çarpanı ile kurulmuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de ilçe düzeyinde temel çarpanı değerleri hesaplanması ve bu değerlerin kentin büyüklüğüne göre nasıl değiştiğinin incelenmesidir. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilen 2000 yılına ait 923 ilçe için 10 ana sektörde çalışan işgücü sayıları (ekonomik faaliyete göre istihdam edilen nüfus) ve bu ilçelere ait 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı kapsamında toplanan nüfus değerleri kullanılmıştır. Çalışmada (1) yer seçim katsayısı tekniği ve (2) minimum gereksinmeler tekniği kullanılarak veri setindeki 923 ilçe için temel çarpanı değerleri hesaplanmıştır. Yer seçimi katsayısı tekniği kullanılarak elde edilen sonuçlara göre, 100.000 nüfusun Türkiye'deki ilçeler için bir eşik oluşturduğunu ve bu eşiği geçen ilçeler için temel çarpanı değerinin yaklaşık 2 düzeyinde sabitlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Minimum Gereksinmeler tekniği kullanılarak elde edilen sonuçlara göre ise nüfusun 100.000'in üzerinde çıktığında benzer biçimde temel çarpanı değeri 2'nin altına düşmemektedir. Ancak değerler bu teknikle elde edilen sonuçlarda daha fazla değişiklik göstermektedir: Nüfusun 100.000 ile 500.000 arasında değiştiği durumlarda temel çarpanı değeri 2 ve 5 aralığında değişmekte, 500.000'in üzerine çıktığı ilçelerde ise bu değerler 2 ile 3 arasına sıkışmaktadır. Bu sonuçlar literatürde önesürülen temel çarpanı değerinin kentin büyüklüğüne ve kentteki ekonomik aktivite zenginliğine göre sürekli artacağı hipotezi ile ters düşmektedir. Ancak nüfus ile temel çarpanı arasında bir ilişki olduğu her iki teknikler elde edilen sonuçlara göre de kanıtlanmıştır. Çalışmanın bir sonraki aşamasında bu ilişki mekânsal istatistik yöntemleri kullanılarak mekânsal olarak analiz edilecektir.

1. GİRİŞ

Ekonomik-temel modeli, kentteki ekonomik aktivitenin temel ve yerel olarak ikiye ayrıldığını varsayar. Bu ikili tanımlamanın üzerine inşa edilmiş olan ekonomik-temel modeli yaklaşımı ilk olarak 1930'lu yılların sonlarında Amerikalı ekonomist Homer Hoyt tarafından ortaya atılmıştır (Ayeni, 1979). Ekonomik-temel modelinde yerleşkedeki yerel işgücü sayısını, temel işgücünün büyüklüğü belirlediği varsayılır (Foot, 1981). Temel ekonomik aktivite ile üretilen hizmet ve ürünlerin yerleşke dışına ihraç edilerek tüketilirler. Bu nedenle temel ekonomik aktivite için ihraç aktivite terimi de kullanılır (Lee, 1973; Kaiser ve diğ., 1995). Temel ekonomik aktivite yerleşkenin kendi dinamiklerinden çok ulusal düzeydeki ekonomik dinamiklerden etkilenir (Kaiser ve diğ., 1995). Yerel ekonomik aktivite ise dinamikleri tamamen hizmetin ya da ürünün üretildiği yerleşkeye bağlı olan aktivitelerdir. Yerel aktivite ile üretilen hizmet ve ürünler yerleşkede yaşayan kişiler tarafından satın alınır (Lee, 1973; Klosterman, 1990).

Kentte temel sektörlerde çalışan işgücüne, temel işgücü; yerel sektörlerde çalışan işgücüne ise yerel işgücü adı verilir. Kentte çalışan toplam işgücü, yerel ve temel işgüçlerinin toplamına eşittir. Ancak temel sektörde çalışan işgücünün bir bölümü ihraç amaçlı bir bölümü ise yerel talebi karşılama amaçlı çalışmaktadır. Bu nedenle *i* sektörü için:

[1] K. Mert Çubukçu, Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir, mert.cubukcu@deu.edu.tr

$$e_i = b_i + n_i$$

ifadesi kullanılır. Burada; e_i, i sektöründe çalışan toplam işgücü; b_i, i sektöründe çalışan temel işgücü, n_i, i sektöründe çalışan yerel işgücü sayılarını gösterir. Kentteki sektör sayısı k ile ifade edildiğinde, tüm sektörlerde çalışan işgücü toplamı (e_T), tüm sektörlerde çalışan temel işgücü (b_T) ve yerel işgücü sayılarının (n_T) toplamına eşittir:

$$e_T = b_T + n_T = \sum_{i=1}^{k} b_i + \sum_{i=1}^{k} n_i$$

Ekonomik-temel modelinin en temel varsayımı, kentteki yerel işgücünün varlık nedeninin kentteki temel işgücü olmasıdır. Başka bir ifade ile bir kentteki yerel işgücünün kentteki temel işgücü sayısına bağlı olarak artıp azalmaktadır. Modelde, kentteki toplam işgücü sayısı ile kentteki temel işgücü sayısı arasındaki ilişki "Temel çarpanı (*base-multiplier, BM*)" kavramı ile kurulmuştur. Temel çarpanı, kentteki toplam işgücü sayısının (e_T) toplam temel işgücü sayısına (b_T) oranıdır:

$$BM = \frac{e_T}{b_T}$$

Pozitif sayısal bir değer olan temel çarpanı kavramsal olarak kentteki bir temel işgücünün kendisi ile birlikte toplam kaç işgücü yaratacağının ifadesidir. Hiç şüphesiz, bir temel işgücünün kentte ne kadar toplam işgücünün yaratacağının bilinmesi kent ve bölge planlarının üretilmesinde vazgeçilmez bilgi niteliğindedir. Üretilen fiziki ve stratejik planlarda kent için temel sektörlere ait işgücü yatırımlarının kent içindeki dağılımı son derece önemli bir plan politikasıdır. Kentte önerilen temel işgücü değerleri ile bu işgücünün yaratacağı yerel işgücünün tahmini de doğru nüfus tahminlerine ulaşılması konusunda kilit rol üstlenmektedir. Kaynakların sınırlı olduğu ve çevreci-sürdürülebilirlikçi planlama kavramlarının öne çıktığı bir dönemde doğru nüfus tahmini yapılması planlama için belki de en önemli konuların başında gelmektedir. Yanlış nüfus tahminlerini temel alan planlar, kamu ve özel kaynakların yanlış kullanılması ile sonuçlanmakta ve telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkartmaktadır.

Kaiser ve diğ. (1995) temel çarpanı değerinin kentin büyüklüğüne ve kentteki ekonomik aktivite zenginliğine göre değiştiğini önesürmüş ve bu değerin iki ve dokuz arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Bu çalışmanın amacı Türkiye'de ilçe düzeyinde temel çarpanı değerleri hesaplanması ve bu değerlerin kentin büyüklüğüne göre nasıl değiştiğinin incelenmesidir. Çalışma kapsamı ve coğrafi analiz düzeyi dikkate alındığında çalışma ilkler arasındadır.

2. METOT

Temel ve yerel işgücü sayılarının ayrıştırılmasında kullanılan analitik yöntemlerden en yaygın olanları: (1) yer seçim katsayısı tekniği ve (2) minimum gereksinmeler tekniğidir. Bu çalışma kapsamında Türkiye'de ilçe düzeyinde temel çarpanı değerleri hesaplanması her iki yöntem de ayrı ayrı kullanılmıştır. Bu nedenle bu iki tekniğin formülasyonuna ilişkin bilgi verilmesi yerinde olacaktır. Her iki tekniğin de kullanımına ilişkin daha detaylı bilgi ve uygulamalı örnekler için bakınız Çubukçu (2009).

Kullanılan ilk teknik olan *yer seçimi katsayısı tekniği* ya da yaygın kullanılan kısaltması ile *LQ* tekniği, bir sektörün yerleşkedeki görece konsantrasyonun bir ölçütüdür ve *i* sektörü için bu değer (Nagle, 2000):

$$LQ_i = \frac{\frac{e_i}{e_T}}{\frac{E_i}{E_T}}$$

biçiminde hesaplanır. Burada; e_i, yerleşmede *i* sektöründe çalışan işgücü; e_T, yerleşmede çalışan toplam işgücü; E_i, ülkesel düzeyde *i* sektöründe çalışan işgücü; E_T, ise ülkesel düzeyde çalışan toplam işgücüdür. Teorik olarak yer seçim katsayısı 0 ile sonsuz arasında bir rakamdır. *i* Sektörüne ait yer seçimi katsayısı 1'den büyük i temel, 1'den küçük ya da 1'e eşit ise yereldir. Kentte, tüm sektörlerin

temel ve yerel olarak ayrıştırılmasının ardından, temel sektörlerde çalışan işgücünün ne kadarının yerel ne kadarının temel olarak çalıştığı ayrımı niceliksel olarak yapılabilir. Bu teknikte, temel sektör *i* içindeki temel çalışan sayısı:

$$b_i = \left(\frac{e_i}{E_i} - \frac{e_T}{E_T} \right) * E_i$$

ile, yerel çalışan sayısı da:

$$n_i = e_i - b_i$$

ile bulunur. *i* sektörü yerel sektör olduğu durumda:

$$b_i = 0$$

ve

$$n_i = e_i$$

eşitliği geçerlidir.

Kentte bulunan sektörlerin hangilerinin yerel hangilerinin temel olduğunun saptanmasında kullanılan bir diğer yaygın teknik ise *minimum gereksinmeler* tekniğidir. Bu teknik temel sektörlerin tayin edilmesinde analiz edilen kentle benzer ölçekteki kentlerin sektörel dağılımları arasındaki ilişkiyi temel alır. Minimum gereksinmeler tekniğine göre incelenen kentler içerisinde her sektörün minimum sektörel işgücü payına sahip olduğu yerleşkede ya da kentlerde sözkonusu sektör yerel sektördür. Minimum gereksinimler tekniğinin kullanımında benzer nüfus büyüklüğünde en az 3 en çok 7 kente ait verilerin kullanılması güvenilir sonuçlara ulaşılmasını sağlayabilmektedir. Tekniğin uygulanmasında her sektör için tüm yerleşkelerin oranlarının taranarak en düşük oranın, s_i, bulunması gerekir. Kent sayısı *j* ile gösterildiğinde en düşük oran:

$$s_i = \min \{ e^1{}_i/e^1{}_T , e^2{}_i/e^2{}_T , e^3{}_i/e^3{}_T , \ldots , e^j{}_i/e^j{}_T \}$$

şeklinde ifade edilir. En düşük orana sahip kentte incelenen sektörün yerel sektör diğer yerleşkelerde ise temel sektör olarak belirlenmesinin temelinde; eğer bu yerleşkede işgücünün bu kadarı bu sektörde çalıştığı zaman yeterli olabiliyorsa, oranın daha yüksek olduğu diğer yerleşkelerde bu oranın üzerindeki kesim yerleşke dışına mal ya da hizmet üretiyordur, varsayımı yatmaktadır (Ayeni, 1979). Bu varsayımdan çıkışla, j kentinde temel sektör olarak tespit edilen *i* sektöründe temel işgücü sayısı:

$$b_i^j = \left(\frac{e_i^j}{e_T^j} - s_i^t \right) * e_T^j$$

ile, yerel işgücü sayısı ise :

$$n_i = e_i - b_i$$

ile bulunur.

3. VERİ VE ANALİZ

Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) temin edilen 2000 yılına ait 923 ilçe için 10 ana sektörde çalışan işgücü sayıları (ekonomik faaliyete göre istihdam edilen nüfus) ve bu ilçelere ait 2000 yılı Genel Nüfus Sayımı kapsamında toplanan nüfus değerleri kullanılmıştır. Kullanılan verinin tümü ilçe düzeyinde olup şehir nüfusunu ve şehirde çalışan işgücünü göstermektedir; dolayısıyla il ve ilçe merkezlerinde belediye sınırları içindeki nüfus ve işgücünü belirtmektedir. Bucak ve köylerdeki nüfus ve işgücü veri kapsamı dışındadır. Veriye ait betimleyici istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 - İlçe Düzeyinde İşgücü ve Nüfus Verisine İlişkin Betimleyici İstatistikler (n=923)

Sektör	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma
Toplam İşgücü	188	279,573	12,347	30,168
Ziraat, avcılık, ormancılık ve balıkçılık	6	6,335	507	641.0
Madencilik ve taş ocakçılığı	0	4,949	55	242.6
İmalat sanayi	2	99,512	2,930	9,296.1
Elektrik, gaz ve su	0	2,729	84	219.4
İnşaat	2	16,823	932	2,115.2
Toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller	7	54,359	2,291	6,070.0
Ulaştırma, haberleşme ve depolama	4	16,600	738	1,977.5
Mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri	0	42,753	781	2,960.9
Toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler	93	139,814	3,000	9,575.5
Iyi tanımlanmamış faaliyetler	0	1,843	28	88.6
Toplam Şehir Nüfusu	1,268	807,934	48,417	106,22

Çalışmada yer seçim katsayısı tekniği ve minimum gereksinmeler tekniği kullanılarak veri setindeki 923 ilçe için 10 sektörde temel ve yerel işgücü değerleri hesaplanmıştır. Minimum gereksinmeler tekniğinin kullanımında her ilçe için toplam işgücü büyüklüğü ilçenin kendisine artı ve eksi yönden en yakın 4 ilçe dikkate alınmış ve karşılaştırmalar 5 ilçe kullanılarak yapılmıştır. İşgücü en yüksek ilçe için ilçeyi takip eden diğer 4 ilçeye, en düşük ilçe için ise yine kendisini takip eden 4 ilçeye ait değerler kullanılarak hesaplamalar yapılmıştır. Bir önceki bölümde ayrıntılı biçimde açıklanan teknikler kullanılarak elde edilen temel işgücü değerleri ve toplam işgücü verileri kullanılarak elde edilen temel çarpanı değerlerine ilişkin betimleyici istatistikler Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 - İlçe Düzeyinde Temel Çarpanı Değerlerine İlişkin Betimleyici İstatistikler (n=923)

Metot	Min.	Maks.	Ortalama	Standart Sapma	Çarpıklık	Basıklık
Yer Seçimi Katsayısı (*LQ*)	1.253	13.999	2.972	1.588	2.981	10.965
Minimum Gereksinimler	1.229	4.883	2.269	0.608	1.212	2.019

Tablo 2'deki değerler incelendiğinde, her iki teknik kullanılan elde edilen sonuçlara göre de temel çarpanı değerlerinin ortalamasının 2'nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Ortalama temel çarpanı değeri yer seçim katsayısı tekniği ile hesaplanan değerler için 2.972 (standart sapma=1.588), minimum gereksinmeler tekniği ile hesaplananlar için ise 2.269'dur (standart sapma=0.608). Ancak, yer seçimi katsayısı tekniği kullanılarak elde edilen sonuçlara göre bu değer 1.2 – 14.0 aralığında değişirken, minimum gereksinimler tekniği ile elde edilen sonuçlarda temel çarpanına ait üst değer çok daha aşağı seviyede, 4.9, bulunmaktadır. Minimum, maksimum ve ortalama değerlerle birlikte temel çarpanı değerinin nasıl bir dağılım göstermekte olduğu da oldukça önemlidir. Şekil 1 ve Şekil 2'de yer seçimi katsayısı ve minimum gereksinimler teknikleri ile elde edilmiş temel çarpanı değerlerine ilişkin histogramlar yeralmaktadır.

Şekil 1 ve Şekil 2 karşılaştırıldığında, minimum gereksinmeler kullanılarak hesaplanmış temel çarpanı değerlerinin yer seçimi katsayısı tekniği kullanılarak hesaplanmış temel çarpanı değerlerine göre normal dağılıma daha yakın bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Grafiksel gösterime dayanan bu yorum, istatistiksel değerlerle de desteklenmektedir. Şekil 2'de gösterilen dağılımın çarpıklık ve basıklık değerleri 1.212 ve 2.019 iken, bu değerler Şekil 1 için 2.981 ve 10. 965'tir.

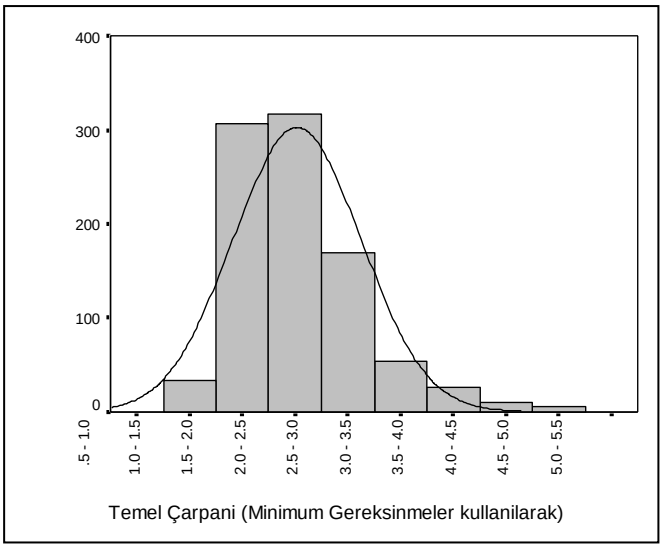

Şekil 2 - İlçe Düzeyinde Minimum Gereksinmeler Tekniği Kullanılarak Hesaplanmış Temel Çarpanı Değerlerine ait Histogram.

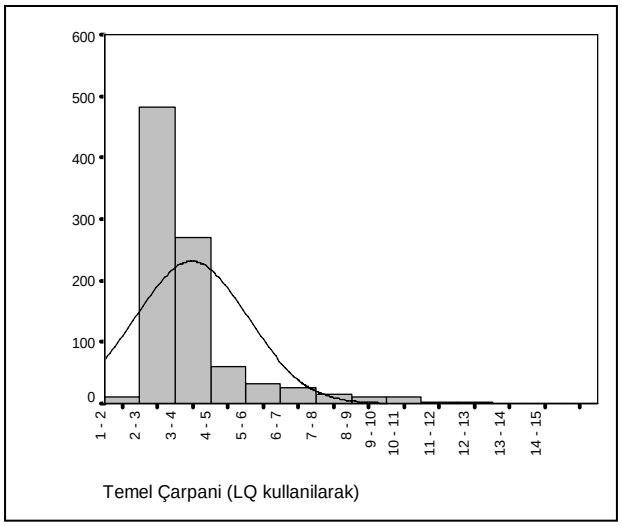

Şekil 1 - İlçe Düzeyinde Yer Seçimi Katsayısı Tekniği Kullanılarak Hesaplanmış Temel Çarpanı Değerlerine ait

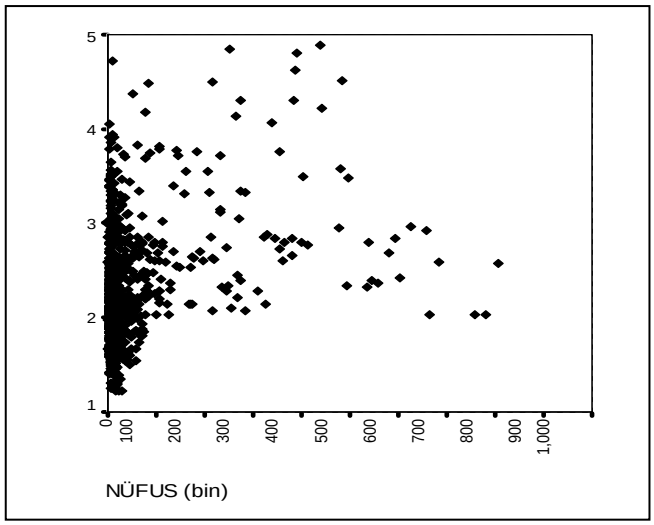

Şekil 4 - İlçe Düzeyinde Minimum Gereksinmeler Tekniği Kullanılarak Hesaplanmış Temel Çarpanı ve Nüfus

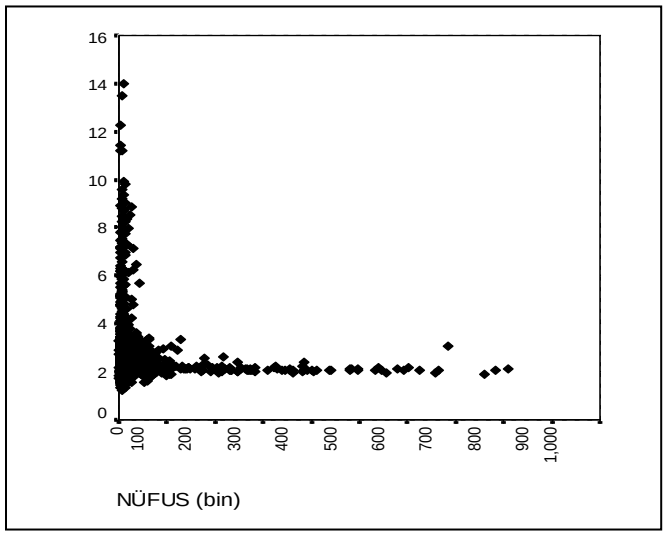

Şekil 3 - İlçe Düzeyinde Yer Seçimi Katsayısı Tekniği Kullanılarak Hesaplanmış Temel Çarpanı ve Nüfus Değerleri.

Ancak çalışmanın temel amacı bu iki yöntem ile elde edilen sonuçların karşılaştırılması değil, temel çarpanı değeri ile nüfus büyüklüğü arasında bir ilişki olup olmadığıdır. Şekil 3 ve Şekil 4'te yer seçimi katsayısı ve minimum gereksinimler teknikleri ile elde edilmiş temel çarpanı değerleri ve bu değerlere karşılık gelen nüfus değerleri sunulmuştur.

4. SONUÇ

İlçe düzeyinde yer seçimi katsayısı tekniği kullanılarak hesaplanmış temel çarpanı ve nüfus değerleri arasındaki ilişki (Şekil 3) incelendiğinde, 100.000 nüfusun Türkiye'deki ilçeler için bir eşik oluşturduğunu ve bu eşiği geçen ilçeler için temel çarpanı değerinin yaklaşık 2 düzeyinde sabitlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Başka bir ifade ile nüfusu 100.000'in üzerindeki kentler için yaratılan her bir temel işgücü toplam 2 kişilik işgücü yaratmaktadır. Bu da her temel işgücüne karşılık bir yerel işgücü yaratılması anlamına gelmektedir. Ancak bu sonuç Kaiser ve diğ. (1995) temel çarpanı değerinin kentin büyüklüğüne ve kentteki ekonomik aktivite zenginliğine göre sürekli biçimde artacağı hipotezini doğrulamamaktadır. Ancak, elde edilen sonuçların söz konusu hipotez ile tutarlı yönleri bulunmaktadır. Şekil 3'te gözlemlenen eğilimler dikkate alındığında nüfusu 100.000'in altındaki ilçelerde 2'nin altında temel çarpanı değerlerine rastlanırken nüfusu bu eşiğin üzerindeki ilçelerde bu değer 2'nin altına düşmemektedir.

Minimum Gereksinmeler tekniği kullanılarak hesaplanmış temel çarpanı ve nüfus değerleri arasındaki ilişki (Şekil 4) incelendiğinde de benzer sonuçlara varılmaktadır. Bu teknikler elde edilen sonuçlara göre nüfusun 100.000'in üzerinde çıktığında benzer biçimde temel çarpanı değeri 2'nin altına düşmemektedir. Ancak değerler bu teknikle elde edilen sonuçlarda daha fazla değişiklik göstermektedir. Özetle, nüfusun 100.000 ile 500.000 arasında değiştiği durumlarda temel çarpanı değeri 2 ve 5 aralığında değişmektedir. Başka bir deyişle 1 temel işgücü kentte 1 ile 4 kişilik bir yerel işgücü yaratmaktadır. Nüfusun 500.000'in üzerine çıktığı ilçelerde ise bu değerler 2 ile 3 arasına sıkışmaktadır (Şekil 4). Bu sonuç da Kaiser ve diğ. (1995) temel çarpanı değerinin kentin büyüklüğüne ve kentteki ekonomik aktivite zenginliğine göre arttığı hipotezi ile ters düşmektedir. Ancak nüfus ile temel çarpanı arasında bir ilişki olduğu her iki teknikler elde edilen sonuçlara göre de kanıtlanmıştır. Çalışmanın bir sonraki aşamasında bu ilişki mekansal istatistik yöntemleri kullanılarak mekansal olarak analiz edilecektir.

5. KAYNAKLAR

Ayeni, B., 1979. Concepts and techniques in urban analysis. St. Martin's Press.

Çubukçu, K.M. 2009. Planlamada klasik sayısal yöntemler. ODTÜ Yayıncılık.

Foot, D.H.S., 1981. Operational urban models: An introduction. Routledge

Kaiser, E.J., Godschalk, D.R. ve Chapin, F.S., 1995. Urban land use planning. University of Illinois Press.

Klosterman, R.E., 1990. Community analysis and planning techniques. Savage, Md.: Rowman & Littlefield.

Lee, C., 1973. Model in planning: An introduction to the use of quantitative models in planning. Pergamon Press.

Nagle, G., 2000. Advanced geography. Oxford University Press.

NÜFUS DİNAMİKLERİ, EKONOMİK EYLEMLER VE YER SEÇİMİ

OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Fulin BÖLEN

Yiğit EVREN, Müge YORGANCI, Nihan TURAN, Yeşim DOĞAN
"İstanbul'da Sağlık İle İlgili Hizmetler Sektörünün Yerseçim Eğilimleri"

Tuğba ŞENTÜRK, Vedia DÖKMECİ, Pınar ÜNAL
"İstanbul'un İç Dinamiklerinin Emlak Değerleri Açısından Analizi Manzara Sahipliliğinin Konut Fiyatına Etkisinin Hedonik Fiyat Yöntemi İle Modellenmesi: İzmir"

Ahsen Derya ABAYHAN, Kemal Mert ÇUBUKÇU
"Yedigöller Rekreasyon Alanı Çevresine İlişkin Ampirik Çalışma"

Esra DEMİRCİOĞLU, Vedia DÖKMECİ
Sosyo- Ekonomik Göstergelerin Alışveriş Merkezlerine Etkisi

İSTANBUL'DA SAĞLIK İLE İLGİLİ HİZMETLER SEKTÖRÜNÜN YERSEÇİM EĞİLİMLERİ

Yard. Doç. Dr. Yiğit EVREN[1], Müge YORGANCI, Nihan TURAN, Yeşim DOĞAN

ÖZET

İstanbul'da sağlık sektörünün mekansal yapısı ile ilgili son yıllarda yapılan araştırmalar sağlık ile ilgili hizmetler sektöründe faaliyet gösteren yerel birimlerin (eczaneler, doktor muayeneleri, laboratuarlar vb.) belirli odaklarda yoğunlaştığına işaret etmektedir. Özellikle yataklı tedavi kurumları, içinde bulundukları kentsel alt bölgelerdeki arazi kullanış desenin oluşmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu bildiride İstanbul İl sınırları içerisinde faaliyet gösteren yataklı tedavi kurumları ile onların yakın çevresindeki arazi kullanım desenleri arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. Bu kapsamda, 198 adet hastane içerisinden, güven aralığı 5 kabulünden yola çıkılarak 129 adet hastane sistematik rastlantısal örnekleme yolu ile seçilmiş ve bu hastanelerin her birinin yakın çevresindeki arazi kullanış sağlık hizmetleri bakımından tespit edilmiştir. Bu bildiride bu yerel birimlerin mekansal dağılımını etkileyen faktörlerin çoklu regresyon analizi kullanılarak saptanması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kümelenme, Sağlık, Hizmetler Sektörü, İstanbul

[1] Yıldız Teknik Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ISTANBUL'UN İÇ DİNAMİKLERİNİN EMLAK DEĞERLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Tuğba ŞENTÜRK[1], Vedia DÖKMECİ[2], Pınar ÜNAL[3]

ÖZET

İstanbul'un yapısı, devamlı surette nüfusunun artması, ekonomik olarak kalkınması ve dünya üzerindeki stratejik yeri nedeniyle globalleşmenin yoğun etkisine sahne olması sonucunda, devamlı bir gelişme ve dönüşüm göstermektedir. Servis sektörünün ve telekomünikasyonunun gelişmesi, Boğaziçi köprülerinin ve çevre yollarının inşa edilmesi şehrin çok merkezli olarak gelişmesini teşvik etmiş ve orta ve zengin tabaka konutları bu yeni merkezler etrafında yer almıştır. Bu yeni merkezlerde yer alan ofislerin, alış-veriş merkezlerinin ve lüks konut alanlarının fiyatları gün geçtikçe yükselmektedir. Bu değerlenmede, kalitenin yükselmesi rol oynadığı gibi, farklı işlevlerin birbiri üzerindeki etkisi de pay almaktadır. Bu çalışmada, İstanbul'da ofis, konut ve alış-veriş merkezlerinin m² değerlerinin mekânsal etkileşimi GIS vasıtasıyla incelenmiştir ve yeni potansiyel alanlar gösterilmiştir. Bu alanların önceden tayini, yapılacak planların daha isabetli olmasını ve şehirdeki alt-merkezlerin birbirini ekonomik olarak desteklemesini önceden değerlendirerek daha etkin bir sonuç elde edilmesine yardımcı olacaktır. Yeni yapılacak alt-yapının emlak değerleri üzerindeki etkisinin hesaplanmasında yardımcı olacaktır. Zamanında doğru karar verilmesini sağlayarak, Bölgeleme kararlarının sık sık değişmesine ihtiyaç kalmadan yatırımların daha etkin yapılması sağlanacaktır. Bu çalışmada geliştirilen model trafiğin ve emlak değerlerinin şehir için dengeli dağılmasında etkili olacaktır. Bu araştırmanın sonuçları şehir ve bölge plancıları, yatırımcılar ve belediyeler için faydalı olabilir.

Anahtar Kelimeler: İç Dinamikler, Emlak değerleri, Mekânsal Analiz, İstanbul.

1.GİRİŞ

İstanbul'un 20. Yüzyılın ikinci yarısında, hızla ve plansız olarak büyümesi, hızla sanayileşmemizi kolaylaştırmakla birlikte, çok kıymetli şehir topraklarının değerlerinin çok altında ve kimliksiz olarak yapılaşmasına sebep olmuştur. Günümüzde, iç dinamiklerin yani hizmet sektörünün gerek nüfus artışı ve ekonomik gelişme ve gerekse globalleşmenin etkisi ile dünya çapında büyümesi, Boğaziçi köprülerinin ve çevre yollarının inşası ve telekomünikasyon teknolojilerinin gelişmesi birçok alt-merkezin gelişmesini teşvik etmiştir (Dökmeci ve Berköz, 1994). Şehrin bilhassa çevrede çok merkezli gelişmesi, gecekondulaşma nedeniyle değerinin çok altında şehirleşmiş alanların dönüşüme uğrayarak, yeniden değer kazanması için imkân yaratmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmanın amacı, şehrin iç dinamikleri nedeniyle çok merkezli gelişmesinin gayrimenkul değerleri üzerindeki etkisini incelemektir.

1980'lerden sonra büyük şehirlerin çok merkezli gelişmesine ABD'de (Gordon ve Richardson, 1996), Asya'da (Sorensen, 2001; Gong et.al., 2009) ve Avrupa'da pek çok ülkede rastlanmaktadır (Hall ve Pain, 2006). McMillen ve Lester (2003) Chicago'da, 1970'de 9 adet olan alt-merkezlerin 2040 yılında 24'e ulaşacağı tahminini yapmışlardır. Bu merkezlerin bilhassa sürat yolları boyunca geliştiklerini göstermişlerdir. Kanada'da, Coffey ve Shearmur (2001) bilhassa Montreal'de çok merkezli gelişmeyi incelemiştir. Rowland ve Gorbon (1996) gelişmekte olan ülkelere örnek olarak Mexico City' de ve Dökmeci ve Berköz (1994) İstanbul'da çok merkezli gelişmeyi göstermişlerdir. Ayrıca, Richardson ve Bae (2005) çok sayıda gelişmekte olan ülkede çok merkezli gelişmeye örnek vermiştir.

[1] REAG Gayrimenkul Değerleme ve Danışmanlık A.Ş., tsenturk@reag-aa.com
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi, dokmeciv@itu.edu.tr
[2] REAG Gayrimenkul Değerleme ve Danışmanlık A.Ş., punal@reag-aa.com

İstanbul'un çok merkezli gelişmesi, şehrin iç dinamiklerini harekete geçirmekle birlikte, tarihi merkezin yapısal ve sosyal bakımdan köhnemesine sebep olmuştur. Ayrıca, tarihi binalarının modern büro ihtiyaçlarına, ulaşım ağının ve otoparkların artan trafik ihtiyacına cevap veremeyişi ve tarihi koruma bölgesi olması nedeniyle yeniden yapılanma ve büyümesinin kontrol edilmesi de yeni merkezlerin şehir çevresinde gelişmesini teşvik etmiştir (Dökmeci ve Çıracı, 1990; Dökmeci ve Çıracı, 1999; Dökmeci ve Berköz, 1994). Yeni alt-merkezler, sürat yolları boyunca ve kesim noktalarında, üniversite ve büyük toplu konut projeleri gibi büyük yatırımların yakınında gelişirken çevrelerinin sosyo-ekonomik ve fiziksel olarak yeniden yapılanmasını teşvik etmiştir. Dolayısıyla, gayrimenkul yatırımları için yeni imkanlar ortaya çıkmıştır.

Bu arada, tarihi merkezin yeniden canlanması için yapılan projeler başarılı olmuş ve tarihi mahalleler ekonomik olarak kalkınmaya başlamıştır (Ergun, 2003). Örneğin, İstiklal caddesinin 1990 yılında yayalaştırılması, ticaretin gelişmesini, çevresindeki binaların restorasyonunu ve işlevsel değişimini teşvik etmiştir. Son 10 yılda, çevresindeki mahallelerde 10-20 katı fiyat artışı olmuştur ve Beyoğlu ulusal ve uluslar arası gayrimenkul yatırımcılarının çok rağbet ettikleri bir ilçe haline gelmiştir (Özus ve Dökmeci, 2005). Tarihi yarımadada, Fener ve Balat'ın ise belediyenin altyapı yatırımları yapması ve UNESCO Fonları ile binaların restore edilmesi işlevsel değişimi ve soylulaşmayı teşvik etmiştir. Bu gelişme sonucunda, bina fiyatlarının artması, yerli ve yabancı yatırımcıları bu bölgeye çekmiştir (Ergun ve Dündar, (2004). Ayrıca, Haliç'in temizlenmesi için yapılan yatırımlar, çevresindeki önemli tarihi binaların yeniden canlanmasını teşvik etmiştir (Baycan ve Seda, 2003). Örneğin, Cibali Tütün fabrikası Kadir Has Üniversitesi; Eyüp'te Feshane Fuar Alanı, Sütlüce Mezbahası Kongre ve Kültür Merkezi; Silahtar Ağa Elektrik Fabrikası Bilgi Üniversitesi; Hasköy'de lengerhane ve tersane Sanayi Müzesi olmuştur. Bu binaların restore edilmesi ve işlevsel dönüşümü çevresinde değer artışı yaratmış ve ekonomik kalkınma başlatmıştır.

Sonuç olarak, gerek İstanbul'un çevresindeki alt-merkezlerin etraflarının ekonomik olarak kalkınması ve gerekse şehrin merkezindeki tarihi mahallelere yapılan yatırımların yeniden ekonomik canlanmayı tetiklemesi, şehrin iç dinamiklerini harekete geçirmekte ve gayrimenkul yatırımcıları için büyük ekonomik imkânlar yaratmaktadır. Bu çalışmada, İstanbul'daki arazi ve konut değerleri, ofis ve perakende ticaret kira değerleri gibi çeşitli gayrimenkul fiyatlarının yeni gelişen alt-merkezlere göre, şehir içindeki dağılımları incelenmiştir.

2.İSTANBUL'UN ÇOK MERKEZLİ GELİŞİMİNİN GAYRİMENKUL FİYATLARININ DAĞILIMINA ETKİSİ

Diğer şehirlerde olduğu gibi, İstanbul'da gayrimenkul fiyatlarını etkileyen çok sayıda etmen vardır, örneğin, binanın tarihi, kalitesi, çevrenin sosyo-ekonomik özellikleri, şehir içindeki yeri, ulaşım olanakları, tabii güzellikleri ve manzarası, gibi (Özus ve diğer, 2007;Dökmeci, 2009; Özus, 2009). İstanbul'un çok merkezli gelişmesi, etraflarındaki gayrimenkul değerlerini etkilemiş ve dolayısıyla çevrelerinde işlevsel yeniden yapılanmayı teşvik etmiş ve bilhassa gecekondu bölgelerinin yeniden yapılanması ve çok kıymetli şehir arazisinin gerçek değerine ulaşması için dolaylı olarak çok büyük imkân yaratmıştır.

2.1 İSTANBUL'DA ARAZİ DEĞERLERİNİN DAĞILIMI

İstanbul'da arazi değerlerinin dağılımının incelenmesi, tarihi olarak bir liman şehri olması, iş yerlerinin hemen limanın arkasında yer alması ve ulaşım sisteminin merkezi olarak gelişmiş olması nedeniyle, yüksek arazi değerlerinin daha çok merkezde ve sahillerde yer aldığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, son zamanlarda inşa edilen sürat yolları boyunca ve bunların kesim noktalarında oluşan alt-merkezlerin çevrelerinde, önemlerine göre kademeli bir biçimde arazi değerlerinin arttığı Şekil-1'de görülmektedir(Mutlu, 2006). Ayrıca, üniversite ve hastane gibi büyük yatırımların yakınında ve deniz manzarasına sahip yerlerde arazi değerinin yüksek olduğu daha önce yapılan çalışmalarda gösterilmiştir(Mutlu, 2006). Bu arada, ulaşılabilirlik, manzara ve çevre şartları açısından avantajlı olmasına rağmen, hala arazi değeri düşük olan alanlar, gelecekte yatırım yapılacak öncelikli bölgeler olarak değerlendirilebilir.

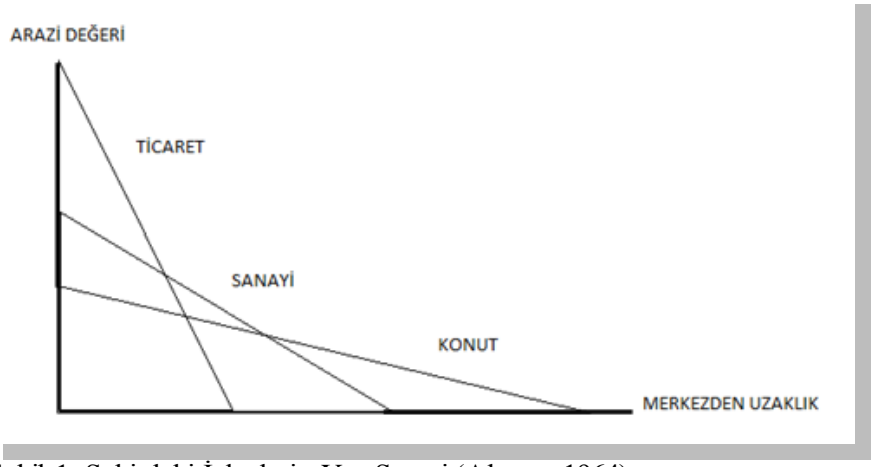

Şekil 1. Şehirdeki İşlevlerin Yer Seçmi (Alonso, 1964).

2.2 İSTANBUL'DA KONUT DEĞERLERİNİN DAĞILIMI

Bu çalışmada, konut değerlerinin dağılımı 1990 ve 2009 yılları karşılaştırılarak incelenmiştir. 20. yüzyılın ikinci yarısında, kırsal göç nedeniyle İstanbul'un nüfusunun hızla büyümesi ve 1980'lerden sonra ekonomik gelişme ve globalleşmenin etkisiyle, şehirsel yapısının sosyo-ekonomik ve fiziksel açıdan geniş çapta dönüşüme uğramasına sebep olmuştur (Dökmeci ve Berköz, 1994). Bu dönüşüm, şehirde yeni iş imkânları ve gelir artışı sağlamış, iç dinamiklerin harekete geçmesine ve bunların etkisiyle konut fiyatlarının değişmesine sebep olmuştur. (Dökmeci vd., 2003). Ayrıca, enflasyonun yüksek olduğu daha önceki yıllarda, benzer şartlara sahip diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, İstanbul'da da emin ve verimli bir yatırım aracı olarak gayrimenkul piyasası hızla gelişmiştir (Önder, 2000).

Geçmişteki durum incelendiğinde, 1990'da, konut fiyatlarının daha çok sahil kısımlarında yüksek olduğu görülmektedir. Şehrin semtleri arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, alternatif yaşam şekilleri, çok merkezli gelişme ve şehrin tabii güzellikleri, şehirde yüksek konut fiyatına sahip 3 odak noktasının oluşmasına sebep olmuştur (Dökmeci, 2008): (1) Dünya çapında meşhur tabii güzelliklere ve zengin yalılara sahip olan ve aynı zamanda önemli firmaları, 3 büyük üniversiteyi ve 2 büyük alış-veriş merkezini içeren yeni MİA'ya yakın olan Boğaziçi sahilleri, (2) Istanbul'un batısında ve sahilde yer alan, dört büyük alış-veriş merkezi ve Ataköy gibi Istanbul'da modern şehir yaşamını başlatmış olan bir toplu konut yerleşmesini içeren ve çevre yollarına ve merkeze kolay bağlantısı olan Bakırköy, (3) Yeşillikler içinde ve deniz sahilinde lüks konutları olan, 10 km. uzunluğunda yer alan lüks mağazalar ve eğlence tesisleri içeren Bağdat caddesi etrafında gelişmiş lüks mahalleler içeren Kadıköy (Dökmeci et.al., 1996). Şehir çapında, yüksek talebe sahip bu üç konut alanının müşterek özellikleri, coğrafi olarak sahilde ve yeşillikler içinde yer almaları, tarihi olarak, bir zamanlar üst gelir tabakasının sayfiyesi olmaları, ekonomik olarak, en pahalı binaları içermeleri, sosyal olarak, İstanbul metropoliten alanının en zengin gelir tabakasının oturmayı tercih ettikleri semtler olmaları (Dökmeci, ve diğerleri,1996), ticari olarak en lüks alış-veriş merkezlerini içermeleri, ve mimari olarak, çok beğenilen modern apartmanlara ve villalara sahip olmalarıdır.

2009 yılında, şehir çapında konut fiyatlarının dağılımı incelendiğinde ise sadece sahillerin değil fakat aynı zamanda şehir çevresinde yapılan lüks sitelerin de yüksek konut fiyatına sahip olduğu görülmektedir. Bu yeni yerleşim birimlerinin, yeni gelişen çevredeki alt-merkezlere yakın olması, üst düzeyde bir sosyo-ekonomik çevre, sosyal tesisler, düzenli bir fiziksel çevre ve yeni bir yaşam biçimi sunmaları konut talebinin ve fiyatlarının artmasında rol oynamaktadır. Bunlara örnek olarak, uluslar arası ödül kazanmış olan ve az yoğun bir yerleşim birimi olan, İstanbul İstanbul projesi ve Anadolu yakasında, yoğunluğu yüksek olan ve çok lüks yaşam seviyesi sağlayan Up Hill projesi ve Ataşehir projesi verilebilir. Yeni gelişen alt-merkezler ile bu yerleşim birimleri arasında karşılıklı rant açısından etkileşim olması, fiyatların dinamik olmasını sağlamakta ve verimli yatırım imkanları yaratmaktadır.

Ayrıca, tarihi merkezin köhnemesi üzerine, tarihi merkezi ekonomik olarak canlandırmak için yapılan yatırımlar, çevrelerindeki konut fiyatlarını da arttırmış ve sosyo-ekonomik açıdan daha sağlıklı

ortamlar yaratılmıştır. Cihangir ve Asmalı Mescit bu tür hem fiziksel ve hem de sosyal ve ekonomik açıdan gelişmelere örnek olarak verilebilir. Tarihi semtlerdeki bu gelişmeler henüz başlangıç seviyesinde olup, bu bölgelerde kârlı yatırım imkânına sahip fakat henüz gelişmemiş pek çok mahalle mevcuttur. Bu mahallelere yatırımcıların ilgisinin çekilmesi için Belediyelerin Fener ve Balat'ta yaptıkları gibi, altyapı yatırımları ile ekonomik ve fiziksel dönüşüme ivme kazandırmaları faydalı olacaktır.

Bunlara ilaveten, her tarafı denizle çevrili olan İstanbul'un konut alanlarının çok zengin manzara imkânı vardır ve bu özellik fiyatları yerine göre etkilemektedir. Örneğin, Salacak ve harem sahilleri, dünya çapında ünlü Topkapı sarayının karşısındaki konumları nedeniyle fiyat üzerinde manzaranın en çok etkili olduğu alanlardır(Özus ve diğerleri,2007). Ayrıca, sosyo-ekonomik çevre ve planlı gelişme de fiyatları etkileyen faktörlerin en başında gelmektedir. Örneğin, aynı kalitedeki bir konutun, gecekondu alanında veya planlı gelişen bir sitede olması arasında büyük bir fiyat farkı vardır. Bu farkta çevrenin tasarım kalitesinin yanı sıra, sosyo-ekonomik seviyesi de büyük rol oynamaktadır. Günümüzde, planlı gelişmenin önemi halk tarafından da anlaşılmış olup, bazı eski gecekondu mahalleleri sakinleri büyük şirketlerle kat karşılığı anlaşıp, mahallelerini dönüştürmek için teşebbüste bulunmaktadırlar. Bu eğilim belediyelere plansız gelişen semtlerinin yeniden yapılanması için yeni ufuklar açmaktadır.

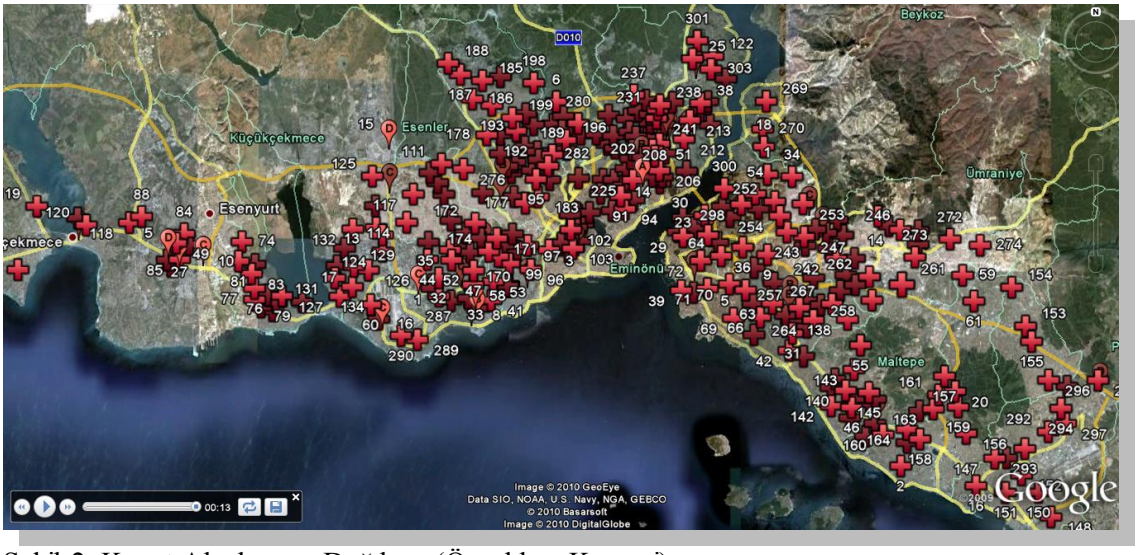

Şekil 2: Konut Alanlarının Dağılımı (Örneklem Kümesi)

2.3.OFİS KİRA DEĞERLERİNİN MEKÂNSAL DAĞILIMI

Türkiye'de gayrimenkul yatırımları halkın ekonomik birikiminin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Önder, 2000) ve bunun içinde ofis yatırımlarının oranı gittikçe artmaktadır. 1980'lerden sonra, ekonomik yeniden yapılanma ve küreselleşmenin uluslar arası ticari ilişkileri arttırması, kişi başına gelirin artması ve İstanbul'un Asya ve Avrupa arasındaki stratejik yeri, İstanbul'da firmaların sayılarının ve büyüklüklerinin artması ve dolayısıyla ofis mekânı için talebin büyümesini teşvik etmiştir.

Şekil 3: İstanbul Ofis Stoğunun ve Kira Değerlerinin Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: PEGA

İstanbul'daki ofis alanları, 1970'lerden itibaren kentin ticari potansiyelinin gelişimine paralel olarak, Boğaziçi köprülerinin ve çevre yollarının da desteği ile kuzeye doğru bir gelişme göstermiştir(Dokmeci ve Berköz, 1994). Özellikle, banka ve sigorta şirketlerinin öncü olduğu yeni ve büyük ofis alanları ihtiyacı, 1960-1985 yılları arasında, Karaköy-Salıpazarı-Fındıklı aksında inşa edilen ofis binaları ile karşılanmaya çalışılmıştır. Bu süre içerisinde, Türkiye'nin en büyük holding ve şirket grupları ile yabancı şirketler, bu bölgelerde yerleşmişlerdir. Diğer taraftan, aynı dönem içinde küçük ve orta ölçekli firmaların ofis ihtiyaçları, önceleri Taksim-Şişli, daha sonraları, Şişli-Gayrettepe aksında yer alan ve konutların iş yerine dönüştürülmesi ile elde edilen ofis alanları ile karşılanmıştır (DTZ Pamir ve Soyuer, 1996).

1985'lerden itibaren, yabancı sermaye akışının önemli ölçüde artışıyla dışa açılarak gelişen Türkiye ekonomisinin ve buna bağlı olarak finans sektörünün öncülüğünde ortaya çıkan modern ofis binası ihtiyacı, Barbaros Bulvarı ve Büyükdere Caddesi akslarına inşa edilen, A sınıfı ofis binaları ile karşılanmaya başlanmıştır (DTZ Pamir ve Soyuer, 1996). İstanbul'un yeni alt-merkezlerini oluşturan belli başlı ofis alanlarının özellikleri aşağıda açıklanmıştır(Özus, 2007).

Şekil 4: İstanbul Ofis Bölgeleri Haritası

Kaynak: Propin

Levent Bölgesi, Boğaziçi köprülerinin çevre yolu bağlantıları arasında bulunmasının yerel avantajları, eski sanayi tesislerinin bulunmasından dolayı geniş parsellere sahip olması, İstanbul'un en yüksek inşaat emsaline sahip olması, diğer alt-merkezlere (Maslak, Mecidiyeköy, Zincirlikuyu) yakınlığı ve kolay ulaşımı sayesinde İstanbul'un en prestijli ofis binalarının geliştirildiği, çok uluslu firmaların, holdinglerin tercih ettikleri bir iş merkezi olmuştur. 2000 yılında metronun açılması ve Levent ve Etiler'deki alış-veriş alanlarının, restoranların, kafelerin, sosyal ve kültürel tesislerin bulunmasının yarattığı sosyal çekicilik de bölgeye olan talebin diğer bölgelere kıyasla daha yüksek olmasına sebep olmaktadır (Aksoy, 2005). Dolayısıyla, bu bölge kiraların en yüksek ve boşluk oranının en az olduğu bölgedir.

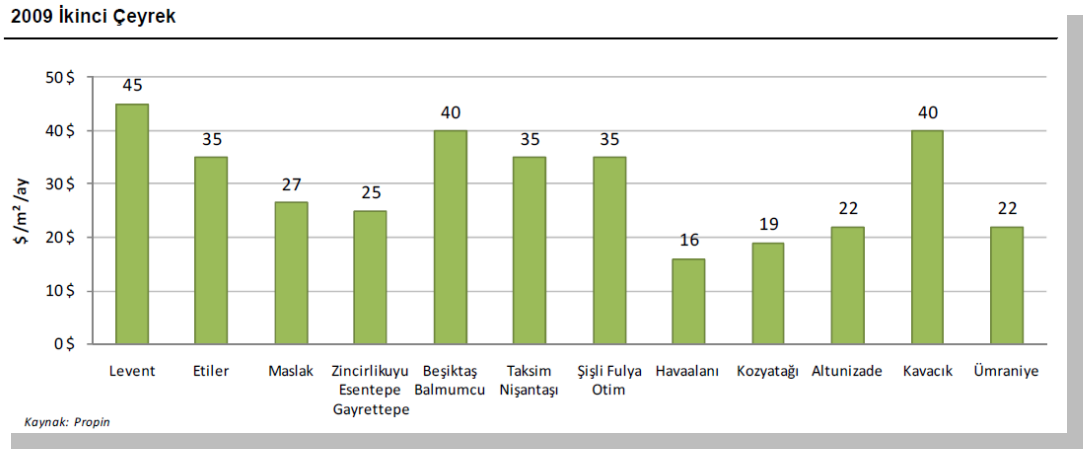

Şekil 5: Ofis Bölgelerine göre Talep Edilen "En Yüksek Kira" Liste Rakamları

Kaynak: Propin

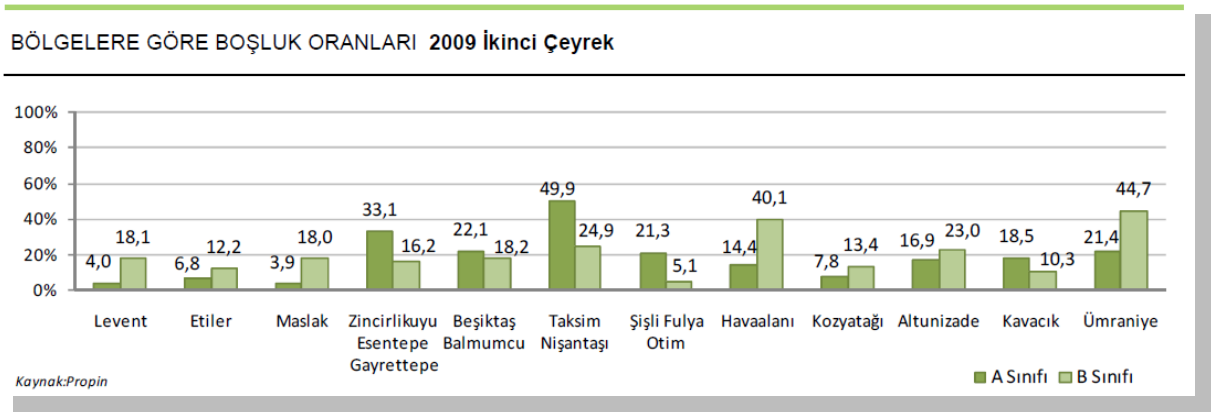

Şekil 6: Ofis Bölgelerine göre Boşluk Oranları

Kaynak: Propin

Etiler Bölgesi, Ağırlıklı olarak lüks konutların bulunduğu yerleşim bölgesi olan Etiler, Levent'e yakınlığı ve bir çok bölgeye kolay ulaşılabilme olanağı nedeniyle iş çevreleri tarafından talep görmektedir. Diğer merkezi iş bölgelerine oranla plaza tipi ofis binalarına en az sahip olan bölge olarakdikkatleri çekmektedir. Bu nedenle Etiler'deki villa ve apartman tipi konutların çoğu ofis olarak kullanılmaktadır. (Colliers Resco, 2003a)

Maslak Bölgesi, İstanbul Merkezi İş alanının güneyden kuzeye gelişme aksı içinde, en kuzey noktayı temsil etmektedir. Maslak'ın kuzeyi orman olduğu için MİA'nın kuzeye doğru daha fazla genişlemesi mümkün değildir. Maslak İş merkezinin gelişmesine, Alarko Şirketi yeni kurulan İTÜ kampüsünün karşısında 1975'de inşa ettiği büro binaları ile öncülük etmiştir. Merkezden gelen yolla çevre yollarının kesim noktasına ve üniversite gibi büyük bir yatırımın karşısına merkezin sıçrama yapması,

o devirde batı ülkelerinde de sıkça görülen bir gelişme şeklidir. Daha sonra bu çevrede, İstanbul'un en yüksek emsali ile inşa dilen lüks büro binaları ve oteller ile bu alan İstanbul'un en önemli iş merkezi olmuştur(Dökmeci ve Berköz, 1994). 1995'de İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nın İstinye'deki yeni binasına taşınması da, banka ve aracı kurumların Maslak yakınlarındaki ofis alanlarını talep etmelerinde etkili 3olmuştur. Levent'te olduğu gibi, Maslak'ta da kullanım alanı geniş arsaların varlığı ve buna eşlik eden yüksek yapılanma izinleri, yüksek katlı ofis binalarının yapımı için imkân sağlamıştır (Aksoy, 2005).

Zincirlikuyu-Esentepe-Gayrettepe Bölgesi, MIA'nın şehrin kuzeyine doğru kaymaya başlamasıyla ilk etkilenen bölgedir. Bu aksda, az katlı, B tipi ofis alanları yoğun olarak bulunmaktadır. Bölgedeki yoğun trafik nedeniyle, ulaşım zorluğu ve park problemi yaşanmaktadır. Bu durum bölgeye olan talebi olumsuz etkilese de halen İstanbul'un merkezi iş alanı aksı olarak adlandırılan prestijli bölgelerinin başında gelmesi sebebi ve bölgede ofis alanı arzı sağlayabilecek boş arsaların olmaması sebebi ile bölgeye talep sürmektedir.

Beşiktaş-Balmumcu Bölgesi, Barbaros Bulvarı'na cepheli konuttan bozma binaların ofis amaçlı kullanıma açılması ve otel olması planlanan bir projenin ofis binasına çevrilmesi bölgenin ofis stoğunu artırmaktadır. Bu bölgedeki ofis soğunun büyük oranda artması MİA'daki boşluk oranının da yükselmesine neden olmaktadır. (Propin, 2009)

Havaalanı Bölgesi, çevresindeki ofis binaları E-5 ve TEM üzerinde az katlı olarak geliştirilmektedir. 2001 yılında tamamlanan İstanbul'un en büyük ofis parkı olan Dünya Ticaret Merkezi, bölgedeki ofis stokunu arttıran önemli bir yatırımdır (Kuzeybatı Gayrimenkul, 2004). Bu bölgenin gelişmesinde, büyük basın ve yayın kuruluşlarının Basın Express Yolu üzerinde inşa ettikleri merkezlerinin ve onlara yakın olmak isteyen destek kuruluşları, bunun yanı sıra bölgede bulunan fabrikaların yönetim birimlerini fabrikalara yakın binalara taşıma eğilimi etkili olmaktadır (Aksoy, 2005). Buna karşın, buradaki boşluk oranları diğer merkezlere göre daha fazla ve kira değerleri daha azdır.

Kozyatağı Bölgesi ofis stoku açısından Anadolu yakası'ndaki en zengin bölge olup, birçok arazi kullanımını bir arada bulundurmaktadır. Bu bölge 1995'lerden sonra gelişmeye başlamış ve boş arazilerin varlığı, kavşak noktası olması ve çevresindeki lüks konut yerleşmeleri gibi özelliklerden dolayı ticari kullanımlardan öncelikle büyük alış-veriş merkezleri için bir çekim noktası olmuştur. Metro, Carrefour ve Bauhaus gibi bölgesel ticari gelişimlerin yanında, bu dönemde çoğunluğu A sınıfı olan ofis alanları oluşmaya başlamıştır (Çelen Değerleme, 2003).

Özellikle, çok uluslu ve yabancı şirketlerin bu bölgeye olan taleplerinin de etkisiyle, 1997'de ofis inşaatları başlamış ve plazaların çoğunluğu 1998-2000 yılları arasında hizmete girmiştir. Yabancı sermayeli şirketlerin bu bölgeyi seçmelerinin başlıca nedeni, E-5 ve TEM Otoyollarına yakınlığın sağladığı ulaşım kolaylığı ve bu şirketlerde istihdam edilen beyaz yakalıların büyük çoğunluğunun (%65) Anadolu yakasında ikamet etmesidir. Ayrıca, Kozyatağı'nda orta-üst gelir grubunun yaşadığı konut alanlarının (Ataşehir gibi) ofis alanlarıyla kesin bir sınır ile ayrılmaması, ofis alanlarının diğer kentsel aktivite alanları ile entegrasyonunu sağlamaktadır. Konut, ofis ve diğer ticari kullanımların kentsel ölçekte bir arada bulunması, bölgenin günün her saatinde aktif olmasını sağlayarak, kullanımlar arasında belirli bir ölçüde de olsa sinerji yaratmaktadır (Çelen Değerleme, 2003).

Altunizade Bölgesinde, Koç grubu ile başlayan ve ulusal ve uluslar arası şirket idare merkezlerinin bir araya gelmesi ile gelişmeye başlamıştır. Altunizade bölgesi, kente daha yakın olma gereksinimi duyan, çoğunluğu B sınıfına giren, doluluk oranı ekonomik koşullara göre değişen, çoğunlukla şirket idare merkezlerinin bulunduğu bir ofis yapılanmasına sahiptir. Altunizade, yeni TEM bağlantısı ile şirket merkezlerinin yerleşmesi için uygun bir bölge olmakla birlikte, bina yüksekliklerinin Çamlıca'nın siluetini bozmaması için sınırlı tutulması nedeniyle ortaya çıkan yapı stoku, gerek post-modern devrin sembolizm özelliklerine uygun gelişememiş ve gerekse piyasanın ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamıştır (Aksoy, 2005). En az ofis stoku olan merkezlerden biri olmasına rağmen kira değerleri bakımından şehirde dördüncü durumundadır.

Kavacık Bölgesi son zamanlarda Anadolu yakası'nda alternatif bir ofis alanı olarak gelişmektedir. Fatih Sultan Mehmet Köprüsüne en yakın kavşak noktası olması, Maslak'ta boş arsa kalmayışı ve diğer bölgelere göre burada kiraların daha düşük olması, Kavacık Bölgesinin iş merkezi olarak gelişmesinde rol oynamıştır. Ancak, başta binaların iskân izinlerinin olmayışı, ayrıca, bölgenin ulaşım,

enerji, telekomünikasyon gibi bir takım alt yapı ve sosyal donatı eksiklikleri ve daha düşük ofis standartlarına sahip olması, bu bölgede yüksek kalitede kiracı profili oluşmasına engel olmaktadır (Aksoy, 2005).

Ümraniye Bölgesi, MIA'nın şehrin kuzeyine doğru kaymaya başlamasıyla ilk etkilenen bölge olan Şişli Mecidiyeköy-Zincirlikuyu aksında, az katlı, B tipi ofis alanları yoğun olarak bulunmaktadır. Bölgedeki yoğun trafik nedeniyle, ulaşım zorluğu ve park problemi yaşanmaktadır. Bu da bölgeye olan talebi olumsuz etkilemektedir. Ancak halen İstanbul'un merkezi iş alanı aksı olarak adlandırılan prestijli bölgelerinin başında gelmesi sebebi ve bölgede ofis alanı arzı sağlayabilecek boş arsaların olmaması sebebi ile bölgeye talep sürmektedir. (Propin, 2009)

Avrupa yakası ofis pazarında yükselen kiralara çare aramanın yanı sıra, yeni oluşmakta olan operasyon merkezi talebini karşılamak için yeni ofis yerleşim alanları arayışı başlamıştır. Halen, Ümraniye bölgesinde, sanayi alanlarından dönüştürülmüş, geniş ofis binalarında, daha düşük kira bedelleri ile, özellikle banka ve perakende şirketlerinin operasyon merkezleri yerleşmektedir (Çelen Değerleme, 2003). Ancak, planlı gelişmiş yeni merkezlere ihtiyaç vardır ve plansız gelişmeler müşteri ve gelir kaybına sebep olmaktadır.

Avrupa yakasında E-5 karayolu aksında metrobüs aksı boyunca bir değişim gözlenmektedir. Özellikle dönüşüm alanında yer alan Haliç-Eyüp Bölgesi hızlı gelişime sahne olmaktadır. Bunun yanında Asya yakasında Ataşehir-Şerifali Bölgesi, kısa bir süre öncesine kadar az sayıda ofis binasının yer aldığı bir bölge iken; konut alanlarıyla ilişkisi ve iki köprüye ulaşım kolaylığı nedeniyle birçok firma tarafından tercih edilmeye başlanmıştır. Bölge şu anda gelişimine devam etmekte olup Anadolu yakasındaki alternatif ofis bölgelerinden biri olacaktır. (Propin, 2009)

2.4 İSTANBUL'DA ALIŞ-VERİŞ MERKEZLERİNİN DAĞILIMI VE KİRA DEĞERLERİ

İstanbul, Türkiye'nin en büyük ve zengin bir şehri olması nedeniyle çok canlı ve çeşitli perakende ticaret türlerine sahiptir. Bu ticari zenginlik, asırlar boyunca kıtalar arası geleneksel ticaret yollarının üzerinde, son derece önemli stratejik bir konuma sahip olmasından da kaynaklanmaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin 1980'lerden sonra ekonomik yeniden yapılanması sonucu, şehir ticaretinde kaynakların ve gücün yer değiştirmesi, İstanbul'un dünya kapitalist ekonomisine katılımını arttırmıştır (Tokatlı ve Boyacı, 1999). Sonuç olarak, tüketim kültüründeki bu değişiklikler, hızlı nüfus ve gelir artışı nedeniyle perakende ticaretin gelişmesi için büyük potansiyele sahip olan İstanbul'un şehir formunun ticari açıdan yeniden yapılanmasını teşvik etmiş ve yeni alt-merkezlerin oluşmasına ve bu merkezlerde yeni alış-veriş merkezlerinin yapılmasına imkan sağlamıştır (Terzi, vd.,2006).

19. Yüzyılın ortalarında, büyük mağazalar, ticaretin gelişmesinde bir evrim yaratmışlardır. Alış-veriş, zevkli bir şekilde zaman geçirmeyi amaçlayan bir yeni burjuva eğlencesi halini almıştır (Bowlby, 1985). Aynı zamanda, büyük mağazalar büyük şehirlerde, prestij sembolü olarak halkı heveslendirerek, ulusal orta sınıf kültürünün yaratılmasında rol oynayan bir ortam hazırlamışlardır. Büyük şehirlere yeni gelen insanların kendilerini topluma kabul ettirebilmek için giyimden, evlerini döşemeye kadar, her konuda yaşamlarını yönlendiren bir odak noktası olmuşlardır (Miller, 1981). Günümüzde bu eğilim, globalleşmenin etkisi ile uluslar arası düzeyde, mega çarşılar şeklinde ve gittikçe artarak devam etmektedir.

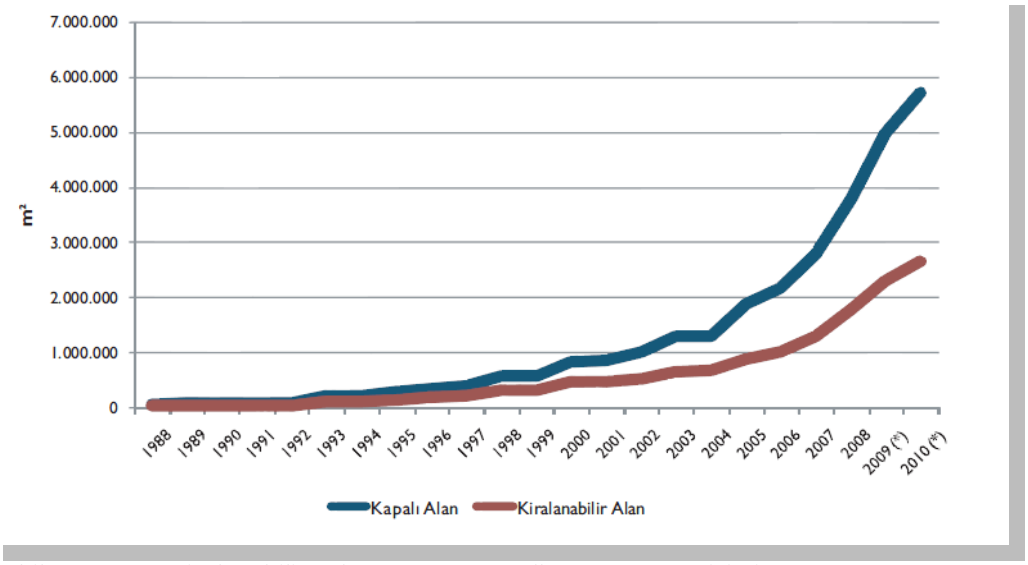

Şekil 6: AVM Kiralanabilir Alan Stoğunun Yıllara Göre Değişimi

Kaynak: Colliers International Turkey

Son zamanlarda, İstanbul'da açılan mega çarşılar ve bunlara gösterilen ilgi bu alanda büyük bir potansiyel olduğunu ortaya koymaktadır. Gelir düzeyinin ve otomobil sahipliğinin artması, internet ve TV vasıtasıyla yeni yaşam şekilleri ve tüketimle tanışan halkın çok çeşitli talebini karşılamak üzere büyük yatırımlar gerektiren alış-veriş merkezleri kurulmaya başlanmıştır (Erkip, 2003). İstanbul'da ilk mega mall, Galeria, 1988'de Bakırköy'de kurulmuştur. Daha sonra sayıları hızla artmaya başlamıştır ve günümüzde 29'u proje ve inşaat halinde olmak üzere toplam 105'e ulaşmıştır. Bilhassa, mixed-used arazi kullanımı şeklinde yani, ticaret, konut ve ofis şeklinde planlanan alış-veriş merkezlerinin (Akmerkez, Kanyon ve Metrocity gibi) çok başarılı olduğu görülmektedir. En yüksek kira değerleri, bu başarılı alış-veriş merkezlerinde bulunmaktadır.

İstanbul'da mega mall'ların mekansal olarak dağılımını halkalara göre açıklayabiliriz;

Yarı çapı merkezden 10 km. uzaklıkta olan 1. halkada, alış-veriş merkezlerinin %46'sı ve kiralanabilir alanın ise %50'si bulunmaktadır. Bu bölge, şehirdeki GSYİH'nın %44,32'sine sahiptir.

Birinci halkanın etrafında yer alan 2. halka ise, alış-veriş merkezlerinin %54'üne ve kiralanabilir alanın ise %50'sine sahiptir. Bu bölge, şehrin GSYİH'sının %41,93'üne sahiptir.

Her ne kadar, kiralanabilir alanın bölgeler arasında eşit olarak bölündüğü gözükmekle birlikte, her iki bölgede de alış-veriş merkezlerinin bilhassa zengin ilçelerde kümelendiği anlaşılmaktadır. Halen alış-veriş merkezi olmayan 10 tane ilçe bulunmaktadır. Bunların ticari potansiyeli hesaplandığında, yüksek gelir tabakalarının oturduğu semtlere yakın olan ilçelerin perakende ticaret açısından daha fazla potansiyele sahip olduğu görülmüştür (Terzi, vd., 2005).

Her ne kadar, alış-veriş merkezleri yeni bir yaşam şekli ve ticaret ortamı sergilemekle birlikte yerel ticarete zarar verdikleri de bir gerçektir. Bu nedenle, diğer ülkelerde olduğu gibi şehir içinde kurulmalarına izin verilmemesi gerekmektedir.

3.SONUÇ

İstanbul'da nüfus ve gelir artışı, servis sektöründeki, uluslar arası ticaretteki, ulaşımdaki ve telekomünikasyondaki gelişmeler sonucu şehrin çok merkezli olarak gelişmesi ve tarihi merkeze yapılan yatırımlar şehrin yeniden yapılanmasını teşvik etmekte ve bu durum konut, ticaret ve ofis yatırımları için çok büyük fırsatlar yaratmaktadır. Bu süreçte önemli olan, yeni alt-merkezlerin ve yeniden yapılanan çevrelerinin planlı olarak gelişmesidir. Zira, daha önceki deneyimlerin gösterdiğine göre plansız gelişmeler sadece şehrin kimliksiz gelişmesine sebep olmakla kalmayıp, aynı zamanda gerek bireyler ve gerekse kamu sektörü için gelir kaybına sebep olmaktadır. Bu arada, bugüne kadar

İstanbul'da nüfusa göre gelişimi ihmal edilmiş olan hastane, kütüphane ve kültür merkezi gibi sosyal tesislerin ihtiyaca göre inşa edilmesini de sağlamak gerekmektedir. Bu şartların yerine getirilmesi sadece toplumun ihtiyaçlarını karşılamak üzere değil fakat aynı zamanda, Avrupa Birliği sürecine uyum için de gereklidir.

4.KAYNAKLAR

Aksoy, S. (2005) İstanbul Metropoliten Alanında Ofis Kira Değerlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi.

Baycan Levent, T. ve Kundak, S.(2003) "The role of multi-functional land use in urban redevelopment," in The Economics of Multi-functional Land Use , Eds., Nijkamp, P., Rodenbug, C.A., Vreeker, R., Amsterdam: Shaker Publishing.

Bowlby, R. (1985) Just Looking: Consumer Culture in Dreiser, Gissing and Zola , New York: Methuen.

Coffey, W.J. ve Sheramur, R.G. (2001) "Intra-metropolitan employment distribution in Montreal, 1981-1996," Urban Geography 22, 2, 106-129.

Çelen Değerleme (2003) Anadolu Yakası Ofis Pazarı Raporu, Ağustos, İstanbul.

Dökmeci, V. ve Çıracı, H. (1990) Beyoğlu , İstanbul: Turing.

Dökmeci, V. ve Berköz, L.(1994) "Transformation of İstanbul from monocentric to a polycentric city," Planning European Studies 2, 193-205.

Dökmeci, V., Yürekli, H., Çağdaş, G. ve Berköz, L.(1996) "Residential preferences in Istanbul, Habitat International 20, 2, 241-251.

Dökmeci, V. ve Çıracı, H. (1999) "From westernization to globalization: An old district of İstanbul," Planning History 21, 3, 13-23.

Dökmeci, V., Önder, Z. Ve Yavaş, A. (2003) "External factors, housing values and rents: Evidence from survey data," Journal of Housing Research 14, 1, 83-101.

Dökmeci, V.(2008) Şehirlerin Yeniden Yapılanması , Ders Notu, ITÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü.

Dökmeci, V.(2009) "Hierarchical analysis of the multi-center development of İstanbul and its impact on real estate," in N. Gülersoy, F. Gezici, A.B.Önem ve K.Y. Arslanlı (edl.) New Approaches in Urban and Regional Planning , Istanbul: ITU, UYGAR Merkezi.

DTZ Pamir ve Soyuer (1996) Ofis Pazarı Raporu, Ağustos, İstanbul.

Ergun, N. (2003) "Gentrification in Istanbul," Cities 21, 5, 391-405.

Ergun, N. ve Dündar, B.(2004) "Functional change as an indicator of transformation near the old center of İstanbul," European Planning Studies 12, 5, 723-738.

Erkip, F.(2003) "The shopping mall as an emergent public space in Turkey," Environment and Planning A 35, 1073-1093.

Gong, J., Liu, Y ve Xia, B.(2009) "Spatial heterogeity of urban land-cover landscape in Guangzhou from 1990 to 2005," Journal of Geographical Sciences , 19, 2, 213-224.

Gordon, P. and Richardson, H.W. (1996) "Employment decentralization in US metropolitan areas: Is Los Angeles an outlier or the norm?" Environment and Planning A 28, 10, 1727-1743.

Hall, P. ve Pain, K.(2006) The Polycentric Metropolis. Learning from Mega-city Regions in Europe (Eds.) London: Earthscan.

Kuzeybatı Gayrimenkul (2004) The commercial property market in greater İstanbul Report, April, İstanbul.

McMillen, D.P. ve Lester, T.W. (2003) "Evolving sub-centers: Employment and population densities in Chicago, 1970-2020," J. of Housing Economics 12, 60-81.

Miller, M.B.(1981) The Bon Marché: Bourgeois Culture and the Department Store 1869-1920, Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Mutlu, H.(2006) İstanbul Metropolitan Alanında kentsel arazi değerlerinin mekansal dağılımının analizi, ITU Fen Bilimleri Enstitüsü, Y. Lisans Tezi.

Önder, Z. (2000) "High inflation and returns on residential real estate: Evidence from Turkey," Applied Economics 32, 917-931.

Özus, E. ve Dökmeci, V.(2005) "Effects of revitalization in historical city center of İstanbul," International Real Estate Review , 8, 1, 144-159.

Özus, E., Dökmeci, V., Kıroğlu, G. ve Eğdemir, G.(2007) "Spatial analysis of residential prices in İstanbul," European Planning Studies 15, 5, 707-721.

Özus, E.(2009) "Determinants of office rents in the İstanbul Metropolitan Area," European Planning Studies , 17, 4, 621-633.

Richardson, A. ve Bae, C.-H.C. (2005) Globalization and Urban Development , Berlin: Springer.

Rowland, A. ve Gordon, P. (1996) "Mexico City," in Mega-Cities in Latin America , Ed. A. Gilbert, Tokyo: United Nations University Press.

Sorensen,A.(2001) "Subcenters and satelite cities: Tokyo's 20th century experience of planned polycentrism,"International Planning Studies 6, 1, 9-32.
Terzi, F., Mutlu, H. ve Dökmeci, V.(2005) "Retail potential of districts of İstanbul," Journal of Retail and Leisure Property 3, 4, 314-325.

Tokatlı, N. ve Boyacı, Y.(1999) "The changing morphology of commercial activity in İstanbul," Cities 16, 3, 181-193.

MANZARA SAHİPLİLİĞİNİN KONUT FİYATINA ETKİSİ: İZMİR İLİ BUCA İLÇESİ YEDİGÖLLER REKREASYON ALANI ÇEVRESİNE İLİŞKİN AMPİRİK ÇALIŞMA

Ahsen Derya ABAYHAN ve K. Mert ÇUBUKÇU [1]

ÖZET

Konut gayrimenkulü, içerisinde birden fazla değişkeni barındıran ve incelenmesi katmanlı yapısının irdelenmesiyle mümkün olan bir maldır. Konut fiyatı, niteliklere ilişkin bir tespit olup, bu tespit sadece konut biriminin kendisi için değil, aynı zamanda birimin konumlandığı bölge içindir, sadece yapısal özelliklerin toplamı değil, ayrıca konumsal özelliklerin de birleşimidir. Hedonik Fiyat Analizi ise bu faktörlerin açıklanması için kullanılan en yaygın yöntemdir. Çalışmanın amacı; kentsel yeşil alanların ekonomik anlamda değerini ortaya koymaktır. İzmir İli, Buca İlçesi, Yedi Göller mevki çalışma alanı olarak seçilmiş ve söz konusu rekreasyon alanının, çevresindeki yapıların değer artışındaki etkisi lineer regrasyon yöntemi ile test edilmiştir. Logaritmik-doğrusal formda olan final model ile bağımlı değişken olan konut fiyatındaki varyansın yüzde 83'ü bağımsız değişkenler olan (1) konutun bakım durumu, (2) konutun yaşı, (3) Yedigöller mevki içerisinde bulunan aktivite merkezine olan uzaklık, (4) konutun büyüklüğü ve (5) konutun sahip olduğu manzaranın değeri ile açıklanabilmektedir. Bağımsız değişkenlerin tümü 0.05 seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Final model kullanılarak "manzara durumu" özelinde çalışma detaylandırıldığında hipotetik olarak ortalama değerlere sahip bir konut için manzara değerinin 1'den 7'ye yükselmesi yaklaşık 75 bin TL'lik bir değer artışına neden olmaktadır. Bu miktarın belirlenen bir kısmı vergilendirme yolu ile konut sahiplerinden alınarak yeni rekreasyon alanlarının oluşumunda; arsanın kamulaştırılması, yapım ve bakım maliyeti'nin karşılanmasında kullanılabilir. Bu vergilendirme modeli benzer durumda olan v[illegible]sa temini ve uygulaması finanssal yetersizlikler nedeni ile gerçekleşmeyen sosyal ve teknik altyapı alanları için bir çıkış noktası oluşturabilir.

1. GİRİŞ

Konut fiyatında etkili faktörlerin belirlenmesine ilişkin çalışmalar; konuta ve konutun bulunduğu binaya ait yapısal değişkenler (konut tipi, konutun yapı tarzı, konutun yaşı, konut büyüklüğü, oda sayısı, banyo sayısı, ısıtma sistemi, garaj vb.), komşuluk birimi değişkenleri (kamusal hizmetlerin kalitesi, merkezi iş alanına, alışveriş merkezlerine, sağlık ve eğitim kurumlarına uzaklık, ulaşım aksları, komşuluk biriminin sosyal ve ekonomik nitelikleri vb.), doğal ve yapılaşmış çevre değişkenleri (doğal sınırlayıcılar, manzara, iklim, çevre kirliliği, otoyollar ve havaalanı gürültüsü, depolama alanları vb.) temel alınarak yapılmış ve bu analizlerde yaygın olarak *hedonik fiyat analizi* kullanılmıştır (Can,1990). Konut gayrimenkulünün fiyatını etkileyen faktörlerin çeşitlilik göstermesi, yapılan çalışmalarda genellikle tek değişken grubu yerine, birden fazla değişken grubunun beraber kullanılmasına neden olmuştur (Özus, 2006).

Bilindiği gibi konut gayrimenkulü çok bileşenli bir mal olup; konut fiyatını etkileyen birçok değişken bulunmaktadır. Ancak çalışmanın amacı kapsamında, konut fiyatına etki eden faktörler içerisinden manzara faktörü ve yine çalışma amacı paralelinde manzara faktörünü oluşturan kentsel yeşil alanlar üzerinde durulacaktır.

[1] Ahsen Derya Abayhan, Yüksek Şehir Plancısı, Ümraniye Belediyesi, İstanbul, ahsen_derya@hotmail.com
K. Mert Çubukçu, Yrd. Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, İzmir, mert.cubukcu@deu.edu.tr

2. ÇALIŞMANIN AMACI

Konut alanlarının çevresinin şekillenmesinde, ekonomik ve sosyal kaygıların yanında çevresel kaygıları da göz önünde bulundurulmalıdır (Lutik, 2000). Kentsel yeşil alanlar, kent mekanı içinde fiziksel ve sosyal çevrenin niteliğini belirleyen, eğitimsel, kültürel ve rekreasyon amaçlı kullanımlara olanak tanıyan ve toplumun tüm bireylerinin kullanımına açık olan kamu mekanlarıdır. Sundukları tüm servislere rağmen kentsel yeşil alanların değeri parasal olarak net bir biçimde ifade edilememekte "kamusal fayda" ifadesiyle değeri açıklanmaktadır.

Bir kamu yatırımı olmaları nedeniyle, kentsel yeşil alanların bir kentsel fonksiyon alanı olarak ekonomik değeri ve verimliliği konusu gündeme gelmektedir (Alkay ve Ocakçı, 2003). Eğer çevresel faktörlerin, konut fiyatlarını arttırabilme etkisi kanıtlanabilirse, yeşil alanların politik karar sürecindeki mevcut durumu güçlenecektir.

Bu bağlamda, çalışmanın asıl amacı; kentsel yeşil alanlarının konut gayrimenkulü üzerindeki ekonomik anlamda ölçülebilir bir etkisi olup olmadığının ortaya konmasıdır. Bu amaçla kentsel yeşil alanların, konut alanlarının sahip olduğu 'manzaranın estetik değerini arttırma' özelliği konut fiyatına artı değer getirip getirmediği istatistiksel olarak test edilmiştir.

Kentsel yeşil alanların, konut alanlarının manzarasına estetik değer katması ve böylece konut fiyatına ek değer getirmesi durumunda, yeşil alanların kamulaştırılması, yapım ve bakım maliyetlerinin bir kısmının, konut fiyatının artı değerinin vergilendirilmesi yolu ile karşılanması açısından tartışma konusu yapılabilinecektir.

3. LİTERATÜR TARAMASI

Yeşil alanların sahip olduğu çekim, ya da güzel bir manzaraya veya ağaçlandırılmış bir çevreye sahip olma değerleri, pek çok araştırmacı tarafından çalışma konusu edilmiştir. Bu değerleri kısaca çevreyi güzelleştirme, gölge sağlama, vahşi doğal hayat yaşam alanı olma, erozyon kontrolü ve hava temizleme etkisi başlıkları altında toplayabiliriz. Bu değerlerin birçoğunun, estetik değer gibi hissedilebilir olduğu, bireyin üzerinde rahatlatıcı etkiye sahip olduğu büyük ölçüde kabul edilebilir, fakat bunları bir ölçüme tabi tutmak zordur.

Bu ölçümü yapabilmek için Kim (1991), Orland, Vining ve Ebreo (1992), Luttik (2000), ve Kestens, Theriault, ve Rosiers (2004) gibi bir çok araştırmacı konut değerinden yola çıkmış ve manzara faktörünün konut değeri üzerindeki etkisini ölçüme tabi tutmuşlardır. Bunun için öncelikle taşınmaza ait değer kavramının irdelenmesi ve manzara faktörünün bu değer kavramı içerisindeki yerinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Konut fiyatının oluşumunu yapısal değişkenler temelli inceleyen çalışmalarda; konut fiyatını en çok açıklayan gücün yaşam alanı büyüklüğü olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun devamında korunurlu oluşu, banyo sayısı, balkon büyüklüğü, asansör varlığı, konutun tipi, yaşı, yatak odası sayısı, depo varlığı ve garaj sayısı şeklinde sıralanmaktadır. İfadelerin katsayıları beklendiği üzere büyük veya sayıca fazla banyolarda, balkon, garaj, depo, asansör varlığında daha yüksek fiyatlı olduğu ve konutun bulunduğu binanın inşaat kalitesi gibi yapısal özelliklerine göre değişiklikler gösterdiği belirlenmiştir (Goodman Thibodeau, 1995; Millis ve Simenauer, 1996).

Çevresel dışsallıklar bağlamında inceleme yapılan çalışmalarda, arazi kullanım ve bitki örtüsü özellikleri, ana aktivite merkezlerinden, çalışma alanlarından ve hizmetlerden otomobille uzaklık ve erişim süresi incelemeye konu olan değişkenlerdendir. Konut fiyatının çevresel değişkenler ile ilişkisini inceleyen çalışmalarda; konutun, merkezi iş alanına, kent içindeki diğer alt merkezlere, donatı alanlarına, üniversitelere ve diğer bölgelere mesafesinin, ulaşım akslarının ve erişebilirliğinin fiyatıyla ilişkili olduğu, sonucuna ulaşılmıştır (Muth, 1969, Cheshire ve Sheppard, 1995).

Doğal çevreye ilişkin değişkenlerin, konut fiyatlarına etkisinin incelendiği çalışmalarda, doğal sınırlayıcılar, çevre kirliliği, depolama alanları, sanayi alanları, iklim, manzara, otoyollar ve havaalanı gürültüsü gibi faktörler bir arada ele alınmış ve manzaranın konut fiyatlarını pozitif yönde etkilediği ortak sonucuna varılmıştır. Hava kirliliği, atıklara olan yakınlık, yoğun trafik, duman, gürültü, kirlilik gibi faktörlerin ise beklenildiği gibi konut fiyatlarını negatif yönde etkilediği belirlenmiştir (Gregory ve Smith, 1990, Rodriguez ve Sirmons, 1994).

Konuyu kent ölçeğinde, hedonik fiyat analizi ile inceleyen çalışmalarda ise, kira ve satış değerlerini etkileyen çevresel ve fiziksel faktörlerin birbirlerinden farklı olduğu belirlenmiştir (Dökmeci vd., 2003). Gelişim konut alanlarının hayata geçirilmesi, konut sahipliğinin sağlanması, fiziksel eskimeye uğramış konutlara ve konut alanlarına yeni yatırımların yapılması, tarihi konut alanlarının niteliklerinin korunarak, potansiyellerinin değerlendirilmesi gibi ekonomik gelişmeye yönelik uygulamaların, konut fiyatı üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar da literatürde bulunmakta olup; konut sahipliğinin arttırılması amacıyla üretilen yeni konut alanlarının yakın çevresindeki konutların satış fiyatlarını etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Dökmeci vd, 2003).

İncelenen çalışmalar, hedonik fiyat analizi ile etki analizlerinin konut fiyatının modellenmesinde etkinlikle kullanılan yöntemler olduğu ortaya konmuştur. Benzer çalışmaların kentler özelinde ortaya konması ise planlama açısından önemli faydalar sağlayacaktır. Genel olarak, çıkan sonuçlardan yola çıkarak konut fiyatlarını olumlu etkileyen unsurların plancılar, konut geliştiriciler ve politika üreticiler tarafından değerlendirilmesi, böylece ülke gayrimenkul stokuna yön verilmesi mümkün olabilecektir. Özel olarak ise, kentsel yeşil alanların, konut alanlarına 'hoş manzara olma' özelliğinin konut fiyatına ek değer getiriyor olmasının ortaya konduğu durumda, yeşil alanların kamulaştırılması, yapım ve bakım maliyetinin bir kısmının, konut fiyatının artı değerinin vergilendirilmesi yolu ile karşılanması tartışma konusu yapılabilinecektir.

4. ÇALIŞMA ALANI, VERİ VE ANALİZ YÖNTEMİ

Çalışma alanı olarak İzmir İli, Buca İlçesi, Yedi Göller mevkii belirlenmiştir. Söz konusu bölgenin seçilmiş olmasının nedeni, gelişimini tamamlamış, alt yapısı oturmuş, imar izinleri alınmış ve çevresel gelişme hızının sabit durumda olmasıdır. Ayrıca çalışmaya konu olacak bölge için en belirleyici özellik; geniş, rekreasyon amaçlı kullanılan ve manzara açısından önemli bir alanın bölge içerisinde varlığıdır. Bu sayede "yeşil-manzara faktörünün" konut fiyatı açısından değeri ortaya koyulabilecektir. Bu incelemelerin ışığında, Buca İlçesi Yedi Göller mevki örneklem için gerekli verilerin toplanacağı alan olarak seçilmiştir.

Tablo 1 - Çalışmada konut fiyatı ile ilişkisi incelenen bağımsız değişkenler

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler
KONUT FİYATI	Satış Yılı-Ayı
	Türü
	Net Alan
	Cephe Aldığı Caddenin Genişliği
	Oda Sayısı
	Banyo Sayısı
	Asansör Varlığı
	Kapalı Otopark Varlığı
	Dairenin Katı
	Açık cephe Sayısı
	Binanın Katı
	Binanın Bakım Durumu
	Dairenin Bakım Durumu
	Aktivite Merkezine (Alt Merkeze) Kuşbakışı
	Aktivite Merkezine (Alt Merkeze) Yürüme
	Göle Kuşbakışı Mesafe
	Göle Yürüme Mesafesi
	Yangın merdiveni varlığı
	Binanın mimari Ozelliği
	Bahçenin Peyzaj Durumu
	Güvenlik (korunurluk) Düzeyi
	Gürültü Varlığı
	Depo Varlığı
	Manzarada Su Öğesi Varlığı
	Manzara Varlığı

Çalışma alanında yapılan analizler 2000 - 2008 yılları arasında satılmış olan ve verisine ulaşılabilen 83 adet konut birimi üzerinden yapılmıştır. Farklı zamanlarda satılmış bu 83 konutun ortak bir analize konu olabilmesi için tüketici fiyat endeksi verileri kullanılarak tüm konutların fiyatlarları, TÜİK'in istatistiki bölgelere göre aylık olarak oluşturduğu, Tüketici Fiyat Endeksinin İzmir iline ait verileri kullanılarak; 2008 Haziran ayına endekslenmiş ve doğrusal regrasyon yapabilmek için gerekli, bağımlı değişken değerleri oluşturuluştur.

Çalışmaya temel oluşturan hedonik modelde, bir bağımlı değişken ve bağımlı değişkeni etkileyen bağımsız değişkenler bulunmaktadır. Bağımlı değişken konutun satış fiyatıdır ve emlakçılardan temin edilen gerçek satış fiyatları ile ölçülmüştür. Bu veri emlakçılarla yapılan birebir görüşmelerle temin edilmiştir.

Çalışmada kullanılmak üzere bağımsız değişkenlere ilişkin oluşturulan konut veritabanı ise 15'i fiziksel özelliklerini, 3'ü erişim özelliklerini, 2'si zamana bağlı özelliklerini, 7'si ise konum özelliklerini tanımlayan 27 değişkeni içermektedir (Tablo 1). Konut fiyatına etki etmesi olası bu bağımsız değişkenler doğrusal regrasyon yöntemiyle test edilmiş ve konut fiyatındaki varyansı istatistiksel açıdan en iyi açıklayan değişkenler ile final model oluşturulmuştur.

5. ANALİZ

Bu çalışmada önceki bölümlerde de açıklandığı gibi manzara faktörünün değeri ölçülmeye çalışılmış ve bu amaçla Hedonik Fiyat Modeli kullanılmıştır. Bu modele göre, her hangi bir konutun satış fiyatı, söz konusu konutun fiyatını etkileyen, konutun kendine özgü özelliklerinin (fiziksel özellikleri, konumu ve yakın komşuları) bir fonksiyonudur. Böylece, öncelikle örneklem içerisinde yer alan konutların fiyatları ile niteliklerinin incelenmesi ve hedonik fonksiyonun belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmada, Hedonik Fiyat Modeli, doğrusal regrasyon tekniği ile tahmin edilmiştir.

Bu çalışmada, bir bağımlı değişken ve bu bağımlı değişkeni etkilediği düşünülen birden fazla bağımsız değişken olduğu varsayılmaktadır. Çalışmada bağımlı değişken konut satış fiyatıdır. Konut fiyatının oluşmasında etkisi olduğu düşünülen konutun fiziksel, yapısal ve çevresel özellikleri ise bağımsız değişkenlerdir. Dolayısıyla yapılacak istatistiksel analizler çoklu regrasyon analizi kullanılarak yapılacaktır.

Belirlenen fonksiyonun parametrelerinin regrasyon yoluyla etkilerinin ölçülmesi ile konutların fiyatlarındaki, özelde "manzara faktörü" parametresinin etkisini görmek mümkün olabilecektir. Bu modele altlık oluşturmak amacıyla öncelikle yapılan tüm arazi çalışmaları sonucunda toplanan bilgilerle veri tabanının oluşturulma aşamasına geçilmiştir. Toplanan örnekleme konu konutlara ait veriler, veritabanı oluşturularak SPSS'te yapılacak istatistiksel analizler için hazır duruma getirilmiştir. Çalışma kapsamında 300'ü aşkın farklı model denenmiş ve konut fiyatındaki varyansı en iyi açıklayan model final model olarak seçilmiştir. Logaritmik-doğrusal formda olan final modelde konut fiyatı 5 bağımsız değişken ile açıklanmıştır. Bunlar; Konutun büyüklüğü, konutun bakım durumu, konutun yaşı, dairenin içerisinde bulunduğu binanın aktivite alanına olan yürüme mesafesi ve konutun manzara durumu değişkenleridir:

DA_BKM: Dairenin yapılan gözlemler ve görüşmeler ile belirlenen, alındığı yıla ait bakım durumu (1 - 7 arası değerlendirme kullanılmıştır),

YAS: Dairenin bulunduğu binanın yaşı ,

YUR_MES: Dairenin bulunduğu bina ile Yedigöller mevkii içerisinde bulunan aktivite merkezi arasındaki yürüme mesafesi (m),

M2: Dairenin alanı (m^2),

MANZ: Dairenin sahip olduğu manzaranın değeri (1 - 7 arası değerlendirme kullanılmıştır)

Final model ile bağımlı değişken olan konut fiyatındaki varyasyonun %83'ü açıklanabilmektedir (R^2 = 0,836). Değişkenlerin tümü 0,05 seviyesinden düşük düzeyde olup, istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur.

Final modelde yer alan beş bağımsız değişkenin üçü konutun yapısal özelliklerinden meydana gelirken, 2 tanesi konumuna bağlı özelliklerinden meydana gelmektedir. Yapısal özelliklerinden; konutun büyüklüğü (m^2'si), konutun bulunduğu binanın yaşı, konutların satış fiyatları satışa aracılık eden emlakçılardan öğrenilmiştir. Bir diğer yapısal özellik olan konutun bakım düzeyi ise arazide yapılan çalışmada gözlem ve anket yoluyla elde edilmiş olup konutun iç ve dış bakımlılık durumunu içermektedir. Ancak bakım düzeyine ilişkin veri ağırlıklı olarak konut sahipleri ile yapılan anketlerle belirlenmiş olup; bunun nedeni konutun hali hazırdaki durumunun çalışmayı yanıltmasını engellemektir, çünkü çalışma verileri açısından konutun satıldığı yıldaki bakım düzeyi esastır. Konutun konum özelliklerinden konutun aktivite merkezine mesafesi 1998 yılına ait sayısallaştırılmış İzmir hava fotoğrafları üzerinden Coğrafi Bilgi Sistemleri yardımıyla hesaplanmıştır. Diğer bir konum özelliği olan konutun manzara varlığı ise arazi çalışmaları ile konutların bakı noktaları baz alınarak belirlenmiştir.

Final modelde ile elde edilen değişkenlere ilişkin katsayı tahminleri Tablo 2'de sunulmuştur. Tabloda, konut fiyatına etkisi olduğu saptanan bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken olan konut fiyatını etkileme derecesi ve yönü belirtilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, binanın m^2'si, binanın yaşı, manzara varlığı ve dairenin bakım düzeyi değişkenleri konutun fiyatı ile doğru (+) ilişkili; konut ile merkez arasındaki yürüme mesafesi ise ters (-) ilişkili bulunmuştur (Tablo 2). Değişkenlerin tümü için p-değerleri 0,05 seviyesinden düşük düzeyde olup, tüm bağımsız değişkenler %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur (Tablo 2).

Tablo 2 - Parametre tahminleri *

Değişken	Tahmin Edilen Katsayıları (Standardize edilmemiş) B	t-istatistiği	p-istatistiği (Pr > |t|)
Sabit	-2.022	-2.185	.032
LN_M²	.742	5.144	.000
LN_MANZ	.942	12.658	.000
LN_YUR_MES	-.142	-2.627	.010
LN_DA_BKM	.207	2.051	.044
LN_YAS	.697	3.677	.000

*: Bağımlı Değişken: LN_FIYAT

6. SONUÇ

Konut gayrimenkulu, kişilerin barınma ihtiyacını karşılamaktan başlayan ve en önemli finansman araçlarından biri olmaya dek uzanan geniş bir olgu olup, incelenmek üzere çok geniş bir perspektif sunmaktadır. (Özus, 2006). Hedonik fiyat analizi, konut gayrimenkulünün fiyatını etkileyen faktörlerin her birinin etki derecesinin belirlenmesini mümkün kılmaktadır. Etki derecelerine göre, inceleme bölgesinde konut satış fiyatlarında etkili olan faktörlere ait elastisite değerleri ele alındığında, konut satış fiyatları üzerinde etki derecesi en yüksek olan faktörün manzara durumu olduğu ortaya konmaktadır. Bölgenin konumu ve eğimli yapısı nedeni ile çok geniş bir manzara açısına sahip olması, bölgede hareketli bir konut pazarının var olmasında etkili rol oynamış, dolayısı ile fiyatların belirlenmesinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Konutun manzara açısının genişlemesi, konut satış fiyatını arttırmaktadır. Ancak manzarasının konut fiyatları üzerinde etkisini tartışırken manzarasını yeterince iyi sınıflayabilmek konusunda zorluklarla karşılaşılmış, bu nedenle de çalışmada kullanılan manzaraya ait veri seti kısmen öznel yargılar doğrultusunda oluşturulmuştur. Benzer çalışmalarda manzaraya ait değerlerin belirlenmesinde geniş bir uzman kitlesinin görüşüne başvurulmak sureti ile sonuçların yaygınlığı arttırılabilir.

Konut satış fiyatlarında, manzaradan sonra etkili olan ikinci faktör, konutun net alanıdır. Konut içi yaşam alanı ile konutun fiyatı arasında doğrusal bir ilişki bulunmaktadır. Konut satış fiyatlarında üçüncü derecede etkili olduğu belirlenen faktör, konutun bulunduğu binanın yaşıdır. Literatür taramasında karşılaşılan sonuçlarla uyumsuzluk gösteren tek sonuç olan "yaş" faktörünün çalışma kapsamında konut fiyatında pozitif yönde bir etkiye neden olduğu saptanmıştır. Literatür taramasında karşılaşılan sonuçlarla farklılık arz eden bu sonuç; "yaş" faktörünün fiziksel yaşlanma etkisinden çok "çevresel iyileşmeyi" temsil ediyor olmasındandır. Bu aynı zamanda "yeşil alan (manzara)"

faktörünün fiyata kattığı gizli bir artı değer olarak da yorumlanabilir. Herhangi bir konut aslında manzarayı görmüyor olabilir ancak çevresinde bir manzara öğesinin bulunması bile o konutun fiyatı üzerinde etkiye neden olmaktadır. Alanda inşa edilen "Yedi Göller rekreasyon alanı" da çevresinde yer alan konutların tamamında bir değer artışı yaratmıştır. Çalışma kapsamında böyle bir etkinin tüm konutlar üzerinde var olacağı varsayımıyla böyle bir ölçüm yapılmamakla birlikte "yaş" faktörü, bu etkinin bir göstergesi olarak pozitif yönde çıkmıştır.

Konutun satış fiyatında etkili olan bir diğer faktör olan "dairenin bakım durumu" faktörü ise konut satış fiyatı ile doğrusal ilişkide olup, fiyatı pozitif yönde etkilemektedir. Konut satış fiyatları üzerinde etki derecesi en düşük faktör, alt merkeze uzaklık olup, alt merkeze olan uzaklık azaldıkça, konut fiyatlarının yükseldiği sonucuna ulaşılmıştır. Model uygulaması sonuçları, literatürde ilgili faktörler baz alınarak yapılan çalışmaların sonuçları ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Modelleme sonucunda elde edilen konut fiyatı fonksiyonu:

LN_FIYAT = – 2.022 + 0.697 * LN_YAS + 0.742 * LN_M² + 0.942 * LN_MANZ

– 0.142 * LN_YUR_MES + 0.207 * LN_DA_BKM

olarak tahmin edilmiştir. Diğer tüm değişkenler örneklem ortalamalarında sabit tutulduğunda, örneğin manzara değeri 4'ten 5'e çıkartıldığında, konutun fiyatı 40,21 bin TL'den 52.73 bin TL'ye çıkmaktadır. Hipotetik olarak ortalama değerlere sahip bir konut için manzara değerinin 1'den 7'ye yükselmesi yaklaşık 75 bin TL'lik bir değer artışına neden olmaktadır.

Tahmin edilen bu denklem kullanılarak alan içerisinde yer alan Yedi Göller rekreasyon alanının manzara değerini arttırma etkisi ile çevresindeki konutlara kattığı artı değerin toplamını ya da kısmi toplamını da hesaplamak mümkündür. Çalışma alanında manzarası içerisine Yedi Göller alanın tamamı veya bir kısmı girmekte olan 402 daire bulunmaktadır. Böylece bu konutların fiyatlarında sırf Yedi Göller'i görebilmelerinden kaynaklanan artı değer oluşmaktadır. Tabi ki bu artı değer yalnızca Yedi Göller'e cepheli olan ve onu görebilen konutların değeridir. Oysa ki bunun yanında manzarası içerisinde Yedi Göller bulunmayan fakat Yedi Göllerin civarında bulunduğu için değeri artan konutlar da vardır, fakat bu konutların artı değerinin hesaplanması farklı bir çalışmaya konu olabilecek niteliktedir. Bu itibarla Yedi Göller'i, manzarası içerisinde bulunduran konutların manzara değerinin 1'den 7' ye çıktığı varsayılarak toplam fiyat artışı hesaplandığında; 30.150.000 TL'lik artı değer oluştuğu görülmüştür, ki bu rakam Buca Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü verilerine göre; Yedi Göller alanının yapım maliyetinin yaklaşık 8,5 katına karşılık gelmektedir.Yapılan analizlerde görülmektedir ki, parklar ve yeşil alanlar konut satış fiyatını arttırmaktadır, o zaman bu fiyat artışının bir kısmı kademeli vergilendirme ile parkı gören ve park yakını konutlardan geri alınabilir. Mevcut çalışmadan elde edilen sonuçlar, gayrimenkul pazarında yer alan aktörler için karar verme sürecinde yönlendirici olabilmesi, yatırımcılara ve konut sahiplerine mevcut durumun gözlenmesi, etkenlerin değerlendirilmesi ve konut satış fiyatlarının belirlenmesi çalışmalarında yol göstermesi konularında önemli olmasının yanında yerel yönetimler tarafından alınacak kararlarda ve uygulamalarda etkili olabilmesi, imar planlarının uygulanabilirliğinin artması amaçlı kaynak oluşturma aşamalarında da oldukça önemlidir.

Çalışmada, İzmir İli, Buca İlçesi Yedi Göller Mevkiindeki, fiziksel, çevresel ve komşuluk birimi değişkenlerinin konut fiyatları üzerinde etkileri incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, manzara sahipliliğinin konut fiyatına ölçülebilir bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuç, kaynak yetersizliği yüzünden çıkmaza giren, imar planlarında "park ve dinlenme alanı" olarak ayrılmış alanların hayata geçirilebilmesi için alternatif kaynak önerisini tartışmaya açabilir. Kentsel alanlarda konutların yer seçimleri paralelinde yapılacak bir vergilendirme sistemi ile çağdaş çözümlere ulaşılabilir.

7. KAYNAKLAR

Alkay E., ve Ocakçı M., 2003. Kentsel yeşil alanların ekonomik değerinin ölçülmesi. İTÜ Dergisi, sayı:2, no:1, ss.60 – 68

Can A., 1990. The measurement of neighborhood dynamics in urban house prices. Economic Geography, sayı:66, no:3, ss.254-272

Cheshire, P. ve Sheppard, S., 1995. On the price of land and the value of amelities. Economica, sayı: 62, ss. 247-267

Dökmeci, V., Önder, Z. ve Yavaş, A., 2003. External factors, housing values, and rents: evidence from survey data. Journal of Housing Research, sayı:14, no:1, ss. 83-99

Goodman, A.C. ve Thibodeau, T.G., 1995. Agerelated heteros-kedasticity in hedonic house price equaiton. Journal of Housing Research, sayı:6, no:1, ss. 25-43

Gregory, M.R. ve Smith, V.K., 1990. Market segmentation and valuing amenities with hedonic models: The case of hazardous waste sites. Journal of Urban Economics, sayı:28, ss. 223-242

Kestens Y., Theriault M., Des Rosiers F., 2004. The impact of surrounding land use and vegetation on single-family house prices. Environment and Planning, sayı:31, ss. 539-567

Kim, S., 1991. Hedonic prices and housing demand. The Review of Economics and Statistics, sayı:122, ss. 503-508

Luttik J., 2000. The value of trees, water and open space as reflected by house prices in netherlands, Alterra, gren world research. Landscape and Urban Planning, sayı:48, ss. 161-167

Millis, E.S. ve Simenauer, R.,1996. New hedonic estimates of regional constant quality house prices. Journal of Urban Economics, sayı: 39, ss. 209-215

Muth, R., 1969. Cities and housing, University of Chicago Pres: Chicago, IL

Orland B., Vining J., Ebreo A., 1992. The effect of street trees on perceived values of residential property. Environment and Behavior, sayı:24, no:3, ss. 298-325

Özus, E., ve Dökmeci, V., 2006. Dönüşüm yaşanan tarihi alanlarda konut fiyatlarında etkili faktörlerin analizi. İTÜ Dergisi, sayı:5, no:2, ss. 177-186

Rodriguez, M. ve Sirmans, C. F., 1994. Quantifying the value of a view in single-family housing markets. Appraisal Journal, sayı: 62, ss. 600-603

SOSYO- EKONOMİK GÖSTERGELERİN ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNE ETKİSİ

Araş.Gör.Esra DEMİRCİOĞLU[1] Prof.Dr.Vedia DÖKMECİ[2]

ÖZET

Şehri sürükleyen güç olarak tüketime yönelme, alışveriş merkezlerini günümüzde sosyal ve ekonomik yaşamın bir parçası haline getirmiştir. Türkiye'de, ilk modern alışveriş merkezinin 1988 yılında açılması ile başlayan alışveriş merkezleri gelişimi, 90'lı ve 2000'li yıllarda çok hızlı bir ilerleme kaydetmiş, başta İstanbul olmak üzere Anadolu da ardı ardına alışveriş merkezleri açılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de yaşanan bu hızlı gelişmeler, il ölçeğinde yaşanan gelişmelerle paralel olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, alışveriş merkezlerinin ülke içindeki dağılımı incelenerek, regresyon analizi yardımıyla, alışveriş merkezlerinin sayıca dağılımı ile kentlerin sosyo-ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Elde edilen sonuçlara göre, illerde yer alan alışveriş merkezi sayısının, ilin nüfusu, kentleşme oranı, istihdam oranı ve ildeki kişi başına düşen GSYİH değeri ile pozitif yönde ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuçların, gelecekte sayıları hızla artmaya devam edecek olan yeni alışveriş merkezleri için potansiyel alanların tespitinde bir araç olarak kullanılabileceği öngörülmektedir.

1. GİRİŞ

20. y.y.'ın son yıllarında, yeni bilişim ve bilgi ekonomisinin merkezi olan küresel kentlerin doğuşuyla beraber, kentsel tüketim ve kent yaşamı da yeniden şekillenmiştir. Şehri sürükleyen güç olarak tüketime yönelme, şehrin görsel şeklinde önemli değişikliklerle sonuçlanmıştır. Bunların en önemlilerinden birisi de, farklı ürün seçenekleriyle tüketicilerin ihtiyaçlarına karşılık veren, içinde yer alan çeşitli aktivite mekânlarıyla boş vakitlerin geçirilebildiği, günümüzde sosyal ve ekonomik yaşamın bir parçası haline gelmiş olan alışveriş merkezleridir. Türkiye'de ilk modern alışveriş merkezi Galleria'nın 1988 yılında Ataköy'de açılması ile başlayan alışveriş merkezleri gelişimi, 90'lı ve 2000'li yıllarda çok hızlı bir ilerleme kaydetmiş, başta İstanbul olmak üzere Anadolu da ardı ardına alışveriş merkezleri açılmıştır. Bu bildiride, Türkiye'de yer alan alışveriş merkezlerinin dağılımı incelenerek, regresyon analizi yardımıyla, alışveriş merkezlerinin sayıca dağılımı ile kentlerin sosyo-ekonomik göstergeleri arasındaki ilişki ortaya koyulmuştur. Çalışma kapsamında ilk olarak alışveriş merkezlerinin gelişimine yer verilerek, Türkiye'deki mevcut durum incelenmiştir. Daha sonra alışveriş merkezlerinin illere göre sayıca dağılımını açıklayan model ve sonuçları ortaya koyulmuştur.

2. ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN GELİŞİMİ

Kentleşmenin sonuçları olarak, sosyal ve ekonomik yaşamdaki gelir ve zaman faktörü nedeniyle ortaya çıkan gelişmeler, birçok olay gibi 'tüketim alışkanlıklarını' da değiştirmiştir. Yaşam standardının yükselmesi ve gelir düzeyinde meydana gelen artış; insanların aradıkları ürünlerin değişmesine ve çeşitlenmesine, bu gelişmeye paralel olarak yatırımcıların da, perakendecilikte yenilik arayışlarına girmesine ve değişen tüketici tercihlerine yönelik olarak, yeni talep edilen fonksiyonların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Alıcıların tek bir alışveriş seyahatinde pek çok çeşit ürün alarak yaptıkları ulaşım tasarrufu, mağazaların merkezlerde ya da modern alışveriş merkezlerinde toplanmalarındaki artışın temel sebeplerindendir.

1950 ve 1960'larda banliyölerin ortaya çıkışı ve otomobilin daha yaygınlaşması ile banliyö alışveriş merkezleri ortaya çıkmıştır. Kapalı bir alan içinde çok sayıda dükkândan oluşan, ilk büyük alışveriş merkezi 1931 yılında Amerika'da Highland Park'da kurulmuştur. 1950'lere doğru, alışveriş merkezindeki büyük mağazaların gelişimiyle bu kavram bir aşama daha gelişerek, alışveriş olgusunun ihtiyaçtan öte, zevk ve eğlenceye kayması sürecine geçilmiştir. Böylece, halka açık alan olan ana caddeden özel alan olan alışveriş merkezlerine doğru bir kayma görülmüştür. 1970'lerde, yeniden

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, demircioglue@itu.edu.tr
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi, dokmeciv@itu.edu.tr

yapılanma ve endüstriyel çöküş ile sarsılan eski birçok şehirde ortaya çıkan yeni bir eğilim ise şehir içi kapalı alışveriş merkezleridir (Thorns, 2004). Bu alışveriş merkezleri, kontrollü bir çevre de sağlık hizmetlerinden, tiyatro ve sinemaya kadar pek çok imkanı bir arada sunarken, aynı zamanda müşterilere geleneksel alışveriş alanlarında farklı olarak, trafik sıkışıklığı, güvenlik sorunu v.s. olmayan steril bir kent ortamı sunmaktadırlar (Bloch et al., 1994; Erkip, 2003). Alışveriş merkezleri, birçok mağazanın ve markanın bir araya getirilmesi ile önemli bir sinerji ve kaynak akışı sağlamaktadırlar. Günümüzde, değişen yaşam koşullarına ve ihtiyaçlara paralel olarak yenilenen ve cazibe odaklarına dönüşen alışveriş merkezleri, sosyal yaşamın vazgeçilmez unsurlarından olmayı başarmışlardır.

3. TÜRKİYE'DE ALIŞVERİŞ MERKEZLERİNİN GELİŞİMİ

Türkiye'deki ilk modern alışveriş merkezi Galleria 1988 yılında Ataköy'de açılmıştır. 1988'den 2009 Nisan ayına kadar kiralanabilir alanı 5000 metrekarenin üstünde Türkiye'de toplam 191 alışveriş merkezi faaliyette bulunmaktadır (Soysal 2009). Ülke genelinde 1980'lerde sadece 3 adet alışveriş merkezi bulunmaktayken, bu sayı 1990'larda 27'ye, 2000'lerde ise 161'a ulaşarak hızlı bir sıçrama göstermiştir. Şekil 3.1'de açılış tarihlerine göre mevcut alışveriş merkezlerinin dağılımı gösterilmektedir.

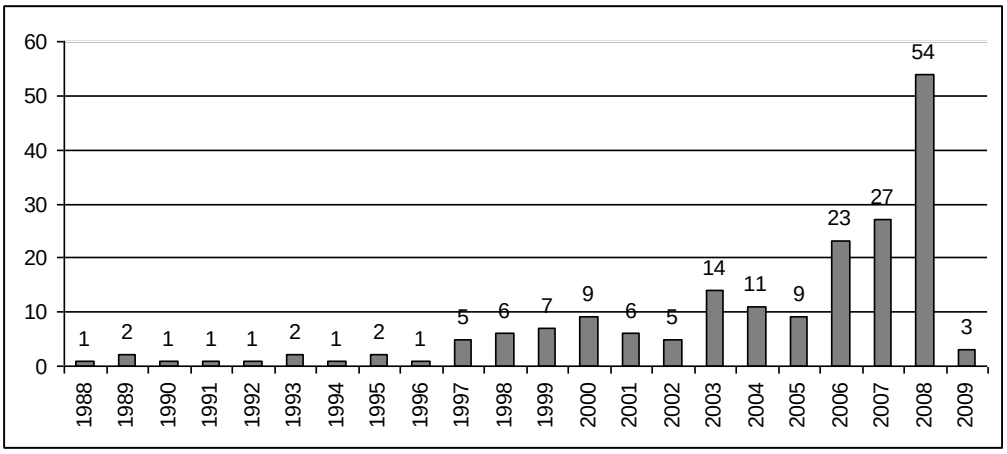

Şekil 3.1: Açılış tarihlerine göre mevcut alışveriş merkezlerinin dağılımı

2008 yılı sonuna kadar, alışveriş merkezi bulunan iller arasında İstanbul 69 AVM ile en çok AVM'ye sahip olan il olurken, Ankara 22 AVM ile İstanbul'u takip etmektedir. Şekil 3.2'de alışveriş merkezlerinin illere göre dağılımına yer verilmektedir. İstanbul başta olmak üzere diğer büyük şehirlerdeki AVM sayıları Anadolu geneline göre daha fazla olmakla beraber, Anadolu'da açılan AVM'lerin sayıları hızla artmakta. Bu alanlar bekâretini korudukları için yatırımcılar için cazibelerini korumaktadırlar. Türkiye'de bin kişiye düşen toplam kiralanabilir alan 62 metrekare iken, ülkedeki en yüksek değer olan 166 metrekare ile Ankara'ya aittir. En fazla alışveriş merkezini barındırma özelliğine sahip olan İstanbul ise bu alanda Ankara'nın gerisinde kalmıştır. İstanbul'da bin kişiye düşen toplam kiralanabilir alan 138 metrekaredir. Avrupa ülkelerinde, 1000 kişiye düşen toplam alışveriş merkezi alanı incelendiğinde ise, Türkiye'nin son sıralarda yer aldığı görülmektedir. Yaşanan krizler sektördeki gelişmeleri etkilese de, Türkiye, Rusya ve Polonya, Avrupa'da yapımı devam eden ve planlanan alışveriş merkezi listelerinin başında yer almaktadır.

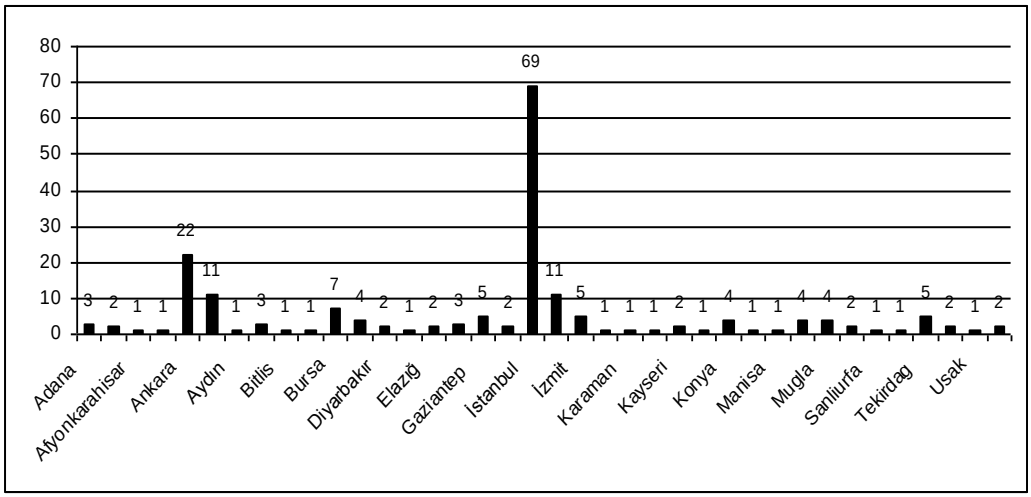

Şekil 3.2: İllere göre alışveriş merkezlerinin sayısal dağılımları

Türkiye'de alışveriş merkezlerinin açısından yaşanan olumlu gelişmeler pek çok yerli yatırımcıyı olduğu kadar yabancı yatırımcıyı da bu alana yönlendirmiştir. Küresel boyutta yaşanan ekonomik koşullara karşın, perakendecileri sektöre yatırım yapmaya ve modern yapılar geliştirmeye yönelten ana faktörler; Türkiye ekonomisinin beklenen yüksek büyüme oranları, AB ile müzakere sürecinin yavaşlayarak da olsa devam etmesi ve büyüyen nüfusun yanı sıra doymamış pazar koşullarının yarattığı potansiyel büyüme fırsatları olarak özetlenebilir. Ekonomik gelişmelere bağlı olarak sektörde zaman zaman dalgalanmalar yaşansada, Türkiye'de 2010 yılında 350 civarında AVM olacağı öngörülmektedir. 2007 yılı sonunda toplam 150 milyar dolarlık cirosuyla enerji, eğitim ve sağlık sektörlerinin ardından, Türkiye'de dördüncü büyük sektör olan perakende sektörü cirosunun, 2010 yılında 199 milyar dolara ulaşması tahmin edilmektedir. (AMPD, 2008)

4. İL GÖSTERGELERİNİN ALIŞVERİŞ MERKEZİRİNİN DAĞILIMINA ETKİSİ

Türkiye genelinde alışveriş merkezlerinin dağılımı incelendiğinde 38 ilde, kiralanabilir alanı 5000 metrekareden büyük alışveriş merkezi bulunduğu görülmektedir. Aşağıdaki şekilde de görüldüğü gibi, alışveriş merkezi bulunan iller, büyük ölçüde ülkenin batı kesiminde yer almaktadır.

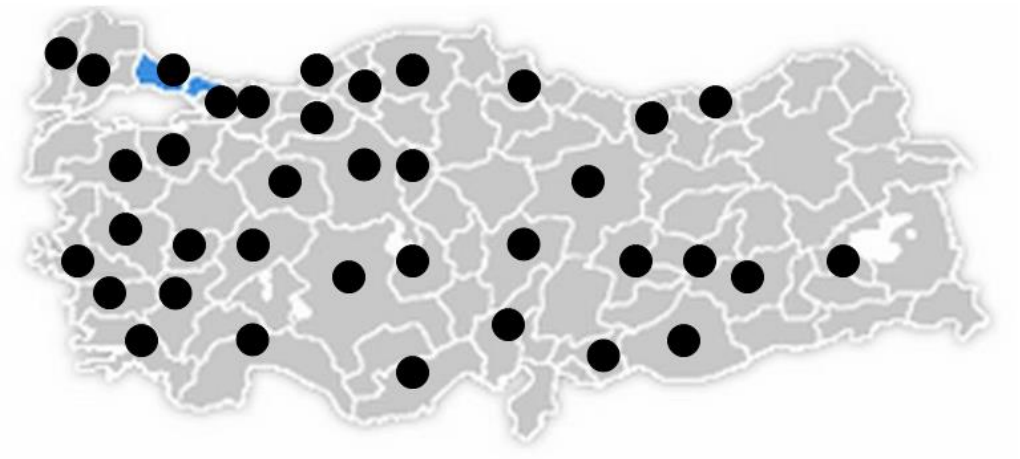

Şekil 4.1. İllere göre Alışveriş Merkezlerinin Mekansal Dağılımı

Bu çalışmada, alışveriş merkezlerinin mekansal dağılımları incelenirken, yer aldıkları illerin sosyo-ekonomik göstergeleri ile olan ilişkileri ortaya koyulmuştur. Böylece, bugüne kadar faaliyete geçen alışveriş merkezlerinin mekansal dağılımının anlamlılığı sorgulanmıştır.

Alışveriş merkezi yer seçim süreci genel olarak, daha çok şirketin yönetimsel kararlarını içeren ve bir yer seçilirken ele alınan; ilk yatırımlar, yatırımın geri dönüş oranları ve diğer finansal faktörler gibi mikro kriterlerle, işletmenin dışında yer alan arazi büyüklüğü ve karakteri, etki alanı, demografik karakteristiği, bölgenin sosyo-ekonomik yapısı ve gelir durumu, ulaşılabilirlik, trafik, görünürlük, park sayısı ve servis imkanı, aktivite jeneratörleri, merkezdeki diğer kiracılar ve rekabet durumu gibi makro kiriterlerin değerlendirilmesiyle oluşmaktadır (Etyemez v.d, 2008). Tüm bu kriterleri değerlendiren yatırımcılar, uygun proje ve konsepti de belirleyerek, müşteriler için cazip çekim merkezleri oluşturmayı hedeflemektedirler. Yabancı yatırımcılar ise, Türkiye'yi seçme sebepleri olarak; demografinin büyümekte olması, ekonominin istikrar ve büyümeye odaklı olması ve şehirlerin büyüyen yapısı önemli göstergelerdir (Van den Berg, 2007). Çalışma kapsamında ülke bütününde alışveriş merkezlerinin sayıca dağılımı ile il göstergelerinden yer seçiminde etkili olduğu düşünülen; nüfus, yıllık nüfus artış hızı, net göç oranı, istihdam ve işsizlik oranları (TUİK, 2008), illerin gelişmişlik sıralamaları, ücretli çalışan kadınların toplam istihdama oranı, ilin gayri safi yurt içi hasıla içindeki payı, kişi başına gayri safi yurt içi hasıla, şehirleşme oranı (DPT, 2003) verileri arasındaki ilişki incelenmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen anlamlı sonuca ait özet bilgilere Tabloda yer verilmiştir.

Analiz sonucunda da görüldüğü gibi, illerde yer alan alışveriş merkezlerinin sayısı, bulundukları ilin nüfusu, kişi başına düşen GSYİH değeri, şehirleşme ve istihdam oranları ile pozitif yönde bir ilişkiye sahiptir. R^2 değerinin 0.786 olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre, bağımlı değişkendeki %78.6'lık değişim, modele dahil olan bağımsız değişkenler tarafından açıklanmaktadır. Modelde, sabit terim (-) 6.838 olarak tespit edilmiştir. Bununla birlikte, il nüfusundaki 1 birimlik artış alışveriş merkezi sayısında 0.771'lik bir artışa, kişi başına düşen GSYİH'daki 1 birim artış 0.366'lık, şehirleşme oranındaki 1 birimlik artış 0.319'luk ve son olarak istihdam oranındaki bir birimlik artış alışveriş merkezi sayısında 1.204E–04'lük bir artışa sebep olacağı tespit edilmiştir. Bu göstergeler, yüksek gelir düzeyine sahip geniş müşteri potansiyelini çekmek isteyen alışveriş merkezi yatırımcıları için de önem arz etmektedir.

Tablo 4.1: Model Özeti ve ANOVA Tablosu

Model Özeti ve ANOVA			ANOVA		
Düzeltilmiş R2	Std. Hata Tahmini	Durbin-Watson	F	dF	Anlamlılık (Sig.)
0.786	0.1997	1.880	34.970	37	0.000
Katsayılar	Standartlaştırılmamış	Katsayılar			
Değişkenler	B	Std. Hata	t	Sig.	Collinearity VIF
Sabit Terim	-6.838	0.692	-9.876	0.000	
İstihdam oranı	1.856E-04	0.000	3.108	0.004	1.307
Nüfus	0.771	0.103	7.511	0.000	1.435
Kişi başına gayri safi yurt içi hasıla	0.366	0.196	1.868	0.071	1.201
Şehirleşme oranı	0.139	0.054	2.590	0.014	1.661
a. Bağımlı değişken: alışveriş merkezi sayısı					

Regresyon analizi sonucuna göre elde edilen denklem aşağıdaki gibidir:

Alışveriş merkezi sayısı = -6.838 + 0.771 (nüfus) + 0.366 (kişi başına gayri safi yurt içi hasıla) + 0.139 (şehirleşme oranı) + 1.204E–04 (istihdam oranı) + e

5. SONUÇ

Küreselleşme ve şehirleşmenin hızlı gelişimi, yaşam standartlarında ve ihtiyaçlarında farklılaşmaya yol açarak, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de tüketime olan ilginin artmasına sebep olmuştur. Türkiye'deki şehirleşme oranındaki artış, mevcut sosyo-demografik yapı ve ekonomide ki gelişmelere paralel olarak perakendecilik sektörünün çekiciliğinin artmaya devam edeceği açıktır. Çalışma sonucunda da görüldüğü gibi, bu özellikleri ile ön plana çıkan kentler ile alışveriş merkezi sayısı arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Ülke genelinde değerlendirildiğinde özellikle Anadolu'da halen yeni yatırımlar için önemli potansiyel alanların bulunduğu göz önüne alınırsa, elde edilen bulguların yeni yatırımların yer seçimi için bir araç olması beklenmektedir.

6. KAYNAKLAR

AMPD, 2008: Alışveriş Merkezleri ve Perakendeciler Derneği web sayfası, Türkiye Perakende Sektörü Genel Bilgiler, www.ampd.org.tr, (2009 Aralık'ta ziyaret edildi).

Bloch, H.P., M.N. Ridgway, and A.S. Dawson, 1994: The Shopping Mall as Consumer Habitat, Journal of Retailing, Sayı: 70, no:1, ss. 23-42

DPT, 2003: Devlet Planlama Teşkilatı, İllerin Performans Göstergeleri, www.dpt.gov.tr, (2010 şubat'ta ziyaret edildi)

Erkip F., 2003. The Shopping Mall as an Emergent Public Space in Turkey, Environment and Planning A, Sayı: 35, ss.1073-1093.

Etyemez Ç.,Yenen Z. V., Çaloğlu Büyükselçuk E., II. Ulusal Kalite Fonksiyon Göçerimi Sempozyumu, 19-121 Mart 2008. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir. Perakendecilik Sektöründe Yer Seçimi Kriterlerinin İncelenmesi ve Analitik Hiyerarşi Proses Yöntemi ile Uygulaması, http://www.qfdturkiye.org, (2009 Aralık'ta ziyaret edildi).

Soysal, 2009: Soysal Eğitim Danışmanlık, Türkiye Perakende Kataloğu 2009, İstanbul.

Thorns D.C., 2004: Kentlerin Dönüşümü, Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam. Çeviri: Esra Nal, Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul.

Van den Berg, A., 2007: Why people buy? AK Yatırım Meeting, Istanbul January 25th 2007. www.corio-eu.com, (2007 Aralık'ta ziyaret edildi).

TUİK, 2008: Türkiye İstatistik Kurumu, 2008 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) Nüfus Sayımı Sonuçları ,www.tuik.gov.tr , (2010, Şubat'ta ziyaret edildi)

KIRSAL KALKINMA

OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Asuman TÜRKÜN

Tuba İNAL ÇEKİÇ
"Kırsal Kalkınma Açısından Sosyal Sermayenin Öğeleri"

Aliye Ahu GÜLÜMSER, Tuzin Baycan LEVENT, Peter NİJKAMP
"Yaratıcı Kapasite ve Sürdürülebilir Kırsal Gelişme"

Cem Okan TUNCEL, Hasan Bakır TUNCEL
"Politikaların Önemi Ve Türkiye İçin Öneriler"

Özcan TÜRKOĞLU
"Kırsal Kalkınmada Yenilikçi Bir Hizmet Sunum Modeli: Köydes Projesi Örneği"

KIRSAL ALANDA SOSYAL SERMAYE ve ÖĞELERİ

Tuba İNAL ÇEKİÇ1

ÖZET

Genelleştirilmiş güven, tekrarlanan alışkanlıklar ve sosyal ilişki ağları olarak tanımlanan sosyal sermaye; güven, karşılılık, gönüllülük ile beslenir ve güçlenirken; güçlü bir sosyal sermaye, efektif yönetim, bilgiye erişme kolaylığı, problem çözme becerisi, proje üretme, toplu karar alabilme ve risk alabilme gibi konularda birey ve gruplara avantajlar sağlamaktadır. Bu bağlamda bölgesel ve kırsal kalkınmanın anahtarı olarak tanımlanan sosyal sermayenin boyutlarının araştırılması ve az gelişmiş bir bölgenin kırsalında sosyal ilişki ağlarını belirleyen değişkenlerin kırsal yerleşme ve hanelerin sosyo-kültürel yapısı ile ilişkilerinin saptanması bildirinin amacını oluşturmaktadır.

Bu hedeflere yönelik olarak, alan çalışması Hilvan ilçesi kırsal alanında yer alan ve bölgenin genel karakterini yansıtan kırsal yerleşmelerde yürütülmüştür. Bu yerleşmelerde kırsal hane başkanlarına uygulanan anket sonuçları faktör ve varyans analizleri aracılığıyla değerlendirilerek sosyal ilişki ağlarını belirleyen faktörler tanımlanmış ve bu faktörlerin kırsal yerleşme karakteri ve hanelerin sosyal ve kültürel yapıları ile ilişkileri test edilmiştir.

Kırsal aktörlerin sosyal ilişki yapılarının değerlendirildiği bu çalışma ile bu bölgeye özgü stratejiler için ipuçları üretilebileceği öngörülmüş, bu noktada da; yerleşmelerde sosyal sermayenin kırsal haneleri işbirliğine götüren bir yapıda olmamasına bağlı olarak, öncelikli olarak işbirliği için gerekli güvenin oluşumunda önemli rol oynayan mülkiyet sorununun çözülmesi gerekliliği vurgulanmıştır.

1. GİRİŞ: KIRSAL KALKINMA AÇISINDAN SOSYAL SERMAYE

Uygulamaları ve teorik tartışmaları 1900'lü yılların ikinci yarısına dayanmakla birlikte, "kırsal kalkınma" konusu son 20 yıldır gündemde önemli bir yer tutmaktadır. Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Bankası (WB), Avrupa Birliği (EU) gibi uluslarası kuruluşların yanısıra pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülke yönetimi kırsal kalkınma olgusuna daha fazla kaynak ve zaman ayırmak durumunda kalırken, iktisat, politika ve coğrafya literatürü de kalkınma bağlamında teorik tartışmaların temelini oluşturmuştur. Bu süreçte kırsal yoksulluk, dengesiz gelişmeye bağlı olarak kente göç hareketleri, toprak ve su kirlenmeleri, tarımsal girdi ve üretim sorunları, birçok toplumun öncelikli problemlerinin arasında yer alırken, küresel çözüm arayışları da gündeme gelmiştir.

Nüfus yoğunluğunun düşük, ekonomik hayatın daha çok tarıma dayandığı, doğal koşulların ve geleneksel değerlerin hayatın şekillendirilmesinde etkin olduğu, eğitim, sağlık, haberleşme ve sosyal güvenlik gibi sosyal ve kültürel olanakların yeterince gelişmemiş olduğu yerleşimlerin kalkınması konusundaki tartışmaların "kırsal kalkınma" kavramının anlamı ile başladığı söylenebilir (Tütengil, 1979). Farklı yorum ve yaklaşımlar bulunmakla birlikte kırsal kalkınma belirli bir kırsal alan içinde yaşayan insanların bir bütün olarak tarımsal, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda kalkınmalarına, tarım dışı istihdam ile gelir olanaklarının arttırılmasına ve çevre duyarlılığına yardımcı olacak tüm unsurların harekete geçirilmesine dayandırılmaktadır. Buna bağlı olarak kırsal kalkınmada temel amaç, kırsal alanın varlığının devam ettirilmesi, kır-kent arasındaki farklılıkların azaltılması, doğal kaynak potansiyellerinden çevreye duyarlı bir şekilde yararlanmanın sağlanması, sivil toplum örgütleri ve yerel yönetimlerin katılım ve katkılarının arttırılması ve kırsal toplumun yaşam standardının iyileştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (TKB, 2004).

Türkiye'de cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kırsal alanları kalkındırmak, ulusal kalkınma çalışmalarına entegre etmek ve kır-kent dengesizliğini gidermek amacıyla yerel, bölgesel ve ulusal

1 Yıldız Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bölge Planlama Anabilim Dalı / tinal@yildiz.edu.tr

ölçeklerde çeşitli çalışmalar yürütülmüştür. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi'nde tarımsal kredi sorununun çözülmesi, aşar vergisinin kaldırılması, eğitime önem verilmesi, köy kökenli aydınların kırsal kalkınma girişimlerinde misyonerlik yapması kararı ile kırsal kalkınma Türkiye'de ilk kez hükümet gündemine girmiş ve 1990'lardan bu yana diğer ülkelerde olduğu gibi gündemin önemli bir parçası olmuştur. Kırsal yerleşme sayısının fazlalığı, yerleşme yapısındaki dağınıklık, coğrafi ve doğal zorluklar, altyapı yetersizlikleri ve mali kaynakların yetersizliğine çözüm olarak değişik hükümet dönemlerinde Merkez Köy, Tarım-Kent, Köy-Kent Yaklaşımları geliştirilmiştir. Hepsinin ortak amacı kırsal alanlara götürülen hizmetlerin maliyetlerinin azaltılması, hizmetlerin etkinliklerinin arttırılması, yerleşim yapısının iyileştirilmesi olmuş, ancak yaklaşımların bir kısmı uygulama olanağı bulamazken, bazı projeler uygulanmış tekil örneklerle sınırlı kalmıştır (Geray, 1999).

1980 sonrasında ise; küresel ekonomiyle bütünleşme olgusu Türkiye'nin diğer sektörlerde olduğu gibi gıda sektöründe de dışarıya açık bir pazar haline gelmesine yol açmıştır. Tarım sektörü ile birlikte kırsal alanda pekçok sorunu gündeme getiren bu süreç tarımsal üretimle yeterli gelirin sağlanamamasına bağlı olarak Türkiye'yi dışarıya bağımlı hale getirmiştir. Sanayileşme ile birlikte nüfusu azalan kırsal yerleşmeler, bu süreçte ise gelir yetersizliği, yeni destekleme sistemleri ve tarım politikaları nedeni ile nüfus kaybetmeye başlamıştır. Bölgelerarası dengesizlik ve terör faaliyetleriyle de beslenen ve büyüyen bu sorun, Avrupa Birliği adaylık sürecinde bulunan Türkiye'de kırsal kalkınma konusunun ekonomik ve bölgesel kalkınmanın temel yapı taşlarından biri olarak tanımlanmasını gündeme getirmiştir. 17 Aralık 2004 ve 3 Ekim 2005 tarihli Avrupa Birliği müzakere belgelerinde en önemli koşullardan biri olarak tanımlanan kırsal alanda yeniden yapılanma süreci ve Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikalarına uyum çalışmaları bu anlamda Türkiye'nin önündeki en önemli hedeflerden biri olarak görülmektedir. Bu kapsamda 14 Nisan 2003 tarihli Katılım Ortaklığı Belgesi ve buna uygun olarak hazırlanan 25 Temmuz 2003 tarihli ulusal programlar ile yapılacak olan mevzuat uyum çalışmaları tanımlanmıştır.

Günümüzde, Türkiye'nin uyum adına yeniden yapılanma çalışmalarını yürüttüğü AB'nin kırsal kalkınma politikaları, kırsal kesimin yeniden yapılanması sorunsalı üzerine temellenmektedir. Tüm dünyada ekonomik büyüme, toplumsal etkileşim, ekonomik-toplumsal gelişme ve coğrafi düzenleme gibi farklı boyutları nedeniyle çeşitli disiplinler içinde değişik yönleriyle ele alınan kırsal kalkınma çoğunlukla kalkınma ve bölgesel gelişme teorilerinden beslenmektedir.

1900'lü yılların ikinci yarısından itibaren, tüm dünyada ve özellikle birlik çatısı altında toplanmaya çalışan Avrupa'da, gelişmiş merkez bölgelerin yanısıra az gelişmiş çeper bölgelerin varlığı bölgelerarası ve ekonomik dengesizlikler konusunu gündeme getirmiştir. Bölgeler arası dengesizliklere çözüm arayan kalkınmacı yaklaşım çerçevesinde dengeli-dengesiz kalkınma teorileri ve bağımlılık kuramları tartışılırken, uygulanan kalkınma politikaları ile başlangıçta ülke içinde az gelişmiş bölgelere yapılan altyapı ve üretime dayalı kamu yatırımlarıyla dengeli ekonomik gelişme sağlanmaya çalışılmıştır (Elkan, 1973:80; Başkaya, 2001:63). 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve piyasalardaki belirsizlik kıt kaynakların verimli kullanımı sorununu gündeme getirmiş, dengeli kalkınma politikalarının terkedilerek yeni stratejilerin geliştirilmesini gerektirmiştir. Böylece 1970 sonrasında bölgelerin kendi iç dinamiklerine bağlı gelişmesinin desteklenmesi benimsenmiş, ölçek ekonomilerinin etkisiyle yığılma modelleri kullanılmış ve kıt kaynakların verimli kullanımı ilkesine dayanarak kalkınma kutupları geliştirilmiştir (Eraydın, 2004).

1980'li yıllarda ise, rekabet gücü ön plana çıkmış ve sanayinin kümelenmesi bölgesel gelişme dinamiklerinin tanımlanmasında etkili olmuştur. Ancak bölgelerarası rekabet gelişmiş bölgelerin sahip oldukları avantajla daha hızlı büyümesine olanak sağlarken, az gelişmiş bölgelerin yetersiz rekabet gücüne bağlı olarak bölgelerarası dengesizlik sorununun giderek artmasına neden olmuştur. 1990'li yıllara gelindiğinde, küresel rekabet koşullarının giderek ağırlaşmasıyla bölgesel farklılıkları azaltmak yönündeki çabalar genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu başarısızlıklardan üçüncü bir alternatif doğmuş ve politika ve iktisat biliminde yaygın olarak tartışılan kurumsallaşma kuramı, küreselleşmeye yapılan göndermelerle bölgesel ekonomik kalkınmaya da yeni açılımlar getirmiştir. Kurumsalcı yaklaşım ile formel kurumların yanısıra enformel kurumlar, organizasyonlar, ağlar ve örgütlenme gelişmekte olan ekonomiler için bölgesel ve kırsal kalkınmanın temel kavramları olarak tanımlanmakta ve ticarileşmemiş bağımlılıklar, kurumsal sağlamlık, yörünge bağımlılık ve yerellik önemli kavramlar olarak öne çıkmaktadır.

Bu kapsamda yerinden yönetim ile uzun vadeli, bölgeye özgü ve yerel aktör merkezli yeni bir bölgesel ve kırsal kalkınma yaklaşımı benimsenmiş ve gelişmeyi açıklamak için işgücü, sermaye ve mekânın yanısıra yenilik kavramı ortaya atılmıştır. Bölgesel yenilikçi modellerin de gelişmesine olanak tanıyan paradigma değişimi, öğrenen bölge, gömülü bilgi, yerel toplumsal örgütlenme, aktörler ve ağ ilişkilerini de gündeme getirmiştir. Öyle ki, küresel düzlemde, hızlı bir teknolojik dönüşüm yaşanırken, bu dönüşüme katılmanın formel veya enformel kurumlar üzerinden bilgi paylaşımını gerçekleştirmekle mümkün olabileceği belirtilmiştir. Bu noktada da, bölgelerin rekabetçi küresel ekonomi içinde küresel pazarlara eklemlenebilmesi için yerel odakların ve aktörlerin ağsal örgütlenmeler içinde yeralmasının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Kurumsalcı yaklaşımla önemi vurgulanan ve kalkınma ile ilişkisi tanımlanan enformel kurumlar ise; sosyal sermaye kavramı ile örtüşmektedir. Geçtiğimiz yirmi yıl içinde akademik yazında büyük ilgi bulan "sosyal sermaye" teorisi iktisat, sosyoloji, ekonomik coğrafya gibi çeşitli disiplinler kapsamında ele alınmış ve geliştirilmiştir. Bu çalışmalarda sosyal sermaye mikro ve makro ölçekte, içsel ve dışsal yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Geliştirilen farklı yaklaşımlara karşın sosyal sermaye alanındaki araştırmaların daha çok ağların yapısına ve farklılıklarına odaklandığı gözlenmektedir. Bunlardan en çok atıf yapılan ve bu çalışmayı yönlendiren yaklaşımlar formel kurumların önemine vurgu yapan ve politik, yasal ve kurumsal çevrenin ürünü olarak toplumu konumlandıran yaklaşım ile; içsel (bonding) ve dışsal (bridging) olmak üzere iki tipte tanımlanan sosyal ağların farklılıklarını vurgulayan yaklaşımı olmuştur. Farklı yaklaşım ve görüşler bulunmasına karşın, sosyal sermayenin kişisel bağlantılardan, kişilerarası etkileşimin yanısıra bu ilişkilerle bağlantılı olan birtakım ortak değerlerle birlikte oluştuğu konusunda ortak bir kanı oluşmuştur.

Sosyal sermaye olgusunun niteliğini, gücünü ve etkisini belirleyen etmenler konusu da, ilgili literatürde sıkça değinilen bir konu olmuştur. Bu olgunun bağımsız değişkenleri kapsamında çoğunluklar yaş, eğitim, cinsiyet, hane yapısı, istihdam yapısı, statü, yerleşme yapısı ve nüfusu sayılmaktadır. Güven, hoşgörü, karşılıklık ise sosyal sermayeyi belirleyen bağımlı değişkenler olarak ortaya konmuştur. Bu çerçevede sosyal sermayenin ölçümü ise; özellikle Dünya Bankası olmak üzere pekçok araştırmacının ilgi alanını oluşturmuştur. Araştırmacıların alanına da bağlı olarak kullanılan yöntemlerdeki farklılıklara karşın güven, katılım ve tolerans sosyal sermayenin ölçümünde ele alınan temel faktörler olmuştur.

Kalkınma üzerinde olumsuz etkilerinin de olabileceğini varsayan çalışmalar da bulunmakla birlikte sosyal ilişki ağlarının yani sosyal sermayenin gelişmişliği iktisat ve sosyoloji alanında kalkınmanın koşullarından biri olarak tanımlanmıştır. Pek çok çalışmada da sosyal ağların ve bu ağları temsil eden güven, karşılıklılık ile tekrarlayan alışkanlıkların ekonomik, bölgesel ve kırsal kalkınmada önemli rolü olduğu beliritilmiştir. Sosyal sermayenin kırsal kalkınma üzerindeki etkilerini açıklayan çalışmalarda da, kırsal alanlarda yeralan birliklerin oluşturduğu büyük bir ağın en az fiziksel sermaye ve uygun teknoloji kadar büyümede etkili olduğu belirtilirken, kaynakları yönetmek için ortaya konulan işbirliklerinin önemi vurgulanmıştır.

Sosyal sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin amprik ve teorik çalışmalarla değerlendirilmesinin yanısıra, sosyal sermayenin bölgesel ve kırsal kalkınmadaki rolü de araştırma konusu olmuştur. Giorgas, (2007) güven ve gönülü kuruluşların, ekonomik refahı sağlayacak konsensus ve birlikte hareket ortamı yaratacağını ve bu bağlamda da sosyal sermayenin sürdürülebilir topluluklar oluşturacağını belirtmektedir. Yatay ağlar, normlar ve güveni efektif yönetim ve ekonomik büyümenin ön koşulları olarak tanımlarken, kırsal yerleşmeler ve topluluklar için de sosyal sermayenin önemine değinmiştir (Giorgas, 2007).

Coleman (1988) sosyal sermayenin kırsal kalkınma ile ilişkisi bağlamında yapı içindeki aktörlerin belirli faaliyetlerini kolaylaştırarak, yokluğunda ulaşılamayacak amaçların gerçekleştirilmesine olanak sağlayarak, fiziksel sermayeye benzer şekilde üretken sonuçlar ortaya çıkaracağını belirtmiştir. Tarım toplumunda bir çiftçinin bir başka çiftçi ile balya yapması veya ortak tarım alet ve makinası kullanması örneğinde olduğu gibi; sosyal sermaye her çiftçinin, gerekli araç ve ekipmanı oluştururken daha az fiziksel sermaye ile işlerini yapabilmelerini sağlayabilecektir (Coleman, 1988:98).

Kırsal kalkınma açısından sosyal sermayenin önemini vurgulayan bir diğer örnek de ekonomik birimler tarafından koordine edilmeyen veya fırsatçılıkları araştıran çeşitli davranışların piyasa

hatalarına yol açabilmesi üzerine temellenmiştir. Böyle davranışların, örnek olarak sulama projelerinin başarısız olmasının temel nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda bazı çiftçilerin, başkalarını dikkate almaksızın aşırı su kullanımına gidebileceği; bu tür projelerde uygun bir paylaşımı sağlayan düzenlemeler ile resmi ve gayri resmi araçların çoğunlukla eksik olduğu görülmektedir. Etkin bir sosyal sermayenin ise, bu tür problemlerin üstesinden gelmeye katkı sağlayacağı belirtilmektedir (Serageldin ve Grootaert, 2000: 48; Narayan ve Pritchett, 1997: 4).

Onyx vd.,(2007) ise, üç kırsal yerleşmede bağlayıcı, köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermayenin nasıl geliştiğini araştırarak bunların güç ve kollektif hareketle ilişkilerini değerlendirmiştir. Güç ve yetki ilişkilerinin nasıl kullanıldığının önem kazandığı, gruplaşma ve kutuplaşmanın sosyal sermaye üzerindeki olumsuz etkilerinin tartışıldığı çalışmanın sonuçları arasında ekonomik ve politik dışsal faktörlerin kırsal yerleşmelerdeki sosyal ilişkiler üzerinde etkili olduğu yer almaktadır (Onyx vd., 2007).

Boxelaar vd., (2007) tarımın kırsal alandaki hegemonyasının sona ermesine ve verimliliğin temel yaklaşım olduğu kırsal kalkınma stratejilerinin yerini kırsal yerleşmelerde uzmanlaşma konusuna bırakmasına bağlı olarak, kırsal kalkınmada sosyal sermayenin rolüne değinmiştir. Bu süreçte kırsal yerleşmelerde var olan çeşitliğin ve farklılıkların ortak hedeflere ulaşmada ortaya çıkardığı zorluklar, çalışmanın eksenini oluştururken; sürdürülebilir arazi yönetimi için farklı çiftçilerin bir arada hareket etmesini sağlamanın önemine değinilmiştir (Boxelaar vd., 2007).

Sosyal sermayenin yoksunluğun azaltılması ve sürdürülebilir kalkınmadaki rolünü tartışan bir başka çalışmada toprağın dengesiz dağılımı, sürdürülebilir gelişmenin önündeki engellerden biri olarak tanımlanmaktadır. Çevresel bozulmada, yoksul çiftçileri hem kurban ve hem de sorumlu olarak gören Asadi vd. (2008), yoksul çiftçilerin kısa vadeli gelir sağlamak amacıyla yaptıkları girişimlerin yanısıra, zengin çiftçilerin de kaynakları sürdürülebilir biçimde işletmemesini kurumların işlevsizliği ile ilişkilendirmiştir.

Sonuç olarak; literatür bölgesel ve kırsal kalkınmada formel ve informel kurumların önemi vurgulayan çalışmalar açısından zenginlik sunmaktadır. Buna göre; kurumsalcı yerel/bölgesel kalkınma teorileri değişim ve gelişim sürecini, ortak değerler, ortak vizyon, kollektif aktivitelere zamanında katılım, güven ve işbirliği odaklı karar vermenin desteklenmesi gibi sosyal unsurlara dayalı olarak açıklamaktadır. Bu teorilere göre bir bölgenin sosyal sermayesi; bölgenin aktör ağlarının ve bu ağların temelinde yatan ortak değerler, normlar ve anlayış ile birlikte kurumsal yapıları ve ilişkileri içermektedir. Bu unsurlar da sonuç olarak işbirliğine yönelik davranışları ve faaliyetleri kolaylaştırmaktadır.

Yerel/bölgesel kalkınma bağlamında, kalkınmada oldukça aktif olan bireyler ve aktörler kolektif faaliyetleri desteklemede katalizör görevi görür. Bu durum, yerel hükümet ve toplum grupları arasında pozitif ilişkilerin gerçekleştiği yerel düzeydeki yatay sosyal sermayeye işaret eder. Bununla birlikte kırsal ve bölgesel kalkınma teorisi ve uygulamaları, bireysel gruplar kadar yerel toplumlar arasında da bu tür yatay ağ oluşumlarının olması gerektiğini vurgumaktadır. Bu tür yatay ilişkilerin mutlaka yerel/bölgesel dikey ilişkiler ile de tamamlanması gerekmektedir. Bu bağlamda oluşan sosyal organizasyonlar ve yapılar, sosyal sermaye potansiyelinden yararlanılmasının ön koşulu olarak ortaya çıkmaktadır (Çetin, 2006).

Kurumsalcı yaklaşım ve sosyal sermaye, yerel ağlar ve örgütlenmelerin desteklenmesi bağlamında adaylık sürecinde yeniden yapılanma çalışmalarını yürüttüğümüz Avrupa Birliği'nin de bölgesel ve kırsal kalkınma stratejilerinde önemli rol oynamaktadır. Kırsal alanlarda yerel projeler geliştirilmesi üzerine temellenen kırsal kalkınma stratejilerinde, kırsal aktörlerin örgütlenmesi ve bu örgütlenmeler üzerinden proje üretmeleri beklenirken, uygulamaya konulan kırsal kalkınma programlarının hedeflerine ulaşamadığı belirlenmiştir. Az gelişmiş bölgelerde proje üretme sıkıntısı yaşanırken, kabul edilen projelerin de uygulama olanağı bulamadığı ve aktarılan kamu kaynaklarının daha çok bireysel faydaya dönüştürüldüğü görülmüştür. Bu durum kırsal kalkınma için örgütlenme ve proje üretme becerisinin rolü açısından sosyal sermayenin yapısının incelenmesi ve değerlendirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu noktada; az gelişmiş bir bölgede kırsal kalkınmanın sağlanmasında sosyal sermayenin rolünün değerlendirilmesi bildirinin konusunu oluşturmaktadır. Kırsal alanda yapılanma projelerinin ve sosyal

sermayenin özel bir önem taşıdığı bu çerçevede araştırma alanı olarak Şanlıurfa Düzey 2 bölgesi içinde yer alan Hilvan ilçesi kırsal alanı belirlenmiştir. Buna bağlı olarak; az gelişmiş bir bölgenin kırsalında sosyal ilişki ağlarını belirleyen değişkenlerin neler olduğunu belirlemek ve sosyal sermaye faktörlerinin yerleşme yapısı ve kırsal hanelerin sosyal yapısı ile ilişkilerinin olup olmadığını saptamak araştırmanın amaçları olarak belirlenmiştir.

2. HİLVAN İLÇESİ KIRSAL ALANI

Merkez, Gölcük ve Ovacık olmak üzere üç bucağı olan Hilvan ilçesinde, 63 adet muhtarlığı bulunan köy yerleşmesi ve bunlara bağlı 82 adet mezra bulunmaktadır. Toplam 145 kırsal yerleşme bulunan ilçede 2007 yılında yapılan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemine göre, ilçenin nüfusu 22.181 kent, 18.509 köy ve bucak olmak üzere toplam 40.690 kişi olarak tespit edilmiştir.

Alan çalışması 25 Ağustos-20 Eylül 2007 tarihleri arasında Hilvan ilçesi kırsal alanında yer alan, bölgenin genel karakterini yansıtan kırsal yerleşmelerden, Çağıllı (Hatunlu), Ustahasan ve Göktepe köyleri ile bunlara bağlı 4 mezrada yürütülmüştür. Yerleşmelerin seçiminde etnik yapı ve mülkiyet açısından farklılık gösteren yerleşmeler dikkate alınmış ve her köy yerleşmesi mezraları ile birlikte değerlendirilmiştir. Böylece Türk, Kürt ve Zazaların bulunduğu; aile, halk ve karma olmak üzere 3 adet köy araştırma alanı olarak belirlenmiştir. Yerleşmelerde bulununan hanehalkının anket çalışmasına olumlu bakması da yerleşme seçimini yönlendiren bir diğer faktör olmuştur. Buna göre, 35 hanesi bulunan 238 Nüfuslu Çağıllı Köyü en büyük ve 7 haneli ve 42 nüfuslu Karpuzlu mezrası en küçük olmak üzere toplam 7 adet kırsal yerleşmede ve 101 hane ile görüşülmüştür.

Tablo 1'de bilgileri yer alan kırsal yerleşmelerin özellikleri aşağıdaki gibidir:

Bölgedeki pek çok yerleşme gibi oldukça küçük nüfuslu ve çoğunlukla büyük tarımsal işletmelerin hakim olduğu bir yapıdadır.

Eğitim seviyesinin oldukça düşük olduğu yerleşmelerde hanebaşkanlarının %55'i ilkokul mezunudur.

5-8 kişilik büyük ailelerden oluşan kırsal hanelerin, büyük bölümününde anadil kürtçe ve zazaca olup bunların büyük bir bölümü de hiç türkçe bilmemektedir.

Aile köylerinin çoğunlukta olduğu bölgede kuru tarım yapılmakta ve buğday, arpa başlıca ürünlerdir.

Tarımsal örgütlenme düzeyinin oldukça düşük olduğu bölgenin yerleşmelerinden biri olan Hilvan ilçesinde tarımsal üretime yönelik örgüt bulunmamaktadır.

Araştırmanın yapıldığı kırsal yerleşmelerde üretici birliği, veya kooperatif gibi herhangi bir kuruluşa üye olan haneye ratlanmamıştır.

Örgütsüzlük ve kuru tarım, üretimde verimsizliğe neden olurken; bölge genelinde işletmelerde kaderci bir yapı görülmektedir.

Miras hukuku nedeniyle parçalanmış işletmelerde hisse sahiplerinin çokluğu dikkat çekmektedir.

Müstakil mülkiyet belgesi sahibi olmak için maddi imkanları olanak vermeyen kırsal işletme sahiplerinin de sadece 50 %'si kendi toprağını işleme imkanı bulmaktadır.

Araştırma alanı olarak, belirlenen Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesi ve Hilvan ilçesi kırsal alanında uygulanan kırsal kalkınma yaklaşımlarının başarısızlığı araştırmanın en temel rpoblemi olarak tanımlanabilir. Bu noktada da kırsal ve tarımsal kalkınma yaklaşımlarının ve bölgede yapılan uygulamaların ve gerçekleştirilen yatırımların başarısızlıklarının nedenleri ve bunların sosyal sermaye ile ilişkileri önem kazanmaktadır. Buna göre, cumhuriyetin kuruluşundan günümüze kadar uygulanan kırsal kalkınma yaklaşımları içinde, 1977 yılında uygulanan Köy-Kent Projesi, Toprak Reformu çalışmaları ve Güneydoğu Anadolu Projesi, Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesinde uygulama olanağı bulan ve bölgeyi etkileyen çalışmalar olmuştur.

Toprak reformu, özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde feodal üretim düzeninin ortadan kaldırılması amacıyla ortaya konan bir yasa olmakla beraber; Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesinde topraksız köylülerin devlet toprağını kiralayarak işlemesi dışında başarı sağlanamamıştır (Dinler, 2000: 24). Toprak sahiplerinin baskısı ve sürekli değişen politikalar toprak reformunu gerçekleştirme çabalarını sonuçsuz bırakmıştır.

Şanlıurfa Düzey 2 Bölgesi ve Hilvan ilçesini kapsayan bir diğer kalkınma girişimi de Güneydoğu Anadolu Projesi olmuştur. Ancak enerji ve sanayi yatırımlarına ağırlık verilen bölgede henüz öngörülen faydaların sağlanamadığı görülmektedir. Beleli (2005) diğer bölgesel kalkınma çabaları gibi GAP'ın etkisiz kalmasının nedenleri olarak aşırı merkeziyetçi kamu yönetimi yapısını, kamu yatırımlarının geri kalmış bölgelerde yeterince yoğunlaşmamasını, planlama ve uygulama kurumları arasındaki görev ve sorumlulukların paylaşımının yeterince açık ve net olmamasını ve yerel / bölgesel planlama ve uygulama kurumlarının idari kapasitesinin yetersizliğini göstermektedir.

Tablo 1: Alan Çalışması Yürütülen Kırsal Yerleşme Özellikleri

	Çağıllı	Karpuzlu	Çamurlu	Ustahasan	Çekören	Göktepe	Külaplı
Nüfus	238	42	65	98	53	37	110
Köy Tipi[1]	Halk	Aile	Karma	Aile	Aile	Karma	Aile
Etnik Yapı	Zaza	Çerkez-Kürt	Zaza	Kürt	Zaza	Türk	Kürt
Topraksız/ Toplam Hane Sayısı	21/35	5/7	1/9	2/14	5/8	4/9	4/19
Toplam Alan(Dönüm)	5500	5500	6000	3000	6000	5000	4200
Hakim Üretim Biçimi[2]	Kendi Toprağında	Ortakçılık-Kiracılık	Kendi Toprağında	Kendi Toprağında	Kendi Toprağında –Tarım İşçiliği	Kendi Toprağında -Kiracılık	Kendi Toprağında
Son Üç yılda Nüfus	Arttı	Arttı	Arttı	Arttı	Aynı Kaldı	Arttı	Aynı Kaldı
Son Üç yılda Yaşam Kalitesi	Arttı	Azaldı	Azaldı	Arttı	Aynı Kaldı	Arttı	Azaldı
Ekonomik Durum (1-5 İyi-ÇokFakir)	3	5	4	3	2	3	3

Buna göre çok sektörlü bölgesel kalkınma projesine dönüştürülen GAP kapsamında bölge köylerinde 2005 yılında altyapı yatırımları yapılarak köy yolları ve içme suyu sistemi tamamlanmıştır. Bunun yanısıra girişimcilerin projeler bazında desteklenmesi için AB ve GAP tarafından hibe desteği fonları oluşturulmuştur. Ancak yine örgütlülük düzeyi zayıf olan kırsal yerleşmelerin bu fonlardan fazla faydalanamadıkları görülmektedir. Bölgede toprak reformu ve düzenlemesinin gerekliliklerinden bir diğeri de müstakil tapuların bulunmamasıdır. Elinde tapusu olmayan hisse sahipleri yatırım ve girişim konusunda da çekinceli davranmaktadır.

Aynı kapsamda tarımda destekleme sistemlerinde revizyon çalışmaları başlatılmış ve arazi sahiplerine verilen destekler azaltılarak, ürün desteğine doğru yönelinmiştir. Arazi destekleme sistemi ile dezavantajlı olan topraksız köylülerin lehine geliştirilen bu yaklaşım, toprak sahiplerinin kiracılık anlaşmalarında ürün desteğini alacak tarafı da belirtip bunu sözleşmelere işlemesine neden olmuştur. Sonuç olarak yine yapılan revizyon çalışmaları topraksız köylünün lehine bir süreci doğuramamıştır.

Bu sorunların aşılması öngörüsüyle geliştirilen, yeni kalkınma yaklaşım ve politikaların temelinde ise, çok sektörlü yaklaşımın yanısıra yerel işbirlikleri ve yerel aktörler bulunmaktadır. Ancak köy içinde

1 Kırsal yerleşmeler işletme ve mülkiyet yapılarına göre; üçe ayrılır. Halk Köyleri yaşayan halkın toprağı mülkiyet bakımından aralarında pek büyük ayrılıklar olmaksızın paylaşmış oldukları köylerdir. Ailelerin arasındaki ilişkiler geleneksel komşuluk temellerine dayanır. Aile Köylerinde toprak mülkiyeti bir şahsa, bir aileye veya sülaleye aittir. Bu köylerde çiftçilik yapan köylülerin toprağı yoktur. Geniş arazileri köy sahipleri köylü aileler aracığıyla işletmektedir. Karma köylerde ise bir-iki kişi veya aile geniş arazi mülkiyetine sahiptir. Geri kalan köylü aileler yeteri kadar toprağa sahip değildir veya hiç toprakları yoktur.

2 Ortakçılık, ürünün kaldırıldıktan sonra toprak sahibi ile ortakçı (yarıcı, maraba vb.) arasında önceden belirlenmiş bir oranda ve ayni olarak paylaşılmasını öngören bir işletme biçimidir. Üretimin toprak ve (ortakçının sağlaması gereken) emek dışındaki girdileri ise, toprak sahibi ile ortakçı arasında örf adete göre veya anlaşma ile paylaşılır. Kiracılık ise, ürün miktarına bağlı olmaksızın, üretim giderlerine katılmayan toprak sahibine götürü bir kira bedeli ödenmesine dayalı bir işletme biçimidir.

işbirliğine bağlı olarak gelişen örgütlü başvuruların öncelik aldığı programlarda, işbirliğinin, hatta hisse sahibi kardeşler arasında dahi ortaklıkların oluşamadığı görülmektedir. İşbirliği ve sosyal ilişkilerin kalkınmada önemini vurgulayan sosyal sermaye teorisi ise kalkınma sorunsalının kavramsal bir çerçeveye oturmasına olanak sağlamaktadır.

Öyle ki; sosyal sermaye teorisi güven duygusunun gelişmişliğinin ve güçlü sosyal ilişki ağlarının güçlü bir sosyal sermayenin kaynağı olduğunu belirtmektedir. Oysa bölgede işbirliğinin ve ortak üretimin sağlanamaması; yerleşmeler ve aile içinde güvenle ilgili sorunlara işaret etmektedir. Diğer taraftan güçlü bir sosyal sermayenin toplu karar verme, proje üretme, efektif kamu yönetimi beraberinde ekonomik büyüme ve kalkınma sağlayacağını belirten yaklaşımı, bölgede sosyal sermayenin yapısının önemini ortaya çıkarmaktadır.

3. HİLVAN İLÇESİ KIRSAL ALANINDA SOSYAL SERMAYE VE ÖĞELERİ

Az gelişmiş bir bölgenin kırsalında sosyal ilişki ağlarını belirleyen faktörlerin ve değişkenlerin neler olduğunu belirlemek alan araştırmasının amacı olarak belirlenmiş olup, bu kapsamda kırsal yerleşmelerde sosyal sermayenin yapısı değerlendirilmiştir.

Araştırma alanında kırsal hanelere uygulanan anket formu literatürde sosyal sermaye ölçümünde kullanılan ağların yapısı ve niteliği ile ilişkili 48 adet potansiyel sosyal sermaye öğesi içermektedir. SPSS 13.0 paket programı aracılığıyla verilerin düzenlemesinden sonra 28 anlamlı öğe, faktör analizinde değerlendirilmiştir. Faktör analizine alınan öğeler seçilirken; faktörlerin kavramsal çerçeve ile uyumu, başka kırsal yerleşmelerde de kullanılabilir olması ve faktörlerin özdeğerlerinin 1 den büyük olması göz önünde bulundurulmuştur.

48 potansiyel sosyal sermaye öğesinden 10 tanesi sıfır varyans nedeniyle dışlanırken; 10 öğe düşük açıklanma oranları nedeni ile dışlanmıştır. Sosyal sermayenin ölçümünde faktör analizi kullanan çalışmalarda açıklanma oranı 0,50'nin altında öğelerin de alındığı bilinmekle birlikte, bu çalışmada faktör analizi yönteminde tanımlanan minimum değerler dikkate alınmıştır. Tablo 2'de faktör analizine alınan 28 adet sosyal sermaye öğesinin özdeğerleri ve açıklanma oranları bulunmaktadır.

Faktörlerin tanımlanmasında uygun faktör sayısı ve anlamlı birlikteliklerin sağlanması adına 7 ve 8 faktörlü çözümlemeler de incelenmiş, ancak sonuç çözümlemede 6 spesifik faktör tanımlanmıştır. Söz konusu 6 faktör toplam varyansın % 66'sını açıklarken, birinci faktör % 19,4'ünü, ikinci faktör 17,02'sini, üçüncü faktör % 11,8'ini ve geri kalan 3 faktör toplam varyansın % 6,7 ile % 4,5'ini ile açıklamaktadır (Tablo 2).

Çok sayıda değişkeni birbiriyle ilişkilerine dayanarak ortak boyutlarda birleştiren ve bu yöntemle değişken sayısını azaltmak amacıyla uygulanan faktör analizi sonuçları, Tablo 3'te görülmektedir. Tabloda görülen 0 ile 1 arasında değişen rakamlar değişkenlerin boyutlarla ilişkilerini açıklamaktadır. İlişkinin güçlü olması faktörlerin de açıklanma oranlarını yükselteceğinden hareketle, faktör yükleri 0,460'ın altında olan değişkenler dışlanmıştır. Buna göre ortaya çıkan faktörler adlandırılmış ve tabloda gösterilen faktörler ile değişkenler tanımlanmıştır.

Faktör analizi sonucunda ortaya çıkan 6 faktörlü çözümleme sonucunda bir araya gelen değişkenler, sosyal sermaye literatüründe de tanımlanan sosyal sermayenin bileşenleri ile benzerlikler göstermekle birlikle kırsal alana ve Şanlıurfa Düzey 2 bölgesine özgü bir takım farklılıklar da ortaya çıkmıştır.

Buna göre;

Toplam varyansın % 19,47'sini açıklayan ve en önemli faktör olarak ortaya çıkan 1. faktör Güven ve Köyiçi İlişkilerdir. Kırsal yerleşme içinde güvenlik hissi, diğer hanelere karşı duyulan kişiselleştirilmiş güven ve köy içindeki diğer hanelerle ilişkilerin yapısını ve niteliğini tanımlayan değişkenlerin analiz sonucunda tek bir başlık altında değerlendirilebileceği belirlenmiştir. Karşılıklılık ve güven, yerleşme içindeki ilişkilerin niteliğini, bir araya gelme sıklığı ise ilişkilerin yapısını karakterize eden ve bağlayıcı sosyal sermayeyi oluşturan değişkenler olarak belirlenmiştir.

Toplam varyansın % 17,02'sini açıklayan ikinci en önemli faktör ise; Köydışı ve Kurumsal İlişkiler olarak belirlenmiştir. Yerleşme dışındaki ilişkilerin yapısını tanımlayan değişkenlerin bir araya geldiği analiz sonucunda, yerleşme dışındaki tanıdıklarla görüşme sıklığı ve kurumsal ilişkiler kırsal

yerleşmelerde aynı zamanda köprü kuran ve bağlantılı sosyal sermayeyi tanımlayan öğeler olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 2: Açıklanan Toplam Varyans

Bileşen	Başlangıç Özdeğerler			Açıklanan Kareler Toplamı Yükleri			Rotasyon için Kareler Toplamı Yükleri		
	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %	Toplam	Varyans %	Kümülatif %
1	5,452	19,473	19,473	5,452	19,473	19,473	4,994	17,835	17,835
2	4,767	17,025	36,498	4,767	17,025	36,498	3,413	12,189	30,024
3	3,310	11,822	48,320	3,310	11,822	48,320	2,677	9,561	39,584
4	1,896	6,772	55,093	1,896	6,772	55,093	2,522	9,006	48,590
5	1,793	6,403	61,496	1,793	6,403	61,496	2,467	8,811	57,401
6	1,278	4,563	66,059	1,278	4,563	66,059	2,424	8,657	66,059
7	1,099	3,925	69,983						
8	,923	3,296	73,279						
9	,831	2,967	76,246						
10	,783	2,796	79,042						
11	,636	2,271	81,314						
12	,566	2,020	83,334						
13	,542	1,936	85,270						
14	,499	1,783	87,053						
15	,482	1,723	88,776						
16	,423	1,512	90,288						
17	,375	1,339	91,627						
18	,343	1,226	92,853						
19	,313	1,118	93,971						
20	,301	1,076	95,047						
21	,248	,887	95,934						
22	,221	,790	96,724						
23	,209	,747	97,471						
24	,177	,633	98,105						
25	,160	,571	98,676						
26	,150	,536	99,212						
27	,127	,455	99,667						
28	,093	,333	100,000						

Tablo 3: Değişkenler, faktörler ve faktör yükleri

Faktör	*Değişken*	Faktör Yükleri
1. Güven ve Köyiçi İlişkiler	Yerleşmede yaşayan insanlara güven	,811
	Diğer yerleşmelerle karşılaştırıldığında insanların güvenilirliği	,796
	Yerleşmede yaşayanlardan yardım alabilme	,754
	Paraya ihtiyaç duduğunda bulabilme	,697
	Yardımseverlik	,667
	Yerel problemler için biraraya gelme	,657
	Genel olarak insanlara güven	,628
	Hastalandığında yardım alabilme	,615
	Yerleşme için biraraya gelme sıklığı	,595
2. Köylerarası ve Kurumsal İlişkiler	Üretimle ilgiyi bilgiye ulaşabilme	,771
	Son 6 ayda il veya ilçe tarım müdürlüğüne ziyaret	,758
	Diğer yerleşmelerden insanlarla görüşme sıklığı	,708
	Yerleşme için kurulacak bir organizasyonda çalışma	,682
	Yerleşme dışındaki insanlarla telefon görüşmesi sayısı	,601
3. Girişim ve Katılım	Yerleşme veya tarımsal üretime dair bir toplantıya katılım	,826
	Yatırım için diğer yerleşmelerle devlet desteğine başvurma	,771
	Yerleşme için yatırıma katkı koyma	,584
	KKYDP hakkında bilgi sahipliği	,522
4. Haber Alma *Yerel/bölgesel/ulusal olayları takip*	Televizyon	,746
	Kendilerini temsil eden hükümet yetkilisini takip	-,718
	Gazete	,478
5. Çeşitliliğe Açıklık	Genç-Yaşlı	,882
	Politik görüş	,822
	Dini inanç	,501
	Etnik yapı	,461
6. Tolerans *Yerleşmede insanları ayırmada statü farklılığı*	Gelir	,761
	Eğitim	,749
	Toprak sahipliği	,469

Toplam varyansın % 11,82'sini açıklayan üçüncü grup değişkenler Girişim ve Katılım başlığı altında değerlendirilmiştir. Tarımsal üretime ilişkin toplantılara katılım, Kırsal Kalkınma Yatırımlarını

Destekleme Programından haberdar olma, yerleşmeye ilişkin bir yatırıma katkı koyma ve yatırım desteğine başvurmak için girişimde bulunma, bu alanda köprü kuran sosyal sermayeyi belirleyen değişkenler olarak ortaya çıkmıştır.

Yerel, bölgesel ve ulusal olayların televizyon ve gazete aracılığıyla takip edilmesi veya seçilen milletvekilinin icraatlarından haberdar olma faktör analizi sonucunda Haber Alma başlığı altında 4. faktör olarak bir arada değerlendirilmiştir. Yerleşme içinde işbirliği konusunda farklılıklara açıklığı tespit etmek amacıyla değerlendirilen yaş, politik görüş, dini inanç ve etnik yapı farkı 5. faktör olarak Çeşitliliğe Açıklık başlığı altında toplanmıştır. Bunun yanısıra analiz sonucunda hane başkanlarının statülerini tanımlayan gelir düzeyi, eğitim seviyesi ve toprak sahipliği ise ayrı bir grupta toplanmış ve bu toplam varyansın % 4,5'ini açıklayan son 6. faktör Tolerans ve Bölüşüm olarak adlandırılmıştır.

Sonuç olarak, değerlendirilen 28 adet değişken birbiriyle ilişkilerine dayanarak birleştirilmiş ve değişken sayısı azaltılarak 6 başlıkta toplanmıştır. Böylece Hilvan ilçesi kırsal alanında yer alan 7 adet yerleşmede sosyal sermayeyi belirleyen değişkenlere dayanarak adlandırılan 6 adet faktör tanımlanmıştır. Faktörlerin, dolayısıyla değişkenlerin birbirinden kesin sınırlarla ayrılmadığı, aralarında ilişki bulunduğu durumlar olabilmektedir. Bu noktada faktörler arasında bir ilişkinin bulunup bulunmadığını anlamak amacıyla faktör korelasyonları değerlendirilmiştir. Değişkenlerin toplamından oluşan genel faktör yükleri arasında iki yönlü ilişkiye bakılmış ve tanımlanan faktörler arasında ilişkinin varlığına yani korelasyona rastlanmamıştır.

Üretim yapısını tanımlayan değişkenler olarak mülkiyet sahipliği, işletme tipi ve büyüklüğünün sosyal sermaye ile ilişkisini tanımlamak amacıyla faktör analizi sonucunda ortaya çıkan faktörler varyans analizi ile yeniden değerlendirilmiştir. Değerlendirme için, varyant analizlerinden biri olan ve örneklemin elde edilen ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığını belirleyen ANOVA kullanılmış ve farkın hangi veriden kaynaklandığını bulmak amacıyla analiz SPSS programı aracılığıyla Bonferoni analizi ile de desteklenmiştir.

Tarımsal üretim yapısını tanımlayan değişkenlerden mülkiyet sahipliği, işletme büyüklüğü ve biçiminin sosyal sermaye faktörleri ile ilişkisi de anova analizi ile değerlendirilmiş ve mülkiyet sahipliği ile işletme büyüklüğündeki değişimlerin 0,05 güvende sosyal sermaye faktörlerinde anlamlı bir fark yaratmadığı görülmüştür. Ancak araştırmanın temel vurgularından biri olması nedeniyle mülkiyet yapısının sosyal sermaye faktörleri ile ilişkisine 0,10 güvende de bakılmış ve tapulu mülk sahipleri ile hisse sahipleri arasında ve topraksız tarım işçileri arasında, güven ve yerleşme içi ilişkiler faktörü açısından (P:0.053) anlamlı fark olduğu görülmüştür.

Ancak işletme biçimindeki farklılıkların sosyal sermaye faktörlerinden Köyiçi İlişkiler (P:0.0041) ve Güven, Köy Dışı ve Kurumsal İlişkiler (P:0.000) ile Haber Alma (P: 0.017) faktörlerinde ortaya çıkan p değerine bağlı olarak farklar yarattığı belirlenmiştir. Yapılan anova analizine göre, Güven ve Köy İçi İlişkiler bağlamında kendi toprağını işleyen ile aile toprağını işleyen haneler arasında, Köy Dışı ve Kurumsal İlişkiler bağlamında da yarıcılık yapanların diğer tür işletmecilerle ve kendi toprağını işleyenlerle kiracılar arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır (Şekil 1).

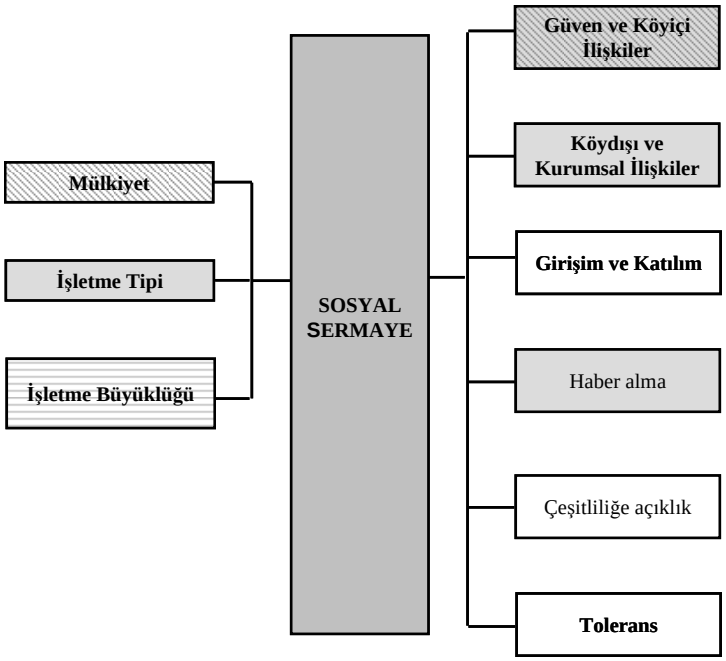

Şekil 1: Mülkiyet ve işletme yapısının sosyal sermaye faktörleri ile ilişkisi

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ: KIRSAL KALKINMADA MÜLKIYET SORUNU

Sosyal sermayenin etkileri bağlamında değerlendirilen kırsal kalkınma konusu, Türkiye'de gerek bölgelerarası dengesizlik gerekse de tarımsal potansiyellerinin değerlendirilememesi bağlamında önemli rol oynamaktadır. Nitekim Avrupa Birliği üyelik sürecinde, kırsal alanda istihdam yaratacak farklı sektörlerin gelişiminin desteklenmesini benimseyen yaklaşımın yanısıra; kırsal yatırımları destekleyen hibe programları, kalkınma stratejilerinin temel yapıtaşları olarak görülmektedir. Buna göre kırsal kalkınma programlarının başarısında önemli rol oynayan sosyal sermayenin kırsal alan özelinde değerlendirilmesi çalışmanın genel çerçevesini oluşturmuş, Türkiye'nin az gelişmiş olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Hilvan İlçesi kırsal alanı da bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Tüm Türkiye'de olduğu gibi araştırma bölgesinde de plan ve programların, ekonomik kalkınmayı sağlamada ve bölgesel dengesizlikleri azaltmadaki başarısızlığının sebepleri öncelikle çok sayıdaki kırsal yerleşimlere ve bu yerleşimlerin dağınık ve parçalı yapısına bağlanabilir (Arie, vd., 2005). Bu durum fiziksel ve sosyal altyapı hizmetlerinin yeterince sağlanamaması, coğrafi yapı ve iklim koşullarıyla ilgili zorlukların giderilememesi gibi sonuçlar doğurmaktadır. Bölgenin az gelişmişliğini besleyen ve kırsal kalkınma girişimlerinin başarısızlığına neden olan mevcut tarımsal yapının temel sorunlarından birisi de, sermayenin yetersizliği ve dengesiz dağılımıdır. Bölgenin ve Hilvan ilçesinin tarımsal yapısı içerisinde önemli bir sorun olan sermaye yetersizliği, tarımsal yapının birçok konuda modernleşememesine neden olmaktadır. Tarım işletmelerinin yeterli büyüklükte olmaması ve sermaye birikimi sağlayamamasının, işletmelerde gerekli yatırımların yapılmamasına, tarımsal girdi kullanımının yaygınlaştırılamamasına ve modern tarım teknolojilerinin uygulanmamasına neden olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan bölgenin coğrafi karakterine bağlı olarak oluşmuş ve gelenekselleşmiş kaderci yapı kırsal nüfusun kalkınma çabalarına ilişkin davranışlarını da etkilemektedir. Köy kültür karakteristiklerinin bölgesel ve coğrafi koşullardan etkilendiği düşüncesi bölgesel sosyolojide "kültür sahaları" yaklaşımı içinde dile getirilmiştir. Burada iklim, toprak ve arazi yapısı ile kültür sistemleri arasındaki nedensellik ilişkisi olduğu vurgulanmaktadır (Türkdoğan, 2006:167). Türkdoğan'a göre susuz bölgelerde halk bütün yıl boyunca kaderin çemberindedir. Üretimin iyi veya kötü gitmesi kadere bağlanır. Kültürü şekillendiren tutum ve davranış tarzları ile insanlar arası ilişkiler iradeci olmaktan çok iradeye karşıttır. Oysa batı kuşağı kurak bölge dışındadır. Üretim insana bağlıdır. Bu kuşakta yaşayan halk bilir ki arazi iyi işlenirse üretim artacaktır. Bölgenin fiziksel kuruluşu ile üzerinde yaşayan insan arasında kültürel ilişkinin konusunu oluşturduğu bölge sosyolojisi, coğrafi neden ile

nüfus ve sosyal organizasyon arasındaki karşılıklı ilişkinin sonucudur. Bu görüş bölgede yaşayan kırsal aktörlerin davranışlarını açıklamaya da yardımcı olmaktadır. Üretim sürecinin belirli aşamalarında yağmur beklentisi içinde olmak yani kuru tarım yapmanın getirdiği kaderci yapı, kırsal yerleşmelerde görülen ortak özelliktir. Öyle ki; susuzluk bölgede tarımsal verimliliğin önündeki en önemli engel olarak vurgulanmakta ancak sulama yatırımı konusunda bir girişim yerine yağmuru beklemek tercih edilmektedir.

Kırsal kalkınmanın araçları olarak tanımlanan programlar ise, toprağın dengesiz dağılımına bağlı olarak yoksul çiftçilerin kısa vadeli tercihleri, büyük toprak sahibi çiftçilerin de kaynakları sürdürülemez biçimde işletmesi nedeniyle hedeflerine ulaşamamaktadır. Öyle ki; bölge genelinde dört etapta uygulanan kırsal kalkınma yatırımlarını destekleme programına pek çok başvuru yapıldığı, ancak sağlanan desteklerin kısa vadeli gelir beklentisi uğruna yatırıma dönüştürülmediği belirlenmiştir. Sulama sistemlerine yönelik olarak hazırlanan projeleri onaylanan ve desteklenen çiftçilerin, proje tutarı karşılığında elde ettikleri geliri bölgede faaliyet gösteren boru sistemleri satışı yapan firmalarla paylaştıkları görülmüştür. Söz konusu yatırımların takibinin kurumsal düzeyde takibinin de yapılmamasına bağlı olarak sulama sistemi kurulmadan projenin tamamlanmış gösterildiği tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan sorunlara, çözüm önerilerine ve kırsal kalkınma stratejilerine sosyal sermaye perspektifinden bakmak amacıyla uygulanan alan çalışması sonucunda, sosyal sermayeyi tanımlayan göstergeler belirlenmiştir. Sosyal sermayenin göstergeleri olarak tanımlanan, sosyal ağlara ve normlara ilişkin değişkenler faktör analizi aracılığıyla belirli başlıklar altında toplanmıştır. Böylece araştırma yürütülen kırsal yerleşmelerde sosyal ilişkilerin yapısı ve niteliği değerlendirilmiştir. Buna göre kırsal yerleşmelerde önem sırasına göre güven ve köyiçi ilişkiler, köyler arası ve kurumsal ilişkiler, girişim ve katılım, bilgi edinme, çeşitliliğe açıklık, tolerans ve bölüşüm sosyal sermayenin öğeleri olarak ortaya çıkmıştır. Sosyal sermayeyi oluşturan ilişkilerin köy içindeki, köyler arasındaki ve kurumsal ilişkiler olarak ortaya çıktığı ve bu ilişkileri güven, karşılıklılık, tolerans ve haber almanın belirlediği anlaşılmaktadır.

Tarımsal üretimin yapısını belirleyen mülk sahipliği ve işletme büyüklüğünün sosyal sermayenin öğelerinde farklılık yaratacağı öngörülmüş olmakla birlikte, analiz sonucunda tapu sahipleri ile hisse sahipleri arasında ve büyük işletme sahipleri ile küçük işletme sahipleri arasında sosyal sermaye öğeleri açısından anlamlı bir fark olmadığı tespit edilmiştir. 0,010 güvende ise köy içi ilişkiler ve güven öğesinde tapu sahipleri ile hisse sahipleri arasında anlamlı fark olduğu belirlenmiştir. Bu durumda toprak sahipliğinin tescil edilmiş olduğu durumlarda, köy içi ilişkilerde ve tapusu bulunan haneler arasında güvenin yükseldiği görülmektedir. Diğer taraftan, işletme yapısının da sosyal sermayenin öğelerinde etkili olacağı öngörülmüş ve köy içi ilişkiler ve güven, köy dışı ve kurumsal ilişkiler ve haber alma faktörlerinde işletme biçiminin etkili olduğu belirlenmiştir. Kendi toprağını işleyen hanelerin köy içi ilişkilerde daha çok güven sahibi olduğu, bunun yanısıra, yarıcılık ile geçimini sağlayan topraksız hanelerin köy dışı ve kurumsal ilişkilerinin daha zayıf olduğu görülmektedir.

Kırsal alanda sosyal sermayeyi belirleyen bu faktörlerin, sosyal ağlarla ilişkisini kuracak olursak; köyiçi ilişkilerin bağlayıcı sosyal sermayeyi oluşturduğu görülmektedir. Köyiçindeki güven ile karakterize edilen bağlayıcı ağların, literatürde de bahsedildiği üzere homojen gruplar içinde oluştuğu dolayısıyla çeşitliliğin görülmediği anlaşılmaktadır. Girişim, katılım, çeşitliliğe açıklık, tolerans ve bölüşüm faktörleri, köprü kuran sosyal sermayeyi oluştururken; bağlantılı sosyal sermayenin ise, haber alma ve kurumlarla ilişkiler faktörleriyle tanımlanmıştır. Diğer yerleşmelerle olan ilişkileri de köprü kuran sosyal sermayenin bir parçası olarak ele alırsak, bağlantılı sosyal sermayenin çalışma alanında oldukça zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, güven ve köyiçi ilişkilerin sosyal sermayeyi belirleyen en önemli faktör olarak ortaya çıktığı, tolerans ve bölüşümün köyiçi ilişkiler ve güvene oranla önemsiz olduğu görülmektedir. Karşılıklılık ve güven ile beslenen köy içi bağlayıcı sosyal ağlar, kişisel ve aile refahınının gelişimine katkı sağladığı kabul edilmiş; gönüllülük, sosyallik, çeşitlilik ve toleransla beslenen yerleşme dışı köprü kuran sosyal ağlar ile, bilgi sahipliğiyle desteklenen kurumlarla bağlantı kuran sosyal ağların (bağlantılı), problem çözme, proje üretme ve kırsal kalkınmayı tetikleyeceği öngörülmüştür.

Bu noktada, bölgede sosyal sermayeyi belirleyen mevcut ilişki ağlarının da kalkınma sorunsalının bir parçası olduğu görülmektedir. Örneğin, bölge genelinde kısıtlı olarak sağlanabilmiş olan örgütlenme konusu tarımsal üretimin ağırlığına rağmen kamu ve meslek örgütlenmesi dışına çıkamamış, araştırma alanı ve çevresindeki kırsal yerleşmelerde ekonomik amaçlı tarımsal örgüte rastlanmamıştır. Örgütlenmenin temelini oluşturan birlik duygusu, gerek etnik yapı gerekse de sosyal yapı açısından oldukça homojen olan, hatta aynı aileden olan haneler arasında dahi görülememektedir. İşbirliği kırsal yerleşmeler arasında sağlanamamakla birlikte, aile köylerinde de sağlanamamış ve tarım alet ve makinelerinin dahi paylaşılmadığı belirlenmiştir. Buna göre; Hilvan ilçesi kırsal alanında, bölgeye özgü sorunlara dayanan gelişmemiş sosyal sermayeye bağlı olarak, üretilen kırsal kalkınma stratejilerinin başarısız olacağı görülmekletdir. Diğer bir deyişle sosyal ağların örgütlenmeyi, risk alabilmeyi, birlikte çözüm üretmeyi ve proje üretmeyi, tarımda verimliliği ve sonuç olarak kırsal kalkınmayı destekler nitelikte olmadığı tespit edilmiştir.

Bölgede, kalkınma ve sosyal sermaye yapısı ile ilişkili olarak ortaya çıkan sorunların altında yatan temel nedenlerden birinin topraktaki mülkiyet yapısı olduğu görülmektedir. Kırsal hanelerin mülkiyet belgesine sahip olmadıkları toprak üzerinde yatırım yapmaktan çekinmelerinin yanısıra, mülkü izafi sınırlarla paylaşan kardeşler arasında husumete de neden olmaktadır. Diğer taraftan yerleşme içindeki güven, gelecek beklentisi ve proje üretme gücü gibi pek çok öğeyi etkilediği bilinmektedir. Bu noktada da, sosyal ilişki ağlarının yani sosyal sermayenin kırsal aktörleri işbirliğine götüren bir yapıda olmadığı görüldüğünden, öncelikli olarak işbirliği için gerekli güvenin oluşması önem kazanmaktadır.

5. KAYNAKLAR

Arie, O., Longworth, N., ve Yildiz, A. (2005), "Turkey's Economy and Regional Income Distribution" Burrell, A. ve Arie O. (Editörler), Turkey in the European Union: Implications for Agriculture, Food and Structural Policy, CABI Publishing, The Netherlands.

Asadi, A., Akbari, M., Fami H.S. ve Iravani H., (2008), "Poverty Alleviation and Sustainable Development: The Role of Social Capital", Journal of Social Sciences, 4 (3), ss.202-215.

Başkaya, F., (2001), Azgelişmişliğin Sürekliliği, İmge Kitabevi, Ankara.

Beleli, Ö., (2005), "Regional Policy and EU Accession: Learning From The GAP Experience", Turkish Policy Quarterly, 4, 3, ss.87-96.

Boxelaar L., Paine, M. ve Beilin, R., (2007), Sites of Integration in a Contested Landscape, , Rural Society, (2007) 17:3 ss.258-272.

Coleman, J., (1988), "Social Capital in the Creation of Human Capital", The American Journal of Sociology, Vol. 94, ss.95-120.

Çetin, M., (2006), "Bölgesel Kalkınmada Sosyal Ağların Rolü: Silikon Vadisi Örneği", D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt:21 Sayı:1, ss.1-25.

Dinler, Z., (2000), Tarım Ekonomisi, 1. Baskı Ekin Kitabevi, Bursa.

Elkan, W., (1973), An Introduction to Development Economics, Penguin Books, Australia.

Eraydın, A., (2004), "Bölgesel Kalkınma Kavram, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler", Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu Kitabı, Cilt I, DPT-Ankara.

Geray, C., (1999), "İşlendirme Açısından Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz", A.Ü.SBF Dergisi, 54–2, Ankara.

Giorgas, D., (2007), "The Significance of Social Capital for Rural and Regional Communities", Rural Society, 17:3 ss. 206-214.

Narayan D. ve L. Prıtchett (1999), Cents and Sociability: Household Income and Social Capital in Rural Tanzania , Policy Research Working Paper, No. WPS 1796, World Bank. Washington D.C.

Onyx, J., Edwards, M. ve Bullen, P., (2007), "The Intersection of Social Capital and Power: An Application to Rural Communities", Rural Society, 17:3 ss. 215-230.

Serageldin, I. ve Grootaert, C., (2000), "Defining Social Capital: An Integrating View", 40-58, Dasgupta, P. ve Serageldın I., Social Capital: A Multifaceted perspective, (Editörler), The World Bank, Washington D.C.

TKB, (2004), Kırsal Kalkınma Politikaları Komisyon Raporu, II. Tarım Şurası, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Ankara.

Türkdoğan, (2006), Türkiye'de Köy Sosyolojisi, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Tütengil, C.O., (1979), Kırsal Türkiye'nin Yapısı ve Sorunları, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

YARATICI KAPASİTE VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KIRSAL GELİŞME

Aliye Ahu Gülümser[1], Tüzin Baycan Levent[2], Peter Nijkamp[3]

ÖZET

'Yaratıcı kapasite' kavramının bölge bilimi alanına girişi son 10 yılda gerçekleşmiştir. Yaratıcı kapasite, bir bölgenin bilgi birikimini yenilikçi faaliyetlerin bir çıktısı olarak yeniden yaratabilmesi, bu bilgiyi yayabilmesi ve bu süreçte canlılığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi anlamına gelmektedir. Literatürde bölgesel yaratıcı kapasite beş bileşenle ölçülmektedir. Bu bileşenler: bilgi; yenilikçilik; girişimcilik; yaratıcılık ve ağlardır. Bölgesel yaratıcı kapasite çalışmaları genellikle kentsel bölgelere odaklanmış olsa da yakın geçmişte yapılmış olan çalışmalar ve ampirik bulgular kırsal bölgelerin de yaratıcı kapasite ve bileşenleri anlamında oldukça önemli bir potansiyele sahip olduklarını göstermektedir. Ancak bu potansiyel, kentsel odaklı bir yaklaşımdan ziyade kırsal odaklı bir yaklaşımla ortaya konabilmektedir. Bu çalışma; kırsal odaklı yaratıcı kapasite nasıl ölçülür, kırsal alanlarda hangi yaratıcı kapasite bileşenleri önem taşımaktadır ve kırsal alanlar yaratıcı kapasitelerinin hangi bileşenlerini kullanarak sürdürülebilir gelişmeyi başarabilirler sorularına yanıt aramayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'de seçilmiş köylerde yapılan derinlemesine anket uygulamalarından elde edilen veri ve bilgilerin analizi ve değerlendirmesine dayanmaktadır. Çalışma, Türkiye'de kırsal alanlarda varolan gelişme olanaklarını ölçmek için ilk girişimdir denebilir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'nin köylerinde 'geleneksel' olarak tanımlanabilecek bilgi birikiminin kırsal yaratıcı kapasitenin en önemli bileşeni olduğunu, fakat bununla birlikte köylerin pek çoğunun bilinen kırsal sorunlarla başa çıkmaya çalıştıklarını ve bu nedenle gerçek kapasitelerini kullanmakta zorlandıklarını göstermektedir.

1. BÖLGE BİLİMİNDE YARATICI KAPASİTE

Yaratıcı kapasite çalışmaları bireylerin, grupların ve organizasyonların, özellikle de firmaların kapasitelerine odaklanması ile psikoloji alanında uzun ve önemli bir geçmişe sahiptir. Ancak, bölgesel yaratıcı kapasite özellikle kentsel ve gelişmiş bölgelere odaklanarak son dönem bölge bilimi alanındaki çalışmalara konu olmuştur. Yaratıcı kapasite, bir bölgenin bilgi birikimini yenilikçi faaliyetlerin bir çıktısı olarak yeniden yaratabilmesi, bu bilgiyi yayabilmesi ve bu süreçte canlılığının ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi anlamına gelmektedir. Bölgesel yaratıcılık veya bölgesel yaratıcı kapasite kavramları ilk kez kentsel çalışmalarda ele alınmış ve Richard Florida tarafından 2002 yılında popüler hale getirilmiştir.

Bölgesel yaratıcı kapasite, bir bölgenin sürdürülebilir rekabet üstünlüğünün ve başarısının başlangıç noktasını oluşturmakta ve ekonomik büyüme ile kalkınmayı açıklamaktadır. Yaratıcı kapasitenin bilgi, yenilikçilik, girşimcilik, yaratıcılık ve ağlar olan beş bileşeni özellikle uzun vadede sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçek lokomotifleri olarak görülmektedir (Florida, 2002, 2005; Forte ve diğ., 2005). Bu nedenle, yaratıcı kapasite konusunda yapılmış daha önceki girişimler ve çalışmalar bu kapasitenin yoğunluğundan uzun zamandır faydalanan kentsel bölgelere odaklanmıştır. Buna karşılık, genellikle 'kabiliyetsiz' olarak değerlendirilen kırsal alanlar yaratıcı kapasite çalışmalarının ancak son yıllarda çalışma konusu olabilmişlerdir. Son dönem çalışmaları, kırsal yaratıcı kapasitenin kentsel odaklı yaratıcılık kuramları ve yöntemleri ile irdelendiğini, dolayısıyla yanlış tanımlanabildiğini ya da değerinin altında tahmin edildiğini göstermektedir. Bu nedenle, kırsal yaratıcı kapasitenin değerlendirilmesinde kırsal odaklı bir yaklaşıma gereksinim duyulmaktadır (McGranahan and Wojan, 2007).

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, gulumser@itu.edu.tr
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü, tuzin.baycanlevent@itu.edu.tr
[3] VU Üniversitesi, Amsterdam, Ekonomi Fakültesi, Mekansal Ekonomi Bölümü, pnijkamp@feweb.vu.nl

'Katı' bir kavramsal yaklaşım ile bakıldığında, kırsal bölgelerin yaratıcı kapasitelerinden bahsetmenin pek mümkün olmadığı düşünülebilir. Ancak, kırsal bölgelerde son dönemdeki değişimler ve artan çekicilik, araştırmacıları 'kırsal yaratıcı kapasite' kavramını bölge bilimi alanına taşımaya sevk etmiştir. Kırsal alanların çekiciliği, kentsel alanlarda olduğu gibi ne teknolojiye bağlı gelişmelerden, ne de yenilikçilikten ya da altyapıya erişilebilirlikten elde edilmiştir. Aslında bu çekicilik yaşam kalitesi ve yerel özelliklerden, diğer bir deyişle kırsal bölgelerin kalbinde yatan arada kalmış fırsatlardan elde edilmiştir (Gülümser et al., 2009d).

Yukarıda özetlenen çerçevede, bu çalışma, kırsal odaklı yaratıcı kapasite nasıl ölçülür, kırsal alanlarda hangi yaratıcı kapasite bileşenleri önem taşımaktadır ve kırsal alanlar yaratıcı kapasitelerinin hangi bileşenlerini kullanarak sürdürülebilir gelişmeyi başarabilirler sorularına yanıt aramayı amaçlamaktadır. Çalışma, Türkiye'de seçilmiş köylerde gerçekleştirilen derinlemesine görüşme ve anket uygulamalarından elde edilen veri ve bilgilerin analizi ve değerlendirmesine dayanmaktadır. Çalışma, Türkiye'de kırsal alanlarda varolan gelişme olanaklarını ölçmek için ilk girişimdir denebilir.

Çalışmanın 2. Bölümü kırsal yaratıcı kapasitenin ölçümlenmesine yönelik bir yaklaşım ortaya koymaktadır. 3. Bölüm söz konusu bu yaklaşımın seçilmiş kırsal alanlarda uygulanmasını ve bu uygulamadan hareketle kırsal yaratıcı kapasitenin kritik bileşenlerinin tanımlanmasını içermektedir. 4. ve son bölüm ise yaratıcı kapasitenin sürdürülebilir kırsal gelişmedeki rolünün ve öneminin altını çizerek çalışmanın sonuçlarını ve gelecek araştırma gündemini tartışmaktadır.

2. KIRSAL BÖLGELERDE YARATICI KAPASİTEYİ ÖLÇMEK

Kırsal bölgelerin yaratıcı kapasitesi kentsel alanlarınkine göre farklıdır ve kentsel odaklı yaklaşımların uygulanması kırsal bölgelerin gerçek kapasitesini değerinden az göstermektedir. Peki, kırsal yaratıcı kapasiteyi nasıl ölçebiliriz? Bu soruya cevap vermek için, bu bölümde kente özgü ölçümlemeler tartışılarak, kırsal odaklı yaklaşımlara nasıl işlev kazandırılabileceği irdelenmektedir.

Yaratıcı kapasite kavramının bilgi, yenilikçilik, girişimcilik, yaratıcılık ve ağlar olmak üzere beş bileşeni vardır. Bilgi, yaratıcı kapasitenin bir bileşeni olarak yenilikçi sürecin girdisidir (daha fazla bilgi için bkz. Grilliches, 1990 ve Audretsch, 2003 'Bilgi Üretim Fonksiyonu'). Her bölge kendi bilgisine sahiptir, kendi bilgisini üretmektedir (Maskell ve diğ., 1998) ve bunu başarıya dönüştürebilir. Kırsal bölgeler için, yerel bilgi ayrıca kalkınmada anahtar kaynak olarak da kabul edilmektedir (Ray, 1998; Ploeg et al., 2000; Marsden, 2003; Ploeg and Renting, 2004; Tovey, 2008). Bilgi, bilgi ekonomisinde sürdürülebilir rekabet avantajını sağlamadaki başarı yolunda bir girdi olarak genellikle bölgedeki değerler, kültür ve geleneklerle ölçülmektedir. Her ne kadar bölgenin bilgisini ölçmek ve tahmin etmek zor olsa da, alışkanlıklardaki ve geleneklerdeki değişiklikler ve yerel bilginin artan önemi, kırsal bölgelerin kapasitelerini ölçmede kullanışlı olabilir.

İkinci bileşen – yenilikçilik – kentsel bölgeler ve kırsal bölgeler için çelişkili bir yapıya sahiptir. Yenilikçilik veya (yaratılmış) bilginin çıktısı özel ve kamu girişimlerinin araştırma ve geliştirme (AR-GE) yapıları; bunların kar, harcama ve istihdam oranları; patentler; teknolojik parametreler; verimlilik; sanayi çeşitliliği; yenilikçi sektörler olarak tanımlanan belirli sektörlere odaklı bölgelerin karateristikleri ile ölçülmektedir (Grilliches, 1990; Rogers, 1998; Audretsch, 2003). Yenilikçi sürecin dinamizminin ölçülmesi hiç de kolay değildir ve ekonomilerin dünyadaki değişimlere göre geçişleri bazı özel parametrelerin kullanılmasının zararlarına dair bir dizi soru ortaya çıkartmıştır. Söz konusu zararlı yönlerden biri, sürecin teknoloji ve AR-GE'ye dayalı olması ve geleneksel/gömülü bilgiye fazla şans tanımıyor oluşudur. Bir başka deyişle, yenilikçilik çalışmalarının çoğunda geleneksel bilgi bilimsel bilgiden daha az önemli olarak ele alınmaktadır. Ancak bilim-odaklı dünyada çelişkili olan bir görüş de, geleneksel bilginin kıt ve arzulanan malı üretmede, özellikle de AR-GE'de elverişli bir içerik sağladığı yönündedir (Fonte, 2008). Kırsal yaratıcı kapasiteyi değerlendirirken, yüksek yenilikçi faaliyetlerin yoksunluğu, yenilikçiliği ölçmede zorluklar oluşturmaktadır. Fakat süreç içinde giderek artan teknoloji kullanımı kırsal bölgelerin çok alışık olmadığı bir yeni olanak olması bakımından yenilikçi faaliyet olarak görülebilir.

Üçüncü bileşen ise, geçmişteki ekonomi kuramlarında gözardı edilen fakat yakın geçmişte rekabetçilik ve kalkınmanın en önemli unsurlarından biri haline gelen girişimciliktir. Temel olarak girişimcilik sadece birey olarak girişimcilere dayanmamakta, fakat bir çevrede varolan değişimin temsilcilerine ya da aktörlerine dayanmakta ve sosyal sermaye, insan sermayesi ve ağlar kavramları ile yakından

bağlantılı olmaktadır (Noteboom, 1999; Cooke, 2002; Elfring and Hulsink, 2003; Westlund and Bolton, 2003). Kırsal ekonomi girişimcilik (serbest istihdam) ile yakından bağlantılıdır. Ancak, kırsal istihdam bölge içinde dağılmış olmaktan ve eğitim olanaklarının yoksunluğundan zarar görmektedir. Gerçekten de, geleneksel yenilikçi süreçler yüksek eğitime değil, ancak yüksek deneyime gereksinim duymaktadırlar. Böylece, insan sermayesine yaptıkları katkı sadece yetenekli istihdamı artırmakla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda kırsal bölgelerde sürdürülebilir kalkınmayı sağlayacak yeni iş fırsatları yaratarak insan sermayesini artırmaya da katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle, bu bileşen yetenekli istihdamın artırılması olarak değil de iş olanaklarının genişletilmesi olarak ölçülebilir.

Yaratıcı kapasitenin temel bileşeni şüphesiz yaratıcılıktır. Sanata dayalı 60'dan fazla tanım ile açıklanmaya çalışılan kavram özellikle psikoloji alanında uzun bir geçmişe sahiptir (Sternberg, 1998). Buna karşılık, bölgeler veya şehirlerdeki yaratıcılık - son dönemde geliştirilmiş yaratıcılık formu – Richard Florida (2002) tarafından popüler hale getirilmiştir. Son dönemlerdeki çalışmalarda yaratıcılığın ölçümlenmesine dair pek fazla katkıda bulunulmamıştır, çalışmalar genellikle Florida'nın ölçümlerini eleştirmekle sınırlı kalmıştır. Bölgesel yaratıcılık, yaratıcı endüstriler olarak adlandırılan endüstrilerde çalışan ve yaratıcı sınıf olarak adlandırılan bir grup insana odaklanarak geliştirilen bohem indeksi; eşcinsellik indeksi; çeşitlilik indeksi gibi farklı indeksler aracılığıyla ölçülmektedir. Yaratıcı sınıfın ilgisini çeken faktörler, iş olanaklarından çok kültürel olanaklar, hoşgörü ortamı, yeni bir deneyim için yeni fikirlere, yeni insanlara ve yeni yaşam tarzlarına açık olma ve yeni deneyimler için cesaret ve ilham gibi faktörleri içeren yaşam koşullarıdır. Yaratıcılık kavramı, belirsiz, bilimsel ve deneysel açıdan yapılan tartışmalara karşı savunmasız kalmış (Glaeser, 2005; Qian and Stough, 2008 gibi) ya da bazı çalışmalar tarafından tekrar ele alınması gerektiği belirtilmiştir (Scott, 2006; Peck, 2007). Akademik çalışmalarda, deneysel ve istatistiksel anlamda önyargılı olarak ele alındığı, ölçümleme konusunun çoğu zaman paradoksal bazen yetersiz oluşundan kaynaklanan yanlış yorumlamalara açık olduğu da kabul edilmektedir. Ancak, tüm eleştirilere karşın yaratıcılığın ekonomide bir patlama sağladığı ve bölgenin rekabet avantajını arttırdığı da yaygın olarak kabul edilmektedir (Scott, 2006).

Bölgesel yaratıcı kapasitenin son ve en önemli bileşeni 'ağ'dır. Ürün – özellikle bilgi – transferini sağlayan ağ, bilgiye dayalı ekonomide başarı elde etmek için anahtar parametre olmuştur. Sürekli rekabetçi avantaj, ağ(lar) vasıtasıyla ve yenilikçilikle yaratılabilir ve böylece bir bölge daha dikkat çekici bir hale gelebilir. Ağlar; (i) kırsal bölgelerin en yakın kentsel merkezlere ve yenilikçilik kümelerine olan fiziksel mesafelerine ve coğrafi erişilebilirliklerine, (ii) kırsal alanların ürünlerinin küresel pazardaki yerini ifade eden ekonomik mesafeye, ve (iii) ağlar ile bilgi transferini gerçekleştiren ve yenilikçilik yeteneğini kazanan kırsal kesimin ilişkilerini vurgulayan sosyal mesafeye göre tanımlanabilirler.

Çeper ve geri kalmış bölgeler olarak kırsal alanlar, fiziksel mesafe, AR-GE, daha geniş bir anlamda yenilikçilik ve teknolojinin sağladığı fayda ve etkileri kapsamında literatürde ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Bu tartışmalarda farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Schumpeter'ci görüş ve neo-klasik görüş bir çıkar çatışması ortaya çıkartmaktadır (bkz. Rodriguez-Pose, 2001). Neo-klasik kuramlar, AR-GE yatırımını özellikle ekonomik yakınlaşma yaratabilecek çeper ve geri kalmış kırsal alanlara yapma taraftarı iken, Schumpeter'ci görüş ve hatta von Thünen modeli ve merkez-çeper kuramları AR-GE ve büyüme ilişkisinin bir bölgeden komşu bölgelere yayılma etkileri ile bir bağlantı kurmanın karmaşıklığının altını çizmektedir. Bu kuramsal çatışma, kamu yatırımcılarının kırsal alanlarda AR-GE yatırımları yapma konusunda şüphe duymalarına sebep olmakta, fakat bu yatırımların yaratıcı kapasiteyi arttırmak ve ekonomik aktörlerin rekabetini geliştirmek için bir ihtiyaç olduğu kabulünü değiştirmemektedir (Rodriguez-Pose, 2001). Alston ve diğerleri (2000), kırsal bölgelerdeki AR-GE yatırımlarının önemini ve kar oranlarının artış etkilerinin paradoksal yönünü vurgulayarak desteklemişlerdir. Kırsal alanlar günümüzde, farklı ağlara katılan ve gıda, kültür vb. gibi ürünlerinin yayılmasını sağlayan, özellikleriyle daha yenilikçi ve dinamik bölgeler olarak değerlendirilmektedirler (Lundvall, 1992; Cooke ve diğ., 1994). Kırsal bölgelerdeki istihdam büyümesi, eğer kırsal bölgenin yakınındaki metropoliten alan yenilikçilik ve girişimciliğin oldukça aktif bir merkezi ise, bu metropoliten alanın yenilikçi faaliyeti ile doğrudan ve doğru orantılı olarak ilişkili olmaktadır (Barkley ve diğ., 2006). Buna karşın son dönem çalışmalar (ör. McGranahan and Wojan, 2007; Gülümser et al., 2009), yaratıcı sınıfın artışının, AR-GE veya fiziksel mesafeye bağlı

olmadığını, fakat kırsal bölgelerin çekim kapasitesine ve girişimcilik hevesine dayandırıldığını göstermektedirler. Dolayısıyla, fiziksel mesafe ve kırsal yaratıcı kapasite arasında tek yönlü/işaretli bir ilişki yoktur. Ancak fiziksel mesafenin azaltılması, kendi yetenekleri ile kırsal bölgelere ulaşan bireylerin sayılarının artışları ile ölçülebilmektedir.

Kırsal bölgelerin ekonomik mesafesi, bilgi ekonomisinde başarılı olabilmek için girişimcilerin iletişim teknolojilerini kullanma ve uyarlama yetenekleri ile son derece ilintilidir (Keeble, 1993; North and Smallbone, 2000; Malecki, 2003; Cannarella and Piccioni, 2005). Kırsal firmaların ve girişimcilerin yeni bilgi iletişim teknolojileri (BİT) araçlarına uyumlarını sağlamak kolay değildir. Bu araçları nasıl kullanacaklarını öğrenmelerine karşın, kırsal bölgelerdeki iletişim altyapısının dağılımının yetersizliği nedeniyle bunları işlerinde kullanamamaktadırlar (Grimes, 2000). Diğer bir deyişle, kırsal bölgeler henüz BİT çağının verimli yararlanıcılarından değildir. Hala eski nesil BİT -bir başka deyişle yeni nesil teknolojiye ve dünyada yaygın olan e-ticarete uyumlu olmayan bilgisayar- kullanmaya devam etmektedirler. Bu durum, kırsal ekonomi için küresel pazarda haksız bir rekabet ortamı yaratmaktadır. Kırsal ve küçük kasabaların, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ) gelişimleri her ne kadar büyük firmalardan daha verimli olmasa da, buna rağmen küçük firmaların giderek artması verimli olarak arz edebilecekleri yeni uzmanlaşmış niş pazarların ekonomide git gide genişleyen bir yere sahip olması ile yakından bağlantılıdır (Keeble, 1993). Dolayısıyla, kırsal yaratıcı kapasiteyi değerlendirirken, pazarın genişletilmesi, kırsal ürünlerin dışarıya satışı daha iyi bir ölçüt olabilir.

Üçüncü tür mesafe – sosyal mesafe – stratejik bir etkileşim içindeki oyuncuların arasındaki yakınlığın ölçümüdür ve son dönemde bireylerin kararlarında da derin bir etkiye sahip olduğu kabul edilmektedir.(bkz. Akerlof, 1997). Bilgi dışsallığı yaratırken, bilginin paylaşımı ve aktarımında sosyal mesafenin fiziksel mesafeden, hatta ekonomik mesafeden daha etkili olduğu konusunda belirtiler bulunmaktadır (Autant-Bernard et al., 2007). Sosyal mesafe, ekonomik mesafeyi azaltmak için esastır. Kırsal bölgeler, yeniyi kabul etmek açısından çok savunmacı bir yerelliğe sahiptir (Winter, 2003). Kırsal bölgelerde yeni gelenlerin ve insan sermayesini arttırmak, yenilikçilik, uyum sağlama ve ekonomik çeşitlilik bağlamında fırsatları yaratabilen ve arttırabilen yeni ekonomik faaliyetlerin kabul edilmesi zaman almaktadır. Yeni olanla varolanın sürekliliği koruma arasında önemli çelişkiler ortaya çıkabilmektedir. Dolayısıyla, yukarıda ifade edilen faktörler kırsal yaratıcı kapasitenin en önemli belirleyicilerindendir. Burada, sosyal ağların uzantılarını ve yoğunluklarını ölçmek yerine, kırsal alanlarda yaşayanların açıklık ve hoşgörü düzeylerini, diğer bir deyişle bölgedeki sosyal ağların ve ilişkilerin değişebilme yeteneğini ölçmek gerekmektedir.

Burada, kırsal yaratıcı kapasitenin bileşenlerini, kırsal bölgelerde meydana gelen değişilikler ile ölçmeyi teklif etmekteyiz. Bir sonraki bölümde, Türkiye'de seçilmiş 17 köyde gerçekleştirilen saha çalışması kapsamında kırsal yaratıcı kapasitenin kritik bileşenleri değerlendirilmektedir.

3. KIRSAL YARATICI KAPASİTENİN KRİTİK BİLEŞENLERİ: TÜRKİYE KÖYLERİ

3.1. SAHA ARAŞTIRMASI

Günümüzde kırsal alanlarda meydana gelen değişimler fazlasıyla dikkat çekmektedir. Özellikle, demografik değişiklikler ve sonuçları, kuramsal ve deneysel çalışmaların ilgi odağı haline gelmiştir. Bu çalışmada, derinlemesine görüşme ve anket uygulaması yoluyla kırsal yerleşimler incelenmiştir. Araştırma, Türkiye'de Mart-Mayıs 2009 döneminde çok kademeli örneklem yöntemi ile seçilen 17 kırsal yerleşmede yürütülmüştür (daha fazla bilgi için bkz. Gülümser, 2009).

Anket çalışması her kırsal yerleşmede yüzyüze görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Uygulanan anket üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler sırasıyla: (1) genel bilgi, (2) dışarı ile olan ilişki ve bağlantılar, ve (3) değişimler, şeklindedir. 1. Bölüm, görüşmenin yapıldığı kişinin yerleşim hakkındaki genel bilgilerini almak, 2. Bölüm yerleşimlerin çekiciliğini ölçmek, 3. Bölüm ise yerleşimlerde meydana gelen değişimleri değerlendirmek üzere tasarlanmıştır. Anketin hazırlanmasındaki amaç, köy muhtarlarının algılarını kırsal bölgelerdeki değişimlere odaklanarak ortaya koymak olmuştur. Anketin 2. Bölümünde yerleşim içinde ve yerleşim ile dışarısı arasında kurulmuş çeşitli ağlara odaklanılmıştır. Her yerleşim ve çevresi ziyaret edilerek kırsal yerleşimlerin çevresel özellikleri gözlem yöntemi ile kaydedilmiştir. Anketlerden elde edilen verinin yaratıcı kapasite ile ilgili olanları bu çalışma için değerlendirilmiştir. 3.2 nolu alt bölümde hangi verinin hangi yöntem ile neyi ölçmek için kullanıldığı açıklanmaktadır.

3.2. VERİ VE YÖNTEM

Bir bölgenin yaratıcı kapasitesi sürdürülebilir kalkınmada temel belirleyicidir. Bir bölgenin kapasitesi, bölgede varolan, varolabilecek ve o bölge tarafından özümsenebilir olan anlamına gelmektedir. Bölgesel yaratıcı kapasitenin ve bileşenlerinin verimliliği ve etkisi yaratıcı kapasiteye bağlı olan yenilikçi süreçlerin çıktıları ve karları ile ölçülmektedir. Diğer bir deyişle, bir bölgenin yaratıcı kapasitesi beklenmedik fırsatlardan ziyade varolan güçlü yanlar ile ölçülmektedir. Ancak, kırsal bölgelerin yaratıcı kapasitesi bölgenin değişime olan yeteneğine bağlıdır.

Yaratıcı kapasitenin çok boyutluluğu kırsal alanların kapasitelerini karşılaştırabilmek adına genel bir ölçüme gereksinim duymaktadır. Bu bölümde, yaratıcı kapasite için genel bir skor üretilerek, kırsal yaratıcı kapasitenin görece önemli bileşenlerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşabilmek için, Temel Bileşenler Analizi (TBA) 17 kırsal yerleşimden toplanmış olan veriyi değerlendirmek için kullanılmıştır.

Temel Bileşenler Analizi (TBA) çok sayıda verinin aralarındaki ilişkiyi analiz etmekte kullanıldığı gibi, verilerin ortak ölçütlerini de açıklamayı sağlamaktadır. TBA tüm değişkenlerin birbirleri ile ilişkili olduğunu varsayan ve değişkenlerin doğrusal bileşimini kullanan bağımsız bir tekniktir (Hair ve diğ. 1998). Bu çalışmada, TBA birbirleri ile ilişkili olan değişkenler kümesini, birbirinden bağımsız yeni bir değişkenler kümesine dönüştürmekte kullanılmıştır. Bu analiz stokastik olmayan bir yaklaşımdır ve sadece ortak varyanslarla ilgilenmektedir. Analiz, öncelikle ilk faktörü/temel bileşeni kullanmaktadır. Bunun nedeni de ortak varyansın en büyük payının bu faktör ile açıklandığının öngörülmesidir. İkinci faktör ise, bir sonraki kullanılacak faktör olup, ikinci en büyük açıklayıcı paya sahiptir ve bu böylelikle diğer faktörler için de belli bir sınıra kadar devam etmektedir. Ortak varyansın minimum kısmını oluşturan bu sınır, kritik değer olarak alınmakta ve bu kritik değerin altında kalan faktörler analizden elenmektedir.

Analizde kullanılmış olan değişkenler Tablo 1'de verilmiştir. Literatürde, bir kırsal bölgenin yaratıcı kapasitesinin, içinde oluşan değişimlere dayandığı kabul edilmektedir. Bu nedenle, her yerleşim için bir genel yaratıcı kapasite skoru hesaplanırken yaratıcı kapasitenin beş bileşeni bağlamında değişimler kullanılmıştır. Veriler 5'li Lickert ölçeği kullanılarak elde edildiğinden, değişkenler de 5'li sistemde sınıflandırılmıştır. Anketlerle elde edilen veriler köy muhtarlarının görüşlerini yansıtmaktadır.

Table 1 – Yaratıcı kapasite bileşenlerine göre kullanılan değişkenler

Bileşen	Değişken	Tanım	Sınıflama
Bilgi	Gelenek	Geleneğe dönüşte artış	1=çok yavaş; 2= yavaş; 3=ortalama; 4=yüksek; 5=çok yüksek
Yenilikçilik	Teknoloji	Teknoloji kullanımında artış	
Girişimcilik	İnsan Sermayesi	İş fırsatlarındaki artış	
Yaratıcılık	Yaratıcı Faaliyet	Teknoloji kullanımı ile yeteneğin bir bütün olarak işe dönüştürülmesindeki artış	
Ağlar	Ekonomik mesafe	Diğer yerleşimlere yerel ürün satışındaki artış	
	Sosyal mesafe	Sosyal ilişkilerdeki değişimler	
	Fiziksel mesafe	Araç sahipliğindeki artış	

Bu bağlamda, geleneksele dönüşteki artış gömülü bilginin sürekliliği ve önemine bağlı olan bilgi bileşeni ile bağdaştırılmıştır. Buna ek olarak, teknoloji kullanımı yenilikçilik ve teknoloji ile ilintilendirilmiştir. Girişimcilik bileşeni için, insan sermayesi kullanılmıştır, ancak burada beceriler anlamında değil de iş olanaklarının yaratılması ve köylerde insan sermayesinin yığılması adına fırsatlar yaratmak anlamında kullanılmıştır. Yaratıcılık bileşeni literatürde AR-GE faaliyetleri veya patentler ile bir tutulmaktadır. Ancak, daha önce belirttiğimiz gibi kırsal kesimde pek çok insan yenilikçi ürünleri kayıt ettirmemekte, ayrıca AR-GE faaliyetleri süreçlerinde yerel bilgiyi dışlamakta ve kırsal yaratıcı kapasiteye katkıda bulunmayabilmektedir. Bu nedenle, burada, yaratıcılık bileşenini ölçmek için teknoloji ve yerel yeteneği ekonomik faaliyete dönüştürmekteki artış kullanılmıştır. Son

bileşen olan ağlar bileşeni, üç farklı mesafe tipi ile; ekonomik mesafe, sosyal mesafe ve fiziksel mesafe olarak ölçülmüştür. Bir sonraki alt başlıkta analiz bulguları açıklanmaktadır.

3.3. ANALİZ BULGULARI

Yaratıcı kapasite çok boyutlu bir kavramdır. Bölgesel gelişme söz konusu olduğunda kavram bölgenin eski ve yeni kaynaklarını da içermektedir. Bu bağlamda, tek bir açıklayıcı bileşen hesaplamak oldukça zordur. Bu nedenle, çalışmada çok kriterli analiz araçlarından biri olan TBA uygulanmış ve yeni tek bir açıklayıcı bileşen yaratmak için değişken sayıları indirgenmeye çalışılmıştır.

Analiz sonuçlarına göre, toplam varyansın yüzde 84'ü üç bileşen ile açıklanabilmektedir. Tek bir bileşen yerine birden fazla bileşenin elde edilmesi, Türkiye'de bulunan kırsal yerleşimlerin yaratıcı kapasite açısından oldukça farklılaştıkları anlamına gelmektedir. Bu nedenle, tek bir bileşenle kırsal bölgenin kapasitesini anlatmak bilgi kaybına neden olabileceğinden, tek bir yaratıcı kapasite skoru hesaplamak için basit bir toplama yapılarak analiz sonucunda ortaya çıkan üç bileşen skoru birbirine eklenmiştir. Sonuç olarak, yaratıcı kapasite skorları (her yerleşim için hesaplanan skor) -2.58 ile 4.43 değerleri arasında değişmektedir (bkz. Ek 1).

TBA uygulanmasındaki amaç, yerleşimleri tek bir yaratıcı kapasite değeri kapsamında sıralamak yerine, her yerleşimin kapasitesindeki farklılığı ortaya koyarak, kırsal yaratıcı kapasite için kritik değişkenleri belirlemektir. Bu nedenle, bileşen skorları yerine, burada her değişkenin açıkladığı oransal değişim kırsal yaratıcı kapasite ve bileşenlerini anlatmak üzere kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, her değişkenin yükü yaratıcı kapasitenin karmaşık yapısını tanımlamak üzere kullanılmıştır. Oransal değişimin çıkartımı her değişken için tahmin edilen varyanstır. Yüksek seviyedeki bu çıkartım, açıkladığı değişkenin çıkartımı yapılan bileşeni iyi açıkladığını göstermektedir.

Kırsal değişimlerin yaratıcı kapasitelerini açıklamak için hesaplanmış olan her değişkenin oransal değişimi Tablo 2'de verilmiştir. Sonuçlar, Türkiye'de kırsal bölgelerin yaratıcı kapasitelerini belirlemek üzere en önemli bileşenin yaratıcı faaliyetler, en önemsiz bileşenin ise fiziksel mesafe olduğunu ortaya koymaktadır.

Table 2 – Bileşenlerin oransal değişimleri

Bileşen	Değişken	Oransal Değişim
Yaratıcılık	Yaratıcı Faaliyet	0.90
Girişimcilik	İnsan Sermayesi	0.87
Ağ	Sosyal Mesafe	0.86
Ağ	Ekonomik Mesafe	0.85
Bilgi	Gelenek	0.84
Yenilikçilik	Teknoloji	0.82
Ağ	Fiziksel Mesafe	0.70

Kırsal bölgelerdeki fırsatlar son derece çeşitlidir ve yaratıcı kapasite de bu çeşitliliğe bağlıdır. Bu nedenle, yerel bilgi ve onu yenilikçi faaliyetlere dönüştürebilmek her kırsal bölge için önemlidir. Öte yandan çalışmanın sonuçları, kırsal bölgelerin kent merkezlerine bağlı konumlanmalarının veya fiziksel mesafelerinin fazla olmasını zayıf olmaktan çok güçlü yan olarak ortaya koymaktadır. Yaratıcı kapasite ya da yaratıcı sınıfı çekebilme gücünün fiziksel ağlarla gelişmiş bölgelere yakın olan alanlarda değil tam aksine henüz keşfedilmemiş alanlarda daha yüksek olduğu söylenebilir.

Öte yandan, çalışmanın sonuçları Türkiye kırsalında incelenen yerleşimler bağlamında; (i) yaratıcı faaliyetlerin oldukça gelişmiş olduğunu, (ii) bununla birlikte insan sermayesinin güçlü olduğunu, (iii) iş olanaklarının yaratılabildiğini ve (iv) sosyal mesafenin önemli bir etmen olduğunu vurgulamaktadır. Bununla birlikte, erişilebilirliğin Türkiye coğrafyasında hala bir sorun olduğu da çalışmanın önemli sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bir sonraki bölüm, analiz sonuçlarını değerlendirmektedir.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Kırsal bölgeler kentsel bölgelere göre kapasiteleri açısından avantajsız bölgeler olarak tanımlanmakta ve gözardı edilmektedir. Bir bölgenin kapasitesi, o bölgede ekonomik değişim yaratabilecek olanları bölgeye çekebilme kabiliyeti ile ölçülmektedir. Bu kapasiteye günümüz literatüründe yaratıcı kapasite adı verilmektedir. Yaratıcı kapasite çok boyutlu bir kavram olup; bilgi, teknoloji, girişimcilik, yaratıcılık ve ağlar olmak üzere beş bileşen yardımı ile tanımlanmaktadır. Genellikle kentsel bölgelere odaklanan yaratıcı kapasite çalışmaları, kırsal yaratıcı kapasiteyi ölçümlerken kentsel ölçümleme tekniklerini kullandıklarından yanlış ya da eksik ölçümlemeler yapmaktadır. Bu nedenle, bu çalışmanın amacı kırsal odaklı yaratıcı kapasite nasıl ölçülür, kırsal alanlarda hangi yaratıcı kapasite bileşenleri önem taşımaktadır ve kırsal alanlar yaratıcı kapasitelerinin hangi bileşenlerini kullanarak sürdürülebilir gelişmeyi başarabilirler sorularına yanıt aramaktır. Çalışma, Türkiye'de seçilmiş 17 kırsal bölgede yapılan derinlemesine görüşme ve anket çalışmalarına dayanan bir saha araştırması niteliğindedir. Anket çalışması sonucunda elde edilen veriler, Temel Bileşenler Analizi yöntemi ile değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonuçları, Türkiye'deki kırsal alanların, yaratıcı kapasiteleri anlamında birbirlerinden oldukça farklı olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, çalışmanın sonuçları Türkiye'de kırsal yerleşmelerdeki yaratıcı kapasitenin belirlenmesinde en kritik faktörün yaratıcı faaliyetler olduğunu, bunu sırasıyla insan sermayesi, sosyal mesafe, ekonomik mesafe, gelenek, teknoloji ve fiziksel mesafe faktörlerinin izlediğini ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, Türkiye'de kırsal yerleşmelerde yaratıcı faaliyetlerin oldukça yoğun ve çeşitli olmasına karşın, bu yerleşmelere erişimin hala sağlanamadığı şeklinde de yorumlanabilir. Ancak bu zayıf bir yan olarak da yorumlanmamalıdır. Pek çok araştırma, keşfedilmemiş, bakir kalabilmiş alanların en kıymetli alanlar olduğunu ifade etmekte ve bilgi çağında olduğumuz bu dönemde geleneksel bilginin bir kıt mal olarak en çok elde edilmek ve deneyimlenmek istenen bilgi türü olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle kırsal yerleşmelerin, özellikle de Türkiye gibi kırsal yoğun bir coğrafyaya sahip bir ülkenin bu arada kalmış fırsatları farkedip bunu yaratıcı kapasiteye dönüştürmesi büyük önem taşımaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda söz konusu bu dönüşümün nasıl sağlanabileceğinin irdelenmesi kırsal kalkınma için önemli açılımlar sağlayabilir.

5. KAYNAKLAR

Akerlof, G.A., 1997. Social Distance and Social Decisions. Econometrica, Sayı: 65, no: 5, ss. 1005-1027.

Alston, J.M., Marra, M.C., Pardey P.G. ve Wyatt, T.J., 2000. Research returns redux: a meta-analysis of the returns to agricultural R&D. The Australian Journal of Agricultural and Resource Economics. Sayı: 44, no: 2, ss. 185-215.

Audretsch, D.B., 2003: Innovation and Spatial Externalities. International Regional Science Review, Sayı: 26, no: 2, ss. 167-174.

Autant-Bernard, C., Billand P., Frachisse, D. ve Massard, N., 2007. Social distance versus spatial distance in R&D cooperation: empirical evidence from European collaboration choices in micro and nanotechnologies. Papers in Regional Science, Sayı: 86, no: 3, ss. 495-520.

Barkley, D.L., Henry, M.S. ve Lee D., 2006. Innovative activity in rural areas: the importance of local and regional characteritics. Community Development Investments Review, Sayı: 2, no: 3, ss. 1-14.

Cannarella, C. ve Piccioni, V. 2005. Knowledge Building in Rural Areas: Experiences From A Research Centre–Rural SME Scientific Partnership In Central Italy. International Journal of Rural Management, Sayı: 1, no: 1, ss. 1-25.

Cooke, P. 2002. Knowledge economies: clusters, learning and cooperative advantage. Routledge, Londra.

Cooke, P., Morgan, K. Dodgson, M. ve Rothwell, R., 1994. The creative milieu: A regional perspective on innovation. İçinde: M.Dodgson (editor) The handbook of industrial innovation, Edward Elgar, Aldershot, ss. 25-32.

Elfring, T. ve Hulsink, W. 2003. Networks in entrepreneurship: the case of high-technology firms. Small Business Economics, Sayı: 21, no: 4, ss. 409-422.

Florida, R., 2002. The rise of the creative class. Basic Books, New York.

Florida, R., 2005. Cities and the creative class. Routledge. New York.

Fonte, M., 2008. Knowledge, food and place. a way of producing, a way of knowing. Sociologia Ruralis, Sayı: 48, no: 3, ss. 200-222.

Forte, F., Fusco Girard, L. ve Nijkamp, P., 2005. Smart policy, creative strategy and urban development. Studies in Regional Science, Sayı: 35, no: 4, ss. 497-963.

Glaeser, E.L., 2005. Review of Richard Florida's The Rise of the Creative Class. Regional Science and Urban Economics, Sayı: 35, no: 5, ss. 471-596.

Grilliches, Z., 1990. Patent Statistics as Economic Indicators: A Survey. Journal of Economic Literature, Sayı: 28, no: 4, ss. 1661-1707.

Grimes, S. 2000. Rural areas in the information society: diminishing distance or increasing learning capacity? Journal of Rural Studies. Sayı: 16, ss. 13-21.

Gülümser, A.A., Baycan-Levent, T., ve Nijkamp, P. 2009d. Beauty is on the eyes of beholder: A Logistic Regression Analysis of Sustainability and Locality as Competitive Vehicles for Human Settlements, International Journal of Sustainable Development, Sayı: 12, no: 1, ss. 95-110.

Hair, J.F., Anderson, R.E., Tatham, R.L., ve Black, W.C., 1998. Multivariate Data Analysis. Prentice-Hall International, Londra.

Keeble, D., 1993. Small firm creation, innovation and growth and the urban-rural shift. İçinde: J.Curran ve D.Storey (editörler) Small firms in urban and rural locations. Routledge, Londra.

Lundvall, B., 1992. National Systems of Innovation—Towards a Theory of Innovation and Interactive Learning Pinter Publishers, Londra.

Malecki, E.J., 2003. Digital development in rural areas: Potentials and pitfalls. Journal of Rural Studies. Sayı: 19, ss. 201–214.

Marsden, T. 2003. The condition of rural sustainability, Royal van Gorcum, Assen.

Maskell, P., Eskelinen, H. ve Hannibalsson, I., 1998. Competitiveness, Localised Learning and Regional Development: Specialisation and Prosperity in Small Open Economies. Routledge, Londra

McGranahan, D. ve Wojan, T., 2007. Recasting the Creative Class to Examine Growth Processes in Rural and Urban Counties. Regional Studies, Sayı: 41, no: 2, ss. 197-216.

North, D. ve Smallbone, D. 2000. The Innovativeness and Growth of Rural SMEs During the 1990s. Regional Studies, Sayı: 34, no: (2), ss. 145-157.

Noteboom, B. 1999. Innovation, Learning and Industrial Organization. Cambridge Journal of Economics, Sayı: 23, ss. 127-150.

Peck, J. 2007. The cult of urban creativity. İçinde R.Keil ve R.Mahon (editörler) The political economy of scale, Univeristy of British Columbia Press, Vancouver.

Ploeg, J. D. van der ve H. Renting 2004. Behind the 'redux': a rejoinder to David Goodman. Sociologia Ruralis, Sayı: 44, no: 2, ss. 233–242.

Ploeg, J. D. van der, H. Renting, G. Brunori, K. Knickel, J. Mannion, T. Marsden, K. De Roest, E. Sevilla-Guzmán ve F. Ventura 2000. Rural development: from practice and policies towards theory. Sociologia Ruralis, Sayı: 40, no: 4, ss. 391–408.

Qian, H. ve Stough, R. 2008. Social Diversity and Creative Capital: A Regional Perspective, paper presented in International Workshop On Human Capital, Social Capital and Creative Capital as Sources of Regional Growth, 30 Haziran - 1 Temmuz, 2008 Tinbergen Institute ve VU University, Amsterdam, Hollanda.

Ray, C. 1998. Culture, Intellectual power and territorial rural development. Sociologia Ruralis, Sayı: 38, no: 1, ss. 3-21.

Rodriguez-Pose, A., 2001: Is R&D investment in lagging areas of Europe worthwhile? Theory and empirical evidence. Papers in Regional Science, Sayı: 80, ss. 275-295.

Rogers, M. 1998. The Definition and Measurement of Innovation. Melbourne Institute Working Paper No. 10/98.

Scott, A. 2006. Entrepreneurship, Innovation and Industrial Development: Geography and the Creative Field Revisited. Journal Small Business Economics, Sayı: 26, no: 1, ss. 1-24 .

Sternberg, R. J. 1998. Handbook of Creativity. Cambridge University Press, New York.

Tovey, H., 2008: Introduction: Rural Sustainable Development in the Era of Knowledge Society. Sociologia Ruralis, Sayı: 48, no: 3, ss. 185-189.

Westlund, H. and Bolton, R. 2003. Local Social Capital and Entrepreneurship, Small Business Economics, Sayı: 21, ss. 77-113.

Winter, M., 2003. Embeddedness, the new food economy and defensive localism. Journal of Rural Studies, Sayı: 19, no: 1, ss. 23-32.

Ek 1 - Veritabanı ve yaratıcı kapasite skorları

Yerleşim Adı	Yaratıcı Kapasite	Gelenek	Teknoloji	İnsan Sermayesi	Yaratıcı Faaliyet	Ekonomik Mesafe	Sosyal Mesafe	Fiziksel Mesafe
Akçeşme	-0.83	5	2	1	1	4	1	4
Alballar	4.43	5	5	1	1	5	1	3
Alhan	-1.26	1	4	1	3	2	0	1
Başköy	0.45	3	1	1	1	1	0	1
Beldibi	0.21	1	1	1	1	1	0	1
Çakallar	0.56	3	5	1	3	1	1	3
Değirmenlik	0.24	2	3	2	2	4	0	5
Dereköy	-2.27	2	1	2	3	3	0	4
Emiraşiklar	-2.58	4	5	1	4	2	1	4
Halilbeyli	2.22	5	4	1	1	4	1	5
Kapaklı	-0.63	4	1	3	4	3	0	5
Karaçakallar	0.40	4	4	2	4	4	1	2
Karahasan	-2.15	2	1	1	4	1	0	5
Mahdumlar	-1.18	4	4	2	2	1	0	4
Ovacik	0.40	1	5	1	5	5	1	4
Ovapinari	0.88	5	2	4	3	4	0	5
Susuz Şahaplar	1.10	5	2	1	5	2	1	5

ÖĞRENMEYE DAYALI BÖLGESEL REKABETÇİLİĞİN GELİŞTİRİLMESİNDE BÖLGESEL POLİTİKALARIN ÖNEMİ VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Araş. Gör. Cem Okan TUNCEL, Araş. Gör. Hasan BAKIR[1]

ÖZET

Bu çalışmada bölgesel rekabetçiliğin geliştirilmesinde bölgesel politikaların rolü "öğrenen bölge" kavramı çerçevesinde incelenecektir. Öğrenen bölge kavramı yenilik iktisadı ve ekonomik coğrafya disiplinleri bağlamında, öğrenmenin ve yenilikçiliğin ortaya çıktığı coğrafi bir alana atıf yapılarak tanımlanmaktadır. Bilgi ekonomisinde öğrenmenin en temel kaynağı, ekonomik ve toplumsal yapının bir ağyapılar bütünü olarak tanımlanmasına koşut olarak aktörler arasında bilgi, teknoloji tecrübe paylaşılması faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan etkileşerek öğrenme süreci olmaktadır. Öğrenen bölge yaklaşımına göre, bölgesel gelişme bölge kaynaklarını rekabetçi üstünlükler sağlayacak teknoloji geliştirme faaliyetlerine yönlendirmek ve etkileşim içersindeki bölgesel aktörlerin öğrenme dinamiklerini harekete geçirmek suretiyle olanaklı hale gelmektedir. Geçmişte merkezi yönetim altyapı yatırımları, sübvansiyonlar ve sağladıkları çeşitli yatırım teşvikleri ile bölgeler arası eşitsizlikleri gidermeye çalışmışlardır. Ancak küreselleşme süreci ve teknolojide yaşanan hızlı değişim bölgesel politikalarda çeşitli dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bu gelişmenin sonucu olarak bölge kavramı ulus devlete referansla değil, küresel ekonomik sistemin bir alt birimi olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Küresel ekonomik siteminin bir alt unsuru olarak bölgenin rekabetçiliğinin geliştirilmesinde bölgesel kaynakların bir sistemik bütünlük içinde yenilik faaliyetlerine aktırılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda bölgesel gelişme sorunu bölgeler arası farklılıkları giderme problemi olmaktan çıkmış, bölgenin küresel rekabetçiliğini arttırmaya yönelik bölgesel aktörlerin başını çektiği yenilikçilik ve sürdürülebilir rekabetçilik temelli bir gelişme modeli yaratma sorununa dönüşmüştür. Uygulanacak bölgesel politikalar yerel ve merkezi kuruluşlar arasında koordinasyon sağlayan, yerel kurum ve kuruluşları bölgesel politikaların belirlenmesine dâhil eden, bölge sorunlarına çözüm arayan ve bu doğrultuda yerel kaynakları harekete geçirecek bir şekilde tasarlanır olmuştur. Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliğine aday olan ve birlikle bütünleşmek isteyen Türkiye'nin bölgesel gelişme stratejisinde bölgesel politikaların yerini öğrenen bölge yaklaşımı çerçevesinde incelemek ve Avrupa Birliği deneyimine bağlı olarak öneriler sunmaktır.

1.GİRİŞ

Bilgi temelli üretime dayanan küresel kapitalizmin bir ağyapı bütünü içerisinde dünya ölçeğindeki mekânsal örgütlenmesine bağlı olarak, dünya ekonomisinde coğrafyanın öneminin azalacağı öngörüsünün tersine bölgeler yeni küresel ekonominin başat aktörleri haline gelmiştir. 20.yy büyük bir bölümünde başarılı ulusal ekonomilerin yanında bölgesel ekonomiler de kömür, demir gibi doğal kaynaklara dayalı olarak çelik, kimyasallar ile otomobil gibi dayanıklı tüketim malları üretimine bağlı olarak gelişme gösterdiler. Bölgelerin ve ulusların zenginliğinin kaynağı bu doğal kaynaklara yakın olmaktan kaynaklanan ucuz üretim imkânlarının sağladığı karşılaştırmalı üstünlükler olmuştur. Ancak bilgi ekonomisi temelli kapitalizmde rekabet gücünün ardında yatan şey bilgi ve fikirlerin yaratılmasına eşdeyişle teknoloji üretimine bağımlı hale gelmiştir. Bu yeni küresel ekonomi ortamında bölgeler karşılaştırmalı üstünlüklerini bilgi üretim çevresi sağlayıp sağlayamadıklarına göre kazanmaya başladılar. Bu dönüşüm sürecine içersinde bilginin üretimde daha yoğun kullanılmasına bağlı küresel üretimde bir cazibe merkezi haline gelen bölgesel ekonomiler (Silikon Vadisi, vbz) birer öğrenen bölgeye dönüşme eğilimi içerisine girmişlerdir. Bu çalışma kapsamında bölgesel rekabetçiğin geliştirilmesinde bölgesel politikalar öğrenen bölge yaklaşımı çerçevesinde incelenecektir. Çalışma üç

[1] Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,İktisat Bölümü, cotuncel@uludag.edu.tr, hasanbakir@uludağ.edu.tr

bölümden oluşmaktadır Birinci bölümde bilgi ekonomisi ve teknolojik öğrenme süreçleri ele alınacaktır. İkinci bölümde küresel kapitalizmde yaşanan dönüşüm dinamikleri bağlamında post-Fordizmimin mekansal örgütlenmesi incelenecek öğrenen bölge kavramı açıklanacaktır. Üçüncü bölümde rekabetçiliğin geliştirilmesine yönelik bölgesel politikalar incelenerek Türkiye için öneriler sunulacaktır.

2.BİLGİ EKONOMİSİ VE TEKNOLOJİK ÖĞRENME

2.1 Bilgi Ekonomisi

Bilgi yoğun ekonomilerde iktisadi büyümenin ve katma değerin temel kaynağı insan aklı ve buna bağlı olarak yeni fikirler olmaktadır. Bu bağlamda bilgi ekonomisi olarak tanımlanan dönem, değerin ve verimliğin tek kaynağının insan emeği olduğu Fordist fabrika sistemi temelli kapitalizme göre önemli bir ilerlemeyi temsil etmektedir. Nasıl feodalizmden kapitalime geçerken değerin ve üretimin kaynağı topraktan fiziki emek ve fiziki yeteneklere bağlı olarak örgütlenmiş fabrika sistemine geçmişse, bilgi ekonomisinde de bilgi, bilgi üreten insan emeği fiziksel emekle yer değiştirerek değerin en önemli kaynağı haline gelmiştir. Artık bilgi ekonomisi temelinde örgütlenen firmalar için çevreyle etkileşim ve firma içinde teknoloji üretme ile öğrenme süreçlerini yönetme işlevi öne çıkmaktadır. Bu yapı içersinde Ar-Ge personeli, bilim insanları, mühendisler, işçiler yenilik sürecini ortaya çıkaran temel aktörler haline gelmişlerdir. Üniversite, araştırma kurumları, laboratuarlarla, firmalar arasındaki bilgi, akışı giderek artmış, firmalar bu dönüşüme bağlı olarak sadece üretimin gerçekleştiği alanlar olmaktan çıkmış yeni fikirlerin geliştirildiği, test edildiği ve üretime sokulduğu birer araştırma merkezlerine dönüşmüştür (Florida, 1995: 529).

Bilgi toplumunun bilgi ekonomisi olarak tanımlayan ilk kişi Amerikalı ünlü iktisatçı Fritz Mahlup olmuştur. Mahlup, 1962 yılında yazdığı "*Amerika Birleşik Devletleri'nde Bilginin Üretimi ve Dağıtımı*" adlı kitapta Amerika gibi ileri endüstri toplumlarının yeni bir ekonomiye, bilgi ekonomisine doğru evrilmekte olduğunu ileri sürmektedir. Mahlup'a göre, yeni ekonominin temel özelliği endüstriyel ekonomide olduğu gibi mal üretimi değil bilgi üretimidir (Irzık 2005: 57–58). Drucker e göre ise; günümüzde bilgi anlamlı tek kaynaktır, geleneksel üretim faktörleri yani toprak, emek ve sermaye ortadan kalkmamıştır ama ikinci plana düşmüştür. Bu durumda bilgi ekonomisinin yaratığı en köklü dönüşüm; bilginin artık bilgiye uygulanması olmaktadır (Drucker 1993: 66). Bilgi ekonomisinin oluşumu çerçevesinde bilgi merkezi bir konum alırken bilgiye yaklaşım tarzları da değişme göstermektedir. Bilgiye yaklaşımda değişmekte olan konulardan birincisi üretimle bilginin kurulma biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bir yandan bilgi emek ve sermaye gibi temel üretim faktörlerinden biri haline gelmektedir, öte yandan üretilmesi de üretime bağlı hale gelmektedir. İkincisi ise bilgiyi bilenden ayrılmış, nesnel, tarafsız, dünya hakkında şeyleştirilmiş olaylar halinde ele almaktan uzaklaşarak sahip olunan bilgiyi bilenle ilişkisi içinde anlamaya doğru adımlar atılmaktadır (Tekeli, 2005: 16). Birinci yaklaşımın sonucu olarak bilgi ve buna bağlı olarak teknoloji sanayi devriminden bu yana önemli bir konumda olmakla beraber yalnızca son zamanlarda temel üretim faktörü olmanın yanında üretimin de temel ürünü haline gelmiştir. Bilginin bu hem girdi hem de çıktı olma özelliği özellikle yüksek teknolojili öncü sektörlerde kendini göstermektedir (Luque, 2001: 187). İkinci yaklaşımın sonucu bilginin niteliğine yönelik ortaya çıkmaktadır. Bir üretim faktörü haline gelen bilginin öğrenme sürecindeki konumu bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Üretimde kullanılan bilgi iki gruba ayrılmaktadır. Bunlarda birincisi akışkan ve küresel düzlemde ulaşılma olanağına sahip olan kodlanmış bilgidir. İkincisi yerele gömülü olan, öğrenilmesi yakın bulunmaya bağlı olan, o yerin üretim tarihi ve kültürüyle yakından ilişkili olan örtük (tacit) bilgidir. Üretim alanında her yeni buluş bir kodlanmış bilgi yaratırken bir de örtük bilgi yaratılmaktadır (Tekeli, 2004: 47). Bilginin bu niteliği, bilgi ekonomisinin kavramsallaştırılmasında ve iktisadi gelişime sorunsalı açısından gelişmekte olan ülkelerin teknolojik gelişme dinamikleri karşısında kendilerini konumlandırabilmelerinde evrimci iktisadın teknolojik gelişme yaklaşımının kaçınılmaz önemine vurgu yapmaktadır. Lundvall ve Johnson 1994'e göre bilgi şu şekilde sınıflandırılmaktadır. Neyi bilmek (know-what) olgular hakkındaki bilgi olarak tanımlanmaktadır. Nedeni Bilmek (know-why) doğa, toplum ve insanla ilgili yasa ve ilkeler hakkındaki bilgidir ve formal eğitim süreci ile kazanılmaktadır. Nasılı bilmek (know-how) bir şeyi yapmaya yönelik yetenekler bütünüdür ve yüz yüze ilişkiler biçiminde aktarılabilmektedir. Özellikle ilişkilere gömülü olarak aktarılabilme özelliği nedeniyle teknolojik gelişmenin yerelleşmesinin temel unsuru olarak ortaya çıkmaktadır. Kimi bilmek (know-who) kimin

ne bildiğini ve kimin ne yapabileceğini bilmek (ağyapı bilgisi) şeklindedir ve bir ağyapının kurulması ve sürdürülmesinde temel bilgi kategorisi olarak ortaya çıkmaktadır. Özellikle son iki bilgi kategorisi küresel ekonomik gelişme sürecinde yerelleşmenin öneminin kavranmasına olanak tanımaktadır.

Tablo 1: Bilgi Kategorileri

Bilgi	Tanım	Bilginin Niteliği
Neyi bilmek (know-what)	Olgular hakkındaki bilgi	Açık
Nedeni Bilmek (know-why)	Doğa, toplum ve insanla ilgili yasa ve ilkeler hakkındaki bilgi	Açık
Nasılı bilmek (know-how)	Bir şeyi yapmaya yönelik yetenekler bütünü	Örtük
Kimi bilmek (know-who)	Kimin ne bildiğini ve kimin ne yapabileceğini bilmek (ağyapı bilgisi)	Örtük

Kaynak: Lundvall ve Johnson 1994'den yararlanılarak hazırlanmıştır

2.2. Teknolojik Öğrenme

Modern iktisat teorisinde Neoklasik ve evrimci olmak üzere teknolojik gelişmeye yönelik iki temel yaklaşım bulunmaktadır. Teknolojiye neoklasik yaklaşım, neoklasik üretim iktisadının bir parçası konumundadır. Bu kuramın en önemli özelliklerinden biri, üretim teknolojisini girdi ile çıktı arasındaki ilişkiyi gösteren üretim fonksiyonu ile tanımlamasıdır (Taymaz,2001:6). Neoklasik iktisat teknolojik gelişmeyi üretim fonksiyonu bağlamında ele aldığı için öncelikle neoklasik üretim fonksiyonu incelenmelidir. "Neoklasik üretim fonksiyonu, üretim faktörleri seti ile maksimum çıktı arasındaki teknolojik ilişkileri göstermek ve uzun dönem koşulları altında üretim faktörlerinin göreli fiyatları ile göreli kullanım miktarları arasındaki ilişkiyi vermek üzere kurulmuş bir bağıntıdır."(Ersel, 1971: 8) Neoklasik iktisat teorisini teknolojik gelişme yaklaşımına göre, teknolojik gelişmenin etkisi üretim fonksiyonu eğrisi üzerinde kendini gösterecektir. Teknolojik gelişme sonucu üretim fonksiyonu eğrisi yukarıya kayacaktır. Bu bağlamda üretim fonksiyonunun tanımladığı temel girdiler olan emek ve sermayenin çıktı üzerindeki etkisi düşüldükten sonra geriye kalan artık teknolojik gelişmenin sonucu olacaktır. Teknolojik gelişme sonucu aynı ürün miktarı daha az girdi kullanılarak elde edileceği için eşürün eğrisi de orijine doğru kayacaktır. Teknolojik gelişme süreç yenilikleri ve ürün yenilikleri olarak sınıflandırılabilir. Süreç yenilikleri, girdi fiyatları sabitken ürün başına ortalama maliyetleri düşüren iyileşmeler olarak tanımlanabilir. Teknolojideki yeni ürün üretimine olanak veren iyileşmeler ise ürün yenilikleri olacaktır. Neoklasik iktisadın teknolojik gelişme yaklaşımına göre, teknoloji tüm firmalar için veridir ve firmalar aynı üretim fonksiyonu üzerinde hareket etmektedirler. Bu nedenle teknoloji dışsaldır ve kamusal niteliktedir (Soyak, 1996: 26). Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak tam bilgi varsayımı altında firmalar teknolojiye zahmetsiz eşdeyişle hiçbir maliyete katlanmaksızın ulaşabilirler. Günümüz bilgi çağı ekonomisinde rekabetçiliğin, sürdürülebilir iktisadi büyümenin kaynağı mevcut kaynakları yeni iktisadi değerlere dönüştürecek faaliyetlere, eşdeyişle teknolojik yenilik faaliyetlerine bağımlı hale gelmiştir. Evrimci iktisadın teknolojik gelişmeye yaklaşımı neoklasik yaklaşımdan önemli ölçüde ayrışmaktadır. Evrimci iktisadın teknolojik gelişme yaklaşımının üç temel özelliği vardır (Pyka 2002: 256).

Yenilik süreci, teknoloji geliştirme yatırımları büyük ölçüde belirsizlik içerirler. Bu nedenle karar alıcılar tam bilgiye dayalı,ençoklaştırmacı rasyonel kararlar alamazlar. Önceki deneyimlere göre karar alma, örtük bilgi paylaşımları yeniliğin ortaya çıkışında belirleyici olmaktadır.Karar alıcı iktisadi ajanlar birbirinden farklıdır.

Öğrenme süreçlerin gerçekleştiği, teknolojik yeniliklerin doğduğu zaman boyutu gerçek ilişkilerin yaşandığı tarihsel zamandır. Gerçek tarihsel zaman içerisinde gerçekleşen tersinmez ilişkiler yola bağımlı (path dependency) süreçler biçiminde tezahür eder.

Evrimci yaklaşımın temel özelliklerinden iki önemli sonuç çıkmaktadır. Ekonomik ajanlar birbirlerinden farklı oldukları ve gerçek belirsizlik ortamında geçmiş tecrübelerine dayanarak (rutinlere bağlı olarak) maksimizasyon amacına odaklanmayan kararlar verdikleri için firmaların sahip oldukları örtük bilgiler yenilik süreçlerinin en önemli girdisi haline gelmektedir. Farklı firmaların farklı rutinlere göre davranmaları teknolojik gelişmenin yerelleşmesi sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan teknolojik yeniliklerin doğduğu zaman gerçek tarihsel zaman olduğu ve teknolojik gelişme süreci kurumsal değişmeleri içeren tersinmez bir süreç olduğu için, teknolojik

gelişme yönünde belirli yollar oluşmakta ve gelişme süreci bu yollara bağımlı olarak belirli bir yönde kilitlenme davranışı göstermektedir

İktisadi ajanlar birbirinden farklı olduğu için teknoloji tüm firmalar için aynı ve veri değildir, bu nedenle tüm firmalar tek bir üretim fonksiyonu eğrisi üzerinde yer almazlar diğer taraftan neoklasik iktisadın temel varsayımının aksine piyasa ajanlarının sahip olduğu bilgi tam değildir. Bu yaklaşıma göre teknolojinin üretilmesi, öğrenilmesi, kullanılması çaba gerektiren maliyet unsuru olan ve firmalar arasında eşitsiz olarak dağılmış bir yetenektir. Teknolojik gelişme firmaların bünyelerinde üretilen kodlanmış ve örtük bilgi birikimine bağlı olduğu için; firmalar aynı üretim fonksiyonu eğrisi üzerinde yer almazlar ve teknolojik gelişme bazı firmalara üstünlük sağlayan yerelleşmiş öğrenme süreçlerini içeren bir duruma gelmektedir. Yeni teknolojilerin kullanıma girmesi ancak deneyim ve öğrenme ile elde edilebilen örtük bilgi birikimine ihtiyaç duyar. Günümüz bilgi çağı ekonomisinde en temel kaynak bilgi ise, en önemli süreç de öğrenme olmaktadır. Çünkü öğrenme, firmalar arasındaki çeşitlenmenin, eşdeyişle, türdeş olmamanın temel nedeni olmaktadır. Öğrenen bir organizasyon olarak firmanın örtük bilgi biriktirme faaliyetlerinin temel kaynağı yerelleşmiş öğrenme süreçleridir. Öğrenme, firma ya da bireylerin yeni bilgileri kazanması, yaratması olarak tanımlanabilir. (Kim, 1999: 119), Temel olarak dört temel öğrenme tarzı vardır:

- Araştırarak Öğrenme (Learning by searching)
- Yaparak / Kullanarak Öğrenme (Learning by doing/ using)
- Eğitimle Öğrenme (Learning by training)
- Etkileşimle Öğrenme (Learning by interacting)

Öğrenme sürecinde, firma dışsal kaynaklardan kodlanmış bilgi elde eder, bunu mevcut örtük bilgisi ile birleştirir ve firmaya özgü örtük bilgi birikimini arttırır. Bu bilgi biriktirme süreci amaçlı, zaman isteyen, maliyetli, çoğunlukla doğrusal olmayan ancak birikimsel ve firmanın geçmiş deneyimlerine bağlı olan bir süreçtir. Teknolojik bilgi birikiminin etkileşimli ve teknolojiye özgü doğası nedeniyle yalnızca tek bir teknolojik yörünge değil birbirinden farklı birçok teknolojik yörünge mevcut olmaktadır (Lall, 2002: 16).

Tablo 2:Temel Öğrenme Tarzları

Öğrenme Tarzı	Öğrenmenin Kaynağı
Araştırarak Öğrenme	Ar-Ge Faaliyetleri
Yaparak Öğrenme	Üretim
Kullanarak Öğrenme	Sermaye Malı Kullanımı
Eğitimle Öğrenme	Hizmet İçi Eğitim
Etkileşimle Öğrenme	Çevre (Diğer Firmalar, Tüketiciler, Tedarikçiler) İle Etkileşim

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir

Eğer bir organize öğrenme sürecinin bir problemin çözümüne yönelik yeni bir bilgi üretimi ile sonuçlanması için öğrenme süreci doğrusal değil fakat etkileşimli olmak zorundadır ve bu öğrenme süreci normatif bir önerme olarak ideal düzlemde eşitlikçi bir temele dayanmalıdır. Doğrusal öğrenme modelinde öğrenen özne öğrenme süreci öncesinde öğretici özne tarafından yapılandırılan bilgi setini pasif bir biçimde benimserken, öğrenme süreci içerisinde bilgi setine ve öğretici özneye yönelik bir eylemde bulunma ya da bilgi seti üzerinde bir değişiklik talebinde bulunma olanağından mahkûmdur. Bu nedenle doğrusal öğrenme modelinde öğrenme sürecinin sonucu, süreç öncesinde tanımlanmıştır ve öğrenmenin ortaya çıkaracağı bilgi akışı önceden belirlenmiştir (Norman ,2005:535). Bu nedenle bu tür bir öğrenme sürecinde gerçek belirsizliğin ortaya çıkarttığı sorunları çözmeye yönelik bilgi stoku artışı yaratma olasılığı son derece azdır. Yaparak öğrenme, etkileşimle öğrenme, eğitimle öğrenme gibi tüm öğrenme süreçleri teknolojik gelişme faaliyetinin temelini oluşturdukları gibi öğrenme sürecinin karşılıklık temeline dayanan etkileşimli doğasını da ortaya koymaktadır. Öğrenme

her bir firmanın kullandığı teknik tarafından içerilmiş olduğu için, öğrenme süreci kaçınılmaz olarak yerel özellik gösterecektir. Öğrenme sürecinde ortaya çıkan bilgi yerel, eşdeyişle firmaya özgü ise üretim fonksiyonundaki değişme firmanın faaliyette bulunduğu nokta üzerinde gerçekleşecek, üretim fonksiyonu yerel olarak kayacaktır (Antonelli 1995:10). Yerelleşmiş teknolojik değişme firmalar arasındaki farklılığı ortaya çıkaran en önemli unsur olmaktadır. Yerelleşmiş teknolojik gelişme olgusu alan ekonomisi bağlamında bilginin yerel doğasına gönderme yaparak teknolojinin bölgeye ya da mekâna bağlı doğasının anlaşılmasına olanak tanımaktadır. Bir bölgedeki küme içerisinde yer alan tüm firmaları bir bütün olarak ele alındığında firmalar arasında yaratılan bilgi akışına bağlı olarak ortaya çıkan sinerji o bölgeyi küresel ekonomi içinde yer alan tüm diğer bölgelerden yerel özellikleri bağlamında ayıracaktır (Bkz. Şekil:1).

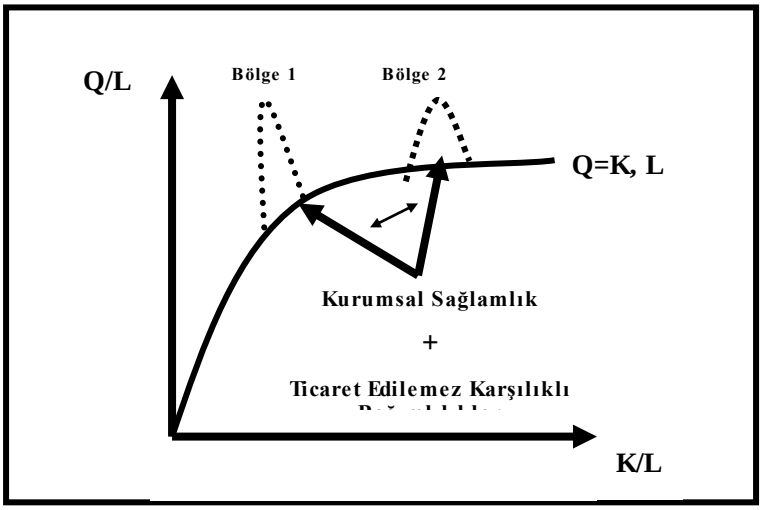

Şekil 1:Üretim Fonksiyonunda Yerelleşmiş Değişme ve Bölge Ekonomisi

Kaynak: Yazarlar

Küreselleşen dünya da rekabet gücünün bir bütün olarak küme bünyesinde gelişmesinin temelinde yatan güven ve işbirliği temelinde gelişen teknoloji üretim kapasitesinin arttırılması yatmaktadır. Bu sürecin arkasında bölgeye özgü özellikler belirleyici olmakta ve kurumsal sağlamlık önemli bir rol oynamaktadır "Kurumsal Sağlamlık (institutional thickness)" içinde kurumalar arası etkileşim ve sinerji, birçok ajanın ortak temsili, ortak endüstriyel amaç, paylaşılan değer ve normların olduğu faktörlerin birleşimi olarak tanımlanabilir (Amin ve Trift, 1994: 15, Akt: Norman, 2005: 533). Bunun yanında "sosyal ilişkiler içinde gömülü olarak bulunan, "ticaret edilemez karşılıklı bağımlılıklar (*untraded interdependencies*)" biçiminde tanımlanan ve ortama özgü olan değerler, tecrübeler, yetkinliklerin rolü bölgenin rekbetçliğinde belirleyici olmaktadır (Dosi,1988: 226).

3.KÜRESEL BİLGİ EKONOMİSİNDE YERELLEŞME DİNAMİKLERİ

3.1 Post Fordizmin Mekânsal Örgütlenmesi

20. yüzyılda ulus devletlerin ortaya çıkması ile birlikte ekonomik yapı homojen bir ulusal devletin sınırları içinde tanımlanmaya başlamıştır. Bu paradigmaya bağlı olarak bölgesel olana bakış ulusal devlete referansla, bölgesel farklılıklara bakış ise ulusal ekonominin bütünleşmesinin önünde engel olup olmayacağı temelinde kurulmuştur. Daha sonra homojen bir ulusal ekonomi tanımına atıfla bölgesel farklılıkların aşılabilir bir sorun olduğu ve ulusal devletin gelişmesi önünde bir engel olamayacağı anlayışı yerleşmeye başlamıştır (Eraydın, 2002: 3). Ulusal devlet ve ulusal ekonomi paradigmasına bağlı olarak iktisat alan yazınında da kalkınma olgusu 20. yüzyılın son çeyreğine kadar ağırlıklı olarak makro faktörler çerçevesinde incelenmiş ve çoğunlukla, ulusal makroekonomik çevreyi yeniden yapılandırmaya yönelik politika seçeneklerinin belirlenmesi ile ilgili bir mesele olduğu düşünülmüştür. Ancak kalkınmayı ulusal çerçevede elen yaklaşımlar dışında ele alan ve kalkınmanın sadece makro iktisadi faktörlerle değil aynı zamanda belli bölgelerde gerçekleşen süreçler tarafından şekillendiğine dair görüşlerin 19. yüzyıldan itibaren ele alındığı görülmektedir. Bu dönemde konunun ilk olarak iktisatçı Marshall tarafından ortaya atıldığı görülmektedir. Örneğin Alfred Marshall endüstriyel bölgelerdeki iktisadi kalkınmayı desteklemede "atmosfer"in rolünü vurgulamıştır (Fikirkoç

vd., 2007: 2). Nitekim dışsallıkların ekonomik gelişme sürecindeki önemine ilk vurgu yapan iktisatçı da Marshall olmuştur. Karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçek ekonomileri kentlerin oluşum süreçlerinde etkili olurken özellikle büyük endüstriyel kentlerin oluşumunda ise üretimde gerçekleşen pozitif dışsallıklar belirleyici olmaktadır. Nitekim dışsallıkları geniş bir kapsamda bireylerarasında gerçekleşen fiyat dışı bütün karşılıklı ilişkilerin toplamı şeklinde tanımlanırsa kentlerin oluşum süreçlerinde de pozitif dışsallıkların önemli bir rol oynamaktadır (Küçüker, 1998: 44). Marshall'ın endüstriyel bölge kavramı, bir ya da birkaç endüstrinin belirli bir alanda kümelenmesi olgusunu açıklamak için kullanılmıştır. Uzmanlaşmış endüstrilerin belirli bir alanda yerleşmelerinin nedenlerini açıklamak için Marshall'ın sunduğu argümanlar şunlardır (Küçüker, 1998: 44, 45) ;

Uzmanlaşmış servis firmaları veya fason üretim yapan firmaların bulunduğu bir alana firmaların yerleşmeleri çeşitli avantajlar sağlamaktadır. Bunun yanı sıra vasıflı işgücünün de bölgede toplanması ile birlikte hem firmalar hem de işgücü arz edenler çeşitli yararlar sağlamaktadır.

Endüstriyel bölgelerin oluşması ile birlikte bu bölgelerde daha ucuza girdi üreten tedarikçilerin varlığı verimlilik artışlarını gündeme getirir.

Endüstriyel bölgelerde bilgi yayılması daha kolay olduğundan ortaya çıkacak teknolojik ilerleme verimlilik artışını sağlayacaktır.

2. Dünya Savaşı sonrası dönemde fordist birikim rejimine dayalı kapitaliste gelişme modeli, Keynesci toplam talep yönlü politikalarla desteklenirken gelişmiş merkez ülkelerde sınıfsal uzlaşmayı temsil eden sosyal politika uygulamaları ile gelir eşitsizliğini azaltmaya çalışan güçlü refah devleti, gelişmekte olan çevre ülkelerde ise devletin yol göstericiliğinde kalkınma girişimi olarak ortaya çıkmıştır (Amin, 2000: 3). Ekonomik gelişme bölgesel boyutta planlama ve mekânın akılcı örgütlenmesi sorunu içinde ele alınmış, bölgesel gelişme bölgeler arası farklılıkları ortadan kaldırmaya yönelik, kaynakları yeniden dağıtan merkezi devlet yaklaşımı etrafında çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda bölgeler arası denge kavramı ekonomik kalkınmanın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. 1970'li yıllarla birlikte; büyük ölçekli sanayi işletmelerine dayanan Fordist üretim sisteminin, hızla değişen teknolojik çevre şartları ve tüketici talebi karşısında hantal kalması sistemik bir kriz yaratmıştır. Merkez ülkelerde kar oranların düşmesinin yarattığı kriz ortamında arz yönlü iktisadi politikalar gündeme gelmiş Keynesci talep politikaları ve bunun en temel aktörü merkezi refah devleti sorgulanmaya başlamıştır. Krizin ilk yansımaları küresel üretimin mekânsal organizasyonundaki değişme biçimine olmuştur. Merkezdeki büyük işletmeler üretim tesislerini işgücü maliyetlerinin düşük olduğu gelişmekte olan ülkelere kaydırmaya başlamışlar bu ülkelerde bu gelişmekten faydalanabilmek için liberalizasyon politikalarını uygulamaya koyarak, merkezi kalkınmacı devlet paradigmasından, düzenleyici devlet paradigmasına geçiş yapmışlardır. Bu kriz ortamından kaynaklanan çevresel belirsizlik uyum gücü görece yüksek küçük ölçekli firmalara büyük firmalar karşısında rekabetçi üstünlükler sağlamıştır. 1980'li yılların başından itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayileri içinde küçük ölçekli firmaların ağırlığı artma eğilimine girmiştir (Taymaz , 2005). "Esnek uzmanlaşma, kitlesel üretimin aksine nitelikli emek ve esnek üretim biçiminde, genel amaçlı makineler kullanılarak gerçekleştirilen çeşitli ürünlerin küçük ölçekli imalatıdır " (Altay ve diğ. , 2004:19). Esnek üretim sistemi gerek maliyetlerde sağladığı düşüş gerekse üretilen malların kalitesinde sağlanan artış sayesinde küçük ve orta ölçekli firmaların büyük ölçekli firmalarla gerek yurtiçinde gerekse yurtdışında rekabet etmelerinin önünü açmış ve aralarında ürün farklılaşması ve ağ yapısına dayanan sınaî kümeler oluşturmalarına neden olmuştur (Altay ve diğ. , 2004:20).

Piore ve Sabel 1984 Kuzey İtalya ve diğer ülkelerdeki yeni endüstriyel bölge oluşumları üzerine yaptığı çalışmalar Post Fordist mekansal örgütlenme dinamiklerinin ortaya konmasında belirleyici olmuştur. Yeni ürünlerin üretildiği bölgesel kümelerin ortaya çıkışı dünya ölçeğinde yeniden örgütlenen küresel kapitalizmin ortaya çıkarttığı temel bir eğilim olarak analiz edildi. Bu yeni süreçte üretim; temelde KOBİ ölçeğinde olan yerel firmalar ile bunları destekleyici firma dışı organizasyonların oluşturduğu kümelenmeleri biçiminde ortaya çıkan ağyapı ekonomileri çerçevesinde gerçekleşmeye başladı. Bu kümeler yüksek derecede uyum yeteneği geliştirebilmek için yeni teknolojileri kullanan ve benzer teknolojik donanıma sahip diğer firmalarla işbirliği içinde rekabet eden özellikler göstermekteydiler. Bu yeni yapılanma Piore ve Sabel tarafından rekabetçiliğin

sağlanmasına yönelik bir dönüşüm olarak ele alınırken 1930'lardan 1970'li yılların başına kadar süren dikey entegrasyon temelli Fordist üretim organizasyon modelinin bir alternatifi olarak sunulmuştur.

Porter (1990) coğrafik kümelenmenin bir organizasyon gücü olarak ulusal endüstrinin rekabetçi yapısını nasıl etkileyeceği üzerinde analizlerini gerçekleştirmiştir. Ayrıca coğrafi kümelenmenin firmalar arasında bilgi alışverişini kolaylaştıracağını, yeniliklerin yayılmasını sağlayacağını belirtmiştir. Scott (1992), Cooke ve Morgan (1993) ,bölgedeki ağ yapılarının temel özelliğinin bölgedeki kamu ve özel sektörü destekleyen kurum ve kuruluşları, teknolojinin yayılması, firmalar arası etkileşimin sağlanması ve yenilik odaklı firmaların bölgede yoğunlaşması gibi önceliklerin sağlanmasına yönlendirmek olduğundan bahsetmektedir Markusen vd. (1999) Esnek uzmanlaşma modeline büyük firmaların, devlet temsilcilerinin, yerel sabit kapitalin ve vasıflı işgücü gibi unsurları katarak, önemini vurgulamıştır. (Dawkins,2000:144).

Esnek uzmanlaşma ve üretim teorisine göre; endüstriyel bölgelerin ortaya çıkış süreci, endüstriyel bölgelerin örgütlenme biçimi ile yakından ilişkili olmaktadır. Ayrıca bu teoride diğer bir önemli noktada da endüstrilerin bölgenin karakteristik özelliklerini etkileme gücüne sahip olmalarıdır. Endüstriler ara tedarikçi ve tüketicilerin oluşturduğu alana yerleşmek yerine kendi ekonomik alanını oluşturarak bölgesel büyümenin ana faktörünün bölgesel karakteristikler değil bizzat endüstrilerin kendisi olduğunu ortaya koymuşlardır. Yeni endüstriyel bölgeler yaklaşımı olarak ta bilinen bu yaklaşıma göre fordist üretim sürecinin 1970'lerin sonunda yerini bilgi ve teknoloji yoğun ve esnek üretim örgütlenmesine sahip firmaların oluşturduğu endüstrilere bırakma süreci ile birlikte bu yeni endüstriler için yerleşim imkânı ortaya çıkmıştır. Yeni endüstrilerin yerleştiği bölgelerde büyüme süreci yaşanırken diğer bölgelerde gelişme ya çok az ya da hiç görülmemektedir. Bu evrede, ana firmaya bağlı küçük firmaların oluşturulması (dikey ayrışma) temel özelliktir. Bu sürecin sonunda bölgeyi oluşturan sektör içinde dışsal ölçek ekonomileri gerçekleşirken diğer taraftan büyüyen endüstrinin oluşturduğu yeni yığılma ekonomileri ortaya çıkmaktadır. Bu dinamik evrenin son sürecini ise "büyüme periferileri" oluşturmaktadır. Esnek üretim teorisi Kaliforniya Dışsal Ekonomiler Ekolü'nün bir ürünü olarak gelişmiştir ve Marshall'ın endüstriyel bölge kavramı üzerine kurulmuştur. Firmalar için dışsal, bölge için ise içsel olan endüstriyel bölge kavramının avantajlarından yararlanmak için firmaların belirli alanlarda yoğunlaşmaları gerekli koşul olmaktadır. Böylece ortaya çıkan avantajlardan yararlanma süreci neoklasik yığılma ekonomisi teorisindeki yerelleşme (localization) ekonomilerinin oluşmasını sağlamaktadır. Şekil 2'de görüldüğü gibi belirtilen dinamik sürecin izlediği aşamalardan ilki yerelleşme aşamasıdır. Bu aşamada eski sanayi alanlarından farklı yerlerde yeni endüstriyel alanlar oluşturulmaktadır. İkinci aşamada ise endüstrilerin yerleştiği bu yeni alanlar büyürken diğer bölgeler gerilemekte ya da aynı kalmaktadır. Üçüncü aşama ise ana firma faaliyetlerini farklı yerlerdeki firmalara devretmektedir. Dördüncü ve son aşamada ise bölgesel hiyerarşi tersine dönmekte ve merkezin kayması söz konusu olmaktadır. (Kazdağlı,1998:85,86; Ildırar,2004:84,85)

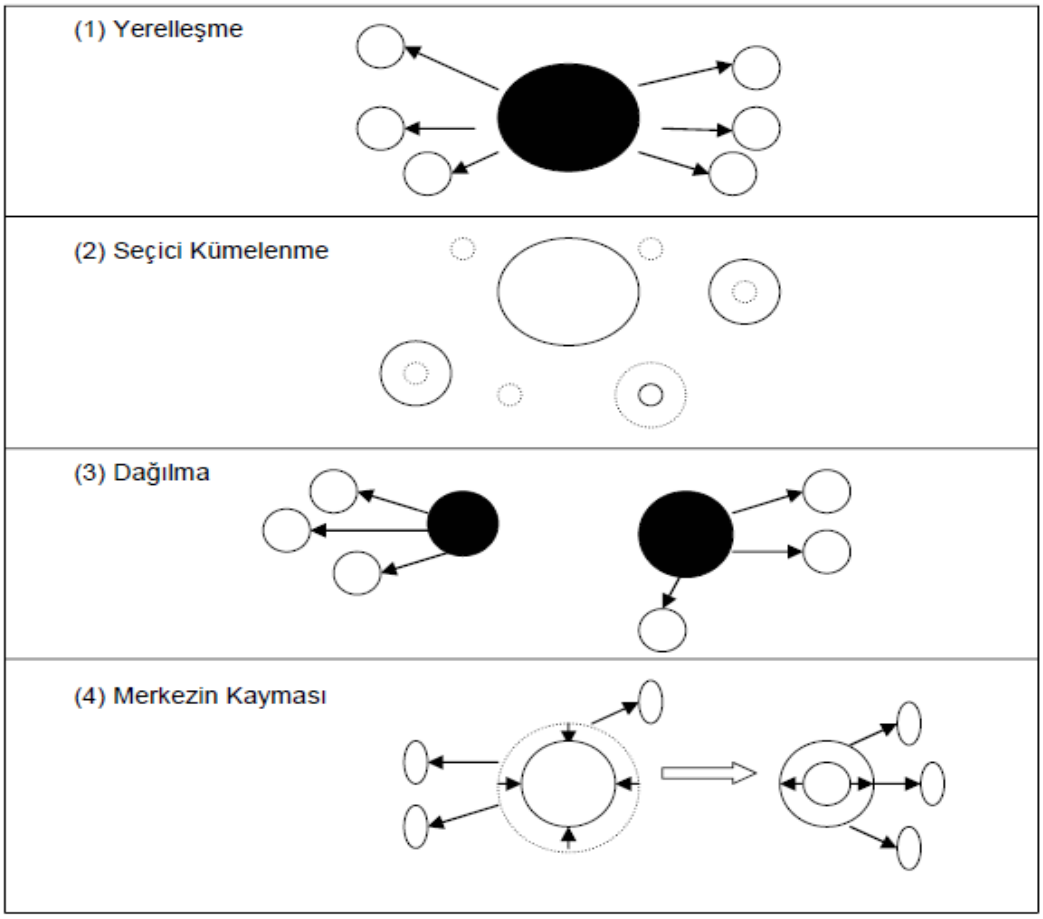

Şekil 2:Coğrafi Endüstrileşme Model Şeması

Kaynak: Sternberg,1996,526

.3.2. Öğrenen Bölge

Öğrenen bölge kavramı, öğrenen ekonomi yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Lundvall ve Johnson (1994) öğrenen ekonomi kavramına vurgu yaparak, yeni ekonomide en önemli kaynağın bilgi olduğunu ve en önemli sürecin de öğrenme olduğu belirtilmektedir. Bilgi ekonomisinde öğrenmenin en temel kaynağı, ekonomik ve toplumsal yapının bir ağyapılar bütünü olarak tanımlanmasına koşut olarak aktörler arasında bilgi, teknoloji tecrübe paylaşılması faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan etkileşerek öğrenme süreci olmaktadır. Öğrenen ekonomi kavramı kurumsal ekonomistlerin "Aalborg Üniversitesi (Danimarka) çevresi" tarafından ortaya atılmıştır. Kavram, enformasyon, bilgisayar, haberleşme sektörlerinde yaşanan değişim ve esnek üretim sistemlerinin ekonomideki egemenliğini belirtmede kullanılmaktadır (Kumral vd.,1998:28). Öğrenen bölge kavramı, öğrenen ekonomi yaklaşımının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bilgi ekonomisinde öğrenmenin en temel kaynağı, ekonomik ve toplumsal yapının bir ağyapılar bütünü olarak tanımlanmasına koşut olarak aktörler arasında bilgi, teknoloji tecrübe paylaşılması faaliyetlerine bağlı olarak ortaya çıkan etkileşerek öğrenme süreci olmaktadır. Etkileşimle öğrenme, toplumsal öğrenmenin yanında teknik ve iletişimsel öğrenmeyi de kapsamaktadır. Öğrenen bölge kavramı yenilik iktisadı ve ekonomik coğrafya disiplinleri bağlamında, öğrenmenin ve yenilikçiliğin ortaya çıktığı coğrafi bir alana atıf yapılarak tanımlanmaktadır (Norman, 2005:525). Öğrenen bölge bilgi ve yeni fikirleri bir araya getirme, geliştirme işlevine sahip, bilgi akışı ve öğrenme süreçleri için altyapı ve uygun çevre sağlayan, inovasyonun iktisadi büyümenin tek kaynağı haline geldiği küresel kapitalimin bölge temelinde örgütlenmiş aktörleri olarak tanımlanabilirler (Florida,1995:528). Bu bilgi yoğun kümelenmeye bağlı olarak, coğrafi alanda yenilikçi yetkinliklere bağlı olarak sürekli gelişme, bilgi paylaşımı ile örgütsel öğrenme süreçleri meydana gelmektedir. Öğrenen bölgeler bilgiyi toplayan, yeniden dağıtan, öğrenmenin ortaya çıkması için uygun çevreyi sunan, küresel üretim

sisteminde meydana gelen değişmeler karşısında öğrenme yetkinliğine bağlı olarak uyum yeteneği üreten bölge temelinde tanımlı ağyapılardır. Öğrenen bölge yaklaşımına göre bölgesel gelişme iki özellik taşımaktadır (Norman 2005:527).

Gelişme amacı bilgi temeli firma düzeyinde rekabetçiliğin tesisi ile olanaklıdır.

Bölgesel gelişme ancak katılımcı, etkileşimli ve doğrusal olmayan öğrenme biçimine sahip bölgesel paydaşların katılımı ile olanaklı olacaktır.

Tablo 3'de görüldüğü üzere yığın ekonomilerinden öğrenen bölge süreci beraberinde büyük toplumsal değişimleri getirmektedir. Bölgeler günümüzde yaşanan bilgi yoğun kapitalizm sürecinin ana unsuru olmaktadır. Çünkü bölgeler bilginin yaratılmasında ve öğrenilmesinde etkin unsur olmaktadırlar. Öğrenen bölge kavramı da bilgilerin toplandığı ve sağladıkları altyapı ve çevresel koşullar ile bilgi, fikir ve öğrenmenin yayılmasının kolaylaştırıldığı alan olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle öğrenen bölgeler, yeniliğin, ekonomik gelişmenin ve küreselleşmenin önemli bir aracı durumundadır (Florida:1995:528).

Öğrenen bölge açısından ,bölgesel kalkınmanın en önemli faktörü KOBİ'lerin yenilik becerileridir.Ancak KOBİ'lerin yenilik süreçlerini geliştirmede gerekli bilginin sağlanması ve kendi ihtiyaçları doğrultusunda uyarlanması için desteğe ihtiyaç duymaktadır.Bu destek firmaların faaliyette bulunduğu yerel ortamdan sağlanmaktadır (Kumral vd.,1998:32).

Tablo 3: Kitle Üretiminden Öğrenen Bölgelere

Rekabetin Temeli	Rekabetçi avantajlar; •doğal kaynaklar •fiziksel işgücüne dayanmaktadır.	Sürdürülebilir avantajlar; •bilginin yaratılması •sürekli gelişmeye dayamaktadır.
Üretim sistemi	Kitle üretimi: •fiziksel işgücü değer kaynağı olmakta •Yenlik ve üretim süreçleri birbirinden ayrılmaktadır.	Bilgi temelli üretim: •sürekli yaratıcılık •bilgi değer kaynağı olmakta •yenilik ve üretim arasında bir sentez oluşturulmakta
Üretim altyapısı	Mesafeli tedarikçi ilişkileri	Firma ağları ve tedarikçi sitemleri yeniliğin kaynağı olmakta
İnsan Altyapısı	•kalifiye olmayan ucuz işgücü •Taylorist işgücü •Taylorist eğitim ve mesleki eğitim	•kalifiye işgücü •insan kaynaklarında sürekli gelişme •eğitim ve mesleki eğitimde sürekli gelişme
Fiziksel ve iletişim Altyapısı	Ülke içine yönelik fiziksel altyapı	•global fiziksel ve iletişim altyapısı •elektronik data değişimi
Sanayi Yönetim sistemi	•işbirlikçi olmayan ilişkiler •düzenleyici yapının yönetim ve kontrolü	•karşılıklı bağımlı ilişkileri •ağ organizasyonu •esnek düzenleyici yapı

Kaynak: Florida:1995:533

4.YENİ BÖLGESEL POLİTİKALAR VE TÜRKİYE İÇİN ÖNERİLER

Günümüz bilgi çağı ekonomisinde bölgesel gelişme, bölge kaynaklarını rekabetçi üstünlükler sağlayacak teknoloji geliştirme faaliyetlerine yönlendirmek suretiyle olanaklı hale gelmektedir. Yeni fikirlerin yaratılması ve ekonomik faaliyetlere uygulanması olarak tanımlanabilecek yenilik ise, iktisadi büyümenin uzun dönemli performansının temel belirleyicisi olmaktadır. İktisadi büyümenin temel belirleyicisini inovasyona bağlayan yaklaşımın giderek önem kazanmasına bağlı olarak bölgesel gelişme sürecinin analiz edildiği paradigma da dönüşüme uğramıştır. Yeniliğin alansal boyutu bölgesel yenilik sistemi, öğrenen bölge çerçevesinde incelenirken, bölgesel ağyapılar yüz yüze ilişkiler sonucu ortaya çıkan sosyal sermaye, bilginin sosyal ilişkiler içindeki gömülü niteliği kavramları öne çıkmıştır. Bu bağlamda bölgesel gelişme sorunu bölgeler arası farklılıkları giderme problemi olmaktan çıkmış, bölgenin küresel rekabetçiliğini arttırmaya yönelik bölgesel aktörlerin başını çektiği yenilikçilik ve sürdürülebilir rekabetçilik temelli bir gelişme modeli yaratma sorununa dönüşmüştür.

Ülkemizde merkezi hükümet geçmişten beri bölgeler arası gelişmişlik farklarını azaltmak doğrultusunda çeşitli plan ve projeler uygulamasına rağmen istenilen sonuca ulaşamamıştır. Avrupa Birliğine üyelik süreci ile birlikte Kalkınma Ajansları yasası ve 'İstikrar içinde büyüyen, gelirini daha adil paylaşan, küresel ölçekte rekabet gücüne sahip, bilgi toplumuna dönüşen, AB'ye üyelik için uyum sürecini tamamlamış bir Türkiye' (DPT, 2006: 1) vizyonu ile Dokuzuncu Kalkınma Planı hazırlanmıştır. Planda belirlenen vizyona ulaşılabilmesi için gelişme eksenleri belirlenmiştir. Bunlar rekabet gücünün ve istihdamın artırılması, beşeri gelişme ve sosyal dayanışmanın güçlendirilmesi, bölgesel gelişmenin sağlanması ve kamu hizmetlerinde kalitenin artırılmasıdır (DPT, 2006: 1,2). Gelişme eksenlerinden biri olan bölgesel gelişmenin sağlanması başlığı altında bölgesel yenilik altyapısının hazırlanmasını ve yenilikçi girişimlerin desteklenmesi gerekliliğinden ve kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör ve STK'lar arasında işbirliği ortamı yaratılarak yenilik sürecini destekleyen bir bilgi ağının oluşturulmasının yolu açılmış olacağından bahsedilmektedir (DPT, 2006: 93). Avrupa Birliğine aday olan ve birlikle bütünleşmek isteyen Türkiye bu doğrultuda 2006 yılında yürürlüğe giren 5449 sayılı yasa ile kalkınma bölgesel gelişmenin kurumsal ayağı olan Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Kalkınma ajanslarının kurulumu ile birlikte bölgesel gelişme sorunu bölgeler arası farklılıkları giderme problemi olmaktan çıkmış, bölgenin küresel rekabetçiliğini arttırmaya yönelik bölgesel aktörlerin başını çektiği yenilikçilik ve sürdürülebilir rekabetçilik temelli bir gelişme modeli yaratma sorununa dönüşmüştür. Uygulanacak bölgesel politikalar yerel ve merkezi kuruluşlar arasında koordinasyon sağlayan, yerel kurum ve kuruluşları bölgesel politikaların belirlenmesine dâhil eden, bölge sorunlarına çözüm arayan ve bu doğrultuda yerel kaynakları harekete geçirecek bir şekilde tasarlanır olmuştur.

5.SONUÇ

Bilgi temelli üretime dayanan küresel kapitalizmin bir ağyapı bütünü içerisinde dünya ölçeğindeki mekânsal örgütlenmesine bağlı olarak, dünya ekonomisinde coğrafyanın öneminin azalacağı öngörüsünün tersine bölgeler yeni küresel ekonominin başat aktörleri haline gelmiştir. 20.yy büyük bir bölümünde başarılı ulusal ekonomilerin yanında bölgesel ekonomiler de kömür, demir gibi doğal kaynaklara dayalı olarak çelik, kimyasallar ile otomobil gibi dayanıklı tüketim malları üretimine bağlı olarak gelişme göstermişlerdir. Bu gelişmelere bağlı olarak küresel bilgi ekonomisinde rekabet edebilmek için firmalar işbirliği içinde rekabet stratejisini benimsemelidirler. Bu strateji bağlamında bölgesel kümelerin önemi özellikle teknoloji geliştirme faaliyetlerine yönelik bilgi akışını hızlandırdığı için artmaktadır. Bu nedenle yenlikçiğin geliştirilmesine yönelik bölgesel politikaların önemi her geçen gün artmaktadır. Bölgesel gelişmenin, tüm paydaşların katıldığı bir yenilikçilik stratejisinin geliştirilmesine bağlı olduğu bilgi ekonomisinde, düşük ve orta düzey teknolojili tekniklerin egemen olduğu "geleneksel üretim bölgelerinin (*old industrial area*)" yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelerde ulusal yenilik sistemin yetersizlikleri bölgesel gelişmeyi de tıkamaktadır. Evrimci, yenilikçilik temelli bölgesel gelişme paradigmasının öne sürdüğü gibi gelişmenin koşullar uygun olunca kilitlemiş (lock-in) bölgeleri yenilikçi bir bölge haline dönüştürecek aktörlerin kendiliğinden ortaya çıkacağı varsayımı geçerli olduğu ileri sürülemez (Tekeli 2008(b):305). Merkezi devletin kaynakları yeniden dağıtıcı işlevini bıraktığı bir dönemde yerel yönetimler, STK'lar bölgesel girişimci platformları ve üniversiteler bölgesel kilitlenmişliği açmak için harekete geçebilecek temel aktörlerdir. Bu gelişmeye bağlı olarak Merkezi Hükümetin Yukarıdan aşağıya uyguladığı bölgesel

politikaların yerini aşağıdan yukarıya yani bölgenin sorunlarını çözmeye yönelik aynı zamanda da ulusal programlarla uyumlu plan ve programlar gündeme gelmiştir. Bu programların uygulanmasına bağlı olarak bölgesel bilgi aktarım altyapıları geliştirilerek bölgeler küresel firmalar ve onların tedarikçileri için birer çekim merkezi haline getirilebiliriler. Florida'nın da belirttiği gibi bölgeler bu yeni küresel rekabetçi ekonomi içersinde bilgiyi üretmenin ve sürekli öğrenmenin ilkelerine kendilerini uydurmak zorundadırlar (Florida,1995:532). Öğrenen bölgeler bilgi, fikir akışına ve öğrenme etkinliğinin gerçekleşmesine olanak tanıyarak bilgi temelli firmalar için tüm ilgili çevreyi ve altyapıyı sağlamakta oldukları için yerel aktörlerin içinde yer alacağı bölgesel inovasyon sistemi geliştirme politikaları bölgesel rekabetçiliğin tesisi için vazgeçilmez hale gelmiştir.

6. KAYNAKLAR

Altay, O., N., Gacaner, A., Çatık, N., 2004. Ege Bölgesinin Kalkınmasında Finansal Kurumsallaşma Araç Olabilir mi?, Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu, 10-12 Eylül 2003 Denizli.

Amin, S., 2000. The Political Economy of The Twentieth Century, Montly Review, 52, June, ss.1-17.

Antonelli, C., 1995. The Economics of Localized Technological Change and Industrial Dynamics, Kluwer Academıc Pub., Netherland.

Cooke, P and Morgan, K., 1993. The network paradigm: New departures in corporate and regional development, Environment and Planning D: Society and Space 11, 5, ss. 543-564.

Dawkins, J.Casey, 2003. Regional Development Theory:Conceptual foundations, Classic Works, and Recent Developments",Journal of Planning Literature, Sayı:18, No:2, ss.132-172.

Dosi, G., 1988. The Nature Of The İnnovation Process," İçinde: Giovanni Dosi, Christopher Freeman, Richard Nelson, Silverberg and Luc Soete (Editörler) Technical Change and Economic Theory, , London: Pinter, ss. 221-238.

DPT, 2006. Dokuzuncu Kalkınma Planı.

Drucker, P., 1993. Kapitalist Ötesi Toplum , (çev: B. Çorakçı), İnkılâp Kit. ,İstanbul.

Eraydın, A., 2002. Yeni Sanayi Odakları, ODTÜ Mimarlık Fak. Yay. Ankara.

Fagerberg, J., 2003. Schumpeter and the Revival of Evolutionary Economics, Journal of Evolutionary Economics, No:13, ss.125-159.

Fikirkoç ,A., Erbas, Ç. B., and Tuzcu, A., 2007. Understandıng The Role Of Innovatıon System In Regıonal Development: A Lıterature Survey, 2nd International Conference on the Dynamics of Science and Technology Policies, 25–26 May 2007, Izmir, TURKEY.

Florida, R., 1995. Toward the Learning Region, Futures ,27, ss.527-536.

Irzık, G., 2005. Bilgi Toplumu mu Enformasyon Toplumu mu? Analitik-Eleştirel Bir Yaklaşım, İçinde: Tekeli İlhan, vd. (editörler) , Bilgi Toplumuna Geçiş, 2. Baskı, TÜBA Yay. ,Ankara

Kazdağlı, H., 1998. Yeni Bölgesel Gelişme Yaklaşımları Doğrultusunda Denizli Ekonomisi , , İçinde:Celal Küçüker (Editör), Anadolu'da Hızla sanayileşen Kentler: Denizli Örneği, İmaj Yayınevi,Ankara.

Kim L.,1999. Building, Technological Capability For İndustrialization : Analytical Frameworks And Korea's Experience Industrial And Corporate Change, vol. 8, no. 1, ss.111-36.

Kumral, N., Barbaros,R. F., Akgüngör, S., Orhon,Ö., 1998. İzmir İmalat Sanayinin Üretim Potansiyeli Öğrenmeye Dayalı Bölgesel Kalkınma Stratejisi,İzmir Ticaret Odası Yayını,İzmir.

Küçüker, C., 1998. Kentsel Büyüme Dinamikleri ,İçinde:Celal Küçüker (Editör), Anadolu'da Hızla sanayileşen Kentler: Denizli Örneği, İmaj Yayınevi,Ankara.

Lall, S., Teubal, M., 1998. Market Stimulating Technogy Policies İn Developing Contries:A Framework With Examples From East Asia, World Development, vol:26 ,no:8, ss.1369-1385.

Lall, S., 2004. Reinventing İndustrial Strtegy , Discussion Paper, no: 28, UNCTAD.

Luque, E.,, 2001. Whose Knowledge (economy) ?, Social Epistemology, vol:15, no:3, ss.187–200.

Lundvall, B. Å. and Johnson, B., 1994. The Learning Economy, Journal of Industry Studies, .1,2, December 1994, ss.23-42.

Markusen, A. R., Yong-Sook L. and DiGiovanna, S. (editörler), 1999. Second tier cities: Rapid growth beyond the metropolis. Minneapolis: University of Minnesota Pres.

Nelson R., Winter,G. S., 1982. An Evolutıonary Theory of Economic Change, Harvard Unv. Press, USA.

Normann R., 2005. Can Regions Learn? Critical Assessment Of Regions As Arenas For Regional Development,. AI & Society, Dec Vol. 19, Iss. 4, ss.520-542.

Piore, M., Sabel, C., 1984. The Second Industrial Divide, New York: Basic Boks.

Porter,Michael E., 1990. The competitive advantage of nations.New York Free Pres.

Pyka, A., 2002. Innovations Networks İn Economics:From the Incentive-Based to knowledge-based Approaches, European Journal of Innovation Management ,5, 3, ss.152-163.

Scot, A., 1992. The collective order of flexible production agglomerations: Lessons for local economic development policy and strategic choice, Economic Geography 68,3, ss.219-33.

Soyak, A., 1995. Teknolojik Gelişme: Neoklasik Ve Evrimci Kuramlar Açısından Bir Değerlendirme, Ekonomik Yaklaşım,6,No:15.

Soyak, A., 1996. Teknolojik Gelişme ve Özelleştirme, Kavram Yay,İstanbul.

Stenberg, R.,1996.Regional Growth Theories and High-Tech Regions, International Journal of Urban and Regional Research, Vol 20,3, ss.518-538.

Witt, U., 2006. Evolutionary Economis, Papers on Economics –Evolution, NO:0605, Max Planck Institute of Economics.

Taymaz, E., 1997. Esnek Üretime Dayalı Bir Rekabet Stratejisi Geliştirilebilir mi? Türkiye'de Fason Üretim, Petrol İş Yıllığı, 1996, İstanbul: Petrol İş, ss.707-715.

Taymaz, E., 2001. Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri, TÜBİTAK/TTGV/DİE, Ankara.

Taymaz, E., 2005. Are Small Firms Really Less Productive?, Small Business Economics, 25(5), ss.429-445.

Tekeli, İ ,2004. Eğitim Üzerine Düşünmek, 2. Baskı, TÜBA Yay. ,Ankara.

Tekeli, İ., 2005, Bilgi Toplumuna Geçerken Farklılaşan Bilgiye İlişkin Kavram Alanı Üzerine Saptamalar İçinde:Tekeli İlhan, vd. (Editörler) , Bilgi Toplumuna Geçiş, 2. Baskı, TÜBA Yay. ,Ankara.

Tekeli, İ., 2008(a). Bir Bölge Plancısının Çözmeye Çalıştığı Sorunun Karşısında Yaşadığı İç Huzursuzlukları iç. Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölgesel Planlama Yazıları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

Tekeli, İ.,2008(b). Bölge Planlama İçin Adanmışlık Modeli: Durağan Bölgelerin Kilitlenmişliği Nasıl Çözülür? iç. Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik Ve Bölgesel Planlama Yazıları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay.

KIRSAL KALKINMADA YENİLİKÇİ BİR HİZMET SUNUM MODELİ: KÖYDES PROJESİ ÖRNEĞİ

Özcan TÜRKOĞLU1

ÖZET

Kamu yönetimi reformu sürecinde yenilenen yerel yönetim ve birlikleri hakkındaki kanunlar ile birlikte, 2004 yılından sonra yerel yönetimlerin (mahalli idarelerin) uygulamaya yönelik yetkileri çeşitlenmiş ve sorumlulukları artmıştır. 2005 yılından beri uygulanmakta olan Köylerin Altyapısının Desteklenmesi Projesi (KÖYDES) söz konusu yerelleşme süreciyle uyumlu olarak geliştirilen ilk uygulamalardan biri olmuştur. Sadece kırsal altyapı hizmetleri sunumunda yerelleşmeyi öne çıkarması bağlamında değil, aynı zamanda yerel yönetimlere ilişkin reform sürecinin etkinliğinin ölçülmesi ve genel olarak kamu hizmetleri sunumunda yerelleşme sürecinin genişletilmesindeki etkileri itibarıyla da, KÖYDES Projesi ayrı bir öneme sahiptir.

Temel amacı köy ve köy bağlılarının içmesuyu ve yol sorunlarını il özel idareleri ve köylere hizmet götürme birlikleri aracılığıyla, kısa sürede ve en düşük maliyetle çözmek olarak belirlenenen KÖYDES Projesinde, gerek mülki idare amirleri gerekse mahalli idareler kilit aktörler olarak tanımlanmıştır. Proje ile Türkiye'de farklı mahalli idare birimleri arasında işbirliği ve koordinasyon öngören bir yönetişim yapısı tesis edilerek, yerel dinamikleri temel alan bir hizmet sunum modeli tesis edilmiştir.

Söz konusu hizmet sunumu modelinin nasıl teşkil edildiği ve meşru kılındığı hususundaki genel çerçeve; KÖYDES Projesinin uygulanması, izlenmesi ve denetimine ilişkin esas ve usulleri içeren bir Yüksek Planlama Kurulu (YPK) kararı ile düzenlenmektedir. Söz konusu kararda projenin uygulama ve izleme-değerlendirme yapısı hakkında merkezi ve yerel idarelerin görev ve sorumlulukları ayrıntılı olarak tanımlanmıştır.

Mülga KHGM'nin kapatılmasıyla, köye yönelik altyapı hizmetlerini sağlama görevi merkezi idare birimlerinden il özel idarelerine aktarılırken, KÖYDES Projesinin başlamasıyla da söz konusu hizmetlerin icrası, yerel halka yakınlık bağlamında, il özel idarelerinden bir kademe daha aşağıda bulunan köylere hizmet götürme birlikleri tasarrufuna bırakılmıştır. Böylece, mahalli müşterek niteliklikteki ihtiyaçlar olarak tanımlanan köye yönelik altyapı hizmetlerinin sunumu yerel halka en yakın birimler aracılığıyla icra edilirken, Türkiye açısından da ileri bir yerelleşme hamlesine imza atılmıştır.

Bu çerçevede, bu bildirinin temel amacı; KÖYDES Projesi bağlamında, kırsal altyapı hizmetleri sunumu için geliştirilen modelin taşıdığı yenilikleri ve sorun alanlarını ortaya koymak suretiyle, genel olarak kırsal kesime yönelik diğer kamu hizmetleri sunumu için bu modelin etkinliğini tartışmaktır.

[1] DPT Müsteşarlığı, Bölgesel Gelişme ve Yapısal Uyum Genel Müdürlüğü

POSTER BİLDİRİLERİ

Zeynep ERES

"Türkiye'de Bölgesel Planlama Çalışmalarına Bir Erken Örnek: Trakya Umumi Müfettişliği'nin Kırsal Kalkınma Uygulamaları (1934-1941)"

Sevgi GÖRMÜŞ, Dicle OĞUZ

"Bölgesel Dengesizlik ve Konut Göstergeleri Üzerine Değerlendirme"

Seniha ÇELİKHAN, Semiha Sultan ERYILMAZ, Yaşasın ERYILMAZ

"Şehir, Bölge, Gelecek ve Entegresyon"

Mercan EFE

"Özgün ve Güncel Koşullarında Türkiye'nin Öneri Bölgeleri"

Mustafa Oğuz SİNEMİLLİOĞLU

"Bölgesel Dengeszilik ve Konut Göstergeleri Üzerine Bir Değerlendirme"

Bahriye TUNÇ, Uğur ŞENARSLAN

"Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Kent Mekanları – Kent Planlamasındaki Önemi"

Tuğba AKDENİZ, Seniha ÇELİKHAN

"Kocaeli Belediyesi Saraybahçe Beldesi'nin Deprem Sonrası 2000-2007 Yılları Arası Kentsel Gelişim Hareketlerinin İncelenmesi"

Darçın AKIN, Aysun SARI, Olgun ÇALIŞKAN

"2023 Yılı Hedefli 2006 ve 2009 Yılı İstanbul Çevre Düzeni Planlarının Nüfus Dağılımlarının Modellenmesi"

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL PLANLAMA ÇALIŞMALARINA BİR ERKEN ÖRNEK: TRAKYA UMUMİ MÜFETTİŞİLİĞİ'NİN KIRSAL KALKINMA UYGULAMALARI (1934–1941)

Ar. Gör. Dr. Zeynep ERES1

ÖZET

1934'te Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ve Çanakkale illerinin genel valilik altında uyumlu bir biçimde yönetilmesi için Trakya Umumi Müfettişliği kurulmuştur. Daha önce Doğu Anadolu'da güvenlik amaçlı olarak uygulanan bu yeni yönetim modeli, Trakya'da iskân işleri ile bayındırlık uygulamalarının gerçekleştirilerek bölgenin tarım odaklı kalkınması amacıyla oluşturulmuştur. Bunun için Umumi Müfettişlik bir yandan Bulgaristan ve Romanya'dan gelmekte olan yüz bin kadar göçmenin bölge geneline yayılarak iskân edilmesini, bir yandan da yerli ya da göçmen tüm çiftçilerin fenni yöntemlerle tarım ve hayvancılık yapmasını sağlamaya çalışmıştır.

Trakya Umumi Müfettişliği'nin uygulamaları dönemin yayınları, arşiv belgeleri ve alan araştırması ile saptandığında, bölgenin kalkınması için oldukça planlı bir biçimde iskân, imar, ulaşım, eğitim, sağlık, kültür ve ekonomi alanında bölge genelinde eş zamanlı çalışmaların başlatıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan ve yapılacak işleri tanımlayan haritalar, "Trakya'nın 5 Yıllık Köy Kalkınma Planı", "Trakya İstatistik Yıllığı" gibi yayınlar, köy envanterlerinin hazırlanması, mevcut durumu saptama ve proje geliştirme yaklaşımını ortaya koymaları açısından ilginçtir. 1934–36 yılları arasında on bin kadar göçmen evinin inşa edilmesi, yerleşik köylerde Köy Kanunu'na göre imar düzenlemeleri, o dönemdeki adıyla "Avrupa Turist Yolu"nun (E-5 karayolu) yapılması, yan bağlantılarla bölgenin kuzey-güney yönünde ulaşımının sağlanması, bunun için inşa edilen betonarme köprüler, dere ve bataklık ıslahı, kent ve kasaba merkezlerinde numune çiftlikler ve fidanlıklar kurularak nitelikli tohum ve hayvan üretiminin sağlanması, tüm köylerde okul inşa edilmesi, arkeolojik kazıların başlatılması, Edirne'de müze, Lüleburgaz'da sinema kurulması gibi uygulamalar, kalkınma düşüncesinin yalnız planlama düzeyinde kalmadığını uygulamaya da geçildiğini göstermektedir.

1960'lı yıllarda, planlı dönemde, Trakya'nın yine tarımsal kalkınma amaçlı kalkınmasına yönelik olarak planlama kararları üretilmiş, ancak 1970'lerden itibaren bunun tersi yöndeki uygulamalarla çehresi büyük ölçüde değişmiştir. Günümüzde hazırlanan 1/100.000 ölçekli çevre düzeni planı da göz önüne alındığında, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ortaya konan kalkınma yaklaşımını ve uygulamaların niteliğini tekrar değerlendirmek yararlı olacaktır. Bu posterde Trakya Umumi Müfettişliği'nin uygulamaları günümüze kadar ulaşan mekansal izleriyle tanıtılarak, Türkiye'nin bu ilk bölgesel kalkınma çabasının tekrar tartışmaya açılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Trakya Umumi Müfettişliği, tarım, kalkınma, erken cumhuriyet dönemi

[1] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

BÖLGE TANIMLAMA İÇİN ARAÇ: PEYZAJ KARAKTER ALANLARI

Sevgi Görmüş[1], Dicle Oğuz[2]

ÖZET

Peyzaj karakteri ve sınıflandırma peyzaj araştırmalarının temelini oluşturmaktadır. Sınıflama aynı karakterdeki bölgeleri ve bölgeler arasındaki farlılıkları belirtmektedir (Brabyn, 2005). İnsan etkisinin yoğun olduğu Avrupa'da doğal ve kültürel özelliklerin korunması ve izlenmesi için peyzaj sınıflamasının gerekliliği ortaya konulmuş, Avrupa için bir peyzaj sınıflama yönteminin geliştirilmesi fikri benimsenmiştir. Sınıflandırma yöntemi, Avrupa'da peyzaj çeşitleri ile ilgili olarak ortak bir dil oluşturulmasına katkı sağlayacak şekilde geliştirilmiştir

Avrupa peyzaj karakteri belirleme ve haritalama çalışmaları için çeşitli girişimler başlamış ve en kapsamlı çalışma Avrupa Peyzaj Karakter Değerlendirme Girişimi projesi (ECLAI:European Landscape Character Assessment Initiative) kapsamında gerçekleştirilen Avrupa Peyzaj Atlası (LANMAP2) çalışması olmuştur. Avrupa Peyzaj Atlasının amacı; farklı peyzaj tiplerini belirlemek ve/veya ayırt etmek ve peyzaj tiplerinin alansal ve coğrafik yayılışını, konumlarını ve bölgelerini bir karakter simgesi /anahtarı ile göstermektir (Pedroli et al. 2007). Harita Avrupa peyzaj sınıflaması ve tipolojide uygulanan ilk bilgisayar temelli yaklaşımdır. LANMAP2 Avrupa'da farklı peyzaj alanlarının karakteri ve dağılımı hakkında sağlıklı bilgi sağlayan bir araçtır. Gelecek yıllardaki öncelikli görevleri; Avrupa'nın çevresel bilgi (örneğin: toprak tipi, doğal bitki örtüsü vb.) veri tabanının oluşturulmasıyla birlikte, nüfus ve kültürel miras gibi bilgilerin de verilere ilave edilmesini sağlamaktır. Korunan alanların planlanması ve peyzaj yasaları gibi politik verilere ulaşılmasını sağlamaktır. LANMAP gelecekte peyzaj izleme ve alan değişimi konularında da kullanılabilecektir (Mücher et al. 2005).

Peyzaj planlamanın temel çalışmalarından peyzaj karakterinin belirlenmesi ile ilgili en önemli uluslararası belge 20 Ekim 2000 yılında Floransa'da kabul edilen Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'(APS) dir. Peyzaj yönetimi, peyzaj politikası, peyzaj koruma ve peyzaj planlama kavramalarını açıklayan sözleşmeyi Türkiye 2000 yılında taraf olmuş ve 27 Temmuz 2003 yılında onaylanarak Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

Konumsal verilerin farklı kurumlar tarafından yönetilmesi, ulusal politikaya APS'nin aktarılamaması, ulusal peyzaj politikasının olmaması gibi nedenler peyzaj karakteri çalışmalarına engel oluşturmaktadır. Ancak Küresel sorunlar nedeniyle değişimin izlenmesinin mutlak olduğu günümüzde APS bir fırsat olarak değerlendirilmeli ve Türkiye planlama politikalarında yer almalıdır.

Bu çalışma ile Türkiye'de bölgeleme için peyzaj karakter alanlarının hangi yaklaşımlarla temel alınabileceği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgeleme, Peyzaj Karakteri, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi, Peyzaj Sınıflama

[1] Bartın Üniversitesi, Orman Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü
[2] Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü

ŞEHİR, BÖLGE, GELECEK VE ENTEGRASYON

Prof. Dr. Seniha Çelikhan[1], Araş. Gör. Semiha Sultan Eryılmaz[2], Araş. Gör. Yaşasın Eryılmaz[3]

ÖZET

Yerleşme bölgeleri, kendi hiyerarşisi içinde, sosyo- ekonomik bir sınıflamaya göre yapılanmaktadır. Nüfusun gelir seviyesinin ve yaşam tarzının bulunduğu mekâna yansıması nedeniyle, yerleşme alanlarının toplumsal oluşumu ve sosyal-teknik altyapısı (konut alanları, yeşil alanlar, ticaret merkezleri ve ulaştırma yapıları vs.) bu sınıflamaya bağlı olarak şekil almaktadır. Nüfus artışının ve alansal olarak büyümenin etkisinde bulunan, yoğunluk artışı ve yeni alanların katılımı ile gelişen, nüfusun mekân seçiminde ekonomik düzeyi etkili olan, özellikle plansız gelişen yerleşme bölgelerinde alana yansıyan sosyo-ekonomik ve kültürel farklılıklar belirginleşmekte ve buna bağlı olarak toplumsal huzursuzluklar baş göstermektedir.

Yerleşme alanları yalnızca şehirsel fonksiyonların dağıtıldığı yerler değildir. Aynı zamanda, içinde yaşayanların huzurunun doğduğu yurtlarıdır. Bir yerleşme bölgesinde yaşayan toplumun huzursuzluğunun nedenleri öncelikle o mekanın sosyal-ekonomik-teknik ve çevresel altyapısının yetersizliğinden ve buna bağlı olarak toplumsal entegrasyon sorunlarından kaynaklanmaktadır. Vaktiyle planlı olarak gelişen yerleşik alanlarda da zamanla toplumsal bütünleşme (entegrasyon) sorunları yaşanabilmektedir. Ayrıca, küreselleşen dünya, değişen nüfus yapısı ve şehirlerden çevreye olan göç hareketleri, şehirler ve bölgeler ölçeğinde (bölge şehirler, bölgecilik) şehirsel donatımların toplumsal gelişmelere entegrasyonu sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Şehir ve Bölge Planları'nın hukuken görevi toplumun huzur ve refahını sağlamaktır. O halde, şehir ve bölge planlaması sorunlara, şehir ve bölge gelişimi yanında, sosyal politikalar eşliğinde çözüm aramalıdır. Bunun için, zaman-toplum-politika (yönetim)-bilim bağlamı içinde, kurumlar arası işbirliği ile geliştirilecek, yerleşme bölgelerinin sorununu çözmeye yönelik, entegre projeler, yani lokal tedaviyi sağlayan reçeteler ve tedavi araçları hazırlanmalıdır. Öyleyse, şehir ve bölge planlarını, noktasal sorunları çözen, çok disiplinli projeler bütünü olarak algılamaya yönelmek gerekmektedir. Bu bildiride, şehir ve bölgelerin geleceği konusu ele alınmakta ve planlama sorunları, entegrasyon ifadesi çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Şehir, bölge, entegrasyon

[1] Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
[2] Yıldız Teknik Üniversitesi
[3] İstanbul Teknik Üniversitesi

ÖZGÜN VE GÜNCEL KOŞULLARINDA TÜRKİYE'NİN ÖNERİ BÖLGELERİ

Araş.Gör.Dr. Mercan EFE[1]

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti (TC), kuruluşundan bugüne önemli süreçler yaşamıştır, ancak bunlardan iki tanesi günümüz koşullarında daha görünür olmuştur: İlki, ülkenin tüm inisiyatiflerini elinde tutarak kendisini bir bütün olarak tanımlaması, diğeri ise Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik sürecinin gereklerini yerine getirebilme kaygılarıyla bütününün değil onu oluşturan parçaların öne çıkarılmasıdır. Süreçlerden her ikisi de toprakta ve toprak için ekoloji, sosyoloji ve ekonomi bilgi ve eyleme alanlarına sorumluluk verdiğinden üçünün de birlikte kullanıldığı bir bölge planlama anlayışını gerektirmektedir. Çünkü, toprak bir taraftan uluslararası yönüyle devletin erk ve diğer uluslara karşı egemenlik alanı olması, bir taraftan da ulusal açıdan ekonominin işler ve verimli kılınması için doğru kullanılması kapsamlarında önemlidir. O halde, verilen/verilmesi gereken önemin görünür olabilmesi/eyleme geçirilebilmesi için, mekânlar doğru kimliklendirilmelidir.

Bu kimliklendirme, bir bütünün parçalarının tanınması, görevlendirilmesi ve bu sayede doğal ve ekonomik yapının verimliliğinin ve işlerliğinin sağlanması içindir. Bununla birlikte, amaç bütünü ayırmak değil, bütüne hizmet ederek güçlendirmektir. Bir başka deyişle, bütünün gücü her bir parçanın bütüne yönelik işlevsel toplam gücüdür. Bu gücün kazanılması parçaların, yerle (doğa ve kültür) doğrudan ilişkili üretim yapısı/ekonomisi belirlenerek olabilir. Ancak potansiyelleri, sorun alanları ve iç ilişkileri sınırlarla belirlenmiş bölgeler için yapılabilecek bu eylemde, her grup doğal ve kültürel çevreyle ilişkileri içinde değerlendirilmelidir.

Bildiri aktarılan kapsamda, TC'nin etnik gruplarının Osmanlı'dan günümüze yaşadıkları yerleri, ekonominin yatırım sınırlarının ekolojik sınırlardan akarsu havzaları ile olan ve olması gereken ilişkisini, siyasetin planlamayı etkilemesi kapsamında hükümet programlarının bölgeye yönelik kararlarını ve uygulamalarını değerlendirecek ve sosyo-ekonomik ve ekolojik temelli bölgeleme anlayışını ve TC'nin öneri bölge sınırlarını verecektir.

Bildiri, Eylül-2009'da tamamlanan "Sosyo-Ekonomik ve Ekolojik Temelli Bölgeleme: Olanak ve Sınırları" başlıklı doktora tezine dayanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: planlama, siyaset, toprak, kimlik, verimlilik.

[1] Dokuz Eylül Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

BÖLGESEL DENGESİZLİK VE KONUT GÖSTERGELERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Oğuz Sinemillioğlu1

ÖZET

Bu çalışmada, bölgelerin ve kentlerin kalkınma düzeyleri ile konut yapısı arasında bir ilişki incelenerek kalkınma sürecine farklı bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği üzere, kalkınma göstergeleri, genel olarak ekonomik, hatta daha çok finans ülke geliri, kişi başına düşen Gayri Safi Hâsıla gibi değerlerle açıklanmakla birlikte son dönemlerde, kaklıma düzeyleri, sosyal göstergelerle de sorgulanmaya başlanmıştır ve yeni bir çok endeks oluşturulmuştur. Bu noktadan hareketle, Yerleşmelerdeki konut durumları, binalardaki doğalgaz, kanalizasyon, su şebekelerinin varlığı ve oranları ile yerleşmelerin gelirleri arasındaki ilişki sorgulanarak, yerleşmeler arasındaki kalkınma düzeyleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel Dengesizlik, Kentler, Konut göstergeleri, kalkınma, GSMH

[1] Dicle Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, Şehircilik Anabilim Dalı

BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN KENT MEKÂNLARI-KENT PLANLAMASINDAKİ ÖNEMİ

Bahriye Tutanç, Uğur Şenarslan[1]

ÖZET

Bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), günlük yaşantı ve çalışma alışkanlıklarını üzerindeki büyük etkisiyle günümüzdeki en dinamik ve hızlı gelişen teknoloji türleridir. İnternet, dünya çapında toplumları, ekonomileri ve kentsel çevreyi etkileme açısından büyük bir potansiyele sahiptir.

Bu çalışmada genel olarak, BİT'in kent ve bölge planlamadaki rolü ve etkisi incelenecektir. BİT'in kentsel fonksiyonların yer seçimlerindeki etkisi ve planlama uygulama ve eğitimine entegrasyonunun önemi anlatılacak ve bu konularda öneri çalışmalara yer verilecektir.

Araştırmanın temelini oluşturan BİT ile kent ekonomileri arasındaki ilişki ve BİT'in kullanımına ait aktiviteler, kentsel alanlarda açıkça görülmektedir. Bununla birlikte yerel ölçekte BİT'in kentsel gelişim üzerindeki etkileri de son yılların ilgi konusudur. Bunun birkaç sebebi olarak; BİT'in göreceli olarak kısa bir tarihe sahip olması, hızlı teknolojik değişim ve tele-çalışma (teleworking), tele-pazarlama (teleshopping) ve tele-sosyalleşme (telesocializing) gibi yeni kavramların ortaya çıkması sayılabilir. Diğer bir deyişle, BİT'ler şimdiden, geleneksel fiziksel özelliklere sahip ve iş-konut arasında yakınlık gibi çalışma düzenine ait kriterleri değiştirmeye başlamıştır. Yeni altyapılar, mekânsal kesişimlerin yerine geçmekte (iş yerine ve diğer mekânlara yolculuk) ve dolaylı olarak yeni aktiviteleri teşvik etmektedir. Genel olarak, çok çekirdekli kentsel yapılardan, genel bir desantralizasyona yönlendirilme eğiliminden söz edilebilir. Kentler için "ekonomik gelişim, tele-çalışma ve evden çalışma (home-based emplyoment) gibi potansiyelleri kullanma/değerlendirme ve yaşam kalitesini sağlama" fırsatlarını sunabilme özelliği nedeniyle BİT, kent plancıları için üzerinde çalışılması gerekli bir girdi halini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT), Entegrasyon, Planlama ve Planlama Eğitimi

[1] BİMTAŞ, İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi

KOCAELİ BELEDİYESİ SARAYBAHÇE BELDESİ'NİN DEPREM SONRASI 2000-2007 YILLARI ARASI KENTSEL GELİŞİM HAREKETLERİNİN İNCELENMESİ

Peyzaj Mimarı Tuğba AKDENİZ[1], Prof.Dr. Seniha ÇELİKHAN[2]

ÖZET

Coğrafi konumu itibariyle Asya ile Avrupa'yı birleştiren stratejik açıdan önemli bir yol güzergâhında yer almakta olan Kocaeli ili Türk İmalat Sanayi üretimine yapmış olduğu yaklaşık %13'lük üretim katkısı ile İstanbul'dan sonra ikinci büyük sanayi metropolü olarak anılmasından dolayı bölgesel planlama anlamında oldukça önemli bir konuma sahiptir. Bu çalışma kapsamında Kocaeli İli'nin merkez yerleşimi ve ilçe merkezi niteliği taşımakta olan Saraybahçe Beldesinin 2000 – 2007 yılları arası kentsel gelişim hareketlerinin genel bir incelenmesi yapılmıştır. Beldenin Körfez kıyıları, Kocaeli'nde sanayi sektörünün gelişmeye başladığı tarihten itibaren sanayi ve ticaret gibi konut dışı kullanım alanlarının yoğun olarak seçilmiş olduğu bir bölge olmasına rağmen günümüzde, belde kıyılarının temizlenmesi ile Körfez kıyılarının rekreatif amaçlı kullanımına yönelik SEKAPARK gibi birçok kentsel dönüşüm projeleri bulunmaktadır. Bu çalışmada ayrıca, özellikle 1999 yılında gerçekleşen büyük İzmit Depremi öncesi dönemde beldenin tarihsel süreç içerisindeki gelişimi incelenmiş ve deprem sonrası olarak anılabilecek 2000 ile 2007 yılları arasında ki dönemde beldenin değişimi ve gelişimi yıllara göre alınan yapı ruhsatlarının incelenmesiyle yorumlanmıştır.

[1] Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı
[2] Gebze Yüksek Tteknoloji Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

2023 YILI HEDEFLİ 2006 VE 2009 YILI İSTANBUL ÇEVRE DÜZENİ PLANLARININ NÜFUS DAĞILIMLARININ MODELLENMESİ

Yard. Doç. Dr. Darçın AKIN[1]ysun SARI, Olgun ÇALIŞKAN2

ÖZET

Bir kentsel alana yerleşecek yeni nüfusun hangi bölgelerde ya da alt merkezlerde yerleşeceği işgücü büyüklüğüne, işgücüne erişim uzaklığına ve yerleşime açık boş alanların büyüklüğüne bağlıdır (Hansen, 1959). Buna göre, bir kentsel alanda oluşacak yeni nüfustan en fazla oranı, işyeri alanlarına en yakın ve yerleşime açık en fazla boş alanı olan bölgeler alacaktır. Bu çalışmamızda, 2023 yılı hedefli 2006 ve 2009 yılı tasdikli İstanbul İli Çevre Düzeni Planlarının nüfus dağılımları Hansen Modeli kullanılarak modellenmiştir. Bu modelde İstanbul için oluşturulmuş 10 bölge için hesaplanan 2023 yılı işgücü değerleri, yerleşime uygun konut alanı büyüklükleri (ha) ve bölgeler arasındaki uzaklıklar (mesafe, km) kullanılmıştır. 2005 ve 2023 yılı nüfus tahmini değerleri ve bölgeler arası uzaklık (km) değerlerine göre kalibre edilen (ulaşılabilirlik endeksi hesaplamalarında bölgeler arası uzaklık değerleri kuş uçuşu mesafe olarak alınmış ve ulaşılabilirlik endeksi parametresi, α=0,4 olarak hesaplanmıştır) model ile 2023 yılı bölge nüfusları hesaplanarak, 2006 ve 2009 yılı tasdikli planlarının bölgesel nüfus dağılımları karşılaştırılmıştır. Her iki planda da 2005-2023 yılları arasındaki nüfus artışı 5 milyon 121 bin iken, 2006 yılı planında Anadolu yakası nüfusu 548 bin kişi eksiktir. Buna karşın, 2009 yılı tasdikli planı 759 bin daha fazla istihdam önermiştir. 2006 yılı planında nüfus-istihdam oranı Anadolu ve Avrupa yakası için 2,55 ve 2,46 iken, 2009 yılı planında bu değerler her iki yaka için de 2,86'dır. Çalışan başına nüfus artış oranları da her iki planda farklı olup, 2009 yılı planında 2,51 iken, 2006 yılı planında 1,83 olarak önerilmiştir. Yaka nüfuslarının ve işgücü değerlerinin karşılaştırılmasında, 2006 yılı planı nüfus ve istihdam dağılımlarını eşitlemeye çalışırken, 2009 yılı planı nüfus-istihdam oranlarını eşitlemiştir. Bu değerlendirmelere göre en dengeli nüfus istihdam dağılımı 2009 yılı planının öngörüsü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre düzeni planı, nüfus dağılımı, Hansen modeli, konut alanları, alansal dağılım.

[1] Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü
[2] BİMTAŞ, İstanbul Metropolitan Planlama ve Kentsel Tasarım Merkezi

YAZAR LİSTESİ

Abayhan, Ahsen Derya, 472
Akdeniz, Tuğba, 530
Akın, Darçın, 28, 531
Akın, Ulaş, 27, 38
Aksoy, Yıldız, 443
Al, Selda, 52
Aslan, Özlem, 146
Ataoğlu, Burcu, 27
Beyhan, Burak, 180
Beygo, Cem, 38
Çabuk, Suat, 62
Çalışkan, Olgun, 531
Çayır, İbrahim Emre, 100
Çekiç İnal, Tuba, 486
Çelik, H. Murat, 330
Çelikhan, Seniha, 526, 530
Çevik, Murat, 342
Çiftçi, Çiğdem, 146
Çubukçu, Kemal Mert, 451, 472
Demir, Kemal, 62
Demircioğlu, Esra, 479
Diraor, Burcu M., 385
Doğan, Yeşim, 460
Dökmeci, Vedia, 443, 479, 461
Eceral Özelçi, Tanyel, 298
Efe, Mercan, 527
Eke, Feral, 224
Eraydın, Ayda, 410
Eres, Zeynep, 524
Ergen, Barış, 160
Ergen, Mustafa, 160
Ergen, Yaşar Bahri, 160
Eryılmaz, Semiha Sultan, 130, 572
Eryılmaz, Yaşasın, 526
Evren Karatay, Funda, 27
Evren, Yiğit, 460
Gezici, Ferhan, 428
Görmüş, Sevgi, 525
Gülümser, Aliye Ahu, 500
Gürer, Nilüfer, 224
Hovardaoğlu, Ozan, 87
İmrek, Özge, 27
İneler Morova, Filiz, 390
Koramaz Kısar, Elif, 27
Kozaman, Senem, 170
Köroğlu, Bilge Armatlı, 298
Küçükmehmetoğlu, Mehmet, 314
Levent Baycan, Tüzin, 100, 500
Müderrisoğlu, Burcu, 428
Nal, Seda, 257
Nijkamp, Peter, 500
Oğuz, Dicle, 525
Öz, Özlem, 270
Özalp, Seçil, 27
Özdemir, Dilek, 245
Özkaracalar, Kaya, 270
Öztürk, Ahmet, 402
Özuduru, Burcu H., 198
Sağsöz, Ayşe, 52
Salihoğlu, Tayfun, 429
Sarı, Aysun, 531
Sat, N. Aydan, 118
Seçkin, Ebru, 170
Sinemillioğlu, Mustafa Oğuz, 360, 528
Sönmez Özdemir, Nihan, 298
Sönmez, Özdemir, 26
Şenarslan, Uğur, 529
Şenlier, Nihal, 429
Şentürk, Tuğba, 461
Tekkanat, Hüseyin Feti, 130
Töre Özkan, Evrim, 281
Tuna, Muammer, 234
Tuncel, Cem Okan, 509
Tuncel, Hasan Bakır, 509
Tunç, Bahriye, 529
Turan, Nihan, 460
Tutkun, Murat, 52
Türk, Ersin, 330
Türk, Yelda Aydın, 52
Türkoğlu, Özcan, 521
Üçer Gürel, Aslı, 118
Ünal, Pınar, 461
Varol, Çiğdem, 198, 298
Yaşar, Suna Senem, 369
Yavan, Nuri, 101
Yener Nadire, Işıl, 409
Yorgancı, Müge, 460
Yüceşahin, M. Murat, 74

DESTEK VEREN KURULUŞLAR

T.C. KALKINMA BAKANLIĞI

BEŞİKTAŞ BELEDİYESİ

YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ

YTÜ YERLEŞME VE MİMARLIK BİLİMLERİ UYGULAMA ARAŞTIRMA MERKEZİ

TMMOB İNŞAAT MÜHENDİSLERİ ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

TMMOB MİMARLAR ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

TMMOB ŞEHİR PLANCILARI ODASI İSTANBUL ŞUBESİ

NİPPON HOTEL

ISBN 978-975-461-518-0